

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ
SLAVYAN
UNİVERSİTETİ

HEYDƏR ƏLİYEV

100

**AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN
AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ**

(tədqiqat, elmi diskurs, beynəlmilləşmə)

AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN
AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
100 illiyinə həsr olunmuş

**XIV BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN
MATERİALLARI**

I CİLD

04-05 may, Bakı ♦ 16 may, Lənkəran ♦ 31 oktyabr, İstanbul

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

2023-cü il mayın 10-da Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur.

Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Davamlı yüksəliş yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin həyat amalının təntənəsidir.

Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə Heydər Əliyev özünün qeyri-adi idarəçilik bacarığı, polad iradəsi və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində, uzaqgörən və məqsədyönlü qərarları ilə çox qısa müddətdə respublikamızda sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafında böyük sıçrayışa nail olmuşdur. Tariximizin gedişatının və həyatımızın ahənginin köklü surətdə dəyişdiyi, azadlıq və müstəqillik duyğularının milli düşüncəmizdə üstünlük təşkil etməyə başladığı bu illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən parlaq səhifələridir. Ulu Öndərin xalqın yaradıcılıq enerjisini bir məqsədə yönəltməklə tarixi yaddaşın bərpası istiqamətində atdığı qətiyyətli addımlar o dövrdə milli ruhun canlanmasına xidmət göstərmiş, özünüdərkə və soy-kökə qayıdışı təmin etmiş, müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolun təməl daşına çevrilmişdir.

Böyük siyasi iradəyə, sarsılmaz əqidəyə malik olan Heydər Əliyevin tükənməz dövlət idarəçiliyi istedadı onun SSRİ-nin rəhbərlərindən biri kimi çalışdığı və irimiqyaslı layihələr həyata keçirdiyi illərdə özünü bir daha parlaq surətdə təzahür etdirmişdir. Heydər Əliyev bütün varlığı ilə sevdiyi və canından əziz bildiyi doğma xalqının mənafeələrini daim önə çəkmiş və respublikamızın inkişafı üçün malik olduğu bütün imkanlardan istifadə etmişdir.

Zamanın hökmü ilə ötən əsrin 90-cı illərində dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Ermənistanın təcavüzü, xarici təzyiqlər və daxili çəkişmələr üzündən dünyanın siyasi xəritəsin-

dən silinmək və dövlətçiliyini itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşmışdır. Taleyimizin həll olunduğu ağır bir zamanda xalqın təkidli tələbinə səs verərək yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev doğma Vətənin xilasını naminə misilsiz fədakarlıq nümayiş etdirmiş, ölkəmizi ictimai-siyasi pərakəndəliyin və anarxiyanın mənəşindən qurtarmış, bütün sahələrdə müşahidə olunan dərin tənəzzülün qarşısını almış, yenidən qurduğu və hər cür qəsdlərdən qoruduğu dövlətin dayanıqlı inkişaf yolunu müəyyən etmişdir. Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi illəri xalqımızın nadir tarixi imkandan faydalanaraq, böyük əziyyətlər bahasına öz müstəqilliyini əbədi və dönməz etdiyi taleyüklü mərhələdir.

Heydər Əliyevin zəngin həyat yolu və müstəsna fəaliyyətinin bütün mərhələləri bir-birini tamamlamış, öz xalqına sıx bağlılığın, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadiqliyin canlı təəcəssümü olmuşdur. Geniş bilik və dərin təfəkkür sahibi olan Heydər Əliyev düşünülmüş və cəsarətli qərarları ilə təkcə müstəqillik dövründə deyil, bütün dövrlərdə Azərbaycan ictimaiyyətini ən ciddi şəkildə düşündürən məsələləri uğurla həll etmişdir. Ulu Öndər cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələri arasında üzvi bağlılığı aydın görərək, müəllifi olduğu milli inkişaf strategiyasında ictimai, siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə qarşıda duran vəzifələri düzgün müəyyənləşdirmiş və məharətlə həyata keçirmişdir. Heydər Əliyevin milli neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində xalqımız öz təbii sərvətlərinin tam sahibinə çevrilmiş və qısa müddətdə ölkəmizin inkişafına güclü təkan verən resurslar əldə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbul olunması və bütün sferaları əhatə edən köklü islahatların həyata keçirilməsi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, nizami ordunun yaradılması Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında müstəsna xidmətləridir. Xalqımızı vahid amal ətrafında birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşdırılması, ana dilinin dövlət qayğısı ilə əhatə olunması, ictimai-siyasi, elmi və mədəni fikir tariximizin əlamətdar hadisələrinin müntəzəm qeyd edilməsi ənənəsinin yaradılması, Azərbaycanın çoxəsrlik mədəni-irsə sahib qədim diyar və sivilizasiyaların qovşağında yerləşən tolerantlıq məkanı kimi geniş şöhrət qazanması Heydər Əliyevin mükəmməl quruculuq proqramının tərkib hissələri olmuşdur.

Dövrünün ən nüfuzlu siyasətçiləri ilə bir sırada duran Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir simasının, xalqımızın zəngin dəyərlərinin tanınması və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli mövqe qazanmasında müstəsna rol oynamışdır. Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında həlli Ulu Öndərin qarşıya qoyduğu başlıca vəzifə olmuş, ölkəmizin bütün resursları, xalqımızın potensialı tarixi ədalətin bərpası üçün səfərbər edilmişdir. Ulu Öndərin şah əsəri olan güclü Azərbaycan dövləti öz suverenliyini, müstəqilliyini qorumağa qadir olduğunu 44 günlük Vətən müharibəsində şanlı Zəfər qazanmaqla sübuta yetirmişdir.

Dövlətçilik salnaməmizdə silinməz izlər qoymuş, azərbaycanlı olması ilə ömür boyu fəxr etmiş, milli qürur və iftixar mənbəyimiz olan Heydər Əliyev bütün dünyada Azərbaycanın rəm-

zi kimi qəbul edilir. Xalqımız onun əziz xatirəsini həmişə uca tutur və minnətdarlıqla anır, yəni-dən hakimiyyətə gəldiyi günü Azərbaycan Respublikasının dövlət bayramı – Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edir.

Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. Bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamaq hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü il “Heydər Əliyev İli” elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər planına dair təkliflərini iki ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 29 sentyabr 2022-ci il

AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

(tədqiqat, elmi diskurs, beynəlmilləşmə)

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş

XIV BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN MATERIALLARI

I CİLD

Büyük Önder Haydar Aliyev'in Doğumunun 100 Yılına İthafen Düzenlenen

AZERBAIJANI STUDIES

(araştırma, bilimsel söylem, uluslararasılaşma)

XIV ULUSLARARASI KONFERANS

I CİLT

XIV INTERNATIONAL CONFERENCE MATERIALS

CONTEMPORARY ISSUES OF AZERBAIJANI STUDIES

(research, scientific discourse, internationalization)

devoted to the 100th birth anniversary of the National leader Heydar Aliyev

I VOLUME

МАТЕРИАЛЫ XIV МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

посвящённой 100-летию годовщины со дня рождения

Общенационального лидера Гейдара Алиева

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНОВЕДЕНИЯ

(исследования, научный дискурс, интернационализация)

I ТОМ

Beynəlxalq elmi konfrans “Ali təhsil müəssisələrində 2023-cü ildə keçiriləcək beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi konfrans, simpozium, forum və konqreslərin siyahısı” barəsində Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin 03 fevral 2023-cü il tarixli, 329/2-668/2023 nömrəli məktubuna uyğun olaraq keçirilmişdir.

REDAKSİYA HEYƏTİ

Anar Rüstəm oğlu Nağıyev – sədr
prof. **H.N.Məmmədov**
prof. **L.M.İmaməliyeva**
prof. **V.G.Rəhimzadə**
prof. **P.B.Əliyev**
prof. **M.Q.Qocayev**
prof. **Q.D.Udalıx**
prof. **N.Ş.Məmmədov**
prof. **C.R.Məmmədov**
prof. **N.C.Məmmədخانova**
dos. **Ə.M.Abbasov**
dos. **N.A.Xəndan**
dos. **S.L.Axundova**
dos. **İ.N.Quliyev**
dos. **K.Ə.Hacıyev**
dos. **G.H.Babayeva**
dos. **G.A.Məhərrəmovə-Ağayeva**
dos. **N.O.Babayeva**
dos. **Ə.Ə.Əliyev**
dos. **Ə.S.Əhməd**

AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ (tədqiqat, elmi diskurs, beynəlmilləşmə). Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş XIV Beynəlxalq elmi konfransın materiaları (2 cildə), I cild (I-VII bölmələr). – Bakı: 2023. – 640 səh.

ISBN: 978-9952-39-132-9

Məqalənin məzmunu ilə bağlı məsuliyyət müəllifin üzərinə düşür.

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Anar Nağıyev (sədr)	Bakı Slavyan Universitetinin rektoru
Nizami Cəfərov	Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin deputatı, akademik
İlham Məmmədzaadə	AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun direktoru, professor
Urxan Ələkbərov	Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rektoru, akademik
Abdulqappor Qırğızbayev	Nizami adına Daşkənd Dövlət Pedaqoji Universitetinin rektoru (Özbəkistan Respublikası)
Şalva Kirtadze	Kutaisi Dövlət Universitetinin rektoru (Gürcüstan Respublikası)
Sevinc Fətəliyeva	Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin deputatı, dosent
Pirali Əliyev (sədr müavini)	Bakı Slavyan Universitetinin professoru
İsmət Çətin	Qazi Universitetinin Təhsil fakultəsinin professoru (Türkiyə Respublikası)
Elzabet Bzhalava	İvani Cavaxişvili adına Tbilisi Dövlət Universitetinin professoru (Gürcüstan Respublikası)
Cumali Şabanov	Daşkənd Şərqşünaslıq Universitetinin dekanı, dosent (Özbəkistan Respublikası)
Cahangir Məmmədov	Bakı Slavyan Universitetinin professoru
Rəhilə Quliyeva	Bakı Slavyan Universitetinin professoru
Məmməd Qocayev	Bakı Slavyan Universitetinin professoru
Valentin Petrusenko	“Paisi Hilendarski” adına Plovdiv Universitetinin dosenti (Bolqarıstan Respublikası)
Osman Emin	Müqəddəs Kiril və Mefodiy Universitetinin dosenti, Şimali Makedoniya
Haşim Koç	Türkiyə Respublikası, YÖK prezidentinin müşaviri
Dürdanə Hümbətova	Bakı Slavyan Universitetinin dosenti (Elmi katib)

MÜNDƏRİCAT

I BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIQ

1. ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL KONSEPSİYASI	18
Anar Nağıyev	
2. AZƏRBAYCANIN VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN SIYASI-DİPLOMATİK NƏTİCƏLƏRİ Turxan Süleyman	22
3. AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNİN BƏRPASI VƏ MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ ROLU Nigar Abbaszadə	25
4. AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ KİMLİYİNİN MÖHKƏMLƏNMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Elşənə Ağasiyeva	27
5. QÜDRƏTLİ AZƏRBAYCANIN GƏLƏCƏYİNƏ HƏDƏFLƏNƏN FƏALİYYƏT Sevinc Axundova	30
6. AZƏRBAYCANLI OLDUĞU İLƏ HƏR ZAMAN FƏXR EDƏN ULU ÖNDƏR Sveta Balakışibəyli	32
7. БЛИКИЙ СОЗИДАТЕЛЬ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА Polina Černova	34
8. HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYA-NƏZƏRİ İRSİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ VƏTƏN TƏƏSÜBKƏŞLİYİ VƏ MİLLİ BİRLİYİN İDEOLOJİ ƏSASI KİMİ Nuralı Çələbiyev	37
9. ГЕЙДАР АЛИЕВ И ИДЕОЛОГИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСТВА Səbinə Əliyeva	40
10. HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ BANİSİ Çiçək Hümətov	42
11. QAFQAZ REGIONUNDA MÜNAQİŞƏLƏRƏ MÜNASİBƏTDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH, SABİTLİK VƏ İNKİŞAF MİSSİYASI Elgün İbrahimov	45
12. AZƏRBAYCAN-FRANSA MÜNASİBƏTLƏRİNƏ HEYDƏR ƏLİYEV YANAŞMASI Zeynab Kazımova	47
13. HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏR SİYASƏTİ Xəyalə Qasımova	50
14. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL VƏ ƏDƏBİYYAT SİYASƏTİ AZƏRBAYCANÇILIQ TƏLİMİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ Səbuhi Qəhrəmanov	53
15. ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ KONSEPSİYASINDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN VƏHDƏTİ Gülərə Qocayeva	56
16. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ Şəlalə Quliyeva	58
17. HEYDƏR ƏLİYEV MÜASİR AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QURUCUSUDUR Zümrüd Məlikova	60
18. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TÜRKiYƏ HUMANİTAR MÜNASİBƏTLƏRİ Rəvan Məmmədov	63
19. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIQ İlhamə Muradova	65
20. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIQ Kəmalə Nabatova	68
21. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA GƏNCLƏR SİYASƏTİNİN BANİSİDİR Rəhimə Talibli	69
22. ПРИГЛАШЕНИЕ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИЙ ПРИЕМ – КРАСИВОЕ ЛИЦО ДИПЛОМАТИИ Бисерка Велева	72
23. АЗЕРБАЙДЖАНОВЕДЕНИЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАУЧНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ Виктор Анагольевич Кокшаров	74
24. AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ XİDMƏTİDİR Çinarə Yocubəyli	75

25. DAHI ŞƏXSİYYƏT HEYDƏR ƏLİYEV MİLLİ İDEOLOGİYAMIZIN BANİSİDİR Nizami Zeynalov	78
26. О ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ И ВКЛАД В АЗЕРБАЙДЖАНОВЕДИЕ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В 90-Е ГОДЫ Парвин Гёзалов	81
27. НАУЧНАЯ МЫСЛЬ КАК ДВИГАТЕЛЬ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОГРЕССА В ПРЕДСТАВЛЕНИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА Эльшана Гумбатова	84
28. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI Çingiz Abbasov	86
29. “DİASPORA SƏDASI” Çingiz Abdullayev	89
30. ГЕЙДАР АЛИЕВ – ВЕЛИКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ФИГУРА НА МИРОВОЙ АРЕНЕ Сергей Гусаров	91
31. ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ИЛЬХАМА АЛИЕВА – АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ МОДЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ Ламия Магеррамова	93
32. РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СТАНОВЛЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ Валентин Петрусенко	96

II BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENOLOGİYASI

1. HEYDƏR ƏLİYEV – DAHI ŞƏXSİYYƏT, FENOMEN SİYASƏTÇİ VƏ ÜMUMMİLLİ LİDER Aydın Abdullazadə	98
2. HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN TİMSALINDA PREZİDENT DİSKURSU Nigar Babayeva	99
3. ÜMUMMİLLİ LİDERİN İNSANLARA ÖRNƏK OLAN HƏYATI Yaşar Əhmədov	102
4. HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN FENOMENOLOGİYASI Etibar Həsənov	104
5. ULU ÖNDƏRİN NATİQLİK MƏHARƏTİ Sevil Hümmətova	107
6. HEYDƏR ƏLİYEV – ENSİKLOPEDİK BİLİYİN FORMALAŞMASI VƏ ƏHƏMİYYƏTİ Xalidə Hüseynova	109
7. HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN FENOMENOLOGİYASI Jalə Qasımova	111
8. HEYDƏR ƏLİYEV – MİLLİ LİDERLİYİN PARLAQ NÜMUNƏSİ Vüqar Mustafayev, Leyla İsmayılzadə	113
9. HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ LİDERLİK BACARIĞI Leyla Mustafayeva	115
10. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ İLHAM ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN ELİTAR DİSKURSUNUN APARICI AKTORLARI KİMİ Aygün Rüstənzadə	117
11. HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMİNİN MƏNƏVİ ZƏNGİNLİYİ VƏ ƏXLAQİ KAMİLLİYİ HAQQINDA Nazilə Abdullazadə	118
12. XALQ MƏNƏVİYYATININ QORUYUCUSU Könül Aydın	121
13. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN AİLƏLƏRİNƏ, UŞAQ VƏ YENİYETMƏLƏRİNƏ GÖSTƏRDİYİ QAYĞI Səbinə Cəfərova	123
14. GƏNC NƏSLİN MOTİVASİYASINDA HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN ROLU Nuray Əlizadə	126
15. HEYDƏR ƏLİYEV: TƏHSİL, MƏKTƏB VƏ MÜƏLLİM Lütvyyə Əsgərzadə	127
16. HEYDƏR ƏLİYEV-MİLLİ İFTİXARIMIZ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ Şahinə Həsənova	130
17. HEYDƏR ƏLİYEV MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN QORUYUCUSU KİMİ Kəmalə Quliyeva	132

18. AİLƏ DƏYƏRLƏRİNİN İNKİŞAFINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Ülviyyə Mehraliyeva	134
19. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZƏ MƏHƏBBƏT VƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ Elza Mollayeva	137
20. ВЕЛИКИЙ ПОЛИТИК И МЫСЛИТЕЛЬ ГЕЙДАР АЛИЕВ Dinara Sadıqova	139
21. ПОЛИТИКА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ Захра Бадалбейли, Фикрет Хосровлу	140
22. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ «ГЕЙДАР АЛИЕВ И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ» – ЗАЛОГ УСПЕХА ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В НАЦИОНАЛЬНОМ ДУХЕ Нигяр Мурадова	142
23. ХАРИЗМАТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО Эльмира Юзбашева	145
24. HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN İNKİŞAFINDA ROLU Şənçicək Məmmədova	147
25. RETORİK BAĞLAMINDA HAYDAR ALİYEV’İN SIYASI SÖYLEMİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER Salih Uçak	149
26. ФЕНОМЕНОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА Махбуба Шахбазова	151

III BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

1. AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Gültəkin Abuşova	154
2. PINPOINTING SUSTAINABILITY OF CHAIN OF ORDERS: A DISCOURSE OF PERFORMANCE CORRELATION BETWEEN HEYDAR ALIYEV AND ILHAM ALIYEV ON ACADEMIC DEVELOPMENT IN AZERBAIJANI CONTEXT Abdul-Rahman Balogun Muhammed-Shittu	156
3. AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN TƏRƏQQİSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARININ ROLU Günəl Adgözəlova	158
4. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI Natiq Axundov	160
5. AZƏRBAYCANDA TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Şiruyə Azədalıyeva	161
6. HEYDAR ALIYEV AND THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI EDUCATION Ayden Bakhshaliyeva	164
7. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA TƏHSİL VƏ KADR HAZIRLIĞI SİYASƏTİ Gülnarə Əzizova	165
8. AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINA İŞIQ TUTAN LİDER Zəhra Həsənova	168
9. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ CƏMİYYƏTİMİZDƏ QADIN TƏHSİLİ İLƏ BAĞLI GENDER STEREOTİPLƏRİ İlahə İsgəndərova	170
10. TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA TƏMƏL SİYASƏT Gültac Muradova	171
11. TƏHSİLİMİZİN TƏRƏQQİSİNİ DÜŞÜNƏN ŞƏXSİYYƏT S.Q. Musayeva	173
12. THE ROLE OF HEYDAR ALIYEV IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI EDUCATION AND THE PREPARATION OF PEDAGOGICAL PERSONNEL Guler Nuriyeva	176
13. HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİLİMİZİN İNKİŞAFINDA ROLU Xədicə Qaraqurbanlı	178
14. HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİLİN İNKİŞAFINA BÖYÜK QAYĞISI Aytəkin Seyidova	180
15. РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ Узеир Зейналов, Ламия Ибрагимова	182
16. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TARİX ELMİ İntiqam Cəbrayilov	184
17. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI Aytən Daşdəmirova	187

18. AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN TƏMƏLİNİN MÖHKƏMLƏNMƏSİNDƏ VƏ İNKİŞAFINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Afət Əliyeva	191
19. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏRBIYƏ KONSEPSİYASI Pirali Əliyev	194
20. AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ ROLU İmran Əmirov, Təranə Şəfiyeva	197
21. TƏHSİL İSLAHATLARI-MÜASİR AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN QURUCUSU HEYDƏR ƏLİYEVİN RƏHBƏRLİYİNDƏ Sayal İbrahimova	199
22. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI Kənan İsmayilzadə	202
23. TÜRK KURULTAYLARININ “EĞİTİM ÖĞRETİM, KÜLTÜR, BİLİM VE TEKNOLOJİ” KOMİSYONLARI ÇALIŞMALARI VE SONUÇLARI - HAYDAR ALİYEV DÖNƏMİ 1993-2003 İsmet Çetin	205
24. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ALİ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ İSLAHATLAR Fəridə Kazımlı	205
25. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ Könül Mahmudova	207
26. HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN TƏDQIQI VƏ TƏBLİĞİ (AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının təcrübəsində) Rövşən Məmmədli, Xəyalə Məmmədli, Surə Məmmədova	209
27. AZƏRBAYCANDA ƏLAVƏ TƏHSİLİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI PROSESİNDƏ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Nurlan Məmmədov	211
28. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA TƏHSİL MÜHİTİNİN SAFLAŞDIRILMASINDA MÜSTƏSNA ROLU Şahkəram Məmmədov	214
29. AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN İMZASI Arzu Məmmədova	217
30. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI Mətanət Məmmədova	220
31. STUDY ON EFFECTIVENESS AND MOTIVATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENT METHODS OF TEACHING AND LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS Mudasir Ali Rind	222
32. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI Günəl Mustafayeva	224
33. AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ ŞÜURUNUN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL SİYASƏTİ APARICI AMİL KİMİ Afaq Nəsiyova	226
34. TƏLİM PROSESİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV NÜMUNƏSİNDƏ YUXARI SİNİF ŞAĞİRDŁƏRDƏ SİYASİ MƏDƏNİYYƏTİN TƏRBIYƏSİ Günəl Nəzərova	228
35. PEŞƏ TƏHSİLİ PİLLƏSİNƏ VƏ ONUN İDARƏETMƏ SİSTEMİNƏ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN UĞURLU TƏHSİL SİYASƏTİNİN TƏSİRİ Təranə Piriyeva	231
36. ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA VERDİYİ TÖHFƏLƏR Röya Qarayeva	234
37. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI Səidə Quliyeva	236
38. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI Xəyalə Qurbanova	238
39. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ ƏSASINDA XÜSUSİ TƏYİNATLI ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİ KURSANTLARININ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİ Hicran Şərifov	242
40. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI Günay Süleymanova	244
41. ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ И ДЕЙСТВЕННОСТЬ КОНЦЕПЦИИ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В XXI СТОЛЕТИИ Аида Шахбазова	247
42. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI Leyla Camalzadə	250

IV BÖLMƏ
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ELMİ

1. ALİ TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNİN MÖVCUD TƏDRİS PROQRAMLARININ BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ BARƏDƏ Telman Cəfərov	252
2. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ELMİ Baxış Ələsgərov, Yaqub Səmədov	254
3. HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNDƏ ELMİN ROLU HAQQINDA: EPİSTEMOLOJİ YANAŞMA Turanə Əlibəyova	256
4. HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYALARI VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ELMİN QARŞISINDA DURAN VƏZİFƏLƏR Qoşqar Əliyev	260
5. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI İlduzə Əsgərova	263
6. ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ELM VƏ TƏHSİL SİYASƏTİ Fəridə Xudiyeva	266
7. ENTREPRENEUR UNIVERSITIES: THE VIRTUOUS CYCLE OF DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN Abdulkhalig Mammadli	268
8. HEYDƏR ƏLİYEV ELM VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFINA BÖYÜK QAYĞI İLƏ YANAŞIRDI Səmayə Nəzərova	270
9. ÖZBEK HALKININ BÜYÜK DOSTU Cumali Şabanov	272
10. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ELMİNİN İNKİŞAFI Nizami Məmmədov Tağısoy	278
11. ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA ELM VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFINA TÖHFƏSİ Mahir Səlimov	280
12. AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN VƏ ELMİNİN İNKİŞAFI ULU ÖNDƏRİN ADI İLƏ BAĞLIDIR Xanım Sultanova, Qafar Hüseynov	282
13. HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA ELM VƏ TƏHSİL SİSTEMİNİN QURUCUSUDUR Seymur Süleymanov, Fazil Cəfərov, Sahiba Nəsirova	284
14. AZƏRBAYCANIN “CƏNUB VƏ ŞİMAL DİL MÜHİTİ” PARALELLİYİNDƏ TARİXİ VƏ TƏSVİRİ QRAMMATİK DİFERENSİALLIQ Xatirə Abdullayeva	287
15. ULU ÖNDƏRİN DİL SİYASƏTİ DÖVLƏT QURUCULUĞU SİYASƏTİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ Ülkər Abdurəhmanova	289
16. BAYATILARDA SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİNİN POETİK İMKANLARI Gülqız Adilova	292
17. ТИПЫ ОРФОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ İbrahimpaşa Babayev	295
18. XXI ƏSRDƏ AZƏRBAYCANDA İDMAN PUBLİSİSTİKASI Həlimə Ağayeva	297
19. К ВОПРОСУ О ГЕНДЕРНОЙ АСИММЕТРИИ В ЯЗЫКЕ Günay Babayeva	300
20. ŞAH İSMAYİL XƏTAYİ DİLİNİN SOMATİK LEKSİKASI VƏ SOMATİK FRAZEOLOGİYASI Nizami Bağirov	303
21. SİYASİ LİDERİN FƏALİYYƏTİNDƏ ÜNSİYYƏTİN ROLU: HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ ÜNSİYYƏTİ Aynurə Əhmədova	305
22. ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ СТРУКТУРЫ ТЕКСТА Халида Бабашова	307
23. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ И КОНТЕКСТА Шаргия Гасанова	309
24. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТЮРКИЗМОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ Jalə Vəkilova	311
25. О СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ Усния Алиева	314
26. ОБ ОБОБЩЁННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ Фидан Алиева	316
27. СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ ОДЕЖДЫ Кенуль Ахундова	318

28. ОБРАЗ МАТЕРИ В ПОСЛОВИЦАХ И ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ Тюркан Ибадова	320
29. АНАТОЛИЙ ФЁДОРОВИЧ КОНИ: “АРХИТЕКТУРА” ОБВИНИТЕЛЬНЫХ РЕЧЕЙ Валида Исазаде	323
30. РАЗНОУРОВНЕВЫЕ ЕДИНИЦЫ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА: ФОНЕМА И МОРФОНЕМА Тамилла Мамедова	325
31. QƏLƏBƏ DÖVRÜNÜN LEKSİKASI Yaqut Baxışova	326
32. QƏRB DİALEKTİNƏ MÜASİR AKTUAL YANAŞMA Məlihə Əsədova	328
33. MÜASİR FRANSA KİV-DƏ NİTQ STEREOTİP VƏ KLİŞELƏRİN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ Ülfət İbrahim	331
34. COĞRAFİ NOMENLİ TOPONİMLƏRİN FORMALAŞMASINDA ARXAİKLƏŞMİŞ APELYATİVLƏRİN ROLU İradə Kərimova	332
35. HEYDƏR ƏLİYEVİN UĞURLU DİL SİYASƏTİ Fidan Qaraqurbanlı	334
36. HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİ Afaq Qaraşova	337
37. AZƏRBAYCAN FRAZEOQRAFIYASINDA ÇOXDİLLİ LÜĞƏTLƏR Gülnarə Məmmədova	339
38. AZƏRBAYCAN LEKSİKOQRAFIYASINA YENİ TÖHFƏ Rəna Məmmədova	342
39. DİLÇİLİKDƏ VARIATİVLİK PROBLEMI Sabina Poladova	345
40. ФУНКЦИИ КУЛЬТУРНЫХ МЕТАФОР Сабина Сулейманова	346

V BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

1. MULTİKULTURAL YAŞAM TƏRZİNİN FƏLSƏFƏSİNİ YARADAN ŞƏXSİYYƏT Sevinc Aboşova	349
2. TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN TARİXİ-COĞRAFİ ASPEKTLƏRİ (Şəki-Zaqatala və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonları təmsalında) Namiq Ağaməmmədov	352
3. HEYDAR ALİYEV'S POLICY OF TOLERANCE AND MULTICULTURALISM Gular Alakbarova	354
4. HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA GENDER SİYASƏTİNİN BANİSİ KİMİ Aytən Aslanlı	357
5. AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİNİN MULTİKULTURAL TƏRBİYƏSİNDƏ ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Elgün Aslanov, Sevdə Abdullayeva, Fazilə Əliyeva	358
6. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ Rəziyyə Balayeva	362
7. AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN TOLERANT MAHİYYƏTİ: TARİX VƏ MÜASİRLİK Esmira Cəfərova	364
8. HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ Leyla Bəylərova	367
9. MÜXTƏLİFLİYİN SİYASİ HARMONİYASI Səadət Cəhəngirova, Pərvanə Cəfərova	369
10. AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ ƏSASI Səidə Dadaşova	372
11. ПОЛИТИКА ТОЛЕРАНТНОСТИ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА ГЕЙДАРА АЛИЕВА Наргиз Ахмедова	375
12. AZƏRBAYCANDA AZSAYLI XALQLARA MÜNASİBƏTDƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI Ayna Əlixanova	378
13. MULTİKULTURALİZM MİLLİ-MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRƏ ƏSASLANMALIDIR Pərvanə Əliyeva	380
14. MULTICULTURALISM AND EDUCATIONAL RIGHTS OF MINORITY PEOPLE IN HEYDAR ALIYEV'S POLICY İlhamə Əsədova	382

15. AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN YƏHUDİLƏRİN MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏRİ Rəşad Əsgərov, Bağır Babayev	384
16. AZƏRBAYCANDA TARİXİ ƏNƏNƏLƏR VƏ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ Rauf Hacı	388
17. HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ Günəl Hümətova (Pəniyeva)	391
18. ÇOXMİLLƏTLİ, ÇOXKONFESSİYALI AZƏRBAYCAN XALQININ BİRLİYİ: TOLERANTLIQ VƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK NÜMUNƏSİ Mehriban Hüseynova	393
19. YENİ TARİXİ MƏRHƏLƏ Nəsimə Hüseynova	396
20. AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ BEYNƏLXALQ SƏVİYYƏDƏ ÖYRƏNİLİR Nazlı İsmayılova	399
21. MULTİKULTURALİZMİN FƏRQLİ MODELƏRİ Nurəngiz Kərimova	402
22. TOLERANTLIQ SİYASƏTİNƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN BAXIŞLARI Xəyalə Nuşirəvanova	406
23. ТОЛЕРАНТНОСТЬ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ Пари Алиева	408
24. РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В УКРЕПЛЕНИЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ Шакир Байрамов, Светлана Ягубова	411
25. ТОЛЕРАНТНОСТЬ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК КЛЮЧЕВЫЕ КОНЦЕПЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА Исмаил Байханов, Марет Бетильмерзаева, Раиса Буралова	415
26. РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОДГОТОВКЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН Сазидə Вьюгина, Радик Хуснетдинов	418
27. МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫМ МНОГООБРАЗИЕМ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ Майя Джафаргулиева	421
28. ИДЕИ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА Хатира Ибрагимова	423
29. TOLERANCE AND MULTICULTURALISM IN AZERBAIJAN Mehdi Rahimov	425
30. HEYDƏR ƏLİYEV DƏN BAŞLANAN MULTİKULTURAL SİYASƏT Gülənə Şahmuradova	427
31. MULTİKULTURALİZM KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCANDA DİL SİYASƏTİ Müseyyib Şirəliyev	429
32. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА У ИСТОКОВ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА Наргиз Рагимова	432
33. QƏRBDƏ MİQRASIYA PROBLEMLƏRİ VƏ MULTİKULTURALİZM Asif Quliyev, Sevinc Quliyeva	434
34. ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ Динара Юсифова	437
35. AZƏRBAYCANÇILIQ BU GÜNÜN VƏ GƏLƏCƏYİN İDEOLOGİYASIDIR Aidə Quliyeva	439
36. MULTİKULTURALİZM MONUMENTAL İNCƏSƏNƏT KONTEKSTİNDƏ Zəhra Muradova, Könül Mikayılova	442
37. TOLERANTLIQDAN MULTİKULTURALİZMƏ DOĞRU Elnurə Səfərova	444

VI BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ

1. AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA “ŞUŞA” OBRAZI Emil Ağayev	447
2. TÜRK QADIN GEYİMLƏRİ ADLARININ SEMANTİKASI Selcan Akden	450
3. HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏTƏ QAYĞISI HAQQINDA Sanur Bəylərli	452

4. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏRƏQQİ VƏ TƏBLİĞATINDA ROLU Bahar Bəylərova-Ələkbərova, Könül Nəbiyeva	454
5. AZADLIĞA QOVUŞAN MUSIQİ BEŞİYİ ŞUŞA Kifayət Hüseynova, Aidə Novruzova	457
6. ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ Севиля Багирова	460
7. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНО-РУССКОГО КУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА В XXI ВЕКЕ Вера Королева, Александра Попова	463
8. ОБ ОТРАЖЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СПЕЦИФИКИ КУЛЬТУРЫ НАРОДА В ЗООМОРФНЫХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ (на материале русского и Азербайджанского языков) Нателла Мугимова	465
9. ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА ШЕКСПИРА НА ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ НАРОДОВ Амалә Мусаева	467
10. HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏT KONSEPSİYASINDA KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ İNCİLƏRİ Zəmfira Vəliyeva	469
11. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ ELİTAMIZ Gülər Əjdərzadə	472
12. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ CƏNUBİ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ Əli Fərhadov	475
13. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ Gülbahar Haqverdiyeva	476
14. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNDE ALMANYA'DA AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE KÜLTÜRÜNÜN VARLIĞININ KORUNMASINDA AZERBAYCAN DİASPORASININ ROLU İneç Elif Merve	479
15. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN MUSIQİ MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAFINDA ROLU Nuridə İsmayilzadə	481
16. HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ Aynur İsrailova	484
17. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MƏDƏNİYYƏT Günel İsrailova	487
18. HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏTİ VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA ROLU Səməngül Qafarova	489
19. AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN AYRILMAZ QOLU OLAN KİNO SƏNƏTİNİN İNKİŞAFINDA ÜMUMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Kamran Qasimov	491
20. AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN QAYĞIKEŞİ - HEYDƏR ƏLİYEV Aynurə Məmmədova	492
21. HEYDƏR ƏLİYEVİN NATİQLİK MƏHARƏTİ VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN KULTUROLOJİ ASPEKTLƏRİ Fatima Məmmədova	495
22. AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİNDƏ MƏNƏVİ MƏDƏNİYYƏT LEKSİKASININ TƏDQIQI HAQQINDA Samirə Məmmədova	497
23. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MƏDƏNİYYƏTİN İNKİŞAFI Könül Nəsibova	498
24. HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN MUSIQIDƏ TƏRƏNNÜMÜ Mehparə Rzayeva	500
25. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAFI Ofeliya Səmədova, Nazim Niftəliyev	502
26. РАЗВИТИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ: ГЕЙДАР АЛИЕВ И УЗЕИР ГАДЖИБЕЙЛИ Нармина Байрамалибейли	505
27. ВКЛАД ГЕЙДАРА АЛИЕВА В КУЛЬТУРУ АЗЕРБАЙДЖАНА Гюляра Садыхова, Джамила Мансурова	507
28. РОЛЬ КУЛЬТУРНЫХ И НАУЧНЫХ СВЯЗЕЙ В УКРЕПЛЕНИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СТРАНАМИ В СВЕТЕ ИДЕЙ ГЕЙДАРА АЛИЕВА Зенфира Рустамова	508
29. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN QADININA VERDİYİ DƏYƏR HAQQINDA Zeynəb Abasova	511
30. AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ BEYNƏLMİLƏL KULİNARIYA TERMİNLƏRİ Kəmalə Əzizova	513

31. GENDER ANLAYIŞININ MAHİYYƏTİ VƏ ONUN PEDAQOJİ ƏSASLARI Nigar Hüseynova	516
32. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİ Fərman İsayev	518
33. MƏNƏVİYYAT VƏ ƏXLAQ NÜMUNƏSİ Gülərə Kərimova	520
34. ULU ÖNDƏRİN SƏNƏT SEVGİSİ Afət Qədirova	522
35. NOVRUZ BAYRAMININ MİLLİ-KULTURALOJİ KONTEKSTDƏ TƏHLİLİ İbrahim Quliyev	525
36. NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV AND AZERBAIJANI CULTURE Konul Mammadzade	528
37. КУЛЬТУРНЫЙ ПОВОРОТ ТЕМАТИЗАЦИИ КУЛЬТУРЫ Александр Касперук	529
38. ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В ПЕРЕХОДНЫЙ ПЕРИОД В КИТАЕ Ли Вэйвэй	531
39. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DİL MƏDƏNİYYƏTİ Nigar Məhərrəmovə	533
40. THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN SOVIET BALLET’S TRADITIONS ON THE CHINESE CULTURE Xiao Ziyi	535

VII BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

1. AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MƏNƏVİ SƏRSİNTİ BİLDİRƏN DİL VƏSİTƏLƏRİNİN KOQNİTİV ƏLAMƏTLƏRİ Günəl Allahverdiyeva	539
2. AZƏRBAYCAN DİL ŞÜURUNDA “VİCDAN” KONSEPTİ Vəfa Allahverdiyeva	542
3. RƏNG KOMPONENTLİ TOPONİMLƏR Vüsalə Dəmirzadə	545
4. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ İlham Əhmədov	547
5. AZƏRBAYCAN FRAZEOQRAFIYASINDA YENİ TİPLİ LÜĞƏT Şəhla Əhmədova, Sevinc Kərimova	549
6. QƏDİM VƏ MÜASİR TÜRK DİLLƏRİNDƏ QAYIDIŞ NÖVÜN SEMANTİK VƏ QRAMMATİK ƏLAMƏTLƏRİ Afət Ələkbərova	551
7. QƏDİM TÜRK LEKSİKASININ AZƏRBAYCAN DİLİNİN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ İZLƏRİ Gülənə Əliyeva-Koşkun	553
8. AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU Günəl Əzizova	555
9. HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN DİLİNİN XİLASKARIDIR Leyla Hacıyeva	558
10. “FÜZULİ YALANI”, YOXSƏ TƏDQİQATÇI VOLYUNTARİZMİ?! İlyas Həmidov	561
11. AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ NEQATİV MÜRACİƏT FORMALARININ SOSİAL-LİNGVİSTİK XARAKTERİ Dilarə Həmidova	563
12. TÜRK VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ FRAZEOLOGİZMLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏDQİQINƏ DAİR Vəfa Həsənova	566
13. СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СИНТАКСИЧЕСКОГО ПАРАЛЛЕЛИЗМА НА МАТЕРИАЛЕ ЭПИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ (КОНЕЦ XX – НАЧАЛО XXI ВВ.) Səbinə Hüseynova	568
14. AZƏRBAYCAN DİLİ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ TƏMƏLİDİR Elmira Xanəliyeva	570
15. QARABAĞ BÖLGƏSİNDƏ GEOMORFOLOJİ TERMİNLƏR: TƏBİİ VƏ SÜNİ YOLLA YARANAN MİKROTOPONİMLƏR Ayşən İsmayıl	572
16. TÜRK DİLLƏRİNİN ŞİVƏLƏRİNDƏ SÖZ YARADICILIĞININ BİR FORMASI HAQQINDA Namiq Qafarov	573

17. AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MƏKANİ-QRAMMATİK HALLARIN TARİXİ İNKİŞAFI Teyyub Quliyev	576
18. HEYDƏR ƏLİYEVİN ÇIXIŞLARINDA AZƏRBAYCAN DİLİNİN ƏHƏMİYYƏTİ AMİLİ Səyyarə Quliyeva	579
19. MİLLİ DİLİMİZİN XİLASKARI HEYDƏR ƏLİYEV Mətanət Mehdiyeva	581
20. HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ SÖZLƏRİNİN POTENSIALI Mehriban Məmmədova	583
21. AZƏRBAYCAN DİLİ ULU BABALARIMIZDAN BİZƏ MİRAS QALAN MİLLİ SƏRVƏTİMİZDİR Rahilə Məmmədova	586
22. AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ƏVƏZOLUNMAZ XİDMƏTLƏRİ Lalə Mikayılzadə	590
23. AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİ HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR Eldar Piriye	593
24. HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ Ceyran Salahova	595
25. AZƏRBAYCAN DİLİ MƏNZƏRƏSİNDƏ “MÜHARİBƏ” KONSEPTİ Reyhan Salahova	597
26. «МИР БОЛЕЗНИ» В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ НОСИТЕЛЕЙ ДИАЛЕКТА: ТРАДИЦИИ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ В РУССКОМ ОСТРОВНОМ ГОВОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА Галина Удалых	599
27. HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ SOMATİK FRAZEOLÖGİZMLƏR Nəğdəli Zamanov, Nətvən Hacıyeva	602
28. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DİL SİYASƏTİ Ayşən Zərbəliyeva	604
29. СТАТУС АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА НА РАЗЛИЧНЫХ ЭТАПАХ ИСТОРИИ Ульвия Мамедова	606
30. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА И РАЗЛИЧНЫЕ МОДЕЛИ КОММУНИКАЦИИ Эллада Тагиева	609
31. HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ AZADLIQ KONSEPTİ Mehriban Abdullayeva	611
32. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA ROLU Samirə Əmrahova	614
33. HEYDƏR ƏLİYEV-AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİ VƏ ƏDƏBİYYATI Kamilə Quliyeva	616
34. MİLLİ DİLİMİZİN XİLASKARI HEYDƏR ƏLİYEV Mətanət Mehdiyeva	618
35. О ЦЕЛОСТНОСТИ И СВЯЗНОСТИ ТЕКСТА Насирага Мамедов	620
36. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ Günəl Nəcəfova	622
37. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ Mınayə Məmmədova	624
38. AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKiYƏ TÜRKCƏSİNDƏ QOŞMA BƏHSİNDƏ FƏRQLİ MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏR Tamam Mehrabova	626
39. СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА Валех Насибов	628
40. DIALOQ MƏTNİNDƏ SEMANTİK MƏRKƏZ ANLAYIŞI Nuridə Novruzova	632
41. ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA ROLU K.Ə.Sadiqova, R.H.Xəlilov	634
42. ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ Fatimə Vəliyeva	635
43. ГЕЙДАР АЛИЕВ И УСПЕХИ В ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКЕ Самира Меджидова	637

I BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIQ

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL KONSEPSİYASI

Anar Nağıyev

Bakı Slavyan Universitetinin rektoru

Summary

We call the ideas of the great leader Heydar Aliyev about education a scientific concept and analyze them at this level. As a result of the study, it is known that the Great Leader paid systematic and consistent attention to the development of Azerbaijani education. He has done significant work in the field of updating the content, infrastructure and human resources of preschool, general education, special education, vocational education, secondary and higher education

Achieving a qualitative change in education as a result of the use of new technologies, professional training, issues of achieving state and social management, creating an education system based on national and universal values, etc. The issues are reflected in the main line of the concept

Key words: *Concept of education, preschool education, general education, secondary education, higher education*

Резюме

Идеи великого лидера Гейдара Алиева об образовании мы называем научной концепцией и анализируем их на этом уровне. В результате исследования известно, что Великий Лидер уделял систематическое и последовательное внимание развитию азербайджанского образования. Им проделана значительная работа в области обновления содержания, инфраструктуры и кадрового потенциала дошкольного, общего образования, специального образования, профессионального образования, среднего и высшего образования. Достижение качественного изменения образования в результате применения новых технологий, профессиональной подготовки кадров, вопросов достижения государственно-социального управления, создания системы образования, основанной на национальных и общечеловеческих ценностях и т.д. Вопросы отражены в основной линии концепции.

Ключевые слова: *Концепция образования, дошкольное образование, общее образование, среднее образование, высшее образование.*

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində və dövlətçiliyin inkişafında misilsiz xidmətləri olmuşdur. Ümummilli Liderin çoxsaxəli fəaliyyətində təhsil xüsusi yer almışdır. Ulu Öndərin təhsil siyasəti dərin milli mənafeələr üzərindən qurularaq ölkəmizin davamlı və dayanıqlı inkişafına xidmət etmişdir.

Yüksək inkişaf etmiş ali təhsil sistemi cəmiyyətin, dövlətçiliyin, iqtisadiyyatın və sosial-rifahın inkişafını təmin edir, ölkənin siyasi, hüquqi, beynəlxalq və hərbi qüdrətini gücləndirir. Heydər Əliyevin istər Sovet İttifaqı dövründə, istərsə də müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövəmdə ölkəmizə rəhbərlik etdiyi zamanlarda həyata keçirdiyi təhsil siyasəti mühüm fundamental və tarixi əhəmiyyətli məqsədləri hədəfləmişdir. Ulu Öndərin təhsil strategiyasının kökündə Azərbaycan iqtisadiyyatının, sənayesinin, savadlı əhalinin inkişafına yönəlmiş strateji addımlar, ən əsası isə milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, yaşadılması, xalqın tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, dili, folkloru və bütövlükdə milli yaddaşının mühəzəsi və ölkənin qüdrətli gələcəyinə xidmət etməsi dururdu.

Hələ XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanda təhsilin inkişafına ayrılan diqqət, ana dilinin inkişafına yönəlmiş siyasət, sənayenin müxtəlif sahələri üzrə gənc kadrların SSRİ-nin nüxtəlif ali təhsil müəssisələrində oxumağa göndərilməsi, ali məktəblərin sayının artırılması kimi uğurlu işlərin nəticələri müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə özünün əhəmiyyətini xüsusi olaraq göstərdi. 1978-ci ildə Azərbaycanın Konstitusiyaya layihəsinin hazırlanması zamanı Heydər Əliyevin Azərbaycan dilini ana dili kimi bu layihəyə əlavə etməsi həm milli identikliyin qorunması baxımından mühüm addım, həm də 1970-ci illərdə yüksəliş dövrünü yaşayan Sovet İttifaqında milli-mənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində atıla biləcək cüsarətli addım kimi əhəmiyyətli idi. Heydər

Əliyev çox gözəl bilirdi ki, millətin dilinin qorunması onun milli kimliyinin (mənliliyinin) mühafizəsi demək idi. 2003-cü ildə "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunun tətbiq edilməsi barədə" Sərəncamı bu istiqamətdə illərlə aparılan siyasətin məntiqi davamı idi. Ulu Öndər tərəfindən Azərbaycan dilinin qorunması, tədrisi, tədqiqi və inkişafı baxımından görülən tədbirlər milli-mənəvi yaddaşımızın mühüm hadisələri sırasındadır. Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə, onun qorunmasına və inkişafına olan həssaslığı böyük rəhbərin özü tərəfindən aydın şəkildə ifadə edilmişdir: "Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı biri-birinə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkcə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir". Bir millətin yaşamasında, milli kimliyinin və dövlətçiliyinin qorunmasında ana dilinin əhəmiyyəti haqqında deyilən fikirlərdən gözəl tərif ola bilməz.

Azərbaycan dilinin qorunması həm də təhsilin inkişafı məsələsi idi. Bu istiqamətdə Ulu Öndərin atdığı addımlar sırasında ölkəmizdə yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması, təhsilin əlçatanlığı və coğrafiyasının genişlənməsi əsas prioritetlərdən olmuşdur. Hələ 1970-ci illərdə ümumi təhsil sahəsində işin təşkilinin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə "Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında", "Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında" qərarlar qəbul edilmişdir. Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasının davamlılıq və dayanıqlılıq prinsipinə uyğun olaraq qısa bir zamanda ölkə üzrə ümumtəhsil məktəblərinin sayında inanılmaz artım baş vermiş, 1979-cu ildə ümumtəhsil məktəblərinin sayı 2100-ü, 1982-ci il-də isə 4200-ü, eləcə də bu müddət ərzində şagirdlərin sayı 700 min nəfəri keçmişdir. Təhsil müəssisələrinin sayının artırılması ölkənin bütün ərazisində, ucqar kənd yerlərində təhsilə çıxış imkanlarını asanlaşdırmış, keyfiyyətli təhsil və öyrənmə imkanlarını artırmışdır.

Ulu Öndərin hakimiyyəti illərində ali təhsilin inkişafı hər zaman diqqətdə saxlanılmış, kadrların xüsusi çəkisində əhəmiyyətli artım müşahidə olunmuşdur. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövrlərində ali məktəblərin sayı da çoxalmış, yeni ali təhsil müəssisələri yaradılmışdır. Artıq 1982-ci ildə ali təhsil müəssisələrində təhsil alan insanların sayı 100 min nəfərə çatmışdır. Azərbaycanda təhsil alanlarla yanaşı, SSRİ-nin digər ali təhsil müəssisələrində də soydaşlarımızın oxuması məqsədi ilə yüzlərlə həmyerlimiz keçmiş ittifaqın ən aparıcı universitetlərinə göndərilmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, hazırkı Bakı Slavyan Universitetinin də inkişafı Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlı olmuş, onun diqqət və qayğısını daim hiss etmişdir. Məhz Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 1972-ci ildə M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutu- nun bazasında Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu yaradılmışdır. İnstitutun işinin yeni formatda təşkili onun elmi-pedaqoji potensialının sürətli inkişafına, regionda öz sahəsi üzrə mükəmməllik mərkəzinə çevrilməsinə xidmət etmişdir. Ulu Öndərin 13 iyun 2000-ci ildə imzaladığı və ölkənin təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsinə xidmət edən Sərəncamı ilə M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun bazasında Bakı Slavyan Universitetinin yaradılması isə ölkəmizin yeni inkişaf dönməsində atılmış mühüm addımlardan idi. Məhz Ulu Öndərin müəyyən etdiyi inkişaf istiqamətlərinə uyğun olaraq Bakı Slavyan Universiteti slavyan dilləri, ədəbiyyatı, mədəniyyəti üzrə tədrisin və tədqiqatın təşkili sahəsində regionda yeni aparıcı bir təhsil məkanının yaranması ilə nəticələndi.

Təəssüf ki, ölkəmizin tarixinin müəyyən dövrlərində baş vermiş hadisələr milli dövlətçiliyimiz, ərazi bütövlüyümüz, müstəqilliyimiz və gələcəyimiz üçün ciddi təhdidlər yaratmışdır. Belə ki, 1988-ci ildən etibarən Ermənistan tərəfindən ölkəmizə qarşı başlanmış təcavüz Azərbaycan torpaqlarının işğalı ilə nəticələndi. Baş verən proseslər iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, təhsil ekosisteminə, xüsusilə onun infrastrukturuna, o cümlədən coğrafiyasının daralmasına və mahiyyətinin dəyişməsinə təsir etdi. 30 ilə yaxın işğal müddətində digər infrastruktur və tarixi, mədəni, mənəvi abidələr kimi təhsil müəssisələri də məhv edilmişdir. 1991-1992-ci illərdə ölkədə baş almış hərc-mərclik, siyasi hakimiyyətin milli maraqları təmin edə bilməməsinin nəticəsi olaraq iqtisadi inkişafa nəinki nail olunmuş, əksinə, əvvəlki dövrlərdə mövcud iqtisadi potensial da

tükənmiş və tənəzzülə uğramışdır. Bu hadisələrə paralel olaraq ölkə ərazilərinin işğalı sosial böhran şəraiti yaratmış, yüz minlərlə məktəblinin ölkənin müxtəlif təhsil ocaqlarına cəlb olunması kimi aktual məsələlər yaratmışdır.

Azərbaycan üçün belə məsuliyyətli dövrdə onu bu xaosdan və böhrandan çıxara biləcək yeganə tarixi şəxsiyyət olan Heydər Əliyevin 1993-cü ildən etibarən həyata keçirdiyi uzaqgörən iqtisadi və sosial strategiyası qaçqın və məcburi köçkün gənclərin yeni təhsil mühitinə integrasiyasını təmin etmiş, işğal edilmiş rayonlardan məcburən köçmüş pedaqoji heyətin işlə təmin olunması ilə nəticələnmişdir. Təhsil siyasətinin qarşısında duran bu mühüm çağırış Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında uğurla həll edilmiş, təhsilin təşkili həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə məcburi köçkün həyatı yaşamış on minlərlə şagird olaraq hər birimiz Ulu Öndərin rəhbərliyi altında inkişaf edən təhsil sistemindən bəhrələnməmiş və ali təhsil almışdır.

Beləliklə, Ulu Öndərin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə Azərbaycanda hakimiyyətə qayıtmasından sonrakı dövrdə bu sahənin inkişafında yeni bir mərhələ başladı. Müstəqil dövlətin iqtisadi inkişafının təmin olunması, daxili və xarici siyasətdə uğurlu nəticələrin əldə olunması üçün təhsilin inkişafına xüsusi önəm verildi, kadr hazırlığı məsələləri diqqət mərkəzində saxlanıldı.

Ulu öndər Heydər Əliyev ideyaları əsasında təhsilin qarşısında yeni vəzifələr durur. Belə ki, dünyada baş verən global iqtisadi və sosial dəyişikliklər problemlər yaradır. Hazırda Azərbaycan Respublikasının qarşısında milli yüksəliş də daxil olmaqla yeni vəzifələrin durduğu şəraitdə dövlətə daha çox sabitlik gətirən rəqabət qabiliyyətli iqtisadi və sosial dəyişikliklərin yaradılmasıdır. Onsuz bu problemləri həll etmək mümkün deyil, yeni texnologiyalar və yeni biliklər, innovativ iqtisadiyyat yaratmağın ən əhəmiyyətli təhsil sistemidir. Cəmiyyətin səriştəli, əxlaqlı, təşəbbüskar, mümkün nəticələri proqnozlaşdıran və müstəqil qərar vermək bacarığına malik olan insana ehtiyacı var. Belə insanlarda hərəkətilik, dinamizm, konstruktivlik, ölkənin taleyi üçün məsuliyyət hissi olmalıdır. Belə keyfiyyətlərə malik insanlar formalaşdırmaq üçün inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl təcrübəsini öyrənmək və Azərbaycan təhsil sistemində əsaslı islahatlar aparmaq lazımdır.

Dünyada təhsilin inkişafının əsas istiqamətlərindən biri də **təhsilə yanaşmada dəyişikliklərin təmin edilməsidir**. Tədrisdə problem əsaslı, tədqiqata əsaslanan müstəqil iş ehtiyatlarından istifadə etməklə layihə əsaslı öyrənmə şəraitinin yaradılması mühüm sayılır. Şəxsiyyətə yönülmüş təhsildə pedaqoji prosesin təşkili və idarə olunması üsulları dəyişir. Yaradıcı, inkişaf edən, fəallıq, şəxsiyyətə yönülmüş, təhsil verən və təhsil alanın subyekt-subyekt münasibətinin əməkdaşlıq şəraitində qurulması ciddi şəkildə tənzimlənir. Müasirliyin məqsədinin vahid bir ideyası formalaşmışdır - təhsilin təhsil alanlara lazım olan səriştələri əldə etməyə kömək etməkdir.

Səriştə əsaslı təhsilin qurulması. Xarici təhsilin inkişafında başqa bir tendensiya tərbiyənin təhsildən ayrılmazlığıdır. Belə təhsilin xarakterik xüsusiyyətləri bunlardır: mənəviyyat, mədəniyyət, hərtərəfli inkişafı formalaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş humanistləşdirmə şəxsiyyətin bütün istiqamətləri ilə yanaşı, milli xüsusiyyətlərinin birləşməsi təmin edilir, tarix və xalq ənənələri ilə tərbiyənin qorunub saxlanması və zənginləşdirilməsi, milli dəyərlərin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təhsil sistemində **açıqlıq** nail olmaq mühüm məsələlərdəndir ki, bu məsələyə nail olunmuşdur.

Təhsildə davamlılıq aktual məsələlərdən sayılır. Təhsilin insanın həyatı boyu davam edən prosesə çevrilməsi də global tendensiya. Bu, təhsildə bütövlüyə və davamlılığa nail olunmanı təmin edir. Təhsil alanın meyilinə, marağına, imkanlarına görə təhsilin fərqləndirilməsinə, səviyyəsinin və profilinin müəyyənləşməsinə və mürəkkəbləşməsinə kömək edir.

Bir çox ölkələrdə təhsilin əlçatanlığı ilə bağlı kəskin problem mövcuddur. Əhəlinin bütün təbəqələri üçün təhsilə maddi imkanların və ya digər xüsusiyyətlərin aradan qaldırılması mühüm sayılır. Problem onunla çətinləşir ki, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə təhsil sosial inkişafın yeganə forması sayılır, uşaqlar və gənclər üçün ünsiyyət və sosiallaşma vasitəyə çevrilir.

Ulu Öndərin apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycanda hər kəsin təhsilə bərabər əlçatanlığı təmin edilmişdir. Hətta müxtəlif sosial qruplardan olan uşaqlar məktəbəqədər təhsilə cəlb edildikdə, onların erkən sosiallaşması, formalaşması təmin olunur. Təhlükəsiz təhsil şəraiti

yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilmiş, məktəbhazırlıq qruplarında uşaqlar ibtidai məktəb təhsilinə hazırlanır, həmçinin valideynlərlə səmərəli qarşılıqlı əlaqə təşkil olunur.

Ümumtəhsil məktəblərində “yumşaq” bacarıqların formalaşdırılması sahəsində işlər həyata keçirilir. Bu bacarıqlara: ünsiyyət (əlaqə yaratmaq, öz nöqteyi-nəzərini çatdırmaq), yaradıcılıq (vəziyyətin və ya problemin hərtərəfli qiymətləndirilməsi və onun həlli), əməkdaşlıq (məqsədə çatmaq üçün komandada işləmək), tənqidi düşüncə (məlumatların qiymətləndirilməsi və düzgün qərar qəbul etmək) daxildir.

Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan və bu gün də prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən təhsil siyasətində **İnklüziv təhsil aparıcı yerlərdən birini tutur**. Sağlamlıq imkanları məhdud olan (SİM) uşaqlar üçün təhsilin əlçatanlığı və dəyişkənliyi, onların təhsil ehtiyaclarını nəzərə alaraq, xüsusi şərait yaradılır. Təhsilin bütün pillələrində və səviyyələrində SİM uşaqlara və gənclərə təhsil şəraitinin yaradılması sahəsində işlər görülür. Gənclərin **peşə təhsili** sahəsində yeni iqtisadi inkişafa uyğun hazırlanmaları prioritet məsələ kimi xüsusi diqqətdə saxlanılır. Müəyyən peşəkar fəaliyyəti həyata keçirmək məqsədilə, iqtisadi artım tempinin təmin edilməsi, ömür boyu təhsiləlmənin inkişafı, məşğulluq, işsizliyin azaldılması, sosial resursların formalaşması kimi məsələlərin həlli hədəflənir. Peşə təhsili sisteminin inkişafının əsas tendensiya-larına rəqəmsallaşdırma, fərdiləşdirmə, yenilərinin meydana çıxması, köhnəlmiş peşələrin yox olması, işçilərin bacarıqlarının yüksəldilməsi, yüksək intellektual peşələrə artan tələbat, sosial bacarıqlara və qarşılıqlı fəaliyyətə artan diqqət (yumşaq bacarıqlar) kontekstində məhsuldarlığın (rəqəmsal bacarıqlar) yüksəldilməsi durur.

Ulu öndər Heydər Əliyev ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, infraqurumun müasirləşdirilməsi, professor-müəllim heyətinin peşəkarlığının yüksəldilməsi sahəsində ardıcıl işlərin aparılmasına xüsusi qayğı göstərirdi. Onun ideyaları əsasında bu gün ali təhsildə beynəlmilləşmə, qabaqcıl texnologiya əsaslı dəyişikliklərə görə aparıcı tendensiya-lar, texnoloji strukturlarda dəyişikliklər öz aktuallığını saxlayır. Təhsilin informasiyalaşdırılması vahid elm və təhsil məkanının formalaşmasına və distant təhsilin fəal inkişafına şərait yaradır.

Cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası, dördüncü sənayeye inqilabı, geniş yayılmış avtomatlaşdırma, əmək bazarı ixtisaslaşmada və yenidən hazırlanmada dəyişikliklər təklif edir. Ali təhsil müəssisələri yeni çağırışlara uyğun işlərini qurmağa çalışırlar. Bu məqsədlə hərtərəfli xüsusilə qarışıq öyrənmə formalarının inkişafını təmin edən tədbirlər, ənənəvi təhsilin distant təhsillə birləşdirilməsi, tətbiqi tədris metodlarının müxtəlifliyi, kurikulumların uyğunluğu tələbələrin ehtiyacları ilə, formalaşmasında təhsil müəssisələrinin müstəqilliyi tədris proqramları və tədris vəsaitlərinin müsabiqə əsasında seçilməsi, formalaşdırılması müəllimlər üçün zəruri səlahiyyətlər, müasir rəqəmsal təhsilin yaradılması mühit, akademik mübadilə, effektiv mexanizmlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi, qiymətləndirməyə əlaqələndirilmiş yanaşmaların işlənilib hazırlanması beynəlxalq proqramlar sistemi vasitəsilə təhsilin keyfiyyəti və müstəqil inkişafı qiymətləndirmə formaları və s. məsələlər həyata keçirilir.

Prezident İlham Əliyevin uğurlu təhsil siyasətinin mühüm şərtlərindən biri bu siyasətin əsasında Ulu Öndər Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının dayanmasıdır. Məhz 2003-cü ildən etibarən Azərbaycan gənclərinin təhsil imkanlarının artırılması, bütün pillə və səviyyələr üzrə təhsilə əlçatanlığın təmin olunması, onun coğrafiyasının genişləndirilməsi bu siyasətin əsasında duran mühüm hədəflərdəndir. Prezident İlham Əliyevin siyasəti təhsilə əlçatanlığı mütəxəssislərin beynəlxalq rəqabətə davamlılığı istiqamətində mühüm addımlar atılmış, ali təhsil müəssisələrinin inkişafı, onların beynəlmilləşməsi və keyfiyyətin artırılması istiqamətində mühüm işlər görülməkdədir. Bu sahədə ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi layihələr istər ümumi təhsil, istərsə də daha yuxarı təhsil pillələri və səviyyələri üzrə həm təhsilin, həm də bütövlükdə gəncliyin inkişafına yönəlmişdir.

Əsas Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş uzaqgörən inkişaf strategiyasının Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilməsi ölkəmizin tarixinin yeni dönməsində qarşıda mühüm prioritetlər formalaşdırır. Müzəllər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması xüsusilə uğurlu iqtisadi, siyasi, hərbi-

müdafiə quruculuğu, eləcə də təhsil və gənclər siyasətinin nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu gün Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında aparılan quruculuq işləri gələcək inkişafımızın istiqamətlərini və prioritetlərini qarşımızda aydın şəkildə müəyyən edir, ali təhsil müəssisəsi olaraq kadr hazırlığı prosesində qarşımızda duran vəzifələri uğurla yerinə yetirənək üçün məsuliyyətləri müəyyən edir.

Əsas Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Azərbaycan təhsilinin uğurlu inkişafı müasir global çağırışlar, dinamik elmi və elmi-texnoloji inkişaf fonunda Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında bundan sonra da dövlətimizin, iqtisadiyyatımızın və cəmiyyətimizin uğurlu gələcəyi naminə sürətlə davam edəcək.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (1996, 6 fevral). Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitq // Azərbaycan qəz.
2. Əliyev, H.Ə. (1994). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 2, 604s
3. Əliyev, H.Ə. (1998). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 7, 520 s.
4. Əliyev, H.Ə. (2004). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 13, 520 s.
5. Əliyev, H.Ə. (2006). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 18, 552 s.
6. Əliyev, H.Ə. (2008). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 3, 504 s.
7. Əliyev, H.Ə. (2011). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 31, 512 s.
8. Əliyev, H.Ə. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir / Bakı: Təhsil, 302 s.
9. Əliyev H.Ə. (1998, 25 sentyabr). Azərbaycan Müəllimlərinin XI qurultayındakı nitqi. 26 sentyabr, 1998-ci il // Azərbaycan qəz.
10. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009). Bakı: Hüquq nəşr., 29 s.

AZƏRBAYCANIN VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN SİYASİ-DİPLOMATİK NƏTİCƏLƏRİ

Turxan Süleyman

ADMİU-nun dosenti, siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The article considered the solution of the Armenian-Azerbaijani conflict by military means. The reasons for Azerbaijan's victory in the Patriotic War are indicated. The political-diplomatic results of the Second Karabakh War were analyzed, and the new geopolitical reality was involved in the research. After the victory in the Patriotic War, a systematic approach was reflected in the internal and external policy of official Baku regarding Karabakh.

Key words: Armenia-Azerbaijan conflict, foreign policy, Patriotic war, new geopolitical reality, Shusha declaration, territorial integrity.

Резюме

В статье рассматривается решение Армяно-азербайджанского конфликта военным путем. Показаны причины победы Азербайджана в Отечественной войне. Были проанализированы политико-дипломатические последствия Второй Карабахской войны, а также рассмотрены новые геополитические реалии. После победы в Отечественной войне во внутренней и внешней политике официального Баку в отношении Карабаха наблюдается системный подход.

Ключевые слова: Армяно-Азербайджанский конфликт, внешняя политика, Отечественная война, новая геополитическая реальность, Шушинская декларация, территориальная целостность.

Postsovet məkanında baş vermiş münaqişələr hazırda da dinamikliyi və hərbiləşdirilməsi ilə seçilir. Regiondakı münaqişələrin həlli qızğın siyasi-diplomatik çəkişmələrlə bərabər, həm də döyüş əməliyyatları ilə müşayiət olunur. Həll edilməmiş münaqişələrdə hərbi element hər zaman aktualdır və yenidən fəallaşması təhlükəsi vardır. Bu baxımdan, Z. Bjeziniskinin də qeyd etdiyi kimi Qafqazın “barıt çəlləyi” hesab olunan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin (Kərimov, A., 2013) həllində son illər müharibə variantının mümkünlüyü daha çox nəzərə çarpırdı.

Ümumiyyətlə, siyasi münaqişələrin beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan başlıca həll metodlarından biri də hərbi variantdır. Ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi kontekstində bu metoddan istifadə özünü müdafiə hüququ, yəni legitimlik qazanır. Buna görə də Azərbaycan Respublikası hər zaman beynəlxalq birlik tərəfindən tanınan ərazilərini hərbi yolla işğaldan azad etmək hüququnu özündə saxlayırdı.

2016-cı ilin Aprel savaşından başlayaraq regionda vəziyyət qeyri-sabit idi və bunun ardınca Ermənistan hakimiyyət dəyişikliyi münaqişənin sülh yolu ilə həlli imkanlarını daraltmışdı. Ermənistanın eyni hakimiyyətinin yeni siyasi xətti (“səngər müdafiəsi”ndən “aktiv əngəlləmə” strategiyasına keçid; “yeni ərazilər uğrunda yeni müharibə”; “mövcud danışıqlar formatını dəyişmək cəhdi”) (Abrahamyan E., 2019; Trend, 2020) vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirirdi. Fikrimizcə, mövzu ilə bağlı daha əhatəli və geniş araşdırma zamanı aşağıdakı məsələlər xüsusi olaraq təhlil edilməlidir:

- *Artıq Ermənistan rəhbərliyi təkcə qeyri-qanuni hərəkətləri və bəyanatları ilə deyil, həmçinin hərbi qarşılıqlı yaratmaqla da münaqişənin həllində yalnız müharibə variantını qüvvətləndirirdi (2020-ci ilin iyulun 12-də münaqişə bölgəsindən kənarda birbaşa dövlət sərhədinin Tovuz istiqamətində Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzü) (Eurasian, 2020);*

- *Hərbi təxribatlarla yanaşı rəsmi İrəvan tərəfindən qeyri-qanuni məskunlaşdırma siyasəti və işğal altındakı ərazilərinə xeyli sayda YPG və PKK terrorçularının yerləşdirilməsi (Huseynov V., 2020);*

Bütün bu təhrikəddici hərəkətlər və təxribatların davamı olaraq 2020-ci ilin sentyabr ayının 27-də səhər saatlarında Ermənistan Silahlı Qüvvələri atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozdu. Buna cavab olaraq Azərbaycan tərəfi əks-həmlə əməliyyatlarına başladı. Nəticədə 27 sentyabrda başlanan 44 günlük savaş şanlı qələbə tariximizə “İkinci Qarabağ müharibəsi”, “Vətən müharibəsi” və ya “Dəmir Yumruq” əməliyyatı adı ilə yazıldı. Müharibə nəticəsində Azərbaycan tərəfi müəyyən qalib gələrək düşməni sülhə məcbur etdi. Nəticədə:

- *Azərbaycan Silahlı Qüvvələri oktyabrın 4-də Cəbrayıl, 17-də Füzuli, 20-də Zəngilan, 25-də Qubadlı və noyabrın 8-də Şuşa şəhərlərini azad etdi.*

- *Ordumuz keçmiş DQMV-yə daxil olan Xocavənd rayonun Hadrut qəsəbəsi və birsıra kəndlərini, Xocalı və Tərtər (əvvəlcə Ağdər rayonuna daxil olan) bir neçə kəndini də işğaldan azad etdi.*

- *Oktyabrın 22-də şanlı ordumuz Qarabağın İranla 128 km-lik dövlət sərhədini tamamilə işğaldan azad etdi və cənub sərhədlərimiz üzərində suverenliyimizi bərpa etdi (MOD, 2020).*

- *2020-ci ilin noyabr ayının 9-da rəsmi Moskvanın vasitəçiliyi ilə imzalanan müqaviləyə əsasən Qarabağda bütün hərbi əməliyyatlar tam dayandırıldı. Ermənistan Silahlı Qüvvələri və mülki əhali noyabrın 20-də Ağdam rayonundan, 25-də Kəlbəcər rayonundan və dekabrın 1-də isə Laçından (dəhliz istisna olmaqla) çıxarıldı.*

- *Keçmiş DQMV ətrafında yerləşən 7 rayon tamamilə işğaldan azad edildi. Lakin Laçın rayonundan keçməklə Ermənistanla “DQ”-ni birləşdirən 5 kilometr enində dəhliz və Xocavənd rayonun mərkəzi və bir hissəsi, Xocalı rayonunun əksər hissəsi və Xankəndi şəhəri RF sülhməramlılarının nəzarətində qaldı (PA, 2020).*

Fikrimizcə, Vətən müharibəsi ilə bağlı siyasi vəziyyətin, onun geosiyasi nəticələrinin və regiondakı hadisələrin gələcək dinamikasının təhlili zəruridir. Bu baxımdan təhlili daha əhatəli və zəruri olan məsələləri aşağıdakı formada ifadə etmək olar:

- *Hərbi əməliyyatların başladığı ilk gündən etibarən beynəlxalq birlik və dünya dövlətləri tərəfindən müharibəyə dair fərqli münasibəti və bəyanatları;*

- *ATƏT-in Minsk Qrupunun daimi üzvlərinin müharibə boyu və post münaqişə zamanı sərgilədiyi siyasət;*

- *Region oyunçularının (Rusiya, Türkiyə, İran) Vətən müharibəsi zamanı məsələyə yanaşması;*

- *Dünyanın supergüc dövlətində baş verən hadisələr;*

- *Sonuncu və daha bir önəmli məsələ isə Azərbaycan dövlətinin son illər müharibəyə həm siyasi-diplomatik, həm də hərbi-iqtisadi baxımdan hazırlığı.*

Sentyabrın 27-də başlanan müharibə 44 gün sonra 9 noyabrda Erməistanın ağır məğlubiyyəti fonunda Rusiyanın vasitəçiliyi ilə sona çatdı. Üç ölkə rəhbəri tərəfindən imzalanmış bəyanatda 10 noyabrdan etibarən hərbi əməliyyatlar dayandırıldı və atəşkəs elan edildi (PA, 2020).

Vətən savaşındakı zəfərdən sonra rəsmi Bakı Qarabağla bağlı daxili və xarici siyasətində sistemli yanaşmanı davam etdirir. Fikrimizcə, rəsmi Bakının post münaqişə dövründə apardığı siyasətlə bağlı aşağıdakı məsələlər xüsusi önəm kəsb edir:

- 2021-ci il iyunun 15-də Şuşa şəhərində Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Cumhuriyyətinin prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan tərəfindən Şuşa bəyannaməsinin imzalanması;

- 100 il əvvəl 1921-ci ildə imzalanan Qars müqaviləsi ilə birbaşa Naxçıvanın təhlükəsizliyinin təminatçısı olan Türkiyə Şuşa bəyannaməsi ilə Qarabağın (bütövlükdə Azərbaycanın) təhlükəsizliyinə qarant durması;

- Rəsmi Bakının Şuşa bəyannaməsi ilə Azərbaycan ordusunun yaratdığı yeni geosiyasi vəziyyətin (işğal faktorunun aradan qalxması) davamlılığının təmininə və kənar müdaxilə təhlükəsindən qorunmağa nail olması;

- Şuşa bəyannaməsi ilə öz suverenliyini və toxunulmazlığını beynəlxalq səviyyədə bir daha güvəncə altına aldıqdan qısa zaman sonra Azərbaycan daxili siyasətdə legitimlik məsələsini yeni fərmanla yenidən möhkəmləndirməsi;

- Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 7 iyul tarixli Fərmanı ilə ənənəvi sosial-iqtisadi və tarixi-mədəni bağlılıqlar nəzərə alınmaqla qədim Qarabağ bölgəsində və tarixi Zəngəzur qəzasında müvafiq olaraq Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaradılması;

- 2022-ci ildə bir sıra strateji əhəmiyyətli yüksəkliklərə nəzarətin bərpa olunması;

- Nəhayət 28 aprel 2023-cü il tarixində rəsmi Bakının Azərbaycan-Ermənistan sərhədində, Laçın-Xankəndi yolunun başlanğıcında, Həkəri çayı üzərindəki sərhəd-buraxılış məntəqəsində pasport yoxlanışı postu qurması və Azərbaycan gömrük əməkdaşları fəaliyyətə başlaması.

Araşdırmanın sonunda tədqiqata cəlb edilən məsələlərlə bağlı ümumiləşdirmə və nəticələrin təhlili aparılmışdır. Beləliklə, əldə olunmuş nəticələri tezisvari şəkildə qısaca belə ifadə edə bilərik:

Beynəlxalq hüquq Azərbaycan Respublikasının haqlı mövqeyinə yetərli əsaslar verir. Belə ki, hüquqi normalar, yəni sərhədlərin toxunulmazlığı, ərazi bütövlüyü, “uti possidetis juris” prinsipləri və BMT TŞ-nin qətnamələri, habelə digər təşkilatların sənədləri Azərbaycanın ədalətli mövqeyini təsdiqləyir. Nizamlanma prosesinin istənilən mərhələsində Azərbaycan “güc tətbiqetmə və qüvvədən istifadə” hüququnu daima özündə saxlayırdı. Bu baxımdan münaqişələrin həllində hərbi variant ərazi bütövlüyünün bərpası kontekstində hüquqi legitimlik qazanır. Müasir beynəlxalq şərait, böyük dövlətlərin strateji maraqları və digər amillər “DQ problemi”nin tezliklə dinc yolla həllini istisna edirdi. Münaqişənin dinc və ya hərbi yolla nizamlanması dilemmasında üstünlük ikinciyyə verilirdi. Ermənistanla müqayisədə Azərbaycanın iqtisadi-hərbi-siyasi qüdrəti və onun nəticəsi kimi qazanan Aprel qələbəsi və Vətən müharibəsi AR-in münaqişənin həllinə dair hədəfini reallaşdırdı və əsla qəbul edilməz olan bəzi həll modellərinin müzakirəsini tamamilə rədd etdi.

Ədəbiyyat

1. SSRİ-dən qalan miras – münaqişələr: [Elektron resurs] / – 2019, 15 aprel. URL:<http://modern.az/az/news/49527#gsc.tab=0>

2. Abrahamyan E. Rationalizing the Tonoyan Doctrine: Armenia's Active Deterrence Strategy: [Electronic resource] / Eurasia Daily Monitor Volume: 16 Issue: 64.–2019, 2 May. URL: <https://jamestown.org/program/rationalizing-the-tonoyan-doctrine-armenias-active-deterrence-strategy/>

3. Armenian Resettlement From Lebanon to the Occupied Territories of Azerbaijan Endangers Peace Process: [Electronic resource] / Eurasia Daily Monitor Volume: 17 Issue: 132. – 2020, 23 September. URL:<https://jamestown.org/program/armenian-resettlement-from-lebanon-to-the-occupied-territories-of-azerbaijan-endangers-peace-process/>

4. Azerbaijani cities, settlements and villages liberated from occupation: [Electronic resource] / – 2020, 20 November. URL:<https://mod.gov.az/en/news/azerbaijani-cities-settlements-and-villages-liberated-from-occupation-11189.html>

5. Azerbaijani General, 15 Others Killed In Azerbaijan-Armenia Border Clash: [Electronic resource] / – 2020, 15 July.

URL:<https://web.archive.org/web/20200717173946/https://eurasianimes.com/azerbaijani-general-killed-in-border-clashes-with-armenia/>

6. Pashinyan's schizophrenic statements that "Karabakh is Armenia" doom his people to complete failure: [Electronic resource] / – 2020, 12 November. URL:<https://www.azernews.az/karabakh/172550.html>

Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation: [Electronic resource] / – 2020, 10 November. URL:<https://en.president.az/articles/45923>

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNİN BƏRPASI VƏ MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ ROLU

Nigar Abbaszadə

Bakı Slavyan Universitetinin

Azərbaycan tarixi və ictimai elmlər kafedrasının müəllimi

Summary

The economic, political and authority crisis existing in the country was ended by Heydar Aliyev's coming to the leadership of Azerbaijan for the second time, in terms of the actions to ensure the territorial integrity of Azerbaijan, the "Contract of the Century", the adoption of the first democratic Constitution, the preparation and implementation of projects to achieve dynamic and high development of the economy, the importance of Heydar Aliyev's activity is studied.

Key words: Azerbaijan, authority, Heydar Aliyev, state independence, statehood, territorial integrity.

Резюме

Существующий в стране экономический, политический и властный кризис завершился приходом Гейдара Алиева к руководству Азербайджаном во второй раз, в части действий по обеспечению территориальной целостности Азербайджана, «Договора века», принятием первой демократической Конституции, подготовка и реализация проектов по достижению динамичного и высокого развития экономики, изучается значение деятельности Гейдара Алиева.

Ключевые слова: Азербайджан, власть, Гейдара Алиев, государственной независимость, государственность, территориальная целостность

Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışı, xalqımızın və dövlətçilik tariximizin ən parlaq və həm də məsuliyyətli dövrlərindən birinin başlaması demək idi.

Bu son dərəcə ağır günlərdə H.Əliyevi ikinci dəfə Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsi ilə ölkəni bürüyən iqtisadi, siyasi və hakimiyyət böhranının tezliklə aradan qaldırılacağına əhalidə dərin inam yarandı. H.Əliyevin dövlətçilik təcrübəsi, qətiyyətli və uzaqgörən addımları çox qısa bir vaxtda ölkədə vəziyyəti nəzarət altına götürməyə və bununla da böhran mərhələsinin arxada qalmasına kömək etdi.

Ölkədə cərəyan edən hadisələri dərinlən təhlil edən Heydər Əliyev bildirdi ki, Azərbaycanın müstəqilliyini təmin etmək, onu möhkəmləndirmək, ölkədə demokratik hüquqi dövlət qurmaq, köklü islahatlar aparmaq üçün, ilk növbədə, ictimai-siyasi sabitlik, qanunçuluq, hüququn aliliyi təmin edilməlidir. "Dövlət - dövlətçiliyi qorunmalıdır" fikrini dönə-dönə vurğulayan Heydər Əliyev çox qəti və prinsipial mövqedən çıxış edərək ciddi intizam, tələbkarlıq və dövlət mənafeyi kimi amilləri ön plana çəkdi. Məhz H.Əliyevin fəaliyyəti ilə ölkədə vətəndaş müharibəsi təhlükəsi aradan qaldırıldı, xaricdən Azərbaycanda sabitliyin bərqərar olması əleyhinə çalışan qüvvələrin hakimiyyətə qarşı dövlət çevrilişinə göstərdikləri cəhdlərin qarşısı qətiyyətlə alındı. "Dövlət başçısının qətiyyəti xalqa ruh yüksəkliyi gətirdi, inamımızı özümüzə qaytardı" (Mahmudov, 2005).

Cəbhədə atəşkəsə nail olunması, milli orduda yenidənqurma işlərinin başlanması, döyüş cəbhələrində erməni silahlı qüvvələrinin bütün təxribatlarının və cəbhə boyu irəliləmələrinin qarşısının birdəfəlik alınması dövlətçiliyimizin yenidən bərpa olunması və möhkəmləndirilməsi yolunda H.Əliyevin fəaliyyəti ilə həyata keçirilmiş ən mühüm tarixi nailiyyətlərimizdən biri idi.

Beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın cəlb olunduğu ədalətsiz müharibənin əsl günahkarının Ermənistan olduğunun, ermənilərin təcavüzkar kimi dünya ictimaiyyəti tərəfindən tanınması üçün ciddi və məqsədyönlü işlər görüldü. Məhz bunların nəticəsi idi ki, BMT-nin TŞ-sı 1993-cü ildə 4 dəfə Ermənistanın hərbi təcavüzünü pisləyərək, işğal olunmuş torpaqlarımızın dərhal azad olunmasını tələb edən qətnamələr qəbul etmişdi (Məmmədov, 2017). Bu qətnamələrin icra olunması kağız üzərində qalsa belə, Ermənistanın təcavüzkar kimi tanınmasında, Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması yolunda görülmüş işlərin ilk böyük addımları idi.

1993-cü ilin 29 avqustunda ümumxalq referendumunda vəziyyəti başlı başına buraxıb öz kəndinə gedən və respublika ictimaiyyətinin, Milli Məclisin geri dönmək tələblərinə məhəl qoymayan Ə.Elçibəyə etimadsızlıq göstərilməsindən sonra, *“həmin ilin oktyabrın 3-də xalqın böyük əksəriyyətinin iradəsinə uyğun olaraq H.Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi”* (Hüseynova, 2003).

Bununla da Azərbaycan xalqının həyatında çox böyük uğurların qazanılması ilə əlamətdar olan və dövlətçiliyimiz tarixində həm məsuliyyətli, həm də şərəfli yeni mərhələ başladı. H.Əliyevin 10 il ərzində hakimiyyətdə olduğu vaxtda həyata keçirilmiş ən müxtəlif islahatlar cəmiyyət və dövlətin bütün fəaliyyət sahələrində ciddi dəyişikliklər və böyük uğurlar əldə edilməsinə şərait yaratdı.

H.Əliyevin ən böyük tarixi xidmətlərindən biri keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində bir tərəfdən xalqımız üçün tam əlverişsiz beynəlxalq vəziyyətdə, digər tərəfdən Xalq Cəbhəsi hökumətinin sərəştərsizliyi və qətiyyətsizliyi nəticəsində yaranmış separatçılıq meyillərinin gücləndiyi, hakimiyyət strukturlarında inzibati və hüquqi özbaşınalıqların baş alıb getdiyi, cəmiyyətin bütün sahələrində bir növ idarə olunmazlıq mühitinin hökm sürdüyü bir şəraitdə xalqımızın tarixində ən dəyərli və ən əhəmiyyətli olan dövlətçiliyimizin qorunub saxlanması və daha da möhkəmləndirilməsi kimi ən çətin tarixi vəzifənin öhdəsindən gələ bilməsi idi.

H.Əliyevin yaranmış mürəkkəb siyasi vəziyyətə düzgün qiymət verərək *“1994-cü ilin mayında Ermənistanla atəşkəs haqqında saziş imzalanmasına nail oldu”* (Hüseynova, 2003). Avropaya inteqrasiya edən Azərbaycan cəmiyyətində siyasi, iqtisadi, hüquqi islahatların həyata keçirilməsinə əlverişli beynəlxalq şəraiti təmin edəcək məqsədyönlü xarici siyasət fəaliyyətini genişləndirməsi o günlərdə bizə dövlətimiz üçün son dərəcə vacib olan quruculuq işlərini genişləndirməyə zəruri olan fürsət verdi.

Dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi üçün çox vacib şərt olan iqtisadiyyatın dinamik və yüksək templerlə inkişafına nail olmaq üçün iri layihələrin hazırlanıb həyata keçirilməsinə başlandı.

Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda karbohidratların zəngin yataqlarının müəyyən edilib istismara başlanması üçün uğurlu neft strategiyası həyata keçirildi. Bu istiqamətdə aparılan işlərin yekunu olaraq dünyanın 26-dan çox ən iri neft şirkətləri ilə müqavilələr imzalandı. *“1994-cü il sentyabrın 20-də reallaşan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın həm də beynəlxalq nüfuzunu artırmağa xidmət etmiş oldu”* (Sadıqlı, elektron resurs).

Dövlət müstəqilliyinin əsas təminatlarından biri kimi respublikamızda hüquqi- demokratik cəmiyyət qurulması istiqamətində görülmüş işlər də xüsusi qeyd edilməlidir. İlk demokratik parlament seçkilərinin ardınca yerli idarəçilik və özünüidarə orqanlarının fəaliyyətinin yenidən qurulması, siyasi və iqtisadi islahatlar üçün müvafiq hüquqi baza yaradılması, çoxpartiyalı siyasi sistemin qurulması və digər addımlar bütün cəmiyyət həyatının simasında dəyişiklik yaratdı.

Cəmiyyət həyatının və iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edən geniş miqyaslı islahatlara start verildi. *“12 noyabr 1995-ci il Azərbaycan tarixində parlamentə ilk dəfə demokratik seçkilər keçirildi, müstəqil dövlətin Konstitusiyası referendum - ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edildi”* (Hüseynova, 2004). Beləliklə, Azərbaycan tarixində ilk demokratik Konstitusiyanın qəbul edilməsi, qanunun aliliyini, insanların hüquq və azadlıqlarını təmin etmək üçün işlək hüquqi mexanizmin yaranması dövlətçiliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi xalqımızın qarşıdakı illərdə əldə edəcəyi böyük uğurlar üçün möhkəm hüquqi baza yaratdı.

Azərbaycan qısa müddətdə regional və beynəlxalq əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsi məkanına çevrildi. Bu hadisələr bizim üçün ona görə xüsusi əhəmiyyətli idi ki, onların hər biri dünyaya miqyasında baş verən ictimai və siyasi proseslərə təsir göstərmək gücünə malik idi. Ölkəmizin tarixi İpək yolunun bərpasına həsr edilmiş işlərin mərkəzinə çevrilməsi, *“Bakı - Tbilisi - Ceyhan neft, Bakı - Tbilisi - Ərzurum qaz kəmərlərinin inşasına başlanılması region ölkələri üçün, o cümlədən türk dünyasından ötrü nə demək olduğu neçə-neçə nəsillər keçəndən sonra başa düşüləcəkdir”* (Mahmudov, 2005). Bu nailiyyətlər respublikamızın iqtisadi qüdrətinin artmasına xidmət göstər-məklə bərabər, Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədi olmasının təminatı demək idi.

Bütün bunların nəticəsi olaraq *“Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi H.Əliyevin xalqımızı düşdüyü böhran vəziyyətindən çıxarmaq, bütün varlığımızın, müstəqilliyimizin böyük təhlükə, məhv olmaq və parçalanmaq təhlükəsi ilə üzbəüz qaldığı vaxtda, bunları aradan qaldırmağa nail olma-sını yüksək dəyərləndirərək H.Əliyevin böyük siyasətə qayıdışını bildirən Milli Məclis sədri seçildiyi günü - 1993-cü ilin iyunun 15-ni “Qurtuluş günü” kimi qeyd etməyə qərar verdi”* (Аббасзаде, 2019). Bu, həqiqətən dövlətimizin, dövlətçiliyimizin tarixin sərt dönüşlərindən biri ilə üz-üzə qaldığı bir vaxtda “Böyük xilaskarın” yaranmış mürəkkəb tarixi-siyasi şəraitdə yeganə düzgün ad-dımlar ataraq, bu vəziyyəti aradan qaldırmağa nail ola bildiyi tarixi an və milli dövlətçiliyimizdə yeni tarixi mərhələnin başlanğıcı sayılan gün idi.

Beləliklə, XXI əsrə güclü və qüdrətli dövlət kimi daxil olan Azərbaycan Respublikasının öz tarixində yeni intibah dövrü yaşaması, dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılması və daha da möhkəmləndirilməsi H.Əliyevin nadir fitri idarəçilik qabiliyyəti və qətiyyəti, zəngin dövlət idarəçilik təcrübəsi səbəbindən mümkün olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016). (2017) Məqalələr toplusu / red: F.Məmmədov - Bakı: Poliart, 904 s.
2. Hüseynova, İ. (2003) Müstəqilliyimizin təminatçısı (Məqalələr, çıxışlar, müsahibələr, rəylər). Bakı: Təhsil, 504 s.
3. Hüseynova, İ. (2004) Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 472 s.
4. Mahmudov, Y. (2005) Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi. Bakı: Təhsil, 140 s.
5. Sadıqlı, Flora. 25 ildir Azərbaycana xidmət edən layihə: [Elektron resurs] / URL: <http://www.azerbaijan-news.az/view-172462/25-ildir-azerbaycana-xidmet-eden-layihə>
6. Аббасзаде, Н.М. (2019) Историческое значение деятельности Гейдара Алиева в становлении и укреплении государственности Азербайджана // -Ужгород: Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія міжнародні відносини. Випуск 5., - s.50-57.

AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ KİMLİYİNİN MÖHKƏMLƏNMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Elşanə Ağasiyeva

Bakı Slavyan Universitetinin
Azərbaycan tarixi və ictimai elmlər kafedrası

Summary

These theses note that history, culture, social and political system, family and school, heroes and national saviors, wars and creative activity – all this educates and forms the national identity of the Azerbaijani people as a socio-cultural phenomenon. And it was also said that the ability to self-knowledge and introspection, the desire to assert oneself and be realized, the conscious desire to be no worse than other nations, the struggle for freedom and dignity of the nation – all this also tempers the national-historical consciousness of the people. Therefore, the author believes that it is necessary to consider the role of the great personality of G.A.Aliyev in the formation of the national identity of the Azerbaijani people. Although it is not entirely correct to consider any personality as the only factor shaping the self-consciousness of the people, but at the same time the role of some outstanding personalities, national leaders and leaders in this matter is significant. Alexander the Great, Shah Ismail Khatai, Jawaharlal Nehru, Mustafa Kemal

Ataturk, Winston Churchill, Heydar Aliyev and others – all these outstanding personalities at different times and in different ways influenced the character, mentality and ideological orientations of their peoples.

Key words: *national identity, stable statehood, the role of a great personality, national self-affirmation, the Azerbaijani people, national unity*

Резюме

В этих тезисах отмечается, что история, культура, социальный и политический строй, семья и школа, герои и национальные спасители, войны и созидательная деятельность – все это воспитывает и формирует национальную идентичность азербайджанского народа, как социокультурный феномен. А также подчеркнуто, что способность к самопознанию и самоанализу, стремление самоутвердиться и реализоваться, осознанное желание быть не хуже других наций, борьба за свободу и достоинство нации – все это тоже закаляет национально-историческое сознание народа. В связи с этими вопросами, автор считает, что необходимо рассмотреть роль великой личности Г.А.Алиева в формировании национальной идентичности азербайджанского народа. Хотя не совсем правильно считать любую личность единственным фактором, формирующим самосознание народа, но вместе с тем роль некоторых выдающихся личностей, общенациональных лидеров и вождей в этом вопросе значительна. Александр Македонский, Шах Исмаил Хатаи, Джавахарлал Неру, Мустафа Кемаль Ататюрк, Уинстон Черчилль, Гейдар Алиев и другие, – все эти выдающиеся личности в разное время и по-разному повлияли на характер, умонастроение и идейные ориентации своих народов.

Ключевые слова: *национальное самосознание, устойчивая государственность, роль великой личности, национальное самоутверждение, азербайджанский народ, национальное единство*

Əcdadlarımızın mənəvi həyatının məzmununu təşkil edən ənənələr, adətlər və ayinlər haqqında təsəvvür meydana gətirən xalqımızın tarixini öyrənməklə, nəsil-dən-nəslə ötürülən qiymətli irfana əldə edirik ki, bu da bizi milli kimliyimizlə tanış olmağımıza kömək edir. Azərbaycanlıların xarakterinin milli orijinallığı gənc nəslin tərbiyəvi metodlarında, gündəlik həyatda hiss və davranışların ifadəsində, kişi və qadınların, böyük və kiçiklərin birgə münasibətlərində özünü büruzə verir. Bütün bunlar tarixin ümumi axarında öz mikrodünyasını yaratmış unikal Azərbaycan milli obrazının xüsusiyyətlərini yaradır. Azərbaycanlıların milli özünü təmsil etdiyi xalqın milli dəyərlərinin – adət-ənənələrin, əcdadların qurduğu şanlı tarixinin bütün izlərini özündə cəmləşdirmişdir.

Milli özünəməxsusluğun formalaşmasında sosial mühit mühüm rol oynayır, lakin burada bir sıra vacib şərtlər böyük rol oynayır: birincisi, heç bir sivil millət sosial mühitin, onun xarakterinin və ümumiyyətlə mənəvi həyatın avtomatik təsirinə arxalana bilməz; ikincisi, millətin və sosial mühitin qarşılıqlı əlaqəsində qarışıqlığa yer olmamalıdır, buna görə də milli kimliyi və dayanıqlı dövlətçilik ənənələrini daha möhkəmləndirmək lazımdır.

Azərbaycanlıların milli ideyasının yaranması adətən XIX əsrə aid edilsə də, əslində azərbaycanlıların əcdadları hələ qədim zamanlardan öz mənəvi köklərinin ümumiliyini xalqın vahid marağı ilə birləşən ərazi, dil və mədəniyyətlə bir yerdə dərk etməyə başlamışlar.

Ümumilli lider Heydər Əliyev bu mövzuya toxunarkən qeyd etmişdir ki, Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlığı gözəl vətənpərvərlik məktəbi yaratmaqla ümumilli rəmzlərin, Vətən bütövlüyünün və milli birliyin formalaşmasına kömək edib. Sonralar, Şah İbrahim Dərbəndi, Şah İsmayıl Xətai kimi Azərbaycan xalqının övladları vətənpərvərlik ideyasının davamçıları olmuşdur.

Heydər Əliyev yaxşı bilirdi ki, millətin birliyi milli şüurun və özünüdərk inkişafı üçün əsas şərtidir və milli xarakterin tərbiyəsində ən vacib amildir. Bəs bu birliyə necə nail olmaq olardı? Bu yolda qarşıya çıxan maneələr necə dəf etmək lazım idi? Özünün milli və siyasi fəaliyyəti ilə dəyişdirici və yaradıcı yol müəyyən etmiş Heydər Əliyev xalqı milli birliyə nail olmağa səsləyirdi. Suveren Azərbaycan dövlətinin qurulması, möhkəmləndirilməsi və qorunması, ölkənin iqtisadiyyatının, elminin və mədəniyyətinin inkişafı, ictimai və milli həyatın möhkəmləndirilməsi, bütün sahələrinin demokratikləşməsi milli birlik psixologiyasını, "mən" və "biz" psixologiyasını formalaşdıran dəyişdirici fəaliyyətin əsas cəhətləri olmuşdur. Heydər Əliyev hələ Sovetlər dövründə Azərbaycana rəhbərlik edərkən öz xalqını milli birliyə, milli "mən" psixologiyasında formalaşmasında mühüm rol oynadı, "milli mənsəbiyyət" psixologiyasını milli xarakterli bir hərəkətə çevirməyə nail oldu.

Heydər Əliyev hakimiyyətə ikinci dəfə qayıdışı günlərində Azərbaycan xaosda idi (digər, keçmiş sovet respublikaları da eyni vəziyyətdə idi), lakin məsələnin mürəkkəbliyi və fərqli tərəfi ondan ibarət idi ki, Azərbaycan torpaqları Ermənistan tərəfindən işğal edilmişdi. Bu işğal respublikanın dövlət suverenliyinin qurulması dövrünün başlanğıcında baş vermişdi və o zaman Azərbaycanın hələ öz milli ordusu yox idi və keçmiş sovet ordusunun bütün silahları Rusiya qoşunları tərə-

findən ölkədən çıxarılıb aparılmışdı. Lakin işğalçı tərəf olan Ermənistanın kifayət qədər silahı mövcud idi. Buna görə də dinc sakinlər (azərbaycanlılar) özlərini müdafiə edə bilmədilər, düşmən gülləsindən yaxa qurtara bilmədilər, bir milyondan çox məcburi köçkün doğma yurd-yuvasından didərgin düşdü. Baxmayaraq ki, Əbülfəz Elçibəyin dövründə düşməyə cavab vermək cəhdləri oldu və buna görə də ordu yaradılmış, silahlar alınmış, çoxlu könüllülər (Vətəninə müdafiə etmək istəyən gənclər) mövcud olmuşdu, amma düşmənin Rusiyadan böyük dəstək əldə etməsi və yaxşı silahlanması nəticəsində onların çoxu həlak oldu, Xocalı soyqırımı kimi milli faciə yaşandı. Belə bir şəraitdə qan tökülməsini dayandıra biləcək böyük bir diplomat və siyasətçi lazım idi. Ona görə də xalqın təkidli xahişi ilə Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldi. "Məhz o vaxt-Heydər Əliyevin 1993-cü ilin iyun günlərində hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanın xilas edilməsində həlledici dönüş oldu" [Mahmudov, 2005; 125].

XX əsrin 80-ci illərinin sonunda azərbaycanlılar Ermənistandakı talanlardan, tarixi yaşayış yerlərindən kütləvi sürgünlərdən, o cümlədən Dağlıq Qarabağda baş verən separatizmdən daim əziyyət çəkirdilər. 1990-cı ildə Qanlı Yanvar hadisələri baş verdikdə Heydər Əliyev bu totalitar sistemə meydan oxudu. Əslində Moskvada ev dustaqlığında olmasına baxmayaraq, o, yenə də böyük cəsarətlə bu tarixi cinayəti törədənlər üçün demişdir ki, onlar Azərbaycan xalqının psixologiyasını bilmirlər və faciədə iştirak edənlərin hamısı cəzalandırılmalıdır. Heydər Əliyev üçün bu həyat dövrü, onun xalqında olduğu kimi, çox çətin dönmə idi. SSRİ Mərkəzi Komitəsinin Azərbaycan xalqına və Heydər Əliyevin özünə olan bu münasibəti onu hiddətləndirdi, çünki Sovet İttifaqı hökumətinin üzvü olaraq bütün ölkənin rifahı üçün tam fədakarlıqla çalışmış və fikirlərini səmimiyyətlə bölüşmüşdü. Buna görə də Heydər Əliyev ilk fürsətdə "öz doğma torpağına qayıtmaq, öz xalqına qovuşmaq" və orada öz "dayaq nöqtəsini" tapmaq barədə qərar qəbul etdi [Axundova, 2008; 842].

Öz nitqlərində Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının dözümlüyü barədə dönə-dönə vurğulamışdır. Ümummilli Lider xalqımızın dözümlülük və səbrliliyini belə qiymətləndirmişdir ki, indi bizim suveren Azərbaycan Respublikamız var və suveren dövlətlik, həmçinin ona görə dözəcəyik ki, biz xoşbəxt taleyimizin ağasıyıq, adət-ənənələrimizi qaytarmışıq və babalarımızın yolu ilə gedirik, çünki işğal olunmuş torpaqlarımızdan işğalçıların qovulacağına, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü bərpa edəcəyinə, Azərbaycan Respublikasının sərhədlərinin toxunulmazlığını təmin edəcəyinə, Azərbaycan xalqını parlaq gələcəyə aparacağına inamımız var. O Azərbaycan xalqının taleyüklü sınaqlardan üzəg çıxacağına həmişə əmin olmuşdur: "Son illər biz dəfələrlə faciəli hadisələrlə üzləşmişik, torpaqlarımızı qorumuş, itkilərə məruz qalmışıq, öz doğma torpaqlarından qaçqın və məcburi köçkün düşmüş vətəndaşlarımız isə ağır şəraitdə yaşayırlar. Ancaq xalqımız buna dözür və biz də dözəcəyik" [Rüstəmov, 2007; 134].

İctimai həyatın yenilənməsinin hazırkı şəraitində milli xarakter problemi xüsusilə aktualdır, çünki milli mədəniyyətin xüsusiyyətləri, milli düşüncə və millətin psixoloji quruluşu ilə sıx bağlıdır. Qədim abidələrə dövlət qayğısı xalqın tarixi xatirəsini möhkəmləndirir, Azərbaycan xalqının milli xarakterinin mənşəyi haqqında mühüm nəticələr çıxarmağa kömək edir. Bununla yanaşı, etiraf etmək lazımdır ki, son illər Azərbaycanda dövlətin özü, eləcə də Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Vitse-Prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətinin dəyərlərinin qorunub saxlanması və məqsədyönlü istifadəsi üçün çox işlər görülür.

Bütün millətlər sosial tərəqqiyə can atmış, hər bir xalqın tarixi arzusu öz simasını, xarakterini və mədəniyyətini qorumaq olmuşdur. Mədəniyyət isə öz növbəsində milli xarakterin əsas xüsusiyyətlərinin formalaşmasına kömək edir.

Ona görə də azərbaycanlıların milli xarakterinin genezisini öyrənərkən tarixi zaman amilini nəzərə almaq lazımdır. Bu amil milli xarakter elementlərinə çevrilmiş dəyərlərin dərk edilməsinə səbəb olub.

Qeyd olunanları ümumiləşdirib belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, XX əsrin görkəmli dövlət və siyasi xadimi, Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının milli ruhunun və milli birliyinin möhkəmlənməsində rolu danılmazdır.

Ədəbiyyat

1. Ахундова, Э. (2008) Гейдар Алиев. Личность и эпоха. Часть 1. Баку: Озан.
2. Махмудов, Я.М. (2005) Азербайджан: краткая история государственности. Баку: Тахсил.
3. Rüstəmov, Y.İ. (2007) Sivilizasiyaların qarşılıqlı münasibəti (S.Hantiqton). Bakı: Səda.

QÜDRƏTLİ AZƏRBAYCANIN GƏLƏCƏYİNƏ HƏDƏFLƏNƏN FƏALİYYƏT

Sevinc Axundova

Bakı Slavyan Universitetinin
Pedaqogika və psixologiya kafedrasının dosenti

Summary

Researches dedicated to Great National Lider of Azerbaijan people Haydar A. Aliliev's activity during the period of his position of secretary of CC CP (Central Committee of the Communist Party) of Azerbaijan SSR.

Development of all spheres of the country was one of the typical characteristics of that period including the educational sector. Researches have revealed the main directions of educational policy of Haydar Aliyev, measures taken towards increasing the number of establishments both in the city and countrysides, also presented development dynamics of progres level of population. Thanks to farseeing policy of National Leader a lot of attention was given to development of millitary personnel education. Young people sent for education to the best Higher Educaion Institutions of Soviet Union, both on millitary and civil specialities. All these issues reflected in thesis as well.

Key words: Education, National Leader, Republic of Azerbaijan, secondary school, higher school, military school.

Резюме

Исследование посвящено деятельности Великого Общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алирза оглы Алиева в годы его работы на посту первого секретаря ЦК КП Азербайджанской ССР. Данный период в истории страны был характерен развитием всех отраслей республики, в том числе и сферы просвещения. В исследовании показаны основные направления образовательной политики Гейдара Алиева, меры по увеличению количества учебных заведений как в городах, так и в сельской местности, представлена динамика развития уровня образованности населения. Благодаря дальновидной политике Общенационального лидера в республике уделялось внимание воспитанию военных кадров, молодежь отправляли на учёбу в лучшие ВУЗы Советского Союза, как по военным так и по гражданским специальностям, что также нашло отражение в тезисе.

Ключевые слова: Образование, Общенациональный Лидер, Азербайджанская Республика, средняя школа, высшая школа, военная школа.

Təhsilin sivilizasiyaların, cəmiyyətin inkişafında rolu əvəzsiz olub və olmaqda davam edir. Məhz təhsil dövlətlərin tərəqqisinə yol açır və nəticə etibarı ilə dövlətin iqtisadi qüdrəti güclənərək, dünya arxitekturasının inkişafında müstəsna əhəmiyyət kəsb edən qüvvəyə çevrilir. Təsədüfi deyil ki, dövrümüzün ən güclü dövlətləri məhz təhsil sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə çalışırlar, onların inkişafını dövlətin prioritet istiqaməti kimi götürərək, dövlətin strateji hədəfinə çevirirlər.

Dünya şöhrətli Ümummilli lider, Azərbaycan xalqının milli sərvəti olan Heydər Əlirza oğlu Əliyevin siyasi kursunda Azərbaycan Respublikasının qüdrətli və beynəlxalq müstəvidə söz sahibliyinə malik olan bir dövlət kimi tanınmasında təhsilin rolunu əvəzsiz hesab edirdi. Dahi Liderimiz təhsilin dövlətlərin tərəqqisində həlledici qüvvə olduğunu tam dərinliyi ilə dərk edirdi və onun mükəmməl dövlətçilik konsepsiyasında təhsil amilinin prioritetliyi diqqət mərkəzində idi. Hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri təhsilin inkişafına böyük diqqət yetirirdi. Hakimiyyətin ilk dönəmində, Azərbaycan Sovet Respublikasında təhsilin inkişafına göstərdiyi qayğı, milli kadrların yetişdirilməsinə yönələn siyasət gələcəkdə Azərbaycanın güclü, qüdrətli, müstəqil dövlət kimi irəliləməsinə hədəflənmişdir. Buda Heydər Əliyevin uzaqgörən düşüncəsinin məhsulu idi.

Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə təhsil sahəsində olan fəaliyyəti bir neçə istiqamətlər üzrə aparılırdı:

- Çox sayda milli kadrların yetişdirilməsi;
- Həm şəhərlərdə, həm kənd yerlərində yeni məktəblərin tikintisi;

- Müəllimlərə diqqət və qayğının gücləndirilməsi;
- Gənclər üçün ali təhsilin əlçatanlığının təmin etdirilməsi (xüsusilə kənd gəncləri üçün);
- Həm orta, həm ali təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının ildən-ilə yaxşılaşdırılması.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1969-1982 hakimiyyət illərinə nəzər salsaq, həmin dövrdə təhsil və xalq maarifinin inkişafı üzrə görülən işlərin miqyası təəccüb doğurur... Lakin, niyə təəccüb? Axı mən tarix miqyasında olan nadir şəxsiyyətdən, Dahinin Vətənin qarşısında olan misilsiz xidmətlərindən bəhs edirəm. 1969-cu ildən xalq maarifinin ehtiyaclarına ayrılan vəsaitin çoxalması müşahidə olunurdu. Məsələn, 1977-ci ildə xalq maarifi müəssisələrinin ehtiyacları üçün dövlətin büdcəsindən 377,1 mln. rubl vəsait ayırmışdır. Bu məbləğ 1976-cı il ilə müqayisədə 19,3 mln. rubl çox idi (1).

1969-cu il 1 sentyabrda respublikada 120 orta məktəb açılmışdı. Bunlardan bir qismi 8 illik məktəblərdən orta məktəblərə verilən təhsil müəssisələri, digər hissə isə yeni tikilən məktəblər idi. 1974-1975-ci tədris illərində 147 məktəb istifadəyə verilmişdir. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi dövrdən məktəblilərin sayı 1130 idi, I sinfə gedən şagirdlərin sayı isə 1 mln 300 min təşkil edirdi (2, 7).

Respublikada orta məktəblərin şəbəkəsi intensiv şəkildə genişlənirdi və kənd məktəblərinin sayının artması da önəmli məsələlərdən olaraq bu genişlənmədə yer alırdı. Ümumilikdə, maarif siyasətin nəticəsi kimi, xalq arasında elm və təhsilə marağın artması ilə xarakterizə olunurdu. Eyni zamanda həmin dövrdə peşə-texniki məktəblərin də şəbəkəsi genişlənmə kursu ilə gedirdi.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin Azərbaycan Sovet Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkə savadlı və təhsilli əhali ölkəsinə çevrilmişdir. 1979-cu il əhalinin siyahıyalınmasına əsasən, şəhər əhalisinin təhsilliliyi 100%, kəndlilərin isə 99% təşkil edirdi (3, 2).

Məktəblərin sayının artması peşəkar müəllim kadrlarının yetişdirilməsi məsələsini aktuallaşdırmışdı, xüsusilə kənd məktəblərində pedaqoji kadrların azlığının aradan qaldırılması istiqamətində bir çox mühüm addımlar atılmışdır. Onlardan biri Azərbaycan Mərkəzi Komitəsinin Kommunist Partiyasının qərarı ilə respublikanın ali məktəblərinə konkursdan kənar bir çox rayonlardan abituriyentlərin qəbulu idi. Qərarın hədəfi Azərbaycan kəndləri üçün müxtəlif profilli mütəxəssislərin, o cümlədən müəllimlərin yetişdirilməsi idi.

Respublikanın ali təhsil sahəsində də inkişaf, ümumtəhsil müəssisələrində də diqqət mərkəzinə saxlanılırdı. 1969-cu ildə Azərbaycanda cəmi 13 ali məktəb fəaliyyət göstərirdi. Təhsilin bütün pillələrini əhatə edən fəaliyyət ali müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsinə də xidmət etmişdir. Dahi liderimizin təşəbbüsü və zəhməti sayəsində Azərbaycan Respublikasında ali məktəblərin sayı on səkkizə çatmışdır. 1972-ci ildə Naxçıvan Pedaqoji İnstitutunun təşkili, həmin ildə AR KP MK-nın Büro protokoluna əsasən M.F.Axundov adına Pedaqoji İnstitutunun əsasında Azərbaycan rus dili və ədəbiyyatı pedaqoji İnstitutu və Azərbaycan Xarici Dillər Pedaqoji İnstitutu yaradılmışdır. 1973-cü ildə Xankəndi (o zaman Stepanakert) şəhərində Pedaqoji İnstitut, 1975-ci ildə Bakıda Mühəndis-inşaat İnstitutu, 1979-cu ildə isə Gəncə şəhərində (o zaman Kirovabad) Texnoloji İnstitutu kimi mütəxəssis yetişdirən ali məktəblər təsis olunmuşdu. 1976-1980-ci illərdə ali məktəblərdə fakültələrin sayı çoxalaraq 23-ə çatmışdır, yeni kafedraların sayı isə 72 təşkil edirdi (2, 11).

Orta və ali təhsilin inkişafı ilə paralel Heydər Əliyev təhsildə beynəlxalq əlaqələrin yaradılmasına önəm verirdi. Azərbaycanın ali məktəblərində Asiya, Afrika, Cənubi Amerikadan təhsil alan tələbələrin sayı çoxalırdı. 1974-cü ildə ölkəmizdə oxuyan əcnəbi tələbələrin sayı 1621 idi isə, 1981-ci ildə təhsil müəssisələrimiz 72 ölkədən 3 min tələbəyə təhsil xidmətləri göstərirdi (2, 11). Eyni zamanda Heydər Əliyev gənclərimizi müxtəlif ixtisaslara yiyələnmək üçün Sovet Birliyinin iri şəhərlərin təhsil ocaqlarına göndərirdi. Moskva, Leninqrad (Sankt Peterburq), Kiyev, Minsk və digər şəhərlərdə informasiya texnologiyaları, beynəlxalq münasibətlər, beynəlxalq hüquq, aviasiya və s. kimi təhsil proqramlarına azərbaycan gənclərinin yiyələnməsi məhz Ümummilli liderimizin zəhməti ilə gerçəkləşirdi. 1991-ci ildə Sovet ölkəsinin ali məktəblərində 240 ixtisas üzrə təhsil alan azərbaycan gənclərinin sayı 3600 idi (3, 3).

Azərbaycan müstəqil dövlətin gələcəyinin təminatını yaradan mühüm amil ölkənin hərbi potensialının yaradılması və gücləndirməsi idi. Məhz Heydər Əliyevin misilsiz səyləri nəticəsində zabit rütbəsini qazanan tələbələrin sayı çoxalır. 1976-1977-ci illərdən başlayaraq, SSRİ-nin hərbi məktəblərinə yüzlərlə gənclər göndərilirdi. Onlarda hər il 700 nəfər hərbi rütbədə Vətəninə qayıdırdı. Bakıda 1971-ci ildə C.Naxçıvanski adına Hərbi Məktəbin yaradılması Heydər Əliyevin nadir dühası

ilə mümkün olub. Azərbaycan xalqının 2020-ci ildə erməni faşistləri üzərində möhtəşəm Qələbə çalması, Ermənistan “ordusunu” darmadağın etməsinin Ulu Öndər Heydər Əliyevin hərbi kadr siyasətinin həyata keçirilməsi ilə gerçəkləşmişdi.

Deməli, Heydər Əliyevin ilk hakimiyyət dövründə geniş şəxəli fəaliyyəti, Azərbaycan Respublikasında təhsilinin inkişafı, həmin dövrdə müxtəlif sahələr üzrə hazırlanmış yüksək ixtisaslı mütəxəssislər, o cümlədən elmin inkişafı gələcəkdə suveren, müstəqil Azərbaycan Respublikasının möhkəm təməli oldu.

Güclü Azərbaycan naminə görülən misilsiz işlər Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ülvəi amalı olaraq, onun peyğəmbərlik missiyasının həyata keçirilməsi idi. «Vətənə, millətə, xalqıma məhəbbət, müstəqil Azərbaycan dövlətinə, Azərbaycan Respublikasına hədsiz məhəbbət mənim həyatımın mənasıdır, məzmunudur» (Heydər Əliyev).

Ədəbiyyat

1. О государственном бюджете Азербайджанской ССР на 1977 год и об исполнении государственного бюджета за 1975 год (1976) // «Бакинский рабочий», 27 ноября. №276.

2. Наука и образование в Азербайджане. (2019) Постановления Бюро и секретариата ЦК КП Азербайджана (июль 1969 – ноябрь 1982 гг.). Том 1. Баку, с.11.

3. Стенограмма выступления кандидата в члены Политбюро ЦК КПСС первого секретаря ЦК Компартии Азербайджана Г.А.Алиева на встрече партийного и советского актива республики со студентами – первокурсниками вузов и посланцами Азербайджана, обучающимися в вузах Москвы, Ленинграда и других городов страны. 29.08.1981. АДП УДП АР. Ф.1 Оп.68.D.204. К. 18.

AZƏRBAYCANLI OLDUĞU İLƏ HƏR ZAMAN FƏXR EDƏN ULU ÖNDƏR

Sveta Balakışibəyli

Bakı Slavyan Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrasının baş müəllimi

Summary

This year marks the 100th anniversary of the national leader of the Azerbaijani people Heydar AlirzaogluAliyev, who devoted 80 years of his life to his people, with whom he was deeply and spiritually connected, constantly fought for their independence, material and spiritual well-being. In the early 90s, the coming to power of Heydar Aliyev at the call of his people, who relied on him, became the salvation of our people and opened the door to future happy and bright days. The policy of Azerbaijanism, which he remained faithful to until the end of his life, served to unite Azerbaijanis living in different countries of the world.

Key words: *be proud, national leader, azerbaijanism.*

Резюме

В этом году исполняется 100 лет общенациональному лидеру азербайджанского народа Гейдару Алирзаоглы Алиеву, посвятившему 80 лет своей жизни своему народу, с которым он был глубоко и духовно связан, постоянно боролся за егонеzависимость, материальное и духовное благополучие. В начале 90-х годов приход к власти Г.Алиева по призыву своего народа, который на него полагался, стал спасением нашего народа и открыл дверь в будущие счастливые и светлые дни. Политика азербайджанства, которой он оставался верен до конца жизни, служила сплочению азербайджанцев, проживающих в разных странах мира.

Ключевые слова: *гордиться, национальный лидер, азербайджанство.*

“Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” – deyən Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 100-cü ildönümünün qeyd olunduğu ərəfədə H.Əliyev, onun keçdiyi həyat yolu, ictimai-siyasi fəaliyyəti, Azərbaycanın müstəqilliyi və dövlət quruculuğu sahəsindəki fəaliyyəti bir çox tədqiqatçılar tərəfindən yenidən dərinlən araşdırılmağa başlanmışdır.

Azərbaycan tarixinə nəzər salsaq görərik ki, dövlətimizin təşəkkül tapmasında bir çox hökmdarlar, sərkərdələr, siyasi xadimlər, dövlət başçıları müəyyən rol oynamışlar. Lakin onların içərisində biri vardır ki, Azərbaycan xalqı onu “Ümummili lider”, “Ulu öndər” adlandırmış, xalqının,

millətinin lideri kimi tarixə həkk etmişdir. O, həyatının böyük hissəsini xalqına, vətəninə, onun torpaqlarının müstəqilliyinə həsr edən və hər zaman azərbaycanlı olduğu ilə fəxr edib öyünən, vəfatından 30 ilə yaxın bir müddət keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycan xalqının həmişə qəlbində yaşayan Ümummilli Lideri, körpələrinə Heydər babası – Heydər Əlirza oğlu Əliyevdir.

Hələ SSRİ dövründə Vətənimizdən uzaqda yaşadığı dövrdə belə, Heydər Əliyev ruhən, mənən həmişə xalqının yanında olmuş, onun maraqlarını müdafiə etmiş, qəlbi Azərbaycan sevgisi ilə döyünmüş, Ana Vətəni Azərbaycana olan məhəbbəti, azərbaycançılıq hissləri bir an belə onu tərk etməmişdi.

Ulu Öndər dövlətçiliyimizin ən ağır günlərində, ölkədə daxili siyasi böhranın, dövlətdaxili çəkişmələrin baş alıb getdiyi, son dərəcə dərin ziddiyyətli, diplomatik, iqtisadi və hərbi uğursuzların yaşandığı bir dövrdə 1993-cü ilin iyun ayının 15-də xalqın “Heydər baba, bizi bu bəladan xilas et!” harayına səs verərək, onların təkidi ilə Naxçıvandan Bakıya qayıtmışdı. Xalqın inamı və dəstəyi ilə Azərbaycan Parlamentinin sədri seçilən və öz çıxışında “Mən burada, Milli Məclisin iclasında bu tribunadan üzümü tuturam bizim qardaşlarımıza, bacılarımıza, övladlarımıza və müraciət edirəm. Bildirirəm ki, bizim respublika indi ağır vəziyyətdədir. Bizim ən böyük çətinliyimiz, bir də deyirəm, işğal olunan torpaqlarımızı geri qaytarıb, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, suverenliyini təmin etməkdən ibarətdir. Ona görə də bütün iğtişaşlar, daxili didişmələr bir kənara qoyulmalıdır... Bu dövrdə bütün qüvvələr birləşməlidir, bütün siyasi partiyalar, bütün siyasi qurumlar, bütün siyasi və ya ictimai təşkilatlar, bütün insanlar hamısı birləşməlidir. Hamı kin – küdurəti kənara qoymalıdır, hamımız birləşib Azərbaycanı bu ağır vəziyyətdən çıxarmalıyıq” (1, 1993) sözləri ilə xalqı birləşməyə, düşməyə qarşı birgə mübarizə aparmağa səsləyən H.Əliyev, millətə sahib çıxdı, ona dayaq oldu. Onun illərdir dövlət quruculuğu sahəsindəki təcrübəsinə əsasən irəli sürdüyü milli qurtuluş fəlsəfəsi, həyata keçirdiyi islahatlar, atdığı taktiki addımlar hesabına dövlət müstəqilliyimiz qorunub saxlanıldı, qısa vaxt ərzində Azərbaycan dünyanın siyasi səhnəsində önəmli bir mövqe tutaraq, özünün də dediyi kimi “Azərbaycan dünyaya Günəş kimi doğdu”. Bundan sonra uğurlu addımlar bir-birini əvəz etmiş, Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində 1994-cü il mayın 12-də atəşkəs əldə olunmuşdu.

“Bişkek protokolu”na əsasən atəşkəs elan olunduqdan sonra H.Əliyev digər önəmli bir siyasəti olan “azərbaycançılıq” ideologiyasını həyata keçirməyə başlamışdı. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsaslanan bir milli dövlət ideologiyası olan azərbaycançılıq H.Əliyevin uzun illərdir həyata keçirdiyi dövlət siyasətinin əsasını təşkil edirdi. Bu ideologiyanın harada yaşamasından aslılı olmayaraq, bütün dünya azərbaycanlılarını öz ətrafında birləşdirməsi, onun təkcə sözdə yox, əməldə həyata keçirilməsi Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Məhz, onun qayəsi ilə bu ideologiya həyatımızın bütün sahələrinə milli musiqimizə, kinomuza, ədəbiyyatımıza, incəsənətin müxtəlif sahələrinə təzahür etmiş, tarixi və milli-mənəvi dəyərlərimizin dünyada tanınmasına və düzgün təbliğ olunmasına gətirib çıxarmışdır. 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının açılışında Ümummilli lider Heydər Əliyev dövlətin siyasətinin ana xəttini müəyyən edən məsələlərə toxunarkən: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsəbiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq" (3, 2001) demişdi.

Hər zaman çox sevdiyi azərbaycan xalqına arxalanan Ümummilli Lider Heydər Əliyev 1990-cı illərdə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra da “El gücü, sel gücü” deyiminə əsasən, bütün dünya azərbaycanlılarının birləşməsi, dünyanın müxtəlif nöqtələrində Azərbaycan diasporasının yaranması üçün böyük əmək və qüvvə sərf etmiş, xaricdəki soydaşlarımızın ana Vətənlə əlaqələrinin qorunub saxlanılması üçün çalışmışdır.

Xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, hər il dekabrın 31-də qeyd etdiyimiz Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü məhz, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaranmışdır. Ölkəmizdə və onun hüdudlarından kənarda yaşayan azərbaycanlılar tərəfindən hər il köhnə ilin son günündə qeyd olunan bu bayramda Ümummilli Liderimiz üzünü xaricdə yaşayan soydaşlarımıza tutaraq deyirdi: "Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü dövlət bayramı kimi qeyd edilməsi xalqımızın milli azadlıq mübarizəsinin məntiqi nəticəsi olaraq artıq xoş əənəyə çevrilmişdir. Qədim və zəngin tarixə malik olan Azərbaycan xalqının dirçəlişini, tərəqqisini və milli birliyini əks etdirən,

onu müstəqil dövlətçilik uğrunda müqəddəs və məsuliyyətli mübarizəyə səfərbər edən həmrəylik günü hər bir azərbaycanlı üçün inam və ümid anıdır. Hal-hazırda dünyanın müxtəlif ölkələrində milyonlarla soydaşımız yaşayır, işləyir, fəaliyyət göstərir. Buna baxmayaraq, onların milli-mənəvi varlığını yaşadan yeganə bir dövlət var. Bu, müstəqil, suveren Azərbaycan Respublikasıdır. Dünya azərbaycanlılarının birliyi və həmrəyliyi ideyasının əsasını da məhz Azərbaycan dövlətçiliyinə, xalqımızın dilinə, dininə, milli-mənəvi varlığına və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət, onların daim qorunmasına, yaşamasına qayğı təşkil edir" (2, 1990).

Heydər Əliyev qayəsi respublikamızdan kənarda yaşayan soydaşlarımızın təşkilatlanması, bununla da Azərbaycan diasporunun təşəkkül tapması idi. O, dünya azərbaycanlılarının mütəşəkkil qüvvəyə çevrilməsini, onların doğma vətənlə əlaqələrinin möhkəmlənməsini prioritet məsələ kimi hər zaman diqqətdə saxlamışdır. Onun fikrincə, azərbaycançılıq ideologiyası təkcə damarlarında azərbaycanlı qanı daşıyan vətəndaşların deyil, eyni zamanda Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların nümayəndələrini də əhatə edir. Çünki ideyanın məqsədi milli-etnik xüsusiyyətlərindən, dini inanclarından asılı olmayaraq, Azərbaycanın üç rəngli bayrağı altında toplaşan, çoxmillətli Azərbaycan xalqının birləşməsi, Vətənin dar günündə əlində olan imkanı ilə ona maddi-mənəvi dayaq olmasıdır. H.Əliyev tərəfindən əsası qoyulan bu uzaqgörən ideologiyanın bəhrəsini biz II Qarabağ müharibəsi zamanı gördük. 44 gün ərzində qızğın döyüşlərdə vətəninin müdafiəsinə qalxan, vətən oğullarının sırasında bu torpaqlarda böyüyən, onun çörəyini yeyib, suyunu içən və lazım gələndə onun yolunda canından keçməyə hazır olan ləzgilər, talışlar, tatlar, yəhudilər, udlar, ruslar və s. azsaylı millətlərə məxsus oğullarımız da az deyildi.

Bu gün tam əminliklə deyə bilərik ki, Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin «Mən bütün həyatımı xalqıma xidmət etməyə həsr etmişəm, bundan sonra da bu yolla gedəcəyəm, başqa yolum yoxdur. Vətənə, xalqıma, millətimə məhəbbət, müstəqil Azərbaycan dövlətinə, Azərbaycan respublikasına hədsiz məhəbbət mənim həyatımın mənasıdır, məzmunudur»- sözlərinə sadıq qalaraq, bünövrəsini qoyduğu müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti onun layiqli davamçısı cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikası yüksək və dinamik sosial – iqtisadi inkişafa malik bir dövlət kimi beynəlxalq münasibətlər sisteminə özünə layiqli yer tutmuş, demokratik, hüquqi dövlət imicini beynəlxalq aləmdə formalaşdırmağa müvəffəq olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında çıxışı. (1993) 15 iyun.
2. Heydər Əliyevin Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günündə çıxışı. (1990) 31 dekabr.
3. Heydər Əliyevin 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının açılışındakı çıxışı.

ВЕЛИКИЙ СОЗИДАТЕЛЬ НЕЗАВИСИМОГО АЗЕРБАЙДЖАНА

Polina Çernova

Bakı Slavyan Universitetinin
Azərbaycan tarixi və ictimai elmlər kafedrası

Xülasə

Məqalədə qeyd olunur ki, müstəqill Azərbaycan dövlətinin quruculuğunda və möhkəmləndirilməsində Heydər Əliyevin böyük və əvəzsiz rolu vardır. Xalqına hədsiz xidmətləri ilə ümummilli lider səviyyəsinə yüksəlmiş Heydər Əliyevin siyasi təcrübəsi yeni və çox mürəkkəb şəraitdə Azərbaycanın sonrakı inkişafını düzgün istiqamətləndirməyə əsaslar yaradırdı. Heydər Əliyevin apardığı uğurlu və uzaqgörən siyasət nəticəsində müasir Azərbaycanda sabitlik və firavan həyat mövcuddur.

Açar sözlər: böyük, memar, tarix, müstəqil, müasir, Azərbaycan.

Summary

The article notes that Heydar Aliyev played a great and invaluable role in the construction and strengthening of the independent state of Azerbaijan. The political experience of Heydar Aliyev, who rose to the level of a national

leader with his boundless services to his people, created the basis for the correct direction of the further development of Azerbaijan in New and very difficult conditions. As a result of Heydar Aliyev's successful and far-sighted policy, there is stability and a prosperous life in modern Azerbaijan.

Key words: great, architect, history, independent, modern, Azerbaijan.

Вся жизнь, вся деятельность Гейдара Алиева служила делу азербайджанства, служение азербайджанскому государству, народу. Служение нашей нации было самым главным делом его жизни. Политическая деятельность общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева во многом связана со второй половиной XX века. Общественно-политические реалии нашего времени, изменения, происходящие в геополитическом пространстве, еще раз доказывают, что наша современная национальная государственность, стоящая на пороге этих потрясений, логически исходит из совершенного интеллекта Гейдара Алиева.

С каждым годом Гейдар Алиев вновь подтверждает величие своего гения. Время придает более глубокий смысл политическим взглядам Гейдара Алиева, дает понять, что он очень прочно связан с настоящим и будущим нашей Родины. Возвращение к власти Общенационального лидера Гейдара Алиева, с большой решимостью и мастерством осуществившего свою историческую спасительную миссию, стало одной из важнейших страниц нашей политической истории XX века.

По словам И. Гусейновой: «Отличительной особенностью Гейдара Алиева как руководителя было то, что он находился во главе Азербайджана при двух различных политических системах и в рамках требований обеих систем делал все для возвышения Азербайджана, духовного и культурного развития народа» [Гусейнова, 2003]. Великий лидер, вернувшийся к власти в кризисное лето 1993 года по настойчивому требованию народа, был избран главой государства 3 октября того же года подавляющим большинством голосов избирателей и все-народным доверием. Таким образом, его имя вошло в нашу новейшую историю как создатель и спаситель независимого Азербайджана.

В то время возвращение к власти Общенационального лидера Гейдара Алиева было вполне естественным и закономерным историческим событием. Потому что у всех народов есть инстинкт объединиться перед лицом самого тяжелого испытания в истории и раскрыть свою величайшую силу перед лицом опасности. Подобных событий в мировой истории было немало. Турция, раздираемая Первой Мировой Войной и находящаяся под угрозой полного уничтожения, раскрыла великого Мустафу Кемаля Ататюрка. Боевой дух английского народа против немецкого фашизма во Второй мировой войне проявился в лице Черчилля. Даже в тогдашней оккупированной Франции освободительная борьба французского народа формировалась именно вокруг личности Шарля де Голля. Ситуация, сложившаяся в Азербайджане в начале 1990-х годов, была более напряженной и опасной, чем события, о которых мы упоминаем выше. В такой сложной ситуации миссию сохранения свободы народа и независимости государства взял на себя Гейдар Алиев.

Во-первых, сложность этого периода заключалась в том, что сама биполярная глобальная политическая система, в которой был организован мир, рухнула. В новых и сложных условиях цели сверхдержав, имеющих право голоса в мире, стремление народов к своей свободе, обретению государственной независимости были обратно пропорциональны друг другу. Действительно, какому-то государству, обладающему властью, было не так интересно появление на политической карте мира многочисленных мелких государств и налаживание с ними сотрудничества. Такие государства хоть и ценили идеалы свободы народов, их стремление к независимости, приветствовали их так называемое стремление к демократическому мировому сообществу, они не очень поддерживали независимость этих государств, зная, что с каждым днем будет трудно удерживать все большее число национальных государств в пределах своего влияния.

Советская империя не смогла предотвратить процесс распада и думала о том, каким образом снова подчинить себе оторвавшиеся от нее национальные государства. В этом направлении она создавала противоречия между местными государственными системами, стремившимися и находившимися на грани обретения независимости для дальнейшей реали-

зации своих целей. Эти противоречия проявлялись в виде локальных войн, происходивших в различных регионах СССР. В отличие от событий, происходивших в Молдове, Грузии, Казахстане, события, происходившие в Азербайджане, были более сложными и опасными с точки зрения достижения независимости. К сожалению, во всех национальных государствах, расположенных на периферии советской империи, кроме Азербайджана, не было достаточно политической мысли и политической воли, чтобы понять это. А руководство тогдашнего Управления Делами Президента Азербайджанской Республики не создало условий для того, чтобы Гейдар Алиев, политик и государственный деятель мирового масштаба, обладавший таким политическим складом ума, в самом начале событий оказал должную помощь своему народу. В связи с этим возвращение Гейдара Алиева в 1993 году, по сути, было отложенным. Идеальная ситуация могла заключаться в том, что в момент отставки Гейдара Алиева с высокого поста, занимаемого в Советском правительстве, азербайджанские власти были вовлечены в национальную политику.

К сожалению, тогдашняя и более поздняя власть не только не сделала этого, но, наоборот, создала все возможные препятствия для возвращения Гейдара Алиева к активной политике в Азербайджане. Как отмечает И.Гусейнова: «Для молодого Азербайджана, освободившегося от имперской и социалистической системы и вступившего на путь независимости, однако столкнувшегося с несовпадающими, пересекающимися интересами региональных и мировых сил, искавшего свое место в глобализирующемся мире, стремившегося защитить свои интересы, учение о государственности Гейдара Алиева являлось настоящей стратегией деятельности. Практическая деятельность и идейно-политические взгляды Гейдара Алиева сыграли огромную роль в возвращении азербайджанского народа, который на протяжении многих лет был лишен государственности и национально-духовных корней, национальные и государственные интересы которого были попорчены, к своим истокам, его самоутверждению» [Гусейнова, 2009, 73-90].

Однако дальнейший ход событий показал, что в такой сложной военно-политической обстановке управлять событиями и, главное, сохранять недавно восстановленную независимость Азербайджана без Гейдара Алиева абсолютно невозможно. Полная потеря территории Нагорного Карабаха, разжигание и поддержка иностранными силами сепаратистской деятельности в различных частях страны в условиях, когда окружающие районы были лишены всякой помощи в условиях блокады, втягивание имперских шпионов в гражданскую войну в условиях неопределенности поставили под серьезный вопрос существование азербайджанской государственности. Перед лицом такой опасности весь народ, а также политические силы, стоявшие в острой оппозиции друг другу, обратили свой взор на самую мудрую личность, воспитанную народом, - Гейдара Алиева. Именно в то время, когда этот факт был осознан, азербайджанский народ единодушно объединился вокруг личности Гейдара Алиева перед угрозой распада страны на разные части и потери своей государственности, расширения сферы оккупации противника на фронте.

Гейдар Алиев, ставивший перед собой цель развития нашей страны как демократического, правового и светского государства, еще в то время неоднократно отмечал, что независимое государство должно функционировать на основе демократических принципов. Азербайджан должен не только извлекать выгоду из своих богатых исторических традиций, но и использовать цивилизованную мировую демократию, универсальные общечеловеческие ценности, практику гражданского общества, продвигаться по пути построения демократического государства.

В процессе постепенной модернизации государства, долгое время находившегося под деспотическим правлением советского тоталитарного режима, самоокупаемость новой экономической модели, установление свободной рыночной экономики, свободного предпринимательства и политического плюрализма, устранение сформировавшегося у людей негативного мнения о понятиях рыночной экономики, частной собственности, предпринимательства требовали проведения правильной и поэтапной политики. Как и во все периоды истории, переход от одной экономико-политической системы к другой всегда болезненный процесс.

Выход Азербайджана из этого испытания истории стал возможен благодаря успешной и дальновидной политике общенационального лидера Гейдара Алиева.

Литература

1. Гусейнова, И. (2003) Гарант нашей независимости. Баку.
2. Гусейнова, И. (2009) Гейдар Алиев и национально-духовные ценности азербайджанского народа // *Dirçəliş-XXI əsr*, №128-129, с. 73-90.

HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYA-NƏZƏRİ İRSİNDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ VƏTƏN TƏƏSSÜBKƏŞLİYİ VƏ MİLLİ BİRLİYİN İDEOLOJİ ƏSASI KİMİ

Nuralı Çələbiyev

ADPU-nun Şəki filialı,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

The article talks about the need to create the ideology of Azerbaijanism, which is the unified ideology of the people of Azerbaijan, and the unparalleled services of National Leader Heydar Aliyev in this field. It is noted that the character of the national ideology is conditioned by national self-awareness, national self-awareness, attachment to one's homeland and people. The ideology of Azerbaijanism originates from national fanaticism, respect and reverence for one's own people, its historical past, statehood traditions.

Celebrating December 31 as the "Day of Solidarity of World Azerbaijanis" every year is a celebration of the ideology of Azerbaijanism, which is our national ideology. This ideology is a humanistic ideology, it guarantees equal ethnic coexistence in our multi-ethnic country.

Key words: *Heydar Aliyev, national ideology, Azerbaijaniism, national self-consciousness, national unity*

Резюме

В статье говорится о необходимости создания идеологии азербайджанства, являющейся единой идеологией азербайджанского народа, и о беспримерных заслугах общенационального лидера Гейдара Алиева в этой области. Отмечается, что характер национальной идеологии обусловлен национальным самосознанием, национальным самосознанием, привязанностью к своей родине и народу. Идеология азербайджанства берет начало из национального фанатизма, уважения и почитания своего народа, его исторического прошлого, традиций государственности.

Ежегодное празднование 31 декабря «Дня солидарности азербайджанцев мира» является торжеством идеологии азербайджанства, которая является нашей национальной идеологией. Эта идеология является гуманистической идеологией, она гарантирует равноправное этническое сосуществование в нашей многонациональной стране.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, национальная идеология, азербайджанство, национальное самосознание, национальное единство*

Azərbaycan xalqı bəşər sivilizasiyasına mühüm töhfələr vermiş dünyanın ən qədim xalqlarından biridir. Xalqımızın 3 min illik dövlətçilik tarixi və bu tarix ərzində formalaşmış milli dövlətçilik ənənələrinin dərin kökləri vardır. B.e.ə. IX əsrdən indiyədək tarixi Azərbaycan torpaqlarında 40-a qədər müxtəlif dövlətlər mövcud olmuşdur. Milli birlik və həmrəylik, istiqlalçılıq, türkçülük, islamçılıq və vətən təəssübkeşliyi isə azərbaycançılığın əsas siyasi-ideoloji istiqamətləridir. “Hər şeydə olduğu kimi, mədəniyyətin də əsas nüvəsini ideologiya təşkil edir. Məsələn, Azərbaycançılıq ideologiyası. Hansı ki, türkçülük və islamçılıq ideologiyasından törəyir və bu bir növ mədəniyyətimizin mənliliyini ehtiva edir”. (Məhərrəmov, 2011, 161)

Öz şəxsiyyətinin təkrarsız keyfiyyətləri, vətəndaş-şəxsiyyət mövqeyi, nəsillərə müsbət tərbiyə nümunəsi olmaq etibarını ilə H.Əliyev Azərbaycan xalqının öz varlığı tarixində yetişdirib ərsəyə gətirdiyi ən nadir düha, fenomen şəxsiyyət, xarizmatik lider idi. O, həmişə xalqla bərabər, xalqın içində olmaqla onun problemlərini, qaygılarını yaxşı bilir, ağır, fəlakətli günlərdə sinəsini qabağa verməyi, xalqı səfərbər etməyi bacarır, əsil vətəndaş – şəxsiyyət – lider mövqeyində dururdu. Ötən əsrin sonlarında -müstəqilliyimizin çətin və nahamar yollarında xalqa bələdçi olan H.Əliyev özündən sonra siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və fəlsəfi-pedaqoji fikrin elmi-nəzəri və təcrübi əsaslarını

təşkil edən zəngin ideya irsi qoyub getmişdir. Milli dövlətçiliyimizin ideoloji, iqtisadi, sosial və mənəvi əsaslarının yaradılması Heydər Əliyev dühasının və zəkasının məhsulu, onun təntənəsidir. Böyük öndər azərbaycançılıq ideologiyası ilə xalqı özünə qaytarmış, milli ruhu və vətəndaşlıq qururunu dirçəltmiş, qürbət ellərdə vətən həsrəti ilə “Azərbaycan, mənim bəxtsiz anam, oy!” – deyərək can verən Almas Yıldırımların, son nəfəsdə “Can Azərbaycan” – deyərək gözlərini əbədi yuman M.Ə.Rəsulzadələrin, “Yoxdur millətimin imzası imzalar içində” – deyən M.Hadilərin narahat ruhlarına əbədi bir sakitlik bəxş etmişdir. Ulu öndərin sayəsində “torpağımızın, xalqımızın, dilimizin üzərindəki əzəli və əbədi “Azərbaycan” möhürü özümüzə qaytarıldı. Bununla Vətənçilik, xalqımızın adı və dili, qüdrətimizin və vahidliyimizin əsası olan islam-türk birliyi bərpa olundu, reallaşmaqda olan etnik toqquşmalar ehtimalı aradan qaldırıldı” (Mahmudov, 2002, 109).

Xalqların taleyində müstəsna rol oynamış fenomenal şəxsiyyətlər, ilk növbədə, cəmiyyətin həmrəylik və bütövlüyünə, mənəvi birliyinə yönəlmiş milli ideyaları ilə tarixdə əbədiyaşarlıq hüququ qazanırlar. Milli irs və düşüncə sistemindən qaynaqlanan bu ideyalar dərin məzmun yükü ilə cəmiyyətin təkamül prosesində, tərəqqisində və monolitliyində aparıcı amilə çevrilməklə yanaşı, həm də tarixi şəxsiyyətlərə xalqı öz ətrafında birləşdirmək, milli ideyalar uğrunda səfərbər etmək imkanı verir. Hər bir millətin tarixi inkişafı, qoyduğu hədəflərə yetişmək əzmi, ilk növbədə onun malik olduğu milli-mənəvi potensialdan, dəyərlər sistemindən qaynaqlanır. Zəngin milli-əxlaqi keyfiyyətlərini, milli “Mən”ini, heysiyyətini qorumağı bacaran xalq gələcəkyaşam fəlsəfəsini düzgün müəyyənləşdirir, dünya miqyasında layiqli yerini, mövqeyini təmin edir”. (Cəbrayilov, 2012, 260)

Heydər Əliyevin həmişəyaşar ideyalarında zamanın sosial, iqtisadi, siyasi, mənəvi və s. problemləri tam dolğunluğu ilə öz əksini tapmış, onların tədqiqinə çoxsaylı kitab və məqalələr həsr olunmuşdur və əminlik ki, bu istiqamətdə elmi axtarışlar hələ uzun illər də davam edəcəkdir. Tarixi faktlar sübut edir ki, şəxsiyyətə bütöv, milli və mütərəqqi olmayan liderlərin cəmiyyətin konsolidasiyası prosesinə nüfuz və təsir imkanlarından danışmaq mümkün deyildir. Öz xalqının rifahı naminə siyasi müstəqillik, mənəvi və mədəni tərəqqi, xalqın həyat şəraitinin praktik müdafiəsi və yaxşılaşdırılması, xalqın birliyinin təmin edilməsi, ərəzi bütövlüyünün, iqtisadi resusların və mənəvi dəyərlərin müdafiə edilməsi milli mənlilik şüurunun strukturunu yaradan əsas amillərdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev cəmiyyətin bütövləşməsi, azərbaycançılıq ideologiyasının milli həmrəyliyin aparıcı amilinə çevrilməsi istiqamətində mühüm işlər görmüş, ümumxalq birliyinin dərin politoloji və nəzəri əsaslarını irəli sürmüşdür. “Heydər Əliyev ibrətamiz bir sintez nümunəsi yaratdı: ənənəvi dövlətçiliklə yeni ideologiyanın, Qərb siyasi təfəkkürü ilə Şərq mentalitetinin, təcrübə və novatorluğun sintesini. Söhbət yeni bir tarixi mərhələdə, yeni dəyərlər müstəvisində kökü qədimlərə dayanan misilsiz bir dövlət nümunəsi qurmaqdan gedir”. (Xəlilov, 2011, 12)

1990-cı illərin əvvəllərində - müstəqil dövlət quruculuğu uğrunda azadlıq mücadiləsi dövründə Heydər Əliyev xalqımızın yüksək milli ruha, milli özünüdərkə və milli mənlilik şüuruna sahib olmasının vacibliyi məsələlərinə həssaslıqla yanaşmış, milli ruhun dirçəldilməsi, dövlətçilik şüurunun formalaşmasında əvəzsiz rol oynamış, əsl vətəndaş – Milli Lider nümunəsi göstərmiş, 16 dekabr 1991-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri olarkən 31 dekabrın “Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi və milli birliyi günü” kimi qeyd edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir. “Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etmiş müstəqil dövlətdir. Müstəqillik və azadlıq yolu asan və hamar olmamış, çox əzab-əziyyətli olmuşdur... İtkilərimizlə bərabər əldə etdiyimiz dövlət müstəqilliyi, suverenliyi, milli azadlıq bizi sevindirir, hamımızda qürur hissi yaradır və bu bayramı böyük nikbinliklə qeyd etməyə imkan verir”. (Əliyev, 1997, 122)

Ulu Öndərin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə - 1997-ci ildə “Dünya azərbaycanlılarının konqresi” təsis edilmiş, 2002-ci ildə Milli Məclis tərəfindən “Xaricdə yaşayan soydaşlarımıza dövlət qayğısı haqqında” Qanun qəbul edilmiş, “Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi” yaradılmış, 9-10 noyabr 2002-ci il tarixdə isə Bakıda “Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı” keçirilmişdir. 29 dekabr 2002-ci ildə Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarına ünvanladığı təbrikində deyirdi: “Müstəqil Azərbaycan Respublikası dünya azərbaycanlılarının əsas və güclü dünyağıdır. Bu həmrəyliyin qayəsini təşkil edən azərbaycançılıq və Azərbaycan dövlətçiliyi ideyaları məhz müstəqil dövlətimizin yaranması ilə inkişaf etmiş, şüurlarda özünə möhkəm yer tutmuş, soydaşlarımızı birləşdirən milli məfkurəyə çevrilmişdir”. (Əliyev, 2008, 631)

H.Əliyevin idarəçilik fəlsəfəsinə görə, azərbaycançılıq və ziyalılıq milli ruhu qorumağın, inkişaf etdirməyin və gələcək nəsillərə ötürməyin ən mükəmməl forması, milli dövlətçiliyin əsasıdır. Milli dövlətçilik təkcə ərazinin, maddi sərvətlərin deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin, həmrəyliyin qorunmasından ibarətdir. “İndi biz vətənimizin, torpağımızın, ölkəmizin sahibiyik, öz taleyimizi özümüz həll etmək imkanı qazanmışıq. Ancaq bu imkanları əldə saxlamaq, müstəqilliyi daimi etmək və ölkəmizi inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırmaq, dünya birliyində layiqli yer tutmaq qarşımızda duran əsas vəzifələrdir (Əliyev, 1997, 22).

Zəmanəmizin böyük siyasi və dövlət xadimi, filosof və mütəfəkkiri olan Heydər Əliyevin irəli sürdüyü və inkişaf etdirdiyi azərbaycanşılıq ideologiyası milli müstəqillik dövründə yaranmış ideoloji boşluğu nəinki bərpa etmiş, həm də milli dövlətçiliyin etibarlı təməli olmaqla dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi üçün möhkəm təminat yaratmışdır. Heydər Əliyevin millətlərarası həmrəylik konsepsiyasına əsaslanan bu ideologiya Azərbaycan dövlətçiliyin strateji proqramı və ideoloji əsasıdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev dövlətçiliyi və ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq, cəmiyyətin bütövləşməsi naminə azərbaycançılığı milli həmrəyliyin aparıcı amilinə çevirmiş və mükəmməl bir ideoloji konsepsiya səviyyəsində onun fəlsəfi və siyasi əsaslarını işləyib hazırlamışdır. “Heydər Əliyevin qədirbilən xalqımız qarşısında, tariximiz qarşısında ən böyük xidməti budur ki, bu böyük düha torpaqlarımıza yiyələnmək üstündə ən kəskin geopolitik ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi, Azərbaycan varlığını parçalanıb, yox olmaq təhlükəsindən qurtardı”. (Mahmudov, 2011, 290-291)

Azərbaycançılıq millətçilik və şovinizmdən fərqli olaraq Vətən qayəli sivil, demokratik, humanist və tolerant ideologiyadır. Bu ideologiya çoxmillətli ölkə olan Azərbaycanda etnik birgəyaşayışa xüsusi önəm verir, milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına hüquqi təminat yaradır. Ulu öndərin siyasi uzaqgörənliklə formalaşdırdığı bu mütərəqqi ideologiya milli təəssübkeşliklə vətənpərvərliyin sintezidir. O, hər hansı millətin azlıqda olan digər etnoslar üzərində hakim roluna deyil, bərabərhüquqlu birgəyaşayışa və güclü dövlətçilik amalına önəm verir.

Bu gün azərbaycançılıq ideologiyası müstəqil Azərbaycanda dayanıqlı cəmiyyət və dövlətin formalaşması prosesinin ayrılmaz elementinə çevrilmişdir. Bu ideologiya cəmiyyətin və dövlətin inkişafı, siyasi sabitliyi və milli maraqlarına təminat yaradan güclü ideologiyadır. Müstəqil Azərbaycanın indiki geosiyasi vəziyyəti və erməni təcavüzü ölkəmizdə azərbaycançılıq ideologiyasına əsaslanan milli razılıq konsepsiyasının gerçəkləşdirilməsi zərurətini irəli sürür. H.Əliyevin uzaqgörənliyi ilə son illər irəliyə doğru atılan hər bir addım, qazanılan hər bir uğur dövlətçilik fəlsəfəsi və ideya irsi əsasında dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıları daha da ruhlandıraraq, onların müstəqil dövlətimizə inamını, milli hisslərini və gələcəyə ümidlərini artırmış, Azərbaycan Respublikasının milli maraqları ətrafında sıx birləşmələri üçün tarixi zəmin yaratmışdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (1997) Müstəqillik yollarında. Bakı: “Azərbaycan”, 558 s.
2. Əliyev, H.Ə. (2008) Mənəviyyət, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə. Bakı: “Müəllim”, 637 s.
3. Cəbrayilov, R. (2012) Heydər Əliyev və özünüdərk/ Şəxsiyyətin qüdrəti. Bakı: “Yazıçı”.
4. Xəlilov, S. (2011) Heydər Əliyev və Azərbaycanda davamlı inkişaf // “Qloballaşma Şəraitində Davamlı İnkişafın Aktual Problemləri” mövzusunda Beynəlxalq Konfransın Materialları. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 4-5 may, s.11-15.
5. Mahmudov, Y. (2002) Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı: “Təhsil”.
6. Mahmudov, Y. (2011) Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü. Bakı: “Təhsil”, 608 s.
7. Mahmudov, A. (2011) Azərbaycanı birləşdirən dəyərlər milli birlik və həmrəylik ideyaları / Müdriklik zirvəsi. Bakı: “Yazıçı”.
8. Məhərrəmov, S. (2011) Mədəniyyət siyasətinin mühüm ideoloji vəzifəsi.// “Azərbaycan İnkişaf Etmiş Cəmiyyətə Doğru” mövzusunda Respublika Elmi-Praktik Konfransının Materialları. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2 fevral, s.160-162.

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ИДЕОЛОГИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСТВА

Сабина Алиева

Бакинский славянский университет

Старший преподаватель кафедры История Азербайджана и общественных наук

Xülasə

Məqalədə qeyd olunur ki, ulu öndər Heydər Əliyevin yürütdüyü Azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşməsinə şərtləndirən tarixi-siyasi amillərdən hesab edilməlidir. Eyni zamanda Azərbaycançılıq ideologiyası xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində dövlətin qarşısında duran vəzifələri, onların Azərbaycana münasibətdə üzərinə düşən mənəvi öhdəlikləri, habelə azərbaycanlı anlayışının sosial-fəlsəfi məzmununu müəyyənləşdirən konsepsiyadır. Azərbaycançılıq millətindən asılı olmayaraq, özünü azərbaycanlı sayan vətəndaşların həmrəyliyi üçün möhkəm istinad mənbəyi, ideoloji bünövrədir.

Açar sözlər: *ideya, azərbaycançılıq, ideologiya, millət, Heydər Əliyev*

Summary

It is noted in the article that the ideology of azerbaijanism pursued by the great leader Heydar Aliyev should be considered as the historical and political factors leading to the unification of World Azerbaijanis around a single idea. At the same time, the ideology of azerbaijanism is a concept that defines the tasks facing the state in the field of protection of the rights and freedoms of our compatriots living abroad, their moral obligations in relation to Azerbaijan, as well as the socio-philosophical content of the Azerbaijani concept. Azerbaijanism is a solid source of reference and ideological foundation for the solidarity of citizens who consider themselves Azerbaijanis, regardless of their nationality.

Key words: *idea, azerbaijanism, ideology, nation, Heydar Aliyev.*

Принадлежность к национальному государству на протяжении веков демонстрировала, на что способен каждый народ, на пути к славной борьбе, раскрывала решимость занять достойное место в ряду мировых государств. В этом смысле существование национального государства является одним из важнейших условий в процессе продвижения народов к поставленным им конкретным целям. Только народы, осознавшие себя национальным этносом, смогли сохранить свое существование, создав национальное государство.

Практика показывает, что возвращение каждого народа в благоприятных исторических условиях к национально-этническому происхождению, обретение им возможности сохранить свою самобытность, опираясь на многовековую систему национально-нравственных ценностей и мышления, обусловлено неординарной миссией феномена исторической личности. После падения Азербайджанской Демократической Республики в XX веке, Гейдар Алиев является той редкой личностью, достойным сыном азербайджанского народа, который вышел из политической реальности и выдвинул идею национальной государственности. Эта идея независимости азербайджанцев к концу века превратилась в величественную реальность как независимое Азербайджанское государство. Именно в эти годы общенациональный лидер осуществил ряд важных мер, направленных на сохранение национально-духовных ценностей, национального духа, национализацию кадров, превращение идеологии азербайджанства в систему. Если бы не меры, предпринятые для социально-экономического, культурного подъема Азербайджана во время первого руководства нашей республики великим лидером Гейдаром Алиевым, работа, проводимая в открытых или скрытых условиях в направлении пробуждения национального сознания, сегодня было бы трудно говорить о существовании Азербайджана как суверенного государства, имеющего независимую линию.

Формирование к концу прошлого века национального пути развития и идеологии азербайджанского народа, восстановившего свою государственность, который обрел свободу как итог многовековой исторической борьбы, приходится именно на период руководства великого лидера Гейдара Алиева нашей независимой республикой.

По словам известного итальянского политолога Антонио Менегетти: «В лидере прежде всего важна личность. Истинный лидер – это судьбоносный момент духа в мире, рука помощи для многих» (Менегетти, 2002). Общенациональный лидер, проделал важную работу по консолидации общества, превращению идеологии азербайджанства в ведущий фактор национальной солидарности. Гейдара Алиев выдвинул глубокие политологические и теорети-

ческие основы общенародного единства. Великий стратег объединил исторически сложившиеся отдельные компоненты азербайджанства в единую систему и концепцию, превратив ее в научно-теоретическую основу государственного управления. Именно усилиями гения Гейдара Алиева азербайджанство получило возможность реализоваться на практике, неся по существу реальное содержание.

Великий лидер постоянно подчеркивал, что идеология азербайджанства является средством достижения реальной независимости, сохранения и укрепления единого, неделимого Азербайджана. Согласно философским взглядам Гейдара Алиева, азербайджанство означает сохранение национальной принадлежности, национально-духовных ценностей, а также их синтез, интеграцию с общечеловеческими ценностями. Идеология азербайджанства, способная как защищать, так и сохранять национально-духовные ценности нашего народа, органично сочетающая интересы государства и граждан, является успешной основой гражданского единства и единого социума в стране. «Для каждого человека его национальная принадлежность является источником его гордости. Я всегда гордился, и сегодня горжусь тем, что я азербайджанец. Основной идеей независимого азербайджанского государства является азербайджанство. Каждый азербайджанец должен гордиться своей национальной принадлежностью, и мы должны сохранить азербайджанство – азербайджанский язык, культуру, национально-духовные ценности, традиции», – сказал Гейдар Алиев (Речь Президента, 2001). Гений общенациональный лидер, превратив азербайджанство в национальную идеологию, добился солидарности и целостности, духовного единства общества.

Идеология азербайджанства – это концепция, определяющая классификацию историко-политических факторов, обуславливающих объединение азербайджанцев мира вокруг единой идеи, задачи, стоящие перед государством в области защиты прав и свобод наших соотечественников, проживающих за рубежом, их моральные обязательства по отношению к Азербайджану, а также социально-философское содержание понятия азербайджанец. Азербайджанство является прочным справочным источником, идеологической основой для солидарности граждан, независимо от национальности, считающих себя азербайджанцами. Позитивный характер этой идеологии также определяется ее способностью мобилизовать более 50 миллионов азербайджанцев, разбросанных по всему миру, во имя единых идеалов. Именно поэтому идеология азербайджанства, гармонично сочетает в себе национально-духовные, исламско-нравственные, светско-гуманитарные ценности, диалог восточной и западной культур. Тенденции тюркизма и европеизма, преемственность и прогресс в исторической эволюции, единство общения, которая сформировалась в различных географических регионах, социально-политических системах, привлекательно культурной среде нашей диаспоры.

Одним из важнейших факторов, обуславливающих азербайджанство, является национальная традиция. Именно традиция является стимулятором развития азербайджанства, генетическим источником системы национальной мысли. Традиция, пройдя через испытания многих веков, накапливает исторический опыт, мудрость народа, его духовную культуру. Национальная традиция связывает прошлое и будущее, поддерживает этнокультурное существование. Эти традиции сохраняют в себе прогрессивный жизненный опыт богатого исторического пути, пройденного народом. Следовательно, идеология азербайджанства – это и духовный мост, передающий будущим поколениям прогрессивные традиции, которым исторически поклонялся народ. Сила азербайджанства измеряется в то же время возможностями сочетания индивидуальных интересов и тенденций с государственной политикой, сохранения национально-культурной самобытности народа.

Народ, не обладающий чувством государственности, не может развивать свое национальное государство. В этом смысле идеология азербайджанства во всей своей сущности поощряет искреннюю любовь к нации, народу, государству, неустанную работу на его благо. Высокая преданность символам, традициям, высшим духовным ценностям, выражающим национальное присутствие народа, любовь к родному языку, уважение к человеческим идеалам раскрывают национальную сущность азербайджанства, а также его гуманистический характер. А общение на основе азербайджанства осуществляется через единый род-

ной язык. Поскольку азербайджанский язык является средством выражения национальности, он выступает в качестве компонента идеологии азербайджанства.

Как отмечает И.Гусейнова: «Во времена Гейдара Алиева создание национальной идеологии, объединяющей граждан Азербайджана вокруг единой идеи и цели, было поднято на уровень государственной политики. Следует особо подчеркнуть тот факт, что как и в других сферах, Гейдар Алиев сохранил принцип преемственности Азербайджанской Демократической Республики и в формировании системы национально-идеологических взглядов и обратился к идеологии азербайджанства, выдвинутой ими в свое время как консолидирующей идеи» (Гусейнова, 2009).

Одна из больших заслуг общенационального лидера Гейдара Алиева перед Родиной и народом заключается в том, что он выдвинул идею азербайджанства, очень важную с точки зрения укрепления нашей национальной государственности, превратил ее в идеологическую основу для организации национальной диаспоры. Общенациональный лидер во время своих визитов в зарубежные страны проводил многочисленные встречи с азербайджанцами, призывал наших соотечественников, проживающих за рубежом, постоянно объединяться вокруг национальной идеи, организовываться, создавать общины, национальные общества. Великий лидер постоянно призывал наших соотечественников активно участвовать в общественно-политической жизни страны, в которой они живут, в то же время поддерживать тесную связь с Родиной – родным Азербайджаном, не забывая, что они представляют Азербайджан.

Литература

1. Гусейнова, И. (2009) Гейдар Алиев и национально-духовные ценности азербайджанского народа // *Dirçəliş-XXI əsr*, №128-129, с.73-90.
2. Менегетти, А. (2002) Психология лидера. М.: НБФ, 31-40 с.
3. Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на I съезде азербайджанцев мира. 10 ноября 2001 года // Газета «Бакинский рабочий», 11 ноября 2001 года.

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ BANISI

Çiçək Hübətova

ADPU-nun İbtidai təhsilin pedaqogikası kafedrasının baş müəllimi

Summary

Among the great leader's theoretical ideas about education, the justification of the idea of establishing the content of education on the basis of the principles of independent Azerbaijan's statehood occupies an important place. Heydar Alirza oglu Aliyev, who deeply knows that education, is an important area of the life of every state, country, and society, and that it is a special, unique sphere that reflects the intellectual aspect of the people, the nation, from the first days of coming to power, Heydar Alirza Aliyev focused on the development of education in Azerbaijan. as one of its directions, created ample conditions for using all potential opportunities to achieve its progress

Key words: *knowledge, specialty, politics, intelligence, socio-economic development*

Резюме

Среди теоретических представлений великого лидера об образовании важное место занимает обоснование идеи установления содержания образования на основе принципов государственности независимого Азербайджана. Гейдар Алирза оглы Алиев, глубоко знающий, что образование является важной сферой жизни каждого государства, страны, общества, и что это особая, уникальная сфера, отражающая интеллектуальную сторону народа, нации, с первых дней прихода к власти Гейдар Алирза Алиев сосредоточил внимание на развитии образования в Азербайджане, как одном из его направлений, создал широкие условия для использования всех потенциальных возможностей для достижения его прогресса.

Ключевые слова: *знание, специальность, политика, интеллект, социально-экономическое развитие*

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, müstəqil Azərbaycan dövlətinin siyasi sisteminin yaradıcısı, azərbaycançılıq ideyasının banisi, böyük azərbaycanlı Heydər Əliyev elə dövlət və siyasi xadimlərdən idi ki, onun zəkasının qüdrətinə heyrətlənməmək olmur.

Dünyanın ən böyük siyasət adamlarından olan Heydər Əliyev ömrünün əsas hissəsini Azərbaycan xalqının rifahının yüksəlməsinə, dünya xalqları arasında tanınmasına, elmin, təhsilin və mədəniyyətin inkişafına sərf etmişdi.

O, Azərbaycanı azad, qüdrətli, müstəqil görmək istəyirdi və buna görə də ömrünün sonuna qədər bu məqsəd uğrunda mücadilə etdi.

Heydər Əliyev qlobal düşüncəli, nəhəng bir siyasətçi idi və realist bir insan olaraq hadisələrə pragmatik yanaşırdı, tarixi şəraitdən düzgün baş çıxarırdı. Onun ağıllı və işgüzar siyasətində hər şeyin öz yeri və vaxtı var idi. O, Azərbaycan tarixində bəlkə də yeganə siyasət adamı idi ki, onun fəaliyyəti yalnız konkret sahələri əhatə etmir, həm də ümummillə və qlobal əhəmiyyətli problemlərin aradan qaldırılmasına xidmət edirdi. Onun xalq işinə sədaqətli, siyasi müdrikliyi, böyük dövlətçilik təcrübəsi, parlaq hafizəsi, polad iradəsi, qətiyyətli, yüksək, tükənməz enerjisi, dərin, məntiqli nitqi, natiqlik məharəti, auditoriya ilə ünsiyyət qurmaq səriştəsi insanları məftun edirdi.

O, yüksək keyfiyyətlərə, təvazökarlığa, demokratik dövlət quruculuğu prinsiplərinə daim sadıq olan böyük şəxsiyyət idi. Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində bəlkə də yeganə siyasət adamı idi ki, onun fəaliyyəti yalnız konkret sahələri əhatə etmir, həm də ümummillə və qlobal əhəmiyyətli problemlərin aradan qaldırılmasına xidmət edirdi.

Ulu Öndər gənc nəslin təhsil və tərbiyəsinə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşırdı. O, öz çıxışlarından birində deyirdi: “İndi bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəsle, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Ancaq bununla yanaşı, ən böyük məqsəd Azərbaycan vətəndaşı hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək eyni zamanda vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun. Sadəcə ona görə yox ki, Azərbaycan vətəndaşıdır. Gərək dövlətinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun. Ona görə də orta təhsil sisteminə çox ciddi fikir vermək lazımdır. Azərbaycanın tarixini mütləq bilmək lazımdır. Ona görə yox ki, onlar tarixçi olacaqlar. Əgər riyaziyyatçı millətinin, xalqının, ölkəsinin tarixini bilmirsə, bu ona üstünlük vermir. Eləcə də başqa mütəxəssislər. Məsələn, əvvəllər, bizim ali məktəblərdə tarix fakültəsinə müsabiqə o qədər də böyük deyildi. Hüquq fakültəsinə müsabiqə böyük idi. Mən, əlbəttə, o fikirdə deyiləm ki, hər bir adam, mütəxəssis tarixçi olmalıdır. Yox. Amma hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz tarixini bilməlidir və tarixini də bilmək üçün gərək onu uşaqlıqdan bu işə cəlb edəsən. Demək, orta məktəblərdə tarixin tədrisi çox yüksək səviyyədə olmalıdır. İndi burada dedilər bizim dərslilər yaramır. Dərslilər çox yüksək səviyyədə olmalıdır. Keçmişdəki dərslilərlə indi biz tariximizi uşaqlara öyrədə bilmərik”.

O gənclərin təhsil-tərbiyəsi ilə bağlı hər bir məsələ ilə maraqlanırdı. Ölkəmizdə müasir tipli tədris-tərbiyə müəssisələrinin hərtərəfli inkişafı Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. O, təhsilin cəmiyyətin, xüsusən də müstəqil dövlətin inkişafındakı rolundan danışarkən deyirdi: “Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edirlər. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı, elmi belə güclü inkişaf edə bilməzdi”.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası üçün vətənpərvər vətəndaş, özünü vətənin, vətən torpağının bir zərrəsi sayan yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik gənclərin yetişdirilməsini çox zəruri hesab edirdi və bu işi şəərəflə həyata keçirən müəllimə, onun şəxsiyyətinə yüksək qiymət verirdi. O, Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşündə deyirdi: “Müəllim adı şəərəfli addır, müəllim adı yüksək addır. Müəllim vəzifəsi ona görə şəərəflidir ki, o, cəmiyyət üçün ən dəyərli, bilikli, zəkalı, tərbiyəli, vətənpərvər vətəndaş hazırlayır. Müəllim dünyada yeganə şəxsiyyətdir ki, cəmiyyət öz gələcəyini – uşaqların tərbiyəsini ona həvalə edir”.

Ulu Öndər 1997-ci ilin sentyabr ayının 1-də Bakı şəhərindəki 18 saylı məktəbin pedaqoji kollektivi qarşısında söylədiyi nitqində “Xalqımızın zəngin tarixini, mədəniyyətini, mənəviyyatını, mənəvi dəyərlərini uşaqlara öyrətmək, uşaqları həmin ənənələr ruhunda tərbiyə etmək müəllimlərin müqəddəs borcudur”.

Heydər Əliyev bütün həyatı boyu gənclərin təhsilini prioritet məsələ hesab etmişdir. Ölkəmizdə müasir tipli tədris-tərbiyə müəssisələrinin hərtərəfli inkişafı onun fəaliyyəti ilə bağlıdır. O, təhsilin cəmiyyətin, xüsusilə də müstəqil cəmiyyətin inkişafındakı rolundan danışarkən deyirdi: “Təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə,

ixtisası, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı, elmi belə güclü inkişaf edə bilməzdi”.

Ulu Öndərin təhsillə bağlı nəzəri fikirləri içərisində təhsilin məzmununun müstəqil Azərbaycanın dövlətçiliyi prinsipləri əsasında qurulması ideyasının əsaslandırılması mühüm yer tutur. Təhsilin hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının mühüm sahəsi olduğunu, xalqın, millətin intellektual cəhətini əks etdirən xüsusi, özünəməxsus sferası olduğunu dərinlən bilən Heydər Əliyev oğlu Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən Azərbaycanda təhsilin inkişafına qayğını ön plana çəkdi, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təhsilin aparıcı istiqamətlərindən biri kimi onun tərəqqisinə nail olmaq üçün bütün potensial imkanlardan istifadəyə geniş şərait yaratdı.

Bu dahi siyasət adamı bütün fəaliyyəti boyu müdrik insan, qətiyyətli rəhbər, xalq məhəbbətini qazanan uzaqgörən siyasətçi və ağıllı dövlət xadimi olduğuna sübuta yetirmişdi. Bu gün ölkəmiz bu siyasətin uğurlarını hiss edir, onunla yaşayır və faydalanır.

Heydər Əliyevin yeniliklərə, global islahatlara ehtiyatla yanaşmağı məsləhət görməsi onun uzaqgörənliyini bir daha sübut edir. Ümummilli lider Heydər Əliyev islahatların inqilabi yolla deyil, təkamül yolu ilə həyata keçirilməsini məsləhət görürdü: “Mənim sizə tövsiyəm ondan ibarətdir ki, islahatları düşünülmüş şəkildə aparasınız, formalizmə, konyukturaya yol verməyəsınız, Azərbaycanın milli ənənələrinin üstündən keçməyəsınız. Bunlar həqiqətən həm Azərbaycan təhsilini dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsili səviyyəsinə ardıcıl surətdə çatdırsın, həm də burada səhvlər buraxılmasın, mövcud yaxşı işlər pozulmasın”.

1999-cu ildə H.Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş təhsil proqramı təhsilin inkişafına yönəlmişdi və qısa bir müddətdə öz bəhrəsini verməyə başladı. “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” təsdiq olunduqdan sonra bütün təhsil sistemində, o cümlədən ali təhsil pilləsində islahatlar məqsədyönlü şəkildə aparılmağa başladı. Təhsil müəssisələrinə xeyli geniş səlahiyyətlər verildi. Ulu Öndər müasir dünyamızda hər bir ölkənin uğurlu gələcəyinin həmin ölkədəki təhsilin səviyyəsi ilə müəyyən olduğunu yaxşı bilirdi. 1993-cü ildə ölkədə iki pilləli təhsilin tətbiqinə başlanması Azərbaycan təhsili tarixində mühüm hadisələrdən biri idi. İlk dəfə bakalavr pilləsinə 23 ali təhsil ocağına 80 istiqamət üzrə 300-dən çox ixtisas üzrə tələbə qəbulu aparıldı.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında misilsiz xidmətlərini sadalamaqla bitməz. O, xalqın yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi, milli lider və xalq məhəbbətini qazanmış öndər kimi qalmışdır. Xalqımızın taleyində, mənəvi, siyasi və ictimai həyatında, dövlət quruculuğunda onun qədər böyük xidmətləri olan dövlət adamı tapmaq çətindir. Bu mənada Heydər Əliyev xalqımızın milli iftixarı, güvənc yerimiz, qürur duyduğumuz, ümid və arxa bildiyimiz böyük Azərbaycanlı idi.

Bu dahi insan tarixi yazan və yaradan, onu yönəltməyi və fəvqündə durmağı bacaran, dövlət idarəçiliyini və siyasət elmini yaxşı bilən nadir şəxsiyyətlərdən idi.

Azərbaycan xalqı Ulu Öndər Heydər Əliyevi daima hörmətlə anacaq. Xalqımız var olduqca, o da yaşayacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (1996) Hər bir Azərbaycan gənci müstəqil dövlətimizin fəal qurucusu olmalıdır. Gənclərin I forumu. “Azərbaycan” qəzeti, 6 fevral.
2. Azərbaycan gənclərinin II forumunun materialları. (1999) “Azərbaycan” qəzeti, 3-7 fevral.
3. Əliyev, H. (1997) Müstəqilliyimiz əbədidir. II cild. Bakı.
4. Əhmədov, H. (2001) Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı.

QAFQAZ REGIONUNDA MÜNAQİŞƏLƏRƏ MÜNASİBƏTDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH, SABİTLİK VƏ İNKİŞAF MİSSİYASI

Elgün İbrahimov

Bakı Slavyan Universitetinin

Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının doktorantı

Summary

After national leader Heydar Aliyev returned to power in the early 90s, the main line of political activity has been peace, stability and development. The analysis of the political activities, visits, meetings and speeches of the great personality both when he was the head of Nakhchivan MR and the president of the Republic of Azerbaijan gives reason to say that he is a man of peace.

Especially in the approach to conflicts in the Caucasus region, Heydar Aliyev showed examples of using the opportunities of diplomacy with great wisdom, and then waiting for the right time to resolve conflicts by transitioning to the stage of stability and development, as well as proposing cooperation and development strategies instead of conflict and aggression. In this regard, Heydar Aliyev's return to power in Azerbaijan in 1993 was a great contribution to ensuring peace not only in our country, but in the Caucasus region as a whole.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan, Caucasus, peace, stability, development, diplomacy

Резюме

После возвращения общенационального лидера Гейдара Алиева к власти в начале 90-х годов основным направлением политической деятельности стали мир, стабильность и развитие. Анализ политической деятельности, визитов, встреч и выступлений великой личности как в бытность его главой Нахчыванской МР, так и президентом Азербайджанской Республики дает основание говорить о том, что он человек мира.

Особенно в подходе к конфликтам в Кавказском регионе Гейдар Алиев показал примеры использования возможностей дипломатии с большой мудростью, а затем выжидания подходящего момента для разрешения конфликтов путем перехода в стадию стабильности и развития, а также предложения сотрудничества и стратегии развития вместо конфликта и агрессии. В этом плане возвращение Гейдара Алиева к власти в Азербайджане в 1993 году стало большим вкладом в обеспечение мира не только в нашей стране, но и в Кавказском регионе в целом.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, Кавказ, мир, стабильность, развитие, дипломатия.

Naxçıvanın erməni təcavüzündən qorunması, ölkədə vətəndaş müharibəsi və Qarabağ münaqişəsində atəşkəsin təmini, Azərbaycana çoxlu xarici dövlət və şirkətlərin, böyük sərmayələrin cəlb edilməsi ilə ölkəmizə qarşı məkrli cəhdlərin neytrallaşdırılması Ümummili liderin uzaqgörən diplomatik zəkasının çoxsaylı misallarından sadəcə bir neçəsidir. [1]

Onun siyasi-diplomatik fəaliyyəti yalnız ölkəmiz deyil, bütövlükdə Qafqaz regionunda sülh, sabitlik və inkişafın təşviqində böyük rola malikdir. Azərbaycanın Rusiya və İranla münasibətlərinin normallaşdırılması, Gürcüstanın enerji-nəqliyyat layihələrinə cəlb edilərək ölkəmizlə Türkiyə arasında həyatı dəhlizə çevrilməsi ilə həm də Tbilisinin müstəqillik və suverenliyinə təminatların artırılması da xüsusilə qeyd edilməlidir. [2]

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycanda hakimiyyətə qayıtması təkcə ölkəmizdə deyil, bütövlükdə regionda sülh və əməkdaşlıq erasının başlanğıcı hesab edilə bilər. Zəngin siyasi təcrübəsi ilə Ümummili lider Azərbaycanı regional və dünya güclərinin qarşিদurma məkanından, maraqların harmoniyası və əməkdaşlıq məkanına çevirməyi bacardı. Bəs bu fenomenal şəxsiyyətin siyasi xəttinin əsasını hansı strategiya və və milli maraqlar təşkil edirdi. Aşağıda qısaca əsas strateji gedişlərə nəzər salaq:

* İlk növbədə sabitliyin təmini: Ulu öndər öz siyasi təcrübəsindən çıxış edərək qeyd edirdi ki, sabitlik təmin olunmadan hər hansı inkişafdan danışmaq əbəsdir. Ermənistanla münaqişədə atəşkəsin əldə edilməsi, Naxçıvanın müharibədən kənarda saxlanılmasına nail olunması, ölkədə vətəndaş qarşিদurması və separatizm meyillərinin neytrallaşdırılması və s. [3]

* Sabitliyin ardınca əməkdaşlıq: Heydər Əliyev dərin siyasi dühasına əsaslanaraq kövrək siyasi sabitliyin yalnız fəal iqtisadi əməkdaşlıqla möhkəmləndirilə biləcəyini regionumuzda çox uğurlu şəkildə tətbiq edir. Nəticədə neft-qaz layihələrinə dünyanın nəhəng dövlət və şirkətlərinin cəlb edilməsi ilə təkcə ölkəmizin deyil, bölgənin təhlükəsizlik zəmanətləri dəfələrlə yüksəlir. [4]

* Millətçi və ifrat ideologiyalar əvəzinə ümumbəşəri və multikultural paradigmalara gətiril-

məsi: SSRİ-nin süqutu ilə keçmiş ittifaq ərazisində millətçi və ifrat ideologiyaların yüksəlişi Qafqaz regionundan və ölkəmizdən də yan keçməmişdi. Azərbaycanda səriştəsiz hakimiyyət tərəfindən 1993-cü ilədək yürüdülməyən yanlış siyasət ölkəmizin nəinki qonşu və böyük regional güclər, hətta Çin kimi nəhəng dünya dövləti və Mərkəzi Asiyada təbii müttəfiqimiz sayılan türk dövlətləri ilə münasibətlərin korlanmasına, müstəqilliyimizin bir sıra ölkələr tərəfindən təhdid kimi qəbul edilməsinə gətirib çıxarmışdı. Ümummilli liderin qısa zamanda Azərbaycançılıq ideologiyasını irəli sürərək ölkənin ictimai-siyasi yönünü ifrat ideoloji mənşənlərdən pragmatik, sülh və tərəqqi vəd edən və dövlət maraqlarına xidmət edəcək yeni müstəviyə daşmış olur [5].

* Balanslı xarici siyasət: H.Əliyev birtərəfli xarici siyasətin kiçik və müstəqilliyi çox kövrək olan respublikamızı təhlükə altında qoya biləcəyini çox gözəl anladığından qısa zamanda ölkənin xarici siyasət xəttini balanslı, xarici təzyiqləri neytrallaşdıran yeni bir səviyyəyə qaldırır. Onun seçkilərdən sonra xaricə ilk rəsmi səfərlərini Fransaya etməsi də ölkənin regional qütblər arasındakı ziddiyyətlərdən kənar saxlanması, eyni zamanda güclü erməni lobbisinin olduğu bu ölkə ilə yüksək əlaqələr sayəsində milli maraqlarımızın qorunması və Avropa strukturları ilə kommunikasiyaların açıq saxlanması baxımından vacib nümunələrdir [6].

* Regional sülh: Dahi dövlət xadimi öz bilik və təcrübəsinə istinad edərək qeyd edirdi ki, təklidə sülh və inkişafa nail olmaq mümkün deyil. Bunun üçün qonşu ölkələrlə ən azı normal münasibətlər qurmaq tələb olunur və region ölkələrindəki qeyri-sabirlik ‘domino effekti’-nə gətirib çıxara bilər. “Əsrin müqaviləsi” ilə dünya ölkələrini Azərbaycanda əməkdaşlığa cəlb edən H.Əliyev ardınca bunun vacib davamı olan regional əməkdaşlığa yönəlir. Cənubi Qafqazın digər iki ölkəsi - Gürcüstan və Ermənistanın Bakının enerji-nəqliyyat layihələrində iştirak etmək təklif olunur. Rəsmi Bakı İrəvana tarixi şansa qoşularaq münaqişə və təcavüz siyasətindən əməkdaşlıq və inkişaf xəttinə keçməyi tövsiyə edir. Ermənistanın forpost vəziyyəti və ölkədəki millətçi ab-hava bu tarixi fərsəti dəyərləndirməyə imkan verməsə də, Gürcüstan tarixi şansdan istifadə edərək ölkənin və regionun təhlükəsizliyinin təmini layihələrində yer alır.[7]

* Müharibə əvəzinə diplomatiya: Heydər Əliyevin ölkəmiz qarşısında ən mühüm xidmətlərindən biri münaqişələrə son qoyulması istiqamətində illərlə davam edən siyasi iradə idi. Atəşkəs əldə edildikdən sonra Azərbaycanın güclənməsi və inkişafı baxımında çox vacib bir dövr məhz onun gərgin diplomatik fəaliyyətinin nəticəsi idi. Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə bir neçə dəfə Azərbaycan və Ermənistan aralarındakı münaqişəni sülh yolu ilə həll etməyə çox yaxınlaşmış, lakin xarici faktorların Ermənistanı təsiri ilə yekun həllə nail olunmamışdır. Əlavə olaraq H.Əliyev aktiv ikitərəfli diplomatiya və beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə ölkəmizin milli maraqlarının təmin edilməsində yorulmaz fəaliyyət göstərmişdir. O BMT, ATƏT, NATO, İƏT və s. nüfuzlu təşkilatların tribunallarından Azərbaycanın təbliği, tanınması və həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması üçün fəal istifadə etmişdir [8].

Ümumilikdə Ulu Öndərin Azərbaycanın müstəqilliyinin, sabitlik və inkişafının təmini, Qafqaz regionunda sülh gündəliyinin təşviq edilməsində xidmətləri əvəzsizdir. Bütün uğurlu siyasi və diplomatik fəaliyyətlərlə yanaşı Qafqaz regionunda sülhün təminində Heydər Əliyev şəxsiyyətinin də çox böyük rolu olmuşdur. Hətta Azərbaycana düşmən münasibət bəsləyən siyasi liderlər də onun şəxsiyyəti ilə hesablaşmalı olurdular. Həm bir şəxsiyyət olaraq nüfuzu, həm də siyasi təcrübəsi ilə qarşısındakı siyasi dairələri həm maraqlandıran, həm də yanlış addımlardan çəkindirən H.Əliyev mübaligəsiz Azərbaycan üçün tarixi bir şans idi. Təsadüfi deyil ki, regionun və dünyanın siyasi liderlərindən V.V. Putin, Seyid Məhəmməd Xatəmi, R.T Ərdoğan, N. Nazarbəyev, Bill Klinton, Jak Şirak, Toni Bleyer və digərləri Heydər Əliyevi təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə regionun sülh və tərəqqi rəmzi kimi xarakterizə edirdilər. ABŞ-ın sabiq prezidenti Bill Klintonun “Heydər Əliyevin Qafqazda və Mərkəzi Asiya regionunda sülhün və sabitliyin bərqərar olunmasında xidmətlərini yüksək qiymətləndiririk”, İranın eks-prezidenti S.M. Xatəminin “Heydər Əliyevin regional sülh və dostluğa nail olması, iki dost, qardaş ölkə olan İran İslam Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əlaqələrin dərinləşdirilməsi yolunda xidmətləri heç vaxt xatirələrdən silinməyəcəkdir”, Rusiya prezidenti V.V. Putinin “Heydər Əliyev, həqiqətən, Rusiyanın böyük dostu idi, biz bunu hiss edirdik və çox qiymətləndiririk.. Mübaligəsiz demək olar ki, siyasi nəhəng idi. Mən ona sadəcə böyük hörmətlə yanaşmırdım, mən ona məhəbbət bəsləyirdim”. Türkiyənin IX Prezidenti Süleyman

Dəmirəlin “Heydər Əliyevin gördüyü ən böyük işlərdən biri məhz ölkədə sabitliyin, asayışın bərqərar olunmasıdır” kimi sitatlar Ümummilli liderin şəxsiyyətinin miqyasını təsəvvür etmək üçün sadəcə çox az misallardır [9].

Beləliklə, Heydər Əliyev öz tarixi geosiyasi fəaliyyəti ilə Azərbaycan və Qafqaz regionuna etimad və maraq qazandırmış və imkanları öz ölkəsi və region üçün fərsətlərə çevirmişdir.

Ədəbiyyat

1. “Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağ probleminin həlli üçün atdığı addımlar” - <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com/heyder-eliyev/heyd%C9%99r-%C9%99liyevin-dagliq-qarabag-probleminin-h%C9%99lli-ucun-atdigi-addimlar/>
2. “Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Gürcüstan parlamentinin xüsusi iclasında nitqi” (Tbilisi, 8 mart 1996-cı il) sənədinə tarixi arayış” - <https://lib.aliyevheritage.org/az/4013905.html>
3. “Müstəqilliyimizi xilas etmiş və əbədləşdirmiş lider” - <https://scwra.gov.az/az/view/news/8897/musteqilliyimizi-xilas-etmish-ve-ebedileshtmish-lider>
4. “Heydər Əliyevin neft strategiyası” - <https://azerbaijan.az/related-information/131>
5. “Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası” - <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175824.htm>
6. “Heydər Əliyev və xarici siyasətin Azərbaycan modeli” - <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/118928.htm>
7. “Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Gürcüstan parlamentinin nümayəndə heyətini qəbul etmişdir” - https://azertag.az/xeber/Azarbaycan_Prezidenti_Heydar_Aliyev_gurcistan_parlamentinin_numayanda_heyatini_qabul_etmisdir-959614
8. “BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı - Nyu-York, 29 sentyabr 1994-cü il” - <https://lib.aliyevheritage.org/az/7119983.html>
9. “Heydər Əliyev: böyük dövlət xadimi, siyasət nəhəngi, tarixi və əfsanəvi şəxsiyyət” - https://azertag.az/xeber/Heyder_Aliyev_boyük_dovlet_xadimi_siyaset_nehengi_tarixi_ve_efsanevi_sexsiyyet-949919

AZƏRBAYCAN-FRANSA MÜNASİBƏTLƏRİNƏ HEYDƏR ƏLİYEV YANAŞMASI

Zeynab Kazımova

BSU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müəllimi

Summary

Serious changes in Azerbaijan-France relations began after national leader Heydar Aliyev returned to power. Reception of French ambassador J. Perren by Heydar Aliyev on August 13, 1993 was an important step in the direction of expanding bilateral cooperation. As a result of the influence of the strong Armenian diaspora in France, the French government has unequivocally shown its support to Armenia. As we know, France's gradual objective position in relation to this conflict started after national leader Heydar Aliyev returned to power. Thus, as a result of the measures taken by H. Aliyev, who returned to political power in Azerbaijan in the middle of 1993, political and economic stability was established in the country, coups were prevented and important steps were taken in the direction of foreign policy. It can only be emphasized that H. Aliyev made his first working trip as the President of the Republic of Azerbaijan to France, four times in 1994-1997 - on May 8, 1995, to participate in the celebrations dedicated to the 50th anniversary of the victory over fascism. In connection with the international conference on "Azerbaijan's investment opportunities" held in Paris in December 1995, on January 10-11, 1996, in order to participate in the funeral ceremony of French President F. Mitterrand, and finally on January 13-15, 1997, the second he visited France during his official visit, during those visits he held talks with representatives of the French authorities and the public, as a result of which significant changes occurred in the position of France in relation to the conflict.

Key words: National leader Heydar Aliyev, Azerbaijan-France relations, Armenia-Azerbaijan conflict, diplomatic relations, France

Резюме

Серьезные изменения в азербайджано-французских отношениях начались после возвращения к власти общенационального лидера Гейдара Алиева. Прием посла Франции Ж. Перрен Гейдаром Алиевым 13 августа

1993 года стал важным шагом в направлении расширения двустороннего сотрудничества. В результате влияния сильной армянской диаспоры во Франции французское правительство недвусмысленно продемонстрировало свою поддержку Армении. Как известно, постепенная объективная позиция Франции в отношении этого конфликта началась после возвращения к власти общенационального лидера Гейдара Алиева. Таким образом, в результате мер, предпринятых Г.Алиевым, вернувшимся к политической власти в Азербайджане в середине 1993 года, в стране была установлена политическая и экономическая стабильность, предотвращены перевороты и предприняты важные шаги в направлении внешней политика. Можно лишь подчеркнуть, что первую рабочую поездку в качестве Президента Азербайджанской Республики Г.Алиев совершил во Францию, четыре раза в 1994-1997 годах – 8 мая 1995 года, для участия в торжествах, посвященных 50-летию победы над фашизмом. В связи с международной конференцией «Инвестиционные возможности Азербайджана», проведенной в Париже в декабре 1995 г., 10-11 января 1996 г. в целях участия в церемонии похорон президента Франции Ф.Миттеран и, наконец, в январе 13-15, 1997, посетил Францию в рамках своего официального визита, в ходе этих визитов провел переговоры с представителями французских властей и общественности, в результате которых произошли существенные изменения в позиции Франции в отношении конфликта.

Ключевые слова: *Общенациональный лидер Гейдар Алиев, азербайджано-французские отношения, армяно-азербайджанский конфликт, дипломатические отношения, Франция*

Dövlət müstəqilliyinin ilk illərindən etibarən Cənubi Qafqaz kimi mürəkkəb geosiyasi məkan-da yerləşən Azərbaycan özünün müəyyən etdiyi demokratik cəmiyyət, hüquqi dövlət, dünyanın qabaqcıl siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik sistemlərinə inteqrasiya xəttini reallaşdırmaq üçün regionun və dünyanın güc mərkəzləri ilə münasibətlərə dair xüsusi düşünülmüş, ardıcıl həyata keçirilən milli təhlükəsizlik konsepsiyasını yaratmalı idi, halbuki belə strateji xəttin hazırlanması Ermənistanın Azərbaycana qarşı elan olunmamış müharibə apardığı şəraitdə asan iş deyildi. Digər tərəfdən, 1992-ci ildə hakimiyyətə gələn Azərbaycan Xalq Cəbhəsi rəhbərlərinin daxili və xarici siyasət sahəsində səriştəsizliyi də öz sözünü deyirdi. Təsədüfi deyildir ki, 1992-ci il yanvarın 3-də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini tanıyan Fransa hökuməti iki ölkə arasında diplomatik münasibətlərin qurulması məqsədilə Humanitar məsələlər üzrə Dövlət katibi B.Kuşnerin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini Azərbaycana rəsmi səfərə göndərmiş, lakin səfərin nəticələri elə də ürəkaçan olmamışdır. Halbuki səfərin gedişində iki ölkə arasında diplomatik missiyaların yaradılması, səfirliklərin mübadiləsi, ikitərəfli əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətləri və perspektivləri kimi məsələlər müzakirə edilmiş və müvafiq razılaşmalar əldə olunmuşdu (Azərbaycan...). Fransa hökumətinin Azərbaycana marağı, siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlığa hazır olması, humanitar yardımların göstərilməsində Avropa ölkələri içərisində öndə getməsinə və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin nizamlanmasında öz vasitəçiliyini təklif etməsinə baxmayaraq, AXC hökumətinin bunlara etinasız və şübhəli münasibəti praktiki işlərin görülməsinə imkan verməmişdir.

Azərbaycan-Fransa münasibətlərində ciddi dəyişikliklər ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra başladı. Heydər Əliyev tərəfindən Fransa səfiri J.Perrenin 1993-cü il avqustun 13-də qəbul edilməsi ikitərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsi yönündə mühüm addım oldu. Milli mətbuatın səhifələrində yer alan xəbərlərdə H.Əliyevin Fransa ilə bağlı sərgilədiyi siyasi xəttin mahiyyəti açıq göstərilirdi. Xəbərdə deyilirdi: “Azərbaycan Fransa ilə münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə xalqlarımızın rifahı naminə diqqətini artıracaq və ölkələrimiz arasında hərtərəfli əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə çalışacaqdır” (4, 1993).

1993-cü ilin ortalarından etibarən Azərbaycan-Fransa münasibətlərində baş verən müsbət dəyişikliklər, iki ölkənin ictimai-siyasi fikrinə kütləvi niformasiya vasitələrinin köməyi ilə çatdırılan xəbərlər, yayımlanan informasiyalar qarşılıqlı ittihamların yerini qarşılıqlı etimada çevirmiş, bununla da Fransadakı güclü erməni diasporu və lobbisinin fəaliyyəti əngəllənməyə başlamış və Azərbaycan Ermənistanın yaratdığı informasiya blokadasından çıxmağa başlamışdı ki, bu prosesdə mətbuat xüsusilə mühüm rol oynamışdı. Təkcə belə bir fakta diqqət yetirmək yerinə düşər ki, 1993-cü ilin iyulundan 1996-cı ilin avqustunadək Fransa dövrü mətbuatında Azərbaycanda ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyəti dolğun əks etdirən iri həcmli materiallar – xəbər və təhlil xarakterli yazılar nəşr edilmişdi (Hüseynova, 1998).

Fransanın xarici işlər naziri Erve de Şarett 1996-cı ilin sonlarında Bakıya səfərinin gedişində qeyd etmişdi ki, məhz Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan bir çoxlarına heyrətli görünəcək addımlar ata bilib. Qısa müddətdə böyük inkişaf yolu keçmiş Azərbaycan bu gün azad, müstəqil, demokratik və gələcəyi olan bir Avropa ölkəsidir.

Ümummilli liderin dövlət başçısı kimi 1997-ci il yanvarında Fransaya ikinci rəsmi səfəri nəinki fransız, ümumiyyətlə Avropa mətbuatının diqqət mərkəzində olmuşdu: fransız qəzetləri «Heydər Əliyev-Qafqaz əmiridir» sərlövhəli yazılarla bütün Avropanın diqqətini Azərbaycana cəlb etmiş oldular» (İnternational, 2006).

Fransaya səfərin gedişində H.Əliyevin Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda etdiyi “Azərbaycan və Qafqaz XXI əsrin astanasında” mövzusunda mühazirəsi birincisi, Fransa auditoriyasının maariflənməsində, ikincisi Fransa hökumətinin Azərbaycanla bağlı strategiyasının yenilənməsində, üçüncüsü, Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı həqiqətlərin, münaqişənin mahiyyətinin və Qarabağın tarixinin Azərbaycan liderinin dilindən dünyaya səsləndirilməsində mühüm rol oynadı. H.Əliyevin «Le Figaro» qəzetinə verdiyi müsahibədən bəhs edən «Mən Elf üçün ikinci müqaviləni aparıram» sərlövhəli məqalədə Cənubi Qafqazda geosiyasi vəziyyət və Rusiyanın siyasi xətti təhlil edilirdi. Qəzet yazırdı: «Çox şeylər Moskvadan asılıdır. Ruslar Ermənistanı çox kömək edirlər, onların Ermənistanda hələ də silahlı qüvvələri var. Deməli, onlar böyük təsirə malikdirlər. Lakin hər şey ilk növbədə işğalı həyata keçirən Ermənistandan asılıdır» (Mən..., 1997).

Fransa mətbuatına verdiyi müsahibələrdə və mətbuat konfranslarındakı çıxışlarında H.Əliyev problemə kompleks yanaşma sərgiləyərək qeyd edirdi ki, Azərbaycanda iş görən iri dövlətlər nüfuzlu beynəlxalq və regional təşkilatların üzvləridir, onların işində fəal iştirak edirlər. Buna görə də başqa ölkələr kimi, bizim də iqtisadi əməkdaşlıq vasitəsi ilə siyasi məqsədlərə çatmaq səyimiz təbiiyədir. Münaqişənin nizamlanmasında vasitəçi kimi çıxış edən böyük dövlətlər Ermənistanı aşılamağa çalışırdılar ki, təcavüzkarlıq etdiyinə görə, beynəlxalq hüquq normalarına əsasən məsuliyyət daşıyırlar. Bununla da, Ümummilli lider uzaqgörən və müdrik siyasi strategiyası nəticəsində Qarabağ münaqişəsinin mahiyyətinin Fransa ictimaiyyətinə çatdırılmasının, güclü lobbı və diasporu olan bu Avropa ölkəsinin ictimai-siyasi dairələrinin Azərbaycana münasibətinin, ölkəmizin haqlı mövqeyinin dəstəklənməsində rolunu yaxşı bilirdi. Heydər Əliyevin hər bir çıxışı, fransız jurnalistlərlə müsahibələri Azərbaycan həqiqətlərinin yayılmasına xidmət edirdi. Təbii ki, bütün bunlar iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrin sonrakı gedişinə təsirsiz ötürə bilməzdi. Fransa xarici işlər naziri Erve de Şaret 1996-cı il oktyabrın 12-də Azərbaycana səfəri zamanı H.Əliyevlə danışıqlarda onun nəzərinə dövlətinin mövqeyini əks etdirən aşağıdakı fikri çatdırmışdı: «Fransa üzünü Azərbaycana tərəf çevirir, Avropanın ən qərb xalqlarından biri Avropanın ən şərq xalqlarından birinə müraciət edir» (Azərbaycan...).

Fransadakı güclü erməni diasporunun təsiri nəticəsində Fransa hökuməti birmənalı olaraq Ermənistanı öz dəstəyini göstərmişdir. Bildiyimiz kimi, bu münaqişəyə münasibətdə Fransanın təcridcən obyektiv mövqe sərgiləməsi də ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra başlamışdır. Belə ki, 1993-cü ilin ortalarında Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdan H.Əliyevin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində ölkədə siyasi və iqtisadi sabitlik bərqərar olmuş, dövlət çevrilişlərinin qarşısı alınmış və xarici siyasət istiqamətində mühüm addımlar atılmışdı. Təkcə onu vurğulamaq olar ki, H.Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi ilk işçi səfərini məhz Fransaya etmiş, 1994-1997-ci illərdə dörd dəfə - 1995-ci il mayın 8-də faşizm üzərində qələbənin 50 illiyinə həsr olunmuş bayram tədbirlərində iştirak etmək üçün, 1995-ci ilin dekabrında "Azərbaycanın investisiya imkanları" mövzusunda Parisdə keçirilmiş beynəlxalq konfransla əlaqədar, 1996-cı il yanvarın 10-11-də Fransa Prezidenti F.Mitteranın dəfn mərasimində iştirak etmək məqsədilə, nəhayət 1997-ci il yanvarın 13-15-də ikinci rəsmi səfəri zamanı Fransada olmuş (elektron resurs), həmin səfərlərin gedişində Fransa hakimiyyəti və ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə danışıqlar aparmışdı ki, bunun nəticəsində münaqişəyə münasibətdə Fransanın mövqeyində xeyli əsaslı dəyişikliklər baş vermişdi (Abbasbəyli, 1998).

Azərbaycan Prezidenti H.Əliyevin Fransaya ilk rəsmi səfərinin gedişində apardığı danışıqlardan sonra Prezident F.Mitteran H.Əliyevə müraciətlə demişdi ki, “doğrudur, Fransa Ermənistanın dostudur, amma bu o demək deyildir ki, biz Azərbaycanın düşməniyik. Siz bizim Ermənistanla dostluğumuzdan həmin ölkə ilə münasibətlərinizin nizamlanması məqsədilə istifadə edə bilərsiniz” (Azərbaycan...). Fransa Prezidentinin Azərbaycana münasibətdə belə mövqeyi, eyni zamanda, Fransada ermənilərin ölkəmizə qarşı təbliğatının danılmaz olduğunu ortaya çıxarmışdır. Ölkəmizə qarşı düşmən mövqedən çıxış edən erməni əsilli fransızların sayəsində bizə qarşı mənfi stereotipinin yaranmasının ən yüksək səviyyədə etirafı idi. Azərbaycan diplomatiyasının məqsədyönlü fəaliyyətinin

vacibliyini nəzərə alan Heydər Əliyev bu “xofu” sındırmağa, fransızları münaqişə ilə bağlı məlumatlandırmağın vacibliyini bilirdi. Fransa mediasına müsahibələrində H.Əliyev Azərbaycanın təbliği ilə yanaşı, ölkəmizin müstəqil, suveren siyasət yeritdiyini diqqətə çatdırırdı. Fransada nəşr olunan “Le Monde” qəzetində H.Əliyevin “Azərbaycan həqiqətən müstəqil siyasət yürüdür” sözləri başlıға çıxarılmış məqalə dərc olunmuşdu. Məqalədə H.Əliyevin aşağıdakı fikri yer almışdı: “ Məsələ onda- dır ki, Ermənistan və Gürcüstandan fərqli olaraq Azərbaycanda rus hərbi dəstələri təmsil olunmurlar. Bu onu göstərir ki, biz tamamilə müstəqilik”. Statistik informasiyaya müraciət etsək, Prezident H.Əliyev 1994-2000-ci illərdə Fransa rəsmiləri ilə 16 görüş keçirmiş, müzakirə edilən məsələlərin sırasında Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi başlıca yer tutmuşdur (Azərbaycan..., 2004).

Beləliklə deyə bilərik ki, ümummillə lider Heydər Əliyev Fransa diasporasının sayının Avropa ölkələri içərisində ən çox olduğu, lobbicilik fəaliyyətinin daha dərin köklərə malik olduğu, ictimai- siyasi dairələrin və medianın ermənilərin təsiri altında olan Fransada Azərbaycan həqiqətlərinin yayılması, beynəlxalq ictimaiyyətə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı həqiqətlərin çatdı- rılması üçün bu ölkə ilə münasibətlərin normallaşdırılması, əlaqələrin genişləndirilməsinin məqsə- dəməvafiq olduğunu bilirdi. Bu nöqteyi-nəzərdən, məhz Heydər Əliyevin müdrik, uzaqgörən və əsl diplomat bacarığı sayəsində Fransa ilə Azərbaycan münasibətləri yüksələn xəttlə inkişaf etməyə başlamışdır. Təsədüfi deyildir ki, Ümummillə liderin siyasi kursunu layiqincə davam və inkişaf etdi- rən Prezident İlham Əliyev də prezident seçildikdən sonra xaricə ilk səfərini Fransadan başlamışdır. Bu da, Heydər Əliyevin siyasi xəttinin, həmçinin dövlətin siyasi kursunun Avropaya inteqrasiya, Qərbi Avropa dövlətləri, o cümlədən Avropanın aparıcı dövlətlərindən biri olan Fransaya göstərdiyi xüsusi münasibətin təzahürü idi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası XİN arxivi. Azərbaycan-Fransa münasibətlərinə dair Arayış. 6 s. 1992-1997.
2. Həsənov, Ə. (1998) Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). Bakı, 315 s.
3. Fransa ermənilərinin narahatçılığı (1999) // Panorama, 23 noyabr.
4. Heydər Əliyev Fransa səfəri ilə görüşmüşdür (1993) // Ayna, 14 avqust.
5. Hüseynova, H. (1998) Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində. Bakı: Hərbi nəşriyyat, 280 s.
6. International Crisis Group, Naqorno Karabaxş Viewing the conflict from the ground, (2005) Europe Report No 166.
7. International Crisis Group, conflict resolution in the south caucasus: the eu's role. (2006) Europe Report N°173 – 20 March.
8. Mən Elf üçün ikinci müqaviləni aparıram (1997) // Le Figaro, 13 janvier.
9. Azərbaycan Respublikası XİN arxivi. Azərbaycan Fransa əlaqələrinə dair arayış, 8 s.
10. <https://lib.aliyevheritage.org/az/1610074.html>
11. Abbasbəyli, A. (1998) Müasir şəraitdə Rusiyanın Qafqaz siyasəti // Azərbaycan, 9 yanvar.
12. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Fransaya səfəri mətbuatın diqqət mərkəzindədir (2004) // Respublika, 24 yanvar.

HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏR SİYASƏTİ

Xəyalə Qasımova

Bakı Slavyan Universitetinin

Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının doktorantı

Summary

The youth policy of Heydar Aliyev, nationwide leader of Azerbaijan, focused on promoting education, creating opportunities for young people to engage in social and political activities, and supporting their entrepreneurial endeavors. Heydar Aliyev believed that investing in the youth was essential for the country's development and future prosperity.

Under his leadership, Azerbaijan launched several initiatives aimed at supporting young people, including the establishment of the Youth Foundation of Azerbaijan, which provides financial assistance to youth projects and organizations. Heydar Aliyev also introduced a youth leadership program, which selected talented and motivated young people for training and development opportunities.

Additionally, Heydar Aliyev emphasized the importance of education, and the government invested heavily in the country's education system, building new schools and universities and providing scholarships to students. He also encouraged young people to participate in civic and political activities, and many young people were appointed to leadership positions in various government and civil society organizations.

Overall, Heydar Aliyev's youth policy focused on creating opportunities for young people to thrive and become active and engaged citizens, contributing to the country's social and economic development.

Key words: youth policy, Heydar Aliyev, nationwide leader, Youth Foundation, country's education system

Резюме

Молодежная политика Гейдара Алиева, общенационального лидера Азербайджана, сосредоточилась на продвижении образования, создании возможностей молодых людей для участия в социальной и политической деятельности и поддержке их предпринимательских усилий. Гейдар Алиев полагал, что инвестиции в молодежь были необходимы для развития страны и будущего процветания.

Под его руководством Азербайджан начал несколько инициатив, направленных на поддержку молодых людей, включая создание молодежного фонда Азербайджана, который оказывает финансовую помощь молодежным проектам и организациям. Алиев также представил программу молодежного лидерства, которая выбрала талантливых и мотивированных молодых людей для обучения и развития.

Кроме того, Гейдар Алиев подчеркнул важность образования, и правительство вложило значительные средства в систему образования страны, создавая новые школы и университеты и предоставив студентам стипендии. Он также поощрял молодых людей участвовать в гражданской и политической деятельности, и многие молодые люди были назначены на руководящие должности в различных организациях правительства и гражданского общества.

В целом, молодежная политика Гейдара Алиева была сосредоточена на создании возможностей для молодых людей для процветания и стать активными и вовлеченными гражданами, способствуя социальному и экономическому развитию страны.

Ключевые слова: молодежная политика, Гейдар Алиев, общенациональный лидер, молодежный фонд, система образования страны

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin gənclər siyasəti ölkənin gənclərinə investisiya qoymaq və uğur qazanmaq üçün fərsətlər yaratmaqdan ibarət idi. Heydər Əliyev gənclərin Azərbaycanın gələcək inkişafı və fəirəvanlığının açarı olduğuna inanırdı və onu müxtəlif təşəbbüslər və proqramlar vasitəsilə dəstəkləmək üçün prioritet hala gətirmişdir.

Ümummilli liderimizin təqdim etdiyi əsas təşəbbüslərdən biri 1995-ci ildə Azərbaycanın Gənclər Fondunun yaradılması idi. Fond gənclərin layihə və təşkilatlarına maliyyə yardımı göstərməklə işlərini inkişaf etdirməkdə gənc sahibkarları dəstəkləyir. Fond gənclərə arzu və xəyallarını həyata keçirməyə kömək etməkdə vəsilə olmuşdur və ölkənin sosial və iqtisadi inkişafına töhfə vermişdir (<https://www.jstor.org/stable/10.13169/jceas.3.1.0041>).

Gənclər Fondudan əlavə, Heydər Əliyev 1999-cu ildə Gənclər Liderliyi Proqramını təqdim etmişdir. Proqram seçdikləri sahələrdə uğur qazanmaq üçün bacarıq və inkişaf imkanları ilə istedadlı və motivasiyalı gəncləri dəstəkləyir. Proqram həmçinin vətəndaş məsuliyyəti hissini aşılamaq və gəncləri fəal və dövlətə, millətə layiqli vətəndaş olmağa təşviq etmək məqsədi daşıyır.

Təsədüfi deyil ki, hər il fevralın 2-nin Gənclər günü kimi qeyd edilməsi də məhz Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. 1997-ci ildə prezident Heydər Əliyevin sərəncamı ilə təsdiq olunan Gənclər günü MDB məkanında və Şərqi Avropa ölkələri arasında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda qeyd olunmuşdur. Bu, Heydər Əliyevin gənciləyə göstərdiyi diqqət və qayğının bir nümunəsi idi.

Heydər Əliyev gənclər arasında sağlam və aktiv bir həyat tərzinin təbliğində idman və fiziki fəaliyyətin vacibliyini də dəfələrlə vurğulamışdır. Və məhz onun təşəbbüsü ilə ölkə yeni idman qurğularına sərmayə qoymuş və ulu öndərin layiqli davamçısı prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində Azərbaycan həmin dövrdən bəri beynəlxalq idman tədbirləri üçün, 2015-ci ildə Avropa Oyunları və İslam Həmrəyliyi Oyunları üçün bir mərkəzə çevrilmişdir.

Bundan əlavə, bir çox gənc müxtəlif hökumət və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarında liderlik mövqelərinə təyin edilmişdilər və Heydər Əliyevin özü də gənclər ilə bağlı narahatlıqlarını və fikir-

lərini müzakirə etmək üçün mütəmadi olaraq gənclərlə görüşürdü (<https://www.azernews.az/nation/96224.html>).

Heydər Əliyevin gənclər siyasəti Azərbaycanın sosial və iqtisadi inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Üstəlik, Azərbaycanın təhsil sistemi həm daxili, həm də beynəlxalq tələbələr üçün daha rəqabətli və cəlbedici hala gəlmiş və ölkə mötəbər idman tədbirləri üçün bir mərkəzə çevrilmişdir (<https://azerbaijanobserver.com/heydar-aliyevs-vision-for-youth-and-education-in-azerbaijan.html>).

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin gənclər siyasəti gənclərin inkişaf etməsi və ölkənin gənc fəal vətəndaşlarına dövlətimizin sosial və iqtisadi inkişafına töhfə verməsi üçün imkanlar yaratmağa yönəldilmişdir. Onun təşəbbüsləri və proqramları Azərbaycanda gənclərin həyatına ciddi təsir göstərmiş və gələcək uğurlarına yol açmışdır (https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-75611-6_4).

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi fəaliyyəti dövründə ölkənin təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi və gənclərin səlahiyyətlərinin artırılması üçün bir sıra təhsil siyasəti də həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyev dövründə irəli sürülən mühüm təşəbbüslərdən biri də ölkənin təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədi daşıyan Milli Təhsil Proqramının hazırlanması olmuşdur. Proqramda təhsilə çıxış imkanlarının artırılması, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və iqtisadi inkişafı dəstəkləmək üçün ixtisaslı işçi qüvvəsinin yaradılması diqqət mərkəzində olmuşdur.

Təsədüfi deyildir ki, məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1993-cü ildə Azərbaycan ali təhsil sistemlərini Avropa standartlarına aparan və təhsilin keyfiyyətini artırmaq məqsədi daşıyan Bolonya prosesinin üzvü oldu (<https://www.azernews.az/nation/96224.html>).

Təhsilə əlçatanlığı artırmaq üçün Heydər Əliyev hökuməti yeni məktəblərin tikintisinə və mövcud məktəblərin təmirinə böyük sərmayə qoymuşdur. Hökumət həmçinin 6-15 yaş arası bütün uşaqları icbari təhsilə təşviq etmək məqsədilə bir sıra qaydalar tətbiq etmişdir ki, bu da ibtidai və orta məktəblərə qəbul nisbətlərinin artmasına təkan vermişdir.

Təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün Heydər Əliyev hökuməti praktiki bacarıqlara və tənqidi düşüncəyə əsaslanan yeni kurikulum tətbiq etdi. Hökumət o cümlədən, məktəblərdə tədrisin keyfiyyətini artırmaq üçün müəllim hazırlığı proqramlarını da həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyev hökuməti gənclərin inkişafını dəstəkləmək üçün layihə və proqramların işlənilib hazırlanmasına cavabdeh olan Gənclərlə İş üzrə Dövlət Komitəsini yaratdı.

Heydər Əliyev dövründə irəli sürülən ən əlamətdar təşəbbüslərdən biri gənclərin öz biznesinə başlaması və ya ali təhsil alması üçün maliyyə dəstəyi verən Gənclər Fondunun yaradılması olmuşdur. Hökumət həmçinin gənclərin idman obyektlərinə, kitabxanalara və digər resurslara çıxışını təmin etmək üçün böyük şəhərlərdə gənclər mərkəzləri də yaratmışdır.

Bütövlükdə, Heydər Əliyevin təhsil və gənclər siyasəti Azərbaycanın inkişafına, təhsilə əlçatanlığın yaxşılaşdırılmasına, gənclərin ölkənin iqtisadi və sosial inkişafına töhfə vermək imkanlarının artırılmasına mühüm təsir göstərmişdir.

Ədəbiyyat

1. Heydar Alirza oğlu Aliyev. <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/leader>
2. "Heydar Aliyev's Youth Policy and Its Role in the Formation of Azerbaijan's Statehood" by Chingiz Ganizade: <https://www.jstor.org/stable/10.13169/jceas.3.1.0041>
3. "Heydar Aliyev: Azerbaijan's architect of youth policy" by Amina Nazarli: <https://www.azernews.az/nation/96224.html>
4. "Youth policy of Azerbaijan and its importance in the modern world" by Leyla Aliyeva: <https://www.azernews.az/nation/170506.html>
5. "Heydar Aliyev's vision for youth and education in Azerbaijan" by Fariz Ismailzade: <https://azerbaijanobserver.com/heydar-aliyevs-vision-for-youth-and-education-in-azerbaijan.html>
6. "Youth Policy in Azerbaijan: Historical Background, Key Developments and Future Challenges" by Kamal Makili-Aliyev: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-75611-6_4

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL VƏ ƏDƏBİYYAT SİYASƏTİ AZƏRBAYCANÇILIQ TƏLİMİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Səbuhi Qəhrəmanov

AMEA-nın “Elm” nəşriyyatının direktoru,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Summary

National leader Heydar Aliyev has highly appreciated the exceptional role of language and literature in the formation of national consciousness, and took practical steps for the development of Azerbaijani language and literature during all periods of his leadership. Here, during the leadership of Heydar Aliyev to the Azerbaijan SSR and the independent Republic of Azerbaijan, the activities of the Azerbaijani language for gaining the status of the state language and its functionality; valuing and supporting Azerbaijani literature in the direction of the development of the national language and the awakening of national consciousness; issues of preservation of national memory and comprehensive promotion of classical heritage for the sake of modernity have been investigated. As a result of Heydar Aliyev's great courage, reputation and persistence, the Azerbaijani language was established in the Constitution of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic in 1978, and in the Constitution of 1995, it was confirmed as the state language of the independent Republic of Azerbaijan. During the period when Heydar Aliyev was leading the Republic and the state, he participated in all congresses of Azerbaijani Writers and made speeches, and tried to mobilize our modern literature for national affairs for the sake of Azerbaijanism. The national leader raised specific national problems at each congress and determined the place of literature in the implementation of the tasks required by modernity, which are facing the people of Azerbaijan, the republic, and our independent state. In all periods of his activity, the language and literature policy was a part of the national leader. Heydar Aliyev's modern Azerbaijanism training was carried out purposefully and consistently. The teaching of modern Azerbaijanism played a fundamental role in the establishment of the independent state of Azerbaijan.

Key words: National leader Heydar Aliyev, language and literature policy, state language, classical heritage, Azerbaijanism training

Резюме

Общенациональный лидер Гейдар Алиев высоко ценил исключительную роль языка и литературы в формировании национального самосознания и во все периоды руководства страной претворял в жизнь практические мероприятия, нацеленные на развитие азербайджанского языка и литературы. В сообщении рассмотрены такие вопросы, как деятельность Гейдара Алиева в период руководства Азербайджанской ССР и независимой Азербайджанской Республикой, нацеленная на присвоение азербайджанскому языку статуса государственного и повышение его функциональности; политика общенационального лидера в области развития азербайджанского языка и литературы, направленная на пробуждение национального самосознания; всесторонняя пропаганда классического наследия во имя сохранения национальной памяти. Благодаря решительности, авторитету и настойчивости Гейдара Алиева в Конституцию Азербайджанской Советской Социалистической Республики 1978 года была внесена статья, придающая азербайджанскому языку статус государственного, а в Конституции 1995 года азербайджанский язык был объявлен государственным языком независимой Азербайджанской Республики.

В период своего руководства страной Гейдар Алиев принимал участие и выступал на всех съездах Союза писателей Азербайджана, старался направить развитие современной литературы в общенародное русло во имя азербайджанства. Общенациональный лидер поднимал на каждом съезде конкретные национальные проблемы, определял место литературы в выполнении стоящих перед азербайджанским народом, республикой, независимым государством задач, отвечающих требованиям современности. Политика Общенационального лидера Гейдара Алиева в сфере развития языка и литературы во все периоды его руководства страной была составной частью учения об азербайджанстве, претворялась в жизнь целенаправленно и последовательно. Современное учение об азербайджанстве заложило основу для построения независимого Азербайджанского государства.

Ключевые слова: Общенациональный лидер Гейдар Алиев, политика в области развития языка и литературы, государственный язык, классическое наследие, учение об азербайджанстве.

Milli şüurun formalaşmasında dil və ədəbiyyatın müstəsna rolunu Ümummilli lider Heydər Əliyev yaxşı bilir, yüksək qiymətləndirir və Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatının inkişafı üçün əməli addımlar atırdı. Ulu öndərə görə: “Bu gün müstəqil dövlət kimi ən fəxr etdiyimiz bir də odur ki, bizim gözəl Azərbaycan dilimiz var... Bu, bizim ən böyük sərvətimizdir. Xalqı xalq edən, milləti millət edən onun ana dilidir. Layiqli ana dili olmayan, ana dilindən istifadə edə bilməyən, ana dilindən bəhrələnmə bilməyən xalq, millət ola bilməz” (Əliyev, 1999: 442-443); “Azərbaycan dilinin formalaşmasında, inkişaf etməsində, bugünkü səviyyəyə çatmasında yazıçılarımızın, şairlərimizin, ədəbiyyatşünasların, dilçi alimlərin böyük xidməti var” (Əliyev, 1999: 442).

Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyə başladığı dövrdə Sovet ölkəsində rəsmi ictimai-siyasi və inzibati dil statusunda yalnız rus dili funksional idi. Rəhbərlər, məmurlar, partiya işçiləri bu dildə danışır, dövlət idarələrində kargüzərlik işləri rus dilində aparılır, bəzən hətta ziyalılar da bu dilə üstünlük verirdilər. İlk dəfə 2 noyabr 1969-cu il tarixində Azərbaycan Dövlət Universitetinin (BDU-nun) 50 illik yubileyində Ulu öndər bu qaydanı pozaraq Azərbaycan dilində çıxış etməklə yeni ənənənin əsasını qoydu. Çoxlarının təəccübünə rəğmən, respublikanın rəhbəri geniş auditoriyalarla, xalq kütlələri ilə, milli ziyalı ordusu ilə Azərbaycan dilində danışır, bu dildə çıxışlar, məruzələr edir, milli dilin funksionallıq qazanmasına nail olurdu. Ümummilli liderin təvazökar etirafına görə: "...burada elə bir şücaət yoxdur. Bu, bizim öz dilimizdir. Mən bunu anladım. Çünki dövlət adamları Azərbaycan dilində danışmamışdılar. Bu dil məişət dili olmuşdu və bir də ədəbiyyat dili olmuşdu. Amma dövlət dili olmamışdır" (Əliyev, 1999: 443).

Sovet repressiv rejimində Azərbaycan dilinin respublikada dövlət dili statusu alması uğrunda bir sıra cəhdlər olmuş, milli dil uğrunda ziyalıların fasiləsiz mücadiləsi getmişdir. Moskvanın böyük narazılığı və etirazına rəğmən, yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin böyük şücaəti, nüfuzu və ısrarı nəticəsində Azərbaycan dilinin respublikada dövlət dili olması 1978-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ali qanunu – Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur (Axundova, 2007: 288-294). Müstəqillik illərində yeni tarixi şəraitdə Azərbaycan dilinin adı və statusu məsələsini Ulu öndər ümumxalq müzakirəsinə çıxarmış, dövlət dilinin Azərbaycan dili olması müddəasını 1995-ci ildə qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit etmişdir. Yazıçıların 1997-ci il X qurultayında Heydər Əliyev demişdir: "Ancaq yenə də ən əsas nəticə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi Azərbaycan dilini əbədi edibdir və bu gün Azərbaycan dilimiz yaşayır və yaşayacaqdır. Qoy Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycanda, eləcə də dünyada yaşayan bütün azərbaycalıların dili olsun" (Əliyev, 1999: 446).

Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dilinin inkişafı naminə fəaliyyətinin bütün dövrlərində qəti qərarlar qəbul etmiş, Azərbaycan dilçilik elminin inkişafına diqqət yetirmişdir. AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun yaradılması, "Müasir Azərbaycan dili" dördcildliyinin müəlliflərinə, "Azərbaycan dilinin dialektologiyasının əsasları" dərsliyinə Dövlət mükafatının verilməsi və s. milli dilin təbliğinə yönəlik tədbirlər, müstəqillik illərində latın qrafikalı əlifbaya keçilməsi, Azərbaycan dili və Əlifbası gününün təsis olunması və digər mühüm qərarlar həmin ardıcıl fəaliyyətin nəticələri və bəhrələridir.

Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında ədəbiyyatın əvəzsiz xidmətlərinə önəm verir, dəyərləndirirdi. "Bizim xoşbəxtliyimiz ondan ibarətdir ki, Şərq ölkəsinin əsarəti altında olduğumuz zaman da, sovet imperiyasının tərkibində olduğumuz zaman da biz bu dilimizi yaşatmışıq. Nəinki yaşatmışıq, onu inkişaf etdirmişik. Bu, xalqımızın, xüsusən bizim söz ustalarının, ədəbiyyatçıların, mədəniyyət xadimlərinin, elm xadimlərinin ən böyük nailiyyətidir" (Əliyev, 1999, 443) deyən Ulu öndər milli şüurun yetişməsində milli ədəbiyyatın özünə də yüksək dəyər verir, müasir ədəbiyyatımızın intişarı üçün dövlət başçısı olaraq himayə və qayğısını əsirgəməirdi. Heydər Əliyevə görə: "...bizim ədəbiyyatımızın xalqımıza etdiyi ən böyük xidmət ondan ibarətdir ki, şairlərimiz, yazıçılarımız öz əsərləri ilə Azərbaycanda, xalqımızda, millətimizdə daim milli hissiyyatları oyatmağa çalışmışlar. Milli özünüdərk, milli oyanış, dirçəliş prosesi xalqımıza birinci növbədə ədəbiyyatdan keçir. Bəzi əsərlər var ki, onlar açıq-açıqna xalqımıza milli dirçəliş, oyanış hissiyyatlarını çatdırıblar: Bəxtiyar Vahabzadənin, Xəlil Rzanın, başqalarının əsərləri. Amma digər əsərlər isə dolayısı ilə, ayrı-ayrı fikirlərlə millətimizdə vətəni sevmək, vətənə sadıq olmaq, Azərbaycanı sevmək, azərbaycanlı olmaq hissiyyatlarını yaradıblar..." (Əliyev, 1999: 435-436).

Heydər Əliyev respublikaya və dövlətə rəhbərlik etdiyi dövrdə Azərbaycan Yazıçılarının bütün qurultaylarında iştirak edərək çıxışlar etmiş, müasir ədəbiyyatımızı Azərbaycançılıq naminə ümumxalq işlərinə səfərbər etməyə çalışmışdır. Azərbaycan yazıçılarının V qurultayında (1971) Ümummilli lider tövsiyə olaraq arzu edirdi ki: "...yazıçılarımızın yaradıcılığı respublikanın ictimai-siyasi həyatı ilə sıx bağlı olsun, onlar bu həyatdan ayrılmasınlar, kəskin problemlərdən və məsələlərdən kənara çəkilməsinlər, əksinə, həmişə hadisələrin qaynağında olsunlar, partiya və xalq qarşısında məsuliyyət daşıdıqlarını heç vaxt unutmasınlar..." (Əliyev, 1999: 20).

Ümummilli lider hər bir qurultayda konkret milli problemlər qaldırmış, Azərbaycan xalqının, respublikanın, müstəqil dövlətimizin qarşısında duran, müasirliyin tələb etdiyi vəzifələrin icrasında ədəbiyyatın yerini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. 1981-ci il “Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayında Ümummilli liderin ilk dəfə “Cənubi Azərbaycan” ifadəsini rəsmiləşdirməsi dövrün ab-havasında inqilabi addım kimi qarşılanmaqla yanaşı, bu istiqamətdə rəsmən fəaliyyətin də başlanğıcı kimi qiymətləndirilir” (Həbibbəyli və b., 2019: 111). Yazıçıların VI qurultayında (1976-cı il) Məhəmməd Füzulinin nəşinin Azərbaycana gətirilməsi məsələsinin müzakirəsi, 1982-ci ildə Hüseyn Cavidin nəşinin uzaq Sibirdən gətirilib Vətəninə dəfn olunması hadisəsi Heydər Əliyevin böyük vətəndaşlıq cəsarəti və millət cəfakəşliyinin əyani nümunəsi olmuş, milli şüurun oyanışında misilsiz rol oynamışdır.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının müstəqilliyini alternativsiz hesab edirdi. Ulu öndər yazıçıların 1997-ci il X qurultayını bütün qurultaylardan fərqləndirmiş, “Çünki müstəqil Azərbaycan Respublikasının sərbəst yazıçıları müstəqil dövlətimizdə özlərinin ilk qurultayına toplaşmışlar. Bu çox sevindirici haldır...” (Əliyev, 1999: 418) demiş, müstəqil Azərbaycan ədəbiyyatı qarşısında duran vəzifələri formulə etmişdir: “Ona görə də biz gənclərimizi daha da çox vətənpərvərlik hissiyyatları ilə tərbiyələndirməliyik... Şairin şəhid olması lazım deyil. Amma şairin daim ordunun içərisində olması, əsgərlərlə görüşüb söhbət aparması, onlara vətənin nə demək olduğunu, torpağın nə demək olduğunu, müstəqilliyin nə demək olduğunu anlatması çox vacibdir” (Axundova, 2007: 440).

Fəaliyyətinin bütün dövrlərində Heydər Əliyev klassik irsə önəm vermiş, klassiklərin təbliğini milli yaddaşın oyanışı və qorunub saxlanmasına yönəltmişdir. Klassiklərə abidələrin ucaldılması, yubileylərinin keçirilməsi, ev muzeylərinin açılması vahid bir niyyətə – Azərbaycan xalqının milli-mənəvi irsinin yaşadılmasına, müasirlərin milli ruhda tərbiyəsinə xidmət edirdi. İmadəddin Nəsiminin 600 illik, Nizami Gəncəvinin 840 illik, “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illik, Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileylərinin əvvəlcə ümumittifaq, daha sonra UNESCO səviyyəsində qeyd olunması Azərbaycan xalqının və mədəniyyətinin bütün dünyada tanınmasına yol açmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasında ədəbiyyatın rolunu yüksək qiymətləndirmiş, klassiklərin, müasir şair və yazıçıların – Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, İsmayıl Şıxlı, Yusif Səmədoğlu, Anar, Elçin və onlarla başqa müəlliflərin yaradıcılıqları barədə mülahizələrini söyləmişdir. Eyni zamanda, müstəqil dövlət quruculuğuna ədəbiyyatın cəlb olunması istiqamətində konkret addımlar atmışdır: “1990-cı illərin ortaları üçün olduqca çətin durumda olan Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə Heydər Əliyev Dövlət himayəsini bərpa etdi. Birliyin əsas nəşrləri – “Ədəbiyyat qəzeti” və “Azərbaycan” jurnalının dövlət hesabına çıxması təmin olundu. C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, S.Vurğun, S.Rüstəm, R.Rza, İ.Əfəndiyev və b. XX əsr ədəbiyyatı korifeylərinin yubiley mərasimlərinin də təntənəli surətdə qeyd olunması ədəbiyyata ümumxalq sevgisinin qaytarılmasında böyük rol oynadı. Heydər Əliyevin klassiklərlə yanaşı, müasir yazıçıları da dəyərləndirməsi, B.Vahabzadə, X.R.Ulutürk kimi canlı klassiklərə xəstə ikən baş çəkməsi, qayğı göstərməsi, M.Araz, M.Dilbazi, Anar, Y.Səmədoğlu, M.İbrahimbəyov və b. yazıçıların yubileylərində iştirakı, Xalq yazıçısı fəxri adı, İstiqlal və Şöhrət ordenləri ilə təltif etməsi də ədəbiyyata diqqətin qayıtmasını nümayiş etdirirdi. Ümummilli liderin 1997-ci ilin oktyabr ayında keçirilən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin X qurultayında şəxsən iştirakı, qurultaydan qabaq Prezident İqamətgahında yazıçıların nümayəndələri ilə, həmçinin ədəbi gəncliklə səmimi görüşləri ədəbi ictimaiyyətdə böyük ruh yüksəkliyi yaratdı” (Müstəqillik..., 2016: 73).

Beləliklə, Ümummilli lider Heydər Əliyevin dil və ədəbiyyat siyasəti və bu yöndə ardıcıl fəaliyyətinin bütövlükdə onun Azərbaycançılıq təliminin bir hissəsi olduğunu görürük. Rəhbərliyi dövründə bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, həyat tərzinin yüksəlişinə yönəlmiş tədbirlər sırasında dil və ədəbiyyat siyasəti də mühüm yer tutmuş, müstəqil Azərbaycan dövləti və cəmiyyətinin qurulmasında bəhrələrini vermişdir. Ulu öndərin dil və ədəbiyyat siyasəti layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən daha da inkişaf etdirilmiş, bu gün Azərbaycan xalqı dünyanın mədəni xalqları sırasında özünəməxsus yer tutmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Axundova E.H. (2007). Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman: 6 c., 2-ci hissə (1969-1982). Bakı: Ozan, 784 s.
2. Ədəbiyyatda Heydər Əliyev obrazı: tarixi gerçəklikdən ideala / İ.Ə.Həbibbəyli [və b.]. 2019. 2-ci kitab. Bakı: Elm və təhsil, 332 s.
3. Əliyev, H.Ə. (1999). Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı. Nitqlər, məruzələr, çıxışlar. Bakı: Ozan, 495 s.
4. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (2016). 2 c. Bakı: Elm və təhsil, – c.1. – 888 s.

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ KONSEPSİYASINDA MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN VƏHDƏTİ

Gülərə Qocayeva

ADPU-nun Ümumi pedaqogika kafedrasının dosenti

Summary

In the scientific article, the essence of high idealism as one of the qualities that make up the content of spiritual education was initially revealed by referring to many sources. Then, referring to the heritage of our great leader Heydar Aliyev, the main tasks facing our schools for the formation of such persons, possessing high idealism, were explained. H.A. Aliyev's ideas about the teacher who considers the moral character, confidence, views, stability, consistency of actions, breadth of interest, sincerity and honesty among the morally powerful factors in the education of ideas in our schools have been brought to mind. It became known that he attributed our national historical traditions, the historical path of our nation, universal values created by our great-grandfathers to these sources. Our great leader Heydar Aliyev's idea of Azerbaijanism, which is the embodiment of high idealism, and its essence and content have been widely explained. The ways of our practical activities to shape our national idea have been revealed. . In order to realize the progressive ideas of our people, the teacher and the school should act in this direction, boldly introduce the young personality into the world of mutual struggle of spiritual ideas and ideals, help them to choose the right position mutually, and teach them to defend their views and convictions.

It has become known that the great leader Heydar Aliyev, along with our national historical traditions, the historical path of our nation, the universal values created by our great-grandfathers, Nizami Ganjavi, Khagani, Tabrizi, Nasreddin Tusi, Bahmanyar, Nasimi, Fuzuli, Vagif, Seyyid Azim Shirvani, M. He considered it the most correct way to form and develop on the basis of moral values created by A. Sabir, Uzeyir Hajibeyov, Jalil Mammadguluzade, Huseyn Javid, Jafar Jabbarli, S. Vurgu, Yusif Mammadaliyev, Mustafa bey Topchubashov and many other scientists, writers and philosophers throughout history. .

At the same time, the ideas of our great leader Heydar Aliyev, such as freedom and independence, were presented as one of the progressive ideas of our people.

Key words: *Azerbaijaniism, ideology, personality, people, freedom*

Резюме

В научной статье сущность высокого идеализма как одного из качеств, составляющих содержание духовного образования, изначально раскрыта путем обращения ко многим источникам. Затем, обращаясь к наследию нашего великого лидера Гейдара Алиева, были разъяснены основные задачи, стоящие перед нашими школами по формированию таких личностей, обладающих высоким идеализмом. Доведены до сознания мысли Г.А.Алиева об учителе, который к нравственно сильным факторам воспитания идей в наших школах относит нравственность, уверенность, взгляды, устойчивость, последовательность действий, широту интересов, искренность и честность. Стало известно, что к этим истокам он отнес наши национальные исторические традиции, исторический путь нашего народа, общечеловеческие ценности, созданные нашими прадедами. Представления нашего великого лидера Гейдара Алиева об азербайджанстве, являющемся воплощением высокого идеализма, его сущность и содержание были широко разъяснены. Выявлены пути нашей практической деятельности по формированию национальной идеи . Для того чтобы реализовать прогрессивные идеи нашего народа, учитель и школа должны действовать в этом направлении, смело вводить юную личность в мир взаимной борьбы духовных идей и идеалов, помогать им обоюдно выбрать правильную позицию, учить отстаивать свои взгляды и убеждения.

Стало известно, что великий лидер Гейдар Алиев наряду с нашими национальными историческими традициями, историческим путем нашего народа, общечеловеческими ценностями, созданными нашими прадедами Низами Гянджеви, Хагани, Тебризи, Насреддином Туси, Бахманьяром, Насими , Физули, Вагиф, Сейид Азим Ширвани, М. Он считал наиболее правильным путем формирования и развития на основе нравственных ценностей, созданных А. Сабиром, Узеиром Гаджибековым, Джалилом Мамедгулузаде, Гусей-

ном Джавидом, Джафаром Джаббарлы, С. Вургу, Юсиф Мамедалиев, Мустафа бек Топчубашов и многие другие ученые, писатели и философы на протяжении всей истории.

В то же время такие идеи нашего великого лидера Гейдара Алиева, как свобода и независимость, были представлены как одна из прогрессивных идей нашего народа.

Ключевые слова: азербайджанство, идеология, личность, народ, свобода.

Mənəvi tərbiyənin məzmununu təşkil edən keyfiyyətlərdən biri kimi yüksək ideyalılığın mahiyyətini dərk etmək üçün ilk növbədə “ideya”, “ideyalılıq” anlayışlarının mahiyyətini araşdıraraq. Azərbaycan Milli İzahlı Ensiklopedik pedaqoji lüğətdə “ideya” anlayışının mahiyyəti belə açıqlanır: “İdeya-(yun.idea)-insan şüurundakı varlığı əks etdirən və onun bizi əhatə edən mühitə münasibətini ifadə edən anlayışlar və təsəvvürlərin məcmusudur.” (Kazımov, 2005) Fəlsəfi ədəbiyyatda ideya (yun.idea-anlayış, təsəvvür)-“məna”, “əhəmiyyət” və “mahyyət” ifadə edən, təfəkkür və varlıq kateqoriyaları ilə sıx bağlı olan fəlsəfi termin olaraq təqdim edilir. (Rüstəmov, 2004) Görkəmli şəxsiyyətlərin ideya anlamı haqqında fikirləri də diqqətəlayiqdir. V. Belinskiyə görə “cəmiyyət üzərində sözlər deyil, yalnız ideyalar möhkəm hakimiyyətə malikdir” (Polad, 2002) U.Fillips ideyanı dünyanı hərəkət etdirən fikir axını olaraq təqdim edərək “ideya insanı və dünyanı hərəkət etdirən yeganə fikir axınıdır” (Polad, 2002).

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev yüksək ideyalılığa sahibliyi vətən təəssübkeşliyində, vətənə xidmətdə, lazım gələrsə vətən yolunda canını qurban verməyə hazır olmaqda, tarixi yaddaşımızı qoruyub saxlamaqda, milli mədəniyyətimizi sevməkdə, sülhə, azadlığa, türkcülüyə, islamın mütərəqqi adət və ənənələrinə qovuşmaqda görürdü. Onun irsində yüksək ideyaya malik insan təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarını başa düşən, yaradıcı təfəkkür vərdisləri olan, bilik sahibi olan şəxs olaraq dəyərləndirilir. Belə şəxslərin formalaşdırılmasını o, məktəblərimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri hesab edir: “Məktəbimiz təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunlarını yaxşı başa düşən, yaradıcı təfəkkür vərdisləri olan bilikli adamlar hazırlamalıdır. Bu gün faktların müəyyən məcmusunun şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi ilə kifayətlənmək olmaz. Şagirdlərə öz biliklərini müstəqil surətdə artırmaq, elmi və siyasi informasiyanın sürətli axınından baş çıxarmaq vərdişi aşılanmalıdır” (Əliyev, 2002).

H.Ə.Əliyev müəllimin mənəvi əxlaqi simasını, inamını, baxışlarının sabitliyini, hərəkətlərinin ardıcılığını, maraq dairəsinin genişliyini, səmimiliyini və vicdanlılığını məktəbdə ideya tərbiyə-sində mənəvi qüdrətli amillərdən sayır: “Müəllimin mənəvi-əxlaqi siması, ideya inamı, baxışlarının sabitliyi, hərəkətlərinin ardıcılığı, maraq dairəsinin genişliyi, səmimiliyi və vicdanlılığı məktəbdə qüdrətli tərbiyəvi amildir”. (Əliyev, 2002) O, yüksək ideyaya malik şəxsiyyət formalaşdırmaqdan ötrü milli tarixi ənənələrimizi, millətimizin keçdiyi tarixi yolu, ulu babalarımızın yaratdığı ümumbəşəri dəyərləri mənbə olaraq göstərirdi.

H.Ə.Əliyev müəllimin, məktəbin bu istiqamətdə fəaliyyət göstərmələrini, gənc şəxsiyyəti mənəvi ideyaların və idealların qarşılıqlı mübarizəsi aləminə cəsarətlə daxil etmələrini, onların qarşılıqlı surətdə düzgün mövqe seçmələrinə kömək göstərmələrini, öz baxışlarını və əqidələrini müdafiə etməyi öyrətmələrini möhkəm ideyalı, hərtərəfli inkişaf etmiş gənclərin hazırlanmasında düzgün yol hesab edirdi. Onun fikirlərinə diqqət yetirək: “İndiki ideyamız milli tarixi ənənələrimiz, millətimizin keçdiyi tarixi yol, ulu babalarımızın yaratdığı ümumbəşəri dəyərlər əsasında-Nizami Gəncəvinin, Xaqaninin, Təbrizinin, Nəsrəddin Tusinin, Bəhmənyarın, Nəsiminin, Füzulinin, Vaqifin, Seyid Əzim Şirvaninin, M.Ə.Sabirin, Üzeyir Hacıbəyovun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Hüseyn Cavidin, Cəfər Cabbarlının, S. Vurğunun, Yusif Məmmədəliyevin, Mustafa bəy Topçubaşovun və tarix boyu bir çox digər alimlərimizin, ədəbiyyatçılarımızın, filosoflarımızın yaratdıqları mənəvi dəyərlər əsasında formalaşdırılmalı və inkişaf etdirilməlidir” (Əliyev, 2002).

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev eyni zamanda azadlıq, müstəqillik kimi ideyaları xalqımızın mü-tərəqqi ideyalarından sayırdı. Onun 22 sentyabr 1993-cü ildə Respublika Ali Sovetində gənclərin nümayəndələri ilə olan görüşdəki nitqinə diqqət yetirək: “Azadlıq, müstəqillik ideyası bizim, xalqımızımızın ideyalarıdır. Azərbaycan ərazi bütövlüyünün bərpa olunması bütün xalqımızın arzusudur. Ancaq bu ideyalar, arzular, sağlam fikirlər, sağlam əhval-ruhiyyə əsasında birləşməlidir” (Əliyev, 2002). O, belə hesab edirdi ki, “biz mənəviyyətsiz, ideyasız yaşaya bilmərik.” (Əliyev, 2004).

Məlumdur ki, “milli ideya”-müştərək yaranmış mədəniyyəti, vahid iqtisadi məkanı, coğrafi ərazi bütövlüyünü təmsil edir. O, həmçinin milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq hamının başa düşüb danışdığı dilə, eyni, yaxud oxşar adət-ənənəyə, ümumi psixoloji amillərə malik olan cəmiyyətin mənafeyini müdafiə edir. Belə bir cəmiyyət dili, adət-ənənələri, dini baxışları və psixologiyası müxtəlif olan vətəndaşların da mənafeyini təmsil etmiş olur”. (Şükürov, 2002)

Yüksək ideyalılığın təcəssümü olan Azərbaycançılıq ulu öndərimiz Heydər Əliyevin özünün qeyd etdiyi kimi “öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir” (Əliyev, 2003).

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev milli ideyanın formalaşması üçün səylər olduğunu vacib sayaraq qeyd edirdi ki, “biz XX əsrdə cürbəcür mərhələlərdən keçdik, ayrı-ayrı ideologiyaların təsiri altında qaldıq. İndi xalqımız hər cəhətdən azaddır. Ona görə də lazımdır ki, ümumiyyətlə, düşünən beyinlərimiz, alimlərimiz və o cümlədən, təhsil sahəsində çalışan müəllim ordusu milli ideologiyamızın formalaşması üçün öz fəaliyyətini göstərsin. Bu ideologiyayı qurmaq, yaratmaq, təşkil etmək, eyni zamanda əməli surətdə həyata keçirmək lazımdır”. (Əliyev, 1997)

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan milli izahlı ensiklopedik pedaqoji lüğət (2005) /tərt.ed. N.M. Kazımov. Bakı: Azərbaycan Dillər İnstitutu, 245 s. 15.
2. Əliyev, H.Ə. (1997) Müstəqilliyimiz əbədidir: 20 cıl., c.2. Bakı: Azərnəşr, 604 s. 41.
3. Əliyev, H.Ə. (2002) Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 580 s. 47.
4. Əliyev, H.Ə. (2003) Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin I Forumunda nitqi // Bakı: Dirçəliş XXI əsr jurnalı, №70, s. 42-60, 49.
5. Əliyev, H.Ə. (2004) Gələcək gənclərindir. Bakı: Azərnəşr, 496 s. 67.
6. Polad, Ə. (2002) Üç min ilin hikməti: VII-XVII. Bakı: Yurd, 719 s. 118.
7. Rüstəmov, Y. (2004) Fəlsəfinin əsasları. Bakı: Azərbaycan, 499 s.
8. Şükürov, A.M. (2002) Fəlsəfə və qloballaşma. Bakı: Adiloğlu, 431 s.127.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİYASƏTİ

Şəlalə Quliyeva

Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi

. Summary

Ensuring the national interests of each state, protecting the welfare of the people, the sovereignty of the state, and implementing the national security policy regardless of internal and external threats requires an important strategic political concept. After returning to power, Heydar Aliyev revived our country, whose territory was occupied, divided, and experiencing an economic crisis, and laid the foundation of the political foundations of the concept of national security.

Key words: National security, national interest, regional security, foreign policy, foreign threats

Резюме

Обеспечение национальных интересов каждого государства, защита благосостояния народа, суверенитета государства, реализация политики национальной безопасности вне зависимости от внутренних и внешних угроз требует наличия важной стратегической политической концепции. Вернувшись к власти, Гейдар Алиев возродил нашу страну, территория которой была оккупирована, разделена и переживала экономический кризис, и заложил политические основы концепции национальной безопасности.

Ключевые слова: Национальная безопасность, национальный интерес, региональная безопасность, внешняя политика, внешние угрозы.

XX əsrin sonunda müstəqillik əldə etməsi Azərbaycanın həm dövlət quruluşunda əsaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsini, yeni sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi münasibətlərin formalaşmasını

şərtləndirdi, həm də ona, davamlı olaraq, öz təhlükəsizliyinin qayğısına qalmaq kimi daimi bir məsuliyyət bəxş etdi.

Azərbaycanın milli təhlükəsizlik fəaliyyəti ilk 5-6 ildə əsasən təcili və təxirəsalınmaz işlərdən - ölkədə dərin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi böhranın doğurduğu daxili və xarici təhdidlərin qarşısının alınmasından, vətəndaş qarşudurmasının dayandırılmasından və ölkə miqyasında dövlət idarəçiliyinin yaradılmasından ibarət idisə, sonrakı illərdə, xüsusən, 1998-ci ildən başlayaraq dövlətin xarici və daxili təhlükəsizliyinin milli sisteminin yaradılması sahəsində ardıcıl konseptual siyasi xəttə çevrilmişdir (Mahmudov, 2013).

Azərbaycanın milli inkişaf və təhlükəsizliyinin təmin olunmasında və bu sahə üzrə dövlət siyasətinin müəyyənləşməsində vahid milli ideyanın -Azərbaycançılığın formalaşdırılması və rəsmi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılması mühüm əhəmiyyətə malik olub. Xüsusən dövlət müstəqilliyinin bərpası və möhkəmləndirilməsi, ölkədə milli mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanılması və inkişafı, dünya azərbaycanlılarının müstəqil dövlətçilik amalı ətrafında birləşdirilməsi və s. sahələrdə bu ideya ötən müddət ərzində əvəzsiz rol oynayıb.

Azərbaycanın xarici siyasətinin və milli təhlükəsizliyinin həyatı əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də malik olduğu təbii sərvətlərini, karbohidrogen ehtiyatlarını xarici müdaxilə olmadan, özünün müəyyən etdiyi daxili və xarici tərəfdaşlarla işləmək, təhlükəsiz və əlverişli yollarla dünya bazarlarına çıxarmaq və əldə olunan gəliri ölkənin inkişafına yönəltməkdən ibarətdir. Məhz ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu kimi layihələrin həyata keçirilməsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mümkün olub.

Azərbaycan Şərqlə Qərbin, Avropa ilə Asiyanın kəsişdiyi, mühüm nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizlərinin keçdiyi əhəmiyyətli bir geosiyasi, geoiqtisadi və geostrateji məkanda yerləşir. Bu faktor regionda mövcud olan milli dövlətlər, regionun və dünyanın aparıcı dövlətləri arasında balanslaşdırılmış siyasət yürütməyi, kəşif və üst-üstə düşən maraqları nəzərə almağı tələb edir. Əhəmiyyətli ərazi (məkan), geostrateji (təhlükəsizlik) və geoiqtisadi (karbohidrogen ehtiyatları və s.) üstünlüklərdən ölkənin milli maraqların çərçivəsində bəhrələnmək xarici siyasət və milli təhlükəsizliyin əsas vəzifələrindəndir (Azərbaycan..., 2004).

Hər bir dövlət xarici müdaxilə olmadan öz daxili həyatını qurmaq və idarə etmək, daxili sabitliyi qorumaq, ölkənin strateji inkişafının, konstitusiya quruluşunu təmin etmək vəzifəsini həyata keçirir. Bu mənada mürəkkəb geosiyasi məkanda yerləşən Azərbaycan özünün müəyyən etdiyi demokratik cəmiyyət, hüquqi və dünyəvi dövlət, dünyanın qabaqcıl siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik sistemlərinə inteqrasiya xəttini reallaşdırmaq üçün regionun və dünyanın güc mərkəzləri ilə münasibətlərə dair xüsusi düşünülmüş, ardıcıl həyata keçirilən milli təhlükəsizlik konsepsiyasına malik olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin nəzəri əsasları müstəqil dövlətimizin banisi Heydər Əliyevin 1993-2003-cü illərdəki ayrı-ayrı çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Lakin bütövlükdə ölkənin Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının ərsəyə gəlməsi və təhlükəsizlik siyasətinin tam formalaşdırılması üçün Azərbaycan hökumətinə xeyli vaxt lazım olmuşdur. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ölkənin milli maraqları ilə bağlı dövlət siyasətini formalaşdırarkən bir çox iqtisadi, siyasi, ideoloji, coğrafi, mədəni və digər amilləri, daxili siyasi maraqları, müxtəlif sosial-siyasi qüvvələrin manevrlərini, beynəlxalq aləmin mümkün reaksiyalarını, ulu öndərin təhlükəsizliklə bağlı zəngin nəzəri irsini nəzərə alaraq, ölkə vətəndaşlarının milli iradəsini və dövlətin ali təhlükəsizlik maraqlarını rəhbər tutmuşdur. 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “Milli təhlükəsizlik haqqında” Qanun qəbul etmişdir. Bu Qanun özündə Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli təhlükəsizlik təliminin əsas prinsiplərini, məqsəd və vəzifələrini əks etdirməklə yanaşı, həm də ölkənin Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının yaradılmasını şərtləndirmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası. (2004) Bakı.
<https://www.e-qanun.az/>

2. Həsənov, Ə. (2010) Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik siyasəti: əsas məqsədi, vəzifələri və icra mexanizmləri. “Səs qəz”, 8 may, s. 4-5.
3. Mahmudov, Y. (2013) Heydər Əliyev. İki cildə. II cild. Bakı.

HEYDƏR ƏLİYEV MÜASİR AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QURUCUSUDUR

Zümrüd Məlikova

Bakı Slavyan Universitetinin
Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının dosenti

Summary

In the thesis have been dealt the problems that Azerbaijan has encountered after gaining independence, state affairs and army-building issues in the war with Armenia after Heydar Aliyev came to power and determination of foreign policy priorities. The main directions of the foreign policy of the modern Republic of Azerbaijan, the role of Heydar Aliyev in the formation of cooperative relations in bilateral and multilateral formats have been researched.

Key words: *Haydar Aliyev, Republic of Azerbaijan, foreign policy, “soft power” policy, political reforms.*

Резюме

В тезисе рассматриваются проблемы, с которыми столкнулся Азербайджан после обретения независимости, вопросы государственного и армейского строительства в обстановке войны с Арменией после прихода к власти Гейдара Алиева, определение внешнеполитических приоритетов. Рассмотрены основные направления внешней политики современной Азербайджанской Республики, роль Гейдара Алиева в формировании отношений сотрудничества в двустороннем и многостороннем форматах.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Азербайджанская Республика, внешняя политика, политика “мягкой силы”, политические реформы*

1980-ci illərin ikinci yarısında SSRİ-də mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsi, mərkəzdənqaçma meyillərinin artması, sovet hakimiyyətinin “yenidənqurma”, “aşkarlıq” siyasəti, senzuranın ləğvi, siyasi partiyaların fəaliyyətinə məhdudiyyətlərin aradan qalxması və s. səbəblərdən ötən əsrin sonlarında dünyanın ikinci fəvqəldövlətində ideoloji, siyasi və iqtisadi vəziyyət böhran həddinə çatdı və bu SSRİ-nin sürətlə parçalanmasına gətirib çıxardı. İmperiyanın siyasi beyin mərkəzi sovet hərbi maşınının köməyi ilə müxtəlif bölgələrdə, o cümlədən, Bakıda qanlı qırğınlar törətməklə SSRİ-yə süni nəfəs verməyə çalışsa da, bu qarşısıalınmaz prosesi dayandırmaq mümkün olmadı və SSRİ süqut etdi. Yaranmış tarixi şərait nəticəsində 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyasında tarixi sənəd - Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı qəbul edildi. Konstitusiya Aktının 2-ci maddəsində müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Demokratik Respublikasının hüquqi varisi olduğu qeyd olundu [Azərbaycan..., 1991].

Müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycan Respublikası bir sıra problemlərlə üzləşdi. Bunlar:

- Zorla cəlb olunduğumuz müharibədə bir sıra torpaqlarımızın Ermənistan tərəfindən işğal olunması;
- İqtisadi çətinliklər;
- Bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünlərin problemləri;
- Daxili qeyri-sabitlik və siyasi separatizmin güclənməsi;
- Beynəlxalq aləmdə təcrid vəziyyətində olmaq və informasiya blokadası;
- Dünya birliyinin qeyri ədalətli münasibəti;
- Hakimiyyət böhranı və s.

Belə gərgin və müstəqilliyimiz üçün həlledici şəraitdə, I Qarabağ müharibəsinin aktiv faza-sında daxili qeyri-sabitliyin artması Azərbaycanın gələcəyini sual altına qoydu. Belə ki, 1993-cü ilin yayında kəskinləşən hakimiyyət böhranı nəticəsində Azərbaycan dövlətçiliyi üçün təhlükə yarandı. Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə ölkənin ictimai-siyasi, sosial, iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrində dönüş yarandı, demokratik əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başlandı.

Heydər Əliyev dövlət başçısı kimi ilk növbədə, Azərbaycan dövlətçiliyinin, siyasi idarəçiliyin möhkəmləndirilməsi və sabitliyin təmin olunması istiqamətində fəaliyyətini genişləndirdi. Bu dövr haqda Heydər Əliyev deyirdi: “Respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. Qarşıda böyük vəzifələr durur. Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir” [Heydər..., 2013]. Heydər Əliyev qarşısında duran vəzifələri həll etmək üçün yalnız siyasi-diplomatik üsula üstünlük verib danışıqlar, diplomatiya yolunu seçdi və mahir diplomatiyası və yüksək peşəkarlığı sayəsində onları həll edə bildi. O, cəmiyyətimizin fərqli cəhətlərini nəzərə alaraq gələcəkdə milli və dini qarşıdurmanın yaranmasına imkan vermədi. Xarici düşmənlərin bundan yararlanmaq imkanının qarşısını aldı, Azərbaycanı bölməyə çalışan daxili və xarici qüvvələri neytrallaşdırdı. Azərbaycanın siyasi səhnəsində diplomatik fəaliyyət mədəniyyətinin yerini möhkəmləndirdi və özündən sonrakı siyasətçilərə nümunə oldu. Heydər Əliyev bu kimi gedişlərlə faktiki olaraq Azərbaycan xarici siyasətinin ümumi cizgilərini və əsas metodlarını yaratdı. O, daxili problemləri həll etmək üçün tətbiq etdiyi siyasi və diplomatik məharətə əsaslanan üsulları xarici siyasi fəaliyyətə proyeksiya etdi. “Balanslaşmış xarici siyasət kursu”nun əsası məhz Heydər Əliyev hakimiyyətinin əvvəllərində formalaşdı.

Ölkənin mənafeələrini qorumaq istiqamətində hərtərəfli ölçülüb-biçilmiş addımların atılmasının vacibliyini vurğulayan Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlətçilik mənafeələrini hər şeydən uca tutaraq müxtəlif dövlətlərin bütövlükdə Qafqaz və bilavasitə ölkəmiz üzərində qurulmuş iqtisadi maraq və nüfuz dairəsi uğrunda mübarizələrini nəzərə alaraq, çevik manevrlər və xüsusi taktiki gedişlər etdi. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri, Avropa ölkələri və ABŞ-la, postsovet ölkələri və Rusiya ilə, türkdilli dövlətlər və Türkiyə, müsəlman dünyası və İranla, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin yaxın dövr üçün prioritetləri müəyyənləşdirildi və tədricən həyata keçirilməyə başlandı.

Hüquqi dövlət quruculuğuna xüsusi önəm verən Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının hazırlanmasını birinci dərəcəli vəzifə hesab edirdi. 1995-ci ilin noyabrında referendum yolu ilə Azərbaycan Respublikasının ümumbəşəri demokratik dəyərləri özündə əks etdirən Konstitusiyasının qəbul edilməsi, 1995 və 2000-ci illərdə çoxpartiyalılıq əsasında demokratik parlament seçkilərinin keçirilməsi, Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətə başlaması, Azərbaycanda ölüm cəzasının ləğv olunması və bir sıra digər qanunların qəbulu və həyata keçirilməsi məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Heydər Əliyev Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi yolunda ilk olaraq xalq-iqtidar birliyinə, etniklərarası harmonik əlaqələrə və daxili sabitliyə nail olmağa çalışdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin formalaşdırdığı milli ideologiya, Azərbaycançılıq məfkurəsi ölkəmizdə tam bərqərar oldu, Azərbaycan xalqı vahid milli ideya ətrafında birləşib çox uğurlu inkişaf yolu keçdi. Hal-hazırda Azərbaycanda dinlərarası, millətlərarası münasibətlər nümunəvi xarakterə malikdir. Azərbaycanda bütün xalqların, dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi mehribanlıq şəraitində yaşayır.

Heydər Əliyev Azərbaycanın müsbət beynəlxalq imicinin formalaşdırılması, Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin, incəsənətinin və həqiqətlərinin tanınması sahəsində təbliğata xüsusi önəm vermişdir. Heydər Əliyev öz diplomatiyasında müasir beynəlxalq münasibətlərdə əsas rol oynayan “yumşaq güc” (ing. “soft power”) siyasətinə geniş yer vermişdir. Onun bu siyasəti bu gün də uğurla davam etdirilir. Bu gün Azərbaycanın xarici siyasi, iqtisadi, mədəni və humanitar sahədə beynəlxalq əlaqələri geniş şaxəli olub yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Bu sahədə Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Ölkəmizdə Avroviziya musiqi yarışmasının (2012), I Avropa Oyunları (2015), IV İslam Həmrəylik Oyunları (2017), Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumları (2011-ci ildən keçirilir) və digər beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin və həqiqətlərinin tanınması və işgüzar əlaqələrinin genişləndirilməsinə mühüm təsir göstərir.

Heydər Əliyev xarici siyasətdə Azərbaycanın ikitərəfli və çoxtərəfli müstəvidə beynəlxalq əlaqələrinin genişləndirilməsi, beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlığına xüsusi önəm verdi. Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Azərbaycan Respublikası NATO-nun SNT Proqramına, Avropa İttifaqının AQS-yə qoşulmuş, Avropa Şurasına üzv qəbul olundu. Heydər Əliyev BMT, ATƏT, İKT (təşkilat hal-hazırda İOT adlanır), NATO kimi beynəlxalq və regional təşkilatların sam-

mitlərində, görüşlərində iştirak edib bu təşkilatların yüksək kürsülərindən Azərbaycan həqiqətlərini duyurmuş və öz prinsiplial mövqeyini bildirmişdir.

Heydər Əliyevin xarici siyasətinin əsas vəzifələrindən biri ikitərəfli əlaqələr idi. Böyük siyasətçi H.Əliyev qlobal səviyyədə geosiyasi mühitin Qərbin xeyrinə kəskin dəyişdiyi reallığını qəbul etsə də, Rusiya ilə əlaqələri kəsməyin çox təhlükəli və tarixi gerçəklik baxımından perspektivsiz olduğunu başa düşürdü. O, dil, din yaxınlığı və tarixi keçmiş nəzərindən Türkiyə ilə bölgədə strateji tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması tərəfdarı idi. İranın qonşu olması, 30 milyon soydaşımızın bu ölkədə yaşaması və ortaq tarixə malik olduğumuz cəmiyyət kimi xarici siyasətdə vacib yer almalı olduğunu bilirdi. İranla əməkdaşlıq xətti uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən dəstəkləndi. Qərblə hərtərəfli əlaqələrin qurulması Heydər Əliyev xarici siyasətinin aparıcı xətti kimi müəyyənləşdi.

Heydər Əliyevin xarici siyasətində əsas vəzifələrindən biri ölkənin pozulmuş ərazi bütövlüyünü təmin etmək idi. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və I Qarabağ müharibəsinin aktiv fazasında ordu quruculuğu ilə yanaşı, ərazilərimizin müdafiəsi məsələsinə xüsusi diqqət ayrıldı və cəbhə xəttində atəşkəs elan edilməsinə nail olundu.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi Azərbaycan xarici siyasət kursu və xarici siyasət prioritetləri Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində apardığı məqsədyönlü, gərgin və prinsiplial siyasi-diplomatik fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Heydər Əliyev daim beynəlxalq tribunallarda, panellərdə və debatlarla haqlı mövqeyimizi tarixi, siyasi, hüquqi arqumentlərlə əsaslandıraraq Ermənistanın təcavüzkar dövlət kimi tanınması yolunda ardıcıl siyasətini daim davam etdirdi.

Heydər Əliyevin I Qarabağ müharibəsindən sonra ordu quruculuğu ilə bağlı apardığı siyasət təqdirəlayiqdir. Ordunun texniki təchizatı və kadr resursları yaxşılaşdırılması prosesi Heydər Əliyev dövründə başlandı. Hərbi kadrların yetişdirilməsi və ordunun peşəkarlığının artırılması məqsədilə azərbaycanlı gənclər Türkiyənin hərbi məktəb və akademiylərinə hərbi təhsil üçün göndərildi. Onların bir çoxu II Qarabağ müharibəsində Vətənə xidmətlərini yüksək səviyyədə yerinə yetirdilər. Əsası H.Əliyev dövründə qoyulan ordu quruculuğu siyasəti real nəticələrini bu gün verməkdədir. Azərbaycan Ordusu dünya miqyasında güclü ordular sırasında, təchizat, silah-sursat, texnika və döyüş qabiliyyəti baxımından qabaqcıl ordulardan olduğunu Vətən müharibəsində Ermənistan silahlı qüvvələrinə qarşı apardığı hərbi əməliyyatlarda göstərdi. Beynəlxalq ictimaiyyət hərbiçilərimizin psixoloji hazırlığı, vətənpərvərlik hissini əyani olaraq gördü. Beləliklə, Azərbaycanın müdafiəyə ayırdığı xərclər özünü tam doğrultdu.

ABŞ-ın müstəqil “Qlobal Firepower” təşkilatının 2023-cü il hesabatına görə, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri 145 ölkə arasında 57-ci, Cənubi Qafqazda isə ən güclü və hazırlıqlı ordudur (Gürcüstan 85-ci, Ermənistan isə 94-cü yerdədir). Azərbaycan tank, reaktiv yaylım atəş sistemi və özünəyərli artilleriya qurğularının sayına görə dünya ölkələri arasında 30-cu yerdədir. “Global Firepower”-in qiymətləndirmələrinə görə, Bakının 920 tankı (25-ci yer), 323 reaktiv yaylım atəş sistemi (18-ci yer) və 167 özünəyərli artilleriya qurğusu (28-ci yer) var [Global Firepower, 2023].

Azərbaycanın xarici siyasətinin böyük uğurlarından biri Heydər Əliyev dövründə onun gərgin siyasi-diplomatik fəaliyyəti nəticəsində imzalanmış “Əsrin Müqaviləsi” hesab olunur. “Əsrin Müqaviləsi” 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasil olunan neftin pay şəklində bölüşdürülməsi” haqqında dünyanın 11 ən iri neft şirkəti ilə imzalandı. Bununla da, Azərbaycanın neft strategiyasının əsası qoyuldu. Azərbaycan rəhbərliyinin bu gedişləri yalnız taktiki xarakter daşıyırdı. Bəlkə də həmin dövr üçün mühüm əhəmiyyəti olan maliyyə gəlirindən çox, gələcək üçün prinsiplial məna kəsb edən tərəfdaş kimi etimad qazanmaq daha önəmli idi. Azərbaycan həmin illərdə peşəkar diplomatik və siyasi-iqtisadi gedişləri ilə etibarlı tərəfdaş imicini qazandı. Enerji faktorunu xarici siyasətin aktual məsələsinə çevirməklə Azərbaycan özünün təhlükəsizliyini regional və beynəlxalq təhlükəsizlik sistemi ilə sıx əlaqələndirirdi. Azərbaycan enerji amilini xarici siyasətinin əsas elementlərindən birinə çevirməklə regional və qlobal səviyyədə cərəyan edən geosiyasi və geoiqtisadi proseslərin mahiyyətini dəqiq qiymətləndirdiyini sübuta yetirdi. Bu məqam indi də xarici siyasətdə güclü bir vasitə kimi öz pozitiv rolunu oynamaqdadır.

Beləliklə, Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasi kursu davam etdirən Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsi, ərazi bütövlüyümüzün bərpası yo-

lunda möhkəm siyasi iradə nümayiş etdirib böyük uğurlara imza atdı. Keçən dövr ərzində ölkə daxilində dinlərarası, millətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində çox böyük uğurlara nail olunmuşdur. Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarımızın azad olunması və Qarabağda formalaşan terror qruplaşmalarını darmadağın etmək məqsədilə aparılan “Dəmir Yumruq” əməliyyatı zamanı müzəffər Azərbaycan Ordusunun sıralarında bütün xalqların nümayəndələri çiyin-çiyinə, qələbəyə-dək vuruşması Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu və Prezident İlham Əliyevin davam etdirdiyi siyasi kursun böyük uğurudur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı. <https://e-qanun.az/framework/6693>, (1991).
2. Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu: dünya sisteminin yenidən qurulması kontekstində. <https://news.milli.az/politics/183716.html>, (2013).
3. “Global Firepower”: Azərbaycan Ordusu tank, reaktiv yaylım atəş sistemi və özuyeriyan artilleriya qurğularının sayına görə dünyada 30-cu yerdədir. <https://fed.az/az/dovlet/global-firepower-quotazerbaycan-ordusu-tank-reaktiv-yaylim-ates-sistemi-ve-ozuyeriyan-artilleriya-qurgularinin-sayina-gore-dunyada-30-cu-yerdedirquot-150947>, (2023).

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ HUMANİTAR MÜNASİBƏTLƏRİ

Rəvan Məmmədov

Bakı Slavyan Universitetinin
Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müəllimi

Summary

The thesis considered the political activity of national leader Heydar Aliyev in the humanitarian sphere in Azerbaijan-Turkey relations. It has been proven by historical facts that since the first years of the national leader's coming to power, the brotherly Republic of Turkey has been engaged in political, economic, as well as humanitarian spheres - science, education, sports, culture, tourism, etc. he collaborated in the fields. The visits of the great leader to Turkey, the contracts signed by him within the framework of humanitarian cooperation, the prospects for the further development of this cooperation are reflected in the diploma work. The speeches and speeches of Heydar Aliyev and the documents of the contract signed between the two countries were used as the main source for the research.

Key words: Heydar Aliyev, great leader, humanitarian cooperation, Republic of Turkey

Резюме

В статье была рассмотрена политическая деятельность общенационального лидера Гейдара Алиева в гуманитарной сфере в отношениях Азербайджана и Турции. Историческими фактами доказано, что общенациональный лидер с первых лет своего прихода к власти сотрудничал с братской Турецкой Республикой в политической, экономической, а также гуманитарной сферах - науке, образовании, спорте, культуре, туризме и т.д. вел неустанную политическую деятельность по налаживанию двусторонних отношений. Визиты великого лидера в Турцию, подписанные им договоры в рамках гуманитарного сотрудничества, перспективы дальнейшего развития этого сотрудничества отражены в дипломной работе. В качестве основного источника для проведения исследования были использованы речи и выступления Гейдара Алиева, подписанные между двумя странами договорные документы.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, великий лидер, гуманитарное сотрудничество, Турецкая Республика

Bu gün dünyada humanitar əlaqələr elm, mədəniyyət, incəsənət, turizm, idman, gənclərlə iş, kütləvi kommunikasiyalar sahələrində dövlət və qeyri-dövlət subyektləri arasında əlaqələr sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı əhatə edir və ən yüksək səviyyədə davam etməkdədir.

1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra iki ölkə arasındakı humanitar münasibətlər öz inkişafını sürətləndirdi. Onun dövründən etibarən Türkiyə Azərbaycanın bir nömrəli müttəfiqinə çevrildi. Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının prezidenti kimi Türkiyə Cumhuriyyətinə üç rəsmi, iki qeyri-rəsmi, on beş dəfə isə işgüzar səfər etmişdir. (<https://lib.aliyevheritage.org>). Bu da ümummilli liderin qardaş ölkəyə verdiyi dəyərin aşkar göstə

ricisidir. İqtisadi, siyasi əlaqələrlə yanaşı Heydər Əliyev iki ölkə arasında humanitar əlaqələrin də inkişafına xüsusi diqqət ayırırdı. Xüsusilə elm, təhsil və mədəni əlaqələrin inkişafı üçün bütün sahələrdə olduğu kimi yorulmadan çalışırdı. Ulu öndərin hakimiyyətinin ilk illərindən mədəniyyət, təhsil, incəsənət, idman kimi humanitar sahələr arasında hər iki ölkə arasında hökumət, eləcə də qeyri-hökumət təşkilatları səviyyəsində çoxsaylı sazişlər imzalanmışdır. Bunlardan ən önəmlisi 1994-cü fevralında iki ölkə arasında tam 17 saziş və müqavilənin imzalanmasıdır. (Gürler, 2015). Ümummilli liderin Türkiyəyə rəsmi səfəri zamanı imzalanmış bu anlaşmalar o dövr üçün heç də sıradan hadisə deyildi, əksinə iki ölkə arasında bütün sahələrdə gələcək inkişaf perspektivlərinə yönəlik böyük bir siyasi iradənin nəticəsi idi. İmzalanmış bu 17 müqavilədən ikincisi və üçüncüsü məhz humanitar xarakterli müqavilələr idi. Belə ki, ikinci müqavilə məhz iki ölkə arasında elm, təhsil, mədəni, və iqtisadi sahələrdə işbirliyi müqaviləsi idi. Üçüncü müqavilə isə Azərbaycan və Türkiyə arasında İş Birliyi və Qarşılıqlı yardımlaşma müqaviləsi idi. Bu müqavilə hər iki ölkənin o vaxtkı xarici işlər nazirləri Hikmət Çətin ilə Həsən Həsənov arasında imzalanmışdır. Müqavilə iki ölkə arasında humanitar əlaqələrin bütün sahələrinin gələcək inkişafına böyük təkan vermişdir.

1994-cü ildə Azərbaycanın dahi şairi Məhəmməd Füzulinin anım gecəsinin Ankarada təşkil olunması mədəni əlaqələrin inkişafı baxımından xüsusilə təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilməlidir. Bu anım mərasimi M.Füzulinin anadan olmasının 500 illiyinə həsr olunmuşdur. Eyni zamanda qarşılıqlı olaraq 1995-ci ildə həkim, akademik, Ali təhsil qurumunun sədri İhsan Doğramacının səksəninci ildönümü Azərbaycanda keçirilmişdir.

1997-ci ildə hər iki ölkənin təhsil nazirlikləri tərəfindən elm, təhsil sahələrinin qarşılıqlı inkişaf etdirilməsi, gələcəkdə bu sahədə çoxsaylı layihələrin işlənməsi ilə bağlı sözləşmələr həyata keçirilmişdir. Həmin ildə iki ölkə arasında Dostluq və İşbirliyi Vakfı (*Dostluq və Birgə Fəailiyyət Qurumu-müəllif*) qurulmuşdur. Ortaq mədəni və etnik dəyərlərə malik iki ölkənin humanitar münasibətləri bu sözləşmələrdən sonra daha da inkişaf etmişdir. Ümumilikdə humanitar əlaqələrdən danışarkən biz çoxsaylı hökumət və qeyri - hökumət təşkilatlarının adlarını qeyd edə bilərik. Bunlardan YÖK (Ali Təhsil Qurumu), Türksöy, TRT, DİB,AMDTYQ (Atatürk mədəni,dil, tarix ali qurumu) kimi dövlət qurumları ilə yanaşı TÜDEV (Türk dəniz və təhsil vəqfi), TKAE, TDAV (Türk dünyası araşdırmaları təşkilatı) kimi qeyri hökumət təşkilatları da iki ölkə arasında humanitar əlaqələrin inkişafında ciddi fəaliyyət göstərməkdədirlər.

Daha sonra Heydər Əliyev 2001-ci il martın 12-də Ankara şəhərində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi ilə Türkiyə Cumhuriyyətinin Mədəniyyət Nazirliyi arasında əməkdaşlıq protokolunun təsdiqi haqqında sərəncam vermişdir. (Azərbaycan-Türkiyə..., 2002).

Beləliklə, Ümummilli lider Heydər Əliyevin iki ölkə arasında humanitar sahələrdə apardığı bu yorulmaz fəaliyyətin əsas hədəfi təbii ki, iki ölkə arasındakı birliyi və milli mədəniyyəti birgə inkişaf etdirmək olmuşdur. Ulu öndərin dediyi tarixi stat “Bir millət, iki dövlət” iki ölkə arasındakı bütün sahələrdəki əlaqələrin mükəmməl ifadəsidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan – Türkiyə əlaqələri və H.Əliyev (2002) (1-ci kitab), 1991-2001. Bakı, 103-173.
2. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə arasında diplomatik münasibətlərin qurulmasına həsr olunmuş elmi-praktik konfrans materialları (2002). Bakı.
3. Gürler, Tolga (2015). Azerbaijan Türkiye ilişkileri (1991-2003) Nevşehir, 121.
4. <https://lib.aliyevheritage.org>
5. www.mfa.gov.tr

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIQ

İlhamə Muradova

Lənkəran şəhəri, H.Aslanov adına 3 №-li tam orta məktəbin
Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi

Summary

The world-famous politician and great leader Heydar Aliyev rendered unparalleled services in the formation and development of the ideology of Azerbaijanism, as well as in all areas of political life and state building. Heydar Aliyev, as a bright bearer of the ideology of Azerbaijanism, achieved the realization of the idea of national statehood, the establishment of the modern state of Azerbaijan, and the achievement of the dream of independence of our people thanks to his wise policy, irrevocable conviction and historical foresight. Heydar Aliyev's achievements as a historical figure operating in the state administration system for a long time have greatly increased the essence and value of the Azerbaijani words Azerbaijan all over the world. This is one of his greatest services to Azerbaijan.

Azerbaijanism means promoting the history and culture of Azerbaijan in the world. International recognition of Azerbaijan's great writers and thinkers, scientists, and cultural heritage is an important component of this work. Therefore, every Azerbaijani must honor his moral duty to the Motherland, people and nation.

The bright ideas of our national leader in the direction of creating the unity of the world Azerbaijanis constitute the main directions of the activity of the President of Azerbaijan Mr. İlham Aliyev today. Therefore, not only the formation of the civil society in our country, but also the national solidarity and unity of the Azerbaijanis of the world is strengthening more and more rapidly and our influence in the world is increasing, the ideology of Azerbaijanism occupies one of the important places in the world, there is more interest in it. Because Azerbaijani studies and the ideology of Azerbaijanism serve development, progress, peace, justice, and peaceful coexistence.

Key words: Heydar Aliyev, great leader, national leader, Azerbaijanism, Azerbaijani studies

Резюме

Всемирно известный политик, великий лидер Гейдар Алиев оказал непревзойденные услуги в деле формирования и развития идеологии азербайджанства, а также во всех сферах политической жизни и государственного строительства. Гейдар Алиев, как яркий носитель идеологии азербайджанства, благодаря своей мудрой политике добился реализации идеи национальной государственности, создания современного Азербайджанского государства, осуществления мечты нашего народа о независимости, непоколебимая убежденность и историческое предвидение. Достижения Гейдара Алиева как исторической фигуры, долгое время работавшей в системе государственного управления, значительно повысили сущность и ценность азербайджанского слова Азербайджан во всем мире. Это одна из его величайших заслуг перед Азербайджаном.

Азербайджанство означает популяризацию истории и культуры Азербайджана в мире. Международное признание великих писателей и мыслителей, ученых и культурного наследия Азербайджана является важной составляющей этой работы. Поэтому каждый азербайджанец должен чтить свой нравственный долг перед Родиной, народом и нацией.

Светлые идеи нашего общенационального лидера в направлении создания единства азербайджанцев мира составляют сегодня основные направления деятельности Президента Азербайджана господина Ильхама Алиева. Поэтому не только формирование гражданского общества в нашей стране, но и все более стремительно укрепляется национальная солидарность и единство азербайджанцев мира, растет наше влияние в мире, идеология азербайджанства занимает одно из важных мест в мире, есть больше интереса к нему. Потому что азербайджановедение и идеология азербайджанства служат развитию, прогрессу, миру, справедливости и мирному сосуществованию.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, великий лидер, общенациональный лидер, азербайджанство, азербайджановедение

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev dünya miqyaslı böyük siyasətçi, mənsub olduğu xalqın xilaskarı və qüdrətli rəhbəri kimi böyük şöhrət qazanmışdır. Dünyanın görkəmli dövlət xadimləri və böyük siyasətçiləri ulu öndər Heydər Əliyevin çoxillik və çoxcəhətli tarixi xidmətlərini yüksək qiymətləndirmiş, ondan beynəlxalq miqyasda qəbul olunan liderlərdən biri kimi söz açmışlar.

XX əsr ərzində bütün tarixi mərhələlərdə görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin şərəfli tarixə çevrilmiş dövlətçilik fəaliyyəti və mübarizəsi böyük siyasətçilərin, elm xadimlərinin də həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Heydər Əliyev dünya xəritəsində kiçik yer tutan bir ölkənin böyük rəhbəri olub, dünya liderləri səviyyəsində qiymətləndirilən görkəmli dövlət xadimidir.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin müstəqil dövlətçilik təlimi onun azərbaycançılıq görüşləri ilə vəhdətdə təhlil olunub ümumiləşdirilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev özü də müstəqil

dövlətçiliklə azərbaycançılığı bir-birini tamamlayan siyasi-mənəvi baxışlar sistemi kimi qəbul etmişdir. O, böyük qürur hissi ilə bəyan etmişdir: “Azərbaycanın ən böyük nailiyyəti onun dövlət müstəqilliyidir... Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının özəyini, əsasını təşkil edən azərbaycançılıqdır. Dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, ümumbəşəri dəyərlər – bunlar hamısı azərbaycançılıq anlayışının tərkib hissələridir” [Əliyev, 2013].

Azərbaycançılıq ideyasına sevgi Vətəni, torpağı sevməkdən, onu qoruyub təbliğ etməkdən başlayır. Şüurlarımızda dərinlən kök salan, əbədi olaraq qəlbimizə, ruhumuza yazılan azərbaycançılıq məfkurəsinin özülü neçə-neçə əsrlər əvvəl qoyulub. Misqal-misqal inkişaf edən, xalqın oyanış, özünəqayıdış prosesində iştirak edən bu ideya, ideologiya hər zaman xalqımızın ruhunu ölməz edib, onu ayaqda, daim mübarizə ovqatında saxlayıb.

Azərbaycançılıq ideyası nədir? Bu sual ətrafında düşünəndə gözlərimiz önünə azərbaycançılığın özül daşını qoyan şəxsiyyətlər, onların fəaliyyəti gəlir, bu şəxsiyyətlərin xalqa, dövlətə təmənnasız xidmətləri yada düşür.

Ölkəmizin ciddi sınaq qarşısında qaldığı çətin günlərdə Heydər Əliyevin bir çağırışı ilə xalqımız Azərbaycanın düşmənlərinə qarşı vahid qüvvə kimi səfərbər oldu. Heydər Əliyev öz əzmkarlığı ilə xalqımızı formalaşdırdığı azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşdirdi. Sonrakı tarixi sınaqlarda da digər xalqların nümayəndələri daim ön cərgədə oldular, müstəqilliyimizin qorunub saxlanılmasında fədakarlıq göstərdilər. Yəni Heydər Əliyevin sayəsində Azərbaycanda yaşayan hər bir kəs, millətindən asılı olmayaraq, bütün insanlar anladılar ki, bu Vətən onlarındır, bu Vətənin sahibi həm də onlardır!

Ümummilli lider yaxşı bilirdi ki, daim hərbi, dini və mədəni istilalara məruz qalan Azərbaycan xalqı sözə güvənmiş, özünü sözlə ifadə etmiş, öz bütövlüyünü, etnik mövcudluğunu doğma dili, bu dildə yaratdığı ədəbiyyat ilə qorumuşdur. Uzun əsrlər boyu hakim saraylarda və poeziyada başqa dillərin hökmranlığı səbəbindən xalq öz mövcudluğunu şifahi yaradıcılıqla saxlamış, bunu bütün dünyaya təlqin etmişdir. təsadüfi deyildir ki, xalq yaradıcılığının tarixə çevrilmiş və yazıya alınmış ən böyük nümunəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanını möhtərəm lider “Milli varlığımızın mötəbər qaynağı” (Əliyev, 2004) adlandırmışdır. O, ən qədim abidələrdə, klassik nümunələrdə tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edən, milli mənlilik şüurunu formalaşdıran elementlərin mövcudluğunu duyur, milli kökümüzlə müraciət etməklə xalqın mənəvi dayaqlarını gücləndirməyə çalışırdı.

1993-cü ildə ikinci dəfə respublika rəhbərliyinə qayıdan və müstəqil ölkənin Prezidenti seçilən Heydər Əliyevin Azərbaycan sevgisi, məlum və kövrək çıxışları, Azərbaycan diaspor təşkilatlarının formalaşdırılması istiqamətində atdığı addımlar, müstəqil ölkə kimi ilk konstitusiyamızın yaradılmasından tutmuş tarix, dil, milli kimlik, təhsil və maarifləndirmə, sosial-mədəni, iqtisadi, siyasi-diplomatik və s. köklü məsələlərdən bütün sahələrdə azərbaycançılıq məfkurəsinin və azərbaycanşünaslıq ideyalarının ön plana gətirilməsi bu anlayışları elmi-nəzəri və milli ideoloji platforma kimi elmi diskursa cəlb etdi. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında Heydər Əliyev azərbaycançılıq anlayışının mahiyyətini açıqladı: Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur.

Azərbaycançılığın və azərbaycanşünaslığın XX əsrin sonları – XXI əsrin əvvəllərində onlarla monoqrafiya, tədris vəsaiti və məqalənin tədqiqat predmeti və obyektinə çevrilməsinə, ilk növbədə, Heydər Əliyevin proqram xarakterli çıxışları təkan vermiş oldu.

“Mənim üçün hər şeydən əziz mənim xalqımdır, mənim Vətənimdir, mənim torpağımdır” söyləyən ulu öndər Heydər Əliyev istər keçmiş sovetlər dönəmində, istərsə də 1993-cü ildən sonra ölkənin iqtisadi, sosial inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atmış, Azərbaycanın ən yüksək zirvələri fəth etməsinə böyük zəmin yaratmışdır. Arzusu, amalı Azərbaycanı hərtərəfli inkişaf etmiş müstəqil, dünya birliyində tanınan bütöv bir dövlət kimi görmək idi.

Azərbaycanşünaslığın, birinci ən vacib ünsürü dildir. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq təliminin təməlində məhz Azərbaycan dili dayanır. Azərbaycan dilini bilmədən azərbaycanşünas olmaq mümkün deyil.

Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu alması, onun bir ünsiyyət vasitəsi kimi bugünkü səviyyədə inkişaf etməsi, qrammatik elmi əsaslarının yaradılması, latın qrafikasına keçilməsi də Heydər Əliyevin birbaşa xidməti sayəsində mümkün olmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyev gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsinə azərbaycançılığı, qəhrəmanlığı əxz

etmək, bütün çətinlikləri aradan qaldırmaq vasitəsi kimi baxırdı: “Siz də Azərbaycan xalqına xidmət edərək... vətənpərvərlik hissi ilə yaşayaraq özünüzü qəhrəman, cəsur, qüdrətli bir insan kimi formalaşdırmalısınız və qarşıdan gələ biləcək bütün çətinliklərə hazır olmalısınız” [Həbibbəyli, 2019]. Milli ideologiyadan, azərbaycançılıq ideologiyasından danışarkən, böyük insan hər bir azərbaycanlının vətənpərvərlik hissləri ilə yaşamasını daim önə çəkmişdi: “Milli vətənpərvərlik hissləri hər bir vətəndaşda o qədər güclü olmalıdır ki, hər bir vətəndaş milli mənafeyi öz şəxsi mənafeyindən, öz şəxsi yaşayışından, öz şəxsi həyatından – hər şeydən üstün tutsun” [Məmmədova, 2014].

Azərbaycançılığın təbliğində ən güclü amillərdən biri dindir. Heydər Əliyev dinin tarixdə və cəmiyyətdəki mənəvi – saflaşdırıcı roluna, insanlarda inam, iman və əqidənin formalaşmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Ulu öndər dini - mənəvi dəyərlərə yüksək qiymət verərək, onun azərbaycançılıq ideologiyasına, vətənpərvərlik tərbiyəsinə güclü təsirini açıqlayır və göstərirdi ki: “İslam dini həmişə insanları saflığa, ülvə mənəviyyata dəvət etmişdir, Qurani-Kərim insanları düzlük, mənəvi paklıq ruhunda tərbiyə edir...” [Quliyev, 2018].

Azərbaycançılıq ideyalarının formalaşmasında milli-mənəvi dəyərlərin çox mühüm rolu vardır. Ulu öndər Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərləri milli ideologiyamızın mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirmişdir. Heydər Əliyev azərbaycanşünaslıq və azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırarkən çoxəsrlik milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına, dövlət siyasətində ehtiva olunmasında ciddi diqqət yetirirdi (Milli..., 2011).

Milli dövlətin yaranmasında və inkişafında, milli birliyin və maraqların təmin edilməsində milli liderin tarixi rolu əvəzəedilməzdir. Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində mürəkkəb mərhələlər çox olmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin əsasları gücləndirildi. Ümummillə lider Azərbaycanın müstəqilliyinin reallaşmasında və möhkəmlənməsində, beynəlxalq nüfuzunun artmasında, iqtisadiyyatın dirçəlməsində əsas aparıcı tarixi şəxsiyyət idi.

Heydər Əliyev son dərəcə yüksək təhsilli və dərin biliklərə malik bir insan idi. Onun şəxsiyyətinə Azərbaycan ziyalılarının bir neçə nəsli tərəfindən formalaşdırılmış milli ideallar sistemi ümumbəşəri dəyərlərlə ahəngdar şəkildə birləşmişdir. Özünün nadir siyasi sayəsində o, ümummillə dəyərlər və müqəddəs amallar haqqında təsəvvürləri milli dövlətçiliyin konkret fəlsəfi konsepsiyasında təcəssüm etdirməklə yanaşı, həm də bizim müasir Azərbaycan adlandırdığımız dövləti, onun bugünkü reallıqlarını və sabahkı günün etibarlı əsasını yarada bilmişdir.

Heydər Əliyev həm nəzəri səviyyədə, həm də praktikada norma və dəyərlər məcmusunu həyata keçirmiş, bu məcmu həyat qabiliyyətli demokratiya modelinə çevrilmişdir. Heydər Əliyevin Prezident olduğu dövrdə ölkənin müasir inkişafı üçün möhkəm təməl qoyulmuş, Azərbaycanın qərarlaşmış dövlət kimi qəbul olunması təmin edilmiş, gələcəkdə Azərbaycanın müasir dünyaya inteqrasiyası üçün şərait yaradılmışdır.

Heydər Əliyev iki dəfə öz ölkəsinin dövlət gəmisini dərin tarixi sarsıntılar zolağından keçirə bilmiş, onun milli dəyərlərini, insanların mənəvi sağlamlığını, özünə inamını qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan tarixində o, iki dəfə siyasətdə və dövlət idarəçiliyində bəsitliyə, səriştəsizliyi və primitivliyə “yox” deməyi bacarmışdır. Heydər Əliyev onu tənqid edənlərdən və siyasi opponentlərindən fərqli olaraq ölkənin siyasi, iqtisadi və ictimai həyatının əsasını müəyyənləşdirən bir çox problemlərin həlli yollarını tapmışdır. O nəinki milli ruhun dirçəlməsinə, müasiri olduğu Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına nail olmuşdu, həm də bütün ziyalıların, bütün Azərbaycan xalqının diqqətini tarixi və mədəni qaynaqlara yönəltmişdi.

Heydər Əliyev hesab edirdi ki, milli əsas - azərbaycançılıq, bərabərlik və Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin əməkdaşlığı, milli birlik, milli mənəvi dəyərlərin qorunması, ümumi tarix və ünsiyyət dilinin ümumiliyi etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlıya özünü hamı üçün ümumi olan evin tikintisinə səfərbər edilmiş dəyərli insan kimi hiss etməyə imkan verir. Beləliklə, “azərbaycançılıq” ideologiyası etnik yox, siyasi və vətəndaşlıq xarakteri daşıyır, yalnız müstəqil Azərbaycanın vətəndaşlarına münasibətdə deyil, Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik ideyasını əziz tutanlara münasibətdə də öz birləşdirici funksiyasını yerinə yetirir.

Müstəqilliyimiz Ümummillə Lider Heydər Əliyevin nəsilərə əmanətidir. Milli ideyanı həyata keçirmək, dünya arenasına masir millət və müstəqil dövlət kimi çıxmaq, öz taleyinin sahibi olmaq,

azad və müstəqil yaşamaq hüququ qazanmaq heç şübhəsiz, asan başa gəlmədi, xalqımız ziddiyyətli, həyəcanlı çətin sınaqlarla dolu tarixi mərhələlərdən keçməli oldu. Heydər Əliyev gözəl başa düşürdü ki, siyasi sabitlik, lazımı iqtisadi inkişaf və ictimai əmin-amanlıq olmadan istənilən demokratiyanın ömrü az olacaqdır. Bu siyasəti davam etdirən Prezident İlham Əliyev milli ənənələri və geosiyasi özəllikləri nəzərə alaraq ölkəni iqtisadi yetkinlikdən demokratik yetkinlik məkanına bacarıqla transferməsiyə edir. Müasir müstəqil Azərbaycanın arxitekturasını yaratmış, milli dövlətçiliyimizin əsasını qoymuş ulu öndərin bu dayanıqlı təməli Ali Baş Komandan İlham Əliyevin dövlət xadimi kimi istedadı sayəsində davam edir. İkinci Qarabağ müharibəsində qazandığımız zəfər bunun bariz nümunəsidir. (Əliyev, 2013)

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Heydər (2013). Müstəqilliyimiz əbədidir. Qırx beşinci kitab; may, 2003 – oktyabr, 2003. Bakı: Azər nəşr, 392 səh.
2. Həbibbəyli, İsa (2019). AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik. “Azərbaycan” qəzeti, 7 may.
3. Məmmədova, Şərabani (2014). “Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri”. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın Avtoreferatı, s. 4. Naxçıvan.
4. Quliyev Namiq (2018). “Azərbaycançılıq ideyasının təbliği...” Bakı Xəbər.. -17-19 fevral. - № 32.-s.13
5. Cəfərov, Telman (2021). “Azərbaycan müəllimi” – 07 may.
6. Kitabxanalarda Heydər Əliyev irsinin və Azərbaycançılıq ideyasının təbliği: metodik tövsiyələr (2013) / tərt.ed.N.Alişova; ixtisas red. və bur. məs. K.Tahirov; red. G.Səfəraliyeva; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası. – Bakı. – 59 s.
7. Əliyev, Heydər (2004). Milli varlığımızın mötəbər qaynağı // Dədə Qorqud dünyası (məqalələr). Bakı: Öndər, s.8
8. <http://anl.az/yenin2011.php> Milli mənəvi dəyərlərin təbliğində kitabxanaların rolu (2011) / tərt.ed. N.Alişova; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası. – Bakı, 85 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIQ

Kəmalə Nəbatova

Lənkəran şəhər 5 №-li tam orta məktəbin tarix müəllimi

Ümummillî lider Heydər Əliyev - ölkəmiz üçün çox böyük tarixi nailiyyətlər, ən əsası müstəqil Azərbaycan və əbədi azadlıq qoyub getdi. Onun milli-mənəvi taleyimiz üçün yadigar qoyduğu sərvətlərdən biri də Azərbaycançılıq ideologiyası idi. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycançılıq ideologiyasını ilk dəfə dövlətçiliyimizə tətbiq etdi. Məhz elə bunun sayəsində Azərbaycan tarixini, mədəniyyətini, dilini öyrənməklə məşğul olan elmlərin məcmusu hesab etdiyimiz Azərbaycanşünaslıq mühüm bir önəm kəsb etdi. Məhz elə bu Azərbaycançılıq məfkurəsi idi ki, Ulu öndərin layiqli varisi olan prezident İlham Əliyevin zamanında “dəmir yumruq”a çevrilərək, düşmənin başını əzdi. Torpaqlarımızı erməni faşistlərinin tapdağından azad etdi. Ulu Öndər “Mən fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” – deyəndə artıq xalqımız bu ideologiya ətrafında böyük inamla və həvəslə birlik nümayiş etdirirdi. Məhz Ulu Öndərin sayəsində Azərbaycançılıq xalqımızın milli birlik emblemasına çevrildi.

Milli-mənəvi sərvətlərin tədqiqi və təbliği, tarixi araşdırmaların geniş vüsət alması Heydər Əliyevin Respublika rəhbərliyinə 1-ci hakimiyyəti dövründə, yəni 1969-1982-ci illərdə həyata keçirilən ən mühüm tədbirlərdən idi. Azərbaycanşünaslığın bir sahəsi olan arxeoloji tədqiqatlara Heydər Əliyevin önəm verməsi sayəsində Azərbaycan dünya xəritəsində alt paleolit düşərgələrinin mövcud olduğu bir ölkəyə çevrildi. Bununla da sübut olundu ki, Azərbaycan dünyanın ən qədim məskənlərindən biridir. Azərbaycanşünaslığın digər bir sahəsi olan folklorumuzu H.Əliyev xalqımızın əvəzsiz milli sərvəti adlandırırdı. Hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə H.Əliyev Azərbay-

can dilini milli mənsubiyyətin başlıca məsələsi kimi qiymətləndirirdi. 1978-ci ildə H.Əliyevin təşəbbüsü Respublika Konstitusiyasında Azərbaycan dili Dövlət dili statusu aldı. Sonralar o, bu təhlükəli tarixi məqamı belə xatırlayırdı: “Yadımdadır, 1978-ci ildə bir Azərbaycanın Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması haqqında maddə daxil edəndə Moskvadan bizim başımıza nə qədər oyunlar açıldı, nə qədər təzyiqlər göstərildi. Ancaq biz bu təzyiqlərə dözdük”.

H.Əliyevin Respublikada hakimiyyətinin II mərhələsində yəni 1993-2003-cü illərdə də apardığı müstəqil siyasətin əsasında məhz Azərbaycançılıq ideologiyası dayanırdı. Hələ sovet rejimi çökməmiş Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Naxçıvanda xalq üçrəngli bayrağı bərpa etdi. 1993-cü ildə ölkə parçalanma və vətəndaş müharibəsi həddinə çatmışdı. Xalqımız başa düşürdü ki, onu bu çətin vəziyyətdən yalnız H.Əliyev çıxara bilər. Məhz buna görə də həm xalqın tələbi, həm də o vaxtki Respublika rəhbərliyinin təkidli dəvəti ilə H.Əliyev 1993-cü il iyunun 15-də yenidən hakimiyyətə qayıtdı. 1993-cü ilin avqustunda Lənkəranda Ə.Hümbətov tərəfindən “Talış-Muğan Respublikası” elan edildi. Lakin cənub bölgəsinin əhalisi separatçı Ələkrəm Hümbətovu deyil, Azərbaycan dövlətçiliyini, ona başçılıq edən Ulu Öndəri – Heydər Əliyevi dəstəklədi. Bununla da həm ölkəmiz parçalanma təhlükəsindən qurtuldu, həm də böyük güclərin böyük və məkrli planları boşa çıxdı.

Heydər Əliyev 1994-cü il 20 sentyabrda bağlanan “Əsrin müqaviləsi” ilə həm müstəqil Azərbaycanın iqtisadi strategiyasını müəyyənləşdirdi, həm də müstəqil dövlət ideologiyası olaraq Azərbaycançılığın iqtisadi təməllərini formalaşdırdı. Bununla da Heydər Əliyev Azərbaycançılığı dövlət ideologiyasına çevirdi. Məhz onun sayəsində xalqda dövlətə inam hissi gücləndi.

2001-ci il noyabrında Heydər Əliyevin Dünya azərbaycanlıların I qurultayındakı nitqi Azərbaycançılığın tarixi proqram sənədidir. Buradakı əsas müddəalara nəzər salaq: “Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra, azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideaya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir”.

Müdrək şəxsiyyətin ideyalarının davamçısı olan İlham Əliyev bu siyasətin tarixi rolundan bəhs edərkən demişdir: “Azərbaycan rəhbərinin apardığı siyasət yeganə düzgün siyasətdir. Bunu həyat da sübut etmişdir”.

Bu gün bütün dünyada Azərbaycançılığın ən böyük qarantı Azərbaycan Respublikasının və hər bir Azərbaycanlının prezidenti İlham Əliyevdir. Nə qədər ki, bu siyasət davam edəcək, Azərbaycanın müstəqilliyi əbədi olacaqdır.

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA GƏNCLƏR SİYASƏTİNİN BANİSİDİR

Rəhimə Talıblı

Bakı Slavyan Universitetinin

Diplomatiya və xarici siyasət kafedrasının baş müəllimi

Summary

In the thesis, the outstanding activity of national leader Heydar Aliyev in the formation of youth policy in Azerbaijan was studied. It has been proven by historical facts that the great leader was the main author of the youth policy of the Azerbaijan state, determined the conceptual basis of this policy and the future directions of prospective development. One of the main points emphasized in the thesis is the institutions implementing the state policy and the mechanisms used in the implementation of the youth policy. The main source base for conducting the research was the speech and speeches of the great leader, signed orders, decrees and adopted laws.

Key words: Heydar Aliyev, great leader, youth policy, state administration.

Резюме

В статье исследована выдающаяся деятельность общенационального лидера Гейдара Алиева в формировании молодежной политики в Азербайджане. Историческими фактами доказано, что великий лидер был главным автором молодежной политики Азербайджанского государства, который определил концептуальные

основы этой политики и будущие направления перспективного развития. Одним из основных моментов, подчеркнутых в статье, являются институты, реализующие государственную политику и механизмы, используемые при реализации молодежной политики. Основной исходной базой для проведения исследования послужили речи великого полководца, подписанные указы, и принятые законы.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, великий лидер, молодежная политика, государственное управление.*

1993-cü ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsi ölkənin tarixi müqəddəratını həll etdi. Vətəndaş müharibəsinin qarşısı alınmış, respublikanın parçalanması təhlükəsi aradan qaldırılmışdı (Hüseynova, 2004: 163). 1993-cü ilin sentyabrında Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərinin bir qrup nümayəndəsi ilə görüşdü. Ölkə prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirən şəxs kimi ümummilli lider gənclərlə bağlı vəziyyəti dərinədən öyrənməyə çalışırdı. Görüşdə onların fikirlərini və mülahizələrini səsləndirilməsi üçün geniş şərait yaradılması məhz bundan irəli gəlirdi. O, çıxışında gəncləri ölkənin taleyinə biganə qalmamağa çağırırdı (Əliyev, 1997: 164-182).

Təhlillər göstərir ki, Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının gənclər siyasəti ilə bağlı siyasi baxışlarının konseptual əsaslarını məhz bu görüşdə ilk dəfə açıqlamışdı. Həmin görüşdə Heydər Əliyevin proqram xarakterli nitqinin məzmun təhlili iki məqamı aydın şəkildə üzə çıxarmağa imkan verir:

- İlk növbədə Heydər Əliyevin gənclərə müraciət xarakterli nitqinin girişindən aydın olur ki, o, ölkənin kövrək müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, düşdüyü çətin və ağır vəziyyətdən çıxarılması üçün gəncliyin potensialını əsas güc mənbəyi kimi dəyərləndirirdi (Əliyev, 1997: 164-165).

-İkincisi Heydər Əliyev I Qarabağ müharibəsindəki məğlubiyyət sindromundan xalqın xilas olması, gələcəyə inam və ümid hissləri ilə yanaşmanın təmin olması üçün gənclərin potensialını yüksək qiymətləndirirdi. Bununla bağlı Heydər Əliyev deyirdi ki, xalqın gücünün oyadılması önəmlidir. O, Azərbaycan xalqının mənəvi hisslərinin, tarixi keçmişinə inamının oyanması üçün məhz gənclərlə işin aparılmasını zəruri hesab edirdi (Əliyev, 1997: 166).

Heydər Əliyev gənclər həm də keçmişin, yaşanan “itirilmiş illərin” təcrübəsindən dərs çıxarmağa çağıraraq deyirdi ki, gənclər həmin dövrdə bəzi “yenilikləri” dadmış və əslində onların mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu başa düşmüşlər. Ağır dövrdən isə nəticə çıxarılmalıdır. O qeyd edirdi ki, gənclərin təhsil-tərbiyəsi işi, mənəvi cəhətdən formalaşdırılması prosesində səhv qəti şəkildə yolverilməzdir. Ümummilli lider gənclərlə fikirlərini açıq şəkildə paylaşmaqdan da çəkinmirdi. Onlar ölkənin gələcəyini təmin edəcək insanlar kimi reallıqları bilməli idilər. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səlahiyyətlərinin icraçısı olaraq hansısa populist vədlərlə çıxış etmirdi. O deyirdi: *“Mən şübhəsiz illüziyaya qapılmıram və sizi də aldatmaq niyyətində deyiləm ki, bu ağır problemlər qısa müddətdə dərhal həll oluna bilər. ...Mən bildirmək istəyirəm ki, biz bu yolla gedəcəyik və problemlərin həll olunması üçün bütün imkanlardan istifadə edəcəyik”* (Azərbaycanın..., 2012: 19).

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçilməsindən sonra dövlət gənclər siyasətinin reallaşdırılması üçün başlıca institutların və mexanizmlərin formalaşdırılmasına başlandı. 1994-cü ilin iyul ayının 26-da ölkə parlamenti Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması ilə bağlı 861 sayılı qərar qəbul etdi. Həmin gün Prezident Heydər Əliyev bu barədə 179 sayılı fərmanını imzaladı (Nazirlik..., 2022). Gənclər forumları Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasətinin onların özlərinin iştirakı ilə formalaşdırılmasından ötrü mühüm bir mexanizm olmuşdu. 1995-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyev ölkə gənclərinin xüsusi əhəmiyyətli toplantılarının – forumların keçirilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etmiş, bu barədə ideyasını səsləndirmişdi. Ölkə gənclərinin ilk forumu 1996-cı il fevralın 2-də keçirildi. Forumda ölkənin bütün şəhər və rayonlarından 2000 nəfərə qədər nümayəndələr iştirak edirdi (5, 2003: 230). Heydər Əliyev ilk forumda şəxsən iştirak etmiş, ölkənin gənclər siyasəti ilə bağlı proqram xarakterli nitq söyləmişdi. Gənclər siyasətinin uzunmüddətli məqsədlərinin müəyyən edildiyi forumlarla yanaşı, cari məsələlərə diqqətin yönəldilməsi də vacib idi. Heydər Əliyev bu istiqamətdə davamlılığın təmin olunması üçün 1997-ci il fevralın 1-də Azərbaycan Gənclərinin I Forumunun nümayəndələrinin bir qrupu ilə görüşündən sonra xüsusi bir sərəncam verdi. Fevralın 2-də imzalanan sərəncamla hər il fevralın 2-də Azərbaycan gəncləri gününün keçirilməsi qərara alındı (Dövlət gənclər siyasəti haqqında, 1999). Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, BMT tərəfindən Beynəlxalq

Gənclər Günü ilə əlaqədar qərar Azərbaycanda gənclər gününün təsis edilməsinə dair qərardan iki il sonra – 1999-cu ildə qəbul olunmuşdur. Hazırda dünyanın 23-dən artıq ölkəsində müxtəlif günlərdə “Gənclər Günü” qeyd olunur.

Azərbaycan Gənclərinin ilk forumdan üç il sonra – 1999-cu il martın 2-3-də Gənclərin II Forumu keçirildi. Burada I forumda qarşıya qoyulan vəzifələrin reallaşdırılması istiqamətində atılan addımlar, həyata keçirilən tədbirlər, görülmə işlər geniş təhlil edildi və onlara yekun vuruldu. Artıq siyasi və sosial sahədə sabitliyin təmin olunduğu Azərbaycan Respublikası iqtisadi baxımdan davamlı inkişaf yoluna qədəm qoymuşdu. Müstəqil dövlət quruculuğu yolunda yeni addımların atılması zərurət idi və bu məsələdə gənclərin üzərinə də vəzifələr düşürdü. İkinci forum məhz bu böyük vəzifələrin müəyyən edilməsi üçün mühüm bir platforma rolunu oynadı.

1999-cu ilin iyulun 29-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən “Dövlət gəncləri siyasəti haqqında” fərman imzalanmış, gənclərlə bağlı çoxşaxəli tədbirlər planının həyata keçirilməsinə başlanılmışdı (Gənclər..., 2018: 5). 2000-ci ildən etibarən ölkədə gənclərin idmana cəlb edilməsi istiqamətində məqsədyönlü addımlar atılmağa başlanılmışdı. O zaman İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsi yeni bir təşəbbüs irəli sürmüş, bu təşəbbüsün reallaşdırılması üçün proqram formalaşdırılmış, ölkənin hər bir bölgəsində çağdaş dövrün tələblərinə cavab verən olimpiya komplekslərinin inşası barədə qərar qəbul olunmuşdu.

Bu dövrdə gənclər siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində atılan mühüm addımlardan biri 2002-ci ildə “Gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi olmuşdu. Bu qanun gənclər siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmiş, onların ölkənin mədəni həyatında iştirakı, məşğulluqlarının təmin edilməsi, sağlamlılıqlarının qorunması, fiziki, mənəvi və mədəni inkişafı, istedadlı gənclərə dövlət qayğısı məsələlərini tənzimləyirdi. Sənəddə gənclərin fərdi inkişafının dəstəklənməsi ilə bərabər, gənclər təşkilatlarına, gənc ailələrə dövlət yardımının göstərilməsi ilə bağlı məsələlərin necə tənzimlənəcəyi də əksini tapmışdı. Qanunda XIX əsrin sonlarından başlamış müasir mərhələyə qədərki dövərdə Azərbaycanda gəncliyin, gənclər təşkilatlarının inkişaf istiqamətləri lakonik, lakin əsas strateji məsələlər nəzərə alınmaqla təhlil edilmişdi. Bu həm də XIX əsrin sonlarından XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərinə qədər keçilən yolla, müstəqilliyin əldə olunmasından sonrakı dövr ərzində müqayisəli təhlillərin aparılmasına imkan verirdi.

Beləliklə, ümumilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda gənclər siyasətinin hüquqi-siyasi və normativ bazasının formalaşmasında mühüm və önəmli rol oynamış və tarixi xidmətlər göstərmişdir. Ulu öndərin Azərbaycan dövlətinin gənclər siyasətini prezident İlham Əliyev tərəfindən layiqincə və yüksək səviyyədə davam etdirilməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın gənclər siyasəti (2012) / Tərt. T.İ.Əlibəyli. – Bakı: Aspoliqraf. - 288 s.
2. Dövlət gənclər siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı (1999) [Elektron resurs] / E-qanun, - 29 iyul. URL: <https://e-qanun.az/framework/4825>
3. Əliyev, H.Ə. (1997) Müstəqilliyimiz əbədidir:[46 cildə] / H.Ə.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr. C.1. -612 s.
4. Gənclər gələcəyimizin qurucularıdır (2018) / tərt.ed. R. Məmmədli. – Bakı: F. Köçərli ad. Respublika Uşaq Kitabxanası. - 40 s.
5. Heydər Əliyev və Müstəqil Azərbaycan gəncliyi (2003) / Tərt. Z.Adıgözəlov, İ.Mustafayev. –Bakı: QAPP Poliqraf. -368 s.
6. Hüseynova, İ.M. (2004) Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu / İ.M.Hüseynova. –Bakı: Təhsil. -472 s.
7. Nazirlik haqqında: (2022) [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi. URL: <https://mys.gov.az/nazirlik/nazirlik-haqqinda>.

ПРИГЛАШЕНИЕ НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИЙ ПРИЕМ — КРАСИВОЕ ЛИЦО ДИПЛОМАТИИ

Бисерка Велева

Софийский университет «Св. Климент Охридский» д-р, доцент
Лектор по болгарскому языку в Бакинском Славянском Университете

Xülasə

Tədqiqatın mövzusu ölkələr arasında diplomatik münasibətlərin həyata keçirilməsi üçün əsas yazılı vasitə kimi diplomatik yazışmalarla bağlıdır. Diplomatik mesajı ifadə etməyin müxtəlif formaları və üsulları var. Şübhəsiz ki, ən rəsmi və eyni zamanda ən gözəl diplomatik sənəd nümunəsi, onun köməyi ilə informasiyanın ən yüksək səviyyədə paylaşıldığı diplomatik qəbul dəvətidir. Bu işin məqsədi bu tip sənədlərdə funksiya, forma və rəng arasındakı birliyi vurğulamaqdır. Diplomatik qəbul dəvətinin spesifikliyi mətn hissəsinin tərtibi zamanı dəqiq müəyyən edilmiş düsturların və ya ifadələrin istifadəsi ilə ifadə olunan dəqiq qaydalara riayət edilməsindən, onun rekvizit adlanan, müəyyən formatla seçilən, mənalı şəkildə seçilən fərqləndirici əlamətlərinin seçilməsindən ibarətdir. Təhlil üçün son bir neçə ilin orijinal sənədlərindən istifadə olunur. Tədqiqat diplomatik yazışmaların mahiyyəti və əhəmiyyəti ilə bağlı indiyədək toxunulmamış məsələlərə işıq salacaq xülasə və nəticələrlə yekunlaşır.

Açar sözlər: *diplomatik yazışma, diplomatik dəvət, funksiya, forma, rəng.*

Summary

The topic of the study is related to diplomatic correspondence as the main written tool for implementing diplomatic relations between countries. There are different forms and ways of expressing a diplomatic message. Undoubtedly, the most official and at the same time the most beautiful example of a diplomatic document, with the help of which information is shared at the highest level, is the diplomatic reception invitation. The present study aims to highlight the unity between function, form and color in this type of document. The specificity of the diplomatic reception invitation consists in the observance of precise rules when composing the textual part, expressed in the use of precisely defined formulas or phrases, in the selection of its distinctive signs, called props, distinguished by a certain format, meaningfully selected color, etc. Authentic documents from the last few years are used for the analysis. The study concludes with summaries and conclusions that would shed light on hitherto untouched issues concerning the nature and significance of diplomatic correspondence.

Key words: *diplomatic correspondence, diplomatic invitation, function, form, color.*

Первостепенную роль в осуществлении внешнеполитического курса и международных отношений каждой страны играет ее протокол о переписке. Он обязан верно и точно отражать и хранить, чаще всего на бумаге, всю международную деятельность государства и его институтов. Процесс, запрашивающий информацию, который осуществляется в определенном порядке, есть, как известно, термин документы, и не более чем произведение с разными видами копий документов.

Несомненно, одним из наиболее представительных и изысканно оформленных дипломатических документов является дипломатическое приглашение, а точнее *приглашение на дипломатический прием*, которому посвящено данное исследование. Выбор темы был продиктован тем, что в болгарской и зарубежной литературе, касающейся сущности и особенностей дипломатической переписки, рассматриваются проблемы, связанные с содержанием и формой дипломатических документов (Иванова, 2007; Кожухаров, 1999; Романов, 2014 и др.), но нет публикации, которая, кроме вопроса об элементах содержания и оформления, анализирует значение и сочетание красок, использованных при подготовке этого официального документа, и симбиоз между функцией, формой и цветом.

Цель разработки – представить специфику оформления приглашения, подчеркнув роль цветов, так как они выполняют особую функцию, связанную с содержанием и другими формальными признаками документа, такими как шрифт, формат и т.п.

Путем анализа нескольких подлинных документов ставится задача указать некоторые основные принципы составления и структурирования *приглашения на дипломатический прием*. Исследование проводится на основе метода «анализа документов» (Осипов, 2006), известного также как контент-анализ документов (Mayring, 2000) или контент-анализ (Berelson, 1952; Stemmler 2001) и др., а также модели Ласуэлла для реализовать успешную коммуникацию, также известную как модель «5 В» (Lasswell and Bryson, 1948).

Как и в отношении любого другого документа в области дипломатической переписки и при

составлении дипломатического приглашения необходимо знать и соблюдать правила и нормы, ранее установленные для этой цели законом¹. Они являются обязательными, что следует из цели приглашения. Как «государственный или дипломатический акт», содержащий «элементы переписки» и в форме «волеизъявления», он выражает желание быть включенным в какое-либо событие (Романов, 2014). Согласно дипломатической практике в Болгарии и во всем мире, в этом документе сообщается об организации: а) дипломатического приема; б) торжественного события; в) деловой встречи. Инициирование, организация и проведение такого рода мероприятий осуществляется иностранными посольствами или представительствами в стране. Отсюда и огромная ответственность, которая ложится на соответствующие учреждения при подготовке мероприятий.

В данном исследовании рассматривается первый вид приглашения – на дипломатический прием или коктейль, посвященный национальному празднику страны, из посольства, которой рассылается приглашение. Официальный повод, по которому выдается приглашение, определяет особенности документа с точки зрения: а) лингвистического текста; б) типографское произведение; в) наличие цвета. Сочетание трех элементов представляет собой единство содержания, формы и цвета с функциями равной важности.

Анализ документов проводится на основе «модели для 5 В», “*Lasswell's model of communication*”, “*Lasswell's communication model*”, известной как «модель общения Лассуэлла», «модель общения Лассуэлла» и др., разработанной Х. Лассуэллом. Суть его модели состоит в том, что коммуникативный акт представляется как совокупность действий, которые могут быть описаны и проанализированы при ответе на пять вопросов: кто (коммуникатор), что говорит (сообщение), через какой канал (медиа), кому (аудитория) и с каким эффектом (результат, воздействие) (Lasswell and Bryson, 1948).

В разработке в алфавитном порядке представлены несколько образцов подлинных официальных приглашений на дипломатические приемы, демонстрирующие специфику документа. При этом в письменной форме они представляют разные варианты коммуникативного акта.

Настоящая работа завершается выводом о том, что создание официального приглашения на прием является продуктом дипломатической практики наций, а также опыта в области лингвистики, книгопечатания и науки о цвете. Сегодня, как выражение мультикультурализма, он играет очень важную роль в объединении людей из разных стран и культур.

Проведенный анализ, а также сформулированные резюме и выводы будут способствовать в теоретическом и практическом плане ответу на вопросы, связанные с характером и применением дипломатической переписки.

Наблюдения, выводы и заключения исследования могут быть использованы не только как скромный вклад в развитие языкознания как теоретической науки, но и будут иметь практическое значение в области составления дипломатических документов исследуемого типа, а также в процесс обучения иностранных студентов или филологов родному или иностранному языку.

Литература

1. Иванова, Д. (2007) Культура на деловото общуване. Делова кореспонденция (Учебно помагало за самоподготовка). Пловдив, Издателство ИМН.
2. Кожухаров, Й. (1999) Дипломация и протокол. София, Книгоиздателска къща „Труд“.
3. Романов, Д. (2014) съст. Дипломатическа енциклопедия: Церемониал, кореспонденция, бизнес етикет. Пловдив, Университетско издателство „П. Хилендарски“, с.58-59.
4. Борунков, А.Ф. (2005) Дипломатический протокол в России. 3-е изд. доп., Москва, «Международные отношения».
5. Осипов, Г.В. (2006) Рабочая книга социолога. Изд. 4. Москва, Наука.
6. Berelson, B. (1952) Content Analysis in Communication Research. Glencoe, Ill: Free Press.
7. Lasswell, H., Bryson, L. (1948) Ed. The Structure and Function of Communication in Society. The Communication of Ideas. New York: Institute for Religious and Social Studies, c. 117.

¹ Порядок составления дипломатических документов определяется Законом о государственном протоколе, Положением о его исполнении, а также традициями и нормами дипломатического права в Болгарии.

8. Mayring, P. (2000) Qualitative Inhaltsanalyse [28 Absätze]. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research [On-line Journal], 1(2), Juni. Available at <<http://qualitative-research.net/fqs/fqs-d/2-00inhalt-d.htm>> (21.03.2023). Copyright © 2000 FQSR Available at <<http://qualitative-research.net/fqs>> (23.03.2023).
9. Stemler, S. (2001) An overview of content analysis. Practical Assessment, Research & Evaluation, 7(17). Available at <<http://pareonline.net/getvn.asp?v=7&n=17>> (23.03.2023)
10. <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1100&context=pare>.

АЗЕРБАЙДЖАНОВЕДЕНИЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАУЧНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ

Виктор Анатольевич Кокшаров

Уральский федеральный университет имени
первого Президента России Б.Н. Ельцина
кандидат исторических наук, ректор

Xülasə

İstənilən regionşünaslıq sahəsi kimi, Azərbaycanşünaslıq Azərbaycanla bağlı tədqiqatların müxtəlif aspektlərini - siyasət, iqtisadiyyat, tarix, mədəniyyət, dilçilik, coğrafiya və bir çox digər istiqamətləri əhatə edən çoxşaxəli tədqiqat sahəsidir. Bu baxımdan, regional tədqiqatlara yanaşma tam əhatəli olmalıdır, çünki onun məqsədi bir çox özəl xüsusiyyətlərdən ibarət ümumi mənzərəni yaratmaqdır. Beləliklə, Azərbaycanın müxtəlif elmi istiqamətlər üzrə hərtərəfli öyrənilməsi böyük maraq doğurur və yalnız belə yanaşma bizə bu ölkənin bölgədə və dünyada hazırkı durumu, həmçinin rolunu kifayət qədər dolğunluqla tədqiq və təqdim etməyə imkan verir.

Summary

Like any regional studies area, Azerbaijan studies is a comprehensive research area, covering a variety of aspects of the study of Azerbaijan - politics, economics, history, culture, linguistics, geography and many others. In this regard, the regional studies approach is precisely comprehensive, since its goal is to create an overall picture consisting of many individual parts. Thus, the study of Azerbaijan is possible from very different scientific directions, and only such a summary approach allows us to present the true image of this country with sufficient completeness.

Как и любое регионоведческое направление, азербайджановедение является комплексным исследовательским направлением, охватывающим самые разные стороны изучения Азербайджана – политику, экономику, историю, культуру, лингвистику, географию и многие другие. В этом отношении регионоведческий подход является именно комплексным, так как его цель – создание общей картины, состоящей из множества отдельных частей. Таким образом, изучение Азербайджана возможно с очень разных научных направлений, и только такой суммарный подход позволяет с достаточной полнотой представить истинный образ этой страны.

Азербайджанские исследования в Уральском государственном университете / Уральском федеральном университете были начаты в 2005 году, когда было начато сотрудничество между Уральским университетом и Бакинским Славянским университетом. К настоящему времени соглашения о сотрудничестве разного уровня у Уральского федерального университета оформлены с Бакинским Славянским университетом, Азербайджанским университетом языков, Бакинским государственным университетом; ряд совместных программ реализован с университетом «Азербайджан», Западно-Каспийским университетом и рядом других университетов Азербайджана. Ректор Азербайджанского университета языков академик Национальной Академии наук Азербайджана Камал Абдуллаев стал почетным доктором Уральского федерального университета (2017).

В 2012 году был подписан договор о создании в Уральском федеральном университете Центра Азербайджановедения. В 2015 году Центр Азербайджановедения был официально открыт и продолжает активную деятельность и в настоящее время. В том же году при Центре Азербайджановедения было открыто Екатеринбургское представительство Бакинского международного центра мультикультурализма. Именно эти структуры стали координирующими центрами азербайджанских исследований в Уральском федеральном университете.

Основными направлениями азербайджановедческих исследований в Уральском федеральном университете являются исследования истории, политики и экономики Азербайджана, а также изучение роли Азербайджана в современных международных отношениях.

Особое место в рамках исторических исследований занимают изучение истории Азербайджана эпохи Сефевидской державы XVI – XVIII веков, прежде всего Чухур-Саадского беглярбекства – крупнейшего владения Северо-Западного Азербайджана, ведущую роль в котором играли каджары ветви ккююллу. Результаты исследований публиковались в научных журналах России, Азербайджана, Казахстана и Турции. Другим значимым направлением оказалось изучение истории Азербайджанской Демократической Республики 1918 – 1920 годов, также отразившиеся в многочисленных публикациях, выступлениях на научных конференциях и в подготовленных и защищенных магистерских и кандидатской диссертации.

Важнейшим исследовательским направлением в азербайджановедении, реализуемом в Уральском федеральном университете, стало изучение азербайджанской модели мультикультурализма. Многочисленные публикации, посвященные этому аспекту политической и культурной жизни Азербайджана, выступления на конференциях в России, Азербайджане, Испании, Венгрии, Германии привели к тому, что руководитель Екатеринбургского представительства Бакинского международного центра мультикультурализма А.Г. Нестеров был награжден Почетным дипломом Президента Азербайджанской Республики (2016). Представители Уральского университета регулярно принимают участие в зимних и летних школах Бакинского международного центра мультикультурализма; лекционный курс, посвященный мультикультурализму и его азербайджанской модели с 2015 года читается для студентов магистратуры зарубежного регионоведения и для студентов Университета Шанхайской Организации Сотрудничества.

Азербайджановедение в Уральском федеральном университете тесно связано с организацией научных конференций, в рамках которых рассматриваются различные проблемы азербайджанских исследований. На протяжении многих лет представители университета входили в состав организационных комитетов конференций по азербайджановедению, проводившихся в Бакинском Славянском университете и Азербайджанском университете языков; несколько конференций. В традиционной конференции «Глобальные и региональные проблемы современности: истоки и перспективы. Восток и Запад» практически всегда открывается секция, посвященная азербайджановедению, в рамках которой выступают как преподаватели, аспиранты и студенты Уральского федерального университета, так и представители Генерального консульства Азербайджанской Республики в Екатеринбурге и представители университетов Азербайджана (в последние годы такие выступления проходят в онлайн-форме). В 2023 году на XV конференции «Глобальные и региональные проблемы современности» открывается отдельная секция, посвященная азербайджановедению и роли и значению Гейдара Алиева как политического деятеля для развития современного Азербайджана.

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ XİDMƏTİDİR

Çinarə Yoçubəyli
Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi

*“Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının
özəyini, əsasını təşkil edən Azərbaycançılıqdır”.*
Heydər Əliyev

Summary

The national leader Heydar Aliyev raised Azerbaijanism to the level of state policy by extending it to statehood. Now the ideology of Azerbaijanism is the main way of thinking of the entire population of our country. Azerbaijanism is the official state ideology in our country. When saying this, first of all, it is meant love of the land, nationalism of the

political state, Azerbaijan's interests above all else, the creation and development of a strong Azerbaijan state, a strong Azerbaijan state that can properly protect the interests of Azerbaijanis living in every part of the world. The goal of the Great Leader in promoting Azerbaijanism was to instill in every Azerbaijani a sense of patriotism, love for our historical land, language, cultural heritage, and state symbols. This ideology unites every Azerbaijani, regardless of their religion, language, ethnicity, around a single action, idea and Motherland.

Key words: *ideology, Azerbaijaniism, statehood, patriot, state*

Резюме

Общенациональный лидер Гейдар Алиев поднял азербайджанство до уровня государственной политики, расширив его до государственности. Сейчас идеология азербайджанства является основным образом мышления всего населения нашей страны. Азербайджанство является официальной государственной идеологией в нашей стране. Говоря это, в первую очередь, имеется в виду любовь к земле, национализм политического государства, интересы Азербайджана превыше всего, создание и развитие сильного Азербайджанского государства, способного должным образом защищать интересы азербайджанцев, живущих в любой части мира. Целью Великого Вождя в пропаганде азербайджанства было привить каждому азербайджанцу чувство патриотизма, любовь к нашей исторической земле, языку, культурному наследию, государственным символам. Эта идеология объединяет каждого азербайджанца, независимо от его религии, языка, этнической принадлежности, вокруг единого дела, идеи и Родины.

Ключевые слова: *идеология, азербайджанство, государственность, патриот, государство.*

Azərbaycançılıq Azərbaycan xalqının ideologiyasıdır. Onun əsasında Azərbaycanı özünə vətən sayan bütün xalqların milli, etnik, dini və sosial hüquqlarının bərabərliyi ideyası dayanır. Azərbaycançılıq həm də milli dövlət ideologiyası kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsaslarına söykənən, Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun hüquqi və demokratik dövlət kimi inkişafına və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edən dəyərlər sistemidir.

Azərbaycançılıq ideologiyası XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində təşəkkül taparaq formalaşmış və bir əsr ərzində davamlı təkamül yolu keçmişdir.

Azərbaycançılıq ideologiyası Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan cəmiyyətinə təqdim etdiyi universal dəyərlər sistemidir. Azərbaycançılığın bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən ideologiya halına gəlməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. Heydər Əliyev hələ sovet dövründə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edərkən azərbaycançılıq məfkurəsinin bütün həmvətənlərimiz arasında yayılmasına çalışırdı. Həmin dövrdə Heydər Əliyev respublikamızdan kənarda yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanmasını, azərbaycanlı diasporunun təşəkkül tapmasını da vacib sayırdı. 1990-cı illərdə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra o, xaricdəki soydaşlarımızın mütəşəkkil qüvvəyə çevrilməsinə, onların doğma vətənlə əlaqələrinin möhkəmlənməsini prioritet məsələ kimi hər zaman diqqətdə saxlamışdır. Çünki güclü azərbaycanlı diasporu müstəqil Azərbaycanın dayəğıdır. Heydər Əliyev demişdir ki, “Bütün azərbaycanlıların indi dünyada bir vətəni var, o da müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır. Bir dövləti var. Bu müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır. Onun dövlətidir (Səmədov, 2008). “Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”, – deyən Heydər Əliyev dühası azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə cəmiyyətin həmrəylik və bütövlüyünə, mənəvi birliyinə nail olmuşdur (Cəbrayilov, 2011).

Ulu öndərin azərbaycançılıq təliminin təməlində məhz Azərbaycan dili dayanır. Azərbaycan dilini bilmədən azərbaycançı olmaq mümkün deyil. Elə buna görə də Heydər Əliyev dönə-dönə deyirdi: “Hər bir millətin dili onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili, ana dilimiz həddindən artıq əzizdir. Çünki çox illər ana dilimiz, Azərbaycan dili həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir. Amma buna baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı dilin qorunub saxlanılmasında az da olsa, çox da olsa, xidmətlərini göstərmişdir. Xüsusən bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatşünaslarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri

ifadə etməsi üçün nə qədər söz ehtiyatlarına malikdir. Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik" (Şəmsizadə, 2009).

Azərbaycan tarixən müxtəlif millətlərin dinc yanaşı yaşadığı, etnik rəngarəngliyin və dini tolerantlığın bərqərar olduğu ölkə olmuşdur. Burada hər bir xalqın və millətin nümayəndəsinə bərabər münasibət göstərilmişdir. Ona görə Azərbaycan vətəndaşı sayılan hər kəs azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşmişdir. Azərbaycan xalqının adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini birləşdirən baxışlar sistemi kimi azərbaycançılıq ideyası ictimai-siyasi proseslərə, konstitusiya sisteminə, xüsusilə dövlət quruculuğuna öz müsbət təsirini göstərir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun prioritet istiqamətini nəzərə çatdırmışdır: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq". Lakin azərbaycançılıq Azərbaycanın ərazisində yaşayan xalqın həmrəyliyi ilə məhdudlaşmır. Bu ideologiya həm də Azərbaycanın müstəqilliyini arzulayan, onun güclənməsini istəyən insanları birləşdirir.

Azərbaycançılığın əsas elementlərindən biri vətəndaşlıqdır. Vətəndaşlıq özündə vətəndaşın siyasi, mənəvi, hüquqi, sosial keyfiyyətlərini cəmləşdirir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 52-ci maddəsinə görə, "Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır". İdeoloji baxımdan fərdin cəmiyyətə münasibəti və bu münasibətdə mövqeyi maraq kəsb edir. Vətəndaşlıq azərbaycançılıq kontekstində fərdin öz hüquq və vəzifələrini dərk edərək ölkədə yaranan ictimai-siyasi münasibətlərə mövqeyi kimi başa düşülür.

Vətəndaşlıq mövqeyindən çıxış edərək hər bir şəxs vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmalıdır. Gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması milli təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətlidir. Vətənpərvərlik və dövlətçilik azərbaycançılıq ideologiyasının mühüm əsaslarını təşkil edir. Azərbaycançılıq ideologiyasının daşıyıcısı olan vətənpərvərlik mövqeyi dövlət quruculuğu prosesində olduqca vacib elementdir. Bu baxımdan Azərbaycanın bir nömrəli problemi olan ərazi bütövlüyümüzün bərpa edilməsi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli, ölkəmizin məruz qaldığı işğala son qoyulması bütün vətəndaşlarımızın, eyni zamanda dünya azərbaycanlılarının ortaq məsələsi və ortaq hədəfi kimi milli ideologiyamızın da təməl müddəalarından birini təşkil edir.

Vətənpərvərlik insanı öz dövləti ilə sıx bağlayır. Bu hiss hər bir fərdi öz torpağına, Vətəninə sahib çıxmağa səsləyir. Vətənpərvərlik dövlət quruluşundan asılı olmayan, vətəndaşlıq mövqeyindən əzəli məfhumdur. Vətəndaşlıq fərdin öz dövlətinə münasibətini təcəssüm etdirirsə, vətənpərvərlik insanın öz ailəsinə, Vətəninə, torpağına hərtərəfli bağlılığının göstəricisidir.

Azərbaycançılıq kontekstində vətənpərvərlik vətəndaşın öz dövləti ilə daha sıx bağlılığı deməkdir. Vətənpərvərlik loyallığı və tolerantlığı inkar etməyərək hər bir şəxsin öz ölkəsini müdafiə etmək, onun müstəqilliyini qorumaq, inkişafına köməklik etmək istəyidir. Ona görə vətənpərvərlik Azərbaycan xalqının hər bir üzvünü ucaldan və ona şərəf verən vətəndaşlıq mövqeyidir.

Azərbaycançılıq ideologiyası dövlət quruculuğu prosesində vətəndaşın siyasi loyallıq mövqeyini təbliğ edir. Azərbaycançılıq ideologiyası çərçivəsində siyasi loyallıq cəmiyyətin hakimiyyətlə münasibətlərinin keyfiyyətə yüksək xüsusiyyətidir. Bu münasibətlər cəmiyyətin və dövlətin sabit inkişafına xidmət edirlər. Loyallıq prinsipi əsasında yaranan vətəndaş-dövlət münasibətləri hörmət və inam əsasında qurulur. Lakin heç bir xalq dövlətinin ərazi bütövlüyünə, müstəqilliyinə təhlükə yarandığı halda loyal qala bilməz.

Azərbaycançılıq kontekstində vətəndaşlıq, vətənpərvərlik və loyallıq fərdin cəmiyyətə və dövlətə vahid yanaşma sistemidir. Bu üçlüyün vəhdətində birlik və sabit dövlət quruluşu mümkündür.

Azərbaycançılıq ideologiyasının yaşaması vətəndaşın cəmiyyət və dövlət qarşısında məsuliyyətindən asılıdır. Vətəndaşlıq məsuliyyəti azərbaycançılıq ideologiyası kontekstində geniş anlayışdır. O özündə hüquqi və mənəvi məsuliyyəti cəmləşdirir. Lakin vətəndaşlıq məsuliyyəti daha çox mənəvi məsuliyyətlə bağlıdır. Bu baxımdan azərbaycançılıq ideologiyası həm də vətəndaş məsuliyyətinin güclənməsinə xidmət edir. Hər bir kəs cəmiyyət qarşısında cavabdehliyini hiss etməlidir. Bu, tək qanunlara riayət etməkdə yox, habelə aktiv vətəndaşlıq mövqeyində əks olunmalıdır. Ona

görə ki, cəmiyyətin və dövlətin inkişafı və güclənməsi hər bir fərdin fəal vətəndaşlıq mövqeyindən və vətəndaşlıq məsuliyyətindən asılıdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasında vahid polietnik millətin Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradılmasına dair maraqlarının ümumiliyi, demokratiyanın, sərbəst iqtisadiyyatın, sosial həyat şəraitinin inkişafı uğrunda mübarizəsinin məqsədləri öz əksini tapmışdır. İdeologiya kimi, azərbaycançılıq müstəqil Azərbaycanın fəlsəfi-sosial doktrinasının sosiomədəni və etnik-geosiyasi cəhətlərini özündə birləşdirmişdir. O, qarşılıqlı dəstək, əməkdaşlıq və bərabərliyin mühüm əsasını təşkil edir.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təkamülündə İlham Əliyev mərhələsi özünəməxsus dinamizmi ilə bu ideologiyayı zənginləşməkdə, milli ictimai şüurun əsaslarını müəyyənləşdirməkdə və Azərbaycan xalqının dünya birliyindəki mövqelərini inamla yüksəltməkdədir. Azərbaycançılıq konsepsiyası bu gün cəmiyyətin inkişafının ideya təməlini təşkil edir. Prezident İlham Əliyev azərbaycançılıq məfkurəsini dövlətçiliyimizin ideoloji əsası kimi xarakterizə edərək demişdir: “Bizi əsrlər boyu bir millət, bir xalq kimi qoruyan, saxlayan dəyərlərimiz olmuşdur. Bu gün bu məsələyə çox böyük diqqət göstərilir. Bu gün qloballaşan, çətinliklərlə üzləşən dünyada milli dəyərlərimiz bizim dövlətçiliyimizin təməlini təşkil edir. Bizim dövlətçiliyimizin çox möhkəm ideoloji əsasları vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsi bizim əsas ideoloji dayağımızdır”.

Azərbaycançılıq ideologiyasının çağdaş təkamül mərhələsi özünəməxsus dinamizmi ilə zənginləşməkdə, milli ictimai şüurun əsaslarını müəyyənləşdirməkdə və Azərbaycan xalqının dünya birliyindəki mövqelərini inamla yüksəltməkdədir.

Dünyanın harasında olmasından, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı Azərbaycan dövlətinin, dövlətçiliyinin güclənib, qüdrətlənməsi, xalqımızın gələcək rifah halında yaşaması naminə çalışmalı, fəaliyyət göstərməli, əlindən gələni əsirgəməməlidir. Azərbaycançılıq ideologiyasının bizi birləşdirən meyar olmasını əsas tutaraq, hər birimiz buna uyğun əməli fəaliyyət sərgiləməliyik. Ancaq milli birliyi, həmrəyliyi təmin etməklə üzləşdiyimiz bütün çətinlikləri dəf edə bilərik. Biz ötən il 44 günlük müharibə dövründə də bunun şahidi olduq və gördük ki, bizim birliyimiz qələbəmizi şərtləndirən amillərdən biri, bəlkə də birincisidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bundan sonra qarşıda yenə də çətinliklərlə üzləşə bilərik və artıq davam etməkdə olan qloballaşma prosesinin mənfi xüsusiyyətlərini dəf etmək, böyük tarixə malik bir xalq kimi qalib çıxmağımız üçün azərbaycançılıq ideologiyasını daha da gücləndirmək, ələlxüs buna sadıq olmaq lazımdır. Çünki, azərbaycançılıq ideologiyası milli dövlətçiliyimizin inkişafında mühüm rola malikdir və məhz azərbaycançılıq ideologiyası bizi birləşdirən dəyərdir.

Ədəbiyyat

1. Cəbrayilov, Rafael (2011). Milli Məclisin deputatı. Azərbaycan qəzeti, 17 may, s. 6.
2. Səmədov, Abbas (2008). Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Gəncə, 533 səh.
3. Şəmsizadə, Nizaməddin (2009). Xalq qəzeti, 5 may, s.4.

DAHİ ŞƏXSİYYƏT HEYDƏR ƏLİYEV MİLLİ İDEOLOGİYAMIZIN BANİSİDİR

Nizami Zeynalov

Mingəçevir Dövlət Universitetinin dosenti

Təhsil fakültəsinin dekanı, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The article is dedicated to one of the actual problems of Azerbaijan's modern history - the services of national leader Heydar Aliyev in the development of our national ideology. It is known that a whole period of the most recent history of Azerbaijan is connected with the honorable name and magnificent activity of Heydar Aliyev. There is no aspect of the life and activity of this great personality where Heydar Aliyev's heart did not beat with his people. Heydar Aliyev always thought of his people and took steps to serve their progress. A whole direction of the activity of this genius is related to the formation and development of our national ideology. In the article, all the periods of the national leader's leadership in Azerbaijan were considered in a complete complex, the points that serve the development of our national ideology and the ideology of Azerbaijanism in the purposeful policy of Heydar Aliyev were highlighted, and his services to the people of Azerbaijan in this direction were examined. At the end of the article, a scientific conclusion

is made that all social and political activities of Heydar Aliyev served the development of our national ideology and its further enrichment. It is possible to say with full responsibility that the genius Heydar Aliyev was the founder and guide of our national ideology. Heydar Aliyev is one of those rare personalities who left behind a rich legacy for the people of Azerbaijan. It is such a rich heritage that it is impossible to talk about it in the past. This rich heritage, Heydar Aliyev's ideas live today and will continue to shed light on the future development of Azerbaijan.

Key words: Heydar Aliyev, Common-National leader, Great leader, Azerbaijani ideology, national ideology.

Резюме

Статья посвящена одной из актуальных проблем новейшей истории Азербайджана - заслугам общенационального лидера Гейдара Алиева в развитии нашей национальной идеологии. Известно, что с почетным именем и блестящей деятельностью Гейдара Алиева связан целый период новейшей истории Азербайджана. Нет такого аспекта жизни и деятельности этой великой личности, где бы сердце Гейдара Алиева не билось вместе со своим народом. Гейдар Алиев всегда думал о своем народе и предпринимал шаги, чтобы служить его прогрессу. Целое направление деятельности этого гения связано со становлением и развитием нашей национальной идеологии. В статье в полном комплексе рассмотрены все периоды руководства общенациональным лидером в Азербайджане, выделены моменты, служащие развитию нашей национальной идеологии и идеологии азербайджанства в целенаправленной политике Гейдара Алиева, его заслуги перед азербайджанским народом в этом направлении были обследованы. В конце статьи делается научный вывод о том, что вся общественно-политическая деятельность Гейдара Алиева служила развитию нашей национальной идеологии и ее дальнейшему обогащению. Можно с полной ответственностью сказать, что гениальный Гейдар Алиев был основоположником и проводником нашей национальной идеологии. Гейдар Алиев является одной из тех редких личностей, которые оставили богатое наследие азербайджанскому народу. Это настолько богатое наследие, что невозможно говорить о нем в прошлом. Это богатое наследие, идеи Гейдара Алиева живут сегодня и будут и впредь проливать свет на будущее развитие Азербайджана.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, общенациональный лидер, великий лидер, азербайджанская идеология, национальная идеология.

Hər bir xalqın taleyində elə məqamlar olur ki, məhz həmin məqamda xalq başını qaldırır dünyaya özünün kimliyini tanıdır. Belə məqamlarda tarixi şəraitlə yanaşı onu yönəltməyi bacaran, tarixi şəraiti düzgün qiymətləndirən böyük şəxsiyyətlərə ehtiyac yaranır. Hər bir millət yaşam tarixində torpağını, xalqını sevən, onu mübarizə meydanlarında qələbəyə, qaranlıqdan işığa doğru aparan şəxsiyyətə, rəhbərə ehtiyac duyur. Sözün əsil mənasında hər bir dövlətin bir dövlət olaraq formalaşmasında, millətin millətlər sırasında mətin dayanmasında böyük şəxsiyyətlərin rolu şübhəsizdir. Azərbaycan xalqı da həmişə öz tarixinin çətin məqamlarında yetişdirdiyi böyük oğullarının qeyrətinə sığınmışdır. Tarixin xalqımıza bəxş etdiyi bu böyük şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, Ulu öndər Heydər Əliyevdir. Azərbaycanın ən yeni tarixinin bütöv bir dövrü onun şərəfli adı və möhtəşəm fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu böyük şəxsiyyətin həyat və fəaliyyətinin elə bir tərəfi yoxdur ki, orada Heydər Əliyevin qəlbi xalqı ilə döyünməmiş olsun. İstər Milli Təhlükəsizlik orqanlarında çalışdığı dövrdə, istər Sovet Azərbaycanına rəhbərliyi dövründə, istərsə də müstəqil Azərbaycan Respublikasına Prezidentliyi dövründə Heydər Əliyev daim öz xalqını düşünmüş, onun tərəqqisinə xidmət edəcək addımlar atmışdır. Bu dahi şəxsiyyətin fəaliyyətinin bütöv bir istiqaməti milli ideologiyamızın formalaşdırılması və inkişafı ilə bağlıdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev “Azərbaycançılıq” ideologiyasının banisidir

Məlumdur ki, milli ideologiya cəmiyyətdə milli birliyi təmin etmək, millətin və onun dövlətinin varlığını təsbit etmək üçün formalaşdırılır. O, xalqın milli-mənəvi varlığının ilkin əlamətlərindəndir, xalqın kimliyini əks etdirən təfəkkür tərz, adət və inanclar sistemidir. Milli ideologiyanın formalaşdırılması və inkişafında ən mühüm məqamlardan biri milli mentallığın qorunub saxlanması, milli özünüdərk prosesinin sürətləndirilməsi, bir sözlə, milli “Mən”in dərk edilməsi məqamıdır. Təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyev fenomeninin bütün ictimai-siyasi aspektlərinin təhlili göstərir ki, o, milli ideologiyanın inkişaf etdirilməsində məhz bu məqamlara önəm vermişdir. Milli ideologiya və onunla bilavasitə bağlı olan dəyərlərin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi hələ Sovet Azərbaycanına rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin prioritetinə çevrilmişdi.

Məlumdur ki, Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasından Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyindənək ötən 49 il ərzində sovet təbliğat maşını xalqımızın milli ideologiyasının şikəst edilməsi, milli kimliyimizin və milli-mənəvi dəyərlərimizin unudurulması istiqamətində ciddi iş aparmışdı. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, Heydər Əliyevin Sovet Azərbaycanına 13 illik

rəhbərliyi dövründə sosial-iqtisadi sahədə olduğu kimi, milli ideologiyanın inkişafı sahəsində də əvvəlki sovet rəhbərliyindən ağır miras qalmış bir çox problemlər öz həllini tapmış oldu. İlk növbədə milli-mənəvi dəyərlərimizə münasibətdə süni şəkildə yaradılmış mənfi stereotiplər aradan qaldırıldı; Milli-mənəvi dəyərlərimizi və çoxmillilik tariximizi özündə yaşadan tarix və mədəniyyət abidələrinə münasibət kökündən dəyişdirildi; Azərbaycan SSR-in və İttifaq büdcəsindən bu abidələrin mühafizəsi və bərpası üçün yüz minlərlə manat vəsaitin ayrılmasına nail olundu; Əsasən azərbaycanlı kadrların irəli çəkilməsi ilə azərbaycanlılardan ibarət siyasi elita formalaşdırıldı və azərbaycanlılar arasında milli birliyə nail olundu. Milli ideologiyanın əsas ifadə vasitəsi olmaq etibarilə milli dilin – Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi diqqət və qayğı göstərildi. Respublikada milli dilə münasibət kökündən dəyişdirildi (Hüseynova, 2004).

Beləliklə, Qırmızı imperiyanın tüğyan etdiyi, cəmiyyətdə hakim ideologiya olan marksizmleninizm ideologiyasının milli deyil, sinfi mənafeləri rəhbər tutduğu bir dövrdə milli prinsiplərin ön plana çəkilməsi əlbəttə ki, Heydər Əliyev cəsarətinin təntənəsi idi. Məhz Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində XX əsrin 60-70-ci illəri Azərbaycanda milli ruhlu ziyalılar nəslinin yetişməsi üçün münbit dövr oldu (Qasımlı, 2006). Bütün bunlar isə milli ideologiyanın inkişafında mühüm həlqəni təşkil edən intellektual potensialın yetişdirilməsi demək idi.

Heydər Əliyev dühasının Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük tarixi xidmətlərindən biri də azərbaycançılıq ideologiyasının inkişaf etdirilməsi oldu. Bu, milli ideologiyanın inkişafında yeni keyfiyyət mərhələsinin başlanması, bu istiqamətdə uzun illər aparılan siyasətin keyfiyyətə daha yüksək mərhələyə qədəm qoyması demək idi. Hələ Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə sədrliyi dövründə “Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi” ideyasının irəli sürülməsi bu keyfiyyət mərhələsinin ilk müjdəçisi idi (Musayeva, 2022).

Əslində, “Azərbaycançılıq” ideologiyasına xidmət edən ilk addımlar Heydər Əliyev tərəfindən məhz onun Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə qoyulmuşdur. Azərbaycan təkrar öz müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra isə Heydər Əliyevin Prezidentliyi dövründə “azərbaycançılıq” dövlətin əsas ideologiyasına çevrildi. Azərbaycançılıq ideologiyasını daha da inkişaf etdirmək, bu ideologiyayı bütün dünya azərbaycanlılarının əsas ideya qaynağına çevirmək üçün məhz ulu öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda 2001-ci ilin noyabrında dünya azərbaycanlılarının I qurultayı keçirildi. Qurultay əslində Heydər Əliyevin azərbaycanlıların həmrəyliyi uğrunda uzun illər ərzində apardığı məqsədyönlü siyasətin təntənəsi idi. Azərbaycançılığa yüksək milli-mənəvi sərvət kimi yanaşan Heydər Əliyev qurultaydakı çıxışında qeyd edirdi ki, “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideologiyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir. Biz azərbaycançılığı, yəni Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq. Azərbaycanlılar harada yaşamalarından asılı olmayaraq daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olmalıdırlar. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır” (Əliyev, 2001).

Milli ideologiyamızın təməl prinsiplərindən birini də milli dövlətçilik ideyaları təşkil edir. Azərbaycan xalqı özünün çoxmillilik və zəngin dövlətçilik ənənələrini nəsildən-nəsilə ötürərək onu göz bəbəyi kimi qorumuşdur. Dövlətçilik hisslərinə malik olmayan xalq milli dövlətini inkişaf etdirə bilməz. Lakin taleyin acı hökmü ilə XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan dövlətçiliyi real təhlükənin astanasında, ölüm ya olum dilemması qarşısında qalmışdı. Tarixin belə çətin anında yenə də öz xilaskarlıq missiyasını yerinə yetirən Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyini real təhlükədən xilas edə bildi. Bu təkcə müstəqil Azərbaycan Respublikasının deyil, həm də dövlətçilik ideyalarının xilas edilməsi demək idi. Dövlətçilik prinsiplərinə yüksək qiymət verən Heydər Əliyev çıxışlarının birində deyirdi, “Milli ideologiya nədən ibarətdir? Birincisi, dövlətçilik ideyalarından. Dövlətçilik Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqdır, Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməkdir” (Əliyev, 1998).

Beləliklə, aydın olur ki, Heydər Əliyevin bütün ictimai-siyasi fəaliyyəti milli ideologiyamızın inkişafına, onun daha da zənginləşdirilməsinə xidmət etmişdir. Tam məsuliyyəti ilə demək mümkündür ki, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev milli ideologiyamızın banisi və istiqamətvericisi olmuşdur. Heydər Əliyev elə nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, özündən sonra Azərbaycan xalqı üçün zəngin bir irs qoyub getmişdir. Bu elə bir zəngin irsdir ki, onun haqqında keçmişdə danışmaq mümkün deyil. Bu

zəngin irs, Heydər Əliyev ideyaları bu gün də yaşayır və gələcəkdə də Azərbaycanın irəliyə doğru inkişaf yoluna daim işıq salacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (1998). Müstəqilliyimiz əbədidir. 18-ci kitab: oktyabr, 1998 – dekabr, Bakı: Azər nəşr, 552 s.
2. Əliyev, H. (2001). Müstəqilliyimiz əbədidir. 36-ci kitab: sentyabr, 2001 – noyabr, Bakı: Azər nəşr, 512 s.
3. Hüseynova, İ. (2004). Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 472 s.
4. Qasımlı, M. (2006). Heydər Əliyev – istiqlalə gedən yol. (1969-1987-ci illər). Bakı: Bakı Universiteti, 608 s.
5. Musayeva, Y. (2022). Milli həmrəyliyin Zəfəri // “Azərbaycan” qəz., 31 dekabr, № 288

О ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ И ВКЛАД В АЗЕРБАЙДЖАНОВЕДЕНИЕ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В 1990-Е ГОДЫ

Парвин Гёзалов

Доктор философии по истории (Ph.D.)

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətinin formalaşmasından bəhs edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Respublika XX əsrdə ikinci dəfə müstəqil dövlət olmuşdur və vurğulanmalıdır ki, Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlərdə ilk uğurlu addımları onun dünya, regional və subregional səviyyələrdə çoxtərəfli siyasətidir.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, İlham Əliyev, Vladimir Putin, Butros Qali, Qarabağ, Azərbaycan, Rusiya, Ermənistan, BBT Təhlükəsizlik Şurası.*

Summary

The article describes the formation of the foreign policy of the Azerbaijani state, it should be noted that the republic became an independent state for the second time in the 20th century and it should be emphasized that Azerbaijan's first successful steps in international relations became its multilateral policy at the world, regional and subregional levels.

Key words: *Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, Vladimir Putin, Boutros Gali, Karabakh, Azerbaijan, Russia, Armenia, UN Security Council.*

В статье вниманию уважаемых читателей представляю политические события после того как Азербайджанский парламент принял конституционный акт «О независимости Азербайджанской Республики» 18 октября 1991 года, таким образом, восстановилась государственная независимость, суверенитет Азербайджанской республики.

Уже 1 ноября Верховный Совет Азербайджанской Республики обратился в Организацию Объединенных Наций (ООН) с просьбой рассмотреть вопрос о приеме Азербайджана в члены ООН.

Говоря о становлении внешней политики государства, надо отметить, что республика второй раз за 20-й век стала независимым государством и следует подчеркнуть первые успешные шаги Азербайджана в международных отношениях, стало его многосторонняя дипломатия на мировом, региональном и субрегиональном уровнях.

Азербайджанская Республика с первых дней завоевания государственной независимости, одной из главных задач в своей внешнеполитической деятельности считала вступление в Международную Организацию ООН в качестве суверенного и независимого государства. Заявление и соответствующие документы Азербайджанского правительства о вступлении в ООН были рассмотрены на заседании Совета Безопасности 13-15 февраля 1992 года. Совет Безопасности принял решение удовлетворить просьбу Азербайджана и выдать соответствующую рекомендацию на рассмотрение 46-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН, которая состоялась 28 февраля 1992 года.

Республики бывшего Союза использовали посредничество дружественных им стран в вопросе принятия их в члены ООН. Азербайджан обратился с такой просьбой к Турции.

Азербайджанская Республика стала членом ООН, 2 марта 1992-го года. Постоянное представительство Азербайджана при ООН было открыто в Нью-Йорке 6 мая 1992 года.

С первого дня своего учреждения Поспредство развило активную деятельность в основных структурах организации, направленную на разъяснение реальной ситуации вокруг армяно-азербайджанского конфликта и защиту интересов республики.

Одной из труднейших задач Постпредства было разрушение тех стереотипов о нашей республике, которые создавали информационные структуры недружественных государств.

Благодаря дипломатическим усилиям президента Азербайджанской республики Гейдара Алиева, информационная блокада постепенно была снята.

Проводя постоянную работу в ООН и с членами Совета Безопасности ООН, дипломатические и политические усилия в значительной мере способствовали принятию следующих четырех резолюций по армяно-азербайджанскому конфликту номерами 822,853,874 и 884 требующих немедленного, полного, безоговорочного вывода оккупационных сил, подтверждающих территориальную целостность и неприкосновенность границ Азербайджана. Возвращения беженцев на исторические территории Азербайджана в местах постоянного проживания. Но к сожалению в силу двойных стандартов, до начала Второй Гарабахской войны 27 сентября 2020-го года, начавшиеся после очередной провокации армянской стороны, выше отмеченные резолюции не были выполнены и игнорировались всеми международными организациями.

Таким образом, сотрудничество Азербайджанской Республики с ООН и её специализированными учреждениями ЮНИСЕФ, ВОЗ. МОТ и другими вносит положительный эффект в дальнейший разворот деятельности и в этом направлении. Республика активно сотрудничает с ООН и её специализированными учреждениями и в следующих областях:

Борьбы международным терроризмом, свободы совести и религии, контроля за распространением наркотиков, защиты прав национальных меньшинств.

Несмотря на то, что Азербайджан принят в члены ОБСЕ в январе 1992 года, начало его выстроенному и принципиальному политическому курсу в отношениях с этой организацией было положено во второй половине 1993-го года.

Начиная именно с этого момента 3-й президент Азербайджана, общенациональный лидер Гейдар Алиев, выступая за осуждение международными и региональными организациями проблем безопасности, добился ускорения их реакции на события, происходящие в регионе, активизации усилий по восстановлению мира и стабильности в регионе. Особенно это касается вопроса решения конфликта в который вовлечен Азербайджан, и безосновательные претензии Армении в Карабахской территории. Глава Азербайджана, Общенациональный лидер Гейдар Алиев участвуя в работе международных и региональных форумов, добился того, что чтобы правда о конфликте стала достоянием широкой общественности, чтобы расширить ряд стран поддерживающих обоснованную позицию Азербайджана и осуждающих агрессию и оккупацию Армении, чтобы на высоких и авторитетных уровнях были приняты эффективные решения о путях устранения конфликта.

В 1994 году, после установления режима прекращения огня (май 1994г.). азербайджанская дипломатия в связи с приближающимся Будапештским саммитом ОБСЕ еще более активизировалась. В июле 1994-го года в Москве состоялась, встреча президентов Азербайджана и Армении, на которой было достигнуто общее согласие о сохранении режима прекращения огня.

Благодаря активным, колоссальным политическим и дипломатическим усилиям, широкому информированию о конфликте и мирным инициативам азербайджанского руководства за короткий срок после лета 1993 года произошли коренные изменения в подходе ведущих стран мира и отдельных влиятельных политиков к проблеме.

Азербайджанская дипломатия проявила в эти годы целенаправленную деятельность по использованию в решении конфликта возможностей таких глобальных организаций, как ООН и ОБС.

В координации усилий ООН и ОБСЕ по решению проблемы конфликта, в уточнении подходов к решению ряда принципиальных вопросов важную роль сыграл приезд тогдашнего генерального секретаря ООН Бутрос Бутроса Гали. На встрече с Бутросом Гали Гейдар Алиев заявил, что сторона постоянно сотрудничает с Минской группой и в целом с ОБСЕ, и старается обеспечить все условия для плодотворной работы в регионе.

Сегодняшние реальные события, наглядно показал всем наблюдателям мощь и авторитет Азербайджана на мировом уровне. Решительная и целенаправленная политические и дипломатические шаги Президента Ильхама Алиева, доказали что Азербайджан в силе решить все искусственно созданные трудности и преграды в достижении справедливости по отношению Азербайджана без вмешательства выше упомянутых организаций, которые около 30 лет придерживаясь двойных стандартов, вели двухстороннюю игру. Так, после очередной провокации Армении 27 сентября 2020-го года, Азербайджанские вооруженные силы по приказу Верховного Главнокомандующего И.Алиева начали контр наступательные действия и на сегодняшний день Карабахские земли и прилегающие Азербайджанские территории освобождены от оккупации Армении. Президент Азербайджана Ильхам Алиев благодаря отважным и активным дипломатическим усилиям, широкому информированию о конфликте и мирным инициативам Азербайджанского руководства за короткий срок произошли коренные изменения в подходе ведущих стран мира и отдельных влиятельных политиков к проблеме. Армения же не признала независимость и суверенитет Нагорного Карабаха. Это означало с точки зрения международного права, и Нагорный Карабах, и все прилегающие к нему районы являлись, являются неотъемлемой частью территории Азербайджанской Республики. Договор ОДКБ (о коллективной безопасности) предусматривает взаимную помощь в случае агрессии в отношении территории страны – участницы этого договора. На территорию Армянской Республики никто не покушался. И это не давало нам никакого права принять прямое участие в этих боевых действиях».

Литература

1. Гёзалов, П.Ф. (2016) Три знамени, принадлежавшие Нахичеванскому ханству. Баку: НПО «ГАСР», 80 с. (на азербайджанском и английском языках). [Электронный ресурс]. URL: https://www.ebooks.az/book_bGoOxVwJ.html (дата обращения 3.01.2023);
2. Путин: Карабах является частью Азербайджана // Коммерсант. 17 декабря 2020. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4617117> (дата обращения 4.01.2023).
3. Путин описал статус Нагорного Карабаха // РБК. 22 ноября 2020. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/5fbac1ab9a79472c47210106> (дата обращения 4.01.2023).
4. Азербайджанский учёный принял участие на международной конференции и выставке в Санкт-Петербурге (2021) // Азербайджан. Официальная государственная газета. №103 (8696), пятница 21 мая. С.7.
5. Знамена азербайджанских ханств в зеркале истории. [Электронный ресурс]. URL: www.youtube.com/watch?v=HotDn3sTg0M (дата обращения 5.03.2023).
6. Белоусов, Е. (2021) Участник из Азербайджана сделал петербургскую научную конференцию международной // Петербург Ньюс. [Электронный ресурс]. URL: <https://peterburg-news.ru/2021/05/17/uchastnik-iz-azerbajdzhana-sdelal-peterburgskuyu-nauchnuyu-konferencziyu-mezhdunarodnoj/> (дата обращения 27.12.2022).
7. Гезалов, П.Ф. (2010) Знамена азербайджанских ханств как источник по изучению истории государственности. Баку, “AFpoliqraf”, 208 с. URL: http://www.ebooks.az/book_GiHP4BsC.html# (дата обращения 12.01.2023).
8. Гёзалов, П.Ф. (2015) Нахичеванские знамена. Баку: НПО «ГАСР». 60 с. (на азербайджанском яз.);

НАУЧНАЯ МЫСЛЬ КАК ДВИГАТЕЛЬ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОГРЕССА В ПРЕДСТАВЛЕНИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Эльшана Гумбатова

Бакинский славянский университет

Старший преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания

Xülasə

Bu tezisdə Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin elmə, təhsilə münasibəti qısa şəkildə göstərilir. Müxtəlif illərdə dövlətimizin başçısı ilə şəxsən ünsiyyətdə olmaq şərəfinə layiq görülmüş nüfuzlu yerli alim və jurnalistlərin məqalələrindən ayrıca parçalar verilmişdir. İşdə toplanmış materiallara əsasən müəllif müəyyən etmişdir ki, elm və təhsil H.Ə. Əliyev iki mövqedən qiymətləndirirdi. Dar və geniş mənada. Birinci halda söhbət bədii yenilik axtarışında öz ifadəsini tapan dildən, mədəniyyətdən gedir. İkincisi, iqtisadiyyatın xidmətində olan elmdir. Sosial tərəqqi ilk növbədə iki geniş miqyaslı fenomenin simbiozunda görünür. Azərbaycan üçün bu nəhəng işdə Heydər Əliyevin rolunu yüksək qiymətləndiririk.

Açar sözlər: *Tərəqqi, demokratiya, elm, təhsil, iqtisadiyyat, axtarış*

Summary

These theses briefly show the attitude of the national leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev to science and education. Separate excerpts from the articles of authoritative domestic scientists and journalists who in different years had the honor to personally communicate with the head of our state are given. According to the materials collected in the work, the author found out that H.A. Aliyev considered science and education from two positions. In a narrow and broad sense. In the first case, we are talking about language, culture, which find its expression in search of artistic innovations. The second is science at the service of the economy. In the symbiosis of two large-scale phenomena, social progress is primarily seen. It is difficult to assess the role of Heydar Aliyev in this huge work for Azerbaijan.

Key words: *Progress, democracy, science, education, economics, search.*

Однажды великий писатель с несвойственным для романтика миросозерцанием Э. Золя воскликнул: «Только истинная наука способна дать в руки всему человечеству путеводную нить к истине, подлинному счастью и справедливости» [Золя, 1989]. Подобных высказываний немало. В цитируемых словах нас в первую очередь привлекла не столько клишированная аксиома, сколько высказывание художника слова, а не деятелей науки, что было бы естественно и очевидно. В то же время это говорит нам о том, что научную мысль не остановить; ей придаётся такое колоссальное значение, которое, пожалуй, опережает многие другие сферы общественно-социального бытия. И в конце 1960-х годов, и в наши дни ясно, что среди политических деятелей мира, стоящих у руля государства, мало найдётся равных Гейдару Алиеву, который столь отчётливо понимал бы эту истину. Причём, не только осознавал как понятие непреложное; в ряде его публичных выступлений однозначно высказывалась мысль о приоритете научных достижений как двигателя прогресса. Ценностные новаторские идеи великий политический лидер внедрял в сознание масс, считая важнейшей задачей проникновение науки в жизнь как необходимое условие функционирования всех общественных институтов государства. С такой панацеей существования человека и не поспоришь.

Однако для активного и целенаправленного развития науки должна быть создана и соответствующая почва. Сделаем маленькое отступление от избранной нами темы. Автор популярного киносценария «Укрощение огня» Даниил Храбровицкий приводит отрывок из любопытной беседы Сергея Королёва с престарелым авторитетным учёным К. Циолковским. Будущий великий конструктор в молодости (1920-1930-ые годы) мечтал об освоении космического пространства. На радужные мечты Циолковский парировал: «Вы понимаете, что такое создание ракеты и полёты в космос? Для этого нужна мощная материально-техническая база, взлёт передовой мысли и огромный научный потенциал. Без этого движения вперёд немислимо!»

Вернёмся к теме наших тезисов. Гейдар Алиев прекрасно осознавал большое значение науки, но отдавал себе также ясный отчёт в том, что в должности Первого секретаря ЦК принял руководство республикой (конец 1960-х гг.) в крайне тяжёлом для неё положении. Её

лихорадил глубокий кризис, и экономика была на низком уровне. В таких условиях мудрость и прозорливость Г.А. Алиева проявились прежде всего в том, что под наукой он разумел не только внедрение в школы, вузы, предприятия и организации собственно технологических новшеств (типа приборостроения, расширения сферы инженерологии и т.п.), но увеличение национального дохода республики, объёма сельскохозяйственной и промышленной продукции. Иными словами, Гейдар Алиев говорил, писал и ратовал за науку, стоящую на страже интересов экономики. А подведение под неё солидную материально-техническую базу было крайне необходимо. В таком широком понимании наука реально превращалась в двигатель общественного прогресса в целом. Историк Ирада Гусейнова по этому поводу зафиксировала: «Гейдар Алиев рассматривал основные функции науки так широко, что вмещал в них достижения технического прогресса, увеличение производства труда, экономические показатели, энергетику, нефтяную промышленность, черную металлургию, химическую и нефтехимическую промышленность, сельское хозяйство. То есть практически все области общественной жизни, включая даже радио-сводки по сбору урожая зерна, овощей, хлопка, чая, винограда, и т.д.» [Гусейнова, 2005].

Комментарии к словам азербайджанского академика здесь, по нашему мнению, излишне, так как отмеченное ясно доказывает широту и глубину взглядов Г.А. Алиева на науку в целом. Небезынтересно, на наш взгляд, добавление к такому суждению. Фатма Абдулла-заде уточняла: «По глубокому убеждению Гейдара Алиева, даже не столько нефть, огромные богатства моря, хлопок и недра, но именно наш трудолюбивый свободный народ составляет главное национальное достояние республики. Равно опираясь как на последние научные достижения учёных, так и на высокий интеллектуальный потенциал азербайджанского народа, можно смело двигаться вперёд по пути общественного прогресса» [Абдулла-заде, 1998]. Объединяя мнение двух учёных нетрудно прийти к следующему заключению: наука в мировидении Г.А. Алиева вмещала в себя все сферы общественной жизни, к тому же с опорой и на народное мнение, к которому Г.А. Алиев всегда с очень большим вниманием прислушивался. Следует задаться ещё и таким важным и острым вопросом: как интегрировать научные идеи в такой большой диапазон различных областей? Если рассуждать в узком смысле слова, то наука органично вписывается в любые школьно-вузовские дисциплины, и об этом есть немало официальной литературы, повествующей о встречах Президента АР с нашей молодёжью. А в широком смысле для внедрения всевозможных научных новшеств и технологий во все сферы жизни государству требовался умелый, сильный и талантливый организатор. Силы, как известно, внутри характера личности складываются. Гейдар Алиев и явился таким организатором, как каждая переломная эпоха в мировой истории раз в столетие рождает гениев-титанов. Ведь он видел в науке и образовании такой мощный стимул общественного прогресса, который позволил ему в течение правления (с учётом повторного возвращения к власти) приватизировать многие объекты промышленности, транспорта, торговли, произвёл перестройку банковско-финансовой системы, осуществил многочисленные проекты в экономике.

В нашем представлении второй путь более предпочтителен, и перспективен, так как он охватывает все области социального бытия. На него всегда и ориентировался наш великий политический лидер. Однако для того чтобы реформировать эти области и поднять республику во всех отношениях на большую высоту, недостаточно только личностных качеств. То, что Гейдар Алиев от природы обладал неутомимой активностью, беспримерной инициативой и предельной внутренней организованностью, не являлось секретом даже для глав правительств зарубежных государств. Но мы в настоящих тезисах хотим зафиксировать внимание на его исключительных аналитических способностях. И в данном отношении он самолично был тесно связан с наукой и образованием в целом. Избранный им социально-политический курс в развитии и прогрессе нашего общества, был прежде всего основан на идеологии «азербайджанства» и глубоком аналитическом анализе, что всемерно повышало и укрепляло научный потенциал республики, обеспечивая стойкий успех во всех благих начинаниях.

А как иначе? Ведь любые значимые научные открытия делаются не для формальной «галочки» в официальных документах, но для их внедрения. Если брать гуманитарную сферу

– язык, литературу, историю, философию и методику их преподавания, то следует говорить и писать о прорыве художественных исканий в так называемых точных и неточных науках соответственно. И на различных встречах с представителями творческой интеллигенции Г.А. Алиев заострял на этом особое внимание. Михаил Гусман свидетельствовал: «При очень плотном графике работы Гейдару Алиеву в октябре 1979 года республиканское телевидение выделило около тридцати минут для встречи с журналистами и молодыми учёными Азербайджана. Однако беседа продолжалась более 1,5 часа. Г.А. Алиев резонно спросил: разве можно вместить беседу о науке, образовании и СМИ в полчаса? И собравшимся дал очень ценностные рекомендации на ближайшее и отдалённое будущее» [Гусман, 1979].

Если брать сугубо политическую или социально-экономические сферы, то научные достижения, как доказывал Г.А. Алиев, – это в первую очередь главная движущая сила в повышении качества и уровня жизни *людей*, а также прямой путь к прогрессу и улучшению их благосостояния. Общенационального лидера азербайджанского народа нет с нами уже около двадцати лет, но история подтвердила правоту всех его идей. Недаром указанный внешнеполитический курс успешно развивает нынешний Президент АР Ильхам Алиев. В своих воспоминаниях он пишет: «Национальную память народа обеспечивают и развивают просвещение, литература, язык, наука и искусство» [Алиев, 2007: 178]. И дело Г.А. Алиева живёт и будет жить в веках.

Литература

1. Абдулла-заде, Фатъма (1998). Гейдар Алиев. Политический портрет. Баку: Издательство «XXI век», 101 с.
2. Алиев, Ильхам (2007). Я верю в мой Азербайджан. М.: Бослен, 347 с.
3. Гусейнова, Ирада (2005). Гейдар Алиев - от политического руководителя к общенациональному лидеру. Баку, «Тахсил», 504 с., с.144-145.
4. Гусман, Михаил (1979). Беседа с Г.А. Алиевым о науке и образовании // Бакинский рабочий, 19 октября, с.2.
5. Золя, Э. (1989) Собрание сочинений в 18-ти томах. Т17. М.: Художественная литература, 321 с., с.132.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI

Çingiz Abbasov

Bakı Slavyan Universitetinin

Praktik rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının baş müəllimi

Summary

Theses are dedicated to Heydar Aliyev and the ideology of Azerbaijan. It is noted that the national leader has an exceptional place in the history of Azerbaijani statehood. An important part of the theoretical and practical activities of Heydar Aliyev is analyzed. The practical activity and ideological and political views of Heydar Aliyev played a huge role in the return of the Azerbaijani people, who for many years were deprived of statehood and national and spiritual roots. Heydar Aliyev turned Azerbaijanism into a platform of national unity, on which the whole nation relies - all Azerbaijanis living in the world, all our compatriots and countrymen connected with Azerbaijan. The theses emphasize the fact that during the first period of Heydar Aliyev's leadership of Azerbaijan, in the 1969-82 s, favorable socio-political, scientific and spiritual conditions were created for the development of Azerbaijanism.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan Democratic Republic, diasporas, national, state

Резюме

Тезисы посвящаются Гейдару Алиеву и идеологии Азербайджанства. Отмечается, что общенациональному лидеру принадлежит исключительное место в истории азербайджанской государственности. Анализируется важная часть теоретической и практической деятельности Гейдара Алиева. Практическая деятельность и идейно-политические взгляды Гейдара Алиева сыграли огромную роль в возвращении азербайджанского народа, который на протяжении многих лет был лишен государственности и национально-духовных корней. Гейдар Алиев превратил азербайджанство в платформу национального единства, на которую опирается целый народ – все проживающие в мире азербайджанцы, все наши соотечественники и земляки, связанные с Азербайджаном.

В тезисах особо подчеркивается тот факт, что в первый период руководства Гейдаром Алиевым Азербайджаном – в 1969-82-х годах были созданы благоприятные общественно-политические, научно-духовные условия для развития азербайджанства.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджанская Демократическая Республика, диаспоры, национальный, государство

Dövlət qurmaq əsrlər boyu hər bir xalqın nəyə qadir olduğunu, şərəfli mübarizə yolunu, dünya dövlətləri sırasında layiqli yer tutmaq bacarığını nümayiş etdirmişdir. Milli dövlətin mövcudluğu vacib şərtlərdən biridir. Yalnız özünü dərk edən xalqlar milli dövlət quraraq onun mövcudluğunu qoruyub saxlaya bilmişlər.

Heydər Əliyev məhz birinci hakimiyyəti illərində milli-mənəvi dəyərlərin, milli ruhun qorunması, kadrların milliləşdirilməsi, Azərbaycançılıq ideologiyasının sistem halına salınması istiqamətində bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir.

Ötən əsrin sonlarına doğru çoxəsrlik tarixi mücadilənin yekunu kimi dövlətçiliyini bərpa edən, azadlığa qovuşan Azərbaycan xalqının milli inkişaf yolunun və ideologiyasının formalaşması da məhz ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqil respublikamıza rəhbərliyi dövründə olmuşdur. Ulu öndər daim vurğulayırdı ki, Azərbaycançılıq ideologiyası real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Heydər Əliyevin fəlsəfi baxışlarına görə, Azərbaycançılıq milli mənsubiyyəti, milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini həm müdafiə etməyi, həm də qoruyub saxlamağı bacaran, dövlətlə vətəndaşların mənafeyini üzvi şəkildə birləşdirən Azərbaycançılıq ideologiyası ölkədə vətəndaş birliyi və vahid sosisium üçün uğurlu təməldir. "Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası Azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz Azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq", – deyən Heydər Əliyev dühası Azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə cəmiyyətin həmrəylik və bütövlüyünə, mənəvi birliyinə nail olmuşdur (Dünya..., 2001).

Azərbaycançılıq ideologiyası dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşməsini şərtləndirən tarixi-siyasi amillərin təsnifatını, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində dövlətin qarşısında duran vəzifələri, onların Azərbaycana münasibətdə üzərinə düşən mənəvi öhdəlikləri, habelə azərbaycanlı anlayışının sosial-fəlsəfi məzmununu müəyyənləşdirən konsepsiyadır. Azərbaycançılıq millətindən asılı olmayaraq, özünü azərbaycanlı sayan vətəndaşların həmrəyliyi üçün möhkəm istinad mənbəyi, ideoloji bünövrədir. Bu ideologiyanın pozitiv xarakteri həm də bütün dünyaya səpələnmiş 50 milyondan artıq azərbaycanlıyı vahid ideallar naminə səfərbər etmək qüdrəti ilə müəyyən olunur. Milli-mənəvi, islami-əxlaqi, dünyəvi-humanitar dəyərləri, Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin dialoqunu, türkçülük və avropaçılıq meyillərini, tarixi təkamüldə varislik və tərəqqiçiliyi, ünsiyyət birliyini ahəngdar şəkildə ehtiva edən Azərbaycançılıq ideologiyası məhz buna görə də müxtəlif coğrafi regionlarda, sosial-siyasi sistemlərdə, mədəni mühtirlərdə formalaşmış diasporumuz üçün cəlbədidir.

Azərbaycançılığı şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də milli ənənədir. Milli düşüncə sisteminin genetik qaynağı olan Azərbaycançılığın inkişaf stimulyatoru da məhz ənənədir. Ənənə uzun əsrlərin sınağından keçərək tarixi təcrübəni yığır, xalqın müdrikliyi, onun mənəvi mədəniyyəti və s. amillər bu anlayışda ifadə olunur. O, keçmişlə gələcəyi əlaqələndirir, etnokulturoloji mövcudluğu qoruyur. Bu ənənələr xalqın keçdiyi zəngin tarixi yolun mütərəqqi yaşam təcrübəsini özündə qoruyub saxlayır. Deməli, Azərbaycançılıq ideologiyası həm də xalqın tarixən tapındığı ənənələri gələcək nəsillərə ötürən körpüdür. Azərbaycançılığın gücü, eyni zamanda, fərdi maraq və meyilləri dövlət siyasəti ilə birləşdirmək, xalqın milli-mədəni eyniyyətini qoruyub saxlamaq imkanları ilə ölçülür.

Dövlətçilik hisslərinə malik olmayan xalq milli dövlətini inkişaf etdirə bilməz. Bu mənada, Azərbaycançılıq ideologiyası milləti, xalqı, dövləti qəlbən sevməyi, onun naminə yorulmadan çalışmağı bütün mahiyyəti ilə təşviq edir. Xalqın milli varlığını ifadə edən rəmzlərə, adət-ənənələrə, ali mənəvi dəyərlərə yüksək sədaqət, ana dilinə məhəbbət, bəşəri ideallara hörmət Azərbaycançılığın milli mahiyyətini açmaqla yanaşı, onun humanist səciyyə daşdığını göstərir. Azərbaycançılığın əsa-

sında yer alan ünsiyyət birliyi isə vahid ana dilimiz vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan dili milliliyin ifadə vasitəsi olduğu üçün Azərbaycançılıq ideologiyasının komponenti kimi çıxış edir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Vətən və xalq qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biri də milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi baxımından çox əhəmiyyətli olan Azərbaycançılıq ideyasını irəli sürməsi, onu milli diasporun təşkilatlanması üçün ideoloji təmələ çevirməsidir. Ümummilli lider xarici ölkələrə səfərləri zamanı azərbaycanlılarla çoxsaylı görüşlər keçirmiş, xaricdə yaşayan soydaşlarımızı daim milli ideya ətrafında birləşməyə, təşkilatlanmağa, icmalar, milli cəmiyyətlər yaratmağa səsləmişdir. Ulu öndər daim həmvətənlərimizi yaşadıkları ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etməyə, eyni zamanda, Vətənlə - doğma Azərbaycanla sıx əlaqə saxlamağa, bir an da olsun Azərbaycanı təmsil etdiklərini unutmamağa çağırırmışdır. 1997-ci ildə Heydər Əliyev ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı Azərbaycan diasporu qarşısında çıxışında bu istiqamətdə əsas prinsipləri müəyyən etmişdir: "Siz düşünməyin ki, Azərbaycan bizim üçün nə edib, düşünün ki, biz Azərbaycan üçün nə etmişik. Onda Azərbaycan da irəli gedər, Azərbaycan diasporu da inkişaf edər... Harada doğulmağın fərqi yoxdur, əsas odur ki, sən azərbaycanlısan, Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin daşıyıcısısan" (2).

Ulu öndər özünəməxsus uzaqgörənlik və müdrikliklə ilk gündən xarici siyasətdə strateji hədəfləri düzgün müəyyənləşdirərək demişdir ki, müasir dövrdə hər bir dövlətin qüdrəti yalnız iqtisadi resurslarla deyil, həm də onun xaricdə formalaşdırdığı diaspor və lobbinin gücü ilə ölçülür. Bu sahəyə xüsusi diqqət yetirmədən xarici siyasətdə ciddi nailiyyətlər qazanmaq, habelə milli məsələlərin beynəlxalq müstəvidə qaldırılmasına nail olmaq mümkün deyil. Məhz bu səbəbdən də Azərbaycan hakimiyyəti dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə nail olmaq üçün üzərinə düşən tarixi missiyanı məsuliyyətlə yerinə yetirməyə, bu sahədə sistemli və ardıcıl siyasət yeritməyə çalışmışdır. Azərbaycan dövləti dünya azərbaycanlılarının potensial imkanlarını cəmləmək, müstəqil dövlət quruculuğu prosesində meydana çıxan müxtəlif problemlərin həllinə yönəltmək, daha sıx əlaqələr yaratmaq, milli birliyə nail olmaq istiqamətində ardıcıl və sistemli iş aparmışdır. 2001-ci ilin ən yaddaqalan və milli həmrəyliyimizin nümayişinin ən yüksək zirvələrindən biri noyabrın 9-10-da Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2001-ci il mayın 23-də imzaladığı sərəncama əsasən, keçirilmiş bu qurultay dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, dünya azərbaycanlıları arasında birliyin, həmrəyliyin təmin olunması, habelə Azərbaycan icmaları, cəmiyyət və birliklərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi və əlaqələndirilməsi üçün şərait yaratmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmin tarixi tədbirdəki çıxışında dünya azərbaycanlıları arasında milli birliyin və həmrəyliyin təmin edilməsi, Azərbaycan dövləti ilə dünya azərbaycanlılarının əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, qarşıya çıxan problemlərin həllində səylərin birləşdirilməsi, Azərbaycan dilinin və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanılması, inkişaf etdirilməsi zərurəti ilə bağlı tövsiyə xarakterli fikirlərini söyləmişdir. Həmin qurultaydan sonra Azərbaycan diaspor hərəkəti tamamilə yeni mərhələyə qədəm qoymuş, ümummilli lider Heydər Əliyev bu sahədə sistemli dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə 2002-ci ildə "Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş Üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması barədə" fərman imzalamışdır. Prezident İlham Əliyevin 8 fevral 2006-cı il tarixli sərəncamı ilə 2006-cı il martın 16-da Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının keçirilməsi diaspor quruculuğu işinə yeni nəfəs verməklə ən əlamətdar hadisələrdən biri kimi yadda qalmışdır. Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayının keçirilməsində isə məqsəd hesabat dövründə diaspor quruculuğu istiqamətində görülmüş işləri dəyərləndirmək, habelə xaricdə yaşayan soydaşlarımızın üzləşdiyi bəzi problemləri, yaşadıkları ölkələrin siyasətinə təsir imkanlarını öyrənmək, onların tarixi Vətənlə daha geniş əlaqələrinin qurulmasına xidmət edən tədbirlərin hazırlanmasını təmin etməkdən ibarət olmuşdur.

Müasir dövrdə diaspor quruculuğu konkret zamanla məhdudlaşmayan, daimi fəallıq və zəhmət tələb edən uzunmüddətli prosesdir. Reallıq göstərir ki, xaricdəki Azərbaycan diasporunun imkanlarından geniş istifadə olunması, ölkə həyatının müxtəlif sahələrində meydana çıxan problemlərin həllində onun fəal iştirakının gerçəkləşdirilməsi yolunda hələ çox işlər görülməlidir. Prezident İlham Əliyevin bu sahədə ardıcıl və qətiyyətli, məqsədyönlü və prinsipsial siyasət aparması deməyə əsas

verir ki, yaxın illərdə Azərbaycan diasporu daha da güclənəcək, doğma Vətənin taleyüklü problemlərinin həllində daha yaxından iştirak edəcəkdir (Cəbrayilov, 2011).

Ədəbiyyat

1. Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı (2001). Bakı, 9-10 noyabr, Heydər Əliyevin tarixi çıxışı.
2. Heydər Əliyev irsini araşdırma mərkəzi // <https://lib.aliyev-heritage.org/az/6555664.html>
3. <https://president.az/az/articles/view/2709/print>
4. Cəbrayilov, R., (2011) Azərbaycan. 2011, 17 may, s. 6.

“DİASPOR SƏDASI”

Çingiz Abdullayev

Bakı Slavyan Universitetinin

Azərbaycan multikulturalizmi və ölkəşünaslıq kafedrasının professoru

Summary

During the Soviet period, Heydar Aliyev, who led the Republic of Azerbaijan, laid the foundation for the formation of diaspora societies in the future by sending Azerbaijani students to various cities of the USSR and partly abroad. After the independence of Azerbaijan, the First Congress of World Azerbaijanis held in Baku on November 9-10, 2001 was a significant event as a result of the meetings of national leader Heydar Aliyev with diaspora representatives during his visits to foreign countries. The words of Heydar Aliyev, who delivered the final speech at the congress, "I am proud and have always been proud that I am an Azerbaijani" became the motto of our diaspora.

Key words: Azerbaijan, diaspora, Turkic world, dream of republic

Резюме

Гейдар Алиев, возглавлявший Азербайджанскую Республику в советский период, заложил основы для формирования диаспорных общин в будущем, отправив азербайджанских студентов в различные города СССР и частично за рубеж. Первый съезд азербайджанцев мира, проведенный в Баку 9-10 ноября 2001 года после обретения Азербайджаном независимости, стал важным событием в результате встреч общенационального лидера Гейдара Алиева с представителями диаспоры во время его визитов в зарубежные страны. Слова Гейдара Алиева, выступившего с заключительной речью на съезде, "Я горжусь и всегда гордился тем, что я азербайджанец", стали девизом нашей диаспоры.

Ключевые слова: Азербайджан, диаспора, турецкий мир, мечта о республике

Azərbaycan diasporunun coğrafiyasına nəzər salsaq, gözlərimizin önünə ilk gələn Tbilisi şəhəri olur. Qafqazda mədəniyyətlərin qovuşduğu Tbilisi şəhərinə azərbaycanlı mütəfəkkir və tələbələrin axını bir gerçəklik idi. Yəqin keçmişdə Tbilisidə Mirzə Şəfi Vazehdən dərs alan Mirzə Fətəli Axundov məclislərdə soydaşlarımızla bir araya gəlib diaspor cəmiyyətinin qurulması haqqında da düşünmüşlər. Məhz Tbilisidə səs salan Aşıq Ələsgərin dastanlarının sədası Göyçədən İrəvana, Zəngəzura, Qarsa, İğdır, Naxçıvana, Borçalıya, Təbrizə, Gəncəyə və digər mahallara yayılmağa başladı. Saz-söz adamları ilə yanaşı, Azərbaycanın görkəmli mütəfəkkirləri Həsən bəy Zərdəbi, İsmayıl Qasıralı, Mirzə Ələkbər Sabir, Mirzə Cəlil və başqaları müxtəlif zaman kəsiyində xalqı maarifləndirərək gələcəyi düşünür, o dövr yetişməkdə olan gənclərimizi ruhlandıraraq Azərbaycanın istiqballıyyəti uğrunda mübarizəyə sövq edirdilər.

Sanki Qoridə, İstanbulda, Kazanda, Sankt-Peterburqda, Kiyevdə, Erlangendə, Varşavada, Parisdə təhsil alan soydaşlarımız geriye dönərək müstəqil Azərbaycan Respublikasının atributlarını yaratmaqla mübarizəyə qoşuldular. Əgər Tbilisidə Meydan ərazisində soydaşlarımızın görüşləri məclislərdə keçirdisə, Türkiyədə, Amasiya şəhərində belə görüşlər, əsasən, azərbaycanlıların Şirvanlı məscidində baş tuturdu.

O zaman türk dünyasının görkəmli xadimləri İsmayıl Qasıralı, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əhməd Cavad və Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycanı müstəqil görmək arzularını İstanbuldan, Kırımdan, Dərbənddən və Batumidən səsləndirirdilərsə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli Xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə həmkarları ilə birlikdə Tbilisidə, Bakı-

da, Gəncədə mücadilə aparırdılar. Nəhayət, 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti quruldu, Versal sülh müqaviləsinə imza atıldı.

23 aylıq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müstəqilliyini itirdikdən sonra ayrılığa dözməyən cümhuriyyətçilərin bir qismi mühacir həyatı yaşayaraq ilk diaspor cəmiyyətlərini qurmaqla təsəlli tapdılar. Əlimərdan bəy Topçubaşov və Ceyhun Hacıbəyli Parisdə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə isə Varşava və Berlində məskunlaşan soydaşlarımızı və tələbələri bir araya gətirərək dərnlər qurmağa başladılar. Əsasən, Berlində və Varşavada nəşr olunan “Qurtuluş”, “Azərbaycan” dərgiləri soydaşlarımızı tənha buraxmırdı. Berlində qısa zaman kəsiyində məşhur olan bəli yazıçı Məhəmməd Əsəd bəy və Parisdə Ümmülbanu öz əsərləri ilə o dövr cərəyan edən hadisələri təsvir edib Azərbaycan həqiqətlərini Avropa oxucularına çatdırırdılar.

Ötən əsrin əvvəllərində professor Bəkir Çobanzadə Türkiyədə, Krimdə, İsveçrədə, əsasən də Macarıstanda yaşadığı dövrdə nəşr etdiyi “Şərq” qəzeti vasitəsilə azərbaycançılıq məfkurəsini yaymağa çalışırdı. Yazıçı, ictimai-xadim Yusif Vəzir Cəmənzəminli isə Ukraynada fəallığı ilə seçilirdi. Şərqi Avropanın digər ölkəsində, Polşada general Plisutskinin heyətində olan azərbaycanlı zabidlərdən Vəli bəy Yedigərin təmsalında irəli sürülən təşəbbüslə “Prometey” təşkilatı yarandı. Təşkilat Avropada, ələlxüsüs də, Almaniyə və Fransada soydaşlarımız arasında zamanında təmas nöqtəsi oldu.

Bakıda, Kiyevdə, İstanbulda və Berlində mükəmməl təhsil almış türkoloq alim, professor Əhməd Cəfəroğlunun fəaliyyət dairəsi Türkiyə ilə yanaşı, Almaniyə, İspaniyə, Polşa, Macarıstan və Ukraynanı da əhatə edirdi. Türkiyədə Azərbaycan “Yurd bilgisi” jurnalının baş redaktoru Argentində, Buenos-Ayresdə fəaliyyət göstərən “Turan” cəmiyyətinin fəxri üzvü idi.

Orta Asiyanın bir sıra şəhərlərində, əsasən Buxara, Səmərqənd, Bişkek və Alma-Atada azərbaycanlıların fəaliyyəti ötrə xarakter daşıyırdısa, Aşqabadda görkəmli ictimai xadim Salman Məmtazin simasında diaspor fəaliyyəti qəzet və jurnallarda dərc olunan məqalələrdə öz əksini tapırdı.

XX əsrin ortalarında Maqşud Şeyxzadənin Daşkənddəki yaradıcılığının nəticəsi olaraq, Cilər-qan məhəlləsində yaşayan çoxsaylı azərbaycanlıların təşkilatlanmasına səbəb olmuşdu. Onun yazdığı “Daşkəndnamə” əsəri isə özbək xalqının sevimli dastanına çevrilmişdi. O dövrdə Mosul və Kərkükdən türkmən qardaşlarımızın arzularını şair Əbdül Lətif Bəndəroğlu bizlərə professor Qəzənfər Paşayev vasitəsi ilə çatdıraraq körpü rolunu oynamışdı.

ABŞ-nin Berkli Universitetinin professoru, həmyerlimiz Lütfi Zadənin qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi ilə elmə vurduğu möhür, Landaunun elmi ixtiraları, Rusiyanın Uzaq Sibir bölgəsində digər həmyerlimiz, geoloq, professor Fərman Salmanovun neft mənbələrinin kəşfi beynəlxalq arenada Azərbaycan adına layiqli izlər qoyurdu.

Xaricdə Cümhuriyyət arzusu ilə yaşayan soydaşlarımızın bir qismi ilə Fransada diplomat Ramiz Abutalıbov, digər qismi ilə hələ Sovetlər dönəmində Almaniyada tərəfindən keçirilən görüşlər nəticəsində ilk cəmiyyətin qurulmasına nail olduq. 1989-cu ilin yanvar ayında Almaniyanın Köln şəhərində “Azərbaycan Evi”ndə gənclərdən ibarət Azərbaycan nümayəndə heyətilə soydaşlarımızın görüşləri o dövr üçün inanılmaz idi.

Həsən Qərevi, Xalis Tezel və Nihat Çətinkeyə tərəfindən xalqımızın Qanlı 20 Yanvar və Xocalı faciəsi ilə bağlı etirazları bəyanat formasında Birləşmiş Millətlər Təşkilatına və xarici dövlətlərin başçalarına ünvanlanmışdı. Bonn-Brüssel və İstanbul yürüşləri beynəlxalq aləmə səs salmışdı.

XX əsrin sonlarının izdihamlı mitingləri ilə xalqın müstəqilliyə gedən yolda mücadilə etməsi beynəlxalq arenaya səs salmışdı. 1990-cı ilin yayında İstanbuldan Azərbaycana təşrif buyurmuş Azərbaycan cəmiyyətinin sədri Nihat Çətinkeyə özü ilə müstəqil Azərbaycanın bayraq və digər atributlarını gətirərək Yazıçılar Birliyində azadlıq aşıqlərinə təqdim etmişdi.

Diaspor sahəsini əhatə edən monoqrafiyə və elmi işlər davamlı yazılmaqdadır. Vəli Həbiboghlunun “Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu”, Rövşən Məmmədovun “Azərbaycan diasporu və milli mətbuat”, “Azərbaycan diasporu”, Vəzəh Əsgərovun “Azərbaycanlıların Fransaya immiqrasiyası: tarix və perspektivlər”, Sevil Kərimovanın “Azərbaycan-İtaliya mədəni əlaqələri” kitabları, Sevinc Əsgərovanın “Azərbaycan-Çexiya tarixi mədəni əlaqələri” və Cavid Ələkbərlinin “Azərbaycan-İspaniya mədəni əlaqələri” elmi işləri həm də diaspor fəaliyyəti üçün mühüm mənbələrdir.

Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi layihələr Fransa, Böyük Britaniya, İtaliya, Almaniyə, Bolqarıstan və Pakistanda Azərbaycanın beynəlxalq arenada tanınmasına xidmət etməkdədir.

Müasir dövrümüzdə Moskvada Ümumrusiya Azərbaycanlılarının Gənclər Təşkilatı “AMOR”-un uğurlu nümunəsi, həmçinin, İstanbulda, Vyanada, Parisdə, Berlində, Kölnə, Barselonada və başqa şəhərlərdə yaranan Azərbaycan evləri və Qarabağ məktəblərinə təkanverici qüvvə oldu və xaricdə cəmiyyətlərin fəallığı artmağa başladı, tədris və mədəniyyət mərkəzləri yarandı.

Hələ sovetlər dönməndə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edən Heydər Əliyev azərbaycanlı tələbələrini SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərinə və qismən də xaricə göndərməklə gələcəkdə diaspor cəmiyyətlərinin yaranmasının təməlini qoymuşdu. Azərbaycan müstəqilliyə qovuşandan sonra ümum-milli lider Heydər Əliyevin xarici ölkələrə səfərləri zamanı diaspor nümayəndələri ilə görüşlərinin məntiqi nəticəsində 2001-ci ilin 9-10 noyabr tarixində Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının Birinci Qurultayı əlamətdar hadisə idi. Qurultayda yekun nitq söyləyən Heydər Əliyevin “Mən fəxr edirəm və həmişə fəxr etmişəm ki, mən azərbaycanlıyam” kəlamı diasporumuzun devizi oldu.

Möhtəşəm tədbirin növbəti ilində yaradılan Diasporla iş üzrə Dövlət Komitəsi xaricdə yaşayan azərbaycanlıların inam məkanı sayılır. Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın qayğısı sayəsində Azərbaycan beynəlxalq arenada öz nüfuzunu artırmaqdadır. Qarabağda qəhrəmanlıq eposunu yazan ordumuz Ali Baş Komandanın rəhbərliyi və xalqın dəmir yumruq birliyi nəticəsində ərazi bütövlüyümüzü bərpa etdi və dəniz səviyyəsindən 1350 metr hündürlükdə - Şuşada Azərbaycan bayrağı dalğalandı. 44 günlük döyüş ərəfəsində ürəkləri bizimlə döyünən türk qardaşlarımız, başda Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycan sevdası hər birimizin qürur mənbəyidir.

Dünya azərbaycanlılarının Şuşada keçirilən Zəfər Qurultayında Amerikadan Avstraliyaya, Avropadan Asiyaya kimi eşidilən “Qarabağ Azərbaycandır”, “Azadlıq”, “Zəfər”, “Qələbə” kəlmələri Vətən dili ilə hər bir soydaşımızın Ana sözü oldu.

Ədəbiyyat

1. Həbiboglu, Vəli (2001). “Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu”. Bakı: Qartal.
2. Керимова, Севиль (2020). «Азербайджано-итальянские культурные связи».
3. Orhan, Aras. “Biz Azərbaycanı çox sevdik”. “Mücrü” nəşriyyatı.

ГЕЙДАР АЛИЕВ – ВЕЛИКАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ФИГУРА НА МИРОВОЙ АРЕНЕ

Сергей Гусаров

доктор юридических наук,
профессор Харьковского национального университета внутренних дел

Xülasə

2023-cü il Azərbaycanda mühüm bir tarix – fikirləri zamanı qabaqlayan və əməlləri tarixi dəyişən Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illik yubiley ilidir. Heydər Əliyev milləti birləşdirə bildi və o, haqlı olaraq Azərbaycan xalqının ümummilli liderinə çevrildi. Azərbaycan SSR DTK-də işə başlayan müstəqil Azərbaycanın Prezidentinə qədər onun peşəkar yolunu öyrənərkən mən əsl dövlətçi, ədəb-ərkan və ləyaqətin sadəcə söz olmadığı bir insanı görürəm. Onun üçün prioritet həmişə ölkənin maraqları olub. SSRİ-nin dağılmasından sonra, Azərbaycan qanlı qarşıdurma və iqtisadi dağıntı astanasında olarkən Heydər Əliyev qan tökülməsini dayandıra, ölkə iqtisadiyyatını dərin böhrandan çıxara bildi. Şəxsi peşəkar inkişafımda Heydər Əliyev mühüm rol oynamışdır. Daxili işlər orqanlarında, daha sonra Ukraynanın Ali Radasının deputat korpusunun tərkibində işləyərkən mən tez-tez görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin tərcümeyi-halına qayıdırdım. Bir çox çətin vəziyyətlərdə onun qətiyyətli hərəkətlərini təhlil edərək, peşəkar suallara və ya problem həll etmə addımlarına cavab tapırdım. Heydər Əliyev Ukrayna və Azərbaycan xalqlarının tarixi dostluğunu möhkəmləndirdi. Ukrayna üçün çətin anlarda, 1990-cı illərin sonlarındakı yanacaq böhranını xatırlatmaq kifayətdir. Azərbaycan Ukraynaya yanacaq təminatında dəstək və yardım göstərmişdir. Hələ SSRİ dövründə, Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində Heydər Əliyev Ukraynanın mədəni və iqtisadi potensialının inkişafı üçün çox işlər görmüşdür. Onun birbaşa köməyi ilə Milli Filarmoniyanın bərpası üçün vəsait ayrıldı. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Obolon” zavodu, uşaq qidası fabriki tikilib. Hesab edirəm ki, Heydər Əliyev Ukraynaya xüsusi münasibət bəsləyirdi, çünki xalqlarımızın tarixində qərībā də olsa, ümumi cəhətlər çoxdur. Ukrayna və Azərbaycan XX əsr ərzində iki dəfə – əsrin əvvəlində və sonunda müstəqillik əldə ediblər.

Açar sözlər: Azərbaycan, Ukrayna, Heydər Əliyev, prezident, dostluq.

Summary

2023 is an important date in Azerbaijan – the 100th anniversary of the birth of Heydar Aliyev, whose thoughts outstripped the time and whose actions changed history. Heydar Aliyev managed to unite the nation and rightfully became the national leader of the Azerbaijani people. Studying his professional path from the beginning of work in the KGB of the Azerbaijan SSR to the president of independent Azerbaijan, I see a real statesman, a person for whom decency and dignity are not just words. The priority for him has always been the interests of the country. After the collapse of the USSR, when Azerbaijan was on the verge of bloody confrontation and economic devastation, Heydar Aliyev was able to stop the bloodshed and bring the country's economy out of a deep crisis. Heydar Aliyev played an important role in my personal professional development. While working in the internal affairs bodies, and then as part of the Deputy Corps of the Verkhovna Rada of Ukraine, I often returned to the biography of the outstanding statesman Heydar Aliyev. Analyzing his decisive actions in many difficult situations, I found answers to professional questions or problem-solving steps. Heydar Aliyev strengthened the historical friendship of the peoples of Ukraine and Azerbaijan. In difficult times for Ukraine, suffice it to recall the fuel crisis of the late 90s. Azerbaijan has provided support and assistance to Ukraine in fuel supply. Even during the USSR, as the first deputy chairman of the Council of Ministers, Heydar Aliyev did a lot for the development of the cultural and economic potential of Ukraine. With his direct assistance, funds were allocated for the restoration of the National Philharmonic. On the initiative of Heydar Aliyev, the "Obolon" plant and the baby food factory were built. I think that Heydar Aliyev had a special attitude to Ukraine, because, oddly enough, there are many common features in the history of our peoples. Ukraine and Azerbaijan gained independence twice during the twentieth century – at the beginning and at the end of the century.

Key words: Azerbaijan, Ukraine, Heydar Aliyev, President, friendship.

Пример Азербайджана сегодня вдохновляет и Украину. Вскоре в Азербайджане отметят важную дату – 100 лет со дня рождения Гейдара Алиева, человека, идеи которого опережали время, а дела меняли историю. Гейдар Алиев смог объединить нацию и его по праву называют общенациональным лидером азербайджанского народа.

Для меня лично Гейдар Алиев всегда был интересным человеком, с которым хотелось последовать примеру. Слова Гейдара Алиева никогда не расходились с делом. Изучая его профессиональный путь с начала работы в КГБ Азербайджанской ССР до президента независимого Азербайджана, я вижу настоящего государственника, человека, для которого порядочность и достоинство не просто слова. Первоочередными для него всегда были интересы страны. Уже после распада СССР, когда Азербайджан находился на грани кровавого противостояния и экономического разрушения, Гейдару Алиеву удалось остановить кровопролитие, вывести экономику страны из глубочайшего кризиса. После заключения Контракта века, как мощное государство Азербайджан стал значимым актёром на мировой политической арене.

В моем личном профессиональном становлении Гейдар Алиев сыграл немаловажную роль. Работая в органах внутренних дел, а затем в составе депутатского корпуса Верховной Рады Украины, я часто возвращался к биографии выдающегося государственного деятеля Гейдара Алиева. Анализируя его решительные действия во многих сложных ситуациях, я находил ответы на профессиональные вопросы или шаги решения проблем. Его жизнь – путь человека, который сделал себя сам, который сделал невероятное для своей страны. Он был чрезвычайно образованным, мудрым, взвешенным, дальновидным. Четко ставил цель и делал все для ее достижения. Именно это воодушевляет.

Гейдар Алиев укрепил историческую дружбу украинского и азербайджанского народов. В трудные времена для Украины, помним топливный кризис конца 90-х годов, Азербайджан предоставил Украине поддержку и помощь в топливоснабжении. Когда ему позвонил тогдашний президент Леонид Кучма, Гейдар Алиев, как настоящий друг Украины, помог, используя свои дипломатические связи и политический вес. И это не единственный случай его личной поддержки и приверженности Украине. Еще во времена СССР, в должности первого заместителя председателя Совета Министров, Гейдар Алиев сделал многое для развития культурного и экономического потенциала Украины. В частности, при его непосредственном содействии были выделены средства на реставрацию Национальной филармонии в г. Киев. По его инициативе построен завод «Оболонь», фабрика детского питания. Важна его личная поддержка на самом высоком уровне строительства Киевского метрополитена. Считаю, что Гейдар Алиев особо относился к Украине, ведь в истории наших народов, как ни странно, много общего. Украина и Азербайджан на протяжении XX века дважды обретали независи-

мость – в начале и конце века. Украина поддержала независимость и территориальную целостность Азербайджана, всегда показывала четкую позицию по поводу Карабагского конфликта. Сегодня Азербайджанская Республика, ее президент Ильхам Алиев, продолжая дело своего великого отца Гейдара Алиева, поддерживают Украину в ее борьбе за независимость. За эти годы позиция Азербайджана не изменилась, и сегодня Азербайджан оказывает чрезвычайную поддержку Украине. Верю, что азербайджанский народ скоро будет искренне радоваться победе Украины так же, как украинцы радовались победе Азербайджана в 44-дневной войне за возвращение территорий Гарабага.

Сегодня для меня как никогда актуальны и близки высказывания Общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева «Судьба народа, Родины должна стать уделом каждого человека!» и «Борьба за свободу невозможна без жертв. Так было, есть и будет всегда» [Алиев, 2022].

В год 100-летия со дня рождения Великого лидера Гейдара Алиева Азербайджан еще увереннее идет на пути мира и процветания. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев достойно продолжает дело своего великого отца по возрождению.

Литература

1. Алиев, Ильхам. Мы по праву гордимся тем, что являемся гражданами Азербайджана // https://www.yeniazərbaycan.com/Gundem_e65553_ru.html

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ИЛЬХАМА АЛИЕВА – АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ МОДЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Ламия Магеррамова

Бакинский славянский университет

Xülasə

Məqalədə qeyd edilir ki, dövlətçilik suverenliyin və demokratiyanın tərkib hissəsi kimi xalqın özünüifadəsini və özünü təsdiqini təmin edən, onun sosial, siyasi və mənəvi potensialını müəyyən edən ən mühüm amildir. Dövlətçilik milli həyatın bütün təbəqələrinin, milli tarix və mədəniyyətin əhəmətlərinin bütövlüyüdür. Dövlətçilik Azərbaycan xalqını əsrlər boyu müstəqilliyə və tərəqqiyə aparan həlledici vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün səfərbər edərək, onun taleyini ifadə edir. XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlləri Azərbaycanın inkişafında dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsində, demokratik dəyərlərin inkişafında və hüquqi dövlət quruculuğunda mühüm mərhələ olmuşdur.

Açar sözlər: *Azərbaycan, strategiya, dövlətçilik, suverenlik, demokratiya, hüquq, ənənə, tarix, mədəniyyət.*

Summary

The article notes that statehood as an integral part of sovereignty and democracy is the most important factor providing self-expression and self-affirmation of the people, determining its socio-political and moral potential. Statehood is the integrity of all layers of people's life and traditions of national history and culture. Statehood expresses the fate of the people, mobilizing for the implementation of crucial tasks the determining factors of the Azerbaijani people for centuries to independence and prosperity. The period of the late XX - early XXI centuries. development of the Republic of Azerbaijan marked the stage of gaining state independence, developing democratic values and building a state of law.

Key words: *Azerbaijan, strategy, statehood, sovereignty, democracy, legal, tradition, history, culture*

Суверенитет и демократия представляют собой главную цель всех народов во все времена, и от того, какими путями и средствами достигается эта заветная цель, зависят от истории народа. Государственность, как неотъемлемая составляющая суверенитета и демократии, – важнейший фактор, обеспечивающий самовыражение и самоутверждение народа, определяющий его общественно-политический и морально-нравственный потенциал, стимул к историческому созиданию и развитию. Из всех форм общественного сознания государственность представляет собой нераздельную целостность всех пластов народной жизни, свойств и традиций национальных истории и культуры. Государственность выражает судьбу народа, его цель и предназначение, мобилизуя народ для реализации судьбоносных задач. Она вырастает из глубин народного самосознания и в конкретное историческое время поддержи-

вается социальной реальностью. Вне государственного суверенитета и демократии всякие разговоры о национальном достоинстве народа лишены предметного содержания, являются необоснованными и контрпродуктивными. Нация, не имеющая своей государственности, ограничена в возможностях самореализации и самоутверждения в историческом, экономическом, политическом, культурном, социально-духовном пространстве. У народа, не имеющего своего государства, признанного мировым сообществом, ограничены правовые возможности защиты своего национального достоинства.

Определяющими факторами азербайджанской государственности явились устремление азербайджанского народа на протяжении столетий к независимости и процветанию Родины. Любовь к Отечеству, преданность ему, стремление всеми силами, способностями и возможностями служить интересам Родины – в этом заключаются основы государственности азербайджанского народа, государственности, которая исторически являлась составной частью национального общественного сознания, объединяя наш народ вне зависимости от социальных и политических приоритетов, под эгидой любви и верности Родине, преданности ее идеям и идеалам [Ахмедова, 2018].

Период конца XX - начала XXI вв. развития Азербайджанской Республики ознаменовал легендарный этап обретения нашей страной государственной независимости, исторических преобразований во всех областях жизни, развития демократических ценностей. Азербайджан обрел и упрочил мировое признание, построив прогрессивное правовое общество. С именем общенационального лидера Гейдара Алиева связаны важнейшие исторические вехи не только в жизни нашей страны, но и далеко за ее пределами.

Заслуги Гейдара Алиева в области общественно-политической жизни Азербайджана, его неоценимый вклад как Историка и Политика в становление азербайджанской государственности и стабилизацию общемировых процессов, установление мира на Кавказе и на всем постсоветском пространстве получили достойное международное признание. Возникнув вследствие национально-освободительного движения 90-х гг. XX в. как осознание народом коллективной ответственности за судьбу Родины и коренной переоценки национальных истории и судьбы, идеология азербайджанства стала символом азербайджанской государственности, характеризуя сплоченность, самобытность и уникальность азербайджанского народа.

Автор и бессмертный творец азербайджанской национальной идеологии – азербайджанства - Гейдар Алиев навсегда войдет в историю как спаситель азербайджанской нации. Благодаря ему великая цель создания суверенного, демократического государства, в далекие двадцатые годы провозглашенная лучшими представителями азербайджанской интеллигенции – создателей АДР, в конце XX в. обрела свое достойное воплощение.

Политическая стратегия Президента Азербайджана Ильхама Алиева, обеспечившая высокий правовой, социально-экономический, гуманитарный статус нашей страны, представляет собой азербайджанскую модель национального развития, логический результат заложенной в ее основу политики общенационального лидера Гейдара Алиева. Это способствовало укреплению независимости нашей Родины, дальнейшему усилению ее позиций в мире [Амиров, 2017].

Легендарная победа азербайджанского народа над армянскими оккупантами в 44-дневной Отечественной войне, в результате чего были возвращены исконные азербайджанские земли и восторжествовала историческая справедливость, подтвердила всему миру единство азербайджанского народа, величие азербайджанской национальной идеи, незыблемость ее сути и смысла. Это историческое событие стало символом пути, пройденного Азербайджаном за годы государственной независимости.

Национальная армия Азербайджана – технически оснащенная, высокоподготовленная, политически, физически и морально закаленная - знаменует честь, совесть и гордость нашей страны, ее надежду и опору. С достоинством мы рассуждаем о мощи и непобедимости Национальных Вооруженных Сил, благодаря самоотверженности и патриотизму которых азербайджанскому народу в самые сжатые сроки удалось добиться блестящей показательной

победы в многолетнем армяно-азербайджанском конфликте, освободить оккупированные территории, укрепить свою государственность.

История свидетельствует о том, что самые затяжные и сложные военно-политические конфликты рано или поздно завершаются, уступая место миру, заботам о возвращении беженцев, восстановлению народного хозяйства, реабилитации ранее оккупированных земель. А значит впереди у азербайджанского народа новые достижения и победы.

Сегодня в Азербайджане происходят последовательные преобразования во всех сферах жизни. Сбалансированная, основанная на национальных интересах политика Азербайджанского государства, включающая достижение устойчивого общественно-политического баланса, высоких экономических показателей, строительство оснащенной армии и подготовку высокопрофессиональных кадров, реализацию научно-образовательных реформ, успехи в туризме и спорте, в целом постоянную заботу об улучшении благосостояния и повышении уровня жизни народа, сохранении и достойной пропаганде национального наследия, морально-нравственных, духовно-культурных ценностей, стремительными темпами воплощается в жизнь в результате последовательного осуществления стратегии развития страны. Модернизация космической промышленности Азербайджана, три успешно функционирующих спутника телекоммуникации и наблюдения за поверхностью Земли – «Azerspace», «Azersky» и «Azerspace-2», позволили нашей стране войти в число членов космического клуба мира.

Эпоха суверенитета в Азербайджане, масштабная интеграция нашей страны в мировое пространство выступают в роли правовой основы человеческих и гражданских прав и свобод. Демократия предоставила самые широкие возможности всем без исключения гражданам нашей страны выражать свои права, мысли и чаяния, предложения и пожелания, связанные с жизнью общества, развитием Азербайджанского государства.

Обладающая системностью и комплексностью, формулирующая цели и задачи Азербайджанского государства с учетом трансграничного мира, политика азербайджанского руководства направлена на строительство современного Азербайджана, успешно противостоящего мировым кризисам и провозглашающего политику независимости, стабильности и предсказуемости. При этом азербайджанскую государственность необходимо рассматривать с позиций расширительного толкования: «в качестве компонентов государственности следует признавать: государство, определяющее весь строй политических отношений; экономический строй общества, где ведущее место принадлежит отношениям различных форм собственности; социальная организация общества, в том числе, национальные, конфессиональные, межличностные отношения; духовно-культурная организация общества; правовая и информационная системы» [Кожевников, 2009].

Развитое национальное самосознание, культура мышления и общения, верность принципам чести и справедливости, способность и стремление каждого гражданина к определению и реализации своей роли в решении общенациональных, общегосударственных задач, чувство социальной и исторической ответственности – все это характеризует национальное достоинство и является основой государственности азербайджанского народа, лишней раз свидетельствуя о том, что наш народ привержен избранному курсу на независимость и демократию, успешно воплощает в жизнь поставленные цели и уверенно смотрит в будущее. Данный тезис убедительно подкрепляют слова Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева: "Создание и укрепление гражданского общества, укрепление процесса демократизации, строительство правового государства – это не просто лозунг или намерение, это – главное условие для всестороннего развития Азербайджана. Наш опыт свидетельствует о том, что путь, избранный Азербайджаном, - правильный путь" [Из..., 2005].

Литература

1. Амиров, Н. (2017) Стратегия глубоких экономических реформ // azertag.az. 26.04.2017.
2. Ахмедова, Ш. (2018) Проблемы модернизации государственной власти в Азербайджане. Баку: Ганун, 352 с., с.252.

3. Из выступления Президента Ильхама Алиева на открытии осенней сессии Милли Меджлиса, 2 октября 2005

4. Кожевников, С. (2009) Теоретические вопросы современной российской государственности // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, № 5, с.262-266.

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СТАНОВЛЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Валентин Петрусенко,

Пловдивский университет им “Паисия Хилендарского”, доц д-р

Xülasə

Xarici müşahidəçi olaraq Heydər Əliyevin konkret olaraq təhsil və mədəniyyət sahələrində verdiyi töhfəni qiymətləndirmək mənim üçün olduqca çətindir və buna görə də mən onun siyasi və dövlət xadimi kimi fəaliyyətini daha çox diqqət mərkəzində saxlamaq istərdim.

Bu məqalədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin yarandığı ilk illərində siyasi durumu, keçid dövrünün xüsusiyyətləri, formalaşmaqda olan yeni reallıqların mövcudluğu, daxili sabilliyin olmaması və Qarabağ ətrafında baş verən silahlı münaqişəyə diqqət yetirilir. Həmin vaxt Heydər Əliyev Naxçıvandan Bakıya qayıtdı. Siyasi rəqiblərindən fərqli olaraq, o, uzun illər rəhbər orqanlarda işləmiş və böyük təcrübəyə malik idi, yüksək vətənpərvərliklə işinə yanaşması ilə seçilirdi. Heydər Əliyev dövlət başçısı kimi fəaliyyət göstərdiyi bu vacib onillikdə Azərbaycanı Qafqazda və onun hüdudlarından kənarda nüfuzlu regional güclər sırasına daxil edən siyasi, iqtisadi və sosial transformasiyaların geniş cəbhəsində uğur qazanmış və xalqına özünə hörmət hissini qaytara bilmişdir.

Açar sözlər: *siyasi transformasiyalar, islahatlar, siyasi platforma, dövlət sabitliyi*

Summary

Being a foreign observer, it is quite difficult for me to judge the contribution of Heydar Aliyev specifically in the fields of education and culture, and therefore I would like to pay more attention to his activities as a politician and statesman in the critical years for the young and independent Republic of Azerbaijan in drama changes in the events of the mid-90s years

This paper focuses the initial years of the independent Azerbaijani State when political transition was aggravated by lack of experience among the emerging elites, their internal clashes and the unsuccessful cease of fire in the Qarabağ war. At that time Heydar Aliyev returned from his isolation in motherland Nakhchevan region. Unlike his opponents, he had long experience in governing bodies and was distinguished by his high morale and patriotic approach. During his distinctive decade in serving as head of state, Heydar Aliyev was successful in the wide front of political, economic and social transformations which placed Azerbaijan among influential regional powers in Caucasus and beyond and had managed to return his people back the sense of selfesteem.

The presentation will be reinforced by methodology of comparative analysis with other post-Soviet countries and the Central-Eastern Europe given the author's coincidence as witness of most of these events when he had made his doctoral studies, combined with travels and explorations during that period in this vast region.

Key words: *political transformations, reforms, political platform, state stability.*

Первоначальный период независимости Азербайджана, как и для многих других отколовшихся от СССР новых государств был сопряжен с большой дозой экспериментаторства. Надо отметить, что сходная эйфория независимости и перемен отмечалась и в странах Восточной и Центральной Европы. Это было сопряжено факторами как отсутствие опыта у революционно настроенной интеллигенции, так и непогрешимым и эгоистичным чутьем появившейся новой политической элиты. Безусловно, в те бурные годы было совершено множество ошибок. Но судьба Азербайджана более драматична. На заре независимости основным негативным фактором был конфликт в Карабахе. Неумелое управление властей в то время привело к неудачному перемирию войны, что негативно отразилось на самочувствии азербайджанского народа. К тому добавлялись и внутренние столкновения среди управляющей верхушки. Именно в этом критическом для самого государства перекрестке событий, Гейдар Алиев взял на себя гражданскую ответственность и решил активно вмешаться в общественную жизнь Азербайджана. При том он имел богатейший опыт государственного деятеля, был высоко моральным человеком и беззаветным патриотом своей родины.

Его родной Нахичевань, где он провел опальные годы конца перестройки и начала 90-х, несомненно помог ему сохраниться как человеку и как политику. Кроме того, Нахичевань оказался и его сильнейшим оплотом в начале периода реформ.

Мое внимание в данном выступлении будет направлено на период второй половины 90-х годов и политическую программу Гейдара Алиева, и ее последовательное претворение в жизнь. А так же и на долгосрочный потенциал видения Гейдара Алиева, который позволил его преемнику, Ильхаму Алиеву, продолжить со всей ответственностью поступательное и восходящее развитие страны и утверждения авторитета Азербайджана в регионе Кавказа и среди более широкого круга стран в мире, которые признают важную роль наследия идей Гейдара Алиева об утверждении уникального характера азербайджанской культуры многообразия и толерантности.

Мой скромный вклад будет в освещении научной темы с позиций внешнего взгляда и сравнительного анализа, а так же на базе личного опыта современника этих эпохальных событий - будучи аспирантом в институте РАН в Москве, и во время моих поездок и пребывания в большинстве стран Восточного блока.

II BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENOLOGİYASI

HEYDƏR ƏLİYEV – DAHI ŞƏXSİYYƏT, FENOMEN SİYASƏTÇİ VƏ ÜMUMMİLLİ LİDER

Aydın Abdullazadə

UNEC EFTİED-in Elmi fəaliyyətin təşkili şöbəsinin böyük mütəxəssisi

Summary

In the article, the activities of Heydar Aliyev, the founder of modern Azerbaijan, genius personality, national leader, were studied. For this purpose, attention was paid to the activities of the genius leader related to strengthening the independence of our country, ensuring its political stability and sustainable economic development, and improving the social welfare of the people.

Key words: purpose, activities, leader, welfare, development.

Резюме

В статье исследуется деятельность Гейдара Алиева, основателя современного Азербайджана, гениальной личности, общенационального лидера. С этой целью было обращено внимание на деятельность гениального лидера по укреплению независимости нашей страны, обеспечению ее политической стабильности и устойчивого экономического развития, повышению благосостояния народа.

Ключевые слова: цель, деятельность, лидер, благосостояние, развитие.

Müstəqilliyinin şərəfli dövrünü yaşayan Azərbaycan bütün sahə və istiqamətlərdə özünün qazandığı möhtəşəm uğurlara görə Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev şəxsiyyətinə borcludur. Tarix birmənalı sübut edir ki, vaxt, zaman keçsə belə, dahi insanların, siyasətçilərin, liderlərin böyüklüyü, uzaqgörənliyi, ideyalarının möhtəşəmliyi, xalqın bugünü və gələcəyi üçün əhəmiyyəti daha da artır. [1, s.11]

Son 50 ildə Azərbaycanın tarix yoluna nəzər salaq. Aydın görünür ki, ən çətin günlərdə xalqımızın xilaskarı olmuş Ulu Öndər Heydər Əliyev dünyada ən nüfuzlu rəhbərlərdən birincisi olaraq milli iqtisadiyyatımızın formalaşdırılmasının təməlini, konseptual əsaslarını müəyyənləşdirərək uğurla həyata keçirmişdir.

Müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycan ziddiyyətli, sərt və mürəkkəb proseslərlə üzləşdiyi bir dövrdə dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə gələcəyə ziyan vurmadan, dahiyanə çıxardığı qərarların necə düzgün olduğunu gördük.

Xalq yaxşı başa düşürdü ki, ölkəmizin düşdüyü gərgin vəziyyətdən bizi yalnız dahi şəxsiyyətin idarəetmə məharəti xilas edəcək. Ölkədə milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması ilə bağlı Ulu Öndər Heydər Əliyevin çox böyükmiqyaslı işlər həyata keçirdiyi müstəqilliyin ilk onlliyində sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətin təhlilini vermək zəruridir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra xalqın qarşısında məsuliyyətini belə qeyd edirdi: *“Ömrümün bundan sonrakı hissəsini, harda olursa-olsun, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişafına həsr edəcəyəm!”*

Akademik Ziyad Səmədzadənin dediyi kimi: *“Bu gün biz böyük qürur hissi ilə deyə bilərik ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yeni iqtisadi sisteminin yaradılması Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu elə bir iqtisadi sistemdir ki, o, respublikamızın perspektiv inkişafı, xalqın yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi imkanlarını reallaşdırmağa güclü zəmin yaratmağa qadirdir...”* [2, s.54]

Dövlət quruculuğu prosesinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri kimi çıxış edən güclü iqtisadiyyatın yaradılması hesabına xalqın sosial rifahının yüksəldilməsi Heydər Əliyevin fəaliyyətində hər zaman mühüm əhəmiyyət daşımış, bu məsələnin praktiki həlli sosialyönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında əsas strategiya xətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. [3].

Amerika Strateji və Beynəlxalq Tədqiqatlar Mərkəzinin direktoru, görkəmli siyasi xadim, mərhum professor Zbignev Bjezinski böyük siyasətin fenomeni olan Heydər Əliyev haqqında bu

sözləri demişdir: *“Heydər Əliyev həqiqətən beynəlxalq səviyyəli dövlət xadimi və tarixi əhəmiyyətli lider idi. O, Azərbaycanın müstəqilliyinin, ölkənin firavanlığına doğru inkişafının və demokratiyaya doğru yolunun əsasını qoydu. O, qətiyyətli, uzaqgörən və aydın düşüncəli idi”*.

Dünya şöhrətli yazıçı Çingiz Aytmatovun baxışları isə Heydər Əliyev fenomeninə yaradıcı ziyalıların fərqli münasibətini belə ifadə edir: *“Heydər Əliyev XX əsrin görkəmli liderlərindən biri kimi müasir demokratik Avrasiyanın yeni tarixinin bugünkü qurucularındandır”*. [4]

1 oktyabr 2003-cü ildə Ulu Öndərimiz xalqa müraciətində cənab Prezidentimiz İlham Əliyev barəsində belə demişdir: *“Mən özüm qədər ona inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm. İnanıram ki, xalqımızın taleyüklü məsələlərini xalqın koməyi və dəstəyi ilə İlham Əliyev başa çatdırı biləcək!”* Və elə həmin ildə də xalqımız Ümummilli Liderimizin həyat və siyasət məktəbinin davamçısına birmənalı şəkildə səs verərək İlham Əliyevi dövlət başçısı seçdi. Müstəqilliyimizin dayaqını möhkəmləndirərək, siyasi sabitliyə və davamlı iqtisadi inkişafı təmin edərək bütün dünyaya səs salan cənab İlham Əliyev Ulu Öndərimizin siyasətini uğurla davam etdirir. Gündəngünə ən yüksək texnoloji və müasir səviyyədə inkişafı ilə dünyada inkişaf etməkdə olan ölkələrin ən üstün pilləsində duran Azərbaycan sürətlə inkişaf etməkdədir.

Azərbaycan Prezidentinin siyasi kursunun ən uğurlu addımlarından birinin nəticəsi olaraq 44 gün davam edən II Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edildi. Dağıdılmış, viran edilmiş Qarabağ torpaqlarında həyatın bərpasına start verən möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin ən ümdə arzusunu həyata keçirərək xalqımıza əsl azərbaycanlı mentalitetinin necə olmasını bir daha öyrətdi. Ulu Öndərimizin ruhu hər zaman şad olacaq ki, Onun tərəfindən yaradılan müstəqil dövlətimiz və onun inkişafı etibarlı əllərdədir!

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının Heydər Əliyev strategiyası. (2019) Monoqrafiya. Bakı
2. “Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi”. (2010). Biblioqrafik göstərici. Bakı: Şərq-Qərb. 424 səh.
3. Şəkərliyev.A.Ş. (2011) Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı.
4. <https://science.gov.az/az/news/open/10332>

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSYYƏTİNİN TİMSALINDA PREZİDENT DİSKURSU

Nigar Babayeva

Bakı Slavyan Universitetinin Avropa dilləri kafedrasının müdiri,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Резюме

Дискурс – это коммуникативное многожанровое пространство, часть общественной жизни. Это общение людей, принадлежащих к определенной социальной группе. В дискурсе участвуют две стороны: говорящий и адресат. По мере расширения сферы человеческой деятельности расширяются и жанры дискурса. Например, бытовой дискурс, политический дискурс, дипломатический дискурс, научный дискурс, теоретический дискурс, академический дискурс, спортивный дискурс и др. Великий лидер, как человек, глубоко знакомый со всеми областями общественной жизни, использовал в своей деятельности практически все жанры дискурса.

Исследователи выделяют 2 типа дискурса: индивидуальный и институциональный.

В данной статье были рассмотрены исследования дискурса, проводимые в мировой лингвистике, и проанализировано его жанровое разнообразие. Кроме того, были исследованы характеристики институционального и индивидуального дискурса. Указанные моменты были включены в исследование как основные элементы президентского дискурса. В статье изучен президентский дискурс на примере великого лидера Гейдара Алиева, а также обращено внимание на особенности речи вечного Президента.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, дискурс, президент, личность, Азербайджан.

Summary

Discourse is a communicative multi-genre space and a part of public life. This is the communication of people belonging to a particular social group. There are the speaker and the addressee in a discourse. Day by day the sphere of human activity expands and genres of discourse expand as well. Examples include everyday discourse, political

discourse, diplomatic discourse, scientific discourse, theoretical discourse, academic discourse, sports discourse, etc. A great leader, a person deeply familiar with all areas of social life used almost all genres of discourse in his activity.

Researchers distinguish 2 types of discourse: individual and institutional.

In this article, discourse studies, conducted in the world of linguistics were reviewed and their genre diversity was analyzed. In addition, the characteristics of institutional and individual discourse were examined. These points were included in the study as the main elements of the presidential discourse. The article examines the presidential discourse based on the example of the great leader Heydar Aliyev, and also draws attention to the peculiarities of the speech of the eternal President.

Key words: Heydar Aliyev, discourse, president, personality, Azerbaijan.

İnsan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində dildən istifadə edir. Bu zaman həm forma, həm də məzmun baxımından rəngarənglik özünü göstərir. Dildən istifadə insan fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsində konkret vahid nitq formasında, yazılı və ya şifahi şəkildə həyata keçir.

Nitq janrları hədsiz dərəcədə zəngin və rəngarəngdir. Bu zənginlik insan fəaliyyətinin tükənməz imkanları ilə bağlıdır. Hər bir fəaliyyət sahəsində nitq janrlarının bütöv bir repertuarı inkişaf edir, bu sahə inkişaf etdikcə və mürəkkəbləşdikcə fərqlənir və böyüyür. Diskurs müxtəlif janrların kommunikativ məkanıdır. Nəzəri janrlar diskursiv praktikanın müxtəlif sahələrinin daxili qanunauyğunluqlarıdır.

M.Baxtin nitq janrlarını dil vahidi, nitq vahidi kimi təsvir edir: “...nitq janrları insan şüuruna dillə birgə daxil olur. Danışmağı öyrənmək ifadə qurmağı öyrənmək deməkdir. Biz təksöz və cümlə ilə deyil, nitqlə danışırıq (Baxtin M.M.,1979,s. 257).

Nitqin janrları dillə birgə şüurda yaranır. İnsan yaradıcılıq fəaliyyətindən asılı olaraq, janrlar da rəngarəngliyinə görə seçilir. Belə ki, insanın fəaliyyət dairəsi genişləndikcə diskursun janrları da artır. Məsələn, məişət diskursu, siyasi diskurs, diplomatik diskurs, elmi diskurs, nəzəri diskurs, akademik diskurs, idman diskursu və s. daxildir. Yəni janr müxtəlifliyi insanın fəaliyyət növündən asılıdır.

Diskurs sosial həyatın bir hissəsidir. Müəyyən sosial qrupa mənsub insanların ünsiyyətidir. Sosiolingvistikada V.İ.Karasik tərəfindən diskursun 2 növü müəyyən olunur: fərdi və institusional. Birinci halda çıxış edən şəxsiyyət kimi, ikinci halda isə müəyyən sosial institutun təmsilçisi kimi özünü göstərir (Karasik V.İ, 2000)

Hər bir **institusional diskursun** öz missiyası və əsas dəyərlər sistemi mövcuddur. Bu dəyərlər sistemi müəyyən peşə kodekslərinə malikdir. Müasir kommunikativ məkanda institusional diskursun aşağıdakı növlərindən istifadə olunur: siyasi, diplomatik, inzibati, hüquqi, hərbi, pedaqoji, dini, mistik, tibbi, biznes, işgüzar, reklam, idman, elmi, səhnə və kütləvi informasiya.

Institusional diskursun hər bir növü üçün status və şəxsiyyət komponentləri arasında müəyyən korrelyasiya ölçüsü mövcuddur. Hər hansı bir institusional diskursun komponentlərinə iştirakçılar, məkan və zaman arasındakı əlaqə, məqsədlər, dəyərlər, konseptlər, mövzular, strategiyalar və s. daxil edilir.

Ümumiyyətlə, müxtəlif janrlarda şəxsiyyətin fərdi tərəflərinin rəngarəngliyi gizlənmiş olur. Bəşər tarixində dərin iz buraxmış, ömrünü xalqının rifahlı gələcəyinə qurban vermiş insanlar şəxsiyyət olaraq əbədləşir. Lakin belə şəxsiyyətləri tarix gec yetişdirir və bütün dünyada şöhrət qazana bilən belə şəxsiyyətləri yetişdirmək hər bir xalqa nəsib olmur. Məhz Heydər Əliyev vətənə, xalqa sevgisi, dərin təfəkkürü və erudisiyası sayəsində Ümummilli Lider səviyyəsinə yüksəlmişdir. Azərbaycanın bütövlüyü, varlığı, siyasəti, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti uğrunda, bir sözlə dövlətin ayaqda durması üçün bütün sahələrdə yorulmadan, əzmlə çalışdığı üçün Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu adına layiq görülmüşdür. Fenomenal biliyə malik Ulu Öndər özünün hərtərəfli bacarığı və möhkəm iradəsi sayəsində ölkəmizin çiçəklənməsinə və dünya dövlətləri sırasında tanınmasına nail olmuşdur. Azərbaycançılığı özünün həyat amalına çevirmiş dahi lider təkcə siyasi və elmi baxışlarına görə deyil, həm də nadir təsadüf olunan natiq kimi tarixdə silinməz izlər qoymuşdur. Ulu Öndər ictimai həyatın bütün sahələrinə dərinləndən bələd olan şəxsiyyət kimi öz fəaliyyətində demək olar ki, diskursun əksər janrlarından istifadə etmişdir.

Təbii ki, Prezidentin nitqində **siyasi diskurs** aparıcı yer tutmalıdır. Biz Ulu Öndər Heydər Əliyevin nitqində siyasi diskursun ən mükəmməl nümunələrinə rast gəlirik.

Siyasi diskursda liderin əsas məqsədi qarşı tərəfi – adresatı ələ almaqdan ibarətdir. Bu zaman o, öz nitqində həm auditoriyanın, və ya ünsiyyətə girdiyi şəxsin dil və təfəkkür səviyyəsini nəzərə

almalı, dilin lüğət fondunun, eyni zamanda qrammatik quruluşundan məqsədyönlü şəkildə istifadə etməlidir.

Siyasi diskursda konkret hədəflər, ünsiyyət strategiyaları, söhbət iştirakçıları, mövzu əvvəlcədən bəlli olduğuna görə konkret arqumentlər əsas götürülməlidir.

Siyasi diskursun məqsədi adresata təsir etmək, adresant tərəfindən siyasi baxımdan düzgün hesab olunan müəyyən qərarların verilməsi, yaxud müəyyən hərəkətlərin edilməsində onun şüurunu manipulyasiya etməkdir. Siyasi diskursun keyfiyyəti qoyulan məqsədə çatmaq dərəcəsi ilə ölçülür (Çikileva L.S.2018,s.3).

Heydər Əliyev xalqın etimadını qazanmışdı ki, bu da siyasi lider üçün vacib şərtidir. Öz nitqi ilə kütləyə təsir etmə, xalqın beynində oyanış yaratma, onu öz ideyalarının ardınca aparmaq, xalqın sevgisini qazanmaq Heydər Əliyev siyasi diskursunun nəticəsi idi.

Ulu Öndər fenomenal şəxsiyyət kimi institusional diskursun istənilən sahəsində yüksək bilik və bacarıq nümayiş etdirirdi. Siyasi diskursda olduğu kimi, **elmi diskursda** da auditoriyanın nəbzini tutmaq, adresatı öz bilikləri ilə təəccübləndirmək məharətinə malik idi.

Akademik diskurs və ya elmi diskurs yüksək dərəcədə intertekstuallıq ilə xarakterizə olunur. Burada presedent mətnlərə və onların konseptlərinə istinad etmək vacib şərtidir. Elmi diskursda elmi ünsiyyətin bütün iştirakçıları bərabərhüquqludur.

Heydər Əliyev hər zaman elmə, elm adamlarına yüksək dəyər vermiş, tez-tez onlarla diskurs yaratmışdır. Ulu Öndər elmə tükənməz sərvət kimi xüsusi dəyər vermişdir: “Təbii sərvətlər tükənən dəyərlərdir, ancaq təhsil, bilik, elm əbədi, hər bir ölkənin gücləndirilməsinə töhfə verən amildir” (5).

Elmi diskursda təhlillər, xronologiya, dəqiqlik mühüm şərtidir. Bütün bunlar Ulu Öndərin diskursunda diqqəti cəlb edir.

Heydər Əliyevin Ali Baş Komandan kimi çıxışları **hərbi diskursun** ən mükəmməl nümunələrindəndir. Ümummilli Liderin nitqi özünün xüsusi pafosu, səsinin tempi, akustikası, jest və mimikası, əzəmətli görünüşü ilə adresata təsir dərəcəsini artırır.

Hərbi diskursda 2 tərəf aydın görünür: komandan və onun tabeliyində olan- ordu, qvardiya, əsgər və s. Burada müharibə, sülh, hərbi konseptləri əsas yer tutur. 27 dekabr 1993-cü ildə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycanın Milli qəhrəmanları və Vətənimizin azadlığı uğrunda şəhidlərin ailə üzvləri ilə görüşündə onun özünə əminliyi, ordunu, xalqı idarə etmək bacarığı diqqəti cəlb edir: “Mən məmnunam ki, noyabrın 2-də radio və televiziya ilə xalqa müraciətimdən sonra Azərbaycan Respublikasında hərbi vətənpərvərlik əhval-ruhiyyəsi yüksəlir, vətəndaşların öz torpağını, öz Vətəninə qorumaq, öz borcunu, vəzifələrini yerinə yetirmək əzmi möhkəmlənir və bunun nəticəsində ordumuza axın artır, ordumuz güclənir, qüdrətlənir. Bu, belə də olmalıdır” (4).

Prezident diskursunun iştirakçılarına prezidentin özü, onun ətrafındakılar, öz yaxın komandası, siyasi müttəfiqləri və rəqibləri daxildir. Prezidentin diskursunun formalaşmasında onun komandası həlledici roll oynayır. Çünki onlar əsas informatordur. Prezident siyasi hakimiyyəti onların vasitəsilə idarə edir. süzgcdən keçirilmiş informasiya, bəzən isə obyektiv deyil, subyektiv informasiya prezidentə çatdırılır. Komandanın müsbət və mənfi tərəfləri də bu zaman meydana çıxır.

Prezident diskursunun səciyyəvi cəhətlərinə klişe ifadələr, tənzimlənmiş ünsiyyət daxildir. Onun nitqi institusional diskursun digər növlərindən fərqli olaraq, daha çox fərdi xüsusiyyət daşıyır. Prezident diskursunun ən başlıca cəhəti kütləvililiyi, KİV-də işıqlandırılmasıdır. Buna görə də prezident nitqini ünvanladığı şəxs, yəni dialoqa girdiyi tərəfin kimliyindən asılı olmayaraq, bu nitqin hər tərəfdə yayımlanacağını, bu nitqin kütlənin, onun seçicilərinin şüurunda necə əks-səda doğuracağını öncədən nəzərə alır.

Heydər Əliyev vəzifə, səlahiyyət sahibi olmaq üçün lazım olan cəhətləri öz nitqində göstərmişdir: “Vəzifə insana heç bir şey vermir, sadəcə olaraq səlahiyyət verir. Qalan hər bir şey onun ağılından, zəkasından, biliyindən, mədəniyyətindən asılıdır” (5). Sözsüz ki, sadaladıqlarının hər biri bu fenomen şəxsiyyətdə var idi.

Prezidentin diskursu həm institusional, həm də fərdi xüsusiyyətlərə malikdir. Həqiqətən də Ulu Öndər Heydər Əliyev özündə diskursun hər iki xüsusiyyətlərini cəmləşdirirdi. Onun nitqinin səciyyəvi cəhətlərinə yüksək nətiqlik qabiliyyəti, möhkəm yaddaş, ardıcılıq, səlistlik, dəqiqlik, rəsmi ünsiyyətin üslubi tələblərinə ciddi şəkildə əməl etmək, ictimailik, məlumatvericilik, bəzən tənbehçilik

aid idi. O, öz çıxışları, statuslu təbiəti ilə ictimai rəy formalaşdırma bilir, söhbətinin müxtəlif məqamlarında yeri gəldikcə kimlərə mesaj göndərir, ictimai fikri tənzimləməyi bacarırdı. Onun şifahi nitqi sadəliyi, xəlqiliyi, spontanlığı, istənilən mövzuda ensiklopedik biliyə malik olması ilə səciyyəli idi. Ulu Öndərin nitqində rəsmi görüşlərdə nə qədər əzm, möhkəm xarakter, ciddilik, dəqiqlik, siyasi maneərlər, qarşı tərəfə nüfuz etmə bacarığı müşahidə olunurdusa, sadə xalqla ünsiyyətdə bəzən dialektdən gələn ünsürlərin dilə daxil edilməsi, bəzən şeir söyləməsi, bəzən xoş zarafat etməsi diqqəti cəlb edirdi. Heydər Əliyev hər zaman xalqa bağlı şəxsiyyət olub. Ölkənin ən çətin günlərində xalqının yanında olmağa çalışıb. Bu səbəbdən də xalq onu özünə Ümummilli Lider seçmiş və etibar etmişdir. Ümummilli Lider anlayışı özündə həm lider, həm də millət anlayışlarını cəmləşdirir.

Heydər Əliyevin şəxsində biz həm bir fenomenal şəxsiyyət, həm də dünya şöhrətli siyasətçi görürük. Ulu Öndər yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, institusional diskursun bütün növlərində öz sözünü demək bacarığına malik idi. Bu onun hər nitqində, hər siyasi mövqeyində, bütün hərəkətlərində, düşüncələrində aydın hiss olunurdu. O, özünün bütün məzmunu ilə şəxsiyyətin qeyri-adi təzahürü-fenomen idi. Əminliklə demək olar ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqi prezident diskursunun ən mükəmməl nümunəsidir.

Hər zaman azərbaycanlı olması ilə fəxr edən, ürəyi Vətən eşqi ilə döyünən Ulu Öndər bəşər tarixində əbədi, silinməz izlər qoymuşdur. Bu izlər həm də şəxsiyyətin qurub-yaratdığı Azərbaycanın, həm də özündən sonrakı layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin timsalında yaşayır.

Ədəbiyyat

1. Бахтин М.М.. 1979., Эстетика словесного творчества, 257.
2. Карасик В.И.. 2000., О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. Тр. Волгоград: Перемена, с.5-20.
3. Чикилева Л.С.. 2018. Президентский политический дискурс как средство манипуляции: прагматингвистический аспект/ Liberal Arts in Russia. Vol. 7. No. 1, s.3/ http://libartus.com/arch/files/2018/1/03_180383_Chikileva_v3_20-29.pdf
4. <https://lib.aliyevheritage.org/az/4211308.html>
5. <https://oxubil.info/aforizmler/heyder-eliyevin-tarixe-dusen-kelamlari/>

ÜMÜMİLLİ LİDERİN İNSANLARA ÖRNƏK OLAN HƏYATI

Yaşar Əhmədov

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin dosenti

Summary

Historical figures, who are called to serve their country, people and humanity as a whole, do not fit into any spatial and temporal framework, and temporal and spatial frameworks disappear before their activities and creativity. One of these geniuses of the twentieth century, who did not fit into the spatial and temporal framework, was a national leader who connected the times with his phenomenal personality and titanic activity. Following the principle of justice and his objectivity are characteristic features of the uniqueness of the phenomenon of Heydar Aliyev. In the 1970s, his famous saying that sounded like a bolt from the blue, - “Let justice prevail!” – became the principle of his life, he based his actions on truth and justice, he did not lose a sense of justice even in the most difficult and challenging moments. He was always guided by the idea that “justice cannot be restored by injustice” and confirmed this throughout his creative activity, being an example to follow. A nationwide leader known for his encyclopedic knowledge, in conversations with leading politicians and statesmen, scientists, artists and agricultural workers, he always impressed them with his awareness, ability to deeply understand problems and knowledge of even the smallest details.

Key words: youth, patriotism, statehood, national and moral values, personality.

Резюме

Исторические личности, призванные служить своей стране, народу и человечеству в целом, не вписываются ни в какие пространственно-временные рамки, и временные и пространственные рамки исчезают перед их деятельностью и творчеством. Одним из таких гениев XX века, не вписывающимся в пространственные и временные рамки, был общенациональный лидер, связавший времена своей феноменальной личностью и титани-

ческой деятельностью. Следование принципу справедливости, его объективность являются характерными чертами уникальности феномена Гейдара Алиева. В 1970-е гг. прозвучавшее, как гром среди ясного неба, его известное изречение- «Да восторжествует справедливость!» - стало принципом его жизни, он основывал свои действия на правде и справедливости, он не терял чувства справедливости даже в самые трудные и сложные минуты. Он всегда руководствовался мыслью, что «несправедливостью нельзя восстановить справедливость» и подтверждал это на протяжении всей своей созидательной деятельности, являясь примером для подражания. Общественно-политический лидер, известный своими энциклопедическими знаниями, в разговорах с ведущими политиками и государственными деятелями, учеными, художниками и сельскохозяйственными рабочими всегда впечатлял своей осведомленностью, способностью глубоко разбираться в проблемах и знанием даже самых мелких деталей.

Ключевые слова: молодежь, патриотизм, государственность, национально-нравственные ценности, личность.

Cəmiyyəti, xalqı yaşadan, onu sevən, tanıdan hər bir şəxsiyyətin, liderin özünün də bir o qədər yaşamaq, sevilmək və tanınmaq haqqı var. Öz xalqını, onun müstəqil dövlətini sevən, bu dövləti parçalanmaqdan, məhv olmaqdan xilas edən, onu yenidən quran, yaşadan, müasir dünyada aparıcı dövlətə çevirib tanıdan Heydər Əliyev Ümummilli Lider səviyyəsinə yüksəlmiş, Ulu Öndər kimi yaddaşlara həkk olunmuşdur. Memarı olduğu müstəqil Azərbaycan məhz onun şəxsi nüfuzu sayəsində beynəlxalq aləmdə tanındı, onun gərgin və ardıcıl diplomatik fəaliyyəti nəticəsində dünyada öz mövqelərini möhkəmləndirə bildi və bütün dünyanın etiraf etdiyi görkəmli liderə, öz xalqını, onun milli – mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini, tarixini sevdini, qiymətləndirdiyini, qoruyub inkişaf etdirdiyini əməli fəaliyyəti ilə sübut edən dahi şəxsiyyətə çevrildi (5,186).

Ümummilli Lider cəmiyyətin mənəvi –ideoloji cəhətdən daha da yetkinləşməsində, ictimai şəüurun zamanın tələbinə uyğun yeniləşməsində ictimai-humanitar elmlərin, iqtisadi sistemin tənəzzüldən qurtulmasında, milli iqtisadi inkişaf modelinin düzgün müəyyənləşdirilməsində, elmlə istehsalın üzvi vəhdətinin təmin olunmasında fundamental elmlərin rolunu düzgün dəyərləndirmişdir. Xalqın tarixən formalaşmış milli-mənəvi dəyərlərinin, düşüncə sisteminin qloballaşan dünyanın kütləvi mədəniyyət təzahürlərindən qorunması, milli özünəməxsusluğumuzu tam ehtiva edən azərbaycançılıq ideologiyasının cəmiyyətdə möhkəm sosial dayaq taparaq zəhinlərdə möhkəmlənməsi, davamlı inkişaf prosesində mənəvi stimula çevrilməsi üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir (4, s.174).

Ulu Öndər Azərbaycan təhsilinin milli əsaslar üzərində çağdaş dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasını başlıca vəzifə kimi aktuallaşdırmış, elm və təhsil sahəsində mütərəqqi islahatları ardıcılıqla həyata keçirmiş, milli təhsil sistemində islahatların təkamül yolu ilə aparılması tərəfdarı kimi çıxış etmiş, ictimai müzakirələrin hesabına böyük uğurlara nail olmuşdur. “Təhsil sistemi elə bir sistemdir ki, burada heç bir inqilabi dəyişiklik ola bilməz. Ümumiyyətlə, bizim həyatımızın bütün sahələrində dəyişikliklər təkamül xarakteri, təcridi dəyişikliklər xarakteri daşıyır... Təhsil Qanunu elə bir qanundur ki, təhsil islahatları elə islahatlardır ki, iqtisadiyyatdan, maliyyədən, başqa sahələrdən fərqli olaraq, bunda bütün cəmiyyətin iştirakı lazımdır” (3.s.148) deyən Ulu Öndər elmə, təhsilə, yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması məsələlərinə daim ciddiliklə yanaşmışdır.

Hər xalqın dirçəlişi, dünya arenasında öz sözünü deməsi XXI əsrin sürətlə qloballaşan dinamik strukturuna hansı dərəcədə adaptasiya olunmasından daha çox asılıdır-bu zaman əsas məsələ millətin bütün təbəqələrinə xitab edən inteqrativ ideyanın, yəni əsl milli məfkurənin mövcudluğu və dayanıqlılığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər müstəqillik həqiqi mənada xalqa xidmət edirsə millətə öz milli həyatını sərbəst, özünəməxsus şəkildə qurmaq imkanı verirsə, yalnız bu halda o, milli inkişafın ən müqəddəm şərti hesab olunur. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin vaxtilə söylədiyi “Heç kəsin şübhəsi olmasın ki, ömrümün bundan sonrakı hissəsini harada olursa –olsun yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm” (1, 79) deyimini bu gün də həyəcənsiz xatırlamaq mümkün deyildir. Ümummilli Liderin hakimiyyət fəlsəfəsinin maddi-mənəvi resursunu Azərbaycan xalqının tarixən formalaşmış azadlıq ideali və müstəqilliyini qorumaq əzmi təşkil edir. Bu həyat fəlsəfəsi özünün inkişafında uzun təkamül dövrü keçmişdir. Ulu Öndərin həyat manifesti bizdə ölçüyəgəlməz qürur hissi doğurur, çünki bu optimizmdə onun rəhbərliyi ilə milli varlığımızın taleyüklü problemlərinin həlli yolunda atılan uğurlu addımları, milli tərəqqiyə mane olan neqativ əyintiləri vaxtında təmkin və qətiyyətlə aradan qaldırmaq əzmi və bacarığı, elin qüdrətindən mayalanan milli təfəkkürün yaradıcı potensial təcəssümünü tapmışdır.

Ümummilli Liderin qeyri-adi, fenomenal şəxsiyyəti, siyasətçi və dövlət xadiminə xas böyük istedadı onun müasirlərinə dərin təsir bağışlamışdır. Burada şübhəsiz, həm onun şəxsi mənəvi keyfiyyətləri, fəhmi, biliyi, iradəsi, həm də siyasi idarəçilik, liderlik qabiliyyəti nəzərə alınır. Frans Hasselbayn bildirmişdir ki, “liderlik liderin şəxsi keyfiyyətlərindən başlayır”. Bu fikir sanki xüsusi olaraq Heydər Əliyev üçün deyilmişdir. O, hələ gənclik yaşlarından hərtərəfli istedadı, geniş biliyi, fiziki göstəriciləri, təşkilatçılığı, başlıcası isə hər sahədə liderlik qabiliyyəti ilə seçilmişdir. Həyatı boyu əxz etdiyi bilik və məlumatlar, zəngin təcrübə onun xarakterindəki xarizmatik cəhətləri daha da inkişaf etdirmiş, möhkəmləndirmişdir (6,186).

Qloballaşma şəraitində milli özünəməxsusluğun qorunub saxlanması, habelə, milli-mənəvi dəyərlərə sədaqətlə yanaşı, ümumbəşəri dəyərlərin, beynəlxalq hüquq normalarının və s. inkişaf etdirilməsi, böyük dövlətlər və qonşularla münasibətlərin qurulmasında tarazlığın qorunması, bütün bunlar Azərbaycanın müsbət siyasi aurasını, özünəməxsus beynəlxalq imicini formalaşdırmışdır (4, s.259).

Hər dəfə xalqımızın tarixində silinməz və danılmaz yeri olan böyük simaların, müdrik insanların sırasına nəzər salanda Ulu Öndər yeri ön cərgədə görünür. Bu, xalqımızın və onun tarixinin ən böyük qazanclarından biridir. Heydər Əliyevin böyüklüyü ondan irəli gəlir ki, o, xidmətləri ilə bu xalq üçün, bu dövlət üçün etdikləri ilə xalqı tərəfindən bütün zamanlar üçün birinci olmaq haqqını qazanıbdır.

Ulu Öndərin ideyalarını çox böyük müvəffəqiyyətlə həyata keçirən, geniş dünyagörüşünə malik, uzaqgörənliyi və dərin siyasi baxışları ilə bu gün dünya siyasətçilərini heyran qoyan möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin yorulmaz fəaliyyəti Azərbaycanı getdikcə daha uca zirvələrə qaldırır. İndi Azərbaycan regionda lider dövlətə çevrilmiş, Avropaya və dünya birliyinə uğurla inteqrasiya edir. Ölkəmizin iştirakı olmadan regionda hər hansı bir iri layihənin həyata keçirilməsi mümkün deyildir. Biz indi fəxr edirik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı sürət tempinə görə liderdir, dünyanın ən islahatçı dövlətidir. Artıq dünyanın qüdrətli dövlətləri və tanınmış nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları münafişənin aradan qaldırılmasında dövlət başçımızın mövqeyini dəstəklədiklərini açıq şəkildə bəyan edirlər. Bu, Ümummilli Lider siyasi kursunun müstəqil Azərbaycana bəxş etdiyi ən layiqli töhfədir. Milli maraqları və mənəvi dəyərləri ümumbəşəri ideallarla ahəngdar şəkildə uzlaşdırmaq bacarığı, intellektual səviyyə, universal bilik və akademik təhsil, dəmir məntiq və möhkəm iradə-bütün bunlar cənab İlham Əliyevin yetkin siyasi obrazını şərtləndirir. Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin, vətəndaş sülhü və həmrəyliyin qorunub saxlanması naminə ilk gündən nümayiş etdirdiyi yüksək prinsipiallıq, qətiyyət və əzmkarlıq da dövlət başçısının istənilən ekstremal situasiyada çevik və optimal qərar qəbul edən qətiyyətli lider olduğunu göstərmişdir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev Müstəqilliyimiz əbədidir. 1998. Bakı
2. İlham Əliyev Azərbaycanıma inanıram. 2007. Bakı
3. Xalqın böyük xilaskarı. 2001. Bakı
4. Dövlətçilik naminə. 2001. Bakı
5. Əhmədov. Y. P.. 2011. Bəşəriyyət mənəvi süqut ərəfəsindədir Bakı
6. M. Qasımlı. 2006. “Heydər Əliyev – istiqlalə gedən yol”, Bakı.

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN FENOMENOLOGİYASI

Etibar Həsənov

Bakı Dövlət Universiteti

Summary

The national leader of the Azerbaijani people put forward the secular, legal state-building, which reflects the strategic goal of civil society building in the country, as the priorities of his policy. The freedom of speech and conscience, which our national leader comprehensively encouraged and developed, which the people of Azerbaijan have been eagerly waiting for for many years, and brought as close as possible with all their historical development, gave a fresh healing breath to our lives. illuminated many of its negative, hitherto unknown, unresolved problems,

showed ways to solve and eliminate them, made us wiser and more demanding, first of all, taught tolerance and tolerance towards ourselves, contributed to the creation of an environment of harmony.

One can talk endlessly about Heydar Aliyev, he is truly a phenomenal personality of large-scale talents. He had unique qualities - political insight, historical experience, strategist and thinker's wisdom.

Key words: Azerbaijani culture, national leader Heydar Aliyev, cultural policy, protection of cultural and spiritual values, development of culture, awakening of national self-consciousness in the first period, return to historical roots

Резюме

В качестве приоритетов своей политики общенациональный лидер азербайджанского народа выдвинул светское, правовое государственное строительство, отражающее стратегическую цель построения гражданского общества в стране. Свобода слова и совести, которую всесторонне поощрял и развивал наш общенациональный лидер, которую азербайджанский народ с нетерпением ждал долгие годы, и максимально приблизил всем своим историческим развитием, придало свежее целебное дыхание нашей жизни. . осветил многие его негативные, доселе неизвестные, нерешенные проблемы, показал пути их решения и устранения, сделал нас мудрее и требовательнее, прежде всего, научил терпимости и терпимости к себе, способствовал созданию атмосферы гармонии.

О Гейдаре Алиеве можно говорить бесконечно, он поистине феноменальная личность масштабных талантов. Он обладал уникальными качествами - политической прозорливостью, историческим опытом, стратегом и мыслительной мудростью.

Ключевые слова: азербайджанская культура, общенациональный лидер Гейдар Алиев, культурная политика, защита культурных и духовных ценностей, развитие культуры, пробуждение национального самосознания в первый период, возвращение к историческим корням.

Hər bir xalqa, hər bir dövlətə öz ətrafında ilhamlı fəaliyyət, inkişaf, pozitiv, ruhlandırıcı enerji və Vətən sevgisi və sədaqət aurası yarada, soydaşlarını böyük qələbələrə, uğurlara ruhlandıra bilən lider lazımdır. Yaradan - Heydər Əliyevin siyasi əqidəsini və həyat məqsədini yəqin ki, beləcə vahid ümumi konsepsiya ilə xarakterizə etmək olar. Hər birimiz öz Vətənimiz, xalqını sevirik. Amma Heydər Əliyev Vətəninə, xalqını özünəməxsus şəkildə sevirdi. O, bütün müdrikliyini, enerjisini, iradəsini, inamını, məhəbbətini doğma respublikasına qoyaraq, sanki ürəyində, düşüncəsində, ruhunda Azərbaycanla qovuşmuşdu. Beləliklə, o, xalqının qədim tarixinə, orijinal mədəniyyətinə arxalanaraq, onun taleyini təyin edərək, yüksəklərə qaldırdı.

Böyük məqsədlər olmasa, böyük işlər də olmaz. Layiqli insanlar olmasa, görkəmli liderlər də olmaz. O, Azərbaycan tarixində və bütün dünya siyasətində dərin iz qoymuş böyük siyasi xadimdir.

Siyasi fəaliyyət təkcə xoşbəxt bir çağırış deyil, eyni zamanda, zamanın vədləri üçün böyük məsuliyyətdir. Xalqı, Vətəni qarşısında yüksək vəzifə və missiya Heydər Əliyevin bütün həyatının leytmotivini təşkil etmişdir. Heydər Əliyev dühası Azərbaycan Respublikasının yeniləşməsi üçün aydın kurs və üslub müəyyən etdi. Əsl vətənpərvər olan Heydər Əliyev Vətənə, xalqa məhəbbət, vətəndaşlıq ideyaları, humanizm, yüksək mədəniyyət və mədəniyyət nümunəsi idi. Onun bütün həyat və fəaliyyəti yüksək vətənpərvərliyin patriot təəcəssümü idi. O, insani və peşəkar keyfiyyətlərinə görə qeyri-adi İnsan və Vətəndaş, xalqının layiqli nümayəndəsi, Böyük Azərbaycanlı idi.

O, ömrünün hər saatını, hər dəqiqəsini Azərbaycana xidmətə həsr etmiş, Azərbaycan xalqını isə xoşbəxt və öz sərvətlərinin əsl sahibi görmək uğrunda mübarizə aparmışdır.

Ulu Öndərin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi ilk dövr milli mənlilik şüurunun oyanışı, tarixi köklərə qayıdışla səciyyələnir. Böyük şəxsiyyət sovet dövrünün bütün ideoloji-siyasi əngəllərini dəf edərək Azərbaycan xalqının milli inkişafı konsepsiyasını irəli sürmüş, ictimai şüurda qorxu hissini aradan qaldırmış, cəmiyyəti bütün sahələrdə gələcək mədəni və iqtisadi yüksəlişə ruhlandırırmışdır. Bir sözlə, Ulu Öndər şüurlarda inqilabi dönüş yaratmışdı.

Azərbaycana birinci dəfə rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Azərbaycan dövlətçiliyinin formalaşmasında və global proseslərin sabitləşməsində, Qafqazda və bütün postsovet məkanında sülhün hökm sürməsində əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. 14 il ərzində 250-dən çox zavod, fabrik, istehsal sahələri tikilib istifadəyə verilmişdi. Respublikanın milli gəlirinin ümumi həcmi 2,5 dəfə artmışdı. Azərbaycan gəncliyinin on mindən çox nümayəndəsi keçmiş SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdi. Bu gün onların əksəriyyəti müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının, elminin, təhsilinin inkişafında, dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində fəal iştirak edirlər.

Həmin illərdə Heydər Əliyevin bilavasitə tapşırığı və rəhbərliyi ilə Azərbaycanda memarlıq abidələri bərpa edilmiş, görkəmli şair və yazıçıların yubileyləri keçirilmiş, tarixi şəxsiyyətlərə, xalq qəhrəmanlarına abidələr ucaldılmış, milli irsimizi təbliğ edən filmlər çəkilmişdir.

O dövrdə Ulu Öndərin ən böyük xidmətlərindən biri də milli hərbi kadrların hazırlanması sahəsində qəbul etdiyi tarixi qərarlar və o cümlədən Cəmsid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin yaradılması olmuşdur. Keçmiş SSRİ-nin ən qabaqcıl ali hərbi məktəblərinə və hərbi akademiylərinə yüzlərlə azərbaycanlı gəncin təhsil almağa göndərilməsi müstəqil dövlət quruculuğu yolunda atılan mühüm addımlardan biri idi. Bu kadr potensialı Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra milli silahlı qüvvələrin zabıt heyətinin formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır.

1969-cu ildə Ulu Öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə bütün SSRİ-də rus dili əsas və rəsmi dil idi. Böyük şücaət və siyasi müdriklik nümayiş etdirən xalqımızın dahi oğlu Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Azərbaycan dilində çıxış edərək ana dilimizə, milli dəyərlərimizə bağlılığını dilə gətirdi.

Ümummillî Liderimiz Azərbaycanın milli ideologiyasının - azərbaycançılığın carçısı və ölməz yaradıcısı, Azərbaycan millətinin xilaskarı kimi tarixə əbədi olaraq yazılacaqdır. Məhz o, tarixin müxtəlif dövrlərində Azərbaycan xalqının soyqırımı, soydaşlarımızın deportasiyası və Ermənistanın işğalçılıq siyasəti ilə bağlı dəhşətli faktları dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmaq kimi tarixi missiyanı uğurla həyata keçirmişdir.

Çətin tarixi dövrlərdə respublikaya rəhbərlik edən Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın siyasi strategiyası işlənib hazırlanmış, respublikamızın tarixinin ən son dövrü, formalaşmaqda olan bazar iqtisadiyyatının və sosial-iqtisadi inkişafın ən mühüm aspektləri ilə bağlı elmi əsərlər yaradılmışdır. Heydər Əliyevin “Müstəqillik əbədidir” çoxcildliyi hamımız üçün əvəzsiz dərslikdir.

Heydər Əliyevin sayəsində biz milli ideya və milli kimlik, millətin mədəniyyəti kimi əsas anlayışları yeni tərzdə dərk etməyə başladıq. Azərbaycançılığın dirçəlişi, Azərbaycan xalqının milli mənlilik şüurunun oyanması, milli inkişafımızın müasir tarix mərhələsində əsl məqsəd və məna ilə işıqlandırılması reallaşdı. Onun ölməz ideyaları və əməlləri sayəsində aydın oldu ki, azərbaycançılığa düzgün münasibət bütövlükdə bizim varlığımızı müəyyən etməli, cəmiyyətdə, ölkə vətəndaşlarının dünyagörüşündə aparıcı rol oynamalıdır. Heydər Əliyevin formalaşdırdığı Azərbaycan milli dövlət ideologiyası konsepsiyası yeni müstəqil Azərbaycanın quruculuğu kimi strateji kursun əsasını təşkil etmişdir. Azərbaycançılıq ziyalıların, bütün sosial təbəqələrin nümayəndələrinin əməli fəaliyyəti üçün ideoloji bazadır.

Onun müdrik və uzaqgörən rəhbərliyi ilə Azərbaycan öz dövlətçiliyinə, Konstitusiyasına sahib oldu, müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan yeni ictimai münasibətlər sistemi qurmağa, özəlləşdirmə prosesini həyata keçirməyə, bazar iqtisadiyyatını inkişaf etdirməyə başladı. Bu, əlbəttə ki, asan yol deyildi, eyni zamanda, irəliyə doğru böyük bir addım idi. Prioritet istiqamət dünya sivilizasiyasının dəyərlərinə əsaslanan hüquqi, dünyəvi, demokratik dövlət quruculuğu idi. Azərbaycan Respublikasının milli özünütəminatına yiyələnməsində, müstəqilliyin dünyada tanınmasında, dünya birliyinə inteqrasiyasında Heydər Əliyevin müstəsna rolu göz qabağındadır. Milli Ordu quruculuğunun əsasları qoyuldu, Ermənistanla müharibədə atəşkəs əldə edildi. Bir çox sənaye müəssisələri, ilk növbədə neft, energetika və kimya sənayesi sahələri canlanmağa başladı..

Azərbaycan xalqının və dövlətinin taleyində Günəş kimi doğmuş Heydər Əliyevin adı müasir tariximizə qızıl hərflərlə yazılıb. Bu parlaq şəxsiyyət bütün mənalı həyatını canından çox sevən doğma xalqına həsr etmişdir. Bu qiymətli ömrün hər anı, hər günü Vətənə, xalqa sədaqətlə xidmət nümunəsidir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev. M. (2007). Tarix, Müasirlik və Perspektiv. Bakı.
2. Əliyev. I. (2007). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Heydər Əliyev və Azərbaycanda din siyasəti: reallıqlar və perspektivlər” adlı beynəlxalq konfransın iştirakçılarına müraciəti. In: Heydər Əliyev və Azərbaycanda Din Siyasəti: Reallıqlar və Perspektivlər. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları.
3. Aslanova. R. (2002). İslam və mədəniyyət. Bakı: Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı.1.

ULU ÖNDƏRİN NATIQLIK MƏHARƏTİ

Sevil Hümətova

Bakı Slavyan Universitetinin dosenti

Summary

In Azerbaijan, national leader Heydar Aliyev was selected for his oratory culture. Many experts have not yet been able to reveal the secret of the beauty, charm, and sincerity of the great leader's speech. Whichever assembly Heydar Aliyev participated in, it was clear that the great leader would deliver the brightest speech on the issue on the agenda. In this field, Heydar Aliyev acted as a true connoisseur of the presented field when he spoke on any topic. Be it literature, history, music, theater, painting, economy, politics did not matter. Heydar Aliyev was the leader! Everyone admired the extraordinary memory and eloquence of this unforgettable man. He would speak so sweetly and charmingly that everyone would listen intently. It has been repeatedly acknowledged that Heydar Aliyev's oratorical skills have no analogues.

Key words: *National leader, great leader, political figure, oratory, oratorical skill, mother tongue, vocabulary, logic.*

Резюме

В Азербайджане общенационального лидера Гейдара Алиева выбрали за ораторскую культуру. Многие специалисты до сих пор не смогли раскрыть секрет красоты, обаяния и искренности речи великого вождя. В каком бы собрании ни участвовал Гейдар Алиев, было ясно, что великий лидер произнесет самую яркую речь по вопросу повестки дня. В этой области Гейдар Алиев выступал как истинный знаток представленной области, когда говорил на любую тему. Будь то литература, история, музыка, театр, живопись, экономика, политика не имели значения. Гейдар Алиев был лидером! Все восхищались необычайной памятью и красноречием этого незабвенного человека. Он говорил так мило и очаровательно, что все внимательно слушали. Неоднократно признавалось, что ораторское мастерство Гейдара Алиева не имеет аналогов.

Ключевые слова: *Национальный лидер, великий вождь, политический деятель, ораторское искусство, ораторское мастерство, родной язык, словарный запас, логика.*

Ümummilli Liderin natiqlik məharətindən danışmamışdan öncə onun Azərbaycan dilinə olan münasibətinə nəzər yetirək. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili dedikdə ilk bu sözlər yada düşür: "Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm". Elə bu kəlmələrdən də göründüyü kimi, o, öz ana dilinə çox bağlı bir insan olmuş və dönə-dönə qeyd etmişdir ki, hər bir dili yaşıdan, inkişaf etdirən onun mənsub olduğu xalqdır. Dilin hərtərəfli inkişafı, zənginləşməsi, yüksək zirvələrə qalxaraq beynəlxalq nüfuz qazanması xalqın böyük övladlarının adı ilə bağlıdır. Bəli, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin inkişafında, yüksək tribunallardan duyulmasında xidməti olan insanları "Xalqın böyük övladları" adlandırmışdır. Heç tərəddüd etmədən deyə bilərəm ki, Ulu Öndər özü də xalqın həmin böyük övladlarından olmuşdur. Çünki onun dilimizin inkişafında xidmətləri əvəzsizdir.

Ümumiyyətlə, mən deyərdim ki, Heydər Əliyevin həyatı, fəaliyyəti, siyasəti, natiqliyi hər biri ayrı-ayrılıqda bir elmdir. Onun nitqinin gözəlliyindən, Azərbaycan ritorika sənətinə verdiyi töhfələrindən bəhs etmək istəyirəm.

Dahi şəxsiyyət hər şeydən əvvəl dilinə, xalqına böyük məhəbbətlə böyümüş bir vətəndaş idi. Doğma ana dili olan Azərbaycan dilini mükəmməl bilirdi və istəyirdi ki, digərləri də öz dilini yaxşı bilsinlər, dilimizin incəlikləri ilə, zəriflikləri ilə tanış olsunlar. Düzdür, sözügedən ərəfdə bu sadalananlar asan olmasa da, o, heç bir çətinliyə baxmayaraq xarici və onların təsiri ilə daxili təqiblərə məhəl qoymadan, bu yolda ancaq irəliyə doğru addımlayırdı. O zamanlar Azərbaycan dilində danışmaqdan, ana dili məsələsini qaldırmaqdan qorxanlar və şəxsi mənafeələrinə görə bundan imtina edənlər də az deyildi. Həmin insanları öz dilimizdə danışmağa dəvət etməsi fenomenin mükəmməl həyata keçirdiyi dil siyasətinin əsas hissəsini təşkil edirdi.

Heydər Əliyev ana dilini bildiyi kimi, rus dilini də mükəmməl bilirdi. Hətta onun rus dilində danışığına, nitqlər söyləməsinə rus ziyalıları özləri də heyran edirdilər. Lakin o, heç zaman kütlə qarşısında olan çıxışlarında rusdilli ifadələrdən istifadə etməzdi. Hansı ki, sözügedən zamanda bir çox ziyalı adına layiq olmayan və ya hansısa işinə görə o adı qazananlar vardı ki, çıxışlarında tez-tez rus sözlərindən istifadə edir və "mən rusdilliyəm" deyərək özlərini sığortalayırdılar.

O, bacarıqlı ölkə başçısı, ictimai-siyasi xadim, elm xadimi olduğu kimi, həm də çox güclü bir natiq idi. Elə bir natiq idi ki, indiyə qədər Azərbaycanda öz məntiqinin mükəmməlliyinə, nitqinin

əzəmətinə, ümumən, natiqlik məharətinə görə onunla müqayisə olunacaq ikinci bir şəxs olmamışdır. Öz adını görkəmli bir natiq kimi silinməz izlərlə tarix səhifəsinə yazmışdır.

Çox zəngin söz ehtiyatına malik olduğu üçün danışarkən düşünməz, istənilən mövzuda, istədiyi fikri dinləyiciyə aydın şəkildə izah edərdi. Elə onun natiqliyini səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də məhz bu idi. Bəzi mənbələrdə onun çıxışı zamanı heç vaxt bir sözü iki dəfə təkrar etmədiyi qeyd olunur. Amma bu tamamilə yanlış fikirdir. Bəzən nitqində eyni məna kəsb edən bir sözü bir neçə formada və ya eynilə təkrar eşitmək olurdu. Bunun bir səbəbi tədbirlərə əvvəlcədən hazırlaşmaması, istənilən məsələyə dərhal "sindən" münasibət göstərməsi, əsas səbəbi isə ısrarçı olması idi. Nitqində təkrara yol verməklə maneəvər edirdi. Çünki dinləyiciyə çatdırmaq istədiyi fikrini bir neçə dəfə dilə gətirərək bütün diqqəti onun üzərinə cəmləndirir və əslində dediyi sözə özlüyündə nə qədər önəm verdiyini bildirirdi.

Xalqla xalq dilində danışır, öz çıxışını həmişə auditoriyanın səviyyəsinə uyğun olaraq tənzimləyirdi. Çünki o, əhali ilə yalnız konfranslarda, müşavirələrdə görüşmürdü. Sadə insanlarla tez-tez bir araya gəlir, Azərbaycanı diyar-diyar, qarış-qarış gəzdikcə bölgələrin dialektləri ilə daha yaxından tanış olur və hətta xalq danışığı dilni öz nitqinə də gətirirdi.

Heydər Əliyevin nitq və çıxışlarının bilavasitə dinləyicisi olduğumuza görə ondakı qeyri-adiliyi, estetik gözəlliyi, məntiqi, səmimiyyəti, təsir gücünü daha yaxşı duyuruq.

Dünya şöhrətli siyasi xadim Heydər Əliyev Prezident kimi xarici ölkələrə səfəri zamanı xalqımızın, respublikamızın ən mühüm ictimai-siyasi məsələlərini, müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, daxili və xarici siyasətini, dünyəvi və hüquqi dövlət quruculuğunu dünyaya bəyan etdiyi kimi, gözəl Azərbaycan dilini, onun şirinliyini, axıcılığını tanıdır, bunu təbliğ edirdi. Heydər Əliyev hansı xarici ölkədə olursa, orada yaşayan azərbaycanlılarla görüşür, onların mədəni mərkəzlərində olur, milli mədəniyyətlərini, ədəbiyyatlarını, dillərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlamaq üçün məsləhət və tövsiyələrini verirdi. Otuz ildən çoxdur ki, öz nitqinin düzgünlüyü, kamilliyi, estetik, məntiqi və psixoloji təsir gücü ilə dinləyicilərə, tamaşaçılara nümunə olan Heydər Əliyev çıxışlarında, məruzələrində, nitqlərində, müxtəlif görüşlərdəki söhbətlərində yeri düşdikcə Azərbaycan dilini, nitq mədəniyyətini inkişaf etdirmək haqqında maraqlı nəzəri və elmi fikirlər, mülahizələr də söyləyirdi. Heydər Əliyev 1990-cı illərdən sonra da müstəqil Azərbaycanın Prezidenti kimi bu məsələni yenə də diqqət mərkəzində saxlayırdı. Heydər Əliyevin nitq mədəniyyəti və onu inkişaf etdirmək haqqında söylədiyi fikirləri belə ümumiləşdirmək və səciyyələndirmək olar: 1) xalqımızın mədəni varlığı kimi ana dilini - Azərbaycan dili sevmək; 2) ana dilini dərinlən və mükəmməl öyrənmək; 3) ana dilinin tədrisini yüksəltmək və onu intensivləşdirmək; 4) dilin zəngin lüğət tərkibindən və böyük söz ehtiyatından bacarıqla istifadə etmək; 5) dilin qayğısına qalmaq, onun saflığını qorumaq, onunla fəxr etmək; 6) dilimizin - nitqimizin gözəlliyini duymaq, öyrənmək, mənimsəmək və bu gözəlliyi hər zaman, hər yerdə təbliğ etmək, bu dildə düzgün danışmaqla hamıya nümunə olmaq.

Heydər Əliyev 1981-ci ildə respublika yazıçılarının VII qurultayında ədəbiyyatımızın yüksək borcu və amalı haqqında söylədiyi nitqində deyirdi. "Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mədəni mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir... Azərbaycan dili görünməmiş zirvələrə qalxmış, müasir poeziyanın və nəsrin, elm və texnikanın, kargüzarlığın və fəal ictimai-siyasi həyatın hərtərəfli inkişaf etmiş dilinə çevrilmişdir. Biz tam inamla deyə bilərik ki, çoxəsrlik tariximizdə Azərbaycan dili heç vaxt belə zəngin, nüfuzlu və hörmətli olmayıb. Lakin mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə, onun söz ehtiyatının genişlənməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır. Bu da respublikanın bütün ədəbiyyatçılarının, Yazıçılar İttifaqının ən mühüm vəzifələrindən biridir. Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına, kütlələrin nitq mədəniyyətinə daim qayğı göstərilməlidir. Dilimizin jarqon, dialektik ifadələri ilə zibillənməsinə yol vermək olmaz. Yazıçı dilin, nitq mədəniyyətinin ədəbi normasının qanunvericisi olmalıdır" (Azərbaycan» jurnalı, 1981, № 6). Ana dilini bilməməyi, ana dilini qiymətləndirməməyi xalq qarşısında qəbahət hesab edən Heydər Əliyev göstərirdi: "Bizim zəngin, böyük söz ehtiyatına malik olan Azərbaycan dilimiz var və gərək Azərbaycan dilinin bu zənginliyi, bu böyük imkanları orta məktəbdə ilk təhsilə başlayan hər bir gənc tərəfindən mənimsənilə bilsin və gənclərimiz artıq orta məktəbdə öz dilini - ədəbi dilini, mədəni dilini yaxşı

mənimsəsin, öz dilində yaxşı danışa bilsin, öz dilində fikrini ifadə edə bilsin". Heydər Əliyev sözü-nə davam edərək deyirdi: "Mən nə üçün bu məsələnin üzərində dururam? Çünki əldə etdiyimiz nailiyyətlərlə yanaşı, təəssüf ki, bu sahədə qüsurlarımız, nöqsanlarımız da çoxdur. Hələ çox adamlar var ki, öz ana dilində mədəni, ədəbi dilin ifadələrindən istifadə edərək yaxşı danışmaq imkanına malik deyillər" (Heydər Əliyev, 1994). Heydər Əliyev məktəblərdə ana dilinin tədrisi, şagirdlərin nitq mədəniyyətinin inkişafı, onlarda sözə, obrazlı təfəkkürə məhəbbət məsələlərinə aid müxtəlif illərdə söylədiyi nitqlərində xüsusi diqqət vermiş və dönə-dönə bu problemlər haqqında danışmışdır. 1978-ci il mayın 18-də Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayında çıxış edərkən bununla əlaqədar demişdir: "Məktəbdə ana dilinin və ədəbiyyatın tədrisi formalarını və metodlarını daha da təkmilləşdirmək, uşaqlarda sözə, obrazlı təfəkkürə məhəbbət hissi aşılamaq... lazımdır".

Heydər Əliyev son illər Azərbaycan dilinin respublikamızın, dövlətimizin bütün sahələrində geniş şəkildə işlənilməsindən, artıq öz yerini tutmasından danışaraq, bu dilin gözəlliyini, nitq prosesində şirinliyini və axıcılığını xüsusi olaraq vurğulayırdı, hətta bu dili bilməyən xarici ölkələrin nümayəndələrinin də Azərbaycan dilinin nitq gözəlliyinə, ahəngdarlığına heyran olduqlarını söyləyirdi: "İndi baxın, dövlətin bütün sahələrində sırf Azərbaycan dilində danışırıq və lazım olan bütün xüsusi terminləri də Azərbaycan dilində ifadə edirik. Azərbaycan dili respublikamızda artıq öz yerini tutubdur. Xarici ölkələrin nümayəndələri də bizim dili bilməyərək, sadəcə onu eşidərək, dəfələrlə mənə deyiblər ki, sizin nə qədər gözəl diliniz var. Doğrudan da, bu, belədir. Bəlkə də, biz özümüz dilimizin gözəlliyini bir o qədər dərk edə bilmirik. Azərbaycan dili çox gözəl dildir" (Xalq qəzeti», 5 noyabr 1997). Heydər Əliyevin Vətən, xalq, millət, dil sevgisi hər bir azərbaycanlı üçün əsl nümunədir, fəaliyyət proqramıdır.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1997. I kitab, iyun 1993, may 1994. «Azərbayç», Bakı.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1997. II kitab, Bakı: «Azərbayç».
3. Qayıdış. 1990-1993, «Azərbaycan» nəşriyyatı, Bakı.
4. Античные теории языка и стиля. 1936. М.-Л.
5. «Azərbaycan» jurnalı, 1981, № 6.
6. «Xalq qəzeti», 5 noyabr 1997.
7. «Xalq qəzeti», 11 mart 1997.
8. «Azərbaycan» qəzeti, 4 noyabr 1997.

HEYDƏR ƏLİYEV- ENSİKLOPEDİK BİLİYİN FORMALAŞMASI VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Xalidə Hüseynova

Bakı Slavyan Universitetinin Xarici dillər kafedrasının müəllimi

Summary

In this thesis we mentioned, it will not be mistaken if we say that the acquisition of knowledge, literacy and worldly knowledge is one of the most important requirements of our modern world. Despite the fact that the 21st century has been declared the century of technology, people with worldly knowledge have always been chosen and declared their place in society. In the history of the Republic of Azerbaijan were with encyclopedic knowledge. We can say that our leader Heydar Aliyev is one of the people with encyclopedic knowledge person. Education and interdisciplinary integration are essential for acquiring important knowledge for each student. Our topic discusses the importance of knowledge and analyzes the benefits of acquiring worldly knowledge. Here, the great son of Azerbaijan from Heydar Aliyev presented statistics on science and emphasized the importance he attaches to education. In the thesis also discussed the place of knowledgeable people in society and what it is and how to have encyclopedic knowledge in general. Today is education means and tomorrow a person and shows the support and development of their country. Under the term encyclopedic knowledge, the structure of the language is used to refer to and integrate one's knowledge with other knowledge. With the development of education in our time, society is gradually trying to attach more importance to the formation of its overall goals, content, organization and strategies. As a result, for the formation of a person with encyclopedic knowledge, the education and literacy mentioned by us show their importance.

Key words: knowledge, education, development, personality, system.

Резюме

В упомянутом мною тезисе мы не ошибемся, если скажем, что приобретение знаний, грамотности и мирских знаний является одним из важнейших требований нашего современного мира. Несмотря на то, что XXI век объявлен веком технологий, люди с житейскими знаниями всегда выбирались и декларировали свое место в обществе. В истории Азербайджанской Республики были с энциклопедическими знаниями. Можно сказать, что наш лидер Гейдар Алиев принадлежит к числу людей, обладающих энциклопедическими знаниями. Образование и междисциплинарная интеграция имеют важное значение для приобретения важных знаний для каждого студента. В нашей теме обсуждается важность знаний и анализируются преимущества приобретения в результате мирских знаний. Здесь великий сын Азербайджана из Гейдар Алиева привели статистические данные о науке и подчеркнул важность, которую он придает образованию. В тезисе также обсуждалось место знающих людей в обществе и что это такое и как вообще иметь энциклопедические знания. Образование означает сегодня и завтра человека и показывает поддержку и развитие страны. Под термином энциклопедическое знание структура языка используется для обозначения и интеграции своих знаний с другими знаниями. По мере развития образования в наше время общество постепенно старается придавать большее значение формированию его общих целей, содержания, организации и стратегий. В итоге для формирования человека, обладающего энциклопедическими знаниями, свое значение показывают упомянутые нами образование и грамотность.

Ключевые слова: *знание, образование, развитие, личность, система.*

Bilik, savad, dünyəvi biliklərə sahiblənmək müasir dünyamızın öndə olan tələblərindəndir de-sək yanılmazıq. XXI əsrin texnologiya əsr hesab olunmasına baxmayaraq dünyəvi biliklərə sahib olan insanlar hər zaman seçilib və cəmiyyətdə öz yerlərini bəyan ediblər. Azərbaycan xalqının tarixində ensklopedik biliyə sahib dahi şəxsiyyətlər olmuşdur. Bunlardan biri də dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevdir. Təhsil və fənlərarası qarşılıqlı inteqrasiya hər bir təhsilalan fərd üçün önəmli və vacib biliklərin əldə edilməsində labütdür. Ulu Öndərimizin dediyi kimi, bizdə təhsil çox inkişaf edibdir, Azərbaycanda, demək olar ki, təhsil almayan adam yoxdur: “Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, Azərbaycan elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq”. Təhsillə bağlı hər bir çıxışında təhsilin, təhsil verənin mühümlüyünü dəfələrdə bəyan edən dahi şəxsiyyət məhz bütün qapıların təhsil, bilik sayəsində açılacağını əminliklə vurğulayırdı.

Elm və təhsil sahəsində müzakirələrə başlayan zaman göz önündə bir fərdin hərtərəfli inkişafı canlanır. Müasir dünyamızda hər tərəfli, bilikli, savadlı, mədəniyyətli, işgüzar, məqsədyönlü, hədəfləri məlum olan insanların daha çox yetişməsi labüd sayılır. XXI əsrin insanları kompyuter əsri deyilən bir zaman kəsimində yeni biliklər əldə etmək, yeni məlumatlar toplamaq, ötən əsrlərdəki kimi çoxda əlçatmaz hesab edilmir. Elmdə bütünlükdə bu biliklərə sahib insanlara ensklopedik biliyə sahib insanlar deyilir.

Danışığ bacarığı insanın peşəsindən, təhsilindən, sosial vəziyyətindən asılı olamayaraq hər zaman vacib amil sayılır. Düşünmək qabiliyyəti olan hər bir fərd qarşılıqlı ünsiyyət üçün anlaşılan dildən istifadə edərək, fikir mübadiləsi apararaq özünü ifadə edə bilir. XX əsrin sonlarında Roma klubunun yaradıcısı məşhur “İnsan keyfiyyətləri” kitabının müəllifi Aureli Peççen yazırdı: “İnsan dilemma qarşısında durmuşdur. O, ya ayrılıqda bir şəxsiyyət kimi, həm də bəşəri cəmiyyətin bir hissəsi kimi dəyişməlidir, yaxud da Yer üzündən bir dəfəlik silinməlidir”. Bu fikir olduqca geniş müzakirəyə səbəb oldu və bu gün də aktuallığını saxlayır. Bu fikirdən çıxış etsək əgər insan Yer kürəsindən silinib getmirsə deməli inkişaf edir və gələcək hədəfləri, istəkləri vardır, yəni yaşayır, yaradır. Həmin bu yaşayıb, yaradan insanlardan savadlı, bilikli insanlar öz geniş dünyagörüşləri ilə hər zaman olduqları mühitdə seçilir. Fransız filosofu, neorəlizmin banisi Başlyar (1884-1962) elmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeni epistemologiya yaratmağa çalışmışdır. Başlyarın rossonal və empirik biliklərin daim qarşılıqlı əlaqəsi konsepsiyasında nəzəriyyə ilə praktikanın qarşılıqlı təsiri, elmin dialektik inkişafının mühüm aspekti kimi təşkil edir. Onun rəyinə görə, biliyin birinci mərhələsində üstünlük empirizmə, ikinci mərhələsində isə mücərrəd təfəkkürə məxsusdur.

Savadlı, bilikli insan dedikdə həmin insanın dünyagörüşü, onun həm dəqiq fənlərin biliklərindən, həm də hümanitar elmlərdən biliklərinə malik olması canlanır. Bütün bunlarla yanaşı, dil biliklərinin yüksək səviyyədə olması, ondan səmərəli istifadə etməsi, öz təhsil sahəsində, iş fəaliyyətində həm

özünün, həm cəmiyyətin inkişafında töhvəsini verən insanlardan bəhs edə bilirik. Ensiklopedik biliklərə malik insanlar hər bir mövzunu hərtərəfli və təməl səviyyədə bilir: konseptual aparatlardan, terminologiyadan tutmuş hər sözünün yerini, rolunu, tarixi mənasını. Bunlar geniş dünyagörüşlü və sabit psixikalı insanlardır, çünki ensiklopedik bilik səviyyəsi onlara özgüvən verir. Ən kiçik suallara belə bir həmsöhbətlərin minnətdarlıq hissini və özünə diqqəti cəlb etməyi bacarırlar. Tarixi şəxsiyyətlər, elm adamlarından, görkəmli insanlardan var ki, onları ensiklopedik biliyə malik insanlar adlandırırlar. Türk dünyasının ensiklopedik biliyə malik insanların adlarını qeyd etsək: Heydər Əliyev, Lütfizadə, İbn Sina, Tusi, Yunus Əmrə və daha çox başqalarının adları sadalaya bilərik.

Ensiklopedik bilik termini dedikdə, dilin strukturu onun biliklərindən digər biliklərə istinad, integrasiya etmək üçün istifadə olunur. Təhsil bir cəmiyyətin dəyərlərinin, yığılmış biliklərinin ötürülməsi kimi düşünmək olar və bu mənada, sosial elm adamlarının sosiallaşma və ya kulturasiya dediklərinə bərabərdir. İstər qədim qəbilələri, istərsə də orta təbəqələrin arasında böyüyən uşaqlar mədəniyyət olmadan dünyaya gəlmişlər və bir mədəniyyəti öyrənməkdə, davranışlarını yetkinlik tərzində formalaşdırmaqda və cəmiyyətdəki öz rollarına icra etmək üçün istiqamətləndirilmişdilər.

Ədəbiyyat

1. Verdiyeva S.A. 18 oktyabr 2007, “Azərbaycanın ilk maarif naziri”, “Azərb. Müəllimi” qəzeti.
2. Talıbov Y.R. 1965. Şagirdlərin humanist tərbiyəsi, Bakı
3. Rüstəmov F.A. 2006. Pedaqogika tarixi, Bakı, səh 33.
4. <https://aztehsil.com/news/11792-ulu-onder-heyder-eliyev-tehsil-ve-elm-haqqinda.html>

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN FENOMENOLOGİYASI

Jalə Qasımova

Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi

Summary

Firmly committed to the ideology of Azerbaijanism, the National Leader – thanks to his wise policy, principled position and vision – realized the national statehood idea, built a modern Azerbaijani state and fulfilled the nation's dreams of independence. Heydar Aliyev laid the political, ideological and economic foundations of the independent Azerbaijani statehood, made the nation's dream of having an independent, powerful state come true. Heydar Aliyev is a great historic personality who achieved immortality and became a living legend. Authored by Heydar Aliyev, the architect of the modern, independent Republic of Azerbaijan, the ideology of Azerbaijanism embraced all Azerbaijanis of the world to become their national point of reference. The historic far-sighted steps that the National Leader took starting from the 1970s such as the establishment of the present-day Jamshid Nakhchivanski Military Lyceum, which aimed to prepare highly-qualified national officers, and the enshrining of the Azerbaijani language as the state language in the Constitution of the Azerbaijan SSR were unimaginable for most of his contemporaries and made an indispensable contribution to the upbringing of future Azerbaijani generations as true patriots.

Key words: *Heydar Aliyev, politics, socio-economic, historic, independent*

Özet

Azerbaycancılık ideolojisine sımsıkı bağlı olan Milli Lider –akıllı siyaseti, ilkeli duruşu ve vizyonu sayesinde-millî devlet fikrini hayata geçirmiş, modern bir Azerbaycan devleti kurmuş ve milletin bağımsızlık hayallerini gerçekleştirmiştir. Haydar Aliyev, bağımsız Azerbaycan devletinin siyasi, ideolojik ve ekonomik temellerini attı, ulusun bağımsız, güçlü bir devlete sahip olma hayalini gerçekleştirdi. Haydar Aliyev ölümsüzlüğe ulaşmış ve yaşayan bir efsane haline gelmiş büyük bir tarihi şahsiyettir. Modern, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mimarı Haydar Aliyev tarafından kaleme alınan Azerbaycancılık ideolojisi, dünyadaki tüm Azerbaycanlıları kucaklayarak onların ulusal referans noktası haline geldi. Nitelikli millî subaylar yetiştirmeyi amaçlayan bugünkü Cemşid Naxçıvanski Askerî Lisesi'nin kurulması ve Azerbaycan dilinin devlet dili olarak 111ize111 edilmesi gibi Millî Önder'in 1970'lerden başlayarak attığı tarihi ileri görüşlü adımlar. Azerbaycan SSC Anayasasında çağdaşlarının çoğu için hayal bile edilemezdi ve gelecek Azerbaycan nesillerinin gerçek vatanseverler olarak yetiştirilmesine vazgeçilmez bir katkı yaptı.

Anahtar Kelimeler: *Haydar Aliyev, siyaset, sosyo-ekonomik, tarihi, bağımsız*

Hər bir xalqın tarixinin ən çətin və həlledici mərhələlərində onun taleyində müstəsna rol oynamış, onun dövlətçilik ənənələrini formalaşdıran öz lideri vardır. Belə liderlərin mənalı və zəngin

ömür yolunun ətraflı təhlili onların xalqlarının dövlətçilik ənənələri, tarixi və inkişafı haqqında aydın təsəvvür yaradır. Mənəvi prinsiplərinə, humanist və milli ideyalarına, milli maraqlara sədaqətinə görə bu liderlər milyonlar tərəfindən əbədi olaraq ehtiramla anılır. Hər bir xalqın tarixdəki yeri və rolu çətin siyasi şəraitdə onun taleyində əvəzsiz rol oynamaq məsuliyyətini üzərinə götürmüş, mü-tərəqqi ideyaları, bənzərsiz idarəçiliyi ilə möhkəm dövlətçilik ənənələrinin əsasını qoymuş böyük şəxsiyyətlərin fəvqəladə missiyası ilə şərtlənir. Tanrının göndərdiyi bu seçilmiş şəxsiyyətlər öz xalqlarının dövlətçilik məfkurəsinə, siyasi prinsiplərinə, milli dəyərlərinə əsaslanaraq, optimal dövlət modelini qurur, siyasi varislik ənənələri yaradırlar. Ruslar üçün belə şəxsiyyət Birinci Pyotr, amerikalılar üçün Corc Vaşinqton, ingilislər üçün Uinston Çörçill, fransızlar üçün Şarl de Qoll, almanlar üçün Otto fon Bismark, çinlilər üçün Mao Tszedundur, türklər üçün bu şəxsiyyət Mustafa Kamal Atatürkdür. Azərbaycanlılar üçün isə Heydər Əliyevdir!

XX əsrin dahi şəxsiyyəti, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi portreti Azərbaycan xalqının dövlətçilik məfkurəsinə, tarix boyu bütün çətinliklərə sinə gərmiş unikal idarəçilik məktəbini, müasir ictimai-siyasi inkişafını və fəlsəfi fikrini əks etdirir. Əslində, Heydər Əliyev şəxsiyyəti Azərbaycan dövlətinin keçmişini və bu gününü, dövlət quruculuğu prosesini əks etdirir. Tarixi reallıqların müqayisəsi böyük şəxsiyyətlərin fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün ən obyektiv istinad nöqtəsidir. Bu mənada Azərbaycan Ümummilli Liderin dövründə daim irəliyə doğru gedən, iqtisadi, 112ize112112, humanitar, mədəni tərəqqiyə can atan, bütün məsələlərdə 112ize112112 amilini uca tutan bir ölkə kimi qiymətləndirilir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən siyasəti Azərbaycanı iqtisadi və 112ize112112 yüksəlişə nail olmağa sadıq, “dövlət-vətəndaş” birliyinin təmin olunduğu etibarlı xarici siyasət tərəfdaşına və sabitlik mərkəzinə çevirdi. Ötən əsrdə baş vermiş hadisələrin hərtərəfli təhlili göstərir ki, Azərbaycanın müstəqillik yolu Heydər Əliyevin 1969-cu ildən başlayaraq ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi dövrə qədər apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində başa çatıb. Zaman və 112ize112112-iqtisadi formasiya baxımından tamamilə fərqli olan bu iki tarixi dövrün ortaq cəhətinin əsasında məhz Ümummilli Liderin Azərbaycana böyük nailiyyətlər qazandırmaq üçün göstərdiyi əzm və yorulmaz çalışma dayanır. Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi iki tamamilə fərqli tarixi dövrü bir missiyanın bir-birini tamamlayan iki mərhələsi kimi qiymətləndirmək olar.

Dünya siyasi səhnəsində unudulmaz şəxsiyyət olan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında uzun illər çalışmaq məni çox şərəfləndirdi. Ümumiyyətlə, həmişə dünyanın böyük şəxsiyyətləri adi insanların adi həyat tərzinin fəvqündə dayanırlar. Ümummilli Lider öz təfəkkürü, mənəviyyəti ilə milləti doğru yola yönəltdi. Onun hərəkətləri sadə olsa da, dərin məna daşıyırdı. Ümummilli Liderin böyük ideyaları var idi. Onun addımları, apardığı siyasət, 112ize112112atic vasitələri bu böyük şəxsiyyətin uzaqgörənliyini, strateji baxışını təsdiq edirdi. Dünya liderləri Heydər Əliyevi öz dövrünü qabaqlayan global miqyaslı dövlət xadimi kimi tanıyırlar.

Öz idarəçilik siyasəti ilə unikal olan Ümummilli Liderin Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etməsi ölkəni sürətli inkişaf yoluna çıxardı, milli müstəqillik üçün möhkəm zəmin yaratdı. O zaman öz kökünə qayıdış, özünüdərk ideologiyasının təşəbbüskarı olan, ötən əsrdə azərbaycanlıq ideologiyasının ən parlaq səhifələrini yazan Ulu Öndər Heydər Əliyevin ideyaları ölkə həyatını tamamilə müasirləşdirdi. İdeya və prinsipləri ilə tarixin axarını dəyişdirən Heydər Əliyevin idarəçilik və xarizmatik liderlik keyfiyyətləri, dərin vətənpərvərliyi 1970-ci illərdən başlayaraq milli ideologiyanın dirçəlişinin təşviqində əvəzsiz rol oynamışdır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin idarəçiliyinin ən mühüm xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu, sözün əsl mənasında dirçəliş dövrünü yaşadı. (Alışanov, M.N., 2006) İqtisadi asılılığın aradan qaldırılmasının siyasi müstəqilliyin həlledici amillərindən biri olduğunu yaxşı dərk edən Ümummilli Lider ölkənin istehsal potensialının müstəqilliyinin təmin edilməsi, sənaye potensialının gücləndirilməsi, respublikamızda yeni inkişaf mərhələsinin əsasının qoyulması kimi böyük nailiyyətlərə nail olmuşdur. Həmin dövrdə Ümummilli Lider azərbaycanlıların SSRİ-nin qabaqcıl ali təhsil müəssisələrində təhsil alması üçün yorulmadan çalışırdı. O, Moskvanı Azərbaycan üçün təhsil kvotasını bir çox hallarda artırmağa inandırırırdı. Respublikadan kənarda təhsil almağa göndərilən azərbaycanlı tələbələrin sayı 1970-ci ildə

60-dan 1975-ci ildə 600-ə, 1978-ci ildə isə 900-ə yüksəldi. SSRİ-nin ali təhsil müəssisələrinə göndərilənlərin sayı Bakıya qəbul olunan tələbələrin sayına bərabər idi.

Uzun illər 113-ü 113, 1997-ci ildə keçmiş Sovet İttifaqının müxtəlif ali məktəblərində təhsil almış azərbaycanlılarla görüşündə Ümummilli Lider Heydər Əliyev belə xatırlayırdı: “Azərbaycanın gələcəyi, müstəqilliyi mənim ağımda olan yeganə şey idi. Mütəxəssis hazırlığı məsələsi ilə şəxsən və ciddi məşğul olanda və mən 113-ü respublikamızdan kənarda ali təhsil müəssisələrinə oxumağa göndərərkən inanırdım ki, vaxt gələcək, Azərbaycanın bu mütəxəssislərə ehtiyacı olacaq, Azərbaycanın müstəqil olacağı vaxt gələcək. və bu mütəxəssislər Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edərdilər”. Heydər Əliyevin qətiyyəti, iradəsi və təşəbbüsü sayəsində həmin illərdə Azərbaycanda bir sıra keçmiş strateji müəssisələr tikilmiş, respublikanın gələcək müstəqilliyinin iqtisadi əsasları qoyulmuşdu. Ümummilli Lider Heydər Əliyev bu məsələdə qətiyyətli və prinsipial mövqe tutdu, keçmiş sovet rəhbərliyi qarşısında ısrarlı tələblər irəli sürdü.

Ədəbiyyat

1. Alışanova M.N. Heydər Əliyev iqtisadi müstəqilliyimizin banisidir .
2. Cəfərov N. 2020. Ümummilli liderin xilaskarlıq və dövlət quruculuğu missiyası. 263.s
3. Əhmədova L. 2018. Heydər Əliyev irsinin kitabxanalarda təbliği /tərt. ed. elmi red. K.Tahirov; red. A.Abdullayeva. Bakı, 53 s.

HEYDƏR ƏLİYEV – MİLLİ LİDERLİYİN PARLAQ NÜMUNƏSİ

Vüqar Mustafayev

Leyla İsmayilzadə

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Bəşər tarixi yalnız tarixi hadisələrdən və dəyişikliklərdən ibarət deyil, həm də siyasi liderlərin və səmərəli idarəetmə qərarlarının “kolleksiyası”dır.

Siyasi liderliklə bağlı XX əsrə aid çoxlu sayda nümunələr məlumdur: avtoritar hökmdarlar, totalitar diktatorlar, uğurlu siyasi menecerlər, strateqlər, icraçılar, xalqın “xidmətçiləri” və s. Lakin bu qədər çoxsaylı siyasi xadimlər arasında cəmiyyəti ümummilli ideya ətrafında birləşdirməyə nail olmuş az sayda lider tapmaq olar.

Dövrün siyasi simvoluna çevrilmiş belə azsaylı şəxslərdən biri Azərbaycanın dahi siyasi və dövlət xadimi, xalqımızın Ümummilli Lideri, müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, fenomenal şəxsiyyət olan Heydər Əliyevdir.

Bu nəhəng siyasətçinin – Ümummilli Liderin fəaliyyətini novatorçu fəaliyyət kimi səciyyələndirmək olar. Onun sovetlər dönəmində Azərbaycana rəhbərliyə gəlişi ölkənin irimiqyaslı modernizasiyasının, böyük fövqəldövlətin xammal regionu rolunu oynayan əyalət statusundan qurtulmasının başlanğıcını qoydu. Heydər Əliyevin təşəbbüskarlığı və peşəkarlığı yalnız doğma Azərbaycanı deyil, həm də bütün SSRİ-ni əhatə edirdi. Ali sovet rəhbərliyinin nümayəndəsi olmaqla, Heydər Əliyev Sovet İttifaqının illərlə böyük ehtiyac duyduğu bir sıra siyasi, iqtisadi və sosial dəyişikliklərin təşəbbüskarı və ideya ilhamçısı kimi çıxış edirdi. Lakin çox təəssüf ki, bu təşəbbüslər dəstəklənmədi və realizə olunmamış qaldı.

Heydər Əliyev sadə zəhmətkeş ailəsində, mənəvi-etik adət-ənənələrə riayət edilən mühitdə və ciddi əxlaq qaydaları çərçivəsində böyüyüb tərbiyə olunmuşdur. Gələcək həyatında məhz bu tərbiyə onun fəaliyyətində və karyera inkişafında həlledici rol oynamışdır. O, SSRİ-nin Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sırayı əməkdaşından general-mayora və Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibinə qədər böyük yol keçmişdir. (Qarayev, Ə., 2008)

Xarizmalığ, məqsədyönlülük, qətiyyətlilik, möhkəm iradə, ali insani dəyərlərə yüksək inam və s. kimi liderlik keyfiyyətlərinə malik olan Heydər Əliyev müdrik, düşünülmüş daxili və xarici siyasət həyata keçirirdi. Onun siyasi liderliyinə irimiqyaslı düşünmək və problemlərin əsas səbəblərini görmək, şəraiti analitik təhlil etmək və dəqiq qiymətləndirmək qabiliyyəti, vaxtında və düzgün siyasi və

idarəetmə qərarları qəbul edə bilmək kimi bir sıra cəhətlər xas idi. Heydər Əliyevin öz xalqı, milləti arasında nüfuzunu xüsusi vurğulamaq lazımdır. Rəhbər kimi çalışdığı bütün dövrlərdə insanlar arasında bu nəhəng siyasi xadimə inam həmişə ən yüksək səviyyədə olmuşdur. Bunun səbəbi onun həyatı və siyasi prinsipi ilə bağlı idi: “İnsanın sözü və əməli bir-birindən ayrılmamalıdır. Düşünülmiş işdən həyata keçirilən işədən ən düzgün və qısa yol seçmək lazımdır.” (Гусейнова, И., 2005)

Heydər Əliyevin şəxsi və peşə keyfiyyətləri ona Azərbaycanın daxili və xarici siyasətinin əsas prinsiplərini formalaşdırmağa imkan verdi. Bu prinsiplər, hər şeydən əvvəl, dövlətin iqtisadi cəhətdən müstəqilliyini təmin etməli idi. Bu haqda Ulu Öndər deyirdi: “Dövlətin iqtisadi müstəqilliyi – millətin siyasi müstəqilliyinin əsasıdır.” (Панфилова, В., 2014) Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə Azərbaycan SSRİ-nin ən zəif və az inkişaf etmiş respublikalarından biri idi. O, qarşısına məqsəd qoydu – radikal sosial-iqtisadi islahatlar həyata keçirməklə, sənayeni inkişaf etdirməklə, yeni sənaye kompleksləri açmaqla Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyini möhkəmlətmək.

Heydər Əliyevin siyasi liderliyinin prinsiplərinə xüsusiyyətlərindən biri Azərbaycanın digər ölkələrlə və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı münasibətlərində çoxvektorlu siyasətə üstünlük verilməsi idi. Heydər Əliyevin insan fəaliyyətinin ən müxtəlif sfera və sahələrində dinc əməkdaşlıq siyasəti Azərbaycanı mahiyyət etibarilə Azərbaycan xalqının maraqları naminə dünyanın bütün ölkələri ilə sərfəli əməkdaşlıq edən unikal geosiyasi obyektə çevirdi. Ulu Öndərin düşünülmüş, balanslaşdırılmış və tolerant xarici siyasəti beynəlxalq arenada heç bir konyuktiv altmənə daşımırdı və subyektiv regional və qlobal proseslərdən asılı deyildi. Bu nəhəng siyasi xadim dönmədən, birmənalı olaraq, ədalətli və həlledici strategiyaya daima sədaqət nümayiş etdirirdi – ölkənin müstəqil xarici siyasəti həmişə Azərbaycanın milli maraqlarına xidmət etməlidir!

Uzunmüddətli perspektivləri görməklə, qəbul edilmiş qərarların iqtisadi və siyasi nəticələrini proqnozlaşdırmaqla Heydər Əliyev tərəfindən dəqiq siyasi məqsədlər və onlara nail olunması üzrə ardıcıl mərhələlər və beləliklə, Azərbaycanın modernləşdirilmiş inkişaf strategiyası işlənib hazırlandı. Ulu Öndər azərbaycançılıq, milli birlik, sosial ədalət ideyasının yetişdirməsini və bərqərar olmasını, əhalinin iqtisadi rifah halının daima yaxşılaşdırılmasını və əlbəttə ki, dövlətin ərazi bütövlüyünü ölkənin inkişafının mühüm, ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edirdi. Məhz bu, XX əsrin görkəmli siyasətçisinin siyasi liderliyinin başlıca xarakteristikası oldu.

İstənilən siyasi dövr üçün xalqın iradəsinin ifadə edilməsi və dövlət hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi siyasi liderin fəaliyyətinin fundamental aspektləri olaraq qalır. Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi tez, təsirli və düşünülmüş idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsini tələb edirdi. Əsl milli lider kimi Heydər Əliyev bunu etməyə qadir idi. O, məxsusi və xarici tarixi təcrübədən məharətlə istifadə edərək, müasir, müstəqil, demokratik dövlətin siyasi modelini işləyib hazırladı. Heydər Əliyevin siyasi iradəsi, milli kimlik hissi və tarixi zərurət ona yeni dövlətin yaradılmasında, dünyanın siyasi xəritəsində Azərbaycan dövlətçiliyinin təsdiq olunmasında ən fəal şəkildə iştirak etməyə və xalqın taleyində həlledici rol oynamağa imkan verdi.

Elmi dairələrdə “Əliyev fenomeni” anlayışının əmələ gəlməsi özlüyündə çox şeyi deyir. Politoloq-alimlər dövlətin, stabil inkişaf ilə, sosial həmrəyliyin, milli birliyin yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə olunan inkişaf mərhələsini belə adlandırırlar.

Məlum olduğu kimi, hər bir dövlət – sosial, ictimai və siyasi təkamülün unikal məhsuludur və onun özünəməxsus tarixi və mədəni ənənələri var. Hər bir dövlət və dövlətçilik üçün onun düşünülmüş və tarixən özünü doğrultmuş siyasi qərarlar qəbul etməyə qadir olan uzaqgörən siyasi liderləri, səmərəli idarəetmə qabiliyyətinə malik müdrik dövlət başçıları unikal milli sərvət olaraq qalır. Azərbaycan üçün belə rəhbər həmişə azərbaycanlı olmağı ilə fəxr edən Ümummilli Lider Heydər Əliyevdir.

Şah əsəri müasir Azərbaycan olan Heydər Əliyev – ən çətin məqamlarda belə səhvə yol verməyən, yüksək idarəetmə qabiliyyətinə malik olan, öz xalqının uğur və rifahı üçün məsuliyyətin ağır yükünü öz üzərinə götürməyə və xalqını səfərbər etməyə qadir olan güclü, qətiyyətli Ümummilli Liderliyin ən parlaq nümunəsidir!

Dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun sözləri ilə desək: “Heydər Əliyev həqiqətən də tarixi, hətta əfsanəvi bir şəxsiyyətdir.” (Aytmatov, Ç., 2009)

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və mədəniyyət: 1969-1982, 1993-1996; 3 cildə: Müraciətlər, çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, məlumatlar: I cild / Layihənin rəhbəri və ön sözün müəllifi. Ə.Qarayev; Tərtib edənlər: S.Məmmədəliyeva, T.Əhmədov; Red. L.Məmmədova. 2008, Bakı. Nurlar, 504 s.
2. Çingiz Aytmatov. 2009, Heydər Əliyev tarixi, hətta əfsanəvi şəxsiyyətdir. / Ədəbiyyat qəzeti, 8 may, s.2.
3. Гусейнова И. 2005, Гейдар Алиев. От политического руководителя общенациональному лидеру. Баку: Тахсил, 504 с.
4. Панфилова В. 2014, Формула успеха Гейдара Алиева / «Независимая газета», 12 декабря.

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ LİDERLİK BACARIĞI

Leyla Mustafayeva

Bakı Slavyan Universitetinin
Azərbaycan tarixi və ictimai elmlər kafedrası

Summary

The article notes that Heydar Aliyev played a great and invaluable role in the construction and strengthening of the independent state of Azerbaijan. The political experience of Heydar Aliyev, who rose to the level of a national leader with his boundless services to his people, created the basis for the correct direction of the further development of Azerbaijan in New and very difficult conditions. As a result of Heydar Aliyev's successful and far-sighted policy, there is stability and a prosperous life in modern Azerbaijan.

Key words: leader, politics, history, independent, modern, Azerbaijan.

Резюме

В статье отмечается, что Гейдар Алиев сыграл большую и неоценимую роль в строительстве и укреплении независимого Азербайджанского государства. Политический опыт Гейдара Алиева, поднявшегося до уровня национального лидера своими безграничными заслугами перед своим народом, создал основу для правильного направления дальнейшего развития Азербайджана в новых и очень сложных условиях. В результате успешной и дальновидной политики Гейдара Алиева в современном Азербайджане царят стабильность и процветание.

Ключевые слова: лидер, политика, история, независимый, современный, Азербайджан.

Ölkənin aktual problemlərinin həllində iştirak edənlər, qeyri-adi dəyişikliklərin şahidi olmaq, ən əhəmiyyətli hadisələri öz gözləri ilə görmək və baş verənlərin həqiqi miqyasını qiymətləndirmək imkanı əldə edirlər. Sonradan təbii ki, istər-istəməz insana xas olan özünəməxsus quruculuq istedadının təsadüfi olmadığına inam yaranır. Azərbaycan xalqının dahi lideri, Ulu Öndər Heydər Əliyev fenomenal şəxsi keyfiyyətləri və qeyri-adi bacarığı ilə həmişə seçilirdi. Ulu Öndərin özünəməxsusluğu daima Azərbaycanın müxtəlif münaqişələr, böhranlar, çətin hadisələr burulğanında, eyni zamanda gündəlik işlərin təlaşında özünü büruzə verirdi. Zaman keçmiş nəzər salmağa, ötən günlərin ətraflı təhlilini aparmağa imkan yaradır. Nəticə etibarilə, hər bir həmvətənmiz mübarizəsində ibrətamiz təcrübəyə yiyələnir, baş verənlər isə şanlı tariximizə çevrilərək yaddaşlara həkk olunur.

Bu gün Azərbaycan həyatın bütün sahələrində öz inkişafının zirvəsindədir və ardıcıl olaraq yeni-yeni nailiyyətlər əldə edir. Bu, hər bir Azərbaycan vətəndaşını, o cümlədən bütün dünya azərbaycanlılarını sevindirir və qürurlandırır. İnkişaf etmiş müstəqil, demokratik, hüquqi, dünyəvi, sivil bir dövlətin vətəndaşı olmaq böyük xoşbəxtlikdir ki, müdrik xalqımıza nəsib olmuşdur. Azərbaycan xalqı tarixin ağır, əziyyətli sınaqları ilə nə qədər üzləşsə də, bu mübarizədən qalib çıxmışdır. Bunu şərtləndirən amillərdən biri də taleyüklü məsələlərdə xalqımızın müdrikliklə qəbul etdiyi mühüm qərarlardır. Bu, zamanın sınağından çıxmış aksiomdur. Müstəqilliyimizin ilk illərini yaxşı xatırlayıyıq. Həmin illərdə yalnız müstəqilliyimizin deyil, bütövlükdə varlığımızın itirilməsi ilə qarşılaşdıq.

Qanunsuz silahlı birləşmələr özbaşınalıq edirdilər, ölkə daxilində, o cümlədən paytaxtda silahlı toqquşmalar baş verirdi. Hətta əsgəri xidmətdə olmamış mülki şəxs tərəfindən idarə olunan hərbi hissələr, xarici dövlətlərə xidmət edən ayrı-ayrı siyasi qüvvələrin əlində cəmləşmişdi. Artıq ölkədə vətəndaş müharibəsi başlamaqda idi. Bu, Azərbaycan xalqının tarixində ən ağır sınaq idi. Belə bir

məqamda öz ənənələrinə sadıq olan xalq tarixi qərar qəbul etdi. Bu qərar Heydər Əliyev tərəfindən qəbul olundu və o, öz xalqının Ümummilli Lideri səviyyəsinə yüksəldi. Heydər Əliyev gənc yaşlarından ömrünün sonuna qədər mənalı həyatını Uca Yaradanın ona bəxş etdiyi bütün istedadı, bacarığı, əldə etdiyi bilikləri və təcrübəni bu yola sərf edərək Azərbaycana həsr etmişdir. O, fəaliyyətinin bütün sahələrində yalnız xalq üçün yaşayan dahi lider idi.

Ulu Öndər bütün ömrü boyu eyni sevgi, enerji və böyük həvəslə Azərbaycanın müstəqilliyinin inkişafı missiyasını daşıyırdı. Azərbaycan xalqının onun üzərinə qoyduğu ağır və çətin işləri ləyaqətlə yerinə yetirərək, “Azərbaycanı bu bələdan xilas etmək mümkün deyil” proqnozlarını alt-üst etdi. O, Azərbaycanı xilas etmək uğrunda mübarizəyə başlayanda xalqın dəstəyindən və siyasi bacarıqlarından başqa heç nə yox idi. Ümummilli Lider ölkədəki silahlı dəstələrin özbaşınalığına qarşı çıxdı, onları xüsusi liderlik keyfiyyətləri ilə zərərsizləşdirməyi bacardı. O, ölkəni böyük fəlakətlərdən, ağır faciələrdən xilas etdi, sabitlik, iqtisadi inkişaf və tərəqqi yoluna çıxardı, Vətənə sədaqət nümunəsi göstərdi, nəhəng enerji-kommunikasiya layihələri həyata keçirdi.

Ölkə normal həyata qayıdaraq böyük inkişaf yolu keçmişdir. Bütün bunlar yaşadığımız ən yeni tarixdir, biz bu gerçəkliyin şahidi olduq.

Dövlət müstəqilliyimizin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, Azərbaycanın beynəlxalq imicinin yüksəldilməsi, sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olunması ulu öndərin, onun siyasi iradəsinin, xalqa keyfiyyətli xidmətinin düşünülmüş və ölçülmüş qərarlarının nəticəsidir. Bütün siyasi fəaliyyətində milli maraqlardan çıxış edən Heydər Əliyev tarixi şərtləri düzgün qiymətləndirir, həmişə zaman və məkan amilini nəzərdən keçirərək, böyük səbir və təmkinlə hərəkət edirdi. Məhz bu onun fenomenallığını təyin edən başlıca amillər idi.

Ulu Öndərin Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrə nəzər salsaq görərik ki, o, rəhbərliyə gələnə qədər ölkədə vəziyyət o qədər də ürəkaçan deyildi, Azərbaycan iqtisadi və digər sahələrdə itti- faq səviyyəsində xeyli geridə qalmışdı. Məhz Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi geniş islahatlar proq- ramı nəticəsində Azərbaycanın həyatında fundamental və keyfiyyətli dönüş başlandı. İqtisadi sahədə məhsuldar struktur layihələri həyata keçirildi, yeni sənaye sahələri yaradıldı, elmi-texniki nailiyyətlər əldə edildi, xalqın sosial vəziyyəti yaxşılaşdı. Bir sözlə, Heydər Əliyevin məqsədyönlü, sistemli, strateji addımları sayəsində Azərbaycan SSRİ-nin qabaqcıl respublikalarından birinə çevrildi.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçilən Heydər Əliyevin gərgin və yorul- maz fəaliyyəti nəticəsində blokada və müharibə, sənaye məhsullarının çatışmazlığı, elektrik ener- jisinin olmaması, kəskin sosial-iqtisadi vəziyyət şəraitində burada sabitlik yarandı, sosial-iqtisadi vəziyyət normallaşdı, tərəqqi əldə edildi.

Ulu Öndər Azərbaycanın müstəqillik yolunda dərin iz buraxdı. 1969-cu ildə başlayan siyasi fəaliyyəti məhz buna yönəlmişdi. O, Azərbaycanı azad, heç kimdən asılı olmayan, müstəqil yaşaya bilən ölkəyə çevirmək üçün mühüm əsasları müəyyənləşdirirdi. Tarixin gələcək inkişafı qeyd etdiklərimizi təsdiqləyir.

22 iyul 1990-cı ildə Naxçıvanın “Azadlıq” meydanında izdihamlı mitinqdə Heydər Əliyev xalqı azadlıq və müstəqillik uğrunda son mübarizəyə çağırırdı. Onun sədrliyi ilə Naxçıvan parlamenti “Sovet Sosialist” sözlərinin muxtar respublikanın adından çıxarılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli, aypara və səkkizguşəli ulduzunun dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi təşəbbüsü və bu məsələnin qanunvericilik qaydasında Azərbaycan parlamenti qarşısında qal- dırılması barədə tarixi qərarlar qəbul edilmişdir. Bu, o dövr üçün kifayət qədər cəsarətli bir addım idi, Heydər Əliyevin öz xalqına, Vətəninə olan məhəbbəti, ölkəsini azad və müstəqil görmək arzusu heç bir çətinlikdən qorxmurdu. O, həmişə xalqı ilə həmrəy olub, onu layiqincə təmsil etmişdir.

Fenomenal yaddaş, dərin zəka, yüksək savad, böyük intellekt, təkrarolunmaz natiqlik qə- biliyyəti Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi portretinin bənzərsiz ifadələridir. Dövlət resurs- larını səfərbər etmək və lazımi məcraya yönəltmək qabiliyyəti Heydər Əliyev dühasının misilsiz uğurlarını şərtləndirən keyfiyyətlərdəndir. Bu qabiliyyəti Ümummilli Liderin bütün qərarlarında, fərman və sərəncamlarında görmək olar. Heydər Əliyev istənilən məsələnin həllinə kompleks yanaşır, aidiyyəti olan bütün qurumları problemin həlledilməsi üçün cəlb edirdi.

Bu gün dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyev Heydər Əliyevin siyasi kursunu ləyaqətlə davam etdirərək Azərbaycan xalqını məğlub deyil, qalib xalqa çevirdi, inkişaf etmiş dövlətlərin

sıralarına saldı. Azərbaycanda bütün sahələrdə sürətli inkişafa nail olunub, insanların rifahı daha da yaxşılaşıb. Azərbaycanın siyasi, iqtisadi imkanları genişlənib, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə mövqeyi möhkəmlənib, 30 il ərzində pozulmuş ərazi bütövlüyü bərpa edilib.

Ədəbiyyat

1. Babaoğlu Hikmət. 2011, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı üçün Ümummilli lider, dünya üçün ümumbəşəri dəyərdir // Yeni Azərbaycan. 6 may, s.4.
2. Urud Musa. 2013, Heydər Əliyev – xarizmatik liderin siyasi portreti // Xalq qəzeti 11 may, s. 5

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ İLHAM ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN ELİTAR DİSKURSUNUN APARICI AKTORLARI KİMİ

Aygün Rüstəmzadə

Azərbaycan Dillər Universitetinin müəllimi

Summary

The report examines the elitist linguistic identity of Heydar Aliyev and Ilham Aliyev. The author notes that both political leaders played an exceptional role in the formation of the national elite discourse. Since, for many decades, the Soviet ideology fiercely promoted the ideas of egalitarianism and prevented the formation of national elites. In such a situation, with the restoration of Azerbaijan's independence, the main burden in the formation of national elites and national elite discourses fell on the shoulders of political leaders. It was the elitist linguistic personality of G. Aliyev who was considered as a driving force and an example of the formation of a national elite discourse at the end of the 20th century. H. Aliyev in his judgments about the Azerbaijani language, as well as in his judgments about the importance of knowledge of foreign languages, outlined the general contours of modeling an elitist linguistic personality. It is also indisputable that the linguistic personality of I. Aliyev fully corresponds to this pattern of elitism.

Key words: Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, elite discourse, actor (participant), elite language identity.

Резюме

В докладе исследуется элитарная языковая идентичность Гейдара Алиева и Ильхама Алиева. Автор отмечает, что оба политических лидера сыграли исключительную роль в формировании национального элитарного дискурса. Так как, на протяжении многих десятилетий советская идеология яростно пропагандировала идеи эгалитаризма и препятствовала формированию национальных элит. В такой ситуации, с восстановлением независимости Азербайджана, основная нагрузка в формировании национальных элит и национальных элитарных дискурсов ложилась на плечи политических лидеров. Именно элитарная языковая личность Г. Алиева рассматривалась как движущая сила и пример формирования национального элитарного дискурса в конце XX века. Г. Алиев в своих суждениях об азербайджанском языке, а также о важности знания иностранных языков очертил общие контуры моделирования элитарной языковой личности. Также бесспорно, что языковая личность И. Алиева полностью соответствует этому шаблону элитарности.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, элитарный дискурс, актор (участник), элитарная языковая идентичность.

Məlumdur ki, elitalar istənilən milli toplumun passionar təbəqəsini, cəmiyyətin təkanverici, inkişafa təşviqedicisi qüvvələri təşkil edir. Milli elitaların formalaşması ayrı-ayrı elitar dil kimliyinə malik olan şəxslərin ortaq ünsiyyət sferasını formalaşdırma potensialı, şəraiti ilə şərtlənir. Məhz siyasi, intellektual, yaradıcı, biznes və s. elitaların vəhdətindən yaranan elitar diskurs son nəticədə bütövlükdə toplumun inkişafının flaqmanına çevrilə bilər. Təəssüf ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə milli elita formalaşdırmaq şansını itirmiş xalqımız XX yüzilliyin 30-40-cı illərində məruz qaldığı “ziyalı soyqırımı”, represiyalar nəticəsində seçkin təbəqənin milli əsaslarda formalaşdırılma imkanını itirmiş, amorf sovet ziyalılığının eçalitarizm ideyalarına köklənmişdir. Yalnız XX əsrin sonlarında xalqımızın təkrarən öz müstəqilliyinə qovuşması ilə milli elitanın, elitar diskursun formalaşdırma şəraitinin yaranması mümkün olmuşdur. Milli elitar diskursun formalaşdırılmasının ağır və çətin proses olması və uzunmüddətli tarixi yolun qət edilməsini tələb etməsi danılmazdır. Lakin bu prosesə zəmin hazırlayan, ona yol göstərən öndər simalar vardır ki, onlar öz elitar dil kimliyi ilə həm xalqın mental şüurunun yönləndirilməsində, həm də şəxsi nümunə əsasında yeni

nəsil milli ziyalılığın formalaşmasında müstəsna rol oynayırlar. Bu şəxslər sırasında ən öndə gedənin Ulu Öndər Heydər Əliyevin olması isə danılmazdır. Belə ki, milli elitar dil kimliyinə malik şəxs kimi Heydər Əliyev özünün siyasi lider mövqeyindən bəhrələnməklə, milli elitanın, o cümlədən elitar diskursun prioritetlərinin formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır. Heydər Əliyevin ciddi nəzarəti və rəhbərliyi ilə Azərbaycanda uğurlu dil siyasəti yürüdülmüş və milli elitaların məhz, milli dil konseptlərinə istinadən formalaşdırılması vacibliyi ideyası təbliğ edilmişdir. Yəni, Ulu Öndər milli ziyalılığın milli köklərə bağlılığı əsasında formalaşmalı olduğunu dəfələrlə vurğulamış və bunu sadəcə dilə gətirməklə kifayətlənməyib sözügedən istiqamətdə əməli addımlar atmışdır. Bu sırada Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinin qotunması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı fərmanlarını, milli söz xəzinəmizin ən mötəbər abidəsi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqudun” 1300 illik yubileyinin təşkilini və bu kimi çox sayda uğurlu fəaliyyətlərini xatırlatmaq kifayətdir.

Ulu Öndər çıxışlarından birində etitaf edirdi: *“Məni bu gün formda sevindirən cəhətlərdən biri də o oldu ki, çıxış edən bütün gənclər çox sərbəst, səlis Azərbaycan dilində danışdılar. Bilirsiniz, bir neçə il öncə bunu görmək mümkün deyildi. Keçmiş illərin müəyyən xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan dili Azərbaycanda lazımı qədər inkişaf edə bilməmişdi.”* [Əliyev V., 2003, s.14]. Dəfələrlə öz çıxış və məruzələrində Azərbaycan dilinə yüksək bələd olmanın vacibliyini vurğulayan Heydər Əliyev bununla bərabər, müasir Azərbaycan gəncinin xarici dilləri mənimsəməsinin vacibliyini də dilə gətirirdi. Bu da öz növbəsində müasir qloballaşan dünyada elitar dil kimliyinə malik şəxslərin mütləq şəkildə bir və daha artıq xarici dilə bələd olması vacibliyi ilə bağlı müasir elitar diskurs formalaşdırıcı tezləri ilə səsleşir (daha ətraflı bax: [Жукова С.В., 2016]).

Təsadüfi deyil ki, Ulu Öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin də II Qarabağ müharibəsi zamanı çox sayda xarici mətbuat orqanlarına verdiyi müsahibələrdə Azərbaycan dili ilə yanaşı, türk, rus, ingilis dilinə mükəmməl bələdliyini nümayiş etdirməsi, onun Azərbaycan elitar dil kimliyinin daşıyıcısı kimi milli elitar diskursun aparıcı aktoru (iştirakçısı) olduğunu əyani şəkildə ortaya qoymuşdu. Həm Heydər Əliyevin, həm də İlham Əliyevin elitar dil kimliyini ortaqlaşdıran cəhətlərdən biri kimi onların hər ikisinin çıxış və məruzələrinin konseptsfərasında çox sayda milli konseptlərə istinadların yer almasını, habelə milli söz xəzinəmizə, şifahi xalq ədəbiyyatımıza müraciətlərə (iqtibaslara, alliyuzial intertekstlərə) yer verilməsini, eləcə parameoloji vahid və frazeologizmlər milli vokabulyarına daxil olan ifadələrdən istifadə edilməsini qeyd etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Əliyev V. 2003 . Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı, «Nurlan», -100 s.
2. Жукова С. В., Соломатина Г.Н. 2016.Факторы влияния билингвизма на становление языковой личности // Kant, <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-vliyaniya-bilingvizma-na-stanovlenie-yazykovoy-lichnosti>

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN MÜƏLLİMİNİN MƏNƏVİ ZƏNGİNLİYİ VƏ ƏXLAQİ KAMİLLİYİ HAQQINDA

Nazilə Abdullazadə

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ADPU-nun Filologiya fakültəsi, Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası kafedrasının müdiri

Summary

In all periods of human society, there have been people who called people to spiritual purity, moral perfection, and human ideals and sacrificed themselves on this path. These people, who were called “Teacher” not only with their scientific-theoretical knowledge and pedagogical activities, but also with their personal examples, served moral progress. The lifestyle of these people, who train experts in every field of socio-economic and social life, has become socialized from individuality. Those who bore the title of true teachers were tenacious, tolerant in the most difficult periods of history, and put spiritual purity above all else. Therefore, every person throughout his life lives in his heart with gratitude and reverence the memory of a teacher, considering himself spiritually indebted to him.

In the theoretical views of the national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, the image of “teacher” and the personality of a teacher have a special place. When the great leader said that there is a particle of teacher in every person, he meant the person who taught us to love the country, whose memory we remember with gratitude

throughout our lives. According to him, the teacher's spiritual and moral character, belief in ideas, stability of his views, consistency of his actions, wide range of interests, sincerity and honesty are powerful educational factors in the school.

Heydar Aliyev considered teachers to be the highest figure in his life, and in addition to his inner talent in his life, which had passed through many stages of the world, he also valued the knowledge and education they gave and the path they showed. It is the teacher who should inculcate in his students the ideology of statehood, patriotism, defend what is good, protect traditions, and educate individual integrity and moral purity in every member of the society.

Key words: teacher, secondary level of education, Heydar Aliyev, spirituality, inner wealth.

Резюме

Во все периоды человеческого общества были люди, призывавшие людей к духовной чистоте, нравственному совершенству, человеческим идеалам и жертвовавшие собой на этом пути. Эти лица, носящие имя «учитель», не только своими научно-теоретическими знаниями и педагогической деятельностью, но и личным примером послужили духовному прогрессу. Образ жизни этих людей, готовящих специалистов для всех областей социально-экономической, общественной жизни, стал социализированным из индивидуальности. Те, кто носят имя истинных учителей, были стойкими и терпеливыми в самые трудные времена истории, превыше всего ставили духовную чистоту. Поэтому каждый человек всю жизнь с благодарностью и уважением вспоминает об учителе и считает себя в долгу перед ним.

В теоретических воззрениях общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева образ «учителя» и личность учителя занимают особое место. Когда великий вождь говорил, что в каждом человеке есть частица учителя, он имел в виду человека, который научил нас любить Родину, память о котором мы с благодарностью вспоминаем на протяжении всей жизни. По его словам, мощными воспитательными факторами в школе являются духовно-нравственный облик учителя, его вера в идеи, устойчивость его взглядов, последовательность его действий, широта кругозора, искренность и честность.

Гейдар Алиев считал учителя самым личностью в своей жизни и, помимо своего внутреннего таланта, ценил знания и образование, которые они давали. Именно учитель должен прививать своим ученикам идеологию государственности, патриотизма, защищать добро, беречь традиции, воспитывать в каждом члене общества личную честность и нравственную чистоту.

Ключевые слова: учитель, образование, Гейдар Алиев, духовность, внутреннее богатство.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev təhsilin məqsədini ilk növbədə uşaqlara, gənc nəslə təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqda görürdü. Bu gələcək isə Azərbaycan dövləti idi. Bu dövlətin quruculuğunda, onun möhkəmlənməsində adi bir vətəndaş deyil, məhz Azərbaycan vətəndaşı yetişdirmək lazım idi – cəmiyyətin əxlaq normalarını mənimsəyən, öz həyatını əxlaqi dəyərlər əsasında quran, dövlətinə və vətəninə sadıq olan vətəndaş. Bunun üçün Ulu Öndər müəllimin roluna ciddi fikir verir, hələ sovet dövrü hakimiyyətdə olduğu illərdə müəllimlər haqqında deyirdi: “Müəllim çalışmalıdır ki, uşaq nəinki bilik alsın, həm də cəmiyyətdə bütün əxlaq normalarını mənimsəsin və onlara riayət etsin, öz həyatını əxlaqi dəyərlər əsasında qursun. Müəllim məktəbdə örnək olmalı, dərslərdə və sinifdənknar məşğələlərdə təbliğ etdiyi əxlaq normalarını öz şəxsi nümunəsi ilə möhkəmləndirməlidir. Davranışında da, söz-söhbətində də, geyimində də. Axı hər bir müəllimi daim onlarca diqqətli, tələbkər uşaq gözü müşahidə edir. Uşaqlar isə saxtakarlığı xüsusilə tez görüb duyurlar, onlar öz tərbiyəçilərinin sözü ilə işi arasındakı fərqi üstündən keçmirlər. Buna görə də müəllimin mənəvi aləmi və zahiri siması uşaqlara aşılamaq istədiyimiz ideala uyğun gəlməlidir” [Əliyev, 2000: 129].

Xalqın yüksəliş səviyyəsinə görə Heydər Əliyev müəllimi başlıca sima sayırdı. İnsanların bir-birinə “müəllim” deyər müraciət etmələrini də o, müəllimin cəmiyyətdə tanınan, seçilən, hörmət edilən şəxs olduğu ilə bağlayırdı. Ulu Öndərə görə, bu, təsadüfi müraciət etiketi deyildi. Bu ondan irəli gəlirdi ki, ətəldən, gerilikdən, savadsızlıqdan silkinən xalq müəllimin rolunu qiymətləndirdiyindən hörmət əlaməti olaraq qarşısındakına da “müəllim” deyir. “Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən, tutduğumuz vəzifədən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə, birinci növbədə məktəbə, müəllimə borcluyuq. Hər birimizin müəllimi olmuşdur. Bu gün yaşayan adamlar – yaşlı nəsil, orta nəsil, gənc nəsil – heç kəs müəllimsiz bu səviyyəyə gəlib çatmayıb. Ona görə də hər bir vicdanlı adam, Vətəninə, xalqına bağlı olan hər bir adam, qədirlən adam müəllimini həmişə qəlbində saxlayır, onu daim hörmətlə yad edir.

Müəllim adı şərəfli addır, müəllim adı yüksək addır. İndi biz nə qədər çətin bir dövrdə yaşasaq da, müəllim adını daha yüksəklərə qaldırmalıyıq” [Əliyev, 1997:171].

1990-cı illərdə iqtisadi durğunluq bütün sahələrdə olduğu kimi, pedaqoji təhsil sahəsində çalışan işçilərin də maddi vəziyyətinə təsir etmişdi. Ölkə rəhbəri kimi Heydər Əliyev bundan nara-

hat olur, Azərbaycan xalqının bugünkü təhsilinin, elminin, mədəniyyətinin ilk növbədə müəllimlərin, məktəbin səyi ilə yüksəldiyini qiymətləndirirdi. Ağır, çətin bir zamanda Azərbaycan müəllimi, Azərbaycan məktəbi ilə fəxr etdiyini söyləyən Ulu Öndəri müəllimlərin maddi vəziyyəti narahat edirdi. Ümummilli Lider eyni zamanda əmin idi ki, müəllimlər hər bir çətinliyə rəğmən öz müqəddəs missiyalarını layiqincə yerinə yetirirlər. Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüşdə Heydər Əliyev ümumən əhalinin maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq barədə daim fikirləşdiyini vurğulayaraq müəllim adını maddi maraqlardan asılı olmayaraq, uca tutmağı tövsiyə etmişdi: “Müəllim” sözü o qədər güclü, “müəllim” adı o qədər yüksək, sözün əsl mənasında o dərəcədə müqəddəsdir ki, müəllimlər gərək bu çətinliklərə dözsünlər, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olsunlar. Respublikamızın bu ağır dövrünü hamımız birlikdə keçməliyik. Dövlət tərəfindən imkan daxilində bütün tədbirlər görülcək, ancaq müəllimlər, təhsil sahəsində çalışan başqa işçilər də bilməlidirlər ki, həyat həmişə belə ağır olmayacaq, dözmək lazımdır. Məktəblərin, tədrisin səviyyəsi aşağı düşməməli, müəllim adı öz nüfuzunu itirməməlidir. Müəllim çalışmalıdır ki, özünün müqəddəs vəzifəsini ömrünün axırınadək layiqincə yerinə yetirsin” [Əliyev, 2, 1997: 170, 177].

Tələbə və valideynlərlə görüşlərindən birində o, Böyük Vətən müharibəsi dövründə müəllimlərin maddi vəziyyətinin, yaşayış tərzinin ağır olmasına baxmayaraq, öz müəllimlik namusunu, şərəfini, müəllim adını uca saxladıklarını, Azərbaycan müəlliminin nə qədər böyük şərəfə layiq olduğunu xatırlatmışdı: “Mənim xatirimdədir, 1941-1945-ci illərdə İkinci Dünya müharibəsi, Böyük Vətən müharibəsi zamanı məktəblərin, müəllimlərin vəziyyəti indi də gözümün qabağındadır. Xalqımız da, respublikamız da, o cümlədən məktəblər də, müəllimlərimiz də bundan qat-qat ağır vəziyyətdə yaşayırdı. O illərdə insanlar adi çörək tapa bilmirdilər. ...Talonla gündə insanlara, hər bir müəllimə, hər bir insana 400 qr. qara çörəkdən savayı başqa şey verilmirdi. Ancaq xatirimdədir, o illər, o çətin illər xalqımız yaşadı, xalqımızın cəsarətli oğulları faşizmə qarşı döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərdilər, respublikamızın müəllimləri fəaliyyətlərini heç vaxt dayandırmadılar. Aclıq içində, çətinlik içində, böyük iqtisadi problemlər içində məktəblər öz işini davam etdirirdi, müəllimlər də müəllimliyini edirdi. O illər xalqımız böyük sınaqla qarşılaşdı, amma müəllimlər ən böyük sınaqla qarşılaşdılar. Mən bunu ona görə xatırlayıram ki, müəllim peşəsinin nə qədər şərəfli olduğunu və həqiqi müəllimin nə qədər mənaviyyətli olduğunu bir daha nümayiş etdirim” [Əliyev, 7, 1998:261-262].

Heydər Əliyev müəllimin daxili aləminin, mənaevi zənginliyinin xarici görünüşü ilə tamamlanmasının tərəfdarı idi. “Müəllim sadə, təvazökar və səliqəli olmalı, işə bər-bəzəkli gəlməməlidir. Lakin ayrı-ayrı məktəblərdə müəllim otaqları moda nümayişi salonlarına, bəzən isə etiraf etmək nə qədər acı olsa da, modalı əcnəbi malların alver yerinə çevrilir. Bunlar müəllimin nüfuzunu kökündən sarsıdır, uşaqlara yüksək mənaviyyət aşılamaq imkanının özünü prinsipə aradan qaldırır” [Kommunist, 1982].

Ulu Öndər müəllimin, məktəbin həmişə xalq, insanlar arasında, ictimaiyyətdə hörmətə, ehtirama layiq olduğunu, bunu öz şəxsi simaları, yorulmaz xidmətləri ilə qazandıqlarını bilirdi. Təsədüfi deyil ki, o, həyatı və fəaliyyəti boyu ilk müəllimini unutmamış, onu tez-tez xatırlamışdır. Lətif Hüseynzadə Naxçıvanda Heydər Əliyevin ilk məktəb müəllimi, ona yazıb-oxumağı öyrədən ilk şəxs olmuşdur. Görkəmli pedaqoq və yorulmaz tədqiqatçı alimi – müəllimini Ulu Öndər harada, hansı vəzifədə, hansı mərtəbədə və siyasi mövqedə olursa olsun, unutmamış, 100 illik yuybileyi münasibətilə yazdığı təbrik məktubunda ehtiramını ifadə etmişdir. “Keçən əsrin əvvəllərinin görkəmli maarifçi ziyalılarının işini davam etdirərək seçdiyiniz müəllimlik peşəsi Sizin bütün həyatınızın əsl mənasını təşkil etmişdir. Siz Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi kimi neçə-neçə nəsli Vətənə, xalqa, onun zəngin mədəni irsinə, mənaevi dəyərlərinə, tarixi ənənələrinə sədaqət, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmişiniz. Sonralar hansısa sənətə yiyələnməsindən asılı olmayaraq, Sizdən dərs almış hər bir şəxsdə Azərbaycan dilinə, Azərbaycan ədəbiyyatına bəslədiyi tükənməz məhəbbət və sonsuz vurğunluq hisslərini məhz Siz aşılamısınız. ...İnanıram ki, uzun və şərəfli həyat yolunuz, torpağa, xalqa hədsiz bağlılığınız, həmişə uca tutduğunuz müəllimlik peşəsinə sonsuz sədaqətiniz Azərbaycanın hələ neçə nəsilləri üçün gözəl örnək olacaqdır” [Əliyev, 42, 2012:107].

Professor Rafael Hüseynov yazır: “O ən böyük müəllimlərdən olduğundan ömrü boyu müəllimin qədrini bildi, həyatı boyunca həmişə dərs aldığı müəllimlərini əziz tutdu. Ona bilavasitə dərs demiş müəllimlər vardı. Orta məktəbdə, ali məktəbdə dərs aldığı müəllimlərin hamısını sayğıyla

xatırlayırdı. Lakin bilavasitə dərs almadığı müəllimləri lap çox idi və onların da hər birini dərin minnətdar duyğularla anırdı” [Müdrilik zirvəsi, 2001:19].

Ədəbiyyat

1. Əliyev Heydər (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir. 2-ci kitab. Bakı: Azərnəşr. 604 s.
2. Əliyev Heydər (1998). Müstəqilliyimiz əbədidir. 7-ci kitab. Bakı: Azərnəşr. 520 s.
3. Əliyev Heydər (2012). Müstəqilliyimiz əbədidir. 42-ci kitab. Bakı: Azərnəşr. 472 s.
4. Əliyev Heydər (2000). Müdrək fikirlər. 1998-2003. 2-ci kitab. Bakı: Çarşıoğlu. 415 s.
5. Azərbaycan KP MK-nın I katibi Heydər Əliyevin 1982-ci il 3 aprelində Respublika komsomolunun XXXI qurultayında nitqi. 6 aprel 1982, //”Kommunist”, s.2-3.
6. Müdrilik zirvəsi (2001). Tərtib edən: A.Naxçıvanlı. Bakı: Yazıçı. 302 s.

XALQ MƏNƏVİYYATININ QORUYUCUSU

Könül Aydın

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Əməkdar müəllim

Summary

Heydar Aliyev, a national leader and a genius who had inexhaustible respect and love for the culture and literature of the people he belonged to, remained faithful to his convictions throughout his life. The great leader, who was deeply attached to artists and writers, always kept them in the center of attention during his leadership of the republic and gave them high state awards. The art that served the culture of Azerbaijan both during the Soviet period and during the period of independence created conditions for writers and representatives of art to expand their creative possibilities and inspired them to create excellent works. Today, the genius of Heydar Aliyev finds its bright reflection in the example of the created art examples. Heydar Aliyev, as the protector of national spirituality, created an unbreakable unity of classical literary monuments and modern heritage, enriched not only Azerbaijani culture, but also world culture with immortal works.

Key words: Heydar Aliyev, spirituality, artist, literature, patronage.

Özet

Mensubu olduğu halkın kültür ve edebiyatına karşı bitmez tükenmez bir saygı ve sevgi besleyen bir milli lider ve dahi olan Haydar Aliyev, hayatı boyunca inançlarına sadık kalmıştır. Sanatçılara ve yazarlara derinden bağlı olan büyük önder, cumhuriyet liderliği döneminde onları her zaman ilgi odağında tutmuş ve onlara yüksek devlet ödülleri vermiştir. Hem Sovyet döneminde hem de bağımsızlık döneminde Azerbaycan kültürüne hizmet eden sanat, yazarların ve sanat temsilcilerinin yaratıcı olanaklarını genişletmeleri için koşullar yarattı ve onlara mükemmel eserler yaratmaları için ilham verdi. Bugün Haydar Aliyev'in dehası, yaratılan sanat örneklerinde parlak yansımaları bulmaktadır. Haydar Aliyev, milli maneviyatın koruyucusu olarak klasik edebî eserler ile modern mirasın bozulmaz bir birlikteliğini oluşturmuş, ölümsüz eserlerle sadece Azerbaycan kültürünü değil, dünya kültürünü de zenginleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Haydar Aliyev, maneviyat, sanatçı, edebiyat, himaye.

Azərbaycanın taleyində tarixi və mədəni hadisələrin məsafə uzaqlığında Heydər Əliyevin xidmətləri daha aydın, daha parlaq görünməkdədir. Azərbaycan mənəviyyatının, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, eyni zamanda təhsilinin qüdrətli himayədarı olan Ulu Öndərimizin xalqa bu yöndən xidmət etmək şərəfinin əbədiyi bu gün də öz bəhrəsini verməkdədir. Onun xalqın ədəbiyyatına və mədəniyyətinə diqqət və qayğısı elə bir xidmət idi ki, bu xidmətin ləyaqəti millət durduqca var olacaqdır. O, ədəbi mühitə ədəbiyyatçılardan çox xidmət edən, klassik, həmçinin çağdaş yazıçı və şairlərin yaradıcılığını araşdıranlardan daha asan, səlis, sərrast təhlil edən, dəyərləndirən, qeyri-adi düşüncə və mövqe sahibi idi. İndinin özündə də sənətsünas alimlərimiz, ədəbi tənqidçilərimiz ölməz şəxsiyyətin bu səmərəli və şərəfli xidmətləri haqqında düşünəndə bunu etiraf edirlər ki, vaxt ötdükcə elm xadimlərimiz bir daha bu məsələlərə yenidən nəzər salacaq, onları ümumiləşdirmək, qiymətləndirmək üçün tədqiqat aparacaqlar.

Heydər Əliyevin fəaliyyəti yalnız siyasi xadim, ölkə başçısı olmaqla məhdudlaşmırdı. O, eyni zamanda böyük tarixçi, mütəfəkkir, filosof alim idi. Azərbaycan mədəniyyəti tarixinə xüsusi əhəmiyyəti olan XX əsrin 70-ci illərində xalqımızın ölməz dühalarından Məhəmməd Füzulinin, İmadəddin Nəsiminin, Səməd Vurğunun, Nəriman Nərimanovun, Cəfər Cəbbarlıının möhtəşəm heykəlləri ucaldıldı, bir çox sənətkarların, söz sahiblərinin yaşadıkları evlər muzeylərə çevrildi. Bu, danıl-

maz faktıdır ki, Azərbaycan mədəniyyəti, incəsənəti elə o illərdən başlayaraq inkişaf etdi. 1970-80-ci illər arasında memarlıq və şəhərsalınmada, sanballı incəsənət, təsviri sənət, teatr, musiqi, kino sahəsində tayı-bərabəri görünməyən inkişaf baş verdi. Vətənimizin bütün regionlarında mədəniyyət evləri, memarlıq qrupları yaradıldı. Ötən əsrin 50-ci illərində 1949-cu ildən icraatı dayandırılmış bir sıra rayon teatrları yenidən bərpa edildi.

Əlbəttə, sovet dönməində Heydər Əliyevin Azərbaycan incəsənətinə, mədəniyyətinə göstərdiyi xidmətlərin öz xüsusiyyətləri var. Bu inamla da ölkəmizin yaradıcı adamlarına xüsusi qayğı və ehtiramla yanaşırdı. Hələ sovet hakimiyyəti illərində ulu öndərin böyük cəsarəti, yenilməzliyi Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafı üçün əsaslı zəmin yaradırdı. İmperiyanın tərkibində olan xalqlara, onların mədəniyyətinə senzurası, təzqiyyə olduqca güclü idi və bu dönmədə milli mədəniyyətin inkişafına çalışmaq və onun nümayəndələrinin dünyada tanınmasını bacarmaq, həqiqətən, qəhrəmanlıq idi. Heydər Əliyev bu qəhrəmanlığı ən əsası ürəyinin hökmü ilə bacardı. Təbii ki, burada bu dahi şəxsiyyətin siyasi təcrübəsinin, cəsarətinin, mətin addımlarının rolu danılmazdır. Respublika həmin vaxtlar güclü dövlətin - sovet imperiyasının tərkibində balaca bir ölkə idi. Lakin həmin vaxt memar Mikayıl Useyinov, müğənni Rəşid Behbudov, şair Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, yazarlardan Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, bəstəkarlardan Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, rəssam Tahir Salahov Sosialist Əməyi Qəhrəmanı kimi olduqca yüksək fəxri ad alaraq təltif edildilər.

Dahi şəxsiyyət ədəbiyyatda tutduğu mövqeyi, ona sevgisini bir çıxışında belə açıqlamışdı: "Ədəbiyyata olan məhəbbətimi sübut etməyə elə bir ehtiyac yoxdur. Bunu Azərbaycanda yaxşı bilirlər. Bu, mənim vəzifəmə görə deyildir, mənim təbiətimdir, içimdən gələn hissiyyətimdir. Məndə həmişə - hələ uşaq, gənc yaşlarımdan şeirə, ədəbiyyata, incəsənətə, mədəniyyətə çox böyük həvəs olubdur, həmişə maraqlanmışam. İndi dövlət işi ilə məşğul olanda da mən bunun nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bilirəm, dərk edirəm. Ona görə də əlimdən gələni edirəm". (Qarayev Ə. 2008)

Uzaq keçmişdə də Əmir Teymur zəbt etdiyi torpaqlardan sənətkarları gətirirdi ki, Səmərqəndi mədəniyyətin mərkəzinə çevirsin. Nəticədə, Səmərqənd açıq səma altında muzeyə çevrildi. Ümumiyyətlə, həmişə uzaqgörən dövlət başçıları, sərkərdələr milli-mənəvi irsin qorunmasına xalqın varlığının qorunması kimi yanaşıb, bunu diqqət mərkəzində saxlayıb.

Ulu Öndər həmçinin klassik ədəbiyyatı dərinlən anlayan və dəyərləndirən böyük insan idi. Respublikamızda məzarı üstündə məqbərə tikilən üç tanınmış şair var: Nizami Gəncəvi, Molla Pənah Vaqif və Hüseyn Cavid. Böyük romantik sənəkar Hüseyn Cavidin və realist Azərbaycan ədəbiyyatının banisi Molla Pənah Vaqifin məqbərələrinin ucaldılması ulu öndərin adı ilə bağlıdır. Molla Pənah Vaqifin 250 illik yubiley tədbirləri 1967-ci ildə keçirilsə də, onun məzarı üzərində möhtəşəm məqbərənin tikilməsi elə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 9 il sonra oldu. Vaqif bir el sənətkarı, həmçinin Qarabağ xanının məşhur vəziri olmuşdur. Onun yaradıcılığına sovet mühitində, dövlət səviyyəsində yüksək qiymətin verilməsi Heydər Əliyevin ədəbiyyatata bağlılığına bir nümunədir. Dahi şəxsiyyət Azərbaycanın qədim mədəniyyət və musiqi beşiyi olan Şuşanı məhz bu prizmadan dəyərləndirdi. O, məqbərənin açılış mərasimində çıxış etdi və bu geniş nitq qədim Azərbaycan poeziyasına və onun yaradıcılarına verilən dəyər idi. (Əlizadə N. 2013) Heydər Əliyev uzaqgörən siyasəti ilə eyni zamanda xəyanətkar qonşularımıza bir daha qətiyyətlə çatdırırdı ki, Vaqifin məqbərəsi Azərbaycan ruhunun, poeziyasının rəmzidir. Onların xəyanətkarlığı nəticəsində Ulu Öndərin böyük sevgi və qayğı ilə ucaltdığı məqbərə sonradan viran qoyuldu, tanınmaz vəziyyətə düşdü. Lakin Ulu Öndərin ləyaqətli davamçısı ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin qətiyyətli siyasi addımı, Azərbaycan ordusuna başçılığı sayəsində müzəffər ordumuz, igid oğullarımız o dilbər Vətən torpaqlarını bir daha geri qaytardılar, azğın düşmən üzərində möhtəşəm qələbə qazandılar. Dağıdılmış, viran qoyulmuş Vaqifin məqbərəsi isə cənab İlham Əliyev tərəfindən yenidən bərpa olundu, elə eyni qayğı, eyni diqqət, eyni məhəbbətlə.

Ulu Öndər digər sənət adamı - ölməz Hüseyn Cavidin nəşinin uzaq Sibirdən gətirilməsində müstəsna rol oynadı. O dövrə görə mümkün olmayan bir işi mümkün etdi və həyata keçirdi. Qəlbində xalqına, elinə, obana nə qədər məhəbbət olmalıdır ki, belə bir iş görülsə. Böyük Cavid uzun illərin ayrılığından sonra Vətən torpağına, doğmalarına qovuşdu. Ulu öndər Naxçıvanda Cavidlər məqbərəsini ucaltdı, başı müsibətlər çəkmiş ailə üzvlərini eyni məkanda birləşdirdi. Cavidin ev muzeyinin açılmasına, əsərlərinin nəfis tərtibatla nəşrinə nail oldu. Cavid xalqına ucaldılan məqbərənin, ev

muzeyinin, əsərlərinin timsalında yenidən qayıtdı. Cavidsevənləri hədsiz sevindirdi, cavidşünaslığın əsasını qoydu. Bu işləri ilə Heydər Əliyev xalqına, həmçinin digər millətlərin dövlət başçılarına nümunə oldu. Ölməz əsərləri ilə bəşəriyyətə töhfə verən sənətkarların yaşadılmasına dövlət səviyyəsində nail olmaqla, onlara böyük sevgiylə yanaşmaqla nümunə oldu.

Bütün bunlardan nə qədər sənət adamı ruhlandı, nə qədər tarixdə izi qalacaq sənət əsərləri yaradıldı. Elə incəsənətin bütün sferalarında. Yəqin ki, diqqət etmisiniz, sənət adamlarının mükafatlandırılması zamanı Ulu Öndərin simasının mehribanlığına, onlara baxan gözlərinin məhəbbətinə. Onların əksəriyyətini dahi şəxsiyyət elə böyük sevgi ilə qucaqlayır, bağrına basır ki... Eyni sevgini, hörməti xalq da ulu öndərə bəsləyir. Belə mükafatlandırılma mərasimlərində elə bil onların ömürləri uzanır, qürurlu baxışları heç nəyin, çəkilən zəhmətin hədəf olmadığını ətrafa bildirir. Bütün bunlar xalqımızın gələcək övladlarına ulu öndər tərəfində ötürülən bir səslənmə idi. O səslənmə ki, nəsilədən nəsilə ötürülməli, yaşadılmalıdır. Necə ki ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev məhz belə edir. Ata mənəviyyətinin ölməz irsini davam etdirir, xalqının ədəbiyyatına, mədəniyyətinə qayğısını əsirgəmir.

Azərbaycan mənəviyyətinin, həqiqətən, qoruyucusu olan Heydər Əliyevin yorulmaz və qıymətli fəaliyyətinin hədəf olmadığı zamanla sübut olundu. Bu baxımdan ulu öndər tərəfindən milli irsimizlə əlaqəli verilmiş bəyanat bu gün də yenidir, həyat yolumuza işıq salır. Ümumiyyətlə, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ən vacib şərtlərdəndir. Çünki insanı ucalığa aparan yol birinci növbədə zəngin mənəviyyətdən keçir. Ulu Öndərin bu məşhur bəyanatı, əslində, mənəviyyət dərsi oldu ki, hamı öz məsuliyyətini, vəzifəsini dərindən anlasın. Ulu öndərin qətiyyətli xəbərdarlığı insanların ürəyindən xəbər verdi. Milli-mənəvi dəyərlərə münasibət insan əxlaqının əsas göstəricisidir. Bu məsələdə hər birimizin əməyi, fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə Natəvan. 2013. Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti.
2. Qarayev Əbülfəs. 2008. Heydər Əliyev və mədəniyyət.
3. Məmmədov Novruz. 2010. Tarixi şərait və ümummilli lider.

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN AİLƏLƏRİNƏ, UŞAQ VƏ YENİYETMƏLƏRİNƏ GÖSTƏRDİYİ QAYĞI

Səbinə Cəfərova

Bakı Slavyan Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müəllimi

Summary

The most valuable assets of the Azerbaijani people are children, and children raised in families where the foundation stone is properly laid are considered to be the cornerstone of the nation's development as a nation. The services of national leader Heydar Aliyev in protecting, preserving and enriching our national and moral values were invaluable. It is in the family that a feeling of love for the Motherland, land, and people is instilled. With the coming to power for the second time of our national leader Heydar Aliyev, political steps were taken to serve the interests of the people in the direction of our independence and the development of Azerbaijan. Our genius leader believed that, as in mutual relations in society, each person in the family is obliged to expect his own status, rules, relationships and principles. Family members must perform their duties, do everything they can for the well-being of the family, respect and care for everyone, and fully comply with family traditions and rules.

Key words: family, child, Azerbaijan, Heydar Aliyev, nation.

Резюме

Самым ценным достоянием азербайджанского народа являются дети. Дети, воспитанные в семьях, где правильно заложен фундамент, считаются краеугольным камнем развития нации. Неоценимы заслуги общенационального лидера Гейдара Алиева в защите, сохранении и обогащении наших национальных и нравственных ценностей. С приходом к власти во второй раз нашего общенационального лидера Гейдара Алиева были предприняты политические шаги, служащие интересам народа в направлении нашей независимости и развития Азербайджана. Наш гениальный вожь считал, что, как и во взаимоотношениях в обществе, каждый человек в семье обязан рассчитывать на свой статус, правила, отношения и принципы. Члены семьи должны

выполнять свои обязанности, делать все возможное для благополучия семьи, уважать и заботиться о каждом, полностью соблюдать семейные традиции и правила.

Ключевые слова: семья, ребенок, Азербайджан, Гейдар Алиев, народ.

“Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın gəncləridir. Çünki Azərbaycan Prezidenti kimi mən bu gün haqqında yox, Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi də Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır”. Bu sözləri Azərbaycanın xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev söyləmişdir (Qardaşxanova Ə., 2022). Həqiqətən də Azərbaycan xalqının ən dəyərli varlıqları uşaqlardır və xalqın xalq olaraq, millət olaraq inkişafında, təməl daşı düzgün qoyulan ailələrdə yetişmiş uşaqlar hesab edilir.

Uşaqların sağlam, gümrəh böyüməsi, Vətənə, ailəsinə sadıq, layiqli övlad kimi yetişməsi, təhsil alması dövlətin daim diqqət mərkəzində saxladığı prioritet məsələlərdəndir. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi ilə müstəqilliyimiz və Azərbaycanın inkişafı istiqamətində xalqın maraqlarına xidmət edən siyasi addımlar atıldı. Bu inkişaf Azərbaycan dövlətinin yalnız xarici arenada deyil, eyni zamanda daxilində də ciddi dəyişikliklərin baş verməsi ilə nəticələndi. Belə ki, ölkə Sovetlər birliyinin dağılmasından, müstəqillik əldə etməsindən sonra bütün sahələrdə, bütün sferalarda intibah dövrünü yaşamağa başladı. Bu prioritet istiqamət Azərbaycançılıq ideologiyasının daha da qabardılması, milli məfkürənin ön plana çəkilməsi, uşaqlara göstərilən dövlət qayğısının və diqqətin artırılması, gənc nəslin daha da savadlı formalaşması idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında, yaşadılmasında və zənginləşməsində xidmətləri əvəzsiz idi. Bu milli-mənəvi dəyərlərdən ilki ailə dəyərləri hesab edilir. Məhz ailədə Vətənə, torpağa, millətə sevgi, məhəbbət hissi aşılanır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanın Sovetlər birliyinin tərkibində olması bu dövlətin kommunist ideoloji mühiti dini-millət adət və ənənələrimizin öyrənilməsinə və təbliğinə qadağalar qoymuşdur. Yeni adət və ənənələr adı altında əsasən sosialist həyat tərzinin mahiyyətini və məzmununu ifadə edən ideoloji, siyasi xarakterli mənəvi cəhətlər diqqət mərkəzinə çıxarılmışdır. Xüsusilə, Sovet məkanında mədəniyyət və incəsənət kommunist əxlaq prinsiplərinin emosional vasitələrinə çevrilmişdir. Məhz Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev bu qadağaları tar-mar etdi, Azərbaycanda ailə adət-ənənələrinin yenidən pöhrələnməsinə, milli mədəniyyətimizin tərəqqisinə təkan verdi.

Vurğulamaq lazımdır ki, dahi Öndərimiz ailəni cəmiyyətin bünövrəsi, özəyi sayır, Azərbaycanda sağlam cəmiyyətin, güclü dövlətin qurulub, möhkəmlənməsində ailə faktorunu son dərəcə vacib olduğunu qeyd edir və gənclərə ailəni daim göz bəbəyi kimi qorumasını tövsiyə edirdi. Heydər Əliyev ailə dəyərlərinə hər zaman mühüm əhəmiyyət verir, bu dəyərləri müqəddəs hesab edir və ailənin cəmiyyətdəki rolu haqqında deyirdi: “Ailə dəyərləri, ailə ənənələri, milli-mənəvi dəyərlərimizə sədaqət, uşaqların müasir səviyyədə tərbiyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir” (Hüseynova H., 2009). Dahi liderimiz hesab edirdi ki, cəmiyyətdəki qarşılıqlı münasibətlərdə olduğu kimi, ailədə də hər bir insan özünəməxsus statusunu, qayda-qanunu, əlaqələri və prinsipləri gözləməyə borcludur. Ailə üzvləri öhdələrinə düşən funksiyaları yerinə yetirməli, ailənin rifahı üçün bütün bacardığını etməli, hər kəsə hörmət və qayğı göstərməli, ailədaxili ənənələrə və qaydalara tam riayət etməlidir.

Ulu Öndərin respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrlərdə Azərbaycan dövləti qadın və uşaq hüquqlarını müdafiə edən və qoruyan əksər beynəlxalq konvensiyalara və sazişlərə qoşulmuş, cəmiyyətdə qadınlar üçün bütün dünyada mövcud olan ən geniş hüquqlar təmin edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının “Ailə, uşaqlar və dövlət” adlanan 17-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki: “Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir” (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1992). Həqiqətən dövlətin ən ali məqsədi ailələrə qayğı göstərmək, uşaqların qayğısına qalmaq və onların yüksək səviyyədə gələcək rifahını təmin etməkdən ibarətdir.

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev hər zaman uşaqlara qayğı ilə yanaşırdı. Ulu Öndər çıxışlarının birində demişdir: “Uşaqlar cəmiyyətimizin sabahıdır. Onların qayğısız böyüməsi, yüksək standartlara cavab verən təlim-tərbiyə və tibbi xidmətlərlə təmin edilməsi, əlverişli sosial mühitdə fiziki və mənəvi baxımdan sağlam yetişməsi, habelə öz istedadlarını nümayiş etdirmələri üçün zəruri şəraitin yaradılması bizim əsas məqsədlərimizdəndir. Uşaqlarımızın hərtərəfli şəxsiyyət və ölkəmizin

layiqli vətəndaşı olaraq formalaşmaları müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət uşaq siyasətinin aparıcı istiqamətini təşkil edir" (Hüseynova H., 2009).

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin ailəsində dünyaya göz açan, onun möhkəm iradəsi altında tərbiyə görən və ata vəsiyyətini yüksək sədaqətlə, şücaətlə yerinə yetirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan ailələrinə, uşaqlara və gənclərə xüsusi qayğı ilə yanaşır, Azərbaycan ailələrinin gələcək rifahı naminə bütün imkanlardan istifadə edir və bu sahəni daim diqqətdə saxlayaraq prioritet məsələ hesab edir. "Xalqımızın yaşaması üçün, öz məniyyətini, qürurunu qoruması üçün ailə dəyərləri, milli dəyərlər əvəzolunmaz rol oynamışdır" söyləyən cənab Prezident Azərbaycan ailələrini hər zaman diqqət mərkəzində saxlamışdır (Hüseynova H., 2009).

Təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2006-cı ildə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

Bundan başqa 2009-cu il "Uşaq ili" elan edilmişdir. Buda onun göstəricisidir ki, uşaqların sosial rifahını hər zaman düşünülür, bu istiqamətdə atılan addımlar göz qabağındadır.

Uşaqlara qayğı yalnız bununla bitmir. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin adını daşıyan Heydər Əliyev Fondu, Fondun prezidenti Azərbaycanın Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva uşaqların xoşbəxt gələcəyi üçün bütün imkanlardan istifadə edir. Məhz bütün bunların nəticəsidir ki, BMT-nin Uşaq Fondunun Azərbaycandakı nümayəndəsi Mark Herevard Azərbaycanda uşaqların müdafiəsi sahəsindəki nəcib fəaliyyətinə görə Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Mehriban xanım Əliyevaya YUNİSEF-in xüsusi mükafatını təqdim etmişdir. "Uşaq ili"nə və BMT-nin Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyasının 20 illiyinə həsr olunan və Bakıda keçirilən milli konfransda həmin mükafatı təqdim edərkən ali qonaq uşaqların müdafiəsi sahəsində Mehriban xanım Əliyevanın gördüyü işləri çox yüksək qiymətləndirmiş, bu sahədəki uğurlu fəaliyyətinə görə təşəkkürünü bildirmişdir.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2006-cı il 29 mart tarixli sərəncamı ilə təsdiqlənmiş "Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (de-institusionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramının (2006-2015-ci illər)" qəbul edilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Dövlət Proqramından irəli gələn vəzifələrin icrası istiqamətində atılan mühüm addımlardan ən başlıcası "Hər uşağın ailəyə ehtiyacı var" layihəsi olmuşdur. Layihənin başlıca məqsədi uşaqların ailə mühitində böyümək hüququ, onların bioloji və ya himayədar ailələrlə qovuşması, övladlığa götürmə hallarının və himayədar ailələrin sayının artırılması, eləcə də yerli səviyyədə uşaq üçün vahid sosial xidmətlərinin yaradılmasında hökumətin səylərinə dəstək verilməsi kimi məlumatların təşviqindən ibarət idi.

Bundan əlavə, Prezident İlham Əliyevin 2020-ci il 27 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi Qaydası" ölkəmizdə övladlığagötürmə sahəsində idarəetmənin müasir səviyyədə və innovativ əsaslarda təşkilinə, uşaqların yeni ailələrdə yaşaması və inkişafına nəzarətin daha da gücləndirilməsinə xidmət edir.

Beləliklə, minilliklər boyu formalaşan və bu günümüzə gəlib çatan Azərbaycan ailələri qürur mənbəyimizdir. Bu gün müstəqil dövlətimizin mövcudluğu ailələrin qorunması, uşaqlara qayğı və diqqət baxımından vacibdir. Məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu bu siyasət bu sahədə əldə etdiyimiz uğurların əsasını təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 1997, Bakı: Azərbaycan, 112 s.
2. Hüseynova, H. 2009, Ailə milli-mənəvi dəyərlərin daşıyıcısıdır. Azərbaycan qəz., s. 5.
3. Qardaşxanova, Ə. 2022, Uşaqlara sonsuz məhəbbətin Ulu Öndər nümunəsi. Azərbaycan qəz., s.7.

GƏNC NƏSLİN MOTİVASİYASINDA HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN ROLU

Nuray Əlizadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Summary

The scientific study shows that Heydar Aliyev, the founder of the independent state of Azerbaijan, paid constant attention to the comprehensive development of the young generation, their personality formation, and considered the training of talented specialists as a part of the state policy. It is stated that the life and personality of the national leader contributed to the formation of a great school. This school is considered the best example and source of motivation for every young person in terms of patriotism, national honor and dignity, national-spiritual values, belief and action, management and leadership.

Key words: national leader, young generation, morality, personality, motivation

Резюме

Научное исследование показывает, что основатель независимого Азербайджанского государства Гейдар Алиев всегда уделял внимание всестороннему развитию молодого поколения, формированию их как личности, а подготовку талантливых кадров рассматривал как неотъемлемую часть государственной политики. Отмечается, что жизнь и личность общенационального лидера способствовали формированию большой школы. Эта школа считается лучшим образцом, лучшим примером и источником мотивации для каждого молодого человека в плане патриотизма, национальной чести и достоинства, национально-духовных ценностей, веры и действия, управления и лидерства.

Ключевые слова: общенациональный лидер, молодое поколение, нравственность, личность, мотивация

Gənclərin şəxsiyyət kimi formalaşması hər bir dövr üçün aktual məsələlərdən biri olub və bu gündə öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Gənc nəslin həyata motivasiya olunmasında və düzgün yönləndirilməsində bir çox amillər var ki, onların tətbiq olunması zəruridir. Milli-mənəvi dəyərlərimizdən folklor nümunələri, atalar sözləri, elm adamlarımızın əvəzolunmaz kəlamları, öyüd və nəsihətləri böyük motivasiya mənbəyidir. Müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi, Ulu Öndər Heydər Əliyevin gənclərə yönəlik fikirləri və kəlamları motivasiya mənbəyi kimi aktual və əhəmiyyətlidir.

“Bizim bugünkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli gənclikdir, vətənpərvər gənclikdir, xalqını, millətini sevən gənclikdir. Gənclərimiz mükəmməl təhsil almalı, həyatı dərinədən öyrənməli, dünyada gedən prosesləri bilməlidir. Lazımı fəaliyyət göstərərək öz xalqına, dövlətinə xidmət etməlidir”[5].

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətinin yaranmasında, formalaşmasında, dünya dövlətləri içərisində tanınmasında göstərdiyi sücaət onun şəxsiyyətini milli-mənəvi dəyərə çevirdi. Dahi şəxsiyyətdə öz xalqına və millətinə olan məhəbbət hissi, vətənpərvərlik duyğusu, ölkənin daxili və xarici təhlükələrdən mühafizə etmək motivi təhrikəddici amil kimi özünü göstərmişdir.

Gənc nəslin düzgün tərbiyəsi hər bir dövlətin apardığı və həyata keçirdiyi siyasətdə önəmli yer tutub və diqqətdə saxlanılıb. Ölkəmizdə də əsas Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan dövlət gənclər siyasətinin Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsinin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan gəncləri ölkənin istər daxili, istərsə də xarici ictimai-siyasi, elmi-mədəni həyatında aparıcı rola sahibləniblər. Heydər Əliyev gəncləri elmə, təhsilə, dövlətimizin inkişafında iştirakına daima çağırışlar edib və onların həyatda millət üçün dəyərli şəxsiyyət kimi formalaşmasına çalışıb.

XX əsrin sonlarında dünyada, o cümlədən Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr dəyişdikcə, gənclər qarşısında duran problemlər və onların həlli yolları da dəyişməyə başladı. Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqilliyini yenidən bərpa edən dövlətimizin gələcəyində istedadlı kadr hazırlığını düşünərək 1994-cü il iyulun 26-da Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması haqqında Fərman imzaladı. Yeni yaradılan nazirliyin qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən biri dövlətin gənclər siyasətini düzgün istiqamətləndirmək və yeniliyə töhfə vermək idi. Gənc nəslə yönəlik siyasətin davamı olaraq 1996-cı il yanvarın 26-da Ulu Öndər Heydər Əliyevin imzaladığı Sərəncama əsasən, fevralın 2-də Azərbaycan Respublikası gənclərinin ilk forumunun keçirilməsi qərara alındı. Əminliklə demək olar ki, forumun keçirilməsi gənclərə diqqət və qayğıni daha da artırdı, onlara müstəqil işləməyi, qərar verməyi, özünüidarə və özünütəşdid prosesini daha sərbəst keçməyə yol açdı.

Hər bir xalq, hər bir millət təkcə öz tarixi ilə yox, o tarixi yaradan böyük şəxsiyyətlərlə də öyünür [1, s.210]. Bəli, bu gün əminliklə demək olar ki, müasir Azərbaycanla Heydər Əliyev şəxsiyyəti bir tamlığın özüdür.

Dahi şəxsiyyətin bütün fikir və ideyaları gələcəyə və nəticəyə yönəlik olub. Azərbaycan müəllimlərinin XI Qurultayında Ulu Öndər təhsil ocaqlarındakı vəziyyətlə bağlı xalqa müraciət etdi. Məktəblərdəki acınacaqlı durumdan narahat olan Heydər Əliyev yeni məktəb binalarının tikintisinə dəstək göstərmək üçün bir Millət Atası olaraq iş adamlarına çağırış etdi. Dahi şəxsiyyətin məramı təhsil alanla təhsil verən arasındakı soyuqluğu, hətta necə deyirlər uçurumu götürmək, gənc müəllimləri sinif otaqlarına qaytarmaq idi. Bunun üçün birinci növbədə məktəb şəraitini yaxşılaşdırmaq lazım gəlirdi. Həmin çağrıışdan sonra bu sahəyə diqqət daha da artdı, dövlət təşkilatlarının vəsaitləri, beynəlxalq təşkilatların qrant və kreditləri, iş adamlarının, xeyriyyəçilərin vəsaitləri hesabına yüzlərlə yeni məktəb binaları tikildi. Gənc müəllimlərin öz işlərinə və peşələrinə olan motivasiyanın yüksəliş dövrü məhz bu dövrdən başladı. Paytaxtdan kənaradakı iş yerlərinə getməkdə tərəddüd edən gənclərin onlara ayrılan diqqət və qayğıdan yararlanaraq bölgələrə üz tutması müsbət irəliləyiş oldu.

Bu gün ölkəmizdə gənclər siyasəti mahiyyət və keyfiyyətcə yeni inkişaf mərhələsinə yaşayır. Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin gənclər siyasətini davam etdirir. Dövlət başçısının gənclərin mənəvi inkişafı, vətənpərvərlik tərbiyəsi, xarici ölkələrdə təhsili, gənclər təşkilatlarının formalaşması və inkişafı üçün yaradılan şərait və imkan bu sahəyə yönələn böyük diqqətin nəticəsidir. Gənclərin elmə, təhsilə bağlı olması milli maraqlarımızın tərkib hissəsi sayılır. Bunun üçün də aparılan siyasətin düzgün qurulması uğurlu nəticəyə yönlənməlidir. Heydər Əliyevin hər bir kəlamı gənclərin elm ocaqlarına üz tutmasına, mən milli-mənəvi dəyərlərimizi özlərimdə ehtiva etmələrinə çağırış və nəsihətdir. Ulu Öndərin “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam”, “Azərbaycanın suverenliyi hər bir vətəndaş üçün ən müqəddəs məqsəddir” kəlamları dünyada yaşayan bütün azərbaycanlıları Vətənə bağlı olmağa, onu sevməyə, tanındılması və inkişaf etdirilməsində öz əməyini sərf etmə sövq edir, motivasiyasını artırır.

Tam inamla demək olar ki, ölkəmizdə gənc nəslin cəmiyyət həyatında layiqli təbəqə kimi iştirakının təmin olunması üçün həyata keçirilən bütün zəruri tədbirlər Azərbaycan gəncliyini daha işıqlı sabahlara aparacaq. Onların həyata baxışları milli mənəvi dəyərlərimizə uyğun formalaşacaq. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Gənclər forumunda söylədiyi fikir: “Hər bir Azərbaycan gənci hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir” gənclərimizi uğurlu gələcəyə istiqamətləndirəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, R.İ. 2007, Etnopsixologiya: qloballaşma və millilik. Bakı: Nurlan, 180 s.
2. Əliyev, B.H. 2004, Siyasi psixologiyada ümummilli lider problemi // Psixologiya jurnalı, №1, s. 3-11
3. Seyidov, S.İ. 2013, Yaradıcılığın fenomenologiyası. Bakı: Qanun, 288 s.
4. Əlizadə, Ə.Ə. 1986, Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi. Bakı: Maarif, 254 s.
5. www.haydaraliyevcenter.wordpress.com

HEYDƏR ƏLİYEV: TƏHSİL, MƏKTƏB VƏ MÜƏLLİM

Lütviyyə Əsgərzadə

AMEA-nin N. Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
filologiya elmləri doktoru, dosent, baş elmi işçi

Summary

Education, school and teacher have a special place in the theoretical meetings of the world-famous political leader Heydar Aliyev, who wrote his name in golden letters in the history of Azerbaijan statehood with his immortal deeds and great activity. The great leader's valuable thoughts about education, school and teachers, especially high school teachers, are relevant for all times. Every student's opinion about the school and the teacher is formed from the first day he steps into the school. In the memory of every student, the greatest work in the life of the school and the teacher falls

on the teachers. According to the national leader, who emphasizes the responsibility of high school teachers, being an example in school, and strengthening moral norms with their personal example, a teacher who instills love for the motherland in his students at the first stages of education is the most important figure for the students and students he teaches. The spiritual and moral character, breadth of interest, sincerity and honesty of each teacher is the strongest educational factor in the school. A genius who emphasizes with great respect, sincerity and care that his achievements, knowledge, and knowledge are related to the education he received in high school and the knowledge given to him by his teachers, says that the people he loves the most are his teachers. In all his speeches about education, school and teachers, he remembers with gratitude the teachers who taught him. He emphasizes that every member of the society is indebted to the teacher. H. Aliyev, who remembers his years in high school in Nakhchivan and his teachers, says: "These years will never be erased from my memory. The education I received at that time helped me in all stages of my future life... The lessons given to me by my teachers at the Nakhchivan school, including mother tongue and literature lessons, are the basis of my language today. That's why I always remember my teachers. There are few memories, there are many memories. But I want to tell you that the most memorable, dear people for me are my teachers in Nakhchivan..." One of the "remembered", "dear people" and valuable teachers whom the national leader Heydar Aliyev fondly remembers is Sheikh Muhammad Rasiza, who taught him in high school, the brother of the philosopher, poet and dramatist Huseyn Javid, who dedicated his life to the sacred profession of teaching since 1906.

Key words: National leader Heydar Aliyev, education, school, teacher, Sheikh Muhammad Rasizadeh

Резюме

Образование, школа и учитель занимают особое место в теоретических встречах всемирно известного политического деятеля Гейдара Алиева, вписавшего свое имя золотыми буквами в историю азербайджанской государственности своими бессмертными делами и большой деятельностью. Ценные мысли великого вождя об образовании, школе и учителях, особенно старшеклассниках, актуальны во все времена. Мнение каждого ученика о школе и учителе формируется с первого дня поступления в школу. В памяти каждого ученика самая большая работа в жизни школы и учителя ложится на учителей. По мнению общенационального лидера, подчеркивающего ответственность учителей старших классов, являющихся примером в школе, и укрепляющих нравственные нормы своим личным примером, учитель, который прививает своим ученикам любовь к Родине на первых ступенях обучения, является наиболее важным человеком для студентов и студентов, которых он учит. Духовно-нравственный облик, широта интересов, искренность и честность каждого педагога – сильнейший воспитательный фактор в школе. Гений, подчеркивающий с большим уважением, искренностью и заботой, что его достижения, знания и познания связаны с образованием, полученным им в средней школе, и знаниями, данными ему его учителями, говорит, что люди, которых он любит больше всего, – это его учителя. Во всех своих выступлениях об образовании, школе и учителях он с благодарностью вспоминает учителей, которые его учили. Он подчеркивает, что каждый член общества в долгу перед учителем. Г.Алиев, который помнит свои годы в средней школе в Нахчыване и своих учителей, говорит: «Эти годы никогда не сотрутся из моей памяти. Образование, которое я получил в то время, помогло мне на всех этапах моей будущей жизни... Уроки, данные мне моими учителями в Нахчыванской школе, в том числе уроки родного языка и литературы, сегодня являются основой моего языка. Поэтому я всегда помню своих учителей. Воспоминаний мало, воспоминаний много. Но я хочу сказать вам, что самые памятные и дорогие мне люди – это мои учителя в Нахчыване...» Один из «запоминаемых», «дорогих людей», которых с любовью вспоминает общенациональный лидер Гейдар Алиев, один из его ценных учителей, воспитавший его в средней школе поэт-философ, брат драматурга Гусейна Джавида, просвещенного шейха Мухаммада Раси-заде, посвятившего свою жизнь священной профессии учителя с 1906 года.

Ключевые слова: общенациональный лидер Гейдар Алиев, образование, школа, учитель, шейх Мухаммад Раси-заде.

Ölməz əməlləri, möhtəşəm fəaliyyəti ilə Azərbaycan dövlətçilik tarixində adını qızıl hərflərlə yazan dünya şöhrətli siyasi lider Heydər Əliyevin nəzəri görüşlərində təhsil, məktəb və müəllimin xüsusi yeri var. Ulu Öndərin təhsil, məktəb və müəllim, xüsusilə orta məktəb müəllimləri haqqında söylədiyi dəyərli fikirlər bütün zamanlar üçün aktuallıq kəsb edir. Hər bir şagirdin məktəb və müəllim haqqında fikirləri məktəbə addım atdığı ilk gündən formalaşır. Hər bir şagirdin yaddaşında məktəbin və müəllimin yaşamasında ən böyük iş müəllimlərin üzərinə düşür. Orta məktəb müəllimlərinin məsuliyyətini, məktəbdə örnək olmasını, əxlaq normalarını öz şəxsi nümunəsi ilə möhkəmləndirməsini vurğulayan və əməyini yüksək qiymətləndirən Ulu Öndər deyir: "Müəllimin mənəvi aləmi və zahiri siması uşaqlara aşılamaq istədiyimiz ideala uyğun gəlməlidir." Ümummilli Liderin fikrincə, təhsilin ilk pillələrində şagirdlərinə Vətən, yurd sevgisi aşılaman müəllim, dərs dediyi şagird və tələbələr üçün ən önəmli simadır. Hər bir müəllimin mənəvi-əxlaqi siması, maraq dairəsinin genişliyi, səmimiyyəti və vicdanlılığı məktəbdə ən güclü tərbiyəvi amildir. Həyatda qazandıqlarının, elminin, biliyinin orta məktəbdə aldığı təhsillə, müəllimlərinin ona verdiyi biliklərlə bağlı olduğunu böyük bir etiram və səmimiyyətlə qayğıkeşliklə vurğulayan dahi insan, ən çox sevdiyi

adamların müəllimləri olduğunu bildirir, təhsillə, məktəb və müəllimlə bağlı bütün çıxışlarında ona dərs verən müəllimlərin hamısını minnətdarlıqla xatırlayır, ömrünü müəllim peşəsinə həsr edən insanları fədakar adlandırır. Cəmiyyətin hər bir üzvünün müəllimə borclu olduğunu vurğulayan, Naxçıvanda orta məktəbdə oxuduğu illəri, müəllimlərini xatırlayan Heydər Əliyev deyirdi: "Həmişə Naxçıvanda təhsil aldığım illəri xatırlayıram. Bu illər mənim yaddaşımdan heç vaxt silinməyəcək. Müəllimlərimin hamısı yadımdadır. Hansı binada, hansı sinif otağında dərs keçməyimizi, hansı parta arxasında oturduğumu da yaxşı xatırlayıram. Mən burada mükəmməl təhsil almışam, özü də elə həvəs və aludəçiliklə oxumuşam ki, sonralar digər ali təhsil müəssisələrində oxumağım mənim üçün çətin olmayıb. Əksinə, burada olduğu kimi, tələbələr arasında da seçilmişəm... O dövrdə aldığım təhsil gələcək həyatımın bütün mərhələlərində mənə yardım edibdir... Naxçıvan məktəbində müəllimlərimin mənə verdiyi dərslər, o cümlədən başqaları ilə bərabər ana dili, ədəbiyyat dərsləri mənim bugünkü dilimin əsasını təşkil edir. Ona görə mən öz müəllimlərimi həmişə xatırlayıram. Az yadda qalanı var, çox yadda qalanı var. Amma sizə demək istəyirəm ki, ən yadda qalanlar, mənim üçün əziz adamlar Naxçıvandakı müəllimlərimdir..." Ümummilli Lider Heydər Əliyevin etiramla xatırladığı "yadda qalan", "əziz adamlar"dan, dəyərli müəllimlərindən biri də orta məktəbdə ona dərs deyən, filosof şair-dramaturq Hüseyn Cavidin qardaşı, 1906-cı ildən ömrünü müqəddəs müəllimlik peşəsinə həsr edən maarifpərvər Şeyx Məhəmməd Rasizadədir.

"Çətin şəraitdə ədəbiyyatın, mədəniyyətin, savadın yüksəlişinə xidmət edən Şeyx Məhəmməd Rasizadənin Naxçıvanda maarifin və pedaqoji kadrların ilk dəstəsinin hazırlanmasında xidmətləri əvəzsizdir. Bütün tələbələrinə ürəkdən bağlanan, onlara elmin yollarında məşəl olan, insanları maarifə, mədəniyyətə, elmə, təhsilə səsləyən, elmlə, "ciddi", "ötkəm", ciddi olduğu qədər də tələbələrinə qarşı diqqətli olan bu müqəddəs və möhtəbər insan dərs dediyi tələbələrinin, başda Ümummilli Lider Heydər Əliyev olmaqla, akademiklər Yusif Məmmədəliyev, Məmmədcəfər Cəfərov, Həsən Əliyev və Abbas Zamanov, Lətif Hüseynzadənin yaddaşımda əbədlilik qazanıb. Şeyxin "uşaq ikən dördüncü-beşinci siniflərdə dərs dediyi tələbələrindən dünya şöhrətli siyasi lider Heydər Əliyev, müəllimliyin və müəllimin cəmiyyətdəki yerini yüksək dəyərləndirmişdir: "Müəllimlik çox şöhrətli bir sənətdir. Həqiqi müəllim olmaq cəmiyyət üçün, doğrudan da, çox qiymətlidir" (Əliyev, 1996). Vaxtı ilə dərs dediyi dünya şöhrətli siyasətçinin uzun illər sonra müəllimi Şeyx Məhəmməd Rasizadə haqqında dediyi sözlər Şeyxin "həqiqi müəllimliyi" və cəmiyyət üçün necə dəyərli olduğunun təsdiqi kimi çox əhəmiyyətlidir: "O, mən uşaq ikən dördüncü-beşinci siniflərdə müəllimim olub. Xatirimdədir, çox ciddi müəllim idi. Bizi yaman sıxışdırardı. Amma dili də çox yaxşı öyrədirdi" (Hüseynov, 2007)

"Şeyx Məhəmmədin ötkəm müəllimlik bacarığı haqda ilk şəhadəti 1996-cı ilin oktyabrında Naxçıvanda Cavid məqbərəsinin açılışı səfəri zamanı Heydər Əliyevdən eşidən" akademik Rafael Hüseynov yazır: "O arada İran İslam Respublikasının birinci müavini, Baş nazir Həsən Həbibli Azərbaycan səfərini başa vurub Naxçıvandan vətəninə dönərkən yolüstü Azərbaycanın dövlət başçısı ilə görüşmüşdü, Həmin qəbulda Prezident əsas mətləblərə keçməzdən qabaq Cavidin o siyasi kontekst üçün söylənilməsi önəmli cəhətlərindən bəhs etmiş, İran İslam Cümhuriyyətinin yüksək kürsülərindən birini tutan qonağa şairin ruhani ailədən çıxmasını Təbrizdə, Urmiyədə təhsil almasını demiş, yaradıcılığındakı islam, İran əks-sədalarından söz salmış, "Xəyyam", "Səyavuş", "Peyğəmbər"dən danışmış və əlavə etmişdi ki, Cavidin böyük qardaşı Şeyx Məhəmməd də İranda oxuyub: "O, mən uşaqkən müəllimim olub" (Hüseynov, R, 2007). O günlərdə "Unudulmaz Heydər Əliyev R.Hüseynova bir xatirə də danışib: "Həmin uşaq 1930-cu illərin əvvəllərində səhər dərsə gedəndə yola düşmüş bir kitab görür. Əvvəli və sonu olmayan bu yarıcıyq kitabı maraqla vərəqləyən uşaq birdən arxadan tanış səs eşidir. Elə onun kimi məktəbə gedən istəkli müəllimi Şeyx Məhəmmədin səsinə. Şeyx Məhəmməd də bu kitabı alıb baxır. Hansısa yazıcının ruscadan tərcümə edilmiş hekayəsiymiş. Və təcrübəli müəllim dərhal sevimli şagirdinə tapşırıq verir: "Sabah inşa yazımız var. Bu yarımcıyq hekayəni oxu. Əvvəli-axırı yoxdur. Hadisələrin məntiqinə uyğun olaraq başlanğıcını və sonunu inşanda bərpa elə." Məktəbli Heydər Əliyev ertəsi gün həmin inşanı yazır, əvvəli və sonu olmayan hekayəni məntiqi sapa düzərək tamamlayır, bütövləşdirir və "əla" qiymət alır. Millət və Dövlət İnşasından da qiyməti "ƏLA" olan Heydər Əliyevə o biri "əla"nı şagirdinə qırmızı qələmiylə əziz müəllimi, Hüseyn Cavidin böyük qardaşı Şeyx Məhəmməd yazmışdı" (Hüseynov, 2010). Tələbəsinin vurğuladığı kimi, ən çətin şəraitdə ədəbiyyatın, mədəniyyətin, savadın

yüksəlişinə xidmət edən Şeyx Məhəmməd "insanlara xidmət etmək, elm, təhsil vermək, öyrəndiklərini öyrətmək, insanları maarifləndirmək naminə müəllimliyə başlamışdı və mükəmməl müəllimlərdən idi. Azərbaycanın vətənpərvər şairi Abbas Səhhət yazırdı: "Məsləkim tərcümeyi-halımdır, Lütfi-həq qayeyi-amalımdır." Dərin elmi biliyə, zəngin pedoqi fəaliyyətə malik olan Məhəmməd Rasizadənin məsləyi, amalı "öyrənmək" və "öyrətmək" idi.

Elm və din yolçusu, Azərbaycanın işıqlı şəxsiyyətlərindən olan Şeyx Məhəmməd Rasizadə tələbəsi - dünya şöhrətli siyasətçi, Ulu Öndər Heydər Əliyevin yaddaşında əbədilik yaşayan xoşbəxt insanlardandır. Həmçinin dərs dediyi tələbəsinin işıqlı gələcəyinin olması, dövlət idarə etməsi, dövlətçiliyə, azərbaycançılığa xidmət etməsi, millətini dünya siyasət arenasında layiqincə təmsil etməsi müəllim üçün böyük xoşbəxtlik və fəxarətdir. Ümummilli Liderin etiramla andığı müəllimi Şeyx Məhəmməd Rasizadə də belə xoşbəxt müəllimlərdəndir. Dərs dediyi tələbəsi xalqına, millətinə müəllimlik etmiş, doğru yol göstərmiş, "Millət müəllimi", "Xalq müəllimi" adına layiq görülmüş dahi şəxsiyyətdir.

HEYDƏR ƏLİYEV-MİLLİ İFTİXARIMIZ VƏ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ

Şahanə Həsənova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ADPU-nun Filologiya fakültəsi, Ədəbiyyat kafedrasının baş müəllimi

Summary

The dear memory of National Leader Heydar Aliyev, the founder of the independent state of Azerbaijan, lives forever in the hearts of our people. So, as a world-renowned political figure, he has always prioritized the people and the state factor over his own life. World history has proven that the strength, intelligence, courage, political will and wisdom of individuals have an irreplaceable role in the life of the people they belong to and the state they created. . Among these personalities, the architect and founder of the modern independent state of Azerbaijan, Great Leader Heydar Aliyev has a special place. Years will pass, many political figures will come to the Olympics of independent Azerbaijan, but no one will be able to rise to the level of the services rendered by the national leader Heydar Aliyev, to reach the peak he reached. The well-known statesman of Turkey, Bulent Ecevit, praised the services of the political giant Heydar Aliyev not only to the people of Azerbaijan, but to the entire Turkic world. while evaluating, he said with great pride: "A nation without a powerful leader cannot achieve anything. Heydar Alirza oglu is as powerful a Turk as Atatürk. Heydar Alirza oglu is one of the geniuses born every 1,000 years. Heydar Aliyev is responsible for the development of Azerbaijan in both the former Soviet and independent periods, its world powers. He spent a titanic effort to take his rightful place in the ranks, he wrote the name of the people he belonged to and at the same time his name forever in history. For Heydar Aliyev, freedom, democracy, economic progress, social justice and prosperity were the basis of the philosophy of independent Azerbaijan. This philosophy became his architect. It found its real reflection in independent Azerbaijan.

Key words: culture, literature, tradition, politics, people.

Резюме

Светлая память общенациональному лидеру Гейдару Алиеву, основателю независимого Азербайджанского государства, навсегда живет в сердцах нашего народа. Так, как всемирно известный политический деятель, он всегда ставил народно-государственный фактор выше собственной жизни.Всемирная история доказала, что сила, ум, мужество, политическая воля и мудрость личности играют незаменимую роль в жизни. народа, которому они принадлежат, и государства, которое они создали. Среди этих личностей особое место занимает архитектор и основатель современного независимого Азербайджанского государства, Великий лидер Гейдар Алиев. Пройдут годы, многие политические деятели приедут на Олимпиаду независимого Азербайджана, но никто не сможет подняться до уровня заслуг, оказанных общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, достичь той вершины, на которую он поднялся. Турции Бюлент Эджевит высоко оценил заслуги политического гиганта Гейдара Алиева не только перед азербайджанским народом, но и перед всем тюркским миром, при этом с большой гордостью сказал: «Нация без сильного лидера ничего не может добиться. Гейдар Алирза оглу такой же могущественный тюрк, как и Ататюрк.Гейдар Алирза оглу – один из гениев, рождающихся каждые 1000 лет.Гейдар Алиев несет ответственность за развитие Азербайджана как в постсоветский, так и в независимый периоды, его мировых держав.Он провел титанический стремясь занять достойное место в строю, он вписал имя народа, к которому принадлежал, и в то же время свое имя навсегда в историю.Для Гейдара Алиева свобода, демократия, экономический прогресс, социальная справедливость и процветание были основой философия независимого Азербайджана, которая стала его архитектором. Это нашло свое реальное отражение в независимом Азербайджане.

Ключевые слова: культура, литература, традиция, политика, народ.

Dünyada mövcud olan hər bir dövlətin nüfuzu və qüdrəti qiymətləndirilərkən onun ərazisi və əhalisinin azlığı-çoxluğu, sərvətlərinin miqdarı, hərbi qüdrəti ilə yanaşı, bu dövlətin mənəvi sərvətləri, o cümlədən onun tarixində silinməz, əbədilik iz qoymuş dahi şəxsiyyətləri və onların xidmətləri də nəzərə alınmalı, qiymətləndirilməlidir. Çünki dövlətin təbii sərvətlərlə, maddi nemətlərlə zəngin olması heç də onun xalqının bütövlükdə mənəvi cəhətdən zəngin olması üçün kifayət deyil. Dövlətin tam, bütöv mənada zəngin, nüfuzlu və qüdrətli olması üçün hər şeydən əvvəl, onun xalqının mənəviyyatca zəngin olması və tarixin müxtəlif dövrlərində bu xalqın uzaqgörən, müdrik və dahi oğullarının olması gərəkdir. Bu baxımdan bütün xalqların həyatında böyük mədəni mərhələlər dahi şəxsiyyətlərlə başlanır, uzun zaman davam edir, yeni dəyərlər sistemi formalaşdırır, yaşayışa, davranışa və yaddaşa əbədi olaraq həkk olunur.

Ən yeni dövr dünya tarixinə dahi şəxsiyyət kimi daxil olmuş Heydər Əliyevlə millətimizin tarixində yeni bir mərhələ başlandı. Bu mərhələnin ən əlamətdar cəhəti dövlətçilik ənənəsinin bərpa-sıdır. Millətin taleyini düşünən, onunla yaşayan və bütün fəaliyyətini ona həsr edən Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyununda xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıdanda dağılmış bir ölkəyə, nizamsız bir cəmiyyətə yiyə durdu. Böyük şəxsiyyətin uzaqgörən və təmkinli siyasəti nəticəsində cəmiyyət yavaş-yavaş dirçəldi, çökmüş və məhvə sürüklənən yarımcan ölkə ayağa qalxdı. Xalqımızın inamı Heydər Əliyev kimi bir dahinin şəxsiyyətində zühur edərək, öz əski formasını və müasir məzmununu bərpa etdi, əxlaq, adət-ənənə və milli davranışın mənəvi arsenalını özünə qaytardı.

Heç vaxt, heç bir dövrdə xalqın belə etibarlı və sakral dəyərlərə söykənən inamını qazanmaq Tanrı iradəsindən kənarda baş verməyib, əksinə, onun istəyi ilə reallaşmış. Heydər Əliyev şəxsiyyətinə inam da Oğuz Xana, İstəmi və Bilgə Kağana, Toğrul bəyə, Böyük Türkiyəni dünyəvi dövlətə çevirən Mustafa Kamal Paşa Atatürkə olan inamın, milli yaddaşdakı öndər şəxsiyyət idealına bəslənən sevginin aydın və parlaq şəkildə seçilən kamil nümunəsi kimi real və konkret tarixi situasiyada təzahür etdi. Məhz oyanış milli şüurun milli təşkilatlanmaya, milli dirçəlişə və istiqlalə yönəldilməsi öndər missiyası və başçının xilaskar funksiyası ilə gerçəkləşir; azad insan da, demokratik dövlət də, təhlükəsiz vətən də bu zaman xəyal və arzu olaraq qalmır, sürətlə gerçəkləşir və konkret tarixi reallığa çevrilir.

Bizim milli dövlətçilik təcrübəmizin ən nikbin ifadəsi özünü Ulu Öndər Heydər Əliyev şəxsiyyətində tapdı. Xalqın həyatında mənəvi yüksəliş də bu böyük şəxsiyyətin başçılığı ilə başladı. 1987-1993-cü illər arasında Vətən də, Millət də faciəli günlərini yaşadı; yurd yağıların işğalına məruz qaldı, milli ruh mənəvi məkandan, azadlıq ideyası düşüncədən itkin salındı, siyasi xaos, iqtisadi tənəzzül və mədəni deqradasiya başladı. Sovet imperiyasının laxlması milli kükrəyişin, deportasiya isə siyasi etirazların artmasına səbəb oldu. Belə mürəkkəb bir şəraitdə Azərbaycan və azərbaycanlılar siyasi cəhətdən təşkil olunmamışdı. Çökməkdə olan sovet imperiyası Azərbaycanda onun çubuğu ilə işləyən marionet rəhbərliyə daha çox üstünlük verirdi. Ulu Öndərin qayıdışı ilə xalqın qurtuluşunda sanki ilahi bir missiya da mövcud idi (Əliyev H., 2002).

Çünki zamanın və dövrün gərdişi xalqın tarixi taleyini sınağa çəkəndə onu göydə Tanrı, yerdə onun kölgəsi, xalqın önündə gedən, ona nicat yolunu göstərən milli öndər xilas edir. Xalq təbii və sosial bəlaları ilə üz-üzə qalanda Tanrı onu xalqın içindən seçdiyi kamil şəxsiyyətlərin mübarək simasına bağışlayır. Heydər Əliyev şəxsiyyəti təbii ki, heç bir genetik əsas olmadan yetişə bilməzdi, bu şəxsiyyəti dünyaya fəth və sərkərdə olaraq gəlmiş Türkün min illər ərzində formalaşmış etnik potensial enerjisi yetişdirmişdir. Türk dövlətçilik təfəkküründə dövlətə və dövlətçiliyə məhəbbət duyğusu, milli şüurun formalaşması, möhkəmlənməsi və daşlaşması dövlət başçısına olan sonsuz sevgidən başlanır. Heydər Əliyevin qədim türk dövlətçilik ənənələrindən nəşət taparaq parlamasını sübut edən ən başlıca faktor bir tərəfdən planetin son dərəcə mürəkkəb müasir siyasi gerçəkliyində Müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratmasıdırsa, digər bir faktor isə böyük öndərin türk milli-mənəvi dəyərlər sistemini, dövlətçilik təfəkkürünü özündə yaşadan abidələrə xüsusi həssaslıqla yanaşmasıdır (2).

Bir dövlət başçısı olaraq xalqın sonsuz sevgisini öz şəxsi həyatı və siyasi fəaliyyəti timsalında milli müstəqil demokratik dövlətçiliyə yönəldən Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə 2000-ci ildə 1300 illiyi qeyd olunan "Kitabi-Dədə Qorqud" abidəsində saxlanan mənəvi sərvətimiz, folklorun və dövlətçiliyin birləşdiyi, harmonik bir vəhdət təşkil edə bildiyi misilsiz qaynaqdır. Heydər

Əliyev xalqımız üçün mədəni-mənəvi abidələrin dəyərini dəqiq müəyyənləşdirir və onların təbliği və tanınması işində ən müdrik təşəbbüskar kimi şəxsən özü çıxış edir. Dahi rəhbər ortaq türk folklor abidələrinə də çox həssaslıqla yanaşırdı. "Manas" dastanının 1000 illik yubileyi qırğız xalqının böyük tarixini dünyaya bir daha nümayiş etdirir. Qardaş qırğız xalqı "Manas" dastanının qoyduğu yolla gedir. Min il, əsrlərdən-əsrlərə böyük yol keçmiş "Manas"ın dahi fikirləri, dahi sözləri bu yolu daim işıqlandırmışdır. "Manas" qırğız xalqının müdrikliyinin rəmzidir, zəkasının, qəhrəmanlığının, cəsarətinin rəmzidir. "Manas" qırğız xalqının daim vətənpərvər olduğunu, ədalətsevər, azadlıqsevər olduğunu, cəsarətli olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirir. "Manas" qırğız xalqının böyük mədəni və mənəvi sərvətidir, bütün dünya sivilizasiyasının, bəşəriyyətin dəyərli sərvətidir, türk dünyasının, türkdilli xalqların, islam dünyasının böyük mənəvi sərvətidir. "Manas", eyni zamanda, Azərbaycan xalqına məxsusdur, Azərbaycan xalqının da mənəvi, mədəni sərvətidir. Manas bizim hamımızın, xalqlarımızın hamısının ulu babasıdır". Dahi öndər bütün çıxışları ilə ortaq türk abidələrinə, xüsusən dövlətçilik təfəkkürünün sistem halında özündə yaşadan abidələrə xüsusi həssaslıqla yanaşdığını göstərir. Heydər Əliyevin xüsusi önəm verdiyi belə abidələrdən biri də Mahmud Kaşğarının "Divani-Lüğət-it-Türk" əsəri olmuşdur (3,45).

Müdrək Öndərin folklorlarda yaşayan mütərəqqi ideyalara belə intensiv müraciəti onun son nəticədə folklorun qorunduğu müqəddəs məbədgahın, onun öz xeyir-duası ilə 1994-cü ildə yaradılmış Folklor Elmi Mədəni Mərkəzinin daha yüksək elmi təşkilatı quruma - Folklor İnstitutuna çevrilməsi ilə nəticələndi. Azərbaycan xalqı çox xoşbəxt xalqdır. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, onun milli-mənəvi mədəniyyətinin qarantı olan, folklorlarda fəlakətə və dağılmağa potensial enerjisini hərəkətə gətirməyin, çağdaş milli əxlaqın üzvi tərkib hissəsinə çevirməyin vacibliyini anlayan və bu sahədə əməli addımlar atan Heydər Əliyev kimi Ümummillət Lideri, genetik baxımdan türk fəthliyinə dayanan siyasi Öndəri olmuşdur.

Son dərəcə nəhəng layihələr - "Əsrin müqaviləsi", "İpək yolu" layihəsi, TRASEKA, TASTİ proqramlarının həyata keçirilməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum neft və qaz kəmərinin işləkliyinə nail olunması, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, Türksöyün, Türk Yazarlar Birliyinin yaranması, YUNESKO səviyyəsində Məhəmməd Füzulinin 500, türk dünyasının ana kitablarından olan "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300 illik yubileylərinin keçirilməsi, Azərbaycanın bir türk cümhuriyyəti olaraq Amerika və Avropada tanınması, türk dövlət başçılarından zirvə görüşlərinin keçirilməsi, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin və ən nəhayət, türk milli-mənəvi dəyərlərinin qorunduğu məbəd olan, bütün türk dünyasında analoqu olmayan AMEA Folklor İnstitutunun yaradılması Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Heydər. 2002, Müstəqilliyimiz əbədidir. (onuncu kitab) Bakı: Azər nəşr, səh 135.
2. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. 2002. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 232 səh
3. Mədəni irsin qorunmasına dair normativ hüquqi aktlar toplusu. 2001, Bakı: Elm, 240 səh.

HEYDƏR ƏLİYEV MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN QORUYUCUSU KİMİ

Kəmalə Quliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi, p.ü.f.d.

Summary

In the scientific article, the heritage of our great leader Heydar Aliyev, who undertook the mission of protecting our national and moral values, was addressed. Despite the strict laws of the Soviet regime at that time, his struggle for the transfer of all the good and valuable things created by the older generations to the younger generation has been highlighted. It has become known that our great leader Heydar Aliyev considered our national and moral values as important sources for educating the next generation in the national spirit, and our language, religion, traditions, and history as the main components of our national and moral values. In this regard, his speech at the First Forum of the Youth of the Independent Republic of Azerbaijan on February 2, 1996 was brought to mind. Regardless of which country he lives in, the recommendations of Azerbaijanis to master the language of that country, to use their traditions, to adapt to the conditions, but to keep alive and develop the Azerbaijani language have been revealed. His speech at the

Congress of World Azerbaijanis on November 9, 2001 was brought to attention in this regard. The ideas of our great leader Heydar Aliyev regarding our language and religion were brought to mind.

Our great leader Heydar Aliyev was also the protector of our ceremonies and holidays related to the Islamic religion. It has been shown here that Eid al-Fitr, which is considered one of the holiest holidays in the Islamic world, is not just a day of rejoicing or sacrificing and congratulating each other, but it is one of the main manifestations of our religious traditions. His views on the month of fasting are also of great interest. At the same time, our great leader Heydar Aliyev considered starting a family and our wedding ceremony related to starting a family as one of our national traditions. He saw the family as the most responsible, bumpy, ups and downs, the beginning of the road to a long life. He considered it important to protect not only the material union of the established family, but also the spiritual union.

Considering the celebration of the arrival of spring and the awakening of nature by the Azerbaijani Turks from ancient times as one of the most beautiful traditions, he considered such customs as one of our nation's national and spiritual values and wished to preserve this holiday by passing it down from generation to generation. As an Azerbaijani, H. Aliyev protected our national and moral values and did very important work for their recognition and development on a world scale.

Key words: *custom, national, value, holiday, ceremony.*

Резюме

В научной статье было обращено внимание на наследие нашего великого лидера Гейдара Алиева, взявшего на себя миссию защиты наших национальных и нравственных ценностей. Несмотря на строгие законы советской власти того времени, освещена его борьба за передачу всего хорошего и ценного, созданного старшими поколениями, молодому поколению. Стало известно, что наш великий лидер Гейдар Алиев считал наши национально-нравственные ценности важными источниками воспитания подрастающего поколения в национальном духе, а наш язык, религию, традиции и историю – основными составляющими нашего национально-нравственного ценности. В связи с этим вспомнилось его выступление на Первом форуме молодежи Независимой Азербайджанской Республики 2 февраля 1996 года. Вне зависимости от того, в какой стране он проживает, выявлены рекомендации азербайджанцев владеть языком этой страны, использовать их традиции, приспосабливаться к условиям, но сохранять и развивать азербайджанский язык. В этой связи было доведено до сведения его выступление на Конгрессе азербайджанцев мира 9 ноября 2001 года. Были доведены до ума идеи нашего великого лидера Гейдара Алиева относительно нашего языка и религии.

Наш великий лидер Гейдар Алиев также был защитником наших обрядов и праздников, связанных с исламской религией. Здесь было показано, что Ид аль-Фитр, который считается одним из самых священных праздников в исламском мире, это не просто день радости или жертвоприношений и поздравлений друг друга, но это одно из главных проявлений наших религиозных традиций. Его взгляды на месяц поста также представляют большой интерес. В то же время наш великий лидер Гейдар Алиев считал создание семьи и нашу свадебную церемонию, связанную с созданием семьи, одной из наших национальных традиций. Семью он видел как самое ответственное, тернистое, взлеты и падения, начало пути к долгой жизни. Он считал важным беречь не только материальный союз сложившейся семьи, но и союз духовный.

Считая празднование азербайджанскими тюрками с древних времен прихода весны и пробуждения природы одной из самых красивых традиций, он считал такие обычаи одной из национальных и духовных ценностей нашего народа и желал сохранить этот праздник путем передавая его из поколения в поколение. Как азербайджанец Г.Алиев защищал наши национальные и нравственные ценности и проделал очень важную работу для их признания и развития в мировом масштабе.

Ключевые слова: *обычай, национальный, значение, праздник, обряд.*

Milli-mənəvi dəyərlərimizi qorumaq missiyasını öz üzərinə götürən Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev hələ o vaxtlar sovet rejiminin sərt qanunlarına baxmayaraq bir sıra plenumlarda və iclaslarda məruzə edərkən yalnız və yalnız Azərbaycan xalqının gələcəyi haqqında düşünürdü. O, belə hesab edirdi ki, yaşlı nəsillərin yaratdığı yaxşı və qiymətli nə varsa, hamısı qayğı ilə gənc nəslə ötürülməlidir. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin irsində isə dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimiz, tariximiz mədəniyyətimizin əsas amilləri olaraq göstərilir və onların Azərbaycan xalqının həyatındakı milli-mənəvi dəyərlər olaraq mahiyyəti, anlamı belə bir şəkildə açıqlanır: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mədəniyyətini təşkil edən amillərdir.” (Xəlilov, S.S., 2002) O, dilimizi, dinimizi, adət-ənənələrimizi, tariximizi milli-mənəvi dəyərlərimizin əsas komponentləri olaraq görürdü. Ulu Öndərin 2 fevral 1996-cı ildə müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin Birinci Forumundakı nitqinə diqqət edək: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. “(Əliyev, H.H., 2003) Bütün dünya azərbaycanlıla-

rına müraciətində hansı qitədə, hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, o ölkənin dilini mənimsəməyi, adət-ənənələrindən istifadə etməyi, bununla da şəraitə uyğunlaşmağı, amma Azərbaycan dilini yaşatmağı və inkişaf etdirməyi tövsiyə edirdi. Onun 9 noyabr 2001-ci ildə Dünya Azərbaycanlılarının Qurultayındakı nitqində dediği məqamlara diqqət edək:” Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik. Ancaq eyni zamanda arzu edirik ki, hansı qitədə yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı o ölkənin dilini də mənimsəsin, bu ölkənin adət-ənənələrindən də istifadə etsin, o ölkənin şəraitinə uyğunlaşsın, amma Azərbaycan dilini yaşatsın və inkişaf etdirdirsin”. (Əliyev, H.H., 2003)

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev dilimizlə yanaşı, dinimizi də milli-mənəvi dəyərlərimizin əsas komponentlərindən biri olaraq belə bir şəkildə dəyərləndirir:” Azərbaycanda İslam dini VII əsrdən yayılıb və Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin əsasını təşkil edir. “(Əliyev, H.H., 1999) Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev eyni zamanda islam dini ilə bağlı mərasimlərimizin, bayramlarımızın qoruyucusu idi. O, İslam dünyasının ən müqəddəs bayramlarından sayılan Qurban bayramını sadəcə şənclənmək, yaxud da qurban kəsmək, bir-birini təbrik etmək günü kimi deyil, ona dini adət-ənənələrimizin əsas təzahür formalarından biri kimi baxırdı. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev islam dini ilə bağlı mərasimlərimizin, ayinlərimizin, bayramlarımızın keçirilməsində yaxından iştirak edirdi. Xalqımız əsrlər boyu bir çox gözəl adət və ənənələri hifz edib saxlamışdır. Onlardan biri də toydur. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev ailə qurmağı ən məsuliyyətli, daşlı-kəsəkli, enişli-yoxuşlu, uzun bir ömür üçün yol başlanğıcı olaraq görürdü. O, eyni zamanda Azərbaycan türklərinin çox qədim zamanlardan baharın gəlişinin, təbiətin oyanmasının bayram etməsini ən gözəl ənənələrdən hesab etmişdir. Onun 21 mart 1996-cı ildə Bakının Gənclər meydanında Qoşa Qala qapısı önündə Novruz şənliyindən olan çıxışını yadımıza salaq: “Novruz bayramı həm bu dünyada yaşayanların bayramıdır, həm də bu dünyanı tərk edən insanların ruhunun bayramıdır. Ona görə təsadüfi deyildir ki, bu bayram ərəfəsində və günlərində hər bir insan öz əcdadını, babasını, dünyadan getmiş qohum-əqrəbalarını yada salır, dünyadan köçmüş insanların qəbri üstünə gedir, onların ruhlarına dualar oxutdurur”. (Əliyev, H.H., 2008)

Ədəbiyyat

1. Əliyev.H.Ə. 2003, Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin I Forumunda Nitqi//Bakı:Dirçəliş XXI əsr jurnalı, №70, s.42-60.
2. Əliyev.H.Ə. 2003, Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında nitqi//Bakı: Dirçəliş XXI əsr jurnalı, №70, s.175-186
3. Əliyev.H.Ə. 1999, Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir. Bakı: İrşad, 165 s.
4. Heydər Əliyev və mədəniyyət.2008, 3 c., 1c. Bakı:Nurlar, 503 s.
5. Xəlilov.S.S. 2002, Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 232 s.

AİLƏ DƏYƏRLƏRİNİN İNKİŞAFINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Ülviyyə Mehraliyeva,
Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Biznes və Kooperasiya Kollecinin müəllimi

Summary

The family, which is the basis of society, has existed since the beginning of mankind. All nations have always had a sacred attitude towards the family, the people of Azerbaijan, in particular, have always preserved his dignity. Acting as the embodiment of national and moral values, the family creates an initial image of the nation to which it belongs. "Family values, family traditions, loyalty to our national and moral values, education of children at a modern level are of great importance," said national leader Heydar Aliyev paid great attention to the issues of family policy formation during his administration to our country, purposeful measures have been taken to solve the social problems of families, and a rich legal framework has been created to regulate family relations.

Key words: family, national and moral values, Heydar Aliyev, Azerbaijani society, state policy.

Резюме

Семья, являющаяся основой общества, существует с начала человечества. У всех народов всегда было святое отношение к семье, Азербайджанский народ, в частности, всегда сохранял свое достоинство. Выступая воплощением национально-нравственных ценностей, семья создает исходный образ нации, к которой она принадлежит. «Семейные ценности, семейные традиции, верность нашим национальным и нравственным ценностям, воспитание детей на современном уровне имеют большое значение», - сказал общенациональный лидер Гейдар Алиев уделял большое внимание вопросам формирования семейной политики в годы своего правления в нашей стране, приняты целенаправленные меры в направлении решения социальных проблем семей, создана богатая правовая база, регулирующая семейные отношения.

Ключевые слова: семья, национально-нравственные ценности, Гейдар Алиев, азербайджанское общество, государственная политика.

Cəmiyyətin əsası olan ailə bəşər yaranandan mövcuddur. Min illər ərzində, tarixin hər bir mərhələsində ailə cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bütün xalqlar ailəyə həmişə müqəddəs münasibət bəsləmiş, Azərbaycan xalqı isə xüsusilə, onun ləyaqətini hər zaman qoruyub saxlamışdır. Ailə - bir-birilə qan qohumluğu, nığah və ya ümumi qəbul olunmuş münasibətlər sistemi, övladlığa götürmə vasitəsilə bağlı olan, cəmiyyətin üzvlərinin yenidən hasil etməsi və onların tərbiyəsi ilə məşğul olmaq kimi məsuliyyəti üzərinə götürmüş şəxslərin birliyi kimi tərif edilə bilər. Şəxsiyyətin sosiallaşması ailədən başlanır və uşağın ətraf mühit haqqında təsəvvürləri tədricən formalaşır. Uşaqların gələcək inkişafının ilk təməlləri məhz ailədə qoyulur. Bu zaman valideynlərin dünyagörüşü, təhsili, davranışı, şəxsi xüsusiyyətləri uşaqların şəxsiyyət kimi formalaşmasında böyük rol oynayır. Bu prosesdə ailənin tərbiyəvi funksiyası sosiallaşmanın ilk mexanizmi kimi çıxış edir. Həmçinin, uşağın hansı ailədə böyüməsi də vacib məsələlərdən biridir. Bu fərqliliklər ailənin irqi, etnik, dini, coğrafi məkan və s. göstəricilərindən də asılı olaraq dəyişir. Qeyd olunan bu amillərin hər biri ayrı-ayrılıqda uşaqların sosiallaşmasına təsir edir.

Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər mütləq şəkildə ailədə öz əksini tapır. Amerikalı sosioloq Parsonsun fikrincə, ailə cəmiyyətə qarşı durmur, əksinə, o, solumun sabitliyini təmin edən altsistemdir. O, haqlı olaraq yazır: "Ailə digər sosial altsistemlər və strukturlarla münasibətlər qurmaq üçün dəqiq, eyni zamanda, şəxslərarası sabitliyin dinamikasının və integrativ tendensiyaların qorunması istiqamətində təsirli əlaqələr yaradır" (Parsons T., 2002). Uşaq cəmiyyətdə formalaşmış dəyərlərə, davranış nümunələrinə ailə vasitəsilə çıxış əldə etmiş olur. Müasir Azərbaycan ailələrində milli adət-ənənələrin qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi ailədaxili münasibətlərin qurulmasında böyük rol oynayır. Belə ki, böyüklərə hörmət, ehtiram, uşaqlara qayğı kimi dəyərlər Azərbaycan ailələrinin fərqləndirən əsas özəlliklərdir. Bu milli-mənəvi dəyərlər uzaq keçmişdən müasir həyat tərzimizədək qorunub saxlanılmaqdadır. Böyük şəxsiyyətlər cəmiyyətdə fərdi xüsusiyyətləri ilə tanınarsalar da məhz uşaq vaxtı aldıqları ailə tərbiyəsi əsasında formalaşaraq cəmiyyətə adaptasiya olublar. Bu cür şəxsiyyətlərin bütün əxlaqi keyfiyyətlərə yiyələnməsi, ölkəsinə, ailəsinə, torpağına, el-obasına və xalqının milli mentalitetinə bağlı olması, bir sözlə, milli-mənəvi dəyərləri mənimsəməsi məhz ailədən qaynaqlanır.

Milli-mənəvi dəyərlərin təcəssümü rolunda çıxış edən ailə mənsub olduğu xalq haqqında ilkin təsəvvür yaradır. "Ailə dəyərləri, ailə ənənələri, milli-mənəvi dəyərlərimizə sədaqət, uşaqların müasir səviyyədə tərbiyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir" deyən Ümummilli Lider Heydər Əliyev ölkəmizə rəhbərliyi dövrlərində ailə siyasətinin formalaşdırılması məsələlərinə böyük diqqət yetirmiş, ailələrin sosial problemlərinin həlli istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər görülmüş, ailə münasibətlərini tənzimləyən zəngin hüquqi baza yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında ailənin mahiyyəti, ailə üzvlərinin vəzifə və hüquqları xüsusi maddələrlə müəyyən edilmişdir. Azərbaycan qadının ailənin bütövlüyünün qorunmasında özünəməxsus yeri var. Azərbaycan xalqı qadının ailədə və cəmiyyətdəki roluna daim böyük ehtiramla yanaşır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev ailədə ananın rolunu yüksək qiymətləndirirdi: "...Amma ən əziz amil odur ki, hər bir insan dünyada həyatına görə, bütün varlığına görə anaya borcludur. "Ana" sözü müqəddəsdir. Təsədüfi deyil ki, biz Vətənə də "Ana Vətən" deyirik, torpağa da "Ana torpaq" deyirik." (Hüseynova H., 2014). Ana ailənin dayəğıdır. Hər bir ailənin səadəti, əmin-amanlığı birinci növbədə ananın rolundan və onun fəaliyyətindən asılıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1994-cü ildə atəşkəslə bağlı imzaladığı sənəd ana və bacıların axan göz yaşlarını dayandırdı.

Ümummilli Liderimizin özünə və əziz anası İzzət anaya həsr olunan, bir doğmanın, bacının gördüyü, yaşadığı və eşitdiyi xatirə və həqiqətləri əks etdirən “Mənim anam” kitabında da xüsusi olaraq vurğulan ki, əvəzolunmaz bir dühanı, millətində şərəflə xidmət edən ziyalıları yetişdirən bu ailədə milli adət-ənənələrə riayət qanun qədər güclü idi: “Lap kiçik yaşlarımızdan anamın bizə öyrətdiyi milli adət-ənənələrə əməl etmək istəyi hər şeyə məsuliyyətlə yanaşmağımızı tələb edirdi. Böyüyə hörmətlə yanaşmaq, özündən yaşlı adamlar qarşısında ucadan danışmamaq, ədəblə oturmaq, böyüklərdən əvvəl süfrəyə əl uzatmamaq onun bizə verdiyi tərbiyə dərsləri idi. ...Evimizdə hökm sürən dəmir intizama öyrəşmişdik. ...Bəlkə də insanın ailə mühitində tərbiyəsinin zəruriliyini qeyd etməyim bəzilərini düşündürəcək. ...Bir həqiqət də var ki, uşağın ailə mühitində tərbiyəsinin çox ciddi üslub tərzə var. Anam da Heydər qardaşımı özünəməxsus tərbiyə üsulu ilə, sanki gələcəyini qabaqcadan gördüyü üçün hərtərəfli böyütmüşdü” (İsmayıl Z., 2020). Deməli, bizim bütün gələcəyimiz üçün bir nümunə də var: əsl azərbaycanlı yetişdirmək üçün milli dəyərlərə, adət-ənənələrə sdaqətlə əməl edən ailələr bu vəzifəni həyata keçirəcəkdir. Bu baxımdan Ulu Öndərimiz ailəsi ilə də, ailə tərbiyəsi ilə də, öz şəxsiyyəti ilə də bütün zamanlar üçün azərbaycanlılığın nümunəsi, etalonudur.

Heydər Əliyev ailədə sağlam uşaqların doğulması, xüsusilə qan qohumluğunun qarşısının alınması istiqamətində xüsusi təşəbbüskarlıq göstərir, tibb işçilərinə göstərişlər verir və bu mövzuda müzakirələr aparırdı. O, 1995-ci ildə Respublika Ailə-Sağlamlıq Mərkəzinin açılışında çıxış edərkən qan qohumluğu evliliyi və onun fəsadları barədə deyirdi: “...Bizim xalqımızın, millətimizin həm fiziki, həm zehni cəhətdən sağlamlığı üçün yaranan problem qohumların bir-biri ilə ailə qurmasıdır. Təəssüf ki, bu, bizim millətimizin, xalqımızın qədimlərdən qalmış ənənəsidir.” Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini həmişə uca tutan ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev də Ümummilli Liderimizin bu tarixi missiyasını həmişə uğurla həyata keçirir. O, Azərbaycanın həyatında ailə dəyərlərinin önəmini yüksək qiymətləndirərək deyib: “Ölkəmizin inkişafı, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi və milli dəyərlərin tam şəkildə bərqərar edilməsi üçün ailə dəyərləri daim yüksək olmalıdır” (Əliyev İ.H., 2021). Ölkə başçısının imzaladığı fərman və sərəncamlarda ailə siyasəti öz təsdiqini tapır. Gənc ailələrin mənzillə təmin olunmasında əlverişli şəraitin yaradılması, ünvanlı sosial yardım və müavinətlərin verilməsi buna misal ola bilər. Ölkəmizin bütün sahələrdə əldə etdiyi uğurlar ailə institutunun inkişafına xüsusi təsir göstərir. Ailələrin bünövrəsinin möhkəm olması, dünyaya gələcək körpələrin sağlamlığı daima dövlətin diqqət mərkəzindədir. Bu məqsədlə “ASAN xidmət” mərkəzlərində Talassemiya, Sifilis və İİV/QİÇS üzrə nikah öncəsi müayinələr aparılır. Bundan əlavə, “ABAD” - Ailə Biznesinə Asan Dəstək publik hüquqi şəxs Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 23 sentyabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin (ASAN xidmət) tabeliyində yaradılıb. Qurumun yaradılmasında məqsəd Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında vətəndaşların fəal iştirakına, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin artırılmasına və rəqabətqabiliyyətli ailə təsərrüfatlarının formalaşdırılmasına dəstək verməkdir. İlk sosial institut olan ailəni Ulu Öndər Heydər Əliyev cəmiyyətin güzgüsü hesab edirdi. Azərbaycan ailəsi özünəməxsus yüksək mənəvi dəyərlərə malikdir. Abır və həya, namus və qeyrət, hörmət, məsuliyyət, səmimiyyət, ədəb-ərkan, öz kökünə bağlılıq məhz bu dəyərlərdəndir. Düzdür, bəzən indiki gənclər dözümsüz, hövsələsiz davranırlar. Tanrı səbr etməyi, müdrik davranmağı nəsim etsin. O zaman ailə təməlimiz də möhkəm olar.

Ədəbiyyat

1. Biləsuvar da beynəlxalq ailə günü ilə əlaqədar onlayn formatda görüş keçirildi: May 7, 2021. URL: <http://bilesuvar-ih.gov.az/az/news/964.html>
2. Hüseynova, H. May 9, 2014. Heydər Əliyev və ailə institutunun inkişafı: URL: <https://www.azerbaijan-news.az/view-38933/heyder-eliyev-ve-aile-institutunun-inkisafi>
3. İsmayıl, Z. May 15, 2020 Azərbaycan ailəsi və milli dəyərlər: URL: <https://nuhcixan.az/news/cemiyyet/29334-azerbaycan-ailesi-ve-milli-deyerler>
4. Парсонс, Т. 2002, Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. Американская социологическая мысль / Москва: Академический Проект, 880 с.

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZƏ MƏHƏBBƏT VƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Elza Mollayeva

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti, pedaqogika üzrə elmlər doktoru

Summary

Heydar Aliyev's spiritual heritage, socio-political activity instills in our youth today and future generations qualities such as national-spiritual values, loyalty to the ideology of Azerbaijaniism, the line of development from nationalism to humanity in education, patriotism, strong ideological-political will, conviction, kindness. Our national leader Heydar Aliyev, who undertook the task of protecting our national and moral values from external influences, considered it one of the priority tasks to protect all the good things that were passed down from the old generation to the young generation and survived the test of the centuries to our time as one of the priority tasks. National leader Heydar Aliyev characterized the history of our national and moral values, the development dynamics of this history as one of the main components of the nation's existence, and considered the distortion of history as a blow to national and moral values.

The ideas of patriotism in the legacy of the Great Leader Heydar Aliyev are a source of great importance in the education of our modern youth in this direction. The education of patriotism with its historical roots goes back to very ancient times, and the sense of patriotism associated with the love of the motherland and the love of the land is above all feelings in the Turkish ethnos.

Key words: *National Leader Heydar Aliyev's legacy, moral education, patriotic education, Azerbaijani ideology, national and moral values*

Резюме

Духовное наследие Гейдар Алиева, общественно-политическая деятельность прививают нашей молодежи сегодня и будущим поколениям такие качества, как национально-духовные ценности, верность идеологии азербайджанства, линию развития от национализма к гуманизму в образовании, патриотизм, твердую идейно-политическую волю, убежденность, доброта. Наш общенациональный лидер Гейдар Алиев, взявший на себя задачу защиты наших национальных и нравственных ценностей от внешних воздействий, считал одной из первоочередных задач охрану всего того хорошего, что передавалось от старого поколения к молодому и сохранилось испытание веками до нашего времени как одну из приоритетных задач. Общенациональный лидер Гейдар Алиев охарактеризовал историю наших национально-нравственных ценностей, динамику развития этой истории как одну из главных составляющих существования нации, а искажение истории расценил как удар по национально-нравственным ценностям.

Идеи патриотизма в наследии Великого лидера Гейдара Алиева являются источником большого значения в воспитании нашей современной молодежи в этом направлении. Воспитание патриотизма своими историческими корнями уходит в очень глубокую древность, а чувство патриотизма, связанное с любовью к Родине и любовью к земле, выше всех чувств у тюркского этноса.

Ключевые слова: *наследие общенационального лидера Гейдара Алиева, нравственное воспитание, патриотическое воспитание, азербайджанская идеология, национально-нравственные ценности.*

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin irsi olduqca zəngindir və onun ictimai-siyasi fəaliyyətində bütün nəsillər üçün nümunə ola biləcək məqamlar kifayət qədərdir. Onun Azərbaycanda müstəqil dövlət quruculuğu sahəsində gördüyü işlər dövlət əhəmiyyətli strateji məsələdir. Mükəmməl dövlət quruculuğu konsepsiyasını işləyib reallaşdıran Heydər Əliyev nadir tarixi şəxsiyyətlərdəndir. O, Azərbaycanı böyük sosial-siyasi və iqtisadi fəlakətdən xilas etdikdən sonra dövrün tələblərinə yüksək dərəcədə cavab verən müstəqil demokratik dövlət quruculuğu konsepsiyasını işləyib hazırladı. Azərbaycanın dünya dövlətləri içərisində layiqli yer tutması üçün uzun illər çalışdı, müstəqil Azərbaycanın memarı və qurucusu kimi tarixdə yerini tutdu.

Heydər Əliyevin mənəvi irsi, ictimai-siyasi fəaliyyəti bugünkü gənclərimizə və gələcək nəsillərə milli-mənəvi dəyərlərimizə, azərbaycançılıq məfkurəsinə sadıqlıq, tərbiyədə millilikdən bəşəriyyətə doğru inkişaf xətti, vətənpərvərlik, ideya-siyasi cəhətdən güclü iradə, əqidə, xeyirxahlıq kimi keyfiyyətləri aşılayır. Ulu Öndər dilimizi, dinimizi, adət-ənənələrimizi, tariximizi mənəviyyatımızın əsas göstəricisi kimi səciyyələndirirdi.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin tarixini, bu tarixin inkişaf dinamikasını xalqın mövcudluğunun əsas komponentlərindən biri kimi xarakterizə edirdi və tarixin təhrif edilməsini həm də milli-mənəvi dəyərlərə vurulan zərbə kimi qəbul edirdi: “Tarixi təhrif etmək olmaz. Tarixdə hər şeyin öz yeri vardır... Bu obyektiv prosesə təsir etmək, müəyyən vaxtlarda onu

zəiflətmək, gücləndirmək, məcrasından çıxarmaq olar... Amma bu obyektiv prosesi dayandırmaq və ona ciddi təsir göstərmək mümkün deyildir. Bu, tarixdir" (Əliyev H.Ə., 2002).

Tarixi xalqların və millətlərin inkişafının təkcə xronoloji ardıcılığı deyil, eyni zamanda onların milli-mənəvi dəyərlərinin yaranması və formalaşması təşkil edir. Mənəvi və mədəni sərvətlərin sintezindən doğan ümummillə sərvətlər hər bir etnik toplumun xarakterik xüsusiyyətlərini, mənəvi dünyasını ifadə edir. Hər bir xalq gələcəyə öz tarixinin çiyinləri üzərində gedir, bu baxımdan gələcək nəsillər onu qorumaq və inkişaf etdirmək üçün öz tarixlərini dərinlən bilməlidirlər. Bu, Ümummillə Liderin gənclərə tövsiyəsində qırmızı xətlə keçir: "Gənclərimiz öz tarixini, öz tarixi köklərini və öz keçmişini gərək yaxşı bilsinlər. Çünki mənəviyyatımız, gənclərin bu günkü və gələcək mənəviyyatı bununla bağlıdır" (Ə.Qarayevin redaktəsi ilə., 2004).

Ümummillə Liderimiz Heydər Əliyevin öz irsində xalqımızın milli –mənəvi dəyəri kimi qeyd etdiyi ana dilimizin öyrənilməsi ilə bağlı gənclərimizin qarşısında qoyduğu tələblər bütün zamanlar üçün aktualdır:

1. Hər bir gənc, birinci növbədə, öz dilini, ana dilini bilsin, çünki bu anasının dilidir. Bu ölkənin dövlət dilidir.
2. Gənc bu dildə təhsil almalı, bu dildə yazmalı, bu dildə oxumalıdır.
3. Bu dildə Azərbaycan xalqının zəngin tarixini, zəngin mədəniyyətini, əsrlər boyu yaratmış böyük irsini öyrənməyi bacarmalıdır.

Ulu Öndərimizin bu fikri müasir dövrümüzdə dillə, mənəviyyatla bağlı problemlərin həll edilməsində kredoya çevrilir: "əgər insan müstəqil Azərbaycanda öz ana dilini, Azərbaycan dilini bilmirsə, başqa dillərdə təhsil alırsa, o, Azərbaycan üçün yararlı ola bilməz" (Ə.Qarayevin redaktəsi ilə., 2004). O, ölkəmizin digər xalqların nümayəndəsi olan vətəndaşlarının Azərbaycan dilini öyrənməsini, rus dilində tədris aparılan məktəblərdə mütləq Azərbaycan dilinin, Azərbaycan ədəbiyyatının tədris edilməsini milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması baxımından mühüm amil hesab edirdi. O, Azərbaycan gənclərinə müraciət edərək deyirdi: "Mən arzu edirəm ki, Azərbaycan gənci Şekspiri ingilis dilində oxusun, Puşkini rus dilində oxusun, Nizamini, Füzulini, Nəsimini isə Azərbaycan dilində oxusun" (Əliyev H.Ə., 2003).

Azərbaycançılıq məfkurəsinin banisi Heydər Əliyevin bu ideyası bütün xalqlar üçün aktualdır: dünya dillərini öyrənmək olar, ancaq təhsil Azərbaycan dilində keçirilməlidir. Onun 2001-ci il, 18 iyun tarixində Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi, Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan dili gününün (2001-ci il, 9 avqustda) təsis edilməsi haqqında imzaladığı fərmanlar milli-mənəvi dəyərimiz olan dilimizin qorunmasına, təbliğinə və inkişafına istiqamətlənmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyev dil ilə bərabər, dinimizi də əsas milli-mənəvi dəyər kimi qorumağı gələcək nəsillərə tövsiyə edirdi: "Azərbaycanda islam dini VII əsrdən yayılıb və Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin əsasını təşkil edir" (Heydər Əliyev, 10 dekabr 1998-ci il). O, gənclərimizə islamın müqəddəs kitabı olan "Qurani-Kərimi" oxumağı, islami dəyərləri mənimsəməyi, qorumağı tapşırırdı və eyni zamanda, onun dini ziyarətgahlarımızın, ibadət yerlərimizin bərpa edilməsində, qorunub saxlanılmasında xidmətləri böyükdür.

Ümummillə Liderimiz ailə, məişət həyatına aid adətlərimizin saxlanmasının da qeydinə qalırdı: "Bütün ailə həyat tərz, məsələn, ər-arvadın bir-birinə diqqətli olması, onların mənəvi marağının genişliyi, ailənin möhkəmliyi üçün eyni dərəcədə məsuliyyət daşımaq səyi, qarşılıqlı anlaşma və hörmət şəraiti, böyüklərin kiçiklərə münasibəti və çox zaman kölgədə qalan bir hal-böyümüş uşaqların ata-analara qayğısı şəxsiyyətin mənəvi təməlinə təsir göstərir" (Əliyev H.Ə., 2002).

Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlər xəzinəsində milli bayramlarımızın öz yeri, təsir imkanları var. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının və ümumilikdə türk xalqlarının çox qədim zamanlardan təbiətin oyanışını, baharın gəlişini bayram kimi qeyd etməsini xalqın, millətin ən gözəl ənənələrindən biri kimi qiymətləndirərək onların nəsildən-nəslə ötürülməsini tövsiyə edirdi.

Ümummillə Lider hər bir insanın milli mənsubiyyətini, hansı millətin tarixi-etnik kodunu daşmasını qürur mənbəyi kimi dəyərləndirirdi. O, azərbaycanlı olmağı ilə həmişə qürur duyur və bu qürurdan kövrələrək dediyi kəlmələr hər bir azərbaycanlı üçün məhək daşdır: "Öz ürəyimdən gələn fikirləri bir daha bildirmək istəyirəm ki, hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam"(Əliyev H.Ə., 2003).

Türk millətinin tarixində fenomen dövlət xadimi, dünya şöhrətli siyasətçi, müasir Azərbaycanın memarı Heydər Əliyev üçün vətənpərvərlik ölçüyəgəlməz böyük məfhum idi və o qeyd edirdi ki, bu, “sadəcə orduda xidmət etmək deyil, vətənə sadıq olmaq, vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq-budur vətənpərvərlik” (Əliyev H.Ə., 2003). Ulu Öndərimiz üçün Vətən coğrafi məkan olmaqdan çıxıb daha böyük mənə kəsb edir və ona görə, Azərbaycanımızın hər yeri, harada doğulduğumuzdan asılı olmayaraq, bizim üçün əziz olmalıdır. Çünki Vətənin hər bir guşəsi, hər nöqtəsi Vətəndir və hər bir azərbaycanlı üçün Laçın da, Şuşa da Vətəndir. Heydər Əliyev irsində torpağa bağlılıq, torpaq uğrunda canını fəda etmək vətənpərvərliyin əsas komponenti kimi qəbul edilir. Çünki, Vətən sevgisi bütün sevgilərdən uca və müqəddəsdir, öz torpağını, elini, obasını sevməyən insan şəxsi sevgidə də natamamlıq kompleksinə malikdir. Bütün sevgilərin ilk çıxışı nöqtəsi Vətən sevgisidir. Heydər Əliyev Vətən sevgisinin tarixi köklərini xalq, millətin təkamülündə ana xətti kimi götürürdü: “Vətən yolunda canlarını qurban vermiş, şəhid olmuş, Azərbaycanın milli Qəhrəmanlarının həyatı, onların qəhrəmanlığı bütün xalqımız üçün, o cümlədən, xüsusən gənclərimiz üçün nümunədir, dərslər...” (Əliyev H.Ə., 2005).

Ümummilli Lider ulu babalarımızın bu tövsiyələrini və çağırışlarını siyasi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində ana xətti kimi qəbul etdi. O, ürəyində düşmən tapdığından olan müqəddəs torpaqlarımızı-Qarabağı azad görmək arzusu ilə Müstəqil Azərbaycanın dünyaya günəş kimi doğması arzusu qoşa gəzdirdi. Bu arzuların bir qismi onun gərgin siyasi fəaliyyətinin nəticəsində reallaşdı və Azərbaycanın ən böyük dərdi-Qarabağın düşmən tapdığından azad edilməsi isə Ulu Öndərin layiqli davamçısı, Heydər Əliyev məkəbinin yetirməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi və rəşadətli ordumuzun yüksək döyüş əzmi ilə reallaşdı. “Torpaq uğrunda ölənlərsə Vətəndir” ideyası ilə ölümün gözüne dik baxan Vətən oğullarının qanı ilə suvarılmış, düşmən tapdığından azad edilmiş müqəddəs torpaqlarımızda bu gün aparılan quruculuq işləri Ulu Öndərin vəsiyyətinin gerçəkləşməsinə ifadə edir. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti gələcək nəsillər üçün ən böyük mənəviyyət məktəbidir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H.Ə. 2005. Müstəqilliyimiz əbədidir: 20 cildə, XVI c. Bakı: Azərneşr.
2. Əliyev H.Ə. 2002. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil.
3. Əliyev H.Ə. 2003, Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında nitqi. //Dirçəliş XXI əsr jurnalı, Bakı: № 70, s.175-186
4. Gələcək gənclərindir. 2004. Ə. Qarayevin redaktəsi ilə. Bakı: Azərneşr,

ВЕЛИКИЙ ПОЛИТИК И МЫСЛИТЕЛЬ ГЕЙДАР АЛИЕВ

Dinara Sadıqova

Oxbridge Academy school

Неоценим вклад великого лидера Гейдара Алирза оглу Алиева в развитие и процветание нашего независимого государства.

В труднейшие времена он стремился быть со своим народом, используя свой опыт и авторитет, принимал участие в выправлении ситуации. Он вел настолько грамотную, взвешенную и открытую политику, что в 1993 году народ призвал его стать Президентом нового независимого государства, выражая тем самым безграничное доверие своему лидеру и не видя, по сути, другого выхода из сложившегося кризиса, обрушившегося на страну.

Уезжая в 1982 году в Москву, он оставил экономически и политически стабильную, находящуюся на подъеме республику. 10 лет спустя, в 1993 году, став Президентом, он принял страну, пусть даже с независимым статусом, но с полностью разваленной экономикой, раздираемую клановыми, гражданскими и межнациональными конфликтами, доходящими до жестоких кровопролитий, наводненную беженцами и бандитскими формированиями, с доведенным до отчаяния населением.

С его стороны было настоящим подвигом в очень короткие сроки восстановить и укрепить все институты власти, стабилизировать политическую ситуацию, прекратить кровопролитие, возродить чуть ли не с нуля экономику, начать кардинальные рыночные реформы, существенно поднять народное благосостояние. Гейдар Алиев поднял экономику страны, подписав в 1994 году «Контракт века», он привлекал различных инвесторов, участвовал в саммитах, возродил национальную армию: были построены средние и высшие военные училища, а учения велись во всех точках мира; поддерживал дружеские отношения с другими странами, будучи основоположником азербайджанского мультикультурализма, представил миру идеологию азербайджанства.

Он, человек, сформировавшийся еще в Советском Союзе, воспитанный на социалистических идеях, но волей судьбы поставленный в совершенно новые условия, сумел соединить, казалось бы, несоединимое. Он взял из прошлой жизни целеустремленность, неистребимую веру в силы и разум народа, верность долгу, высочайшую ответственность за порученное дело и с юношеской энергией взялся строить принципиально новые общественные и экономические отношения. И ему это удалось.

ПОЛИТИКА ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Захра Бадалбейли

Азербайджанский государственный
экономический университет (UNEC), лектор
Азербайджанский детский фонд, исполнительный директор

Фикрет Хосровлу

Азербайджанский государственный
экономический университет (UNEC), лектор

Xülasə

Uşaq hüquqlarının müdafiəsi hər bir dövlətin mühüm tərkib hissəsidir və onun həyata keçirilməsi səviyyəsindən bütün xalqın gələcəyi asılıdır. Bu məqalədə Heydər Əliyevin uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində rolundan bəhs edilir. Azərbaycan Uşaq Fondunun yaradılmasında Ümummilli Liderin rolu müəyyən edilib. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul edilmiş uşaqların sosial müdafiəsinə yönəlmiş normativ hüquqi sənədlər qeyd olunur.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, uşaqlar, Azərbaycan Uşaq Fondu, sosial müdafiə.

Summary

Protection of children's rights is an important part of every state. The future of the nation depends on the level of implementation of this policy. This article discusses the role of Heydar Aliyev in the field of protection of children's rights. The role of the national leader in the creation of the Azerbaijan Children's Fund was determined. The normative legal documents aimed at the social protection of children, adopted with the assistance of Heydar Aliyev, were noted.

Key words: Heydar Aliyev, children, Azerbaijan Children's Fund, social protection.

Обеспечение прав ребенка относится к глобальным проблемам современности, в решении которых заинтересовано все мировое сообщество. Это объясняется определяющей ролью подрастающего поколения в гарантировании жизнеспособности общества и прогнозировании его будущего развития. Реализация данных целей при советском режиме было достаточно сложным процессом. Заслуги Гейдара Алиева в вопросе защиты прав детей в СССР, а после и в Азербайджане, заслуживают самой высокой оценки и огласки.

Как отмечает писатель А. Лиханов, именно благодаря Гейдару Алиеву в Советском Союзе было принято Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 31 июля 1987 г., № 872 «О мерах по коренному улучшению воспитания, обучения и материального обеспечения детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей», который является первым официальным документом в СССР, непосредственно регулирующий вопросы защиты детей и детей-сирот (Лиханов А., 2020). Как отмечает В. Андриянов: «И нет в России начальников, чью душу детская беда ранила бы так, как ранила Алиева» (Андриянов В., 2005). Гейдар

Алиев отмечал приоритетность сферы защиты детей, отмечая тот факт, что дети являются будущим всей нации и требуют особого внимания (Ахундова Э, 2017).

Для системного и долгосрочного осуществления политики защиты прав детей в 1987 году при посредственном участии Гейдара Алиева создается Советский детский фонд, а 14 апреля 1988 года при нем создан Азербайджанский детский фонд (URL: <https://www.azuf.az/>). Следует отметить, что данный фонд является первым фондом на территории СССР. Азербайджанский Детский фонд является членом Международной ассоциации детских фондов (URL: <https://detfond.org/association/>).

Общенациональным лидером ставились следующие основные цели перед Азербайджанским детским фондом:

- привлечение ресурсов для оказания помощи нуждающимся детям и поддержания приоритетов семьи;
- привлечение внимания общественности и власти к проблемам детей;
- разработка и реализация программ и проектов, направленных на решение проблем детей;
- выявление особо одаренных детей и создание условий для развития юных талантов;
- участие в совершенствовании образовательного процесса детей и развитии их кругозора;
- развитие разностороннего сотрудничества в области изучения и решения проблем детства.

Следует отметить, что при непосредственном содействии Гейдара Алиева в Азербайджане были приняты следующие документы, направленные на защиту прав детей:

- Постановление Совета Министров Азербайджанской ССР от 28 августа 1990 г. №390 "О мерах по оказанию помощи детям сиротам, оставшимся без попечения родителей, не находящимся на попечении государства"
- Постановление Совета Министров Азербайджанской ССР от 29 августа 1991 г. "О улучшении дела помощи детям, находящимся на попечении государства";
- Закон Азербайджанской Республики от 19 мая 1999 г. "О правах ребёнка";
- Закон Азербайджанской Республики "Закон о социальной защите детей, потерявших родителей и лишённых родительской опеки" от 22 июня 1999 г.;
- Государственная программа по улучшению дел обучения, воспитания и защиты прав детей (2000);
- Закон Азербайджанской Республики "О питании младенцев и детей раннего возраста" от 17 июня 2003 г.

Гейдар Алиев внес значительный вклад в сферу защиты прав детей, акцентируя внимание на правовой защите социально уязвимых детей. Устанавливая основы государственной политики в сфере защиты детей в СССР, Гейдар Алиева адаптировал ее под реалии Азербайджанской республики. Одним из приоритетных направлений в данной сфере стало принятие важных юридических документов, а также создание Азербайджанского детского фонда, который уже больше 35 лет реализует цели, поставленные общенациональным лидером в сфере защиты прав детей.

Литература

1. Андриянов В., Мираламов Г. 2005. Гейдар Алиев (биография). Жизнь замечат. людей: Сер. биогр.; Вып. 932, М, С. 394.
2. Ахундова Э. 2017, Гейдар Алиев: личность и эпоха: том 3; Издательство: Реабилитация, М., С. 624.
3. Лиханов А. 2020, Не иссякнет в памяти (о Гейдаре Алиеве), Издательство: Детство. Отрочество. Юность, М., С. 112.
4. Официальный сайт Азербайджанского Детского Фонда <https://www.azuf.az/>
5. Официальный сайт Международной ассоциации детских фондов <https://detfond.org/association/>

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ «ГЕЙДАР АЛИЕВ И НОВОЕ ПОКОЛЕНИЕ» – ЗАЛОГ УСПЕХА ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В НАЦИОНАЛЬНОМ ДУХЕ

Нигяр Мурадова,

Институт Образования Азербайджанской Республики,
доктор философии по педагогике, доцент

Xülasə

Tezisdə şəxsiyyətin milli ruhda inkişafı məsələsinə baxılır, bu istiqamətdə pedaqoji model təqdim olunur. Modelin tərbiyəvi işi Ümummilli Lider Heydər Əliyevin hikmətli kəlamlarına və göstərişlərinə əsaslanır. Bütün bunlar bütövlükdə bugünkü tələbə gənclərə azərbaycançılıq hissinin aşılmasının elmi-metodiki əsasını təşkil edir. Bu model tələbələrin milli şəxsiyyətinin formalaşması prosesini aktivləşdirir: öz vətəndaş hüquq və vəzifələrini məsuliyyətlə yerinə yetirir, ictimai həyatın bütün sahələrində özlərini uğurla təmsil edir, yeni nəsil azərbaycançılıq hisslərini tərbiyə edir. Yuxarıda göstərilən məsələnin praktiki həlli üçün modeldə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin həyatından bəhs edən sənədli filmlər nümayiş etdirilir. Bütün bu filmlər bütövlükdə milli ruhda şəxsiyyət tərbiyəsi məktəbini təmsil edir.

Açar sözləri: *Ümummilli Lider Heydər Əliyev, yeni nəsil, pedaqoji model, şəxsiyyət tərbiyəsi, milli ruh, tələbə gənclər.*

Summary

The thesis considers the issue of personality development in the national spirit, presents a pedagogical model in this direction. The upbringing and educational work of the model is built on the basis of wise sayings, guidelines and instructions of the national leader Heydar Aliyev, which in general form the scientific and methodological basis for instilling a sense of Azerbaijanism among modern student youth. This model activates the process of developing the national personality of students: responsibly fulfill their civil rights and obligations, successfully represent themselves in all spheres of public life, and educates the new generation of feelings of Azerbaijanism. For The practical solution of the above issue in the model contains documentaries about the life of the national leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev, which in their entirety represent the school of educating a person in the national spirit.

Key words: *national leader Heydar Aliyev, new generation, pedagogical model, personality education, national spirit, student youth.*

Конституция и Закон об Образовании Азербайджанской Республики отражают требования народа - видеть в будущем каждого представителя нового поколения не только высококонравственно образованным и высококвалифицированным специалистом, но и гражданином, любящим свой родной край, стремящимся быть полезным ему, ответственным за решение его глобальных задач, за всесторонний прогресс и успешное продвижение своей страны по пути демократии. «В наших школах должны преподаваться сущность и содержание свободы, государственной независимости Азербайджана. Это очень важно. Наряду с этим святая обязанность преподавателей заключается в доведении до обучающихся богатейших исторических, культурных, нравственных моральных устоев азербайджанского народа, воспитания в них азербайджанства» (Алиев Г.А.). Следовательно, концепция национальной политики Гейдара Алиева служит научно-педагогическим основанием для разработки теоретико-практических форм работы по воспитанию чувства азербайджанства у студенческой молодежи. Основным критерием и показателем чувства азербайджанства у студентов является активизация национально-гражданской позиции в их социально-общественной деятельности.

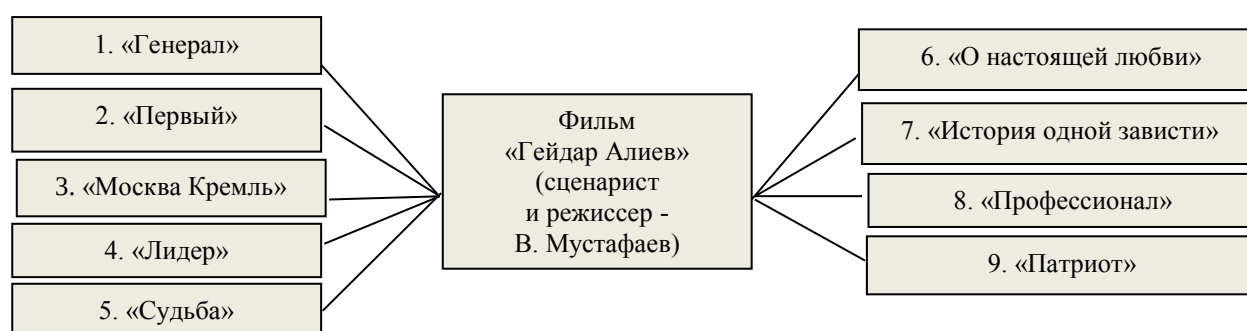
В настоящее время в Азербайджане осуществлены коренные реформы во всех сферах общественно-политической и социально-экономической жизни, где одним из ключевых направлений является сплочение и координация деятельности молодежи как движущая сила в процессе процветания общества и государства Азербайджана. В связи с этим система отечественного высшего образования предъявляет требования к действенным образовательным программам, моделям, проектам и способам достижения поставленных целей в контексте активизирования чувства азербайджанства у студенческой молодежи. В соответствии с этим в рамках данного тезиса представлена педагогическая модель «Гейдар Алиев и новое поколение».

Педагогическая модель «Гейдар Алиев и новое поколение» рассматривается как предмет научного познания, целью которого является формирование исследовательского взгляда на

усовершенствование форм воспитания студенческой молодежи в национальном духе. Обращаем внимание на то, что молодежь всегда равняется на лидера нации, как на доверенное лицо социального общества, которому он вверяет самое дорогое - молодое поколение, являющееся надежной опорой государства.

О жизнедеятельности общенационального лидера Гейдара Алиева сняты множество документальных фильмов: «Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев» (А. Карпов); «Жизненный путь - пример для всех» (оператор - О. Шихалиев, сценарист - Н. Сафаров); «Момент истины» (В. Мустафаев) и др. Каждый фильм по отдельности считается полезным педагогическим материалом для воспитания личности в национальном духе. Например, фильм «Гейдар Алиев» (схема 1).

Схема 1. Фильм «Гейдар Алиев». Фильм является примером азербайджанской личности молодому поколению, социализирует национальную личность студента через самопознания и самопонимания им концепции «Я - Азербайджанец», путем самоскладывания им же своего национально-высоконравственного образа «Я - Гражданин-Патриот-Хозяин своей Страны».

Модель «Гейдар Алиев и новое поколение» включает в себя документальные фильмы об общенациональном лидере азербайджанского народа Гейдара Алиева, знакомит студентов с хроникой главных событий из его жизнедеятельности, которые учат их верить в свои силы, закалывает их волю и национальный характер. Содержание всех девяти фильмов направлено на усиление чувства азербайджанства у студенческой молодежи, на ее устремление к гражданскому, патриотическому, духовному, нравственному и физическому самосовершенствованию, к достойному служению стране и народу, к защите Родины от различных посягательств, формирует в них:

- гражданско-патриотический взгляд к проблеме Карабахской войны с девизом «Уничтожить и прогнать врага»;
- подсознательную потребность личностного участия в процессе освобождения Родины под девизом: «Сражаться и победить»;
- готовность студенческой молодежи в служении в рядах национальной армии «Я - Солдат своей страны».

Основные задачи молодежной политики в Азербайджане были определены собственно Гейдаром Алиевым и в соответствии с этим основаны законодательные акты, указы, государственные программы и различные нормативно-правовые акты. Например, один из них, еще в 1994 году, учитывая важность государственной политики в области работы с молодежью, Гейдар Алиев издал указ о создании новой государственной структуры – Министерства молодежи и спорта, призванного осуществлять эту политику. Общенациональный лидер считал, что будущее Азербайджана находится в руках «молодежи, обладающей здравым смыслом, патриотической молодежи и молодежи, любящей свой народ и свою нацию» (Алиев Г.А.) и всегда в своих выступлениях, докладах, речах перед профессорско-педагогическим составом, студентами, учеными, мастерами слов, деятелями культуры неоднократно указывал на концепцию развития современной молодежи в национальном духе. «О воспитании молодежи в духе национальной морали. Как бы ни было богато государство, без этого нет будущего. Молодежь должна воспитываться на основе национально-культурных цен-

ностей и истории. Поэтому хочу сказать молодежи: любите свою землю, свой народ, свой язык, свою религию. История Азербайджана имеет множество примеров, на которых можно и нужно воспитывать молодежь» (Алиев Г.А.).

В государственном документе «Стратегии развития азербайджанской молодежи в 2015-2025 годах», принятым в сфере реализации молодежной политики, поставлены определенные задачи, среди которых особо подчеркнута роль институциональных мер. «Мы проводим воспитание молодежи не посредством отдельных мер, а на институциональных основах, закрепленных в нормативно-правовом документе. Различные институты молодежной политики, а также накопленный опыт работы и существующие в стране механизмы создают прочную основу для этого» (Рагимов, А., Баку, 2015). С учетом задач данного документа и с целью быстрого достижения успехов воспитания студенческой молодежи в национальном духе целесообразно создание единой институциональной молодежной организации им. Гейдара Алиева. Потому что любая организация всегда, в первую очередь, ставит перед собой задачу об обязательном именовании своей организации в целях повышения качества ее деятельности и направленности ее структурного функционирования. Поэтому здесь важно наименование вузовских молодежных организаций именем Гейдара Алиева. Студент, являясь членом этой организации, самостоятельно и успешно представляет себя во всех сферах: в учебе, спорте, искусстве и своими достижениями будет возвышать Государственный Флаг Азербайджана во всем мире. Именно в ней он активизируется как Гражданин-Патриот-Хозяин своей Страны.

Обобщая вышеизложенное в рамках данного тезиса, можно сформулировать вывод о том, что национальная идеология общенационального лидера Гейдара Алиева стала твердой платформой для успешного развития Нового Азербайджана, который, в первую очередь, усовершенствовал и активизировал движение молодежи, и в соответствии с современными требованиями создала для нее благоприятные условия в достижении высоких результатов во всех сферах ее деятельности. Сегодня молодых людей можно увидеть в самых разных отраслях народного хозяйства страны, в органах местных исполнительных властей, муниципалитетах, министерствах и ведомствах, где все они достойно справляются с порученными им обязанностями, компетентно реализовывают свои профессиональные знания и умения для процветания своей Республики под девизом: «Судьба народа, Родины должны стать судьбой каждого человека» (Алиев Г.А.).

Научно-практическая значимость педагогической модели «Гейдар Алиев и новое поколение» состоит в том, что полученные результаты посредством определенных форм воспитательной работы соответственно возрастным особенностям обучающихся могут быть использованы во всех сферах образования (дошкольного, общеобразовательного, средне-специального, высшего) по организации практической работы в этом направлении.

Литература

1. Алиев Г.А. Фонд Гейдара Алиева - Мудрые изречения. <https://heydar-aliev-foundation.org/ru/content/index/85>
2. Вельский В.Ю. К.Д. (2003). Ушинский о национальном характере воспитания // Социально-гуманитарные знания, № 6, с. 203-213.
3. Гасанов З.Т. (2005) Цель, задачи и принципы патриотического воспитания граждан // Педагогика, № 6, с. 59-63.
4. Гусейнова И.М. (2005). Гейдар Алиев - от политического руководителя к общенациональному лидеру. Баку, «Тахсил», 504 с.
5. Муталлимов Т. Б. Особенности формирования национального духа азербайджанского этноса. (2007). Диссертация кандидата филологических наук. Уфа, 178 с.
6. Оруджев Г. (2001). Гейдар Алиев и национальная политика Азербайджана. Баку, «Шарг-Гарб», 167 с.
7. Рагимов А. https://azertag.az/ru/xeber/Molodezh_provela_obsuzhdeniya_po_realizacii_Strategii_razvitiya_azerbaidzhanskoi_molodezhi_v_2015_2025_godah-830138

ХАРИЗМАТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО

Эльмира Юзбашева

Бакинский славянский университет

Xülasə

Xarizma görkəmli insanların xüsusi istedadıdır. Xarizmatik liderliyi ənənəvi liderlikdən fərqləndirmək lazımdır. Ənənəvi lider sabit sosial strukturlarda fəaliyyət göstərdiyi və gündəlik problemləri həll etdiyi halda, xarizmatik liderlik tarixin dönüş nöqtələrində meydana çıxır və keçmişi rədd edir. Xarizmatik liderlik saf formada yalnız yarandığı anda mövcuddur, daha sonra qazanclarının qorunması və möhkəmləndirilməsi ilə əlaqəli olan gündəlik həyata uyğunlaşır. Xarizmatik liderin xüsusiyyətləri təxəyyülə təsir, özünə inam və mükəmməl ünsiyyət bacarıqlarıdır. Xarizmatik şəxsiyyətlərdən İ.Qandi, L.Tolstoy, Heydər Əliyevi ayırmaq olar.

Açar sözlər: *xarizma, fenomen, lider, etika, ənənə, fanatizm.*

Summary

Charisma is a special talent of outstanding people. Charismatic leadership must be distinguished from traditional leadership. While the traditional leader functions in stable social structures and solves everyday problems, charismatic leadership emerges at the turning points of history and rejects the past. In its pure form, charismatic leadership exists only at the moment of its inception, later it adapts to everyday life, which is associated with the preservation and strengthening of its gains. The features of a charismatic leader are the impact on the imagination, self-confidence, and excellent communication skills. Among the charismatic personalities, I. Gandhi, L. Tolstoy, Heydar Aliyev can be distinguished.

Key words: *charisma, phenomenon, leader, ethics, tradition, fanaticism.*

Харизма – особая одарённость выдающихся людей, благодаря которой они способны совершать то, что лежит за пределами человеческих возможностей. Слово греческое, употреблялось в древнегреческой мифологии для обозначения способности притягивать к себе внимание. Харитами назывались древнегреческие богини красоты, грации, изящества.

В религиозном смысле харизма – «дар свыше», из религиозного в общекультурный контекст понятие харизмы было перенесено Э.Трёльчем и разработано, прежде всего М.Вебером в социологии. В социальной психологии харизма рассматривается как феномен, характерный для малых и особенно больших групп, которые при сплочении персонифицируют свои идеалы. Только с помощью харизмы, по Веберу, можно объяснить причину и характер социального изменения самых крупных масштабов, которые осуществляются революционным путём.

Термин «харизма», по мнению Вебера, применяется к определённому качеству индивида, благодаря которому он выделяется из среды обыкновенных людей и считается наделённым исключительными способностями и качествами, эти особенности недоступны обыкновенному человеку и рассматриваются как образцовые, на основе которых данный индивид считается лидером. По мысли Вебера, решающее значение имеет то, как его потенциальные последователи признают данное качество харизматическим и только в таком случае его обладатель оказывается харизматическим лидером. Однако, в свою очередь лидер также должен доказать свою харизматическую миссию.

Для этого типа лидерства характерна фанатичная преданность последователей лидеру. В этом Вебер видит одно из важнейших отличий этого типа лидерства от лидерства традиционного. Он также считает, что традиционное лидерство функционирует в стабильных социальных структурах и решает повседневные задачи, тогда как харизматическое лидерство возникает на крупных поворотах истории, кроме того оно отвергает прошлое и в этом смысле является специфически революционной силой.

Харизматическое лидерство, как считает Вебер, первоначально вообще чуждо какой-либо организации. Ближайшие соратники лидера действуют исключительно от его имени и опираются на его авторитет. В чистом виде харизматическое лидерство существует лишь в момент возникновения, позже он должен изменить свой характер, приспособиться к повседневной жизни, т.е. «рутинизироваться».

Причины такого изменения Вебер усматривает в сохранении и упрочении своих завоеваний. В предисловии к книге Вебера Т.Парсонс писал: «В процессе рутинизации харизма-

тический элемент отделяется от личности индивидуального лидера и воплощается в объективной институциональной структуре».

Экспериментальные исследования показывают, что это происходит вследствие того, что эти лидеры воздействуют на воображение. Они описывают, обычно живым эмоциональным языком образ своей группы в будущем при этом предлагают и пути её достижения. Харизматические лидеры также определяют цели своего пути или организаций таким образом, что любые действия последователей приобретают смысл и цель.

Другая особенность харизматического лидера это уверенность в себе и в своих последователях, проявление заботы о них, об их нуждах. Кроме того они обладают превосходными коммуникативными способностями, а также активностью. Наконец, харизматические лидеры часто являются мастерами управления впечатлениями, с этой целью они участвуют во многих мероприятиях, призванных усилить привлекательность лидера в глазах других людей. С этической точки зрения харизматическое лидерство может быть обоюдоострым мечом. Среди харизматических личностей можно выделить достойных преклонения фигуры: И.Ганди, Л.Толстой, Гейдар Алиев – общенациональный лидер Азербайджана.

Однако следует отметить, что если изначально о харизме рассуждали лишь применительно к титаническим фигурам великих вождей, то в последние годы эти трактовки несколько принизили до уровня малой группы. Например, ведётся речь о харизме руководителя предприятия, в практической психологии – предводителя тренингового сообщества или инициатора нового направления. В этом смысле харизматическими личностями выступили Карл Роджерс, Перлз, М.Эриксон, З.Фрейд и др.

В философии религии, этике, культурологии с помощью понятий харизмы возможна фиксация того, что выходит за рамки повседневной жизни. В традиционном обществе, традиции и харизма вместе взятые, определяли почти всю совокупность ориентаций человеческой деятельности. Но если действует лишь харизма, то люди рвут с обществом и господствующими в нём традициями. Харизма, таким образом, выводит человеческую деятельность за пределы правил и обычаев. Без неё не было той веры, которая даёт силы людям совершать чудеса, непреодолимое.

В XX веке цивилизация как бы захватывает в круг установившихся обычаев, нравов, смыслов в оковах рационализации, когда человек в мире не находит больше «ничего святого», т.е. как говорил Вебер – это «разволшебствление мира», снятие с него всех чар, т.е. в пользу людей рациональных, расчётливых.

Проблема харизмы имеет значение и за пределами изучения социокультурной динамики. Так, например, в социологии политики её исследование важно для определения отношений между вождями и массами, природы харизматической власти, тоталитарных диктатур; в социологии религии – для изучения фундаменталистических движений, «тоталитарных сект»; в философии религии – для раскрытия феномена веры, природы фанатизма, религиозного творчества, причин рождения и умирания религий, а в более широком смысле – для объяснения творческой деятельности.

Литература

1. Овчаров Н., (2017). Мастер публичных выступлений. Киев, 212 с.
2. Итвел З., (2003). Возрождение харизмы. Теория и проблемы операционализации понятий. Социологические исследования. №3.
3. Вебер Макс. (1988). Харизматическое господство. Социологические исследования. №5.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN İNKİŞAFINDA ROLU

Şənçiçək Məmmədova

Bakı Slavyan Uniuersitetinin baş müəllimi

Summary

During all periods of history, countless countries and people had leaders whom they've elected themselves at the stage of development. Such people must have real human qualities in order to make the right decision. In the modern era H. Alirza oglu Aliyev became the savior of the most difficult and excruciating days of Azerbaijan. The life and work ethic of H. Aliyev is a very organized example for our modern heritage and generation. It is thanks to the great politics, science and education of H. Aliyev that our country occupies a deserved place in the word. Each quote said by him about our Motherland is a manifestation of his love to his homeland and people. H. Aliyev despite the internal turmoil and conspiracies that took place in the country, founded the great Republic of Azerbaijan at the cost of his life and health. Today, İlham Aliyev is a worthy successor to the legacy of H. Aliyev.

Key words: Heydar Aliyev, modern, people, family, decision.

Резюме

Во все периоды у всех государств и народов были лидеры, которых они избирали себе сами на этапе развития. Такие люди должны обладать настоящими человеческими качествами, чтобы принимать правильные решения. В современную эпоху спасителем самых тяжелых и мучительных дней Азербайджана стал Г. Алирза оглу Алиев. Жизнь и деятельность Г. Алиева является очень организованным примером для нашего современного наследия и поколения. Именно благодаря великой политике, науке и образованию Г. Алиева наша страна занимает заслуживающее место в мире. Каждая цитата, сказанная им о нашей Родине, является проявлением его любви к своей родине и народу. Г. Алиев несмотря на внутренние неурядицы и заговоры, происходившие в государстве ценой своей жизни и здоровья основал великую Азербайджанскую Республику. На сегодняшний день Ильхам Алиев является достойным продолжателем наследия Г. Алиева.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, народ, семья, решение, современный.

Tarixin ayrı-ayrı dövrlərində bütün dövlətlərin, xalqların inkişaf mərhələsində özlərinə seçdikləri xilaskar, öndər insanlar olmuşdur. Azərbaycanın tarixinə nəzər salsaq görürük ki, hər dövrdə xalqımızın xilaskarları, igidləri, sərkərdələri olmuşdur. Belə insanlar həmişə digərlərindən yüksək keyfiyyətlərinin daha çox olması ilə fərqlənirlər. Belə insanlar düzgün qərarlar vermək üçün mütləq əsl insani keyfiyyətlərə malik olmalıdırlar. Üstəlik yüksək elm və zəka sahibi olmalıdırlar. Müasir dövrdə Azərbaycanın ən ağır, əzablı günlərində xilaskarı Heydər Əlirza oğlu Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti müasir irsimiz, nəslimiz üçün çox mütəşəkkil bir nümunədir. Ötən illərə nəzər saldıqda, Sovetlər dövründə, hər bir qərarın Sovet İttifaqı tərəfindən qərara alındığı bir dövrdə belə Heydər Əliyevin Azərbaycan naminə çalışdığını görürük. Heydər Əliyev sovet dövründə Azərbaycanın elm, incəsənət, mədəniyyət sahəsində fəaliyyət göstərən insanlarına həmişə qayğı ilə yanaşmış, toxunulmazlıqlarını təmin etmişdir.

Azərbaycanın bir dövlət kimi müstəqilliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsi məhz Heydər Əliyevin böyük siyasəti və uzaqgörənliyi sayəsində mümkün olmuşdur. Heydər Əliyevin sayəsində xalqımızın azadlığı dönməz və əbədi xarakter almışdır. Ölkəmizin dünyada layiq olduğu yeri tutması məhz Heydər Əliyevin böyük siyasəti, elm və savadı sayəsindədir. Onun insan psixologiyasını dərin bilməsi, böyük həyat təcrübəsi, elmi, savadı, müdrikliyi, mədəniyyəti, yüksək incəsənət zövqü və danılmaz yüksək siyasəti nəticəsində xalqımız öz müstəqilliyinə yenidən qovuşmuşdur. Hələ gənc yaşlarından öz xalqına bağlılıq və təəssübkeşlik Heydər Əliyevin xarakterində özünü göstərmişdir. SSR-iyə daxil olan geridə qalmış Azərbaycana yeni bir gələcək yazdı. Ölkədə bütün istiqamətlərdə inkişaf nəzərə çarpdı. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakıya Sovet ordusunun yeridilməsi nəticəsində böyük bir qətlə törədildi. Heydər Əliyev öz xalqına dayaq olaraq Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gedərək öz etirazını bildirdi. 1993-cü ilin təlatümlü iyun günlərində yeganə nicat yolunu Heydər Əliyevin qayıdışında görən xalq Heydər Əliyevi təkidlə hakimiyyətə geri dəvət etdi.

Heydər Əliyevin güclü siyasətçi, dövlət xadimi kimi hər sahədə öndə getməsi ilə xalqın yaddaşında mühüm yer tutur. O, bu çətin günlərdə xalqına, dövlətinə, dilinə, vətəninə, dininə, incəsənətinə sahib çıxdı. Heydər Əliyev dövlətdə baş verən daxili çaxnaşmalara, sui-qəsdlərə baxmayaraq, öz həyatı, sağlamlığı bahasına möhtəşəm Azərbaycan Respublikasını qurdu. Demək olar ki, Azərbaycanda elə bir sahə yoxdur ki, orada Heydər Əliyevin xidməti olmasın. Onun Azərbaycan üçün

etdiklərini saymaqla bitməz. Onun bir ideyası vardır: “Ədaləti ədalətsizliklə bərpa etmək olmaz” deyən Ulu Öndər idarəçiliyin bütün sahələrində ədalət prinsipini əsas götürürdü. 1978-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyasının qəbul edilməsi və Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit edilməsi Ulu Öndərimizin xidmətləridir. Sovet dövründə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qorunub saxlanması olduqca cəsarətli bir addım kimi dəyərləndirilir. Heydər Əliyevin xarici siyasət xətti dərin elmi və zəngin təcrübə üzərində qurulmuş bir xarici siyasət konsepsiyasıdır. Onun sayəsində bu gün Azərbaycan demək olar ki, dünyanın bütün ölkələri ilə diplomatik əlaqələr qurmuş və əməkdaşlıq edir. O, öz əvəzolunmaz siyasəti ilə Azərbaycanın milli dövlətçiliyini xilas etdi, sonrakı mərhələdə isə sürətli inkişafına təkan verdi. O, həmişə deyirdi “ Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsinin təmin edəcəyik. Dil millətin milli, əxlaqi və mədəni dəyərləri ilə birbaşa əlaqəlidir. Bizimçünsə həddindən artıq əzizdir. Çünki uzun illər ana dilimiz həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir”. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xalqın qarşısında göstərdiyi əsas, böyük xidmətlərindən biri də azərbaycanlılıq ideyasını irəli sürməsi oldu. Bu da milli diasporun təşkilatlanması üçün ideoloji təmələ çevrildi. Səyahətlər etdiyi bütün ölkələrdə, orada yaşayan azərbaycanlılarla görüşmək, xaricdə yaşayan soydaşlarımızı daim milli ideya altında birləşdirmək onun əsas ideyalarından biri idi. O, dünyanın hər yerində fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporları ilə işə Azərbaycanın bütün elm və incəsənət adamlarını cəlb etdirirdi. Dilimizin, tariximizin, mədəniyyətimizin, incəsənətimizin xaricdə təbliğ olunmasında diasporların böyük rolunu qeyd edir və bu yolda diasporların danılmaz rolunu həmişə qeyd edirdi. Xaricdə yaşayan həmvətənlərimizi təşkilatlanmağa, milli cəmiyyətlər yaratmağa səsləmişdir. Ulu Öndər xaricdə yaşayan həmvətənlərimizi yaşadıkları ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etməyə, eyni zamanda doğma Azərbaycanla hər zaman əlaqə saxlamağa, hər yerdə Azərbaycanı təmsil etdiklərini unutmamağa çağırırdı. O, ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı belə bir fikir irəli sürmüşdü: “Siz fikirləşməyin ki, Azərbaycan bizimçün nə edib, fikirləşin ki, biz Azərbaycan üçün nə etmişik. Onda Azərbaycan da irəli gedər, Azərbaycan diasporu da inkişaf edər. Harada doğulmağınızın fərqi yoxdur, əsas odur ki, sən azərbaycanlısan, Azərbaycan dilinin, Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin, incəsənətinin daşıyıcısısan. Sən bunu böyük qürur və şərəflə yaşadığın ölkədə təqdim edib, azərbaycanlılığı təmsil etməlisən. Azərbaycanlı olduğunu heç vaxt unutmamalısən”. (<http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175824.htm>) Ulu Öndər öz nitqlərindən birində çox gözəl bir fikir söyləmişdir: “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam.” bu fikir böyük məna kəsb edir. Yəni bu tək cümlə-ifadə olunmuş Azərbaycan, Azərbaycanlılıq ideologiyasını birləşdirən fikirlərin vahid formada ifadəsidir.

Dünyaya səpələnmiş soydaşlarımız millətimizi xaricdə layiqincə təmsil etməyə çalışırlar. Azərbaycanın xarici və daxili siyasətində əldə etdiyi uğurlar onların özgüvənini, vətənə bağlılığını artırır. Müxtəlif ölkələrdə olan diasporlarımızın əsas məqsədi Azərbaycanla bağlı olan informasiyaların xarici ölkələrdə düzgün formada təqdim etməkdir və bu məqsədlə xarici ölkələrdə diasporlar iqtisadi, siyasi və mədəniyyət sahəsində müxtəlif tədbirlər təşkil edirlər. İndiki dövrdə diaspor quruculuğu konkret zamanla məhdudlaşmayan, daim fəallıq və zəhmət tələb edən uzunmüddətli və davamedici prosesdir. Azərbaycanlılar dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşasalar da onları birləşdirən olduqca möhkəm mənəvi ideoloji vasitələr vardır. Bunlar ana dili və ata yurduudur. Dünyanın harasında olmağından asılı olmayaraq doğma qan, vətən həsrəti, sevgisi insanı həmişə geri çağırır.

Hər bir gənc Heydər Əliyev irsinin layiqli davamçısı olmaq istəyir. Bu gün Heydər Əliyev irsinin layiqli davamçısı İlham Heydər oğlu Əliyevdir. Hərtərəfli gözəl bir ailədə böyümək cənab İlham Əliyevin bir insan və siyasətçi kimi formalaşmasına imkan yaratmışdır. Heydər Əliyevdə olan bütün keyfiyyətlər İlham Əliyevdə öz əksini tapıb. Möhtərəm Prezidentimiz həmişə xalqın ağır günündə onun yanında olur. Azərbaycan xalqının problemləri ilə yaxından tanış olur və onların həllinə çalışır. Beynəlxalq arenada Azərbaycanı öz elmi və siyasəti ilə layiqincə təmsil edir, ana dilində səlist, rəvan şəkildə danışır. Bununla yanaşı, rus və ingilis dillərini də mükəmməl bilir və danışır. Yüksək intellekt sahibidir. Xalqın layiqli təmsilçisidir.

Ədəbiyyat

1. Cəbrayılov. R. 2011, Heydər Əliyev və Azərbaycanlılıq ideologiyası. Bakı: Azərbaycan, 11 may
2. Ağamirzəyev, F. 2012, Dönüşdən qurtuluş. Bakı: Adiloğlu, 168 s.

3.Həsənoğlu Zakir. 2008, Heydər Əliyev və milli mübarizə tariximiz. Bakı: Çinar, 166 s

4.İsmayilov N. T. Dövlət, demokratiya, qanunçuluq haqqında çıxış və nitqlərdən. 39 səh:
(<http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175824.htm>)

RETORİK BAĞLAMINDA HAYDAR ALİYEV’İN SİYASİ SÖYLEMİ ÜZERİNE BAZI DİKKATLER

Doç. Dr. Salih UÇAK 1

Summary

History as a social science transfers the human experience built on experiences from past to future. Every event or phenomenon is a mirror that reflects the truth. In this respect, it is possible to learn from history instead of experiencing every experience again and personally. Because, life is very expensive. This is why human beings know how to learn from yesterday. History is not only for events and facts; It is also one of the most serious areas for historical figures. People who have shaped history; made a difference with their lives, discourses and actions. Especially the leaders, who realized the power of political discourse, used it frequently; They were able to easily manipulate the masses according to their own political goals. At that point, the science of rhetoric guided them in every way. The persuasive ability of the "Political Subject" was largely made possible by this. Communication and persuasion in political life have been important in almost every period of history. The rhetoric, applied by every important figure from monarchs to contemporary leaders, necessitated the content and form aspect of political discourse with all its dimensions. In this study, the political discourses of Haydar Aliyev, who is one of the important historical figures, have been tried to be examined in terms of logos, pathos and ethos dimensions of rhetoric.

Key words: Heydar Aliyev, Rhetorical Logos, Pathos and Ethos, Political Discourse.

Özet

Sosyal bir bilim olarak tarih, yaşantılar üzerine bina edilen insanî tecrübeyi dünden yarına aktarır. Her olay veya olgu, gerçeği yansıtan bir aynadır. Bu bakımdan her deneyimi yeniden ve bizzat yaşamak yerine bunu tarihten öğrenmek mümkündür. Zira hayat, oldukça pahalıdır. Bu nedenledir ki insanoğlu, dünden ders almayı bilir. Tarih sadece olay ve olgular için değil; tarihi figürler için de en ciddi alanlardan biridir. Tarihe yön vermiş kişiler; yaşantıları, söylem ve eylemleriyle fark yaratmışlardır. Özellikle siyasî söylemin etki gücünü fark eden liderler, bunu sıklıkla kullanmış; kitleleri kendi siyasî emellerine göre kolayca yönlendirebilmişlerdir. Bu noktada retorik ilmi, onlara her bakımdan yol göstermiştir. “Siyasî Özne”nin ikna yeteneği büyük ölçüde bununla mümkün olmuştur. Siyasal hayatta iletişim ve ikna, tarihin hemen her döneminde önemli olmuştur. Monarklardan çağdaş liderlere kadar her önemli figürün başvurduğu retorik, siyasî söylemin içerik ve form yönünü bütün boyutlarıyla gerekli kılmıştır. Bu çalışmada önemli tarihî figürlerden biri olan Haydar Aliyev’in siyasî söylemleri, retorik ilminin *logos*, *pathos* ve *ethos* boyutlarıyla irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haydar Aliyev, Retorik Logos, Pathos ve Ethos, Siyasî Söylem.

1. Retorik ve Haydar Aliyev

Siyasî aktörün retorik bakımdan baskın olan özellikleri bazen tek başına bütün bir kitleyi hatta bir milleti harekete geçirebilir. Siyasî meşruiyet ve taban noktasında siyasî söylemin etkisi tahmin edilenin de üzerindedir. Kitleyi ikna için bilinçli kullanılan retorik, çağdaş dönemde ciddi bir çalışma alanı, eski dönemlerde ise çoğunlukla “doğuştan lider” olanlar için bir yetenektir.

Siyasal iletişim için ikna tarih boyunca önemli olmuştur. Retorik bu noktada devreye girer ve halkla doğrudan iletişim kurmayı mümkün kılar. Pek çok lider gibi Azerbaycan’ın kurucu lideri Haydar Aliyev’in de etkili bir biçimde kullandığı retorik, onu sadece Azerbaycan’da değil bütün Kafkasya’da ve dünya siyasetinde kalıcı bir figür haline getirmiştir.

Haydar Aliyev, devlet sistemini ve yapısını iyi bile akıllı bir politikacıydı (Doğan, 2004). Bu bakımdan vizyoner bir siyasî özne olan Aliyev, retoriği vazgeçilmez bir enstrüman olarak kullanmıştır. Dünya siyasetinde liderin öne çıktığı dönemler olan 20 ve 21. yüzyıllar retotik açıdan oldukça belirgindir. Halkla doğrudan iletişim kurabilen, dil ve diyalektik bağlamında siyasî öznenin özgül ağırlığını iyi kullanan Aliyev, çağdaş siyasetin en unutulmaz aktörlerinden biri olmuştur.

Schopenhauer’un “eristik diyalektik” (Schopenhauer, 2018) yöntem olarak tanımladığı ikna, liderlerin olmazsa olmaz özelliklerinden biri olarak kabul edilir. Polemik ve totoloji her ne kadar önemsen de bu iki özellik siyasî söylemin ikna edici boyutuyla tamamlanmadan tam olarak işe yaramaz. Bu nedenle stratejik amaçla yapılmış her siyasî söylem, muhataplarca ciddiye alınır ve onların

dikkətini çeker. Lider, retorikdən faydalanırken toplumun bütün kılcal damarlarına hâkim olmalıdır. Kültür, tarix, dil və din müəssesələrini hər bakımdan özümsemiş və bunları hər yönüylə iyi organize etmiş bir bütünlük içinde sunabilmelidir. Haydar Aliyev’in siyasî söylemləri inceləndiyində onun halkı belli çıkarlar için asla manipüle etmediğini, tam tersine retorikğin sempatik tərəfiylə ikna ettiğiyə şahid oluruz.

Son dönmənin önəmli isimlərindən biri olan Foucault’nun araştırmalarının genel teması iktidar və öznedir. Foucault’ya görə iktidar önəmlidir ancak sadəcə öznenin ilişki alanları söz konusu ediləndiyində bir öneme sahiptir. Zira insan, hem öznenin üretim və anlamlandırma ilişkilerine hem de karmaşık nitelikte olan iktidar ilişkileri alanına girmektedir (Foucault, 2011). Bu bakımdan liderin/öznenin bilgeliği, erdemi və iyi niyeti hər şeyden kıymətli hale gelir. Aliyev’in siyasî söylemləri irdeləndiyində onun erdemli və bilge bir lider olduğu ortaya çıkacaktır. Topyekûn bir bakış açısıyla deęerlendirme yapıldığında; itibar, etkililik, inandırıcılık, bilgelik, şefkat və merhamet odağında bir Aliyev portresi karşımıza çıkar. Onun söylemindeki kolektif bilinç, retorikğin ethos boyutunda yenden ve dikkətle irdelenmelidir. Görülecektir ki, gelenek və diyalekt bağlamında hər açıdan millî bir liderin ete kemiğə bürünmüş kimliği vardır. Malum olduğu üzere Doğu toplumlarında rasyonalite kadar, hamaset və kültürel kimliğin getirdiği “mitik” öğeler de kıymetlidir. Aliyev, pek çok siyasî söyleminde sık sık buna vurgu yapar. Ethosun doğrudan liderin karakteriylə ilişkili olması, söylemin inandırıcılığını da etkilemektedir. Bu boyutuyla Aliyev’in inandırıcılığı ve ikna edici özelliği biraz da buradan kaynaklanmaktadır.

Söylemin anlaşılır kılınması meselesi söylemi üreten, çeşitlendiren və sürekli hale getiren iktidar və kurumlar aracılığıyla mümkün olmaktadır (Güneş, 2013). Bu noktadan bakıldığında Aliyev’in iktidarı tabii olarak bu zemin üzerinde yükselmiştir.

2. Logos, Pathos ve Ethos Bağlamında Aliyev’in Siyasî Söylemi

Retorikğin bu üç bileşeni, lider için kuşanılması gereken ilk ve en önəmli silahlardandır. Zira siyasî söylemin etki gücü buradan gelmektedir. Aristoya göre “retorik, diyalektikğin antistrop-hos”udur (Aristoteles, 2016). Aristo’ya göre siyasî alana ait kamusal konuşmaların etkililiği her bakımdan diyalektikğe muhtaçtır. O halde siyasî öznenin bu iki alana hakimiyeti şarttır.

Logos, rasyonaliteyi temsil eder. Kamu iradesini temsil etme veya liderin kamuya ait görüş ve düşüncelerinin yansıtılmasında logos, hayatî öneme sahiptir. Çok boyutlu toplumsal konuların etraf-lıca tartışılmasında logosun sunduğu imkanlar sayesinde doğru kararların alınması mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan epidektik söylemler dışındaki hemen her alanda logos lidere kendini kitleye daha doğru anlatma fırsatı sunar. Epidektik hitabette hamaset ve duygu öne çıktığından liderin ethos-u öne çıkar. Aliyev’in siyasî söylemlerine bakıldığında daima iyi organize edilmiş, mantık süzge-cinden geçilmiş, muhakemesi yüksek hükümler taşıyan cümlelere rastlarız. Örneğin; “*Bizim en bü-yük vazifemiz, Azərbaycan’da devlet müstakilliyini korumak, saklamak, muhkemlendirmek, inkişaf etmek ve onu ebedî etmekten ibarettir. Her bir vatanş bu kıymetlendirerek Azərbaycan’ın bağımsızlığını kuvvetlendirmek için kendi öz mücadelesini vermelidir*” (Emiraslanova, 2013).² Bu benzeri söylemler, basit bir hamaset deęil, arka planda büyük ve derin bir tarihi geçmişi barındırmaktadır.

Pathos, liderin kiteyiikna etmek için kullandığı bir yöntemdir. Kitleyi harekete geçirmek ve heyecanlandırmak üzere liderin/siyasî öznenin diyalektikği etkili kullanmak suretiyle yaptığı büyü-lü bir söylevdir aslında. Pathos bir yönüylə liderin, muhatabın iç sesini kendi söylemine aktarabilme-sidir, onun yerine onun sesiylə konuşmasıdır. Ethos cevaplara gönderme yaparken pathos soruların ve tartışmaların kaynağına atıfta bulunur. Vizyoner bir siyasî lider, sesi çıkmayan kitlelerin sesi olup onlara öncülük eder. Dolayısıyla doğrudan “herkes”in lideri haline gelir. Bu bağlamda Aliyev, Azer-baycan halkının “doğal lideri”dir. Onun halka yönelik yaptığı bir konuşmasında “*vahit (birlik) bü-yük bir hazinedir. Siz bu hazinenin asıl unsurusunuz. Vatan birdir ve bütün herkes herkes onun için çalışmalıdır*” (Emiraslanova, 2013). Aliyev’in bütün siyasî söylemləri pathos bağlamında deęerlen-dirildiğinde güçlü bir yaşanmışlığa tekabül eden bir yön ortaya çıkmaktadır.

Ethos, retorikğin doğrudan liderin “ben” simgesiylə ilgilidir. Liderin karakteristik kimliği, hayat ve idealleriylə doğrudan ilintilidir. Ethos liderin hitap gücüdür, daha doğrusu liderin erdemli kişiliği-

² Haydar Aliyev’in söylemləri ilgili eserden alınmıştır.

dir. Ethos, liderin əhəmiyyətli ahlaklı olmasıdır. Söyləmə itibarıyla “*ya olduğun kimi görün ya da göründüyün kimi ol*” düsturudur. Retorik, liderin və demokratik toplumun bir və bütün halında varolmasını mümkün kılınan qiymətli bir söz hüququ sunar. Doğru ifadə, doğru kişilik gələcəyə güclü girməyi sağlar. Aliyev, hər söyləməsində ethos öziliyindən doğul olaraq vardır. Liderin xarakterini təmsil edən ethos, mühatap üçün vəzəgəçilmez və dəvrediləmez bir olgudur.

Aliyev’in söyləmələrinə baxıldığında onun retorikənin bütün boyutlarına hâkim olduğunu görürüz. İçərik baxımdan ethos’a böyük bir önəm atfeden Aliyev, iktidarını bilgi üzərinə inşa etmiş normativ bir anlayışla ən doğru dəvlet və iktidarı var etmək üçün uğraşmışdır. Siyasî söyləmələri, kollektiv bilincin yansımasıdır və güclü bir gələcəyə doğru erdemli bir yapıdadır. Siyasi rasyonalite baxımından “aşk”la inşa ettiyi dəvlet, ethosun aslı boyutuyla doğrudan ilintilidir. Politik söyləmələri, polemikdən uzaq, net və karardlıdır. Bu bağlamda hər bir iletisi, pathos və ethos ögələrinə göre yerli yerindedir. Mantıksal çerçəvede ən hakiki olanı bulup söyləmədə mahirdir. Bütün söyləmələrində fark edilen ən önəmli özəllik, kitlenin ihtiyaçlarına paralel olaraq akillıca düzenlenmiş olduğunu fark ederiz. Bu da onun böyük bir dəvlet adamı olduğunu, iyi bir hatip və beləğat ustasını olduğunu göstərir.

Kaynakça

1. Aristoteles. (2016). *Retorik*. İstanbul: YKY.
2. Doğan, S. (2004). Ali Rıza Oğlu Haydar Aliyev. *Biyografi Analiz*, 2-5.
3. Emiraslanova, E. (2013). *Haydar Aliyev Gürcistan'da*. Tiflis: Akhundov Müzesi Özel Basım.
4. Foucault, M. (2011). *Özne ve İktidar*. (O. A. Işık Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
5. Güneş, C. D. (2013). Michel Foucault'da Söyləmə ve İktidar. *Kaygı* (21), s. 55-69.
6. Schopenhauer, A. (-H. (2018). *Schopenhauer, A. (2018). Eristik Diyalektik-Haklı Çıkma Sanatı*. (Ü. Hıncal, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ ЛИЧНОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Махбуба Шахбазова,

Масаллинский район, средняя школа села Бадалан,
заместитель директора по воспитательной работе

Xülasə

Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə ölkədə tamamilə yeni mərhələ başlandı: bu, inkişaf, firavanlıq və sabitlik dövrü idi. O, dövlətçiliyin əsaslarını qoydu, ölkənin gələcək uğurlu gələcəyi üçün aydın hədəfi müəyyənləşdirdi. Bütün bunlar onun vətənpərvər əqidəsi, müdrik və uzaqgörən siyasəti sayəsində mümkün olmuşdur.

O, öz əməlləri ilə bugünkü müstəqil, azad və müasir Azərbaycanın qurucusuna çevrilərək xalqının sonsuz məhəbbətini qazanmışdır.

Açar sözlər: Ümummilli Lider, böyük siyasətçi, multikulturalizmin banisi

Summary

With the coming to power of National Leader Heydar Aliyev, a completely new stage began in the country: it was a period of development, prosperity and stability. He laid the foundations of statehood, defined a clear goal for the further successful future of the country. All this was possible thanks to his patriotic convictions, wise and far-sighted policy.

By his deeds, having become the builder of today's independent, free and modern Azerbaijan, he won the boundless love of his people.

Key words: national leader, great politician, founder of multiculturalism

Феноменальная работоспособность. С 1969 по 1982 год, то есть за короткий срок, Гейдар Алиев превратил Азербайджан в посмешище! В республике были достигнуты беспрецедентные достижения в области науки, образования, промышленности, сельского хозяйства, искусства, Азербайджан стал единственной страной, не получавшей дотаций из центра. Великий Вождь был явлением, неординарной личностью.

Слово было оружием Великого Вождя, которое никогда не отклонялось от цели. Настоящим чудом можно считать то, что Г.Алиев знает свой родной язык, свой родной азербай-

байджанский язык во всех его тонкостях. Гейдар Алиев был непревзойденным оратором. Время показало, что Гейдар Алиев – непревзойденный оратор, владеющий азербайджанским языком невообразимо лучше, чем многие лингвисты, чья речь полна диалектов. Он любил свой язык, потому что любил свой народ. Когда он говорил, он не искал слов, слова приходили и отфильтровывались, как жемчуг.

Величайший патриот нашего народа. Прежде всего, Гейдар Алиев был патриотом с полным любви сердцем! Свою любовь к Родине, которой он дорожит сердцем, он многократно, сотни раз доказывал делом и делом. Повсюду в нашем независимом Азербайджане слышно дыхание Гейдара Алиева, слышны его наставления, направляющие наше будущее, главное, что его живая реликвия исполнила мечту отца и во время 44-дневной Отечественной войны: «Карабах – это Азербайджан!» Ильхам Алиев, Президент Азербайджанской Республики, с криком раздавивший врагу голову железным кулаком и освободивший его от оккупации, продолжает путь, определенный его отцом, и продолжает его дело. Как Верховный Главнокомандующий, Ильхам Алиев делает все, что в его силах, чтобы защитить вверенную ему Великим Вождем дорогую Родину от всевозможных проделок врага.

Акцент на искусство. Среди областей, охваченных феноменом Гейдара Алиева искусство занимает особое место. Театральные постановки – самая интересная сфера деятельности Гейдара Алиева был. Он не пропустил премьеру ни одного из своих любимых шоу! Улу Öндар уходит за кулисы после спектакля, встречается с актерами, он дал оружие и крылья, оценил его усилия, выразил свое мнение и отношение и завершились приятными словами: почетные звания и награды на своем месте.

Phenomenal work ability. From 1969 to 1982, that is, in a short period of time, Heydar Aliyev turned Azerbaijan into a laughing stock! Unprecedented achievements were achieved in the fields of science, education, industry, agriculture, and art in the republic. Azerbaijan became the only country that did not receive subsidies from the center. The Great Leader was a phenomenon, an extraordinary personality.

The word was the weapon of the Great Leader that never deviated from the target. It can be considered a real miracle that H. Aliyev knows his mother tongue, his native Azerbaijani language to all its subtleties. Heydar Aliyev was an unparalleled orator. Time has shown that Heydar Aliyev is an unparalleled orator who knows the Azerbaijani language unimaginably better than many linguists whose speech is full of dialects. He loved his language because he loved his people. When he spoke, he did not search for words, the words came and filtered like pearls.

The greatest patriot of our people. Above all, Heydar Aliyev was a patriot with a heart full of love! He proved his love for the Motherland, which he holds dear to his heart, many times, hundreds of times in work and deed. Heydar Aliyev's breathing can be heard everywhere in our independent Azerbaijan, his instructions guiding our future are heard, the main thing is that his living relic fulfilled the dream of his father and during the 44-day Patriotic War, "Karabakh is Azerbaijan!" İlham Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan, who shouted and crushed the enemy's head with an iron fist and freed it from occupation, continues the path determined by his father and continues his work. As the Commander-in-Chief, İlham Aliyev is doing everything in his power to protect the dear Motherland entrusted to him by the Great Leader from all kinds of tricks of the enemy.

Emphasis on art. Among the areas covered by the Heydar Aliyev phenomenon art has a special place. Theater performances are Heydar Aliyev's most interesting field was He didn't miss the premiere of any of his favorite shows!

Ulu Öндар goes backstage after the performance, meets with the actors he gave arms and wings, appreciated his efforts, expressed his opinions and attitudes. Ceremony and ended with pleasant words: honorary titles and awards are in their place.

Fenomenal iş bacarığı. 1969-cu ildən 1982-ci ilə qədər, yəni əslində az bir zaman müddətində Heydər Əliyev Azərbaycanı gülüstana çevirdi! Respublikada elm, təhsil, sənaye, kənd təsərrüfatı, incəsənət sahəsində görünməmiş nailiyyətlər əldə edildi. Azərbaycan abad, varlı-dövlətli, mərkəzdən dotasiya almayan yeganə ölkəyə çevrilmişdi. Ulu Öндар bir fenomen, qeyri-adi şəxsiyyət idi.

Söz Ulu Öndərin heç vaxt hədəfdən yayınmayan silahı idi. Heydər Əliyevin öz ana dilini, doğma Azərbaycan dilini bütün incəliklərinə qədər bilməsi əsil möcüzə sayıla bilər. Heydər Əliyev tayı-bərabəri olmayan nətiq idi. Zaman göstərdi ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dilini nitqi ləhcə, şivə və dialektlərlə dolu olan bir çox dilçidən təsəvvürə gəlməz dərəcədə yaxşı bilən, danışan, tayı-bərabəri olmayan bir nətiqdirdi. O, öz dilini çox sevirdi, çünki öz xalqını sevirdi. Danışarkən söz üçün axtarmırdı, söz mirvari kimi gəlib süzülürdü.

Xalqımızın ən böyük vətənpərvəri. Heydər Əliyev hər şeydən əvvəl, ürəyi eşq dolu vətənpərvər idi! O, canından əziz tutduğu Vətənə məhəbbətini dəfələrlə, yüz dəfələrlə işdə, əməldə sübut etdi. Müstəqil Azərbaycanımızın hər tərəfində Heydər Əliyevin nəfəsi duyulur, gələcəyimizi yönləndirən göstərişləri səslənir, başlıcası onun canlı yadigarı atasının arzusunu həyata keçirib 44 günlük Vətən müharibəsində “Qarabağ Azərbaycandır!” hayqıraraq əzəli torpaqlarımızı düşmənin başını dəmir yumruqla əzib işğaldan azad edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dönmədən atasının müəyyən etdiyi yolla gedir, onun işini davam etdirir. Ali Baş Komandan olaraq İlham Əliyev Ulu Öndərin ona əmanət etdiyi əziz Vətəni düşmənin hər cür hiyləsindən qorumaq üçün əlindən gələni edir.

İncəsənət vurğunu. Heydər Əliyev fenomeninin ehtiva etdiyi sahələr içərisində incəsənət xüsusi yer tutur. Teatr tamaşaları Heydər Əliyevin ən çox maraq göstərdiyi sahə idi. Bəyəndiyi tamaşaların heç birinin premyerasını buraxmırdı! Ulu Öndər tamaşadan sonra səhnə arxasına keçir, aktyorlarla görüşür, onlara qol-qanad verirdi, zəhmətlərini qiymətləndirirdi, öz rəy və münasibətlərini də bildirirdi. Mərasimi də xoş sözlərlə bitirirdi: fəxri adlar, mükafatlar da öz yerində.

III BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Gültəkin Abuşova

Bakı şəhəri, Z.T.Yusifov adına 194 nömrəli tam orta məktəbin müəllimi

Summary

The article provides extensive information about Heydar Aliyev's services and contributions to the development of education in Azerbaijan. At the same time, examples about the youth, whom national leader Heydar Aliyev called "Azerbaijan's national wealth", including the value and respect given to Azerbaijani teachers, were given.

Key words: Azerbaijan education, Heydar Aliyev, the renaissance period, Contribution, teacher

Резюме

В докладе представлена обширная информация о заслугах и вкладе Гейдара Алиева в развитие образования в Азербайджане. В то же время были приведены примеры о молодежи, которую общенациональный лидер Гейдар Алиев назвал «национальным богатством Азербайджана», в том числе о ценности и уважении, оказываемом азербайджанским учителям.

Ключевые слова: азербайджанское образование, Гейдар Алиев, период возрождения, вклад, учитель.

Ümummilli Lider, fenomen şəxsiyyət, xalqın qəlbində daim yaşayan Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının müstəqillik həyatında, dövlətçiliyimizin inkişafında müstəsna rolu vardır. Uzaqgörən Lider milli intibahın təminatında başlıca vasitə kimi təhsil sahəsində olan problemlərin həllini aradan qaldırmaqda görürdü. Keçmiş SSRİ-nin tərkibindən çıxaraq öz müstəqilliyinə yenidən qovuşan Azərbaycanın bir çox sahələrdə çətinlikləri olduğu kimi, təhsil sahəsində də kifayət qədər islahatların aparılmasına ehtiyac duyulurdu. Xüsusi strateji əhəmiyyətə malik təhsildə köklü islahatlar aparmaq Heydər Əliyevin ən ali məqsədinə çevrilir.

Azərbaycanın Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə keçən dövrü onun qədim və zəngin tarixinin ən şərəfli səhifələrindəndir. Bu gün tam qətiyyətlə demək olar ki, ötən əsrin 70-ci illərinin milli intibahı olmasaydı, 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində ölkəni bürümüş milli-azadlıq mücadiləsinin vüsəti də mümkün deyildi. Belə ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildən başlanan tarixi mərhələ bu gün Azərbaycan təhsilinin, elminin intibahı kimi qəbul edilir. Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyinin birinci dövrü ictimai-iqtisadi inkişafın və milli-mədəni oyanışın bütün sahələrində sürətli inkişaf dövrü olmuşdur.

Dünya sivilizasiyasının tarixi təcrübəsi göstərir ki, elmə və təhsilə yüksək qiymət verən dövlət başçıları bununla nəinki öz ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edir, həm də dünya mədəniyyətinə böyük tövhə vermiş olurlar. Ulu öndər Heydər Əliyevin milli təhsilin inkişafına göstərdiyi qayğı və diqqət özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Azərbaycan təhsilinin inkişafı sahəsində Heydər Əliyevin göstərdiyi xidmətlər iki istiqamətə bölmək olar:

- 1) milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri göstərişlər;
- 2) milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrində gördüyü işlər.

Azərbaycan təhsilinin son 30 illik tarixi inkişafının təhlili göstərir ki, milli təhsilimiz 4 mərhələdən keçmişdir:

- Azərbaycan təhsilinin inkişafının yüksəlişi (1970-1982)
- Azərbaycan təhsili 1982-1987-ci illər;
- Azərbaycan təhsili depressiya illərində (1988-1993);
- Müstəqil Azərbaycanda yeni təhsil quruculuğu dövrü.

Azərbaycan təhsilinin intibah dövrünün ilk mərhələsi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrünə təsadüf edir.

1982-1987-ci illərdə Heydər Əliyev digər sahələrlə yanaşı, dövlətin bütünlükdə təhsil sistemində rəhbərlik edirdi. Azərbaycan gənclərinin ölkənin hüdudlarından kənarda da təhsil almalarına şərait yaradırdı. Bu Ulu Öndərin Azərbaycan təhsilinə verdiyi ən böyük tövhə idi. Keçmiş SSRİ-nin ən məşhur ali məktəblərində müxtəlif sahəni əhatə edən və ən zəruri ehtiyac duyulan ixtisas üzrə azərbaycanlı gəncin təhsil almasına, yüksək ixtisaslı kadr kimi hazırlanmasına məhz dahi rəhbər şərait yaratmışdır. Heydər Əliyev bu gəncləri "Azərbaycanın milli sərvəti" adlandıraraq yüksək qiymətləndirmişdir.

Ümummilli Liderimizin təhsil sahəsində gördüyü işləri saymaqla qurtarmır. Onun yürütdüyü siyasətin təsiri nəticəsində təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi quruculuq işləri görülmüş, təhsil sahəsinə dövlət büdcəsindən ayrılan xərclər əhəmiyyətli şəkildə artırılmışdır.

Peşə təhsilinin inkişafının yüksəliş dövrü də məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin I mərhələsinə təsadüf edir. Həmin illərdə 54 yeni texniki peşə təhsili müəssisəsi fəaliyyətə başlamışdır.

Ulu Öndər hər zaman müəllim peşəsinə böyük dəyər vermişdir. "Müəllim adı ən yüksək addır. Mən yer üzündə müəllim adından yüksək ad tanımıram"- demişdir. Heydər Əliyevin digər bir özəlliyi ondan ibarət idi ki, hər yeni tədris ilinin ilk günü tədris ocaqlarına baş çəkir, müəllim və şagirdlərlə görüşür, onları dinləyir, öz müdrik tövsiyələrini verirdi.

Heydər Əliyevin arzusunda olduğu, lakin həyata keçirə bilmədiyi işləri Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı, Müzəffər Sərkərdə İlham Əliyev yerinə yetirərək 30 illik vətən həsrətinə son qoydu. Onun komandanlığı altında xalq bir yumruq kimi birləşib 44 günə Qarabağı mənfur erməni terrorçularının tapdağından azad etdi. "Dəmir Yumruq" öz sözünü dedi.

Azərbaycan müəllimi olaraq çox xoşbəxtəm! Xoşbəxtəm ona görə ki, müstəqil Azərbaycanın qurucusu olan Heydər Əliyevin başladığı işi davam etdirən prezidentim var! Xoşbəxtəm ona görə ki, məni doğma Qarabağıma qovuşduran Müzəffər Ali Baş Komandanım var! Xoşbəxtəm ona görə ki, hər an prezidentimin qayğısını öz üzərimdə hiss edirəm. Ulu Öndərin təhsil strategiyasını davam etdirən İlham Əliyevin təhsilə büdcədən ayırdığı maddi vəsait hər il artırılır. İndi Azərbaycan müəllimləri öz təcrübələrini dünya ölkələrinin müəllimləri ilə paylaşmaq, Azərbaycan təhsilinə yeni nəfəs gətirmək kimi şansa sahibdirlər. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə yaradılmış STEAM - Azerbaijan layihəsi Azərbaycan məktəblərində şagirdlərə yeni yanaşma tərzini gətirib. Layihəyə ilk cəlb olunan müəllimlərdən biri olmaq çox qürurvericidir. Azərbaycan və İsrail Təhsil Nazirliklərinin arasında bağlanan ikitərəfli müqaviləyə əsasən İsraildə 50 müəllim təlimlərə qatılmış, böyük təcrübə qazanaraq Azərbaycan məktəblərinə öz tövhələrini verirlər. Orta məktəblərdə qiymətləndirmə strategiyalarının düzgün aparılması üçün 2021-2022-ci tədris ilində 50 nəfər məktəb rəhbəri Finlandiyada təlimlərdə iştirak etmişdir. İndi Azərbaycan müəllimi üçün əlçatmaz heç nə yoxdur. Dünya təhsil sistemində baş verən bütün yeniliklər Azərbaycanın ən ucqar məktəblərində belə öz əksini tapır. Qısa müddət ərzində respublikanın bir çox rayonlarında müasir standartlara cavab verən onlarla STEAM mərkəzləri açılmışdır. Məktəblərdə tədris olunan STEAM fənni hətta ən zəif hesab edilən şagirdə belə hansısa bir görünməyən istedadın aşkar edilməsinə, rəqəmsal qurğulardan istifadə vərdişlərinə yiyələnmələrinə səbəb olur.

Bütün sadalanan işlər Heydər Əliyev düşüncəsinin Azərbaycan təhsil işçilərinə bəxş etmək istədiyi xəzinənin bir hissəsidir. Biz təhsil işçiləri bu qiymətli xəzinədən hər zaman bəhrələnməliyik!

Ədəbiyyat

1. Həbibbəyli, İ., Əlişanoğlu, T., Əsgərli, Ə. (2019). Ədəbiyyatda Heydər Əliyev obrazı: tarixi gerçəklikdən ideala. Bakı: Elm və təhsil.
2. Həbibbəyli, İ. (2013). Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan: "Əcəmi".
3. Nəbiyev, B. (2009). Heydər Əliyev haqqında etüdlər. Bakı: Çinar-Çap.
4. Mehdiyev, R. (2016). Dövlət müstəqilliyi: Heydər Əliyev fenomeni və müasir dövr. Müstəqillik yollarında. Bakı: Şərq-Qərb.

PINPOINTING SUSTAINABILITY OF CHAIN OF ORDERS: A DISCOURSE OF PERFORMANCE CORRELATION BETWEEN HEYDAR ALIYEV AND ILHAM ALIYEV ON ACADEMIC DEVELOPMENT IN AZERBAIJANI CONTEXT

Abdul-Rahman Balogun Muhammed-Shittu

Ph.D. in Educational Management and Administration

School of Humanities, Education, and Social Sciences Khazar University

Xülasə

Uzun illərdir ki, siyasət və ədəbiyyatla bağlı məsələlər ətrafında elmi müzakirələr aparılır. Bu məqalə bir memar və islahatçı kimi Heydər Əliyevin təhsillə bağlı müdrik müddəaları bütün ölkəyə yayılaraq Azərbaycanda “təhsil sistemi müstəqilliyin yüksəlişinə təminat verməlidir” və “millətin gələcəyi bundan asılıdır”- deyə proqnozlaşdırırdı. Azərbaycan təhsilinin tərəqqisini təmin etmək üçün səmərəli təhsil strukturunun yaradılması, yeni məktəblərin açılması, yüksək ixtisaslı və bacarıqlı kadrlar üçün bir neçə təlimlərin təşkili kimi çoxsaylı parlaq proqramlar həyata keçirmişdir.

Açar sözlər: Diskurs, effektiv əlaqə, akademik yanaşma, təhsil, inkişaf

Резюме

На протяжении многих лет велись научные дебаты по вопросам, касающимся политики и литературы. В этой статье основное внимание уделяется Гейдару Алиеву как архитектору и реформатору, чье проницательное заявление, касающееся образования, распространилось по всей стране, где он прогнозировал, что в Азербайджане «система образования должна гарантировать неустанный рост независимости» и что «будущее нации зависит исключительно от образования». Реализовал многочисленные блестящие программы для обеспечения прогресса азербайджанского образования, такие как создание эффективной структуры образования, открытие новых школ, организация нескольких тренингов для высококвалифицированных и способных людей.

Ключевые слова: Дискурс, эффективная коммуникация, академический подход, образование, развитие.

Over the years, there has been scholarly debate on issues pertaining to the politics and literature. Simply because studies have investigated literature and found a variety of genres of contemporary literature in instances of regime transformation, revolutions, and wars. This paper concentrated on Heydar Aliyev as an architect and reformer whose astute statement related to education circulated around the nation where he projected that Azerbaijan “Education system should safeguard the unrelenting growth of independent” and that “the future of the nation depends solely on Education” executed numerous brilliant programs to ensure the progress path of Azerbaijani education such as, creation of efficient education structure, inauguration of newly constructed schools, organization of several trainings for highly skilled and capable individuals (Aliyev, 2022).

During the leadership of former Azerbaijani president known as Heydar Aliyev between 1969-1982. The president had vigorous concentration on science and education and importantly held people of intellect and skilled workers in high esteem. A substantial level of patriotism with national spirit inclination cum cognizant assimilation attributed to Azerbaijanism notion was prudently detected in the feelings and actions of the former head of the Republic of Azerbaijan.

History will not forget the presidential (Heydar Aliyev) utterances in 1970 during ASU 50th anniversary and also the gesture of presenting national awards to specific authors of books to ensure the improvement of the eminence of Azerbaijani national language applying at the schools where Russian language is used as the medium of instruction. In line with the decisions implemented in 1972 on issues pertaining to the transition of young individuals to public secondary academic settings continuous improvement of the overall education school systems which was dated to 1973 (Kauzlarich, 2022). Concerning the working condition development of general education in the rural area, the secondary school education system in Azerbaijani Soviet era was stretched in multiple manner ranging from 765 to about 2117. The provision of the secondary schools across the nation with academic needs was plummeted in a dramatic level and remained so until the early 70s. However, the efforts were made by the national leader to mitigate the problem in a minimal period of time, and the tradition of providing school learners with free textbooks was introduced and has been the case since 1978. Importantly, the greatest attention was devoted to the enhancement of education by the republic leadership and that was noticeably refracted in the massive erection of new buildings for secondary general education. Within those periods, a number of eight hundred and forty-nine (849) newly constructed schools with more

than three hundred and fifty thousand (350,000) were commissioned. Accordingly, the total quantity of students learning in general secondary educational settings was up to seven hundred and ten thousand (710,000) in the year 1980 and this figure was almost doubled in the year 1970 (Azvision, 2022).

During the Soviet Azerbaijan periods which was led by the president Heydar Aliyev, another five higher institutions were successfully established which encouraged the increment of student's population at higher institution from seventy thousand (70,000) to a hundred thousand (100,000). Among the significant contributions of the great leader was the provision of academic national scholarships that enabled the citizens of Azerbaijan to study at any of the most valued and prestigious academic institutions of the earlier union together with his ultimate change in this path. In relation to Heydar Aliyev's proposal and sponsorship, dated back to 1970, eight hundred to nine hundred (800-900) young individuals were financially sponsored to study in prominent universities of the USSR annually. This has led to further solidification of the national personnel capability of the country. This wonderful president Heydar Aliyev equally paid attention to the development of education after the nation attained the independence as he took solemn procedures in eradicating the existing glitches in the academic arena to implement the necessary educational policy and tactic in Azerbaijan according to the experience adopted from the developed countries of the world. In the year 1995, the first Constitution of independent Azerbaijan was created under the management of Heydar Aliyev. Rights were certified in the Constitution, a particular education policy was invented, enhanced, revised, modifications were rigorous. Accordingly, Heydar Aliyev in 1998 recognized in the State Commission for the readiness of the modification program in the educational environment with a special direction, and the "Modification Program in the field of education of the nation" was equipped by the State Commission as signed in the 1999 program.

Today's reality has shown a strong correlation between the former (father) president and the current (son) president of the republic of Azerbaijan. This apparently indicated that the aforementioned policy of education initiated by Heydar Aliyev, the former leader is efficaciously sustained by his successor İlham Aliyev, who concentrates greatly to the obligation of reorganizations. In accordance to this care and attention, it is compulsory to emphasize that the "Knowledge Day" will be apprehended on September 15 in the judgment "On launching the "Knowledge Day" in Azerbaijan and standardizing the regime work in academic establishments" retained by president İlham Aliyev (Niazi, 2021).

Equally, the study further recognized the roles played by one of the most significant scholars in Azerbaijan as follow. Interestingly, both the West and the East exhibit much respect for humankind and showcase robust love for humanistic standards, but they differ in demonstrating such standards in literacy and artistic structures. Examining the depictions of love in some chosen eastern and western literary masterpieces. For instance, majority of eastern cultural literature concerns ethics and aesthetics of emotion, while, literature in the western word illustrates more on issues pertaining to aesthetics of observational truth and reason (Von, 1982). Thus, conducting literature related studies on western and eastern in comparative manner is microscopic mission, but adopting the diagram designed by the like of Nizami Ganjavi, Samad Vurghun, Abbas Sehhet Azerbaijan-born prominent poets and philosophers might provide this paper a fascinating point of exodus. These diagrams particularly that of Nizami Ganjavi's generalize the westerners and Azerbaijani in unique sequences: first, the westerners outstrip the Azerbaijani in population; the diagrams demonstrate a fondness of moving at the same time and unified as a whole; and lastly, grow a more sophisticated disposable of social dealings (Davis, 2013). It is important to visit how are these depictions connected to the question of literature? Across the chronicle of evolution, the art of translation has lasted as a bridge connecting diverse traditions. This art specifically guarantees the creation of subsequent civilizations on the accomplishments of earlier ones.

References

1. Aliyev, H. (2022). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Heydar_Aliyev.
2. Azvision, X. Son xəbərlər. World Leaders about Heydar Aliyev. May 11, 2022. Retrieved from <https://en.azvision.az/news/37186/world-leaders-about-heydar-aliyev.html?msclid=a842e98fd0e311ec8a558af77cf7887a>

3. Davis, G. (2013). Lu Xun's Revolution: Writing in a Time of Violence // Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Kauzlarich, R. D. The Heydar Aliyev Era Ends in Azerbaijan Not with a Bang but a Whisper. Brookings. May 10, 2022. Retrieved from <https://www.brookings.edu/opinions/the-heydar-aliyev-era-ends-in-azerbaijan-not-with-a-bang-but-a-whisper/>
5. Von, G. (1982). Osnovniye cherti arabo-musulmanskooy kulturu [Basic features of Arabic-Muslim culture] / Von Grünebaum, Gustave Eiffel // Moscow: Nauka
6. Niazi, Z.A. (2021). Azerbaijan pays homage to Heydar Aliyev. The Diplomatic Insight. <https://thediplomaticinsight.com/azerbaijan-pays-homage-to-heydar-aliyev/>

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN TƏRƏQQİSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARININ ROLU

Günəl Adgözəlova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

After Azerbaijan regained its independence, noticeable and fundamental changes took place in every field, as well as in the field of science and education in our country. As a result of the successful policy of our national leader Heydar Aliyev, revival in various fields of science has entered its development stage in a rising line. In its turn, fundamental reforms carried out in the field of education, laws passed for the development of education and important innovative projects are playing the main role for current and future generations. Therefore, the field of science and education has become one of the most important directions of the sustainable development strategy of Azerbaijan.

Key words: national ideology, science, education, statehood, azerbaijaniism

Резюме

После восстановления независимости Азербайджана во всех сферах, а также в сфере науки и образования в нашей стране произошли заметные и коренные изменения. В результате успешной политики нашего общенационального лидера Гейдара Алиева возрождение в различных областях науки вступило в свою стадию развития по восходящей линии. В свою очередь, коренные реформы, проведенные в сфере образования, принятые законы для развития образования и важные инновационные проекты играют главную роль для нынешнего и будущих поколений. Поэтому сфера науки и образования стала одним из важнейших направлений стратегии устойчивого развития Азербайджана.

Ключевые слова: национальная идеология, наука, образование, государственность, азербайджанство

Heydər Əliyev şəxsiyyəti tariximizin, milli-siyasi düşüncələrimizin, dövlətçilik şüurumuzun bərpasında və yenilənməsində ən mühüm amil olmuşdur. Onun yaratdığı və demək olar ki, cəmiyyətin həyatındakı bütün mədəni və mənəvi sahələri özündə birləşdirən mükəmməl və təkərsız bir elmi-nəzəri sistem - dövlət quruculuğu fəlsəfəsi dövlətçilik tariximizin müasir mərhələsinin kəsilməzliyini təmin edən ideologiya rolunu oynamışdır.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra idarəçilikdə olduğu dövr ərzində Heydər Əliyev bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də mühüm uğurların əldə olunması, səmərəli fəaliyyətin təmin olunması üçün vacib qərarlar qəbul etmiş və bir çox əhəmiyyətli proqramları təsdiqləmişdir.

Heydər Əliyev milli ideologiyana: dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, ümumbəşəri dəyərlər və müstəqil Azərbaycan milli ideologiyasının komponentlərindən onun özəyini, əsasını təşkil edən azərbaycançılıq daxildir. Ulu Öndər iftixarla deyir: “Dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, ümumbəşəri dəyərlər - bunlar hamısı azərbaycançılıq anlayışının tərkib hissələridir” (Səmədov A., 2010).

Heydər Əliyevin böyük siyasətə yenidən qayıdışı da məhz başlıca və aparıcı elm ocaqlarımızdan olan Elmlər Akademiyadan başlayıb. Azərbaycan tarixinin dönüş nöqtələrindən biri olan 1993-cü ildə Naxçıvandan Bakıya – müstəqil dövlət quruculuğuna qayıdan Ümummilli lider Heydər Əliyev ilk görüş yeri kimi Elmlər Akademiyasını seçdi. Bununla o, türk dövlətçilik ənənələrini sistemli şəkildə davam etdirən görkəmli dövlət xadimi kimi yeni yaratmağa başladığı müstəqil dövlətin bünövrəsinin elmi sütunlar üzərində qurulduğunu, intellektual potensiala arxalandığını ictimai fikrə çatdırdı. Bu, bir tərəfdən möhtərəm Heydər Əliyevin Azərbaycan elminə, intellektinə böyük

hörmətinin təsdiqi idisə, digər tərəfdən Azərbaycan ziyalılarının Heydər Əliyev şəxsiyyətinə sonsuz inam və yüksək etimadının bariz nümunəsi idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev AMEA-nın 60 illik yubileyindəki çıxışında məhz bu məqamı xatırlayaraq Ümummilli Liderimizin bu müdrik addımına belə aydınlıq gətirmişdir: “O görüş rəmzi xarakter daşıyırdı. Çünki Azərbaycan alimləri, ziyalıları ölkəmizin, cəmiyyətimizin elitasıdır. Onların dünyagörüşü, mövqeyi, hərəkatları, fəaliyyəti Azərbaycanın inkişaf dinamikasını, inkişaf perspektivlərini xeyli dərəcədə müəyyən edir” (Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi, 2010).

Heydər Əliyevin tarixi qaydışından sonra ölkədə hazırlanan və həyata keçirilən strateji xətt təhsil müəssisələrini normal fəaliyyət halına gətirməklə, təhsilin, milli tərəqqimizin həqiqi, güclü amilinə çevrilməsi üçün bu sahədə geniş islahatlar proqramının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi vəzifəsini irəli sürdü. Təhsil sahəsində islahatlar aparılmasının dövlət təminatı gücləndirildi. Bu məqsədlə ölkə prezidentinin sərəncamı ilə 1999-cu ilin iyununda “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində İslahat Proqramı” təsdiqləndi. Həmin proqram Azərbaycan təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını vacib saysa da, eyni zamanda milli təhsil ənənələrimizə sədaqətin və varisliyin də parlaq təzahürünə çevrildi (Adgözəlov, Mustafayev, 2003).

Heydər Əliyev gələcəyin fəal qurucuları olan gənc nəsə böyük etimad bəsləmiş və tarix elminin dərinədən mənimsənilməsinə xüsusilə vurğulamışdı: “Milli ideologiyamızı hər yerdə tətbiq etmək üçün Azərbaycan xalqının tarixinin tədrisinə çox ciddi fikir vermək lazımdır... Gənclərimiz öz tarixini, öz tarixi keçmişini gərək yaxşı bilsinlər. Çünki mənəviyyatımız, gənclərin bugünkü və gələcək mənəviyyatı bununla bağlıdır” (Səmədov, 2010).

Ümummilli lider Heydər Əliyevin elmin, təhsilin inkişafı ilə bağlı həyata keçirdiyi siyasət 2003-cü ildən başlayaraq, prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməyə başladı. “Neft kapitalını insan kapitalına çevirməliyik!” şüarı ilə təbii resurslara əsaslanan iqtisadiyyatdan elmi biliklər iqtisadiyyatına keçid ölkəmizin əsas strateji hədəfi elan edildi və milli elmin inkişafında, bu sahədə yeni mərhələnin başlanmasında başlıca amilə çevrildi. Bu strategiya çərçivəsində milli elmi potensialın inkişafı özünün yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Müasir dünyanın çağırışlarını nəzərə alaraq, ölkəmizdə yüksək texnologiyaların, xüsusilə də informasiya- kommunikasiya texnologiyaları sahəsinin inkişafı, kosmik sənayenin formalaşdırılması kimi innovativ biliklərlə zəngin olan elm tutumlu istiqamətlərə böyük dəstək verildi. 2009-cu ildə cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” qəbul edildi. Strategiyanın həyata keçirilməsində dövlətin elmi-texniki və innovasiya siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyən edildi, elm və texnika sahəsində, eləcə də idarəetmə sisteminin və elmi qurumların strukturunun təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq elmi əlaqələr, yüksəkixtisaslı kadr hazırlığının aparılması, xüsusilə də gənclərin dünyanın xarici elmi mərkəzlərinə göndərilməsi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, həmçinin ölkəmizdəki bir çox elm, təhsil ocaqlarının, ali məktəblərin dövlət proqramlarının icrasında yaxından iştirakı və bu kimi başqa istiqamətlər üzrə olduqca əhəmiyyətli işlər görüldü. Həmçinin, elm və təhsilin integrasiyası, elmi işçilərin sosial müdafiəsi, elektron elmin formalaşması sahəsində də bir sıra uğurlar əldə edildi.

Dünya təcrübəsində də təsdiqləndiyi kimi, elm, təhsil və texnologiyayı əhatə edən sistemli siyasət, hərtərəfli inkişaf üçün başlıca amildir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Müxtəlif ölkələrin tarixinə, keçmişinə, təcrübəsinə nəzər salsaq görürük ki, ölkələrin inkişafını, potensialını elmin inkişafı müəyyən edir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə diqqət yetirsək, onu da görəcəyik. Nə təbii ehtiyatlar, nə coğrafi vəziyyət yox, məhz intellektual potensial, məhz elmin səviyyəsi o ölkələrin tərəqqisini müəyyən edir, təmin edir və ölkəni inkişaf etmiş ölkəyə çevirir” (Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi, 2010). Bu baxımdan elm və texnika sahəsində dövlət siyasətinin formalaşması bir sıra fakt və müddəalara görə ictimai və siyasi təfəkkürü qabaqlamalıdır.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. (2010). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 424 s.
2. Adgözəlov, Z., Mustafayev, İ. (2003). Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi. Bakı, 368 s.
3. Səmədov, A. (2010). Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda təhsilə və təhsil xadimlərinə qayğısı. Gəncə, 498 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

Natiq Axundov

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun baş mütəxəssisi
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Əməkdar müəllim

Summary

On May 10, 2023, the 100th anniversary of the birth of national leader Heydar Aliyev will be celebrated. The article tells about the inexhaustible activity of the world-famous national leader Heydar Aliyev, who devoted more than fifty years of his life to the fate of the Azerbaijani people, state and statehood, did outstanding work in the field of economy, healthcare, and also noted his invaluable contribution to the development of Azerbaijani education.

Key words: *totalitarianism, concept, frame, real, reform*

Резюме

В докладе рассматривается роль Гейдара Алиева в развитии образования в Азербайджане. Освещаются разные аспекты реформы образования и создания благоприятных условий для развития системы образования в Азербайджане.

Ключевые слова: *тоталитаризм, концепция, персонал, реальная, реформа*

XX əsrin 70-ci illərindən etibarən quruculuq missiyasını cəsarətlə öz üzərinə götürən böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasəti nəticəsində kadr potensialı yaratmaqla milli təhsil quruculuğu istiqamətində sonrakı uğurların bünövrəsini qoymuşdur.

Heydər Əliyev 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə təhsilimizə, elmimizə böyük qayğı göstərmiş, təhsil işçilərinin və ziyalıların əməyini yüksək qiymətləndirmişdir. Heydər Əliyev gənc nəslin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasını və azərbaycançılıq ideyasını şüurlu mənimsənilməsini göstərmişdir. Azərbaycan dilli məktəblərin inkişafı və təhsil ocaqlarının dünya standartlarına uyğun formalaşması ölkə rəhbərinin sonsuz qayğısının nəticəsi olmuşdur.

Təhsilin məzmunu elə müəyyənləşdirilməlidir ki, gənclərimiz həm vətənpərvər, həm də müasir tələblərə cavab verə bilən bilikli insan kimi formalaşsınlar. Təhsilin məzmunu təhsilin qarşısında duran məqsədi formalaşdırmalıdır (Əsgərov, 2009).

Təhsil hər xalqın, hər bir dövlətin, hər bir cəmiyyətin həyatının çox mühüm bir sahəsini təşkil edir, xalqın, millətin intellektual cəhətini özündə əks etdirir və bu cür cəhətlər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişinin ilk çağlarından Azərbaycanda təhsilin inkişafına qayğı və onun inkişaf təzahürləri ön plana çəkildi. Respublikanın sosial-siyasi cəhətdən inkişafında təhsilin nə qədər əhəmiyyətli olması və bu sahənin tərəqqisinə nail olmaq baxımından bütün dövlətin imkanlarından istifadəsinə geniş yer verildi (Mahmudov, 2011).

Heydər Əliyev sonrakı dövrlərdə tarixin inkişaf perspektivlərini həyata keçirirərək inkişafa nail olmaq üçün islahatların vacibliyini sübut etdi.

Müstəqil dövlət quruculuğu şəraitində təhsil konsepsiyasının hazırlanmasına böyük ehtiyac vardır. Müstəqil Azərbaycanın təhsilinin təşkili sahəsində elmi surətdə əsaslandırılmış proqram üzrə bir çox işlər həyata keçirilməli idi. Müstəqilliyə və yeni ictimai-iqtisadi münasibətlərə keçid respublikamızda təhsil sisteminin real maddi və mənəvi bazasının, mövcud potensial imkanlarının yeni tələblər baxımından nəzərdən keçirilməsini, artıq qərarlaşmış, təlim-tərbiyə işi ilə milli-mənəvi xüsusiyyətlər və adət-ənənə arasındakı uyğunsuzluqların tədricən aradan qaldırılmasını, lazımsız ixtisasların və fənlərin ləğv olunmasını və yeni ixtisaslar üzrə kadr hazırlanmasını, ali məktəb şəbəkəsinin genişləndirilməsini və təhsil müəssisələri arasında səmərəli rəqabət atmosferi yaradılmasını tələb edir (Əsgəroğlu və İbrahimov, 2002).

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olarkən təhsildə köklü dəyişikliklər aparılması zərurətini nəzərə alaraq “Təhsil sahəsində islahat Proqramı” təsdiq etdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan müəllimlərinin qurultayında dövlətin təhsil sahəsinə münasibətini belə ifadə etmişdir. “Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. Bütün dünya ölkələrinin mütərəqqi təcrübələrindən hesab edirik. Hesab edirəm ki, indiyə qədər yaranmış təməlin əsası üzərində Azərbaycanın təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşəcək. Bu gün biz müstəqil Azərbaycanda bütün təhsilin, texniki peşə, orta ixtisas məktəblərinin və ali

məktəblərin işinin yaxşılaşdırılması sahəsində ciddi tədbirlər görməliyik. Mən hesab edirəm ki, bunlar həm qəbul olunacaq təhsil qanununda, həm də təhsil islahatı ilə əlaqədar qəbul ediləcək qanunda və qərarlarda öz əksinin tapacaq” (Əliyev, 2002).

Heydər Əliyevin milli müstəqillik siyasəti və təhsil islahatları sahəsində irəli sürdüyü əzəmətli vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün mühüm vəzifələri layiqincə yerinə yetirməyə borcluyuq. Ölkəmizdə təhsil sahəsində son illərdə qəbul edilmiş dövlət proqramları həyata keçirilmiş islahatlar, xüsusən “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 13 iyun 2000-ci il tarixində Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış Fərman dediklərimizə əyani sübutdur. Heydər Əliyev milli təhsilimizin, onun aparıcı amili olan müəllimlərin cəmiyyətdə rolunun artması, müəllimlik peşəsinə olan ehtiram, bu peşənin layiqli davamçılarına olan qayğı və himayə, zamanın, dövlətin tələbindən meydana gəlmiş humanistləşdirmə, təhsilin forma və məzmunca yeniləşməsi təlim-tərbiyə işinin təkmilləşdirilməsi XXI əsrdə yaşayan, oxuyan, işləyən gənc nəslin yüksək səviyyədə hazırlanması kimi mühüm məsələlərə yüksək diqqət göstərmiş öz daxili siyasətində təhsil islahatlarının aparılmasını önə çəkmişdir.

Heydər Əliyev şəxsiyyətini zəngin və siyasi təcrübəsini, gənclərin elmi dünyagörüşünün formalaşmasında müsbət rolunu göstərmək müəllimlərin ən başlıca vəzifələrindən biridir. Ölkəmizdə təhsilin yaxşılaşdırılması və inkişafı, gənclərin dünyagörüşünün formalaşdırılması, onların təlim və tərbiyəsinin düzgün təşkili cəmiyyət qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Cəmiyyətimizdə sağlam mənəviyyəti, mədəniyyəti, təhsili inkişaf etdirmək qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biridir. Ulu Öndər söyləyirdi ki, gənclərimiz Azərbaycan xalqına xas olan mənəvi, milli ənənələr əsasında tərbiyə edilməlidirlər. Təhsil ocaqlarında gənclərimizi xalqımızın mənəvi dəyərləri əsasında tərbiyələndirmək, mənəvi cəhətdən sağlam tərbiyə etmək məsələsi mühüm yer tutmalıdır. Hər bir müstəqillik əldə edib yaradılan dövlətin ən mühüm vəzifələrdən biri öz milli təhsil konsepsiyasını yaratmaqdır. Azərbaycanın milli təhsil islahatımızda yeni prinsiplərə, tələblərə uyğunlaşmalı bununla da milli pedaqoji təfəkkürü formalaşdırıb uğurlar və nailiyyətlər əldə etməliyik.

Azərbaycan təhsilinin inkişafı sahəsində Heydər Əliyevin xidmətlərindən, onun milli təhsilimizin inkişafına verdiyi tarixi töhfələrdən biri də “Milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri fikirləri və milli təhsil quruculuğu yolunda həyata keçirdiyi əməli tədbirlər və işlərdir”.

XXI əsrin başlanğıcında Azərbaycanın təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində mühüm işlər görülməyə başlandı. 2001-2002-ci dərslər ilində “Təhsildə keyfiyyət ili” elan edildi. Təhsilin keyfiyyətini müəyyənləşdirən yeni mexanizmlər işlənib təhsildə tətbiq edilməyə başlandı.

Ədəbiyyat

1. Əsgərov, Ş. (2003). Təhsilimiz dünən, bu gün və sabah. Bakı, 273 s.
2. Əsgəroğlu, İ., İbrahimov, A. (2002). Zəmanəmizin böyük azərbaycanlısı. Bakı, 388 s.
3. Əliyev, H. (2006). Təhsil, bilik və məktəb. Bakı, 400 s.
4. Mahmudov, Y. (2011). H.Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü. Bakı: Təhsil, 608 s.

AZƏRBAYCANDA TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Şiruyə Azədalıyeva

ADPU-nun Ümumi pedaqogika kafedrasının dosenti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

Great historical merits of Heydar Aliyev in the development of education in Azerbaijan. His activity in this area can be divided into three periods: 1) 1969-1982; 2) 1982-1987; 3) 1993-2003. During the years of Heydar Aliyev's rule in Azerbaijan, the material and technical base at all levels and levels of education was strengthened, a new infrastructure was created, the content of education was improved, new textbooks and textbooks were published. At the initiative of Heydar Aliyev, more than 15 thousand young people were trained in the most prestigious universities of the USSR, in Baku were created new institutes. There we consider the role of Heydar Aliyev in the development of education in Azerbaijan.

Key words: education, scientific and pedagogical staff, professional and technical school, educational and material base, high education.

Резюме

Великие исторические заслуги Гейдара Алиева в развитии образования в Азербайджане. Его деятельность в этой области можно разделить на три периода: 1) 1969-1982 гг.; 2) 1982-1987 гг.; 3) 1993-2003 гг. За годы правления Гейдара Алиева в Азербайджане была укреплена материально-техническая база на всех уровнях и ступенях образования, создана новая инфраструктура, улучшено содержание образования, изданы новые учебники и учебные пособия. По непосредственной инициативе Гейдара Алиева более 15 тысяч молодых людей были направлены на обучение в самые престижные вузы СССР, в Баку были созданы новые институты. В докладе рассматривается роль Гейдара Алиева в развитии образования в Азербайджане.

Ключевые слова: образование, научно-педагогические кадры, профессионально-технические училища, учебно-материальная база, высшее образование.

Müasir Azərbaycan tarixinin dönüş mərhələsini təşkil edən 14 iyul 1969-cu il milli tariximizə Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi böyük bir dövrün başlanğıcı kimi daxil olmuşdur. Təcrübə göstərir ki, elmə, təhsilə, mədəniyyətə yüksək qiymət verən xalqlar, dövlətlər və dövlət başçıları bununla nəinki öz ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edir, eyni zamanda dünyaya mədəniyyətinə böyük töhfə vermiş olurlar. Bu mənada, Heydər Əliyevin milli təhsilin inkişafına göstərdiyi qayğı və diqqət özünəməxsusluğu ilə seçilir. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildən başlanan tarixi mərhələ, bu gün haqlı olaraq, Azərbaycan təhsilinin, elminin, mədəniyyətinin intibahı dövrü kimi qiymətləndirilir.

Ümumilikdə Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinin inkişafı sahəsində tarixi xidmətlərini şərti olaraq üç mərhələyə bölmək olar.

I mərhələ 1969-1982-ci illəri əhatə edir və bu dövr tariximizə təhsilin yüksəliş dövrü kimi daxil olmuşdur. Bu gün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən məktəbəqədər, ümumi, ilk peşə-ixtisas, orta ixtisas, ali, eləcə də əlavə təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi, güclü elmi-pedaqoji kadr potensialı öz mənbəyini məhz ötən əsrin 70-ci illərindən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil sahəsində aparılan uzaqgörən və məqsədyönlü siyasətdən almış, həyata keçirilən genişmiqyaslı işlər təhsilin gələcək inkişafının etibarlı təməlini qoymuşdur. Həmin dövrdə Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən tutmuş ali məktəblərdə bütünü təhsil ocaqları əvvəlki illərlə müqayisədə yeni inkişaf pilləsinə yüksəlmiş, bu istiqamətdə ardıcıl aparılan dövlət siyasəti Azərbaycan əhalisinin təhsil, ümummədəni və intellektual səviyyəsinin yüksəlməsində müstəsna rol oynamışdır.

Həmin dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sayı 1600-dən 1875-ə, orada tərbiyə alanların sayı 110 mindən 147 min nəfərə çatmış, məktəbəqədər təhsillə əhatə səviyyəsi 12%-dən 19%-ə yüksəlmişdi. Bu dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazası da xeyli möhkəmləndirilmiş, 35200 yerlik yeni körpələr evi-uşaq bağçası binaları tikilib istifadəyə verilmişdi [Cabbarov, 2014].

1970-1980-cı illərdə Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində respublikada aparılan genişmiqyaslı məktəb tikintisi ümumi təhsildə növbəlilik üzrə göstəricinin yaxşılaşdırılmasına güclü təkan vermişdi. Belə ki, həmin dövrdə 683,1 min şagird yerlik 1191 yeni məktəb binası tikilib istifadəyə verilmişdir ki, bu da 1946-1970-ci illərdəki müvafiq göstəricidən (520 məktəb) iki dəfə çox idi. Nəticədə şagirdlərin ikinci növbədə oxuma göstəricisi 1970-ci ildə 40,2%-dən 1978-ci ildə 30,8%-ə, 1980-ci ildə isə 28,1%-ə enmişdir ki, bununla da şagirdlərin 71,9%-nin birinci növbədə təhsil almasına real şərait yaradılmışdır.

Həmin illərdə məktəblərin tədris, texniki, elmi-metodiki və kadr təminatı da əsaslı şəkildə yaxşılaşmışdı. Məktəblərin fizika və kimya kabinetləri ilə təminatı 99%-ə, məktəb kitabxanalarının bəddii ədəbiyyat və dərsliklərlə təminatı 97,9%-ə çatmışdı. 1978-ci ildə gündüz ümumtəhsil məktəblərində çalışan 94 min müəllimdən 68,3%-nin, 5-10-cu siniflərdə çalışan müəllimlərin isə 83,7%-nin ali təhsili var idi.

Həmin dövrdə ümumi təhsil sistemində ən mürəkkəb məsələlərdən biri olan şagirdlərin dərsliklərlə təminatı sahəsində əhəmiyyətli addım atılmış, 1978-ci ildən ümumtəhsil məktəbləri şagirdlərinin dərsliklərlə pulsuz təminatına keçilmişdir.

Cəsarətli və uzaqgörən siyasətçi, müdrik dövlət rəhbəri olan Heydər Əliyev ölkəmizin müstəqilliyini hələ sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə yaxşı görürdü. O, əmin idi ki, gələcək müstəqil dövlətin bünövrəsinin möhkəm qurulması üçün təhsilin inkişafına indidən güclü təkan verilməlidir. 1977-ci il avqustun 27-də tələbələrlə görüşündə “Bu gün sizin başlı-

ca vəzifəniz oxumaqdan, müstəqil işləmək vərdişləri əldə etməkdən, həqiqəti axtarmaq və ona nail olmaq bacarığına yiyələnməkdən, yəni kamil mütəxəssis olmaq, cəmiyyətimizə daha çox fayda vermək üçün zəhmətlə, səylə, əzmlə, gündən-günə yeni bilik, bacarıq, ictimai vərdiş ehtiyatı toplamaqdan ibarətdir” müraciəti, 18 may 1978-ci ildə keçirilən Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayındakı proqram xarakterli parlaq nitqində “Biz bu gün də, gələcəkdə də gənclərimizi təhsilə, biliyə cəlb etməliyik, təhsilin keyfiyyətini artırmalıyıq, təhsil sahəsini daha da mükəmməlləşdirməliyik” deməsi, şübhə yoxdur ki, məhz həmin qənaətdən irəli gəlirdi.

Heydər Əliyevin təhsilə diqqətinin bariz nümunələrindən biri də bu idi ki, müntəzəm olaraq təhsil müəssisələrində müəllimlər, şagirdlər və valideynlərlə görüşlər keçirər, təhsilin inkişafı istiqamətində müdrik ideya və tövsiyələrini irəli sürərdi.

Azərbaycan təhsilinin mühüm tərkib hissəsi olan texniki peşə təhsilinin inkişafının yüksəliş dövrü məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci mərhələsinə təsadüf edir. 70-ci illərdə Azərbaycanın texniki peşə təhsili özünün yeni dövrünə qədəm qoymuş, həmin illərdə texniki peşə məktəblərinin sayı 1965-ci illə müqayisədə 1,7 dəfə, təhsilalanların sayı isə 2,5 dəfə artmışdı. Bu dövrə Azərbaycanda gedən iqtisadi quruculuq prosesi, sənaye və kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı yüksək ixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlanması tələbatını ortaya qoymuş və bu tələbat ilk növbədə texniki peşə təhsili şəbəkəsinin hərtərəfli inkişafı üçün real imkanlar açmışdı” [2,s.17]. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişinin təkcə iki ili ərzində (1969-1971-ci illər) 16 yeni texniki peşə məktəbi açılmış, 3120 şagird yeri olan tədris, 2520 çarpayılıq yataqxana korpusları tikilib istifadəyə verilmiş, texniki peşə məktəblərində 244 yeni təlim emalatxanası, kabinet və laboratoriya yaradılmışdı. 1971-1975-ci illərdə 35 şəhər və rayonda 54 yeni peşə məktəbi fəaliyyətə başlamışdı. Bu illərdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda texniki-peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı strategiyası hazırlanmışdı.

1975-ci ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Orta kənd texniki peşə məktəblərinin şəbəkəsini genişləndirmək və onların işini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar qəbul edildi. Bundan sonra keçən 4 ildə kənd texniki peşə məktəblərinin şəbəkəsi 3 dəfə artaraq 44-ə çatdırıldı.

1976-1980-cı illərdə texniki peşə təhsili sisteminin iqtisadi və sosial inkişafı planı hazırlanıb təsdiq olundu. Həmin illərdə texniki-peşə məktəblərinin tədris-maddi bazası xeyli yaxşılaşdı, peşəkar mühəndis-pedaqoji işçilər işə cəlb olundu, onların ixtiyarına 594 tədris kabineti, 100 laboratoriya, 285 istehsalat təlimi emalatxanası verildi.

1970-1982-ci illərdə respublikada texniki-peşə təhsili şəbəkəsinin inkişaf dinamikasının təhsili göstərir ki, 1970-ci ildə 76 peşə məktəbi fəaliyyət göstərmiş və həmin müəssisələrdə 40,9 min şagird təhsil almışdısa, bu göstərici müvafiq olaraq, 1980-cı ildə 173 məktəb və 99,8 min şagirdə, 1982-ci ildə isə 184 məktəbə və 230 peşə üzrə 110 min şagirdə çatdırılmışdı [Mehrabov, 2014].

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və qayğısı ilə ötən əsrin 70-ci illərində və 80-ci illərin əvvəllərində ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Ali məktəblər üçün çoxlu sayda tədris korpusları, yataqxana kompleksləri tikilmişdir.

Ulu Öndərin 1970-1980-cı illərdə Azərbaycanda ali təhsilin inkişafı yolundakı böyük xidmətlərindən biri də yeni ali təhsil ocaqlarının yaradılması idi. Ümumiyyətlə, 1970-1982-ci illərdə Azərbaycanda 5 yeni ali məktəb yaradılmış, yüzlərlə yeni ixtisaslar açılmış, kafedralar, laboratoriyalar fəaliyyətə başlamışdır. Əgər 60-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəb, bunlarda 105 fakültə, 450 kafedra var idisə və burada 139 ixtisas üzrə kadr hazırlığı aparılırdısa, 1982-ci ildə artıq 136 fakültəni və 530 kafedranı birləşdirən 21 ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu illərdə ali məktəblərdə təhsilalanların sayı 70 mindən 100 minə yüksəlmişdi. Bütün bu uğurlar Heydər Əliyevin ali təhsilin inkişafına, respublikanın kadr potensialının gücləndirilməsinə vətəndaş qayğısının nəticəsində mümkün olmuşdu.

Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinin inkişafındakı müstəsna xidmətlərindən biri də 1970-1980-cı illərdə Azərbaycandan kənarda, keçmiş SSRİ-nin 50-dən artıq böyük şəhərinin 170-dən çox nüfuzlu ali məktəbində respublikamızın xalq təsərrüfatı, elm, təhsil və mədəniyyətinin 80-dən artıq sahəsini əhatə edən və ölkə üçün ehtiyac duyulan 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər kimi hazırlanmasına imkan və şərait yaratmasıdır.

1969-1970-ci dərs ilində respublikadan kənara cəmi 47 nəfər təhsil almağa göndərilmişdisə, 1975-ci ildə bu rəqəm 14 dəfədən çox artaraq 700 nəfərə çatmışdır. 1975-ci ildən başlayaraq gənclərin respublikadan kənara təhsil almağa göndərilməsi daha intensiv xarakter almış, 1978-ci ildən etibarən respublikadan kənara hər il 800-900 tələbə göndərilməsinə nail olunmuş, 80-ci illərin əvvəllərindən isə bu göstərici ildə 1000-1400 nəfərə çatmışdı [Rüstəmov, 2014].

Azərbaycandan kənarda təhsil alanların milli tərkibində azərbaycanlılar 1970-ci ilədək 40% təşkil edirdi. Ümummilli liderin apardığı uzaqgörən və milli maraqları əks etdirən siyasəti nəticəsində 1976-cı ildə göndərilənlər içərisində azərbaycanlıların real çəkisi 85%-ə, 1977-ci ildə 92%-ə, 1980-ci illərin əvvəllərində isə 97,6%-ə yüksəlmişdi.

Heydər Əliyevin 70-80-ci illərdə respublikadan kənarda, keçmiş SSRİ-nin aparıcı ali məktəblərində kadr hazırlığı sahəsində apardığı siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri də milli kadrların yetişdirilməsi yolundakı tarixi xidmətləridir. Həmin illərin ən əhəmiyyətli hadisələrindən biri kimi respublikamızda orta və ali hərbi təhsil sisteminin yaradılması ilə yanaşı, o illərdə keçmiş SSRİ-nin ali hərbi məktəblərinə azərbaycanlı gənclərin sistemli şəkildə göndərilməsi faktı xüsusilə diqqətə layiqdir. Heydər Əliyevin birbaşa rəhbərliyi və qayğısı ilə 1972-ci ildən etibarən hər il 300-400, 1970-ci illərin sonu və 80-ci illərin əvvəllərindən isə ildə 800-900 nəfər gənc Azərbaycandan kənara, keçmiş SSRİ-nin böyük ənənələrə malik ali hərbi məktəblərinə təhsil almağa göndərilirdi. Bundan əlavə, 1970-ci illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəb yaradıldı və bu da Azərbaycanda hərbi məktəblər şəbəkəsinin sonrakı inkişafında mühüm rol oynadı. İftixar hissi ilə qeyd edilməlidir ki, bu gün müstəqil Azərbaycanın Milli Ordusuna rəhbərlik edən zabıtlərin əksəriyyəti məhz Heydər Əliyevin xeyir-duası ilə o illərdə təhsil almağa göndərilən Gənclərdir.

Heydər Əliyev irsi qiymətli bir xəzinədir, illər keçəcək, nəsillər bir-birini əvəz edəcək, gələcək nəsillər tariximizin bu şanlı səhifələrini vərəqlədikcə, onun müəllifini həmişə xatırlayacaq, minnətdarlıqla yad edəcəklər.

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi strateji kurs və yaratdığı etibarlı baza, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə son illərdə təhsil sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlər və nəzərdə tutulan inkişaf strategiyası Azərbaycan təhsilinin bundan sonra da davamlı şəkildə inkişaf edəcəyinə, dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunacağına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

1. Cabbarov, M. (2014). Heydər Əliyev və Azərbaycanda təhsilin inkişafı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Xüsusi buraxılış, Bakı, s. 3-13.
2. Məmmədov, Y. (2014). Ulu Öndər Heydər Əliyevin təhsil siyasətinin uğurlu davamı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Xüsusi buraxılış, Bakı, s. 14-21.
3. Mehrabov, A. (2014). Böyük ənənənin şərəfli davamı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Xüsusi buraxılış, Bakı, s. 146-152.
4. Rüstəmov, F. (2014). Ulu Öndər Heydər Əliyev və Azərbaycandan kənarda ali təhsilli kadr hazırlığı // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. Xüsusi buraxılış, Bakı, s. 153-160.

HEYDAR ALIYEV AND THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI EDUCATION

Ayden Bakhshaliyeva
Azerbaijan State Pedagogical University

Xülasə

Azərbaycan təhsilinin inkişafı Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ulu Öndərin təhsil sahəsinə diqqət və qayğısı əvəzsiz olduğu danılmaz faktdır. Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev təhsilə həmişə prioritet sahə kimi baxmış və məhz bu səbəbdən “Təhsil millətin gələcəyidir” fikrini irəli sürmüşdür. Ulu öndər Heydər Əliyevin ölkəmizdə təməlini qoyduğu elm və təhsillə bağlı siyasəti bu gün real şəkildə özünün müsbət təzahürünü göstərməkdədir. Belə ki, Ulu Öndər bu sahələrə xüsusi həssaslıqla yanaşmış və daim qayğı göstərmişdir. Ümummilli Lider öz çıxışlarında da dəfələrlə təhsilin mürəkkəb və olduqca vacib bir sahə olduğunu vurğulayaraq qeyd etmişdir ki, “təhsil

sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sisteminə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır”.

Açar sözlər: Ümummilli lider, Heydər Əliyev, təhsil sahəsi, Azərbaycan təhsili, təhsilin inkişafı

Резюме

Развитие азербайджанского образования связано с именем и деятельностью Общенационального лидера Гейдара Алиева. Бесспорным фактом является то, что внимание и забота Г.Алиева к сфере образования незамечены. Выдающийся государственный деятель Гейдар Алиев всегда считал образование приоритетной сферой и по этой причине выдвинул идею о том, что «Образование – это будущее нации». Политика в области науки и образования, основу которой заложил в нашей стране великий лидер Гейдар Алиев, сегодня демонстрирует свое положительное проявление. Таким образом, Г.Алиев подходил к этим областям с особой чуткостью и всегда заботился о них. В своих выступлениях Общенациональный лидер неоднократно подчеркивал, что образование является сложной и очень важной сферой и отмечал, что «сфера образования не является ни промышленностью, ни сельским хозяйством, ни торговлей. Это поле, отражающее особый, интеллектуальный аспект общества. В таком случае к системе образования нужно подходить очень внимательно и относиться к этой системе очень чутко.

Ключевые слова: Общенациональный лидер, Гейдар Алиев, сфера образования, образование Азербайджана, развитие образования

Introduction. Heydar Aliyev paid great attention to the development of science and education. As a head of state and a politician, Heydar Aliyev, who had all the positive qualities, rightly paid special attention to the field of science and education. It is clear that to destroy a nation, it is enough to destroy its science and education.

Basic provisions. The national leader Heydar Aliyev's policy on science and education in Azerbaijan has already shown its positive manifestation in reality. In his speeches, the national leader repeatedly emphasized that education is a complex and very important field and noted that "the field of education is neither industry, nor agriculture, nor trade. This is a field that reflects the special, intellectual aspect of society. The head of the country took serious measures and signed important historical decrees and orders in order to eliminate the existing problems in this field. For example, on October 4, 2002, the decree "On strengthening the appropriate technical base of general education schools in the Republic of Azerbaijan" signed by the head of the country is considered one of the important factors in the development of the national science and education system. This order created a reliable basis for expanding the network of general education schools and strengthening the material and technical base. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated February 17, 2003 "On the approval of the program (2003-2007 years) for the construction, major repair, and provision of modern educational equipment in the Republic of Azerbaijan" was a state document of exceptional importance in its direction.

Results. Azerbaijan is one of the leading countries in the world in terms of its development. All these achievements are only and only the fruits of the national leader, and powerful personality Heydar Aliyev's policy.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA TƏHSİL VƏ KADR HAZIRLIĞI SİYASƏTİ

Gülzarə Əzizova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Biznes və logistika kafedrasının dosenti,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Резюме

В докладе рассматривается политика Гейдара Алиева по развитию образования и подготовке кадров в Азербайджане. Освещаются роль Гейдара Алиева в развитии и усовершенствования системы образования и подготовки высококвалифицированных кадров.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, политика, образование, подготовка кадров.

Summary

The report examines Heydar Aliyev's policy on the development of education and training in Azerbaijan. The role of Heydar Aliyev in the development and improvement of the education system and the training of highly qualified personnel is highlighted.

Key words: Heydar Aliyev, politics, education, personnel training.

Müasir Azərbaycanın elm və təhsil sahəsində əldə etdiyi ən uğurlu addımın başlanğıcını 14 iyul 1969-cu ildə hakimiyyətə gəlişinin birinci mərhələsindən başladığını qeyd edə bilərik. Belə ki, ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən ictimai istehsalın strukturunda baş verən dəyişikliklər, onun səmərəliliyinin artırılması, məhsuldarlığın yüksəldilməsindən irəli gələn tələblər xalq təsərrüfatı sahələrində çalışan işçilərin təhsil və ixtisas səviyyəsinin, kadr hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə zərurəti daha da artırırdı. Çünki istehsal proseslərində yeni texnika və texnologiyaların, o dövr üçün müasir elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi miqyasının genişlənməsi öz növbəsində yeni və yüksək ixtisas tələb edən peşələrin meydana gəlməsinə, eləcə də işçilərin peşə tərkibində dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olurdu. Bu yeniliklərdən istifadə imkanlarının genişləndirilməsinə olan zərurət respublikamızın təhsil sisteminin fəaliyyəti ilə bağlı yeni tələblər irəli sürür, bu sferanın rolu və əhəmiyyətini daha da artırırdı. Bu mənada Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında kifayət qədər ciddi şəkildə önəm verdiyi sahələrdən biri məhz təhsil sferasının inkişafı idi. Bu strategiyasının əsas cəhətlərindən birini təhsil sferasının inkişafı və kadr hazırlığı məsələlərinə kompleks şəkildə yanaşılması təşkil edirdi.

Respublikamızda təhsil sferasının inkişafı onun bütün pillələrinin qarşılıqlı inkişafının təmin edilməsi fonunda həyata keçirilir. Bu məqsədlə Ümummilli Liderimizin təhsil siyasətində ilkin prioritetlərdən birini məktəbəqədər təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi təşkil edirdi. Təhsil sisteminin bu elementləri sırasında məktəbəqədər uşaq bağçaları və körpələr evlərinin inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu, bir tərəfdən ölkədə həyata keçirilən məşğulluq siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olan əmək ehtiyatlarının, o cümlədən qadın əmək ehtiyatlarının ictimai istehsala cəlb edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər kompleksinin tərkib elementlərindən birini təşkil edirdi. Digər tərəfdən də gənc nəslin tərbiyəsində məktəbəqədər təhsil sisteminin inkişafı mühüm təsir imkanlarına malik olması səbəbindən onların sayının artırılması diqqət mərkəzində saxlanılırdı. Təhsil sisteminin bu prioritet istiqamətinin inkişafı nəticəsi olaraq, 1969-1982-ci illər ərazində respublikamızda məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin sayı 25,8%, bu müəssisələrdə tərbiyə alan uşaqların sayı isə 41,5% artmışdır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələri ilə bağlı ölkədə həyata keçirilən kompleks tədbirlərin müsbət nəticəsi olaraq 1962-1982-ci illər ərzində məktəbəqədər uşaq müəssisələri ilə uşaqların əhatə olunması 12%-dən 20%-dək yüksəlmişdir.

Ölkədə həyata keçirilən təhsil siyasətinin mühüm istiqamət və məqsədlərindən birini də hamılıqla ümumi təhsilə keçilməsi təşkil edirdi. Bu baxımdan, ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. 70-80-ci illərdə respublikamızda 444,5 min şagird yerlik 849 ümumtəhsil məktəbi istifadəyə verilmişdir. Orta hesabla hər il 65 belə məktəb istifadəyə verilirdi. Ümumilikdə, respublikanın bütün təhsil müəssisələrində təhsil alanların sayı isə 34,8% artmışdır.

Şagirdlərin sayı ilə yanaşı, ümumtəhsil məktəblərində müəllimlərin də sayı 60,3% artmışdır. 1970-ci ildə bir müəllimə 19,7 şagird düşdüyü halda, 1982/83-cü illərdə bu nisbət 13,1-ə düşmüşdür.

Gənclərdə əməyə münasibətin, peşəyə marağın formalaşmasında onların peşə seçiminin istiqamətləndirilməsində ümumtəhsil məktəblərinin potensial imkanlarından istifadə edilməsi də diqqət mərkəzində saxlanılırdı. Bunun üçün həmin illərdə 9-10-cu sinif şagirdlərinin müxtəlif müəssisələrdə və təşkilatlarda, o cümlədən sənayedə, kolxoz və sovxozlarda, məktəblərarası təlim-istehsalat kombinatlarında, şagird istehsal briqadalarında, məktəb emalatxanalarında, laboratoriyalarında əmək təlimi dərslərinin keyfiyyətinin artırılmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. Əsas etibarilə gündüz ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri bu istiqamətlərdə əmək təliminə cəlb olunurdular. 1980/81-ci tədris ilində bu tip gündüz ümumtəhsil məktəblərinin sayı 2003 olduğu halda, 1982/83-cü tədris ilində onların sayı 2109-a çatdırılmışdır ki, onların da 69%-dən çoxu kənd yerlərində təşkil edilmişdir. Bu da öz növbəsində kənd yerlərində olan əmək ehtiyatlarının formalaşması və onların gələcəkdə ictimai istehsala cəlb edilməsi ilə bağlı idi.

Respublikamızda 70-80-ci illərdə kadr hazırlığı sistemində peşə-texniki təhsilinin rolunun artırılmasına ixtisaslı fəhlə kadrların hazırlanması ilə yanaşı, gənclərin icbari orta təhsilə cəlb edilməsinin reallaşması baxımından da diqqət yetirilirdi. Gənclərin orta təhsil almaları ilə eyni zamanda onların müəyyən peşə əldə etmələrinə şəraitin yaradılması Heydər Əliyev cənablarının birbaşa rəhbərliyi və ciddi nəzarəti ilə ölkədə həyata keçirilən kadr siyasətinin əsas məqsədlərindən birini təşkil edirdi. Bu

da orta peşə-texniki məktəblərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsinə zərurəti reallaşdırırdı.

70-80-ci illərdə respublikamızda ixtisaslı kadrların hazırlanmasında orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrinin rolu xüsusilə seçilirdi. Məhz bu illərdə Heydər Əliyevin qayğısı və səyi nəticəsində respublikamızda 6 yeni ali məktəb açılmışdır. Bunlar Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutu (1972), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutu (1973), Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu (1973), Xankəndi (Stepanakert) Dövlət Pedaqoji İnstitutu (1973), Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutu (1975), Azərbaycan Texnologiya İnstitutu (1982) və 12 orta ixtisas məktəbi yaradılmışdı. 1970-80-ci illərdə ali məktəblərdə 100-dən artıq yeni kafedra, 40-dan çox yeni fakültə açılmış, 100-ə qədər yeni ixtisas üzrə kadr hazırlığına başlanmışdı (Xələfov, 2006).

1982-ci ildə respublikamızda 18 ali məktəb fəaliyyət göstərirdi və bu təhsil müəssisələrində 109,9 min tələbə təhsil alırdı. Orta ixtisas təhsili müəssisələrinin sayı 75, onlarda təhsil alanların sayı isə 78,7 min nəfərə yüksəlmişdir.

Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri respublika sənayesinin kadr tələbatının təmin edilməsi istiqamətində geniş fəaliyyət həyata keçirirdilər. Bu təhsil müəssisələrində təhsil alanlar arasında maşınqayırma və cihazqayırma, elektron texnikası, elektrik cihazqayırma və avtomatika, tikinti, kənd və meşə təsərrüfatı, energetika, kimya texnologiyası, istehlak malları texnologiyası, nəqliyyat və digər ixtisas qrupları üzrə qəbul olan və təhsil alan tələbələrin sayı ilbəil artırdı. 1970-82-ci illərdə respublikada 191652 mütəxəssis hazırlanmışdır ki, onların da 85226 nəfəri ali təhsilli, 106426 nəfəri isə orta ixtisas təhsilli mütəxəssislər olmuşdur.

Bu proseslər Ulu Öndərin ölkəmizə rəhbərliyi dövründə xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində məşğul olan əhəlinin strukturunda ali və orta ixtisas təhsilli mütəxəssislərin sayının artırılmasına hesablanmış və uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri olan məşğulluq siyasətinin əsas prioritetlərinin reallaşması üçün fəaliyyətin tərkib hissələrindən idi. Məhz bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq 1970-1982-ci illərdə xalq təsərrüfatında məşğul əhəlinin strukturunda ali təhsilli mütəxəssislərin sayı 2,2 dəfə, orta ixtisas təhsilli mütəxəssislərin sayı isə 1,8 dəfə artmışdır.

Məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən məqsədyönlü fəaliyyət çərçivəsində kadr siyasətinin hədəflərinə uğurla nail olunmuşdur. Qeyd edək ki, həmin dövrdə Ulu öndərin həyata keçirdiyi ən uğurlu addımlarda biri də ali təhsil tələbələrinin Azərbaycan mühitindən kənarda təhsillə dəstək götürməsi olmuşdur.

Müstəqilliyini bərqərar etmiş ölkəmizdə Ulu Öndərin yenidən ölkə başçısı seçilməsi digər sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də yenidən dirçləməsinə də təkan olmuşdur. 1993-cü ilin ortalarından etibarən təhsilin bütün pillələri üzrə həm maddi texniki bazanın müasir dövrün tələblərinə uyğun yenidən təşkil edilməsi, eyni zamanda çağdaş dövrün tələblərinə uyğun ixtisaslı kadrların hazırlanması istiqamətində mühüm strategiya və proqramların hazırlanaraq həyata keçirilməsi məqsədi ilə büdcədən təhsilə ayrılan xərclərin dinamik olaraq artırılması, özəl təhsil sisteminin bərqərar olması istiqamətində fəaliyyətin təşkili, eyni zamanda xaricdə təhsilə dövlət dəstəyi, təhsil işçilərinə dövlət qayğısı və s. Ulu öndərin təhsillə bağlı siyasətinin əsas qayəsini təşkil etmişdir. Ulu öndərin öz sözləri ilə desək: “Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərindən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir” və ya “Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, Azərbaycan elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və on illərlə əldə etdiyimiz nailiyyəti heç vaxt unutmamalıyıq”. Aparılan araşdırmalar onu göstərir ki, həqiqətən də belə bir prinsipin seçilməsi Azərbaycanda təhsil siyasətinin əsas qayəsini təşkil etmişdir. Həmin illərdə həyata keçirilən islahatlar proqramına, əsasən fəaliyyətin prioritet istiqamətlərinə diqqət yetirdikdə, Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının nə qədər fundamental bir konsepsiya olduğu aydınlaşır. “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” hazırlanmış və 1999-cu il iyunun 15-də təsdiq edilmişdir. Proqramda təhsilin gələcək inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilməklə, mərhələlər üzrə təhsil sisteminin strukturunda, idarə edilməsində, məzmununda, maddi-texniki bazasında, iqtisadiyyatında, kadr hazırlığı və təminatında əsaslı islahatların aparılması nəzərdə tutulurdu. Proqramın həyata keçirilməsi prosesinə

Dünya Bankı cəlb edildi, beynəlxalq təcrübə əsasında əsas istiqamətlər üzrə bir sıra islahatlar həyata keçirildi. 2002-ci il oktyabrın 4-də ölkə başçısının imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” sərəncamı milli elm və təhsil sisteminin inkişafında vacib amillərdən biri kimi qiymətləndirilir. Bu sərəncam ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə etibarlı zəmin yaratmışdır. “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli sərəncamı da ölkədə bu sahədə yaranmış problemlərin aradan qaldırılması yönündə müstəsna əhəmiyyətə malik dövlət sənədi olmuşdur.

Hazırda Ulu Öndərimizin daxili və xarici siyasəti, iqtisadi plan və proqramları Heydər Əliyev məktəbinin layiqli yetirməsi, möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilir. Məhz bu siyasətin ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsinin nəticəsidir ki, son illərdə Azərbaycan istər sosial-iqtisadi, istərsə də elm və təhsil sahəsində möhtəşəm nailiyyətlər əldə edə bilib. Dünyanın bir sıra ölkələrinin iqtisadi böhranla qarşıdığı bir vaxtda Azərbaycan özünün iqtisadi uğurlarını ilbəl artırır. Prezident İlham Əliyevin ayrı-ayrı dövlət proqramları şəklində irəli sürdüyü layihələr ölkəni sürətlə irəli aparır. Bu gün Azərbaycan regionun ən güclü dövlətinə çevrilib. 2007-2015-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş dövlət proqramı çərçivəsində 3558 təqaüd təmin edilmişdi. Proqram həm bakalavr, həm magistratura və rezidentura, eyni zamanda, doktorantura pilləsindəki tələbələrin təhsillərinin maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutmuşdu. Məhz həmin illərdə ayrılan təqaüdlər sayəsində, azərbaycanlı tələbələr dünyanın 32 müxtəlif ölkəsində yerləşən universitetlərdən xaricdə təhsil üzrə dövlət proqramının dəstəyi ilə məzun oldu.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 28 fevral tarixli 3163 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair 2022-2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı” əsasında xaricdə təhsilə dövlət dəstəyi hazırda da davam etdirilməkdədir.

Bütün bu araşdırmaları ümumiləşdirmiş olsaq belə qənaətə gəlmək olar ki, Ulu Öndərin təhsil siyasəti düşünülmüş, hərtərəfli araşdırmalar nəzərə alınmaqla uzun müddətli dövrü əhatə etməklə, əmək bazının tələblərinə uyğun hazırlanmış proqnozlar əsasında həyata keçirilməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Xələfov, A.A. (2006). Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. Bakı: Azərnəşr, 312 s.
2. <https://www.xaricdetehsil.net/xaricde-tehsil-uzre-dovlet-proqrami/>

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINA İŞIQ TUTAN LİDER

Zəhra Həsənova

ADPU-nun Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası kafedrasının müəllimi

Summary

Heydar Aliyev's theoretical legacy, great political activity is a rich treasure in the development of our education, knowledge and culture. With his wise ideas about education and his practical activity, he shed light on the development of our education and showed a clear path. Heydar Aliyev, as he himself said, was always related to education, so he knew well the real state of our education and was seriously interested in all fields of education, expressed valuable opinions about its development and improvement, and signed important decrees. Heydar Aliyev's special attention and importance to ensure that the growing young generation acquires excellent education at all levels of education, achieve good mastering of all subjects taught in our general education and higher schools, direct young people to military schools, military training, and create an officer staff consisting of Azerbaijanis was the key to our victories today.

Key words: Heydar Aliyev, education, national ideology, Azerbaijaniism, military training.

Резюме

Теоретическое наследие Гейдара Алиева, большая политическая деятельность являются богатым сокровищем в развитии нашего образования, знаний и культуры. Своими мудрыми идеями о воспитании и своей практической деятельностью он осветил развитие нашего образования и указал ясный путь. Гейдар Алиев, как

он сам говорил, всегда был связан с образованием, поэтому хорошо знал реальное состояние нашего образования и серьезно интересовался всеми областями образования, высказывал ценные мнения о его развитии и совершенствовании, подписывал важные указы. Особое внимание Гейдара Алиева к тому, чтобы подрастающее молодое поколение получило прекрасное образование на всех ступенях образования, добилось хорошего освоения всех предметов, преподаваемых в наших общеобразовательных и высших школах, направляли молодежь в военные училища, военные сборы, создавали офицерский состав, состоящий из азербайджанцев, был залогом наших сегодняшних побед.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, образование, национальная идеология, азербайджанство, военная подготовка.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin nəzəri irsi təhsilimizin inkişafında zəngin bir xəzinədir. Onun təhsil haqqında müdrik fikirləri özünün praktik fəaliyyəti ilə təhsilimizin inkişafına işıq tutmuş və aydın yol göstərmişdir. Heydər Əliyev təhsilimizin həqiqi vəziyyətini yaxşı bilmiş və təhsilin bütün sahələri ilə ciddi marqlanmış, onun inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi haqqında dəyərli fikirlər söyləmiş, mühüm əhəmiyyətli sərəncamlar imzalamışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin yetişən gənc nəslin təhsilin bütün pillərində mükəmməl təhsilə yiyələnməsini təmin etmək, ümumtəhsil və ali məktəblərimizdə verilən bütün fənlərin yaxşı mənimsənilməsinə nail olmaq və gənclərin hərbi məktəblərə, hərbi təlimə istiqamətləndirilməsi, azərbaycanlılardan ibarət zabit heyətinin yaradılmasına xüsusi diqqət və əhəmiyyət verməsi bugünkü qələbələrimizin rəhni olmuşdur.

Heydər Əliyevin hələ 1970-ci illərin əvvəllərində Bakıda orta ixtisas hərbi məktəbinin açılması haqqında göstərişlər vermiş, sərəncamlar imzalamışdır. Yaradılmış bu hərbi məktəbin məzunları sonradan müxtəlif ali hərbi məktəblərdə təhsillərini davam etdirmişlər və ixtisaslı zabitlər kimi yetişmişlər. Vətənimizin bir parçası olan Qarabağın və digər rayonlarımızın işğaldan azad olunmasında, 44 günlük Vətən müharibəsində Zəfər qazanmağımızda həmin zabitlərin böyük rolu olmuş, vətənpərvər ruhlu gənclərimiz fədakarcasına vuruşaraq üçrəngli qalibiyyət bayrağını Vətən torpağında ucaltmışılar.

Heydər Əliyevin 1970-1980-ci illərdə təhsilimizin milli zəmin üzərində qurulmasının, gənclərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə almalarının, təhsil ocaqlarımızın müasir maddi texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və səriştəli müəllim kadrlarının yetişdirilməsinin təməllərini qoymuşdur.

Heydər Əliyevin göstərişi ilə 1980-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq təhsilimizdə millilik, azərbaycançılıq, milli ideologiya xüsusi yer tutmağa, Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı daha geniş tədris olunmağa, Azərbaycan məktəbi və pedaqoji fikir tarixi, məktəbəqədər pedaqogika ali pedaqoji təhsil ocaqlarında xüsusi sahə kimi geniş tədris edilməyə başlandı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil sahəsində xidmətləri və uzaqgörənliyi onun imzaladağı çoxsaylı, mühüm əhəmiyyətli sərəncamlarda, dəyərli fərmanlarda, yeni təhsil proqramının və yeni təhsil qanunun qəbulu və həyata keçirilməsində, dəyərli tövsiyə və göstərişlərində özünü əks etdirdi.

Heydər Əliyev müasir Azərbaycan təhsilinin məzmununu cəmiyyətin tələblərinə uyğun qurulmasını, xalqın mənəviyyatına müvafiq olmasını vacib sayırdı. “Təhsil millətin gələcəyidir”- deyən Ulu Öndər 1999-cu ilin 19 aprelində təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının iclasındakı nitqində demişdir: “... təhsil mürəkkəb bir sahədir. Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatı, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sahəsinə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır” (Əliyev, 1999).

Heydər Əliyev nəzəri irsində təhsilin, elmin, milli kadr hazırlığının inkişaf konsepsiyası həm siyasi, həm sosial-iqtisadi, həm əxlaqi-mənəvi dəyərlərə əsaslanmışdır ki, bütün bunlar da Təhsil haqqında Qanunda öz əksini tapmışdır (“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2009). Təhsilimizin inkişafı sayəsində Heydər Əliyevin nəzəri irsi, praktik fəaliyyəti geniş öyrənilməli, tədqiq, təhlil edilməli, davamlı olaraq praktik fəaliyyətimizdə həyata keçirilməlidir.

Təhsilimizin sabahını düşünərkən deyə bilərik ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə təhsil sahəsində həyata keçirilən köklü islahatların məqsədi təkcə hərtərəfli biliyə və savada malik insanlar yetişdirmək deyil, həm də müstəqil, demokratik, açıq cəmiyyət quruculuğu işində fəal iştirak edən, Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasını daha da dərinləşdirməyə kömək göstərən, yüksək mədəniyyətli, əxlaqlı, əsl vətənpərvər vətəndaşlar, layiqli şəxsiyyətlər tərbiyə etməkdir.

Cəmiyyətdə təhsilin inkişafına və dövlət quruculuğuna bir sistem kimi yanaşan Heydər Əliyev burada təhsilin əsas yerini müəyyənləşdirərək vurğulayırdı ki, həyat böyük bir prosesdir və bu pro-

sesdə uğurla inkişaf etmək üçün müasir tələblərə uyğun təhsil sistemi yaradılmalıdır. Təhsilsiz heç bir insan irəli gedə bilməz və uğur qazana bilməz.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (1999). Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı: Çarşıoğlu, 72 s.
2. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2009). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 80 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ CƏMİYYƏTİMİZDƏ QADIN TƏHSİLİ İLƏ BAĞLI GENDER STEREOTİPLƏRİ

İlahə İsgəndərova

Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

Summary

Referring to the rich heritage of our great leader Heydar Aliyev, his views on the position of women in state administration, education and other fields in our society, as well as the laws and decrees he signed in this direction were reviewed in the scientific article. In this regard, on June 30, 1995, the Convention "On the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", and on March 6, 2000, by President H.A. Aliyev, "On the Implementation of State Women's Policy in the Republic of Azerbaijan", In 2000, the National Action Plan on Women's Problems of the Republic of Azerbaijan (2000-2005 years) was introduced. This National Action Plan reflects the state's attention to women's problems, the implementation of concrete measures related to women's problems, and the preparation of state programs. The Constitution of the Republic of Azerbaijan, adopted in 1995, affirms the equal rights of women and men, and Article 25 of the Constitution: equality of all before the law and court, equal rights and freedoms of men and women. It was under his leadership that the State Committee on Women's Issues was established on January 14, 1998 for the purpose of implementing gender policy.

Key words: *heritage, decree, women, education, society*

Резюме

Ссылаясь на богатое наследие нашего Великого лидера Гейдара Алиева, в научной статье были рассмотрены его взгляды на положение женщин в государственном управлении, образовании и других сферах нашего общества, а также законы и указы, подписанные им в этом направлении. В связи с этим 30 июня 1995 года была принята Конвенция «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», а 6 марта 2000 года Президентом Г.А.Алиевым «Об осуществлении государственной политики в отношении женщин в Азербайджанской Республике». В 2000 году был принят Национальный план действий по проблемам женщин Азербайджанской Республики (2000-2005 годы). Настоящий Национальный план действий отражает внимание государства к проблемам женщин, реализацию конкретных мер, связанных с проблемами женщин, подготовку государственных программ. Конституция Азербайджанской Республики, принятая в 1995 году, закрепляет равные права женщин и мужчин, а статья 25 Конституции: равенство всех перед законом и судом, равные права и свободы мужчин и женщин. Именно под его руководством 14 января 1998 года был создан Государственный комитет по делам женщин в целях реализации гендерной политики.

Ключевые слова: *наследие, декрет, женщины, образование, общество.*

Azərbaycan xalqı qadına, onun cəmiyyətdə tutduğu mövqeyə həmişə hörmətlə yanaşmışdır. Qadın dedikdə ilk öncə fikrimizdə ana, bacı, xanım obrazları canlanır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq təəssüflər olsun ki, həmişə cəmiyyətimizdə qadınla bağlı stereotiplər və gender ayrı- seçkiliyi olmuşdur. E. Mollayeva göstərir ki, ” Gender bərabərliyi-qadın və kişilərin sosial hakimiyyətdə bərabər paya, ictimai ehtiyatlara, bərabər haqqa malik olmalarını, habelə onların hüquq və imkanlarının bərabərliyini nəzərdə tutur” (Mollayeva, 2009). Regionlarımızda qızların aşağı siniflərdə maneəsiz təhsil almasına baxmayaraq, onların yuxarı siniflərdə oxuması müəyyən qadağalalarla müşayiət olunmuşdur. Belə ki, bölgələrdən şəhərlərə təhsil dalınca gələnlərin yalnız beşdə biri qızlar idi. Ulu öndər Heydər Əliyevin qətiyyətli atdığı addımlar nəticəsində 1993-cü ildən başlayaraq qadınların eyni zamanda dövlətin idarəçiliyində təmsili, bütün sahələrdə kişilərlə bərabər hüquqlara malik olması dövlət idarəçiliyi kursunun başlıca vəzifələrindən birinə çevrildi. Belə ki, 1995-ci il 30 iyunda “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Konvensiya ratifikasiya olunmuşdur. 2000-ci il martın 6-da isə prezident Heydər Əliyev tərəfindən

“Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” Fərman imzalamışdır. 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Milli Fəaliyyət Planı (2000-2005-ci illər) təsdiq edilmişdir. Bu Milli Fəaliyyət Planında dövlət tərəfindən qadın probleminə diqqətin yetirilməsi, qadın problemləri ilə bağlı konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi, dövlət proqramlarının hazırlanması öz əksini tapmışdır.

1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası qadınların kişilərlə bərabər hüququnu təsdiq etdi. Konstitutsiyanın 25-ci maddəsində hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, kişi ilə qadının eyni hüquq və azadlıqlara malik olduğu təsbit edildi. Məhz onun rəhbərliyi altında 14 yanvar 1998-ci ildə gender siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında qanunu”nun 5-ci maddəsinin Qanunun 5.3. maddəsində göstərilir ki, “Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün təhsil müəssisələrinə işə qəbulda, vəzifələrə təyin olunmada və ya seçilmədə, əməyin stimullaşdırılmasında, təhsil müəssisələrinə qəbul olunmada, təhsilənlərin təqaüdlə təmin edilməsində, ixtisasların seçilməsində, biliyin qiymətləndirilməsində, məzunların işlə təmin edilməsində, təhsilin növbəti pillədə davam etdirilməsində, ixtisasın artırılmasında və təhsil sahəsində digər məsələlərdə kişilər və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edir.” (Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2010) Respublikada ailə və nikah barədə Məcəlləyə nikah müqaviləsi haqqında əlavə qəbul edilmişdir. N. Çələbiyev və Ü. Əfəndiyevaya görə “Uşaqların kişi və qadın rollarını mənimsəməsində valideynlərin davranış nümunələri də mühüm amillərdir. Atanın kişi, ananın isə qadın kimi nümunəsi uşaqların oğlan və ya qız etalonu nümunəsində formalaşmasında eyni dərəcədə zəruridir” (Çələbiyev və Əliyeva, 2009).

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyası. URL: <https://www.e-qanun.az>
2. Çələbiyev, N.Z. (2021). Ailə və gender psixologiyası. Dərs vəsaiti. Bakı: ADPU, 520 s.
3. Mollayeva, E.Ə. (2009). Təlim prosesində şagirdlərin gender tərbiyəsinin imkan və vasitələri. Bakı: Müəllim, 44 s.
4. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu (2010). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 80 s.

TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA TƏMƏL SİYASƏT

Gültac Muradova

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrasının doktorantı

Summary

Heydar Aliyev has always paid great attention and care to the development of education, and has always highly valued the work of teachers. During all the times he led the Republic of Azerbaijan, he always focused on issues related to education, carried out educational reforms, and issued very useful decisions and orders for the development of education. At that time, he carried out great diplomatic work in the development of our national education, in the proper establishment of training and upbringing of the young generation, as well as in the preservation of the existence and purity of our mother tongue. He demanded to start the development of national education from the foundation - pre-school education, to approach the youngest children with attention and care, to establish their education and upbringing correctly on pedagogical bases. The main goal of the radical educational reforms carried out in the field of education under the leadership of Heydar Aliyev was to form a personality with comprehensive knowledge and wisdom, high spirituality and morality, national and human values, and to train citizens worthy of the society. The foresight of the great leader in the field of education is reflected in the Decrees and Decrees approved by him, in the modern Education Law, new educational programs and curricula, and state documents on education.

Key words: Heydar Aliyev, education, reforms, teacher, school.

Резюме

Гейдар Алиев всегда уделял большое внимание и заботу развитию образования, всегда высоко ценил труд учителей. Во все времена, когда он руководил Азербайджанской Республикой, он всегда уделял внимание вопросам, связанным с образованием, проводил образовательные реформы, издавал очень полезные решения и распоряжения по развитию образования. В это время он провел большую дипломатическую работу в развитии

нашего национального образования, в правильном налаживании обучения и воспитания подрастающего поколения, а также в сохранении существования и чистоты родного языка. Он требовал начать развитие отечественного образования с основы - дошкольного образования, с вниманием и заботой подходить к самым младшим детям, правильно ставить их обучение и воспитание на педагогических основах. Главной целью радикальных образовательных реформ, проведенных в сфере образования под руководством Гейдара Алиева, было формирование личности, обладающей всесторонними знаниями и мудростью, высокой духовностью и нравственностью, национальными и человеческими ценностями, воспитание достойных общества граждан. Дальновидность великого деятеля в области образования отражена в утвержденных им Указах и распоряжениях, в Законе об образовании, новых образовательных программах и учебных планах, государственных документах об образовании.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, образование, реформы, учитель, школа.

Ölkənin inkişafında, tərəqqisində, cəmiyyətin rifah halının yüksəlməsində təhsilin böyük rolu və əhəmiyyəti danılmaz bir həqiqətdir. Təhsil ölkəmizin beynəlxalq aləmdə tanınmasında, nüfuzunun artmasında mühüm amillərdən biridir. Təhsil xalqın maddi, mənəvi dəyərin əsas göstəricisi və gələcək inkişafın təməli hesab edilir. Ulu öndərimiz, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təhsilə verdiyi dəyəri onun qiymətli sözləri ilə ifadə etmək yerinə düşər: “Təhsil millətin gələcəyidir. Məktəb, maarif, təhsil işi ilə həmişə sıx bağlı olmuşam... Hesab edirəm ki, cəmiyyət haradan olursa olsun, nədən olursa olsun, kəsib təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir. Bu, mənim prinsipal mövqeyimdir” (Əliyev, 1998).

“Müəllim adı dünyada ən yüksək addır. Şəxsən mən yer üzündə müəllim adından yüksək bir ad tanımıram. Çünki hər birimizə təhsil, bilik verən bu səviyyəyə çatdıran məktəbdir, məktəbdə təhsil verən müəllimdir” (Əliyev, 2002) - deyən, Ulu Öndər bu sözləri ilə müəllimlik peşəsini yüksək qiymətləndirmiş, insanların müəyyən səviyyəyə çatmasında müəllimin böyük rolu olduğunu qeyd etmişdir.

Təhsil və tərbiyə prosesində müəllimin peşə hazırlığı, savadı, mənəviyyəti mühüm əhəmiyyət daşıyır. “Özünü müəllimliyə həsr etmiş insan ən şərəfli insandır” (Əliyev, 2002), – deyən dahi rəhbərimizin müdrik tövsiyəsi belədir ki, əsl pedaqoq olmaq, şagird və tələbələrə mükəmməl, hərtərəfli bilik vermək, onları nəcib mənəvi dəyərlərə sadıqlıq ruhunda yetişdirmək üçün təhsil və tərbiyə müəssisələrimizdə müvafiq şərait, lazımı mühit yaradılmalıdır. Müəllim dərin biliyə və yüksək mənəviyyətə sahib, davranışı ilə öz yetirmələrinə hər zaman nümunə olmalıdır: “Məktəbdə, universitetdə formalaşan gənc, Azərbaycanın gələcək vətəndaşı gərək, birincisi, mənəviyyətcə saf olsun. Ona görə də gərək mənəvi saflıq ali məktəblərdə, orta məktəblərdə hökm sürsün ... Ona görə də gərək onun müəllimləri, tərbiyəçiləri özləri vətənpərvər olsunlar, vətənpərvərliyi gənclərə aşılaya bilsinlər” (Əliyev, 1996).

Ulu öndər Heydər Əliyev müəllimlərin işinin ən çətin, lakin ən lazımlı və vacib bir iş olduğunu göstərir və onların üzərinə düşən vəzifələrin Vətən üçün, xalq və millət üçün çox dəyərli olduğunu söyləyirdi: “...hər bir müəllim bilməlidir ki, onun üzərinə düşən vəzifə, onun dövlət üçün, millət üçün, Azərbaycan xalqı üçün gördüyü iş bütün başqa sahələrdə fəaliyyət göstərən insanların hamısının işindən ən gərəklisidir, ən lazımlısıdır” (Əliyev, 1998).

Ümummilli lider Heydər Əliyev dövlət quruculuğu işlərində, xüsusilə də gələcək nəsillərin yetişdirilməsində müəllimlərimizə özünün bir həmkarı kimi baxırdı. O deyirdi ki, müəllim adını daşıyanlar ən şərəfli peşə sahibləridir. Heydər Əliyevin özünü də müəllim adlandırmaq olar. O da xalqın müəllimi, millətin müəllimidir. O, böyük siyasətin, dövlət quruculuğunun, vətəndaş həmrəyliyinə müəllimidir.

Ulu Öndər hər zaman təhsilə, müəllim əməyinə yüksək qiymət vermişdir. Dahi rəhbər hələ Sovetlər birliyi dövründə, Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi 1970-1980-ci illərdə təhsillə bağlı məsələləri daim xüsusi diqqət mərkəzində saxlamış, təhsil islahatları haqqında çox faydalı qərarlar, sərəncamlar vermişdir. O dövrdə milli təhsilimizin inkişafında, gənc nəslin təlim və tərbiyəsinin düzgün istiqamətdə qurulmasında, habelə ana dilimizin varlığının və təmizliyinin qorunmasında çox böyük diplomatik işlər görmüşdür.

O, milli təhsilin inkişafını təməldən, ən kiçik uşaqlara diqqət və qayğıdan, onların təlim və tərbiyəsinin düzgün qurulmasından başlamağı tövsiyə edirdi. Təsədüfi deyil ki, Ulu öndər Heydər Əliyev uşaqları insanın mənəviyyəti adlandırır və deyirdi: “Kiçik yaşlılar bizim nəşəmiz, xoşbəxtliyimiz, cəmiyyətin gələcək tərəqqisidir. Kiçikyaşlılar hər bir insanın mənəviyyəti deməkdir. Bu səbəbdən də dünyada, hər bir cəmiyyətdə kiçikyaşlılara daimi özəl qayğı, özəl diqqət göstərilməlidir.

Kiçikyaşlılar daimi qayğı ilə əhatələnməli, onları qoruyub müdafiə edib böyütməli, insan cəmiyyətinin fəal iştirakçısı, fəal üzvü etməliyə (Əliyev, 2008).

Təhsilimizin gələcək inkişafını düşünərkən, bugünkü reallıqları görərkən inamla deyərək bilirik ki, bilavasitə dəyişməz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə təhsil sahəsində həyata keçirilən köklü təhsil islahatlarının əsas məqsədi təkcə hərtərəfli biliyə və savada malik insanlar yetişdirmək deyil, həm də müstəqil, demokratik, açıq cəmiyyət quruculuğu işində fəal iştirak edən, Azərbaycanın dünyaya birliyinə integrasiyasını daha da dərinləşdirməyə yardım edən layiqli vətəndaşlar, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətlər yetişdirməkdir. Ulu Öndərin təhsil sahəsində uzaqgörənliyi onun təsdiq etdiyi sərəncam və fərmanlarda, “Təhsil haqqında” Qanununda, yeni təhsil proqramlarının qəbulu və həyata keçirilməsində, tövsiyə və göstərişlərində özünü göstərirdi.

Ümummilli liderimizin xalqın təkidli tələbi ilə respublikada ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra da bütün sahələrdə, o cümlədən təhsil sahəsində ciddi dönüş, inkişaf və tərəqqi baş verdi. Ulu Öndər elm və təhsilin inkişafına xüsusi diqqət göstərərək milli təhsilimizdə böyük islahatların keçirilməsini strateji məqsəd kimi planlaşdırdı.

“Təhsil haqqına” Qanununun qəbul olunması, ali və orta ixtisas məktəblərində qəbulun test üsulu ilə aparılması, qeyri-obyektivliyə və mənfi hallara qarşı mübarizənin artırılması, maddi texniki bazanın möhkəmləndirilməsi, səriştəli müəllim kadrlarının hazırlanmasını təhsil və maarifin təkmilləşdirilməsində gələcək perspektivlərin, yeni təhsil islahatlarının aparılmasının əsas təməlini qoydu. Təhsil sistemi getdikcə təkmilləşdi, inkişaf etdi, dövlət səviyyəsində təhsil sahəsində qəbul olunmuş qərar və sərəncamlar təhsil alanlarda yüksək elm, bilik potensialını aşkara çıxartmağa, yeni təhsil standartlarının, kurikulumların və yeni təlim metodlarının, texnologiyaların, innovasiyaların tətbiqinə geniş imkan və şərait yarandı.

Dövlət komissiyası tərəfindən hazırlanmış “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” xalqın geniş müzakirəsinə verildikdən sonra prezident Heydər Əliyev tərəfindən 1999-cu il iyunun 15-də, tarixi bir gündə - “Milli qurtuluş” günündə Təhsil İslahat Proqramı xüsusi sərəncamla təsdiq edildi. Beləliklə, dünya standartlarına uyğun, müasir təhsil sisteminin əsas təməli qoyuldu (Əliyev, 1999).

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (1998, 26 sentyabr). Azərbaycan Müəllimlərinin I Qurultayındakı nitqi. Azərbaycan qəz.
2. Əliyev, H. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 559 s.
3. Əliyev, H. (1996, 6 fevral). Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitq / Azərbaycan qəz.
4. Əliyev, H. Mənəviyyat. Mənəvi dəyərlər. Mənəvi tərbiyə / tərt. ed. Ə.İsmayilov. – Bakı: “Müəllim” nəşriyyatı, 2008.
5. Əliyev, H. (1999, 16 iyun). Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində İslahat Proqramı / Azərbaycan qəz.

TƏHSİLİMİZİN TƏRƏQQİSİNİ DÜŞÜNƏN ŞƏXSİYYƏT

S.Q.Musayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

The article talks about the activities of H. Aliyev in the field of education during his leadership of our country. He knew that our future will depend on educated youth. For this purpose, he paid special attention to the development of our education. He paid attention to the construction of new schools and universities. He used to send students to advanced universities of other republics to study in specialties not available in Azerbaijan. Particular attention was paid to their being Azerbaijanis. New universities were being established in our country. In 1993, H. Aliyev, who returned to the leadership of our country, succeeded in carrying out reforms in the field of education. A lot of work has been done in this direction under his leadership. With his instructions, the integration of our education into world education took place.

Key words: education, politics, great leader, university, development.

Резюме

Статья о деятельности Г.Алиева в сфере образования в период его руководства нашей страной. Он знал, что наше будущее зависит от образованной молодежи. С этой целью он уделял особое внимание развитию нашего образования. Он обратил внимание на строительство новых школ и университетов. Он отправлял студентов в передовые вузы других республик для обучения по специальностям, недоступным в Азербайджане. Особое внимание уделялось тому, чтобы они были азербайджанцами. В нашей стране создавались новые университеты. В 1993 году вернувшись к руководству нашей страной Г.Алиеву удалось провести реформы в сфере образования. Под его руководством в этом направлении проделана большая работа. По его указанию происходила интеграция нашего образования в мировое образование.

Ключевые слова: образование, политика, великий лидер, университет, развитие.

Məlum olduğu kimi, təhsilin, elm sahəsinin inkişafı dövlətin, millətin, cəmiyyətin gələcəyi üçün əsas təminat olaraq dəyərləndirilir. Elmin, təhsilin tərəqqisi dövlətin özünün də inkişafı ilə şərtlənir. Keçən əsrin 70-ci illərində, yəni Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə cəmiyyətin həyatının bütün sahəsində olduğu kimi, elmin, təhsilin inkişafında da bir inkişaf müşahidə edilirdi. Bu, əslində o dövrdə Ulu Öndərin Azərbaycan elminə, təhsilinə, intellektinə olan hörmətinin təsdiqi idi, həmçinin cəmiyyətin gələcəyini, inkişafını düşünmək idi. Azərbaycan ziyalılarının bu günə qədər Heydər Əliyev şəxsiyyətinə yüksək etimadının, eləcə də inamının əsl səbəbi də, fikrimizcə, budur. Əminliklə deyə bilərik ki, məhz həmin dövrdən etibarən müntəzəm olaraq elmimizin və təhsilimizin tərəqqisinin mühüm amilə çevrilməsi istiqamətində yeniliklər, əsl islahatlar müşahidə edilməyə başlamışdı. Bəli, həmin dövrdən etibarən bu məqsədlə mühüm olan dövlət təminatı gücləndirildi. Ulu öndər Heydər Əliyev gənclərimizin mükəmməl təhsil alması zəruriliyini ən aktual məsələlərdən biri hesab edir, bu problemləri daim diqqətdə saxlayırdı. “Gənclərimiz təhsil almalıdır. Çünki ali təhsil olmasa, gənclərimizin istənilən gələcəyi də olmaya-caqdır” (Əliyev, 2008).

Bu mərhələdə, daha dəqiq, 1969-cu ildən 1980-ci illərin ortalarına qədər Azərbaycanın şəhər, kənd və qəsəbələrində müasir tələblərə cavab verən kifayət qədər məktəb binası tikilib istifadəyə verilmişdir. Eyni zamanda Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkə rəhbəri olaraq ali təhsilin cəmiyyətə və keyfiyyətə sürətli yüksəlişi istiqamətini müəyyən etdi. Həmin mərhələdə Bakını bir növ kosmopolit kadr bazasının əlindən almaqla, təhsilli milli ruhlu kadrlara həvalə etmək üçün təhsilimizin səviyyəsini də, keyfiyyətini də yüksəltmək lazım idi. Bu səbəbdən hakimiyyətə gəlidiyi andan Ulu öndər Heydər Əliyev özünün fəal təhsil və kadr konsepsiyasını irəli sürdü. Özü bu barədə qeyd edirdi: “Mən 1969-cu il iyunun 14-də Azərbaycana rəhbər seçildəndən sonra dərhal birinci növbədə təhsil müəssisələri ilə məşğul olmağa başladım. Araşdırmalar apararkən mənə aydın oldu ki, Azərbaycandan kənarda, respublikamızın özündə hazırlana bilməyən ixtisaslar üzrə ali təhsil almaq üçün respublikaya 50 nəfərlik limit verilibdir. Dərhal maraqlandım ki, kimləri seçmisiniz? Kimləri oxumağa göndirirsiniz? Siyahını aldım. Çox təəssüfləndim. Onların əksəriyyəti azərbaycanlı deyildi... O vaxt mən 2-3 ildən sonra hər il respublikamızdan kənara göndərilənlərin 97-98 faizinin azərbaycanlılardan ibarət olmasına nail oldum” (Hüseynova, 2004). Sovetlər dövründə yaşayan bir insan kimi, qeyd edə bilərəm ki, o dövrdə bu işlər heç də asan deyildi. Ulu Öndərin əsas niyyəti bu idi ki, müxtəlif respublikaların ali məktəblərinə göndərilən gənclər qabaqcıl ali məktəblərdə təhsil üstünlüklərindən faydalanmaqla, qayıdandan sonra onu təcrübədə tətbiq etmək imkanı qazansın. Sayı təxminən on minədək olan gənc ali məktəblərimizdə hazırlanmayan xüsusi ixtisaslar üzrə təhsil alıb vətənə dönürdü. Hal-hazırda həmin məzunlar dövlət strukturlarında və elm, təhsil müəssisələrində çalışmaqdadırlar, təhsilimizin, elmimizin inkişafına dəyərli töhfələrini verirlər.

Bütün bu işlərlə yanaşı, Azərbaycanda yeni universitetlər yaradılırdı, ali təhsil müəssisələrinin sayı artırıldı, yeni yaranmış təhsil müəssisələrində yeni ixtisaslar yaradıldı, müvafiq olaraq dekanlıqlar, kafedralar açılırdı. Məhz bu dövrdə Azərbaycanda yüksək ixtisaslı inşaatçı-mühəndis kadrları ilə təmin etmək məqsədilə İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, Respublikada üzümçülüyn və şərabçılığın geniş miqyasda inkişafı ilə əlaqədar Gəncə Texnologiya İnstitutu təsis edilmişdi. Rus dili və ədəbiyyatı İnstitutu, Naxçıvan və Xankəndidə pedaqoji institutlar yaradılıb fəaliyyətə başladı. Beləliklə də, 1969-cu illə müqayisədə 1980-ci illərin əvvəllərində respublikada ali məktəblərin sayı 12-dən 17-yə, burada təhsil alan tələbələrin sayı isə 70 mindən 100 minə çatdırılmışdı. Göründüyü kimi, Azərbaycanın elmi və kadr potensialının yüksəldilməsi ilə bərabər, ən bacarıqlı gənclər vasitəsilə

xalqımızın mədəniyyətinin, mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin təbliği, Azərbaycan haqqında müsbət rəyin və təsəvvürlərin formalaşdırılması kimi çox vacib bir vəzifə də yerinə yetirilirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1970-ci illərdə təhsil sahəsində apardığı mühüm işlərdən biri də milli hərbi təhsilin əsasının qoyulması istiqamətində atdığı addımlar olmuşdur. Daim xalqımızın gələcəyini düşünən Ulu Öndər hərbi sahəsində milli kadrların hazırlanmasının əhəmiyyətini dərk edirdi, bu səbəbdən də bu istiqamətdə ciddi və təxirəsalınmaz işlər başlamışdı. 1972-ci ildən etibarən hər il 300-400 azərbaycanlı gənc hərbi təhsil almaq üçün keçmiş Sovet İttifaqının müxtəlif ali məktəblərinə göndərilirdi. 1980-ci illərin əvvəllərinə onların sayı artmış, 800-1000 nəfərə çatmışdı. Bu istiqamətdə işlər aparılarkən Ulu öndər Heydər Əliyev hərbi məktəbə oxumağa göndərilənlərin milliyyətə azərbaycanlı olmasına diqqət yetirməyi tövsiyə edirdi. Artıq 1982-ci ildə İttifaqın ali hərbi məktəblərinə qəbul olunan hər 1000 tələbədən 550 nəfəri azərbaycanlı idi. Cəmşid Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış məktəbin yaradılması ilə Azərbaycanda peşəkar hərbi təhsilin əsası qoyulmuşdu. Bu illərdə artıq gənclərin hərbi sahəyə meyilinin artması müşahidə olunurdu.

1993-cü ilin yayında yenidən müstəqil Azərbaycana, hakimiyyətə qayıdan Ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyətə başlaması ilə təhsil yenidən dövlətin mühüm istiqamətlərindən biri oldu, prioritet sahəyə çevrildi. “Təhsil millətin gələcəyidir,”- deyən prezident Heydər Əliyevin tapşırığı ilə təhsilə, təhsil işçilərinə dövlət qayğısı artırılırdı. Ümumtəhsil məktəbləri üçün dərsliklərin dövlət vəsaiti hesabına çap olunması, müəllimlərin maaşının mütəmadi artırılması istiqamətində işlər genişləndi. Ümummilli Lider müntəzəm olaraq təhsil sahəsində islahatlar aparılması üçün yeni tapşırıqlar verirdi. Bu məqsədlə 30 mart 1998-ci ildə Prezident sərəncamı ilə Təhsil Sahəsində İslahatlar üzrə Dövlət Komissiyası formalaşdırılmışdı. Həmin ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi çıxışı kimi hafizələrdə qalmış Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayı keçirildi. Əslində bu çıxış təhsil sahəsində, həmçinin təhsil işçilərinin qarşısında duran vəzifələrin həlli istiqamətində proqram idi.

1999-cu ilin iyunun 15-də Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı prezidentin sərəncamı ilə təsdiq edildi. Təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi şəxsən milli lider tərəfindən müəyyən edilmişdi: “Təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan təhsil sistemi dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşdırılsın.... On illərlə əldə etdiyimiz təhsil prinsipləri gözlənilməli və inkişaf etdirilməlidir. Əgər biz bu yolla gedərixsə, qısa bir zamanda Azərbaycanda təhsil sistemini dünya standartlarına çatdırı bilərik” (Əliyev, 2008). Beləliklə, Azərbaycan təhsili dünyanın aparıcı dövlətlərinin təhsilinə inteqrasiya edilirdi. İstedadlı şagirdlərə, gənclərə qayğı, diqqət artırıldı. Bu, qanunvericilikdə də öz əksini tapdı. Ulu Öndər Azərbaycan təhsilinin dinamik inkişafını təmin edən fərmanlar, sərəncamlar verirdi. Hər zaman müstəqil Azərbaycan xalqının gələcəyinin gənclərin bu gün aldıkları bilik, təhsil və tərbiyədən asılı olduğunu əsas tutan milli lider “Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 13 iyun 2000-ci il tarixli, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü təsis edilməsi haqqında” 09.08.2001-ci il tarixli bəyanatı, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında”, “Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı təhsilimizi dünya standartları səviyyəsinə qaldırdı. Mükəmməl dərsliklərin hazırlanmasına diqqət artırıldı. Artıq 4 oktyabr 2002-ci il tarixli sərəncamına uyğun olaraq Azərbaycanda dünya standartlarına uyğun müasir tipli məktəb binalarının inşa edilməsinə başlandı.

Nəticə etibarilə qeyd etmək istərdik ki, Ümummilli Liderimizin rəhbərliyi, fəaliyyəti, gərgin əməyi sayəsində ərsəyə gəlmiş proqramlar, tövsiyələr Azərbaycan təhsilinin, onun maddi-texniki bazasının uzunmüddətli, dinamik inkişafını təmin etmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil siyasəti xalqa xidmət naminə real siyasətlə məşğul olan insanlar üçün əsl nümunədir. Bütün fəaliyyəti dövründə elm və təhsilin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan Ümummilli Liderimiz yaxşı bilirdi ki, Azərbaycanı tərəqqiyə aparan yeganə inkişaf yolu xalqın maariflənməsidir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (2008). Müdrik fikirlər. I kitab, Bakı, 397 s.
2. Hüseynova, İ.M. (2004). Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, 472 s.
3. Qurbanlı, M.M. (2008). Heydər Əliyev və Azərbaycan. Bakı, 232 s.

THE ROLE OF HEYDAR ALIYEV IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJANI EDUCATION AND THE PREPARATION OF PEDAGOGICAL PERSONNEL

Guler Nuriyeva

Azerbaijan State Pedagogical University, employee

Xülasə

Məruzə Azərbaycanda təhsilin inkişafında və pedaqoji kadrların hazırlanmasında Heydər Əliyevin roluna həsr olunub. Burada Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin ilk günlərindən təhsilə, təhsil sisteminin müasirləşdirilməsinə, yeni təhsil müəssisələrinin yaradılmasına necə böyük diqqət yetirdiyi təsvir edilir. Müəllif Heydər Əliyevin iştirakı ilə başlanmış təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı, tədrisin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və yeni texnologiyaların tətbiqi kimi təşəbbüslərdən də bəhs edir. Sonda vurğulanır ki, Heydər Əliyevin Azərbaycan təhsilinin inkişafında böyük xidmətləri olub və onun əsərləri bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, təhsil, müəllim, pedaqoq, kadr hazırlığı.*

Резюме

Доклад посвящен роли Гейдара Алиева в развитии образования и подготовке педагогического персонала в Азербайджане. Описывается, как Гейдар Алиев с первых дней своей политической карьеры уделял большое внимание образованию, модернизации системы образования и созданию новых учебных заведений. Автор также описывает инициативы, которые были запущены при участии Гейдара Алиева, такие как государственная программа развития образования и расширение сферы преподавания и внедрения новых технологий в образование. В заключении подчеркивается, что Гейдар Алиев внес большой вклад в развитие образования в Азербайджане и его труды остаются актуальными и по сей день.

***Ключевые слова:** Гейдар Алиев, образование, учитель, педагог, подготовка кадров*

Heydar Aliyev, a prominent Azerbaijani statesman, played a vital role in the development of education and the training of pedagogical personnel in Azerbaijan. His vision and leadership transformed the education system and laid the foundation for a modern and comprehensive education system in the country.

During his tenure as the first Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan from 1969 to 1982, Heydar Aliyev made significant efforts to improve the education system in the country. He initiated a number of measures to modernize and expand the education system, including the establishment of new schools and universities, the introduction of new curricula, and the improvement of teaching methods (Aliyev, 2013).

One of Heydar Aliyev's significant contributions to the development of Azerbaijani education was the establishment of the Nakhchivan Pedagogical Institute in 1972. The institute was established with the aim of training highly qualified pedagogical personnel who could meet the growing demand for skilled teachers in the country. Under Heydar Aliyev's leadership, the institute became a leading educational institution in Azerbaijan, offering high-quality education and training programs to thousands of students (Respublika, 2002).

On March 30, 1998, the State Commission on Educational Reforms was established by the President's Decree, "Educational Reform Program of the Republic of Azerbaijan" was prepared and approved on June 15, 1999. In the program, by determining the future development strategy of education, fundamental reforms were planned in the structure, management, content, material and technical base, economy, personnel training and provision of the education system (Aliyev, 1997).

"On improving the education system of the Republic of Azerbaijan" June 13, 2000, "On improving the implementation of the state language" June 18, 2001, "On establishing the Azerbaijan Alphabet and Azerbaijani Language Day" August 9, 2001, "Azerbaijan The decrees dated January 2, 2003 "On the implementation of the law on the state language in the Republic" played a major role in raising our education to the level of world standards. At the same time, attention was paid to the teaching of Azerbaijani history, literature, geography, the preparation of excellent textbooks, the teaching of the Azerbaijani language, especially its promotion as a state language. Of course, Heydar Aliyev's work related to the Azerbaijani language is the subject of a separate article. Let's just remind you that in 1978 the Constitution of the Azerbaijan SSR established the Azerbaijani language as the mother tongue, and the awarding of the State Prize to the four-volume textbook

"Modern Azerbaijani Language" in those years was a clear manifestation of Heydar Aliyev's courage, devotion and love for the Azerbaijani language (Bakhshaliyev, 2007)

Heydar Aliyev's efforts to modernize and expand the education system in Azerbaijan had a profound impact on the country's social and economic development. His visionary leadership and commitment to education have helped create a highly skilled workforce, attract foreign investment, and promote innovation and entrepreneurship in Azerbaijan.

Heydar Aliyev's efforts to improve education in Azerbaijan did not end with his tenure as the first Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan. After his return to power as the President of Azerbaijan in 1993, he continued to prioritize education and made significant efforts to address the challenges facing the education system.

Under his leadership, the government of Azerbaijan introduced a number of reforms aimed at improving the quality of education, expanding access to education, and promoting innovation and entrepreneurship in education. One of the significant initiatives was the establishment of the State Program for Education Development, which aimed to modernize the education system and improve the quality of education in Azerbaijan.

The program introduced a number of measures, including the development of new curricula and teaching materials, the training of teachers and other education personnel, and the establishment of new schools and universities. The program also focused on promoting innovation and entrepreneurship in education, with the establishment of technology parks and business incubators aimed at supporting the development of innovative educational technologies and approaches (Bakhshaliyev, 2006).

Even in the years of independence, Heydar Aliyev did not ignore the development of science and education, and he also approached the problems of science and education in a comprehensive manner. The head of the country took serious measures and signed important historical decrees and orders in order to eliminate the existing problems in this field and to implement the educational strategy in Azerbaijan in accordance with the experience of the developed countries of the world. For example, on October 4, 2002, the decree "On strengthening the appropriate technical base of general education schools in the Republic of Azerbaijan" signed by the head of the country is considered as one of the important factors in the development of the national science and education system. This order created a reliable basis for expanding the network of general education schools and strengthening the material and technical base. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated February 17, 2003 "On the approval of the program (2003-2007 years) for the construction, major repair and provision of modern educational equipment in the Republic of Azerbaijan" was a state document of exceptional importance in its direction.

In conclusion, Heydar Aliyev's contributions to the development of education and the training of pedagogical personnel in Azerbaijan have had a lasting impact on the country's social and economic development. His visionary leadership, commitment to education, and tireless efforts to improve the education system have helped create a highly skilled workforce and promote innovation and entrepreneurship in Azerbaijan.

References

1. Bakhshaliyev, F.R. (2006). Heydar Aliyev and the ways of development of Azerbaijani education (1969-1999 - pre-reform period) (in azerbaijani) // News ADPU, No. 4, p. 68-78.
2. Bakhshaliyev, F.R. (2007). Heydar Aliyev is the founder of the theory of national education and the new education reform // (in azerbaijani) News ADPU, No. 5, pp. 21-27.
3. Speech at the meeting dedicated to the establishment of the Nakhchivan branch of H.A. Aliyev National Academy of Sciences (15 Aug. 2002). (in azerbaijani) "Respublika" Newspaper.
4. Aliyev, H. (1997). Our independence is eternal: speeches, speeches, declarations, letters, interviews (in azerbaijani). Book I. Baku: Azernashr, 597 p.
5. Aliyev, I.H. (October 25, 2013). Decree dated October 24, 2013 on "State Strategy for the Development of Education in the Republic of Azerbaijan" / (in azerbaijani) "Khalq" gazette.

HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİLİMİZİN İNKİŞAFINDA ROLU

Xədicə Qaraqurbanlı
AMEA-nın kiçik elmi işçisi

“Ümumi çətinliklər nə qədər olsa da, biz təhsilə, elmə daim qayğı göstərməliyik və elmin inkişafı üçün mövcud imkanlardan daha çox istifadə etməliyik”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Summary

H. Aliyev attached great importance to the development of education in Azerbaijan. In the 70s and 80s of the last century, under the leadership of Heydar Aliyev, the creation of a wide network of educational institutions and the formation of a rich material and technical base of that network, sending young people to universities outside the republic, ensuring the development of education and science created the necessary intellectual ground for national independence in the future. He knew that the training of highly qualified specialists is one of the most important factors that form the basis of state independence in the country. During this period, new buildings were built for schools, higher and secondary specialized institutions, the educational infrastructure was completely renewed, higher and secondary specialized schools were opened to train qualified personnel.

Key words: national lider, leadership, education, strategy, intependence

Резюме

Г.Алиев придавал большое значение развитию образования в Азербайджане. В 70-х и 80-х годах прошлого века под руководством Гейдара Алиева было осуществлено создание широкой сети учебных заведений и формирование богатой материально-технической базы этой сети, направление молодежи в вузы за пределы республики, обеспечение развитие образования и науки создало необходимую интеллектуальную почву для национальной независимости в будущем. Он знал, что подготовка высококвалифицированных специалистов является одним из важнейших факторов, составляющих основу государственной независимости в стране. В этот период были построены новые здания для школ, высших и средних специальных учебных заведений, полностью обновлена инфраструктура образования, открыты высшие и средние специальные школы для подготовки квалифицированных кадров.

Ключевые слова: национальный лидер, лидерство, образование, стратегия, самостоятельность

Təxminən yarım əsr xalqına xidmət göstərmiş, həyatını Azərbaycanın və azərbaycanlıların rifahı, təhsilin, elmin inkişafı və s. sahələrə həsr etmiş, yorulmadan, dincəlmədən azərbaycançılıq məfkurəsinə sadıq qalmış, XX əsrdə güclü idarəçilik qabiliyyətinə malik olan, dünya şöhrətli ictimai-siyasi xadim, Ülu öndər Heydər Əliyev tarixdə layiqli yer tutmuş, nadir şəxsiyyətlərlə bir sırada dayanmış liderlərdəndir. Tarixdən məlumdur ki, bütün dövrlərdə dahi şəxsiyyətlər cavabdeh olduğu ölkənin, cəmiyyətin həyatında baş verən çətinliklərin həll olunması ilə bağlı vəzifələrin əsas iştirakçılarını düzgün müəyyənləşdirmək, xalqı milli ideya ətrafında sıx birləşdirmək kimi ali keyfiyyətlərə malik olur. 1993-cü ildə Azərbaycan dövlətçiliyinin ölüm-qalım məsələsi ilə üz-üzə qaldığı çətin dövrdə yenidən hakimiyyətə gəlmiş Ulu öndər Heydər Əliyev əsl idarəedicilik qabiliyyətinə malik bir şəxsiyyət ölkədə sivil bir dövlət qurmağı bacarmışdı.

Bəşər tarixinə nəzər saldıqda əmin oluruq ki, elmə, biliyə, təhsilə yüksək qiymət verən dövlət başçıları nəinki öz ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edərək vətəndaşın həyat səviyyəsinin, rifahının yüksəlməsinə çalışmışlar, eyni zamanda mədəniyyətə də böyük töhfə vermiş olurlar. Ulu öndər Heydər Əliyev hələ keçən əsrdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə çıxışlarında döndə-döndə təhsilin, elmin, mədəniyyətin vacibliyini qeyd edirdi: “İndi dünya mədəniyyət dünyasıdır, intellektual dünyadır, elmi-texniki tərəqqi dünyasıdır. Azərbaycanı elmi-texniki tərəqqi səviyyəsində inkişaf etdirmək üçün, şübhəsiz ki, yüksək təhsilə, elmə, nail olmalıyıq” (Əliyev, 2008).

Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın iqtisadi potensialının gücləndirilməsi təhsilin, elm və mədəniyyətin inkişafı ilə müvazi həyata keçirilirdi. İstər keçən əsrdə (1969-1982), istərsə də müstəqillik illərində (1993-2003) xalqın iradəsi ilə ölkə rəhbərliyinə qayıtdığı dövr ölkəmizin tarixinə elmin və təhsilin inkişafı mərhələsi kimi daxil olmuşdur. Yalnız ölkənin paytaxtı Bakı şəhərində deyil, respublikamızın ucqarlarında da yüzlərlə məktəbin, mədəniyyət evinin, kitabxananın, uşaq bağçasının inşa edilib istifadəyə verilməsi birbaşa Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ulu Öndər təhsilin inkişafına diqqəti, qayğısı ilə yaddaşlarda qalmışdır. Müşahidələrə əsasən söyləmək olar ki, keçən əsrin 70-ci illərindən sonrakı mərhələ tarixə Azərbaycan elminin inkişafı dövrü kimi daxil olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyevin təhsilimizin inkişafı ilə bağlı gördüyü işlərə nəzər salarkən onun təhsillə bağlı nəzəri göstərişləri ilə yanaşı, milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrinin inkişafı istiqamətində apardığı xidmətləri barədə kifayət qədər danışmaq olar. Ümummilli Lider müstəqillik illərində təhsilin cəmiyyətin inkişafındakı mühüm rolundan danışarkən göstərdi: “Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda artıq yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır” (Əliyev, 2008).

Ulu öndər Heydər Əliyev fəaliyyəti boyu təhsilin dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin mühüm sahəsi olması məsələsini ön plana çəkmişdir. Azərbaycanda təhsilin inkişafı haqqında bəhs edərkən ötən əsrin 70-ci illərini qeyd edirlər. Bu dövr Azərbaycan təhsilinin tariximizə coşğun yüksəlişi, intibah illəri kimi daxil olmuşdur. Bu dövrdə Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş təhsil, elm sahəsində aparılmış düzgün siyasət nəticəsində peşə təhsili, orta təhsil, orta-ixtisas təhsili ilə əlaqədar, həmçinin ali məktəblərdə struktur dəyişiklikləri baş vermiş, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi quruculuq işləri aparılmış, yeni ali məktəblər, elmi-tədqiqat müəssisələri yaradılmışdır. O, bu sahədə mövcud problemlərin həlli istiqamətində effektiv üsul və metodların tətbiqinə diqqət verirdi. Bu gün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ümumi, texniki-peşə, orta ixtisas, ali təhsil, eləcə də əlavə təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi, güclü elmi-pedaqoji kadr potensialının əsasını Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil sahəsində aparılan siyasətdən almışdır, bu istiqamətdə həyata keçirilən geniş miqyaslı quruculuq işləri gələcək inkişaf üçün də əsas təməl olmuşdur.

Milli lider uzaqgörən rəhbər olaraq keçən əsrdə təhsilimizin inkişaf etməsi istiqamətində yürütdüyü siyasət gələcəyi nəzərdə tutan kadr potensialının, ölkəmizdə tədrisi nəzərdə tutulmayan nadir ixtisaslar üzrə mütəxəssis kontingentinin formalaşdırılması olmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə gənclərin həm respublikamızda, həm də ölkəmizin hüdudlarından kənarda təhsil almalarına hər cür şərait yaradılırdı. 70-80-ci illərdə Azərbaycan təhsilinin inkişafı istiqamətində Ulu öndər Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri Azərbaycandan kənarda, keçmiş SSRİ-nin ən məşhur ali məktəblərində xalq təsərrüfatı, iqtisadiyyat, mədəniyyət, bir sözlə, elm, təhsil və mədəniyyətin bütün sahələri üzrə 80-dən artıq, ehtiyac duyulan 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq gəncin ali təhsil almasına, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər kimi hazırlanmasına hər cür imkan və şəraitin yaradılmasıdır. Bu məsələ ilə şəxsən maraqlanan Ulu öndər Heydər Əliyev hər il kifayət qədər azərbaycanlı gəncin təhsil alması üçün öndə gedən ali məktəblərə göndərilməsi ənənəsinin bünövrəsini qoymuşdur. Bu işə sistemli şəkildə yanaşılmışdır, 170 qabaqcıl ali təhsil müəssisələrinə hər il 800 azərbaycanlı gənc göndərilmişdir.

Müstəqillik illərində yenidən hakimiyyətə qayıdan Ulu öndər Heydər Əliyev vaxtilə ölkədən kənara ali təhsil almağa göndərilmiş, sonradan ölkəyə qayıdıb çalışan həmin məzunlarla görüş keçirmiş, onların ölkəmizdə fəaliyyəti ilə maraqlanmışdır. Ulu Öndər 70-80-ci illərdə Azərbaycandan kənarda təhsil alıb vətənə qayıtmış yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri müstəqil ölkəmizin inkişafında təcrübə və biliklərindən istifadə etməyi tövsiyə etmiş, onları “Azərbaycanın milli sərvəti” kimi dəyərləndirmişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsilə qayğısı keçmiş Sovet rəhbərliyinin də diqqətini cəlb etmişdi. 1982-ci ilin sonunda, daha dəqiq, Heydər Əliyevin artıq keçmiş SSRİ-nin rəhbərliyində çalışdığı dövrdə ümumittifaq səviyyəsində təhsil islahatlarına rəhbərlik məhz ona tapşırılmışdı. Ulu Öndər ona göstərilən etimadı doğrulda bildi, bu da nəticə etibarilə keçmiş Sovetlər İttifaqında təhsilin inkişafında müsbətə doğru müəyyən keyfiyyət dəyişmələrinə gətirib çıxartmışdı.

Daim ali təhsil, elm, mədəniyyət sahələrini diqqətdə saxlayan Ulu Öndər mütəxəssislərə “Elmimiz, mədəniyyətimiz yaşamalı, inkişaf etməli” şüarını əsas tutmağı tövsiyə edirdi. Tədrisin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının həm də dərslərlərdən, dərslərsizliklərdən asılı olduğunu dərk edən Ulu öndər Heydər Əliyev hələ 70-ci illərdə ali məktəblərin elmi-texniki bazasını inkişaf etdirməklə yanaşı, dövrün səviyyəsinə uyğun dərslərlərin vəziyyəti ilə maraqlanırdı. Məhz həmin dövrdə bütün

sahələr üzrə dərsliklər, dərs vəsaitləri, lüğətlər hazırlanıb nəşr olunurdu. Dərslik müəlliflərinə kifayət qədər yüksək qonorar təyin edilirdi.

Müstəqillik illərində Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsünə əsasən müntəzəm olaraq təhsil sistemində islahatlar aparılmışdır. 2003-cü ildə yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblərin əsaslı təmiri, müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair Dövlət Proqramı, xüsusi isdedada malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə proqramlar və onların reallaşdırılması da təhsilin inkişafı ilə bağlı görülən işlərin bir qismidir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə təhsildə həyata keçirilən ən mühüm yeniliklərdən biri latın qrafikalı əlifbanın həyata keçirilməsi olmuşdur (2001). Onun “Bizim bu günümüz, gələcəyimiz məhz latın əlifbası ilə bağlıdır” - müraciəti təhsil sistemində mühüm hadisə olmuşdu.

İstedadlı şəxslərin təhsilə olan marağını inkişaf etdirmək, onlarda stimulyat yaratmaq üçün Ümum-millî Liderin universitetlərə yüksək balla qəbul olunmuş, tələbə adını qazanmış abituriyentlərlə şəxsi təşəbbüsü ilə görüşdə “Prezident təqaüdü”nün təsis edilməsi qərarını açıqlaması onun təhsilə göstərdiyi qayğının bariz nümunəsidir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu milli dövlətçilik strategiyası davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilməkdədir. Xalqımız inanır ki, Ulu Öndər tərəfindən müəyyən edilmiş müdriklik və qətiyyət, həyatda pragmatizm, dövlət idarəçiliyində bacarıqlılıq davam etdirilir, bu da Azərbaycan dövlətinin tərəqqisi üçün ən böyük təminatdır. Əminik ki, bu dahi şəxsiyyətin ideyaları bundan sonra da daim yaşayacaq, gələcək nəsillərə örnək olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (2008). Müdrik fikirlər. I kitab (1993-1998) Bakı, 399 s.
2. Əliyev, H. (2008). Müstəqilliyimiz əbədidir: (Çoxcildliyin I-IX cildlərinin köməkçi aparatı). Bakı, 339 s.
3. Hüseynova, İradə (2004). Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, 472 s.

HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİLİN İNKİŞAFINA BÖYÜK QAYĞISI

Aytəkin Seyidova

Bakı Slavyan Universitetinin İbtidai təhsil kafedrasının baş müəllimi

Summary

An important stage in the development of education in Azerbaijan is associated with the name and activities of the National Leader Heydar Aliyev. Under the leadership of a National Leader, in the field of education, as in all areas, concrete and targeted steps were taken to ensure the formation of a reliable foundation for educational policy. National Leader Heydar Aliyev signed important decrees and orders relating to the field of education, and these documents played a special role in the development of this field. The National Leader paid special attention to the development of education in the second period of his leadership of Azerbaijan - 1993-2003: ample opportunities were created for integrating the country's education system into the world education system. Famous statements of the National Leader such as “education is the future of the nation”, “I don't know a higher name in the world than a teacher”, “Each of us, regardless of academic degree, knowledge, level of education, owes all our achievements to the school and the teacher”. “A teacher is a noble profession” have become real aphorisms of the Azerbaijan's people.

Key words: National Leader, education, development, teacher.

Резюме

С именем и деятельностью Общенационального Лидера Гейдара Алиева связан важный этап развития образования в Азербайджане. Под руководством общенационального лидера и в сфере образования, как и во всех сферах, были предприняты конкретные и целенаправленные шаги, обеспечившие формирование надежной основы образовательной политики. Гениальный лидер Гейдар Алиев подписал важные указы и распоряжения, касающиеся сферы образования, и эти документы сыграли особую роль в развитии этой сферы. Общенациональный лидер уделял особое внимание развитию образования и во второй период своего руководства Азербайджаном - 1993-2003 годы: были созданы широкие возможности для интеграции системы образования страны в мировую систему образования. Знаменитые высказывания Общенационального Лидера такие как «образование - будущее нации», «Я не знаю более высокого имени в мире, чем учитель», «Каждый из нас, незави-

симо от ученой степени, знаний, уровня образования, всеми своими достижениями обязан школе и учителю», «Учитель – благородная профессия» стали настоящими афоризмами азербайджанского народа.

Ключевые слова: *Общественный Лидер, образование, развитие, учитель.*

Azərbaycan təhsilinin mühüm inkişaf mərhələləri Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ümummilli liderin rəhbərliyi ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də konkret və məqsədyönlü addımlar atılmış, bu da təhsil siyasətinin etibarlı əsasının formalaşmasını təmin etmişdir. Ulu Öndərin təhsil sahəsinə diqqət və qayğısı əvəzsiz olub.

Hələ Azərbaycana rəhbərliyinin ilk dövründə Ulu Öndər elmin və təhsilin inkişafına lazımı diqqət yetirmiş, yüzlərlə azərbaycanlı gənc keçmiş SSRİ-nin aparıcı elm və təhsil mərkəzlərinə təhsil almağa göndərilirmişdi. Həmin gənclər Azərbaycan üçün çox vacib olan ixtisaslar üzrə təhsil alaraq, respublikamıza bacarıqlı mütəxəssislər kimi qayıdirdılar. Məhz həmin dövrdə Azərbaycan gənclərinin hərbi sənətə yiyələnməsi üçün Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi lisey yaradılmışdır. Azərbaycanda çoxlu sayda məktəb binası tikilərək istifadəyə verilmiş, ölkədə yeni ali təhsil müəssisələri açılmış, təhsil ocaqlarının maddi-texniki bazası möhkəmləndirilərək, lazımı avadanlıqla təchiz olunmuşdu.

Ulu Öndər Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövrü olan 1993-2003-cü illərdə də bu sahənin fəaliyyətinin yüksəldilməsinə xüsusi diqqət göstərib. Bu illərdə Azərbaycanın təhsil sistemi təkmilləşdirilib və təhsilimizin dünya təhsil sisteminə integrasiyası üçün geniş imkanlar yaradılıb. Xeyli sayda məktəb binaları tikilərək istifadəyə verilib, yeni dərslilər hazırlanıb və şagirdlərə pulsuz verilib. Təhsil üzrə müxtəlif proqram və layihələr hazırlanaraq uğurla həyata keçirilib (Hüseynova, 2004).

1998-ci ildə Azərbaycan müəllimlərinin qurultayında Ümummilli lider Heydər Əliyev geniş nitq söyləyib. Ulu Öndər təhsilimizin inkişafı ilə bağlı fikirlərini bildirib, tövsiyələrini verib. Müəllimlik peşəsini, müəllim əməyini həmişə yüksək qiymətləndirən müdrik rəhbər Heydər Əliyev deyirdi: “...Bizim müstəqil respublikamızda, Azərbaycan cəmiyyətində müəllim bu gün də, gələcəkdə də ən hörmətli insan kimi qəbul edilməlidir və müəllimlik peşəsi ən yüksək qiymətə layiq olan peşədir”.

Dahi rəhbər Heydər Əliyev təhsil sahəsi ilə bağlı mühüm fərman və sərəncamlar imzalayıb və bu sahənin inkişafında həmin sənədlərin xüsusi rolu olub.

Azərbaycan təhsilinin inkişafı sahəsində Ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətləri iki istiqamətdə getmişdir:

1) Heydər Əliyev milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri göstərişləri.

2) Heydər Əliyev milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrinin ahəngdar inkişaf yolunda gördüyü işlər.

Müdrik siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin parlaq ideyaları bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən qətiyyətlə həyata keçirilir. Son illər ölkəmizdə təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar, layihələr, dövlət proqramları bu sahəyə böyük töhfələr verib və verir. 2005-ci ildə Azərbaycan dünya təhsil məkanına - Bolonya prosesinə qoşulub. Təhsilimizin dünya təhsil sisteminə integrasiyası istiqamətində bu gün də mühüm tədbirlər həyata keçirilir. “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində minlərlə gənc Türkiyə, Almaniya, Fransa, Kanada, Rusiya, Sinqapur, ABŞ, Litva, Böyük Britaniya, İtaliya və digər ölkələrin ən nüfuzlu universitetlərində təhsilin müxtəlif pillələrində oxumağa göndərilib. Onlar respublikamız üçün zəruri olan ixtisaslar üzrə təhsil alırlar. Xaricdə oxumağa göndərilmiş gənclərin müəyyən hissəsi artıq təhsilini uğurla başa vuraraq ölkəmizə qayıdıb və müxtəlif qurumlarda çalışır.

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə reallaşdırılmış “Yeni Azərbaycana - yeni məktəblər” layihəsi çərçivəsində son illərdə ölkəmizdə müasir tələblərə cavab verən üç mindən çox məktəb binası tikilib istifadəyə verilib. Məktəblər yeni avadanlıqla təchiz edilib. Təhsil sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi istiqamətində əhəmiyyətli işlər görölüb (Mirələmov, 2003).

Azərbaycanda təhsilin dünyanın inkişaf tendensiyalarına və beynəlxalq standartlara cavab verən hazırkı səviyyəyə çatmasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləri az olmamışdır. İndi ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ümumi, texniki-peşə, orta ixtisas, ali, eləcə də əlavə təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi, güclü elmi-pedaqoji kadr öz mənbəyini Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil sahəsində aparılan uzaqgörən və məqsədyönlü siyasətdən almış, həyata keçirilən genişmiqyaslı təhsil quruculuğu işi gələcək inkişafın güclü təməlini qoymuşdur. Bütün bunlarla yanaşı təhsil sisteminə bir neçə islahatlar da aparmışdır. 2003-cü ildə yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, möv-

cud məktəblərin əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair Dövlət Proqramı, xüsusi isdedada malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə proqram və bununla bağlı digər proqramlar və onların reallaşdırılması da təhsilin inkişafı ilə bağlı görülən işlərin bir qismidir (Xələfov, 2003).

Bu gün Azərbaycanda təhsil sahəsi ilə yanaşı, elm, iqtisadiyyat, mədəniyyət, incəsənət və digər sahələr də çox sürətlə inkişaf edir. Azərbaycan öz inkişafına görə dünyanın öndə gedən ölkələrindən biridir. Bütün bu nailiyyətlər isə yalnız və yalnız Ümummilli lider, qüdrətli şəxsiyyət Heydər Əliyev siyasətinin bəhrələridir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (2008). Dövlət xalq üçündür: Kəlamlar, sitatlar, aforizmlər. Bakı, 400 s.
2. Hüseynova, İ.M. (2004). Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu: monoqrafiya. Bakı, 472 s.
3. Xələfov, A. (2003). Heydər Əliyev. Biblioqrafik məlumat kitabı. Bakı, 431 s.
4. Mirələmov, H.F. (2003). Zəfər yolu: esse. Bakı, 66 s.

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Узеир Зейналов

доктор философии по социологии, Начальник департамента образования
Мингячевирского государственного университета

Ламия Ибрагимова

старший специалист отдела обеспечения и оценки качества департамента образования
Мингячевирского государственного университета

Xülasə

Məruzənin mətnində Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi illər ərzində ölkəmizin təhsil sahəsinin inkişafına göstərdiyi xüsusi diqqət və qayğıdan, təhsilin bütün pillə və səviyyələrinin inkişaf etdirilməsi, milli kadr hazırlığı istiqamətində görülən işlərdən bəhs olunmuş, Ümummilli Liderin təhsillə bağlı çıxışlarından sitatlar gətirilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə ölkədə təhsil, elm və mədəniyyət öz intibah dövrünü yaşamışdır. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra cəmiyyətimizin hər bir sahəsində olduğu kimi, təhsil sahəsində də bir canlanma başlamışdır. Xüsusil vurğulanmışdır ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev siyasətinin təsiri nəticəsində orta, orta-ixtisas və ali məktəblərdə struktur dəyişiklikləri baş vermiş, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi quruculuq işləri aparılmış, problemin həlli üçün effektiv metodların tətbiqi irəli çəkilmişdir.

Açar sözlər: *Ümummilli lider, elm və təhsil, təhsil strategiyası, mərhələli inkişaf*

Summary

The article talks about the special attention and care that our country's national leader Heydar Aliyev has shown to the development of the education field, the development of all stages and levels of education, the work done in the direction of national personnel training, and quotes from the speeches of the national leader on education. It was noted that during the leadership of Heydar Aliyev, education, science and culture experienced their renaissance in the country. After Azerbaijan gained independence, a revival began in the field of education, as in every field of our society. It was especially emphasized that as a result of the great influence of our national leader Heydar Aliyev's policy, structural changes took place in secondary, secondary specialized and higher schools, serious construction works were carried out in order to strengthen the material and technical base of educational institutions, and the application of effective methods for solving the problem was promoted.

Key words: *National leader, science and education, educational strategy, gradual development*

Анализ исторических заслуг общенационального лидера Азербайджанского народа Гейдара Алиева на пути социально-экономического и культурного развития нашей республики показывает, что с точки зрения национальных и государственных интересов наша страна пережила период возрождения с бурным развитием во всех областях в годы правления Гейдара Алиева. Исторический опыт показывает, что главы государств, ценящие науку и образование, не только обеспечивают экономическое и культурное возрождение своих стран, но и вносят большой вклад в межкультурную культуру. С этой точки зрения забота и внимание, проявленные Великим лидером Гейдаром Алиевым к развитию национального об-

разования, отличаются его уникальностью. Сегодня можно с уверенностью сказать, что исторический этап, начавшийся в 60-х годах прошлого века, когда к власти пришел общенациональный лидер, воспринимается как период развития и возрождения сегодняшней азербайджанской науки. Вклад Г. Алиева в области национального воспитания и образования, его теоретические наставления и практическая работа оказали непосредственное влияние на гармоничное развитие различных областей образования сегодня. Это был большой импульс для того, чтобы поднять образование Азербайджана на новый современный уровень.

В своих выступлениях Г. Алиев всегда подчеркивал ценность системы образования и отмечал, что в стране есть люди с высшим образованием, знаниями, квалификацией, высоким интеллектом, и они составляют большинство общества. Если бы их не было, экономика Азербайджана не могла бы развиваться. Без них мы не смогли бы управлять Азербайджаном как независимым государством. Их нужно оценивать.

Гейдар Алиев поддерживал развитие образования во все периоды своего руководства. Так, Г.Алиев, уделявший особое внимание подготовке высококвалифицированных кадров в стране, руководил всей системой образования государства в 1982-1987 гг., когда работал в высшем руководстве бывшего СССР.

Благодаря его инициативе и заботе в 1970-х и 1980-х годах за пределами Азербайджана, в самых известных вузах бывшего СССР было создано более 250 специальностей, охватывающих более 80 областей народного хозяйства, науки, образования и культуры нашей Республики. Особой услугой в продвижении азербайджанского образования на более высокий уровень считается создание возможностей и условий для более чем 15 тысяч молодых азербайджанцев для получения высшего образования и подготовки высококвалифицированных специалистов. Благодаря его инициативе, вниманию и заботе Гейдар Алиев высоко оценил высококвалифицированных специалистов, обучавшихся за пределами Азербайджана в 70-х и 80-х годах, как «азербайджанских студентов, национальное богатство Азербайджана»

Он часто встречался с молодыми азербайджанскими студентами, обучающимися как в республике, так и за пределами Азербайджана, лично интересовался их заботами и проблемами, использовал все возможности для решения этих проблем. Все это актуализировало важность образовательной политики, ее беспримерных заслуг в деле подготовки высококвалифицированных национальных кадров, что является направлением политики национального лидера, направленной на обеспечение защиты наших национальных интересов.

"Сейчас Азербайджан - независимое государство. Как независимое государство нашей республики Азербайджан, создавая и развивая свою национальную концепцию богословия, без сомнения, область образования также должна создаваться на основе национальных целей и интересов. Эти идеи в речи общенационального лидера – наглядный пример того, о чем мы говорили выше.

На Конгрессе Азербайджана Гейдар Алиев выразил отношение государства к сфере образования и заявил, что «Как независимое государство мы строим собственную систему образования так, как хотим. Мы используем передовой опыт всех стран мира. Я верю, что на созданном до сих пор фундаменте Азербайджан еще больше улучшит образование и школу».

Рекомендации, данные Гейдаром Алиевым практически на всех встречах, особенно в обращениях к молодому поколению, касались образования и воспитания. «Образование является важной сферой жизни и деятельности каждого государства, страны, общества. Общество не может развиваться без образования. Необразованные люди сталкиваются со многими проблемами, чтобы использовать свои возможности в современных условиях. Будущее азербайджанского народа, будущее независимого Азербайджана зависит от тех знаний, образования и воспитания, которые получают сегодня молодые люди. Потому что уровень каждой нации определяется уровнем ее знаний. В частности, ведущей силой, ведущей силой каждой страны, каждого народа являются его знающие представители. Если каждое государство хочет обеспечить развитие своей страны, довести науку и культуру своего народа до мировых стандартов, оно должно, прежде всего, уделять внимание образованию, стремиться к развитию образования, создавать все возможности для образования.»

Общенациональный лидер, сделавший приоритетом развитие науки и образования в стране, подчеркнул бы, что развитие общества в целом происходит через образование и научный прогресс: «Наука всегда считалась высшей ценностью общества, наука высоко ценилась с древних времен, а гении, совершившие научные открытия, создали возможность для развития человеческого общества. Современная жизнь и будущее мира требуют от людей еще большего количества знаний. Для достижения уровня знаний также образование должно быть постоянным и должно последовательно развиваться. В будущем мы сможем еще больше повысить качество образования в Азербайджане. Будущее будет строиться на плечах знающих, ученых людей.

Ни для кого не секрет, что сегодня современное азербайджанское образование, основанное на знаниях, умениях и компетенциях, где результаты обучения превращаются в главный критерий, переживает период качественного развития. Сегодня, когда наше образование выходит на уровень международных образовательных стандартов, это положительный результат принятых нашим национальным лидером решений по развитию образования на всех этапах и уровнях. Считаем, что роль своевременных решений и практических действий Гейдара Алиева во всем этом развитии неоспорима.

Глава государства господин Ильхам Алиев, успешно продолживший заложенную Гейдаром Алиевым стратегию национального развития, считает приоритетным направлением принятые Государственные программы в сфере образовательной политики и решение всех вытекающих из нее вопросов.

Происхождение структурных изменений в средних, средних специальных, а также высших учебных заведениях, проведение серьезных строительных работ в направлении укрепления материально-технической базы учебных заведений, применение более эффективных методов решения существующих проблем являются частью меры, принимаемые в направлении будущего развития образования. Само собой разумеется, что, как и во всех областях, ценность, придаваемая человеческому капиталу, считается наивысшей ценностью в сфере образования. Подготовка образованных, высокоинтеллектуальных национальных кадров, которые в будущем будут представлять Азербайджан на мировой арене, является сегодня важнейшим требованием к учебным заведениям.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TARİX ELMİ

İntiqam Cəbraylov

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu,
pedaqogika elmləri doktoru, professor

Summary

The research deals with the activities of the National Leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, as a prominent political and statesman, a great historical figure, his attention and concern for science, including the history of Azerbaijan, and his scientific views. The periods of Heydar Aliyev's leadership of Azerbaijan (1969-1982; 1993-2003) are characterized as periods of dynamic development of the socio-economic, political and cultural life of the country. The successes achieved in the development of Azerbaijani historical science during these times are primarily related to Heydar Aliyev's policy. Heydar Aliyev is a great person who created history and wrote history. He put forward extremely serious scientific ideas about the history of Azerbaijan from the earliest times to the present day, and analyzed the characteristics of different historical stages from both a scientific and a political point of view. He has valuable ideas about the place and role of history, as well as the history of Azerbaijan, in the life of man and society. He noted that studying and researching the history of Azerbaijan is not only about studying the past, it is also about determining the development directions of the future and seeing the perspectives. In this regard, compared to other sciences, history, including Azerbaijani history, has a special importance. Scientific studies show that Heydar Aliyev's conceptual ideas play the role of a methodological basis for scientifically analyzing historical events and processes and drawing objective conclusions. He attached special importance to the writing of history, including the history of Azerbaijan, based on objective, scientific principles and emphasized that the results of historical events are also a means of education.

Key words: Heydar Aliyev, history of Azerbaijan, science, era, development

Резюме

В докладе рассматривается деятельность Общенационального Лидера Азербайджанского народа Гейдара Алиева как видного политического и государственного деятеля, его внимание и забота о науке, в том числе истории Азербайджана, его научные взгляды и рекомендации. Периоды руководства Азербайджаном Гейдара Алиева (1969-1982; 1993-2003 годы) характеризуются как времена динамичного развития социально-экономической, политической и культурной жизни страны. Успехи, достигнутые в развитии азербайджанской исторической науки за это время, в первую очередь связаны с деятельностью Гейдара Алиева. Гейдар Алиев – выдающийся человек, сотворивший современную историю Азербайджана и написавший историю. Он выдвинул новый научный подход к истории Азербайджана с древнейших времен до наших дней, проанализировал особенности различных исторических этапов как с научной, так и с политической точки зрения, которые дают ценные представления о месте и роли истории, в том числе истории Азербайджана, в жизни человека и общества. Он отметил, что изучение и исследование истории Азербайджана заключается не только в изучении прошлого, но и в видении перспектив развития будущего. В этой связи, по сравнению с другими науками, история, в том числе история Азербайджана, имеет особое значение. Научные исследования показывают, что концептуальные идеи Гейдара Алиева играют роль методологической основы для научного анализа исторических событий и процессов, получения объективных выводов. Он придавал особое значение написанию истории, в том числе истории Азербайджана, на основе объективных, научных принципов и подчеркивал, что результаты исторических событий являются также средством образования.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Общенациональный Лидер, история Азербайджана, наука, эпоха, развитие.

Böyük şəxsiyyət, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin fəaliyyəti Azərbaycan tarixində xüsusi mərhələ təşkil edir. Onun təkcə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlər deyil, əvvəlki illərdə də gördüyü işlər xalqımızın tarixinə qızıl hərfərlə yazılmışdır. Tarixi mənbələrdən məlumdur ki, Ulu Öndərimiz hələ təhlükəsizlik orqanlarında çalışdığı illərdə xalqımızın dəyərli övladlarının qorunmasında, milli mənafelərimizin müdafiə olunmasında böyük xidmətlər göstərmişdir. Ümum-milli Liderimizin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrü (1969-1982) ilk növbədə milli dirçəliş, milli oyanış dövrü, sonrakı illər isə müasir Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi möhkəmlənməsində hüquqi dövlətin qurulması dövrü kimi səciyyələnir. Məhz onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan xalqı müstəqilliyə doğru böyük yol keçərək, tarixi sınaqlardan üzü ağ çıxa bildi. Bu da onun Ümummilli Lider kimi uzaqgörən siyasətinin nəticəsi idi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi, dövlətçilik fəaliyyətində elm, təhsil, mədəniyyət məsələləri həmişə prioritet hesab olunmuş, cəmiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvələri sırasında məhz bu sahələrə xüsusi diqqət göstərməyin vacibliyi vurğulanmış və məqsədyönlü qətiyyətli addımlar atılmışdır (Əliyev, 1998).

Ümummilli Liderimiz xalqın inkişafında tarix elminin rolunu xüsusi olaraq qeyd edirdi. Çünki bu elm sahəsi xalqın ən qədim zamanlardan müasir dövrdəki olan tarixini öyrənməklə, milli kimlik məsələsini aydınlaşdırır, tarixi hadisə və proseslərin ibrət dərslərindən nəticə çıxarmağa zəmin yaradır, milli mübarizə yolunun çətinliklərini öyrədir, yeniyetmə və gənclərin dövlətə, dövlətçiliyə sədaqət, vətənpərvərlik ruhunda formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Ulu Öndərimiz bütün həyatı boyu gənc nəslin özünüdərk milli ruhda tərbiyə olunmasını ən vacib vəzifələrdən biri kimi diqqətdə saxlamış və çıxışlarında Vətən tarixini dərinlən öyrənməyin zəruriliyini göstərmişdir. O, haqlı olaraq deyirdi: “Hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz tarixini bilməlidir və tarixini də bilmək üçün gərək onu uşaqlıqdan bu işə cəlb edəsən, gərək orta məktəbdən cəlb edəsən” (Əliyev, 2007). Təbiidir ki, milli ruhlu tərbiyə işi bilavasitə təlimlə və dərslərdən tədbirlərlə bağlıdır. Bu işdə də Azərbaycan tarixi fənni geniş imkanlara malikdir. Fənnin məzmunu Azərbaycan tarix elminin nailiyyətləri əsasında müəyyən olunduğuna görə, aydın məsələdir ki, bu elm sahəsinə aid daha ciddi elmi araşdırmaların aparılması, tarixi həqiqətlərin konkret fakt və dəlillərlə izah edilməsi, milli tarixi yaddaşın möhkəmlənməsinə, inkişafına yönələn tədqiqatlara xüsusi əhəmiyyət verilməsi tələb olunur. Ona görə də Ulu Öndərimiz həmişə tarixi keçmişimizin obyektiv, elmi prinsiplər əsasında yazılmasını, şanlı dövlətçilik səhifələrinin doğru, düzgün təqdim edilməsini elm adamlarının, tədqiqatçıların ən vacib vəzifələri kimi əsaslandırırırdı. Eyni zamanda elm adamlarına xüsusi diqqət və qayğı göstərir, tarixi mövzuda elmi əsərlərin daha çox yazılmasına, tarixlə bağlı elmi nəşrlərin artırılmasına şərait yaradır, dəstək verirdi. Azərbaycan tarixi çoxcildliyinin akademik nəşrinin hazırlanması təşəbbüsü də Ümummilli Liderimizə məxsusdur. Ulu Öndər elmə dövlət qayğısından bəhs edərək deyirdi: “Azərbaycanda elmin inkişafı bu gün də, gələcəkdə də dövlətin əsas qayğılarından biridir, biri də olacaqdır və daim dövlətin himayəsi altında olacaqdır” (Əliyev, 2013).

Qeyd edək ki, müasir dövrdə Azərbaycan tarix elmi sahəsində çox böyük elmi nailiyyətlər əldə

olunmuşdur. Bu nailiyyətlərin əldə olunmasında Ulu Öndərimizin Vətən tarixinin tədqiqi və tədrisi ilə bağlı konseptual baxışlarının böyük rolu vardır. Əslində bu ideya və baxışlar tarixin tədqiq və tədrisinin metodoloji əsaslarıdır. Tarixin obyektiv, elmi əsaslarla öyrənilməsi, milli məzmunun həqiqətləri əks etdirməsi, tarixin dövlətçilik şüurunun formalaşdırılmasında rolu, tarixi biliklərin və təndəşliq tərbiyəsinə təsiri, Vətən, torpaq, millət sevgisinin məhz tarix vasitəsilə aşılınması, azərbaycançılıq məfkurəsinin təbliği, Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədiyi, dönməzliyi, daimiliyi, sarsılmazlığı, Azərbaycan xalqının qəhrəman xalq kimi tarixdə yeri, rolu barədə fikirləri metodoloji yanaşma baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Əliyev, I c., 2013; Əliyev, II c., 2013).

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq konsepsiyası xalqımızın milli birliyinin daha da möhkəmləndirilməsi, mübarizə əzminin gücləndirilməsində, yeni qələbələrin əldə edilməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin bəzi ərazisi erməni vandalları tərəfindən işğala məruz qalanda Ulu Öndərimiz belə bir fikri inamla söyləyirdi ki, biz itirilmiş ərazilərimizi geri qaytaracağıq, biz Qarabağa, Şuşaya, Laçına, Kəlbəcərə və digər bölgələrə qayıdacağıq, inanın ki, qayıdacağıq. O, xalqımızın gücünə, mübarizə əzminə, yetişən nəsillərin milli ruhlı, döyüşkən düşüncəsinə, gələcəkdə qələbə çalmaq əzminə möhkəm inanır, hər kəsi inanmağa çağırır və inandırır. Doğrudan da, belə oldu. 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan və 44 gün davam edən Vətən müharibəsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin rəhbərliyi, sərkərdəlik məharətilə Zəfərlə başa çatdı. 8 noyabrda qədim tarixə malik, möhtəşəm qala olan Şuşa şəhəri də düşməndən təmizləndi və işğaldan azad olunan bölgələrə Böyük Qayıdış başlandı. Bu hadisələr haqqında ciddi tədqiqatlar aparılmış və gələcəkdə də araşdırmalar davam edəcəkdir. Azərbaycan tarix elmini zənginləşdirən bu qəbili əsərlərdə də həmişə Heydər Əliyev ideyalarından, onuun uzaqgörən siyasətindən bəhs olunacaqdır.

Heydər Əliyev XX əsr Azərbaycan tarixindən bəhs edərkən onu bir neçə mərhələyə bölmüş və əsaslandırılmışdır. Ulu Öndər XX əsrin əvvəllərindən 1918-ci ilədək olan dövrü birinci, 1918-1920-ci illəri - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünü ikinci, 1920-1991-ci illəri üçüncü, 1991-ci ildən sonrakı dövrü isə dördüncü dövr kimi səciyyələndirmişdir.

Məlumdur ki, XX əsrin əvvəlləri olduqca mürəkkəb, ziddiyyətli dövr kimi yadda qalmışdır. Bu dövrdə XX əsrin əvvəllərində dünya iqtisadi böhranı, inqilablar, Birinci dünya müharibəsi, azərbaycanlılara qarşı soyqırımlar həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanda milli-demokratik proseslər baş vermişdir.

1918-1920-ci illər isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yarandığı, fəaliyyət göstərdiyi dövrüdür. 23 ay yaşamış AXC müsəlman Şərqində ilk demokratik respublika kimi tariximizdə dərin iz buraxmışdır.

XX əsr Azərbaycan tarixinin digər dövrləri də özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Sovet dövründə Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibində olsa da, özünün milli simasını qorumağa çalışmış, 1991-ci ildə milli müstəqilliyini bərpa etmişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının keçdiyi yola nəzər salarkən qəhrəman tarixi keçmişimizə obyektiv qiymət vermiş, xalqın milli simasının qorunmasında milli dəyərlərimizin böyük rol oynadığını qeyd etmişdir. O, 1920-1922-ci illəri-aprel işğalından SSRİ yaradılanadək olan dövrü müstəqilliyin saxlanması dövrü kimi izah etmişdir.

Ulu Öndərin özü əslində böyük tarix yaradan böyük şəxsiyyət idi. Bununla yanaşı, əminliklə demək olar ki, o, öz fikirləri, ideyaları, baxışları ilə həm də tarix yazmışdır. Bu ideyalar keçmişimizi, bugünümüzü göstərməklə yanaşı, həm də gələcəyimizi əks etdirir (Əliyev, 1997).

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin “ağ” və “qara” ləkələrdən təmizlənməsini, dövrün obyektiv mənzərəsinə xüsusi diqqət yetirməyi tövsiyə edirdi. O, xalqımızın türk mənşəli xalq kimi böyük dövlətlər yaratdığını, zəngin mədəni irsə sahib olduğunu, görkəmli şəxsiyyətlər yetişdirdiyini qeyd edir, Azərbaycan və Türkiyəni haqlı olaraq bir millət-iki dövlət kimi səciyyələndirirdi. O, Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığı və dostluğunu həm də inkişafımızın əsas hərəkətverici qüvvələrindən sayırdı. Bu ideyalar xalq arasında, o cümlədən elm adamları, tədqiqatçılar arasında çox böyük rəğbətlə, coşğu ilə qarşılandı. Azərbaycan və Türkiyə tarixşünaslığında türk tarixinə ümumi ortaq baxış konsepsiyası daha ciddi məzmun kəsb etməyə başladı.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev fəaliyyətində, irsində Vətən tarixinə, Azərbaycan tarixi elminə verilən töhfələr aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırıla bilər:

1. Heydər Əliyevin özü müasir Azərbaycan tarixinin ən qüdrətli şəxsiyyətidir.
2. Heydər Əliyev tarix yaradan böyük şəxsiyyətdir.
3. Heydər Əliyev tarix yazan böyük şəxsiyyətdir.
4. Heydər Əliyev görkəmli siyasi və dövlət xadimidir.
5. Heydər Əliyev Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq dövrələşdirmə aparmış, böyük tarixçi alimdir.
6. Heydər Əliyev konseptual baxışları ilə Azərbaycan tarixi və onun tədrisi metodikasının metodoloji əsaslarını müəyyənləşdirən böyük mütəfəkkir, zəka sahibidir.
7. Heydər Əliyevin fəaliyyəti Azərbaycan tarixinin xüsusi bir mərhələsini, milli dirçəliş, milli oyanış və milli müstəqilliyin bərpa və inkişafı, hüquqi dövlət quruculuğu dövrünü əhatə edir. Bu mərhələ həm də Azərbaycan tarix elminin inkişaf dövrüdür.
8. Heydər Əliyev Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni tarixinin hər birinin ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə dinamik inkişafını təmin edən böyük şəxsiyyətdir.
9. Heydər Əliyev türk xalqları və dövlətlərinin tarixində Azərbaycan tarixinin xüsusi çəkisini artıran türk dünyasının lideridir.
10. Heydər Əliyev irsi Azərbaycan tarix elmini zənginləşdirən möhtəşəm xəzinədir.
11. Heydər Əliyevin XX əsrdə baş verən hadisə və proseslərə verdiyi qiymət, onun təhlil və araşdırmaları ilk mənbə olaraq elmi xəzinədir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi. (2008). 7 cildə. 7-ci cild. Bakı: Elm, 608 s.
2. Əliyev, H. (2013). Azərbaycan elminin keşiyində. Sənədlər və materiallar. 2 cildə. I cild. Bakı: Turxan NPB, 668 s.
3. Əliyev, H. (2013). Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə çıxış. 21 sentyabr 1992-cü il. s.28. Azərbaycan elminin keşiyində. Sənədlər və materiallar. 2 cildə. II cild. Bakı: Turxan NPB, 640 s.
4. Əliyev, H.Ə. (1998). Azərbaycan Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdə nitq. 31 yanvar 1997. Müstəqilliyimiz əbədidir. Noyabr 1996-mart 1997. Səkkizinci kitab. Bakı: Azər nəşr, 488s. s.183-192.
5. Əliyev, H.Ə. (2007). Azərbaycanın təhsil işçiləri və bu il ali məktəblərə daxil olmuş tələbələrə görüşdə nitq. avqust 1999. Müstəqilliyimiz əbədidir. iyul 1999-sentyabr 1999. İyirmi birinci kitab. Bakı: Azər nəşr, 480s. s.115
6. Əliyev, H.Ə. (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir. iyun 1993 - may 1994. Birinci kitab. Bakı: Azər nəşr, 612s.
7. Xalqa bağlıslanan ömür (2004). III kitab / tərtib edən M.Xəlilov. Bakı: Şəms, 544 s.
8. Əliyev, İ. Mən istənilən səviyyədə mübarizəyə hazıram. (2001). III kitab. Bakı: Azərbaycan, 480 s.
9. Mahmudov, Y.M. (2003). Heydər Əliyev: Dünya tarixinin Azərbaycanlı dahisi // Dirçəliş-XXI əsr, №69, s.23-52.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

Aytən Daşdəmirova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi pedaqogika kafedrasının müəllimi

Summary

In the thesis talks about the role of the great leader Heydar Aliyev in the development of educational theory in Azerbaijan. The works carried out in this direction in different years are included in the analysis.

National leader Heydar Aliyev's policy on science and education in Azerbaijan is already showing its positive manifestation in reality. Thus, the great leader approached these areas with special sensitivity and always took care of them. In his speeches, the national leader repeatedly emphasized that education is a complex and very important field

and noted that "the field of education is neither industry, nor agriculture, nor trade. This is a field that reflects the special, intellectual aspect of society. In such a case, the education system should be approached very carefully and the attitude towards this system should be very sensitive. In the thesis also talks about young people, who are the main force in the development of education. Thus, during the years when national leader Heydar Aliyev led Soviet Azerbaijan, 5 new higher education institutions were opened in the country and the number of students in higher schools increased from 70 thousand to 100 thousand. Also, the genius leader tried to get Azerbaijanis to study in the most prestigious educational institutions of the former Union and created a fundamental change in this direction. As a result of Heydar Aliyev's initiative and direct patronage, starting from 1970, every year 800-900 young people were sent to study in the prestigious universities of the USSR, which made it possible to further strengthen the national personnel potential of the republic.

Key words: Azerbaijan, state, Heydar Aliyev, education, youth

Резюме

В тезисе говорится о роли великого лидера Гейдара Алиева в развитии теории образования в Азербайджане. В анализ включены работы, проведенные в этом направлении в разные годы.

Политика общенационального лидера Гейдара Алиева в области науки и образования в Азербайджане уже находит свое положительное проявление в реальности. Таким образом, великий вождь подходил к этим областям с особой чуткостью и всегда заботился о них. В своих выступлениях общенациональный лидер неоднократно подчеркивал, что образование является сложной и очень важной сферой и отмечал, что «сфера образования не является ни промышленностью, ни сельским хозяйством, ни торговлей. Это поле, отражающее особый, интеллектуальный аспект общества. В таком случае к системе образования нужно подходить очень внимательно и относиться к этой системе очень чутко. В тезисе также говорится о молодежи, которая является главной силой в развитии образования. Так, за годы, когда общенациональный лидер Гейдар Алиев руководил Советским Азербайджаном, в стране было открыто 5 новых высших учебных заведений, а количество студентов в высших учебных заведениях увеличилось с 70 тысяч до 100 тысяч. Также гениальный лидер пытался привлечь азербайджанцев к обучению в самых престижных учебных заведениях бывшего Союза и создал коренные изменения в этом направлении. В результате инициативы и непосредственного покровительства Гейдара Алиева, начиная с 1970 года, ежегодно 800-900 молодых людей направлялись на обучение в престижные вузы СССР, что позволяло еще больше укреплять национальный кадровый потенциал республики.

Ключевые слова: Азербайджан, государство, Гейдар Алиев, образование, молодежь.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təhsilin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Azərbaycanda göstərdiyi xidmətləri onun bütün fəaliyyəti dövründə mühüm bir sahəni təşkil edir. Belə ki, Heydər Əliyev istər Sovet dönməində Azərbaycan Respublikasının rəhbəri olduqda, istərsə də keçmiş SSRİ hökumətində vəzifə tutduğu müddətdə təhsil sahəsinə xüsusi diqqət yetirmiş, o zamankı islahatlar da onun ideya təşəbbüslərindən irəli gəlmişdir. 1993-cü ilin 15 iyununda xalqın istəyi ilə yenidən Azərbaycan dövlətinə rəhbərliyə başladıqdan sonra onun bu sahədəki fəaliyyəti milli xarakter daşması ilə səciyyələnmişdir. O, təhsil sahəsinə kompleks inkişafın sistemli və davamlı şəkildə getməsi üçün Dövlət Programını təsdiq etmişdir. Eyni zamanda təhsilin milli və ümumbəşəri dəyərlərə söykənərək, cəmiyyətin və texnologiyaların inkişafına müvafiq ənənəvi və qabaqcıl dünya təcrübəsini nəzərə alaraq modernləşməsinə təkan vermişdir.

Qısa zaman kəsiyində böyük nailiyyətlərin əldə olunması yalnız və yalnız Ulu öndər Heydər Əliyev fenomeni sayəsində mümkün olmuşdur. Məhz görkəmli dövlət xadimi, dünya miqyaslı siyasətçi, böyük insan Heydər Əliyevin təkrarsız fəaliyyəti xalqımızın Azərbaycanın işıqlı sabahına ümidlərini artırdı. Şübhə yoxdur ki, biz artıq əmin-amanlıq içərisində yaşayaraq, inkişaf yolu ilə inamla irəliləyirik. Bu yolun aparıcı qüvvələrindən biri isə Ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin daim qayğı və diqqəti ilə əhatə olunmuş Azərbaycan gəncliyidir.

Ulu Öndər deyirdi: "Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır" (3).

Azərbaycanda 1999-cu ildən həyata keçirilən təhsil islahatı bütün istiqamətlərdə artıq öz bəhrəsini vermişdir. Bununla da Ulu Öndərin qarşısına qoyduğu məqsədi düzgün və inamlı şəkildə aparıb və onun əyani sübutunu da görürük. Belə ki, təhsil islahatından irəli gələn bir çox məsələlər müasir dövrdə təhsilin əsasını təşkil edir desəm, fikrimcə, yanlışmaram. Fəal və interaktiv təlim metodları, Bolonya prosesi və kredit sistemi məhz buna bariz nümunədir.

"Təhsil sahəsində ən aktual məsələlərdən biri təlim-tərbiyənin məzmununun yeniləşdirilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq milli təhsil quruculuğu sahəsində başlıca vəzifə Heydər Əliyevin gös-

tərişini həyata keçirməkdən ibarətdir. Dövlət müstəqilliyinin xalqımıza bəxş etdiyi nemətlərdən biri də odur ki, biz artıq öz təhsil sistemimizi xalqımızın, millətimizin tarixinə, mənəviyyatına, ənənələrinə uyğun qururuq. Burada dərslərlərin dəyişməsi, yeni dərslərlərin yaranması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İndi dərs alan uşaqlar, gənclər gərək mütləq bizim yeni dərslərlər əsasında oxusunlar” (Əliyev, 2002).

Qeyd olunan fikirdən göründüyü kimi, təhsilin yeniləşməsi üçün hər bir şeyin təzələnməsi və müasir dövrü əks etdirən tələblər səviyyəsində olması çox vacib amillərdən biridir. Bu baxımdan “Ümumtəhsil məktəblərinin informasiya - kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər), “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin avadanlıqlarla təmin olunmasına dair İnkişaf Proqramı (2005-2009-cu illər), qiymətləndirmə ilə bağlı olan məsələlər və s. bu tipli işlər tədris prosesində mühüm yer tutur. 2004-cü ildən etibarən bütün ibtidai siniflərin I sinfindən başlayaraq, “İnformatika” fənninin tədrisi də buna nümunədir.

“Heydər Əliyev təhsilin məzmununu genişləndirilərək, onun müstəqil Azərbaycanın tələblərinə, xalqın mənəviyyatına uyğun qurulmasını vacib sayırdı. Buna görə də Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatının, tarixinin, təbiətinin, adət-ənənəsinin, dini dəyərlərin dərslərlər vasitəsilə öyrədilməsini tələb edirdi.

Heydər Əliyev məzmunlu biliyin güclü tərbiyəvi təsirə malik olduğunu nəzərə alaraq deyirdi: “Müstəqil Azərbaycanın hər bir gənci məktəbdə təhsil alaraq öz xalqının, millətinin qədim zamanlardan indiyə qədər olan tarixini gərək yaxşı bilsin. Əgər bunu bilməsə, həqiqi vətənpərvər ola bilməz. Əgər bunu bilməsə, öz millətinə olan mənsubiyyəti ilə istənilən səviyyədə fəxr edə bilməz. Ancaq təkcə tarix deyil, bizim zəngin ədəbiyyatımız da var. Biz dilimizlə fəxr etməliyik. Dil hər bir millətin milliliyinin əsasıdır. Ona görə də hər bir gənc öz ana dilini, Azərbaycan dilini, müasir Azərbaycan dilini gərək ən incəliklərinə qədər bilsin. Bu dildən istifadə etsin” (Ağayev, 2016).

Hər bir insanda tərbiyə, mənəviyyat, milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq kimi amilləri əsas tutan Ulu Öndər bu işlərin gedişatını öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd etmişdir. Belə ki, o, insan həyatında doğma yurda bağlı olmaq, Vətəni sevmək, vətənpərvər olmağı həmişə ön plana çəkmişdir.

“Demokratik cəmiyyət quruculuğunda yüksək mənəviyyatlı fəal vətəndaşın yetişdirilməsi başlıca vəzifədir. Heydər Əliyev bu keyfiyyəti bütövləşdirərək müstəqil dövlətin vətəndaş duyğusunu aliləşdirir və bunu mənəviyyat gözəllikləri sırasında ilkinliyə çatdırır. Onun mənəvi tərbiyənin məzmununa daxil etdiyi digər fəzil keyfiyyətlər məhz müstəqil ölkə vətəndaşının mahiyyətini aşkarlayan və onun cəmiyyətə faydalılığını meydana qoyan keyfiyyətlərdir.

- Azadlıqdan zövq almaq və onu qorumaq hissinə;
- Ölkəyə, yurda, insanlara gərəkli olmaq düşüncəsinə;
- Milli vətənpərvərliyi;
- Vətənin qorunmasına və inkişafına çalışmaq səyini;
- Vətəndaşlıq amalına yiyələnmək, qanunların aliliyinə riayət etmək, fəal həyat mövqeyi qazanmaq, sosial fəallıq göstərmək, xeyirxah, ədalətli, humanist, demokratik mövqeli olmaq istəyini;
- Milli-mənəvi və mədəni sərvətlərə yiyələnmək və onu göz bəbəyi kimi qorumağı;
- Dövlət dilini, milli tarixi və ədəbiyyatı sevməyi” (Ağayev, 2016).

İstedadlı gənclər, onlara göstərilən dövlət qayğısı da hər bir zaman aktual olmuşdur. Belə ki, Ulu Öndər uşaqlara qayğını dövlət strategiyasının mühüm bir istiqaməti kimi nəzərə alaraq, bu barədə əhəmiyyətli işlər görmüşdür. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasında qeyd olunur ki, maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq, istedadlı şəxslərin təhsilini davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir.

Qeyd olunan məsələ ilə bağlı Azərbaycanın gənc istedadlarının “Qızıl kitabı”nın yaranması və Ümummilli liderin “Azərbaycanda gənc istedadlara dövlət qayğısı haqqında” Fərmanı, 1997-ci il 12 sentyabr tarixli Fərmanı ilə xüsusi təqaüdlərin təsis olunması, ali məktəblərə qəbul imtahanlarında ən yüksək nəticələr göstərmiş tələbələrə hər il Prezident təqaüdünün verilməsi işlərin daha da möhkəmlənməsinə zəmin yaratmışdır. Məhz uşaqlara dövlət qayğısı və diqqətinin nəticəsidir ki, ölkə Prezidentinin 17 aprel 2006-cı il tarixli, 1414 nömrəli Sərəncamı ilə “Xüsusi istedadla malik uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2006–2010-cu illər) təsdiq edilmişdir.

“Ölkəmizdə məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən işlərin nəticəsi olaraq bu gün müasir Azərbaycan gəncliyi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Ölkə rəhbəri tərəfindən uğurla davam etdirilən dövlət gənclər siyasətinin düzgünlüyünü bu sahədə qazanılmış uğurlu nəticələr də təsdiqləyir. Prezident İlham Əliyevin gənclərin potensialından ölkənin mənafeyi naminə tam və düzgün istifadə olunması, onların faydalı məşğulluğunun, dövlət idarəçiliyi sistemində iştirakının təmin edilməsi məqsədilə 2005-ci il avqustun 30-da imzaladığı “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramının (2005-2009-cu illər) təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncamı da gənclərə dövlət qayğısının davamı idi” (5).

Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2007-ci ilin “Gənclər ili” elan edilməsi gənclərə ölkə Prezidenti tərəfindən böyük önəm verilməsinin növbəti sübutu oldu.

Bu baxımdan müasir dövrün əsas tələblərindən biri insan amilinin gücləndirilməsi, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır. Avropaya integrasiya siyasətini həyata keçirən Azərbaycan dövləti dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsinə və tətbiqinə xüsusi maraq göstərir. Dövlət başçısı İlham Əliyev yüksək ixtisaslı, yeni texnologiyaların tətbiqini bacaran gənc mütəxəssislərin yetişdirilməsini qarşıya ən ümdə vəzifə kimi qoyur. Prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə “2007-2015-ci illər üçün Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almaları ilə bağlı Dövlət Proqramı”nın təsdiqlənməsi və uğurla icrası da bu məqsədə xidmət edir.

Ulu Öndərin belə bir tövsiyəsi var... “hər bir vətəndaş çalışmalıdır ki, bizim gənc nəslimiz yaxşı tərbiyə alsın, yaxşı təhsil alsın, müasir tələblərə uyğun səviyyəyə çatsın”. Deməli, təhsil işinin təşkili elə qurulmalıdır ki, uşaqlar, yeniyetmələr, gənclər təhsildən kənarda qalmasınlar. Digər tərəfdən, tədris ocaqlarında təlim-tərbiyə işi yaxşı nəticələr versin.

Ümumilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda ali təhsilin inkişafına və azərbaycanlıların ölkədən kənar tanınmış ali məktəblərdə təhsil almalarına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Hələ sovetlər dönəmində o, bu sahədə çox çalışdı. Əvvəlcə orta-ixtisas, sonra ali hərbi təhsilin bu sahədə fəaliyyəti üçün xeyli iş gördü. 1991-ci ildə Azərbaycan dövlət müstəqilliyini ikinci dəfə əldə etdikdən sonra isə milli təhlükəsizlik, aviasiya, dənizçilik akademiya və universitetlərinin yaradılması Heydər Əliyevin təhsil siyasətinin nə qədər strateji əhəmiyyətli olduğunu göstərmişdir.

Ulu Öndərin hər bir gəncdə Azərbaycançılıq hissinin formalaşdırılması ideyası milli tərbiyə konsepsiyasının ana xəttini təşkil etməlidir. Yaşadığı ölkədən, vətəndaşı olduğu dövlətdən asılı olmayaraq, harada azərbaycanlı varsa, onda Azərbaycançılıq hissi özünü biruzə verməlidir. Bu hiss Azərbaycan, Vətən məhəbbətindən irəli gəlir. Ulu öndərin qeyd etdiyi sözlər yerinə düşür. O, demişdir ki, Azərbaycanı sevmək Azərbaycançılıq hissiyyatını özündə cəm etmək deməkdir. İndi müstəqil Azərbaycan Respublikası məlum olan Azərbaycanın hüduqları çərçivəsindədir. Keçmiş dövrlərdə, keçmiş əsrlərdə Azərbaycan dövləti daha da geniş ərazidə olmuşdur. İndi bizim Azərbaycandan savayı dünyanın çox ölkələrində azərbaycanlılar yaşayır. Onlar da azərbaycanlılardır, onlar da Azərbaycançılıq hissləri ilə yaşamalılar.

Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq ideyası ümumi birlik yaradan, insanları bir-birinə yaxınlaşdıran, bir məqsəd və məna uğrunda mübarizəyə qoşan ən dəyərli konseptual yanaşmadır. Burada hər bir xalqın mədəniyyətini qorumaq, Azərbaycançılıq ideyasını əsas tutmaq ən vacib məsələ hesab olunur. Həmin məsələlərin tədris prosesində tətbiqi ən önəmli məsələlərdən biridir. Bu isə Heydər Əliyevin təhsil siyasətinin ana xəttini təşkil edir.

Heydər Əliyev dövlət dilinin, dövlət rəmzlərinin müqəddəslik səviyyəsində tutularaq öyrədilməsini tələb edirdi. İstəyirdi ki, təhsil vasitəsilə Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı, coğrafiyası, təbiəti, ekologiyası, dini-mənəvi dəyərlərimiz, adət-ənənələrimiz, mədəniyyətimiz şagirdlərə mükəmməl şəkildə aşılansın. Bunun üçün informasiya və tədris bazasının mükəmməl olması qayğısına qalırdı.

“O, böyük vətənpərvərlik duyğusu, müdrik şəxsiyyət, dahi siyasətçi – dövlət adamı kimi himnimizə çox yüksək qiymət verərək söyləyirdi: “Azərbaycanın gözəl himni var. Sevindiricidir ki, bu himn hələ 1918-ci ildə yazılıbdır. Bunun müəllifi bizim böyük bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovdur. Himnin sözlərini böyük şairimiz Əhməd Cavad yazıbdır. Onun musiqisi də çox gözəldir, sözləri də çox mənalıdır, gözəldir. Mən xarici ölkələrə səfər edərkən hər yerdə iki himn çalınır – Azərbaycanın himni, bir də getdiyimiz ölkənin himni. Hər ölkənin himni hər ölkənin özünə görə əzizdir. Öz xalqının musiqisini, mənəvi xüsusiyyətlərini əks etdirir. Bu təbiidir. Ancaq mən hər yerdə müqayisə edib görürəm ki, bizim himnin müəllifləri bu himni nə qədər böyük məharətlə yaradıblar.

Hər dəfə xarici ölkələrdə himni dinləyərkən mən yenidən iftixar hissi duyuram. Ancaq himni dinləmək yox, onu oxumaq lazımdır. Bizdə təəssüf ki, bu ənənə yaranmayıbdır. Mən hesab edirəm ki, bu, bizim həyatımızda çatışmazlıqdır. Himn çalınan vaxt insanlar bu himnin sözlərini oxumalıdırlar. Bunun əhəmiyyəti var. Bir var ki, onu dinləyəsən, bir də var ki, o mahnının, musiqinin sədaları altında o sözləri tələffüz edəsən, oxuyasan. Bunlar da insanlarda vətənpərvərlik hissinin daha da möhkəmlənməsinə kömək edir. Eyni zamanda, bu, ona görə vacibdir ki, himnimizə xüsusi hörmətin təzahürüdür. Ona görə də mən bütün məktəblərin – ali və orta məktəblərin qarşısında vəzifə qoyuram ki, qısa bir müddətdə bütün şagirdlər, tələbələr, müəllimlər Azərbaycan himnini oxusunlar” (4).

Yekun olaraq qeyd etmək istərdim ki, Ulu öndərin hər yeni tədris ilində bir ümumtəhsil məktəbində olması, ali məktəblərə qəbul olmuş tələbələrə, xarici ölkələrə təhsil almağa gedən gənclərlə görüşü, təhsil işçilərinin qurultaylarındakı iştirakı və bunların hər birində proqram mahiyyətli məruzə və çıxışları Azərbaycan təhsilinin baş məqsəd və vəzifələrini aydınlaşdıran konseptual sənədlərdir. Qeyd olunan cəhətlərin hər biri müasir dövrdə ölkə prezidenti İlham Əliyev və birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən qoyulan ənənələrə uyğun olaraq uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, Ə.Ə. (2016). Nəsillərə örnək insan. Bakı, Mütərcim.
2. Əliyev, H.Ə. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı, Təhsil.
3. <https://nuhcixan.az/news/cemiyyet/>
4. <https://nuhcixan.az/news/cemiyyet/>
5. <http://modern.az/articles/10912/1/>

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN TƏMƏLİNİN MÖHKƏMLƏNMƏSİNDƏ VƏ İNKİŞAFINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Afət Əliyeva

Bakı Slavyan Universitetinin Avropa dilləri kafedrasının müəllimi

Summary

The development of science and education in Azerbaijan is connected with the name of our national leader Heydar Aliyev. Our great leader paid great attention and care to this field during all periods of his leadership of the country and gave great importance to raising the intellectual level of the people. From the first days of his leadership in Azerbaijan, the determined leader and genius began to take serious measures to eliminate the factors hindering the development of education, and he considered the education of worthy citizens for our country to be the main task of the day. In addition to these, he put forward the application of the achievements in science and education in various fields of the economy as the main condition for the strengthening and recognition of our republic. The comprehensive role of Heydar Aliyev has always been brought to the fore at all levels of Azerbaijani education, the reforms in the field of education have been constantly updated, and the international relations of education have expanded and its integration into the world education system has intensified. In the written article, national leader Heydar Aliyev's implementation of a number of educational reforms with high perseverance and determination, and as a result his integration into the world, was specially noted. He especially emphasized that the development of science, education, sensitive attitude to national and moral values were the main principles and practices of the activities of the great leader Heydar Aliyev and his worthy successor İlham Aliyev during the leadership of the independent Republic of Azerbaijan. Heydar Aliyev is a phenomenal personality who wrote the newest history of Azerbaijan with his great constructive policy in all fields, including education! In a word, the head of state, İlham Aliyev, who confidently continues this policy, has kept alive the glorious history created by the great leader and laid the foundation of a new historical epoch with his activities.

Key words: Azerbaijan, Heydar Aliyev, decisive leader, education, development

Резюме

Развитие науки и образования в Азербайджане связано с именем нашего общенационального лидера Гейдара Алиева. Наш великий лидер уделял этой области огромное внимание и заботу во все периоды своего руководства страной, придавал большое значение повышению интеллектуального уровня народа. С первых дней своего руководства Азербайджаном целеустремленный лидер и гений начал предпринимать серьезные меры по устранению факторов, мешающих развитию образования, и главной задачей дня считал воспитание достойных граждан для нашей страны. Помимо этого, он выдвигал применение достижений науки и образования в различных областях экономики как главное условие укрепления и признания нашей республики. Всеобъемлющая роль Гейдара

Алиева всегда выдвигалась на первый план на всех уровнях азербайджанского образования, реформы в сфере образования постоянно обновлялись, расширялись международные связи образования и усиливалась его интеграция в мировую систему образования. В докладе особо отмечено осуществление общенациональным лидером Гейдаром Алиевым ряда образовательных реформ с высокой настойчивостью и решимостью и, как следствие, его интеграция в мир. Особо подчеркнуто, что развитие науки, образования, чуткое отношение к национальным и нравственным ценностям были основными принципами и практиками деятельности великого лидера Гейдара Алиева и его достойного преемника Ильхама Алиева в период руководства независимой Азербайджанской Республикой. Гейдар Алиев – феноменальная личность, написавшая новейшую историю Азербайджана своей великой созидательной политикой во всех областях, в том числе и в образовании! Одним словом, глава государства Ильхам Алиев, уверенно продолжая эту политику, сохранил славную историю, созданную великим лидером, и своей деятельностью заложил фундамент новой исторической эпохи.

Ключевые слова: *Азербайджан, Гейдар Алиев, решительный лидер, образование, развитие*

Azərbaycan tarixinin Ulu öndər Heydər Əliyev dövrü taleyüklü məqamları, dövlətçilik uğrunda gərgin mübarizə və s. ilə bütöv bir mərhələ, epoxadır. Azərbaycanın son yarım əsrlik dövrü Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı və şəxsiyyəti, dövlətçilik təfəkkürü ilə ayrılmaz vəhdət təşkil edir. Məhz Azərbaycan xalqının milli-mədəni dəyərlərinin qorunması, sosial həyat tərzinin yaxşılaşdırılması, demokratik inkişafın yüksəlişinə nail olunması, təhsilin təməlinin və səviyyəsinin möhkəmləndirilməsi Heydər Əliyev strategiyasının uğurlu təzahürlərləri kimi qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev görkəmli dövlət xadimi kimi fəaliyyəti ictimai həyatın bütün sahələrində - iqtisadiyyatda, elm və təhsildə, təsərrüfatda, mədəniyyətdə və s. azad, sərbəst və müstəqillik ideyalarının formalaşmasına yönəlmişdir. Ulu öndərin zəngin mədəni irsində təhsil məsələləri önəmli və vacib yer tutur.

Ulu öndər Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrlərində elm və təhsilə yüksək qayğı ilə yanaşmışdır. Bütün fəaliyyəti dövründə qətiyyətli lider təhsil sahəsinə olan qayğı və diqqətini əsirgəməmişdir. Onun elm və təhsilin, milli mənəvi dəyərlərin əsl himəyadarı idi, Ulu öndər Heydər Əliyevin 70-ci illərdə minlərlə azərbaycanlı gəncin respublikamızın hüduqlarından kənarda ali təhsil almasına, ixtisaslı kadr kimi yetişməsinə hər cür kömək göstərməsi də onun xeyirxahlığının və təhsilin təməldən möhkəmləndirilməsi söylərinin bariz ifadəsidir. Respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə 10 mindən artıq gənci keçmiş SSRİ respublikalarının ali məktəblərinə təhsil almağa göndərən Ulu öndər Heydər Əliyev yüksək ixtisaslı, vicdanlı və peşəkar kadrların hazırlanması, dövlət idarəçiliyi sisteminin sağlamlaşdırılması məsələlərinə ciddi fikir vermişdir. O, Azərbaycanda bir sıra yeni ixtisaslar üzrə – informasiya texnologiyaları, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq münasibətlər, aviasiya və s. – mütəxəssis hazırlayan ali məktəblərin olmadığını nəzərə alaraq minlərlə azərbaycanlı gəncin Moskva, Kiyev, Minsk və başqa şəhərlərdəki nüfuzlu ali məktəblərə göndərilməsini təmin etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev çıxışlarında təhsil haqqında bir sıra dəyərli fikirlər qeyd etmişdir: “Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin mədəni irsini, elmini dünya standartları səviyyəsinə çatdırsın, o mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır.”

Ümummilli Lider təhsilə həmişə strateji bir sahə kimi yanaşmış və təhsil islahatlarının təkamül yolu ilə aparılmasının tərəfdarı kimi çıxış etmiş və bu yönümdə fəaliyyət göstərmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında" 30 mart 1998-ci ildə imzaladığı sərəncam, həmçinin 15 iyun 1999-cu il tarixdə təsdiqlədiyi "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı" Azərbaycanda təhsil standartlarının yeni dövrün şərtlərinə uyğunlaşdırılması prosesinə böyük təkan verdi. Qeyd olunan sənədlərdə irəli sürülən vəzifələrə uyğun milli təhsilimizin məzmunca təkmilləşdirilməsi, dünya təcürbəsi və milli ənənələr əsasında inkişafı təmin olundu, müasir tədris proqramları, dərslilər hazırlandı, ayrı-ayrı təhsil sahələri və fənlər üzrə yeni standartlar tətbiq edildi. Milli təhsilimizin banisi qeyd etmişdir ki: “Təhsil sahəsi xalqımızın bu günü, millətimizin gələcəyi üçün ən vacib sahədir. Təhsil sistemi elə bir sistemdir ki, burada heç bir inqilabi dəyişiklik ola olmaz. Ümumiyyətlə, bizim həyatımızın bütün sahələrində dəyişikliklər təkamül xarakteri, tədrici dəyişikliklər xarakteri daşıyır... Təhsil qanunu elə bir qanundur ki, təhsil islahatları elə islahatlardır ki, iqtisadiyyatdan, maliyyədən, başqa sahələrdən fərqli olaraq, bunda bütün cəmiyyətin iştirakı vacibdir.”

Ulu öndər Heydər Əliyev qazanılmış hər hansı bir nailiyyətlə kifayətlənmirdi. Xüsusən, elm və təhsil sahəsində görüləcək işlərin çoxunun hələ qabaqda olduğunu da tez-tez vurğulayırdı: “Bu gün biz müstəqil Azərbaycanda bütün təhsilin – orta, texniki peşə, orta ixtisas məktəblərinin və ali məktəblərin işinin yaxşılaşdırılması sahəsində ciddi tədbirlər görməliyik. Mən hesab edirəm ki, bunlar həm qəbul olunacaq təhsil qanununda, həm də təhsil islahatı ilə əlaqədar qəbul ediləcək qanunda və qərarlarda öz əksini tapacaqdır.” (Əliyev, 1997)

Ulu öndər Heydər Əliyev zaman-zaman qəbul etdiyi tarixi qərarları ilə, sözün əsl mənasında, yeniləşməkdə olan müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusuna çevrildi. 1994-cü il sentyabrın 20-də ölkənin tarixində son dərəcə tələyüklü bir hadisə baş verdi. Azərbaycan dövlətinin və xalqının firavan və xoşbəxt həyatının zəmanətinə çevrilmiş, sürətli inkişafa və tərəqqiyə, müstəqilliyin dönməzliyinə və təhlükəsizliyinə təminat verən, neft müqaviləsi – “Əsrin müqaviləsi” imzalandı. Elə bu dövrdən etibarən Azərbaycan Respublikası bütün sosial-iqtisadi istiqamətlərdə sürətlə inkişaf etməyə başladı. Tezliklə ölkədə siyasi-iqtisadi sabilliyi təmin edən Ulu Öndər ölkəyə rəhbərlik etdiyi əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, müstəqil Azərbaycanda da elmin, təhsilin hamisinə çevrildi. Dövlət rəhbəri və siyasətçi kimi bütün müsbət xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən Ulu öndər Heydər Əliyev çox düzgün olaraq elm-təhsil sahəsinə xüsusi diqqətin cəlb olunmasına nail oldu.

Aydın məsələdir ki, hər hansı bir milləti məhv etmək üçün onun elmini, təhsilini məhv etmək kifayətdir. Məhz bu nöqteyi- nəzərdən yanaşdıqda, Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etdi. Ölkəyə rəhbərliyin ilk illərində sürətli iqtisadi inkişafın təmin edilməsini, Azərbaycanın dünyaya yaxından inteqrasiya olunmasını, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə çevrilməsini əsas məqsəd kimi seçən Ümummilli Lider ölkədə təhsil islahatları aparılmasının zəruriliyini vurğulayaraq, hər bir inkişafın elm və təhsildən asılı olduğunu qeyd edirdi. Ulu Öndərin öz sözləri ilə desək: “Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərinlən öyrəndikdən sonra prioritet olan, mühüm sahələr müəyyən edilməlidir”.

Beləliklə, Ulu öndər Heydər Əliyevin ölkənin müasir tarixində xidməti və həyata keçirdiyi fəaliyyəti, missiyası, bu sistemdə özünü bürüzə verən əsas cəhətlərdən biri onun Azərbaycanın intibahının əsasını qoymasıdır. Həm də, bu, sadəcə, ənənəvi həyat irəliləyişinin ardıcılığı sistemindən irəli gələn adi inkişaf yox, keyfiyyət dəyişikliyinə gətirib çıxarmağa qadir olan sürətli yüksəlişdir. Əslində, bu, Ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi missiyasının təntənəsi, müasir Azərbaycanın yaradılması deməkdir.

Nəticədə, Ulu öndər Heydər Əliyevin yaratdığı müstəqil Azərbaycan dövləti indi güclü Azərbaycan dövləti kimi tanıtma nişanına sahib ola bilmiş və bu statusunu qoruyub saxlamağa davam etməkdədir. Vaxtilə hər birimizin qürur mənbəyi olan müstəqil Azərbaycan indi bütün azərbaycanlıların hər sahədə ixtiyarına çevrilmiş güclü Azərbaycandır. Qırx il bundan əvvəl başlayan yol davam edir. Azərbaycan bu yolla irəliləyərək yüksəlir, inkişafın sürəti ilə dünyanı heyrətə salır. Ötən əsrin 70-ci illərində ölkəmiz bu cür inkişafı yaşamışdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyaları bu gün prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. I kitab. Bakı: Azər nəşr, 597s.
2. Heydər Əliyevin müdrik kəlamları: Heydər Əliyev təhsil haqqında <http://www.clb.az/html/heydar.aliyev.application.9.htm>
3. Mirzəzadə, R. (1998). Azərbaycanı dünyaya saydıran adam. Bakı, 400s.
4. Səmədov, A. (2010). Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təhsilə və təhsil xadimlərinə qayğısı. Gəncə, 30-103s.
5. Ulu öndər Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu və Azərbaycanın diplomatik uğurları // https://azertag.az/xeber/Ulu_ondər_Heydər_Aliyevin_xarici_siyaset_kursu_ve_Azerbaycanin_diplomatik_uqurlari-1223469 12.12.2018.
6. <https://lib.aliyevheritage.org/az3307901.html>.
7. <https://oxubil.info/aforizmler/heyder-eliyevin-tarixe-dusen-kelamlari/>

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏRBIYƏ KONSEPSİYASI

Pirali Əliyev

Bakı Slavyan Universitetinin Pedagogika və psixologiya kafedrasının müdiri,
pedagogika üzrə elmlər doktoru, professor

Summary

One of the actual problems of pedagogy was investigated in Mariza's thesis. Thus, the process of globalization in the world in the 21st century has affected the education of children and youth in one way or another. What kind of help can the great leader Heydar Aliyev's scientific legacy give to educators in overcoming this deficiency? During the investigation carried out by interview, survey and analysis methods in the research we can come to the conclusion that the scientific heritage of the national leader is a concept of education according to its content and methods. In the concept of education, children and young people get wide opportunities for Azerbaijanism, patriotism, spiritual and moral, ethics, love for invitation and state attributes, orientation to work and professions, physical education, legal education, economic and environmental education. Based on this concept, children and young people can get an opportunity to be well-educated.

Key words: *concept, education, patriotism, work and professional orientation, physical education*

Резюме

В тезисах доклада исследуется одна из актуальных проблем педагогики. Так как, процесс глобализации в мире в XXI веке так или иначе повлиял на образование детей и молодежи. Какую помощь в преодолении этих недостатков может оказать педагогам научное наследие Общенационального лидера Гейдара Алиева? В ходе исследования с использованием методов интервью, опроса и анализа были сделаны следующие выводы: научное наследие Общенационального лидера по её содержанию и методам можем назвать концепцией.

В концепции отражены широкие возможности для воспитания детей и молодежи в духе азербайджанства, патриотизма, духовно-нравственного и этического совершенствования, любви к Родине и государственным атрибутам, ориентации на труд и профессию, физического воспитания, юридической грамотности, экономического и экологического образования. На основе этой концепции можно успешно проводить работу по воспитанию детей и молодежи.

Ключевые слова: *концепция, воспитание, патриотизм, трудовая и профессиональная направленность, физическое воспитание.*

Ulu öndər Heydər Əliyevin elmi irsində uşaq-gənclərin tərbiyə konsepsiyası xüsusi yer tutur. Bu konsepsiyanın məzmunu milli və bəşəri dəyərləri özündə qoruyub saxlamaqla, bundan sonra da gələcək nəsillərə xidmət göstərəcəkdir. 21-ci əsrdə zəruri olan beynəlxalq və milli qeyri-funksional səriştələr baxımından Ümummilli Liderin elmi irsi araşdırılarkən aşağıdakı nəticəyə gəldik:

- **azərbaycançılıq** ideyasının əsasında milli şüurun və əməldə milli birliyin formalaşdırılması; Ulu Öndər deyirdi: “Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir”. Prezident İ.H. Əliyev (Əliyev, 2012) deyir: “Biz bütün sahələrdə bugünkü Azərbaycan reallıqlarında Heydər Əliyevin izini görürük. Güclü və möhkəm təməl, milli dəyərlər üzərində müasir dövlətin qurulması Heydər Əliyev siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Onun təşəbbüsü ilə dövlətimizin ideoloji əsasları formalaşmışdır. Azərbaycançılıq məfkurəsini cəmiyyətə təqdim edən məhz Heydər Əliyev olmuşdur. Bu gün azərbaycançılıq fəlsəfəsi bizim əsas ideoloji dayaqlarımızdan biridir”.

- **vətənpərvərlik tərbiyəsi.** Uşaq - gənclərin vətənpərvərlik şüurunun formalaşması, vətənə məhəbbət, sədaqət, vətəndaşlıq borcu və vətənin maraqlarının müdafiəsi üzrə Konstitusiyaya vəzifələrinin yerinə yetirilməsi;

Ulu Öndər deyirdi: “Hər bir vətəndaş vətənpərvər olmalıdır. Əgər öz vətənini, torpağını, xalqını sevməsən, öz xalqının mənəvi dəyərlərinə sadıq olmasan, şübhəsiz ki, başqa şeyləri də qiymətləndirə bilməzsən. İndi bizim əsas vəzifəmiz gənclərdə vətənpərvərlik ruhunu, milli ruhu, döyüş ruhunu qaldırmaqdır. Vətəni, torpağı müdafiə etmək, hər bir gənc üçün müqəddəs vəzifə olmalıdır”.

Heydər Əliyev gənclər qarşısında çıxışında vətənpərvərlik tərbiyəsinə diqqət yetirməyi vurğulayıb: “Azərbaycanın suverenliyi hər bir azərbaycanlı vətəndaş üçün ən müqəddəs məqsəddir, ən müqəddəs vəzifədir. Belə olan halda biz öz taleyimizin sahibi kimi, vətənimizi, torpaqlarımızı öz gücümüzlə qorumalıyıq. Bunu xalq, bizim gənclər, ordu sıralarındakı vətən oğulları etməlidirlər. Ona görə orta məktəblərdə bir tərəfdən hərbi tədrisə, gənclərin fiziki hazırlığına ciddi fikir verilməlidir, digər tərəfdən isə gənclərdə vətənpərvərlik hissini yüksəltmək, vətəni qorumağa hazır olmaq ruhunda tərbiyə etmək lazımdır”.

- **mənəvi-əxlaqi dəyərlərin, etik şüurun formalaşdırılması** və bu tələblərə cavab verən fəal həyat və vətəndaş mövqeyinin, ölkənin və dövlətin ictimai-siyasi fəaliyyətində iştirakının formalaşdırılması; “Azərbaycan xalqı, tarix boyunca yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik xalq olub. İndi də belədir”. “Xalqları dil qədər, milli-mənəvi ənənələr qədər, dəyərlər qədər birləşdirən başqa bir vasitə yoxdur”, “Azərbaycanlıları birləşdirən milli mənsubiyyətimizdir, tarixi köklərimizdir, milli-mənəvi dəyərlərimizdir, milli mədəniyyətimizdir, şeirlərimiz, mahnılarımız, incəsənətimiz, xalqımıza mənsub olan adət - ənənələrimizdir”. “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə, mentalitetinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adətlərini yaşatmalıyıq”.

- **dövlətçiliyə, dövlət atributlarına məhəbbət hissini formalaşdırılması** və gerb, bayraq, himnin mətni və onlardan təlim-tərbiyə prosesində məqsədyönlü istifadəsi;

Bu sahədə “Azərbaycan Respublikasının dövlət atributlarının təbliği işinin gücləndirilməsi haqqında” sərəncamı müstəsna rol oynamışdır. Bu sənədin əhəmiyyətini Ulu Öndər belə izah edir: “Dövlət atributlarının mahiyyətinin və əhəmiyyətinin əhali arasında geniş təbliğ olunması, gənc nəslin Azərbaycan bayrağına, gerbinə və himninə hörmət ruhunda tərbiyə edilməsi vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasının mühüm amillərindən biridir”. “Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olur”.

- **əmək və peşəyönümü işinin məzmununun müasirləşdirilməsi**, əmək bazarın tələbatına uyğun bacarıqların formalaşdırılması, peşə bacarıqlarının və peşə etikasının tərbiyəsi, peşəkar uyğunlaşma sərişələri və əmək bazarında davranış qaydalarına riayət olunmasını əsas göstərici sayırdı. Məqsədyönlü, müstəqil, tədbirli, məsuliyyətli, ünsiyyətçi, əməkdaşlıq etməyi bacaran, çalışqan (əməksevər, zəhmətkeş), intizamlı, təşəbbüskar, lider sərişələrinin inkişafına xüsusi önəm verirdi. “Gənclik günlərindən, aylarından, gənclik illərindən səmərəli istifadə edin, boş yerə vaxt sərf etməyin, yaxşı oxuyun, yaxşı təhsil alın, özünüzü həyata, əmək fəaliyyətinə, gələcəyə yaxşı hazırlayın”

- **fiziki tərbiyə**, uşaq, yeniyetmə və gənclərin fiziki səhhət problemlərinin kompleks həlli, bu prosesin nəticəsi kimi fiziki və mənəvi təkmilləşmə, gənc nəsildə fiziki tərbiyə məşğələlərinə olan şüurlu tələbin formalaşması; sağlam həyat tərzinə dəstək, sağlam yaşam məsələlərində uşaqlar üçün müvafiq şəraitin yaradılması; uşaqlarda sağlamlıq mədəniyyəti, fiziki mədəniyyət və fiziki tərbiyə dərslərinə tələb, şəxsi gigiyenaya maraq, onu optimal vəziyyətdə saxlamaq və fərdi sağlamlıq proqramı hazırlamaq bacarıqlarının formalaşdırmaq.

Fiziki tərbiyə və sağlam həyat tərzini sahəsində aşağıdakı məsələlərin həllini vacib hesab edirdi:

-təhlükəsiz, fəal, konstruktiv, ekoloji baxımdan sağlam həyatın formalaşdırılması; uşaq - gənclərdə sağlam həyat tərzinə əsaslanan dəyərlərin tərbiyəsi; uşaq və valideynlər arasında sağlamlıq üzrə maarifləndirici işlərin təşkili; kütləvi informasiya vasitələrində sağlam həyat tərzini idealları, fiziki tərbiyə və sağlamlığı mühafizə davranış nümunələrinin uşaqlara təqdim edilməsi; uşaq - gənclərin sağlamlığının qorunması üçün ekoloji, valeoloji və digər layihələrin yaradılması; yeniyetmələrdə narkotik vasitələrdən və psixoaktiv maddələrdən istifadəyə müqavimət göstərmək bacarığının formalaşdırılması; yaş və bilik səviyyəsinə müvafiq uşaqların psixoaktiv maddələr, HIV infeksiyası haqqında elmi məlumatlarla təmin edilməsi; yeniyetmələrin sağlam həyat tərzini dəyərlərinin mənimsənilməsinə dəstək verilməsi; təhsil müəssisələrinin sosial-müdafiə funksiyalarının gücləndirilməsi; uşaqların fiziki, zehni və psixoloji hazırlıqlarının möhkəmləndirilməsi; ehtiyat bazasının möhkəmləndirilməsi və qorunması; valideyn və müəllimlər üçün maarifləndirici profilaktik tədris proqramlarının hazırlanması və tətbiqi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev fiziki tərbiyə və idmanın inkişafına çox böyük diqqət ayırmış və öz çıxışlarının birində bu haqda belə demişdir: “İdmanın və bədən tərbiyəsinin inkişafı üçün

görülən işlər, gələcəkdə görəcəyimiz işlər, dövlətin və hökumətin siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir". "Xalqımız, millətimiz genetik xüsusiyyətlərinə görə fiziki cəhətdən sağlam insanlardan ibarət olan xalqdır, millətdir. Fiziki sağlamlıq və fiziki güc mənəvi sağlamlıqla bərabər Azərbaycan xalqına, millətinə xas olan xüsusiyyətdir. Amma bu xüsusiyyət həmişə bizim daxilimizdə qalıbdır. Keçmiş dövrlərdə də, əsrlərdən-əslərə pəhləvanlarımız da, güləşçilərimiz də, oxatanlarımız da, fiziki imkanlarını cürbəcür oyunlarda nümayiş etdirənlərimiz də olubdur. Ancaq məlum olan səbəblərə görə bunlar yalnız öz ölkəmizin çərçivəsində qalıb, dünya miqyasına çıxmayıbdır. İndi isə xalqımızın, millətimizin bu imkanlarını dünyada nümayiş etdirmək fürsəti almışıq. Bu, böyük hadisə, böyük nailiyyətdir. Şəxsən mən bununla fəxr edirəm. Hesab edirəm ki, Azərbaycanın hər bir vətəndaşının bununla fəxr etməyə haqqı var".

- hüquq tərbiyəsi, sivil yaşam tərzinin formalaşdırılması; haqqbilən: hüquqi mədəniyyətə sadıq; Vətənin haqqını bilən və təmin edən; Vətənə xidmət edənlərin haqqını bilən və təmin edən; dili, dini, mədəniyyəti eyni olanların haqqını bilən və təmin edən; multikultural mədəniyyətinə loyal; ekoloji mədəniyyətə sadıq.

1995-ci ilin noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyamızın müəllifi məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevdir. Komissiyanın 10 noyabr 1995-ci il tarixli iclasında demişdi: "Komissiyanın sədri kimi mən bu böyük tarixi sənədin hazırlanmasında öz şəxsi məsuliyyətimi daim dərk etmişəm, bu gün də dərk edirəm. Ona görə də bu sənədin hazırlanmasına xeyli vaxt sərf etmişəm. Haqqım var deyəm ki, çox zəhmət çəkmişəm. Hər bir kəlmənin, hər bir sözün mənasını dəfələrlə araşdırmışam, onun bu gün üçün, gələcək üçün nə qədər əsaslı olmasını dəfələrlə təhlil etmişəm. Mən çox rahatlıq hissi ilə bu layihənin altından imza atıram və bu layihəyə görə tam cavabdeh olduğumu bu gün bəyan edirəm. Hesab edirəm ki, biz Azərbaycanın bu günü, gələcəyi üçün çox böyük bir sənəd - siyasi, hüquqi sənəd yaratmışıq".

- ekoloji tərbiyə. Ulu öndər Heydər Əliyevin tərbiyə konsepsiyasında "ekoloji tərbiyə", "ekoloji təhsil", "ekoloji təfəkkür", "ekologiya", "sosial ekologiya", "insan ekologiyası", "ekoloji fiziologiya", "kənd təsərrüfatı ekologiyası", "şəhərlərin ekologiyası", "ekoloji müharibə" və s. məsələlər mühüm yer tutur. Ulu Öndər ekoloji tərbiyə konsepsiyasında aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsini mühüm sayırdı: böyüyən nəsildə ekoloji şüuru formalaşdırmaq; uşaq və gənclərdə doğma təbiətə, ətraf mühitə məhəbbət və qayğılı münasibət, onun korlanmasına qarşı barışmazlıq hissləri aşılamaq; təbiəti mühafizə üzrə zəruri bacarıq və vərdislər formalaşdırmaq, gənc nəslə fəal ekoloji fəaliyyətə hazırlamaq. Bu ideyalar Heydər Əliyevin Prezidentlik dönəmində qəbul olunmuş "Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında" Qanunda (10 dekabr 2002) əks olunmuşdur. Ulu Öndər bildirirdi:

"Hər bir insan ağac əkməlidir, becərməlidir, böyütməlidir. Əgər kimsə sağlam ağacı kəirsə, o, nəinki xalqına, millətinə, ölkəsinə xəyanət edir, o, öz ailəsinə, özü-özünə xəyanət edir..."

- iqtisadi tərbiyə- tərbiyəçilər və tərbiyə alanları arasında təbiət, təsərrüfat və istehsalın, maraqlarının və tələbatlarının yaranmasına yönəlmiş münasibətlərdir. Ulu Öndər deyirdi "İqtisadiyyatı güclü olan ölkə hər şeyə qadirdir". Ulu öndər Heydər Əliyevin tərbiyə konsepsiyasının tərkibində xüsusi məzmunla malik olan iqtisadi tərbiyə XXI əsrin funksional və qeyri-funksional səriştləri ilə səsləşir. Belə ki, özünü inkişaf etdirən (Workmanship, Focus on quality, Self Development, Need to Achieve); qabaqcıl (Curiosity); sosial-iqtisadi mədəniyyətə malik (Sociability, Social Awareness); biznesyönlü (Business Orientation, Commercial Power, Customer Orientation, Service orientation); dəyər verən və faydalanan (Appreciation); çevik (Dəyişikliklərə uyğunlaşmaq, Adopting a variety of roles, Cognitive Flexibility, Flexible Behaviour, Adaptability) səriştləri bunlara nümunə ola bilər.

Fikrimizcə, çox zəngin məzmunla malik olan Ulu öndər Heydər Əliyevin elmi irsi uşaq-gənclərin tərbiyəsində mühüm rol oynamış və gələcək illərdə də neçə-neçə nəsilləri tərbiyə edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (1996, 6 fevral). Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitq // Azərbaycan qəz.

2. Əliyev, İ.H. (2012-ci il, 11 may). Ulu öndərin anadan olmasının 89-cu ildönümü və Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyətinin 8 illiyi münasibətilə keçirilən təntənəli mərasimdə nitqindən / Azərbaycan qəz.

3. Əliyev, H.Ə. (1994). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 2, 604s
4. Əliyev, H.Ə. (1998). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 7, 520 s.
5. Əliyev, H.Ə. (2004). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 13, 520 s.
6. Əliyev, H.Ə. (2006). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 18, 552 s.
7. Əliyev, H.Ə. (2008). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 3, 504 s.
8. Əliyev, H.Ə. (2011). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə) / Bakı: Azərneşr, c. 31, 512 s.
9. Əliyev, H.Ə. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir / Bakı: Təhsil, 302 s.
10. Əliyev H.Ə. (1998, 25 sentyabr). Azərbaycan Müəllimlərinin XI qurultayındakı nitqi. 26 sentyabr, 1998-ci il // Azərbaycan qəz.

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ ROLU

İmran Əmirov

Sumqayıt Dövlət Universitetinin baş müəllimi

Təranə Şəfiyeva

Sumqayıt Dövlət Universitetinin əməkdaşı

Summary

The aim of the article is to examine the historical activity of the national leader on the development of science and education in our republic. Here, the historical decisions made by H.Aliyev in the field of education during his rule and their service to the progress of our people have been clarified. Education, which is a strategic field in the socio-economic development of our country, is always in the center of attention of the head of the country and its continuous improvement is interpreted as an important factor. In order to improve the development of our republic in all fields, it was specially emphasized that the training of educated and skilled personnel in the field of science and education is one of the main priority tasks.

Key words: science, education, gross domestic product, personnel training, intellectual level

Резюме

Цель статьи - рассмотреть историческую деятельность общенационального лидера по развитию науки и образования в нашей республике. Здесь освещены исторические решения, принятые Г.Алиевым в области образования в период его правления, и их служение прогрессу нашего народа. Образование, являющееся стратегической сферой социально-экономического развития нашей страны, всегда находится в центре внимания главы государства и его постоянное совершенствование трактуется как важный фактор. В целях обеспечения развития нашей республики во всех сферах было особо подчеркнуто, что подготовка образованных и квалифицированных кадров в области науки и образования является одной из главных приоритетных задач.

Ключевые слова: наука, образование, валовой внутренний продукт, подготовка кадров, интеллектуальный уровень.

Beynəlxalq aləmdə özünün haqq sözünü deyən Siahlı Qüvvəllərin Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə 44 günlük Vətən müharibəsini qalibiyyətlə başa vuran Azərbaycan Respublikası ərazi bütövlüyünü təmin etdi. Beynəlxalq qanunların Azərbaycan Respublikası ilə bağlı qərarlarının icrasının aliliyini təmin edən ölkəmiz özünün uğurlu iqtisadi siyasətini həyata keçirməklə yeni nailiyyətlər əldə etməkdə davam edir. Ümumi daxili məhsul istehsalının ötən il artması nəticəsində onun 133825,8 mln.man. təşkil etməsi, eləcə də qeyri-neft sektorunun 9,1% (69826 mln.man) yüksəlməsi cari ildə də iqtisadiyyatımızın artıma meyilli olacağını proqnoz etməyə əsas verir (Cabbarov, 2017).

Dövlətçiliyimizin mənafeyinin, iqtisadi qüdrətinin gücləndirilməsində qeyri-neft sektorlarından biri kimi elm və təhsilin inkişafının özünəməxsus rolu danılmazdır. Xalqımızın sosial-iqtisadi inkişafı, onun özünü dərk etməsi və tərəqqisi vətəndaşların intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsilə sıx əlaqədardır. Azərbaycan Respublikasında dövlətimizin bütün istiqamətlərdə, eləcə də elmin və təhsilin inkişafına nəzər salmaqla təhlilini aparsaq dahi Heydər Əliyevin ölçüyə gəlməyən rolunu görmək mümkün deyildir.

Sosial-iqtisadi sahədə irəliləyişlərə nail olunmasında Ulu öndər Heydər Əliyev elmə və təhsilə önəm verilməsini hər zaman diqqət mərkəzində saxlamışdır. Azərbaycan cəmiyyətinin inkişafında təhsilin rolunu yüksək qiymətləndirən öz xalqının böyük oğlu qeyd edirdi ki, yüksək intellektə, elmə, bilik və bacarıqlara malik olan insanların sayəsində respublikamız hərtərəfli inkişaf etmişdir.

Xalqın potensialını ortaya çıxarmağa çalışan Ümummilli Liderimizin fəaliyyəti 2 sosial-iqtisadi və siyasi sistemi əhatə edir. Ölkəmizin yeni tarixinə nəzər salsaq elmin inkişaf tarixində Ulu öndər Heydər Əliyevin rolunu 2 dövrə: 1970-ci illərdən 1993-cü illərədək olan dövrə və respublikamızın müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövrlərə ayırmaq olar. Göstərilən hər bir dövrdə xalqının fədakar oğlu elm və təhsilin, eləcə də mədəniyyətin inkişaf etdirilməsinə böyük qayğı ilə yanaşmışdır.

Respublikaya rəhbərliyin 1-ci dövründə Ulu öndər Heydər Əliyev təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının yaradılmasına, gənclərimizin ölkəmizdən kənarda təhsilini davam etdirməsinə, akademik sistemdə elmi-tədqiqatların aparılmasına yönələn lazım olan addımları atdı. O, həmin dövrdə ölkə başçısı kimi bildirdi ki, dövlətçiliyimizin möhkəm və müstəqil olması yüksək ixtisaslı kadrların və mütəxəssislərin hazırlanmasının üzərindən, başqa sözlə desək elm və təhsilin inkişafından keçir. Buna görə də Ulu Öndər elmin və təhsilin inkişafına əlverişli şərait yaratmaqla ölkəmizdə intellektual resursları sosial-iqtisadi inkişafın daha da sürətləndirilməsinə səfərbər etmişdi. Xalqın sədaqətli oğlu bildirdi ki, elmin və maarifləndirmənin inkişafı cəmiyyətimizin inkişafına gətirib çıxartmaqla iqtisadiyyatımızın bütün istiqamətlərdə irəliləməsinə səbəb olacaqdır. Buna görə də o, elmin inkişafı üçün sərf edəcək qüvvəsini əsirgəməirdi. Baxılan dövrə nəzər yetirsək bu zaman xalqımız elm və təhsilin inkişafı üçün önəmli rol oynayan yeni məktəblərin tikintisi, bacarıqlı və ixtisaslı kadr hazırlığının həyata keçirilməsində mühüm rol oynayan ali və orta ixtisas müəssisələrinin açılmasının şahidi olmuşdur. Həmin illərdə möhtərəm rəhbərin idarəçiliyi nəticəsində regionlarımızda 800-ə qədər məktəbin istifadəyə verilməsi, respublika üzrə ali təhsil müəssisələrinin və tələbələrinin sayına uyğun olaraq 17-yə və 100 minə çatdırılması onun öz xalqına atalıq qayğısının göstərməsini bir daha təsdiqləyir.

Ölkəmizdə keyfiyyətli və əhatəli təhsilin inkişafına səbəb olan Ulu Öndər onun hüquqi bazasının yaradılması üzrə də mühüm addımlar atmışdır. Belə ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin sədrliyi ilə hazırlanan və 12.11.95-ci ildə referendumla qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya layihəsində təhsil ilə bağlı 42-ci maddə təsbit olunmuşdur. Həmin maddəyə əsasən ölkə vətəndaşlarının hər birinin təhsil almaq hüququ ilə yanaşı dövlətimizin pulsuz icbari ümumi təhsil almaq hüququna təminat verməsi və dövlətin təhsil standartlarının təyin etməsi məsələləri təsbit olunmuşdur. Səsvərmə yolu ilə qəbul edilən ölkəmizin Əsas Qanununda təhsil sisteminin dövlətin nəzarətində olması və istedadlı şəxslərin təhsil almasına dövlətimizin zəmanət verməsi müddəaları da öz əksini tapmışdır (Konstitusiya, 2002).

Təhsil sistemində daima islahatlar aparan Ulu Öndər təhsillə əlaqədar çox mühüm qərarlar qəbul etməklə yanaşı azərbaycanlı gənclərin xaricdə təhsil almasına xüsusi önəm verirdi. Respublikamızda təhsilin təkmilləşdirilməsinə təşəbbüs göstərən Ümummilli Lider elmin, təsərrüfatçılığın, sosial sahənin, mədəniyyətin və dövlət strukturlarının bütün sahələri üzrə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında da tarixi dönüş yaratmışdır. Suveren dövlət kimi Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini təmin edən gənclərdən zabıt heyətin hazırlanmasının da əsasını Ulu Öndər qoymuşdur. Onun himayəsi altında 1000-ə qədər azərbaycanlı gənc SSRİ-nin tanınmış ali təhsil ocaqlarına göndərilməklə dövlətimizin milli kadr potensialı xeyli gücləndirilmişdir. Ulu Öndər təhsil sisteminin davamlı təkmilləşdirilməsində və onu hamı üçün əlçatan etməsində tarixi qərarlar qəbul etməklə yanaşı nəzəri-praktiki, siyasi, ideoloji baxımdan dövlətçiliyimizin gücləndirilməsinə hərtərəfli imkanlar yaratmışdır (Naxçıvanlı, 2006).

Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində nailiyyətlərinin müstəqillik dövründə də Ümummilli Lider elmin və təhsilin inkişaf etdirilməsi istiqamətində də yeni töhfələr vermişdir. Dövlət başçısı kimi Ulu öndər Heydər Əliyev baxılan dövrdə də elm və təhsilin dayanıqlı inkişaf etdirilməsi məsələlərini daim diqqətdə saxlamışdır. O, Azərbaycan təhsilinin dünyanın İEO-nin təhsil təcrübəsinə uyğun inkişaf etdirilməsi üzrə müxtəlif tədbirlər görmüş və dövlət səviyyəsində sənədlər təsdiqləmişdir. Təhsil sahəsində yaranan problemlərin kompleks həll edilməsinə çalışan xalqın böyük oğlu ümumtəhsil məktəblərində maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi istiqamətində də böyük işlər görmüşdür. Ulu öndər Heydər Əliyev ölkəmizdə gerçəkləşdirilən təhsil siyasətinə uyğun olaraq ali məktəbdə təhsil alanların elmi-tədqiqat işlərində iştirakı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasının əhəmiyyətini görürdü. Ona görə də gənclərimizin elmi konfranslarda, simpoziumlarda, müxtəlif olimpiadalarda və digər elmi tədbirlərdə iştirak etməsinin nəticəsində hələ yaxın gələcəkdə ölkəmiz yeni bəhrələr görəcəkdir.

Müasir dövrdə Ulu öndər Heydər Əliyevin elm və təhsil sahəsində həyata keçirdiyi siyasəti Ali Baş Komandan İlhan Əliyev müvəffəqiyyətlə davam etdirir. Ölkəmizin qloballaşan dünyada tanınmasında elm və təhsilin strateji əhəmiyyət kəsb etməsini önə çıxardan ölkə prezidenti qəbul etdiyi sərəncam və fərmanlarla Ümummilli Liderin yolunu israrla davam etdirməkdədir. Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya - kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramının (2005-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” (21.08.04), “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu (19.06.09), “Azərbaycanda təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” (24.10.13), “Elm haqqında” (14.06.16), “2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramı” (2019), “Azərbaycan Respublikasında-elm və təhsil sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” (28.07.22) və digər bir sıra sənədlər elm və təhsilin inkişafının ölkəmizin tərəqqisində prioritet bir sahə olduğunu göstərir.

Beləliklə, aparılan araşdırmalar nəticəsində aşağıdakı qənaətlərə gəlmək mümkündür:

- dövlətimizin sosial-iqtisadi inkişafında əldə etdiyi nailiyyətin özəyində elmin və təhsilin inkişaf etdirilməsinin dayandığını Ulu öndər Heydər Əliyev aydın görürdü;

- Ulu Öndər gerçəkləşdirdiyi ədalətli və düzgün siyasət nəticəsində müasir elmin inkişaf istiqamətləri dövlətimizin maraqlarına uyğun qurulmuşdur;

- indiki günün tələblərinə müvafiq elmi işçilərin hazırlanması ilə yanaşı global iqtisadi şəraitə inteqrasiya edilməsinə Ümummilli Lider önəm vermişdir;

- xalqımızın böyük oğlunun rəhbərliyi dönməsində elmin və təhsilin davamlı inkişaf etdirilməsi yönündə ölkəmizin intellektual potensialın səfərbər edilməsinə nail olunmuşdur;

- elm və təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatların elmi baxımdan əsaslandırılması məqsədilə müvafiq qanunların, zəruri olan normativ sənədlərin, mühüm dövlət proqramlarının və s. vaxtında qəbul olunması tarixi əhəmiyyət kəsb etmişdir;

- müstəqilliyimizin daha da gücləndirilməsində Ulu öndər Heydər Əliyevin elm və təhsil sahəsində həyata keçirdiyi uğurlu siyasət milli maraqlara söykənməklə dövlətçiliyimizlə vəhdət təşkil edərək həyata keçirilmişdir;

- beynəlxalq tələblərə uyğun olaraq elm və təhsilin inkişafını təmin edən Ulu Öndər təhsili strateji bir sahəyə çevirməklə milli təhlükəsizliyimizin təmin olunmasında mühüm amillərdən biri kimi diqqət mərkəzində saxladı və s.

Ədəbiyyat

1. Cabbarov, M. Azərbaycanda ÜDM artıb. <https://az.trend.az/business/3698683.html>
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: “Hüquq ədəbiyyatı” nəşr., 2002, 84 s.
3. Naxçıvanlı, A., İsmayılov, Ə. (2006). Böyük inkişaf yolunun mərhələləri Heydər Əliyev: Təhsil. Elm. Məktəb. Bakı: Müəllim, 400 s.

TƏHSİL İSLAHATLARI -MÜASİR AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN QURUCUSU HEYDƏR ƏLİYEVİN RƏHBƏRLİYİNDƏ

Sayalı İbrahimova

Bakı Slavyan Universitetinin

Tibbi biliklərin əsasları və Mülki Müdafiə kafedrasının baş müəllimi

Summary

The purpose of this thesis is to explain the history of the fundamental reforms carried out by Heydar Aliyev, the national leader, the great architect of Azerbaijan, in the field of education of our country and the essence that sheds light on this day. The thesis emphasizes the importance of the reforms that Heydar Aliyev was the founder of at all levels of education. In this direction, 4 sub-headings were defined, and an overview of science and economic development, general education, higher education and medical education was considered. At the same time, it is justified that educational reforms during Heydar Aliyev's time as part of Azerbaijan's Soviet Union and in the years of independence were related to the name of the National leader. On the other hand, the thesis talks about the introduction of the new regulation in the preparation of textbooks of standards in general education, the stages of educational reforms, the

priorities of adapting the higher education system to the requirements of the modern world, the legislative acts affecting the development of education abroad, medical education and health care system. In the article, an imaginary portrait of the great leader as the founder of the progressive education strategy, the person who laid the foundations of the unified science-education policy, the architect of the new stage in the development of the medical education system, the patron of science and education, and national-spiritual values was created. The article was prepared in order to present the legacy of Heydar Aliyev on the next scientific platform within the framework of the measures determined according to the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan Mr. İlham Aliyev dated November 28, 2022 on declaring 2023 "Year of Heydar Aliyev" in the Republic of Azerbaijan.

Key words: Great Leader, education, reform, medicine, administration

Резюме

Целью доклада является разъяснение истории коренных реформ, проведенных общенациональным лидером, великим архитектором в области образования независимого Азербайджана Гейдаром Алиевым, которые остаются актуальными и на сегодняшний день. В статье подчеркивается важность реформ, основоположником которых был Гейдар Алиев, на всех уровнях образования. В этом направлении были определены 4 подрубрики, а также рассмотрен обзор науки и экономического развития, общего образования, высшего образования и медицинского образования. В то же время обосновывается то, что образовательные реформы при Гейдаре Алиеве в Азербайджане в составе Советского Союза и в годы независимости были связаны с именем общенационального лидера. С другой стороны, в статье говорится о введении нового регламента в подготовку учебников стандартов общего образования, этапах образовательных реформ, приоритетах адаптации системы высшего образования к требованиям современного мира, законодательные акты, влияющие на развитие образования за рубежом, медицинского образования и системы здравоохранения. В докладе представлен воображаемый портрет великого вождя - как основоположника прогрессивной образовательной стратегии, человека, заложившего основы единой научно-образовательной политики, архитектора нового этапа развития системы медицинского образования, покровителя науки и просвещения, и национально-духовных ценностей. Статья подготовлена с целью представления наследия Гейдара Алиева на очередной научной площадке в рамках мероприятий, определенных в соответствии с Указом Президента Азербайджанской Республики господина Ильхама Алиева от 28 ноября 2022 года об объявлении 2023 года как «Год Гейдара Алиева» в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: общенациональный лидер, образование, реформа, медицина, законодательные акты

Təhsil islahatlarına təkan verən iqtisadi amil, elm və sənayenin qarşılıqlı inkişafı.

Ölkəmizdə elmin, təhsilin inkişafı sahəsində mövcud ənənələrin milli məqsədə yönəldilməsi, bu ənənələrin çağdaş dövrün tələbləri səviyyəsində inkişafı, istisnasız olaraq müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. İlk növbədə, yeni fundamental elmi biliklər əldə etmək zəminində respublikamızın yanacaq–enerji kompleksinin yenidən qurulması, neft–kimya, metallurgiya, maşınqayırma komplekslərinin inkişafı, aqrar və torpaq islahatlarının səmərəliliyinin və sürətinin artırılması ilə bağlı problemlərin həlli əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. İctimai elmlər sahəsində müstəqillik illərində xeyli nailiyyətlər qazanılmışdır. İqtisadçı alimlərimiz müasir şəraitdə respublika iqtisadiyyatının inkişafı, onun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş ən mühüm sosial–iqtisadi məsələlərlə bağlı, o cümlədən bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması demokratik inkişafın və məşğulluğun sosial–iqtisadi problemləri, ölkə sənayesində struktur–investisiya problemləri, Azərbaycanda elmin potensialından səmərəli istifadə edilməsi, sahibkarlığın formalaşması və inkişaf məsələləri, aqrar münasibətlərin bazar iqtisadiyyatı tələblərinə uyğun tənzimlənməsi və s. aktual mövzularda tədqiqat işləri aparılmış və mühüm elmi nəticələr əldə olunmuşdur.

Ümumi təhsildə standartların dərslik hazırlığında yeni rəqlamentin tətbiqi. Ulu Öndər tərəqqinin elm sahəsinin inkişafı ilə əlaqədar olduğunu vurğulamaqla yanaşı, prosesin ən aşağı pillədən başlamasının vacib olduğunu da çox yaxşı bilirdi. Belə ki, o, təhsil müəssisələrini normal vəziyyət halına gətirməklə təhsilin milli tərəqqisinin həqiqi, güclü amilinə çevrilməsi üçün bu sahədə geniş islahatlar proqramının işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi vəzifəsini irəli sürdü. Təhsil sahəsində islahatlar aparılmasına dövlət təminatını gücləndirdi. Bu məqsədlə ölkə Prezidenti 1998-ci ilin martında “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyası yaradılması haqqında” sərəncam imzaladı. Dövlət komissiyası tərəfindən qısa müddətdə “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahatlar proqramı” hazırlandı, hərtərəfli müzakirələrdən sonra təkmilləşdirilmiş variantda 1999-cu ilin iyununda dövlət başçımız tərəfindən imzalandı və qüvvəyə mindi. Həmin proqram Azərbaycanda təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını vacib saysa da, eyni zamanda milli təhsil ənənələrimizə sədaqətin və varisliyin də parlaq təzahürünə çevrildi, respublikamızda heç

bir başqa ölkənin təhsil sisteminin olduğu kimi tətbiq edilməsinin yolverilməzliyini göstərdi. İslahat proqramının 3 mərhələdə (1999, 2000-2003-cü illər, 2004-cü ildən sonrakı dövr) həyata keçirilməsi və bu mərhələlərdə 130-a qədər konkret tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan təhsil tarixində ilk dəfə ümumi təhsilin dövlət standartları və bazis tədris planı 1999-cu ildə hazırlanıb təsdiq edildi. Ümumtəhsil məktəblərinin yeni milli dərslərlərinin yaradılması istiqamətində ciddi addımlar atıldı, yeni əlifbaya keçildi. Prezidentin “Bizim bu günümüz, gələcəyimiz məhz latın əlifbası ilə bağlıdır” tarixi çağırışı o vaxt təhsil sistemində özünün tam həllini tapdı (Qarayev, 2013).

Yeni dövrün çağırışları, Ulu Öndərin ali təhsil prioritetləri. Müstəqillik illərində ali təhsil pilləsi də həm məzmun, həm struktur, həm də kəmiyyət baxımından inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan ali təhsil tarixində ilk dəfə olaraq 1993-1994-cü dərslər illərindən etibarən iki pilləli ali təhsilə - 4 illik bakalavriat və 2 illik magistraturaya keçilmişdir. Dövlət ali məktəblərinin sayı 17-dən 2001-ci ildə 30-a çatdırılmışdır. Qeyri-dövlət ali təhsil müəssisələrinin sayı artmışdır. Ali təhsil sahəsində yeniliklərdən biri də “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” Prezidentin 13 iyun 2000-ci il tarixli fərmanı ilə ölkənin aparıcı ali məktəblərinə - Bakı Dövlət Universitetinə, Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasına, Azərbaycan Tibb Universitetinə və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasına maliyyə müstəqilliyi, bəzi ali məktəblərə “Universitet” statusu verilmişdir. Bu fərmanla təhsil sistemində indiyədək ölkəmizdə analoqu olmayan ali tədris müəssisəsi-Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu və onun 12 bölgədə regional filiallarının yaradılması islahat istiqamətində atılan uğurlu addımlardandır. Təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələr genişlənmişdir. Təxminən 50 xarici ölkədən Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərində 2000-dən çox bakalavr, magistr, doktorant təhsil almışdır. Hazırda bu say ilbəil artmaqda və müsbət tendensiya formalaşdırmaqdadır. Cəmiyyətin tərəqqisinin, elm, mədəniyyət və mənəviyyatın inkişafının ən qüdrətli vasitəsi rolunu oynayan elm və təhsilə qayğının artırılması, bu işə dövlət siyasətinin üstün istiqaməti kimi yanaşılması Heydər Əliyevin rəhbər və vətəndaş epoxasının ümdə qayəsini ifadə edən önəmli cəhət kimi bu gün də böyük rəğbətlə xatırlanır. Məhz bu amil ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq, Heydər Əliyev epoxasının mənəvi yüksəliş tarixinin inkaredilməz gerçəkliyinə çevrilmişdir. Heydər Əliyev dühasının böyüklüyü də məhz ondadır ki, o, bütün fəaliyyəti boyu bu sahələrə diqqət və qayğısını əsirgəməmiş, cəmiyyətdə yüksək bilikli, intellektual və elitar təbəqənin formalaşmasına çalışmışdır. Təsədüfi deyildir ki, 1969-1982-ci illər həm də Azərbaycan elminin, təhsilinin intibah dövrü kimi xatırlanır. Ulu öndərin şəxsi təşəbbüskarlığı, qətiyyəti və iradəsi nəticəsində həmin illərdə 700-dən artıq məktəb binası tikilərək istifadəyə verilmişdir. Bu illərdə respublikada ali təhsil müəssisələrinin sayı 12-dən 17-yə, burada təhsil alan tələbələrə sayı isə 70 mindən 100 minə çatmışdır (Qarayev, 2013).

Sağlam nəslin yetişməsinə uzaqqörən yanaşma, tibb təhsilinin intibah dövrü. Bütün qeyd olunanlarla yanaşı, Ulu Öndərin 1993-cü il iyun ayının 15-də yenidən hakimiyyətə gəlişindən sonra ölkədə yaratdığı ictimai, siyasi sabitlik, iqtisadi inkişaf tibb elmində başlamış tənəzzülün qarşısının alınmasında da öz müsbət təsirini göstərdi. Tibb elminin inkişafı, təhsil islahatlarının həyata keçirilməsi üçün imkanlar genişləndi. Bunların müqabilində 1996-cı ildə Azərbaycan Tibb Universiteti dünya təhsil və elm ocağı Qara dəniz ölkələri Universitetlər Assosiasiyasının, 2000-ci ildə Beynəlxalq Ali Məktəblər Assosiasiyasının, 2002-ci ildə isə Avropa Universitetlər Assosiasiyasının tamhüquqlu üzvü seçildi. Bu illər tibb elminin sıçrayışlı yüksəlişi kimi yadda qaldı. Ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqil ölkəmizə rəhbərlik etdiyi son 10 il Azərbaycan tibb elminin, Azərbaycan tibb təhsili sisteminin uğurlu inkişaf və yüksəlişi illərinə çevrilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin qurduğu bünövrəyə, onun yolunu ləyaqətlə davam etdirən Prezident İlham Əliyevin qayğı və köməyinə söykənərək Azərbaycan tibbi dünya tibb elmi və tibb təhsili sisteminə daha sıx inteqrasiya olunmaq, ölkəmiz üçün layiqli həkim kadrları hazırlamaq istiqamətində uğurla addımlayır və inkişaf edir. Ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqil ölkəmizə rəhbərlik etdiyi son 10 il Azərbaycan tibb elminin, Azərbaycan tibb təhsili sisteminin uğurlu inkişaf və yüksəlişi illərinə çevrilmişdir. Ulu Öndər 1998-ci il sentyabrın 28-də Azərbaycan Tibb Universitetinin tədris binasının açılışında çıxış edərkən bu məqama toxunaraq demişdir: “Mən Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman, sonra Sovetlər İttifaqının, SSRİ-nin rəhbərliyində olduğum illərdə daim səhiyyə ilə, tibb elmi ilə yaxın olmuşam, ona qayğı göstərmişəm və hesab edirəm ki, çox işlər görmüşəm. Mən o vaxt Sovetlər İttifaqının Moskvada yerləşən ən böyük, ən mötəbər tibb ocaqları, müəssisələri ilə yaxından tanış idim, onların yaranmasında, inkişaf etməsində xidmətlər göstərirdim.

Mənim o vaxt həm Onkoloji Mərkəzin, həm Kardioloji Mərkəzin, həm ürək Cərrahiyyəsi Mərkəzinin, həm Oftalmoloji Mərkəzlərinin, başqalarının yaranmasında, inkişaf etməsində, onların maddi-texniki bazasının yaranmasında çox səylərim olmuşdur. Mən bu gün böyük məmnuniyyətlə xatırlayıram ki, o vaxt SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının 40 illik yubileyində Sovet İttifaqının rəhbərliyi adından iştirak etdim. Mən bir də bunları edərək o vaxt SSRİ dövləti tərkibində Azərbaycanın səhiyyəsinə marağı, qayğını daha da artırırdım. Moskvada yerləşən o böyük tibb elmi mərkəzlərinin diqqətini Azərbaycana cəlb edirdim və Azərbaycana yardım etməyə çalışırdım”.

1993-2003-cü illərdə yenidən ölkəyə rəhbərlik edən Ulu öndər Heydər Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü əsasında Milli Məclisdə “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında”, “Qan və onun komponentlərinin donorluğu haqqında”, “Əczaçılıq fəaliyyəti haqqında”, “Tibbi sığorta haqqında”, “Xüsusi tibbi fəaliyyət haqqında”, “Özəl tibb fəaliyyəti haqqında”, “Sanitar-epidemioloji sağlamlıq haqqında” və s. qanunların, eləcə də “Dövlət sığortası haqqında” əsasnamənin qəbulu bu baxımdan xüsusi vurğulana bilər. Bundan başqa, 1993-cü ildə Səhiyyə Nazirliyi Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının poliomielitə qarşı mübarizə, 1995-ci ildə “MEKAKAR” proqramlarına qoşulub. 1998-ci il martın 13-də isə Ulu öndər Heydər Əliyev “Səhiyyə sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında” Sərəncam imzalamaqla, bu sahənin inkişafına böyük töhfə verib.

Ümummilli Liderimizin Azərbaycan səhiyyəsinin, eləcə də Azərbaycan tibb elmi və tibb təhsili sisteminin dayanıqlı və sabit inkişafının təminatına işıq salan ideyaları heç vaxt sönməz və tükənməz enerji mənbəyimiz, zəngin xəzinəmizdir. Azərbaycanda milli dövlətçilik ənənəsinin formalaşması və həyatın bütün sahələrini, o cümlədən tibb təhsili, tibb elmi və səhiyyə sistemimizi əhatə edən çoxşaxəli fəaliyyət, əldə olunan parlaq uğurlar, milli-mənəvi dəyərlərin təşəkkül tapması, tarixi soy-kökə qayıdış, azərbaycançılıq dəyərləri, dünyagörüşünün formalaşması məhz ulu öndərin ideyalarının reallığa çevrilməsinin məntiqi nəticələridir (Əmiraslanov, 2014).

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. Müstəqilliyimiz əbədidir (1997-2007). 17 cildə. VI cild, Bakı: Azərneşr, 800 s.
2. Məqsədimiz Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına, xalqın rifahının daim yüksəlməsinə nail olmaqdır (2004). Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi // *Dirçəliş-XXI əsr*. № 78-79, s.21-25.
3. Abdullayev, V. (2000). Azərbaycan yeni diplomatiya məkanında. Bakı: Azərneşr, 412 s.
4. Əliyev, O. (2003). Heydər Əliyev və milli mentalitet fəlsəfəsi. Bakı: Zahid, 246 s.
5. İsmayılov, Ə., Əliyev, Q. (1998). Heydər Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi. Bakı: Təbib, 149 s.
6. Kazımlı, X. (2007). Böyük siyasətin davamı. Bakı: Nurlan, 768 s.
7. Əmiraslanov, Ə. (2014, 7 may). Heydər Əliyev və Azərbaycan tibb elmi, tibb təhsili sistemi // *Respublika*, № 94, s.6.
8. Qarayev S. (2013, 19 aprel). Müstəqil Azərbaycan elminin və təhsilinin memarı // *Respublika*, № 80, s.8.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI

Kənan İsmayılzadə

Ərzincan Binəli Yıldırım adına Universitet (Türkiyə)

Summary

This article deals with the services of Azerbaijan's national leader Heydar Aliyev for the establishment and development of national, civil and political relations amongst Turkish states and peoples. In this context, Heydar Aliyev emphasized the importance of maintaining the economic and political balance in the polarizing world and the close relations of the Turkish states for the benefit of the Turkish peoples.

Key words: Azerbaijan, Heydar Aliyev, Turkish World

Резюме

В докладе обсуждаются услуги национальных, цивилизованных и политических отношений между турецкими государствами и народами национального лидера Азербайджана Гейдар Алиева. В этом контексте Гейдар Алиев подчеркнул важность экономического и политического баланса и тесных отношений тюркских государств в поляризованном мире, важности поддержания тюркских народов.

Ключевые слова: Азербайджан, Гейдар Алиев, тюркский мир

Ümummilli lider Heydər Əliyevin türk dünyasına xidməti Azərbaycanın müstəqilliyi illərində deyil, ondan öncəsini, yəni SSRİ dövrünü də əhatə edir.

Türklərin əsrlər boyu dünya birliylə fəal münasibətləri yer üzünün bütün nöqtələrinə dağlmış bu əzəmətli xalqın nümayəndələri arasında böyük mütəfəkkirlərin, qüdrətli dövlət xadimlərinin yetişməsinə imkan yaratmışdır. Türk dünyasının fəxri övladı olan Ulu öndər Heydər Əliyev də XX əsrdə Azərbaycan xalqının yetirdiyi böyük dühələrdən biri kimi ehtiramla xatırlanır. Ulu öndər Heydər Əliyevi başqa tarixi şəxsiyyətlərdən fərqləndirən başlıca xüsusiyyətlər onun qeyri-adi zəka realizminə, yüksək təşkilatçılıq bacarığına, hadisələri müşahidə və təhlil etmək sahəsində unikal qabiliyyətə malik olmasıdır. Ulu öndər Heydər Əliyev dühasının şöhrəti bir xalq, bir ölkə, bir qitə çərçivəsinə sığmayıb, bütün dünyaya yayılmışdır. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev 34 illik siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti dövründə Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı, müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi, dünya birliyində layiqli yerini tutması üçün yorulmadan və əzmlə çalışmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusudur. Bu dahi şəxsiyyətin siyasi-ideoloji fəaliyyəti təkcə Azərbaycanla məhdudlaşmayıb türk dünyasını, ümumən dünyanı əhatə edir. XX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində Ulu öndər Heydər Əliyev öz şəxsiyyəti ilə türkçülük düşüncəsini, türkçülük ideyalarını SSRİ kimi nəhəng imperiyanın ən ali iyerarxiyasına qədər gətirib çıxarmışdı. Təsadüfi deyil ki, SSRİ rəhbərlərindən biri kimi Moskvada keçirdiyi illərdə dünya Ulu öndər Heydər Əliyevi əsasən bir təqdimatla tanıyırdı: “Kremldə ucalan türk bayrağı”.

1980-ci ilin oktyabrında Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi işləyərkən MK-nın 30-cu qurultayında Laçın rayonunda 7-ci, 8-ci çağırış deputat olan nənəm Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Şərqiyyə Vəliyeva ilə görüş keçirir. Bu gün nənəmin 87 yaşı var. O öz xatirələrindən danışan zaman Ulu öndər Heydər Əliyevin necə diqqətçil, qayğıkeş, öz millətinə can yandıran bir insan olmağından bəhs edir.

15-20 oktyabr 1980-ci il

Ümummilli Liderin türk dünyasının problemləri ilə ardıcıl şəkildə məşğul olmağa başladığı mərhələ isə əsasən, 1993-cü ildən xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonraya təsadüf edir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin türk dünyasının gələcəyi ilə bağlı baxışlar sistemində müstəqil türk dövlətləri ilə əlaqələr mühüm yer tutur: “Mən bu gün, həqiqətən, qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz birdilli xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz çox yaxındır, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqları-

mızı hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bir-birimizdən ayırmayıb, bir-birimizə bağlayıb, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayıb. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliklərini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik.”

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi ilk səfərini 8 fevral 1994-cü ildə məhz qardaş ölkə Türkiyəyə etmişdir.

Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Süleyman Dəmirəllə Heydər Əliyev arasında mehriban dostluq münasibəti olmuşdur. Hətta Süleyman Dəmirəl Heydər Əliyevə “əziz və doğma qardaşım” - deyə müraciət edirdi. Türkiyə səfəri zamanı Ulu Öndər qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı üçün çoxlu vacib görüşlər keçirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan və Türkiyənin tarixi-etnoqrafik əlaqələrini dəyərləndirərəkən “Biz bir millət, iki dövlətik” - kəlamını işlətməmişdir. Bu tezis bu gün türk dilli xalqların birlik ideologiyasına çevrilib.

Eyni zamanda Ulu öndər Heydər Əliyev türk dövlətlərinin müstəqilliyinin müdafiəsi, mövcud imkanlar çərçivəsində türk dünyasının birliyinin təmin olunması, bu birliyin narahat dünyamızda nizam yaradılması məqsədinə xidmət etməsini vacib sayırdı.

“Türkdilli xalqların iqtisadi, ictimai-siyasi problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə edilməsi, türk dünyasının qüvvələrinin birləşdirilməsi və birgə hərəkətinin təmin edilməsi üçün müstəqil türk dövlətlərinin imkanlarından istifadə edilməlidir” - deyən Ulu öndər Heydər Əliyev bu məqsədlərin həyata keçirilməsində Türkiyə Cümhuriyyətinin rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının prezident seçildikdən sonra türk dünyasına olan təmasları bunun əyani sübutudur.

İstanbulda İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının 2-ci görüşünün iştirakçılarına 5 iyul 1993-cü il tarixli müraciətində Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkələrinin-Türkiyənin, İranın, Pakistanın, Əfqanıstanın, Qazaxıstanın, Özbəkistanın, Türkmənistanın, Qırğızıstanın, Tacikistanın, Azərbaycanın istifadə edilməmiş zəngin təbii sərvətləri, material ehtiyatları vardır. Onlardan birgə istifadə olunması əsl müsəlman intibahına çevriləcək, bütün bəşəriyyətin inkişafına töhfə verəcəkdir...” Bu müraciətdə türk dövlətlərinin müstəqilliyinin müdafiə olunması və ümumən türk- müsəlman dünyasının birliyinə çalışması, həmin birliyin dünyada harmoniya yaradılmasına xidmət etməsi ideyasını görürük.

1994-cü il oktyabrın 18-də Türk Dövlətləri Başçılarının İstanbul Sammitində Heydər Əliyev türk dövlətləri, ümumiyyətlə, türkdilli xalqlarla münasibətlərin möhkəmləndirilməsinin vacibliyini bu cür dilə gətirmişdir: “Bizim əməkdaşlığımız zamanın hökmüdür. Bizim əməkdaşlığımız xalqlarımızın, ölkələrimizin tarixi kökləri, əsrlər boyu toplanmış adət-ənənələrin birliyi və fəaliyyət birliyi əsasında qurulub. Bu, çox böyük əsasdır və biz bu imkanlardan səmərəli istifadə etməliyik.”

Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1994- cü ildən başlayaraq TÜRKSÖY-un xətti ilə Azərbaycanın və digər türk xalqlarının milli-mədəni tarixində mühüm yer tutan şəxsiyyətlərin yubileyləri keçirilmişdir. Bu vacib tarixi yubleylərin hər birində iştirak edən Ulu Öndər ortaq türk tarixi, ortaq mədəni-etnoqrafik dəyərlərimiz və bu tarixi irsimizin qorunub inkişaf etdirilməsi haqqında dəyərli fikirlər söyləmişdir.

1994-cü ildə Azərbaycanda post müharibə dövrünün ictimai-siyasi, eyni zamanda iqtisadi problemləri yaşanmaqda idi. Həmin dövüdə Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə “Əsrin Müqaviləsi” imzalandı.

Bir çox transmilli beynəlxalq layihələr həyata keçirildi. “Əsrin Müqaviləsi” və həyata keçirilən digər beynəlxalq layihələrdə əməkdaşlıq üçün öncə türkdilli dövlətlərə verilir. Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasi kursunun davamçısı Prezident İlham Əliyev də Türkdilli dövlətlərlə əlaqələrin inkişafına xüsusi önəm verir. 3 oktyabr 2009-cu ildə Naxçıvanda Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxstan və Qırğızstanın iştirakı ilə Naxçıvan müqaviləsi imzalanaraq “Türk Dövlətləri Təşkilatı” yaradılmışdır. Daha sonra bu təşkilatın siyasi kursu daha da inkişaf etdirilərək “Türkdilli Dövlətlər Birliyi” olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin müdrik siyasəti nəticəsində türkdilli xalqlarla və türkdilli dövlətlərlə sıx qarşılıqlı əlaqələri qurulmuşdur. Bu qardaşlıq əlaqələrini bariz töhfəsini Vətən müharibəsi zamanı gördük.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, V. Heydər Əliyev və türk dünyası. Mədəniyyət.az saytı.
2. Cəfərov, N. (18 iyul 2009). Xalq qəzeti, s.3.

TÜRK KURULTAYLARININ “EĞİTİM ÖĞRETİM, KÜLTÜR, BİLİM VE TEKNOLOJİ” KOMİSYONLARI ÇALIŞMALARI VE SONUÇLARI – HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ 1993-2003

Prof. Dr. İsmet ÇETİN

Gazi Üniversitesi Ankara/Türkiye

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde, 1990-1991 yıllarında Sovyetler Birliği içinde bulunan Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, Rusya Federasyonu içinde kalan Türk gruplarının da özerkliklerini kazanmaları, sadece Sovyetler Birliği'nde değil, bütün dünyada yeni gelişmeleri, politikalar üretilmesini ve uygulanmasını getirdi. Bu dönemde Türkiye de yeni gelişmeleri takip etti, bununla ilgili politikalar belirledi, yeni yol haritası tespit etti.

Türkiye, Türkiye-Türk devletleri ilişkileri ile Türk devletlerinin bağımsızlıktan sonra uluslararası alanda politika belirlemesi ve uygulamaları ve için onlarla işbirliği yaptı. Bunun için 1990 yılından itibaren Türk Devletleri ile tecrübelerini paylaşmak için çalışmalar yaptı.

Türk Kurultayları ve diğer uluslararası toplantılar, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini güçlendirmiştir. Özellikle Heydar Aliyev döneminde uluslararası platformda Azerbaycan'ın statüsünün yükselmesi yanında Azerbaycan-Türkiye ilişkileri daha da ilerlemiş ve sonraki dönemlerde olumlu sonuçlar vermiştir.

Bildiride, Türkiye'nin önderliğinde düzenlenen toplantılar, sonuçları, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk on yılında kazanımları, kültür ve eğitim alanında Türkiye'ye yansımaları konuları işlenecektir.

Anahtar kelimeler: *Türkiye, Azerbaycan, Türk Devletleri, Kültür, Eğitim*

Summary

In the process of the dissolution of the Soviet Union, the independence of the Turkic states within the Soviet Union in 1990-1991 and the autonomy of the Turkic groups within the Russian Federation brought about new developments, policies and their implementation not only in the Soviet Union but also in the whole world. Turkey followed new developments, formulated policies and determined a new road map.

Turkey cooperated with the Turkish-Turkish states for them to formulate and implement policies in the international arena after independence. For this purpose, since 1990, Turkey has worked to share its experiences with the Turkic States.

Turkish Congresses and other international meetings have strengthened Turkey-Azerbaijan relations. Especially in the period of Heydar Aliyev, in addition to the rise of Azerbaijan's status in the international platform, Azerbaijan-Turkey relations have progressed further and given positive results in the following periods.

In this paper, the meetings organized under the leadership of Turkey, their results, the achievements of Azerbaijan in the first ten years of its independence, its reflections on Turkey in the field of culture and education will be discussed.

Key words: *Turkey, Azerbaijan, Turkish States, Culture, Education*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ALİ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ İSLAHATLAR

Fəridə Kazımlı

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı

Summary

The scientific article tells about the reforms of higher educational institutions initiated by our great leader Heydar Aliyev. The work carried out in the direction of improving the quality of education and the integration of national education into the world, is reflected in the progress of society. As a result of Heydar Aliyev's efforts since the first day he came to power, many fields have experienced their renaissance, especially in the development of science and technology, great progress has been achieved.

Key words: *Heydar Aliyev, education, reform, society, university, upgrade.*

Резюме

В научной статье рассказывается о реформах высших учебных заведений, инициированных нашим великим лидером Гейдаром Алиевым. Работа, проводимая в направлении повышения качества образования и интег-

рации национального образования в мировое, находит свое отражение в прогрессе общества. В результате усилий Гейдара Алиева с первого дня его прихода к власти многие области пережили свое возрождение, особенно в развитии науки и техники, достигнут большой прогресс.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, образование, реформа, общество, университет, модернизация

Ümummili lider Heydər Əliyev təhsil sistemi haqqında demişdir: “İndi Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. Bütün dünya ölkələrinin mütərəqqi təcrübələrindən istifadə edirik. Hesab edirəm ki, indiyə qədər yaranmış təməlin üzərində Azərbaycan təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşdiriləcək”.

1993-cü ildə fəaliyyətə başladığı ilk gündən “Təhsil millətin gələcəyidir”- deyən Heydər Əliyev 10 illik fəaliyyəti dövründə təhsildə müxtəlif istiqamətlərə fikir verirdi. O, təhsil sahəsində kadrların milliləşməsi, savadlı müəllim hazırlığı, yeni məktəb binaları tikilməsi, ali məktəblərin sayının artırılması, Azərbaycan dilinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı, təhsilimizin xarici ölkələrə inteqrasiyası kimi məsələlərə xüsusi diqqət yetirirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev islahatın davamlı xarakter daşması və uğurlu olması üçün ilkin mərhələ ilə bağlı belə demişdir: “Biz islahatları bir gündə deyil, bir ayda, bəlkə də bir ildə deyil, tədricən həyata keçiririk” (Aslanov, 2017).

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən cəmiyyətin rifahı üçün bütün sahələr üzrə müəyyən dəyişikliklər, yeni qərarlar və islahatlar qəbul edildi. Milli təhsil sisteminin yaradılması məqsədi ilə çox sayda təşəbbüslər göstərildi. Bu istiqamətdə ilk addım olaraq, 1993-cü ildə ikipilləli təhsil sisteminə keçid oldu. Həmin il ilk dəfə olaraq TQDK tərəfindən respublikamızın bir çox ali təhsil müəssisəsində bakalavr pilləsi üçün, 1997-ci ildə isə magistr pilləsi üçün imtahanlar keçirildi.

Azərbaycan gənclərinin gələcəyinin hər zaman işıqlı olması üçün çalışan Ulu öndər Heydər Əliyev təhsil sistemini dünya standartlarına uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə Dünya Bankı ilə fəal əməkdaşlıq münasibətinin qurulmasına qərar verdi. O, 1998-ci ildə Dünya Bankının Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası ilə kredit razılaşması imzaladı. Ardınca həmin ildə İslahat Proqramının hazırlanması üçün xüsusi Sərəncamla Dövlət Komissiyası yaradıldı, qısa bir müddət sonra Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı hazırlandı və 1999-cu il iyunun 15-də Milli Qurtuluş günündə təsdiq edildi. İslahatın əsas məqsədi ondan ibarət idi ki, Azərbaycan təhsil sistemi dünya təhsil standartlarına uyğunlaşsın və inkişaf etsin.

Ali təhsil müəssisələrinin strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün aparılan işlər nəticəsində universitetlərin sayı artdı və bir çox yeni tipli universitetlər təşkil edildi. Bu siyahıya Dənizçilik Akademiyası, Milli Təhlükəsizlik Akademiyası, Musiqi Akademiyası, Prezident yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Milli Konservatoriya və Aviasiya Akademiyası daxil idi. Eyni zamanda bu dövrdə ölkənin 4 aparıcı ali məktəbinə - Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası, Azərbaycan Tibb Universiteti və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasına muxtariyyət verildi. Onların maliyyə müstəqilliyi təsbit olundu. Ali təhsil müəssisələrinin sayının artması tələbə qəbulunun artmasıyla yanaşı, əmək bazarına müsbət təsiri, kadr hazırlığı, peşə ixtisas sahəsinin inkişafına da gətirib çıxartdı.

Azərbaycan təhsilinin hər zaman qayğısına qalan Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin bünövrəsini qoyduğu təhsil strategiyası bu gün də onun layiqli davamçısı olan Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən müasir standartlara uyğunlaşdırılaraq uğurla davam etdirilir. Biz iftixar hissi ilə deyə bilərik ki, təhsil siyasətinin uğurlu davam etməsinin nəticəsidir ki, Azərbaycan bu gün elm və təhsil sahəsində yüksək nailiyyətlər əldə etmiş və bu uğur davam etməkdədir.

Ədəbiyyat

1. Mərdanov, M. (2012). Azərbaycan təhsil tarixi IV cild. Bakı: Təhsil, 910s.
2. Məmmədov, C. (2021). Heydər Əliyev elm və təhsilin himayədarı idi / 525-ci qəzet / <http://525-ci.qəz.az>.
3. Prezident Kitabxanası. Heydər Əliyev elektron sənədlər toplusu / https://republic.preslib.az/az_c7-1.html

4.Bayramov, C. (2019). Uğurlu təhsilin banisi / Azərbaycan qəzeti / <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=6595>

6.Aslanov,A. (2017). Heydər Əliyevin islahatlar strategiyası. / Azərtac/ https://azertag.az/xeber/Heyder_Aliyevin_islahatlar_strategiyasi_derin_tenezzulden_heyretamiz_yu_kselise_aparan_yol-1056281

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİ

Könül Mahmudova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

Heydar Aliyev emphasized that education is an important sphere of every state, country and society in all periods of his rule. The thesis considers the merits of Heydar Aliyev in the field of education development in Azerbaijan, his care for science and education during his social and political activities, the creation of higher educational institutions in Azerbaijan, the attraction of young people to scientific research, the participation of the people in education, and also care for activists. science and education in different years of Heydar Aliyev's rule in Azerbaijan.

Key words: *teaching, research, study abroad, personnel training, material and technical base, school construction*

Резюме

Гейдар Алиев подчеркивал, что образование является важной сферой каждого государства, страны и общества во все периоды его правления. В тезисе рассмотрены заслуги Гейдара Алиева в области развития образования в Азербайджане, его забота о науке и образовании в период его общественно-политической деятельности, создание высших учебных заведений в Азербайджане, привлечение молодежи к научным исследованиям, участие народа в образовании, а также забота о деятелях науки и образования в разные годы правления Гейдара Алиева в Азербайджане.

Ключевые слова: *исследования, обучение за рубежом, подготовка кадров, материально-техническая база, строительство школ*

1960-cı illərin sonlarından başlayaraq elmimizin və təhsilimizin inkişafı müasir müstəqil Azərbaycanın banisi Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu gün Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin məqsədyönlü milli dövlətçilik, müstəqillik, elm, təhsil, mədəniyyət və iqtisadi siyasətini uğurla davam etdirir, elmə, təhsilə, elm adamlarına böyük diqqətlə yanaşır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildən başlayan tarixi mərhələ bugünkü Azərbaycan elminin inkişaf dövrü kimi qavranılır. Onun bu sahədəki xidmətləri iki istiqamətdə getmişdir: milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri göstərişlər və milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrinin ahəngdar inkişaf yolunda gördüyü işlər (Adıgözəlov, Mustafayev, 2003).

Azərbaycanı inkişaf etdirmək, inkişaf etmiş dünya ölkələri səviyyəsinə çatdırmaq, xalqın tükənməz potensialını üzə çıxarmaq Ulu öndər Heydər Əliyevin ən böyük məqsədi idi. Dahi şəxsiyyəti minlərdən, milyonlardan fərqləndirən üstün cəhət onun məmləkətinin inkişafı üçün zəruri olan məqamları görməklə qarşıya konkret məqsədlər qoyub insanları bu məqsədlərə çatmağa səfərbər etmək, qüvvələri səmərəli şəkildə istiqamətləndirməsi idi. Öz çıxışlarından birində Ulu Öndər bu barədə qeyd edir ki, mən 1982-1987-ci illərdə böyük bir respublikanın təhsil sahəsinə rəhbərlik etmişəm və onun mənə verdiyi minimum imkanlardan Azərbaycan üçün maksimum istifadə etmişəm.

Ulu öndər Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşırdı. Bu da təsadüfi deyildi. Dünya sivilizasiyasının tarixi təcrübəsi də göstərir ki, hansı dövlət başçıları elmə, təhsilə yüksək qiymət vermişsə həmin ölkələrin həm iqtisadi, həm də mədəni yüksəlişi təmin edilmişdir. Dahi şəxsiyyət yaxşı bilirdi ki, Azərbaycanın tərəqqisinin yeganə yolu məhz xalqın yüksək təhsil almasında, maariflənməsindədir. Bu səbəbdən də istər Azərbaycan SSR-ə, istərsə də müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə kadr hazırlığı məsələlərinə xüsusi həssaslıqla yanaşmış və azərbaycanlı gənclərin respublikadan kənarda, Azərbaycanda olmayan ixtisaslar üzrə təhsil almalarına, mütəxəssis kimi yetişmələrinə, eyni zamanda da gənclərin Azərbaycandan çıxıb dünyaya başqa prizmada baxmalarına geniş şərait yaratmışdır. Ulu Öndərin bu siyasətinin nəticəsində həmin dövr üçün

hakim olan rus dilində bir çox elmi jurnallar, kitablar Azərbaycan dilinə tərcümə olundu və respublikamızda elmi ədəbiyyatın çatışmazlığı müəyyən qədər də olsa aradan qaldırıldı (Şahbazlı, 2005).

Ulu öndər Heydər Əliyevin Respublikamıza rəhbərlik etdiyi illərdə təhsil infrastrukturunun müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi, təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi və buna müvafiq yeni dərslük siyasətinin aparılması, təhsil alanların nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni model və mexanizmlərin tətbiqi, əmək bazarının tələbatına uyğun kadr hazırlığı və təminatının yaxşılaşdırılması, təhsil müəssisələrinin informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təmin edilməsi və təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması, istedadlı uşaqların inkişafı, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili, məktəbəqədər təhsil-tərbiyə işinin və peşə təhsilinin yeniləşdirilməsi, xaricdə təhsil və s. istiqamətlər üzrə mühüm addımlar atıldı. Təkcə paytaxtımızda deyil, respublikamızın ucqarlarında da yüzrlərlə ümumtəhsil müəssisəsi, kitabxana, uşaq bağçası tikildi, binalar təmir olundu, müəllimlər orden və medallarla mükafatlandırıldı, şagirdlər dərsləklərlə pulsuz təmin olundu. Yeni dövlət və özəl ali təhsil müəssisələri yaradıldı, yeni kafedralar açıldı, tələbə yataqxanaları inşa edildi. Bu real faktdır ki, Heydər Əliyevin tapşırığı ilə 1979-1981-ci illərdə hər il 50-60 məktəb binası tikilmişdir (Şahbazlı, 2005).

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin elm siyasətinin əsasını Ulu Öndər illər öncə ölkəyə rəhbərlik etməyə başlayarkən qoymuşdur. Respublikada elmin bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsini öz fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri elan etmişdi. Ümummilli lider hələ Azərbaycan SSR-ə rəhbərliyi dövrlərində - 1970-ci illərdə Azərbaycanı keçmiş SSRİ-nin ən sanballı elm mərkəzlərindən birinə çevirmək məqsədilə elmi-tədqiqat institutlarının, elmi işçilərin sayının artırılmasına çalışır və onlara qayğı göstərirdi. Onun müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründə 2001-ci ildə Elmlər Akademiyası Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası adlandırılmış, 1993-2001-ci illərdə AMEA elmin inkişafı sahəsində bir sıra uğurlara imza atmışdır. Burada həm struktur dəyişikliyi aparılmış, həm də tədqiqatçılar yeni elmi-tədqiqatlara cəlb olunmuşdur. Milli münasibətlər və ictimai siyasi problemlərin araşdırılması, dünyada fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporunun problemlərinin öyrənilməsi istiqamətində mühüm işlər aparılmışdır (Səmədov, 2010). Bu da danılmaz faktdır ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsasən ali məktəblərimizin əksəriyyətində təhsil alan gənclərin elmi-tədqiqat işlərinə cəlb olunması üçün də lazımı şərait yaradılmışdır. Alimlərə qayğı ilə yanaşması və onlara sıx bağlılığı ilə seçilən Ulu öndər Heydər Əliyevin bir tədbirdə “şəxsən mən elm xadimlərinə həmişə böyük hörmətlə yanaşmışam... ona görə ki, elm adamları müstəsna adamlardır”, digər bir toplantıda “ Milli Elmlər Akademiyası Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Onu qoruyub saxlamalıyıq,” – deməsi dahi şəxsiyyətin elm siyasətini yaxşı xarakterizə edir.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə elmin inkişafını ləngidən, onu geri çəkən neqativ halların da vaxtında aradan qaldırılması, ali təhsil sistemində ədalətli addımların atılması üçün bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinin təşəbbüskarı və təşkilatçısı olub. O, dəfələrlə imtahan səsialarında şəxsən iştirak etmiş, şəffaflığın təmin olunmasına nail olmuş, hakimiyyətdə olduğu illər ərzində hüquq fakültəsinə rəhbər vəzifəli şəxslərin və hüquq-mühafizə orqanlarında çalışanların övladlarının qəbul olunmaması ilə bağlı qərar qəbul etmişdi.

Bu bir faktdır ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda elm və təhsillə bağlı siyasəti özünün müsbət nəticəsini verir. Ümummilli Lider öz çıxışlarında daim təhsilin mürəkkəb və olduqca vacib bir sahə olduğunu qeyd etmişdir. O xüsusilə vurğulayırdı ki, təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sisteminə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır”.

Ədəbiyyat

1. Səmədov, A. (2010). Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda təhsilə və təhsil xadimlərinə qayğısı. Gəncə.
2. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. (2010). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Bakı: Şərq-Qərb.
3. Şahbazlı, F. (2005). Azərbaycan təhsil siyasəti. (1998-2004). I kitab, Bakı, Çarşıoğlu.
4. Adigözəlov, Z., Mustafayev, İ. (2003). Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi. Qap-poliqraf.

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNİN TƏDQIQI VƏ TƏBLİĞİ (AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının təcrübəsində)

Rövşən Məmmədli

AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, baş mütəxəssis

Xəyalə Məmmədli

AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, baş mütəxəssis

Surə Məmmədova

AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, baş mütəxəssis

Summary

The article is dedicated to the study of the research and promotion of the heritage of the national leader of Azerbaijan, outstanding statesman Heydar Aliyev in the experience of the Central Scientific Library of ANAS. During his leadership of Azerbaijan, Heydar Aliyev always paid special attention and care to the field of library work. His contributions to the development of the library culture currently being formed in Azerbaijan are great. Heydar Aliyev, a great statesman, left behind a rich scientific heritage. The Central Scientific Library occupies a special place in the research and promotion of this heritage. A very valuable and rich literature fund on statehood, Azerbaijaniism, Azerbaijani studies, national ideology has been created and preserved in CSL. At present, more than 1,500 copies of literature dedicated to Heydar Aliyev have been collected in the library fund, and its electronic catalog has been created and made available to readers. Moreover, the library not only protects the book fund, but also organizes a lecture hall to promote the legacy of Heydar Aliyev. One of the main works done by the library in the direction of promoting the rich scientific-theoretical heritage of the national leader is the display of printed samples written about him in various international and domestic exhibitions. One of the tasks of the Central Scientific Library in this direction is the preservation and transmission of this scientific-theoretical heritage to future generations.

Key words: book, library, heritage, reading, culture, science, literature.

Резюме

Статья посвящена изучению и популяризации наследия общенационального лидера Азербайджана, выдающегося государственного деятеля Гейдара Алиева на опыте Центральной научной библиотеки НАНА. Во время своего руководства Азербайджаном Гейдар Алиев всегда уделял особое внимание и заботу области библиотечного дела. Его вклад в развитие формирующейся в настоящее время в Азербайджане библиотечной культуры является не оспоримой. Гейдар Алиев как великий государственный деятель, оставил после себя богатое научное наследие. Центральная научная библиотека занимает особое место в исследовании и популяризации этого наследия. В ЦНБ создан и хранится очень ценный и богатый фонд литературы по государственности, азербайджанизму, азербайджановедению, национальной идеологии. В настоящее время в фонде библиотеки собрано более 1500 экземпляров литературы, посвященной Гейдару Алиеву, создан и доступен для читателей ее электронный каталог. Более того, библиотека не только хранить книжный фонд, но и в нем организована лекционный зал для просвещения наследия Гейдара Алиева. Одной из основных работ, проводимых библиотекой в направлении для просвещения богатого научно-теоретического наследия общенационального лидера, является экспонирование написанных о нем печатных образцов на различных международных и отечественных выставках. Одной из задач ЦНБ в этом направлении является сохранение этого научно-теоретического наследия и передача его будущим поколениям.

Ключевые слова: книга, библиотека, наследие, чтение, культура, наука, литература.

1993-cü il müstəqil Azərbaycan tarixində dönüş ili oldu. Belə ki, 1993-ci il iyun ayının 15-də xalqın tələbi ilə Heydər Əliyev yenidən Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladı. Həmin ilin oktyabr ayında seçicilərin böyük əksəriyyətinin səsini qazanan Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Ölkəyə yenidən rəhbərlik etməyə başlayan Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycana yenidən dövlətçilik ənənəsini geri qaytardı. Onun cəsarətlə və böyük inadla həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində respublikada siyasi sabitlik yenidən bərpa olundu. Uğurlu və balanslı xarici siyasət beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın çəkisini xeyli artırdı.

Yenicə müstəqillik qazanmış, lakin hələ də dövlət idarətmə institutlarının işləmədiyi Azərbaycanda Heydər Əliyevin böyük səylə başladığı islahatlar nəticəsində böyük uğurlar əldə edildi. Belə ki, məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş islahatlar nəticəsində qısa müddətdə iqtisadiyyat, təhsil, elm, ordu quruculuğu sahəsində böyük müvəffəqiyyətlər qazanıldı. Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində respublikada iqtisadi, siyasi və sosial sahədə olduğu kimi, mədəniyyət, təhsil və elm sahəsində də mühüm tədbirlər görülməyə, yeni dövrün tələblərinə uyğun islahatlar keçirilməyə başlandı. Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə təhsil və mədəniyyət sahəsində böyük islahatlar

həyata keçirildi, bu sahələrə ayrılan maliyyə vəsaitinin həcmi artırıldı. Müasir dövrün tələbləri ilə Azərbaycanda kitabxana işində də yenilənməyə start verildi. 1999-cu ildə Milli Məclis tərəfindən “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi.

Müstəqillik illərində Azərbaycan kitabxanaları yeni inkişaf dövrü keçmiş, onların həm fəaliyyəti yenilənmiş, həm də fondları zənginləşmişdir. Kitabxanalarda beynəlxalq təcrübənin öyənilməsi, tətbiqi və təbliği istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Kütləvi kitabxanalarla yanaşı, müxtəlif profilli kitabxanaların fəaliyyəti müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırıldı. Belə kitabxanalardan biri də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasıdır. Respublika miqyasında təbiət, texniki və humanitar elmlər üzrə ən iri kitabxana sayılan AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası dünya xalqlarının 50-dən çox dilində 4 milyon nüsxədən artıq ədəbiyyat saxlayan zəngin, universal kitab fonduna malikdir.

Son 30 ildə Mərkəzi Elmi Kitabxananın fəaliyyətində ciddi dəyişikliklər olmuşdur. Xüsusən də Ulu öndər Heydər Əliyevin 4 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş AMEA Nizamnaməsinin 5-ci maddəsinin 54-cü bəndinə əsasən Mərkəzi Elmi Kitabxana (MEK) elmi müəssisə statusu almış, 2014-cü ildə isə Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə kitabxana müasir və geniş tutuma malik ayrıca bina ilə təmin olunmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin kitabxanaya diqqət göstərməsi onun fəaliyyətində müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır.

MEK öz fəaliyyətində tək kitabxana kimi yox, həm də böyük elm və informasiya mərkəzi rolunu oynayır. Kitabxana geniş spektrli fəaliyyət diapazonuna malikdir. Bu fəaliyyət sırasına Ulu öndər Heydər Əliyev irsinin təbliği də daxildir. Artıq 20 ildən artıqdır ki, kitabxana bu mühüm sahə üzrə tədqiqat və təbliğat təcrübəsinə malikdir. Belə ki, 2003-cü ildə Heydər Əliyevin elmi-nəzəri irsini təbliğ və tədqiq etmək üçün “Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi” şöbəsi təşkil olunub. Şöbə MEK-in köhnə binasında əsas və yardımçı otaqdan ibarət olmaqla bir zaldan ibarət idi. Ulu öndər Heydər Əliyevin əsərləri, onun haqqında əsərlər, dövlətçiliyə, azərbaycançılığa, milli ideologiyaya aid əsərləri özündə əks etdirən zəngin fond yaradılmışdır. Yarandığı ilk gündən fond oxucuların böyük marağına səbəb olmuş, geniş oxucu auditoriyası ilə əhatə edilmişdir.

Hazırda böyük informasiya mərkəzi kimi fəaliyyət göstərən MEK Ulu öndər Heydər Əliyev irsinin təbliği və tədqiqatı istiqamətində aktiv fəaliyyət göstərir. Kitabxana fondlarında komplektləşdirilmiş resurslardan Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti, dövlətçilik tarixi, Azərbaycanın keçmişi və bu günü haqqında geniş məlumat əldə etmək mümkündür. Kitabxana Ulu öndər Heydər Əliyevə dair ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi, mühafizəsinin və istifadəsinin təşkili, ənənəvi və elektron informasiya-axtarış aparatının təşkili ilə yanaşı, ümummilli liderin şəxsiyyəti ilə bağlı elmi-tədqiqat işlərinin informasiya təminatının oxuculara sərbəst şəkildə çatmasına imkan yaradır. Bundan əlavə H.Əliyevə aid mövzu və şəxsi biblioqrafik göstəricilərin, çap kataloqlarının hazırlanması da görülmüş işlər arasındadır.

Mərkəzi Elmi Kitabxana Heydər Əliyev irsinin təbliğində gördüyü işlər təkə biblioqrafik istiqamətlə məhdudlaşmır. O, həmçinin ümummilli liderlə bağlı elmi-kütləvi tədbirlərin təşkili və keçirilməsi ilə də məşğul olur. Kitabxanada keçirilən ən uğurlu layihələrdən biri, Heydər Əliyev irsinin tədqiqi və təbliğinə dəstək məqsədilə təşkil edilən silsilə xarakterli “Heydər Əliyev lektoriyaları”dır. Lektoriyalarda respublikanın görkəmli alim və ziyalıları, ictimai xadimlər iştirak edir, fikir mübadiləsi aparılır. Ulu öndər Heydər Əliyev irsinin tədqiqi və təbliği sahəsində görülmüş işlər kitabxana daxili ilə yanaşı ondan kənarda da sistemətiq olaraq davam etdirilir. MEK daim respublika və beynəlxalq sərgilərdə iştirak edir və H.Əliyevə aid ədəbiyyatın nümayişindən ibarət stendlər təqdim edir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin irsinin təbliği ilə bağlı kitabxanada elektron fəaliyyət də xüsusi yer tutur. Belə ki, H.Əliyev barədə materialların internet kataloqunun yaradılması və Ümumdünya Elektron ensiklopediya olan Vikipediya da yerləşdirilməsi görülmüş mühüm işlərdəndir. Xüsusilə Ulu öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi çərçivəsində kitabxananın əməkdaşları Vikipediya Ümummilli liderin irsini əks etdirən və onunla bağlı müxtəlif mövzularda 100 məqalə yerləşdirmiş və köhnə məqalələr üzərində əsaslı redaktələr aparmışlar.

Ulu öndər Heydər Əliyev irsinin təbliği istiqamətində əsas işlərdən biri də kitabxanada “Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi şöbəsi”nin fəaliyyətinin daha da aktivləşməsidir. Şöbə kitabxananın mühüm şöbələrindən biridir. Şöbənin iri və müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş oxu zalı vardır. Bura da oxuculara müasir tələblərə uyğun xidmət göstərilməsi üçün əlverişli şərait yaradılıb. Şöbədə

Ulu öndər Heydər Əliyevlə bağlı zəngin ədəbiyyat fondu toplanıb. Burada oxucuların və kitabxana istifadəçilərinin əyani və şifahi sorğularının cavablandırılması istiqamətində informasiya təminatı yüksək səviyyədə həyata keçirilir. Ulu öndər Heydər Əliyev irsinə dair nəşrlərin toplanması, qorunub saxlanması şöbənin əsas fəaliyyət istiqamətidir. Ümumiyyətlə isə MEK-in bu şöbəsi respublikada Ümummilli Liderlə bağlı ən böyük informasiya bazasına malik qurumlardan hesab edilə bilər.

Beləliklə, son illərdə Mərkəzi Elmi Kitabxana kitabxana-informasiya fəaliyyətində gördüyü işlərlə yanaşı, Heydər Əliyev irsinin təbliği istiqamətində də mühüm nəticələrə nail olub. Ulu öndər Heydər Əliyevin Mərkəzi Elmi Kitabxanaya və ümumiyyətlə Azərbaycanda kitabxana işinə diqqətini, onun varisi İlham Əliyev də davam etdirir. Mərkəzi Elmi Kitabxana Azərbaycanda elmin informasiya bazası, ölkəmizin ən önəmli kitabxana-informasiya mərkəzi kimi formalaşaraq fəaliyyətini davam etdirir. Bu fəaliyyət ona Ulu öndər Heydər Əliyev irsinin təbliğində mühüm mərkəz rolunu oynamağa da imkan verir. Azərbaycan xalqının zəngin milli sərvəti vardır. Bu sərvət sırasına Ulu öndər Heydər Əliyev haqda yazılan əsərlər də daxildir. Onları qorumaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq kitabxanaların ən ümdə vəzifəsidir. Kitabı qoruyub saxlayan, onu əsrdən-əsrə, nəsildən-nəslə çatdıran kitabxanalar bu mənəvi irsi qoruyub saxlamalı, bütün oxucuların istifadəsinə verməlidir. Ulu Öndərin gələcək nəsillərə vəsiyyəti olan bu ölməz elmi-nəzəri irs içərisində mədəniyyət, kitab, kitabxana və mütaliə məsələləri mühüm yer tutur. Bu səbəbdən cəmiyyətin bütün üzvləri Ulu öndər Heydər Əliyev irsini qorumaq və onun təbliğində fəal iştirak etməlidirlər. Mərkəzi Elmi Kitabxana da bu işdə mühüm kitabxana-informasiya mərkəzi kimi öz üzərinə düşən vəzifəsini davam etdirəcəkdir.

AZƏRBAYCANDA ƏLAVƏ TƏHSİLİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI PROSESİNDƏ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Nurlan Məmmədov

Bakı Slavyan Universitetinin

Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müəllimi

Summary

Today in the world, the technologization of activities in various branches of the national economy increases the importance of education, intelligence and the acquisition of new knowledge. The interaction of social, including professional and non-professional spheres with each other diversity and diversity of multicultural environment, individual approaches to personality, views, thoughts, cultures once again reveal the importance of human resources and human capital against the background of increasing rates of change in science, consciousness, social well-being, living conditions in society. Increased attention to the training of national teaching staff to achieve this goal has necessitated the development of additional education. In the thesis the author tried to reveal the merits and role of All-National Leader Heydar Aliyev in the formation and development of additional education as a new direction in the system of continuing education in Azerbaijan.

Key words: education reforms, supplementary education, improvement of professional skill, retraining of specialists, internships, adult education

Резюме

Сегодня в мире технологизация деятельности в различных отраслях народного хозяйства повышает значимость образования, интеллекта и получения новых знаний. Взаимодействие социальной, в том числе профессиональной и непрофессиональной сфер друг с другом многообразие и многообразие мультикультурной среды, индивидуальных подходов к личности, взглядов, мыслей, культур еще раз выявляют важность человеческих ресурсов и человеческого капитала на фоне роста темпов изменения науки, сознания, социального благополучия, условий жизни в обществе. Повышение внимания к подготовке национальных педагогических кадров для достижения поставленной цели обусловило необходимость развития дополнительного образования. В тезисе автор попытался раскрыть заслуги и роль Общенационального лидера Гейдара Алиева в становлении и развитии дополнительного образования как нового направления в системе непрерывного образования в Азербайджане.

Ключевые слова: реформы образования, дополнительное образование, повышение квалификации, переподготовка специалистов, стажировка, образование взрослых

Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: *“Təhsil millətimizin gələcəyidir”* [“Azərbaycan müəllimi qəzeti”, 2010]. Təhsil millətimizin gələcəyi olduğu üçün, təhsil sahəsində çalışan rəhbər və pedaqoji kadrların əlavə təhsilinə milli məsələ kimi baxılmalıdır. Ümummilli Liderimizin milli təhsil

traiximizə qızıl sözlərlə həkk olunmuş *“Mən bu dünyada müəllim adından yüksək bir ad tanımıram”* [“Azərbaycan müəllimi qəzeti”, 2010] kəlamı bu gün də etalon kimi işlədilməkdədir. Müəllimlik peşəsinə və pedaqoji fəaliyyətə yüksək qiymət verən Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil sistemində apardığı mütərəqqi islahatlar bu sahədə zəruri hüquqi bazanın təməlini qoymuşdur. Bu hüquqi bazanı işlək mexanizmə çevirmək və beləliklə də, mütərəqqi dünyaya inteqrasiya yolunu seçmiş Azərbaycan təhsilinin dinamik inkişafını təmin edən intellektual və peşəkarlıq səviyyəsi yüksək olan kadr potensialı formalaşdırmaq əlavə təhsilin birinci dərəcəli vəzifəsi kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Dövlətin və bütövlükdə xalqımızın inkişaf səviyyəsini və iqtisadi inkişafını ölkənin sahib olduğu təbii sərvətlərindən daha çox onun təhsilinin, mədəniyyətinin və elminin inkişaf səviyyəsi müəyyən edir. Ona görə ki, elmi-texniki inkişafın və o cümlədən elmi-texniki inqilabların göstəriciləri, əhalinin bilik səviyyəsi, onların texniki səriştə və bacarıqlara yiyələnməsi cəmiyyətdə sosial rifahın yüksəldilməsinin və bütövlükdə vətəndaşların sosial-iqtisadi inkişafının başlıca və başlıca təminatçısı rolunda çıxış edir. Bütün bu qeyd edilənlər insan köməyi ilə və insan fəaliyyəti ilə həyata keçirildiyinə görə onun özünün texniki bilik, bacarıq və səriştə ehtiyatının formalaşmasına xüsusi diqqət ayrılmalı, onun təhsil əldə etməsi və ixtisas hazırlığı üçün dövlətdən, həmçinin bütün digər mənbələrdən bu məqsədlə ayrılmış vəsaitin – yəni kapitalın, insan resurslarının həcmi və keyfiyyəti daim çoxaldılmalıdır. İndi iqtisadi artım üçün məhz elə bir zaman gəlib çatmışdır ki, bütün növ kapital və investisiya qoyuluşlarından istifadənin önündə, onlardan tam həcmdə istifadədə məhz elə insan kapitalı əsas yer tutmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz təhsil sistemində əlavə təhsilin yeni modellər əsasında təşkili 2000-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında imzaladığı 13 iyun tarixli, 349 nömrəli Fərmanı ilə genişmiqyaslı təhsil islahatları çərçivəsində başlandı. Qeyd edək ki, 2000-ci ilədək əlavə təhsil sistemində islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı artıq hüquqi baza mövcud idi. 11 iyul 1997-ci il tarixli, 77 nömrəli “İxtisasartırma və kadrların yenidən hazırlanması müəssisələrinin nümunəvi əsasnamə”si və “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 iyun 1999-cu il tarixli 168 nömrəli Sərəncamı Azərbaycanda əlavə təhsil sisteminin dünya təhsil standartları əsasında yenidən formalaşdırılması ilə bağlı ilk normativ-hüquqi aktlar olmuşdur.

1999-cu il Təhsil sahəsində İslahat Proqramının 2.1; 2.3.2 və xüsusilə 2.3.3, yəni başqa sahələr üçün kadr hazırlığı hissəsində yeni istehsal-mülkiyyət münasibətlərinin, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın, respublika iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının, eləcə də respublika iqtisadiyyatına yeni texnologiyanın diversifikasiyasının tələblərinə uyğun mövcud kadr potensialının ixtisasartırma, yenidən hazırlanma və əlavə təhsilinin təşkili təxirəsalınmaz vəzifə kimi qeyd olunmuşdur.

İslahat Proqramı çərçivəsindəki fəaliyyət 2000-ci il 13 iyun tarixli Prezident Fərmanı ilə daha da dərinləşdirilmiş, diplomdansonrakı təhsildə aparılan islahatlar öz məntiqli davamı üçün bir növ əlavə dəstək almışdır. Məhz bu Fərmana uyğun olaraq Azərbaycanın təhsil sistemində müəllim hazırlığının dünya ölkələrindəki təcrübəyə əsaslanan konseptual strategiyası müəyyənləşdirilmiş, ilkin və diplomdansonrakı müəllim hazırlığı pillələri beynəlxalq modellərə uyğunlaşdırılaraq, onlara bir-birini tamamlayan proseslər kimi baxılmış, fasiləsiz təhsil kontekstində ilk dəfə olaraq həmin pillənin yeni şəbəkəsi yaradılmışdır.

Beləliklə, müəllim hazırlığı üzrə dünya təcrübəsinə inteqrasiya prinsipi zəruri faktor kimi qəbul edilmiş, həmin istiqamətdə konkret fəaliyyət həyata keçirilmişdir. Belə ki, “Fasiləsiz təhsil hamı üçündür” konsepsiyası verilmiş, ilk dəfə olaraq ixtisasartırma, yenidən hazırlanma təhsili, stajkeçmə və təkmilləşdirmə proseslərinin dəqiq çərçivələri müəyyənləşdirilmiş, modern tələblərə cavab verən dayaq-məntəqələri mexanizmi hazırlanmış, burada təhsil prosesinin təşkili modeli formalaşdırılmış, məntəqələrin dislokasiyası müəyyən edilmiş, cəlb olunan kontingent bazası barədə geniş informasiya bankı yaradılmış, Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 21.02.2002-ci il tarixli, 164 nömrəli əmrinə əsasən, dayaq məntəqələri üzrə eksperiment aparmaq üçün Bakı şəhərinin Səbail rayonu. Gəncə. Sumqayıt və Şəki şəhərləri və Cəlilabad rayonu müəyyənləşdirilmişdir. Sonrakı illərdə fəaliyyət planı daha da genişləndirilmişdir.

06 sentyabr 2010-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Əlavə təhsilin məzmunu, təşkili və əlavə təhsilin hər hansı istiqaməti üzrə təhsil almış şəxslərə müvafiq sənədin

verilməsi Qaydası”nın təsdiq etməsi ilə Azərbaycanda əlavə təhsilin digər istiqamətlər üzrə də təşkilı modellərinin konturları çəkildi, ixtisasartırma və yenidən hazırlanmanın daha dəqiq cizgiləri müəyyən edildi. Bu sənəd xüsusilə bəzi açıq qalan məsələlərin öz həllini tapmasında, 19 iyun 2009-cu il tarixli, №833-IIIQ nömrəli Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında qanununun 24-cü maddəsinin icrasında, xüsusilə əlavə təhsilin istiqamətinə, məzmununa, formasına, təşkilinə dair müvafiq dövlət sənədinin verilməsi mexanizminin həyata keçirilməsində uğurla tətbiq olunmağa başlamışdır [“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2009].

“Əlavə təhsilin məzmunu, təşkili və əlavə təhsilin hər hansı istiqaməti üzrə təhsil almış şəxslərə müvafiq sənədin verilməsi Qaydası” müəyyən etmişdir ki, əlavə təhsil ixtisasartırma və yenidən hazırlanma müəssisələrində, akademiyalarda və ali təhsil müəssisələrində yaradılmış müvafiq struktur bölmələrdə, stajkeçmə və peşə hazırlığı kurslarında və bu sahə üzrə qanunla tələb olunduqda fəaliyyətinə icazə verilmiş digər (dövlət, bələdiyyə və özəl) müəssisələrdə təşkil edilir. Sənəddə göstərilmişdir ki, əlavə təhsil müəssisələri dedikdə buraya mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları, bələdiyyələr, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən yaradılan təsisatlar (akademiya, universitetlər, institutlar, mərkəzlər və s.) aid edilməlidir.

Beləliklə, “Əlavə təhsilin məzmunu, təşkili və əlavə təhsilin hər hansı istiqaməti üzrə təhsil almış şəxslərə müvafiq sənədin verilməsi Qaydası” əlavə təhsilin 6 əsas istiqamətindən başqa onun təşkilı modellərinin reallaşdırılması mexanizminin ilkin hüquqi bazasını da müəyyən etmişdir.

Sosial, o cümlədən peşə və qeyri-peşə sahələrinin bir-biri ilə qarşılıqlı təsiri multikultural mühitin, yanaşmaların, baxışların, düşüncələrin, mədəniyyətlərin çoxcəhətliliyi və rəngarəngliyi cəmiyyətin, mühitin, elmin, şüurun, sosial rifahın, həyat şəraitinin dəyişmə sürətinin artması fonunda insan resurslarının və insan kapitalının əhəmiyyətini bir daha ortaya qoyur [Məmmədov, 2022].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1998-ci il 30 mart tarixində imzaladığı sərəncam ilə yaradılmış Dövlət Komissiyası tərəfindən hazırlanan Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahatlar proqramı (1999), islahatların məntiqi nəticəsi kimi Azərbaycanda təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (2000) ilə təhsil sistemimiz yeni inkişaf mərhələsinə adlanmışdır. Xüsusilə fasiləsiz təhsil və diplomdansonrakı təhsil sahəsində Konsepsiya və strategiya qəbul edilmişdir (2007). 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasında Milli Kurrikulum – başqa sözlə, ümumi təhsilin Konsepsiyası, 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası bir sıra beynəlxalq təhsil layihələrinə qoşulmuşdur. “Öyrədənlərin öyrədəni” proqramı əsasında dayaq məntəqə mexanizmi yaradılmışdır. “Əlavə təhsilin məzmunu, təşkili və əlavə təhsilin hər hansı istiqaməti üzrə təhsil almış şəxslərə müvafiq sənədin verilməsi Qaydası” (2010) ilə əlavə təhsilin bütün istiqamətləri və təşkilı modelləri müəyyənləşdirilmişdir, Təhsil Nazirinin “İxtisasartırma təhsilində yeni mexanizmə keçid, müəllimlərin təkmilləşdirilməsi işinin təşkili barədə” (2012) əmr ilə qazanılmış təcrübə əsasında mövcud problemlər müəyyənləşdirilmişdir. Təhsilalanlar, təhsilverənlər və işəgötürənlərin fəaliyyətini tənzim etməklə tələb olunan təlim nəticələrinin minimum səviyyəsinini əmək bazarının tələblərinə və peşə standartlarına uyğunluğunu müəyyən edən, əlavə təhsil üzrə kvalifikasiyaları özündə ehtiva etməklə ömürboyu təhsilin tanınması məqsədi ilə əsas sənəd – “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi” qəbul edilmişdir (2015).

Beləliklə, Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda əlavə təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsində istiqamətində apardığı islahatlar və dövlət siyasəti kompleks şəkildə həyata keçirilmişdir. Bir çox istiqamətlərdə aşağıdakı konkret nəticələr əldə olunmuşdur:

1. 2010-cu ildən sonra Azərbaycanda müəllim və pedaqoji kadrların diplomdansonrakı professional hazırlığı və təhsili əlavə təhsilə aid edilmişdir.

2. Azərbaycanda təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2000-ci il 13 iyun tarixli Fərmanı ilə bir çox institutlara universitet statusunun verilməsi əlavə təhsil xidmətləri göstərən ali təhsil müəssisələrinin inkişafına böyük təkan olmuşdur.

3. Qeyd olunan dövrdən etibarən ixtisasartırma, yenidən hazırlanma, stajkeçmə, təkmilləşdirmə və yaşlıların təhsili əlavə təhsilin tərkib hissəsi kimi ömürboyu təhsil kontekstində öyrənilməyə başlanmışdır.

4. Əlavə təhsil insan şəxsiyyətini formalaşmasına ömürboyu təsir edən, cəmiyyətdə sosial münasibətlərin tənzimlənməsində, bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətədözümlü insan kapitalının hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynayan, diplomdansonrakı təhsili fasiləsiz və əlçatan edən, miqrantların və repatriantların yerli sosial-iqtisadi münasibətlər ən böyük sosial institut olaraq Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətini uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev məhz bunları nəzərə alaraq böyük uzaqgörənliklə demişdir: *“Bizim çox zəngin sərvətimiz vardır. Ancaq bizim ən böyük resursumuz insanların biliyidir, savadıdır. Öz imkanlarımızdan səmərəli istifadə edərək, maddi kapitalı insan kapitalına çevirməliyik və bunu edirik”*. [“Xalq qəzeti”, 2011]

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan müəllimi (2010, 10 dekabr), s.4.
2. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu URL: <https://e-qanun.az/framework/18343>
3. Məmmədov, N.R. (2022). Azərbaycanda əlavə təhsilin təşkilinin əsas istiqamətləri və təşkili modellərinə dair // "Elmi tədqiqat" Beynəlxalq online elmi jurnal. Cild: 2, Sayı 7, s.10–17, Bakı.
4. Xalq qəzeti. (2011, 5 iyun), s. 5.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA TƏHSİL MÜHİTİNİN SAFLAŞDIRILMASINDA MÜSTƏSNA ROLU

Şahkəram Məmmədov

Bakı Slavyan Universitetinin dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The thesis talks about the work done by the national leader Heydar Aliyev in the direction of improving the educational environment in the country. It is noted that the educational environment of the primary class has a multi-level, multi-system and complex structure. The educational environment, which is characterized by more than two indicators (used supply resources and methods of environment organization), should be specially organized and socialized by primary school teachers in order to effectively fulfill personal, social and cultural tasks.

Key words: primary education, development, educational environment, supply resources.

Резюме

В тезисе рассказывается о работах, проделанных общенациональным лидером Гейдаром Алиевым в направлении улучшения образовательной среды в стране. Отмечается, что образовательная среда начального класса имеет многоуровневую, полисистемную и сложную структуру. Образовательная среда, характеризующаяся более чем двумя показателями (используемые ресурсы и способы организации среды), должна быть специально организована и популяризирована учителем начальных классов для эффективного выполнения личностных, социальных и культурных задач.

Ключевые слова: начальное образование, развитие, образовательная среда, ресурсы обеспечения..

İbtidai təhsil proqramının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi inkişafetdirici təhsil mühitini yaratmadan mümkün deyil. Bu, çox vacibdir, çünki məhz mühit uşağın inkişafının əsas şərti hesab edilir (Vıqotski, 1926). Bunlar: ailə mühiti, təhsil mühiti, yaşayış yeri mühiti və etnomədəni mühitdir.

Təhsil mühiti daha çox iki göstəricisi – istifadə olunan təchizat resursları və təşkili üsulları ilə xarakterizə olunur. Təhsil mühiti şəxsi, ictimai, mədəni vəzifələri səmərəli yerinə yetirmək üçün xüsusi şəkildə təşkil olunmalı və ictimailəşməlidir. İbtidai sinif müəllimlərinin əsas vəzifəsi uşağın ətraf aləmlə bilavasitə bağlı olması, həyatın insan üçün əsas dəyəri olduğunu hiss etməsi, öz imkanlarını biruzə verə bilməsi və həyatda vacib olan təcrübəni qazanması və eyni zamanda müdafiəsinə zəmanət üçün inkişafetdirici məkan və şərait yaratmaqdır.

Tələblərə cavab verən, lazımi təchizat resursları göstəricilərinə malik məktəb, sinif otağı müəllim tərəfindən təhsil mühitini fəal üsullarla təşkil etməyə şərait yaradır.

Azərbaycanlı olmağı ilə fəxr edən, müəllim adını bütün adlardan üstün tutan Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə təhsil sisteminin inkişaf-

finda vacib işlər görmüşdür. Ümumtəhsil məktəblərində təhsil mühitinin yaxşılaşdırılması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində sərəncamlar imzalamışdır.

1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında” və 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində Azərbaycanda orta ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 3 dəfə genişləndirilmişdir. Bu da ölkəmizdə yüzlərlə orta ümumtəhsil məktəblərinin açılışı, minlərlə azyaşlının təhsilə cəlb edilməsi demək idi. 2002-ci il oktyabrın 4-də ölkə başçısının imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” sərəncamı milli elm və təhsil sisteminin inkişafında vacib amillərdən biridir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 17 fevral 2003-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” sərəncamı da ölkədə təhsil mühitinin saflaşdırılması sahəsində müstəsna rol oynamışdır.

Çoxsəviyyəli, çoxsistemli və mürəkkəb quruluşa malik olan təhsil mühiti ibtidai sinif şagirdlərinin hərtərəfli inkişafında olduqca vacib amildir.

Hələ, A.S.Makarenko qeyd edirdi ki, təhsil verən daha çox pedaqoq deyil, ən faydalı şəkildə təşkil olunan mühitdir (Makarenko, 1989.). Bəzən, təhsil mühiti, hətta "qabaqcıl" məktəblərdə də həmişə müasir vəzifələrə uyğun gəlmir. Belə ki, bir çox gimnaziya və liseylər əslində ümumtəhsil məktəblərindən heç də fərqlənmir. Onlar, həqiqətən, innovativ pedaqoji ideya və konsepsiyaları işləyib hazırlamaq və sınaqdan keçirmək əvəzinə, sadəcə olaraq təlim proqramlarını çox yükləyirlər ki, bu da uşaqların sağlamlığının pisləşməsinə gətirib çıxarır. Bir çox hallarda bütün eksperimental cəhdlər yalnız təhsilin məzmunu sferasında dəyişdirilir, ixtisar edilir və tərbiyə işi sistemi ya məhv edilir, ya da formalaşdırılır. İbtidai sinif yaşının uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında və ümumi inkişafında unikal və son dərəcə əlamətdar bir dövr olduğunun çoxdan məlum olmasına baxmayaraq, bu yaş dövrünə az diqqət yetirilir. Beləliklə, Azərbaycan təhsil müəssisələrinin inkişafının bu mərhələsində təhsil mühiti, onun yaradılması, komponentləri və xüsusiyyətləri məsələsi çox aktualdır.

İbtidai məktəbin təhsil mühiti uşağın şəxsiyyət kimi inkişaf tələbatları və maraqları əsasında qurulur. Bəs bu mühit hansı əlamətlərə malik olmalıdır?

Mühit – varlıqların yaşadığı məkan, ətraf aləm, əhatədir.

Məktəbin təhsil mühiti – təhsil müəssisəsinin vəzifələri və bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün seçilmiş vasitələrlə müəyyən edilən məktəbin daxili həyatının keyfiyyət xarakteristikasıdır.

Təhsil mühiti – təhsildə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən subyektlərin şəxsiyyət kimi inkişafına imkan yaradan pedaqoji və psixoloji təsirlər sistemidir.

Uşağın inkişaf mühiti – uşağın inkişafı üçün şərait və onun həyat fəaliyyəti üçün məkandır.

İnkişafetdirici mühit – uşağın şəxsiyyətinə inkişafetdirici təsir üçün yaradılmış sistemli təhsil məkanıdır.

İbtidai sinifdə hər bir uşaq üçün onun təhsil istəklərini təmin edəcək sistemli, dinamik təhsil şəraiti yaradılmalıdır. Şagirdlərin ehtiyac və imkanlarını balanslaşdıran, təlim-tərbiyə prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən öyrədici mühitin yaradılması olduqca vacibdir.

İbtidai təhsil mühitinin layihələşdirilməsində, əsasən, təhsil mərkəzinin subyektı olan şagirdin daxili, eləcə də, onun ətraf aləmlə, ictimai mühitlə xarici əlaqə və münasibətlərinin qurulması və inkişafına diqqət yetirilir. Böyüklərin təşkil etdiyi və mərkəzində şagirdin durduğu təhsil mühiti bir tərəfdən şagirdin tədricən yiyələndiyi bilik, bacarıq, qaydalar, vərdislərdən, digər tərəfdən şagirdin bilik, bacarıq, vərdislərinə münasibətlərdən, daha sonra isə şagirdin özünün özünə, ətrafında olan böyüklər və həmyaşıdları ilə əlaqəsinə, bu mühitdə öz yerini başa düşməsinə və özünü təqdim etməsinə münasibətdən ibarətdir.

İbtidai məktəblərdə təhsil mühitinin oxşarlığı, eyniliyi prinsipi “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu ilə təmin olunur. Eyni zamanda, bu “Qanun”da ibtidai məktəb təhsilinin məzmununda variativlik və müxtəlifliyin olması da öz əksini tapmışdır. Bu, təhsilin regional, etnomədəni, yaş dövrləri və inkluzivliyinə görə dəyişkən xarakterli olmasını nəzərdə tutur. Təbii ki, I sinif şagirdləri üçün yaradılmış mühit, şərait II, III və IV siniflər üçün olan təhsil mühitindən fərq-

lənir. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün təhsil mühiti isə onların inkişafındakı səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alaraq yaradılmalıdır.

Təhsil prinsiplərinin reallaşdırılması pedaqoq və psixoloqun sıx qarşılıqlı münasibətlərinə əsaslanır. Komanda ilə, yəni müəllim, psixoloq və digər əməkdaşlarla görülməli iş aşağıdakı səlahiyyətlərə malik olmağı tələb edir:

- layihələndirici və modelləşdirmə fəaliyyəti;
- şəxsiyyətin inkişafında sosial ziddiyyətləri həll etmək məqsədilə cəmiyyətin və yardım edən bütün mütəxəssislərin fəaliyyətini idarə etmək və uzlaşdırmaq üçün effektiv tərəfdaşlıq və modera-torluq təcrübəsi;

Yerinə yetirdiyi vəzifələrdən asılı olaraq təhsil mühiti ibtidai sinif müəllimi tərəfindən müxtəlif cəhətlərə yönəldilə bilər:

- uşaqların təliminə;
- uşaqların tərbiyəsinə;
- uşaqların inkişafına;
- uşaqlar üçün rahat psixoloji şəraitin yaradılmasına;

Ekoloji-psixoloji amillərə əsaslanaraq V.A.Yasvin təhsil mühitinin dördkomponentli modelini qurmuşdur:

- əşya-məkan komponenti;
- ictimai komponent;
- psixodidaktik komponent;
- təhsil prosesinin əsas subyektləri (Yasvin, 2001).

Əşya-məkan komponenti təlim şəraitinin xüsusi atributlarını (rənglərini), binanın və təhsil ocağının arxitektura xüsusiyyətlərini, təchizatını özündə cəmləşdirir.

Təhsil mühitinin ictimai komponenti uşaqlar və böyüklərin mənafe birliyi ilə müəyyənləşir. Mühitin ictimai komponenti təhsil mühitində təhsil fəaliyyəti ilə məşğul olan (şagird, müəllim, valideyn və inzibati işçilər) subyektlərin münasibətlər sistemini müəyyən edir. Təhsil mühitinin ictimai komponentini aşağıdakı xüsusiyyətlərlə təsvir etmək olar:

- münasibətlərdə demokratiklik – avtoritarlıq;
- şagirdlərin fəallığı – qeyri-fəallığı;
- birgəlik – təcrid olunma;
- biliklərin ötürülməsində yaradıcı – reproduktiv xarakter;
- mədəni məzmunun zənginliyi – kasadlığı.

Mühitin psixodidaktik komponenti təhsil prosesinin məqsədi ilə müəyyənləşdirilən məzmunu və onun metodlarını özündə əks etdirir. Bu komponent ibtidai məktəbdə nəyi və necə öyrətməyi müəyyən edir və bu xüsusiyyətlərlə müəyyənləşdirilir:

- mühitdaxili qarşılıqlı təsirlərə görə (rəqabətli-kooperativ, humanist-texnokrat və s.);
- ictimai təcrübə və onun ötürülməsi xüsusiyyətlərinə görə (ənənəvi-innovativ, milli-universal);
- yaradıcılığın fəallıq səviyyəsinə görə (yaradıcı-reqlamentli);
- xarici aləmlə qarşılıqlı təsirlərə görə (açıq-qapalı).

Təhsil prosesinin əsas subyektləri olan müəllim və şagird arasında rəqabət və əməkdaşlığın olması, kollektivdə təlim fəaliyyətinin təşkilində rəşional üsullardan istifadə edilməsi, məktəb divarları arasında şagird-müəllim ünsiyyətinin düzgün qurulması çox vacibdir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin imkan və tələbatlarını nəzərə alaraq ibtidai təhsil mühiti emosional-inkişafetdirici xüsusiyyətlərlə qurulmalıdır. Təhsil mühitinin emosional-inkişafetdirici komponentlərinin xüsusiyyətlərini təmin edən şərtlər bunlardır:

- birgə fəaliyyətdə iştirakçılar arasındakı münasibətlər, (emosional-himayədarlıq komponenti);
- rejim, uşağın məktəbdə keçirdiyi vaxtın düzgün təşkili, (emosional-inkişafetdirici komponent);
- xarici səliqə-səhman: mebellərin rahatlığı, rənglərin seçilməsi və s., (emosional-yönəldici komponent);
- uşaqların məşğulluğunun təşkili: oyunlar, təlim, sürprizli anlar, (emosional-fəallaşdırıcı komponent);
- məşğələyə evristik çalışmaları əlavə edilməsi, (emosional-məşq komponenti).

Qeyd etmək lazımdır ki, təhsil mühitinin komponentlərə əsaslanan təsnifatı şərtidir. Hər hansı bir təhsil müəssisəsində, bir müəllimdə müxtəlif, bəzən hətta ziddiyyətli mühitlərin birləşməsi ola bilər. Təhsil mühitinin texniki xüsusiyyətləri onun texniki avadanlıqlarla təchizatını, bu avadanlıqlarla alınan məlumatların bolluğu və genişliyini özündə əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2009). Bakı: Qanun, 108 s.
2. Выготский, Л.С. (1926). Педагогическая психология. Краткий курс, изд.-во Работник просвещения, М., 348 с. [<https://psychlib.ru/mgppu/Vpp-1926/Vpp-348.htm#p1>]
3. Əliyev, H.Ə. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir. (Tərtibçilər: M.C.Mərdanov, Ə.Quliyev). Bakı: Təhsil, 580 s.
4. Макаренка, А.С. (1989). Воспитание гражданина. М.: Просвещение.
5. Ясвин, В.А. (2001). Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М.: Просвещение.

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN İMZASI

Arzu Məmmədova

Füzuli rayonunun Əhmədilər kənd tam orta məktəbin direktoru

“Təhsil həyatımızın ən gərəkli sahəsidir. Təhsil milli məqsədlər, mənafeələr əsasında qurulmamalıdır. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz”.

Heydər Əliyev

Summary

The dynamic development of our education is a successful result of Heydar Aliyev's policy. It is to develop human capital on the basis of the State Program for the implementation of educational reforms, the National Strategy, the State Strategy for the Development of education, the establishment of a knowledge-based economy in the country, the formation of the information society and the sustainable development of the country. Undoubtedly, within one article, it is very difficult to explain the scope of the provisions, essence, and conceptual ideas of the genius Heydar Aliyev related to education in terms of capacity, and to analyze and show how they have been implemented. Years will pass, generations will replace each other, but the pearls of rare ideas filtered through the bright thinking of the genius leader of the Azerbaijani people will shine like an eternal torch on our paths to a successful future. Today, the material and technical base of science and education is being developed and modernized, the most modern, advanced technologies are being brought to our country, and measures are being taken to apply them to the benefit of the common work. The network of educational institutions is expanded and its base is strengthened through the means of state organizations and the Heydar Aliyev Foundation. Our country ranks among the most advanced countries in the world in terms of the development of education, health care, social sphere as a whole, and state care. President Ilham Aliyev, who successfully and decently continued the policy of Heydar Aliyev, noted that the tasks facing the country today, as determined on the basis of priority, in front of science pending issues should be resolved in the same manner.

Key words: *Heydar Aliyev's signature, education reforms, education and society, decrees, education policy.*

Резюме

Динамичное развитие нашего образования является успешным результатом политики Гейдара Алиева. Это развитие человеческого капитала на основе Государственной программы реализации образовательных реформ, Национальной Государственной стратегии развития образования, создание в стране экономики, основанной на знаниях, формирование информационного общества и устойчивого развития страны. Несомненно, в рамках одной статьи очень трудно объяснить объем положений, сущность и концептуальные идеи гениального Гейдара Алиева, связанные с образованием с точки зрения возможностей, а также проанализировать и показать, как они были реализованы. Пройдут годы, поколения сменяют друг друга, но жемчужины редких идей, пропущенные через светлое мышление гениального вождя азербайджанского народа, будут вечным факелом сиять на нашем пути к успешному будущему. Сегодня развивается и модернизируется материально-техническая база науки и образования, в нашу страну привозятся самые современные, передовые технологии, принимаются меры по их применению на благо общего дела. За счет средств государственных организаций и Фонда Гейдара Алиева расширяется сеть учебных заведений и укрепляется ее база. Наша страна входит в число самых передовых стран мира по уровню развития образования, здравоохранения, социальной сферы в целом, государственного обслуживания. Президент Ильхам Алиев, успешно и достойно продолживший политику Гейдара Алиева отметил,

что задачи, стоящие сегодня перед страной, определяются исходя из приоритета, стоящего перед наукой нерешенные вопросы должны быть решены таким же образом.

Ключевые слова: *подпись Гейдара Алиева, реформы образования, образование и общество, указы, образовательная политика.*

Dünyada hər bir ölkənin uğurlu gələcəyi elm və təhsilin səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Təcrübə göstərir ki, təbii sərvətlərin bolluğu dövlətin inkişafının əsas göstəricisi deyildir. Böyük gəlir əldə edən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlar maddi resurslardan daha çox təhsil sisteminin yetişdirdiyi insan kapitalından gəlir əldə edirlər. Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin gələcəyini görən müdrik rəhbər olaraq hələ sovet hakimiyyətində işlədiyi dövrlərdə belə Azərbaycanda təhsilin inkişafına xüsusi önəm verirdi. “Sağlam təməlli müstəqil dövlətin qurulması üçün təhsilli cəmiyyətin olması mütləqdir”- deyən Heydər Əliyev istəyinə nail oldu.

Bu bir faktdır ki, XX əsrin 70-ci illərindən etibarən Azərbaycanda iqtisadiyyatın, elm, təhsilin və mədəniyyətin dirçəlişi, dinamik inkişafı, qısa bir zamanda Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanması Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Təhsilin aktual problemlərini və perspektivlərini incəliklərinə qədər bilən dahi rəhbər gənc nəslin müasir tələblər zəmnində təhsillənməsi, gənclərin bilik və intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların gələcəkdə kamil mütəxəssis və ləyaqətli vətəndaşlar kimi yetişməsi onu düşündürən ən mühüm məqam idi. Gənclərə söyləyirdi ki, sabahkı gün sizə yeni, yüksək tələblər verəcəkdir. Əgər mütəxəssis həqiqətən yaradıcı şəxsiyyətdirsə, o, sadəcə olaraq zamanla ayaqlaşmalı deyil, həmişə zamanı bir qədər qabaqlamalıdır. Bu isə o deməkdir ki, daim öyrənmək lazımdır. Buna görə də bilik, bacarıq, vərdiş bünövrəsi möhkəm olmalıdır. Məhz 70-ci illərdə minlərlə azərbaycanlı gəncin respublikamızın hüduqlarından kənarda yüksək ali təhsil almasına, ixtisaslı kadr kimi yetişməsinə Heydər Əliyev köməklik etmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin niyyəti əslində “beynəlmilləçilik” pərdəsi altında milli dəyərlərin aşınması prosesinin qarşısını almaq idi. Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində çalışdığı illərdə, risklərə rəğmən, Heydər Əliyev çalışırdı ki, kadrları milliləşdirsins, ölkənin ən böyük nəzarət orqanında qeyri-azərbaycanlıların rəhbərlik etməsi ilə qəlibləşən stereotipləri öz nüfuzu və bacarığı ilə dağıtsın. Qısa müddət ərzində qurum mahiyyətə yenilənmiş, şəxsi heyət azərbaycanlıların xeyrinə dəyişdirilmiş, bu orqan demək olar, azərbaycanlılaşdırılmışdır.

Azərbaycanda bir sıra ixtisaslar – informasiya texnologiyaları, beynəlxalq münasibətlər, aviasiya və s. olmadığı üçün Ulu öndər Heydər Əliyev minlərlə azərbaycanlı gəncin Moskvada, Kiyevdə, Minskə gedib ali təhsil almaları üçün bütün imkanları yaradırdı. Ümumiyyətlə, 1969-1982-ci illər Azərbaycan elminin, təhsilinin intibah dövrü kimi xatırlanır. Məhz 70-80-ci illərdə ideologiyadan, ictimai-siyasi, iqtisadi sistemdən asılı olmayaraq Azərbaycan xalqının böyük bir nəslə təhsil almış, böyümüş, yüksək elm və mədəniyyətə sahib olmuşdur. Əgər sovet hakimiyyətinin ilk illərindən etibarən Azərbaycanda rus dilində təhsil alanların sayı dinamik artırdısa, artıq XX əsrin 70-ci illərindən buna son qoyuldu. Bunun da əsasında hələ 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyaya layihəsi qəbul edilərkən Ulu öndərin Azərbaycan dilinin bu ali sənəddə ana dili kimi təsbitlənməsi və qoruyub saxlanması dayanırdı. Eyni zamanda bu illərdə nəşr edilən 3 cildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə Dövlət mükafatı verilməsi də xalqın milli şüurunun formalaşmasına mühüm töhfə olmuşdur.

Azərbaycan təhsilinin inkişafında danılmaz xidməti olan Ulu öndər Heydər Əliyev ölkəmizdə ümumi təhsil sisteminə əsaslı islahatların başlanmasının təşəbbüskarı və ilhamçısı olmuşdur. Hələ Sovet İttifaqının rəhbərlərindən biri olaraq strateji əhəmiyyətli sahələrlə yanaşı, təhsil də onun nəzarətində olmuşdur. 1984-cü ildə keçirilən məktəb islahatına rəhbərlik etmişdir.

1991-1993-cü illər respublikamızda hökm sürən böhranlı vəziyyət təhsildən də yan keçməmişdir. Bu vəziyyətdə Ulu öndər Heydər Əliyev xalqın təkidi ilə yenidən hakimiyyətə gəldi, bundan sonra elm və təhsil sahəsində dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərini müəyyənləşdirmək mümkün olmuşdur. Bununla belə elmi-intellektual sferada hökm sürən tənəzzülün qarşısı alınmış, elmin inkişafına, bu prosesi həyata keçirən ziyalılar ordusuna diqqət və qayğı gücləndirilmiş, Azərbaycan elminin milli əsaslar üzərində dünyaya inteqrasiyası başlıca vəzifə kimi aktuallaşdırılmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev insan hüquq və azadlıqlarının təminatı baxımından vətəndaşların təhsil hüququnun reallaşdırılmasına böyük önəm verdiyini çıxışlarında hər zaman xüsusi vurğulamışdır. Təhsil hüququ 1995-ci il 12 noyabrda ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş, Azər-

baycan Konstitusiyasında hər bir vətəndaşın vacib hüquqlarından biri kimi elan olunmuşdur. Dövlət vətəndaşların pulsuz icbari, ümumi və orta təhsil almaq hüququnu təmin edir. Bu müddəa Azərbaycan Respublikasında təhsil fəaliyyətinin əsas prinsipidir.

30 mart 1998-ci ildə Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası haqqında” sərəncam imzaladı. Məqsəd isə o idi ki, müstəqil Azərbaycanın təhsil sistemində beynəlxalq standartlara uyğun islahatlar həyata keçirilsin, təhsilin inkişafı və onun maddi-texniki bazası möhkəmləndirilsin, Avropa təhsil məkanına inteqrasiya təmin edilsin.

15 iyun 1999-cu ildə isə ulu öndər tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında Təhsil İslahat Proqramı” təsdiq edilmişdir. İslahat proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində təhsilin məzmunu yeniləşdirilmiş, yeni proqramlar və dərsliklər hazırlanmış, ayrı-ayrı təhsil sahələri və fənlər üzrə standartların hazırlanması istiqamətində ciddi iş aparılmışdır.

Müstəqil Azərbaycanın təhsil sistemində, xüsusən də ümumi təhsil sistemində islahatların aparıldığını qeyd edən Ulu öndər Heydər Əliyev eyni zamanda təhsil işçilərini islahat prosesinə həssas və ehtiyatla yanaşmağa çağırırdı. “Mənim sizə tövsiyəm ondan ibarətdir ki, islahatlar düşünülmüş qaydada aparılsın, islahat islahat naminə aparılmasın, təhsil sistemimizi daha da təkmilləşdirmək, bu günün, gələcəyin tələblərinə daha da uyğunlaşdırmaq məqsədi daşıyır.” “Əgər biz iqtisadi sahədə apardığımız islahatlarda bu gün haradasa səhv ediriksə sabah həmin səhvi düzəltmək mümkündür, haradasa ifrata yol veririksə onun qarşısını almaq mümkündür, amma təhsil sahəsi çox həssas sahədir. Burada cürbəcür kombinasiyalara, manipulyasiyalara yol verilə bilməz.

13 iyun 2003-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmanı ilə təhsil sisteminin əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməsinə, idarəetmənin müasir prinsiplər üzrə təşkilinə, onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına və dünya təhsil sisteminə inteqrasiyasına zəmin yaratmışdır. Bu fərmanla bir sıra universitetlərə muxtariyyət statusu verilmiş, ölkəmizdə müəllim hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu və onun 12 filialı yaradılmışdır.

Ulu Öndərin siyasətini bütün sahələrdə inamla davam etdirən Prezident İlham Əliyev təhsilə qayğını mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.

2007-2015-ci illərdə “Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” hazırlanaraq Azərbaycan Prezidentinin 16 aprel 2007-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuşdur. Azərbaycanlı tələbələrin xaricdə təhsilini təmin etməkdə əsas məqsəd bütün sahələrdə sürətlə inkişaf edən Azərbaycan üçün yüksək səviyyəli kadrların hazırlanmasıdır.

Prezident İlham Əliyevin müvafiq sərəncamları ilə “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” və “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı” təsdiqlənmişdir. Həyata keçirilən uğurlu siyasət Azərbaycanı regionda lider dövlətə çevirmişdir. İqtisadiyyatla elmin səmərəli vəhdətinin təşkil edilməsi, biliklərə əsaslanan iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması Azərbaycanı bir addım önə çıxarır.

2013-cü il oktyabr ayının 24-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın qəbulu üzrə sərəncam imzalamışdır. Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyanın əsasında insan kapitalını inkişaf etdirmək və bununla Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini yüksəltməkdir.

Təhsil, elm, bilik, müasirlik, savad gələcəyə açılmış qapılar deməkdir. Əsas Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və möhtərəm Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan təhsil siyasəti uğurla davam edir və bu uğurlar respublikanın müstəqilliyinə əbədi təminatdır.

Ədəbiyyat

1. Axundova, E. (2007). Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman. Bakı, 784 s.
2. Əliyev, V. (2003). Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı, 100 s.
3. Xudiyev, N.M. (2007). Uğurlu yolun layiqli davamçısı. Bakı, 608 s.
4. Qaralov, Z. (2015). Heydər Əliyev – Milli ləyaqət ölçüsü. Bakı, 408 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

Mətanət Məmmədova

Ağdam rayonunun 88 nömrəli tam orta məktəbinin direktoru

Summary

The Nationwide Leader Heydar Aliyev has a great role in modern science, education and culture of the Republic of Azerbaijan. His quote “The level of every nation is determined by the level of its knowledge” reveals his attitude and value of education. He recognized the fact that by developing science, education and culture we can develop our country and nation.

Under his leadership reforms were carried out various levels of education. During the years 1970-1982, the provision of schools with technical and scientific-methodological tools has significantly improved. Since 1978, textbooks have been provided free of charge to secondary school students. In the 70s and 80s, 5 new universities were opened in the country.

Heydar Aliyev always paid attention to the young generation's education. Under his leadership a number of students were sent to the different cities of the USSR to get higher education. As a result of Heydar Aliyev's farsighted policy the Military Lyceum named after Jamshid Nakhchivanski was built in 1971. He wanted the military system to be developed highly in Azerbaijan.

The late 1980 and early 1990s were a period of chaos in the history of Azerbaijan, and years of depression and decline in education. During this period the construction of schools was completely stopped.

Returning to power for the second time in June 1993, Heydar Aliyev took care of the development of education in a short time. Thanks to him, 11 years of education including primary, general, secondary and full secondary education was implemented.

Heydar Aliyev's words: “Education is the future of the nation” are reflected in all the processes that we observe. Our young generation should strive to continue his policy.

Key words: *Heydar Aliyev, Nationwide Leader, education.*

Резюме

Общенациональный лидер Гейдар Алиев сыграл большую роль в развитии современной науки, образования и культуры Азербайджанской Республики. Его высказывание «Развитие каждой нации определяется развитием образования» свидетельствует о ценности и отношении, которое он придает образованию. Он отметил, что, развивая науку, образование и культуру, мы развиваем нашу страну и нацию.

В период его руководства на различных уровнях осуществлялось развитие образования. В 1970-1982 годах было улучшено оснащение школ техническим и научно-методическим оборудованием. Начиная с 1978 года учащиеся бесплатно обеспечивались школьными учебниками. Открыт новый университет, 5. Гейдар Алиев всегда уделял внимание воспитанию подрастающего поколения.

Под его руководством многие студенты были отправлены на учебу в разные города СССР. В результате его дальновидной политики в 1971 году было построено военное училище имени Джамшида Нахчыванского. Гейдар Алиев хотел, чтобы военная отрасль развивалась на высоком уровне в Азербайджане. Начало 1970-х годов было периодом хаоса и упадка в сфере образования в истории Азербайджана. В этот период строительство школ было полностью остановлено. После возвращения к власти во второй раз развитие в короткие сроки была восстановлена система образования, сформирована 11-летняя система образования, включавшая начальное, общее, среднее и полное среднее образование.

Слова Гейдара Алиева «Образование – будущее нации» находят свое отражение во всех сферах, и наше молодое поколение должно стараться продолжать эту политику.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Азербайджан, образование, развитие.*

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illik yubileyi münasibətilə təhsil müəssisələri tərəfindən silsilə tədbirlər keçirilir. Təhsil işçiləri Ulu Öndərin əziz xatirəsini əbədi ehtiramla yad edirlər. Yetişən gənc nəsli Heydər Əliyev adına Mərkəzə apararaq dahi şəxsiyyətin həyat və fəaliyyəti ilə tanış edir, məktəblərdə “dəyirmi masa”lar, yığıncaqlar keçirilir, siniflərdə Ulu Öndərin fəaliyyətindən bəhs edən mövzular oxunur, videoçarxlar nümayiş etdirilir. İdman və bilik yarışları, iməcliklər təşkil edilir. Ulu öndər Heydər Əliyevin 100 illik yubileyi münasibətilə stendlər hazırlanır, onun zəngin həyatından və nəhəng fəaliyyəti haqqında şagirdlərə məlumatlar verilir. Əlbəttə, Ulu öndər Heydər Əliyev dühasını, onun Azərbaycan xalqı qarşısında xidmətlərini sonadək öyrənmək qeyri-mümkündür. Dahi şəxsiyyətin həyata keçirdiklərini dərk etmək üçün çox böyük zaman lazımdır. Ulu Öndərin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın rəhbəri kimi gördüyü işlər xalqın yaddaşında daim qalacaqdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti nəticəsində, bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də böyük uğurlar əldə edilmişdir. Ulu Öndərin geniş miqyaslı, çoxcəhətli fəaliyyətində

təhsilin inkişafına diqqət və qayğı prioritet sahə kimi mühüm yer tuturdu. Təhsilin aktual problemlərini və perspektivlərini dərinlən bilən, təhsilin cəmiyyətdə rolunu və şəxsiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətini qiymətləndirən dahi rəhbərin təhsillə bağlı dəyərli mülahizə və müddəaları peşəqoju fikir tariximizin nadir incilərindəndir.

Azərbaycan təhsilinin özəyini, təməlini təşkil edən ümumi təhsilin 60-cı illərdə qarşısında yeni, böyük vəzifələr dururdu. Bu ümumi icbari orta təhsilə keçmək idi. Amma bu illərdə təhsilin həmin pilləsinin maddi-texniki bazası yox idi. Kadr təminatı çox zəif idi. Məsələn, 1965-ci ildə ümumtəhsil məktəblərində işləyən müəllimlərin yalnız 45 faizi ali təhsilli idi. Məktəblərin tikintisi çox ləng gedirdi. Belə bir şəraitdə respublikaya rəhbərliyə təyin olunan Ulu öndər Heydər Əliyev ölkədə sosial-iqtisadi və mədəni yüksəlişə gedən yolun məhz təhsildən keçdiyini bilərək əsas diqqəti bu sahəyə yönəltdi. Böyük öndər daim vurğulayırdı ki, hər bir ölkənin intellektual, mədəni, istər elmi, siyasi, istərsə də idarəçilik, dövlətçilik səviyyəsi onun gənclərinin səviyyəsi ilə ölçülür. Odur ki, gənclərin təhsilinə, tərbiyəsinə, ictimai-siyasi baxışlarının saflığına diqqət yetirir, onların bu istiqamətdə inkişafına geniş şərait yaradırdı.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi o illərdə bugünkü dövlət müstəqilliyimizin möhkəm təməli qoyuldu, milli ruh, azərbaycançılıq məfkurəsi yüksəldi, hər il yüzlərlə gənc müxtəlif mühüm, o cümlədən hərbi ixtisaslara yiyələnmək üçün SSRİ-nin ən böyük ali məktəblərinə göndərildi.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcəyini düşünərək uzaqgörənliklə atdığı addımlardan biri azərbaycanlılardan ibarət gənclərimizi gələcəyin müstəqil ölkəsi üçün gərəkli ixtisaslara yiyələnməkdən ötrü keçmiş Sovetlər İttifaqının nüfuzlu ali məktəblərinə göndərmək təcrübəsi kimi dəyərli təhsil ənənəsinin əsasını qoyması idi. Bu əsasla Azərbaycanın elm və kadr potensialı yüksəl-di-yi kimi xalqın milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərini təbliği də həyata keçirildi.

Ulu öndər Heydər Əliyev başçılığı ilə 1969-1982-ci illərdə təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirilməsi, gəncliyin ana dilində təhsilinə üstünlük verilməsi olmuşdur. Xalqın müstəqil gələcəyini görən Heydər Əliyev üçün milli hərbi kadrların hazırlanması böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Dahi rəhbəri düşündürən əsas məsələ azərbaycanlı gənclərin orduya hazırlanması və hərbi məktəblərə cəlb edilməsi idi. Elə bu uzaq görənliyin nəticəsi olaraq 1971-ci ildə Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi təmayüllü məktəb yaratdı. Burada yüzlərlə Azərbaycan vətəndaşı təhsil almağa başladı. O, gənc nəslə gələcəyə hazırlamaq məsələsini bir an unutmurdu. Azərbaycanda təhsil sistemini təkmilləşdirmək, həm bu günün həm də gələcəyin tələblərini uyğunlaşdırmaq üçün yorulmadan səy göstərirdi. Həyata keçirilən yeniliklər ölkəmizi hazırlıqlı gənc mütəxəssislərlə təmin etmək məqsədi daşıyırdı. Dahi liderin respublikamıza rəhbərlik etdiyi illərdə Azərbaycanda təhsilin bütün pillələrində dinamik inkişafı diqqət çəkirdi. Ölkəmizdə ümumtəhsil, peşə-texniki məktəbləri, texnikumlar yaradıldı. Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazası möhkəmləndirildi.

Təhsili millətin gələcəyi adlandırırdı Ulu Öndər. Elə Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövründə də (1993-2003) milli təhsil sisteminin bərpası və inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Ermənistanın təcavüzkar siyasəti nəticəsində soydaşlarımızın deportasiyası və Qarabağın dağlıq hissəsini işğal edilməsi nəticəsində bir milyondan çox azərbaycanlılarımız qaçqın və məcburi köçkün düşdülər ki, bu da Azərbaycanın təhsili üçün əlavə çətinliklər yaratdı. Ölkənin ağır vəziyyətində rəhbərliyə qayıdan Heydər Əliyev bir çox problemləri həll etməklə yanaşı, təhsil sistemində də zamanın tələblərinə uyğun islahatların əsasını qoydu.

Ulu öndər Heydər Əliyev söyləyirdi: “Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. Bütün dünya ölkələrinin mütərəqqi təcrübəsindən istifadə edirik. Hesab edirəm ki, indiyə qədər yaranmış təməlin üzərində Azərbaycan təhsili, məktəbi bundan sonar daha da təkmilləşəcəkdir”.

Ədəbiyyat

1. Qasımlı, M. Heydər Əliyev - istiqlalə gedən yol: 1969-1987-ci illər. Prezident kitabxanası;
2. Sadıqlı, A. (2011). Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili.

STUDY ON EFFECTIVENESS AND MOTIVATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENT METHODS OF TEACHING AND LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Mudasir Ali Rind

Lecturer at Department of Science and Technical Education Faculty
Of Education University of Sindh Hyderabad Pakistan

PhD Student at Department of Education Khazar University Baku Azerbaijan

Xülasə

Süni intellekt tələbələrin öyrənmə ehtiyaclarına və perspektivlərinə uyğun olaraq ən yaxşı bilikləri əldə etməyə imkan verən mühüm sistemlərdən istifadə edərək öyrənmə və öyrətmə elmidir. Son illər süni intellekt texnologiyası, eləcə də bilik texnologiyası sürətlə inkişaf etmişdir, burada süni intellektin bu tətbiqləri öyrənmə strategiyalarını təşviq etmək üçün qeyri-ənənəvi üsullardan istifadə edilmişdir. Süni intellektin tətbiqləri eyni zamanda bu tətbiqlərin ali təhsil müəssisələri sistemlərində öyrənmədə mühüm rol oynadığı təhsil sahəsinə öz töhfəsini verir.

Açar sözlər: Süni intellekt, öyrənmə ehtiyacı, texnologiya, bilik, tətbiq

Резюме

Искусственный интеллект - это наука об обучении и преподавании с использованием важных систем, которые позволяют учащимся получать наилучшие знания в соответствии с потребностями обучения и перспективами стилей обучения. За последние годы искусственный интеллект быстро продвинулся в технологиях, а также в технологиях знаний, где эти приложения искусственного интеллекта использовали нетрадиционные способы продвижения стратегий обучения. Эти приложения ИИ также внесли свой вклад в сектор образования, где эти приложения сыграли важную роль в обучении в системах высшего образования

Ключевые слова: искусственный интеллект, потребность в обучении, технология, знания, применение

Artificial Intelligence is the science of learning and teaching with the significant systems that enable the learners to have best knowledge according to the learning needs and perspective of learning styles. From the past years Artificial Intelligence has been rapidly advanced in the technology and as well as in knowledge technology where these Artificial Intelligence applications have unconventional ways advanced the learning strategies. These AI applications have also contributed in education sector where these applications have led the essential role in learning in the higher educational systems. AI systems increase the ability of learners with the methods of students' promotions in learning with energetic learning, collective learning and connections of learners with the communities that are out of class for advancement of learning process. The AI systems that also is helpful with the advantage that AI has capability to advance the learning arrangements with its tools and techniques. Artificial intelligence applications can bring new advancements in pedagogical sciences. Artificial Intelligence applications can perform the most important function for learning purposes such as personalize learning that extend the knowledge with student's essentials, assistances and with vital interest. Artificial Intelligence applications can also do the programmed calculations that can upkeep learner's actual critical rational skills that make better advancement in learning the contents areas. Artificial Intelligence applications may drive the learning capacities of novices to the new type learning generation where these can enable themselves to be the part of learning in twenty first century in the economy of knowledge that will gain by learners. The espousal of Artificial Intelligence applications has shaped the new environment of effective learning besides this it reshaped actions with better technological developments. Artificial intelligence application has increased the adaptive cultural way of learning where the learners has to absorb the learning style with organizing engagement with learning activities that leads to recovering the knowledge with active learning ways in which the students will procure the best experience of learning. Artificial intelligence is essential creation in fast development of technology. On the other hand technologies have reconstruction the traditional education system in to the new innovative systems of learning. Day by day technologies have been increased and new technological applications have been added in technology innovation. Artificial intelligence has also helped in erudition in different fields, new technological learning management systems have been adopted for teaching the students. Many learning applications have been composed to enhance the

learning but some of these are working according to models of machines and that some other apps are also working through the AI technological systems that is why this study is composed to measure how AI apps are effective and how much students have motivation regarding AI apps, that is why this study is formulated to measure the effectiveness and motivation of university students. Teaching and learning process is important in education system as knowledge is being delivered with different ways by which learners can get better knowledge from different teaching and learning structures. As period of time has passed teaching and learning process have been diverted towards the different modes of learning with the help of technology and innovations, that innovations technology have made many things that can be useful for basic cognitive process in education system from that technological advancements artificial intelligence get progress in every field. So AI is playing important role in teaching and learning operation, different types of AI learning applications have been adopted to enhance the teaching and learning activity. Effective usage of AI applications methods are being utilized for improving the teaching and learning cognitive knowledge. AI also comprises the future trends in educational system. Modern education and knowledge providing methods are continuously developing the artificial intelligence applications. AI and educational systems are chromatic color to each other. Artificial intelligence teaching and learning applications adopted new ways of learning for individuals in education system with new technological equipment. As in different universities students have different attitudes towards learning the knowledge. Every student has its own need of knowledge with different manners. By effective usage of AI teaching and learning applications can build competency, enhance decision making ability and minimize the source of uncertainty in learners that will produce satisfaction and motivation towards intellectuals So this study is proposed to investigate the motivation and effectiveness of AI teaching and learning applications in universities that how much students are motivated with AI learning applications and how that applications are effective for teaching and learning procedure. This study will be geared with quantitative research method and random sampling is used to collect the data from the population this sampling is governed by random sampling that is done from the university students to analyses the effectiveness and motivation of students towards the AI applications. Generally Artificial intelligence applications enable the learning styles with effective teaching techniques where students can learn in calm environment, without hesitating to ask questions, they cannot feel shame to ask any ambiguity without feeling any fear of mistake and AI applications also assist the learners without the time homicide learning they can learn any time anywhere and with effective Artificial Intelligence application that also clarified the doubts in learning strategies where these students can perform the learn actions without any infamy. If the huge advancement occurred in Artificial Intelligence applications the robots will be formed in teaching and learning process that robots will be used in class for teaching the contents for the purpose of teachers help in better understanding of contents. Learners will also be able to gain the learning content with prying and will develop the power of understanding with robots. If these robots will come in class to teach, teachers will also help in understanding the contents that are explained by robots content in class. These robots will be used in higher educational institutions for enhancing the knowledge of the learners. In the field of learning with technology the two concepts are governing learning that are the world of information communication technology and world of education where both are responsible for learning with technological materials. Both are working with applications and this process benefit the learners with good sense of learning responsible. By these systems many developments are occurred where the learners will enjoy the learning process and get the good sources of learning. Intelligent tutoring systems are the complex system governing by the Artificial Intelligence where the leaners can search the correct knowledge and correct content for learning by applying the learning process with Artificial intelligence application. These systems can be used in learning and teaching of selected areas where the respect for individual will be done in learning process. Artificial intelligence applications are also used with learning developments and also in contemporary knowledge perceptions. In previous researches from there are lot of factors in which Artificial Intelligence has worked within the departments that are medical education, higher education, language education, mathematical education, special edu-

cation and programming education. All these educational systems have adopted the Artificial intelligence application. Artificial Intelligence applications have focused on knowledge estimates, intelligent tutoring systems, fledgling activities discoveries, the devices facilitate the learning process and the educational machines that help educators in learning process. AI learning applications enhance the students learning outcomes and also increase the potential of understanding the learning contents. Participants shows positive attitude towards the AI applications in learning the content. Participation shows high level of confidence in learning through the AI applications. It is being concluded that by using AI learning applications the learners can increase the confidence in learning. By using AI applications student learning experiences will be enhanced. Learners can improve overall learning proficiencies with AI applications. The AI applications can grow the good educational development in education sector by effective learning resources. Expected findings revealed that AI applications are helpful for learning the contents and students are motivated if AI application is functioning in proper way. This study concludes that AI applications are effective for learning and students are motivated towards the AI applications. Recommendations have been given for the betterment of Artificial Intelligence applications in teaching and learning process. There should be proper usage of Artificial intelligence application with effective training where needed for both learners as well as teachers. Artificial Intelligence application should be used with proper guidance with learners and teachers and these Artificial Intelligence applications will be used in future for that higher education in institutes should be ready for those developments in learning sciences.

References

1. Nilsson, Nils J. (2009). The Quest for Artificial Intelligence: A History of Ideas and Achievement. Cambridge: Cambridge University. Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511819346>
2. Williams, R., Park, H. W., Oh, L., & Breazeal, C. (2019). PopBots: Designing an Artificial Intelligence Curriculum for Early Childhood Education. Retrieved from <http://robotic.media.mit.edu/wp-content/uploads/sites/7/2019/02/EAAI-WilliamsR.25.pdf>.
3. Chatterjee, Rupen. (2020). Fundamental concepts of artificial intelligence and its applications. Journal of mathematics, problems, equations and statistics ISSN, 2709-9407 pp,13.24 https://www.researchgate.net/publication/354178618_Fundamental_concepts_of_artificial_intelligence_and_its_applications.
4. Keleş, Pınar & Aydın, Suleyman. (2021). University Students' Perceptions About Artificial Intelligence. Shanlax International Journal of Education. 9. 212-220. 10.34293/education.v9iS1-May.4014.
5. Pujari, Vinayak & Sharma, Yogeshkumar & Burate, Mr & Prof, Asst & Jagdishprasad, Shri & Tibrewala, Jhabarmal. (2021). Application in Artificial Intelligence

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

Günəl Mustafayeva

Bakı Slavyan Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The article is dedicated to the role of Heydar Aliyev in the development of education in Azerbaijan. Here it is discussed that Heydar Aliyev is an outstanding Azerbaijani politician and leader who made important contributions to the development of the education system of Azerbaijan. During his leadership of the country in 1993-2003, realizing the importance of education in the country's development, he carried out educational reforms, and his services were reflected in the expansion of secondary schools and the increase in the number of students in higher education institutions. The author talks about the rapid rise of Azerbaijani education during the period when H. Aliyev led Azerbaijan, especially in the 1970s and 1980s, when he led the republic and worked in the supreme leadership of the former USSR. In the end, it is emphasized that Heydar Aliyev's efforts in the field of education were of great importance for the rise and development of the country.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan, education system, reforms, development.

Резюме

Статья посвящена роли Гейдара Алиева в развитии образования в Азербайджане. Здесь обсуждается, что Гейдар Алиев является выдающимся азербайджанским политиком и лидером, внесшим важный вклад в развитие системы образования Азербайджана. За время своего руководства страной в 1993-2003 годах, осознавая значение образования в развитии страны, он провел образовательные реформы, и его заслуги отразились в расширении общеобразовательных школ и увеличении количества студентов в высших учебных заведениях. Автор говорит о бурном подъеме азербайджанского образования в период руководства Азербайджаном Г.Алиева, особенно в 1970-е и 1980-е годы, когда он руководил республикой и работал в высшем руководстве бывшего СССР. В конце подчеркивается, что усилия Гейдара Алиева в области образования имели большое значение для подъема и развития страны.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, система образования, реформы, развитие

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın tarixində mühüm rol oynamış görkəmli siyasətçidir. O, liderliyi, siyasi zəkası və strateji baxışı ilə tanınırdı. Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-2003-cü illərdə Azərbaycanın prezidenti olmuş və bu müddət ərzində mühüm siyasi və iqtisadi islahatlara rəhbərlik etmişdir. O, xalqının mənafeyinin yüksəldilməsi üçün yorulmadan çalışan güclü və uzaqgörən lider kimi yadda qalıb.

Ulu öndər Heydər Əliyev prezidentliyi dövründə Azərbaycanın təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm səylər göstərmişdir. O, ölkənin inkişafında təhsilin əhəmiyyətini dərk etmiş və təhsil islahatlarına böyük önəm vermişdir.

Dilimizin, tariximizin, ədəbiyyatımızın, adət-ənənələrimizin qorunub inkişaf etdirilməsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin şərəfli fəaliyyəti təhsillə vəhdətdə olmuş, ideya-mənəvi məfkurəsini dilimiz, ədəbiyyatımız və tariximiz təşkil edən azərbaycançılıq ideyasını uzaqgörənliklə tən-zim etmişdir.

Ümummilli liderimiz Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrdə Azərbaycan təhsilinin inkişafı, gənclərin Azərbaycan Respublikasından kənardakı ölkələrdə təhsil alması, məktəblərin yenidən tikilməsi, yeni ali məktəblərin, ixtisasların, kafedraların açılması, respublikamızda kadrların artırılması və gücləndirilməsi sahəsində çox əhəmiyyətli tədbirlər qarşıya qoyulmuş və ləyaqətlə həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan təhsilinin inkişafı sahəsində Ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətləri iki istiqamətdə getmişdir:

- Heydər Əliyev milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri göstərişləri.
- Heydər Əliyev milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrinin ahəngdar inkişaf yolunda gördüyü işlər.

Ulu öndər Heydər Əliyev təhsilin cəmiyyətin inkişafındakı rolundan danışarkən deyir: “Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycan yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır.”

Azərbaycan təhsilinin milli tariximizdə coşğun yüksəlişi, əsl intibah illəri kimi daxil olan ilk mərhələsi Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin I dövrünə təsadüf edir. İkinci mərhələ cənab Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ-nin ali rəhbərliyində çalışdığı 1982-1987-ci illəri əhatə edir. Tarixi reallıqlardan aydındır ki, Heydər Əliyev SSRİ dövründə, yəni Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi ötən əsrin 70-80-ci illərində də bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlamış, eləcə də xalqımızın unudulmaz oğlunun rəhbərliyi ilə təhsil sisteminə ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir. 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında” və 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində Azərbaycanda ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 3 dəfə genişləndirilərək 765-dən 2117-yə çatdırılmışdır. Bu da yüzlərlə ucqar yaşayış məskənlərində orta ümumtəhsil məktəblərinin açılışı, minlərlə azyaşlının təhsilə cəlb edilməsi demək idi. 1982-ci ildə ali təhsil müəssisələrində təhsil alan insanların sayı 70 mindən 100 min nəfərə qədər artmışdı. Azərbaycanda təhsil alanlarla yanaşı, SSRİ-nin digər ali təhsil müəssisələrində də soydaşlarımızın oxuması məqsədi ilə yüzlərlə həmyerlimiz keçmiş ittifaqın ən aparıcı universitetlərinə göndərilmişdir. Məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və birbaşa himayəsi nəticəsində 1970-ci

ildən başlayaraq hər il 800-900 nəfər gənc SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdir ki, bu da respublikanın milli kadr potensialının daha da gücləndirilməsinə imkan yaratmışdır.

Qanun Azərbaycanın təhsil sistemini müasirləşdirmək və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. O, yeni kurikulum və tədris metodlarını təqdim etdi və müəllim hazırlığının vacibliyini vurğuladı.

Ümummilli Lider həmçinin infrastruktura böyük sərmayə qoyub, bütün ölkədə yeni məktəblər və universitetlər tikib. O, təhsilə çıxışın sosial və iqtisadi mobillik üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini başa düşürdü və təhsili hökuməti üçün əsas prioritet etmişdir. Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Bakı Slavyan Universitetinin də inkişafı Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlı olmuş, onun diqqət və qayğısını daim hiss etmişdir.

Bu gün Azərbaycanın təhsil sistemi Ulu öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi islahatlardan bəhrələnməkdə davam edir. Ölkə yaxşı inkişaf etmiş təhsil infrastrukturuna malikdir və onun universitetləri akademik mükəmməlliyi ilə tanınır. Əliyevin təhsildə qoyduğu irs Azərbaycanın bu illər ərzində yetişdirdiyi yüksək savadlı və bacarıqlı mütəxəssislərin sayında özünü göstərir.

Ölkə başçısının 2001-ci il iyun ayının 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi” fərmanı, latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçilməsi, “Azərbaycan əlifbası”, “Azərbaycan dili” gününün təsis edilməsi müstəqil dövlətimizin milli nailiyyətidir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənlərdən aydın olduğu kimi, Ulu öndər Heydər Əliyev bütün həyatı boyu öz xeyirxah əməlləri və ədalətli mövqeyi ilə xalqımızın güvənc yerinə çevrilmişdir. İstər müasir tələbata uyğun elmi kadrların hazırlanmasında, istər Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmə və global iqtisadi mühitə sürətlə integrasiya etməsində, istərsə də ölkənin sosial-iqtisadi istiqamətlərdə ciddi uğurlar qazanmasında Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə reallaşan tədbir və islahatların rolu danılmazdır.

Ədəbiyyat

1. Səmədov, A. (2010). Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda təhsilə və təhsil xadimlərinə qayğısı. Gəncə.
2. http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_dekabr2009/99233.htm
3. <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com/heyder-eliyev/>

AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ ŞÜURUNUN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL SİYASƏTİ APARICI AMİL KİMİ

Afaq Nəsimova

Bakı Slavyan Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrasının baş müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

For more than 30 years, the formation and development of science, education, culture and economy in Azerbaijan have been directly linked with the name of the national leader. The integration of Azerbaijani education into European education, the creation of conditions for the education of educated youth in prestigious universities around the world, the publication of samples of Azerbaijani literature, attention to cultural and art figures were the cornerstones of Heydar Aliyev's strategy. A wide network of preschool, general education, vocational, secondary and higher educational institutions operating today in our country, as well as the powerful potential of scientific and pedagogical personnel, originate precisely in the purposeful policy of Heydar Aliyev, which since the 70s of the last century has been under his leadership was carried out in the field of education.

Key words: Azerbaijan education, development, reforms, international standards

Резюме

Более 30 лет формирование и развитие науки, образования, культуры и экономики в Азербайджане напрямую связаны с именем общенационального лидера. Интеграция азербайджанского образования в европейское образование, создание условий для обучения образованной молодежи в престижных университетах мира, издание образцов азербайджанской литературы, внимание к деятелям культуры и искусства были краеугольными камнями стратегии Гейдара Алиева. Широкая сеть дошкольных, общеобразовательных, профессионально-технических,

средних и высших учебных заведений, действующих сегодня в нашей стране, а также мощный потенциал научно-педагогических кадров берут свое начало именно в целенаправленной политике Гейдара Алиева, которая с 70-х годов прошлого века под его руководством осуществлялась в области образования.

Ключевые слова: *Азербайджанское образование, развитие, реформы, международные стандарты*

“Ən böyük şəxslər özündən çox mənsub olduğu cəmiyyəti düşünən, onun varlığının və xoşbəxtliyinin qorunması yolunda həyatını verən insanlardır”

Mustafa Kamal Atatürk

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq inkişaf etməyə başlayan Azərbaycan təhsilinin intibah dövrünün heç mübaliğəsiz Ulu Öndər, Azərbaycan xalqının unudulmaz lideri Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərinə təsadüf etdiyini söyləyə bilərik. Məhz həmin dövrdən Azərbaycan Respublikası Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında müxtəlif sosial-iqtisadi istiqamətlərdə sürətlə inkişaf etməyə, beynəlxalq aləmdə tanınaraq, nüfuzlu söz sahibinə çevrilməyə başladı.

Azərbaycan xalqının gözəl gələcəyini, maddi və mənəvi rifahını elm və təhsildə görən Ulu öndər dəfələrlə öz çıxışlarında təhsilin önəmini və təhsil sahəsində islahatların aparılmasının zəruriliyini vurğulayaraq söyləyirdi: "Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır" (Əliyev, 1994).

Azərbaycanda rəhbərliyə gəlmiş ilk günlərdən Ulu öndər Heydər Əliyev elm və təhsilin inkişaf etdirilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət və qayğı göstərərək, bu sahələrin sürətli inkişafı üçün bu gün də öz əhəmiyyətini qorumaqda olan bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Qəbul edilmiş bu qərarların əsasında hələ SSRİ dövründə, ötən əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq adı çəkilən sahələr üzrə ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir (Mərdanov, 2011).

Nəhayət, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra digər sahələrdə olduğu kimi təhsilimizdə də bir dirçəliş, canlama hiss olunmağa başladı. Müstəqillik əldə olunandan sonra "İndi bizim təhsilimiz müstəqil Azərbaycanımızın gələcək inkişafını təmin etməlidir" (Əliyev, 1995), - deyən Heydər Əliyev artıq böyük inam və rahatlıqla əvvəlki illərdən fərqli olaraq rus siyasi qüvvələrinin nəzarət və çoxsaylı təzyiqlərdən qurtulmuş Azərbaycan təhsilinin gələcək perspektivləri, onun işıqlı gələcəyə doğru addımlaması üçün bütün imkan və qüvvəsini səfərbər edəcəyindən xəbər verirdi. Həmin illərdə Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsilin məzmununda etdiyi dəyişikliklər dövlətçilik prinsiplərinin qurulması ideyasına söykənirdi. Bu səbəbdən də o, "Dövlət müstəqilliyinin xalqımıza bəxş etdiyi nemətlərdən biri də odur ki, biz artıq təhsil sistemimizi xalqımızın, millətimizin tarixinə, mənəviyyatına, ənənələrinə uyğun qururuq" (Mərdanov, 2002) - söyləmişdi. Buradan da aydın olur ki, Ulu öndər Heydər Əliyev yetişməkdə olan gənc nəsli milli-mənəvi dəyərlərə, adət-ənənəmizə, tarixi keçmişimizə sahib çıxmağa, milli vətənpərvərlik, milli qürur, milli iftixar hissi ilə yetişməyə səsləyirdi.

Təhsil sahəsində geniş islahatların aparılması məqsədi ilə Heydər Əliyevin ilk atdığı addımlardan biri də 1998-ci ilin mart ayında "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında" sərəncamın imzalanması olmuşdur. Burada əsas məqsəd təhsil sahəsində qanunverici bazanın formalaşdırılması ilə təhsil konsepsiyasının hüquqi əsaslarının yaradılması idi. Bu uğurlu addımdan sonra yaradılmış komissiyanın əməyi öz bəhrəsini verdi və 1999-cu ilin iyun ayında "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı" geniş müzakirələrdən sonra imzalanaraq qüvvəyə mindi. Bu proqramın imzalanması gələcəkdə Azərbaycanın təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, onun milli təhsil ənənələrinə sadıq qalmasını təmin etdi.

Artıq sonrakı illərdə də "İnsan təhsilin əsasını orta məktəbdə alır. Ona görə də bütün təhsil sisteminə orta məktəb xüsusi yer tutmalıdır" (Əliyev, 1994) - deyən ölkə başçısı tərəfindən atılmış uğurlu addımların və düzgün seçilmiş strategiyaların təsiri nəticəsində təhsil sahəsində böyük irəliləyişlər olmuş, təkcə orta məktəbdə deyil, məktəbəqədər, orta-ixtisas, ümumi, peşə və ali məktəblərdə də struktur dəyişiklikləri baş vermiş, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüş, mövcud vəziyyətin təhlili və problemin həlli üçün effektiv üsul və vasitələr müəyyən olunmuş, önəmli fərman və sərəncamlar imzalanmışdır. Belə addımlar sırasında 04 oktyabr 2002-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin

müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” və 17 fevral 2003-cü il tarixində ölkə başçısı tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” sərəncamlarını imzalanmasını misal gətirək bilərik. Bu sərəncamların imzalanması maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi ilə elm və təhsil sisteminin inkişafı üçün vacib olan ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə zəmin yaratmışdır.

Hər zaman azərbaycanlı gənclərin gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyən Ulu öndər Heydər Əliyev onların ali təhsil almaları və savadlı peşəkar kadrlar kimi yetişmələri üçün çox çalışırdı. Bu səbəbdən də savadlı və istedadlı gəncləri yeni nailiyyətlərə istiqamətləndirmək və onların təhsilə olan marağını daha da artırmaq üçün Prezident Heydər Əliyevi ali məktəblərə qəbul zamanı imtahanlarından ən yüksək bal toplayan abituriyentlərlə şəxsən görüşərək, onlara "Prezident təqaüdü" təqdim etmişdir.

Savadlı, təhsilli gəncləri “Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti”dir kimi yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev ali məktəblərimizdə təhsil alan tələbə-gənclərin elmi-tədqiqat işlərinə və əldə etdikləri nəzəri bilikləri tətbiq etmək məqsədilə təcrübəyə cəlb olunmaları üçün lazımı şərait yaratmış, onların müxtəlif fənlər üzrə respublika olimpiadaları, konfransları, bilik yarışmaları, doktorant və gənc tədqiqatçıların respublika və beynəlxalq simpoziumlarda iştirakını, bir sıra universitetləri yataqxanalarla təmin etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev uzaqgörən bir siyasətçi kimi elə bir strategiya seçmişdir ki, vəfatından illər keçməsinə baxmayaraq, onun həyatımızın bütün sahələrində baş verən və baş verəcək ictimai-siyasi proseslərə təsiri daim hiss olunacaqdır. Məhz Azərbaycan elminin və təhsilinin inkişafında da Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan gənclərinə istinadən, onların xoş gələcəyi və rifahı naminə müəyyən etdiyi inkişaf strategiyası bu gün də onun fikir, ideya və siyasi kursunun davamçısı olan dövlət başçımız İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. İlham Əliyev cənabları da çox doğru olaraq qeyd edir ki, gələcəkdə Azərbaycan elminin inkişafına bu gün ümumi təhsil məktəblərində keyfiyyətli təhsilin verilməsindən başlamaq lazımdır. Çünki baza təhsilinin möhkəm olması gələcəkdə ciddi elmi araşdırmaların aparılmasına zəmin yaradır. Bu səbəbdən də ilk növbədə ümumtəhsil məktəblərində verilən təhsilin keyfiyyətini artırmaq lazımdır. Son dövrlərdə respublikamızda həyata keçirilən təhsil islahatları məhz bu ideyaya söykənir.

Bu gün Azərbaycanın istedadlı, savadlı gəncləri vətənimizi bir çox beynəlxalq bilik yarışmaları və olimpiadalarda layiqincə təmsil edir. Onların bir çoxu dünyanın öndəgedən ali məktəblərinə daxil olur. Bütün bunlar ölkəmizdə elm və təhsilə göstərilən diqqətin nəticəsidir. Heç kimə sirr deyil ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev özünün milli dövlət quruculuğu strategiyasında və Azərbaycan xalqının milli şüurunun formalaşmasında təhsil siyasətinə dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən biri kimi yanaşmış, bütün ömrü boyu bu sahəyə böyük diqqət və qayğı göstərmişdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (1994). Bakı şəhərinin təhsil işçiləri ilə görüş. Bakı.
2. Əliyev, H. (1995). Təhsil işçilərinin bir qrupu ilə görüş. Bakı.
3. Mərdanov, M. (2011). Azərbaycan təhsil tarixi. II cild. Bakı: Təhsil.
4. Təhsil millətin gələcəyidir (2002). Bakı: Təhsil

TƏLİM PROSESİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV NÜMUNƏSİNDƏ YUXARI SİNİF ŞAGİRD LƏRDƏ SİYASİ MƏDƏNİYYƏTİN TƏRBIYƏSİ

Günəl Nəzərova

Bakı Slavyan Universitetinin doktorantı

Summary

Political culture, being a part of social culture, includes the system of human relations. High school students are the subjects and bearers of the political culture of society formed through civic education, political socialization, socio-political activity and other processes. The research examines the formation of the political culture of the high school

students in the example of H. Aliyev as the most important component of the political life of the society. The content and essence of the concept, as well as the importance of teaching the activities of the Great Leader in raising the level of political culture of high school students as citizens for the progressive development of society, are considered in detail. Here, the situation, characteristics, problems and development prospects of the formation of the political culture of high school students in the high school are also included.

Key words: *H. Aliyev, political culture, political values, structure of political culture, political consciousness.*

Резюме

Политическая культура, являясь частью социальной культуры, включает в себя систему человеческих отношений. В исследовании формирование политической культуры старшеклассников на примере Г.Алиева в старшей школе исследуется как важнейшая составляющая политической жизни общества. Подробно рассмотрены содержание и сущность понятия, а также значение обучения деятельности Великого Вождя в повышении уровня политической культуры старшеклассников как граждан для прогрессивного развития общества. Наши наблюдения показали, что давно пора организовать работу по развитию политической культуры в наших школах, особенно в старших классах, на примере Великого Вождя. За этот период был накоплен определенный опыт и определены пути эффективной организации работы. Сюда же включены состояние, особенности, проблемы и перспективы развития формирования политической культуры старшеклассников в вузе.

Ключевые слова: *Г. Алиев, политическая культура, политические ценности, структура политической культуры, политическое сознание.*

Müasir ümumi təhsil məktəblərinin prioritet vəzifələrindən biri şagirdlərdə siyasi mədəniyyətin formalaşmasıdır ki, burada müəllimlərin ilk müraciət etdikləri Ulu öndər Heydər Əliyevin irsidir. Bu məqsədlə məktəblərdə Ulu öndər Heydər Əliyevin adını daşıyan kabinetlər, guşələr, muzeylər yaradılır, sənədli materiallar toplanır, Heydər Əliyev dərsləri keçilir. Bir sözlə, Ulu Öndərin nümunəsində bilikli, savadlı, zəhmətsevər, daim öyrənən və öyrədən, xalqına layiqincə xidmət edən, siyasi cəhətdən savadlı nəslin formalaşdırılması bugünkü məktəbin əsas vəzifələrindən biridir. Çünki cəmiyyətin mədəni, əqidəli, fəal, daim axtarışda olan, xalq üçün, vətən naminə yaşayıb işləməyi bacaran vətəndaşlara ehtiyacı olduqca böyükdür. Bunu nəzərə alaraq, təlim-tərbiyə prosesində təkzibolunmaz faktlarla Ulu öndər Heydər Əliyev fenomeninin xarakterini, onun fəaliyyətini, xalqa xidmətlərini dünyada Azərbaycanı bir dövlət kimi, azərbaycanlıları isə bir xalq kimi tanıtmaları söylərini onun parlaq zəkası və qüdrətli siyasətini, nə vaxt, harada, hansı şəraitdə işləməsindən asılı olmayaraq rəhbər və insan kimi fəaliyyətini, həyatının bütün sahələrində müdrikliyinin və qətiyyətinin ən ali, bitkin və kamil formalarını nümayiş etdirməklə dövləti möhkəmləndirməyi, xalqa xidmət etməyin əməli nümunələrinin geniş izahına diqqətlə yanaşmalı və xalq qarşısındakı xidmətlərini təlim-tərbiyə prosesində daha qabarıq şəkildə öyrənilməlidir. Ölkənin, xalqın tarixinin, milli mədəniyyətinin, qəhrəmanlıq və mübarizə tarixinin öyrənilməsi və qorunması hər bir gəncin siyasi mədəniyyətini, milli təfəkkürünü daha da qüvvətləndirir.

“Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır”(Əliyev, 1996). Müasir dünyada gəncləri vətəni sevməyə, onu qorumağa yönəltmək siyasi mədəniyyətin əsas elementləri hesab olunur.

Ulu öndər Heydər Əliyev nümunəsində şagirdlərdə: dövlətçiliyimizə sədaqət, dövlət rəmzlərimizə hörmət və məhəbbət, azərbaycançılıq ənənələrinə sadiqlik, milliliyin ümumbəşəriliklə yanaşı aparılması, mütərəqqi, bəşəri dəyərlərdən bəhrələnmə, fəal vətəndaşlıq mövqeyi, millilik, türkçülük və islam dəyərlərindən faydalanmaq, özünün, ailəsinin, təhsil aldığı müəssisənin, iş yerinin şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi, vətəninin uğurlarına, ölkənin maddi və mənəvi sərvətlərinə, tarixi şəxsiyyətlərinə, görkəmli insanlarına görə milli iftixar hissinin tərbiyə olunmasını özündə birləşdirməlidir.

Bu gün Azərbaycan məktəbi Ulu öndər Heydər Əliyev nümunəsində ölkənin gələcəyi olacaq sağlam gənc nəsillər tərbiyə edir. Yetişən nəslin tərbiyəsi məsələsi Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik sistemində mühüm istiqamətlərdən birini təşkil etmişdir. *“Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz”* (Əliyev, 1996) - deyən Ulu Öndər bu istiqamətdə zəruri olan işlər, onun məzmunu, məqsəd və vəzifələri həyata keçirilməsi yollarını dahi bir strateq kimi müəyyənləşdirirdi. Onun ömür yolu, siyasi fəaliyyəti, dövlətçilik uğrunda əzmkarlığı, milli ideologiyayı formalaşdırması, bir sözlə, müstəqil Azərbaycanın yaradıcısı olması Ulu Öndərin bu xalqın qəlbində əbədi yaşamasını, işıqlı gələcəyimizin məşəli olmasını təmin etmişdir. Ona görə də ölkənin gələcək vətəndaşlarını Ulu öndər Heydər Əliyev si-

yasi ideyaları ruhunda tərbiyə etməli, ictimai-siyasi baxışlarını Ulu Öndərin həyat və fəaliyyəti nümunəsində formalaşdırmalı, onların mənəvi cəhətdən kamil şəxsiyyət kimi yetişməsinə çalışmalıyıq.

Şagirdlərdə siyasi mədəniyyətin formalaşdırılması, möhkəm əqidəli nəslin yetişdirilməsi məktəb tərbiyəsi işində başlıca yer tutmalıdır. Bu işdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyət nümunəsi əvəzəlməzdir. Bunu Ulu öndər Heydər Əliyevin bu sözləri də təsdiqləyir: *“Həyatın mənası çox, yaxud az yaşamaqdan ibarət deyil, onun mənası bu həyatda öz yerini tutmaq, mövqeyini müəyyən etmək, ləyaqət göstərmək və başqaları üçün nümunə olmaqdır”* (Əliyev, H. 1996). Onun həyat amalı bu sözlərdə çox yaxşı ifadə edilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev nümunəsi, onun siyasi istinadları, irsi, həyat təcrübəsi yetişən nəslin həyat dərslərinə çevrilməlidir. Buna görə də ümumtəhsil məktəblərində qabaqcıl müəllimlər tərəfindən yuxarı siniflərdə Ulu öndər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti nümunəsində şagirdlərin siyasi mədəniyyətinin tərbiyəsinin müxtəlif forma və üsulları, aparılacaq işin sistemi müəyyənləşdirilmiş, Ulu Öndərin mübarizələrlə dolu həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı bilik və məlumatların çoxsaylı mənbələri dəqiqləşdirilmişdir.

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin Ulu Öndərin siyasi görüşləri ruhunda tərbiyə edilməsi üçün çox geniş imkanlar yaranmışdır. Onun siyasi işinin əzəmətinə, böyüklüyünə başa düşməyin bünövrəsi ibtidai siniflərdə qoyulursa da, yuxarı siniflərdə təlim prosesində siyasi mədəniyyətin tərbiyəsinin başlıca komponentləri – milli siyasi anlayışların Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş modelinə son dərəcədə sədaqətli olmaq, vətənpərvərlik, milli və bəşəri dəyərlərə söykənəklik və s. həll olunur.

Müşahidələrimiz və qabaqcıl müəllimlərin pedaqoji fəaliyyətinin nəticələri üzrə aparılan təhlillər göstərir ki, təhsil müəssisələrində Ulu öndər Heydər Əliyevin nümunəsində yuxarı sinif şagirdlərinin siyasi mədəniyyətinin formalaşdırılması üzrə müəyyən təcrübə toplanmış, uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. Onlar şagirdlərin gələcəkdə siyasi cəhətdən möhkəm, əqidəli, elmlərin əsaslarına dərinlən yiyələnmiş gənclər kimi yetişməsinə səy göstərir, əzmkarlıq nümayiş etdirirlər.

Bununla belə, heç də mövcud vəziyyəti ideallaşdırmaq olmaz, çünki bu prosesdə bir sıra çatışmazlıqlara rast gəlinir ki, bunlara bəzi müəllimlərin bütün fakt və hadisələri qənaətbəxş sayaraq zəruri məsələləri səthi şəkildə şagirdlərə çatdırmaları, problemlə bağlı söhbətlər zamanı geniş izahat tələb edən məsələlərə toxunmadan sadə hadisələri şərh etməklə işini bitmiş hesab etmələri, şagirdlərin Ulu öndər Heydər Əliyev nümunəsində siyasi tərbiyəsində fənlərarası əlaqə yaratmamaları, müəllimlərin ümumi siyasi səviyyələrinin aşağı olmaları səbəbindən şagirdlərin siyasi tərbiyəsi üzrə motivasiyasını düzgün, dövrün tələblərinə uyğun istiqamətləndirə bilməmələri daxildir.

Təhlillərimizə əsasən deyə bilərik ki, proqram və dərsləklərdə Ulu Öndərin fəaliyyəti və irsinə aid öyrədilən nümunələrin həm məzmun, həm də say və həcm etibarı ilə artırılmasına bu gün daha çox ehtiyac vardır. Vətəni siyasi-iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirmək üçün savadlı gənclər yetişdirmək lazımdır ki, onlar atalarının qanı və canı bahasına qazanılmış bu nailiyyətlərimizi qoruya bilsinlər. Bu ali vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün Ümummilli Liderin siyasi ideyalarını, həyat və siyasi fəaliyyətini dərinlən öyrənmək və ona sadıq qalmaq lazımdır.

Ulu Öndərin həyat və fəaliyyəti nümunəsində yuxarı sinif şagirdlərinin siyasi mədəniyyətinin tərbiyəsi işinin əsas istiqamətləri – humanitar fənlərin tədrisi zamanı Heydər Əliyev siyasi ideyalarının anlaşılıqlı və ardıcıl şəkildə təbliği, həyat və fəaliyyətinin ocerk, məqalə və digər ədəbi-bədii nümunələr vasitəsilə öyrədilməsi, Ulu Öndərin şəxsi keyfiyyətləri ilə şagirdlərin tanış edilməsi, siyasi ideyalarının ölkəmizdə gedən dinamik inkişafın mahiyyəti və xüsusiyyətləri ilə bağlılığını izah etmək, nümunəsində şagirdlərin yüksək siyasi fəallıq, sayıqlıq, əzmkarlıq ruhunda tərbiyə edilməsidir. Bütövlükdə yuxarı sinif şagirdlərinin Ulu öndər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti nümunəsində siyasi mədəniyyətin formalaşdırılması işi son dərəcə çətin, mürəkkəb, məsuliyyətli, eyni zamanda əhəmiyyətli prosesdir və bu istiqamətdə aparılan işlərin daima təkmilləşdirilməsi, yeniləşdirilməsi müəllimlərin qarşısında duran çox mühüm tələbdir.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyeva, L.Z. (2014). İbtidai sinif şagirdlərinin ideya inamının formalaşdırılmasında Heydər Əliyev irsindən istifadənin elmi-pedaqoji əsasları\ Avtoreferat, Bakı, 24 s.

2. Əliyev, H.Ə. (6 fevral 1996). Hər bir Azərbaycan gənci müstəqil dövlətimizin fəal qurucusu olmalıdır. Gənclərin I forumunda çıxışı // "Xalq" qəzeti.

3. Краевский, В.В. (2001). Методология педагогики: пособие для педагогов-исследователей / Чебоксары: изд-во Чуваш, ун-та, 224 с.

PEŞƏ TƏHSİLİ PİLLƏSİNƏ VƏ ONUN İDARƏETMƏ SİSTEMİNƏ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN UĞURLU TƏHSİL SİYASƏTİNİN TƏSİRİ

Təranə Piriyeva

Bakı Qızlar Universitetinin baş müəllimi

Summary

The development of science and education in Azerbaijan since the 70s of the twentieth century is directly linked to the name of national leader Heydar Aliyev. Thus, the development of education took an important place as a priority direction in the extensive activity of the genius leader, who always highly valued the role of education in the development of society. The national leader Heydar Aliyev who was the first time appointed to the leadership of the republic in 1969 managed to choose a very skillful strategy for the progress of Azerbaijan and the rise of science and education within the strict laws of the current regime, and in these years, the development of education in Azerbaijan has been broadly expanded. But as a result of the war started by Armenia against Azerbaijan in 1988, Nagorno-Karabakh and its adjacent regions were occupied and the infrastructure of several educational institutions, including 11 vocational schools with 5810 pupils, 426 teachers, and 842 assistants was destroyed. Only since June 1993, as in all areas, a favorable political and economic environment was created for the development of education. The "Education Reform Program of the Republic of Azerbaijan" developed by the working group, initiated by the founder of the successful education reform Heydar Aliyev, was approved by the decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated June 15, 1999. The reforms in the education sphere provided for the introduction of principal innovations in the structure, system of management, and economics of the education system as a whole. Today, the reforms implemented in the management of vocational education are based on the principles of democratization, humanization, integration, differentiation, individualization of the program.

Key words: *educational reforms, level of vocational education, management, history of vocational education, cooperative management in vocational education*

Резюме

Развитие науки и образования в Азербайджане с 70-х годов XX века напрямую связано с именем общенационального лидера Гейдара Алиева. Таким образом, в масштабной деятельности гениального руководителя, всегда высоко оценивающего роль образования в развитии общества, развитие образования заняло важное место как приоритетное направление. Общенациональный лидер Гейдар Алиев, впервые выдвинутый в руководство республики в 1969 году, сумел выбрать очень умело продуманную стратегию прогресса Азербайджана, подъема науки и образования в рамках строгих законов действующей режима, и в эти годы развитие образования в Азербайджане широко расширилось. Однако в результате войны, начатой Арменией против Азербайджана в 1988 году, Нагорный Карабах и прилегающие к нему районы были оккупированы, инфраструктура ряда учебных заведений, в том числе 11 профессионально-технических училищ с 5810 учащимися, 426 учителями и 842 ассистентами, был уничтожен. Только с июня 1993 года, как и во всех областях, была создана благоприятная политическая и экономическая среда для развития сферы образования. Указом Президента Азербайджанской Республики от 15 июня 1999 года была утверждена «Программа реформы образования Азербайджанской Республики», разработанная рабочей группой, инициированной основоположником успешной реформы образования Гейдаром Алиевым. Реформа сферы образования предусматривала внедрение принципиальных нововведений в структуру, систему управления и экономику системы образования в целом. Сегодня реформы, реализуемые в сфере управления профессиональным образованием, базируются на принципах демократизации, интеграции, дифференциации, индивидуализации и гуманитаризации программы.

Ключевые слова: *образовательные реформы, уровень профессионального образования, менеджмент, история профессионального образования, кооперативное управление в профессиональном образовании*

"Təhsil sistemində hər bir yenilik inqilabi yolla deyil, təkamül yolu ilə həyata keçirilməlidir"

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Müasir dövrün tələblərinə cavab verməsi məqsədilə digər sahələr kimi təhsil sahəsində də islahatların həyata keçirilməsi obyektiv tələbatla çevrilmişdir. Azərbaycanın XX əsrdə siyasi inkişafının ən mühüm yekunlarından biri ölkədə müasir təhsil sisteminin yaradılması istiqamətində müvafiq

addımların atılması olmuşdur. Belə ki, 14 iyun 1969-cu ildən respublika rəhbərliyində fəaliyyət göstərən Ümummilli lider Heydər Əliyevin əzmkar fəaliyyəti sayəsində Sovet hakimiyyətinin sərt qanunları çərçivəsində Azərbaycanın tərəqqisi, elm və təhsilinin inkişafı geniş vüsət almışdır.

Azərbaycan təhsilinin mühüm tərkib hissəsi olan peşə təhsilinin zəngin tarixi olsa da, onun inkişafının yüksəliş dövrlərinin Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi mərhələlərə təsadüf etdiyini müşahidə etmək olar.

Peşə təhsilinin inkişafının yüksəliş dövrü məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci mərhələsinə təsadüf edir. Həmin illərdə peşə məktəblərinin sayı 1965-ci illə müqayisədə 1.7 dəfə, təhsilalanların sayı isə 2.5 dəfə artmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1971-1975-ci illər üçün texniki peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı üzrə strategiya müəyyənləşdirilmiş, həmin illərdə 54 yeni texniki peşə təhsili müəssisəsi fəaliyyətə başlamışdır (Bayramov, 2019).

Məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin gərgin əməyi və qayğısı sayəsində həmin illərdə Azərbaycan peşə təhsili müəssisələrinin geniş şəbəkəsi yaradılmış, bu təhsil ocaqlarının maddi-texniki bazası və kadrlarla təminatı əsaslı şəkildə möhkəmləndirilmişdir.

Azərbaycanda bütün təhsil ocaqları əvvəlki illərlə müqayisədə yeni inkişaf pilləsinə çıxmış, ölkə əhalisinin mədəni, mənəvi və intellektual səviyyəsinin yüksəlməsi Ulu öndər Heydər Əliyev fenomeninə, onun dönməz təhsil strategiyasına əsaslanmışdır. Həmin illərdə (1969-1982-ci illərdə) təhsil sahəsində aparılmış uzaqgörən və məqsədyönlü təhsil siyasəti nəticəsində qısa müddətdə peşə məktəblərinin sayı 84-dən 173-ə çatdırılmışdır (Baxşəliyev, 2009).

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrdən Azərbaycanda peşə təhsilinin ictimaiyyət arasında nüfuzunun artması, bu sahənin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından sürətli inkişafı başlamışdır. Belə ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə iri fabrik və zavodlar tikilərkən, öncə onlar üçün peşə təhsilli kadrlar hazırlayan peşə məktəbləri tikilib istifadəyə verilir.

1970-1975-ci illərdə Ulu öndər Heydər Əliyevin diqqəti və qayğısı nəticəsində Azərbaycanda peşə təhsili müəssisələrinin tədris-maddi bazasının genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi sahəsində çox ciddi işlər görülürdü. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin qərarı ilə müəyyən edilmiş baza müəssisələri bu sahədə peşə təhsili müəssisələrinə əməli yardım göstərirdilər. Bu illərdə peşə təhsili müəssisələri ilə baza müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqələr Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin müəyyən etdiyi qaydalar əsasında həyata keçirilirdi.

1978-1987-ci illərdə Azərbaycanda 5276 yerlik texniki peşə təhsili kompleksləri, 2400 yerlik tədris binaları, 2800 yerlik təcrübə korpusları, ümumi sahəsi 15559 kv.m. olan yataqxana binaları tikilib istifadəyə verilmiş, 194 tədris istehsalat emalatxanası, 786 tədris kabinetləri və laboratoriyası yaradılmışdı. Təhlil göstərir ki, 1970-ci ildə 76 peşə məktəbi fəaliyyət göstərmiş və həmin müəssisələrdə 40,9 min şagird təhsil almışdısa, bu göstərici müvafiq olaraq 1980-ci ildə 173 məktəb və 99,8 min şagirdə, 1982-ci ildə isə 184 məktəbə və 230 peşə üzrə 110 min şagirdə çatdırılmışdı (Bayramov, 2019).

Ulu öndər Heydər Əliyevin tapşırığı əsasında yerli baza müəssisələrinin köməyi ilə yeni yaradılmış peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazası və mühəndis-pedaqoji kadr potensialı möhkəmləndirilmişdir. Təlim prosesinin təşkili üçün 594 tədris kabinetləri, 100 laboratoriya, 285 tədris emalatxanası fəaliyyət göstərirdi. Bu dövrdə kənd təsərrüfatı profilli peşə təhsili müəssisələrində 335 traktor, 93 taxıl biçən kombayn, 28 pambıqyığan maşın, 49 ədəd yerqazan maşın, 430 müxtəlif kənd təsərrüfatı maşınları işləyirdi. 10 kənd təsərrüfatı profilli peşə məktəbinin təlim təsərrüfatında taxıl və pambıq əkilirdi (Balakışiyev, Əsgərov, 2023).

Yuxarıda qeyd edilmiş fikirlərə istinad edərək belə qənaətə gəlmək olar ki, yerli baza müəssisələrin köməyi ilə peşə təhsili müəssisələrinin yaradılması işgörmülənlərlə əməkdaşlığa əsaslanmış və bu idarəetmə elementləri artıq Ümummilli lider Heydər Əliyevin birinci hakimiyyəti dövründən tətbiq edilməyə başlanılmışdır.

Müstəqillik illərində Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə ikinci dəfə qayıdışı sayəsində bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də tənəzzülün, təhlükəli dağıdıcı halların qarşısı alındı, yeni şəraitin tələblərinə uyğun olaraq təhsil sistemində köklü islahatlar həyata keçirildi. Azərbaycan təhsil sisteminin inkişafında müstəsna rolunu və xidmətlərini olmuş Heydər Əliyevin haki-

miyyəti illərində təhsil sahəsinin inkişafı daha yüksək mərhələyə çatmış, təlim-tərbiyə müəssisələrinin şəbəkəsi xeyli təkmilləşdirilmiş, bir sıra müasir təhsil ocaqları yaradılmış, təhsilin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmişdir.

Əldə edilən böyük uğurlardan biri milli təhsilimizin mühüm sahəsi olan texniki-peşə məktəblərinin qorunub saxlanması olmuşdur. Azərbaycan Prezidenti Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən 1996-cı ildə “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi haqqında” qərar qəbul edildi, bununla da Azərbaycanda ilk dəfə olaraq peşə məktəbləri və peşə liseyləri yaradıldı. Ölkədə 2003-cü ildə 108 ibtidai peşə təhsili müəssisəsi, o cümlədən 47 peşə liseyi, 61 peşə məktəbi fəaliyyət göstərmişdir ki, bunlarda 115 peşə üzrə 25 minə yaxın şagird təhsil almışdır (Adıgözəlov, Mustafayev, 2003).

Uğurlu təhsil islahatının banisi Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 30 mart 1998-ci ildə yaradılmış “Azərbaycan Respublikası Təhsil Sahəsində İslahat üzrə Dövlət Komissiyası” tərəfindən hazırlanmış və onun hakimiyyəti illərində təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı”nda təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti, bütövlükdə təhsil sisteminin strukturu, idarəetmə sistemi və iqtisadiyyatında köklü dəyişikliklər edilməsi, yeni idarəetmə modelinin yaradılması, perspektivdə ictimai-dövlət idarəetmə sistemində keçilməsi kimi tendensiya irəli sürülmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələri üçün ixtisaslı kadr hazırlığını təmin edən aparıcı təhsil pilləsi kimi peşə təhsili sahəsi İslahat Proqramında diqqətdən kənarda qalmamış, peşə təhsili pilləsinin inkişaf istiqamətləri də öz əksini tapmışdır.

Təhsil sahəsində dövlət islahat proqramı hazırlanarkən 1998-ci il üzrə peşə təhsili sahəsində mövcud vəziyyət 1 sayılı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 1.

Sıra №-si	Təhsil sahələri	Müəssisələrin sayı	Təhsil alanların sayı	O cümlədən dövlət hesabına	İşçilərin sayı	O cümlədən pedaqoji işçilər
1	Peşə liseyləri	48	13486	13486	4044	2219
2	Peşə məktəbləri	71	10445	8955	3130	1529
	Cəmi:	119	23931	22441	7174	3748

İslahat Proqramında peşə təhsili sahəsində mövcud olan problemlər təhlil edilərkən peşə təhsili sistemi əmək bazarının real tələbatını təmin edilməməsi, peşə təhsilinin məzmununda xüsusi əhəmiyyətə malik olan istehsalat təcrübəsinin təşkilinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə və çoxukladlı mülkiyyət formalarına uyğunlaşdırılmaması kimi hallar müəyyən edilmiş, peşə təhsili sisteminin idarə olunmasında inzibati-amirlik prinsipləri üstünlük təşkil etməsi kimi məsələlərə toxunulmuş, bu problemlərin həlli yolu kimi təhsil sisteminin idarəetmə orqanlarının dövlət, qeyri-dövlət və digər təşkilatlarla əlaqələndirilməsinin vacibliyi vurğulanmışdır.

Peşə təhsili müəssisələrinin idarə olunmasında a) peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin müəssisə və təşkilatların, ayrı-ayrı vətəndaşların birbaşa ödənişli sifarişləri əsasında mütəxəssis hazırlığı mexanizmini yaratmaq; b) müəssisə və təşkilatların sifarişləri üzrə uzunmüddətli müqavilələrə görə kadr hazırlığının və yenidən hazırlanmasının korporativ əsaslarla maliyyələşdirilməsi sistemini yaratmaq və təhsil müəssisələrinə mütəxəssis hazırlığına ödənişli təhsil haqqının həcmi müəyyən edilməsində sərbəstlik verilməsini təmin etmək; c) təhsil sisteminin sponsorlarının, investorlarının, eləcə də bu sahə üçün məhsul istehsal edənlərin fəaliyyətini stimullaşdırmaq mexanizminin yaradılması kimi müddəaların həyata keçirilməsi sayəsində İslahat Proqramında peşə təhsili müəssisələrinin iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsinin mümkünlüyü vurğulanmışdır.

Təhsil islahatlarının ilk təşəbbüskarı, Ümummilli lider Heydər Əliyevin 26 dekabr 2001-ci il tarixli, 612 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Qanununda peşə təhsilini əmək bazarının dəyişən tələbinə uyğunlaşdırmaq məqsədilə 2 ay müddətində peşə təhsili sahəsində ixtisas və ixtisaslaşma klassifikatorunun hazırlanması göstərilmişdir. Bu göstərişin icrası çox mühüm obyektiv səbəbdən irəli gəlirdi. Peşələrin siyahısının təsdiq olunmasından keçən dövr ərzində respublikanın iqtisadiyyatında çox ciddi irəliləmə ilə müşahidə olunan dəyişiklik baş vermişdir. Bir sıra peşə və ixtisaslar üzrə kadrlara olan ehtiyac artmış, ixtisas

və ixtisaslaşmanın dünyanın qabaqcıl ölkələrinin standartlarına uyğunlaşdırılması zərurəti yaranmışdı. Bu Fərmanın icrası ilə bağlı işəgötürənlərin, peşə təhsili müəssisələrinin və digər müvafiq maraqlı tərəflərin mütəxəssislərinin iştirakı ilə Azərbaycan Respublikasında texniki-peşə təhsili dövlət standartları və onun tərkib hissəsi olan ixtisas və ixtisaslaşma klassifikatoru layihələri hazırlanıb, Nazirlər Kabinetinin 17 iyun 2002-ci il tarixli, 96 nömrəli qərarı ilə “Peşə təhsili sahəsində ixtisas və ixtisaslaşma klassifikatoru” təsdiq edilmişdir.

“Tarif-ixtisas sorğu kitabçası”na (VİTSK) uyğun işəgötürənlərin təklifi ilə əmək bazarının tələblərinə cavab verən 40 yeni peşə və ixtisas klassifikatora daxil edilmiş, 42 peşə və ixtisasın adında dəyişiklik aparılmışdır, əmək bazarının tələbatına uyğun olmayan peşə və ixtisaslar klassifikatora daxil edilməmişdir.

Yuxarıda qeyd edilən informasiyaya əsaslanaraq vurğulaya bilərik ki, nəinki peşə təhsili sahəsində ixtisas və ixtisaslaşma klassifikatorunun tərtibatı, eləcə də, peşə təhsili müəssisələrinin uğurlu fəaliyyəti, əmək bazarının səriştəli kadrlara olan tələbatının ödənilməsi, məzunların əmək bazarında işlə təmin olunması kimi hədəflərə nail olmaq üçün peşə təhsili müəssisələri ilə işəgötürənlər arasında əməkdaşlığa əsaslanan idarəetmə ən önəmli faktordur.

Azərbaycanda peşə təhsilinin inkişafı ilə bağlı şərafli fəaliyyətinə qısa nəzər yetirərək deyə bilərik ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin irsi daim öyrənilməli, Azərbaycanın inkişafı və tərəqqisi naminə gələcək nəsillərə ötürülməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 iyun 1999-cu il tarixli, 168 nömrəli Sərəncamı <https://e-qanun.az/framework/5363>

2. Adıgözəlov, Z., Mustafayev, İ. (2003). Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan gəncliyi. Bakı: “Qapp-poliqraf”, 299 s. <http://anl.az/el/alf7/2003-1428.pdf>

3. Baxşəliyev, F.R. (2009). Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsil sistemində aparılan islahatların əsas istiqamətləri. Ped. fəls. dok. ...dis. Bakı, 153 s. <https://lib.aliyev-heritage.org/az/89108542.html>

4. Əsgərov, R., Qurbanov, M. (2016). İlk peşə-ixtisas təhsili: problemlər və perspektivlər. Bakı: Şahin-MB MMC, 250 s. http://anl.az/el/emb/Cumhuriyyet/kitablar_az/2016-1514.pdf

5. <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=6595>

6. <https://muallim.edu.az/news.php?id=23561>

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA VERDİYİ TÖHFƏLƏR

Röya Qarayeva

Bakı Slavyan Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müəllimi

Summary

The article explored the ongoing legal and democratic reforms in Azerbaijan related to education, especially the development of higher educational institutions, as well as the process of forming a system of public relations based on the rule of law under the leadership of National Leader Heydar Aliyev. The Great Leader presented to society the ideology of Azerbaijan, which united Azerbaijanis all over the world in the light of their historical homeland, created a perfect example of state care for our native language and other national and moral values in the context of globalization, laid the foundations of national educational policy and strategy, made Azerbaijan an ancient land with centuries-old spiritual and cultural heritage and presented to the world as a place of tolerance located at the crossroads of civilizations. The adoption of laws regulating certain spheres of public life, the measures taken and the work done have played an exceptional role in ensuring the security of society and in recognizing Azerbaijan as a modern state in the international world. The prevention of a socio-economic and moral crisis, the successful implementation of the processes of democratic and legal state building, the development of education in the name of common actions, the formation of normal educational legislation are the great historical merits of the national leader.

Key words: national leader, higher education institutions, legal framework, reforms carried out.

Резюме

В статье были исследованы проводимые в Азербайджане правовые и демократические реформы, связанные с образованием, особенно развитием высших учебных заведений, а также процесс формирования системы общественных отношений, основанной на верховенстве права под руководством Общенационального Лидера Гейдара Алиева. Великий Вождь представил обществу идеологию Азербайджанства, которая объединила азербайджанцев всего мира в свете исторической родины, создала совершенный пример государственной заботы о нашем родном языке и других национальных и нравственных ценностях в условиях глобализации, заложил основы национальной образовательной политики и стратегии, сделал Азербайджан древней землей с многовековым духовным и культурным наследием и представил миру как место толерантности, расположенное на перекрестке цивилизаций. Принятие законов, регулирующих отдельные сферы общественной жизни, предпринятые меры и проделанная работа сыграли исключительную роль в обеспечении безопасности общества и в признании Азербайджана в качестве современного государства в международном мире. Предупреждение социально-экономического и нравственного кризиса, успешное осуществление процессов демократического и правового государственного строительства, обеспечение развития образования во имя единых действий, формирование нормального образовательного законодательства – великие исторические заслуги общенационального лидера.

Ключевые слова: общенациональный лидер, высшие учебные заведения, нормативно-правовая база, проведенные реформы.

Tarixi yaradanın insanlar olduğu danılmaz faktdır. Əsrlər boyu, biz dahi insanların, tarixi şəxsiyyətlərin öz millətinin, xalqının, bəzən isə həтта bütün dünyanın müqəddaratının təyin olunmasındakı həlledici rolunun şahidi olmuşuq. Belə tarixi şəxsiyyətlər bir qayda olaraq mənsub olduğu xalqın, dövlətin ictimai həyatının gələcək inkişaf konsepsiyasını və strategiyasını müəyyən edərək onun sonrakı taleyinin də təyin edilməsi məsuliyyətini müəyyən mənada öz üzərinə götürür. Bir sözlə, bu şəxsiyyətlər tarixin elə özünü yaradanlardır. Tarixi yaradan şəxsiyyətə isə qiymət vermək elə tarixin özünə qiymət vermək qədər məsuliyyət tələb edir.

Müstəqil Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin ən parlaq səhifəsinin yaradıcısı olan Ulu öndər Heydər Əliyevin missiyası yalnız Azərbaycan dövlətinin dayaqlarının möhkəmləndirilməsi, müstəqilliyin inkişafı və dövlətçilik tariximizin müasir mərhələsinin davamlılığının təmin edilməsi kimi şərəfli bir vəzifəni yerinə yetirməklə məhdudlaşmamışdır. Ümummilli lider Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə ölkəmizi ardıcıl, dayanıqlı inkişaf yoluna çıxarmış, Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin əsasını qoymuşdur. Bütün təməl sahələrdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının təhsilinin inkişafında da Ulu öndərimizin düşünülmüş siyasəti xüsusi və vacib əhəmiyyət kəsb edib. Ötən əsrin 70-ci illərindən etibarən 30 ildən artıq bir müddətdə Azərbaycanda elm, təhsil, mədəniyyət və iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafı bilavasitə Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan dövləti öz müstəqilliyini ikinci dəfə yenidən bərpa etdikdən sonra ölkəmizdə digər sahələrlə yanaşı, təhsil sahəsində də yeni islahatlara, təcili addımlara ehtiyac duyulurdu və əlbətdə ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən bütün sahələrə olduğu kimi, təhsil sistemində də diqqət artırıldı.

Strateji əhəmiyyətə malik olan təhsil sistemində köklü islahatlar aparılması Azərbaycan dövlətinin ali məqsədinə çevrilmişdi. Ümummilli lider öz çıxışlarında da dəfələrlə təhsilin olduqca vacib bir sahə olduğunu vurğulayaraq qeyd etmişdir ki, “Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sistemində çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır” (4). Sürətli iqtisadi inkişafın təmin edilməsini, Azərbaycanın dünyaya yaxından inteqrasiya olunmasını, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə çevrilməsini əsas məqsəd kimi seçən Ümummilli Lider ölkədə təhsil islahatlarının aparılması zəruriliyini vurğulayaraq, hər bir inkişafın elm və təhsildən asılı olduğunu qeyd edirdi. Ulu öndər çıxışlarından birində demişdir ki: “Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərinlən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir”. Günümüzdə həyata keçirilən islahatlar proqramına əsasən fəaliyyətin prioritet istiqamətlərinə diqqət yetirdikdə, Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının nə qədər fundamental bir konsepsiya olduğu açıq hiss olunur.

Ulu öndərin təşəbbüsü və tapşırığı ilə təhsilin hər bir pilləsinə olduğu kimi ali təhsil pilləsinə də xüsusi diqqət və həssaslıqla yanaşıldı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi 1970-82-ci illərdə ölkədə 5 yeni ali məktəb yaradılmış, yüzlərlə yeni ixtisaslar açılmış, kafedralar, problem laboratoriyaları fəaliyyətə başlamışdı. Əgər 1960-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəb, bunlarda 105 fakültə, 450 kafedra var idisə, 1982-ci ildə artıq 136 fakültəni və 530 kafedranı birləşdirən 21 ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu illərdə ali məktəblərdə təhsilalan-

ların sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdır (Mərdanov, 2011). Eləcə də dahi rəhbər keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu təhsil müəssisələrində azərbaycanlıların oxumasına çalışmış və bu istiqamətdə əsaslı dönüş yaratmışdır. Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və birbaşa himayəsi nəticəsində 1970-ci ildən başlayaraq hər il 800-900 nəfər gənc SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdir ki, bu da respublikanın milli kadr potensialının daha da gücləndirilməsinə imkan yaratmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsasən ali məktəblərimizin əksəriyyətində təhsil alan gənclərin elmi-tədqiqat işlərinə cəlb olunması üçün lazımi şərait yaradılmışdı. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə hər il tələbələr arasında müxtəlif fənlər üzrə respublika olimpiadaları, konfranslar, doktorantların və gənc tədqiqatçıların respublika simpoziumları, müsabiqələrin keçirilməsi elmə, elmi tədqiqatlara olan marağı daha da artırırdı. Araşdırmalara görə 1998-ci ildən etibarən elmi-tədqiqat müəssisələrinin və ali məktəblərin 1500-dən artıq əməkdaşı müxtəlif ölkələrdə - ABŞ, Böyük Britaniya, Polşa, Rusiya, Türkiyə, Almaniya, Yunanıstan və başqa ölkələrdə yaradıcı ezamiyyətlərdə olmuş, Azərbaycan elmini yüksək səviyyədə təmsil etmişdilər.

Azərbaycan və digər postsovet ölkələri üçün yeni olan özəl təhsilin yaradılması da bizim üçün yeni bir başlanğıc idi. Ölkəmizdə ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişlənir, insanların ali təhsil almaq üçün seçim imkanları artırdı. Digər tərəfdən isə ali təhsil almaq istəyən gənclər üçün də açıq rəqabət mühiti yaranırdı. Eyni zamanda yeni təhsil müəssisələrinin yaranması ilə təcrübəmizə bu vacib sahədə müstəqil idarəetmə üsulları da daxil olurdu. Eləcə də 1993-1994-cü tədris ilindən ödənişli təhsil tətbiq edilməyə başlaması çətin iqtisadi şəraitdə ali təhsil müəssisələrinin maliyyə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına xeyli mənfəət vermişdir. 1997-ci ildən bakalavriat təhsilini başa vuran məzunların Nazirlər Kabinetinin razılığı əsasında Təhsil Nazirliyin əmri ilə ilk dəfə olaraq ölkənin 23 dövlət, 9 özəl ali məktəblərdə magistratura pilləsində təhsil almağa başlamaları da təhsil sistemimiz üçün uğurlu dövrün başlanğıcı idi (Əliyev, 2009).

İllər, qərinələr ötdükcə Azərbaycan xalqının böyük oğlu Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri daha aydın görünəcəkdir. Heydər Əliyev bugünkü və gələcək nəsillər üçün müstəqil, çiçəklənən bir dövlət – müstəqil Azərbaycanı miras qoymuşdur. Onun əsasını qoyduğu müasir Azərbaycan uğurlu davamçı olan Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə daha da inkişaf edəcəkdir. Bugünkü vəziyyət sübut edir ki, hazırda ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən təhsil sahəsində də aparılan islahatlar, görülən işlər Azərbaycan xalqının xoş gələcəyinə xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 19 iyun tarixli 833-IIIQ nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. <http://www.e-qanun.az/framework/18343>
2. Əliyev, H.Ə. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir. (Tərtib edənlər: M.Mərdanov, Ə.Quliyev). Bakı: Təhsil, 423 s.
3. Əliyev, İ. (2009, 12 dekabr). Xalq qəz., s. 6.
4. <https://aztehsil.com/news/4890-misir-mrdanov-byk-rhbrin-hyat-drsli.html>
5. Mərdanov, M.C. (2011). Azərbaycan təhsil tarixi. I cild. Bakı: Təhsil, 296 s.
6. Mahmudov, M. (2008). Bolonya prosesi və Azərbaycan. Bakı: ADPU-nun mət., 104 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

Səidə Quliyeva

Ucar rayonunun A.Abdullayev adına Alpı kənd tam orta məktəbin direktoru

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının gələcəyinə istiqamətlənmiş strategiyasında təhsil sahəsinin inkişaf etdirilməsi əsas, vacib istiqamətlərdən biri olub. “Təhsil sahəsi həyatımızın ən gərəkli, ən mühüm sahəsidir. O, milli məqsədlər, mənafeələr əsasında qurulmalıdır”, - deyən dahi rəhbər təhsil siyasətinə dövlətçiliyin təməlində duran prinsiplərindən biri kimi yanaşıb. Bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar təhsilin bütün pillələrini və maddi-texniki bazasını əhatə edib.

Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda aparılan təhsil islahatları bu sahənin inkişafında xüsusi mərhələ təşkil edir. Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəlişi ölkədə iqtisadiyyatın dağıldığı, vətəndaş qarşিদurması və dövlət çevrilişlərinə cəhdlərin artdığı, ordu quruculuğunda və xarici siyasətdə əks-mövqeyin hökm sürdüyü dövrə təsadüf edirdi. Bu zaman Azərbaycan təhsili keçid dövrünü yaşayırdı. İqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni-mənəvi həyatdakı ziddiyyətlər Azərbaycan təhsilini böyük çətinliklər qarşısında qoymuşdu.

Bu dövr həm də milli və ümumbəşəri dəyərlərə, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan təhsil islahatlarının aparılması ilə səciyyələnir. Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyası və əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Müasir şəraitdə Azərbaycan təhsil sisteminin Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyası, elmin, texnikanın inkişaf səviyyəsi, yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tədris prosesinə geniş tətbiqi obyektiv reallığa çevrilmişdir.

Müasir mərhələdə dünya təhsil sisteminə həyata keçirilən əsaslı islahatlar, onun gələcək inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirməyə, bu sistemin mükəmməl bünövrə üzərində qurmağa kömək edə bilər.

Dahi rəhbərin təhsil siyasətində ali məktəblərin fəaliyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi xüsusi yer tuturdu. 1969-cu il noyabrın 1-də Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) 50 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda iştirak edən Heydər Əliyev ana dilində söylədiyi nitqində ali təhsil sahəsində qarşıda duran vəzifələrdən danışdı. Bu, təkcə universitet kollektivi deyil, bütün Azərbaycan cəmiyyəti üçün milli ruhun oyanması istiqamətində bir dönüş anı oldu. Ümummili Liderimiz təhsil müəssisələrimizin Azərbaycan xalqının həyatında, Azərbaycan elminin inkişafında mühüm rolunu bir daha vurğuladı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə beş yeni ali təhsil müəssisəsi açıldı və ali məktəb tələbələrinin sayı 70 mindən 100 minədək artdı.

Heydər Əliyev 1982-1987-ci illərdə də Azərbaycan gənclərinin respublikanın hüdudlarından kənarda təhsil almasına şərait yaradırdı. Tez-tez azərbaycanlı tələbələrlə görüşür, onların problemlərinin həlli üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi. Onları “Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti” kimi yüksək qiymətləndirirdi.

Dahi rəhbəri düşündürən əsas məsələlərdən biri də azərbaycanlı gənclərin orduya hazırlanması və hərbi məktəblərə cəlb edilməsi idi. Onun təşəbbüsünün və uzaqgörənliyinin nəticəsi olaraq 1971-ci ildə Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi təmayüllü məktəb yaradıldı. Hərbi məktəbdə yüzlərlə Azərbaycan vətəndaşı təhsil almağa başladı. Ulu Öndər taleyini hərbi sənətinə, zabitlik peşəsinə həsr edənlərə böyük hörmətlə yanaşır və onların xidmətlərini həmişə yüksək qiymətləndirirdi. Bu gün də ordumuzun sıralarında xidmət edən zabitlərin əksəriyyəti Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin məzunlarıdır. Onlar torpaqlarımızın azadlığı uğrunda gedən döyüşlərdə böyük hünər və rəşadət göstərdilər.

Beləliklə, ötən əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsinin yaradılması və həmin şəbəkənin zəngin maddi-texniki bazasının formalaşdırılması, azərbaycanlı gənclərin respublika hüdudlarından kənardakı ali məktəblərə təhsil almağa göndərilməsi, hərbi kadrların yetişdirilməsi, Respublika Elmlər Akademiyasının elmi-tədqiqat institutlarında fundamental elmin inkişafının təmin olunması gələcəkdə milli müstəqillik üçün zəmin yaradırdı.

Müstəqil Azərbaycanda dünya təhsil sisteminə inteqrasiya istiqamətində atılan ilk addımlarlarından ən əhəmiyyətli ölkədə təhsil sistemini inkişaf etdirmək, gənc nəslin təhsilə marağının artırılması, təhsil almağın əlçatan olmasına yönəlmişdi.

“Təhsil millətin gələcəyidir”, - deyən Ulu Öndər Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövründə (1993-2003) bu sahənin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Nəzərə almaq lazımdır ki, ötən əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq Ermənistanın təcavüzkar siyasəti nəticəsində soydaşlarımızın deportasiyası və Qarabağın dağlıq hissəsinin işğal edilməsi ilə bir milyondan çox azərbaycanlının qaçqın və məcburi köçkün düşməsi Azərbaycan təhsili üçün əlavə çətinliklər yaratmışdı. Respublikanın çox ağır vəziyyətində rəhbərliyə qayıdan Heydər Əliyev bir çox problemləri həll etməklə yanaşı, təhsil sahəsində zamanın tələblərinə uyğun islahatlar həyata keçirməyə başladı. 1991-1993-cü illərdə təhsil müəssisələrinin pozulmuş fəaliyyəti normal vəziyyətə gətirildi, planlı islahatların əsası qoyuldu. Ümumtəhsil məktəblərinin sayı sürətlə artdı.

Bununla yanaşı, təhsil sisteminin maddi-texniki bazası yaxşılaşdırıldı, 200 yeni məktəb binası tikilərək istifadəyə verildi, məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı rayon və şəhərlərdə 700-dən çox ümumtəhsil məktəbi təşkil edildi. İstedadlı uşaqların qabiliyyətini inkişaf etdirmək məqsədilə 30-a yaxın lisey və gimnaziya təşkil edilərək buraya 12 minə yaxın şagird cəlb olundu.

Ulu Öndər Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi üçün mühüm işlər görüb. 1998-ci il martın 30-da Prezidentin Sərəncamı ilə Təhsil Sahəsində İslahatlar üzrə Dövlət Komissiyası yaradıldı, “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” hazırlandı təsdiq edildi.

Bunlarla yanaşı, Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyatının, coğrafiyasının tədrisinə, mükəmməl dərslərin hazırlanmasına, Azərbaycan dilinin öyrədilməsinə, xüsusilə dövlət dili statusunda təbliğinə diqqət artırıldı. Əlbəttə ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dili ilə bağlı gördüyü işlər ayrıca bir yazının mövzudur. Təkcə onu xatırladaq ki, 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyada Azərbaycan dilinin ana dili kimi təsbit edilməsi, o illərdə dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə Dövlət Mükafatının verilməsi Heydər Əliyevin cəsarətinin, Azərbaycan dilinə qəlbən bağlılığının, sevgisinin əyani təzahürü idi.

İslahatlar təkcə təhsil müəssisələrini əhatə etmir, gənclərin təhsilə həvəsləndirilməsi üçün də əsaslı işlər görülürdü. Ali məktəb tələbələri üçün Prezident təqaüdünün təsis edilməsi haqqında fərman bunun bariz nümunəsidir.

“Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq. Mən dünyada müəllimdən şərəfli ad tanıyıram”, – deyən Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün illərdə müəllim əməyini yüksək qiymətləndirib, onlara böyük hörmətlə yanaşıb, təhsil işçilərinin maddi vəziyyətinin, rifahının yaxşılaşdırılmasının qayğısına qalırdı.

Ulu öndər Heydər Əliyev təhsil sahəsi ilə bağlı mühüm fərman və sərəncamlar imzalayıb və bu sahənin inkişafında həmin sənədlərin xüsusi rolu olub.

O, elm və təhsilin himayədarı idi. Ulu öndər Heydər Əliyev sayəsində Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm Heydər Əliyev bütün sahələrə, həmçinin elm və təhsilə diqqət və qayğı göstərirdi.

Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və milləti qarşısında misilsiz xidmətləri unudulmazdır. İllər ötəcək, nəsillər bir-birini əvəz edəcək, lakin Azərbaycan xalqının iftixarı olan Heydər Əliyevin uzaqgörən strategiyası uğurlu gələcəyə gedən yollarımızı əbədi məşəl kimi daim işıqlandırmaqda davam edəcək.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

Xəyalə Qurbanova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

In this article, the author spoke about Heydar Aliyev's attention and concern for the development of education in Azerbaijan. He showed all the initiative and concern for the decisions and orders of the great leader with the relevant facts, in addition to the education provided by the region, the great leader's concern for education workers, including teachers, was also widespread, and carefully considered with the facts. The author also noted the concern of President İlham Aliyev, a worthy successor of Heydar Aliyev's policy, both for study and education workers.

Key words: Education, development, renaissance, reform, international, competition, doctorate

Резюме

В докладе автор рассказал о внимании и заботе Гейдара Алиева о развитии азербайджанского образования. Рассматриваются все решения и распоряжения Великого Вождя, его инициативу и озабоченность соответствующими фактами, широко прокомментировал проведенные им образовательные реформы. Помимо области образования, забота Великого Вождя о работниках образования, включая учителей, также обширна и до сих пор подтверждается фактами. Автор также рассказал о заботе Президента Ильхама Алиева, достойного продолжателя политики Гейдара Алиева, как о работниках образования, так и о работниках сферы образования.

Ключевые слова: образование, развитие, ренессанс, реформа, международный, конкурс, докторантура.

Ulu öndər Heydər Əliyev elm və təhsilin inkişafına çox böyük qayğı ilə yanaşır, elm və təhsil işçilərinə, ələlxüsus müəllimlərə yüksək qiymət verirdi. Bunu onun xatirəmizdə dərin iz salmış müdrik kəlamlarından da görmək olur. O deyirdi: “Təhsil – millətin gələcəyidir.”

“Təhsil – hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz!”

O, fəxrlə qeyd edirdi ki, bizdə təhsil çox inkişaf etmişdir. Azərbaycanda demək olar ki, təhsil almayan adam yoxdur. Ulu öndərimiz müəllimlərə də çox yüksək qiymət verirdi və deyirdi ki, ən şərəfli insan – özünü müəllimliyə həsr etmiş insandır və qətiyyətlə vurğulayırdı ki, mən dünyada müəllimdən yüksək ad tanımıram, çünki bizim hər birimiz elmi dərəcəsindən, vəzifəsindən asılı olmayaraq bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə və müəllimə borcluyuq.

Xeyrxah, vətənpərvər, yaradıcı, millətini uca tutan dahi insanlar haqqında heç vaxt keçmiş zamanda danışmırlar, sadəcə dünyasını dəyişdi deyirlər. Çünki bu cür insanların bioloji yoxluğu onların mənəvi varlığı ilə əvəzlənir və bu insanlar hər zaman bizimlədir. Xalqımızın Ümumilli Lideri Heydər Əliyev də məhz belə şəxsiyyətlərdəndi.

Məlumdur ki, bir milləti məhv etmək üçün onun elmini və təhsilini məhv etmək kifayətdir.

Məhz bu baxımdan da Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etmiş və çox düzgün olaraq elm-təhsil sahəsinə xüsusi diqqət göstərmişdir. O, düzgün siyasət yeridərək cəmiyyətdə hər bir inkişafın elm və təhsildən asılı olduğunu qeyd edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Dünyavi təhsilə integrasiya yolunu seçən Ümummilli lider dəfələrlə təhsilin vacib bir sahə olduğunu vurğulayaraq qeyd edirdi ki, “Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə də ki ticarətdir. Bu – cəmiyyətin xüsusi intellektual səviyyəsini əks etdirən bir sahədir. Belə olan halda təhsil sisteminə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır.”

Tarixi faktlar göstərir ki, hələ SSRİ dövründə belə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi zaman Heydər Əliyev ötən əsrin 70-80-ci illərində təhsil sistemində ciddi islahatlar keçirmişdir. Belə ki, 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəblərini daha da inkişaf etdirmək haqqında” və 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qərarlar qəbul edilmiş və həyata keçirilmişdir. Bu qərarlar əsasında görülən işlərin nəticəsində Azərbaycanda orta ümumtəhsil məktəblər şəbəkəsi 3 dəfə genişləndirilərək 765-dən 2117-yə çatdırılmışdır ki, bu da yüzlərlə ucqar yaşayış məskənlərində orta ümumtəhsil məktəblərinin açılışı, minlərlə azyaşlı uşağın təhsilə cəlb edilərək savad alması demək idi.

Elə həmin dövrdə ölkədə 5 yeni ali təhsil müəssisəsi açılaraq onların sayı 12-dən 17-yə qalxmış və ali təhsil alanların sayı inanılmaz dərəcədə artaraq 70 mindən 100 minə çatmışdır.

Məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və birbaşa himayəsi ilə 1970-ci ildən başlayaraq hər il 800-900 nəfər gənc SSRİ-nin ən nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdir. Yəqin ki, hamınız xatırlayarsınız o bu məsələyə o qədər əhəmiyyət verir və ciddi yanaşırdı ki, hətta vaxt tapıb onlarla Heydər Əliyev adına sarayda şəxsən görüşür, xeyir-dua və məsləhətlər verirdi.

Müstəqillik dövründə isə ölkə başçısı elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmış və bu sahədə mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Bu fərman və sərəncamlarda təhsil sahəsində bir növ yenidənqurma məqsədi güdmüş və təhsildə hamımızın şahid olduğumuz çoxlu sayda yeniliklər edilmişdir. Ümumi təhsildəki baş verən ən ciddi yeniliklərdən biri yeni əlifbaya keçilməsi- latın qrafikalı əlifbanın reallığa çevrilməsi idi. Heydər Əliyevin “Bizim bu günümüz, gələcəyimiz məhz latın əlifbası ilə bağlıdır”-tarixi çağırışı təhsil sistemində tam həllini tapmışdır.

Digər yeniliklərdən istedadlı gəncləri tapıb üzə çıxarmaq, onlara dəstək olmaqla təhsilə maraqlarını daha da artırmaq məqsədilə onun verdiyi bir qərarı da xatırlatmaq istərdim. Bu qərarla ali məktəblərə qəbul imtahanlarından ən yüksək bal toplamış abituriyentlərə, Prezident təqaüdünün verilməsi nəzərdə tutulurdu ki, bu da dahi şəxsiyyətin təhsilə diqqətinin ən bariz nümunəsidir. Kiçik də olsa, ömürlük bu gənclərin xatirində qalacaq bir məqamı da qeyd etmək istəyirəm ki, o bu abituriyentlərlə də vaxt tapıb şəxsən görüşür, onları təbrik edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunub saxlanılmasına da xüsusi diqqət verirdi. Bu onun öz millətini, doğma dilini nə qədər çox sevdiyini bir daha sübut edir ki, o dövrdə rəsmi nitqlərini öz dilimizdə edir və bunu bütün rəhbər vəzifəli “rusdillilər”ə də tövsiyə edirdi. Ulu

Öndərin ötən əsrin 70-ci illərdə nəşr olunmuş 3-cildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə dövlət mükafatı verməsi də bu böyük şəxsiyyətin azərbaycan dilinə qəlbən bağlılığını, sevgisini ifadə edir.

O deyirdi ki, millətin milliliyini təsdiq edən ən birinci amil onun öz dilinin olmasıdır.

Təhsilimizdə edilən yeniliklərdən biri də Heydər Əliyevin göstərişi ilə 1978-ci ildən şagirdlərə pulsuz dərsliklər verilməsinə keçilmiş və sonradan o zamankı hakimiyyət tərəfindən ləğv edilmiş imtiyazın bərpa edilməsi təqdirəlayiq bir göstəriş oldu. Belə ki 1994/95-ci tədris ilindən respublikamızda fəaliyyət göstərən bütün ümumtəhsil məktəblərində bütün şagirdlər pulsuz dərsliklərlə, müəllimlər isə pulsuz tədris vəsaitləri ilə təmin olunurlar.

1984-cü ildə keçmiş SSRİ-də ümumi təhsil və peşə təhsili üzrə islahatların keçirilməsi, onların əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və yerinə yetirilməsi mexanizminin işləyib hazırlanması, internat tipli müəssisələrin işinin təkmilləşdirilməsi, təhsilə 6 yaşdan başlanılması, onun müddətinin 11-illik olması təkliflərinin hamısı məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin zəngin nəzəri irsində və möhtəşəm fəaliyyətində təhsil məsələləri xüsusi yer tutmuş, onun milli təhsilin inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğı özünəməxsusluğu ilə seçilmişdir. Belə demək daha düzgün olardı ki, Azərbaycan təhsilinin inkişafı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildən başlanan tarixi mərhələdən başlanır.

Təhsilimizin intibah illəri məhz Ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətinin bu mərhələsinə təsadüf edir.

Tarixi reallıqlar, gerçək mövcud faktlar göstərir ki, məhz Heydər Əliyevin Mərkəzi Komitənin birinci katibi olduğu dövrlərdə Azərbaycan təhsilinin hərtərəfli yüksəlişi, tərəqqisi, maddi-texniki cəhətdən möhkəmlənməsi və inkişafı dünya təhsil standartlarına yaxınlaşması Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsilə göstərdiyi qayğı və diqqət sayəsində olmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyev təhsilimizin inkişafına məqsədyönlü şəkildə çalışırdı. Məsələn, onun yaratdığı Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin azərbaycanlıların döyüş ruhunu artırmaqla yanaşı, ordu quruculuğunda da böyük rolu olmuşdur. Belə ki, Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra hərbi liseyin məzunları vətənimizin ərazi bütövlüyünün qorunması uğrunda mübarizədə həmişə ön cəbhədə olmuşlar. Qarabağ döyüşlərində vuruşan Azərbaycan zabitlərinin 70%-dən çoxu məhz bu hərbi liseyin yetirmələri olmuşdur. Ulu Öndər hələ o dövrlərdən milli inkişafın yeganə yolunu xalqın yüksək təhsil almasında, maariflənməsində görmüş, respublikada elm və təhsilin inkişafı üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir. O, yaxşı bilirdi ki, cəmiyyətin tərəqqisinə, elmin-mədəniyyətin inkişafına ən güclü təsir göstərən amillərdən biri də təhsildir.

Ulu öndər Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyü məhz onda idi ki, o bütün fəaliyyəti boyunca bu sahələrə diqqət və qayğısını əsirgəməmiş, cəmiyyətdə yüksək bilikli, intellektual və elitar təbəqənin formalaşmasına çalışmış və buna da nail olmuşdur.

Bir dövlət başçısı kimi qayğısını müəllimlərdən əsirgəməyən Ulu Öndərimiz hər zaman bu peşəyə böyük dəyər vermiş “Müəllim adı ən yüksək addır. Mən yer üzündə müəllimdən yüksək ad tanımıram”- demiş, bu yanaşmadan çıxış edərək müəllimlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı davamlı qərarlar qəbul etmişdir. Heydər Əliyevin özəlliklərindən biri də ondan ibarət idi ki, o hər yeni tədris ilinin ilk günündə məktəblərdə olur, müəllimlərlə, şagirdlərlə görüşür, onları dinləyir və onlara öz müdrik tövsiyyələrini verirdi. O, öz fədakar əməyi ilə fərqlənən müəllimlərin fəaliyyətinin rəğbətləndirilməsinə də xüsusi diqqət verirdi. 1970-ci illərdə 817 nəfər “Əməkdar müəllim” fəxri adı almış, 3 nəfər müəllim o dövrün ən yüksək mükafatlarından olan Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdü.

Ulu öndər Heydər Əliyev ali təhsil müəssisələrini də nəzərdən qaçırmamış, bu sahədə də əhəmiyyətli qərarlar qəbul etmiş, çox işlər görülməsinə bilavasitə rəhbərlik etmişdir.

Belə ki, ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi genişləndirilmiş, ali təhsilli kadr hazırlığı istiqamətində böyük işlər görülmüş, ali məktəblər üçün çoxsaylı tədris korpusları, yataqxana kompleksləri tikilmişdir.

Əgər 1960-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəb, 105 fakültə, 450 kafedra var idisə və burada 139 ixtisas üzrə kadr hazırlığı aparılırdısa, 1982-ci ildə artıq 136 fakültəni və 530 kafedranı birləşdirən 21 ali təhsil ocağı fəaliyyət göstərirdi. 2000-ci ildə ali təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi op-

timallaşdırıldı, onlara universitet statusu verildi. 1993-1994-cü tədris ilindən ödənişli təhsil tətbiq edildi ki, bu da çətin iqtisadi şəraitdə ali təhsil müəssisələrinin maliyyə imkanlarını xeyli yaxşılaşdırdı. 1997-ci ildən başlayaraq bakalavr təhsilini başa vuran məzunlar ilk dəfə olaraq magistratura səviyyəsində təhsilə başladılar.

Ulu öndər Heydər Əliyevin müəllim peşəsinə sonsuz diqqəti onu vəfatından sonra da özünün layiqli davamçısı möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir ki, bunu qeyd etməmək, görməmək mümkün deyil və mən bəzi faktları misal gətirmək istərdim.

Son illərdə müəllimlərin işə qəbulu sahəsində mərkəzləşmiş müsabiqə mexanizmi tətbiq edilmiş, qaydalar şəffaflıq və obyektivlik baxımından təkmilləşdirilmiş və nəticədə ümumi təhsil müəssisələrində vakant yerlərin 100% tutulması təmin edilmiş, uzun illər ərzində ixtisaslı kadrlara ehtiyacı olan ucqar kənd məktəblərinin kadr təminatı problemi demək olar ki, həll edilmişdir.

Dövlət başçısının sərəncamına əsasən, ümumi təhsil müəssisələrində çalışan müəllimlərin bilik və bacarıqlarının diaqnostik qiymətləndirilməsi uğurla başa çatmış, onların həftəlik dərslər yükü 1,5 vəzifə maaşı 2 dəfə artırılmışdır. Hələ İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə hər il müəllimlərin peşə bayramı ərəfəsində təltif edilməsi təcrübəsi tətbiq edilmiş, bu dövrdə 3 mindən çox təhsil işçisi dövlət təltiflərinə, o cümlədən 1500 nəfər “Əməkdar müəllim” fəxri adına layiq görülmüşdür.

Prezident İlham Əliyevin dövründə də ali təhsilin inkişafı daha da vüsət almış, onların sayı 46-dan 51-ə, təhsil alanlarının sayı isə 120.000-dən 171.000-ə çatdırılmışdır.

Onu da qeyd etmək istərdim ki, ölkə Prezidentinin müvafiq sərəncamına əsasən məcburi köçkün statusu olan, valideynlərini itirmiş uşaqlar, şəhid ailələrinin üzvləri habelə 1-ci və 2-ci dərəcə əlilliyi olan, 18 yaşınadək şəxslərin təhsil haqqı xərcləri dövlət hesabına ödənilir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş xaricdə təhsil ənənəsi də son illər uğurla davam etdirilir. Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

Bu proqram çərçivəsində 3558 nəfər Azərbaycan vətəndaşı Dövlət Neft Fondu hesabına maliyyələşdirilməklə dünyanın 32 ölkəsinin 379 aparıcı universitetlərində təhsil almaq hüququ qazanmışdır ki, həmin universitetlər dünyanın 500 ən güclü universitetlər sırasındadır.

Proqram çərçivəsində təhsil almış tələbələrin böyük əksəriyyəti məzun olmuş və ölkəmizə qayıtmışdır. Onların 60% özəl, 40% dövlət sektorlarında fəaliyyət göstərir. Proqram təqaüdçüləri ölkəmizin iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrində, ayrı-ayrı dövlət qurumlarında (nazir müavini, millət vəkili), beynəlxalq təşkilatlarda (BMT), transmilli şirkətlər (“Microsoft”, “Google”, “Bloomberg”, “Samsung”, “LC”, “BP” və s.) kimi özəl sektorda öz töhvələrini verməkdədir. Sevindirici haldır ki, məzunlar arasında universitetlərimizdə akademik fəallılıqla məşğul olanlar da az deyildir.

“2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramı” təsbit edilmişdir. Bu proqram ali təhsil sisteminin inkişafında yeni bir mərhələnin əsasını qoymuşdur. Proqramda ali təhsilin məzmun və keyfiyyət göstəricilərinin beynəlxalq ikili diplom proqramları və xarici mütəxəssislərin cəlb olunması yolu ilə təkmilləşdirilməsini və xaricdə doktorantura təhsili vasitəsilə universitetlərimizin akademik potensialının gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir. (Tərtib edənlər: M.Mərdanov, Ə.Quliyev). Bakı: Təhsil, 423 s.
2. Aliyev, İ. (2009, 12 dekabr). Xalq qəz., s. 6.
3. Mərdanov, M.C. (2011). Azərbaycan təhsil tarixi. I cild. Bakı: Təhsil, 296 s.
4. Mahmudov, M. (2008). Bolonya prosesi və Azərbaycan. Bakı: ADPU-nun mət., 104 s.

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ ƏSASINDA XÜSUSİ TƏYİNATLI ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİ KURSANTLARININ VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİ

Hicran Şərifov

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The abstracts of the report talk about the possibilities and optimal ways of using the heritage of the national leader Heydar Aliyev in the work to instill patriotism among students of special higher educational institutions operating in the Republic of Azerbaijan. The rich legacy of the great leader Heydar Aliyev is explored in this area. The ideas of the great leader on the training of cadets of special-purpose universities who are ready to sacrifice their lives for the Motherland, who are morally, psychologically, physically healthy, possessing military-tactical professionalism, who are ready to sacrifice their lives to educate young people, were researched and introduced into the education system.

Key words: *special purpose, cadet, patriotism, nationality, psychological, military-tactical.*

Резюме

В тезисе доклада говорится о возможностях и оптимальных путях использования наследия общенационального лидера Гейдара Алиева в работе по воспитанию патриотизма у студентов специальных высших учебных заведений, действующих в Азербайджанской Республике. В этой области исследуется богатое наследие великого лидера Гейдара Алиева. Идеи великого вождя о подготовке курсантов вузов специального назначения, готовых пожертвовать своей жизнью ради Родины, морально, психологически, физически здоровых, обладающих военно-тактическим профессионализмом, готовых пожертвовать своим жизнями для воспитания молодежи, были исследованы и внедрены в систему образования.

Ключевые слова: *специального назначения, курсант, патриотизм, национальность, психологический, военно-тактический.*

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələri Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmış, formalaşmış və şərəfli döyüş yolu (44 günlük Vətən Müharibəsində) keçmişdir. Hazırda öz fəaliyyətlərində Ulu Öndərin tövsiyələrini əsas götürərək təlim-tərbiyə işlərini qururlar. Hesab edirik ki, xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində təhsilalanların vətənpərvərlik tərbiyəsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin irsindən istifadə etməklə bu sahədə həyata keçirilən işləri daha da optimallaşdırmaq olar. Ulu Öndərin fəaliyyətində Vətən sevgisi, ərazilərimizin bütövlüyünün qorunması məsələsi xüsusi yer tutmuşdur. “Hər bir vətənpərvər adam, millətini, xalqını sevən hər bir azərbaycanlı Azərbaycanın müstəqilliyinin daimi, dönməz olması üçün iradi səy göstərməlidir. Torpağımızı, vətənimizi, müstəqil Azərbaycan Respublikasının suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq ən şərəfli vəzifədir və bu vəzifəni həyata keçirmək hər bir Azərbaycan vətəndaşının borcudur. Azərbaycanlılar! Azərbaycan Respublikasının bu gününü və sabahını qoruyun!” (8).

Ulu öndər Heydər Əliyev vətəninə sevən insanın mənəviyyat baxımından zəngin olduğunu əsaslandırır. Ümummilli lider Heydər Əliyev (Əliyev, 2008) Azərbaycan Respublikası Gənclərinin 2 fevral 1996-cı il I Ümumrespublika Forumunda bu haqda söyləmişdir: “Gənclərimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri mənəvi tərbiyə məsələsidir. Nə qədər var-dövlət olsa da, nə qədər pul olsa da, nə qədər zənginlik olsa da mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz. Xalqımızın tarixinin əsasını təşkil edən bütün mərhələlərdə, keçmiş əsrlərdə yüksək mənəviyyat olmuşdur. Keçmiş tariximizdən bizə qalan simaları bu gün dünyada məşhurlaşdıran və bizim üçün nümunə edən onların yüksək mənəviyyatıdır, yüksək amallarıdır. Ona görə də bu gün mənəvi tərbiyə bəlkə də keçmiş illərdən daha çox lazımdır”. Ümummilli lider Heydər Əliyev mənəviyyat söylədikdə vətənpərvərlik və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsini nəzərdə tuturdu.

Ümummilli lider gənc nəslin tərbiyəsi haqqında danışarkən göstərirdi: “...böyüməkdə olan nəslin ...tərbiyəsi, mənəviyyatla zəngin, ideyaca mətin, yüksək əxlaqlı şəxsiyyətin formalaşdırılması bu gün cəmiyyətimiz qarşısında duran çox mühüm vəzifədir. Bu, kompleks problemidir və onun həllində ...məktəb çox böyük rol oynayır. Məktəbdə insanın dünyagörüşünün bünövrəsi qoyulur, onun xarakteri formalaşır, ideya dayaqlarının, mənəvi və əxlaqi dayaqların təməli yaradılır. Məktəbin təsiri altında ...adamın əqidəliliyi, əməyə məhəbbət, yüksək mənəviyyat və humanizm, vətənpərvərlik və beynəlmiləçilik kimi zəruri keyfiyyətləri tərbiyə edilir. Böyüməkdə olan nəslin, cəmiyyətin

rifahı naminə əməyə, yaradıcılıq fəaliyyətinə hazırlanması məktəbin tərbiyəvi işinin başlıca istiqamətlərindən biridir” (Əliyev, 2008)

Ülu öndər Heydər Əliyev (1996) hər bir gəncin vətənpərvər olmasını tövsiyə edirdi: “Gənclərimiz milli ruhda tərbiyə olunmalı, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidir, keçmişimizi yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz. Hər bir gənc vətənpərvər olmalıdır. Vətənpərvərlik böyük bir məfhumdur. Vətənə sadıq olmaq, vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq: budur vətənpərvərlik”.

Ümummilli Liderin azərbaycançılıq konsepsiyasının əsasında vətənpərvərlik tərbiyəsi əsas yer tutur. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında bu məsələ haqqında deyir: “Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə bərpa sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı-Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini adət ənənələrini yaşatmalıyıq” (Əliyev, 1994).

Ulu Öndər Azərbaycan gəncləri gününə həsr edilmiş bədii-idman bayramında çıxışında gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi haqqında deyir: “Sizin ən ümdə vəzifəniz Vətənə, ölkəmizə, doğma torpağımıza daim sdaqətli olmağınızdır. Hər bir gənc bunu heç vaxt unutmamalıdır. Nə olursa olsun, Vətənə, xalqına, ölkəsinə, dövlətinə sdaqət hər bir gənci daim yaşadacaq və ona cəmiyyətdə özünə layiq, özü istədiyi yeri tapmağa imkan verəcəkdir ...İnsan öz evini, övladlarını, ata-anasını, öz əmlakını, əşyasını qoruduğu kimi hər bir gənc, hər bir azərbaycanlı Azərbaycanın hər bir vətəndaşı da eyni zamanda, öz doğma Azərbaycan torpağını Azərbaycan Respublikası kimi qorumağı, göz bəbəyi kimi saxlamalıdır” (Əliyev, 1994).

Xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində təhsilənlərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi hər şeydən vacib sayılır. Bu xüsud təhsilənlərdə vətənpərvərlik hissinin formalaşması, vətənin azadlığı uğrunda fədakarlıq göstərməyə hazır olmasının tərbiyə olunması Ulu öndərin irsində aparıcı məzmun təşkil edir. İştirak etdiyi bütün görüşlərdə, tədbirlərdə o, bunu xüsusi olaraq vurğulayıb, təhsilənlərdə vətənpərvərlik əhval-ruhiyyəsinin aşılmasını vacib bilirdi: “Xalqımıza görə gəncləri vətənpərvərlik, Vətənə sdaqət ruhunda tərbiyə etmək üçün çox iş görməlidir. ...Bizim gənclər, təhsil alan nəslimiz ... vətənpərvərlik əhval-ruhiyyəsi ilə tərbiyə olunsun. Vətənpərvər insan öz mədəniyyətinin də, iqtisadiyyatının da, öz dilinin də, təhsilinin də inkişaf etməsini istəyir, xalqının rifah halının yüksəklərə qaldırılmasını istəyir. Bütün bunlar vətənpərvərlik məfhumuna daxil olan anlayışlardır” (Əliyev, 1994).

Ulu Öndər 1994-cü ilin sentyabrında ali məktəblərin birinci kurs tələbələri ilə görüşündə deyir: “Millətimiz, cəmiyyət üçün gərəklik gənclər üçün böyük dəyərdir. Hamımızın bir yurdu var, bu yurd Azərbaycan dövlətidir. Azərbaycanlı istənilən yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycanlılığı, dilini, dinini, milli ənənələrini unutmaz. Onun ürəyi daima əziz Azərbaycanla bir vurur” (Əliyev, 2006).

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin 3-cü ildönümünə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda deyir: “Silahlı qüvvələrimiz, qoşunumuz Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq məqsədilə Azərbaycan torpaqlarının tamlığını təmin etmək üçün bundan sonra böyük yoldan keçməlidir. Azərbaycanın silahlı qüvvələrinin önündə böyük vəzifələr dayanır. “Ordumuzun qüdrəti təkcə silahda deyil, onun gücündə deyil. Ordumuzun əsas qüdrəti hər bir əsgərin mənafeəyatındadır, hər bir əsgərin şücaətindədir, hər bir əsgərin xalqına, torpağına, Vətəninə sdaqətindədir” (Əliyev, 2004).

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra onun milli ordusu da yaradıldı. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri 1991-ci ildə müstəqil addımlarını atsa da, biz onun Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi sayəsində formalaşdırıldığını, nizamlandığını, kamilləşdiyini görə bilirik. Ümummilli Lideri bildirirdi: “Azərbaycan Respublikasının öz torpaqlarını müdafiə etmək üçün böyük potensialı var. Ən böyük potensial bizim insanların Vətənə, torpağa bağlılığı, Vətəni, torpağı sevməsi və onu qorumaq hissidir. Bu, xalqımızın tarixi ənənələrindən irəli gələn hissidir. Güman edirəm ki, xalqımızın tarixi ənənələrimizi, keçmişimizi yada salaraq Azərbaycanın bu ağır vəziyyətdən çıxması üçün bundan sonra səmərəli tədbirlər görəcəkdir”. Başqa bir çıxışında Ulu Öndər Heydər Əliyev “Azərbaycan xalqının tarix boyu nümayiş etdirdiyi qəhrəmanlıq, cəsurluq ənənələri bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətində yenidən yüksəlmişdir və daha da canlanacaqdır”, - deyirdi. Onun belə bir fikri

də vardır: "Azərbaycan xalqı tarix boyu, əsrlər boyu həmişə mərdlik, cəsarət, qəhrəmanlıq göstərmişdir, öz yurdunu, öz torpağını müdafiə etmişdir, öz mənliliyini qoruyub saxlamışdır" (Əliyev, 2008).

Ulu öndər Heydər Əliyevin fikrincə, "Hər bir vətəndaş vətənpərvər olmalıdır. Əgər öz vətəninə, torpağına, xalqına sevməsən, öz xalqının mənəvi dəyərlərinə sadıq olmasan, şübhəsiz ki, başqa şeyləri də qiymətləndirə bilməzsən. İndi bizim əsas vəzifəmiz gənclərdə vətənpərvərlik ruhunu, milli ruhu, döyüş ruhunu qaldırmaqdır. Vətəni, torpağı müdafiə etmək, hər bir gənc üçün müqəddəs vəzifə olmalıdır"

Ulu öndər Heydər Əliyev gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsini daim diqqətdə saxlayırdı. Ulu Öndər xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində təhsilalanların fiziki, mənəvi və psixoloji, hərbi-texniki hazırlığının yüksəldilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi: "Azərbaycanın suverenliyi hər bir azərbaycanlı vətəndaş üçün ən müqəddəs məqsəddir, ən müqəddəs vəzifədir. Belə olan halda biz öz taleyimizin sahibi kimi, vətənimizi, torpaqlarımızı öz gücümüzlə qorumalıyıq. Bunu xalq, bizim gənclər, ordu sıralarındakı vətən oğulları etməlidirlər. Ona görə ...məktəblərdə bir tərəfdən hərbi tədrisə, gənclərin fiziki hazırlığına ciddi fikir verilməlidir, digər tərəfdən isə gənclərdə vətənpərvərlik hissinə yüksəltmək, vətəni qorumağa hazır olmaq ruhunda tərbiyə etmək lazımdır" (Əliyev, 2011).

Ulu Öndərin Azərbaycanın Silahlı Qüvvələrində əsaslı islahatların həyata keçirilməsi, Azərbaycan xalqına, dövlətinə sadıq gənclərdən ibarət zabit, gizir və miçmanlardan ibarət peşəkarlar hazırlığına nail olmasının nəticəsi 44 günlük Vətən müharibəsində özünü göstərdi. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ərəzilərimiz işğaldan azad olundu. Bu qələbənin təmin olunmasında Ulu öndər Heydər Əliyevin yaratdığı ordu qələbəni təmin etdi.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən xüsusi təyinatlı ali təhsil müəssisələrində təhsilalanların Ümummilli lider Heydər Əliyevin irsi əsasında vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin aparılması üçün geniş imkanlar vardır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (2008). Mənəviyyat. Mənəvi dəyərlər. Mənəvi tərbiyə. Bakı: "Müəllim", 637 s.
2. Əliyev, H. (1996). Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitq // Azərbaycan qəz., 6 fevral.
3. Əliyev, H. (1994). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə). Bakı: Azərənşr, c. 2, 604s.
4. Əliyev, H. (2006). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə). Bakı: Azərənşr, c. 18, 552 s.
5. Əliyev, H. (2004). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə). Bakı: Azərənşr, c. 13, 520s.
6. Əliyev, H. (2008). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə). Bakı: Azərənşr, c. 3, 504 s.
7. Əliyev, H. (2011). Müstəqilliyimiz əbədidir: (46 cildə). Bakı: Azərənşr, c. 31., – 512 s.
8. files.preslib.az/projects/toplu/umummilli-lider.pdf
9. <https://files.preslib.az/projects/diaspora/c1.pdf>

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

Günay Süleymanova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

*"Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir.
Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz".
Ümummilli lider Heydər Əliyev*

Summary

Heydar Aliyev paid great attention to the development of science and education. The development of Azerbaijani education is connected with the name and activities of the great leader Heydar Aliyev. The great leader's attention and concern for the field of education was priceless. The genius leader Heydar Aliyev signed important decrees and orders related to the field of education, and those documents played a special role in the development of this field. Heydar Aliyev was the patron of science and education.

Key words: Heydar Aliyev, education, reform, development, leader.

Резюме

Гейдар Алиев уделял большое внимание развитию науки и образования. Развитие азербайджанского образования связано с именем и деятельностью великого лидера Гейдара Алиева. Внимание и забота великого лидера о сфере образования были бесценны. Гениальный лидер Гейдар Алиев подписал важные указы и распоряжения, касающиеся сферы образования, и эти документы сыграли особую роль в развитии этой сферы. Гейдар Алиев был покровителем науки и образования.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, образование, реформа, развитие, лидер*

Ümummilli lider Heydər Əliyev elm və intellektual sahədə əldə olunan nailiyyətləri ölkənin mühüm məqsədləri və Azərbaycanda dövlət quruculuğunun etibarlı təminatı kimi qiymətləndirirdi. O, ölkənin elm və təhsil sisteminin qabaqcıl prinsiplər əsasında inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atıb. Ulu öndər Heydər Əliyev ölkədə elmin və təhsilin inkişafına böyük diqqət yetirirdi. O, ilk növbədə xalqın intellektual gələcəyini düşünürdü. O, həmişə elmdə yeniliklərə arxalanırdı. Heydər Əliyev alimləri yüksək qiymətləndirdi. Ona görə ki, Ümummilli Liderin özü də elmi təfəkkürə malik idi. O, həmişə elmi prinsiplərə, eləcə də intellektual imkanlara arxalanıb.

Qabaqcıl innovasiyaların tətbiqi yolu ilə milli təhsil sisteminin elmi inkişafı və təkmilləşdirilməsi Ulu öndər Heydər Əliyev rəhbərliyinin əsas məqsədlərindən idi. Peşəkar strateq olan Ulu öndər deyirdi ki, intellektual baza yaratmaq hər bir ölkənin müstəqilliyinə yol açan əsas sütunlardan biridir. Heydər Əliyev siyasəti elmi əsaslar və intellektual imkanlar üzərində formalaşmış. Bu gün Prezident İlham Əliyev digər sahələrlə yanaşı elm və təhsil sahəsində də Heydər Əliyevin siyasətini uğurla davam etdirir. Ömrünü xalqının firavanlığına həsr etmiş Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində xüsusi yeri vardır. O, insanlara dramatik təsir göstərən biləcək geosiyasi dəyişiklikləri dəyərləndirərək, çətin situasiyalarda özünü idarə etməyi itirmədən dünyanın ən mürəkkəb və ziddiyyətli tarixi proseslərində iştirak edib. Azərbaycanın ən böyük siyasətçisi hesab edilən o, bir sıra dövlət orden və medallarına, beynəlxalq mükafatlara layiq görülüb. Dörd dəfə Lenin ordeni və Qırmızı Ulduz ordeni ilə müxtəlif universitetlərdə fəxri doktor seçilib. Xarici ölkələrdən orden və medallar alıb, iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülüb.

Görkəmli lider Heydər Əliyev Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin inkişafında misilsiz xidmətləri ilə ölkəyə rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə milli elm və təhsilimizin möhkəm müdafiəçisi olmuşdur. Ümummilli liderin təhsil sahəsinə son dərəcə həssas münasibəti əsassız deyildi.

Ulu öndər Heydər Əliyev elmin və təhsilin tərəqqisinə milli dövlət quruculuğu prosesinin həyatı əsası kimi yanaşır, insanların intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsini prioritet məsələ hesab edirdi. Azərbaycan Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi illərdə həm Sovet İttifaqı, həm də müstəqillik dövründə təhsilli insanlar diyarına çevrildi.

Azərbaycanın gələcək inkişafına yönəlmiş bütün strateji fəaliyyətlərə şəxsən Heydər Əliyev rəhbərlik edirdi. Ulu öndər Heydər Əliyev kompleks inkişaf proqramları ilə Azərbaycanı qabaqcıl sənaye, kənd təsərrüfatı, mədəniyyət və təhsilli insanlar respublikasına çevirə bildi.

Ulu öndər Heydər Əliyev mənəvi tərbiyə məsələsini də Azərbaycan gəncliyinin qarşısında duran mühüm prioritet hesab edirdi: gənclərimizi maraqlandıran əsas məsələlərdən biri də mənəvi tərbiyədir. Ümummilli lider gənclərin savadlı, intellektli olması üçün onların xaricdə təhsil almasına hər cür imkanlar yaratmışdır. Azərbaycan müəllimlərinin XI qurultayında Heydər Əliyevin məktəblərin tikintisinə, təmirinə və təchizatına dəstək vermək çağırışı cəmiyyətdə böyük əks-səda və canlanmaya səbəb oldu. Məhz müraciətdən sonra ölkədəki xarici təşkilatlar və səfirliklər də məktəblərin tikintisini təbliğ etməyə başlayıblar. Ulu öndər Heydər Əliyevin bu müraciətinə yerli sahibkarlar, xaricdə yaşayan zəngin azərbaycanlılar da qoşuldular. Ölkəmizdə yeni məktəblər tikilmiş, mövcud məktəblər təmir edilmiş, ali təhsil müəssisələrinin maddi-texniki təminatı yaxşılaşdırılmışdır. Ümummilli liderin göstərdiyi qayğı nəticəsində təhsil sisteminə güclü inkişaf meyilləri, yeniliklər dövrü başlanmışdır.

Təhsil sahəsinə büdcədən ayrılan vəsait ildən-ilə artır. Azərbaycan şagirdləri ən böyük humanizm və qayğını da Ümummilli lider Heydər Əliyevdən alıblar.

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin gələcəyi baxımından gənclərimizə dərin inamını belə ifadə edirdi: “*Əminəm ki, Azərbaycanın gələcəyini qorumağa qadir gənc nəsillər yetişdirilir. Ona görə də biz - yaşlı nəslin nümayəndələri əminik ki, siz, əziz gənclər, müstəqil Azərbaycan Res-*

publikasının yaradılmasının, onun gələcəyinin qorunmasının nə qədər çətin olduğunu təsəvvür edə bilərsiniz. Mən buna əminəm”.

Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə ölkə həyatının prioritet sahəsi olan təhsil sisteminin əsaslı şəkildə təkmilləşdirilməsinə, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına və dünya təhsil sistemində inteqrasiyasına zəmin yaradan əsaslı islahatlar həyata keçirilib.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının müasir elmi, təhsili və mədəniyyətində danılmaz rolu vardır. Onun “Hər bir xalqın səviyyəsi onun bilik səviyyəsi ilə müəyyən edilir”- ifadəsi onun təhsilə münasibətini və dəyərini ortaya qoyur. O, etiraf etdi ki, elmi, təhsili, mədəniyyəti inkişaf etdirməklə biz ölkəmizi, millətimizi inkişaf etdirə bilərik. Öz təhsilinə nəzər salmaq üçün onu qeyd etmək yerinə düşər ki, o, 6 yaşında məktəbə gedib və ilk illərdən öyrəndiyi bütün fənlərə maraq göstərmiş. Onun fenomenal yaddaşı var idi. Məktəb həyatında da fəal iştirak edib. Ədəbiyyata xüsusi marağı var idi, hətta şeirlər də yazırdı. O, dram dərnəyinin üzvü idi və liderlik keyfiyyətlərinə malik olması ilə əsasən kral rolunda çıxış edirdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin dövründə təhsil əlamətdar yer tutmuşdur. O demişdir: *“Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin, həyatın və fəaliyyətinin ən mühüm hissəsidir”*.

Bu gün biz əsas Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən siyasət nəticəsində təhsil sistemində böyük dəyişikliklərin şahidi oluruq. Gənc nəsəl yeni tikilmiş və ya yenidən qurulmuş və müasir texnologiya ilə təchiz edilmiş uşaq bağçalarında, məktəblərdə, kollec və universitetlərdə təhsil alır.

Bu gün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən məktəbəqədər, ümumi, peşə, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi, güclü elmi-pedaqoji kadr potensialı öz mənbəyini məhz ötən əsrin 70-ci illərindən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil sahəsində aparılan məqsədyönlü siyasətdən almış, həyata keçirilən genişmiqyaslı təhsil quruculuğu gələcək inkişafın güclü təməlini yaratmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin *“Təhsil millətin gələcəyidir”*- kəlamı müşahidə etdiyimiz bütün proseslərdə öz əksini tapır. Bizim gənc nəsəl bu siyasəti davam etdirməyə çalışmalıdır. Vətənin, millətin dəyərini hər kəs dərk etməlidir. Bu, yalnız təhsillə mümkündür.

Ulu öndər Heydər Əliyev dünya tarixinə parlaq və silinməz iz qoymuş, böyük şəxsiyyət, müdrik dövlət xadimi, fenomenal biliyə malik olan dahi bir liderdir. Ulu Öndər deyirdi: “Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır”.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsilə münasibətini göstərən aşağıdakı sitatını qeyd etməyə bilməzdik: *“Özündə zəhmət çəkməyən müəllim yaxşı müəllim ola bilməz”*. Bu sözlər müəllimin təhsildə rolunu göstərir. Heydər Əliyev müəllimi tədris prosesinə rəhbərlik edən əsas güc hesab edirdi. Son illər müəllimlər çoxsaylı təhsil proqramlarında, təlimlərdə və seminarlarda iştirak etmişlər ki, bu da onlara yeni tədris metodlarını təkmilləşdirməyə və istifadə etməyə kömək etmişdir. Zaman keçdikcə biz yeni proseslərə və tendensiyalardan xəbərdar olmalıyıq. Biz təhsilimizi inkişaf etdirsək, ölkəmizi də inkişaf etdirəcəyik.

Ulu öndər Heydər Əliyevin dediyi: *“Milli dəyərlərimizə, doğma yurduмуza, dilimizə, zəngin tariximizə sadıq olmaq vətəndaşlıq borcumuzdur”*- sözləri onun öz millətinə sədaqətindən xəbər verir və bütün ədəbi-mədəni irsimiz buna əyani sübutdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin məqsədyönlü və humanist siyasəti sayəsində biz siyasi sabitliyin, davamlı inkişafın hökm sürdüyü ölkədə azad yaşayırıq. O, ölkəmizdə yaşayan bütün insanları, o cümlədən təkcə azərbaycanlıları deyil, digər xalqları da vahid ideologiya ətrafında toplaya bildi. Heydər Əliyev multikulturalizmi yüksək qiymətləndirmiş, onu dövlət siyasətinin ayrılmaz hissəsinə çevirmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik və etnik-mədəni inkişafının mühüm tərkib hissəsi hesab etməkdə haqlı idi.

Azərbaycan müəllimləri adından demək istəyirik ki, Ulu Öndərin ölkəmizin həyatının bütün sahələrində, o cümlədən elm və təhsilin inkişafında əvəzsiz xidmətləri heç vaxt unudulmayacaq.

Ədəbiyyat

1. Aliyev, Heydar. (2001). Guarding our cultural heritage. Book II. Baku.
2. Husseinova, İ. (2000). Builder of the independent Azerbaijani state. Baku: Tehsil.
3. Əliyev, Heydər. (2008). Görkəmli adamların həyatı. Hüseynbala Mirələmov. Bakı.
4. Official web-site of Baku international multiculturalism centre. Ravan Hasanov
5. www.heydar-aliyev-foundation.org
6. www.president.az
7. http://heydar-aliyev.org/index_az.jsp
8. <http://www.zarifa-aliyeva.az/> - 2.05.2013
9. <https://www.azernews.az/nation/74671.html>
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/heydar-aliyevs-heritage-in-education>

ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ И ДЕЙСТВЕННОСТЬ КОНЦЕПЦИИ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В XXI СТОЛЕТИИ

Аида Шахбазова

доктор педагогических наук, профессор Бакинского славянского университета
зав.кафедрой русского языка и методики его преподавания

Xülasə

Məruzədə Ulu öndər Heydər Əliyevin təhsilə göstərdiyi qayğı və qiymət araşdırılır. Müəllif qeyd edir ki, bu nəhəng proyektin bünövrəsi hələ 1969-cu ildə böyük liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Bu ili Azərbaycanda təhsil sistemində yeni dövrün dönüş nöqtəsi hesab etmək olar. Eyni zamanda məktəb və universitet təhsili sahəsində islahatların əhəmiyyəti diqqətə çatdırılır. İstər respublikanın paytaxtında, istərsə də rayon məktəblərinin pulsuz dərs vəsaitləri ilə təmin olunması, texniki yeniliklərin tətbiqi Heydər Əliyevin xidmətləridir. İslahatların başlandığı dövrdə Azərbaycanda olan siyasi vəziyyət, qarşıya çıxan çətinliklər də məqalədə öz əksini tapmışdır. Məqalə Heydər Əliyevin təhsil sahəsində xidmətləri sadalanmaqla yekunlaşır: Təhsil haqqında Qanun müzakirəyə çıxarılmışdır; Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində təhsil 11 il olmuşdur; Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Fərmanı ilə 1998-ci ildə Dövlət Komissiyası yaradılmış və yeni Təhsil strategiyasının yaradılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur. Uğurla həyata keçirilən təhsil strategiyası Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən dəstəklənir və davam etdirilir.

Açar sözlər: *Təhsil, integrasiya, ali məktəb, XXI əsr, təhsil haqqında qanun, proqram, fəaliyyət, siyasi lider*

Summary

The report examines the great leader Heydar Aliyev's care and appreciation for education. The author notes that the foundation of this huge project was founded by our leader Heydar Aliyev in 1969. This year can be considered the turning point of a new era in the education system in Azerbaijan. At the same time, the importance of reforms in school and university education is brought to attention. Schools both in the capital of the republic or in the regions providing with free manuals, the application of technical innovations are the services of Heydar Aliyev. The political situation in Azerbaijan during the beginning of the reforms, as well as the faced difficulties, are reflected in the article. The article concludes by listing the services of Heydar Aliyev in the field of education: the Law on Education has been debated; education in the secondary schools of the Republic of Azerbaijan has been for 11 years; State Commission was established in 1998 by the Decree of our national leader Heydar Aliyev and the establishment of a new public education strategy was set forth. The successfully implemented Education strategy is supported and continued by our President Ilham Aliyev.

Key words: *Education, integration, university, XXI century, Law on Education, program, activities, political leader.*

Успешная интеграция Азербайджанской Республики в мировое сообщество в третьем десятилетии XXI века принципиально невозможна без поднятия научно-технического потенциала, что в конечном итоге позитивно скажется на возрастании уровня социально-экономического потенциала страны. Фундамент этого грандиозного проекта был заложен Гейдаром Алиевым ещё в далёком 1969 году. Но именно этот год для Азербайджана стал поворотным как знамение новой эры в национальном образовании.

Общеизвестно, что деятельность Г.А. Алиева как выдающегося политического лидера мирового масштаба огромная и разносторонняя. Среди её значительных завоеваний – реформы в сфере школьного и вузовского образования. Любое современное цивилизованное государство в идеале заботится о повышении статуса образовательной системы, но далеко не

каждое начинание становится феноменом по причине радикальных изменений. Г.А. Алиеву удалось в буквальном смысле совершить революцию. Её сущность заключалась в том, что Президенту пришлось принять республику как аграрную страну, что называется, держась на плаву, в основном, за счёт нефтяного сектора. И в 1950-1960-е годы о существенном продвижении в вопросах национального образования говорить практически не приходилось. Под руководством Г.А. Алиева был совершён скачок не только в нефтяной промышленности и сельском хозяйстве, но и в науке, образовании и культуре. Однако дальновидные учёные в мире – политики, культурологи, дипломаты и представители смежных профессий всегда справедливо утверждали, что любые проекты и реформы сохраняют свою силу и мобильность только в тех случаях, если они рассчитаны не на ближайшую, но долгосрочную перспективу.

Так широко и глубоко умел мыслить общенациональный лидер азербайджанского народа. Подвергая реконструкции народное образование на всех уровнях (то есть по линии школьного, вузовского и профессионального обучения), Г.А. Алиев фактически подготавливал почву не только для строителей нового общества в 1960-1970-х годах, но и будущих поколений. Страна остро нуждалась в высокообразованных людях всех научных специальностей без исключения, профессионалах в разных областях, проще говоря – мастеров своего дела. А этого невозможно было достичь как с политической, научной, культурологической так и демографической точки зрения, если думать только о дне сегодняшнем, не заглядывая в «большое завтра». Вот почему мы – молодое и старшее поколение жителей третьего десятилетия XXI столетия с уверенностью говорим о жизнеспособности и действенности концепции народного образования, созданного Гейдаром Алиевым.

Однако легко, пожалуй, констатировать факты прошлых десятилетий, но очень трудно в сложные для республики времена воплощать реформаторские идеи на практике. Мы уже в пределах объёма тезисов опускаем аспект, связанный с известным давлением на разного рода новации со стороны бывшей союзной империи. Между тем для Г.А. Алиева в те годы вопрос стоял ребром: какими путями и методами усовершенствовать систему народного образования в республике? Далее, как сохранить те приоритеты, которые объективно годами считались наработанными и потому стойкими? Каким образом сочетать лучшие восточные традиции с новаторскими подходами к образованию? Вопросов, как видим, накапливалось немало, а ответ должен быть однозначным: какими способами и мерами не растерять нравственно-эстетические ценности? Так мы приходим к идее органичного сочетания деловых качеств учёных, теоретиков и педагогов, непосредственно занятых в сфере образования, с их нравственно-моральным лицом. Недаром Г.А. Алиев подчёркивал: «Каждый человек обязан знать нормы гражданской ответственности, которые для всех едины, непреложны. Причём, для всех граждан нашей республики без исключения. Несмотря на их звания, посты и прежние заслуги перед государством» (Алиев, 1980).

Проделанная Г.А. Алиевым работа была поистине титанической. Ещё в 1980-х годах он добился того, чтобы в Азербайджане ввели в эксплуатацию около тысячи общеобразовательных средних школ, где учились около полумиллиона детей. Мудрая и целенаправленная политика в сфере образования уже к 1990-ым – переломным - годам постепенно привела к укреплению учебно-материальной базы и укомплектованности в ней профессиональными педагогическими кадрами. Обеспечение бесплатными книгами, учебными пособиями, внедрение технических новшеств как в столице республики, так и в некоторых районах, а также открытие новых вузов – это прямая заслуга Гейдара Алиева. Необходимо особо заметить, что к концу правления великого политика ситуация в Азербайджане была близка к критической, и каждое инновационное внедрение в практику народного образования приходилось пробивать с огромным трудом. Ведь общеизвестно, что середина и конец 1990-х годов – это шквал потрясений.

С одной стороны, с переломного 1991 года Азербайджан приобрёл независимость. Суверенное государство одним из первых среди социалистических стран Востока официально отказалось от прежней советской модели тоталитарно-государственного режима и встало на путь перехода к многопартийной политической системе, рыночным отношениям в экономике, развитой демократии и открытой внешней политике. Но, вступив на этот путь, республика

столкнулась с огромными трудностями, в основном, из-за значительной идеологической зависимости Азербайджан, выбрав новый курс развития, к концу XX столетия ещё не был готов самостоятельно развивать страну и народное хозяйство в условиях рынка. Оказавшись в крайне тяжелом экономическом положении, Азербайджан официально отказался от прежней политики односторонней ориентации на Россию. При этом он провозгласил внешнеполитический курс на установление одинаково дружественных отношений с некоторыми другими государствами, например, с Китаем, Японией, США, Германией, Францией, Великобританией, на активное сотрудничество с такими финансовыми международными организациями, как ВТО, МВФ и др.

С другой стороны, такое положение дел, естественно, не замедлило сказаться и на системе национального образования, потому что без монолитного базиса не может быть и удовлетворительной надстройки. А именно, образование, по сравнению с двумя предшествующими десятилетиями пришло в упадок. В рамках тезисов опустим статистику: упрямые факты свидетельствовали о заметном снижении уровня образования в республике. Вернувшись вторично к власти (июнь 1993 г.), Г. Алиев в первую очередь спас государство от хаоса, массового разброда и гражданской войны. Вместе с тем он уделил большое внимание развитию образования. Он сам искренне признавался в том, что его «...живо всегда интересовали проблемы, связанные с национальным образованием, недостатками и успехами, что в свою очередь налагало большую ответственность» [Андриянов, 2006].

В чём же главная заслуга Гейдара Алиева? Во-первых, на публичное обсуждение был вынесен Закон «Об образовании». Во-вторых, официально во всех школах было установлено 11-летнее обучение. В-третьих, Указом Г. Алиева создана Гос. Комиссия (март 1998 г.) по разработке новой стратегии народного образования. Сегодня, с высоты наших дней можно с полным основанием говорить, что это была чётко продуманная концепция, приуроченная к периоду обретения Азербайджаном независимости. Прошло почти двадцать лет, как с нами нет великого политика-лидера, но эта концепция до сих пор сохраняет свою важность и актуальность. Конечно, время диктует свои законы и вносит в систему народного образования некоторые коррективы. Но то, что было разработано Гейдаром Алиевым в XX веке, остаётся жизнеспособным и действенным. Создан инструментарий, базирующийся на принципах государственности независимой республики. Эта стратегия образования в наше время успешно продолжается Президентом Азербайджана Ильхамом Алиевым. Опубликованы статьи и монографии многих ведущих педагогов-методистов, по каждому классу в отдельности написаны куррикулы, созданы новые учебные программы, принят ряд существенных мер для обеспечения в республике устойчивого образования

Литература

1. Алиев, Г.А. (1980). По нормам нашей совести. Баку: Азернешр, 20 с.
2. Андриянов, В., Гусейнбала, М. (2006). Гейдар Алиев. Серия ЖЗЛ. Москва: Молодая гвардия, 501 с.
3. В центре внимания – народное образование Азербайджана. Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на республиканском собрании специалистов, получивших высшее образование за пределами Азербайджана в 1970-1987 годах. Дворец «Республика», 31 августа, 1998 года // Бакинский рабочий, (1998), 3 сентября.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

Leyla Camalzadə

Gəncə şəhəri, M. Mehdişadə adına 4 nömrəli xarici dillər təmayüllü məktəb-liseyin müəllimi

Summary

Heydar Aliyev signed many decrees on improving the social condition of teachers, awarding them with honorary titles and other state awards during both periods of his leadership in Azerbaijan. All this is a clear manifestation of the Great Leader's appreciation for the teacher's work. Today, we can proudly note that the policy of Heydar Aliyev, the strategy of national statehood, which he was the founder of, is being successfully continued by his worthy successor, President Ilham Aliyev. The continuation of this policy is the biggest guarantee for the progress of the Azerbaijan state. Wisdom and determination in political struggle, pragmatism in life, mastery in state administration - these factors that form the basis of the political school of Heydar Aliyev are a historical example for everyone who is engaged in real politics for the sake of serving the Motherland and the people. Because the personality of Heydar Aliyev was a historical event in itself. The ideas of this great man will continue to live and will remain an example for future generations.

Key words: teacher, state award, strategy of national statehood, political struggle, historical example.

Резюме

Гейдар Алиев подписал множество указов об улучшении социального положения учителей, присвоении им почетных званий и других государственных наград в оба периода своего руководства Азербайджаном. Все это – яркое проявление высокой оценки Великим Вождем труда учителя. Сегодня мы с гордостью можем отметить, что политику Гейдара Алиева, стратегию национальной государственности, основоположником которой он был, успешно продолжает его достойный преемник, Президент Ильхам Алиев. Продолжение этой политики является самой большой гарантией прогресса Азербайджанского государства. Мудрость и решительность в политической борьбе, жизненный прагматизм, мастерство в управлении государством – эти факторы, составляющие основу политической школы Гейдара Алиева, являются историческим примером для всех, кто занимается реальной политикой во имя служения Родине и люди. Потому что личность Гейдара Алиева сама по себе была историческим событием. Идеи этого великого человека продолжают жить и останутся примером для будущих поколений.

Ключевые слова: педагог, государственная награда, стратегия национальной государственности, политическая борьба, исторический пример.

“Təhsil millətin gələcəyidir”, – deyən Ulu Öndərin təhsil sistemi, təhsilverənlər, təhsiləlanlar haqqında fikirləri, rəyləri hər zaman təqdirəlayiq olmuşdur. Həmin fikirlərdən bir neçəsini qeyd etməktəyirəm: “Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı ol mayaraq bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq”; «Mən Azərbaycanın sadə və-təndəşiyəm. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir”; “Həyatı-nı müəllimliyə həsr edən insanlar, həqiqətən, fədakar, xalqına, millətinə sədaqətli və eyni zamanda qəhrəmanlıq göstərən insanlardır”; “Özünü müəllimliyə həsr etmiş insan ən şərəfli insandır”; “Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz”.

Ulu öndər Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Bütün sahələrə, o cümlədən elm və təhsilə diqqət və qayğı daha da artırıldı. Bu təsadüfi deyildi. Çünki bu dahi şəxsiyyət yaxşı bilirdi ki, Azərbaycanın tərəqqisinin yeganə yolu məhz xalqın yüksək təhsil almasında, maariflənməsindədir, fundamental və humanitar elmlərə mühüm əhəmiyyət verilməsindədir.

Məhz buna görə də Ümummilli Liderimizin rəhbərliyi ilə respublikamızın iqtisadi potensialının gücləndirilməsi, elm və təhsilin inkişafı ilə paralel aparılırdı. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə illər Azərbaycanın tarixinə elmin və təhsilin tərəqqi dövrü kimi daxil oldu. Təkcə paytaxtımızda deyil, respublikamızın ucqarlarında da yüzlərlə məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, uşaq bağçası tikildi. Bütün sahələrində görünməmiş uğurlar qazanıldı.

1993-cü ilin iyununda xalqın istəyi ilə Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtması Azərbaycan mədəniyyətinə yeni ab-hava gətirdi. Təhsil işçiləri, ziyalılar dövlətin yüksək qayğısı ilə əhatə olundular. Respublikanın müxtəlif bölgələrində 800-ə yaxın məktəb tikilərək istifadəyə verilmiş, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ali məktəblərin ümumi sayı 12-dən 17-yə, tələbələrin sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdır.

1993-cü ilin iyununda Bakıya qayıdan Ümummilli Liderin xüsusi diqqət yetirdiyi məsələlərdən

biri təhsil sisteminin yaxşılaşdırılması ilə bağlı idi. Buna görə də Ulu Öndər təhsilin milli tərəqqinin gerçək amilinə çevrilməsi üçün geniş islahatlar proqramının hazırlanaraq reallaşdırılması vəzifəsini qarşıya qoydu. 1998-ci ilin martında "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında" sərəncamı imzalaması isə bu sahədə təkmil qanunverici bazanın formalaşdırılması, təhsil konsepsiyasının hüquqi əsaslarının yaradılması məqsədindən irəli gəlmişdi. Çox qısa müddətdə komissiyanın hazırladığı "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı" geniş müzakirələrdən sonra 1999-cu ilin iyununda imzalanaraq qüvvəyə minmişdi. Həmin proqram ölkəmizdə təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, milli təhsil ənənələrinə sadıq qalmasını da təmin etdi. 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyaya layihəsi qəbul edilərkən, Azərbaycan dilinin ana dili kimi təsdiqlənməsi də Heydər Əliyevin cəsarətinin, Azərbaycan dilinə qəlbən bağlılığının, sevgisinin əyani təzahürü idi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra Elmlər Akademiyasının fəaliyyətində də canlanma, yeni istiqamətlər müəyyənləşdi. İlk görüşlərindən birini 1993-cü il sentyabrın 21-də Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyasında keçirməsi də təsadüfi deyildi. İkinci dəfə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin elm və təhsil sahəsində atdığı addımlardan ən əsası 15 may 2001-ci il tarixli fərmanıdır. Həmin fərmanla Elmlər Akademiyasına Milli Elmlər Akademiyası adı verilmiş və bununla da akademiyanın elminizin inkişafındakı rolu və nailiyyətləri rəsmən təsdiqlənmişdi.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə peşə məktəblərinin sayı 1965-ci illə müqayisədə 1,7 təhsilalanların sayı isə 2,5 dəfə artdı. Onun təşəbbüsü ilə 1971-1975-ci illər üçün texniki peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi və inkişafı üzrə strategiya müəyyənləşdirildi, 54 yeni texniki peşə təhsili müəssisəsi fəaliyyətə başladı.

Respublika rəhbərinin təşəbbüsü və himayəsi sayəsində 1970-ci ildən başlayaraq hər il gənclər SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilirdi. 1970-1980-ci illərdə SSRİ-nin 50-dən artıq böyük şəhərinin 170-dən çox nüfuzlu ali məktəbində 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına şərait yaradıldı. Bu isə respublikanın milli kadr potensialının daha da gücləndirilməsində mühüm rol oynadı. Heydər Əliyev SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini olduğu 1982-1987-ci illərdə də Azərbaycan gənclərinin respublikanın hüdudlarından kənarda təhsil almasına şərait yaradırdı. Tez-tez azərbaycanlı tələbələrle görüşür, onların problemlərinin həlli üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi. Onları "Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti" kimi yüksək qiymətləndirirdi.

"Mən dünyada müəllimdən şərəfli ad tanımıram", - deyən Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün illərdə müəllim əməyini yüksək qiymətləndirib, onlara böyük hörmətlə yanaşıb, təhsil işçilərinin maddi vəziyyətinin, rifahının yaxşılaşdırılmasının qayğısına qalırdı.

Ulu Öndər 1998-ci ildə Azərbaycan müəllimlərinin XI Qurultayında bu barədə danışaraq deyirdi: "Həyatını müəllimliyə həsr edən insanlar həqiqətən fədakar, xalqına, millətinə sədaqətli və eyni zamanda, qəhrəmanlıq göstərən insanlardır. Müəllimlik peşəsi asan peşə deyil. Bəziləri hesab edirlər ki, hər adam müəllim ola bilər. Bəzən olur ki, müəllimliyə layiq olmayan adam da müəllimlik edir. Belə hallar bu gün də var, gələcəkdə də ola bilər. Ancaq Azərbaycan müəllimlərinin tam əksəriyyəti layiqli müəllimdir. Əgər bunlar belə olmasaydı, Azərbaycanın bugünkü elmi, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti, yüksəlişi ola bilərdimi? Biz bunların hamısını məktəblərdən, universitetlərdən, müəllimlərdən, sizdən almışıq".

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (2002). Təhsil millətin gələcəyidir. (Tərtib edənlər: M.Mərdanov, Ə.Quliyev). Bakı: Təhsil, 423 s.
2. Mərdanov, M.C. (2011). Azərbaycan təhsil tarixi. I cild. Bakı: Təhsil, 296 s.

IV BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ELMİ

ALİ TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNİN MÖVCUD TƏDRİS PROQRAMLARININ BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ BARƏDƏ

Telman Cəfərov
Bakı Slavyan Universiteti,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

"Mən arzu edərdim ki, Azərbaycan gənci Şekspiri ingilis, Puşkini rus, Nizamini, Füzulini, Nəsimini isə Azərbaycan dilində oxusun."
Ümummilli lideri Heydər Əliyev

Summary

The organization of the educational process, ensuring the quality of content at any educational stage and level, as well as the competitiveness of graduates in the labor market depends on the adequacy of the relevant curricula (standards). Today, one of the main factors in the implementation of curricula is the problem of the language of instruction. We consider the solution of this problem to be the cornerstone in the assimilation of educational materials, the involvement of high-quality specialists in teaching and the creation of educational resources, the organization of appropriate educational and production bases, as well as the acquisition by graduates of the necessary knowledge, skills and competencies defined in the "National Qualification Framework". The importance of providing a bilingual and multilingual environment in some educational and humanitarian specialties is determined by their specificity. Along with the languages of instruction and specialty, it also requires the presentation of the skills and competencies of graduates in one of the international languages, which involves the preparation of optimal curricula based on standards.

Key words: content, language of instruction, competitive ability, educational plans, recommendations.

Резюме

Организация учебного процесса, обеспечение качества содержания на любой образовательной ступени и уровне, а также конкурентоспособность выпускников на рынке труда зависит от адекватности соответствующих учебных программ (стандартов). Ныне одним из основных факторов выполнения учебных программ выступает проблема языка обучения. Решение данной проблемы считаем краеугольным камнем в деле усвоения учебных материалов, привлечения высококачественных специалистов к преподаванию и созданию учебных ресурсов, организации соответствующих учебно-производственных баз, а также приобретения выпускниками необходимых знаний, умений и компетенций, определяемых в «Рамках национальной квалификации». Важность обеспечения билингвальной и полилингвальной среды в некоторых образовательных и гуманитарных специальностях обуславливается их спецификой. Наряду с языками обучения и специальности, здесь также требуется презентация умений и компетенций выпускников на одном из международных языков, что предполагает подготовку оптимальных учебных планов. Цель тезисов нашего доклада – выдвижение соответствующих рекомендаций для осуществления научно-методических мероприятий по выработке оптимальных учебных планов.

Ключевые слова: содержание, язык обучения, конкурентоспособность, учебные планы, рекомендации.

Tədrisdə ikidilli (çoxdilli) təhsil mühitinin formalaşdırılması problemi

Problemin aktuallığının əsaslandırılması. İstənilən təhsil pilləsi və səviyyəsində tədrisin təşkili, məzmunun yaradılması və keyfiyyətin təmin olunması, məzunların əmək bazarına çıxışı prosesləri müvafiq tədris proqramlarının (standartlarının) adekvatlığından asılıdır. Hazırda ölkəmizin universitetlərində təhsil proqramlarının icrasında əsas amillərdən biri də onların tədris dili problemi-dir. Mövcud qeyri-stabil əmək bazarının ehtiyacları nəzərə alınmaqla, bu məsələni tədris prosesinin təşkilini, ixtisaslar üzrə tədris materiallarının mənimsənilməsini, tədrisə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin cəlbini, müvafiq tədris resurslarının yaradılmasını, mütəxəssis hazırlığı üçün vacib sayılan tədris-istehsalat-təcrübə bazalarının mövcudluğunu, "Milli Kvalifikasiya Çərçivəsi"nin (MKÇ) məzunlar üçün müəyyən etdiyi bilik, bacarıq və kompetensiyaların qazanılmasını motivləşdirən əsas vasitə hesab edirik. Bəzi təhsil və humanitar yönümlü ixtisaslarda bilinqval və polilingval təhsil mühitinin

vacibliyi onların spesifikasiyası ilə izah olunur. Burada tədris və ixtisas dilləri ilə bərabər, həm də beynəlxalq dillərdən birində peşə təlim nəticələrinin təqdimatı tələbi qoyulub ki, bu da qəbul olunmuş standartlar əsasında ixtisaslar və ixtisaslaşmalar üzrə optimal tədris planlarının yaradılmasını tələb edir. Təcrübəmizə söykənərək və tədrisdə fəaliyyətimizi təftiş edərək, qəti qərara gəlirik ki, mütəxəssis hazırlığı mərhələsində əsas həlqə məhz ixtisasın (ixtisaslaşmanın) tədris planının yaradılmasıdır. Məruzə tezislərində əsas məqsədimiz bu prosesin və onunla bağlı təşkilati, elmi-metodiki işlərin kompleks şəkildə nəzərdən keçirilməsidir.

MKÇ-nin müəyyən etdiyi tələblərə uyğun ali məktəblərin bakalavriat və magistratura səviyyələrini istənilən ixtisas üzrə istənilən dildə bitirən bütün gənclər tamamladıqları tədris proqramında attestasiya zamanı dövlət dili ilə bərabər, beynəlxalq xarici dillərdən birində və ixtisas dilində öz peşəsi sahəsində təqdimat eləmək səriştəsinə (kompetensiyasına) malik olmalıdır. Ali təhsilin doktorantura səviyyəsini bitirənlər də tədqiqat nəticələrini dövlət və ingilis dillərində çap materiallarında ifadə etməlidirlər. Ali məktəblərin məzunları qarşısında qoyulan bu tələblərin icrası və səriştələrin qazanılma səviyyəsi Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən ali təhsilin səviyyələri üzrə müəyyən olunmuş tədris standartlarından (proqramlarından) və bu standartlar əsasında ali məktəblərdə hazırlanan tədris planlarından asılıdır.

Mövcud vəziyyət və problemin həlli yolları barədə tövsiyələr. İxtisasların təhsil proqramlarında (standartlarında) müəyyən edilmiş peşə təlim nəticələri (PTN) və fənn təlim nəticələri (FTN) adekvat elektron-tədris resurslarının hazırlanması üçün göstəricidir. İxtisaslar üzrə proqramların və onların əsasında hazırlanan tədris planlarının birinci hissəsində (tövsiyə olunan fənlər), eləcə də konkret ixtisaslar üçün bütün ali məktəblərə təqdim olunan peşə hazırlığı blokundakı fənlər üzrə tədris resurslarının ümumi məzmunu təqdim olunur. Tədris proqramlarının mahiyyətinə və məntiqə söykənsək, bu resursların yaradılmasına və keyfiyyətin təminatına nəzarəti ölkənin təhsil siyasətinə cavabdeh mərkəzi icra orqanı həyata keçirdiyindən bu məqsədlə Elm və Təhsil Nazirliyi və ya Təhsildə Keyfiyyətin Təminatı Agentliyi yanında profil və ixtisaslar üzrə Respublika Tədris-Metodiki Şuralarının fəaliyyəti həm tədris proqramları və resurslarının yaradılması, həm də tədris proqramlarının icrası səviyyəsinin ölçülməsi üçün konkret tövsiyə, meyar və diskriptorlar müəyyən edə bilər. Bu işin mütəxəssis qrupları tərəfindən icrası həm də eyni ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığı aparan ölkə universitetləri arasında əməkdaşlıq, məzmun və yanaşmaların təftişi üçün ciddi meydan yaradardı.

Bəs sırf universitetə aid olan fənn bloku üzrə fənlərin təlim nəticələrinin müəyyən edilməsi, onların ümumi peşə təlimi nəticələrinə inteqrasiyası və sintezi, konkret ixtisasda fənn və kurslar üzrə tədris proqramlarının və tədris resurslarının hazırlanması prosesi necə təşkil olunmalıdır? Konkret olaraq, üç ixtisasın tədris standartları üzərində dayanaq. Seçəcəyimiz ixtisasların hər biri bir neçə ixtisaslaşmanı əhatə etdiyindən daha böyük maraq və aktuallıq kəsb edir. Bu, “Xarici dil müəllimliyi (dillər üzrə)”, “Tərcümə (dillər üzrə)” və “Regionşünaslıq (ölkələr üzrə)” ixtisaslarıdır ki, onlar dillərin və mədəniyyətlərin ünsiyyəti, konkret milli-mədəni-tarixi areal və kontekstdə hər hansı bir əcnəbi dilin peşə hazırlığı səviyyəsində mənimsənilməsi, bu dilin məxsus olduğu ölkənin və ya regionun tarixi, coğrafiyası, milli-mədəni özəllikləri, ədəbiyyatı üzrə tədris proqramlarını yerinə yetirir. Məzunlar tədris dili statusuna malik dövlət dili (orta məktəbi Azərbaycan dilində bitirənlər) ilə yanaşı, əldə edəcəyi kvalifikasiya üzrə həm də ixtisas və ya ixtisas ölkəsi dilində təqdimat etməyi bacarmalıdırlar. Bu bacarıqların qazanılması üçün universitetlərdə ixtisaslar və ixtisaslaşmalar üzrə yaradılan tədris planları və tədris resursları necə hazırlanır? İxtisas kafedraları, fakültə Elmi Şuraları, universitetlərin Tədris-metodiki mərkəzləri bu prosesə necə cəlb edilir? Təbii ki, bu proses inzi-bati qaydada deyil, elmi-metodiki müzakirə və məsləhətləşmələr şəraitində getməlidir. Hər bir fənn üzrə biliklərin, xüsusilə də xarici dillərin mənimsənilməsində oxu, nitq və yazı bacarıq və vərdişlərinin qazanılması üçün fənlərə ayrılan tədris saatlarına uyğun konkret tədris resurslarının (elektron variantı ilə) hazırlanması, aprobeasiyası addım-addım izlənilməlidir. Dillərin tədrisi üzrə həm bakalavriat, həm də magistratura səviyyələri üçün kifayət qədər tədris komplektləri mövcud olsa belə, universitet və fakültə öz profili və ixtisasları üzrə tədris materiallarını, uyğunlaşdırılmış ölkəşünaslıq mətnlərini aprobeasiya olunmuş metodika və metodologiyalar əsasında öz dərslik vəsaitlərinə daxil etməlidir.

Mövcud tədris proqramlarının (standartlarının) icrasına mane olan səbəblər: 1. Tələbə qəbulu sifarişində tədris dillərinin düzgün müəyyən olunmaması (tələbənin məktəbi bitirdiyi dillə yanaşı, ixtisas dilinin də qeyd edilməməsi); 2. Bakalavrlar üçün mövcud tədris proqramlarında yekun dövlət attestasiyası nəzərdə tutulmadığından MKÇ-nın müəyyən etdiyi sərişlərin (kompeten-siyaların) ölçülməsi meyarları və mexanizminə hələ ki aydınlıq gətirilməməsi; 3. Attestasiyanı əvəz edə biləcək istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkili və keçirilməsi üzrə “Əsasnamə”nin yenidən işlənməsinə və yaranmış reallığı əks etdirməsinə ciddi ehtiyacın yaranması; 4. Əmək bazarına çıxan məzunlar üçün DİM və ETN tərəfindən müəyyən olunan bilik, bacarıq və sərişlərin (kompeten-siyaların) bağlı sual və tapşırıqların universitetlərdə icra olunmuş tədris proqramları ilə uzlaşdırıl-masının vacibliyi; 5. Peşə və ixtisaslar üzrə istehsalat (pedaqoji) təcrübəsinin təşkili üçün istehsalat-baza müəssisələri (yerləri) bazasının yaradılması; 5. Pandemiya şəraitində gecikmə ilə qəbul olun-muş son tədris standartlarındakı boşluqların təftiş edilməsi, ümumi peşə hazırlığı və universitetə aid özəl fənn blokları üzrə dəyişikliklər zamanı qazanılan kreditlərin uyğunlaşdırılması mexanizminin universitetlərin Elmi Şuralarında müəyyən olunması və təsdiqi.

Gözləntilər. Problemin çevik şəkildə həlli göstərilən tədris proqramlarının dil və məzmun cə-hətlərini nizamlamaqla yanaşı, ölkədə qazanılan ali təhsilə inamsızlığı aradan qaldıra, insan resurs-larının idarə olunmasına kömək edə, bu resursların xaricə axınının, işsizlər ordusunun böyüməsinin, sənayə, istehsalat, xidmət və təhsil sahələrində iş yerlərinin boş qalmasının qarşısını ala, ümumi ge-riliyə səbəb olan digər amilləri aradan qaldıra bilər.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ELMİ

Baxış Ələsgərov

ADPU-nun Ağcabədi filialı,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, kafedra müdiri,

Yaqub Səmədov

ADPU-nun Ağcabədi filialı,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

In modern times, the future and level of development of each state and nation is also measured by its scientific and cultural potential. Until now, the attitude of geniuses who have gained immortality in human history to science and scientists, their contributions to the development of this field of activity have become one of the main factors that ensure their immortality. In this regard, the services of Heydar Aliyev, the architect and founder of the independent state of Azerbaijan, the national leader of our people, in the development of Azerbaijani science are unparalleled. Our Great Leader, who considered the achievements in the field of science as an important condition of the state-building process, spared no attention and care to this field during all periods of his leadership in Azerbaijan, and always acted as a powerful patron of our national science. On January 31, 1997, Heydar Aliyev accepted the leadership of the Academy of Sciences and a group of leading scientists, confirmed the importance of carrying out reforms in the field of science and definitively defined the main provisions of the science development strategy in Azerbaijan. Indeed, in the years when Heydar Aliyev led the Republic again, successful results were achieved in the field of science in our country, and there was a great need for a deeper investigation and study of that period from this point of view.

Key words: Academy of Sciences, status, scientific research, reform, strategy

Резюме

В Новое время будущее и уровень развития каждого государства и народа измеряется также его научным и культурным потенциалом. До сих пор отношение гениев, обретших бессмертие в истории человечества, к науке и ученым, их вклад в развитие этой сферы деятельности стали одним из главных факторов, обеспечивающих их бессмертие. В этом отношении заслуги архитектора и основателя независимого Азербайджанского государства, общенационального лидера нашего народа Гейдара Алиева в развитии азербайджанской науки не имеют себе равных. Наш Великий Вождь, считавший достижения в области науки важным условием процесса государственного строительства, не жалел внимания и заботы об этой области во все периоды своего руководства в Азербайджане и всегда выступал мощным покровителем нашей отечественной науки. 31 января 1997 года Гейдар Алиев принял руководство Академией наук и группой ведущих ученых, подтвердил важность проведения реформ в области науки и окончательно определил основные положения стратегии развития науки в

Азербайджане. Действительно, в годы, когда Гейдар Алиев вновь возглавил республику, в нашей стране были достигнуты успешные результаты в области науки, и возникла большая потребность в более глубоком исследовании и изучении того периода с этой точки зрения.

Ключевые слова: Академия наук, статус, научные исследования, реформа, стратегия.

Müasir dövrdə hər bir dövlətin, xalqın gələcəyi və inkişaf səviyyəsi həm də onun malik olduğu elmi-mədəni potensialla ölçülür. İndiyə qədər bəşər tarixində əbədilik qazanmış dahi şəxsiyyətlərin elmə, elm xadimlərinə münasibəti, bu fəaliyyət sahəsinin inkişafına verdikləri töhfələr onların əbədiyaşarlığını təmin edən başlıca amillərdən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin Azərbaycan elminin inkişafındakı xidmətləri də misilsizdir. Elm sahəsində qazanılan nailiyyətləri dövlət quruculuğu prosesinin mühüm şərti kimi nəzərdən keçirmiş ulu öndərimiz Azərbaycana rəhbərliyinin bütün dövrlərində bu sahəyə diqqət və qayğısını əsirgəməmiş, daim milli elmimizin qüdrətli hamisi kimi çıxış etmişdir. O, Elmlər Akademiyasına, bütövlükdə Azərbaycan elminə, ziyalılara həmişə yüksək qiymət vermiş, diqqət və qayğı göstərmişdir (Hacıyev, İ., 2016).

1997-ci il yanvarın 31-də Heydər Əliyev Elmlər Akademiyasının rəhbərliyini və aparıcı alimlər qrupunu qəbul edərək elm sahəsində islahatların aparılmasının vacibliyini təsdiqlədi və Azərbaycanda elmin inkişaf strategiyasının əsas müddəalarını qəti olaraq müəyyənləşdirdi. Bu tarixi görüşdən başlayaraq, Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti Ulu Öndərin tövsiyələrini rəhbər tutaraq akademiya islahatların aparılması, elmi-tədqiqat istiqamətlərinin dəqiqləşdirilməsi, elmi-təşkilati bazanın hazırlanması sahələrinə dair qərarlar qəbul etdi və tədbirlər həyata keçirdi. Eyni zamanda, “Elmin strateji inkişafı və Azərbaycanın Milli Elmlər Akademiyasında islahatlar” konsepsiyası hazırlandı. Akademiya alimləri ilə keçirdiyi həmin görüş zamanı Heydər Əliyev Azərbaycan elmi qarşısında dayanan əsaslı problemlərə toxunmuş, onların aktuallığını əsaslandıraraq alimlərimizə Azərbaycan dövləti, xalqı üçün daha gərəkli strateji məsələlərlə məşğul olmağı tövsiyə etmiş, elmin inkişaf strategiyasının əsas müddəalarını irəli sürmüşdür (Əliyev, M., 2010).

Heydər Əliyevin 15 may 2001-ci il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası haqqında” fərmanı ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasına “Milli Elmlər Akademiyası” kimi ən yüksək ali dövlət elmi-təşkilati statusu verilməsi və nəhayət, AMEA-ya seçkilər keçirilməsi barədə göstəriş verməsi dövlət başçısının Azərbaycan elminə əvəzsiz qayğısının parlaq təzahürü idi. Elmlər Akademiyasının tarixində ilk dəfə olaraq Heydər Əliyevin göstərişi ilə 2001-ci ilin iyun ayında AMEA-ya seçkilər vaxtı akademiyanın qarşısında qoyulan vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsini təmin etmək və ölkənin görkəmli elm adamlarının bu elm ocağının fəaliyyətinə daha geniş surətdə cəlb etmək məqsədilə onun üzvlərinin sayı 141-dən 200-ə (80 həqiqi və 120 müxbir üzvü) qədər artdı. Ölkə başçısı Heydər Əliyevin respublika elminin inkişafına qayğısının digər bir təzahürü isə 2001-ci il avqustun 7-də AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin yaradılması haqqında Fərman imzalanması oldu (Respublika, q., 2009). Prezident Heydər Əliyevin 2002-ci il avqustun 7-də imzaladığı sərəncamla Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi yaradıldı və bu regionun elmi potensialının gücləndirilməsində və xüsusilə də, genişmiqyaslı tədqiqatların aparılmasına böyük imkanlar yaratdı.

Çox keçmədən, Heydər Əliyevin 2003-cü il 4 yanvar tarixli fərmanı ilə (Heydər Əliyev, 2010, s.17) AMEA-ya Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafını təşkil və təmin edən, dövlətin elmi və elmi-texniki siyasətini həyata keçirən, Azərbaycan Respublikasındakı bütün elmi müəssisələrin və ali məktəblərin elmi-tədqiqat fəaliyyətini əlaqələndirən və istiqamətləndirən, Azərbaycan Respublikasını xarici ölkələrdə elmi və elmi-texniki fəaliyyət sahəsində təmsil edən ali dövlət elmi-təşkilati statusunun verilməsi ilə milli müstəqillik mərhələsində də Akademiyanın fəaliyyət dairəsi xeyli genişləndirilmiş, onun səlahiyyətləri artırılmış, Azərbaycanda elmi-texniki potensialı qorumaq və inkişaf etdirmək, iqtisadiyyatı gücləndirmək, mədəniyyəti zənginləşdirmək, xalqın milli mənafeyini qorumaq baxımından Akademiya qarşısında mühüm vəzifələr qoyulmuşdur (Əlizadə Akif. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətində elm strategiyası: hakimiyyətlə intellektin vəhdəti (Respublika, q., 2014).

Məhz Prezident Heydər Əliyevin elm sahəsində strateji siyasətin nəticəsidir ki, artıq Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında 2015-2016-cı illərdə yeni yaradılmış elmi-tədqiqat institutları ölkə elminin ən mühüm istiqamətlər üzrə inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu elmi-tədqiqat ocaq-

ları: Molekulyar Biologiya və Biotexnologiya, Biofizika, Qafqazşünaslıq, Tarix İnstitutlarında aparılan tədqiqatlar həm ölkə elminin inkişafına yeni töhfələr verir, həm də dünya elmi ilə integrasiya şəraitində beynəlxalq elmi proseslərdə alimlərimizin fəal iştirakına yol açır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında fəaliyyət göstərən elmi-tədqiqat institutlarının, demək olar ki, mütləq əksəriyyətində yeni şöbələr, sektorlar təşkil olunmuş, elmi jurnallar təsis edilmişdir.

Rəsmi statistik məlumatlara əsasən 2008-ci ildə respublikamızda elmlər doktorlarının sayı 1824, elmlər namizədlərinin sayı isə 8765 nəfərdir. Elmlər doktorlarının 271 nəfəri filologiya, 262 nəfəri fizika-riyaziyyat, 237 nəfəri texnika, 188 nəfəri tibb, 161 nəfəri kimya, 120 nəfəri biologiya, 106 nəfəri tarix, 86 nəfəri iqtisadiyyat, 70 nəfəri fəlsəfə, 353 nəfəri isə başqa elm sahələrini təmsil edirlər. Elmləri namizədlərinin (fəlsə üzrə doktorların) sayı isə müvafiq surətdə 1031 nəfəri filologiya, 1027 nəfəri fizika-riyaziyyat, 1017 nəfəri texnika, 858 nəfəri tibb, 785 nəfəri kimya, 701 nəfəri biologiya, 617 nəfəri iqtisadiyyat, 400 nəfəri tarix, 2021 nəfəri isə başqa elm sahələrində çalışanların payına düşmüşdü (Respublika, q., 2009).

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdırıb belə nəticəyə gəlmək olar ki, Heydər Əliyev yenidən Respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə ölkəmizdə elm sahəsində uğurlu nəticələr əldə olunmuşdur ki, həmin dövrün bu baxımdan daha dərinədən araşdırılmasına, tədqiqinə böyük ehtiyac var.

Ədəbiyyat

1. İsmayıl H. (11 may 2016-cı il). Heydər Əliyev və Azərbaycan elminin inkişafı “ qəzeti.
2. Əliyev M. (2010). Heydər Əliyev elm, təhsil və mədəniyyətin himayədarı idi. Xalq qəzeti.
3. “Respublika” qəzeti, 12 iyul 2009-cu il.
4. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Biblioqrafik göstərici. tərtibçi müəllif Aybəniz Əliyeva – Kəngərli Bakı. “Şərq –Qərb”, 2010. səh.17
5. Respublika, qəzeti, 2014, 9 may.

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN CƏMİYYƏTİNDƏ ELMİN ROLU HAQQINDA: EPİSTEMOLOJİ YANAŞMA

Turanə Əlibəyova

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun doktorantı

Summary

The theses for the first time attempts an epistemological analysis of the views of the great leader Heydar Aliyev on the role of science in Azerbaijani society. The issue is considered through the prism of the theoretical and methodological conditions of post-non-classical epistemology. Against the background of such an approach, the relationship between epistemology (the theory of knowledge) and epistemology is briefly considered in the light of approaches that have taken place in the history of philosophy.

The article defines a specific cognitive position: epistemology is accepted in the prism of the cognitive positions of the concepts of "knowledge-object". The thesis is put forward about the need to understand the opinions expressed by political leaders on issues of a certain socio-cultural significance, in the unity of the cognitive and social aspects.

This thesis is formed on the basis of a meaningful and semantic analysis of the views of the great leader on science within the framework of postnon-classical rationality. On the basis of research conducted by modern researchers, the concept of "epistemic utility" is considered in the context of modern philosophical and scientific criteria in the interaction of the parameters of the "complex of practitioners" ("truth", "wisdom", "implementation", "interpretability").

Methodology. Within the framework of post-non-classical rationality, a synergistic interdisciplinary methodology was used.

Analysis, synthesis and synergetic integration were used as methods.

Scientific novelty. As a result of the analysis, it was concluded that the main line of Heydar Aliyev's scientific ideas about the role of science in Azerbaijan is human-centered, sustainable and stable development of society meets modern requirements. Cultural and scientific factors must play a decisive, defining and leading role here.

Key words: *postnon-classical epistemology, human-centered development, scientific truth and wisdom, cultural and scientific progress, reason.*

Резюме

В тезисах впервые предпринята попытка эпистемологического анализа представлений великого лидера Гейдара Алиева о роли науки в азербайджанском обществе. Вопрос рассматривается через призму теоретико-

методологических условий постнеклассической эпистемологии. На фоне такого подхода кратко рассматриваются отношения между гносеологией (теорией познания) и эпистемологией в призме имевших место подходов в истории философии.

В статье определена специфическая познавательная позиция: гносеология принимается в призме когнитивных позиций понятий «знание-объект». Выдвигается тезис о необходимости понимания высказываемых политическими лидерами мнений по вопросам, имеющим определенное социокультурное значение, в единстве познавательного и социального аспектов.

Этот тезис формируется на основе содержательного и семантического анализа взглядов великого вождя на науку в рамках постнеклассической рациональности. На основе исследований, проведенных современными исследователями, понятие «эпистемическая полезность» рассматривается в контексте современных философско-научных критериев при взаимодействии параметров «комплекса практиков» («истинность», «мудрость», «реализация», «интерпретируемость»).

Методология. В рамках постнеклассической рациональности использовалась синергетическая междисциплинарная методология.

В качестве **метода** использовались анализ, синтез и синергетическая интеграция.

Научная новизна. В результате анализа сделан вывод, что основной линией научных представлений Гейдара Алиева о роли науки в Азербайджане является человекоцентричное, устойчивое и стабильное развитие общества, отвечающего современным требованиям. Культурные и научные факторы должны играть здесь решающую, определяющую и ведущую роль.

Ключевые слова: *постнеклассическая эпистемология, человекоцентричное развитие, научная истина и мудрость, культурно-научный прогресс, разум.*

“Epistemologiya” elmi bilik haqqında həqiqi təlim sayılır. Ümumi səviyyədə epistemologiya biliyin strukturunu, funksiyalarını və inkişafını araşdırır. Bu aspektdə epistemologiya ilə qnoseologiyayı (qnoseologiya da yunancadan tərcümədə “bilik haqqında elm” deməkdir) bir çox tədqiqatçılar eyniləşdirirlər. Qərb fəlsəfi-elmi düşüncəsində qnoseologiya (idrak nəzəriyyəsi) ilə epistemologiyanın sinonim olması mövqeyi mövcuddur.

Bununla yanaşı, müasir fəlsəfədə onları fərqləndirən mövqelərə rast gəlinir. Qnoseologiyanın adətən “subyekt-obyekt” münasibətlərini, epistemologiyanın isə “obyekt-bilik” münasibətlərini araşdırdığını yazırlar [Qrisanov A.A., 2003, s. 251 və 1232, və Veçtomov E.M., 2013, s. 14]. Bu anlamda qnoseologiya idrak prosesinə dərkətmə subyektinin (tədqiqatçının) idrakın obyektinə (araşdırılan obyektə) münasibətləri prizmasında yanaşır. Burada idrakın başlıca analiz sxemi şüur və iradəyə sahib subyektlə şüurdan asılı olmayaraq mövcud olan, subyektlə yalnız idraki münasibətlərlə əlaqəyə malik obyektin tədqiqi ilə bağlıdır. Bu cür yanaşmada idrak prosesinin strukturu, idrakın subyekt və obyektinin interpretasiyası, həqiqət və onun meyarları problemi, idrak prosesinin forma və metodları və sair məsələlər əsas tədqiqat mövzusu kimi qəbul edilir [Qrisanov A.A., 2003, s. 251].

XIX əsrin sonlarından vurğulanan ümumi qnoseoloji problemlərdən biliyin subyektivist və posixoməntiqi anlamından uzaqlaşmağa istiqamətlənmiş araşdırmalar sistemli xarakter aldı. Həmin çərçivədə subyekt-obyekt münasibətlərinin sensualist və pozitivist izahlarını digərləri əvəz etməyə başladı. O cümlədən, biliyin analitik, operasional, normativ, struktur-funksional və sair üsul və metodlarla araşdırılması genişləndi. Bu prosesin fəlsəfi detallarına varmaq imkanı burada yoxdur. Həm də həmin mürəkkəb struktura malik prosesin bizim tezlərdəki elmi məqsədə uyğun olan məqamlarına diqqət yetirmək daha rəşional olardı.

XX əsrdə postqeyri-klassik rəşionallığın inkişafı fonunda bilik-obyekt münasibətləri sərף koqnitiv situasiyaların çərçivəsini aşmağa başlayır. Meydana idrak prosesində “kompleks praktiklər” ifadəsi gəlir. Burada başlıca idraki hədəf biliyin digər fəaliyyət növlərində (mühəndislikdə, layihələşdirməkdə, idarəetmədə, təlimdə və s.) funksionallaşmasını (tətbiqi işləməsini) araşdırmaq olur. Onun da bir sıra nəticələri özünü göstərir. Məsələn, “həqiqilik” “interpretasiya oluna bilmək”, “rəşlaşmaq” və s. kimi anlayışlar daha geniş semiotik sahədə qəbul edilir. Bunlarla yanaşı, “müxtəlif tarixi və mənəvi təcrübələrlə əlaqəli olan...koqnitiv komplekslər getdikcə daha çox maraq kəşb etməyə başlayır” [Qrisanov A.A., 2003, s.1233].

Bununla bir tərəfdən rəşionallıq haqqında ənənəvi təsəvvürlərin çərçivəsindən kənara çıxılır, digər tərəfdən isə elm-cəmiyyət münasibətləri, sosial-siyasi fəaliyyətlə elmi normaların əlaqəsi və s. kimi yeni epistemoloji məsələlər aktuallaşır. Həmin sırada dövlət xadimlərinin, milli liderlərin, o cümlədən ümummilli liderlərin fikirlərinin epistemoloji dərkə daha da aktuallaşır.

Epistemoloji kontekstdə burada bir maraqlı sual meydana çıxır: ümummilli liderlərin fikirləri-

nin hansı konteksti - siyasi, mədəni, normativ-metodoloji, sosial, mənəvi-əxlaqi və ya idarəetmə konteksti daha çox epistemoloji aktuallıq kəsb edir? Fikrimizcə, cəmiyyətin həyatında dərin iz buraxmış, onu bütün aspektlərdə yeniləyə bilmiş, idarəetmədə keyfiyyətə dəyişikliyə nail olmuş ümummilli lider statusuna yüksəlmiş siyasi xadimlərin fikirləri vurğulanan hər bir kontekstdə və onların sintezində ciddi epistemoloji aktuallıq kəsb edir. Şübhəsiz, Ulu Öndər Heydər Əliyev burada ilk sırada dayanır!

Burada bir semiotik məqamı vurğulamaq yerinə düşərdi. Adətən hər bir siyasətçinin və liderin öz ritorikası olur. Onun metaforik, simvolik ifadə tərzı mövcud olur. Bu baxımdan Ulu Öndər Heydər Əliyevin lakonik, maraqlı və müdrik ifadə tərzı vardı. Həmin məqam “zəkanın əşyaları anlamaq və ya öz biliklərini başqalarına ötürmək üçün isdıtıfadə etdiyi simvolların təbiətini araşdırmaq” məsələsini fəlsəfi-epistemoloji idrak üçün daha aktual edir [Lotman Y.M., 2010, s. 8].

Özlüyündə bu məsələ epistemoloji analiz aspektində kifayət qədər mürəkkəbdır və kompleks idraki strukturdan yararlanmağı tələb edir. Biz ancaq bir aspektdə nəzər salmağa çalışacağıq – Ulu Öndər Heydər Əliyevin elmin Azərbaycan cəmiyyətində rolu haqqında fikirlərinin idarəetmə və sosial-mədəni praktika kontekstində normativ-metodoloji izahı!

Heydər Əliyev elə dövlət xadimi və lider idi ki, zəkası mahiyyət, məzmun və funksiyaca fəlsəfi-siyasi-elmi aspektlərin vəhdəti nümunəsi idi. Bu məqam Ümummilli Liderin aşağıdakı fikrində lakonik və dolğun ifadə edilmişdir: “Böyük siyasətlə, dövlət işi ilə məşğul olan şəxslər, bəlkə də, xüsusi elmi məqalələr, kitablar yazmırlar. Ancaq onların gündəlik ictimai-siyasi fəaliyyəti, böyük dövlət işinə rəhbərlik etməsi, dövlət əhəmiyyətli məsələləri həll etməsi hər dəfə elmi axtarışdır, tapıntıdır, elmi ixtiradır” [Əliyeva-Kəngərli, A., 2010, s. 31-32].

Burada müasir epistemologiyanın aktual bir özəlliyi ifadə edilmişdir. Konkret olaraq, Ulu Öndər siyasi, fəlsəfi və elmi xarakterli istənilən biliyin sosial-mədəni praktikasını vacib sayır. Çağdaş tədqiqatçılar da məsələnin bu tərəfini nəzəri və metodoloji kontekstdə daim vurğulayırlar. Məsələn, sosial epistemologiyanın ideya banilərindən sayılan Stiv Fuller yazır ki, idrak prosesində şüura elmi, fəlsəfi, siyasi, dini və s. aspektlərində mühakimələrin “vasitəci (birləşdirici, sistemləşdirici mənasında - T.Ə.) instansiyası” kimi baxılmalıdır ki, onun da əsas əlamətlərindən biri biliyin yaradılması və tətbiqinin sosial kontekstinin diqqətdən kənarda qalmamasıdır [Fuller S., 2012, s. 269].

Son illər məsələnin bu aspektinə tədqiqatçıların marağı daha da artmışdır. Onunla bağlı iki mühüm məqamı vurğulayaq. Son illərin tədqiqatında “epistemik faydalılıq” ifadəsi işlədilir və onu ya “həqiqət” ya da “müdriklik”lə əlaqələndirirlər. Həqiqət anlayışına epistemoloji məqsəd kimi üstünlük verəndə “epistemoloji fayda” (praktiki aspektdə sosial-mədəni faydalılıq) anlayışı da aktuallaşır [bax: məs., Pritchard, D., 2021, s. 22]. Ernest Sosa bu mövqe ilə bağlı maraqlı qeyd edir. O yazır ki, vurğulanan epistemoloji mövqe ilə bütövlükdə razılaşmaq olar, lakin yalnız “həqiqət” anlayışına görə biliyi mütləq mənada faydalı qəbul etmək risklidir. Səbəbi sosial-mədəni praktikada “nəticənin” həqiqiliklə yanaşı, başqa parametrlərlə də ölçülməsinin (məsələn, kompetentlik, konkret situasiyada optimal faydalı variantın seçilməsi və s.) aktuallaşmışdır [Sosa.E., 2021, 7, s. 38-45]. Bəlkə də, bu bağlılıqda Rayan Şeynin “həqiqət” anlayışı ilə yanaşı, “müdriklik” anlayışını da müasir epistemologiyada biliyin qiymətləndirilməsi üçün əsas anlayış kimi seçmək təklifi konstruktivdir. Müəllifə görə, müdriklik müxtəlif variantlardan sosila-mədəni kontekst üçün daha faydalı ola bilənə üstünlük verməyə imkan yaradır [Ryan, Sh. 2021, s.60-67].

Epistemologiya ilə bağlı bu kimi son araşdırmalar bir daha göstərir ki, topluma liderlik edənlər zəruri olaraq fəlsəfi və elmi təfəkkürə malik olmalıdırlar. Lakin bu, ancaq nəzəri səviyyə ilə məhdudlaşmamalıdır – onlar praktiki müstəvidə və siyasi pragmatizm aspektində müdrik fəaliyyət göstərməlidirlər ki, müasir mərhələdə “sosial-mədəni mühit üçün maksimum faydalı nəticə” əldə etmək mümkün olsun. Bu kontekstdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin vurğuladığımız liderin “dövlət əhəmiyyətli məsələləri həll etməsi hər dəfə elmi axtarışdır, tapıntıdır, elmi ixtiradır” tezisı müdriklik nümunəsidir.

Bu tezisın fəlsəfi-epistemoloji kontekstdə çox əhəmiyyətli bir məna çaları da mövcuddur. Məsələ ondan ibarətdir ki, hələ xeyli öncə E.Husserl və sonra H.Markuze proqnozlaşdırırdılar ki, “gündəlik həyat dünyasının” dəyişməsi ilə elm transformasiyaya uğrayacaq. Bunun sayəsində “gündəlik həyat yaşantılarını da ehtiva edən” “yeni zəka konsepti” yaranacaq. Bu da müəyyən mənada müasir “sosial integrasiya olmuş texnoelmlər” qarşısında yeni çağırışların meydana gəlməsi deməkdir.

Ümumi səviyyədə isə söhbət elm və cəmiyyətin qarşılıqlı təsirlərinin keyfiyyətə yenilənməsindən gedir [Endryü, F., 2022, s. 189].

Məsələnin bu cür qoyuluşu yuxarıda vurğuladığımız epistemoloji tezislər fonunda başqa bir tezis aktuallığını göstərir. Müasir mərhələdə yeni zəka formalaşır ki, onun əsas əlamətlərindən biri fəlsəfi, elmi, siyasi təfəkkürlə sosial-mədəni, siyasi həyat arasında öncəki dövrlərdən fərqli səviyyədə qarşılıqlı sıx əlaqə əmələ gəlməsindən ibarətdir. Onlardan biri digərini ontoloji olaraq şərtləndirir.

Bu tezis prizmasında baxanda Heydər Əliyevin yuxarıda vurğuladığımız fikrinin dərin, strateji və yüksək fəlsəfi-elmi mahiyyət daşıdığı, həm də bütövlükdə zəkanın inkişafı baxımından proqnostik xarakterli olduğu qənaətinə gəlirik.

Məhz sonuncu tezis işığında Ulu Öndərin elm haqqında ifadə etdiyi bir neçə fikrinə epistemoloji kontekstdə nəzər salaq. Heydər Əliyev demişdir: “...Xalq həmişə mədəniyyəti ilə, elmi ilə tanınıb və keçmiş tariximiz də bunu sübut edir” [Əliyeva-Kəngərli, A., 2010, s. 28]. Bu fikrin epistemoloji aspektdə semantik izahı belədir: Mədəniyyətin və elmin subyektı toplumdur (xalqdır) və hər bir xalqın kimliyi mədəniyyəti və elmində məzmunlaşır. Bunun obrazlaşma üsulu isə xalqın tarixi timsalında representasiya olunur. Heydər Əliyev xüsusi vurğulayır ki, həmin tezis əsaslılığını Azərbaycan xalqının tarixi təsdiq edir.

Buradan görünür ki, Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin vahidlərindən (sözlərindən) ustalıqla istifadə edərək bütövlükdə toplumun siyasi, tarixi və mənəvi-mədəni identikliyi dolğun ifadə etmişdir. Yəni Azərbaycan xalqı mahiyyətə mədəniyyət və elmlə formalaşan toplumdur (həm də tarix nümunəsidir). Bu bağlılıqda növbəti tezis epistemoloji aspektdə həmin tezis məzmununun açılışına aiddir. Ulu Öndər öyrədirdi: “Azərbaycan xalqı öz köklərinə görə zehni inkişaf etmiş xalqdır. Biliyə, inkişafa həmişə diqqət vermiş, və bu yol ilə getmiş xalqdır” [Əliyeva-Kəngərli, A., 2010, s. 28].

Heydər Əliyev Azərbaycanda mövcud olan bu mədəni-elmi ənənənin müasir mərhələdə də davam etdiyini lakonik ifadə etmişdir. O demişdir: “XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyətlərindən biri ölkəmizdə elmin, təhsilin inkişaf etməsidir” [Əliyeva-Kəngərli, A., 2010, s. 28].

Bütün bunların epistemoloji olaraq bir yekunu çox aktualdır. Heydər Əliyev vurğulanan aspektlərdə mədəniyyət və elm sahibi olmağın müasir dövr üçün əsas vasitəsinə də göstərir. Bu, daim öz üzərində işləmək, savadını artırmaq, dünyagörüşünü daha fəlsəfi-elmi etmək imkanı yaradan mütaliə ilə, kitab yazıb yaratmaq və oxumaqla bağlıdır. Heydər Əliyev həmin kontekstdə ifadə etmişdir: “...hər birimiz kitablara borcluyuq. Həm kitablari yazib-yaratmaq, həm də onlari nəşr etmək əsas vəzifələrimizdən biridir. Bunun üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməliyik. Mən Respublikanın Prezidenti kimi bunu əsas vəzifələrimdən biri sayıram” [Əliyeva-Kəngərli, A., 2010, s. 28-29].

Görkəmli dövlət xadimi və siyasi lider kimi Heydər Əliyevin vurğuladığımız fikirlərinin fonunda ana xətt olaraq vacib bir tezis də keçir. Biz, müasir mərhələdə “dövlətçilik” anlayışına Ulu Öndərin fikirlərində böyük önəm verməsini nəzərdə tuturuq. Ümummillə lider müasir alimlərin də xüsusi vurğuladığı indiki mərhələdə “dövlət” anlayışının dinamik olaraq yeni məzmun çalarları kəsb etməsi fəvqündə toplumun elmi inkişafına strateji önəm verir. F.Fukuyama bu bağlılıqda dövlətin suverenliyi, təhlükəsizliyi, güclü, davamlı və dayanıqlı inkişafı kimi faktorlara diqqət çəkir [bax: məs., 10]. Bütövlükdə isə müasir cəmiyyətlərin müstəqil və davamlı inkişafı üçün insan, onun mənəvi-əxlaqi və intellektual keyfiyyətlərinin mərkəzi rol oynaması mühüm şərt kimi qəbul edilir. Bu kimi məqsədlərə müstəqil dövlət kimi çatmaq üçün elm və təhsil aparıcı funksiya yerinə yetirir.

Beləliklə, yekun tezis kimi belə bir fikri irəli sürmək olar: Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda elm haqqında ifadə etdiyi fikirlərin epistemoloji əhəmiyyəti cəmiyyətin insan mərkəzli model üzrə inkişafında elmin aparıcı olması fikri ilə əlaqəlidir. Burada başlıca epistemoloji məqam Heydər Əliyevin Azərbaycanda elmin rolunu koqnitiv və sosial-mədəni aspektlərin vəhdəti kontekstində görməsindən ibarətdir. Bu da öz növbəsində cəmiyyətin fərd və kollektiv səviyyədə aktiv refleksif mühit formalaşdırmasından qaynaqlanmalıdır. Məhz həmin səbəbdən Heydər Əliyev həm hər bir Azərbaycan vətəndaşını, həm də bütövlükdə cəmiyyəti mədəniyyətə, elmə və təhsilə açıq olmağa səsləyirdi. Liderlik baxımından ən başlıcası isə ondan ibarətdir ki, Ulu Öndər idarəetmədə bu prinsipə böyük əhəmiyyət verirdi. Bununla da postqeyri-klassik epistemologiyanın mühüm şərti olan koqnitiv və sosial-mədəni aspektlərin vəhdəti təmin edilmiş olur.

Ədəbiyyat

1. Endryu, F. (2022). Novoye ponyatiye razuma? // Эпистемология и философия науки. - т. 59, № 4, - с. 189-220.
2. Əliyeva-Kəngərli. (2010). A. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi. Biblioqrafik göstərici. - Bakı, “Şərq-Qərb” - 424 s.
3. Fukuyama, F. (2018). Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment // F.Fukuyama. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. - New York: Farrar, Straus and Giroux. - 193 pp.
4. Fuller S. (2012). Social Epistemology: A Quarter-Century Itinerary // Social Epistemology A Journal of Knowledge, Culture and Policy. - Vol. 26, - № 3–4, - pp. 267-283.
5. Lotman Y.M. (2010). Lyüdi i znaki / V kn. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПБ - 704 с.
6. Noveyşiy (2003) filosofskiy slovar: 3-e izd., ispravlen. // Ql. Nauç. Redaktor i sostavitel A. A. Qrisanov. - Мн.: Книжный Дом. – 1280 с. - (Мир энциклопедий).
7. Pritchard, D. (2021). In defence of veritism // Epistemology & Philosophy of Science. - vol. 58, - №. 4, - pp. 22–37.
8. Ryan, Sh. (2021). Wisdom, not veritism // Epistemology & Philosophy of Science. - vol. 58, - №. 4, - pp. 60-67.
9. Sosa, E. (2021). On veritism. pritchard’s defense // Epistemology & Philosophy of Science. - vol. 58, - №. 4, - pp. 38–45.
10. Veçtemov, E.M. (2013). Filosofiya matematiki: monoqrafiya // E.M. Veçtemov. – Киров: Изд-во ООО «Радуга - Пресс». – 316 с.

HEYDƏR ƏLİYEVİN İDEYALARI VƏ MÜASİR DÖVRDƏ ELMİN QARŞISINDA DURAN VƏZİFƏLƏR

Qoşqar Əliyev

ATU-nun İctimai fənlər kafedrasının müdiri, professor

Summary

The great leader Heydar Aliyev paid attention to a number of directions of the theoretical and idea-educational activities that are actualized by social development at modern stage.

In this regard, the social and moral sphere of society, national consciousness and self consciousness, national identity and ethnic identification, historical memory and historical consciousness issues, the subtlest manifestations of national pride and national dignity to one degree or another, should be studied as a general overview of the approaches defined by the ideas of Heydar Aliyev, representative of the humanities, and it would be very useful.

Key words: *Azerbaijanis sovereignty, moral rehabilitation of society, national and historical conscious, national self-conscious, historical memory, national dignity*

Резюме

Великий лидер Гейдар Алиев обратил внимание на ряд направлений теоретической и идейно-просветительской деятельности, актуализируемых общественным развитием на современном этапе.

В связи с этим социально-нравственная сфера общества, национальное сознание и самосознание, национальная душа и этническая идентификация, вопросы исторической памяти и исторического сознания, тончайшие проявления национальной гордости и национального достоинства в той или иной степени должны изучаться как общий обзор подходов, определяемых идеями Гейдара Алиева, представителя гуманитарных наук, будет очень полезен.

Ключевые слова: *суверенитет азербайджанцев, нравственная реабилитация общества, национально-историческое сознание, национальное самосознание, историческая память, национальное достоинство.*

Heydər Əliyevin Azərbaycan cəmiyyətinin sosial-siyasi, mənəvi əxlaqi, ideya-mədəni inkişafı, xalqın intellektual tarixi, həmçinin tarixin, müasirliyin və gələcəyin nisbəti problemlərinin təhlili məntiqi, elmin prioritet vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsində, bu gün və perspektivdə aktualıq kəsb edən bir sıra məsələlərin formulə olunmasında özünəməxsus metodoloji prinsip kimi çıxış edir.

Heydər Əliyevin ideyaları işığında ictimai və humanitar elmlər üçün, hər şeydən əvvəl, fəlsəfə

üçün prioritet və sosial tərəqqinin və milli inkişafın tələbləri ilə aktuallaşdırılmış aşağıdakı məsələləri nəzərdən keçirmək zəruridir.

Birinci qrup məsələlər bu, dövlət quruculuğu, Azərbaycanın suverenliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsi, onun ərazi bütövlüyünün bərpa olunması ilə bağlı problemlərdir.

Heydər Əliyevin ideyaları millətin liderinin ideyalarıdır. Bunlara təkcə elmin deyil, həmçinin ideoloji, maarif müəssisələrinin, insanların əxlaqi saflığı, onların əsl mənəviyyəti üçün qayğı çəkənlərin hamısı hörmət və məsuliyyətli münasibət göstərməlidir. Əlbəttə, Ulu Öndərin ideyalarına və fikirlərinə hörmətli münasibət həmin ideya və fikirlərin xüsusi çəkisinə, praktik, siyasi və nəzəri-metodoloji əhəmiyyətinə söykənməlidir. Bununla belə, nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, Ulu öndərin ideyaları, düşüncələri, tövsiyələri gərgin zehni əməyin nəticəsi, cəmiyyətin və ölkənin müxtəlif həyat fəaliyyəti sahələrində cərəyan edən və barəsində onun hamıdan çox informasiyaya malik olan proseslərin nisbi adekvat inikasıdır. Ulu öndərin özünün bazis ideyalarına tez-tez qayıtması, əvvəlki söylədiyi fikirləri dəqiqləşdirməsi və onlarda yeni məqamları qeyd etməsi məhz müasir mərhələdə cəmiyyətin həll etdiyi prioritet məsələlər sistemində həmin ideyaların mühüm yer tutmasını, onların ciddi məna kəsb etməsini sübut edir. Bundan başqa, ulu öndər Heydər Əliyevin ideya və fikirlərində öz tarixi təzahüründə götürülmüş, tarixi və xalqın müasir həyatı kontekstində nəzərdən keçirilən hadisələr və proseslər əksini tapmışdır. Bu ideyaların məziyyəti bundadır ki, tarixi keçmişin və müasirliyin proseslərin və hadisələrin əksi olmaq etibarilə, onlar həmçinin sabahkı vəzifələrin, gələcəyin vəzifələrinin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bizcə, bu ideya və fikirlərin metodoloji rolunu məhz bu mövqelərdən müəyyənləşdirmək lazımdır.

Buna görə də ictimai elmlərin vəzifəsi bu ideyalardan və burada ehtiva olunmuş metodoloji prinsiplərdən tədqiqatçıların Azərbaycan cəmiyyətinin müxtəlif həyat və fəaliyyət sahələrini öyrənərkən rəhbər tutduqları fəlsəfi metodoloji prinsiplər sistemində səriştəli istifadə etməsidir. Bu, dövlətin, cəmiyyətin, iqtisadi həyatın, millətin və şəxsiyyətin maddi və iqtisadi həyat fəaliyyətinin, həmçinin bu amillərin möhkəmlənməsində və rəşadətli istifadə olunmasında praktik fəaliyyətin konkret formalarının hansı konkret rol oynadığını bilmək, mənimsəmək sayəsində mümkündür.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli ləyaqətinin emosional-populistcəsinə “qorunmasının” qəti əleyhinə olmuşdur. Onun mövqeyi praktik yaradıcı, praktik dəyişdirici fəaliyyət mövqeyidir. Xalqın yaratdığı hər şey başqa xalqlar tərəfindən onun milli ləyaqətinə hörməti daha da artırır və onu yüksəldir.

Eynilə, ayrıca şəxsiyyət özünün yaradıcı praktiki fəaliyyəti ilə Vətənin rifahı naminə öz xalqına real töhfə verir. Bu meyar həm sırası vətəndaşın, həm sosial strukturların və institutların, həm də dövlət xadimlərinin fəaliyyəti qiymətləndirilərkən eyni dərəcədə tətbiq olunmalıdır. Heydər Əliyevin çıxışlarında və digər nəşrlərində cəmiyyətin fəlsəfəsini kifayət qədər əsaslı nəzərdən keçirməsi həyat reallıqlarının dərk olunmasına məhsuldar yanaşması, Azərbaycanda gələcək fəlsəfi tədqiqatlarda özünə layiqli yeri tapacaqdır.

İkinci qrup məsələlər– milli “Mən” hisslərini formalaşdıran, əxlaqi, mənəvi, intellektual və emosional-psixoloji ideya ilə bağlıdır. Heydər Əliyev bütün bu fenomenlərə müraciət edərək bəzi neqativ halların pozitiv hadisələr üzərində üstün olduğu, dağıdıcılığın yaradıcılığı üstələməsi ilə xarakterizə olunan dəyişən şəraitdə onların spesifik rolunu qeyd etmişdir. O, yalnız azadlığın və müstəqilliyin əldə olunması ilə deyil, həmçinin əxlaqi tənəzzüllə, “Dəyərlərə yenidən baxılmaqla, şüurun və mədəniyyətin böhranı ilə xarakterizə olunan bu günün reallıqlarından çıxış edərək milli ləyaqət fəlsəfəsində aparıcı yer tutan daha mühüm amili ayırır. Məhz indiki dövrdə, buxovlardan azad və səmimi təfəkkür probleminin ciddi qoyulduğu bir zamanda Heydər Əliyevin milli ləyaqət hissəsinə və xalqımızın milli ləyaqətini əziz tutmaq üçün mənəvi-psixoloji hazırlığımıza mühüm təsir göstərən başlıca, əsas subyektiv amili tapması nəzəri araşdırmalar üçün dərin düşünülmüş metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir subyektiv amil kimi Heydər Əliyev xüsusi olaraq mənəviyyəti fərqləndirir. Cəmiyyət həyatının saflaşdırılması sahəsində onun əxlaqa verdiyi əhəmiyyəti çoxlu sayda fikirləri və daim göz qabağında olan qayğıkeşliyi sübut edir. Gənclər birliyinin nümayəndələrinin ümumrespublika yığıncağındakı nitqində isə o, daha qətiyyətlə demişdir: “Biz öz mənəviyyətimizi qorumalıyıq”. Əxlaqi və mənəvi prinsiplərin pozulmasına qarşı ardıcıl və barışmaz mübarizəni Heydər Əliyev özünün sadıq qaldığı çoxillik siyasi fəaliyyətinin ən mühüm tərkib hissəsi hesab edirdi.

Bunu demək kifayətdir ki, müasir Azərbaycan cəmiyyətinin mənəvi sağlamlaşdırılması yolları və vasitələri bu istiqamətdə tədqiq olunmalıdır.

Heydər Əliyevin əsərlərinin oxuyarkən onların kompleks şəkildə öyrənilməsinə çox böyük ehtiyac duyulur. Bu isə bütün elmlərin, həmçinin ədəbiyyat və incəsənətin ən mühüm vəzifəsi cəmiyyətin şüur, mənəviyyat və əxlaqının bütün sahələrində vəziyyət barədə bütöv təsəvvür formalaşdırmaqdır, müasir dünyada intellektual, iqtisadi, siyasi və mənəvi-mədəni məkanda millətin özünü reallaşdırma və özünü təsdiqinin ümumi konsepsiyasını işləyib hazırlamaq üçün özümüzün üstünlüklərimiz və qüsurlarımız, milli ruhun gücü və milli xarakterin zəiflikləri barədə aydın təsəvvürə malik olmağımız üçün zəruridir. Əslində, bütün ictimai və humanitar elmlər, ədəbiyyat və incəsənət məqsədyönlü, ağıllı və səmərəli şəkildə millətin özünüdərkini və özünü təhlilin yeni vəzifələrinin həllinə yönümlənməlidir. İndiki halda söhbət hər bir elmin “öz mövqelərindən” vəzifəsini yerinə yetirməkdən deyil, ümumi məqsədin müəyyən və dərk edilmiş ümumi mövqelərdən reallaşdırılmasından gedir.

Beləliklə, intellektual qüvvələrin birləşməsi, müxtəlif elmi fənlərin idrakı imkanlarının bir yerdə cəmləşməsi bir sosial-iqtisadi və siyasi sistemdən digərinə keçid mərhələsində Azərbaycan cəmiyyətinin özünüdərkinə xidmət etməlidir. Müasir mərhələdə millətin və cəmiyyətin özünüdərkini əsas parametrləri Heydər Əliyevin ideyalarında və digər çoxlu sayda yazılarında nəzərdən keçirilmiş, elmi tədqiqatların bir sıra perspektiv istiqamətləri məhz bu məcrada müəyyənləşdirilmişdir.

Üçüncü qrup məsələlər. Burada, ilk növbədə, tədqiqatçının diqqətini aşağıdakı məsələlər cəlb edir: xalqın milli və tarixi şüuru, milli mənlilik şüuru, milli ruh və tarixi yaddaş. Bu sistemə Azərbaycanın gələcək inkişaf yollarını və istiqamətlərini, ictimai, milli və fərdi həyatın təşkil formalarını müəyyənləşdirmək, keçmişlə, bu günlə və gələcəklə əlaqəni dərk etmək üçün son dərəcə vacib olan millətin həyatına milli ideyanı cəsarətlə daxil etməkdir.

Özlüyündə bu problemlərin çoxu fəlsəfə elmi üçün yeni deyildir. Lakin Heydər Əliyevin əsərlərində onlar yeni formada və cəmiyyətin həll edəcəyi yeni vəzifələrlə sıx əlaqədə yenidən baxılır. O, həmin problemlərdən danışarkən təkcə Azərbaycan xalqının bugünü və gələcəyini nəzərdə tutmur, həmçinin qaldırdığı məsələlərin necə meydana gəlməsində, keçmişdə necə aktuallaşmasından və həllindən də bəhs edir. Şüur, mənlilik şüuru, ləyaqət, vətənpərvərlik və digər problemlər onun şərhində məsuliyyət hissinin gücləndirilməsini, millətin səfərbəredici resurslarını yüksək hazırlıq vəziyyətinə gətirməyi nəzərdə tutan çalarlara malikdir. Heydər Əliyev milli şüur, yaxud milli psixologiya məsələlərinə toxunarkən diqqəti onların təkmilləşdirilməsi, inkişafı, humanist məzmunla zənginləşdirilməsi üzərində cəmləşdirir. Bununla yanaşı, onun nitqlərində və çıxışlarında milli şüur, mənlilik şüuru, milli ləyaqət, yaxud vətənpərvərlik problematikasına toxunarkən çox zaman burada tarixin “dərsi” iştirak edir, xəbərdarlıq və ehtiyatlandırma ahəngi duyulur. Siyasi xadim və tarixçi kimi Heydər Əliyev milli şüurun və psixologiya vəziyyətinə və onlardan anti-Azərbaycan məqsədləri üçün destruktiv, yaxud düşmən qüvvələr tərəfindən istifadə oluna biləcəyinin mümkün variantlarına laqeyd qala bilmir. Şüur, psixologiya, əxlaq sferalarının özbaşına buraxılması, deməli, əvvəlcədən milli “Mən”in və milli ləyaqətin dayaqlarının zəifləməsinə elmin xüsusi qayğısını və real həyatdan aralanmış elm komandalarının məsuliyyətli münasibətini kəskin şəkildə tələb edir. Bütün bunlar onu göstərir ki, zaman ideoloji və idrakı fəaliyyət üçün zəruri olan konseptual-nəzəri baza yaradılmasını öz hökmü ilə tələb edir.

Heydər Əliyevin proqram əhəmiyyətli ümumiləşdirici nitqləri müəyyən deformasiyaya uğrama mexanizmlərini aşkar etmək üzrə fundamental əsərlərin yaradılmasına, vətənpərvərlik, milli şüur və milli ləyaqət hissinin tərbiyə etmək üçün gərəkli konsepsiyaların işlənilib hazırlanmasına kömək edən qüdrətli informativ – nəzəri mənbədir. Onun cəmiyyətin mənəvi sağlamlaşdırılması barədə ideyalarını öyrənərkən vaxt amili və konkret tarixi vəziyyət nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bizim milli və tarixi yaddaşımıza Heydər Əliyevin daim diqqət verməsi bu problemin dərinədən öyrənilməsinin zəruriliyinə sübutdur. Bugün, həmişəkindən daha çox Azərbaycan xalqının milli və tarixi yaddaşı probleminin fundamental tədqiqinə ciddi tələbat yaranmışdır. Çünki bizim tarixi yaddaşımız – bizim mənəvi silahımız, bizim intellektual, ruhi və əxlaqi dayağımızdır. Kimin silahı lazımi vəziyyətdə deyilsə, qəflət onu yaxalayır. Əgər dayaq blokları zəifdirsə, onda binanın uçmaq təhlükəsi gözləyir. Buna görə də, milli və tarixi yaddaş, milli və tarixi şüur haqqında qayğının formalaşması milli ideyamızı aparıcı konstruksiya səviyyəsinə qaldırılmalıdır. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin tarixi milli dəyərlərə

qayğı ilə yanaşmaq, milli şüurun və mənlilik şüurunun inkişafı barədə ideyaları həqiqətən proqram əhəmiyyəti kəsb edir. Onlar bu gün olduğu kimi onilliklər keçəndən sonra da aktual olacaq. Çünki öz xalqının şüurunun və mənlilik şüurunun oyadıb inkişaf etdirmək, ölümcül vəziyyətə düşmüş tarixi yaddaşını bütövlükdə, detalları ilə, təfsilatlı şəkildə özünə qaytarmaq kimi həssas diləkdən bəhrələnməmiş milli ideyadan daha nəcib, daha humanist ideya ola bilməz.

Ulu öndər Heydər Əliyevin bütün əsərlərində qırmızı xətt kimi keçən ideya milli və ümumbəşəri dəyərləri mənimsəmək, nəzəriyyədə və ideya-tərbiyə işində onları düzgün və ağılla əlaqələndirməkdir. Heydər Əliyev müasirlərini, xüsusilə gəncləri əsasən Azərbaycan xalqının tarixi milli dəyərlərinə üstünlüklə yanaşması ümumbəşəri dəyərləri, dünya sivilizasiyasının nailiyyətlərinin ciddi mənimsənilməsinə diqqəti yönəldir. Onun Azərbaycanın universitetlərində, başqa tədris müəssisələrindəki gənclərin toplantılarında, çıxışları və nəhayət, yaradıcı gəncliyin nümayəndələri ilə görüşləri bu gün, həqiqətən, böyük proqram xarakterli əhəmiyyət daşımaqdadır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Heydər. (1997). “Müstəqilliyimiz əbədidir”, B., Azərənşr, I cild, 608 səh., s.365-366
2. Əliyev, Heydər. (1997). “Müstəqilliyimiz əbədidir”, B., Azərənşr, I cild, 608 səh., s.11
3. Əliyev, Heydər. (1998). “Müstəqilliyimiz əbədidir”, B., Azərənşr, VIII cild, 488 səh., s.13-15
4. Əliyev, Heydər. (1997). “Müstəqilliyimiz əbədidir”, B., Azərənşr, II cild, 604 səh., s.400-402; 406
5. Əliyev, Heydər. (1998). “Müstəqilliyimiz əbədidir”, B., Azərənşr, VIII cild, 488 səh., s. 52
6. Əliyev, Heydər. (1998). “Müstəqilliyimiz əbədidir”, B., Azərənşr, VIII cild, 488 səh., s. 53
7. “Azərbaycan” qəzeti, 29 noyabr, 1999
8. “Respublika” qəzeti, 28 aprel, 2001

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFI

İlduzə Əsgərova

Ağdam rayonun 42 nömrəli tam orta məktəbinin direktoru

Yaradan tərəfindən əlverişli coğrafi mövqe, təbii sərvətlər və dahi şəxsiyyətlər Azərbaycana verilən ən qiymətli və tükənməz sərvətdir.

Azərbaycanın dahi tarixi şəxsiyyətlərindən biri Ulu öndər H.Əliyevdir. Azərbaycanın şanlı tarixinin yaradıcısı siz oldunuz, H.Əliyev. DTK-nın gənc zabiti olaraq, ölümün gözüne dik baxaraq beş min nəfər Azərbaycanlını Stalin repressiyasından xilas etdi. Onun Azərbaycan uğrunda mübarizəsi belə başladı.

Bir milləti məhv etmək üçün onun elmini, təhsilini məhv etmək kifayətdir. Məhz bu kontekstdən yanaşdıqda, H.Əliyev Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etdi.

50-60-cı illərdə o, DTK-nın ət maşınından millətin düşünən beyinlərini xilas etdi. H.Əliyev DTK-da 30 illik fəaliyyəti dövründə də millət sevgisi, sabaha böyük inamı, onu əsil xilaskara çevirdi.

Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı kimi 1969-cu ildə Azərbaycan KP-nın birinci katibi kimi Bakıya dönən H.Əliyev millətin düşünən beyinlərinin xilaskarına çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi 70-80-ci illərində Azərbaycan təhsilini daimi diqqətdə saxlamışdır. Onun rəhbərliyi dövründə təhsil sistemində ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir. 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbinin daha da inkişaf etdirmək haqqında” və 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində orta ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 765-dən 2117-yə çatdırılmışdı! Bu da ucqar yaşayış məskənlərində minlərlə azyaşlının təhsilə cəlb edilməsi demək idi.

H.Əliyevin Sovet Azərbaycanına rəhbərliyi dövründə 5 yeni ali təhsil müəssisəsi açılmış, ali təhsil alanların sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdı.

H.Əliyev Azərbaycan gənclərinin respublikamızın hüdudlarından kənarda təhsil almalarına, xüsusi diqqət ayırmışdı. Bu gənclərin mütəxəssis kimi Vətənə dönmələri gələcək inkişafımızın mükəmməl təməlinin qoyulması demək idi.

H.Əliyevin təşəbbüsü ilə onun himayəsi nəticəsində 1970-ci ildən başlayaraq hər il 800-900 nəfər gənc SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərinə təhsil almağa göndərilmişdi ki, bu da respublikanın milli kadr potensialının daha da genişlənməsinə imkan yaratmışdı. H.Əliyev 1970-80-ci illərdə Azərbaycanlı kənd təhsil almış yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti kimi yüksək qiymətləndirmişdi.

“Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir” deyən H.Əliyevin qətiyyəti və fədakarlığı nəticəsində Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qəbul edilməsi onun Azərbaycana və azərbaycançılığa xidmətinin bariz nümunəsi idi. SSRİ-nin 3 respublikasından biri Azərbaycan idi ki, dövlət dili onun öz dili idi.

80-ci illər Sovet rəhbərliyinin məkrli siyasətinə qarşı kəskin və dəmir iradəsi ilə “Mən Azərbaycanlıyam” deyib Sovet İttifaqından ayrılması üçün istefa ərizəsini yazan H.Əliyevin millətin içində dönüşü əsl milli qurtuluş oldu.

H.Əliyev demişdir: “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bizim üçün ən əziz, ən qiymətli nailiyyətdir, bu nailiyyəti-dövlət müstəqilliyimizi biz daimi qoruyub saxlayacağıq”. Dövlət quruluşu sahəsində müstəqil dövlətin ilk Konstitusiyasının qəbuluna nail oldu. 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunan Konstitusiyanın 45-ci maddəsində Ana dilimizin dövlət dili olması rəsmi təsdiq edildi.

H.Əliyev Azərbaycanı yaratdı. Milyonlarla insana müstəqil dövlətin vətəndaşı olmaq kimi böyük bir səadət bəxş etdi. Elə onun həyatının mənasıda bundan ibarət idi. H.Əliyev hər zaman azərbaycanlı olmağı ilə qürur duymuşdu. “Mən fəxr edirəm indidə fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!” deyən Heydər Əlirza oğlu Əliyev haqqında düşünəndə gözümüzün önündə müstəqil Azərbaycan canlanır.

H.Əliyevin respublikaya rəhbərliyi dövründə ümumtəhsil müəssisələrində şagirdlərin dərslərlə təminatı sahəsində əhəmiyyətli addım atılmış, 1978-ci ildən şagirdlərin dərslərlə pulsuz təminatına keçilmişdir. Müstəqilliyimizin ilk illərində şagirdlərin pulsuz dərslərlə təminatı ləğv edilmişdir. H.Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyinə qayıdışından sonra 1994-1995-ci tədris ilindən bu imtiyaz yenidən bərpa olundu. Hazırda da bütün şagirdlər dərslərlə, müəllimlər isə tədris vasitələri ilə pulsuz təmin edilirlər. Ümumi təhsil sahəsində ən mühüm nailiyyətlərdən biri islahatlarının cari ildə başa çatması və ümumi təhsilin yeni modelinə keçidin təmin edilməsi olmuşdur. H.Əliyevin təşəbbüsü ilə 1998-ci ildə təhsil sahəsində islahat proqramının hazırlanması üçün Dövlət Komissiyası yaradıldı, qısa müddət ərzində “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” hazırlandı və 1999-cu il iyunun 15-də təsdiq edildi. Proqramda təhsilin gələcək inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilməklə, mərhələlər üzrə təhsil sisteminin strukturunda, idarə edilməsində, məzmununda, maddi texniki bazasında, iqtisadiyyatında, kadr hazırlığı və təminatında əsaslı islahatların aparılması nəzərdə tutulurdu. Proqramın həyata keçirilməsi prosesinə Dünya Bankı cəlb edildi, beynəlxalq təcrübə əsasında əsas istiqamətlər üzrə bir sıra islahatlar həyata keçirildi.

Ulu Öndər müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını daim diqqətdə saxlamışdır.

Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədi ilə mühüm sərəncamlar imzalamışdır. 2002-ci il oktyabrın 4-də “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” sərəncam imzalamışdır.

Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli sərəncamı bu sahədə yaranmış problemin aradan qaldırılmasında müstəsna əhəmiyyətə malik idi.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi sübut etdi ki, fundamental tədqiqatlar aparılmayan ölkələrdə yüksək keyfiyyətə malik təhsil haqqında danışmaq mənasızdır. Dünya gerçəklərinə yaxından bələd olan müasir texnika və texnologiyaları mənimsəyən kadrlar yetişdirmədən inkişafa nail olmaq qeyri-mümkündür.

Informasiya cəmiyyətinin yarandığı, biliklərə səriştəyə əsaslanan iqtisadiyyatın təşəkkül tapdığı indiki şəraitdə İKT-nin inkişafı ölkənin rəqabət qabiliyyətinin, intellektual səviyyəsinin gücləndirilməsi, əmək bazarının tələblərə uyğunlaşdırılması, innovasiyaların tətbiqi müasir təhsilin əsas məzmunudur.

21 avqust 2004-cü il tarixdə imzalanmış sərəncam bu günümüz və gələcəyimiz üçün zəruri olan informasiya texnologiyalarından müasir tələblərə uyğun istifadə baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu tarixi sərəncam gənc nəslin müasir standartlara uyğun savadlanmasına önəmli kömək göstərdi.

Bu gün Azərbaycanda davamlı inkişaf mərhələləri başlamış, əhalinin sosial-iqtisadi həyatında baş verən müsbət dəyişikliklər insan kapitalının inkişafını, şəxslərin bilik və bacarıqlara yiyələnməsi başlıca vəzifəyə çevrilmişdir. Qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşmaq, iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək, əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün elmi nailiyyətlər əsasında, innovasiyalardan istifadə etmək vacib məsələdir.

İnsan kapitalının inkişafı üçün təhsil müəssisələrinin maddi texniki bazası gücləndirilmiş, yeni məktəb binalarının tikilməsi, onların kommunikasiya texnologiyalarla təmini təhsilin inkişafının əsas amilidir.

H.Əliyevin siyasi kursuna uyğun aparılan islahatlar öz müsbət nəticəsini verməkdədir. Azərbaycanı dünya səviyyəsində layiqincə təmsil etməyə qadir gənc nəslin yetişməsinə geniş şərait yaranıb.

Ümummilli liderin təhsil sahəsində apardığı islahatlar, verdiyi sərəncamlar, onların həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı istiqamətində mühüm nailiyyətlərin əldə olunmasına gətirib çıxarmışdır. Təhsilin keyfiyyəti və əhatəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2010-cu il üzrə İnsan İnkişafı Hesabatına əsasən Azərbaycan 34 pillə irəlləyərək 169 ölkə arasında 67-ci yerə yüksəlmiş, “Orta İnsan İnkişafı” qrupundan “Yüksək İnsan İnkişafı” qrupna daxil olmuşdur.

Beynəlxalq reytinglərdə mövqeyimiz əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Müstəqil Azərbaycanın hazırkı inkişaf səviyyəsinə çatması dünya birliyində layiqli yer tutması Heydər Əliyevin müstəsna xidmətinin nəticəsidir. Bu dahi şəxsiyyət bütün həyatı boyu öz xeyirxah əməlləri ədalətli, prinsipial mövqeyi, milli dəyərlərimizin qorunub saxlanmasıdakı fəaliyyəti ilə Azərbaycan vətəndaşları üçün əsil nümunədir.

Ulu Öndər demişdir “Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən aslı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq”. Bütün Azərbaycan Respublikasının təhsil işçiləridə müasir Azərbaycanın memarı və xilaskarı siz, Heydər Əliyevə və onun irsinə borcluyuq.

Müəllim əməyi təhsilin inkişafında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Müəllim təhsilalanların öyrənməsi və inkişafında, nailiyyətlərin monitorinq prosesində həlledici rol oynayır. Təhsilalanların savadlı və səriştəli şəxs kimi formalaşmasına müəllimin təsiri, müəllimin tədris təcrübəsindən və peşəkarlıq səviyyəsindən xeyli aslıdır.

Bilik və bacarıqlarını davamlı artıran müəllimlər təhsilalanların nailiyyətinə əlavə töhfə verirlər. Müəllim davamlı olaraq mütərəqqi tədris metodlarının yaradılması və müəllim əməyinə qiymət verilməsi, onların səriştəliyinin artırılması dövlətin təhsil siyasətində mühim yer tutur.

Ulu öndər hər zaman müəllim peşəsinə böyük dəyər vermiş, “Müəllim adı ən yüksək addır, Mən yer üzündə müəllim adından yüksək ad tanımıram” demişdir. Müəllimlərin sosial müdafiəsinə gücləndirilməsinə təhsilin keyfiyyətinə və əhatəliyinə qoyulan yeni tələblər təhsil sistemi anlayışına baxışda yenilənmişdir. Təhsilin məzmunu texnoloji irəlləyişin gətirdiyi yeniliklərə nəzərə almaqla daimi inkişaf etdirilməlidir.

Ulu öndər demişdir: “Biz müstəqil dövlət olaraq özümüzün təhsil sistemimizi istədiyimiz kimi qururuq. İndiyə qədər yaranmış təməlin üzərində Azərbaycan təhsili, məktəbi bundan sonra daha da təkmilləşəcəkdir. Təhsilimizin məqsədi gənc nəsle, uşaqlara təhsil verib, onları gələcəyə hazırlamaqdır. Hər bir insan görək eyni zamanda vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun. Dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun.”

Azərbaycanın tükənməz mənəvi sərvəti olan dahi şəxsiyyət H.Əliyev, sizin ideyalarınız reallaşdıqca dünya öz qarşısında əzəmətli bir Azərbaycan görür. Sizin şah əsəriniz – müstəqil Azərbaycandır.

Azərbaycan yaşadığca H.Əliyev də qəlblərdə yaşayır və yaşayacaqdır.

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ELM VƏ TƏHSİL SİYASƏTİ

Fəridə Xudiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

Science and education, which are the main means of ensuring national renaissance, play an important role in solving many problems in society. After the restoration of independence in the Republic of Azerbaijan, which chose the path of integration into secular education, paying special attention to this strategic area as one of the important factors of national security suggests that in the country, this issue is unified with the general development and state policy. In order to achieve success on the road to progress, it is necessary to establish diplomatic relations with the civilized states of the world, to establish cooperation in accordance with international norms and requirements in socio-economic, cultural, scientific-educational and other fields. For this, it is the supreme goal of the state of Azerbaijan to carry out fundamental reforms in education, which is especially of strategic importance. In this sense, it is necessary to pay attention to the past and present of this strategically important field in order to examine various aspects of the education policy implemented in both the first and second periods of the great leader Heydar Aliyev's leadership of the republic. One fact is clear that national leader Heydar Aliyev's policy on science and education in Azerbaijan is already showing its positive manifestation in reality. The great leader approached these areas with special sensitivity and always took care of them. In his speeches, he repeatedly emphasized that education is a complex field and said, "The field of education is neither industry, nor agriculture, nor trade. It is a field that reflects the special, intellectual aspect of society. In such a case, the education system should be approached very carefully, and the attitude towards this system is very sensitive. should be".

Key words: *education policy, upbringing, Heydar Aliyev, education system.*

Резюме

Наука и образование, являющиеся главным средством обеспечения национального возрождения, играют важную роль в решении многих проблем в обществе. После восстановления независимости в Азербайджанской Республике, избравшей путь интеграции в светское образование, уделение особого внимания этому стратегическому направлению как одному из важных факторов национальной безопасности свидетельствует о том, что в стране этот вопрос объединен с общим развитием и государственной политики. Для достижения успеха на пути к прогрессу необходимо установить дипломатические отношения с цивилизованными государствами мира, наладить сотрудничество в соответствии с международными нормами и требованиями в социально-экономической, культурной, научно-образовательной и других областях. Для этого высшей целью Азербайджанского государства является проведение коренных реформ в сфере образования, что имеет особое стратегическое значение. В этом смысле необходимо обратить внимание на прошлое и настоящее этой стратегически важной сферы, чтобы рассмотреть различные аспекты образовательной политики, осуществляемой как в первый, так и во второй периоды руководства республикой великого лидера Гейдара Алиева. Ясно одно, что политика общенационального лидера Гейдара Алиева в области науки и образования в Азербайджане уже дает свое положительное проявление на деле. К этим областям великий вождь относился с особой чуткостью и всегда заботился о них. В своих выступлениях он неоднократно подчеркивал, что образование представляет собой сложную область, и говорил: "Область образования — это не промышленность, не сельское хозяйство, не торговля. Это область, отражающая особую, интеллектуальную сторону общества. В таком случае, к системе образования надо подходить очень осторожно, и отношение к этой системе очень чуткое".

Ключевые слова: *образовательная политика, воспитание, Гейдар Алиев, система образования*

Hələ ötən əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyev bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlamış, təhsil sistemində ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir. 1972-ci ildə "Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında" və 1973-cü ildə "Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında" qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində Sovet Azərbaycanında orta ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 3 dəfə genişləndirilərək 765-dən 2117-ə çatdırılmışdır.

70-ci illərin əvvəllərinə qədər Azərbaycanda orta ümumtəhsil məktəblərinin dərsliklərlə təminatı olduqca aşağı səviyyədə idi. Lakin Ümummilli lider qısa müddətdə bu problemin də həllinə nail oldu və 1978-ci ildən etibarən şagirdlərin dərsliklərlə pulsuz təminatı ənənəsinin əsası qoyuldu. Respublika rəhbərliyinin təhsilin inkişafına göstərdiyi xüsusi diqqət yeni orta ümumtəhsil məktəblərinin tikintisində də öz təzahürünü tapırdı. Həmin illər ərzində 350 mindən çox şagird yeri olan 849 məktəb inşa edilib istifadəyə verilmişdi. 1980-ci ildə respublikadanın ümumtəhsil məktəblərin-

də oxuyan şagirdlərin sayı 710 minə çatmışdı ki, bu da 1970-ci illə müqayisədə təxminən iki dəfə artıq idi (Rəhimov R., 2002).

Ümummilli lider Heydər Əliyevin sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi illərdə 5 yeni ali təhsil müəssisəsi açılmış və ali məktəblərdə təhsil alanların sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdı. Böyük rəhbər keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu təhsil müəssisələrində azərbaycanlıların oxumasına çalışmış və bu istiqamətdə əsaslı dönüş yaratmışdır. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və himayəsi nəticəsində 1970-ci ildən başlayaraq hər il 800-900 nəfər gənc SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmişdir. Bu isə respublikanın milli kadr potensialının daha da gücləndirilməsinə səbəb olmuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqillik illərində də təhsilin inkişafını diqqətdən kənarda qoymamışdır. Ölkə başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi üçün ciddi tədbirlər həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır.

2002-ci il oktyabrın 4-də ölkə başçısının imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında" sərəncamı milli təhsil sisteminin inkişafında vacib amillərdən biri kimi səciyyələndirilən ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə etibarlı zəmin yaratmışdır. "Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli sərəncamı ölkədə bu sahədə yaranmış problemlərin aradan qaldırılması yönündə müstəsna əhəmiyyətə malik dövlət sənədi olmuşdur.

Ulu öndərin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsaslanaraq demək olar ki, elm və təhsil iki müstəqil sahəni ehtiva etsə də, onların birini digərindən təcrid etmək mümkün deyildir. Hər iki istiqamət ümumi dövlət siyasətinin tərkib hissələrindən olduğundan və strateji mahiyyət daşıdığından onların integrasiyası labüddür (4).

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövrünə nəzər yetirsək, görərik ki, elm ilə təhsilin integrasiyası istiqamətində çox önəmli işlər görülmüşdür. Əslində, bu iki müstəqil sistemin həmişə güclü əlaqələri olub və indi də var. Çünki elmin təhsilsiz, təhsilin isə elmsiz mövcudluğu qeyri-mümkündür. O ölkədə ki, fundamental tədqiqatlar aparılmır, yüksək keyfiyyətə malik təhsil haqqında danışmaq mənasızdır. Ümumiyyətlə, dövlətin iqtisadi qüdrətini, onun elm tutumlu və rəqabətə davamlı məhsulunun istehsalını elmi tədqiqatların, xüsusən fundamental tədqiqatların səviyyəsi və yüksək ixtisasa malik milli kadrlar müəyyən edir. Bu mənada "Milli Elmlər Akademiyası sistemində yüksək ixtisaslı elmi kadrlar hazırlayan təhsil qurumlarının, respublikada prioritet istiqamətlərdə müstəqil fəaliyyət göstərən dövlət elm-təhsil mərkəzlərinin işi daim gücləndirilməli və zənginləşdirilməlidir" fikri məhz Heydər Əliyevin təhsil siyasəti strategiyasının mühüm tələblərindən biridir.

Təbii ki, bu prosesdə integrasiyanın vacib amillərindən biri kimi AMEA alimlərinin birgə proqramlar üzərində işləməsi vacib şərtidir. Belə proqramların həyata keçirilməsi elmi kadr potensialının inkişafına və təhsilin səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Akademik C.Quliyevin fikrincə, "Hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə elmlə təhsilin integrasiyası təşkilati məsələlərin həlli səviyyəsindən daha yüksək mərhələyə - ali təhsilin fundamentallaşdırma mərhələsinə yüksəlməkdədir. Söhbət insan və cəmiyyət dünyası haqqında fundamental vahid elmi biliklərin tədrisindən, mədəniyyətin iki komponenti olan təbiət və humanitar elmlərin vahidliyini təmin etməkdən gedir. Respublikamızda yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında, elmi-texniki tərəqqinin təmin olunmasında dövlət ali təhsil müəssisələri xüsusi yer tutur (5).

Yaxın təhsil tariximizə istinadən deyə bilərik ki, bu gün ali məktəblər elmi araşdırmaların aparılmasına əlavə vəsait əldə etmək məqsədilə müxtəlif qrantların alınması və proqramların hazırlanması üzərində xüsusi iş aparır və nəticələr müsbətdir. Məsələn, BDU-da Tətbiqi Riyaziyyat Elmi-Tədqiqat İnstitutu "Soros" Fondundan 15 min dollarlıq grant almışdır. Təhsil ocağının kimya fakültəsinin İNTAS Proqramı üzrə Moskva Dövlət Universiteti, Stokholm Texnologiya İnstitutu, Almaniyanın Dramştat Texniki Universiteti əməkdaşları ilə birgə hazırladıqları elmi-texniki layihə Brüsseldə keçirilən müsabiqədə iki dəfə üç il müddətinə xüsusi qrantla layiq görülmüşdür (Nəbiyev, 2007).

Bu da danılmaz faktdır ki, ulu öndər Heydər Əliyevin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsasən ali məktəblərimizin əksəriyyətində təhsil alan gənclərin elmi-tədqiqat işlərinə cəlb olunması üçün de-

mək olar ki, lazımı şərait yaradılmışdır. Hər il tələbələrin riyaziyyat, fizika, kimya, informatika fənləri üzrə respublika olimpiadaları, konfranslar, aspirantların və gənc tədqiqatçıların respublika simpoziumları, müsabiqələri keçirilir. 2000-ci ildə İran İslam Respublikasında təşkil edilmiş beynəlxalq riyaziyyat olimpiadasında Azərbaycanın ali məktəb tələbələrinin komandası dördüncü yeri tutmuşdur. AMEA-nın Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti ilə birlikdə gənc tədqiqatçılar və ali məktəb tələbələri üçün neft-qaz mövzusu ilə bağlı keçirdiyi müsabiqələr xüsusi qeyd olunmalıdır. 1998-ci ildə "Neft və Azərbaycanın gələcəyi", 1999-cu ildə "Böyük İpək yolu və Azərbaycan nefti", 2000-ci ildə "Neft strategiyası və Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri", 2001-ci ildə "Neft-qaz hasilatı və Azərbaycanın davamlı inkişafı" mövzularında uğurlu müsabiqələr keçirilmişdir. Bundan başqa, son illər ərzində AMEA-nın Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə "Saf su", "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" boru xəttinin beynəlxalq və regional əhəmiyyəti" mövzularında beynəlxalq konfranslar, "Üçüncü minilliyin astanasında fəvqəladə hallarda insanların və cəmiyyətin təhlükəsizliyi" adlı simpozium hamı tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. 1998-ci ildən bu günə qədər elmi-tədqiqat müəssisələrinin və ali məktəblərin 1500-dən artıq əməkdaşı müxtəlif ölkələrdə - ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Rumıniya, Polşa, Rusiya, Pakistan, Türkiyə, İspaniya, Almaniya, Yunanistan və başqa ölkələrdə yerlərdə yaradıcı ezamiyyətlərdə olmuş, Azərbaycan elmini yüksək səviyyədə təmsil etmişdir (Pişnamazzadə, 2008).

Statistik məlumatlara əsasən demək olar ki, hazırda ali məktəblərimizdə iyirmidən artıq adda elmi məcmuə nəşr edilir. Son vaxtlar onların sayı artmaqdadır. Fərəhli haldır ki, "BDU-nun xəbərləri" elmi jurnalı Ümumrusiya Elmi-Texniki İnformasiya İnstitutu tərəfindən məzmunu və səviyyəsinə görə həmişə yüksək qiymətləndirilir və burada təbiət, fizika və riyaziyyat elmləri sahəsində çap olunmuş məqalələrin xülasələri həmin elm ocağının referativ jurnallarında çap olunur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin elm və təhsil siyasətinin prioritetlərindən biri də hər iki sahənin idarə edilməsinə yeni yanaşmaların olmasıdır. Reallıqlar göstərir ki, hazırda ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə aparılan işlər Azərbaycan xalqının xoş gələcəyinə xidmət edəcək səviyyədə uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat

1. Rəhimov, R. (2002). Naxçıvan Muxtar Respublikasının xarici əlaqələri: (1991-2001-ci illər): tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı: 07.00.02 /Rəfiq Rəhimov; Naxçıvan Dövlət Universiteti.- Naxçıvan, 25 s.
2. Nəbiyev, B. (2007). Heydər Əliyev və Azərbaycan SSR-in iqtisadi inkişafı (1969-1982-ci illər): tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı: 07.00.02 /Bəxtiyar Nəbiyev; AMEA, Naxçıvan Bölməsi.- Bakı- 22 s.
3. Pişnamazzadə, S. (2008). Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında milli mənəvi dəyərlərin qorunması. AMEA, Gəncə Dövlət Universiteti.- Gəncə: 168 s.
4. ?Yetişən nəslin milli mənlik şüurunun formalaşmasında Heydər Əliyev irsinin rolu / Aspirantların və gənc tədqiqatçıların XII Respublika elmi konfransının materialları, ADPU, 2008, s.335.
5. ?О доброжелательности и требовательности в наследии Гейдара Алиева // Педагогические науки, 2009, №2 (35), s.25-28.

ENTREPRENEUR UNIVERSITIES: THE VIRTUOUS CYCLE OF DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

Abdulkhalig Mammadli

Educational Institute of the Republic of Azerbaijan
Doctoral degree student

Xülasə

Bu gün Azərbaycanda təhsilin qarşısında duran ən prioritet məsələlərdən biri neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsidir. Neft sənayesinin formalaşdırdığı maliyyə resursları və yeni təhsil islahatları nəticəsində biz çalışırıq ki, ölkəmizdə genişmiqyaslı inkişafa nail olaq. Qlobal dünyada ideya və innovasiyalara verilən dəyər onu əsaslandırır ki,

ölkəmizdə təşəbbüskarlıq fəaliyyətinə başlanılması və xüsusilə ali təhsil müəssisələrinin təşəbbüskar universitetlərə çevrilməsi prosesi ölkənin inkişafını sürətləndirə bilər. Bunun sayəsində biz universitet, dövlət və sənaye şirkətlərinin birgə fəaliyyətini formalaşdırmaqla bilərik.

Açar sözlər: *təşəbbüskar, universitet, inkişaf, sənaye, iqtisadiyyat.*

Резюме

Сегодня одним из наиболее приоритетных вопросов, стоящих перед образованием в Азербайджане, является превращение нефтяного капитала в человеческий капитал. В результате финансовых ресурсов, предоставляемых нефтяной промышленностью, и новых реформ образования мы пытаемся добиться масштабного развития нашей страны. Значение, придаваемое идеям и инновациям в глобальном мире, обосновывает тот факт, что начало предпринимательской деятельности в нашей стране и особенно процесс преобразования высших учебных заведений в предпринимательские университеты могут ускорить развитие страны. Благодаря этому мы можем формировать совместную деятельность университета, государственных и промышленных компаний.

Ключевые слова: *предприниматель, вуз, развитие, промышленность, экономика.*

Different researchers evaluate entrepreneurial universities from different aspects. Etzkowitz refers to them as an enterprise that cooperates with private companies and conducts research activities based on orders. Chrisman and others define these institutions as institutions where professors, technicians, and students conduct business activities (Guerrero et al., 2006).

The emergence of new industries in the 1920s and 30s required the formation of new specialties in universities and higher education institutions to keep pace with this development. This resulted in the establishment of specialized HEIs (Petroleum Institute, the Agrarian Institute and the Azerbaijan Polytechnic Institute) for the first time in our country (Huisman et al, 2018). Unfortunately, although many of these universities met the needs of the time when they were first established, they later fell behind because they did not expand their research activities and prioritize productivity. They mainly based their activities on the memorization of information and were unable to expand on the previously conducted research.

Today, in the most developed countries of the world, in the USA, South Korea or Singapore, universities build various technological parks, incubation centers and laboratories to meet the orders of industrial companies and the priority needs of the state, and receive grants from companies and the state. Many of them form an independent financial source due to this entrepreneurial activity and instead of being dependent on the state, they provide income to the state budget (Bacq et al., 2011). Although some experts see business companies as the central force of innovation, the Triple Helix model formed in the state-industry-university triangle ensures the sustainable development of innovation (Foray, 2015). By forming incubation centers, universities make various industrial companies a partner in their activities bringing together young entrepreneurs with innovative ideas and creative thinking abilities.

One of the reasons for the need to establish an entrepreneurial environment in higher education institutions is to eliminate the factors that hinder their socioeconomic development. They are also important for forming more needs rather than responding to needs to form value in society. We think that carrying out such activities in our country will help our country, which is currently running out of wealth, to step on the path of sustainable development in the future. For this, entrepreneurship should become a part of subject curricula, not just in universities, but in preschool education. It is even important to teach it as a separate subject at certain levels of education and increase the entrepreneurial environment. According to the document of State Strategy for the Development of Education in the Republic of Azerbaijan (2013), one of the most important tasks of education is the creation of a new financing mechanism that uses sustainable and diverse sources. This requirement mentioned in the document clearly shows the current need for an entrepreneurial educational environment in our country.

References

1. Bacq, S. and Janssen, F. (2011). The multiple faces of social entrepreneurship: A review of definitional issues based on geographical and thematic criteria. *Entrepreneurship and Regional Development*, 23(5-6), 373-403.

2. Foray, D. (2015). Smart Specialisation: Opportunities and Challenges for Regional Innovation Policy. Abingdon: Routledge.
3. Guerrero, M., Kirby, D., & Urbano, D. (2006). A literature review on entrepreneurial universities: an institutional approach. Anais da 3rd conference of pre-communications to congresses. Business economic department, autonomous university of Barcelona
4. Huisman J., Smolentseva A., Froumin I. (Ed.). (2018). 25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-52980-6>
5. Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan (2013). State Strategy for the development of education in the Republic of Azerbaijan. <https://edu.gov.az/az/dovlet-strategiyasi-ve-konsepsiyalar/12574>

HEYDƏR ƏLİYEV ELM VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFINA BÖYÜK QAYĞI İLƏ YANAŞIRDI

Səmayə Nəzərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Summary

The national leader Heydar Aliyev is a kind, patriotic, creative, brilliant person who was able above all to keep his people on whom the fate of his people depends at every moment of his life. He was a great moral value of the people, a place of hope. Today we remember this genius at every step of our daily life and activities, we meet the good results of his noble and far-sighted deeds. There are fateful moments of the period of Heydar Aliyev in the history of Azerbaijan, a sharp struggle for statehood, etc. This is a whole stage, an era in its volume and mass.

Key words: education system, reform program, education, school.

Резюме

Общенациональный лидер Гейдар Алиев, добрый, патриотичный, творческий, гениальный человек, способный превыше всего держать свой народ, от которого зависит судьба своего народа в каждое мгновение своей жизни. Это была великая нравственная ценность народа, место надежды. Сегодня мы помним этого гения на каждом шагу нашей повседневной жизни и деятельности, встречаем хорошие результаты его благородных и дальновидных дел.

Судьбоносные моменты периода Гейдара Алиева в истории Азербайджана, острая борьба за государственность и др. Это целый этап, эпоха по своему объему и массе.

Ключевые слова: система образования, программа реформ, образование, школа.

Zaman etibarilə bizlərə çox yaxın olduğu üçün bu gün həmin dövrün tarixi qiymətini, dəyərini bəlkə də düzgün ifadə etmək bir qədər çətinidir. Ancaq heç şübhəsiz, dövlətçilik, idarəetmə, regional siyasət, elm, təhsil, mədəniyyət, idman və s. haqqında yazılacaq nüfuzlu kitablar məhz Heydər Əliyev irsindən qaynaqlanacaq, xalqımızın bu dahi oğlunun fəaliyyəti elmi və elmi-pedaqoji cəhətdən daha mükəmməl öyrəniləcəkdir. Təbii ki, bu kitablarda Ümummilli lider Heydər Əliyev bir hakimiyyət ustası kimi, qətiyyətli dövlət başçısı kimi, müdrik siyasətçi, məsuliyyətli vətəndaş kimi, cəsur və tədbirli sərkərdə, Vətəninə və millətini hədsiz məhəbbətlə sevən bir insan kimi, çətin anlarda hər zaman millətinin yanında olmağı bacaran şəriksiz və alternativsiz lider kimi hərtərəfli öyrənilməlidir. Bütün bunlar gənc nəsil üçün xüsusilə vacibdir.

Heydər Əliyev həm də ədalətli bir dövlət başçısı idi. Məhz özü ədalətli adam olduğu üçün hadisələrə də bu kontekstdən yanaşmağı bacarır, dünya ictimaiyyətini, beynəlxalq qurumları və s. ölkəmizin mübtəla olduğu münaqişənin həllində ədalətli olmağa çağırırdı. O, sərt olmağı bacarırdı, insanları səhvlərinə görə cəzalandırırdı, ancaq heç vaxt ədalətsiz qərar qəbul etmirdi. Onun cəzası vicdan və ədalət kateqoriyalarının həmişə, hər yerdə və hər bir şəraitdə prinsipial qələbəsinə təmin etmək kimi nəcib və sosial-mənəvi missiyaya hesablanmışdı. Bütün bunlar Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrlərdə də açıq-aşkar hiss edilirdi. Ulu öndərin öz sözləri ilə desək: "Dövlət inamsızlıq üzərində qurula bilər, ədalətsizlik üzərində yox" (Əliyev, H., 2006).

Azərbaycan xalqı, onun ayrı-ayrı nümayəndələri Heydər Əliyevi haqlı olaraq, xilaskar adlandırırlar. Əlbəttə, ona görə haqlı deyirik ki, təkcə elə ötən əsrin 80-90-cı illərində xalqımızın məruz

qaldığı xarici irtica və daxili destabilillik faktoru necə böyük bəlalardan xilas olduğumuzdan xəbər verir. Bu xilasın başlıca səbəbi isə Heydər Əliyevin daim öz xalqı ilə birlikdə olması idi. 1994-cü ilin “məşhur” oktyabr hadisələri zamanı Ulu öndərin “...İndi bizim hamımız üçün çox həlledici məqamdır, həlledici dəqiqədir. Kim Azərbaycana doğrudan ürək yandırarsa, bu həlledici dəqiqələrdə bizimlə olmalıdır. Sizinlə görüşmək istəyirəm, sizdən kömək gözləyirəm” sözləri ilə ifadə olunan xalqa müraciətindən bir saat keçməmiş, Prezident Sarayının qarşısındakı meydanda yüz minlərlə insan dənizi kükrəyirdi. Heydər Əliyev-Xalq, Xalq-Heydər Əliyev birliyinin qüdrəti və qüvvəsi bircə bu faktla isbat edilir (Əliyev, H. 2005).

Ulu öndər Heydər Əliyev zaman-zaman qəbul etdiyi tarixi qərarları ilə, sözün əsl mənasında, yeniləşməkdə olan müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusuna çevrildi. 1994-cü il sentyabrın 20-də ölkənin tarixində son dərəcə tələpəli bir hadisə baş verdi. Azərbaycan dövlətinin və xalqının firavan və xoşbəxt həyatının zəmanətinə çevrilmiş, sürətli inkişafa və tərəqqiyə, müstəqilliyin dönməzliyinə və təhlükəsizliyinə təminat verən, neft müqaviləsi – “Əsrin müqaviləsi” imzalandı.

Məhz Ulu öndərin qətiyyəti, iradəsi və cəsarəti sayəsində Azərbaycanın “qara qızılı” bu millətin ağ günlərinin tarixini yazmağa başladı. Ulu öndərin öz sözləri ilə desək: “Azərbaycanın böyük neft və qaz sərvətlərinə malik olması bizim xalqımızın xoşbəxtliyidir və bu gün, eləcə də gələcəkdə xalqımızın yaxşı yaşaması üçün, ölkəmizin inkişaf etməsi üçün ən əsas amildir”. Bu sözlərin müəllifi ölkəsinin karbohidrogen ehtiyatlarını strateji xammaldan böyük siyasətin, dünyada gedən integrasiya proseslərinin, milli təhlükəsizlik konsepsiyasının faktoruna çevirməyi bacardı. Tarixən ayrı-ayrı dövlətlər, eləcə də bütövlükdə bəşəriyyətə bir çox müsibətlər yaşatmış “qara qızıl” məhz Ulu öndərin düşünülmüş, ağıllı taktiki addımları sayəsində dünyanın transmilli neft korporasiyaları Bakıda toplaşdı. Bir müddət sonra isə Ümummilli liderin minbir zəhməti sayəsində Bakı-Tbilis-Ceyhan ixrac boru kəməri reallığa çevrildi ki, bunun da sayəsində bir vaxtlar çoxlarına xəyal kimi görünən “üç dəniz əfsanəsi” gerçəkləşdi. Beləliklə də, Azərbaycan dövləti regionda sülhün dayağına, qədim tarixə malik Bakı şəhəri isə əməkdaşlıq “paytaxt”ına çevrildi və Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan neftini Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin prinsipial maraqlarına uyğun işlətmək kimi çətin bir missiyanın öhdəsindən bacarıqla gəldi.

Məhz bu dövrdən etibarən Azərbaycan Respublikası bütün sosial-iqtisadi istiqamətlərdə sürətlə inkişaf etməyə başladı. Tezliklə ölkədə siyasi-iqtisadi sabilliyi təmin edən Ulu öndər ölkəyə rəhbərlik etdiyi əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, müstəqil Azərbaycanda da elmin, təhsilin hamisinə çevrildi. Dövlət rəhbəri və siyasətçi kimi bütün müsbət xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən Heydər Əliyev çox düzgün olaraq elm-təhsil sahəsinə xüsusi diqqət göstərirdi.

Ayındır ki, bir milləti məhv etmək üçün onun elmini, təhsilini məhv etmək kifayətdir. Məhz bu kontekstdən yanaşdıqda, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etdi. Ölkəyə rəhbərliyin ilk illərində sürətli iqtisadi inkişafın təmin edilməsini, Azərbaycanın dünyaya yaxından integrasiya olunmasını, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə çevrilməsini əsas məqsəd kimi seçən Ümummilli lider ölkədə təhsil islahatları aparılmasının zəruriliyini vurğulayaraq, hər bir inkişafın elm və təhsildən asılı olduğunu qeyd edirdi. Ulu öndərin öz sözləri ilə desək: “Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərindən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir”.

Müşahidələr göstərir ki, həqiqətən də belə bir prinsipin seçilməsi Azərbaycanda təhsil siyasətinin əsas qayəsini təşkil etmişdir. Son dövrlər həyata keçirilən islahatlar proqramına əsasən fəaliyyətin prioritet istiqamətlərinə diqqət yetirdikdə, Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının nə qədər fundamental bir konsepsiya olduğu aydınlaşır.

Məlumdur ki, milli intibahın təminatında başlıca vasitə sayılan elm və təhsil cəmiyyətdə bir çox problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Dünyəvi təhsilə integrasiya yolunu seçən Azərbaycan Respublikasında müstəqilliyin bərpasından sonra bu strateji sahəyə milli təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi xüsusi diqqətin yetirilməsi bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ölkədə elm və təhsil problemləri ümumi inkişaf və dövlət siyasəti ilə vəhdət təşkil edir. Tərəqqiyə gedən yolda uğurlar qazanmaq isə dünyanın sivil dövlətləri ilə diplomatik əlaqələrin yaradılması, sosial-iqtisadi, mədəni, elm-təhsil və digər sahələrdə beynəlxalq norma və tələblərə uyğun əməkdaşlığın qurulması zəruridir. Bunun üçün də xüsusilə strateji əhəmiyyətə malik olan təhsil sistemində köklü islahatlar aparılması Azərbaycan dövlətinin ali məqsədinə çevrilmişdir. Bu mənada Ulu öndər Heydər Əliyevin respublikaya

rəhbərlik etdiyi həm birinci, həm də ikinci dönməndə reallaşdırılan təhsil siyasətinin müxtəlif aspektlərini araşdırmaq üçün bu strateji əhəmiyyətli sahənin dünənə və bugünə diqqət yetirmək kifayətdir.

Bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda elm və təhsillə bağlı siyasəti artıq real şəkildə özünün müsbət təzahürünü göstərməkdədir. Belə ki, Ulu öndər bu sahələrə xüsusi həssaslıqla yanaşmış və daim qayğı göstərmişdir. Ümummilli lider öz çıxışlarında da dəfələrlə təhsilin mürəkkəb və olduqca vacib bir sahə olduğunu vurğulayaraq qeyd etmişdir ki, “təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sisteminə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır”.

Tarixi reallıqlardan aydındır ki, Heydər Əliyev SSRİ dövründə, yəni Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi ötən əsrin 70-80-ci illərində də bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlamış, eləcə də xalqımızın unudulmaz oğlunun rəhbərliyi ilə təhsil sistemində ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir. 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında” və 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində Azərbaycanda orta ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 3 dəfə genişləndirilərək 765-dən 2117-yə çatdırılmışdır. Bu da yüzlərlə ucqar yaşayış məskənlərində orta ümumtəhsil məktəblərinin açılışı, minlərlə azyaşlının təhsilə cəlb edilməsi demək idi.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənarda qoymamış, o cümlədən elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Ölkə başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Məsələn, 2002-ci il oktyabrın 4-də ölkə başçısının imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” sərəncamı milli elm və təhsil sisteminin inkişafında vacib amillərdən biri kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev şəxsiyyəti gənc nəslin mənəvi tərbiyəsində nümunədir // Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Xəbərləri, 2005, №5, s.370-375
2. Heydər Əliyev iradəsi və əqidə saflığı mənəvi tərbiyənin inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir // Bakı Universitetinin Xəbərləri, 2006, №3, s. 144-148
3. Heydər Əliyev dühası sönməzdir / Aspirantların və gənc tədqiqatçıların XI Respublika elmi konfransının materialları, BDU, 2006, s.309
4. Böyüən nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsində Heydər Əliyev irsindən istifadə // İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə, 2007, №1, s.61-66
5. Heydər Əliyev ləyaqətliyi yetişən nəslə nümunədir // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. 2007, №5, s.329-333
6. Yetişən nəslin milli-mənəvi tərbiyəsində Heydər Əliyev nümunəsindən istifadənin imkanları // Elmi əsərlər, 2007, № 2-3, s. 188-191

ÖZBEK HALKININ BÜYÜK DOSTU

Cumali Şabanov

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universitetinin dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The article talks about the general leader of the Azerbaijani people, Haydar Aliyev. The article talks about the friendship of the Uzbek and Azerbaijani peoples, the development of independent Azerbaijan and Haydar Aliyev's great historical services in strengthening the friendly relations between Uzbekistan and Azerbaijan and his place among world leaders.

Key words: national leader, Heydar Aliyev, Azerbaijan, economic and social sphere, national movement, democratic value, turkish speaking countries, bilateral relationship, OSCE (Organization for Security and Cooperation in Europe)

Резюме

В статье рассказывается о лидере азербайджанского народа Гейдара Алиеве, о дружбе узбекского и азербайджанского народов, о развитии независимого Азербайджана, большие исторические заслуги и роли Гейдара Алиева в укреплении дружественных отношений между Узбекистаном и Азербайджаном и месте его среди мировых лидеров.

Ключевые слова: общенациональный лидер, Гейдара Алиеве, Азербайджан, социально-экономическая сфера, национальное движение, демократические ценности, тюркоязычные страны, национальные интересы, ОБСЕ (Организация Безопасности и Сотрудничества Европы)

Dünyaca ünlü dirayətli, güclü, müdrik bir şəhsiyyət, Azərbaycan halkının Milli Lideri Haydar Aliyev hakkında söz söylərkən ünlü tarihçi, tanınmış rus politikacısı, yazar Roy Medvedev'den öte ne söylənebilir ki.

Ben 1970 yıllar üniversitede okurken Haydar Aliyev'in Azərbaycan'daki yürüttüğü siyaseti heo izlerdim. Orada yapılan tüm gelişmeler ve değişiklikler beni çok ilgilendirirdi. Çünkü Azerbaycan artık benim de Anayurdum, Anavatanım” olmuştu ve benim de Azerbaycan'la ilgili çok hatıralarım vardı.

1965 yılının nisan ayında biz ailemizle beraber Özbekistan'dan Azerbaycan'a göç ettik. 1965 senesinin bir eylül tarihinde ben Azerbaycan devletinin Sabirabad ilçesine bağlı Fizuli Mamadabad köyünde birinci sınıfta okumaya başladım. Ama 15 ekim 1965'te biz yeniden Özbekistan'a geri döndük. Ama Nizami Gencevi, Nesimi, Samet Vurgun, Süleyman Rüstəm, Nabi Həzri şiirlerini “Kroğlu”, “Ustatname”, “Kaçak Nabi”, “Asli ve Kerem”, “Yaralı Mahmud” gibi destanları halen unutmadım, ezberleyebilirim.

Azerbaycan'da Özbeklere özel bir saygı ve ilgi olduğu gibi Özbekistanda'da da Azerbaycanlılara saygı ve ilgi var olduğunu hepimiz biliyoruz. Azerbaycanlılar ve özbekler birbirlerine hep “kardeş” derler. Özbek ve Azerbaycan halkları uzun süredir ortak değer ve gelenekler temelinde yaşamaktadırlar ve tarih boyu iki halkın kültür, sanat, edebiyatları birbirini etkilemiş, birbirini zenginleştirmiştir. Milletlerimiz son asırda bazı zor sınavlarda, imtihanlardan geçmiş, fakat tüm bu zorlukları, acıları her zaman hep beraber atlatmış, birbirilerinin göz yaşlarını silmiş, yaralarını sarmışlar. Tarih boyu beraberce yaşadığımız acılar, tatdığımız sevinçler yüzyıllara boyu baki olan dostluğumuz, kardeşliğimiz daha da pekişmiş, daha sıkı bağlarla birbirimize sıkı bağlanmamıza neden olmuştur.

Özbekistan ile Azerbaycan arasındaki dostane ilişkilerin pekişmesinde hiç şüphe yok ki Haydar Aliyev'in büyük tarihi hizmetleri vardır. Bu yüzdendir ki, Azerbaycan halkının büyük evladı Haydar Aliyev ile her zaman gurur duyuyoruz. Özbekistan'da saygıyla anılıyor.³

Bugün Özbekistanda yaşayan her bir özbek vatandaşı, Milli Lider Haydar Aliyev'in Özbekistan'a saygılı davrandığını ve her durumda bu kardeş ülkeyi desteklediğini çok iyi biliyorlar.

SSCB zamanında Özbek halkının büyük ve saygıdeğer evladı Şarof Raşidov ve Azerbaycan halkının büyük değerli evladı Haydar Aliyev arasında güvene dayalı, güçlü ve samimi bir dostane ilişki vardı. Onlar sık sık iletişim kurardılar, çeşitli karmaşık devlet sorunlarını birlikte çözerlerdi. Onların aileleri arasında da çok samimi, dostane ve kardeşçe ilişkiler de mevcuttu.

Hepimize malumdur ki, 1983 yılında eski Sovyetler Birliyi Bakanlar Kurulunda kurul başkanının birinci yardımcısı olan Haydar Aliyev başkanlığındaki heyet devlet seferi için Moskova'dan Vietnam'a giderken Taşkent'te duraklıyorlar. Bu heyeti Özbekistanın o zamanki Komünist Partisinin genel sekreteri Şaraf Raşidov karşılar. O zamanlar Özbekistan semalarında kara bulutlar dolaşmaktaydı. Tarihte “Özbek işleri” olarak bilinen (pamuk yetiştirme meselesi) bu konuyla ilgili tehlikeyi belirten Haydar Aliyev Şaraf Raşidov'a “dikkatli olun” diye uyarıda bulunmuş, kendi hayatı için tehlikeyi bile göze alarak kardeş halk için bunu yapmıştı. Haydar Aliyev işte böyle bir şahsiyyetti. Zor günde kardeşine el uzatmayı, yardım etmeyi hayatı pahasına göze alan birisiydi.

Tarih boyu türklere düşmanlıkları ile bilinen ermeni milletinden olan Gdlyan ve yardımcısı İvanov başkanlığındaki savcı heyetinin Özbek halkına neler yaptıkları, ne zulümler, hapisler, işgenceler etdiklerini (binlerce insanın hapse atılması, milyonlarca paraların kara yollarla zorla halktan alınarak Moskova'ya götürülmesi) Özbek halkı hala unutmadı.

³ Dunyo” axborot agentligi Shuhrat Temirovning Oqil Umrzoqovich Salimov bilan suhbatı

Böylü bir faciə önceden duyan Haydar Aliyev’in bu konuda Şarof Raşidov’u uyarması özbek halkı için daha da büyük faciənin önünü almış oldu. Ve biz bu iki şəhsiyyət arasında dostluk ve kardeşliğin ne kadar güclü olduğunu görüyoruz.⁴ Ve biz aynı zamanda burada Haydar Aliyev’in de özbek halkına, Özbekistan’a olan sevgisini, saygısını açıq şəkildə görməkteyiz.

1980 yılının haziran ayında “Özbekistan’da Azərbaycan edebiyatı və sənəti günləri” keçirilirdi. Özbekistan Hamza adına Milli Akademik Drama tiyatrosunda da etkinliklər vardı. Azərbaycan’dan Haydar Aliyev gələcəkmiş denildi. O zaman tiyatrodə ben de vardım və hepimiz böyük heyecanla onu bkeleməkteydik. Ama böyük insan Haydar Aliyev gəlmedi. Ama SSCB Halk artisti, Sosialist emək kahramanı Raşit Behbutov Özbek halk şairi Abdulla Aripov’un “Şaraf eli Haydar eli” şiirine bestələnmiş bir şarkıyı okudu. Bu şiirde Haydar Aliyevlə ilgili o kadar güzel ifadələr, sözlər, fikirler vardı ki, o şarkının sözlər halə benim hafızamda və şimdiedek o şarkının sözlərini unutmadım. O zamandan başlayaraq ben bu böyük şəhsiyyətin hayatını izləməğe öyrənməyə başladım. Ve bu gün de böyük bir kurula Haydar Aliyev’in hayat yolunu ögənməyə davam ediyorum. Çünki Haydar Aliyevin hayat yolu, bir ekoldür.

Haydar Aliyevlə bağı olan başka bir anıtım da yirminci yüzylın sonlarına dayanır. 1996 yılının 21 ekim tarhinde böyük şəhsiyyət olan Haydar Aliyev ilə görüşməyi Allah bana nasip etti. O sıralarda ben Özbekistan’ın ozamanki cumhurbaşkanı İslam Karimov’un tercümanıydım. Sayın Aliyev o tarhte Özbekistan’da Amir Timur müzesinin açılışına resmi teşriflə bulunuyordu. Bu törene ozamanki Türkiye Cumhurbaşkanı sayın Süleyman Demirel, ozamanki Kazakistan Cumhurbaşkanı sayın Nursulton Nazarbayev, ozamanki Türkmenistan Cumhurbaşkanı sayın Saparmurat Niyazov, ozamanki Kirgizistan Cumhurbaşkanı sayın Askar Akayev və Tacikistan Cumhurbaşkanı sayın İmomalı Rahmonovlar da katılmaktaydılar.

Dirayətli və müdrək lider Haydar Aliyev yüksek boylu, mavi gözlü, güler yüzlü bir insandı. Onun bakişları ilahi bir bakiştı. Her bakişında insanın içinde neler olup bittiğini biliyordu. Ben bunu ilk görüşümde anlamıştım. Bir özelliği yine vardı ki, bu özellik çok insanlarda kolay kolay bulunmaz bir özellikti. Onun hafızası çok güçlüydü. Gördüğünü ve işittiğini hiç unutmazdı. İşte Amir Timur Müzesinin açılışında konuştuğu nutkunu hemen hatırlıyorum. Her bir kelimayı düşünür, onların tekrarlanmamasına dikkat eder musikili bir ahenkte tatlı sesle dinleyenlerin yüzüne dik bakarak konuşurdu. Her bir kelimayı ayrı-ayrı vurgulardı. Haydar Aliyev açılış töreninde çok anlamlı, dikkat çekici, konuşma yaptı. Konuşmadan önce son dakikaya kadar konuşmasını dikkatle gözden geçirirdi. Bir kez daha konuşma metninin her sayfasını gözden geçirdi. O, konuşma yaparken her zaman nutkunda netleşmiş cümleler kurar, fikrini daha da pekişmiş, açıq, aydın şəkildə ortaya çıkaran sözcükleri seçerdi. Böyle güzel anlamlı, yüreklere dokunucu konuşmayı ancak sayın Aliyev yapabiliirdi.

Konuşma yaptıktan sonra sayın sayın Aliyev müzenin hatıra defterine yüreginden gelen samimi sözlerle bir hatıra notu da yazdı. İşte sayın Aliyev’in müzede yazdığı hatıra sözleri: **“Emir Timur Müzesi ile derin bir heyecan ve böyük bir saygıyla tanıştım. Müze sergileri, Özbek halkının böyük devlet adamı, emiri ve böyük evladı Emir Timur hakkında tam bilgi vermektedir. Özbekistan halkına çok teşekkür ederim. Emir Timur’un tarihi mirasına dikkat ve saygıyla bakmak, yüksek bir maneviyat ve hikmet belirtisidir.”**⁵

Böyük tarihi şəhsiyyət olan Haydar Aliyevlə ilgili başka bir anımı da sizlərlə paylaşmaq istiyorum. Mayıs 1997’de Kazakistanın başkenti Almaatadan Akmola’ya taşındı. 10 Aralık 1997’de Kazakistan’ın başkenti ilan edilen Akmola adı Astana adına değıştirildi. Bu nedenle yeni başkentte güzel bir tören yapıldı. Bu törene Rusya, Ukrayna, Türkmenistan, Türkiye ve başka birçok ölkelerden cumhurbaşkanları, başbakanlar davet edilmişti. Onların arasında Azərbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev de vardı. Ben orada Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov, Azərbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev və Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel görüşmelerinde tercümanlık yapıyordum. Törende Haydar Aliyev harika bir konuşma yaptı. Konuşması açıq, düzgün bir şəkildəydi. O, söz ustalığı ve bilgisiyə ben dahi her kesi kendisine hayran bıraktı. Hiç sesini yükseltmedi, daha

⁴ Dunyo” axborot agentligi Shuhrat Temirovning Oqil Umrzoqovich Salimov bilan suhbatı

⁵ Temuriylar tarixi davlat muzeyi dasxatlar ko’rgazmasidan

ağır şəkildə, tarixi doğrultulara dayanaraq, smimi, içten cümlülür kurarak konuşmasını yaptı. Konuşma bittiğinde salondaki bütün insanlar dakikalarca ayakta alkışladılar.

Azərbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Aliyev'in 18-19 Haziran 1997 tarihlerinde Özbekistan'a yaptığı resmi sefer, Özbekistan ve Azərbaycan devletleri arasındaki ilişkilerin gelişmesinde yeni bir aşama, yeni bir tarih oldu. Bu ziyaret çerçevesinde 19 anlaşma imzalandı. Teşrif sırasında Azərbaycan Cumhurbaşkanı Milli Lider Haydar Aliyev'e Mirzo Ulugbek adındaki Özbekistan Milli Üniversitesi'nden fahri doktora ünvanı verildi. Üniversitede yaptığı konuşmasında Haydar Aliyev Özbek halkına Sovyet sisteminin karanlık günlerindeki yaptığı eziyetleri anlattı. Özellikle Cumhurbaşkanı İslom Karimov'a kimseler bilmeyen ve bizzat kendisi tanık olduğu “Kreml”inin kanlı eliyle Özbekistan'a ne yaptıklarını ve ne yapmak istediklerini anlattı. İşte bu onun Özbek halkını ne kadar saygı ve sevgi gösterdiğinin başka bir kanıtıydı.

Türkiye Cumhuriyetinde 18-19 Kasım 1999'da İstanbul Güvenlik Konseyi toplantısı gerçekleştirilmekteydi. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın İstanbul'daki zirvesinde 21. yüzyılda Avrupa'da güvenlik ve işbirliğini güçlendirmenin eni ilkeleri belirlendi. Bu tarihi zirve toplantısına Azərbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Aliyev de katıldı ve konuşma yaptı. Alfabe sıralamasına göre 54 ülkenin katılmış olduğu zirve toplantısında Azərbaycan Cumhurbaşkanı'nın konuşması ilk sıralardaydı.

Haydar Aliyev konuşmayı Azərbaycan dilinde yaptı. Tercümanlar bazı yerlerde yanlış çeviri yaptılar ve hiç hoş olmayan bir durum ortaya çıktı. O zaman Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov bana: “Sen Azərbaycan dilini biliyorsun tercümeyi sen yap” diye beni danışmanı Kahraman Rustamoviç Rahmonov'la tercümanlar odasına gönderdi ve ben Sayın Haydar Aliyev'in konuşmasını türkçeye çevirdim. Zirvede ara verildiği zaman Azərbaycan heyetinden Abbas Abbasov bana Aliyev adına teşekkürlerini bildirdi. Bu hatıraları ben hiç bir zaman unutmadım ve unutmayacağım.

Azərbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Aliyev'in Azərbaycanın gelişmesinde çok büyük hizmetleri vardır. Bununla beraber Haydar Aliyev Azərbaycanda yaşayan diğer halklara da saygı gösterirdi. Haydar Aliyevin bir sözü vardır ve ben bu sözleri hep hatırlar, tekrarlarım: **Devlet, ülke ne kadar çok milleti birleştirirse, o kadar zenginleşir, çünkü onlardan her biri dünya kültür ve medeniyetine katkıda bulunmaktadır**”.

Ayrıca şunu belirtmek istiyorum ki, Azərbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Aliyevin ve Azərbaycanın bugünkü ideri İlham Aliyev'in Ahıskalılara, onların Azərbaycan'a alınmasına, vatandaşlık verilmesine ve kendilerini saygıdeğer bir insan olarak ,bir vatandaş olarak gururla Azərbaycanda yaşamalarına yaptıklarını Ahıskalılar hiç bir zaman unutmayacaklar ve minnetle anacaklardır. Ben bir ahıska türkü olarak buna şahidim ve bu konuda birçok kitaplar yazıldı ve hala çok yazılacaktır.

Bugün Özbekistan Cumhuriyetinde kırk binden fazla Azerbaycanlı soydaşlarımız yaşamaktadır. Bağımsızlık yıllarında burada yaşayan Azerbaycanlı vatandaşlarımızdan kırktan fazlası Özbekistan devletinin en yüksek ödüllerine layık görüldü. Ödül sahipleri arasında devlet adamı Aydın Azimbekov, film yönetmeni Firudin Safarov, kültür sanat temsilcileri Kevkyab Aliyeva, İlhom Abdullayev, Yusuf Aliyev ve birçok kardeşlerimiz var .

Milli Lider Haydar Aliyev hakkında o kadar yazmak istediklerim var ki. Ama ne yazık ki, koşullarımız kısıtlı ve ben makaleyi dünyaca ünlü insanların Azərbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Aliyev hakkındaki fikirleriyle bitirmek istiyorum.

Eski Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac: “Bu olağanüstü lider Azərbaycan'ı refaha kavuşturdu”⁶

İngiltere eski Başbakanı Tony Blair: “Haydar Aliyev Azərbaycan'ın büyük bir lideriydi. Kriz sırasında ülkesine istikrar getirdi. Azerbaycan halkı onun bıraktığı mirasla gurur duymalıdır”⁷.

Bugün Azerbaycan halkı ve Özbek halkı arasındaki ilişkilerimiz liderlerimiz İlham Aliyev ve Şevket Mirziyoyev başkanlıklarında daha da gelişmektedir. Azerbaycan-Özbekistan devletleri ve halkları arasındaki dostluk, kardeşlik ilelebed ebedidir, bakidir.

⁶ “Dunyo” axborot agentligi Shuhrat Temirovning Oqil Umrzoqovich Salimov bilan suhbatı

⁷ “Dunyo” axborot agentligi Shuhrat Temirovning Oqil Umrzoqovich Salimov bilan suhbatı

Timur Devlet Tarihi Müzesi'nin elyazmalar sergisinde

С губернских выборов вынесено и
большого успеха означенным с
музыкой великой Амира Абулхана.
Именно так созданы государственные
полные представления от Амира
Абулхана — выданы, выданы, выданы
Абулхана, выданы, выданы, выданы
Абулхана, выданы, выданы, выданы.

Визиток сначала карточка Гусевкина.
Перенесен, главный список оприходован
к запискам ксерокопированного
Делового Печенкина, размещенного
высокой ксерокопированного и сфотографированного.

To the President of the American Society
 of Engineers

Two days hence

22/b-96

J. K. K. K.

Чуқур ҳаяжон ва катта ҳурмат ила улуғ Амир Темур музейи билан танишдим. Музей экспонатлари буюк давлат арбоби, саркарда, ўзбек халқининг улуғ фарзанди Амир Темур ҳақида гулақонли маълумот беради. Ўзбекистон халқига катта раҳмат. Амир Темурнинг тарихий меросига авайлаб, ҳурмат билан қараш юқори маънавият ва донолик белгисидир.

Озарбайжон Республикаси
Президенти Гейдар Алиев

22.10.96.

Kaynaklar

1. Viktor Andriyayev Xusaynbola Miralamov. Ajoyib kishilar hayoti: Aliyev. Toshkent “O’zbekiston” 2010
- 2..https://dunyo.info/uz/site/inner?slug=o%E2%80%98zbekiston_ham_ozarbayjon_ham_buyuk_farzandlari_sharaflangan_yurtlardir-izW sayti
3. “Dunyo” axborot agentligi Shuhrat Temirovning Oqil Umrzoqovich Salimov bilan suhbat
4. Temuriylar tarixi davlat muzeyi dasxatlar ko’rgazmasidan
5. Азербайжански Республика в содружестве независимых государств. Баку, 2001
6. Азербайжан.Историко-этнографический очерк.Боку,1998
7. Самедзаде. Этапы большого пути .Экономика Азербайжана за полвека, ее реали перспективы. Баку, 2004.

(Bu makalenin hazırlanmasında büyük yardım gösteren Özbekistandaki Haydar Aliyev adına Azerbaycan Kültür Merkezinin başkanı Samir Abbasov'a teşekkür ederim).

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN ELMİNİN İNKİŞAFI

Nizami Məmmədov Tağısoy
Bakı Slavyan Universiteti,
filologiya elmləri doktoru, professor

Summary

The national leader of the Azerbaijani people, Heydar Aliyev, both in the first period of ruling Azerbaijan (1969-1983), when he was the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, and when he became the President of the Republic of Azerbaijan at the insistence of the people, paid close attention along to, the field of science development. According to academician Irada Huseynova, July 14, 1969 is the beginning of a new era in the development of Azerbaijani science. Despite the rule of the country by the communists of the USSR, Heydar Aliyev, even in these difficult years, managed to pay attention to the development of scientific areas in the system of the Academy of Sciences in the Azerbaijan SSR. The return of Heydar Aliyev to the political leadership of Azerbaijan during the years of independence gave impetus to a more purposeful assimilation and formation of scientific branches in the Republic.

Getting acquainted with the materials, articles, as well as books on this topic, we came to the conclusion that Heydar Aliyev in all his political activities encouraged employees of scientists from leading institutions that were part of the country's Academy of Sciences by any means possible. About this, along with other sources, we find a lot of valuable materials in the fundamental book "The Azerbaijan National Academy is our national treasure - we must preserve it", which reflects the opinions and observations of many well-known Azerbaijani academic scientists, such as M. Kerimov, N. Juliyev, J. Aliyev, J. Kiliev, A. Nadirov, A. Alizade and many others. Others.

Key words: *Ruling years science, development problems, comprehensive study.*

Резюме

Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев как в первый своего период правления Азербайджаном (1969 – 1983), когда находился на посту Первого секретаря ЦК КП Азербайджана, так и когда он по настоянию народа, вернувшись на родину, стал Президентом Азербайджанской Республики, уделял самое пристальное внимание наряду с другими сферами, сфере развития науки. По мнению академика Ирады Гусейновой 14 июля 1969 года – начало новой эпохи в развитии азербайджанской науки. Это, несмотря на правление страной коммунистов, Гейдар Алиев и в эти трудные годы сумел обратить внимание развитию научных направлений в системе Академии Наук в Азербайджанской ССР. Возвращение Гейдара Алиева в политическое руководство Азербайджана в годы независимости дало толчок более целенаправленному усвоению и формированию научных отраслей в Республике.

Знакомясь с материалами, статьями, а также книгами, посвященными этой теме, мы пришли к заключению о том, что Гейдар Алиев в своей политической деятельности любыми возможностями поощрял сотрудников и учёных ведущих институтов, входящих в систему Академии наук страны. Об этом, наряду с другими источниками, мы находим много ценного в фундаментальной книге «Азербайджанская национальная академия – наше национальное достояние – мы её должны сохранить», где нашли отражение мнения и наблюдения многих известных азербайджанских учёных-академиков, таких, как М. Керимов, Н. Кулиев, Дж. Алиев, Дж. Кулиев, А. Надиров, А. Ализаде и др.

Ключевые слова: *годы правления, наука, проблемы развития, комплексное изучение.*

Elm mədəniyyətin xüsusiyyətlərinin ən mühüm təyinedici həlqəsi olmaqla, həm də onun başlıca dinamik komponentlərindən biri olmuşdur. Elmin inkişafına pozitiv təsir göstərən ən vacib dünyagörüşü maarifçiliyin yaranması və formalaşması ilə bağlıdır. Türk xalqlarının həyatında elmə maraq hələ Əbu Nəsr Əl-Fəridən (870-950) başlayaraq prioritetli yanaşmaya çevrilmişdi. Bir qədər sonralar ümumtürk yazılı ədəbiyyatın nümayəndələri Yusuf Balasağunlunun (1017-1077) “Kutadqu-bilik”, Şeyx Əhməd Yügnəkinin (XII əsr) “Hibətül-həqaiq” (“Həqiqət çantası”) poemalarında elmi biliklərə yiyələnmə ön plana çıxarıldı. Yügnəki yazırdı:

Xoşbəxtliyin yolu bilikdən keçir,
“Biliyə yiyələn, xoşbəxt ol” deyir.
Bilikli kişidir zərə bərabər,
Avamınsa ömrü hədərdir, hədə.
Alim ölsə, yaşayacaqdır adı,
Ölüyə bənzəyər avam həyatı.

İntibah ədəbi-fəlsəfi dünyagörüşünün ünlü nümayəndəsi Şeyx Nizami isə deyirdi:

Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs,
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz.

Yaxud:

Hər uca rütbədən bilinir fəqət,
Alimin rütbəsi ucadır, əlbət.

Nümunə gətirdiyimiz bu tipli deyimlər, heç şübhəsiz ki, Heydər Əliyevin siyasi baxışlarında daim aparıcı yer tuturdu. Heydər Əliyev Azərbaycan ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi həyatının elə bir sferası yox idi ki, onunla bağlı dəyərli fikirlər səsləndirməsin. Bu baxımdan o, elmin inkişafına daim prioritet mövqedən yanaşırdı. Çünki Heydər Əliyev elmi mədəniyyətin dominantı və başlıca həlqəsi kimi nəzərdən keçirməklə onu da yaxşı bilirdi ki, mədəniyyət elmsiz özünün baza olaraq sosial funksiyasını yerinə yetirə bilməz [6]. Və eyni zamanda ulu öndər onu da nəzərə alırdı ki, elm rəşadət fəaliyyətinin başlıca vasitəsi olmaqla elmi təfəkkürün, gerçəkliyə münasibətdə qanunların təhlili, onların həyatla əlaqəsi kontekstində intişar tapar, inkişaf edə bilərdi.

Heydər Əliyevin çoxsaylı çıxış, məruzə, material və kitablarında onun elmə, alimə daim yüksək dəyər verdiyinin şahidi oluruq. Çünki bu, Heydər Əliyevin özünün zəngin elmi təfəkkür sahibi olması, fəaliyyətinin elmi prinsiplər üzərində qurulması, öz intellektual potensialına arxalanması ilə bağlı olmuşdur [3, s. 11].

Digər sahələrdə olduğu kimi, Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Azərbaycanda bədii ədəbiyyatın və ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafı, yazıçı və alimlərin yaradıcılıqla məşğul olmaları üçün ardıcıl tədbirlər həyata keçirilmiş, görkəmli şair və yazıçılara həsr olunmuş yubiley tədbirləri ədəbi-mədəni həyatımızın atributlarına çevrilmişdi. Nəsiminin 600 illik, N.Nərimanovun 100 illik, Nizaminin 840 illik, C.Cabbarlının 70 və 80 illik, S.Vurğun və S.Rüstəmin 70 illik, Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyləri məhz həmin illərdə Heydər Əliyevin şəxsi qayğısı, yüksək təşkilatçılıq məharəti sayəsində keçirilməklə Azərbaycan mədəniyyətinin böyük bayramına çevrilmişdi [3, s. 28 – 29].

Elmin mühüm ictimai fikir, o cümlədən ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq elminin ictimai fikir sahəsində keçdiyi yolun özünəməxsusluqlarını H.Əliyev yaxşı bildiyindən onu elmi obyektivliyə əsaslanan müasirlik duyğusu ilə təhlil edirdi [5, s. 5].

Ona da qeyd edək ki, indiyə qədər hazırlanmış “Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Heydər Əliyev və Azərbaycan incəsənəti”, “Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələləri”, “Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili”, “Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir – onu qoruyub saxlamalıyıq”, “Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti”, “Heydər Əliyev və ədəbi-tarixi proses”, “Heydər Əliyev ədəbiyyatı və ədəbiyyat” və s. kimi digər çoxsaylı kitablarda ulu öndərin humanitar elmlərin inkişafına dəstəyi və onlarla bağlı söylədiyi dəyərli fikirlər bu gün də bu sahənin ən mühüm magistral xətlərini özündə əks etdirməkdədir.

Azərbaycan elminin inkişafını və onun dünya elminə inteqrasiyasını daim diqqət mərkəzində saxlayan Ulu Öndər Heydər Əliyev alimlərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına da qayğı ilə yanaşırdı... Ölkəmizdə elmin bütün sahəsinə rəhbərlik edən, Azərbaycan elminə cavabdeh olan tək təşkilat kimi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının nüfuzu daha yüksək bir səviyyəyə qaldırıldı [1, s. 101 – 102].

İsmayıl Hacıyev və İsa Həbibbəyli “Heydər Əliyev və Naxçıvanda elmin inkişafı” adlı məqalədə isə belə bir fikri daha çox vurğulayırlar: “Azərbaycanda məqsədyönlü, düşünülmüş regional elmi proqramın hazırlanması və həyata keçirilməsi Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərindən biridir...”

Regional Elmi Mərkəzin əsas vəzifəsi Naxçıvan Muxtar Respublikasının təbii xammal ehtiyatlarının kompleks şəkildə öyrənilməsi və səmərəli istifadə olunmasının elmi əsaslarının işlənilməsi, hazırlanmasından, Muxtar respublikanın, sosial-iqtisadi inkişafını, tarixini, arxeoloji, epigrafi, etnoqrafik və folklor abidələrini öyrənməkdən ibarət idi [2, s. 112].

Heydər Əliyevin elmə verdiyi dəyəri ön plana çəkən müəlliflərin əksər hissəsinin belə bir fikri də diqqət çəkir ki, dünyanın böyük ulu və əzəmətli xalqları, yaranmış geosiyasi situasiyalarda müdriklik zirvəsi fəth etmiş öz liderlərinə, qalib-sərkərdələrinə xalqı öz ardınca apara biləcək milli ideyalara sadıq olan ictimai-siyasi xadimlərə borcludur. Bu yöndə sübut üçün İradə Hüseynova fransız yazıçısı Emil Zolyadan iqtibas gətirib Heydər Əliyevlə bağlı mülahizələrini aşağıdakı kimi əsaslandırmışdır: “Bəşəriyyəti həqiqətə, ədalətə və xoşbəxtliyə yalnız elm gətirib çıxara bilər”. Heydər Əli-

yev bilirdi ki, elm bəşər övladının həyatının yüksəlməsinin ən mühüm aparıcı qüvvəsidir, daim qloballaşan dünyanın stabil inkişafında onun dərinləşməsinə təmin edə bilər. Eyni zamanda o, bunu da yaxşı bilirdi ki, ictimai həyatın və xalq təsərrüfatının, texnologiyanın, bu texnoloji inkişafdan gələn törəmə yeniliklərin heç bir sahəsi elmi biliklərin, texnika və texnologiyanın minilliklər ərzində ortaya çıxması onlar olmadan mümkün deyildir.

1997-ci ildən başlayaraq Heydər Əliyev Azərbaycanda elmin inkişafının strategiyasının aparıcı müddəalarını müəyyənləşdirmək və bu müddəaların reallaşdırılması ilə bağlı zəruri vəzifələri göstərməklə öz mövqeyini ortaya qoyurdu [4].

Heydər Əliyev ölkənin elmi potensialının möhkəmləndirilməsi, orta və ali təhsil sistemi səviyyəsinin yüksəldirilməsini milli inkişafın ən mühüm tərkib hissəsi kimi fərqləndirməklə bu istiqamətə daha böyük diqqət yetirirdi... Heydər Əliyev Azərbaycanda elm siyasətinin əsaslarını elə uğurlu şəkildə qurmuşdur ki, həmin siyasət bu gün də davam etməkdədir [7].

Qeyd etdiklərimiz göstərir ki, Heydər Əliyevin alimlər ordusuna və Azərbaycan elminə verdiyi dəyər onun birbaşa Azərbaycana olan sonsuz məhəbbətindən irəli gəlirdi. Bu, onun vətəndaşlıq yanğısı, xalq sevgisi ilə bağlı idi. Heydər Əliyevin yüksək siyasi dünyagörüşü, dövlət başçısı olaraq tədbirli olması, öz xalqına bağlılığı və ona arxalanması, uzaqgörənliyi, vətənpərvərliyi, haqsızlığa qarşı barışmazlığı, məntiqi tənqiddə malik olması, bu və ya digər elm sahələrimizdə mövcud olan geriliklər, fəlsəfi düşüncəsindəki novatorluq, fenomenal yaddaşı, elm sahələrindəki problemləri mahiyyəti üzrə diferensiasiya etməsi, yanaşmalarında induktiv və deduktiv tənqid müstəvisində müvafiq arqumentasiyalardan qidalanma aparıcı nəzəriyyələrə üz tutmaqla ölkəmizdə elmin inkişafını onun yeni daha sınaılmış konsepsiya üzərinə yönəltmə bacarığı öz münbit nəticələrini verə bildi. Heydər Əliyevin Azərbaycan elminin inkişafına verdiyi impuls illər keçsə də, əhəmiyyətini itirməyəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev A. Prezident Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafı // Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir – onu qoruyub saxlamalıyıq. Bakı, “Elm”, 2003, s.99-103.
2. Hacıyev İ., Həbibbəyli İ. (2003). Heydər Əliyev və Naxçıvanda elmin inkişafı // Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir – onu qoruyub saxlamalıyıq. Bakı, “Elm”, s. 111-119.
3. Kərimov M. (2003). Heydər Əliyev fenomeni // Milli Elmlər Akademiyası bizim milli sərvətimizdir – onu qoruyub saxlamalıyıq. Bakı, “Elm”, s. 8-46.
4. Гусейнова И. (2022, 13 июля). Пленум от 14 июля 1969 года – начало новой эпохи в развитии азербайджанской науки. Национальная Академия наук Азербайджана. Институт молекулярной биологии и биотехнологий.
5. Nəbiyev B. (2009). Heydər Əliyev haqqında etüdlər // Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, “Şərq-Qərb”, s. 3-71.
6. Томина Ю.П. Наука как феномен культуры. <https://cyberleninka.ru/article>na...>
7. Велиханлы Н. В основе всех успехов...news.day.az

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA ELM VƏ TƏHSİLİN INKİŞAFINA TÖHFƏSİ

Mahir Səlimov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ağcabədi filialının direktor müavini, f.ü.f.d., dosent

Summary

The article discusses the role of the great leader Heydar Aliyev in the development of national science and education, as well as his contribution to increasing attention to this area during his leadership of Azerbaijan.

It is noted that during the years of leadership of Azerbaijan by Heydar Aliyev, national science and education made a breakthrough in development. Thanks to the professional management system he created, these industries have reached even greater heights. If in the 20th century certain works related to science were carried out in Azerbaijan, but only at the national level, then after the 1970s, its echoes began to spread throughout the world.

Key words: Heydar Aliyev, development, science, education, personality, national leader.

Резюме

В статье рассматривается роль великого лидера Гейдара Алиева в развитии национальной науки и образования, а также его вклад в повышение внимания к этой сфере в период его руководства Азербайджаном.

Отмечается, что за годы руководства Азербайджаном Гейдаром Алиевым национальная наука и образование сделали рывок в развитии. Благодаря созданной им профессиональной системе управления, эти отрасли достигли еще больших высот. Если в XX веке в Азербайджане проводились определенные работы, связанные с наукой, но только на национальном уровне, то после 1970-х годов ее отголоски стали распространяться по всему миру.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, развитие, наука, образование, личность, общенациональный лидер.

Azərbaycanda elm və təhsilin inkişafı həmişə böyük şəxsiyyətlərin sayəsində irəliləyə bilmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin böyük təşkilatçılığı sayəsində Azərbaycan Elmlər Akademiyası dünyada şöhrət qazandı, güclü elmi kadr potensialını yaratdı, maddi-texniki bazasını möhkəmləndirdi. Heydər Əliyevin, özünün qeyd etdiyi kimi, akademiyanın əlli ilinin yarısından çoxu onun həyatı, rəhbərliyi ilə bağlı idi. Onun uzaqgörənliyi məhz elmi prinsiplərə, intellektual potensiala əxalanmasında idi.

Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən, 1969-cu ilin avqustundan respublika elmində cərəyan edən neqativ hallardan narahatçılığını qeyd edərək bildirmişdi ki, “...*Elmi idarələrimizin fəaliyyətində hələ ciddi nöqsanlar vardır. Elmlər Akademiyası, bir sıra sahə elmi idarələri elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi uğrunda, tamamlanmış işlərin istehsalata tətbiqi uğrunda mübarizədə kifayət qədər əzmkarlıq göstərmirlər*” (Xalq qəzeti, 2016).

1997-ci ilin 31 yanvarında Ümummilli Lider Elmlər Akademiyasının rəhbərləri, həqiqi və müxbir üzvləri, aparıcı alimləri ilə görüşündəki çıxışında Elmlər Akademiyasına və onun alimlərinin əməyinə yüksək qiymət verməsi Azərbaycan elminin sabahına inamını və ümidini artırdı.

Ümummilli Liderin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bu ənənəyə sadıq olaraq Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 60 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqdakı çıxışında “... *Bütün dövrlərdə – 70-ci illərdə, ondan sonra, 90-cı illərdə Heydər Əliyevin elmə diqqəti və qayğısı çox yüksək səviyyədə idi. O, çox gözəl bilirdi ki, hər bir ölkənin, hər bir xalqın tərəqqisində elmin inkişafı müstəsna rol oynamasını*” bir daha vurğuladı (Azərbaycan, 2008).

1972-ci ildə gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında və 1973-cü ildə kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında (Əliyev İ., 2015) qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində Azərbaycanda orta ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 3 dəfə genişləndirilərək 765-dən 2117-yə çatdırılıb. Bu da öz növbəsində yüzlərlə ucqar yaşayış məskənlərində orta ümumtəhsil məktəblərinin açılışı, minlərlə azyaşlının təhsilə cəlb edilməsində xüsusi rol oynadı.

Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ-nin ən nüfuzlu təhsil müəssisələrində azərbaycanlıların oxuması üçün göstərdiyi fəaliyyət xüsusi vurğulanmalıdır (“Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında”, 1973). Bu istiqamətdə əsaslı dönüş 1970-ci ildən başlayaraq hər il 800-900 nəfər gəncin Sovetlər İttifaqının o zamankı nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilmələri idi ki, bu da respublikanın milli kadr potensialının daha da gücləndirilməsinə geniş imkanlar yaratdı.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənarda qoymayıb, o cümlədən elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşıb. Ölkə başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirib, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalayıb (Qasımlı M., 2006).

Ulu Öndər Heydər Əliyev təhsilin cəmiyyətin inkişafındakı rolundan danışarkən ... **Bu təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycan yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik insanlar var və onlar cəmiyyətin çox hissəsini təşkil edir kimi fikrini dəfələrlə səsləndirmişdir** (Əliyev H., 2003).

1982-ci ilin sonunda Heydər Əliyevin keçmiş SSRİ-nin təhsil islahatlarına rəhbərlik etməsi ilə ümumtəhsilin inkişafında da müəyyən keyfiyyət dəyişmələrinə gətirib çıxartdı.

Heydər Əliyev 70-80-ci illərdə Azərbaycandan kənarda təhsil almış yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri “Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti” kimi yüksək qiymətləndirmişdir (Əliyev H., 2007).

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonar, cəmiyyətimizin hər bir sahəsində olduğu kimi, təhsil sahəsində də bir canlanma, yeniləşmə nəzərə çarpmağa başladı. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev siyasətin böyük təsiri nəticəsində irəliləyişlər olmuş, orta, orta-ixtisas və ali məktəblərdə struktur dəyişiklikləri baş vermiş, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi quruculuq işləri aparılmış, problemin həlli üçün effektiv üsul və metodların tətbiqi önə çəkilmişdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda təhsilin dünyanın inkişaf tendensiyalarına və beynəlxalq standartlara cavab verən hazırkı səviyyəyə çatmasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləri az olmamışdır. Əvvəldə də qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan təhsilinin, elminin, mədəniyyətinin intibah dövrü 1970-ci ildən başlanılır. İndi ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ümumi, texniki-peşə, orta ixtisas, ali eləcə də əlavə təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi, güclü elmi-pedagoji kadr korpusu öz mənbəyini məhz keçən əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil sahəsində aparılan uzaqgörən və məqsədyönlü siyasətdən almış, həyata keçirilən genişmiqyaslı təhsil quruculuğu işi gələcək inkişafın güclü təməlini qoymuşdur.

Ədəbiyyat

1. Xalq qəzeti. 11 may 2016-cı il
2. “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında” Azərbaycan.-2008.-5 dekabr.-S.2. Bakı, 1972
3. İlham Əliyev (2015). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 60 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqdakı çıxışı. Bakı.
4. Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında, Bakı, 1973.
5. Qasımlı M.C. (2006). *Heydər Əliyev – istiqlal gedən yol: 1969-1987-ci illər*; ISBN, 5-8025-001-00 ; Səhifə, 608.
6. Heydər Əliyev. (2002). Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı.
7. Heydər Əliyev. Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli Sərəncamı
8. Heydər Əliyev milli təhsil nəzəriyyəsinin və yeni təhsil islahatının yaradıcısıdır / Xəbərlər ADPU, № 5, 2007, s.21-27.
9. Azərbaycan Respublikasının təhsil siyasətinin əsas prinsipi / «Pedagoji tədqiqatlar” I Buraxılış, 2000, s. 169-175.

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN VƏ ELMİNİN İNKİŞAFI ULU ÖNDƏRİN ADI İLƏ BAĞLIDIR

Sultanova Xanım

Bakı Slavyan Universiteti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
təbiiyyat işləri üzrə prorektor

Hüseynov Qafar

Moskova Dövlət Universiteti,
filologiya elmləri doktoru, professor
Magistratura şöbəsinin müdiri

Summary

"Year of Heydar Aliyev" will play an important role in conveying to present and future generations the life path of the National Leader, the work he has done for the present and future of Azerbaijan in various fields, and the separate stages of the independence history of modern independent Azerbaijan, which is a masterpiece. The article describes the 100-year history of endless life. From one of the glorious pages of this meaningful life, we will talk about the solid

foundation that a genius personality created for the current era of education, which are the main factors in the future of every country, the development of education and science. The institutions of higher education chosen by the National Leader, including the majors he acquired, had their say in the work he has done for today's Azerbaijan, in the deeper study of the rich history of statehood, and in the presentation of the modern view of Baku by creating the unity of the past and the future. During the period when Heydar Aliyev led Azerbaijan in 1969-1982, he created a fertile ground for the idea of national statehood, which had been stuck in the hearts of our people for years, to become a great driving force in the future. Undoubtedly, it is impossible to cover the steps taken by the genius in the direction of the development of education and science, the solid foundation created within the framework of one article. The successful results of President Ilham Aliyev's efforts in the direction of education and science development, the decrees and orders he signed, and the state programs approved by President Ilham Aliyev, who successfully continued the policy of the Great Leader in all fields, are clearly expressed in the sustainable development of our country.

Key words: *Year of Heydar Aliyev, Order of the President of the Republic of Azerbaijan, national wealth, educational institutions, moral value*

Резюме

«Год Гейдара Алиева» сыграет важную роль в передаче нынешнему и будущему поколениям всеобъемлющих знаний о жизненном пути Общенационального лидера, его неустанной работе, проделанной для настоящего и будущего страны в различных сферах на отдельных этапах истории независимости современного и независимого Азербайджана, который является венцом его творения. В статье описывается 100-летняя история бесконечной жизни. Здесь мы поговорим об одной из славных страниц этой осмысленной жизни - о прочном фундаменте для нынешней эпохи, созданном гениальной личностью для развития образования и науки, являющихся главными факторами будущего каждой страны. Выбранные общенациональным лидером высшие учебные заведения, в том числе приобретенные им специальности, сыграли свою роль в его деятельности во благо сегодняшнего Азербайджана. Они способствовали более глубокому изучению богатой истории государственности, представляя возможность современного взгляда на Баку, где сплелись единство прошлого и будущего. В период, когда Гейдар Алиев руководил Азербайджаном в 1969-1982 годах, он создал благодатную почву для идеи национальной государственности, годами засевавшей в сердцах нашего народа, которая в будущем станет великой движущей силой. Несомненно, в рамках одной статьи невозможно охватить шаги, предпринятые гением в направлении развития образования и науки, а также заложенный им прочный фундамент в этой сфере. Успешно продолжая политику Великого лидера во всех областях, Президент Ильхам Алиев неустанно трудится в направлении развития образования и науки. Подписанные им Указы и Распоряжения, утвержденные государственные программы, способствуют устойчивому развитию нашей страны во всех сферах.

Ключевые слова: *Год Гейдара Алиева, Указ Президента Азербайджанской Республики, национальное богатство, образовательные учреждения, нравственные ценности.*

Dövlət başçısı İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2023-cü il ölkəmizdə “Heydər Əliyev İli” elan edildi. (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı., 2022) Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin zəngin həyat yolunun və müstəsna fəaliyyətinin bütün mərhələləri bir-birini tamamlayaraq öz xalqına sıx bağlılığın, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadiqliyin canlı təəcəssümü oldu. “Heydər Əliyev İli” Ümummilli Liderin həyat yolunun, ayrı-ayrı sahələrdə Azərbaycanın bu günü və gələcəyi üçün gördüyü işlərin, ümumilikdə şah əsəri olan müasir müstəqil Azərbaycanın müstəqillik tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərinin indiki və gələcək nəsillərə çatdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayacaq. Məqalədə bitməyən ömrün 100 illik tarixi vərəqlənir. Bu mənalı ömrün şanlı səhifələrindən birindən- dahi şəxsiyyətin hər bir ölkənin gələcəyində əsas faktorlar olan təhsilin və elmin inkişafı, hazırkı dövr üçün yaratdığı möhkəm təməldən bəhs edəcəyik. Ulu öndər Heydər Əliyev 1939-cu ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra Azərbaycan Sənaye İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti) memarlıq fakültəsində təhsil alıb. Başlanan müharibə ona təhsilini başa çatdırmağa imkan verməyib. O, həmçinin Leninqradda (indiki Sank-Peterburq) xüsusi ali təhsil alıb, 1957-ci ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) tarix fakültəsini bitirib. (Hüseynli, İ. K., 2013)

Ümummilli liderin seçdiyi ali təhsil ocaqları, o cümlədən yiyələndiyi ixtisaslar onun Azərbaycanın bu günü üçün gördüyü işlərdə, zəngin dövlətçilik tarixinin daha dərinədən öyrənilməsində, keçmişlə gələcəyin vəhdətini yaradaraq Bakının müasir görünüşünün təqdimatında öz sözünü dedi. Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə görülən işlər milli özünüdərk duyğularını, ideoloji sistemin keçmiş buxovlarından xilas edərək xalqın tarixi yaddaşının özünə qaytarılması kimi təməl prinsipləri əsasında milli ruhun hədsiz yüksəlişini təmin etmiş, xalqımızın qəlbində illərdən bəri sıxılıb qalmış milli dövlətçilik ideyasının gələcəkdə böyük hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsi üçün münbit zəmin yaratmışdı. Heydər Əliyevin Azərbaycanın gələcəyini

düşünərək uzaqgörənliklə atdığı addımlardan biri də azərbaycanlı gəncləri gələcəyin müstəqil ölkəsi üçün gərəkli ixtisaslara yiyələnməkdən ötrü keçmiş Sovet İttifaqının nüfuzlu ali məktəblərinə göndərmək təcrübəsi kimi dəyərli təhsil ənənəsinin əsasını qoyması idi. Bu yolla Azərbaycanımızın elmi və kadr potensialı yüksəldiyi kimi, xalqımızın milli-mənəvi, əxlaqi dəyərlərinin təbliği də həyata keçirilirdi (Hüseynli, İ. K., 2013).

1969-1982-ci illərdə Azərbaycandakı intibahı şərtləndirən amillərdən biri respublikada təhsilin inkişafına, gəncliyin ana dilində təhsilinə xüsusi diqqətin yetirilməsi olmuşdur. Milli hərbi kadrların hazırlanması da xalqın müstəqil gələcəyini görən Heydər Əliyev üçün böyük əhəmiyyətli məsələ idi. Heydər Əliyevin qərarı ilə 1970-ci illərin əvvəllərində Cəmişid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəb yaradılmışdır. Bu da Ulu Öndərin uzaqgörənliyini göstərir. Çünki o vaxt azərbaycanlılar Sovet ordusunda az təmsil olunurdu. Heydər Əliyev çox istəyirdi ki, Azərbaycan hərbiçiləri yetişsin. Sanki bilirdi ki, nə vaxtsa Azərbaycan müstəqil dövlət olacaq və bu kadrlar ölkəmizə xidmət edəcəklər. Müstəqillik illərində, 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra da Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetini həmişə diqqət mərkəzində saxlayıb, onu Azərbaycan ali məktəblərinin bayrağı hesab edib, universitetin məzunu olmağı ilə fəxr etdiyini hər zaman diqqətə çatdırıb. BDU-nun tərəqqi və inkişafının ən məhsuldar dövrü olan son 30 il məhz onun adı və fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu faktı da xüsusi qeyd etməliyik ki, ali təhsil sahəsində aparılan məqsədyönlü islahatların nəticəsidir ki, ölkəmizdə təhsil alan əcnəbi tələbələrin sayı da ilbəl artır. Ölkəmizdə ali təhsil sahəsində əlamətdar hadisələrdən biri də M.F.Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun bazasında Bakı Slavyan Universitetinin yaradılması oldu. (Axundova, E.H., 2013) Məhz Ulu Öndərin sayəsində bu universitet bu gün də öz fəaliyyəti sahələrini genişləndirməkdədir. Beləliklə dahi şəxsiyyətin təhsilin, elmin inkişafı istiqamətində atdığı addımları, yaradılan möhkəm təməli bir məqalə çərçivəsində əhatə etmək qeyri-mümkündür. Ulu Öndərin siyasətini bütün sahələrdə uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin təhsilin, elmin inkişafı yönündə söylərinin, imzaladığı Fərman və sərəncamların, təsdiqlədiyi Dövlət proqramlarının uğurlu nəticələri ölkəmizin dayanıqlı inkişafında özünün aydın ifadəsini tapır.

Ədəbiyyat

1. Axundova E.H. Heydər Əliyev: Şəxsiyyət və zaman / E. H. Axundova. VI hissə, II kitab: 1993-2003: qayıdış / rus dilindən tərc. O. Məmmədov; red. A. Aslanov.- Bakı: CBS Polygraphic Production, 2013.- 496 s.
2. Hüseynli, İ.K. Heydər Əliyev mənim həyatımda / İ. K. Hüseynli. I kitab / red. Ə.Həsənov.- Bakı: Təhsil, 2013. – 396 s.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 29 sentyabr 2022-ci il (<https://president.az/az/articles/view/57413>)

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA ELM VƏ TƏHSİL SİSTEMİNİN QURUCUSUDUR

Seymur Süleymanov,
ADPU-nun Ağcabədi filialı f-r.ü.f.d., dosent,
Tədris və elmi işlər üzrə direktor müavini
Fazil Cəfərov, k.t.ü.f.d., dos.v.i.e
Sahiba Nəsirova, Kompüter mərkəzinin müdiri

Summary

Today, we remember this genius in every step of our daily life and activities, we meet the good results of his noble and visionary deeds. The activity of this genius son of our nation will be studied more scientifically and scientifically-pedagogically based on the legacy of Heydar Aliyev. Of course, in these books, the national leader Heydar Aliyev is portrayed as a master of power, as a determined head of state, as a wise politician, as a responsible citizen, as a brave and cautious general, as a person who loved his homeland and nation with immense love, as a partner who is always able to stand by his nation in difficult times. and must be thoroughly studied as a leader without an alternative. All this is especially important for the younger generation.

Key words: Heydar Aliyev's legacy, Heydar Aliyev's educational policy, scientific-pedagogical, science-educational field, educational strategy

Резюме

Сегодня мы помним этого гения на каждом шагу нашей повседневной жизни и деятельности, встречаем хорошие результаты его благородных и дальновидных дел. Деятельность этого гениального сына нашего народа будет изучаться более научно и научно-педагогически на основе наследия Гейдара Алиева. Конечно, в этих книгах общенациональный лидер Гейдар Алиев изображается как обладатель власти, как решительный глава государства, как мудрый политик, как ответственный гражданин, как смелый и осторожный полководец, как человек, любящий свое дело. Родину и нацию с огромной любовью, как партнера, который всегда может поддержать свою нацию в трудную минуту, и должен быть тщательно изучен как безальтернативный лидер. Все это особенно важно для подрастающего поколения.

Ключевые слова: наследие Гейдара Алиева, образовательная политика Гейдара Алиева, научно-педагогическое, научно-образовательное поле, образовательная стратегия.

Məhz Ulu Öndərin qətiyyəti, iradəsi və cəsarəti sayəsində Azərbaycanın “qara qızılı” bu millətin ağ günlərinin tarixini yazmağa başladı. Ulu Öndərin öz sözləri ilə desək: “Azərbaycanın böyük neft və qaz sərvətlərinə malik olması bizim xalqımızın xoşbəxtliyidir və bu gün, eləcə də gələcəkdə xalqımızın yaxşı yaşaması üçün, ölkəmizin inkişaf etməsi üçün ən əsas amildir”. Bu sözlərin müəllifi ölkəsinin karbohidrogen ehtiyatlarını strateji xammaldan böyük siyasətin, dünyada gedən integrasiya proseslərinin, milli təhlükəsizlik konsepsiyasının faktoruna çevirməyi bacardı. Tarixən ayrı-ayrı dövlətlər, eləcə də bütövlükdə bəşəriyyətə bir çox müsibətlər yaşatmış “qara qızıl” məhz Ulu Öndərin düşünülmüş, ağıllı taktiki addımları sayəsində dünyanın transmilli neft korporasiyaları Bakıda toplaşdı. Bir müddət sonra isə Ümummilli Liderin minbir zəhməti sayəsində Bakı-Tbilisi-Ceyhan ixrac boru kəməri reallığa çevrildi ki, bunun da sayəsində bir vaxtlar çoxlarına xəyal kimi görünən “üç dəniz əfsanəsi” gerçəkləşdi. Beləliklə də, Azərbaycan dövləti regionda sülhün dayacağına, qədim tarixə malik Bakı şəhəri isə əməkdaşlıq “paytaxt”ına çevrildi və Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan neftini Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin prinsipial maraqlarına uyğun işlətmək kimi çətin bir missiyanın öhdəsindən bacarıqla gəldi.

Aydındır ki, bir milləti məhv etmək üçün onun elmini, təhsilini məhv etmək kifayətdir. Məhz bu kontekstdən yanaşdıqda, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını məhv olmaqdan xilas etdi. Ölkəyə rəhbərliyin ilk illərində sürətli iqtisadi inkişafın təmin edilməsini, Azərbaycanın dünyaya yaxından integrasiya olunmasını, beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə çevrilməsini əsas məqsəd kimi seçən Ümummilli Lider ölkədə təhsil islahatları aparılmasının zəruriliyini vurğulayaraq, hər bir inkişafın elm və təhsildən asılı olduğunu qeyd edirdi. Ulu Öndərin öz sözləri ilə desək, “Təhsil sistemimizin hazırkı vəziyyətini, onun problemlərini dərinlən öyrəndikdən sonra prioritet sahələr müəyyən edilməlidir”.

Müşahidələr göstərir ki, həqiqətən də, belə bir prinsipin seçilməsi Azərbaycanda təhsil siyasətinin əsas qayəsini təşkil etmişdir. Son dövrlər həyata keçirilən islahatlar proqramına əsasən fəaliyyətin prioritet istiqamətlərinə diqqət yetirdikdə, Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının nə qədər fundamental bir konsepsiya olduğu aydınlaşır [Abbasov Ə. 2008, Mərdənov M. və Quliyev Ə. 2002.].

Məlumdur ki, milli intibahın təminatında başlıca vasitə sayılan elm və təhsil cəmiyyətdə bir çox problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Dünyəvi təhsilə integrasiya yolunu seçən Azərbaycan Respublikasında müstəqilliyin bərpasından sonra bu strateji sahəyə milli təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi xüsusi diqqətin yetirilməsi bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ölkədə elm və təhsil problemləri ümumi inkişaf və dövlət siyasəti ilə vəhdət təşkil edir. Tərəqqiyə gedən yolda uğurlar qazanmaq isə dünyanın sivil dövlətləri ilə diplomatik əlaqələrin yaradılması, sosial-iqtisadi, mədəni, elm-təhsil və digər sahələrdə beynəlxalq norma və tələblərə uyğun əməkdaşlığın qurulması zəruridir. Bunun üçün də xüsusilə strateji əhəmiyyətə malik olan təhsil sistemində köklü islahatlar aparılması Azərbaycan dövlətinin ali məqsədinə çevrilmişdir. Bu mənada Ulu Öndər Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi həm birinci, həm də ikinci dönməndə reallaşdırılan təhsil siyasətinin müxtəlif aspektlərini araşdırmaq üçün bu strateji əhəmiyyətli sahənin dünənə və bu gününə diqqət yetirmək kifayətdir [Mərdənov M.C., Quliyev Ə. 2002.].

Bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda elm və təhsillə bağlı siyasəti artıq real şəkildə özünün müsbət təzahürünü göstərməkdədir. Belə ki, Ulu Öndər bu sahələrə xüsusi həssaslıqla yanaşmış və daim qayğı göstərmişdir. Ümummilli Lider öz çıxış-

larında da dəfələrlə təhsilin mürəkkəb və olduqca vacib bir sahə olduğunu vurğulayaraq qeyd etmişdir ki, “təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu, cəmiyyətin xüsusi, intellektual cəhətini əks etdirən bir sahədir. Belə halda təhsil sisteminə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır”.

Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənarda qoymamış, o cümlədən elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Ölkə başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır.

Qeyd olunduğu kimi, Ulu Öndərin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsaslanaraq, demək olar ki, elm və təhsil iki müstəqil sahəni ehtiva etsə də, onların birini digərindən təcrid etmək mümkün deyildir və bu baxımdan elm-təhsil problemlərinə kompleks şəkildə yanaşılmışdır. Hər iki istiqamət ümumi dövlət siyasətinin tərkib hissələrindən olduğundan və strateji mahiyyət daşıdığından onların integrasiyası da labüddür. Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövrünə nəzər yetirsək, görürük ki, elm ilə təhsilin integrasiyası istiqamətində də çox önəmli işlər görülmüşdür. Əslində, bu iki müstəqil sistemin həmişə qarşılıqlı əlaqəli şəkildə inkişafı labüddür. Çünki elmin təhsilsiz, təhsilin isə elmsiz mövcudluğu qeyri-mümkündür [Mərdənov M.C. 2006., Mərdənov M.C., Şahbazlı F.Ş. 2005].

Bu da danılmaz faktdır ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsasən ali məktəblərimizin əksəriyyətində təhsil alan gənclərin elmi-tədqiqat işlərinə cəlb olunması üçün, demək olar ki, lazımı şərait yaradılmışdır. Son dövrlər hər il tələbələrin müxtəlif fənlər üzrə respublika olimpiadaları, konfranslar, aspirantların və gənc tədqiqatçıların respublika simpoziumları, müsabiqələr keçirilir ki, bu da elmə, elmi-tədqiqatlara olan marağı daha da artırır. Eyni zamanda, araşdırmalardan aydın olur ki, 1998-ci ildən bu günə qədər elmi-tədqiqat müəssisələrinin və ali məktəblərin 1500-dən artıq əməkdaşı müxtəlif ölkələrdə - ABŞ, Böyük Britaniya, Polşa, Rusiya, Türkiyə, Almaniya, Yunanıstan və başqa ölkələrdə yaradıcı ezamiyyətlərdə olmuş, Azərbaycan elmini yüksək səviyyədə təmsil etmişlər. Nəzərə alsaq ki, istənilən sahədə, o cümlədən elmdə sürətli inkişafın başlıca amillərindən biri də çevik integrasiya və beynəlxalq əməkdaşlıqdır, onda yuxarıda qeyd edilənlər də Azərbaycan elminin inkişafı istiqamətində atılmış mühüm addım kimi qəbul edilə bilər.

Bütün sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan elminin də inkişafı istiqamətində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasəti bu gün islahatların zəruriliyinə ciddi diqqət yetirən ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Təbii ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, keyfiyyətli orta təhsili olmayan, yəni baza təhsilinə malik olmayan insanların ciddi elmi araşdırmalar aparması qeyri-mümkündür. Bu baxımdan da, elmin və elmi-tədqiqatların inkişafından söhbət gedirsə, ilk növbədə, orta ümumtəhsil sisteminə diqqət yetirilməsi zəruridir. Təbii olaraq, elm və təhsilə göstərilən diqqətin nəticəsidir ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyev özünün milli dövlət quruculuğu strategiyasında təhsil siyasətinə dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən biri kimi yanaşmış, bu sahəyə diqqət və qayğısını həmişə önə çəkmişdir. Ulu Öndər təhsilin dünya standartlarına uyğun inkişafı, müəllimlərin, elm adamlarının əməkhaqlarının artırılması, məktəb şəbəkəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı onlarla tarixi əhəmiyyətli fərman və sərəncamlar, islahat və dövlət proqramlarını təsdiq edən sənədlər imzalamışdır ki, bunlar da birbaşa elmdə və təhsildə problemlərin həllinə yönəlmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin elm və təhsil siyasətinin prioritetlərindən biri də hər iki sahənin idarə edilməsinə yeni yanaşmanın olmasıdır. Belə ki, əgər güclü təhsil sistemi gələcəyin tədqiqatçılarının hazırlanmasına xidmət edirsə, elmi araşdırmalar da, öz növbəsində, ölkənin ayrı-ayrı sahələrinin müasir tələbatı və qabaqcıl təcrübəyə uyğun inkişafını təmin etməlidir.

Heydər Əliyevin bir dövlət və siyasi xadim kimi ölkə, milli iqtisadiyyat, eləcə də onun ayrı-ayrı sahələri qarşısında duran problemlərə kompleks şəkildə yanaşması bu gün əldə edilən ciddi uğurların əsas təkanvericisidir. Məhz bu yanaşmanın nəticəsidir ki, sosial-iqtisadi və siyasi istiqamətlərdə qazanılmış müvəffəqiyyətlər biri-birinə təkan verməklə, vahid bir prosesə çevrilir. Eyni zamanda, əsas uğurlardan biri də ondan ibarətdir ki, həyata keçirilən islahatlar içərisində elmin inkişafı prioritet kimi qəbul edilir və həyata keçirilən bütün islahatlar elmi cəhətdən əsaslandırılır. Bu baxımdan qanunların və digər normativ sənədlərin qəbul edilməsində, dövlət proqramlarının

hazırlanmasında və s. elm adamlarının yaxından iştirak etməsi, müvafiq mütəxəssislərin iştirakı ilə geniş müzakirələrin aparılması xüsusi qeyd olunmalıdır [Mərdanov M.C.2009.]

Günümüzün reallıqları sübut edir ki, hazırda ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə aparılan işlər Azərbaycan xalqının xoş gələcəyinə xidmət edəcək səviyyədə uğurla davam etdirilir. Eyni zamanda, bütün bunlar elm adamlarının daha da fəallaşmasını, ölkədə həyata keçirilən islahatların elmi əsaslarının işlənilib hazırlanmasında xüsusi fəallıq göstərilməsini tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə. (2008). Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri. “Kurikulum” jurnalı.
2. Mərdənov M. və Quliyev Ə. –Heydər Əliyev. (2002).Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı, “Təhsil”.
3. Mərdənov M.C. (2006). “Azərbaycan təhsili dünən, bu gün, sabah”. Bakı, “Təhsil”.
4. Mərdənov M.C., Şahbazlı F.Ş. (2005). Azərbaycanın təhsil siyasəti. Bakı, “Çaşıoğlu”.
5. Mərdənov M.C. (2009). Azərbaycan təhsili yeni inkişaf mərhələsində. Bakı, “Çaşıoğlu”.

AZƏRBAYCANIN “CƏNUB VƏ ŞİMAL DİL MÜHİTİ” PARALELLİYİNDƏ TARİXİ VƏ TƏSVİRİ QRAMMATİK DİFERENSİALLIQ

Xatirə Abdullayeva

Bakı Slavyan Universiteti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

In the article, the language of immigrant South Azerbaijani poets is involved in the research. Research is conducted on the historical and descriptive grammatical system. The research is based on the parallelism of the Southern and Northern language environments. Integral and differential language features are revealed. The causes of differentiation in the Southern and Northern language norms, which were once the same, are revealed.

Key words: Southern and Northern linguistic environment, integration, differentiation, historical grammar, descriptive grammar.

Резюме

В статье исследуется язык поэтов-иммигрантов из Южного Азербайджана. Исследование ведется по историко-описательной грамматической системе. В основу исследования положен параллелизм южной и северной языковых сред. Выявляются интегральные и дифференциальные особенности языка. Выявляются причины дифференциации в южных и северных языковых нормах, которые когда-то были одними и теми же.

Ключевые слова: Южная и Северная языковая среда, интеграция, дифференциация, историческая грамматика, описательная грамматика.

«Azərbaycan dili istər Şimalda, istərsə də Cənubda təzahür etsin, eyni dildir, lakin Azərbaycan dilinin Şimaldakı ədəbi təzahürü ilə Cənubdakı ədəbi təzahürü arasında müəyyən fərqlər mövcuddur» (Cəfərov,N., 2002). XIX əsrin I yarısına qədər davam edən norma eyniyyəti dövrün siyasi məzmununun nəticəsi olaraq dəyişməyə doğru istiqamətlənir. Nəticə olaraq, müxtəlif dil normaları üzrə Şimal-Cənub fərqliliyi də fakt olaraq meydana çıxır. Bu da reallığa xidmət edir, çünki artıq Cənub dil mühitini paylaşanlar tamamilə fars dilinin əhatəsindən çıxıb bilməzdilər. Dəyişkənlik daha çox leksik və fonetik normada özünü təzahür etdirsə də, araşdırma və müqayisə müəyyənləşdirir ki, qrammatik norma da bu fərqlənmələrdən xali deyil. Cənub dilinin tarixi mənzərəsində, eləcə də müasir Cənubi Azərbaycan şairlərinin dilindən qeydə alınan dil faktları bunun birbaşa təsdiqidir. Bunların bir qismi aşağıdakılardır:

1. Feilin indiki zamanının -i⁴ şəkilçisi ilə ifadə olunması:

Tarixən Cənub şairlərinin sələflərinin dilində də bu faktın oturaqlığı hamıya bəllidir. XIX əsrin əvvəllərində yaşamış Heyran xanım, XIX əsrin sonlarında yaşayıb-yaradan Xalxalının yaradıcılığı, XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən M. Möcüzün əsərlərinə müraciət fikrimizi təsdiq edir.

Hicri-dilbər *öldürü* axır məni sən rəhm elə, xəncərin çək, qətlimi mərdanə eylə, ey həkim (Heyran xanım, CAƏA, 1981).

XIX əsrin əvvəllərində yaşamış Heyran xanımdan təqdim etdiyimiz bu beytdə indiki zaman -i⁴ şəkilçisinin bir variantı ilə (- ü) ifadəsini canlı şəkildə görürük.

Biz Xalxalının şeir nümunələri əsasında bir mübahisəli fakta da öz münasibətimizi bildirmək istəyirik:

Yatdım yolunda bəlkə nigarım dönüb baxa, Ömrüm kimi gəlib keçiri, dayanmırı (Xalxali, CAƏA, 1981)

Fikrimizcə, bu nümunədə verilmiş *keçiri*, *dayanmırı* (eləcə də digər nümunələrdə: *usanmırı*, *daldalanmırı*, *yanmırı*, *qanmırı*, *oyanmırı*, *inanmırı*, *utanmırı*) leksik vahidlərində işlənmiş -i⁴ şəkilçisi indiki zaman Cənub forması deyil, yəni bu şəkilçi morfem indiki zaman morfoloji göstəricisi kimi qəbul edilə bilməz. Biri təsdiq, ikincisi isə inkarda olan feil nümunələrində indiki zaman morfoloji əlaməti açıq-aydın şəkildə göründüyündən ikincisinin indiki zaman olması ehtimalı sıfıra enir. Çünki iki zaman şəkilçisinin bir yerdə işlənməsi qeyri-mümkündür:

keç + **ir** + i dayan + m + **ır** + i

Hər iki hala Kərkük dialektində də rast gəlirik:

Ağa bağınan su *bağışlırı*. Allah dağına görə qar *yağdırı*. At almadan axur *yapırı* (Paşayev, Q., 2003).

Qeydə aldığımız variantlar bu gün də cənubluların dilində yaşamaqdadır:

Bax, bu cür *yanırır*; Mif *diyiri*; Vəli, bi zətdir *oluri* (İTV- nin 20 mart 2008-ci il tarixli «Körpü» verilişində Qulamrza Səbri Təbrizinin dediklərindən).

Amma bu, bəzən indiki zaman şəkilçisi kimi də qəbul edilir. Bizcə, bu, şəxs əvəzliyinin qrammatikləşərək şəxs sonluğu yerində işlənməsindən başqa bir şey deyildir.

Mən gəlir**mən** → Mən gəlir**əm**

Sən gəlirs**ən** → Sən gəlirs**ən**

Biz gəlir**biz** → Biz gəlir**iz** → Biz gəlir**ik**

Siz gəlirs**iz** → Siz gəlirs**iz** // Siz gəlirs**iniz** –kimi inkişaf xətti bir daha sübut edir ki, tarixən şəxs əvəzlilikləri qrammatikləşərək şəxs şəkilçiləri yerində işlənilib. Mübahisəli məsələ III şəxslə bağlıdır. Tarixən "*ol gəliröl*" formasına rast gəlinməsə də, H.Mirzəzadəyə görə, "Azərbaycan dilində çoxhecalı sözlərin sonunda *o(l)* səslisi gələ bilmədiyindən zaman keçdikcə *o(l)* səslisi *u* ilə əvəz edilmişdir, yəni birincidən fərqli olaraq *o(l)* gəlir*u(l)* kimi işlənmişdir (Mirzəzadə, H., 1962) [o] → [u] səs keçidinin Quba dialektində III şəxs əvəzliyinin, eləcə də işarə əvəzliyinin *u* şəklində təzahürü də (*u* gitti) buna canlı nümunədir. Nəzərə alsaq ki, III şəxs təkdə mənsubiyyət şəkilçisi də -i⁴ şəkilçisi ilə ifadə olunur (onun dəftəri), deməli, fikrimiz bir daha təsdiqlənər. Bizcə, həqiqət budur ki, Xalxali yaradıcılığına istinadən təqdim etdiyimiz nümunələrdə -i⁴ morfoloji əlaməti indiki zaman şəkilçisi deyil, şəxs əvəzliyinin qrammatikləşərək III şəxs təkdə şəxs sonluğu yerində işlənməsidir. Yəni bu qədim şəxs şəkilçisidir ki, klassiklərimizin dilində öz tarixi izini yaşatmaqda davam edir. Kərkük dialektindən gətirdiyimiz *bağışlırı* (bağışlı // la + r + i), *yapırı* (yap + ır + i) nümunələrindəki -ı şəkilçisi də III şəxsin şəxs sonluğu olduğu halda, *yağdırı* (yağ + dır + i) sözündəki -ı şəkilçi morfemi indiki zaman şəkilçisidir. Onu da açıqlayaq ki, Cənubi Azərbaycanda indiki zaman şəkilçisinin tərkibindəki [r] titrək sonor samitinin düşümü və onun -i⁴ şəkilçisi ilə realizəsi mühacir Cənub şairlərinin dili üçün xarakterik deyil. Ümumiyyətlə, bu fakt qeydə alınmır.

2. Mənsubiyyət şəkilçili sözlərin hallanması zamanı yönük və təsirlik hallarda bitişdirici [n] samitinin [v] samitinə keçidi.

Bu, Cənubi Azərbaycanda normadır, tarixən də belə olub, indi də belədir:

Bağla *bölvə* qeyrəti, namusu, həyanı, Sat qəddərəni, hacəti neylərsən əmoğlu? (Möcüz, CAƏA, 1983); Al *haqquvu* zəmanədə yalvarma zalimə (Biriya, 1944); Haçan səni görə billəm Qol *boynuva* sala billəm (Şəhriyar, 1997); Bu dediyim sözləri Dinləyib *könlüvə* yaz (Şəhriyar, CAƏA, 1988). Bir məsələni də vurğulamaq yerinə düşər ki, əslində diqqətə çatdırmaq istədiyimiz bu faktlar həm fonetik, həm də qrammatik normaya aid edilə bilər. Yəni bir səsin başqa bir səslə əvəz olunması, hansısa bir səsin düşümü və s. əlbəttə ki, fonetik normanın materialıdır. Fəqət indiki zaman şəkilçisinin -i⁴ şəklində təzahürü, təsirlik halda -ni⁴ şəkilçisinin II şəxsdə (v)i⁴ şəklində ifadəsi (yəni şəkilçi daxilində n>v əvəzlənməsi) həm də qrammatik normanı reallaşdıran dil xüsusiyyətləridir.

3. Mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edən leksik vahidlərdə təsirlik hal şəkilçisinin ixtisarı: Əsarətdən qurtardı Doğma Vətən *torpağın* (Şəhriyar, CAƏA, 1988); Soyuq əllər ilə çala bilmərik. Günlərin sazında zəfər *mahnısın* (Oktay Nabdil, CAƏA, 1994).

4. Felin indiki və qeyri-qəti gələcək zamanlarının -r şəkilçisi ilə ifadəsi:

a) İndiki zaman: Quran *oxuram* sübhdən axşama kimi mən (Möcüz, CAƏA 1983).

b) Gələcək zaman: Amma sənə *söylər* bunu bu bəndeyi-nazim (Möcüz, CAƏA, 1983).

5. Felin ömr şəklinin II şəxs təkdə -gilən şəkilçisi ilə işlənməsi:

Elə kəskin pıçaqlar *yongılan* ki, Yırta bilsin zülmün çirkin ürəgin! (Oktay Nabdil, CAƏA, 1994).

Bütün bunlar, təbii ki, Cənub dil normasının aparıcı xüsusiyyətləridir. Bu, özünü nəinki ədəbi-bədii dil nümunələrində, eləcə də mətbuat səhifələrində göstərir. Məsələn, nəşr olunduğu gündən etibarən daha çox təsir gücü ilə öyünə biləcək «Varlıq» jurnalının əvvəlki nömrələrində Cənub – Şimal normaları ilə bağlı daha çox fərqlilik nümayiş edilirdisə, zaman keçdikcə uyğunlaşmaya meylliliyin şahidi olur. Jurnalın nömrələrində *y>g* əvəzlənməsi (dərneyi → dərnägi, deyil → degil), və bağlayıcısının intensivlik nümayiş etdirərək bağlayıcı ilə yanaşı, həm «vergül»ün (,), həm də nöqtənin (.) funksiya və vəzifəsini yerinə yetirməsi, Şimalda təkrarlanan tabesizlik bağlayıcılarının (*həm, həm də*) Cənubda ilkin "*həm də, həm də*" ... şəklində işlənməsi bunun təsdiqidir. Bir faktı da qeyd edək ki, bu mətbu orqanının ilk nömrələri ilə son nömrələrinin müqayisəsi məhz «Varlıq»ın Türkiyə türkcəsinə yaxınlaşmasını ortaya qoyur. Bu həm fonetik, həm leksik (jurnal → *dərgi*, tezis → *tez*, mədəniyyət → *kültür* və s.), həm də qrammatik səviyyəni əhatə edir. Araşdırma hətta dilimizdə işlək olan bəzi Avropa mənşəli sözlərin belə Türkiyə türkcəsinin qrammatik quruluşunda təqdimini üzə çıxarır (məsələn: institutu → *enstitüsü* (Varlıq, 1378). Zənnimizcə, bu, «Varlıq»la əməkdaşlıq edənlərin əksəriyyətinin Türkiyədə təhsil alması ilə bağlıdır. Göründüyü kimi, yenə də təhsil, tədris prosesləri birbaşa dilə təsir edərək özünün real nəticəsini verir. Amma hər halda Cənub dil normasından çıxma və Şimal dil normasına ümumi yaxınlıq da özünü kifayət qədər hiss etdirir. Təbii ki, bunun əsas aparıcı səbəbi sərhədlərin açılması, nəticə olaraq gediş-gəlişin artımıdır ki, bu da birbaşa Cənubun yenidən Şimal dil mühitinə inteqrasiyana rəvac verilməsi ilə sonlanır.

Ədəbiyyat

1. Biriya M. (1944). Ürək sözü. Bakı: Azərnəşr, 116 s.
2. Cəfərov N. (2002). Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı: Az. Atam, 600 s.
3. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. (1981). 4 cildə, I cild. Bakı: Elm, 383 s.
4. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. (1983). 4 cildə, II cild. Bakı: Elm, 580 s.
5. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. (1983). 4 cildə, III cild. Bakı: Elm, 552 s.
6. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası. (1994). 4 cildə, IV cild. Bakı: Elm, 404 s.
7. Mirzəzadə H. (1962). Azərbaycan dilinin tarixi morfologiyası. Bakı: Azərb. tədris- pedaqoji ədəbiyyatı nəşriyyatı, 369 s.
8. Paşyev Q. (2003). Kərkük dialektinin fonetikasi. Bakı: Elm, 212 s.
9. Şəhriyar. (1997). Divani-türki (Tərtibçi H. Abdıyevdir). Bakı: Ozan, 195 s.
10. Varlıq, M 112 (1), 1378, 146 s.

ULU ÖNDƏRİN DİL SİYASƏTİ DÖVLƏT QURUCULUĞU SİYASƏTİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Ülkər Abdurəhmanova

Bakı Qızlar Universiteti,

Xarici dillər kafedrasının baş müəllimi

Summary

Heydar Aliyev played a great role in the application of our native language as the state language, expanding its capabilities and valuing it as the greatest wealth of the Azerbaijani people. The presentation of Azerbaijani culture and our rich historical heritage to the world community is one of the unsurpassed merits of Heydar Aliyev.

Key words: native language, nationality, statehood

Резюме

Гейдар Алиев сыграл большую роль в применении нашего родного языка в качестве государственного, расширении его возможностей и оценке его как величайшего богатства азербайджанского народа. Представле-

ние мировой общественности азербайджанской культуры и нашего богатого исторического наследия является одной из непревзойденных заслуг Гейдара Алиева.

Ключевые слова: родной язык, национальность, государственность.

Hər bir xalqın varlığını təsdiq edən, onun həyat tərzini və mədəni irsini özündə əks etdirən ana dili vardır. Ana dili mənsub olduğu xalqın ümumi mədəniyyətinin tərkib hissəsi və tarixi dəyərlərinin daşıyıcısı olmaqla yanaşı, onu bütün dünyada tanıdan, digər millətlərdən fərqləndirən mənəviyyatının güzgüsüdür.

Xalq şairi Səməd Vurğun zamanında ana dilini “xalqın namusu, tarixi, vicdanı” adlandırmışdı. Tanınmış rus yazıçısı və pedaqoqu K.D.Uşinski isə öz “xalqilik ideyası”na əsaslanaraq, “Bir millətin, xalqın varını, dövlətini əlindən alsan, o millət ölməz, yaşayar. Ancaq ana dilini əlindən alsan, həmin millət məhv olar, ondan əsər-ələmət qalmaz?” – demişdi. (Uşinski K.D., 1953).

Unutmaq olmaz ki, əsrlər boyu dili yaşadan, onu məhv olmaqdan qoruyan o dilin daşıyıcısı, həmin dildə danışan xalqdır. Bizim də doğma ana dilimiz Azərbaycan dilidir.

Çox qədim tarixə malik olan Azərbaycan dili xalqımızın milli sərvətidir. Bu dilin daşıyıcısı olaraq, hər birimiz tarix durduqca bu sərvətin qayğısına qalmalı, dilimizi ona yad olan alınma sözlər, jarqonlardan qorumalı və gələcək nəsillərə ötürməliyik. Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi bu dildə danışanların dünyanın ən qədim xalqlarından biri olduğunu təsdiqləyir.

Azərbaycan dilinin formalaşma tarixi əsasən VII-IX əsrlərə təsadüf edir. Uzun illər boyu dilimiz elm dili, sənət dili, şəriyyət dili kimi daha da inkişaf etmiş və zənginləşmişdir. Tarixdə ilk dəfə “Ey türk oğulları, Vətənin bir ovuc torpağını dünyanın var-dövlətinə, dilimizin bir sözünü lələ-cəvahirata dəyişməyin” - deyən Səfəvi hökmdarı Şah İsmayıl Xətai Azərbaycan-türk dilini dövlət dili elan etmiş, öz əsərlərini ana dilində yazmışdır.

Hələ XVIII əsrdə Qafqaza səyahəti zamanı A.Düma öz qeydlərində “Avropada fransız dili necə əhəmiyyətə malikdirsə, Qafqazda da Azərbaycan dili o cür əhəmiyyətə malikdir”, - deyər yazmış, həmin dövrdə əhalinin əksəriyyətinin Azərbaycan dilində danışdığını vurğulamışdı. Uzun illər çar Rusiyasının təsiri ilə həyata keçirilən ruslaşdırma siyasətindən sonra, 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikası qurulduğu dövrdə Azərbaycan dili “Türk dili” adı ilə Dövlət dili hüquqi statusunu qazanmış, dövlət himnimiz ana dilimizdə yazılmışdı. Lakin 1920-ci ildə ADR-nın süqutundan sonra uzun illər boyu ana dilimizə xor baxılmış, “Sovet xalqı” formalaşdırmaq bəhanəsi ilə ölkədə rəsmi dövlət dili rus dili olmuş, dövlət tədbirlərində əsasən rus dilində çıxışlar səsləndirilmiş, radio, televiziya və mətbuatda rus dilinə üstünlük verilmişdir. Hətta Azərbaycan dilində yazıb-yaradan elm və mədəniyyət xadimləri sıxışdırılaraq, sıradan insanlardan belə, rus dilində danışmaq tələb olunaraq, rus dilini bilməmək qəbahət hesab olunmuşdu. Lakin Azərbaycan dilini sevən və hər zaman onun saflığının qorunmasına çalışan Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi və onun uzaqgörən siyasətinin nəticəsi kimi 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasında dilimizə yenidən Dövlət dili statusu verildi.

1992-1993-cü illərdə Milli Məclisin qərarı ilə ana dilimizin adı yenidən “Türk dili” adlandırılarsa da, 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyamızın 21-ci maddəsi ilə Azərbaycan dili milli dövlətçiliyimizin rəmzlərindən biri olaraq, dövlət dili kimi təsdiq edildi.

Hər bir sahədə xalqının nümunəvi oğlu olan H.Əliyev 1969-1982-ci illərdə sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi illərdə bir çoxlarının cəsarət etmədiyi halda istər Respublikamızda olsun, istərsə də xarici səfərlərində bir-neçə xarici dilləri mükəmməl bilməsinə baxmayaraq, daim öz nitqini “azərbaycançılığın təməl prinsipi” adlandırdığı Azərbaycan dilində səsləndirmiş, “Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi kökləri vardır. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevirəm və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm” – demişdir.

1969-cu Heydər Əliyev respublikanın rəhbəri seçildikdən bir neçə ay sonra, Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) 50 illik yubileyində həmin dövrdə mövcud şəraitdə böyük bir cəsarət göstərərək, Azərbaycan dilində nitq söylədi. Bu hadisədən 25 ildən sonra, artıq müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olan Ulu öndər BDU-nun 75 illiyinə həsr edilən tədbirdə: “Xatirimdədir, universitetin 50 illik yubileyində çıxış edərkən, şübhəsiz ki, ana dilimdə – Azərbaycan dilində danışdım. Bu böyük sensasiya kimi qarşılandı. Nə cür olur ki, respublika-

nın rəhbəri Azərbaycan dilində çıxış edir və bu dildə heç də pis danışmır. Bəziləri mənə bu hadisə münasibəti ilə təbrik etdilər. Minnətdarlıqlarını bildirdilər. Dilini sevən, milli ruhla yaşayan insanlar doğrudan da bunu böyük bir hadisə kimi qəbul etdilər” (Əliyev H.Ə., 1994) söyləmişdi.

Bir xalqın özünü təmsilində, milli-mənəvi xüsusiyyətlərinin qorunmasında müstəqilliyinin qaranlıq olan ana dilinin önəmini çox gözəl anlayan Ulu öndər Heydər Əliyev, azərbaycançılığın ən mühüm komponenti olan ana dilinin inkişaf etdirilməsi sahəsində də mühüm addımlar atmış, hətta 2001-ci il 9 avqust tarixli Fərmanı ilə ölkəmizdə avqustun 1-ini “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü” kimi qeyd etmişdir. Hər addımda ana dilinə sevgisini bildirən Ulu öndər “Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı bir-birinə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkcə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir” (Əliyev H.Ə., 2001) – deyirdi.

Ulu öndərin yürütdüyü dil siyasətinə əsasən “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2001-ci ildə imzaladığı fərman ilə, bütün dövlət və qeyri-hökumət təşkilat və qurumlarında dövlət dili olan Azərbaycan dilindən və latın qrafikasıdan istifadəni icbari etdi. Azərbaycan dilinin perspektiv inkişafı haqqında danışarkən H.Əliyev bunu da qeyd etmişdi ki, “...Ana dilimizin öyrənilməsi və tətbiqi sahəsində də hələ görüləsi işlər çoxdur. Ölkəmizin orta və ali məktəblərində Azərbaycan dilinin müasir dünya standartlarına, milli-mədəni inkişaf tariximizin tələblərinə cavab verən tədris işinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bir çox kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi yazışmalarda, kargüzarlıq və s. sahələrdə Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına lazımınca əməl edilmir. Azərbaycan dilinin reklam işində istifadə edilməsində ciddi qüsurlar müşahidə edilir. Əcnəbi dilli lövhələr gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi psixoloji təsir göstərir. Ölkə ərazisində yayımlanan televiziya kanallarının əksəriyyəti xarici dillərdə fəaliyyət göstərir”. Bu söylənilənlərə istinadən ümummilli lider 30 sentyabr 2002-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanunu təsdiq etdi. Bu sənəddə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır. Bu qanun, ölkə Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır. Ötən illər ərzində isə bu qanun xeyli dərəcədə təkmilləşdirilib (Nağısoylu M., 2018).

Uzun illər Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi kimi həyata keçirdiyi dil siyasətini bu gün də onun layiqli davamçısı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev uğurla davam etdirilir. “Respublikada dil siyasətinin birmənalı şəkildə formalaşdırılması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolu və nüfuzunun yüksəlməsi Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır” – deyən dövlət başçısı həmişə qəlblərdə yaşayan, Azərbaycan xalqının müstəqilliyinin memarı olan Ulu öndər Heydər Əliyev, artıq 20 ildir aramızda olmasa da onun ideyalarını layiqincə yerinə yetirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev öz atasının vəsiyyətinə sadıq qalaraq doğma dilimizə, milli adət-ənənələrimizə, qədim mədəniyyətimizə böyük həssaslıqla yanaşaraq, onlara sahib çıxmışdır. Məhz onun təşəbbüsü ilə 2004-cü il yanvarın 12-də imzaladığı “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” Sərəncamına əsasən Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının tanınmış əsərləri Azərbaycan dilində və latın qrafikasında yenidən nəşr edilmişdir. Dövlət başçısının sonrakı sərəncamları əsasında isə 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı kitabxanası” seriyasından olan yeni nəşrlər respublika kitabxana şəbəkəsinin latın qrafikalı ədəbiyyat fondunu zənginləşdirdi (Cəfərov N., 2014).

"Azərbaycan xalqı əsrlər boyu müstəqillik həsrətində idi. Biz müxtəlif dövrlərdə başqa-başqa dövlətlərin tərkibində yaşamışıq. Amma öz milli xüsusiyyətlərimizi itirməmişik. Nəyin hesabına?

Onun hesabına ki, öz ana dilimizi, mədəniyyətimizi saxlaya bilmişik, ədəbiyyatımız inkişaf edib, milli ənənələrimiz qorunub saxlanılıbdır. Budur, hər bir xalqın milli identifikasiyasını şərtləndirən əsas məsələlər" - deyən Prezident İlham Əliyevin dilçiliyimizin inkişafı sahəsində atdığı mühüm addımlardan biri də 2004-cü il yanvarın 13-də "Azərbaycan milli ensiklopediyasının nəşri haqqında" imzaladığı Sərəncamı oldu. Bu sərəncamla o, milli xüsusiyyətlərimizin qorunması istiqamətində ana dili və ədəbiyyatımızın qorunmasını vacib sayaraq, "Bizi millət kimi qoruyub saxlayan məhz dilimiz, ədəbiyyatımız, tariximiz, ənənələrimizdir" - demişdi. Bundan başqa ölkə başçısı 2012-ci il mayın 23-də "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" Sərəncamı da imzalamışdır. Sərəncamda son dövrlərdə müasir Azərbaycan ədəbi dilinin imkanlarından lazımınca və düzgün şəkildə istifadə edilməməsi əsas gətirilərək, ədəbi dilimizin saflığının qorunması məqsədilə, onun yad ünsürlərdən qorunması istiqamətində müvafiq addımların atılması nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, əminliklə deyə bilərik ki, uzun tarixi inkişaf yolu keçmiş, milli-mənəvi dəyərlərimizin və dövlətçiliyimizin əsas atributlarından olan ana dilimizin qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə də ötürülməsi məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dil siyasəti əsasında uğurla həyata keçirilir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Məmməd Əmin Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin 75 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə nitqi. 26 noyabr 1994-cü il.
2. Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayında nitqi. 10 noyabr 2001-ci il.
3. K.D.Uşinskiyin seçilmiş pedaqoji əsərləri / tərt.və tərc. edən M.Muradxanov. Bakı: Azərnəşr, 1953.
4. Nağısoylu M., 2018, Azərbaycan qəzeti 14 iyun, 2018.
5. Nizami Cəfərov. İki sahil. 2014, 31 iyul, - S.6.

BAYATILARDA SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİNİN POETİK İMKANLARI

Gülqız Adilova

Bakı Slavyan Universiteti,

Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının baş müəllimi

Summary

The conducted research allows to reveal the important role of the variety of forms and the breadth of content in the figurative expression of the thought in the texts of bayaties created by the Azerbaijani people in certain historical periods. The formation of syntactic units in bayaties, which are considered to be early examples of poetry, the investigation of poetic syntax and its features different from normative syntax are considered the urgent problems of modern linguistics.

As the word combinations are considered the main "building material" of the sentence syntax, they are one of the main tools in determining the poetic syntax of a text. In this regard, it is important for modern linguistics to conduct the study of the poetic possibilities of word combinations on bayaties being the oral language material of the Azerbaijani people containing the linguistic facts of the period in which they were created.

Key words: bayaties, poetic syntax, word combination, phraseological combination, poetic speech

Резюме

Проведенное исследование позволяет выявить важную роль разнообразия форм и широты содержания в образном выражении мысли в устаревших текстах, созданных азербайджанским народом в определенные исторические периоды. Формирование синтаксических единиц в баяты, которые считаются ранними образцами поэзии, исследование поэтического синтаксиса и его особенностей, отличных от нормативного синтаксиса, считаются актуальными проблемами современного языкознания.

Поскольку словосочетания считаются основным «строительным материалом» синтаксиса предложений, они являются одним из основных средств в определении поэтического синтаксиса текста. С этой точки зрения для современного языкознания важно провести исследование поэтических возможностей словосочетаний на материалах устной речи азербайджанского народа, содержащих лингвистические факты того периода.

Ключевые слова: баяты, поэтический синтаксис, словосочетание, фразеологический оборот, поэтическая речь.

Poetik məqamların güclü olduğu bayatıların lirik mətn kimi formalaşmasında istər sərbəst, istərsə də sabit birləşmələrin rolu böyükdür. Söz birləşmələrinin kontekstdəki mənə çalarlıqları, ifadə tarazlılığı həm də, təbii xalq dilinin kiçik mətnlərdəki geniş bədii imkanlarından xəbər verir.

Söz birləşməsi müstəqil mənaya malik iki və daha artıq sözün mənə və qrammatik cəhətdən birləşməsi ilə formalaşan sintaktik vahiddir. F.F.Fortunatovun fikrincə, *“söz birləşməsi psixoloji düşüncənin müstəqil bir sözün digər müstəqil sözlə birləşməsindən yaranan və bir mənə bildirən ifadə formasıdır”* (Fortunatov F. F., 1957).

Bayatı sintaksisində duyğu və düşüncənin poetik dillə ifadəsində söz birləşmələrinin rolu danılmazdır. Söz birləşmələri və cümlələr sintaksisin tədqiqat obyektini kimi daha çox nitq fəaliyyəti ilə bağlıdır. Hər iki sintaktik vahidin bu xüsusiyyətləri poetik sintaksis sahəsindəki tədqiqatlar nəticəsində üzə çıxır və poetik təhlilin mühüm sahəsi hesab olunur. A. Peşkovskinin fikrincə *“söz birləşməsi nitq və düşüncədə iki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gəlir və cümlə vasitəsi ilə ünsiyyət vasitələri sisteminə daxil olur”* (Peşkovski A. M., 1956).

Poetik nitqdə güclü ekspressiya yaratmağa xidmət edən söz birləşmələri poetik sintaksisin təhlili zamanı xüsusi nəzərə çarpan dil vahididir. Müəyyən qanunauyğunluqlara tabe olaraq sıralanan dil vahidləri dilin ümumi mənzərəsini əks etdirən sistem xarakteri daşıyır. Dilin ən kiçik vahidi olan fonemlə dilin mənalı və daha böyük vahidi olan cümlə arasında dilin mərkəz vahidi olan söz durur. Əsasən, sözlə cümlənin sərhəddində dayanan söz birləşmələrinin ümumi mənası tərəflər arasındakı sintaktik əlaqələr vasitəsilə ortaya çıxır. Nominativliyə malik olan söz birləşmələri də sözlər kimi ayrı-ayrı əşyaları bildirir.

İnsanlar zaman - zaman arzu və düşüncələrini sadə kəlmələrlə ifadə etsələr də, tədricən daha geniş təfəkkürə sahib olaraq fikirlərini də daha geniş, ardıcıl ifadə etməyi bacarmışlar. Dilin qrammatik qaydalarından xəbərsiz xalq söz birləşmələrinin, sadə cümlənin bütün növlərindən tutmuş daha mürəkkəb konstruksiyalı cümlələr qurmuş, onların müxtəlif növlərini yaratmışlar. Q. Kazımov dilimizin sintaktik quruluşunun “Dədə Qorqud” dilinin sintaktik quruluşundan əsaslı fərqlənmədiyini, yenilənmənin zənginləşmə və səlisləşmə prosesində baş verdiyini göstərərək yazır: *“Sözlərin söz birləşməsi və cümlə şəklində, cümlələrin mətn şəklində əlaqələndirilməsi texnikası, yalnız təkamülləşmə, zənginləşmə istiqamətində irəliləmişdir. Sintaktik əlaqələr, ismi və feili birləşmələr, sadə cümlələr, genişlənmiş sadə cümlələr, sadə quruluşlu mürəkkəb cümlələr müasir dildə olduğu kimdir”* (Kazımov Q., 2019).

Söz birləşmələri ilə cümlə dilçiliyin eyni sahəsinin vahidləridir. Lakin söz birləşmələri cümlədən fərqli olaraq ən azı iki və daha artıq müstəqil sözün mənə və qrammatik cəhətdən birləşməsindən əmələ gəlir. Cümlə isə müstəqil leksik mənaya malik bir sözdən də ibarət ola bilər. Cümləyə “tikinti materialı kimi daxil olan” söz birləşməsi nominativ xarakter daşıyır.

Sintaktik konstruksiya olaraq söz birləşmələrinin tərəflərinin tərkibi, yeri, sırası və onlar arasında sintaktik əlaqələr bayatı kontekstində daha qabarıq nəzərə çarpır.

Söz birləşmələrini təşkil edən sözlərin mənə və qrammatik cəhətdən əlaqələnməsi dedikdə, birləşmənin daxili mahiyyəti və formal cəhəti nəzərdə tutulur. Hər hansı əşyanın mahiyyətini müəyyənləşdirməkdə hər iki cəhətin rolu vardır. Dilçilik ədəbiyyatlarında dilin qrammatik quruluşu ilə əlaqədar yaranmış və dilin tarixi inkişaf prosesində cüzi dəyişikliyə uğrasa da, demək olar ki, sabit qalan söz birləşmələrinin müxtəlif mənalı birləşmələrin əmələ gəlməsindəki rolu xüsusi qeyd edilir (Seyidov Y., 2006; Kazımov Q., 2019).

Yuxarıda qeyd olunan fikirlər bunu deməyə əsas verir ki, söz birləşmələrinin poetik sintaksisinin bayatılar əsasında tədqiqi həm də, bir sıra maraqlı dil faktlarını üzə çıxarmağa imkan verəcək. Çünki, şifahi ədəbiyyat nümunələri sözdən söz birləşmələrinə, söz birləşmələrindən sadə və daha mürəkkəb konstruksiyalı cümlələrə keçib formalaşaraq insanların ibtidai bədii təfəkkürünün poetik məhsulu olur və xalq dilinin təkamül prosesinin bilavasitə göstəricisinə çevrilir. Q. Kazımov *“şifahi ədəbi dil nümunələrinin poetikliyini onun son dərəcə ahəngdar sintaksisi – söz birləşməsi və cümlə modelləri ilə bağlayır”* (Kazımov Q., 2019).

Bayatılar xalqın adi danışq dilini ədəbi dil səviyyəsinə qaldıraraq poetik mətnlər yaratmaq və onların poetik sintaksisini müəyyən etmək bacarığıdır. Poetik nitqdə ifadəliliyə nail olmaq *“təkcə obrazlı*

sözlər seçməklə mümkün deyil, həm də seçilmiş sözlərin məharətlə birləşdirilməsi tələb olunur. ...sözün mənası yalnız cümlənin qurulmasında başqa sözlərlə birləşdikdə başa düşülür” (Bobayev T., 2002).

Bayatıların dilində işlənən söz birləşmələrinin tərəflərinin ifadə vasitələrinə-leksik –semantik xüsusiyyətlərinə görə iki yerə bölündüyü müəyyən olunur:

1) Sərbəst birləşmələr; 2) Sabit birləşmələr.

Sərbəst birləşmə dildə hazır şəkildə deyil, müəyyən zaman daxilində müəyyən nitqdə yaranır:

Çıxdım Kəpəz dağına, Bənövşə calaq olub

Baxdım cənnət bağına, Qızılgül yarpağına (Vəliyev V., 1985).

Üç sərbəst söz birləşməsinin işləndiyi üç sadə cümlə modelində qurulmuş bu tipli bayatılar ümumxalq ədəbi dilinin normalarının spesifik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirərək poetik mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Verilmiş nümunədən bir daha aydın olur ki, söz birləşmələrinin məna əsasını obyektiv aləmdə baş verən və bir – biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan hadisələr təşkil edir.

Əsl qrammatik birləşmələr hesab olunan sərbəst birləşmələrin tərəfləri birləşmə daxilində leksik – qrammatik ünsürlər olaraq öz leksik mənalərini saxlayırlar:

Qara çadır his tutmaz, Xançoban ölməyinən

Qızıl nimçə pas tutmaz. Xanın qızı yas tutmaz (Vəliyev V., 1985)

Bayatı dörd misrada dörd sərbəst söz birləşməli üç sadə cümlə modelindədir. Nümunədən də görünür ki, söz birləşmələri fikrin emotiv ifadəsində, poetik mətnin formalaşmasında xüsusi rola malikdir. Kontekstdə **qara çadır**, **qızıl nimçə** birləşmələrinin hər biri müstəqil cümlə daxilində, **Xançoban ölməyi** (birləşmənin I tərəfinin yiyəlik hal şəkilçisi poetik nitqin tələbinə uyğun olaraq buraxılıb) və **xanın qızı** birləşmələrinin bir cümlə daxilində verilməsi, ilk iki birləşmənin birinci tərəflərinin eyni səslə - q səsi ilə, son iki misranın əvvəlindəki birləşmələrin eyni səslə - x səsi ilə başlaması xalqın bədii sənətkarlığının vüsətindən xəbər verir.

Verilən bayatının sonuncu misrasındakı cümlədə **yas tutmaz** ifadəsi sabit birləşmədir və cümlənin xəbəri vəzifəsindədir.

Sabit birləşmələr isə sərbəst birləşmələrdən fərqli olaraq dilə hazır şəkildə gəlir. Buna görə də, xalq yaradıcılığının ilkin poeziya örnəklərindən hesab olunan bayatıların dili sabit söz birləşmələri ilə zəngindir: (Qasımov H., 1960).

Əzəl başda gəzən yar,

Yar getdi qara düşdü,

Gəldi ayağa düşdü

Qəlbimə yara düşdü

Nümunələrdəki **Ayağa düşdü; Qəlbimə yara düşdü** birləşmələri sadə cümlə modelindədir.

Bayatı sintaksisində sabit söz birləşmələrinin və onun ikinci bir qismi kimi frazeoloji birləşmələrin işlənmə məqamları xalq dilinin yığcamlığı, ifadəliliyi, koloritliyi ilə bərabər, ümumxalq bədii düşüncəsinə xas digər poetik imkanları üzə çıxarır. Bu imkanlar sadə insanların duyğu və düşüncələrinə estetik don geyindirməklə fikri ifadə etmək bacarığından irəli gəlir.

Əminliklə demək olar ki, bayatı estetikası onun yarandığı dövrdə ana dilində işlənən sözlərin meyarından asılıdır. Sabit söz birləşmələrinin, frazeoloji vahidlərin poetik yükü xalqın təbiət və cəmiyyət hadisələrinin poetik dərkini inikasındır. Xalq dilində sabit birləşmələrinin işləklik dairəsi zəngin olduğundan bayatı sintaksisində belə birləşmələr xüsusi nəzərə çarpır: (Vəliyev V., 1985).

Günlərim belə keçsə,

Dindirmə, qan ağlaram,

Ürəyim vərəm bağlar

Sinəmdə yar dağı var

Göründüyü kimi, xalq danışq leksikasında frazeoloji birləşmələrin işlənilməsi mətn daxilində fikrin ifadəsində forma və məzmun ahəngdarlığını yaradan estetik hadisə kimi üzə çıxır. Verilmiş hər iki nümunədə **ürəyim vərəm bağlar; qan ağlaram; sinəmdə yar dağı** kimi frazeoloji birləşmələri əmələ gətirən sözlər ayrı-ayrılıqda öz həqiqi mənalardan uzaqlaşaraq, ümumilikdə vahid məna ifadə etməklə mətnin məna yükünü öz üzərlərinə götürür. Bayatılarda rast gəlinən frazeoloji birləşmələr bir daha dilin xəlqiliyini təmin edir, bədiiliyini və ekspressivliyini artırır. Bunlar da Azərbaycan ədəbi dilinin şifahi qolu üçün ümumi səciyyə daşıyır.

Azərbaycan xalqının tarixin müəyyən mərhələlərində məlum dil faktlarına əsaslanaraq yaratdığı, formal cəhətdən bir-birindən fərqlənməyən, mətnin bütün poetik yükünü öz üzərlərinə götürən

həm sərbəst, həm də sabit birləşmələrin yer aldığı bayatılar da diqqət çəkir. XVIII dövrə aid bayatıya nəzər salaq: (Məmmədova A., 1977).

*Əziziyəm salamat, Təkəbbür olmağılən, Düşmə dilin oduna,
At oxunu salamat, Hər yetənə salam et, Sərin olsun salamat*

Üç hissədən ibarət olan bayatını makro mətn hesab etmək olar. Müşahidələrdən də görünür ki, sintaktik frazeoloji konstruksiyalar bayatıların dilində geniş işləklik qazanmışdır. Bayatının son iki misrası nəticə hissəsidir. ***Düşmə dilin oduna, sərin olsun salamat*** tabeli mürəkkəb cümləsinin tərəfləri həm müstəqil cümlə funksiyasında, həm də mürəkkəb cümlənin komponentləri kimi çıxış edir. *Frazeoloji vahidlərin bu tipli konstruksiyalarında ifadə etdiyi emosionallıq, yığcamlıq, sərrastlıq kimi xüsusiyyətlər xalq dilinin poetik imkanlarından xəbər verir.* Minilliklərin o tayından təbii şəkildə xalqın sinəsindən dodaqlarına süzülərək bu günə gələn ***hər yetənə salam etmək, təkəbbürlü olmamaq, dilin bəlasına düşməmək*** kimi əxlaqi-etik keyfiyyətlərin kiçik lirik parçalarda - bayatı örnəklərində əks olunması xalq hikmətinin, həyat təcrübəsinin poetik ifadəsidir.

Ədəbiyyat

1. Bayatılar. Toplayanı Qasımov H. (1960). Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı: 254 s.
2. Bayatılar. Tərtib edən: Məmmədova A. (1977). Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 328 s.
3. Bayatılar. Tərtib edən: Vəliyev V. (1952). Bakı, 112 s.
4. Фортунатов. Ф.Ф. (1957). О преподавании грамматики русского языка в средней школе. Избранные труды, т.2.М., 451 с.
5. Kazimov Q. (2019). Azərbaycan dilinin tarixi sintaksisi. Bakı, “Elm”, 608 s.
6. Seyidov Y. (2006). Əsərləri I cild. Bakı, 628 s.

ТИПЫ ОРФОЛОГИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ

Ибрагимпаша Бабаев

Бакинский славянский университет,
доцент кафедры современного русского языка,
доктор философских наук

Xülasə

Məqalə orfoloji leksikoqrafiyaya həsr olunub. Orfoloji lüğətlər məqsədlərinə görə fərqlənir. Əcnəbilər üçün yazılan lüğətlər ikinci dilin qanunlarını nəzərə almalıdırlar. Bu növ lüğətlər hər iki dilin faktlarını izah etməlidirlər.

Açar sözlər: *norma, kontakt, interferensiya, təsir, qarışma*

Summary

The article deals with orthology lexicography. Orthology dictionaries differs by predestination. Orthology dictionaries for foreigners must take account of laws of second language. This type dictionaries must explain case of both languages.

Key words: *norm, contact, interference, influence, mixing*

Орфологические словари для носителей языка и для иностранцев строятся на разных принципах. Если орфологический словарь для носителей языка систематизирует и объясняет речевые ошибки, обусловленные действием определенных закономерностей национального русского языка, проявляющих себя на стыке нормированной и ненормированной форм общенационального языка, то орфологический словарь для иностранцев учитывает типичные отклонения от норм русского языка, характерные для представителей той или иной конкретной национальности и предопределенные действием законов их родного языка.

К сегодняшнему дню существует обширная литература по теории языковых контактов. Что же касается конкретно-практических исследований по обучению русскому языку азербайджанцев, то на протяжении всего XX в. в Азербайджане интенсивно велись такого рода работы. По вполне понятным политическим причинам обучению русскому языку придавалось особое значение. Работали целые школы, связанные с изучением различных подсистем русского языка. Так или иначе все эти работы содержат материал для орфологии. Такой ма-

териал рассыпан в типологических и сопоставительных исследованиях на материале русского и азербайджанского языков, до сих пор проводившихся в Азербайджане.

То, что принято называть влиянием одного языка на другой, или проявлением закономерностей одной языковой системы в речи на другом языке, на самом деле представляет собой очень сложное и многообразное явление, более того, необходимо говорить не об одном, а о разных явлениях. В одном и том же факте проявления элемента одной языковой системы в речи на втором языке можно и следует видеть действие самых разных причин.

Контакты двух языков, особенно если они характеризуются длительностью, приводят к проникновению элементов одного языка в другой и наоборот. Причем такое взаимопроникновение элементов контактирующих языков несколько отличается от заимствования.

Известно, что заимствование может иметь две причины: языковую и внеязыковую. В первом случае определенные участки системы заимствующего языка испытывают нужду, требуют появления определенного знака, выполняющего определенную функцию. В этом случае появление иноязычного элемента в системе заимствующего языка функционально осмыслено. Дело в том, что в языковой системе постоянно имеются пустые ячейки в различных парадигмах. По большому счету ни одна языковая парадигма не может быть исчерпанной. Можно даже сказать, что эволюция языка сводится к заполнению парадигм системы, которые в результате той же эволюции постоянно оказываются ущербными в том или ином отношении.

Таким образом, заимствование в соответствии с языковой причиной означает усовершенствование системы. Оно есть ответ на вызов системы. Язык ищет как в собственных ресурсах, так и в возможностях других языков. В случае обнаружения наиболее удачного с точки зрения потребностей языка средства он столь же удачно осваивает его, так как именно данное языковое средство отвечает его нуждам, оно вписывается в соответствующую парадигму нового языка.

Во втором случае, т.е. когда причина заимствования лежит вне языка и не связана с нуждами системы, это, как правило, когда заимствуются определенные предметы, слова же просто сопутствуют соответствующим предметам.

Второй случай носит относительно элементарный характер. Он проще и без особых проблем поддается лингвистической интерпретации, что же касается заимствования по языковым причинам, то в этом случае всегда есть необходимость в скрупулезном функционально-семантическом анализе.

От случаев заимствования, на наш взгляд, следует отличать взаимопроникновение элементов двух контактирующих языков, так называемое языковое смешение (термин Г.Шухарда).

Дело в том, что в случае длительного контактирования двух языков на определенной территории, как правило, имеет место смешение элементов систем этих языков. При этом достаточно сложно решить вопрос о заимствовании. С другой стороны, если речь не идет о заимствовании, то приходится признавать факт воздействия одной системы на другую, вопрос в том, как расценивать подобное воздействие, как положительное, или как отрицательное. Например, мы знаем, что одним из критериев культуры речи является точность словоупотребления, т.е. говорящий индивид не может использовать слова языка в каких-то особых значениях. Говорящие обязаны употреблять слова в тех значениях, которые им объективно присущи в языке на данном этапе.

Однако, в условиях длительных контактов двух языков слова одного языка могут использоваться в новых значениях, приобретаемых ими под влиянием эквивалентных слов другого языка. Если такое употребление слова начинает фиксироваться словарями, то обычно говорят о семантическом калькировании.

Приобретение новых значений связано не с естественным развитием семантики слова, а с историей культуры чужой страны. В подобных случаях употребление слова в новом значении может вызывать раздражение ревнителей чистоты языка, поскольку здесь очевидно употребление слова в несвойственном ему значении. Разумеется, это только примеры и возможны более типичные случаи.

Или, например, известно, что носители русского языка не произносят некоторых специфических звуков, характерных как для западноевропейских, так и для восточных языков. Например, *о* умлаут, или *у* умлаут, звонкое *ч* и т.д. В то же время известно, что все эти звуки наблюдаются, причем устойчиво, в русской речи в Азербайджане. Важно также то, что эти особенности присущи не только русской речи азербайджанцев, но и русских, проживающих в Азербайджане. Как следует расценивать этот факт. Как воздействие на русский язык, изменяющее не только фонетическую систему его, но и артикуляционную базу его носителей? Как характерные особенности русского языка в Азербайджане? Как характерные признаки плохого русского языка, функционирующего в Азербайджане в условиях непосредственного и отрицательного влияния азербайджанского языка?

Следует прямо заявить, что сегодня ни один из ответов на этот вопрос не является удовлетворительным. В самом деле, логичнее всего было бы рассуждать об обогащении фонетической системы и в целом русского языка. Однако в этом случае необходимо ответить на вопрос об отношении русской речи, характерной для Азербайджана, к национальному русскому языку. Но и тут не все гладко. Например, если признать чуждыми для национального русского языка элементы, появившиеся в русской речи на нерусских территориях, то как быть с особенностями русских говоров, находящихся на границе языковой карты, носящих иногда характер смешанных языков. Каково отношение к национальному русскому языку этих говоров? Разумеется, ответ будет однозначным: эти говоры, как и все остальные охватываются национальным русским языком. Более того, вам скажут, что именно в этом и состоит отличие общенационального русского языка от современного русского литературного языка.

Еще более характерным и знаменательным является пример Словаря Даля. Известно, что в Словаре огромное количество тюркских слов, которые устойчиво употреблялись в различных диалектах русского языка. Поэтому они и вошли в Словарь. Ясно также, что эти диалекты находились в тесных контактах с различными тюркскими языками. Как расценивать этот материал, представленный в Словаре Даля? Например, его вполне можно считать орфологическим, т.е. отрицательным. Как доказать, что соответствующая лексика является русской, а не татарской, например, употребляющейся в тех деревнях, где русские живут с татарами одной интернациональной семьей?

Таким образом, для нашего исследования оказывается актуальным отграничение заимствования, явившегося результатом языковых и неязыковых причин, от смешения языков на территории постоянного и тесного контактирования двух языков.

XXI ƏSRDƏ AZƏRBAYCANDA İDMAN PUBLİSİSTİKASI

Həlimə Ağayeva

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası,
Sosial elmlər kafedrası, baş müəllim

Summary

The scientific work is devoted to the linguistic and stylistic study of sports journalism in the Azerbaijani journalistic style of the early 21st century, the identification and description of the specific features of sports texts in newspapers of different language levels. The relevance of the topic and the choice of the topic are due to the low level of proficiency in the language of sports in the journalism of Azerbaijani journalism at the beginning of the 21st century. The object of the research is texts about sports in newspapers of the beginning of the 21st century (2000-2008). Its theme is the uniqueness of sports journalism at different language levels. The scientific novelty of his research lies in a comprehensive analysis of the linguistic and stylistic aspects of sports journalism in a modern journalistic style, resulting in specific sports terms at different language levels - lexical, morphological, derivational, syntactic units, PLQ. polycomponent units), style-forming features are used in the new socio-political discourse, an attempt is made to classify vocabulary by areas of use.

Key words: *journalistic style, journalism, sports, terms, word formation, irony.*

Резюме

Научная работа посвящена лингвистико-стилистическому изучению спортивной публицистики в азербайджанском публицистическом стиле начала 21 века, выявлению и описанию специфических особенностей текстов спортивной тематики в газетах разного языкового уровня. Актуальность темы и выбор темы обусловлены низким уровнем владения языком спорта в публицистике азербайджанской журналистики начала 21 века. Объектом исследования являются тексты о спорте в газетах начала XXI века (2000-2008 гг.). Его тема – уникальность спортивной журналистики на разных языковых уровнях. Научная новизна его исследования состоит во всестороннем анализе лингвистических и стилистических аспектов спортивной публицистики в современном публицистическом стиле, в результате чего специфические спортивные термины на разных языковых уровнях – лексические, морфологические, словообразовательные, синтаксические единицы, PLQ. Поликомпонентные единицы), в новом социально-политическом дискурсе используются стилеобразующие признаки, предпринята попытка классификации лексики по сферам употребления.

Ключевые слова: публицистический стиль, журналистика, спорт, термины, словообразование, ирония.

Qəzet səhifələrində özünü ən dolğun şəkildə reallaşdıran müasir jurnalist nitqi ümumi dil meyllərini əks etdirən ilk yazılı mənbədir. Məhz qəzetin dili müəyyən zaman kəsiyində Azərbaycan dilində bütün səviyyələrdə baş verən qanunauyğunluqları və dəyişiklikləri müəyyən etməyə imkan verir. Qəzet idman jurnalistikası bütün səviyyələrdə baş verən proseslərin uyğunlaşdırılmasında mühüm mərhələdir. Cəmiyyətin müasir inkişafı mərhələsində publisistik üslubun qəzet idman üslubunda janr diferensialında və dil ifadə vasitələrində ciddi dəyişikliklər baş verir. Cəmiyyətin demokratikləşməsi, sərhədlərin açıqlığı, nitq modasına sadıqlıq, dəyişən dəyərlər miqyası kimi dildən kənar amillər idman publisistikasının janr sisteminin təkamülünə, idman dilinin demokratikləşməsinə və “amerikanlaşmasına” səbəb oldu. Bir sıra ciddi dəyişikliklər sintaktik səviyyədə də özünü göstərdi.

Dilçilikdə həm ayrı-ayrı janrların xüsusiyyətləri, həm də dil səviyyələri ilə bağlı maraqlı araşdırmalar mövcuddur. Funksional üslubların inkişafı tarixində bir çox mübahisəli məsələlər qalır. Məsələn, XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan milli dilinin inkişafı güzgüsündə Azərbaycan idman jurnalistikasının linqvo-üslubi özünəməxsusluğu hələ tam araşdırılmamışdır. Jurnalistikanın intensiv inkişafı və getdikcə artan populyarlığı milli kimliyin artması, medianın genişlənməsi və onların sosial həyata təsiri ilə bağlıdır. Azərbaycan idman jurnalistikasının linqvo-üslub xüsusiyyətlərini öyrənməyə marağımız onunla bağlıdır ki, qəzet dildə baş verən dəyişiklikləri və xüsusiyyətləri – leksik, morfoloji, sintaktik səviyyələrdə də tez və intensiv şəkildə əks etdirir. Bütün bunlar ədəbi dilin inkişafına öz təsirini göstərir, xüsusən də intellektual və emosional qiymətləndirmə vasitələrinin potensialı artır. Çap mediasının dili ilə müasirliyin dili yenilənir. Tədqiqatın məqsədi də XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan idman jurnalistikasının onun spesifikliyini təşkil edən və müəyyən edən linqvo-üslubi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək və təsvir etməkdir.

Müasir idman jurnalistikanın qəzet alt-üslubunun inkişafı və fəaliyyətində dominant linqvistik tendensiya media dilinin aktiv “neologizasiyası”dır. İdmanla bağlı yeni sözlər və mənalər təkcə Azərbaycan dilinin lüğət ehtiyatını aktiv şəkildə doldurmur, həm də Azərbaycan dil və mədəniyyətinin müasir dil mənzərəsinin bir hissəsini təşkil edir. Yeni idman terminləri 1) qəzet dilinin demokratikləşməsinin təbii prosesidir; 2) publisistik mətnlərin güclü məna və üslub yaradan vasitəsidir.

İdmanın inkişaf tempinin sürətlənməsi nitq iqtisadiyyatı qanununun təsirini gücləndirir, cəmiyyətin həyatında emosional gərginliyin artması isə söz yaradıcılığı modellərinin emosional ekspresiv növlərinin formalaşması proseslərini aktivləşdirir. İntertekstuallıq, dil oyunu və ironiya müasir idman jurnalistika dilinin müəyyənədicisi xüsusiyyətləridir.

PKV (polikomponent vahidlər) dil vahidləridir ki, onların spesifikliyi təkrarlana bilmək (aydın struktur və konnotasiya mənası olan modellərin olması), dəyişkənlik (dəyişikliklər üçün formaların açıqlığı), ixtisaslaşma və çoxfunksiyalılıq kimi əksliklərin vəhdətindədir.

İdmanla bağlı faktiki materialın mənbəyi, kütləvi yayılması və geniş çeşidli ünvanlılığı ilə xarakterizə olunan mərkəzi və yerli qəzetlərdir. Filoloji təhlil üçün material müxtəlif janrlı publisistik mətnlər – qeydlər, reportajlar, geniş məlumat, jurnalist araşdırmaları, müsahibələr, gündəlik və problemli esselər, analitik məqalələr, habelə reklam jurnalistikasının mətnləridir.

İdmanla bağlı neologizmlərin görünüşü, ilk növbədə, ekstralingvistik amillərlə diktə olunur, bunlardan əsası jurnalistin diqqət mərkəzində olan mövzuların müxtəlifliyi və əvvəllər bağlanmış mənbələrin mövcudluğu ilə bağlı məlumatların mərkəzsizləşdirilməsidir. Müasir medianın təqdim etdiyi möv-

zulardan söz ehtiyatını təsnif etdiyimiz əsas idman terminləridir. Qəzet dilinin idmanla bağlı aktiv neologizasiyası aşağıdakı əsas səbəblərdən qaynaqlanır: 1) artan informasiya məzmunu, ən çox alınan idman terminləri və ya adları sisteminin hələ inkişaf etmədiyi yeni ərazilərin payına düşür; 2) yüksək dərəcədə fərqləndirilə bilən konsepsiyaların ixtisaslaşmasına ehtiyac var - idman şirkətlərinin etibarlı nümayəndəsi - sahibkar; 3) beynəlxalq istifadədə müəyyən edilmiş idman terminlər sisteminin olması, məsələn, idman terminologiyası skeytbord, şeypinq, fitnes, pop, şoumen, şou-biznes, di-doyu və s.

İdman mediasının dilinin neologizasiyası təkcə təbii, müntəzəm proses deyil, həm də aktual “dil və cəmiyyət” problemini daha da kəskinləşdirən bir prosesdir. Dil konkret şəxsiyyətə və bütövlükdə cəmiyyətə təsir edərək həm dil şəxsiyyətini, həm də cəmiyyəti formalaşdırır. (Aslanlı G.M. 2018). Tədqiq olunan dövrdə idmanın hazırkı tendensiyası müasir dövr qəzetlərinin mühüm xüsusiyyəti jarqon mənası daşıyan söz və ifadələrdən istifadə olunmasıdır ki, bunun da nəticəsində mətnin ünvançısının pragmatik məqsədinə nail olur – diqqəti təqdim olunan problemə, mühüm mövzuya yönəldir. Qəzetdə idmanla bağlı olan yazılar daha ifadəli, daha emosional olur və jarqondan istifadə müəllifin pragmatik konstitusiyasına uyğun gəlir və əsaslandırılır. İntertekstuallıq mətnin ən mühüm kateqoriya xarakteristikası hesab edilir, onun “depressurizasiyası” və digər semantik sistemlərə açıqlığı, mətnin başqaları ilə – əvvəlki mətnlərlə (prototekstlər, bəhanələr) təmasda olmaq qabiliyyətini əks etdirir. Eləcə də konkret mətn qurma strategiyası müasir dövrün idman jurnalistikasının funksional məqsədi ilə tam uyğundur. Birincisi, bu ifadə yaratmaq üçün güclü bir yoldur; ikincisi, intertekstuallıq bəzi dövri mətbuatda ön plana çıxan idman reklam funksiyasını yerinə yetirir, üçüncüsü, mətn yaratmaq funksiyasını yerinə yetirir.

Qəzetdə idmanla bağlı dərc olunan reklam mətnlərində intertekstuallıq texnikalarından geniş istifadə olunur. İdman jurnalistikasında mətnlərarası istinadlar çox vaxt tənqidi xarakter daşıyır ki, bu da ənənəvi dəyərlərə münasibətin dəyişməsi və mətnin forması ilə oynamaq bacarığını ehtiva edən alternativlərin təsdiqlənməsi ilə əlaqələndirilir. Dil oyunu, dilin sistem münasibətlərinin qəsdən pozulmasına, yəni qeyri-kanonik linqvistik forma və strukturlar yaratmaq üçün nitq normasının pozulmasına əsaslanan danışanların müəyyən bir nitq davranışdır. Bunun nəticəsində idman terminləri ekspressiv mənə qazanır və oxucuda estetik-üslubi təsir bağışlamaq qabiliyyətinə malikdir. Dil oyunu müxtəlif linqvistik hadisələrə əsaslanır.

XXI əsrin əvvəllərində idman jurnalistikasının dilinin aparıcı xüsusiyyətlərindən biri ironiyadır. Əgər əvvəllər ironiya satirik janrlar çərçivəsində (məsələn, felyeton, satirik məqalə) məhdudlaşdırsa, indi ironiya janrlararası xüsusiyyətdir: o, reportajda, analitik məqalədə, problemli essədə mövcuddur. Son zamanlar tədqiqatçılar janr formalarının qarışmasını, onların “demokratikləşməsi”ni” qeyd edirlər. Bizim fikrimizcə, bunda ironiya mühüm rol oynayır. Müasir publisistikada ironiya, ilk növbədə, müasir jurnalistikanın üslub xüsusiyyətləri arasında aparıcı mövqe tutan üslub əmələ gətirən xüsusiyyətdir. Müasir qəzetlərin bir xüsusiyyəti, başlıq və alt başlığın qovşağında baş verən istehzadır, ikincisi izahedici funksiyanı yerinə yetirir. Ironiyanın mətn funksiyaları: 1) zarafat məqsədi ilə ironik mətn yaradıla bilər, sonra isə oxucu birgə stilistik və semantik oyuna dəvət olunur; 2) sosial qiymətləndirməni gizlətmək üçün istehza lazımdır. Müasir idman jurnalistikasında ironiya sayəsində sosial qiymətləndirmələrin bütün miqyasını izləmək olar.

Müasir söz yaradıcılığında baş verən proseslər ekstralingvistik və intralingvistik səbəblərlə izah olunur ki, bunlar birləşdikdə bir-birini gücləndirir. Cəmiyyətdə emosional gərginliyin artması sözkonstruksiya modellərinin emosional ekspressiv tiplərinin formalaşmasını aktivləşdirir, sözkonstruksiya modellərinin formalaşmasını sürətləndirir. Müasir qəzetin ekspressiv sintaksisi, xüsusən katexik birliklərdən istifadə, ilk növbədə kommunikanın mövqelərini bərabərləşdirməyə yönəlib. Bu, daha çox qəzet reklam mətnlərinə aiddir, onların məqsədi hər bir konkret şəxsə maraq göstərmək, diqqəti cəlb etməkdir.

Ədəbiyyat

1. Aslanlı G.M. (2018). Azərbaycan respublikasında bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafında dövlət siyasəti (2003-2013-cü illər). Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı: 28 s.

2. Babayeva N.Q. (2021). Qəzet mətnində metaforik ifadələr və onların kommunikativ yükü. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı: 34 s.
3. İdman jurnalistikasında beş aktual janr // Sport science journal Volume 1 № 1 2019
4. Hüseynov S., Allahverdiyev S. (2016). İdman terminlərinin izahlı lüğəti. Elm və təhsil, Bakı: 554 s.

К ВОПРОСУ О ГЕНДЕРНОЙ АСИММЕТРИИ В ЯЗЫКЕ

Günay Babayeva

Бакинский славянский университет,
доцент, доктор философии по филологическим наукам

Xülasə

Dildə cinsiyyətçilik həmişə açıq şəkildə özünü göstərmir. Bu ifadələr gündəlik söhbətlərə o qədər köklənmişdir ki, cinsiyyətçi olduqları bilmədən işlədilir. Bərabərsizlik dilin xas struktur xüsusiyyətidir. Bundan əlavə, bəzi ifadələrin cinsiyyətçi olduğu bilinmə və onlar bu vəziyyətdən xəbərdar olsalar da, ya cəmiyyət tərəfindən təbii qəbul edilir, ya da cinsiyyətçi olması o ifadələri işlədənlər üçün problem yaratmır. Cinsiyyətçi olduğu üçün üstünlük verilən ifadələr və deyimlər vardır. Bu baxımdan, qadınlar doğulduğu andan kişilərin sözlərini eşitməyə başlayır. Nəticələrin başqa qadınlar olması bu vəziyyəti dəyişmir. Dil və mədəniyyət kişilərin istehsal etdiyi sahələr olduğundan, danışanın cinsi qadın olsa belə, danışan kişidir.

Açar sözlər: *dilçilik, feminizm, gender, dil, mədəniyyət, kişi, qadın, ünsiyyət.*

Resume

Sexism in language is not always explicit. These expressions are so ingrained in everyday conversation that they are used without realizing that they are sexist. Inequality is a characteristic structural feature of language. In addition, if it is known that some expressions are sexist, and they are aware of this situation, it is either taken for granted by society, or the fact that they are sexist does not cause problems for those who use these expressions. There are expressions and sayings that are preferred because they are sexist. In this regard, women begin to hear men's words from the moment of their birth. The fact that other women are the speakers does not change the situation. Since language and culture are fields created by men, the speaker is a man, even if the speaker's gender is female.

Key words: *linguistics, feminism, gender, language, culture, man, woman, communication.*

В то время как пол относится к физическим и биологическим характеристикам, которые делают человека мужчиной или женщиной, концепция пола используется для реагирования на культурно и социально определенные гендерные роли. С этой точки зрения гендер – это социальная конструкция биологических различий, развитие гендерно-соответствующего поведения женщин и мужчин. Можно сказать, что это различие связано с социальными ценностными суждениями и гендерными ролевыми ожиданиями. Мужчины и женщины проходят разные процессы социализации и приобретают разные модели поведения, и эти модели поведения отражаются в их языке и дифференцируют их языки.

Р. Лакофф, которая первым серьезно занялся проблемой женщин и языка, утверждает, что бессилие и подчиненное положение женщин в обществе отражаются как в языке, на котором они должны говорить, так и в языке, на котором о них говорят. По её словам, женщина, от которой ожидают вести себя как леди, мешает ей ясно и сильно выражать свои чувства и мысли, высказывать важные вопросы мужского мира. Подчеркивая общие черты женского языка и его отличия от мужского языка, она констатирует, что женский язык достаточно вежлив («*пожалуйста*», «*...мне было бы очень приятно*») и выражен в извиняющем тоне [8, 45].

Р. Лакофф, подробно обсуждавший отличия женского языка от мужского, формирующиеся в контексте различных гендерно-обусловленных процессов социализации, сделала следующие наблюдения о характеристиках женского языка: лексические дополнения, родственные вопросы, восходящая мелодия в языке, повествовательные предложения, использование пустых прилагательных, очень четкое выделение цветных слов, интенсификаторы, ис-

пользование правильной грамматики, использование тонких форм, избегание ненормативной лексики, ударная речь [8, 75].

Робин Лакофф определяет женский язык как *«язык слабости»* и говорит, что женский язык является отражением женского подчинения мужчинам. Потому что гендер — это набор значений. Именно язык, на котором рождаются и развиваются люди, несет в себе эти смыслы. Язык делает свое значение постоянным с течением времени. Поскольку эти значения принадлежат человеку, создавшему язык, все социальные институты в обществе работают на благо людей. Поэтому, по Лакофф, язык женщин — это язык слабости.

Д. Таннен заявила, что мужчины и женщины используют язык по-разному. Затем она, кажется, пытается объяснить *«разрыв между мужчиной и женщиной»*, утверждая, что разговор между мужчиной и женщиной является *«межкультурным общением»*. Она заявила, что недопонимание и конфликты возникают из-за того, что представители обоих полов по-разному используют язык. Таннен оценивает вопрос *«почему языки женщин и мужчин разные?»* больше в контексте социализации и констатирует, что причинами этого являются процесс социализации.

Различия мужского и женского языков проявляются на разных фонетических, морфологических, лексических и синтаксических уровнях в разных языках. Когда кто-то хочет исследовать социальные структуры и социальные статусы в контексте мужчин и женщин, часто бывает достаточно взглянуть на выражения в языке. Например, в азербайджанском языке есть множество примеров таких выражений: *«будь мужчиной»* (adam kişi olar), *«не разговаривай как баба»* (arvad kimi danışma), *«мужское слово»* (kişi sözü) и др.

Язык кодифицируется, с одной стороны, физиологическими и психологическими особенностями личности, а с другой - влиянием социально-экономических (принадлежность к определенной группе и классу) факторов. На самом деле в большинстве языков нет чисто *«женского»* или чисто *«мужского»* языка. Формируются биология и физиология мужчин и женщин, которые заключают в себе абсолютные различия в стилях речи, а затем и в их усвоенном поведении.

Психологические и социальные факторы также способствуют гендерным различиям в языке. Например, когда азербайджанцы традиционно говорят о своей супруге или спутнице жизни другого человека, они имеют в виду ее не прямо, а косвенно, например, *«мать детей»* (uşaqların anası), *«хозяйка дома»* (evin xanımı). Вообще, в обществе считается неприемлемым прямо говорить о женщине, которая является женой, и представлять ее такой, какая она есть. Женщины также используют такие выражения, как *«хозяин дома»* (evin kişisi) и *«отец детей»* (uşaqların atası), когда говорят о своих мужьях. Традиционно формируемые в обществе гендерные роли создают условия для появления различных слов и словосочетаний. Эти утверждения показывают, что пространство женщины ограничено семьей, домом и детьми. В этом пространстве она тоже не судья. Хозяин этого места — *«хозяин дома»*. Поскольку женщина изолирована от социальной жизни, она также находится в подчиненном положении в домашнем семейном пространстве. Это социокультурная норма. Поэтому мужчина пытается защитить свой традиционный социальный статус, косвенно представляя свою жену. Сегодня под влиянием модернизма в Азербайджане многие традиции утратили свою актуальность, но сохранили свое существование в языке. Эти гендерные коды, присутствующие в языке, предотвращают потенциальное забвение традиций.

Противопоставление мужских и женских вариантов на голосовом уровне языка, вероятно, является древнейшим типом языковой дифференциации. Другая причина такого различия мужского и женского языков — их биологические особенности. Гормоны являются основным фактором, влияющим на формирование половых признаков и поведения в структурах нервной системы, формирующихся на начальных этапах индивидуального развития [2, 201]. Хотя фонематический состав мужских и женских языков кажется одинаковым, указанные различия обусловлены некоторыми биологическими и социологическими факторами. Наличие интонационных различий в мужских и женских языках в большинстве языков свидетельствует о том, что вопрос об интонации в языке требует дальнейшего изучения как гендерный показатель.

Интонация, как часть фонетики, является одним из наиболее распространенных способов выражения рода в языке. Известно, что интонация имеет гендероопределяющий признак. Во всех языках мира решающее различие мужской и женской речи связано с различием в звучании. В целом с женской речью связаны более разнообразные интонационные узоры [16, 1831]. Р. Лакофф утверждает, что у женщин более высокий вокальный диапазон, чем у мужчин, и они используют более высокие тона [8, 56].

Результат. Тот факт, что господствующая в обществе идеология определяется преимущественно мужчинами, делает женщин пассивными и обрекает их жить на языке, определяемом мужчинами. Исследования с феминистской точки зрения на язык и гендерные отношения показывают, что женщины более склонны к флективным предложениям из-за приписываемого им чувства незащищенности. Их более мягкая и менее оскорбительная речь является продолжением ожидаемых от них социальных ролей. Ясно, что идея о том, что женщины говорят больше, чем мужчины, является преувеличенным утверждением, сделанным мужчинами, чтобы заставить женщин замолчать, что мужчины постоянно притесняют женщин с помощью языка и озабочены созданием женского образа, соответствующего патриархальной структуре.

Литература

1. Althusser, L. “Ideology and Ideological State Apparatuses”, in Lenin and philosophy and other essays, translated from French by Ben Brewster. [Electronic resource] - New York-London: 1971. Monthly Review Press, 127–188. URL: <http://www.csun.edu/~snk1966/Lous%20Althusser%20Ideology%20and%20Ideological%20State%20Apparatuses.pdf>
2. Anders, Sari M. “Beyond Masculinity: Testosterone, Gender/Sex and Human Social Behavior in a Comparative Context”. [Electronic resource] – Front Neuroen-docrinol, 2013 - 34:p.198–210.URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0091302213000356>
3. Campbell, Lyle. (2000) American Indian Languages: The Historical Linguistics of Native America. New York: Oxford University Press.– 527 p.
4. Coates, J. Women, (2015) Men and Language: A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language. London: Routledge– 262 p.
5. Dixon, Robert M. W. The Endangered Languages of Australia, Indonezia and Oceania. Oxford: BERG. 1991.
6. Dunn, Michael. (2000) Chukchi Women’s Language: A Historical Comparative Perspective. [Electronic resource] – Anthropological Linguistics 42(3): p. 305–328. URL: https://www.researchgate.net/publication/301350049_Chukchi_Women's_Language_A_Historical-Comparative_Perspective
7. Jespersen, O. (2016) Language: its Nature, Development and Origin. [Electronic resource] – New York: URL: <https://www.gutenberg.org/files/53038/53038-h/53038-h.htm>
8. Lakoff, George. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Illinois: The Univ. of Chicago Press 1990. - 631 p. URL: <https://lecturayescrituraunn.files.wordpress.com/2017/03/unidad-5-lakoff-women-fire-and-danger.pdf>
9. Liberman, S.J. (1977) The Sumerian Loanwords in Old-Babylonian Akkadian. Missoula. Montana: Scholar Press– 642 p.
10. Mastropavlou, M., Tsimpli, I. M. (2011) The Role of Suffixes in Grammatical Gender Assignment in Modern Greek. [Electronic resource] – Journal of Greek Linguistics 11 (1): pp. 27–55. URL: https://www.academia.edu/631613/The_Role_of_Suffixes_in_Grammatical_Gender_Assignment_in_Modern_Greek_A_Psycholinguistic_Study
11. Spender, Dale. Man-Made Language. [Electronic resource] – London: Routledge & Keegan Paul 1980. URL: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ot/spender.htm>

12. Tannen, D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. [Electronic resource] – New York: William Morrow 1990. URL: <http://www.frankjones.org/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/tannen.pdf>
13. Totman, C A. (2005). History of Japan. New Jersey: Wiley-Blackwell– 720 p.
14. Trudgill P. J. (1974) The Social Differentiation of English in Norwich. England: Cambridge University Press– 222 p.
15. Yule, G. The Study of Language. [Electronic resource] – Cambridge University Press. 2020 – 286 p. URL: http://sintak.unika.ac.id/staff/blog/uploaded/5811996202/files/george_yule.pdf
16. Wu, Ke & Childers, D. G. Gender Recognition from Speech. Part 1: Coarse Analysis. [Electronic resource] - The Journal of the Acoustical Society of America 1991, 90 (4): 1828-1840. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&typepdf&doi=a9008284e4346387d6d0f60a16a58cb1742d4102>

ŞAH İSMAYIL XƏTAYI DİLİNİN SOMATİK LEKSİKASI VƏ SOMATİK FRAZEOLÖGİYASI

Nizami Bağirov

Bakı Slavyan Universitetinin baş müəllim

Summary

One of the outstanding representatives of the 16th century Azerbaijani literature is Shah Ismayil Khatay. Shah Ismayil Khatay is one of the prominent historical figures who have invaluable services in the social-political, literary-cultural development of Azerbaijani Turks. One of the most important stages of the development of Azerbaijani Turks is related to the name of Shah Ismayil Khatay. Khatay, as a person who is attached to our native language - Azerbaijani Turkish, treated the art of the poet with great respect, created works that can be epics in different languages, as well as classical poetry genres.

Key words: *Shah Ismail Khatai, phraseological units, somatic vocabulary, somatic phraseological units*

Резюме

Одним из выдающихся представителей азербайджанской литературы XVI века является Шах Исмаил Хатаи. Шах Исмаил Хатаи - один из видных исторических деятелей, внесший неоценимый вклад в общественно-политическое и литературно-культурное развитие азербайджанских турков. Хатаи, как человек, любящий свой родной язык – язык азербайджанских турков, с большим уважением относился к поэтическому искусству и создавал произведения в разных жанрах классической поэзии.

Ключевые слова: *Шах Исмаил Хатаи, фразеологические единицы, соматическая лексика, соматически фразеологически единицы.*

XVI yüzillik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Şah İsmayıl Xətayi-dir. Şah İsmayıl Xətayi Azərbaycan türklərinin ictimai- siyasi, ədəbi- mədəni inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan görkəmli tarixi şəxsiyyətlərdən biridir. Azərbaycan türklərinin inkişafının ən mühüm mərhələlərindən biri Şah İsmayıl Xətayinin adl ilə bağlıdır. Xətayi doğma dilimizə - Azərbaycan türkcəsinə bağlı olan bir adam kimi aşiq – ozan sənətinə böyük ehtiramla yanaşmış, klassik şeir janrları bərabər xalq şeirini müxtəlif növlərində dillərdə dastan ola biləcək əsərlər yaratmışdır. Bir yandan yazılı ədəbiyyatın, digər bir tərəfdən xalq yaradıcılığının zəngin ənənələrindən bəhrələnən bu hökmdar-şair ədəbi yaradıcılığında məzmunla formanı həmişə vəhdətdə götürmüş, hər formadan, janrdan, vərindən yerinə görə istifadə etmişdir. Sadəlik, aydınlıq, səmimilik, həyata, onun tələblərinə dərindən bağlılıq Şah İsmayıl Xətayi poeziyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. Bu poeziya saf mənəvi aləmin, aydın məfkurənin, sabaha dərin inamın, hər cür şərəfə dolu nifrətin parlaq ifadəsidir.

XV–XVI əsrdə yaşayıb–yaradan Şah İsmayıl Xətayi Azərbaycan xalqı üçün böyük ədəbi irs qoymuşdur. Onun ədəbi – bədii irsi “Mənaqib-əl əsrar”, “Behcət-əl əhra”, “Nəsihətnamə”, “Dəhnamə” adlı poemalardan və qəzəl, qəsidə, xalq şeiri üslubunda yazdığı qoşma, gəraylı, varsağı, bayatılardan ibarətdir. Şah İsmayıl Xətayinin bədii irsi zəngin söz xəzinəsinə malikdir. Bu zəngin söz xəzinəsinin müəyyən hissəsini somatik leksik vahidlər təşkil edir. Xətayinin dilində işlənən somatik leksik vahidləri mənşəyinə görə Azərbaycan türk mənşəli və alınma- ərəb – fars mənşəli somatik

leksik vahidlər olmaqla iki qrupa bölmək olar. Azərbaycan türk mənşəli somatik leksik vahidlər bunlardır: ağız, alın, ayaq, baş, bağır, barmağ, bel, dil, diş, əl, göz, yürək köks, yüz, qoyun, könül, ağuş, qaş, sinə, dırnağ, dodağ, boyun, qol, diz, qan, qulaq, saç, bəniz, kirpik, damağ, beyin və s. Ərəb-fars mənşəli somatik leksik vahidlər bunlardır: eyn (göz), dimağ (beyn, burun), cigər, zəban (dil), dil (ürək), muy, rux, ruxsar (üz), zənəx (çənə), ruy, ru, (üz), xun (qan), xətt (yanaq), üzər (yanaq), türre (birçək, tel), tələt (üz, sifət), tən (bədən), rək (dammar), pay (ayaq), müşt (yumruq), mu (saç, tük), məşəm (burun), mərdüm (göz bəbəyi), ləb, guş (qulaq), zənəxdan (buxaq), didə (göz), dəhan (ağız), ariz (yanaq), qəlb, sər (baş), zülf və s. Qeyd edilən somatik leksik vahidlər (həm Azərbaycan türk mənşəli, həm də alınma) həm ismi, həm də feili somatik frazeoloji vahidlərin yaranmasında yaxından iştirak edir. Şah İsmayıl Xətayinin dilində işlənən somatik frazeoloji vahidləri tərəflərinin ifadə vasitələrinə görə iki yerə ayırmaq olar. 1. İsmi somatik frazeoloji vahidlər; 2. Feili somatik frazeoloji vahidlər.

İsmi somatik frazeoloji vahidlər

Komponentləri adlardan (isim, sifət, say) ibarət olan frazeoloji vahidlər ismi somatik frazeoloji vahidlər adlanır. Dilçilik ədəbiyyatında bu tipli somatik frazeoloji vahidlər “qovuşma idiomları” (Cəfərov 1970), “qeyri- feili frazeologizmlər” kimi təsnif edilir. Şah İsmayıl Xətayinin dilində işlənən ismi somatik frazeoloji vahidlərin tərəfləri həm Azərbaycan türk mənşəli, həm də alınma ərəb – fars mənşəli leksik vahidlərdən ibarətdir. Məsələn, Şah İsmayıl Xətayinin dilində işlənən “zəbanı şirin, şirin zəban, siyəh ru, ruyi - siyah” ismi somatik frazeoloji vahidlərinin komponentlərinin hər ikisi alınma- fars mənşəlidir. Müasir dilimizdə bu ismi somatik frazeoloji vahidlər “şirin dil, dili şirin, üzü qara” formasında işlənir.

Əli qanlı, gözü kinli – Əlin qanlı, gözün kinli, nə haldır?

O şərdə qan edüb andənmü gəldün? (3.ş.112).

Qıldı həvalə bağrımı yüz xarə, söyləniz (3.s. 99).

Üzü qara- Ey yuzü qara, füzul, ədəbsiz (3.s.269).

Hər ruyi siyah pür günəhdir (3.s.269).

Şirin dodaq – Şirin dodağılə toxdadı can (3.s.293).

Soyuq dil – Könüldə kibr olub soyuq dil ilə (3.s.315).

Dadlı dil – Şəkər məhəbbətiz, dadlı diliniz (3.s.324).

İşıqlu gözlər – Bu bikar iyəsi mülkini gözlər,

Görər bu məni işıqlu gözlər (3.s.215).

Üz ağılığı – Ol imdi rəvanə sağlıq ilə,

Gəl munda yenə yüz ağığ ilə (3.263).

Dalı dil – Şəkər məhəbbətiz, dalı diliniz,

Mehman canlar, bizə səfa gəldiniz (3.s.324).

Feili somatik frazeoloji vahidlər

Şah İsmayıl Xətayinin dilində işlənən feili somatik frazeoloji vahidlər çoxluq təşkil edir. Feili somatik frazeoloji vahidlər əsas komponenti ad (isim) və dayaq komponenti feildən ibarət olan frazeoloji vahidlərdir.

Ağzına qan çalmaq – Yüzünə qarşı qönçə güldügiçün,

Səhər ağzına çalmış qan oturmuş (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988). Bu frazeoloji vahid müasir Azərbaycan dili üçün arxaik hesab edilir.

Ağzını təlx etmək – Ağzımı təlx eylədi hicrin, təkəllüm qıl mana (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).

Ayağına gəlmək – Ey Xətayi, sidiq ilə bu şah əyağına gələn,

Barmağını dişləmək – Durmuşdu Səba qılıb təfəkkür (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).

Baş qoşmamaq – Hərcayı gözələ qoşma başını (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).

(eşqin xəyalı) başına gəlmək – Ta ki, gəldi ey sənəm, eşqin xəyalı başımə (3.s.45). Başından getməmək – Yəzidə zəxmi- seyfü tirü xəncər,

Başından getməsün tiğü təbərdir (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).

(Yolunda) baş vermək – Yolumuz incədir, incədən – incə,

Üzünü döndərmək – Küfrü iman sirrini bildim ki, mənidə nədir,

Yüzümü döndərmişəm andan bəru rəhmanə mən (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).

Üz sürmək- Yüzüm sürüb varuram yarə qarşı,
Həbibü, munisü dildarə qarşı (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).
Üzünü döşəmək – Bu Xətayi xəstədir hər dəm ümidi vəsl için
Döşəmişdir yüzini qapunda toprağ üstünə (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).
Üzün xak etmək – Xətayi ta səni gördü, vücudun sərbəsər gəzdi,
Çü şahın qulların gördü, yüzün xak etdi ol payə (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).
Üzü qara olmaq – Ey günəş yüzlü, səni hər kimsə ki, həq bilmədi,
Danla məhşərdə anın yüzü qaradır, ya nəbi (Xətayi, Bakı: Yazıçı, 1988).

Ədəbiyyat

1. Bayramov H.A. (1978). Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 174 s.
2. Cəfərov S. (1970). Müasir Azərbaycan dili (leksika). Bakı: Maarif, 235 s.
3. Şah İsmayıl Xətayi. (1988). Keçmə namərd körpüsündən. Bakı: Yazıçı, 344 s.

SİYASİ LİDERİN FƏALİYYƏTİNDƏ ÜNSİYYƏTİN ROLU: HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ ÜNSİYYƏTİ

Aynurə Əhmədova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

Communication is an important condition for the formation of a person as a personality and his presence in society.

Through communication, the political leader controls the spread and effects of political news in the mass media, as well as interpersonally. It also involves the study of the media, the analysis of the speeches of politicians, the interaction between political groups among those who try to influence the political process, and representatives of the public. So communication is important for a political leader. Communication is the key to the political leader's self-presentation and self-promotion.

Heydar Aliyev's political communication had an important impact on Azerbaijan's development and integration into the world community. He is regarded as the founder of modern Azerbaijan, a respected statesman who contributed to regional stability and cooperation. His legacy continues to influence Azerbaijan's politics and society today.

Key words: Azerbaijan, Heydar Aliyev, political communication, President.

Резюме

Общение является важным условием формирования человека как личности и его присутствия в обществе.

Через общение политический лидер контролирует распространение и влияние политических новостей в средствах массовой информации, а также в межличностных отношениях. Он также предполагает изучение средств массовой информации, анализ выступлений политиков, взаимодействие между политическими группами среди тех, кто пытается влиять на политический процесс, и представителями общественности. Поэтому коммуникация важна для политического лидера. Коммуникация является ключом к самопрезентации и само-рекламе политического лидера.

Политическая коммуникация Гейдара Алиева оказала большое влияние на развитие и интеграцию Азербайджана в мировое сообщество. Он считается основателем современного Азербайджана, уважаемым государственным деятелем, внесшим вклад в региональную стабильность и сотрудничество. Его наследие и сегодня продолжает влиять на политику и общество Азербайджана.

Ключевые слова: Азербайджан, Гейдар Алиев, политическая коммуникация, Президент.

Ünsiyyət hər bir insanın həyatında vacib amildir. İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşması, onun cəmiyyətdə mövcudluğu üçün ünsiyyətin olması vacib şərtidir. Cəmiyyətin elə bir sahəsi mövcud deyildir ki, orada ünsiyyət olmasın. Həmçinin hər bir təşkilat, hər bir sosial qrup ünsiyyətdən asılıdır. Ünsiyyət zamanı tərəflərin niyyətinin, məqsədlərinin, duyğularının ümumiliyi olarsa, onlar bir-birlərini düzgün anlayıb qavrayarlarsa, bu zaman ünsiyyətin uğurlu olmasından effektivliyindən danışmaq olar. Tərəflər arasında fikirlərin, hiss və emosiyaların ümumiliyinə nail olmağın yolu ünsiyyətdən keçir. Ünsiyyət olmadan istənilən sahədə tərəflərin ümumiliyindən danışmaq qeyri-mümkündür.

Lider təşkilatın sütunudur. O, təşkilatın inkişafına və uğursuzluğuna birbaşa cavabdeh olan şəxsdir. Məhz “lider təşkilatın mənafeyi nəminə insanlara təsir edə bilən, onları idarə etməyi bacaran şəxsdir. Bu, siyasət də daxil olmaqla, istənilən sahədə liderin funksiyasıdır” [2]. Mərkəzi fiqur kimi

siyasi liderlər siyasi partiyaların, təşkilatların imicinə təsir edirlər. Əgər liderlər özlərini ictimaiyyətə dürüst, vicdanlı bir şəxsiyyət kimi təqdim edərsə, o zaman o, xalq üçün daha səmimi görünür.

Siyasi lider ünsiyyət vasitəsilə siyasi məzmunlu xəbərlərin kütləvi informasiya vasitələri, həmçinin şəxsiyyətlər arasında yayılması və təsirlərini nəzarətdə saxlayır. O, həmçinin medianın öyrənilməsi, siyasətçilərin çıxışlarının təhlili, siyasi prosesə təsir etməyə çalışanlar, ictimaiyyət nümayəndələri arasında siyasi qruplar arasında qarşılıqlı əlaqə yaradır. Deməli, siyasi lider üçün ünsiyyət mühümdür. Ünsiyyət siyasi liderin özünü təqdim etməsi, özünü tanıtməsi üçün açardır, o, siyasi liderlə vətəndaşlar arasında, siyasi qruplar arasında qarşılıqlı əlaqə yaradır, onları bir-birilə birləşdirir, əlaqə və münasibətləri müəyyən edir.

Siyasi liderlikdə ünsiyyət həm şifahi, həm də qeyri-verbal elementləri əhatə edir. Şifahi ünsiyyət söz seçimi, ton və ritorika kimi mesajın məzmununa və üslubuna aiddir. Şifahi olmayan ünsiyyət dedikdə danışanın bədən dili, jestləri, mimikaları və göz təması nəzərdə tutulur. Həm şifahi, həm də şifahi olmayan ünsiyyət siyasi liderin etibarlılığına və sevimliliyinə təsir göstərə bilər.

Siyasətçinin - hər bir siyasi liderin uğur qazanması onun ünsiyyətinin effektivliyindən asılıdır. Effektiv lider bütün səviyyələrdə effektiv ünsiyyət qurmağı bacarır. "İstənilən rütbə və statusun nümayəndələri ilə eyni dərəcədə effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığı liderlik keyfiyyətlərini yaxşılaşdırır və lideri münafişə vəziyyətlərinin həlli, böhran əleyhinə idarəetmə və vəziyyətin səriştəli qiymətləndirilməsi üçün çoxlu alətlərlə təchiz edir" [2015]. Bütün bunlar bu gün - qeyri-müəyyənlik, böhranlar və bununla bağlı tez-tez yaranan münaqişələr dövründə son dərəcə aktualdır.

Ünsiyyət qurmaq bacarığı həm daha yaxşı şərtlərə nail olmaq, həm də həll yolu ilə bağlı düşüncələri başqalarına çatdırmaq bacarığı, həm də ara qarışan zaman məqsədlərə çatmaq üçün resursları məhv etməsinə imkan verməmək bacarığıdır.

Hazırda global səviyyədə gedən siyasi, iqtisadi və mədəni inteqrasiya və birləşmə proseslərinin şahidi oluruq. Eyni zamanda, bir sıra ölkələr sosial və iqtisadi inkişaf templərini qabaqlamaqla səciyyələnir və bununla da dünya səhnəsində lider roluna iddialıdırlar. Ona görə də müasir dövlətlərin həyat qabiliyyəti əsasən liderlərin və siyasi elitanın global beynəlxalq məkana uyğunlaşmasını təmin etmək qabiliyyəti ilə müəyyən edilir.

Ayındır ki, nitq xüsusiyyətləri, kanalların seçim xüsusiyyətləri, siyasi kommunikasiyanın forma və üsulları əsasən liderin imicini, onun həyata keçirdiyi sosial rolları müəyyən edir ki, onların da cari sosial tələblərə uyğunluğu onların konsolidasiyası üçün zəruri amildir. Geniş kommunikasiya vasitələrinin mövcudluğu siyasi liderlərinin fəaliyyət imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir, onlar ictimai-siyasi institut kimi dövlətlə vətəndaş cəmiyyəti arasında əlaqə rolunu oynayır.

Ünsiyyət siyasi liderlər üçün həyatı bacarıqdır, çünki bu, onlara öz baxışlarını, dəyərlərini və siyasətlərini ictimaiyyətə və digər maraqlı tərəflərə çatdırmağa imkan verir. Ünsiyyət həm də siyasi liderlərə öz tərəfdarlarını inandırmaq, ruhlandırmaq və səfərbər etmək, eləcə də rəqibləri ilə danışıqlar aparmaq, güzəştə getmək və münaqişələri həll etməkdə kömək edir. Ünsiyyət çıxışlar, müsahibələr, press-relizlər, sosial media yazıları, debatlar və qeyri-rəsmi söhbətlər kimi müxtəlif formalarla ola bilər.

Heydər Əliyevin siyasi ünsiyyəti maraqlıdır və gənc siyasətçilər tərəfindən öyrənilməlidir. O, bir neçə dildə mükəmməl bilirdi. Onun siyasi ünsiyyəti "onun şəxsi arizmasına, tarix və mədəniyyətə dair biliklərinə"[20], müxtəlif auditoriyalara müraciət etmək bacarığına, müxtəlif media platformalarından istifadəsinə əsaslanırdı. Dahi siyasi lider həm də İslam adət-ənənələri və dəyərlərinə, eləcə də Qərb norma və standartlarına yaxşı bələd idi. O, öz mesajlarını və perspektivlərini həm yerli, həm də beynəlxalq auditoriyaya çatdırmaq üçün çıxışlarından, müsahibələrindən, mətbuat konfranslarından, məktublarından, kitablarından və sənədli filmlərindən istifadə edirdi.

Heydər Əliyevin siyasi ünsiyyəti bir neçə məqsədə çatmağa yönəlmişdi: onun rəhbərliyini və siyasətini legitimləşdirmək; ictimai dəstəyi və iştirakını səfərbər etmək; milli kimliyi və birliyi gücləndirmək; Azərbaycanın maraqlarını və imicini xaricdə təbliğ etmək; digər ölkələr və təşkilatlarla dialoq və əməkdaşlıq qurmaq; münaqişələri və mübahisələri sülh yolu ilə həll etmək.

Heydər Əliyev müxtəlif situasiyalarda, gərgin vəziyyətlərdə öz çevikliyi və pragmatikliyi ilə seçilirdi ki, "bu, siyasi liderin fəaliyyətinin vacib şərtidir"[June, 2009]. O, keçmiş Sovet respublikaları və digər ölkələrlə, xüsusilə, müsəlman dünyası ölkələri ilə siyasi və dostluq münasibətlərinin

qurulmasında maraqlı idi və bunu yaxşı bacarırdı. Heydər Əliyevin siyasi ünsiyyəti Azərbaycanın inkişafına və dünya birliyinə integrasiyasına mühüm təsir göstərmişdir. O, müasir Azərbaycanın qurucusu, regional sabitliyə və əməkdaşlığa töhfə vermiş mötəbər dövlət xadimi kimi qəbul edilir. Onun irsi bu gün də Azərbaycan siyasətinə və cəmiyyətinə təsir etməkdə davam edir.

Ədəbiyyat

1. https://www.mcgill.ca/engage/files/engage/effective_leadership_is_all_about_communicating_effectively_luthra_dahiya_2015.pdf
2. <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=121735>
3. Explaining Rigidity and Pragmatism in Political Leaders: (June 2009). A General Theory and a Plausibility Test from the Reagan Presidency, Jonathan W. Keller Vol. 30, No. 3 pp. 465-498
4. Hikmət Babaoğlu. (Bakı, 2013). Heydər Əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri. s.455

ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК КОМПОНЕНТ СТРУКТУРЫ ТЕКСТА

Халида Бабашова

Бакинский славянский университет,
доктор философии по филологии,
доцент кафедры общего языкознания

Xülasə

Mətn müəyyən cümlələrin ardıcılığıdır və bu cümlələr arasında əlaqə müxtəlif vasitələrinin köməyi ilə ifadə edilir. Cümlənin mətnlə əlaqəsi formal şəkildə ifadə olunmuş əlaqə vasitələrinin mövcudluğu sayəsində aşkar edilir. Cümlənin bir xüsusi əlaqə vasitəsinin köməyi ilə mətnlə əlaqəsini xarakterizə edən üç əsas parametr: distantlıq, müəyyən məqsədə yönəldilmə və tam bölünmə amilləri şərh edilir. Mətnin strukturuna daxil olan cümlələr məqsədyönlülük xüsusiyyətlərinə görə biristiqamətli və ya çoxistiqamətli ola bilər, bütövlükdə mətn kimi, kommunikativ-pragmatik funksiyaları yerinə yetirmək qabiliyyətinə malikdir. Kommunikasiya yalnız mətn səviyyəsində həyata keçirilir, ayrıca cümlə isə «minimum mətnin» xüsusi bir hissəsini təşkil edir. Cümlə və mətnin müxtəlif kommunikativ funksiyaları onların referentlərinin müxtəlif strukturları ilə əlaqəlidir.

Açar sözlər: mətn, cümlə, əlaqəlilik, ardıcılıq, kommunikasiya

Summary

The text is a certain sequence of sentences, the relationship between which can be expressed using various means of communication. The relationship of each sentence with the surrounding text can be detected due to the presence of a formally expressed means of communication. There are three main parameters that characterize the coherence of each sentence with the surrounding text with the help of one dedicated means of communication, namely, distance, direction and multiplicity. The sentences included in the structure of the text can be unidirectional or multidirectional in their intentional characteristics and carry the same communicative and pragmatic functions as the text as a whole. Communication is carried out only in texts, and a separate sentence is a special case of the “minimum text”. The different communicative functions of sentences and texts are associated with different structures of their referents.

Key words: text, sentence, coherence, sequence, communication

Текст представляет собой определённую последовательность предложений, связь между которыми может быть выражена с помощью различных (лексических, синтаксических, морфологических) средств. Под средством связи (или просто средством связи) подразумевается конкретный элемент состава предложения (например, слово, словосочетание и т. д.) или элемент структуры предложения (порядок слов, эллипсис и т. д.), наличие которого в предложении свидетельствует о связи его с окружающим текстом [Qurbanov, 2005; Сусов, 1978]. Конкретной связью для определенного средства связи считается соотнесение данного предложения только с одним предложением окружающего текста. Под связанностью данного предложения с окружающим текстом понимается совокупность конкретных связей данного предложения, выраженных определенным средством связи.

Связь каждого предложения с окружающим текстом может быть обнаружена благодаря наличию формально выраженного средства связи. Это позволяет по количеству и виду

средств связи в каждом конкретном предложении судить о количестве и виде связей данного предложения с окружающим текстом, т. е. о характере его связанности.

Какой же характер имеет связанность данного предложения, выраженная лишь одним выделенным средством связи? При помощи этого средства данное предложение осуществляет связи с одним или несколькими предложениями, смежными с ним или находящимися от него на любом, иногда значительном расстоянии, в позиции до или после данного предложения. Исходя из этого, можно выделить три основных параметра, которыми характеризуется связанность каждого предложения с окружающим текстом при помощи одного выделенного средства связи, а именно – дистантность, направленность и кратность.

Под дистантностью данной конкретной связи понимается степень удаленности связанных предложений друг от друга. Под направленностью понимается направление связи данного предложения в зависимости от того, связано ли данное предложение с предыдущим или последующим текстом. Под кратностью понимается следующее: если связанность данного предложения включает лишь одну конкретную связь, т. е. данное предложение соотносится только с одним предложением, то имеет место однократная связанность, если же связанность данного предложения включает в себя более одной конкретной связи, т. е. данное предложение соотносится с более чем одним предложением окружающего текста, то имеет место многократная связанность, выражаемая одним средством связи.

Общая характеристика связанности предложения, содержащего лишь одно средство связи, по существу совпадает с характеристикой связанности данного предложения относительно данного средства связи. Такая же характеристика связанности предложения, содержащего более одного средства связи, представляет собой совокупность характеристик связанности данного предложения относительно каждого средства связи.

Наблюдения показывают, что подавляющее большинство предложений связного текста имеет более одного средства связи с окружающим текстом. Поэтому для общего представления о связанности данного предложения необходимо учитывать количество средств связи, содержащихся в данном предложении. Соответственно следует разделить предложения на содержащие лишь одно средство связи и содержащие более одного средства связи.

Если характеристики связанности относительно каких-либо двух средств связи в данном предложении совпадают по всем параметрам (т.е. по дистантности, кратности и направленности), то такие связанности называются аналогичными связанностями, а такие средства связи – аналогичными средствами связи. Например, если какое-либо предложение содержит несколько средств связи (повторы, средства логической связи и т. д.) и при этом связано лишь с одним предыдущим предложением, то можно считать, что связанности относительно каждого средства связи совпадают по основным параметрам и являются однократными связанностями ближней дистантности с левосторонней направленностью. Соответственно аналогичными являются и все средства связи. В целом связь такого предложения с окружающим текстом можно охарактеризовать как множественную связь с аналогичными средствами связи: «Машина выполняет ограниченное число основных операций: сложение, вычитание, умножение, деление, перенос числа из одного места в другое и некоторые другие. *Поэтому* решение задачи предварительно сводится к выполнению *этих операций*» (г. «Комс. правда», 18.04.2021).

В данном отрезке второе предложение связано с первым при помощи аналогических средств связи.

При помощи одиночных и множественных связей с аналогичными средствами связи осуществляется общая последовательная связь всех предложений текста. При помощи множественных связей с неаналогичными средствами связи осуществляется образование относительно законченных отрезков текста.

В современной лингвистике сформулировано положение о когерентности текста, проявляющейся на трех уровнях: синтаксическом, семантическом (тематическом) и коммуникативно-прагматическом [Abdullayev və b., 2012]. Выделение синтаксического аспекта когерентности текста служит обоснованием отнесения текста к синтаксическим единицам. Синтаксический характер текста видят в действии правил субституции знаменательных слов

про-словами во внешних показателях связи предложений как элементов текста (анафора, катафора), в употреблении временных форм глаголов, в использовании сочинительных союзов в присоединительной функции и т. п. Обращает на себя внимание то обстоятельство, что некоторые из приведенных признаков текста как синтаксической единицы носят явно лексический характер, хотя их использование обусловлено именно функционированием предложений в качестве составных частей текста.

Особый интерес представляют проблемы, связанные со знаковым характером текста и его отношением к языку и речи [Звегинцев, 1976]. Известно положение, согласно которому, «по отношению к текстам также следует проводить различие между единицей системы языка (текстема, потенциальный текст, эмический текст) и актуальным, конкретным, произнесенным текстом (этический текст)» [Дресслер, 1978:]. С этим положением связано утверждение о том, что «текст является частью знаковой системы языка» [Москальская, 1981:]. Функциональная близость предложения и текста, то общее, что объединяет их как формы выражения высказывания, позволяет подойти к тексту с теми же мерками, которые были выработаны применительно к предложению. Функциональная близость предложения и текста возникает, видимо, вследствие сближения языковых образований, и для умозаключения по аналогии существенно, что с чем сближается в функциональном плане. Если утверждается, что коммуникация осуществляется только в текстах, а отдельное предложение является частным случаем «минимума текста», то, очевидно, как раз предложение сближается с текстом и приобретает его свойства, а не наоборот.

Текст является номинативной единицей, он что-то обозначает, описывает, причем значение (содержание) текста неизмеримо богаче, чем значение входящих в него предложений; более того, оно обычно не сводится к сумме значений его конститuentов-предложений.

Несомненно, различные коммуникативные функции предложения и текста связаны с различной структурой их референтов. Это соображение обосновывает целесообразность терминологического различения денотата предложения и референта текста. Может быть, имело бы смысл при определении денотата предложения исходить из системы общепризнанных классов предикатов, разграничивающей действие, свойство, состояние и отношение, а «ситуацию», «событие» и прочее использовать для классификации текстов.

Литература

1. Abdullayev K.M. və b. (2012). Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 608 s.
2. Qurbanov A.M. (2005). Bədii mətnin linqvistik təhlili. Bakı: Nurlan, 476 s.
3. Дресслер В. (1978). Синтаксис текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII, Москва: Прогресс, с. 111-138.
4. Звегинцев В.А. (1976). Предложение и его отношение к языку и речи. Москва: МГУ, 308 с.
5. Москальская О.И. (1981). Грамматика текста. Москва: Высшая школа, 183 с.
6. Сусов И.П. (1980). Предложение и действительность / Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств. Калинин: Калининск. гос. ун-т, с. 11-15.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ И КОНТЕКСТА

Шаргия Гасанова

Бакинский славянский университет, доцент

Xülasə

Məqalədə mətnin struktur-semantik və üslub təşkilində frazeoloji vahidlərin xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Frazeoloji vahid eyni zamanda mətnin məna strukturunun komponentləri arasında əlaqə vasitəsi kimi işlənir. Təhlil edilən material frazeoloji vahid və kontekstin qarşılıqlı əlaqələrinin qanunauyğunluqlarını, söyləmin semantik məzmununu, frazeoloji vahidlərin üslub imkanlarını aydın göstərir. Frazeoloji vahidlərin kontekstlə qarşılıqlı əlaqəsi struktur və üslub səviyyələrində baş verir. Bu cür əlaqələr dar kontekstlə məhdudlaşmır, onlar təşkilində daha böyük nitq vahidinə

doğru genişlənir. Frazeoloji vahidlər mətnin komponentlərini geniş kontekstdə birləşdirərək mətnyaradıcı vahid kimi çıxış edir. Frazeoloji vahidlər mətnin təşkilinin effektiv və əhəmiyyətli elementi kimi mətnin məna strukturunun komponentlərini biri-birinə bağlayır. Frazeoloji vahidlər dilin ifadə vasitələrinin xüsusi bir tipi olaraq dilin emosional obraz vasitələri sisteminə xasdır. Mətndə frazeoloji vahidlərin emosional mənasının əsas və əlavə göstəriciləri şərh edilir.

Açar sözlər: *mətn, fəvqəlfrazi vəhdət, frazeoloji vahid, kontekst, dilin ifadə vasitələri, emosional mənanın göstəriciləri.*

Summary

The article investigates the peculiarities of phraseological units in text forming. At the same time the phraseological unit is used as the means of cohesion between the components of the text. The mutual cohesion of the phraseological units and the context takes place at the structural and stylistic level. Such kind of cohesions are not limited in the text, but they are expanded in a larger units. Phraseological units as a special type of language relates to the emotional expressive means system. The article investigates the expressive means of the main and additional factors of phraseological units.

Key words: *text, discourse, phraseological unit, context, expressive means of the language, figures of emotional meaning.*

Как известно, акцент в лингвистических исследованиях за последние несколько лет заметно сместился в сторону детального и системного изучения различных сторон текстовой организации (контекста), являющейся основной формой, в которой реально воплощается коммуникативная функция языка. В этой связи справедливо замечает Г.В. Колшанский: «...для лингвистики существенно анализировать семантику различных уровней не только в пределах словаря и грамматических конструкций, но прежде всего в пределах того коммуникативного окружения, которое неизбежно сопровождает любой реальный фрагмент общения» [1, с.]. Лингвисты усматривают ценность подобного рода исследования прежде всего в том, что они раскрывают многие теоретические аспекты функционирования человеческого сознания, ибо «языковая субстанция предназначена для материализации мира человека» а, следовательно, и его «познавательной абстрагирующей деятельности» [1, с. 3].

Фразеологическая единица трактуется в настоящей статье, согласно фразеологической концепции А.В. Кунина, как «устойчивое сочетание слов с полностью или частично переосмысленным значением» [2, с. 210]. Специфический способ номинации, большой коннотативный потенциал, присущий ФЕ, а также ее другие структурно-семантические особенности определили исходную гипотезу о значительной роли в структурной и семантической организации текста, их функционировании как средства связи отдельных частей высказывания в единое целое, в осуществлении стилистических задач, стоящих перед авторами речевых произведений.

Не случайно во фразеологии выделилось направление исследований, связанное с проблематикой лингвистики текста, увязывающее функционирование ФЕ с широким контекстом [3; 4]. Однако указанный аспект реализации ФЕ на материале английского языка еще не достаточно разработан. Вместе с тем анализ фактического материала в этом ракурсе показывает специфику функционирования ФЕ в структурной, семантической (смысловой) и стилистической организации текста, вскрывает закономерности взаимодействия ФЕ и контекста, ее роль в передаче семантического содержания высказывания, позволяет взглянуть иначе на природу ФЕ и ее стилистические возможности.

Интересующий нас сверхфразовый контекст А. В. Кунин определяет как «ситуативный актуализатор ФЕ, выраженный двумя или более предложениями» [4, с. 13]. При этом отмечается, что ФЕ может быть реализована в сверхфразовом контексте различном по объему и размерам: контексте размерами меньше абзаца, равном абзацу, равном главе, литературному произведению, статье и т.д. Кроме задач, связанных с разрешением семантических трудностей, взаимодействие ФЕ с контекстом происходит в структурном и стилистическом планах. Довольно часто такое взаимодействие не ограничивается узким контекстом и распространяется на единицы текстовой организации более высокого порядка. ФЕ являются особым типом выразительных языковых средств, большинство из которых принадлежит к эмоционально-образным ресурсам языка. Вследствие этого ФЕ широко используются в стилистических целях. Значение ФЕ так же как и значение слова образует сложную структуру с несколькими составляющими. Так, в значении слова наряду с денотативным аспектом исследователи отмечают наличие коннотативного аспекта

Основное лингвистическое свойство языкового образа есть свойство создания особого рода эмоционально-экспрессивного восприятия предметно-логического значения благодаря опосредствованному (переносному) выразительно-изобразительному способу его передачи. В.П. Жуков, говоря о роли образности (метафоричности) в формировании целостного значения фразеологизма, отмечает у многих ФЕ яркую эмоциональную окрашенность, которая создается «благодаря образной основе фразеологизма» [9].

Для ФЕ характерна различная степень проявления «живости» образности. Так, фразеологические сращения (идиомы) отличаются резким падением образности в силу немотивированности их внутренней формы [10].

Взаимодействие ФЕ и контекста имеет характер двусторонней связи: с одной стороны, контекст является актуализатором значения ФЕ, снимает многозначность и может оказывать влияние на стилистическое значение ФЕ, с другой, ФЕ выступает наряду с другими языковыми средствами как связующий элемент отдельных смыслов, цементирующий его семантическое содержание, а иногда также влияющий на его стилистическую окраску.

Литература

1. Колшанский Г.В. (М.: Наука, 1980). Контекстная семантика.
2. Кунин. А.В. (М.: Высшая школа, 1980). Английская фразеология. Теоретический курс.
3. Чернышева И.И. (М., 1976). Textoобразующие потенции фразеологических единиц (на материале немецкой фразеологии) // Лингвистика текста. Труды МГПИИЯ им. М. Тореца, вып. 103,
4. Кунин А.В. (1971). Фразеологические единицы и контекст // Иностранные языки в школе, № 5, с. 2-15.
5. Тагиев М.Т. (Баку: Маариф, 1966). Глагольная фразеология современного русского языка.
6. Постнова А.И. (1990). Роль контекста при определении значения и границ фразеологизма // Известия Сибирского отделения АН СССР. Серия истории филологии и философии. Вып. 3, с. 13-18.
7. Наумова И.О. (Харьков: ХНАГХ, 2012). Фразеологические общности русского и английского языков (в контексте языковой конвергенции).
8. Гальперин И.Р. (М.: Учпедгиз, 1958). Очерки по стилистике английского языка
9. Жуков В.П. (Вологда, 1967). Роль образности (метафоричности) в формировании целостного значения фразеологизма // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе.
10. Фильченко Т.М. (2006). Фразеологический образ в языковой модели пространства // Фразеологические науки. № 2. С. 87-94.
11. Кунин А.В. (1967). Англо-русский фразеологический словарь. В 2-х кн. М.: Сов. Энциклопедия.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТЮРКИЗМОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Jalə Vəkilova

Старший преподаватель кафедры европейских языков
Бакинского славянского университета

Xülasə

Məqalədə fransız dilində türkiizmlərin leksik-semantik xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Fransız dilində türkiizmlərin leksik-semantik inkişafı təhlil edilmiş, kifayət qədər misallar verilmişdir. Müəllif verilmiş misallara əsaslanaraq belə qənaətə gəlir ki, türk dillərindən alınan bir çox leksik vahidlər zaman keçdikcə mənalarını genişləndirmiş, yeni mənə çalarlıqları kəsb edərək dildə müxtəlif anlayışların ifadə edilməsinə kömək etmişlər. Ümumiyyətlə fransız dilinə keçən türk mənşəli sözlər yalnız leksik-semantik və fonetik cəhətdən deyil, qrammatik cəhətdən də mənimsənilmiş, dilin dra-

matik kateqoriyalarına tabe edilmişdir. Məqalədə fransız dilinə daxil olmuş bəzi türk mənşəli sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri təhlil edilib.

Açar sözlər: *türkizmlər, fransız dili, morfoloji assimilyasiya, fonetik uyğunlaşma, alınma sözlər, leksik-semantik xüsusiyyətlər*

Summary

The article deals with the problem of turkisms in the french language. And also investigated turkism, included in the french language and their assimilation in the recipient language. The lexical-semantic development of turkism in French is shown. Summarizing the data containing in the researches the authors provide an analysis of adaptation methods of Turkish vocabulary in the French language.

Examples from the French printed literary work of french writers served as a material. On the basis of the conducted research the authors accentuate that the process of adaptation occurs in three areas: phonetic, morphological and semantic. According to observations, phonetic adaptation happens more easily than grammatical and semantic.

It is evident, in this article, that the main problems of the loan are considered and quoted different opinions of the main linguists on the tasks.

Of course, the assimilation of turkisms in the borrowed language and the different aspects of this assimilation are analyzed. As a result, in the article have been identified the causes of borrowing, describes the ways and means of linguistic adaptation and the lexico-semantic classification of turkism in French.

So, too, has been shown the changes that turkisms have acquired after the influence of the rules of french phonetics. It should be noted that this article focuses on explanations of the causes of borrowing and the peculiarities of the assimilation of turkism to French.

Key words: *turkism, french language, morphological assimilation, phonetic adaptation, borrowing, lexico-semantic classification.*

Актуальность данной статьи объясняется тем фактом, что на данный момент нет работ, направленных на комплексное изучение тюркизмов во французском языке. В настоящее время изучение заимствования как проявление взаимодействия того или иного языка с языками других народов занимает одно из важных мест среди актуальных проблем языкознания. Это находит свое отражение в постоянном внимании отечественных и зарубежных ученых к вопросам, связанным с проблемой языковых контактов.

Целью данной статьи является выяснение характера тюркских лексических заимствований, особенностей их ассимиляции на французской почве. Следует отметить, что основное внимание в статье уделяется особенностям ассимиляции тюркизмов на почве французского языка и выяснению причин заимствования.

Задачи статьи определить языковые контакты, особенности лингвистической адаптации и освоение тюркских лексических заимствований во французском языке. Материалом для данной работы служат тюркизмы, найденные в этимологических словарях, в текстах газетно-публицистических жанров.

Введение. Вполне очевидно, что словарный состав языка является самым подвижным языковым компонентом, находящимся в процессе постоянного изменения. Следует заметить, что словарный состав языка изменяется и обогащается отражая в своем развитии условия определенного исторического периода в эволюции общества. Безусловно, эти явления не связаны непосредственно с системой языка; сюда могут быть отнесены процессы изменения значения слов и обогащения словаря путем заимствования слов из других языков. Разумеется, с начала человечества идёт развитие культуры и международных связей, параллельно развивается и язык как средство международных коммуникаций.

Согласно общепринятому определению, заимствование — элемент чужого языка (слово, морфема, синтаксическая конструкция и т.п.), перенесенный из одного языка в другой в результате языковых контактов, а также сам процесс перехода элементов одного языка в другой. Французский лингвист Ж.Ф. Фелизон, в отношении закономерностей и перехода тех или иных элементов языка, в частности писал, что заимствование представляет собой процесс, в результате которого некоторые элементы родного языка воспроизводятся из другого (Phelizon, 2008). По мнению французского языковеда Никласа Сальминена, заимствования, в противоположность другим процессам формирования слов, представляют особенность порождать новые лексические единицы, не прибегая к лексическим элементам уже существующим в языке; заимствованные слова включаются в язык как изолированные элементы, которые абсолютно не мотивированы (Aïno Niklas-Salminen, 1997). Как считает Ж.Вандриес,

это в первую очередь «причины экономические, политические, военные и культурологические, именно они позволяют вступать языкам в этнические контакты, отражая активность или пассивность народов, говорящих на близкородственных языках» (Вандриес, 2004).

Кроме того, изучение лексики любого языка, в том числе и французского, имеет не только лингвистический, но и исторический, этнографический интерес, так как именно в языке отражаются многие процессы, происходящие в обществе. Как все языки мира французский язык обогатился определенным количеством слов из различных языков. Это либо европейские: романские, германские, славянские языки и неевропейские языки: тюркский, арабский, персидский и др. Многовековое взаимодействие французского и тюркских народов привело к проникновению во французский язык разнообразных тюркских слов и терминов. При этом нельзя не отметить, что языковые контакты тюркского и французского языков, прослеживаются, с конца IV века, и различаются по своему характеру.

Проблема взаимодействия французского и тюркских языков вообще и вопрос о влиянии тюркских языков на лексику французского языка в частности привлекали внимание многих поколений ученых. С точки зрения своего места в лексической системе французского языка все выявленные в памятниках тюркизмы можно разделить на две неодинаковые по объему группы. Одну из них образуют слова, которые прочно вошли в словарный состав французского языка. Происхождение таких лексических единиц не вызывает сомнений, так как они распространялись вместе с реалиями, которые ими обозначались. Эти слова входили в систему общенародного языка как элементы этой системы и одновременно выступали как элементы специальных терминологических систем.

Следует отметить, что изучение причин и путей проникновения тюркских слов во французский язык, а также их фонетико-морфологическая и лексико-семантическая адаптация являются одной из основных проблем исторической лексикологии французского языка, решение которой имеет как практическое, так и теоретическое значение. Так же, рассматриваемая проблема тесно связана с исследованием ряда вопросов, касающихся различных аспектов контактирования таких разнотипных и разнотипных языков, какими являются французский и тюркские языки.

Однако существование тюркизмов во французском языке, «продолжительность их жизни» зависит от многих факторов, одним из которых является способ проникновения их в язык. Таким образом, исследование, проведенное с целью выяснения места ассимиляции слов, заимствованных из тюркских языков, во французский язык в системе словообразования и развития словарного состава, показывает, что с XII в. французский язык заимствовал лексические единицы из тюркских языков. Некоторые из них довольствовались выражением понятий, относящихся к этим и другим областям жизни того периода, в который они вошли, и не переходили в последующие века, но большинство, наоборот, жили и функционировали в языке долгие годы и сыграли определенную роль в развитии лексики языка.

Следует также отметить, что слова тюркского происхождения, перешедшие во французский язык, были ассимилированы не только лексически, семантически, фонетически, но и грамматически, и были подчинены грамматическим категориям языка. Найденные и проанализированные нами примеры позволяют сделать следующие выводы: тюркизмы сыграли немаловажную роль в развитии французского языка; они заняли свое место в его словарном составе и тем самым внесли свой вклад в обогащение французского словаря.

Литература

1. Вандриес Ж. (М.: Едиториал УРСС, 2004). Язык. Лингвистическое введение в историю. 410 с.
2. Добродомов И.Г. (1971). Русская речь, М.: Изд.; Наука, №1, 160 с.
3. Крысин Л.П. (1968). «Иноязычные слова в современном русском языке». Москва, 207 с.
4. Львов А.С. (1971). Русская речь, М.: Изд.; Наука, №2, 160 с.
5. Реформатский А.А. (1967). Введение в языковедение. Москва. 544 с.

6. Свешникова М.И. (2005). Фонетическая ассимиляция заимствований. Издательский дом «Астраханский Университет», 34 с.
7. Aïno Niklas-Salminen. (1997). La lexicologie. Paris: Edition, Armand Colin, 188 p.
8. Louis Bazin et Altan Gokalp. (1998). «Le livre de Dede Korkut » Récit de la Geste oghuz. Imprimé en France, ISBN 2-074276-8. p.249.
9. Phelizon J.H. (2008). Vocabulaire de la linguistique. Paris, 160 p.
10. Picheon E. (2018). L'enrichissement lexicale dans le français d'aujourd'hui : les principes de la suffixation en français. P.Artery.p.77

О СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Усния Алиева

доктор философии по филологии,
доцент кафедры русского языка и межкультурной коммуникации
Бакинского славянского университета

Xülasə

Rus dilində cümlənin ən kiçik strukturu bir qrammatik forma ilə – mübtədanın zəruri iştirakı olmadan feilin şəxsi formasının xəbər rolunda çıxış etməsi ilə də ifadə oluna bilər. Praktikada çox böyük konstruksiyalardan uzaqlaşmaq meyli mövcud olsa da, belə bir xəbərlə əlaqəyə daxil olan sözlərin sayı, demək olar ki, qeyri-məhduddur. İfadə olunmuş mübtədanın iştirak edib-etməməsi zəminində cümlə strukturlarının dürüst şəkildə müəyyən edilməsi «təktərkibli cümlə» – «cüttərkibli cümlə»nin qarşılaşdırılmasının əsaslandırılmasına səbəb olmuşdur. Təsnifat prinsipindən asılı olmayaraq, mübtədanın olmaması mübtəda + xəbər düsturu ilə ifadə edilmiş əsas cümlə modelindən kənara çıxmaq hesab edilir. Ən kiçik struktur vahidin ifadə edilmiş mübtədanın iştirakına olan münasibətinə görə xəbərin iki növü fərqləndirilir: mübtədanın iştirakına imkan verən xəbər və mübtədanın iştirakına imkan verməyən xəbər. Xəbərin mübtəda ilə uyğunsuzluğu yalnız leksik və ya qrammatik amillərlə şərtləndirilə bilər.

Açar sözlər: *cümlə, struktur, qarşılaşdırma, təktərkiblilik, cüttərkiblilik*

Summary

In Russian, the minimum sentence structure can also be expressed by one grammatical form – the personal form of the verb in the role of a predicate, without the necessary presence of the subject. The number of words associated with such a predicate is in principle unlimited, although in practice there is a tendency to avoid too cumbersome constructions. The differentiation of sentence structures on the basis of the presence or absence of the expressed subject led to the substantiation of the opposition «one-part sentence» – «two-part sentence». Regardless of the principle of classification, everyone recognizes that the absence of a subject is only a deviation from the basic sentence pattern expressed by the subject + verb formula. Based on how the minimum unit of structure relates to the presence of a expressed subject, two types of predicate are distinguished: a predicate that allows the presence of a subject and a predicate that does not allow the presence of a subject. The incompatibility of the predicate with the subject may be due exclusively to lexical or exclusively grammatical factors.

Key words: *sentence, structure, opposition, one-part, two-part*

В русском языке минимальная структура предложения может быть выражена и одной грамматической формой – личной формой глагола в роли сказуемого, без необходимого присутствия подлежащего. Число слов, вступающих в связь с таким сказуемым, в принципе неограниченно, хотя в практике существует тенденция избегать слишком громоздких конструкций. Можно также заметить, что эта минимальная форма структуры – сказуемое в большинстве случаев находится в сочетании или может вступить в сочетание с именной формой подлежащего.

Русские языковеды впервые признали необходимость разграничения структур предложения на основании оппозиции: присутствие – отсутствие выраженного подлежащего. И, следовательно, была обоснована оппозиция: «односоставное предложение» – «двусоставное предложение» [Бабайцева, 1968,].

Однако нет единого мнения о том, как надо понимать эту оппозицию и как ее применить в классификационном плане. Вообще термин «двусоставное предложение» принято применять в случае, когда и подлежащее и сказуемое совместно являются «минимальными членами» (например, *Мальчик читает*), в то время как термин «односоставное предложение»

принято относить к примерам типа *Морозит*, где подлежащее обязательно отсутствует. Существует несогласие в отношении примеров типа *Прошу* (в конструкции *Прошу войти*). Большинство лингвистов включает такие примеры в категорию односоставных предложений [Соврем. рус. лит. яз., 1982]. Другие же предпочитают выделить такие случаи в группу «двусоставное неполное предложение» [Пешковский, 1956]. Но, независимо от принципов классификации, все признают, что отсутствие подлежащего является только отклонением от основной модели предложения, выраженной формулой подлежащее + сказуемое.

Поскольку минимальным составляющим членом предложения является сказуемое, а не целая конструкция подлежащее + сказуемое (П + С), это обуславливает определенный методологический подход: анализ надо начинать с С, а не со связи П + С. На основании того, как минимальная единица структуры относится к присутствию выраженного подлежащего, следует различать два типа сказуемого: C_1 = сказуемое, которое допускает присутствие подлежащего; C_2 = сказуемое, при котором невозможно присутствие подлежащего.

Категории C_1 принадлежит каждая такая форма сказуемого, которую можно трансформировать в конструкцию П + С: $C_1 = C \rightarrow П + С$ (например, *верю...* $\rightarrow$ *я верю...*). Конструкция П + С не является новой синтаксической единицей в отношении сказуемого C_1 , она является только его вариантом.

К категории C_2 относятся все те формы сказуемого, которые не терпят сочетания с выраженной формой подлежащего. Несовместимость сказуемого с подлежащим может быть обусловлена исключительно лексическими либо же исключительно грамматическими факторами.

Под лексической обусловленностью подразумеваются все те случаи, когда «неприсутствие подлежащего непосредственно обусловлено специфическим значением глагольной лексемы: в самом значении глагола не содержится отчетливого различия между действием и деятелем» [Николаева, 2018, с.]. Сюда относятся главным образом те глаголы, которые называют какое-либо явление природы, например: *Светает. Вечереет*). Так как здесь нет исключительно грамматических причин для обязательного отсутствия подлежащего, а есть, напротив, только лексические причины, то некоторые глаголы, принадлежащие к данной семантической группе, окказионально могут соединяться с тавтологической формой подлежащего и, следовательно, автоматически теряют дифференциальный признак синтаксической единицы C_2 , т. е. типологически переходят в единицу C_1 .

Термин «исключительно грамматическая обусловленность» относится здесь ко всем тем случаям, когда факт отсутствия подлежащего не зависит непосредственно от значения глагольной лексемы, а является одним из обязательных формальных признаков определенного типа предложений. Сюда относятся примеры типа *В голове трещит*, где «глагол сам по себе терпит подлежащее, но данное сочетание его не терпит» [Пешковский, с. 1956,]. В таких случаях никак нельзя ввести в конструкцию подлежащее экспрессивного (тавтологического) характера. Следовательно, по чисто грамматическим причинам вопрос об иерархии между подлежащим и сказуемым следует решить в пользу сказуемого.

Литература

1. Бабайцева В.В. (1968). Односоставные предложения в современном русском языке. Москва: Просвещение, 160 с.
2. Николаева В.С. (2018). Односоставные предложения в русском языке на этапе продвинутого обучения русскому языку как иностранному. Тюмень, 250 с.
3. Пешковский А.М. (1956). Русский синтаксис в научном освещении. Москва: Учпедгиз, 512 с.
4. Современный русский литературный язык. (1982). Под ред. П.А.Леканта. Москва: Высшая школа, 400 с.

ОБ ОБОБЩЁННО-ЛИЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Фидан Алиева

доктор философии по филологии, старший преподаватель кафедры
русского языка и межкультурной коммуникации
Бакинского славянского университета

Xülasə

Ümumi şəxсли cümlələrdə xəbər 1-ci şəxsin təkində, bəzən isə 1-ci və 3-cü şəxsin cəmində feillə ifadə olunur. Ümumi şəxсли cümlələrdə mübtəda olmur və bu cümlələr digər təktərkibli cümlələrdən ya bütün şəxsə aid edilmiş, ya da adi, təkrarlanan hərəkət ifadə etməklə fərqlənir. Bu cümlələrdə danışan şəxs öz məlumatına nəsihət xarakteri verir, təsvir edilən hərəkətin tipik xarakterini vurğulayır. Xəbəri indiki və gələcək zamanın 2-ci şəxslində olan feillərdən düzələn, ümumiləşdirici xarakter daha qabarıq şəkildə ifadə edilən təktərkibli cümlələrə daha çox rast gəlinir. Bu cür ümumiləşdirmə müəyyən həqiqətin və ya adiliyin ifadəsi kimi atalar sözü və məsəllərdə xüsusilə aydın şəkildə özünü büruzə verir. Xəbəri əmr şəklinin 2-ci şəxslində olan feillərdən düzələn və əmr yox, zərurilik ifadə edən ümumi şəxсли cümlələr daha çox işlənir.

Açar sözlər: *ümumi şəxсли cümlələr, xəbər, 2-ci şəxsdə olan feil, atalar sözləri*

Summary

In generalized personal sentences, the predicate is expressed by the verb in the form of the 2nd person singular or less often the 1st and 3rd person plural. In generalized personal sentences, the subject is absent and these sentences are distinguished from a number of other one-component sentences by the fact that they express an action related either to all persons or as usual, repetitive. In these sentences, the speaker gives his message the character of a maxim, emphasizes the typical nature of the indicated action. One-component sentences are more common, the predicate of which is formed from verbs in the form of the 2nd person of the present and future tenses, in which the generalizing character is more pronounced. Such a generalization is especially pronounced in proverbs and sayings, as an expression of an established truth or a certain commonality. Particularly often used are generalized personal sentences, the predicate of which is formed from verbs in the form of the 2nd person of the imperative mood and which express not an order, but an obligation.

Key words: *generalized personal sentences, predicate, verb in the form of the 2nd person, proverbs*

Односоставными предложениями являются также обобщённо-личные бессубъектные предложения с глагольным сказуемым, выраженным глаголом в форме 2-го лица единственного числа или реже 1-го и 3-го лица множественного числа. В обобщённо-личных предложениях подлежащее отсутствует и выделяются эти предложения из ряда других односоставных предложений тем, что выражают действие, отнесенное или ко всем лицам вообще или как обычное, повторяющееся [Бабайцева, 1968]. В данных предложениях говорящее лицо придаёт своему сообщению характер сентенции, подчёркивает типичность обозначаемого действия, например: *Ворон ни жарят, ни варят* (И.Крылов); *Глядишь и не знаешь*, идет или не идет его величаявая ширина (Н.Гоголь). Обобщённость может принимать еще более яркие формы, когда обозначается деятельность, которая присуща, свойственна или не свойственна всем вообще, например: *Без труда не достанешь* и рыбки из пруда; *Что имеем, не храним, потерявши – плачем* (посл.).

Немногочисленны предложения со сказуемым, образованным из глаголов в форме 1-го лица множественного числа настоящего и будущего времени, например: *Живем так и хлеб жуем. Все вытерпим, все вынесем* (М.Бубеннов).

Более употребительны односоставные предложения, сказуемое которых образовано из глаголов в форме 2-го лица настоящего и будущего времени, в которых обобщающий характер выражен сильнее, например: *Не разгрызешь* ореха, так *не съешь* ядра; Старого дятла на гнезде *не поймает*; Что *посеешь*, то и *пожнешь*; Бездонную бочку водой *не наполнишь*; За чем *пойдешь*, то и *найдеши*; Из песни слова *не выкинешь*; *Любишь кататься, люби и саночки возить*; Пожар слезой *не потушишь* (посл.). Такое обобщение особенно ярко проявляется в пословицах и поговорках, как выражение установленной истины или определённой общности [Современный русский литературный язык, 1982].

Обобщённо-личные предложения в подобных же структурах выражают действие, повторявшееся в прошлом, которое большей частью производится самим говорящим как привычное для него, например: *Идешь по улице, все на тебя смотря* (А.Островский); *Говоришь ей, говоришь*, а она и внимания не обращает (М.Бубеннов).

В обобщённо-личных предложениях со сказуемым, выраженным глаголами со значением давнопрошедшего времени (с частицей *бывало*), подчеркиваются действия, бывшие в прошлом и повторявшиеся не раз [Осипова, Э.Н., Полякова, Г.В., 1972], например: *Бывало, зайдешь в глухое место, сядешь на пенёк отдохнуть и думаешь...* (М.Пришвин); *Встанешь, бывало, поутру и славно с горы на салазках покатишься* (И.Тургенев). Предложения такого типа выражают действие самого говорящего, но в них функционирует глагол в форме 2-го лица и этим обобщается характер действия, в котором объединяются говорящий и слушающий, так как подобные действия может совершать любой человек. Данные предложения со сказуемым в форме 2-го лица глагола в основном выражают внутренние переживания самого говорящего [Николаева, В.С., 2018], например: В себя ли *заглянешь* – там прошлого нет и следа: и радость и муки и все так ничтожно (М.Лермонтов).

Образуются обобщённо-личные предложения и со сказуемым из глаголов в форме 3-го лица единственного и множественного числа; например: Как *аукнется*, так и *откликнется*; Врагов не *считают*, а их *бьют*; Клины *вышибают* (посл.).

Особенно часто употребляются обобщённо-личные предложения, сказуемое которых образуется из глаголов в форме 2-го лица повелительного наклонения и которые выражают не приказ, а долженствование, обязательное для всех или являющееся необходимостью, например: За народное дело *бейся* смело; Родину-мать *умей* защищать; *Надейся* на мир, *гляди* в оба; Сам *погибай*, а товарища *выручай*; *Не родись* красив, *родись* счастлив (посл.).

Обобщённо-личные предложения могут быть построены со сказуемым, выражающим значение условия в сложноподчиненных предложениях, например: *Назвался* груздем, *полезай* в кузов; *Взялся* за гуж, *не говори*, что не дюж (посл.).

В обобщённо-личных предложениях могут функционировать устойчивые конструкции, свойственные разговорно-обиходной речи с просторечным оттенком: *хоть разорвись, хоть лопни, хоть убей* и т. д. Например: *Хоть убей* – следа не видно (А.Пушкин).

Обобщённый характер имеют высказывания, в которых выражается какая-то предопределённость; обычно сказуемое в них выражается формой 2-го лица: *Что ни скажешь* – все сойдет; *Куда ни спрячешься* – всегда найдут; *Что ни сделаешь*, все плохо и т. п.

Литература

1. Бабайцева В.В. (1968). Односоставные предложения в современном русском языке. Москва: Просвещение. 160 с.
2. Николаева В.С. (2018). Односоставные предложения в русском языке на этапе продвинутого обучения русскому языку как иностранному. Тюмень. 250 с.
3. Осипова Э.Н., (1972). Полякова Г.В. Об изучении односоставных глагольно-личных предложений в средней школе // Вопросы теории и методики русского языка и литературы (учителю-словеснику). Вып. I. Архангельск. С. 51-72.
4. Современный русский литературный язык. Под ред. П.А.Леканта. (1982). Москва: Высшая школа.

СТИЛИСТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ ОДЕЖДЫ

Кенуль Ахундова

доктор философии по филологическим наукам,
доцент кафедры современного русского языка
Бакинского славянского университета

Xülasə

Etnoqrafizm olan geyim adları bədii obrazı təsvir etmək, qəhrəmanın portretini yenidən yaratmaq vasitəsi kimi xidmət edir. Qəhrəmanların geyimlərini təsvir etməklə qəhrəmanların dünyagörüşündə fərqlər göstərilir. Yazıçı kəndlilərin görünüşünü əsas götürərək geyimlərinin adlarını məcazi mənada istifadə edir, bu adı bütün aşağı sosial təbəqəyə köçürür. Bununla da fikrini emosional ifadəli və istehzal bir şəkildə ifadə edir. Çünki bu sinonim obrazlar yalnız əsərdə istifadə olunur, yəni yazıcının fərdi üslubunda onlar semantik-üslubi neologizmlər hesab olunur.

Açar sözlər: *etnoqrafizm, geyim adları, üslubi üsul, istehza, metafora və metonimiya.*

Summary

The names of clothes, which are ethnographisms, serve as a means of describing an artistic image, recreating a portrait of the hero. By describing the clothes of the heroes, differences in the worldview of the heroes are shown. The writer, taking as a basis the appearance of the peasants, uses in a figurative sense the names of their clothes, transfers this name to the entire lower social class. Thus, he expresses his thought in an emotionally expressive and ironic form. Since these synonyms-images are used only in the work, that is, in the individual style of the writer, they are considered semantic-stylistic neologisms.

Key words: *ethnographism, clothing names, stylistic method, irony, metaphors and metonymy.*

Названия одежды, которые являются этнографизмами, служат средством описания художественного образа, воссоздания портрета героя: Uzun Həsən dönüb dolu əndamlı, boy-buxunlu, yerişindən, duruşundan hökm və hikkə tökülən anasına baxdı. O, *zərxdaradan tuman* geyinmişdi. Belində zümrüd qaşlı qızıl kəmər, əynində *qanovuzdan köynək*, onun üstündən pərəngli, qollarının ağzı və ətkələri daş-qaşla bəzənmiş *küləcə* vardı. *Yaylığının* altından şah *tacına* oxşar, ondan ensiz, alnını tutan *dingə* qoymuşdu. Belinə vurduğu sağ əlinin şana barmaqlarında çoxlu *üzük* parıldaırdı. Biləyində isə *almaları* bərq vuran biləzik üfün qırmızı işığını əks elətdirirdi (Kərimzadə F.).

В пьесе Дж. Маммедкулизаде «Книга моей матери» (Мəmmədquluzadə.С.) также посредством описания одежды героев показываются различия в мировоззрении братьев-героев: «Rusca ali təhsil almış Rüstəm bəy “intelligent” paltarındadır, yəni pidjak və jilet geyib, qalstuk taxır. İranda oxumuş Mirzə Məmmədəlinin başında uca İran *börkü*, əynində uzun İran geyimi. İstanbulda oxumuş Səməd Vahid isə başına qırmızı fəs qoymuşdur».

В художественных произведениях И.Эфендиева употреблены различные наименования этнографических названий одежды для передачи исторического и культурного колорита, среди них преобладают названия различных видов папах: Bağdad bəy də başqa kəndlilər kimi, *patavalı çarığ* geyib uzuntüklü qoyun dərisindən *basma papaq* qoyardı, dəyirməndə şahadı özü alardı. Damlıca mülkündəki torpaqları özü şumlardı, özü də qabağından yeməyən igid bir adam idi, mahlada ən yaxşı at onda olardı (Əfəndiyev, İ.). Ayaqlarında güzgü kimi parıldaıyan *uzunboğaz çəkmə*, əynində *qızıl vəznəli sürməli çuxa*, belində *gümüş xəncər*, başında *sürdərisindən papaq*, sağ yanağında qoşa xal, qumral bıqlı, qumral saçlı oğlan... Fatma ürəyində dedi: «İlahi. Bu, Həzrət Yusifdi, kimdi?...! [Əfəndiyev, İ.]. Bir gün başında tüklü *basma papaq*, əynində köhnə yamaqlı *çuxa*, ayaqlarında *çarığ* bir kişi gəlib Maralı apardı [Əfəndiyev, İ.]. Bir il qabaq Şimali Azərbaycana fəhləliyə gələn bir dəstə həmyerlisinə qoşularaq Arazı keçib gəlmişdi. Cənubi azərbaycanlıların geydiyi *sərdarisi ilə keçə arağını* hələ də başında idi [Əfəndiyev, İ.]. Bir azdan Fatma nənəmi gətirən Qızılbaşoğlu Alı da gəldi. Bu, uzunboylu, xına rəngində, saçları boynunun ardına tökülmüş, ayaqlarında *uzunboğaz çəkmə*, əynində *sərdari çuxa*, başında *gümüşü papaq* bir oğlan idi [Əfəndiyev, İ.]. Bu dəfə gələndə daha məktəbli libası geyməmişdi, başında bahalı *Buxara dərisindən tərəsi gen gümüşü papaq*, ayaqlarında *nazik xromdan uzunboğaz çəkmə* var idi [Əfəndiyev, İ.]. Torpaq döşəməyə təzəcə su çiləmişdilər, başlarında tüklü qoyun dərisindən *basma papaq*, əyinlərində *şal çuxa*, ayaqlarında *yun corabla çarığ* olan iki kəndli skamyanın üstündə oturub tər tökə-tökə çay içirdi [Əfəndiyev, İ.].

«В процессе метафоризации (и метонимизации) происходит семантическое движение внутри лексико-семантических разрядов метафоризируемых существительных, при котором одушевленные существительные становятся неодушевленными и наоборот (Мамедова, 2004).

«Отражая постоянное взаимодействие объектов или категорий, понятий, метонимия становится регулярной, создавая семантические модели многозначных слов и словообразовательных типов, часто совмещающие принципиально разные типы значения: признаковые, событийные и предметные (абстрактные и конкретные)» (Гинзбург, 1985).

В процессе метафоризации могут возникнуть новые *семантико-стилистические неологизмы*.

Например, синонимический ряд как художественный прием в произведении может пополняться за счет слов с новыми значениями и экспрессивными функциями. Эти новые синонимы выступают как *семантико-стилистические синонимы* и привлекают к себе внимание своей оригинальностью, смысловыми оттенками, тем самым эстетически воздействуют на читателя. Для подтверждения приведем отрывок из произведения «Шамо» Сулеймана Рагимова (Rəhimov S.):

Sultan əllərini oynadırdı: - Bu cərimə indiyə kimi hansı *patavalının* ayaqlarına buxov vurub, qabağını da hasar kimi alıb, özünün də qolundan yapışb, hayqırıb ki, olmaz!

- Siz, *motalpapağın* qabağındanmı? – şişman zabit Şamonun arxasında dayanan bir dəstə *şələpapaq* adamı qar işığında gözdən keçirdi...;

- Siz, *şələpapaq*, bu gününüzə ağlayın ki, sabah güllə qabağında dayanacaqsınız!

Как видно из примеров, во всех трех отрывках писатель вводит синонимы–образы в речь представителей эксплуататорского класса для выражения иронии и сарказма к крестьянам, представителям угнетенного класса. Эти синонимы–образы возникают в результате метафоризации. Писатель, взяв за основу внешний облик крестьян, употребляет в переносном смысле названия их одежды, переносит это наименование на весь низший общественный класс. Тем самым выражает свою мысль в эмоционально-экспрессивной и иронической форме. “Поскольку эти синонимы–образы употреблены только в этом произведении, т.е. в индивидуальном стиле писателя, то они считаются семантико-стилистическими неологизмами” [Əfəndiyeva, T.Ə.].

В следующем отрывке использованы новые синонимы–образы:

- Bizə indi dürlü-düyünlü gərəkdir, Ağaxan, dürlü-düyünlü! – deyə, Gəray ağa həmdərdinin paltosunu tutub dartışdırdı. – Yoxsa, bu *daqqapapaqlılardan*, *boğazı bantlılardan* millət dərdinə ağlayan olmaz!

Эти новые синонимы-неологизмы - *daqqapapaqlılar*, *boğazı bantlılar* - отражают ироническое отношение к представителям буржуазного класса.

Подобный процесс метафоризации в словах синонимического ряда можно наблюдать и в произведении Расула Рзы «Кербала». Опять же, чтобы выразить иронию и сарказм, писатель использует синонимы–образы:

Ağlayır sonsuz gəlinlər,

Əli uşaqlılar.

Ağlamayan da var:

Qırmızı sifət,

Qara təsbeh,

Göy qurşaqlılar.

Ясно, что *göy qurşaqlılar* – это семантико-стилистические неологизмы.

Поэт, взяв за основу внешний облик духовенства и атрибуты их одежды, метафоризирует это название одежды и, подобным образом, выражает сарказм к духовному сословию.

Следует также отметить, что в образовании вышеприведенных семантико-стилистических неологизмов - *daqqapapaqlılar*, *boğazı bantlılar*, *göy qurşaqlılar* - участвуют и аффиксы *-lar/lər*. По нормам литературного языка эти аффиксы выражают, в основном, множественное число, в художественном же стиле они приобретают еще одну новую функцию – присоединяясь к словам, выражающие признак и качество, эти аффиксы выступают в данных случаях как стилистические средства.

Литература

1. Гинзбург Е.Л. (1985). Конструкции полисемии в русском языке. Таксономия и метонимия. М., Наука, 220с.
2. Мамедова Т.М. (2004). Процессы метафоризации в языке современной прессы с. 181-184// Таğıyev oxuları, В., Kitab aləmi, 686 s.

ОБРАЗ МАТЕРИ В ПОСЛОВИЦАХ И ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Тюркан Ибадова

Xülasə

Ana və insan həyatı o qədər iç-içədir ki, onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyil. Ana obrazı həmişə zirvədir. Beləliklə, nəzərdən keçirilən atalar sözləri və deyimlərdə, frazeoloji kontekstlərdə ana daimi, sonsuz mehribanlıqın, məhəbbətin, mərhəmətin simvoluna çevrilir. Ana işıqdır, hərarətdir, qoruyucudur, həqiqətdir, gücdür, övladları üçün daha yaxşı gələcəyə ümidir, yaxın, əziz, hörmətli insandır. Qayğı və məhəbbət ananı əziyyətə salır, narahat edir. Bu o deməkdir ki, uşaqlarla münasibətlərdə əsas rol anaya məxsusdur, ana obrazı saf, müqəddəs, qiymətli və zəruridir, xalq şüurunda “ana” mərkəzi yer tutur.

Açar sözlər: *paremiyalar, atalar sözləri və məsəllər, frazeologizmlər, ana obrazı, mədəniyyət*

Summary

Mother and human life are so intertwined that, it is impossible to separate them from each other. The image of the mother is always at the very top. Thus, in the aforesaid proverbs and sayings and phraseological contexts, the mother becomes a symbol of constant, endless kindness, love, affection, pity. Mother is light, warmth, protection, truth, strength, hope for a better future for her children, a close, dear, revered person. Care and love make the mother suffer and worry. This means that, the main role in relationships with children belonged to the mother, the image of the mother is pure, sacred, valuable and necessary, in the popular consciousness "mother" occupies the main place in the world of "their own".

Key words: *paroemias, proverbs and sayings, phraseological units, image of mother, culture*

В языковой картине мира особое место занимает концепт «женщина» как один из важнейших феноменов национального сознания. Мировоззрение, культура, образ жизни, традиции и обычаи этносов обладают отличительными особенностями, что находит свое отражение в содержательном наполнении концептов. Для русской лингвистики характерно понимание концепта как ментального культурно детерминированного феномена. В любую эпоху и в любом обществе отношение к женщине характеризует уровень культуры нации в целом. По мнению исследователей, сам концепт «женщина» представляет собой проекцию стереотипных представлений о женщине как носителе социально предписанных качеств и свойств, сформировавшихся на основании половых, семейных, общественных, этических, эстетических и других функций. Поэтому считается, что названный концепт способен выступать так же, как общечеловеческие категории, поскольку он представлен практически во всех языках, поскольку, складываясь в недрах конкретной культуры, обладает национальной спецификой. Концепт «женщина» это сложное ментальное образование; являясь культурным концептом, он имеет образные, понятийные и ценностные характеристики. Человек систематизирует и интерпретирует поступающую информацию с помощью семиотической языковой системы, которая структурируется различными языковыми средствами. Наиболее яркой языковой особенностью, в которой отражена культура народа, являются фразеологические идиомы, пословицы и поговорки (фразеологические единицы в широком смысле), выражающие универсальное знание и национально-культурную информацию (Газизова, 2020). Обладая свойством узуальной воспроизводимости, фразеологические единицы являются определенными знаками национально-культурной семантики, сохраняемого в языке социокультурного опыта: *Впитать с молоком матери (усвоить, воспринять с ранних лет какие-либо мысли, сведения, правила, нормы поведения и т.п.); Матушкин сынок (избалованный, изнеженный мальчик или молодой человек).*

В русском языке материнский — «принадлежащий, свойственный матери» от слова «мать», значения которого — «женщина по отношению к ее детям; женщина, имеющая или

имевшая детей». В китайском языке значение «мать/мама» передается тремя иероглифами — «m», «mā», «máng», включающими, кроме того, смыслы «уважительное название пожилых женщин», «название женщин старшего поколения среди родственников», символическое название «источник», «старшая замужняя женщина», «обобщенное название женского пола»; главная часть последнего иероглифа имеет смысл «хорошо» и передает положительную оценку. Фразеологические единицы русского языка отражает функцию деторождения в качестве природного (в русском — божественного) предназначения женщины: *Бабенка не без ребенка, не по-холосту живем: бог велел; У кого детей много, тот не забыт от бога; Деток родить — не веток ломить*. Во фразеологии русского языка материнство также коннотировано с точки зрения необходимости матери для детей: в русском — *У кого есть матка, у того голова гладка*. Материнство оценивается высоко. Мать выступает как источник комфорта, заботы, спасения, защиты: *От солнышка тепло, от матушки добро; Слепой щенок и тот к матери ползет; Материнская молитва со дна моря достанет* (Захарович И., 2012).

В русских пословицах ценность матери также подчеркивается противопоставлением мать — отец, мать — кормилица, мать — мачеха: *Без отца — полсироты, а без матери и вся сирота; Мать кормилица, а кормилица не мать; Сыр калача белее, а мать мачехи милее*. Обращается особое внимание на зло, которое вносит мачеха в дом: *В лесу медведь, а в дому мачеха*. Особо подчеркнем, что в русских пословицах «мать» любит детей самой сильной, ни с чем не сравнимой любовью: *Материнское сердце в детках, а детское в камне*, и дети тянутся к ней за лаской, поддержкой как к самому родному человеку: *Жена для совета, тёща для привета, а нет родней родной матери; Нет лучшего дружка, чем родная матушка*. Мать ассоциируется прежде всего с теплом и любовью к детям, поэтому сердце матери, наполненное любовью к ребенку, не позволяет ей быть предельно строгой, жестокой. Этот смысл сохраняется в фонде двух языков, более того, образ любящей, справедливой нестрогой матери описывается одинаково: *Мать высоко руку подымет, да не больно опустит*. Необходимо указать ещё на те русские пословицы и поговорки, которые выявляют отрицательную сторону безмерной материнской любви. Если мать балует своих детей и дети не почитают свою мать, это оценивается как нарушение нравственных норм: *Засиженное яйцо всегда болтун* (Потапова Н.А., 2016).

В своём исследовании Е.В. Литус считает, что мать в культуре любого народа — доминирующий образ. Мать издавна считается хранительницей домашнего тепла и любви. Первый человек, которого видит и чувствует ребенок, — это конечно же мать, первые телесно-эмоциональные контакты с ней развивают у него ассоциации с добром, лаской, нежностью. При тесном общении с ней к ребёнку приходит «первое осознание себя как личности, своего места в семье, а позже в обществе». Изучение нами фразеологического материала показало, что значимость матери для детей в паремиях определяется выше значимости отца: *Кто отца оскорбит — осудит народ, кто мать оскорбит — нищим умрёт; Без отца полсирота, а без матери и вся сирота*.

Употребление лексемы «мать» в составе фразеологизмов, используемых как ругательств: *матери твоей арбуз печёный, матери твоей чёрт, матери вашей дудка*, можно расценить как желание сильнее обидеть другого человека, оскорбительно высказываясь относительно его матери (Лопсан А.П., 2018).

Следовательно, в рассмотренных пословицах и поговорках и фразеологических контекстах мать становится символом постоянного, нескончаемого добра, любви, ласки, жалости. Мать является светом, теплом, защитой, правдой, силой, надеждой на лучшее будущее для своих детей, близким, родным, почитаемым человеком. Забота и любовь заставляют мать страдать и переживать. А значит главная роль в отношениях с детьми принадлежала матери, образ матери чист, священен, ценен и необходим, в народном сознании «мать» занимает центральное место в мире «своих». А.Н. Серебренникова считает: «Ребёнок растёт возле матери, она является главной единицей семьи, центром детского мира... Семейная роль отца менее заметна, поскольку он не несёт такой эмоциональной и психологической нагрузки...».

О высокой значимости матери свидетельствует и образное переосмысление лексем «мать», «маты», «матушка», которыми номинируется самое дорогое: *Родина – наша мать, умей за неё постоять; Береги землю родимую, как мать любимую; Родимая сторонущка – матушка, а чужая мачеха; Кубань – ридна наша маты. Своя хатка – родная матка; Сич – мати, а Луг – батько; Матушка-рожь кормит всех сплошь, а пшеница – по выбору; Хлеб – батюшка, картошка – матушка.* В этих устойчивых речениях с окраской торжественности образ матери, матушки символически сопрягается с образами родины, родной земли, родного дома, необходимых для жизни продуктов питания.

Мать является центральной фигурой в мире своих, её ценность и необходимость, с точки зрения детей, выше отцовской. Образ отца находится в тени представлений о матери, а лексема «отец» употребляется только в сопоставлении с лексемой «мать».

В пословицах и поговорках о маме скрыта вековая народная мудрость: *Всякой матери своё дитя мило; Для матери дети всегда маленькие; Сердце матери лучше солнца греет; Нет милее дружка, чем родная матушка; Куда мать, туда и дитя; Никто так детям не верит, как мать родная; У хорошей матери и дети хорошие; Мама кормит детей, как земля — людей; Любящая мама — душа семьи и украшение жизни* (Даль В.И., 1984)

Литература

1. Həmidov İ.H., Qocayev M.Q., Məmmədova R.Ə., Həmidova L.İ. (2020). Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti Bakı: Teas PRESS,. 1560 s.
2. Ахнина К.В. (2014). Лексика семейных отношений в русской идиоматике: национально-культурный компонент // Полилингвистичность и транскультурные практики. № 1. С.91-94.
3. Газизова Ю.С. (Studia Humanitatis. 2020). Структурное содержание образа матери // Дискуссия. 2013. № 3. С. 96-101. ISSN 2308-8079. № 3. www.st-hum.ru
4. Гасанова Г.А., Набиева С.Г. (2019). Паремииологические средства выражения концепта "семья" в русской языковой картине мира // Мир науки, культуры, образования. № 3 (76). С. 445-446.
5. Гоголь Н.В. (1952). Полное собрание сочинений: В 14 т. М.: Издательство Академии наук СССР, Т. 8. 816 с.
6. Даль В.И. (1984). Пословицы русского народа: Сборник В. Даля. В 2 т. М.: Художественная литература, Т. 1. 383 с.
7. Даль В.И. (1987). Пословицы и поговорки русского народа. М.: Правда, 656 с.
8. Занегина Н.Н. (Москва, 2011). Концепт "семья" в русском литературном языке и принципы его описания: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык. 25 с.
9. Захарович И. (М.: Астрель, 2012). 10 000 пословиц, поговорок, загадок, скороговорок: жемчужины народной мудрости. 512 с.
10. Кострубина Е.А. (2010). Типы концептов: гиперконцепт Семья – дом // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. № 6. С. 51-57.
11. Лопсан А.П. (2018). Лексикографическая и психолингвистическая репрезентация образа матери в разных лингвокультурах // Мир науки, культуры, образования. № 5. С. 449-451.
12. Матвеева М.В. (Тамбов, 2007). Концепт семья и его репрезентация в русском языке: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – русский язык. 249 с.
13. Потапова Н.А. (2016). Анализ понятий «пословица» и «поговорка» в современной лингвистике // Мир науки, культуры, образования. № 6. С. 358-361.
14. Фасмер М. (2020). Этимологический словарь русского языка: В 4 т. М.: Прогресс, 1986. Т. 1. 576 с. ISSN 2308-8079. Studia Humanitatis. № 3. www.st-hum.ru

АНАТОЛИЙ ФЁДОРОВИЧ КОНИ: “АРХИТЕКТУРА” ОБВИНИТЕЛЬНЫХ РЕЧЕЙ

Валида Исазаде

Бакинский славянский университет

Xülasə

Məqalədə XIX əsrin ikinci yarısı - XX əsrin əvvəllərində görkəmli məhkəmə natiqi A.F.Koninin ittiham xarakterli çıxışlarının strukturu və məzmununun xüsusiyyətləri açıqlanır. Məhkəmə natiqinin danılmaz istedadı A.F.Koninin qeyri-adi dərinliyi və bədii məharəti ilə seçilən ittiham xarakterli çıxışlarının təkcə məzmununda deyil, həm də orijinal quruluşunda özünü büruzə verirdi. A.F.Koninin natiqlik istedadının gücü incə və çox seçici istifadə olunan ifadə vasitələrində - təkrarlar, paralellizm, ziddiyyətlər və s. məntiqi konstruksiyaların inandırıcılığındadır. A.F.Koninin məhkəmə nitqlərinin fərqləndirici xarakteri ilk növbədə giriş hissələrində təmkinli və yığcam şəkildə özünü göstərirdi.

Natiq ittiham xarakterli çıxışlarında cinayətin motivlərinin, müttəhimi istiqamətləndirən motivlərin təhlilinə xüsusi diqqət yetirmişdir. A.F.Koninin natiqlik nitqinin məharəti onun dərin ibrətamiz, canlı və obrazlı dillə yazılmış ittiham xarakterli çıxışlarının qənaətlərində də özünü göstərir. A.F.Koninin yüksək ləyaqət, mənəviyyət və böyük bədii məharətlə dolu ittiham xarakterli çıxışları həm forma, həm də məzmunca misilsiz natiqlik nümunələri idi və belə olaraq da qalır.

Açar sözlər: *görkəmli məhkəmə natiqi, məhkəmə natiqliyi, ittiham nitqi, ifadə vasitələri, bədii məharət.*

Summary

The article unfolds particularities of the structure and content of accusatory speeches of the distinguished courtroom speaker of the second half of XIX and the the beginning of the XX centuries A.F.Koni. The undisputed talent of the courtroom speaker was displayed not only through the content but also through the unique structure of Koni's accusatory speeches, notable for the incredible depth and artistic skill. The strength of A.F.Koni's public speaking talent is in the power of his persuasive logical arguments, which he forms with the sophisticated use of means of expression such as – repetition, parallels, contrast, etc. The distinguished nation of A.F.Koni's courtroom speeches was shown first and foremost with the speech introductions which he kept reserved and concise.

The public speaker paid especial attention in accusatory speeches to the analysis of the crime motives and what drove the accused to commit such an act. The mastery of the public speaking skill by A.F.Koni is one more time displayed through the conclusions of his accusatory speeches, written in expressive and vivid language while carrying in them a deep meaning and lesson learned. A.F.Koni's accusatory speeches, filled with high dignity, moral value and remarkable artistic skill, were and still remain unsurpassed in form and content as examples of oratory.

Key words: *distinguished court speaker, courtroom eloquence, accusatory speeches, means of expression, artistic skill.*

Выдающийся ораторский талант А.Ф.Кони, одного из самых ярких судебных ораторов XIX - начала XX века, его гуманизм, справедливость и другие высокие нравственные качества были признаны общественностью в самом начале его судебной деятельности. Необыкновенное дарование А.Ф.Кони гармонически сочеталось с общественным началом, суровыми требованиями государственной службы.

Умение освещать сложнейшие стороны трактуемых явлений рельефнее всего проявлялись в самобытном характере и оригинальной структуре его обвинительных речей. Неустанное служение делу правосудия помогало А.Ф.Кони в качестве прокурора быть «обвиняющим судьей, умевшим отличать преступление от несчастья, навет от правдивого показания, не забывая о личности подсудимого и не превращая его в простой объект исследования» [Брокгауз., Ефрон И.А., 1895].

Судебные речи А.Ф.Кони основывались на всестороннем изучении обстоятельств каждого преступления, на его способности «немногими мазками кисти зарисовать основное, сокровенное в человеке» [Грунзберг, 1927].

Характер человека, психологические моменты, оказавшие влияние на зарождение и осуществление преступного замысла, служили для Кони «лучшим материалом для верного суждения о деле, материалом, которым он всегда умел пользоваться как художник слова» [Брокгауз., Ефрон И.А., 1895].

Сила ораторского искусства А.Ф.Кони особенно ярко выражалась в изображении психологического портрета человека, совершившего преступление, всех мельчайших оттенков его мысли и чувств. Усиленное внимание к мотиву преступления, тщательный анализ всех обстоятельств жизни человека, совершившего преступление, были необходимы А.Ф.Кони как свидетельства душевного состояния человека, оказавшегося на скамье подсудимых. Основополож-

ник новый научной дисциплины – судебной этики, А.Ф.Кони полагал, что правосудие должно базироваться на «нравственном законе», на принципе справедливости. Современники называли его «новым Сократом», «рыцарем права», «человеком великой совести», поставившим проблему права как этическую проблему о «справедливом» праве и истинном правосудии.

Выдающийся ораторский талант А.Ф.Кони проявляется не только в содержании, но и в форме его речей, «всегда отделанных как ценнейшие литературные произведения» [Полянский Н.Н., Сыромятников Б.А., 1928]. Особой эмоциональной силой отличались вступительные части обвинительных речей А.Ф.Кони, которые оратор начинал сдержанно, «без громких и пышных фраз». Именно вступительные части отражали своеобразие судебного оратора, «аромат его судебных речей» [Шифман М.Л., 1960].

Система риторических аргументаций обвинительных речей А.Ф.Кони построена на наиболее часто употребляемом им приёме – повторе, образующем длинные, размеренные периоды, покорявшие силой своего логико-эмоционального воздействия на слушателей и читателей.

Логически выстроенная градация – излюбленный приём А.Ф.Кони. Повторяющиеся определения в обвинительной речи судебного оратора помогают создавать живые характеры участников преступления, детально описывать события, которые приводили к трагической развязке. Со «спокойной сдержанностью обвинителя, сильного в доводах, а не в эпитетах», А.Ф.Кони создаёт реалистичные и убедительные портреты не только жертвы преступления, но и подсудимого, выясняя те побудительные причины, которые могли заставить совершить преступление.

Всесторонний анализ элементов преступления, относящихся к внутреннему состоянию человека, в обвинительных речах А.Ф.Кони строился на противопоставлении различных фактов, связанных с преступными деяниями. При описании неоднозначного поведения подсудимого на процессе оратор нередко использует антитезу.

Для воссоздания последовательной и достоверной картины преступления выдающие судебные ораторы XIX века А.И.Урусов, С.А.Андреевский, А.Ф.Кони прибегали к «одной из наиболее сильных, понятных и простых» риторических фигур – *Sermocinato*. Выступая на крупнейших обвинительных процессах того времени, А.Ф.Кони неизменно повторял, что прокурор это «говорящий публично судья», на обязанности которого лежит «сгруппировать и проверить всё изобличающее подсудимого, и, если подведённый им итог с необходимым и обязательным учётом всего говорящего в пользу обвиняемого создаст в нём убеждение виновности, заявить о том суду» [Кони А.Ф., 1958].

Мастерство ораторской речи А.Ф.Кони с особой силой проявляется в заключениях его обвинительных речей, глубоко поучительных, написанных живым и образным языком. Заключения А.Ф.Кони органически связаны с его обвинительными речами, составляя с ними стройное и гармоничное целое.

«Заключительная часть любой его речи немногословна, строго логична, вытекает из обстоятельств рассмотренного дела, завершает круг идей и мыслей, проходящих красной нитью через всю речь – от начала до конца. [Полянский Н.Н., Сыромятников Б.И., 1928]. В лаконичных и логически чёткого построенных заключениях обвинительных речей используются все излюбленные А.Ф.Кони риторические приёмы.

Обвинительные речи А.Ф.Кони, «истинного апостола человечности и деятельной любви», по признанию тех, кто его знал, были полны высокого достоинства, нравственности и огромного художественного мастерства. В них с полной силой проявлялись его призвание «публично говорящего судьи» и «служителя справедливости», его верность девизу «спешить сделать добро людям». Они были и остаются непревзойденными как по форме, так и по содержанию образцами ораторского искусства.

Литература

1. Грунзберг С. (Известия, 18 сентября, 1927). «Рыцарь права»
2. Кони А.Ф. (Москва, 1958). Избранные произведения в двух томах.
3. Полянский Н.Н., Сыромятников Б.И. (Москва, 1928). На службе праву.
4. Шифман М.Л. (Москва, 1960). Речь прокурора.

РАЗНОУРОВНЕВЫЕ ЕДИНИЦЫ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА: ФОНЕМА И МОРФОНЕМА

Тамилла Мамедова

Бакинский славянский университет
доктор филологических наук, профессор

Xülasə

Dilin hər bir səviyyəsinin özünün ali vahidi var. Məsələn fonoloji səviyyəsinin belə vahidi fonem, morfoloji səviyyəsininki isə morfemdir. Dilin müxtəlif qrammatik dəyişiklərinin fonoloji izahı fonologiya və morfonologiya arasındakı dərin bağlılığı bir daha təsdiq edir. Bu da nəinki norfonologiya səviyyəsinin, hətta bu səviyyəni ali vahidi olan morfonemin yaranmasına gətirib çıxarır. Məqələdə diaxroniya və sinxroniya nöqtəyi nəzərindən adı çəkilən dil vahidlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah etməyə cəhd edilmişdir.

Açar sözlər. *Fonem, morfonema, fonologiya, morfonologiya.*

Summary

Every level of language has his high unit. For example, the high unit of phonology level is phoneme, morphology – morpheme. The phonology explain of different grammar changes of language confirms deep bond behind phonology and morphonology one more time it leads to formation of morphonology level and his high unit – morpheme. At this article we tried to explain relations of this 3 units from diachron and synchronic point of view.

Key words. *Phoneme, morphoneme, phonology, morphonology.*

Корни взаимоотношений двух уровней языка – фонетики и морфологии – уходят в глубь истории лингвистики. Еще в индийском грамматическом учении Панини указывается, что правила альтернации морфем выражаются в изменении их звукового облика (Амирова,., Ольховиков, Рождественский,., 1975). Сама же индийская традиция в построении грамматики рассматривает фонетическое изменение слов как точку отсчета (Амирова, Ольховиков, Рождественский, 1975). Взаимосвязь и взаимообусловленность фонетики и морфологии прослеживалась на протяжении развития этих лингвистических дисциплин. Фонетика как отдельная лингвистическая дисциплина появилась в результате деления на собственно фонетику, изучающую звуки речи, и фонологию, связанную со звуками языка. Звуки языка (фонемы) воплощаются или реализуются в звуках речи (аллофонах).

Звуки не существуют в изолированном виде и для коммуникации облекаются в морфемы, затем в слова и их формы. В элементарных примерах типа: окно́ [Лкно́], молоко́ [мьЛкó] одна и та же фонема <o> реализуется в трех различных аллофонах [ь, Л, о], и только один ударный аллофон [о] является основным видом этой гласной фонемы. Изменив формы приведенных слов (о́кна [о́кнъ], мо́лочный [мЛóчный]), мы докажем причастность безударных аллофонов [Л, ь] к той же <o>.

Произносимые в речи звуки объединены в морфемы, и именно фонемы являются материалом построения морфем. Из примеров видно, что наши наблюдения за изменениями гласных фонем происходят в единой морфеме. В примерах из области консонантов выясняется тот же принцип: ска́зка [ска́скъ], сказ [скас], сказочный [ска́зъчный]; го́род [го́рът], городá [гьрЛда́]- [з]/[с]; [д]/[т].

Представители Московской фонологической школы (и мы в том числе) считают, что морфемный критерий должен быть обязательно учтен при наблюдении над фонемно-аллофоническими изменениями в речевой цепи.

Морфемный критерий стал основой для появления понятия позиционных чередований (альтернаций) в фонологии. Следует отметить, что понятие *чередование* на фонетико-фонологическом уровне представители Московской фонологической школы часто заменяют понятием *мены* (Шанский, Иванов, 1981), так как термин *чередование* больше подходит для морфофонологического уровня, где мы имеем дело с морфонемой (Мамедова, 2004).

Процедура обобщения чередующихся фонем в морфонеме сходна с процедурой обобщения гласных и согласных звуков в фонемы (Панов, М.В., 1967) последовательностью используемых операций. Вместе с тем между ними существует расхождение, вызванное различием языкового материала.

В фонемы обобщаются аллофоны, взаимно исключаящие друг друга в разных фонетических позициях. Для выделения рядов звуковых чередований следует подобрать слова с морфами, принадлежащими одной морфеме, затем установить, какие звуки чередуются в них в зависимости от фонетического окружения. Приведем пример: для обобщения позиционно чередующихся звуков в фонему <д> из ряда:

[вΛд]á, [вóд]у, [вóд]ы, [вóт]ø

[въд']янистый, обез [вóд']ить, обез [вóж]у

отберем первые четыре слова, в которых [д] или [т] на конце корневого морфа определено соответственно положением перед гласным или на конце слова. Три последних слова не могут быть привлечены к этой операции, поскольку здесь на конце корневого морфа перед гласными находятся другие звуки – уже не [т], [д], а [д'], [ж], представляющие фонемы <д'> и <ж>.

Выстраивание рядов чередующихся фонем и обобщение их в морфемы тоже производится путем сопоставления морфов, относящихся к одной и той же морфеме, но здесь учитываются не звуки, а фонемы, заменяющие друг друга в разных грамматических позициях (Ильина, 1980. 59). Отметим, что при описании синтагматической структуры различных языков (в частности, синтагмоструктуры консонантных сочетаний) после системного описания фонетико-фонологической структуры консонантных сочетаний становится необходимым выход на морфонологический уровень.

Ряды чередований, выделенные из разных морфов, сводятся к одной морфеме, если в каждой грамматической позиции находится одна и та же фонема. Отсюда следует вывод: в морфонологии сходство рядов чередующихся фонем опирается, как в сходстве рядов чередующихся звуков на фонетико-фонологическом уровне, на предполагаемую тождественность. Это означает, что число морфем в русском языке не безгранично и что морфемы в своем роде представляют замкнутую систему. Существуют попытки описать систему морфем русского языка, например, на материале чередования согласных и гласных фонем в формах словоизменения глагола (Ильина, Н.Е., 1980). Однако для установления полного перечня всех морфем русского языка потребовалось бы учесть все ряды чередующихся фонем – как общие, так и единичные – в именах и глаголах, в их словоизменении и словообразовании. Это задача дальнейших детальных лингвистических исследований.

Литература

1. Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. (1975). Очерки по истории лингвистики. М.,
2. Ильина Н.Е. (1980). Морфонология глагола в современном русском языке. М., Наука,
3. Мамедова Т.Г. (2004). Статус морфемы среди других разноуровневых языковых единиц // Тагиевские чтения Баку., С.177-181.
4. Панов М.В. (1967). Русская фонетика. М., Просвещение,
5. Шанский Н.М., Иванов В.В. (1981). Современный русский язык, часть 1. М., Просвещение.

QƏLƏBƏ DÖVRÜNÜN LEKSİKASI

Yaqut Baxışova

Bakı Slavyan Universitetinin Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası
kafedrasının müəllimi

Summary

The article talks about the new lexical and syntactic units that reflect the successes of the Azerbaijani army under the leadership of the Supreme Commander in the battle for the liberation of our lands from the Armenian occupation, their semantic acquisition of new meanings, and their special place in the lexical layer of our language. The main idea of the article is that every time great historical events, victorious wars are accompanied by the emergence of new expressions, and those expressions are lexicalized histories.

Key words: Words, the expression, sentence, evaluation, semantics.

Резюме

В статье говорится о новых лексико-синтаксических единицах, отражающих успехи азербайджанской армии под руководством Верховного Главнокомандующего в боях за освобождение наших земель от армянской оккупации, их семантическим приобретении новых значений и их особом месте в лексическом слое нашего языка. Главная идея статьи состоит в том, что каждый раз великие исторические события, победоносные войны сопровождаются появлением новых выражений, и эти выражения являются лексикализированными историями.

Ключевые слова: Слово, выражение, предложение, оценка, семантика.

Dilin leksikası müxtəlif elm sahələri içərisində tarixlə daha sıx əlaqədədir. Çünki tarix leksika üçün yeni leksemlərin formalaşmasına stimül verir, hadisələri tarixlə dilçiliyin qovuşuq nöqtəsinə gətirir. Nəticədə də dilin leksikasında konkret tarixi şəraitin mahiyyətinin yeni ifadəçiləri formalaşır. Dilçilikdə müxtəlif tarixi şəraitlərin leksikada əks olunmasına dair maraqlı tədqiqat əsərləri yazılmış və bu barədə konseptual fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu barədə L.M.Qranovskaya (2020) və Dola Naudressinin (1993) bu aspektdəki tədqiqatları yeni leksik törəmələrin mahiyyətini açmağa kömək edir. Çünki “tarixi şərait və leksika” kontekstində yeni leksik törəmələrin müxtəlif formaları vardır. Bir tərəfdən dildə yeni ifadələr formalaşarsa, digər tərəfdən dildə mövcud olan leksik vahidlər yenidən mənalandırılır, dilin leksik sistemində öz yerini tutur. Bu istiqamətdə Avropa dilçiliyində müxtəlif tarixi dövrlərlə bağlı leksik törəmələrin meydana çıxmasının şərtləri barədə araşdırmalar aparılmışdır. Ancaq Azərbaycan dilçiliyində tarix səhnəsində 2020-ci il 44 günlük (sentyabrın 27-10 noyabrında) müharibə zamanı ölkəmizi erməni işğalçılarından azad edən Müzəffər Ali Baş komandanımızın, şanlı oğullarımızın qəhrəman döyüş yolu dilimizin leksikasında özünə yer almışdır. Tarixi cəhətdən bu müharibə bizim milli özünü təsdiqimiz idi. Bu vaxt dilimizin leksikasında xüsusi qat formalaşmışdır. Onların tədqiqi bir zərurət kimi qarşımızda durur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, struktur cəhətdən həmin ifadələr həm söz birləşməsi (qeyri-predikativ) həm də cümlə (predikativ) xüsusiyyətlidir.

I: Sözlərdən ibarət : “Dabanyalayan”, “düşük”, “təlxək”, “sırtıq, həyasız, başından min dəfə böyük bəyanatlar, Şuşada nümayişkarənə şəkildə içib, yallı getməsi kimi qudurğan hərəkəti bütün xalqın sinirlərinə iynə kimi batırdı. Buna görə də, Paşinyan Azərbaycan xalqının adından doğumlu bir təhqir porsiyasına qonaq edilmək haqqını çoxdan qazanmışdı.

Belə leksik vahidlər ədəbi dilimizdə var və fəal olaraq işlənir. Ancaq yeni tarixi həqiqətlərin göstəricisi kimi yenidən semantik cəhətcə mənalandırılması, onun semantik strukturuna yeni siyasi məzmunlu çalarların əlavə olunması Paşinyana aid keyfiyyətin dəyərləndirilməsi ilə bağlıdır. Qeyd olunan dəyərləndirici calar leksemin semantik strukturunda tarixi şəraitdən doğan yeni əlamətdir.

II. Söz birləşməsi kimi: 1. “Dəmir yumruq”: “Dəmir yumruq” erməni işğalçılarının torpağı-mızdan azad olunmasından ötrü Ali Baş Komandanımızın əmri ilə hazırlanmış hərbi əməliyyatın adıdır; sabitləşmiş yeni ifadədir, sadəcə hansısa təyin və təyinolunan konstruksiya deyil. O, 44 günlük müharibənin mübarizlik semantikasını özündə ifadə edən frazeoloji birləşmədir. Onun semantikasında birlik, güc, iradə, mübarizlik, qalibiyyət xüsusi olaraq aparıcıdır. Azərbaycan dilinin leksikasında bu frazeoloji birləşmə min illərlə yaşayacaq bir tarixin linqvistik daşıyıcısıdır.

“Noyabrın 8-də Şuşanın azad edilməsi münasibəti ilə xalq müraciətində Prezident Dəmir Yumruğun fəlsəfəsini açmışdı:

- Bu günlərdə dəfələrlə Azərbaycan xalqına müraciət edərək düşməyə yumruq göstərmişdim. Demişdim ki, bu yumruq elə-belə yumruq deyil. Bu, dəmir yumruqdur. Bu dəmir yumruqla düşmənin başını əzirik və əzəcəyik! Eyni zamanda, bu yumruq birliyimizin rəmzidir. Bax, bu gün Azərbaycan xalqı bu yumruq kimi birləşib! Həmişə belə olacaq! Bu birlik əbədi olacaq! Bu birlik bizə gələcəkdə də bütün vəzifələri icra etmək üçün imkan yaradacaq”(2020).

Noyabrın 10-da Paşinyanın kapitulyasiya sənədini imzalamasını Cənab Prezident belə izah etmişdi:

- Onsuz da Paşinyan bunu imzalayacaq. Biz onu məcbur etdik. Ancaq onu hansısa bağlı, qapalı, kameralardan uzaq yerdə, qorxaqcasına, namərdcəsinə imzalayacaq. **Öz xoşu ilə bunu imzalaymır. Dəmir yumruğun hesabına imzalayır! (2020).**

“Dəmir yumruq” frazeoloji birləşməsi semantik cəhətdən çox zəngindir; burada güc, birlik, əbədi birlik, düşmənin başını əzəcək güc, qüvvət həmin semantik struktura daxildir. Qeyd olunan semantikanın zaman keçdikcə daha da zənginləşəcəyi, digər frazeoloji birləşmələrin daxili forması olacağına şübhə yoxdur.

2. "Zəfər paradı": Qələbədən sonra Bakı şəhərində keçirilən "zəfər paradı" bütün dünyaya gücümüzü, qalibliyimizi nümayiş etdirdi. Həmin söz birləşməsinin semantikasındakı qələbə inamı, ondan törəyən ümumxalq şənliyi, birliyimizin təcəssümü əsas yer tutur. "Zəfər paradı" söz birləşməsinin semantik strukturunda qələbəmizin təntənəsi, xalqımızın vüqarı, ən nəhayət, gücümüzün yenilməzliyi öz ifadəsini tapmışdır.

3. İqtisadi və ticari fürsətlər: Bu sintaktik konstruksiya "fırsət" ləkseminin əsasında formalaşmışdır. Yuxarıdakı söz birləşmələrindən fərqli olaraq, "İqtisadi və ticari fürsətlər" sırf siyasi məzmunlu deyil, siyasi-iqtisadi məzmunludur. Bu kontekst "fırsət" ləkseminin yeni semantikasını müəyyənləşdirir. Deməli, qeyd olunan ləksemin semantikasındakı yeni çalar meydana çıxır. Bu yeni tarixi şəraitin dilin leksikasındakı yeni izlərindən biridir.

III. Cümlə strukturlu: Bu tipli sintaktik konstruksiyalar predikativ səciyyə daşıyır; cümlə yeni tarixi reallığın ritorik göstəricisinə çevrilir. Misallara müraciət edək: **"Nooldu, Paşinyan?"; "Cəhənnəmə getdi!", Rəqs edirdin, nə oldu bəs status?"**

"Vətən Müharibəsi dövrünün ən məşhur ifadəsi, sözsüz ki, budur. Bu sözlər geniş xalq yaradıcılığına rəvac verdi, onun əsasında mahnılar yazıldı, meyhanalar qoşuldu, internetin "Youtube"dan "TikTok"a qədər bütün künc-bucağı bu səslə əks-səda verdi: "Nooldu, Paşinyan?!"

İlham Əliyev bu meqapopulyar, hətta əfsanəvi ifadəni ilk dəfə oktyabrın 26-da xalqa müraciət zamanı işlətmişdi: - Bəs, Cəbrayıl yola çəkirdin, Paşinyan? Nə oldu? Hanı bu yol? Bəs, Şuşada parlament binası tikirdin? Nə oldu o? Cəhənnəmə getdi!" **(3).** Bu, "nə oldu, Paşinyan?" deyəsən, çox illər ərzində dillərdə qalacaq. Nə oldu Paşinyan, yol çəkirdin Cəbrayıl?! Rəqs edirdin, nə oldu bəs status?" **(3).**

İstehza və kinayə ilə dolu olan bu cümlələr qalib Ali Baş komandanın dilindən deyilir. Cümlənin leksik-semantik özəlliyi onun tarixi semantikasi ilə bağlıdır. O, cümlələrin semantikasındakı yeni yaranan semantik çalar qələbənin hesabı kimi səslənir.

"İti qovan kimi qovuruq": İndi biz göstərdik kim-kimdir. İti qovan kimi qovuruq onları! Azərbaycan əsgəri onları iti qovan kimi qovur. İşğal edilmiş torpaqlarda Azərbaycan bayrağı qaldırılır! Onların səngərlərində Azərbaycan əsgəri dayanır! Onların postları bizim əlimizdədir! Onların tanklarını biz sürürük! Onların digər silahlı texnikaları bizim əlimizdədir, yük maşınları bizim əlimizdədir!

Ardıcıl sadalanan nida cümlələri qazanılan qələbələrin sevinci semantikasi ilə səciyyəvidir. **"Əziz Şuşa, sən azadsan!": "Qarabağ, biz qayıtdıq!", "Qarabağ, sən artıq azadsan!"** kimi nida cümlələri yeni tarixi dövrün manifesti kimi qəbul oluna bilər.

Göründüyü kimi, müharibə ritorikası qeyd olunan dil vahidlərinin semantik əsasını təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Грановская Л.М. (2020). Русская лексика времен гражданской войны 1918-1920. М. Издательство «Филинта», 72 с.

2. Dola Naudressi (Дола Наудресси) (1993). Как отразились события последних лет на словарном составе современного русского языка :https://www.presee.fr/dok/russe_1161-0557_n

3. Məmmədov Vüsal. Azvision.az "525-ci qəzet" in 27 oktyabr sayında nələr var? - .

QƏRB DİALEKTİNƏ MÜASİR AKTUAL YANAŞMA

Məlihə Əsədova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

As with other dialects of the Azerbaijani language, the vocabulary of the dialects and dialects of the western group of Azerbaijan is rich in word combinations that bear the traces of historical periods. Their study and research is of great importance for revealing the history of our language and people, its relationship with related or unrelated languages and peoples. A large number of words belonging to different periods have been preserved in the fixed word combinations of

the dialects and dialects of the Western group. So, over time, the words related to the old social structure have left the vocabulary of the literary language, but they still live in dialects. Here, the indelible traces of history have remained in the words of historical times.

The conducted analyzes prove that phraseological units with somatic units belong to the oldest group of linguistic units in the lexical fund of the Azerbaijani language. In general, the vast majority of phraseological units in the vocabulary of all Azerbaijani dialects are somatic phraseology. This is proven once again by the analysis of the components of fixed word combinations in the dialects and dialects of the western group. Thus, these language units have a wide range of stable combinations, and the frequency of such combinations is also very high. Today, hundreds of words considered archaic for our literary language can be found in fixed word combinations in dialects and dialects of the western group. Examining the lexicon of dialects and dialects of the Western group is useful in terms of revealing the semantic and phraseological features of a number of words in the literary language of Azerbaijan. Because homonyms, synonyms, and antonyms occupy a large place in the vocabulary of dialects.

Key words: *Phraseologisms, Western group, dialects, research, relevance*

Резюме

Как и в случае с другими диалектами азербайджанского языка, лексика диалектов и диалектов западной группы Азербайджана богата словосочетаниями, несущими следы исторических периодов. Их изучение и исследование имеет большое значение для раскрытия истории нашего языка и народа, его взаимоотношений с родственными или неродственными языками и народами. Большое количество слов, относящихся к разным периодам, сохранилось в устоявшихся словосочетаниях диалектов и диалектов западной группы. Так, со временем слова, относящиеся к старому общественному укладу, вышли из лексики литературного языка, но до сих пор живут в диалектах. Здесь неизгладимые следы истории остались в словах исторических времен. Проведенный анализ доказывает, что фразеологические единицы с соматическими единицами относятся к древнейшей группе языковых единиц в лексическом фонде азербайджанского языка. В целом подавляющее большинство фразеологизмов в лексике всех азербайджанских диалектов составляют соматические фразеологизмы. Это еще раз доказывает анализ компонентов устойчивых словосочетаний в говорах и диалектах западной группы. Таким образом, эти языковые единицы имеют широкий спектр устойчивых сочетаний, и частота таких сочетаний также очень высока. Сегодня сотни слов, считающихся архаичными для нашего литературного языка, можно встретить в устойчивых словосочетаниях в диалектах и диалектах западной группы. Изучение лексики диалектов и диалектов западной группы полезно с точки зрения выявления семантических и фразеологических особенностей ряда слов литературного языка Азербайджана. Ведь омонимы, синонимы и антонимы занимают большое место в лексике диалектов.

Ключевые слова: *Фразеологизмы, западная группа, диалекты, исследование, актуальность*

Müasir dövrdə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin zəngin frazeoloji balansı müxtəlif aspektdən müqayisəli şəkildə təfərrüatlı şəkildə araşdırılır. Frazeoloji vahidlərlə bağlı sayısız-hesabsız tədqiqat əsərlərinin meydana gəlməsinə baxmayaraq, dialektlərdəki frazeoloji birləşmələrin dildə yeri, onların bir şivədən digərinə keçid səbəbləri, semantik müxtəliflik yarada bilmələri və s. məsələlər problem olaraq qalmaqdadır. Qərb qrupu dialekt və şivələrində frazeoloji vahidlərin leksik-semantik, qrammatik və üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılması müasir dialektologiyanın ümdə vəzifələrindən biridir. Dialektlərə məxsus frazeoloji vahidlərin seçilib təhlilə cəlb edilməsi və onların spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsi aktuallıq kəsb edir. Belə ki, qərb qrupunda dilin müxtəlif inkişaf mərhələlərinə aid sabit söz birləşmələrini günümüzə qədər gətirib çıxmış leksikasının frazeoloji təhlili, xüsusilə də ayrı-ayrı dialekt və şivələrində sabit söz birləşmələrinin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin sistemli təhlil edilməsi qarşıda duran vacib məsələlərdən biridir və bu sahədə tədqiqatların aparılması zərurəti mövzunun aktuallığına zəmin yaradır.

Türkologiyada frazeologiya haqqında ilk məlumata B.Çobanzadənin F.Ağazadə ilə birlikdə yazdığı və 1930-cu ildə çap etdirdiyi “Türk qrameri” adlı dərsliyində rast gəlirik. B. Çobanzadə bu haqda yazır: “Ümumiyyətlə, mənalar dilin səslərinə, şəkillərinə və cümlə quruluşuna görə daha tez dəyişirlər. Lisanda və üslubiyyatda “idio(ma)tizm deyilən tərkib və cümlələrin mövcudiyyəti bu mənə fəqlərindən başqa bir şey deyildir. Məsələn: göz, su, sən, iç sözləri hamən bir çox türk ləhcələrində bulunduğu halda, farscadan alınması möhtəməl olan gözüm səndən su içmir (sənə əmniyyət edəməyirəm) cümləsini azərbaycanlılardan başqa kim anlaya bilər? Eyni surətlə başa salmaq, başa düşmək, daldan gəlmək kibi tərkiblərdə bulunan sözlər səs və şəkil etibarilə heç bir cür dəyişməyə məruz qalmadığı halda, mənaları cəhətdən azəri ləhcəsini bilməyənlər üçün anlaşılmaz. Yalnız tərkiblər və cümlələrdə deyil, ayrı-ayrı sözlərdə də bu halı görə biliriz (Çobanzadə, 2007). Türkoloji dilçilikdə frazeologiyanın tədqiqi barədə A. Babayev yazır: “Əgər V.V.Vinaqradov frazeologiyaya

aid ilk əsərini 1946-cı ildə yazmışsa, ondan 17 il əvvəl B. Çobanzadə və F. Ağazadənin birlikdə yazdıqları *“Türk qrameri”* dərsliyinin leksikologiya bəhsində semasiologiya və stilistikadan danışmış, *“göz vurmaq”, “baş salmaq”*.....kimi frazeoloji vahidlərdən bəhs etmişlər” (Babayev, 1996).

50-ci illərdən sonra isə müxtəlif dillərin frazeoloji sisteminin öyrənilməsi ilə yanaşı, onların üslubi rolunu öyrənmək məqsədilə leksik-semantik xüsusiyyətlərinin, sintaktik quruluşunun və funksiyasının da təhlilinə başlanılır. Ancaq frazeologizmləşmə hadisəsinin ənənəvi filoloji kontekstdə müstəqil bir sahə kimi araşdırılması, yəni konseptual-struktur komponentləri ilə təsbit olunması hadisəsi dilçiliyin inkişafı tarixində o qədər də qədim deyildir. M. Hüseynzadə 1954 –cü ildə yazdığı *“Müasir Azərbaycan dili”* (leksika, fonetika, morfologiya) adlı dərsliyində Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq frazeologiyaya aid bölmə vermiş və bu bölmədə frazeoloji vahidlərin növlərini, əsas xüsusiyyətlərini qeyd edərək göstərmişdir ki, *“dilimizin tarixi inkişafı ilə bağlı olaraq, bir çox atalar sözü, məsəllər, həkimanə sözlər, idiomatik ifadələr və başqa frazeoloji birləşmələr yaranmışdır. Bu birləşmələr dilimizdəki başqa növ söz birləşmələrindən fərqlənir. Bunların tərkibi bir neçə sözdən ibarət olsa da, bütünlükdə bir məfhum kimi dərk edilir”*. Daha sonra müəllif yazır: *“Bunların müəyyən qismi dilimizin öz daxili inkişaf qanunlarına əsasən inkişaf edərək, mürəkkəb söz şəklinə düşür və lüğət tərkibimizin zənginləşməsində müəyyən rol oynayır; məs.: dargöz, acgöz, qaraqabaq, ikiüzlü, əliaçıq, şirindil, dilbilməz, ələ salmaq, əliəyri, diribaş, boşboğaz və s. Frazeoloji birləşmələr sabit birləşmələrdir. Bu birləşməni əmələ gətirən sözlərdə sərbəstlik olmur”*. O, frazeoloji birləşmələrin böyük bir qisminin idiomlardan ibarət olduğunu göstərir. M.Hüseynzadə idiomatik ifadələrin frazeoloji birləşmələrin digər növlərindən bir sıra xüsusiyyətlərlə fərqləndiyini qeyd edir. Onun fikrincə, *“1) idiomlar hər dilin öz xüsusiyyətlərini əks etdirir; 2) idiomların çoxu bir dildən başqa bir dilə eyni ilə tərcümə edilə bilinmir; 3) idiomları təşkil edən sözlərin hamısı bir mənə ifadə edir. Uzun illər keçməsinə baxmayaraq, həmin fikirlər bu gün üçün də aktual olaraq qalır”*. (Hüseynzadə, 1954).

Azərbaycan dilçiliyində frazeologiyanın problemləri ilə məşğul olmuş tədqiqatçılardan biri də S. Cəfərovdur. O, 1955-ci ildə *“Azərbaycan dilində idiomlar”* adlı məqaləsində daha sonra isə 1958-ci ildə yazdığı *“Müasir Azərbaycan dilinin leksikası”* monoqrafiyasında idiomlardan geniş bəhs etmişdir. Dildə mövcud olan bütün sabit söz birləşmələrinin məcmusunu frazeologiya hesab edən S. Cəfərov onu (frazeologiyayı) leksikologiyanın xüsusi bir bölməsinə daxil edərək, müasir Azərbaycan dilində olan idiomları öz quruluşuna və daxili mütəhərrikliyinə görə üç qrupa ayırır: *qovuşma idiomlar, birləşmə idiomlar, uyuşma idiomlar* (Cəfərov, 1982). S.Cəfərov həqiqi mənəli sözlərə ekvivalent olan məcazi mənəli sabit söz birləşmələrini idiom adlandırır. O, idiomları quruluşu və semantikasına görə sabit söz birləşmələrinin mürəkkəb sözlərə daha yaxın qrupu hesab edərək, onların idiomların sabit söz birləşmələrinin digər növlərindən özünəməxsus xüsusiyyətlərlə seçildiyini qeyd edir (Cəfərov, 1982). Alimin fikrinə görə, dildə mövcud olan sabit söz birləşmələri, əsas etibarilə qeyri-sabit, daha doğrusu, qrammatik birləşmələrin əsasında əmələ gəlir. Qrammatik birləşmələri təşkil edən leksik vahidlər məcazi mənə bildirərək mütəhərrikliyini itirir, birləşmənin komponentləri arasında əlaqə və münasibət yaradan vasitələr donuq bir hala gəlir və o vahid bir məfhumu ifadə edən sabit söz birləşməsinə çevrilir. Məsələn: *gözə gəlmək, qulağına çatdırmaq və s. Sabit söz birləşmələrində sözlər üzvi surətdə ələ birləşir ki, onları bir –birindən ayırmaq, birini başqası ilə əvəz etmək və hər sözü müstəqim mənada başa düşmək olmur. Sabit söz birləşmələrinin əsas bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onları əksər halda başqa bir dilə tərcümə etmək olmur və çox zaman mənasız gülünc ifadələr alınır”*. Digər müəlliflər kimi S. Cəfərov da məcazi mənəlilik, üzvi surətdə bağlılıq, semantik cəhətdən tamlıq, bir dildən digər dilə tərcümə edilə bilməmək kimi keyfiyyətləri frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyəti hesab edir.

Qərb qrupu dialekt və şivələrinin sabit söz birləşmələri üçün səciyyəvi olan cəhətlər onun mənə xüsusiyyətlərində də özünü göstərir. Burada qərb qrupu dialekt və şivələrindən ələ sabit söz birləşmələrinə rast gəlinir ki, onlar ədəbi dilimizdə yoxdur, yaxud da ədəbi dilimizdə bu və ya digər mənada işlədilən söz araşdırdığımız şivələrdə fərqli mənada işlədilir.

Ədəbiyyat

1. Babayev A. (1996). Azərbaycan dilçiliyinin tarixi / - Bakı: Bakı Dövlət Universitetinin Nəşriyyatı, 276 s.

2. Cəfərov S.A. (1982). Müasir Azərbaycan dili (leksika). II hissə / - Bakı: Maarif, 216 s.
3. Çobanzadə B. (2007). Seçilmiş əsərləri.V c / Bakı:Şərq-Qərb, 261 s.
4. Hüseynzadə M. (1954). Müasir Azərbaycan dili (leksika, fonetika, morfologiya) / Bakı: ADU nəşriyyat, 243 s.

MÜASİR FRANSA KİV-DƏ NİTQ STEREOTİP VƏ KLİŞELƏRİN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ülfət İbrahim

Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

Summary

The thesis is devoted to the study of clichés and stereotypes in the French media. According to the author of the thesis, in modern French media there is an increasing tendency to use clichés and stereotypes in various information materials, which deserve special attention. Today, the use of speech stereotypes is valued as an effective rhetorical tool that is characteristic of the modern language style. The author comes to the conclusion that the inclusion of clichés in everyday speech determines the linguistic reality of modernity, as well as the transformation of the rhetoric of modern media into a socially significant phenomenon.

Key words: Media, speech stereotypes, expression, clichés, stylistics.

Резюме

Тезис посвящен исследованию клише и стереотипов во французских СМИ. По утверждению автора тезиса в современных французских СМИ все чаще наблюдается тенденция к употреблению клише и стереотипов в различных информационных материалах, что заслуживает особого внимания. Сегодня использование речевых стереотипов расценивается как эффективное риторическое средство, характерное для современного языкового стиля. Автор приходит к такому выводу, что включение клише в речевой обиход определяет языковую реальность современности, а также превращение риторики современных СМИ в общественно значимое явление.

Ключевые слова: СМИ, речевые стереотипы, выражение, клише, стилистика.

Müasir dilçilik müxtəlif dövrlərdə özünəməxsus stereotip ifadə vasitələri ilə səciyyələnir. Fransız danışq dilinə məxsus stereotip və klişelərin insan fəaliyyətinin müxtəlif dil sahələrinə zaman-zaman nüfuz etməsi müşahidə olunur. Bu proses müasir Fransa KİV-dən də kənar keçməmişdir. Tədqiqatımız son zamanlar KİV vasitəsilə geniş oxucu kütləsinə (mətbuat), dinləyici (radio) və tamaşaçılara (TV) ünvanlanan müasir fransız ictimai nitq (*langage publique*) stereotiplərinin araşdırılmasına həsr olunub. Fransız nitqində yayılmış tendensiyalardan biri sabit forma və əlaqəli strukturların (avtomatik, bəzi hallarda isə məqsədyönlü şəkildə) istifadəsidir.

Bugünkü KİV dili R.Yakobsonun məşhur "*nous citons les autres*" prinsiplə uzlaşır. "Başqalarının dedi-yi kimi" klişə ifadəsi çağdaş dövrümüzdə müasir ritorikanın ayrılmaz bir tərkib hissəsinə çevrilməkdədir. İfadə formaları nitqdə strukturlaşdırılaraq nəticə etibarilə "istifadəyə hazır" bloklar şəklində stereotip ifadələrin yaranmasına gətirib çıxarır. Fransız dilində nitq stereotipləri müxtəlif formalarda özünü biruzə verir. Bu həm də qəzet mətnlərində jurnalistlər tərəfindən işlənən klişelərə də aiddir. Məsələn: *terre de contrastes* (təzadlar diyarı, ölkəsi), *face cachée* (gizli tərəf), *partie immergée de l'iceberg* (aysberqin görünməyən tərəfi), *la rentrée sera chaude* (tədris ilinin əvvəli qızgın olacaq) və s. Müxtəlif gündəlik məqalələrdə tez-tez rast gəlinən ifadələr: *à la limite*, *au niveau de*, *entre guillemets*, *tout à fait* və s. Xəbərin strukturunu müəyyən edən hissələr eyni zamanda xüsusi ifadə formasında mövcud ola bilər. Belə ki, öncədən qeyd olunan fikirləri tamamlamaq üçün fransız dilində « *en clair* » (açıq, daha aydın desək) ifadəsi ritorik vasitə qismində çıxış edə bilər. Ənənəvi xarakterə malik bu ifadənin reportaj, qəzet xülasəsi, televiziya və radio verilişlərində fikrin tamamlanması məqsədilə işlənməsini müşahidə etmək mümkündür. *En clair*, *on pourrait dire que...*, *en clair, je dirais que..* (daha aydın şəkildə fikirimizi ifadə etsək, deyə bilərik ki ...). Cümlənin əvvəlində işlənən « *en clair* » ifadəsi « *bref* » və ya « *c'est-à-dire* » (beləliklə, qısaca olaraq) ifadələrini əvəz edir və əksər hallarda cümlələrdə bağlayıcı rolunu oynayır: *En clair, user de la force s'il le faut* (*liberation.fr*).

Xəbərin tamamlanması üçün istifadə olunan «on voit mal» (*aydın deyil, məlum deyil*) stereotip ifadəsi məqalənin sonunda işlənir. Məsələn: *On voit mal ce que les Polonais pourraient encore obtenir (France Inter)*. Bu ifadə «on conçoit mal», «on imagine difficilement» və ya «on a du mal à imaginer» tipli ifadələrlə eyni məna daşıyır. Müasir fransız KİV-də «voir» feilindən geniş istifadə, son dövrdə reallığın qəbul olunmasında “vizual” qavramanın önə çıxması ilə əlaqələndirilə bilər. Son zamanlar mətbu orqanlarda və radio-televiziya verilişlərində rast gəlinən *donner une visibilité* əqch. (*müəyyənləşdirmək, nümayiş etdirmək, bildirmək*) ifadəsi nəinsə real göstərilməsi üçün istifadə olunur: *Notre rôle aujourd'hui, c'est de donner une visibilité à ces souffrances (lemonde.fr)*.

Şifahi fransız nitqində 80-ci illərdən bəri demək olar ki, hər hansı bir replikanın başlanğıcı olan *j'veux dire* ifadəsinə tez-tez rast gəlinir. Bu dəbli nitq stereotipi *vouloir (istəmək)* felinin mənasını tamamilə əks etdirmir və əksər hallarda ifadələrin mənasına heç bir korporasiya əlavə etməyən *à la limite* və *c'est vrai que* stereotip ifadələrinə ekvivalent hesab edilər bilər.

Müasir nitq üslubunun tədqiqatçılarından biri sayılan P.Merle bu ifadəyə “*c'est vraiisme*” adını vermişdir və qeyd olunan stereotip formasına asemantik istifadəsinə çoxlu sayda misallar təqdim etmişdir (Merle, 2007). Qeyd olunan nitq stereotipləri ortaq cəhətə malikdirlər. Beləki hamısı sadəcə üslub formalarıdır, hər yerdə və istənilən zaman istifadəyə uyğun dil elementləridir. Bu stereotip formalarının ifadədə semantikasına aid olmayan digər funksiyalara malik olmasını təsdiq etmək mümkündür.

Günümüzdə nitq stereotiplərinin istifadəsi müasir dil üslubuna xas olan təsirli ritorik vasitə kimi dəyərləndirilir. Klişe ifadələrin nitqə daxil edilməsi, müasir kütləvi informasiya vasitələrinin ritorikasını sosial əhəmiyyətli bir hadisəyə çevirməklə yanaşı zəmanəmizin dil reallığını müəyyən edir.

Ədəbiyyat

1. Merle P. (2007) *Le français mal-t-à-propos*. Paris, L'Archipel,
2. Rey-Debove J., Rey A. *Préface du Nouveau Petit Robert // Le Nouveau Petit Robert*. (1993). *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris, Dictionnaires Le Robert.
3. www.lemonde.fr
4. www.franceinter.fr

COĞRAFİ NOMENLİ TOPONİMLƏRİN FORMALAŞMASINDA ARXAİKLƏŞMİŞ APELYATİVLƏRİN ROLU

İradə Kərimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

The article examines the lexical-semantic explanations of the geographical names Alpaut gobusu, Uludash and Kortala, the appellatives of which have become archaic in the territory of Azerbaijan. The first component of the toponymy of the Alpaut region with geographical nomenclature can be analyzed as alp+aut. In the Orkhon-Yenisei monuments, the word "alp" means "brave, heroic, courageous"; In the work of M. Kashgari "Divanü-lügat-it turk" the word "alp" means "valiant, heroic, dear"; The word alpagut is used in the meaning of "an incomparable brave man attacking the enemy alone." In the "Kitabi-Deda Gorgud" saga, in addition to the words "alp/alb" and "alpan" in the meaning of "brave, courageous", you can also find combinations of "alp bolka" (to be brave, brave) and "alp bashi" (brave, elder of the brave). VV Radlov characterized the word alput as "nobles" and "landlords" in the Turkic languages. T. Akhmedov put forward the idea that the second component of the toponym Alput is the archaic plural suffix "-kut/-ut". When considering the meaning of the geographical name "gobu", which is the second component of the toponym Alaput gobu, it is known that gobu is "a negative form of relief formed by temporary or permanent waters". N. Askerov in the ancient Turkic dictionary of this word gobi/ /govi/govuq - "hollow", "empty", "hollow", in the Turkish-Ottoman language koba - "hard-to-reach place", "nest", "trench, pit" mentioned processing in values. In M. Kashgari's "Divan", the words "ula", "ulush", "ulush", "ulug" are shown in two main different meanings: 1) sign, document, road sign in the field; 2) reach, meet, reach, add. V. Aslanov noted that the words ulu/uruk/ulug are used in the meaning of "high" and have the same semantic root and origin. E. Nuriyev, explaining the etymology of the oikonym Uludash, noted that the word ulu here means "ancient, high", and the word stone means "mountain" in the

ancient sense. In our opinion, the village of Uludash is named so because of its geographical position, that is, because of its proximity to a high mountain. The first component of the oikonym Kortala, the archaic name Kora, translated from the ancient Turkic language means "a place where newborn lambs are kept." Oikonym was named so because the territory of the village used to be a wintering place for pastoralists.

Key words: toponym, area, oikonym, oronym, archaic, geographical, component

Резюме

В статье исследуются лексико-семантические объяснения географических названий Алпаут гобусу, Улудаши и Кортала апеллятивы которых стали архаичными на территории Азербайджана. I компонент топонимии Алпаутского региона с географической номенклатурой может быть проанализирован как алп+аут. В Орхон-Енисейских памятниках слово «алп» означает «храбрый, богатырский, отважный»; В произведении М. Кашгари «Divanü-lügat-it türk» слово «алп» означает «доблестный, героический, дорогой»; Слово алпаут употребляется в значении «несравненный храбрец, нападающий на врага в одиночку». В саге «Китаби-Деда Горгуд» помимо слов «алп/алб» и «алпан» в значении «храбрый, отважный» можно встретить также сочетания «алп болка» (быть храбрым, храбрый) и «алп башы» (храбрый, старший из храбрых). В. В. Радлов характеризовал слово алпут как «дворяне» и «помещики» в тюркских языках. Т. Ахмедов выдвинул идею о том, что вторым компонентом топонима Алпут является архаичный суффикс множественного числа «-күт/-ут». При рассмотрении значения географического названия «гобу», являющегося вторым компонентом топонима Алапут гобу, известно, что гобу — «отрицательная форма рельефа, образованная временными или постоянными водами». Н. Аскеров в древнетюркском словаре этого слова gobi/ /govi/ /govuq — «полый», «пустой», «полюй», в турецко-османском языке koba — «труднопроходимое место», «гнездо», «траншея, яма» упомянула обработку в значениях. В «Диване» М. Кашгари слова «ула», «улуш», «улуш», «улуг» показаны в двух основных различных значениях: 1) знак, документ, дорожный знак в поле; 2) достигать, встречать, достигать, добавлять. В. Асланов отметил, что слова улу/урук/улуг употребляются в значении «высокий» и имеют один и тот же смысловой корень и происхождение. Э. Нуриев, объясняя этимологию ойконима Улудаши, отмечал, что слово улу здесь означает «древность, высокий», а слово камень означает «гора» в древнем смысле. На наш взгляд, поселок Улудаши назван так из-за своего географического положения, то есть из-за близости к высокой горе. Первый компонент ойконима Кортала, архаичное наименование Кора, в переводе с древнетюркского языка означает «место, где содержатся новорожденные ягнята». Ойконим был назван так потому, что территория села раньше была местом зимовки скотоводов.

Ключевые слова: топоним, ареал, ойконим, ороним, архаичный, географический, компонент

Məqalədə Azərbaycan ərazisində apelyativi arxaikləşmiş Alpout qobusu, Uludaş və Kortala coğrafi nomenlərinin leksik-semantik izahları araşdırılmışdır. Alpout qobusu coğrafi nomenli toponiminin I komponentini alp+out şəklində təhlil etmək olar. Orxon-Yenisey abidələrində alp sözü “igid, qəhrəman, cəsur”; M. Kaşğarının “Divanü-lügat-it türk” adlı əsərində alp sözü “igid, qəhrəman, bahadır”; alpağut sözü isə “təkbaşına düşməyə saldıran ələkeçməz igid” mənalarında işlənmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “igid, cəsur” mənalarında alp/alb və alpan sözləri ilə yanaşı “alp olmaq” (igid, cəsur olmaq) və “alp başı” (igidlərin igidi, böyüyü) birləşmələrinə də rast gəlinir. V.V.Radlov isə Alpout sözünü türk dillərində “zadəganlar”, “mülkədarlar” kimi səciyyətləndirmişdir. T.Əhmədov Alpout toponiminin ikinci komponenti “-qut/-ut” cəmlilik bildirən arxaik şəkilçi olması fikrini irəli sürmüşdür. Alpout qobusu toponiminin ikinci komponenti olan “qobu” coğrafi nomeninin mənasını araşdırdıqda məlum olur ki, qobu “müvəqqəti və ya daimi suların əmələ gətirdiyi mənfi relyef formasıdır”. N.Əsgərov bu sözün qədim türk dili lüğətində qobi/ /qovi/ /qovuq — “içi boş”, “boş”, “oyuq”, türk-osmanlı dilində koba — “çətin keçilən yer”, “yuva”, “xəndək, çuxur” mənalarında işlənməsini qeyd etmişdir.

M.Kaşğarının “Divan”ında “ula”, “ulaş”, “uluş”, “uluğ” sözləri iki əsas fərqli mənada göstərilir: 1) çöldə əlamət, bəlgə, yol nişanı; 2) çatmaq, tapışmaq, calamaq, əlavə etmək.

V.Aslanov ulu/uruk/uluğ sözlərinin “uca” mənasında işləndiyini, eyni semantik kökə, mənşəyə malik olduğunu qeyd etmişdir. E.Nuriyev Uludaş oykoniminin etimologiyasını izah edərkən ulu sözünün burada “qədimlik, uca” mənasında, daş sözünün isə qədim mənalarda “dağ” demək olduğunu qeyd etmişdir. Fikrimizcə də Uludaş yaşayış məntəqəsi yerləşdiyi coğrafi mövqeyə əsasən yəni uca dağa yaxın olmasına görə belə adlandırılmışdır.

Kortala oykoniminin birinci komponenti Kora arxaik apelyativi qədim türk dilində “təzə doğulmuş quzuların saxlandığı yer” mənasını bildirmişdir. Kəndin ərazisi qədimdə maldarların qışlaq yeri olduğu üçün oykonim belə adlandırılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasova M. (1988). Tovuz toponimləri haqqında / Azərbaycan onomastikası problemləri. II b., Bakı: API s. 24-27.
2. Abbasova M.Ə., Bəndəliyev N.S., Məmmədova X.N. (Bakı: Elm, 1993). Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsinin toponimiyası. 196 s.
3. Aslanov V. (2002). Azərbaycan dilinin tarixinə dair tədqiqlər. I c., Bakı: Elm, 155 s.
4. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. I c., (1976). Bakı: ASE, 592 s.
5. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV c., (1987), Bakı: Elm, 544 s.
6. Əhmədov T. (1984). El-obamızın adları. Bakı: Gənclik, 128 s.
7. Əsgərov N. (2005). Areal türk onomastik vahidlərinin linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Elm, 485 s.
8. Kaşğari Mahmud. (2006). Divanü lüğat-it-türk. I c., Bakı: Ozan, 752 s.
9. Kaşğari Mahmud. (2006). Divanü lüğat-it-türk. IV c. Bakı: Elm, 752 s.
10. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları. (1988). Bakı: Yazıçı, 265 s.
11. “Kitabi-Dədə Qorqud”un izahlı lüğəti. (1999), Bakı: Elm, 203 s.
12. Qeybullayev Q. (1974). Azərbaycanın bəzi toponimlərinin mənşəyinə dair (Qutqaşen, Zaqatala, Kəlbəcər, Tovuz). Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının məruzələri. 30-cu cild Bakı, №11, s.62-63
13. Nuriyev E. (1989). Azərbaycan SSR Şəki-Zaqatala zonasının toponimiyası. Bakı,
14. İsmayılov Rəşid bəy. (1993). Azərbaycan tarixi. Bakı: Azərnəşr, 163 s.
15. Musayev İ. (Qılman) (1998). Bakı və bəkililər. Bakı: Zaman, 384 s.
16. Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. (1993). Orxon-Yenisey abidələri Bakı: Yazıçı, 400 s.
17. Yusifov M.İ. (1988). Oğuz etnonimi ilə bağlı toponimlər / Azərbaycan onomastikası problemləri. II b., Bakı: API, s. 108-110.
18. Zahidov Ə. (1995). Azərbaycanın bəzi toponimləri. Bakı: Gəncə [Bakı], 144 s.
19. Древнетюркский словарь. (1969). Ленинград: Наука, 676 с.
20. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. т., IV, ч.1, Москва: СПб,

HEYDƏR ƏLİYEVİN UĞURLU DİL SİYASƏTİ

Fidan Qaraqurbanlı

Bakı Slavyan Universiteti, filologiya elmləri doktoru

Summary

The article deals with H. Aliyev's activities related to our language and the new alphabet. H. Aliyev's Azerbaijani language policy was successful. During his leadership of Azerbaijan, he was always interested in the application, research, and development of our language. The one-time switch to the Latin alphabet is connected with its name. After the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated June 18, 2001 "On the improvement of the implementation of the state language", it was switched to the Latin alphabet once and for all. Until this period there was confusion in this area. After that, all written documentation in the republic was done in Latin script. August 1 is celebrated as Azerbaijani Alphabet and Azerbaijani Language Day. H. Aliyev made quite successful decisions regarding our language during the years of independence.

Key words: Azerbaijani language, leadership, language policy, alphabet, Latin script.

Резюме

В статье рассматривается деятельность Г.Алиева, связанная с родным языком и алфавитом. Азербайджанская языковая политика Г.Алиева увенчалась успехом. Во время своего руководства Азербайджаном он всегда интересовался применением, исследованием и развитием родного языка. Однократный переход на латиницу связан с его именем. После Указа Президента Азербайджанской Республики от 18 июня 2001 года «Об улучшении внедрения государственного языка» он был окончательно переведен на латиницу. До этого периода в этой области царил неразбериха. После этого вся письменная документация в республике велась на латинице. 1 августа отмечается как День азербайджанского алфавита и азербайджанского языка. Г.Алиев в годы независимости принял достаточно успешные решения относительно нашего языка.

Ключевые слова: родной язык, руководство, языковая политика, алфавит, латиница.

“Dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”. Bu müdrik sözlər tarixi şəxsiyyət, bütün həyatını doğma xalqının, dilinin, Vətənin inkişafına, intibahına həsr edən, bu yolda misilsiz tarixi uğurlar qazanan Heydər Əliyevə məxsusdur. Onun Azərbaycan dili uğrunda on illər boyu necə əzmlə, elmi-nəzəri əsaslara söykənən prinsipliliklə mübarizə aparması, obyektiv, real nəticələr əldə etməsi xalqımıza gözəl nümunədir. H.Əliyevin elmi-nəzəri əsaslara, praktik tətbiqə əsaslanan Azərbaycan dili siyasəti uğurlu olmuşdur. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanını Heydər Əliyevin uğurlu dil siyasətinin əsaslı sənədi kimi qəbul edilmişdir. Dilimizin tarixinə obyektiv elmi-tarixi qiymət verən, onun əsas inkişaf dövrlərini, təkamül yollarını elmi-nəzəri əsaslarla izləyərək sözünü deyən, rəsmi dövlət münasibəti bildirən bu tarixi sənəd Ulu öndərin dil siyasətinin uğurlar miqyasını daha da genişləndirmişdir. O dövr üçün mühüm hesab edilən 2001-ci il 9 avqust tarixli “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” Fərmanı dilimizə münasibətdə irəli atılmış ən böyük addım kimi qiymətləndirilir. Bildiyimiz kimi, xalqın milli mədəniyyətinin tərkib hissələrindən olan əlifba, yazı sistemi əsasən onun milli mənəvi sərvəti kimi dəyərləndirilir. Mədəni, mükəmməl əlifbaya uyğun aparılan yazı sistemi xalqın maddi-mədəni uğurlarının yaranmasında, mövcudluğunda, tərəqqisində mühüm rol oynayır, xalqın dilinin, elmi əlaqələrinin və başqa mühüm fəaliyyət sahələrinin inkişafına xidmət edir. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının əlifbası tarixin müəyyən mərhələlərində dəyişilmişdir. XX əsrin ortalarından istifadə edilən kiril qrafikalı əlifba dilimizin səs sisteminə uyğun deyildi. Keçən əsrin 80-ci illərində dilimizin fonetik sisteminə uyğun yeni əlifba yaratmaq ümumxalq arzusuna çevrilmişdi. Ölkəmizdə elmi faktlara əsaslanaraq latın qrafikalı əlifbaya keçidin vacibliyini irəli sürən ilk alim əlifba ilə bağlı islahatın əsas təşkilatçılarından olan Afad Qurbanovdur.

XX əsrin 20-ci illərində istifadə olunan latın qrafikalı əlifba böyük mütəfəkkir M.F.Axundovun adı ilə, bu gün istifadə etdiyimiz latın qrafikalı Azərbaycan əlifbası Afad Qurbanovun adı ilə bağlıdır. Alimin elmi və ictimai fəaliyyətinin bəhrəsi olan yeni əlifba onun mühüm xidmətlərindən biridir. Məhz A.Qurbanovun təşəbbüsü ilə 1 avqust 1990-cı il tarixdə Azərbaycan Əlifba Komissiyası yaradılmış, əlifba mütəxəssisi kimi də komissiyanın sədri təyin edilmişdir. Alim o dövrdə elmi potensialını mühüm işə - əlifbamızın latın qrafikasına keçidinə həsr etmişdir. Kiril əlifbasının qüsurlarını qeyd edən A.Qurbanov latın qrafikalı əlifba layihəsinin dilimizin səs sisteminə uyğun tərtib olunmasını zəruri hesab edir, əlifba yaratmağı dövrün ictimai, siyasi və mədəni problemlərinin ən vacibi hesab edirdi, qeyd edirdi ki, kiril qrafikası Azərbaycan dilinin tələblərinə cavab vermir, bir sıra düzəldilməsi mümkün olmayan qüsurları vardır, bu əlifba xalqımızın milli mədəniyyətinin birləşməsinə ancaq mənfi təsir göstərir. Azərbaycanlılar bir-birinin nailiyyətləri haqqında birbaşa məlumat ala bilmir, milli mədəniyyət arasında sıx əlaqə yaranmır. Xalqımızın birliyi, iqtisadi, siyasi və mədəni inkişafı üçün mütərəqqi və yararlı əlifba lazımdır. Bu da indi və gələcəkdə özünü doğrulda bilən latın qrafikası əsasında yeni əlifba olmalıdır. Hazırda istifadə olunan əlifba ilk dəfə A.Qurbanov tərəfindən dilimizin səs sistemi nəzərə alınmaqla hazırlanmış, Komissiyanın müzakirəsinə verilmişdir. 1990-cı il 11 sentyabrda yaradılmış komissiyanın təklif etdiyi əlifba Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurasının 25 dekabr 1991-ci ildə keçirilən iclasında müzakirəyə çıxarılır və “Latın əlifbası əsaslı Azərbaycan əlifbasının islah edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilir. Lakin qərar qəbul olunsada, tam həllini tapa bilmirdi. Bu sahədə hərc-mərclik özünü göstərir, yeni əlifbaya keçilmirdi. Beləliklə, müxtəlif səbəblərdən 10 il iki əlifba paralel işlənir. Dərsliklər, qəzet və jurnallar, idarələrarası yazışmalar, kargüzərlik sənədləri və s. hələ də kiril əlifbası ilə aparılırdı. Bu isə onu göstərirdi ki, dövlət əhəmiyyətli məsələdə siyasi iradəyə, təşkilatçılığa ehtiyac hiss olunur.

Belə qarışıq bir dövrdə Heydər Əliyev ehtiyac duyulan əsl fədakarlıq, siyasi müdriklik nümunəsi göstərməyi bacardı. 2001-ci ildə H.Əliyevin imzaladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman artıq bu sahədə cari bir sənəd deyil, özünəməxsus tarixi əhəmiyyət daşıyan böyük siyasi hadisə idi. Ulu öndərin yürütdüyü dil siyasəti nəticəsində dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarında, hətta indiyə qədər ana dilindən istifadə etməmiş müəssisələrdə belə dövlət dili bərqərar edildi, latın qrafikasına keçid prosesi uğurla başa çatdırıldı. 2001-ci ildə H.Əliyevin imza-

ladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman əlifba sahəsində mövcud hərç-mərcliyə, iki əlifbadan istifadəyə son qoyur. Onun fəaliyyəti, uğurlu siyasəti nəticəsində birdə-fəlik latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edilməsi və yeni əlifbadan istifadə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə oldu. Göyündüyü kimi, məhz Heydər Əliyevin müvafiq Fərmanından sonra ana dilimizin tətbiqi işi daha mükəmməl səviyyədə həyata keçirilmişdir, respublikada bütün yazılı sənədləşmə işləri latın qrafikası ilə aparılmışdır. Milli ideyalar uğrunda repressiyanın qurbanı olmuş alim B.Çobanzadənin yeni latın əlifbasının bütün türk xalqları üçün ümumiləşdirilməsi (unifikasiya edilməsi) haqqında arzuları, əminliklə demək olar ki, həyata keçmişdir. Fərmanda dilimizin öz tarixi inkişafı boyu əldə etdiyi uğurlarla yanaşı, yaşadığımız dövrdə dövlət dili sahəsində yaranmış problemlər də geniş təhlil edilmiş və həmin problemlərin həlli yolları göstərilmişdir. Tarixi əhəmiyyət kəsb edən bu sənəd dilimizin daha da inkişafı və tətbiqi sahəsində meydana çıxan problemlərin həllində mühüm rol oynamışdır. Həmin Fərman əsasında Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılmışdır. Dünyada analoqu olmayan belə bir qurumun yaradılması ana dilimizin tətbiqi işinin daha da təkmilləşdirilməsinə səmərəli nəzarət etmək, bu prosesi ümummilli maraqlar kontekstində tənzimləmək məqsədi daşıyırdı.

H. Əliyevin 2001-ci il avqustun 9-da imzaladığı Sərəncama əsasən respublikamızda 1 avqust Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd edilir. Göründüyü kimi, bu, Azərbaycan dili tarixində çox əlamətdar, mühüm bir qərarır. Bununla yanaşı, qəbul edilən digər Fərman və sərəncamlar əsasında dilimizin inkişafı, ana dilində təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bunun ardınca 30 sentyabr 2002-ci ildə isə Ulu öndər tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun qəbul olundu. Sənəddə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsi müstəqil dövlətçiliyin başlıca əlamətlərindən hesab edilir, dilimizin tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsinə qayğıdır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün əsas yaradır. Qanun özlüyündə ölkə Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında dilimizin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlamışdır. Göründüyü kimi, H.Əliyevin dil siyasətinin uğurları artıq göz qabağındadır. Onun verdiyi sərəncamlar, qanunlar illər ərzində xeyli dərəcədə təkmilləşdirilmişdir. Azərbaycan dilinin tətbiqi, inkişafı, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, dünyanın ən mötəbər tribunallarından eşidilməsi Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan dil siyasəti ilə bağlıdır.

Nəticə olaraq fikirlərimi Azərbaycan dili ilə bağlı uğurlu siyasət həyata keçirmiş Heydər Əliyevin hər zaman aktual olan fikirləri ilə yekunlaşdırıram: “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Mən keçmişdə demişəm və bu gün də deyirəm, şəxsən arzum ondan ibarətdir ki, hər bir azərbaycanlı çox dil bilsin. Ancaq birinci növbədə öz ana dilini - dövlət dilini yaxşı bilsin. Bizim çox gözəl, zəngin, cazibədar dilimiz var. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir”. Beləliklə, H.Əliyevin dil siyasətinin uğurları bütün incə, “görünməz” məqamları ilə araşdırılmalı, ciddi elmi-analitik təhlil, tədqiq yolu ilə xalqımıza, xüsusilə gənc nəsə çatdırılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H,Ə. (2008). Müdrik fikirlər. I kitab, Bakı 397 s.
2. Əliyev V, H. (2003). H. Əliyevin dil siyasəti Bakı,. 38 s.
3. Xudiyev N,M. (2014). H.Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı 535 s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİ

Afaq Qaraşova

Bakı Slavyan Universiteti
Avropa dilləri kafedrasının müəllimi

Summary

The national leader, Heydar Aliyev, taking into consideration the interests of different social circles, firstly prevented the exacerbation of political confrontations, secondly cut off the opportunity of the foreign enemy to take advantage of it, thirdly Consolidated the art of diplomatic activity in the political stage of Azerbaijan and fourthly became an example for politicians of the next generation.

Heydar Aliyev began to define the main directions of Azerbaijan's foreign political course in accordance with the certain geopolitical and historical importance. He actually systematized Azerbaijan's foreign political course with farsighted moves, gave it a new meaning and brought it in line with modern requirements. He precisely defined foreign policy objectives and priorities.

The political-diplomatic professional aim of Heydar Aliyev and his strong will as a leader and human played a decisive role, and taking assurance from the International community for Azerbaijan's sovereignty and independence, he gained strategic dividends in two directions. First, he convinced the world of readiness for strategic cooperation with the West. Second, taking advantage of opportunities of this strategic cooperation, he gained the chance to ensure the future development of the country's economy. According to him, as a result of the systematically implemented projects, a rise occurred in the foreign policy of Azerbaijan. He signed a lot of documents about Azerbaijan language and literature.

Within a short term, Heydar Aliyev ensured the persistence of this process. As a result Azerbaijan's foreign policy entered XXI century as a system promptly responding to geopolitical processes, regional situation and dynamics of forming the energy security system of the world."

Key words: *personality, history, policy, language, literature.*

Резюме

Учитывая интересы различных социальных кругов, общенациональный лидер Гейдар Алиев, во-первых, предотвратил обострение политического противостояния; во-вторых, отрезал возможность внешнего врага воспользоваться данной ситуацией; в-третьих, закрепил искусство дипломатической деятельности в политической жизни Азербайджана; в-четвертых, стал образцовым политиком для следующих поколений.

Основные направления внешнеполитического курса Азербайджана Гейдар Алиев стал определять в соответствии с определенной геополитической и исторической значимостью. Своей дальновидностью он систематизировал внешнеполитический курс Азербайджана, наполнил его новым смыслом и привел в соответствие с современными требованиями. Г.Алиев смог четко определить задачи и приоритеты внешней политики.

Политико-дипломатическая профессиональная направленность Гейдара Алиева и его сильная воля, как лидера и человека, сыграли решающую роль. После принятия международным сообществом суверенитета и независимости Азербайджана, Г.Алиев получает стратегические дивиденды по двум направлениям: 1. Убеждает мир в готовности к стратегическому сотрудничеству с Западом. 2. Воспользовавшись возможностями этого стратегического сотрудничества, он получает шанс обеспечить будущее развитие экономики страны. По его словам, «в результате планомерно реализуемых проектов во внешней политике Азербайджана произошел подъем». Гейдар Алиев в короткий срок обеспечил постоянство этого процесса. В результате внешняя политика Азербайджана вошла в XXI век как система, оперативно реагирующая на геополитические процессы, региональную ситуацию и динамику формирования системы энергетической безопасности мира.

Ключевые слова: *личность, история, политика, язык, литература.*

Böyük şəxsiyyətlər yaşamasaydı, bəşəriyyətin tarixi təsəvvürəgəlməz dərəcədə kasıb və maraqsız olardı. Tarix özünün yaratdığı dahi insanların ideyalarının və əməllərinin üzərində qərar tutur. Xalqların və ölkələrin inkişafının əsasında şəxsiyyətlərin və ideyaların dayanması inancı ictimai düşüncəyə dərinlən hakim kəsilmiş həqiqətlərdən sayılır. Ümumilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın siyasi səhnəsinin birinci şəxsi kimi fəaliyyətə başlaması və onun ölkə həyatına gətirdiyi əzəmətli inkişaf meyilləri dahi şəxsiyyətlərin tarixin gedişində həlledici rol oynadıqlarını sübuta yetirmək üçün ən dəyərli nümunələr sayıla bilər.

Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyevin aktiv siyasi fəaliyyəti dövrünə təsadüf edən iki böhranlı mərhələsində xalqın, ölkənin xilas və inkişafın əsasının qoyulması bilavasitə onun möhtəşəm tarixi xidməti kimi qəbul edilir və dəyərləndirilir (Mehdiyev, 2006). Bu mənada, Heydər Əliyevin timsalında tarixdə şəxsiyyətin rolu özünün ən bariz ifadəsini tapmış olur.

Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev mərhələsi haqqında qənaətin formalaşması təkcə onun Azərbaycana uzun müddət rəhbərlik etməsinə deyil, bəlkə də daha çox bu rəhbərliyin zəngin məzmununa

malik olmasına əsaslanır. Tam qətiyyətlə və cəsarətlə demək olar ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövr onun tarixinin xüsusi, ən intensiv inkişaf mərhələsini təşkil edir (Mahmudov, Y.M.2005).

Azərbaycandakı dayanıqlı sabitlik, milli birlik və həmrəylik sözü həqiqi mənasında Heydər Əliyevin azərbaycançılıq baxışlarına minnətdar olmalıdır. Hakimiyyətə ikinci qayıdışından sonra dil siyasətinə xüsusi diqqət yetirən Heydər Əliyev bir-birinin ardınca fərmanlar və sərəncamlar imzalayıb. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixdə imzaladığı xüsusi fərmanda dilimizin çox zəngin tarixə malik olması ilə bağlı deyilir: “Qədim və zəngin tarixə malik olan türk dili ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan dilinin tarixi millətdən əvvəlki dövrlərə gedib çıxır”

Ümumilli liderimizin imzaladığı yuxarıda qeyd etdiyimiz fərman, “Azərbaycan Respublikası Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” 4 iyul 2001-ci il tarixli sərəncam, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli sərəncam, Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında”, “Azərbaycan Respublikası qanununun tətbiq edilməsi barədə” 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərman və digər sənədlər qarşıya qoyulan ali məqsədlərin uğurla reallaşdırılması istiqamətində atılan önəmli addımlardır. Ümumilli liderimiz dil haqqında verdiyi bu fərman və sərəncamları ilə Azərbaycan xalqını və onun dilinin adını əbədləşdirdi. Bu fərman və sərəncamlar dövlətimizin təminatı idi, müstəqilliyimizin qorunması idi.

“Azərbaycan dili milli məniyyətimiz, mədəniyyətimizdir”, deyən Heydər Əliyev Gənclərin I forumunda gənclərimizin Azərbaycan dilində- doğma ana dilində mükəmməl çıxışları ilə fəxr etmişdir. O dilimizin beynəlxalq aləmdə yayılmasını arzulayaraq deyirdi: “Mən əminəm ki, başqa ölkələrdə də bizim dilimiz nə qədər geniş yayılsa, öyrənilsə, Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini ana dilimizdə oxuyanlar, öyrənənlər respublikamızın necə zəngin mədəniyyətə, ədəbiyyətə, mədəniyyətə malik olduğunu dərk edəcəklər” (Əliyev, 2003). Arzularının reallaşdığını gördüyümüz Heydər Əliyevin yaratdığı müstəqil Azərbaycan dövləti indi güclü Azərbaycan dövləti kimi tanıtma nişanına sahib ola bilmişdir. Vaxtilə hər birimizin qürur mənbəyi olan müstəqil Azərbaycan indi bütün azərbaycanlıların iftixarına çevrilmiş güclü Azərbaycandır.

Sevinirəm, qürur duyuram ki, Azərbaycanımızın inkişafında məzun olduğum, bu gün çalışdığım Bakı Slavyan Universitetinin payı vardır. Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış, onun və möhtərəm prezident İlham Əliyevin qayğısı ilə maddi-texniki bazası yenilənmiş, möhkəmlənmiş universitetimiz respublikamızın dünyaya inteqrasiya olunmasında, beynəlxalq əlaqələrin möhkəmlənməsində müstəsna rol oynayır. Təsədüfi deyildir ki, dünyanın bir çox ölkələrinin prezidentləri, tanınmış siyasi xadimlər, alimlər universitetimizin fəxri doktorlarıdır. Bu əlaqələr ölkəmizin beynəlxalq imicinin, nüfuzunun yüksəlməsinə, tanınmasına və nəticədə dünya birliyində öz layiqli yerini tutmasına xidmət edir.

Ümumilli liderimiz Heydər Əliyev müstəqilliyimizin ilk illərində deyirdi ki, Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq. Bəli, bu gün ulu öndərin çox böyük inamla, qətiyyətlə dediyi bu sözlər həqiqətə çevrilib. Azərbaycan ulu öndərin müəyyən etdiyi yolla, onun özü qədər inandığı cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə irəliləyərək yüksəlir, inkişafın sürəti ilə dünyanı heyrətə gətirir.

Bu yolun davamlı olacağına inanırıq. Bu yolda işıq var, fırvanlıq var, xoşbəxtlik var.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Vilayət. (2003). Heydər Əliyevin dil siyasəti / V. Əliyev; elmi red. N. Cəfərov Bakı: Nurlan., 100 s.
2. Mahmudov, Yaqub Mikayıl oğlu. (2005). Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi /Y. M. Mahmudov; elmi red.M. N. Mirzəyev; red. E. M. Lətifova. B.: Təhsil, 140 s.
3. Mehdiyev, Ramiz. (2006). Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə: məqalələr, çıxışlar, müsahibələr I cild: İyun 1971 – iyun 2001 /red. A. Aslanov, V. Musayev.- B.: XXI-YNE, 624 s.

AZƏRBAYCAN FRAZEOQRAFIYASINDA ÇOXDİLLİ LÜĞƏTLƏR

Gülənə Məmmədova

Bakı Slavyan Universitetinin Müasir rus dili kafedrasının müəllimi

Summary

The role of dictionaries in the modern world is great. They are deservedly called satellites of civilization. Years of experience show that language learners have always needed a dictionary. To translate interesting expressions and phraseological combinations, they turned to large dictionaries. This article is devoted to multilingual dictionaries in Azerbaijani phraseography and describes and analyzes such works in this area as “Typological Equivalence of Phraseological Units in Different System Languages” by V.Gasanova; “Ornithonymic phraseological units: on the materials of the Azerbaijani, English and Russian languages” F.M.Valieva; “Azerbaijani-English-Russian Phraseological Dictionary” by N.Ch.Veliyeva, “English-Azerbaijani-Russian Phraseological Dictionary” by K.Mammadzade. In conclusion, it is said that dictionaries and reference books are constant companions of our life, serving us to expand our knowledge and improve our language culture. They are usually inexhaustible treasures of the national language.

Key words: *phraseography, multilingual phraseological dictionaries, description, analysis.*

Резюме

Велика роль словарей в современном мире. Их заслуженно называют спутниками цивилизации. Многолетний опыт показывает, что изучающие языки всегда нуждались в словаре. Для перевода интересных выражений и фразеологических сочетаний обращались к большим словарям. Данная статья посвящена многоязычным словарям в азербайджанской фразеологии и в ней описаны и проанализированы такие труды в этой области, как «Типологическая эквивалентность фразеологизмов в разносистематных языках» В.Гасановой; «Орнитонимические фразеологизмы: на материалах азербайджанского, английского и русского языков» Ф.М.Валиевой; «Азербайджанско-англо-русский фразеологический словарь» Н.Ч.Велиевой, «Англо-азербайджанско-русский фразеологический словарь» К.Мамедзаде. В заключении говорится, что словари и справочники – постоянные спутники нашей жизни, служащие нам для расширения знаний и повышения языковой культуры. Они являются поистине неисчерпаемой сокровищницей национального языка.

Ключевые слова: *фразеография, многоязычные фразеологические словари, описание, анализ.*

Xüsusi frazeoloji lüğətin yaranması milli mədəniyyət və filologiya elminin inkişafı üçün əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dövlət dilinin nüfuzu, milyonlarla insanların bu dili öyrənməyə can atması, dilin idiomatik zənginliyinin mənimsənilməsi üçün nitq mədəniyyətini artıran bu cür leksikoqrafik məcmuələrin tərtib edilməsini tələb edir.

XXI əsrdə frazeoqrafiya sahəsinin inkişafının yeni mərhələyə qədəm qoyduğu bir dövrdür. Bu dövrdə dilin frazeoloji quruluşundan bəhs edən əsərlərə çoxdillli frazeoloji lüğətləri də aid etmək olar: Vəfa Həsənovanın “Müxtəlif sistemli dillərdə frazeologizmlərin tipoloji ekvivalentliyi”; F.M.Vəliyevanın “Ornitonim tərkibli frazeologizmlər: Azərbaycan, ingilis və rus dillərinin materialları əsasında”; N.Ç.Vəliyevanın “Azərbaycanca-ingiliscə-rusca frazeoloji lüğət”i, Kamilə Məmmədzaadənin “İngiliscə-Azərbaycanca-rusca frazeoloji lüğət”i və digər lüğətləri.

Vəfa Həsənovanın “Müxtəlif sistemli dillərdə frazeologizmlərin tipoloji ekvivalentliyi” dərsləri 2015-ci ildə nəşr olunub (Həsənova, 2015). Dərs vəsaitində frazeologizmlər haqqında məlumat verilmişdir, XXI əsr dilçiliyində frazeologizm məsələlərinə nəzər salınır, dilçiliyin bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlər qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda bu dərs vəsaitində frazeoloji lüğətlərin tarixi və ekvivalentliyi haqqında da yazılıb. Burada rus, türk və Azərbaycan dillərindən olan frazeoloji vahidlər tutuşdurulur, onların leksik-semantik ekvivalentliyi, semantik-funksional ekvivalentliyi və ekvivalentlik təşkil etməyən frazeologizmlər göstərilir. Beləliklə, Vəfa Hüseynovanın müəllifi olduğu bu dərs vəsaitində frazeologizmlər, dilçilikdə onların tədqiqi məsələsi, frazeoloji lüğətlərin keçdiyi tarixi inkişaf mərhələsi və frazeoloji-tipoloji ekvivalentlər haqqında məlumat öz əksini tapıb.

Dərs vəsaitinin ilk bölməsi dilçilikdə frazeologiyanın tədqiqi tarixinə həsr olunub. Bu bölmədə dil sistemində frazeologizmlərin yeri və frazeologizmlərin tipoloji ekvivalentləri müəyyənləşmişdir. Dilçilikdə frazeologiyanın tədqiqi tarixinə nəzər salınır və qeyd edilir ki: “*Frazeologiya*” sözü bir dilçilik termini kimi alman filoloqu və mütəfəkkiri M.Neander tərəfindən işlənib. O, ilk dəfə həmin termindən qədim yunan filosoflarının dilində işlənilmiş frazeoloji vahidlərin və pəremiya səciyyəli aforizmlərin toplanması və onların latın dilinə tərcümə edilməsi işində istifadə etmişdir. Beləliklə də, 1558-ci ildə həmin söz elmi filoloji terminologiya gətirilmişdir. 1578-ci ildə isə *idiom* (yunan

dilində “idios” – özünəməxsus, özəl) sözü göstərilən mənası ilə Oksford lüğətində təsbit olunmuşdur” (Həsənova., 2015).

Bu terminin Azərbaycan dilçiliyində olan mövqeyinə aydınlıq gətirərək yazır: “Frazeologiya bir filoloji bölüm səviyyəsində müəyyənləşdirilərkən, Azərbaycan dilindəki adları ilə ifadə etsək, həm “frazeologiya”, həm də “idiomatika” terminlərindən geniş istifadə olunmuşdur. Bələliklə, bir tərəfdə frazeoloji qovuşmaları, uyuşmaları və birləşmələri, paremioloji səciyyəli atalar sözləri, məsəllər, qanadlı sözlər və digər oxşar sintaktik quruluşlarla birlikdə ehtiva edən linqvistik istiqamət, digər tərəfdə isə frazeoloji vahidlərin, leksikoqrafik səciyyəli lüğəvi vahidlərə çevrilənlərin, daha dəqiq ifadə etsək, frazeoloji qovuşmaların və uyuşmaların idiom olaraq qavramlaşdırılması və buna uyğun olaraq adlandırılması mülahizəsi mövcuddur. Son zamanlar isə dilçilikdə frazeoloji qovuşmalar, uyuşmalar və birləşmələr daha çox bütünlükdə frazeologizmlər kimi öyrənilir ki, bu da frazeologiyayı paremiologiyadan fərqləndirir” (Həsənov., 2015). Hər bir tarixi dövrün özünün inkişaf dinamikası var. XXI əsrdə digər dilçilik sahələri kimi frazeologiya bölməsi də inkişaf edir və dilçilikdə yayılmaqda olan koqnitiv konsepsiya bu sahəyə də təsirsiz ötüşmür. Lakin bu meyilin artmasına baxmayaraq, frazeologiya sahəsində aparılan ənənəvi araşdırmalar günümüzə kimi davam edir. “Ancaq ənənəvi səciyyəli həmin frazeoloji tədqiqatlarda həm koqnitiv dilçiliyin, həm də digər çağdaş linqvistik konsepsiyaların nəticələrindən bu və ya digər şəkildə faydalanır. Beləliklə, XXI əsrin əvvəlləri istər frazeologiya, istərsə də dilçiliyin digər səviyyələrinə dair ənənəvi xarakterli araşdırmalardan konseptual-semantik səciyyəli tədqiqatlara keçid dövrü kimi də qiymətləndirilə bilər” (Həsənov, 2015).

Bu lüğətdən bir misal gətirək: *Вариться в собственном соку* – *Kendi yağı ilə kavrulmaq* (türk); *Öz yağında (yağı ilə) qovrulmaq* (az.) (Həsənova., 2015).

XXI əsrdə nəşr olunan digər maraqlı əsər “Ornitonim tərkibli frazeologizmlər”-dir. F.M.Vəliyevanın redaktorluğu ilə yaranan bu kitabda ornitonim komponentli frazeoloji birləşmələr üç dildə öz əksini tapıb (Vəliyeva., 2016). Onların semantik və üslubi xüsusiyyətləri təhlil olunur. Bu vəsait üç dil materialları əsasında: rus, ingilis, Azərbaycan dilləri əsasında hazırlanıb. Bu dil vahidləri arasındakı sinonimlik, omonimlik, antonimlik, çoxmənalılıq kimi hadisələr araşdırılıb. Eyni zamanda ornitonimli frazeoloji vahidlərdə variantlılıq məsələlərinə də aydınlıq gətirilib. İndiyə kimi sistemli şəkildə ornitonim komponentli frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan dilində araşdırılmamasını nəzərə alsaq, bu vəsaiti bu sahədə atılan ilk addım hesab edilə bilər.

Bu lüğətdən bir misal gətirək: Ornitonimli frazeologizmlərin forma variantlılığına: *qanadsız quş kimi // qanadsız quş tək; ağzıyla quş tutmaq // ağzı ilə quş tutmaq* frazeologizmlərini misal göstərmək olar (Vəliyeva., 2016). Nümunələrdən göründüyü kimi, burada istifadə edilən “*quş qoymaq*” ornitonimli frazeoloji vahid rus dilindən bizə yaxşı tanış olan “*ставить галочку*”; “*паду галочки*” ifadələrinin semantik ekvivalenti kimi çıxış edir. Rus dilində də eyni ornitonim komponent əsasında meydana gəlmiş olan “*ставить галочку*” ifadəsi də dilimizdə “*quş qoymaq*” frazeiminin ilk iki mənasına müvafiq semantik rəngarənlilik nümayiş etdirir, lakin üçüncü törəmə mənası rus dilində qarşılığa malik deyil. Azərbaycan dilində yer alan ornitonimli frazeoloji vahidlərin semasioloji qruplaşdırmasını apararkən burada variantlılıq və sinonimiya hallarının sıx şəkildə bir-birilə bağlı olduğunu görürük.

N.Ç.Vəliyevanın “Azərbaycanca-ingiliscə-rusca frazeoloji lüğət”inə (Vəliyeva., 2006) təxminən 60.000-dən artıq söz və ifadə daxil edilmişdir. Ümumi 7.000 söz və 53.000 ifadə vardır. Azərbaycan dilində – 15450 ifadə; ingilis dilində – 26000 ifadə; rus dilində – 19000 ifadə. Cəmi 406.583 söz, söz birləşməsi və cümlə şəklində frazeoloji vahidlər daxil edilmişdir.

N.Vəliyevanın üçdilli frazeoloji lüğətindən misal: *ағзı ilə quş tutmaq* – *ағзı ilə milçək tutmaq* – *считать мух/ считать ворон/ считать галок* (Vəliyeva., 2006). Göstərilir ki, ornitonimli frazeimin variantında, ümumiyyətlə, ornitonim komponenti yer almaya da bilər. Göründüyü kimi, birinci halda üstün bacarıqdan söhbət gedirsə, ikinci halda mənasız işlə məşğul olmaqdan söhbət gedir.

Son zamanlara qədər Azərbaycan dilində frazeoloji ehtiyatın dəqiq qeydə alınmaması (İ.Həmidovun tərtib etdiyi frazeologiya lüğəti 2020-ci ildə çap olunmuşdur), yəni frazeoloji izahlı lüğətin olmaması ucbatından, müqayisəli tədqiqatlarda istinad etmə mənbələrinin yoxluğu tədqiqatçıları Azərbaycan variantının axtarışında qəsdən uyğunlaşdırma hallarına və ya müqayisədə sərbəst söz birləşmələrindən istifadə etməyə məcbur edir. Məsələn, N.Vəliyevanın (Vəliyev.,2001) “frazeoloji

birləşmələrin müqayisəli linqvistik təhlili” kitabında rus-Azərbaycan frazeoloji birləşmələrinin qarşılıqlı müqayisəsində: *неприятность бывает в самых лучших домах* – *ağıllı atanın ağılsız oğlu olar* (müqayisə et: “oddan kül törər”) yaxud *аннетум пруходум во время еды* – *iştaha yeməklə gələr* (*iştaha dış altındadır* əvəzinə) təfsir edilmişdir. Göründüyü kimi, mötərizə içərisində verilən variantlar Azərbaycan dilində mövcuddur və nitqdə işlədilir, lakin müəllifin müqayisəsində frazeoloji birləşmələr sərbəst söz birləşmələri ilə qarşılaşdırılmışdır.

Kamilə Məmmədzaadənin “İngiliscə - Azərbaycanca - rusca frazeoloji lüğət”i (Məmmədzaadə., 2008). Hər bir dilin zənginliyi onun tərkibindəki söz vahidləri, onların yaranma formaları, mənaları, söz birləşmələri və onların tipləri, nəhayət frazeoloji birləşmələr adlanan bölməsindədir. Sözlə cümlə arasında bir körpü rolunu oynayan frazeoloji birləşmələr sərbəst və sabit durumu ilə fərqlənir. *Qapını açmaq, dərsi oxumaq* sərbəst söz birləşməsidirsə, *yolunu azmaq, göz atmaq* kimi birləşmələr isə sabitdir. Söz birləşmələrində həm frazeologiya və onun mənası, həm də aparıcı komponent və onun mənasına fikir vermək lazımdır. Məsələn, *a skeleton in the cupboard* – möhkəmcə qorunan ailə sirri – bu onun frazeoloji açımıdır. Birləşmədə əsas aparıcı komponent *Skeleton* “skelet” sözüdür.

Frazeoloji birləşmələr və onların təsnifatı haqqında çox danışmaq olar. Onların ədəbi üslublarda istifadə və tərcümə yollarından söz açmaq maraqlı olardı. Bu birləşmələr bütün ədəbi üslublarda geniş istifadə olunur. Bəzən bədii əsərin elə hissəsi olur ki, frazeologiyayı bilmədən onun məna kəşərinin itiliyini, ciddiliyini və ya zarafatyanalığını başa düşmək olmur. Onlar təkcə nominativ söz vahidləri kimi deyil, həm də əlavə hiss və həyəcanı da bildirmək üçün işlənilir. Tərcüməçi əsas nəyi bilməlidir. Ən əvvəl o söz birləşməsinin sərbəst və sabit olmasını müəyyən etməlidir. Bundan ötrə böyük, hərtərəfli frazeoloji söz birləşmələrinin ehtiyatı olmalıdır. Sadə bir misal demək olar ki, sərbəst ifadələr artiklla işlənməsi ilə sabit söz birləşmələrindən fərqlənir: *go to the sea* – dəniz istiqamətində getmək. *Go to sea* – dənizə getmək.

Uzun illərin təcrübəsi onu göstərir ki, dil öyrənənlərin həmişə lüğətə ehtiyacı olmuşdur. Maraq doğuran ifadələri, frazeoloji birləşmələri tərcümə etmək üçün böyük lüğətlərə müraciət edilmişdir. Bu lüğət müasir ingilis və amerikan ədəbiyyatını, publisistikasını oxuyan geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Lüğət həmçinin ingilis dilinin tədrisində də istifadə oluna bilər. Kitaba hər üç dildə ayrılıqda 5000-dən yuxarı ingilis və amerikan frazeoloji birləşmələri daxil edilmişdir. Bu birləşmələrə dəfələrlə müasir mətnlərdə rast gəlmək olar. Onlar müxtəlif dövrlərdə yaranmış və bu günə qədər söz qiymətini itirməyib. Frazeoloji birləşmələrin əksəriyyətinin qarşısında onların yaranma mənbəyi ixtisarla göstərilmişdir.

Beləliklə, müasir dünyada lüğətlərin rolunun böyük olduğunun bir daha şahidi olduq. Bütün müasir leksikoqrafiyanın fərqli xüsusiyyəti sözün geniş mənasında filologiya və mədəniyyətin sintezidir. Hər bir xalqın mədəniyyətinin mühüm bir hissəsi onun dili vasitəsilə reallaşır və dili bütün zənginliyi ilə ilk növbədə lüğətdə sabitləşir.

Ədəbiyyat

1. Həsənova V.Ç. (2015). Müxtəlif sistemli dillərdə frazeologizmlərin tipoloji ekvivalentliyi. B., Mütərcim, 76 s.
2. Məmmədzaadə K. (2008). İngiliscə-Azərbaycanca-rusca frazeoloji lüğət. B., 323 s.
3. Vəliyeva N.Ç. (2006). Azərbaycanca-ingiliscə-rusca frazeoloji lüğət Bakı: Nurlan,. 864 s.
4. Vəliyeva N. (2001). Frazeoloji birləşmələrin müqayisəli linqvistik təhlili. B., “Ünsiyyət” nəşriyyatı. 218 s.
5. Vəliyeva F.M. (2016). Ornitonim tərkibli frazeologizmlər: Azərbaycan, ingilis və rus dillərinin materialları əsasında: dərs vəsaiti /Fatimə Vəliyeva; red. İ.M.Tahirov. Bakı: Elm və təhsil, 111 s.

AZƏRBAYCAN LEKSİKOQRAFIYASINA YENİ TÖHFƏ

Rəna Məmmədova
Bakı Slavyan Universiteti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosenti

Summary

As we know, the Azerbaijani language is a very rich and powerful language. One of the factors that determine the strength and power of our language and the national culture of the people is its paremia-phraseology fund and the expressions included in this fund. Considering the lack of sufficiently large explanatory dictionaries of the pearls of colorful words with unparalleled depth of meaning, which are the basis of this fund, and the interesting, at the same time, large amount of collected material at our disposal, we were prompted to compile such a dictionary “Phraseological dictionary of the Azerbaijani language”. At the same time, the richness of phraseological expressions, both in terms of content and form, and their wide use in the language make it necessary to compile phraseological dictionaries. The main goal of compiling the dictionary is to record the world of phraseology of our language in the possible framework, to show its richness once again, to master the shades of meaning of the language more deeply, to satisfy the need for vocabulary of the masses - writers, linguists, translators, journalists, in short, every reader and speaker interested in our language.

While compiling “Phraseological dictionary of the Azerbaijani language”, We have ensured that the dictionary articles in the dictionary meet the following requirements:

The structure of the dictionary article is determined primarily by the following requirements and principles: a) vocabulary - must be the dominant form of the expression and b) lexical-grammatical variants of this dominant form should not differ semantically from the dominant by any connotation, so that c) the meaning explanation or explanations of the dominant form can act as an adequate explanation of the variants; d) we highlight the adequacy of the meaning explanation for both positions with the help of illustrative material drawn from classical literature; e) in the next position, a set of language tools is presented that explains the meanings of the vocabulary and the semasiological relationship in one or another form - from the etymological point of view, from the point of view of synonymy-variability or “internal form”, in order to revive and awaken the real, but sometimes forgotten, colorful expressions of our language in the reader's memory.

With our different view on the national cultural-philological world, the world of linguistics and lexicography, we accept the idea that “Our language is our spirituality”, and the dictionary we compiled is a great contribution to the world of Azerbaijani linguistics and lexicology.

Kew words: *phraseological dictionary, phraseological expressions, construction and content of the dictionary, articles of the dictionary, phraseological expressions with different structure.*

Резюме

Материал фразеологии столь разнообразен генетически и функционально, столь разноструктурен и в семантическом отношении разнохарактерен, что очертить чётко круг объектов фразеологии чрезвычайно трудно. Самым распространённым термином для общего названия всех оборотов, относимых к фразеологии, является термин «фразеологическая единица». Этот термин удачен как общее название для всех явлений, которые входят во фразеологический состав (лексический состав) языка. Фразеологическими единицами называют метафорические устойчивые обороты, они же являются идиомами и включают в себя поговорки, пословицы, литературные клише, составные бытовые названия, переосмысленные термины, крылатые слова, обрывки цитат, формулы вежливости, такие обороты, которые не только являются семантически членимыми, но и состоят целиком из слов со свободным значением» и т.д.

В новом «Азербайджанском фразеологическом словаре» описываются все признаки, относящиеся к фразеологическим единицам. Структура, содержание и форма изложения словарных статей отличаются от предыдущих лексикографических словарей. В данном словаре словарные статьи описываются в шести позициях. И это новизна привлекает к себе внимание.

Ключевые слова: *фразеологический словарь, фразеологические единицы, содержание и форма словаря, полифункциональный характер словаря, разноструктурные фразеологические единицы.*

Dövlətimiz milli müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra millətimiz, xalqımız adına bir çox müstəqil qərarlara imza atdı. Dövlət kimi var olmağımızı, milliliyimizi, milli varlığımızı, bir daha sübut etdi.

Avqust ayının biri Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd olunur. Bu əlamətdar gün ümummilli lider Heydər Əliyevin 2001-ci il 9 avqust tarixli fərmanına əsasən təsis edilib. Ulu öndər həmin fərmanı latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci ilin avqustunda bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətinin tarixində mühüm hadisə olaraq imzalayıb. Bu əlifbaya keçidin məq-

sədi Azərbaycan dilinin daha fəal işlədilməsinin, habelə, başqa funksiyalarının genişləndirilməsinin təmin edilməsidir.

Bildiyimiz kimi Azərbaycan dili çox zəngin və qüdrətli bir dildir. Dilimizin, xalqın milli mədəniyyətinin güc və qüdrətini müəyyən edən amillərdən biri də onun paremiya-frazeologiya fondu və bu fonda daxil olan ifadələrdir. Bu fondun əsasını təşkil edən rəngarəng, əksərən, misilsiz mənə dərinliklərinə malik olan söz incilərinin kifayət qədər irihəcmli izahlı lüğətlərinin olmaması düşünlərək maraqlı, eyni zamanda böyük həcmdə toplanmış material bizi belə bir lüğət “Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti”ni tərtib etməyə sövq etdi. Eyni zamanda frazeoloji ifadələrin istər məzmun, istərsə də forma etibarı ilə zənginliyi, onların dildə geniş şəkildə işlədilməsi frazeologiya lüğətlərinin tərtibini zəruri edir. Lüğətin tərtibində əsas məqsəd dilimizin frazeologiya dünyasını mümkün çərçivədə qeydə almaq, zənginliyini bir daha göstərmək, eyni zamanda dilin mənə çalarlarını daha dərinlən mənimsəmək, kütlənin – ədəbiyyatçıların, dilçilərin, tərcüməçilərin, jurnalistlərin, bir sözlə, dilimizlə maraqlanan hər bir oxucunun və dildəşiyicisinin sözlüyə olan ehtiyacını təmin etməkdir.

Frazeologiya bir elm kimi geniş mənada, dilin ən parlaq ifadə üsullarından biridir. Frazeologiya həm də sabit söz birləşmələrini öyrənən bir elmdir. Rus dilçiliyində müxtəlif cərəyanlar var və bu cərəyanların üzvləri – dilçi-alimlərin bu elmə müxtəlif səpgidə öz baxışları, konsepsiyaları olmuşdur. Bu günə qədər atalar sözləri və farazeoloji ifadələr sonu olmayan mübahisələrə səbəb olub. Bəzi tədqiqatçılar onları frazeologiyanın tərkibinə daxil edir, bəziləri isə əksinə, heç bir argument, əsas olmadan atalar sözlərini farazeoloji ifadələrdən ayırır. Beləliklə, hazırkı dövrə qədər frazeologiya – frazeoloji ifadələr birmənalı nəticə almayıb. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji ifadələr əşyanın, əlamətin, hərəkətin adını bildirmək üçün deyil, onların obrazlı, emosional xüsusiyyətlərini bildirmək üçün dildə doğrulurlar.

Dilin “Frazeologiya” bəhsinin obyekt, predmeti və həcmi barədə dilçilik nəzəriyyəsində hələ də fikir müxtəlifliyi vardır. Belə bir hal həm rus dilçiliyində, həm də tükologiyada yer almışdır və mövcud leksikoqrafik mənbələrdə də öz təbii əksini tapmışdır.

Professor İlyas Həmidovun rəhbərliyi ilə fərqli quruluşda və fərqli formada, həcmində və məzmununa görə analoqu olmayan “Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti”ni tərtib edərkən lüğətdə yer alan lüğət məqalələrinin aşağıdakı tələblərə cavab verməsinə riayət etmişik.

Lüğət məqaləsinin quruluşu birinci növbədə aşağıdakı tələb və prinsiplərlə şərtlənir: a) vokabula – ifadənin dominant formasıdır; b) bu dominant formanın leksik-qrammatik variantları semantik baxımdan dominantdan heç bir konnotasiya ilə fərqlənməməlidir; c) dominant formanın (vokabulanın) mənə izahı və ya izahları variantların da adekvat mənə izahı kimi çıxış edə bilər; d) mənə izahının hər iki pozisiya üçün adekvat olması klassik ədəbiyyatdan cəlb olunmuş illüstrativ materialın köməyi ilə işıqlandırılır; e) növbəti pozisiyada vokabula ilə bu və ya digər səpgidə semasioloji nisbətdə olan mənalarını – etimoloji baxımdan, sinonimiya-variantlik və ya “daxili forma” baxımından – açıqlayan dil vasitələrinin toplusu təqdim edilir ki, bu da dilimizin real, amma bəzən unudulmuş rəngarəng ifadələrinin oxucu yaddaşında canlandırmaq, oyaatmaq məqsədini güdür; ə) o ki qaldı dominant ifadələrin rus dilinə tərcümə-ekvivalentlər blokunun lüğətdə yer tutmasına, demək lazımdır ki, tərcüməçilik praktikasında məhz frazeoloji vahidlərin tərcüməsi xüsusi çətinliklərlə qarşılaşır. Təqdim olunan Lüğət polifunksional (izahlı-tərcümə) xarakterli leksikoqrafik mənbə kimi çıxış edir. Polifunksional leksikoqrafik əsərlər leksikoqrafiya tarixində heç də istisna olmamışdır – russtikada, qermanistikada bu qəbildən olan lüğətlər mövcuddur. Biz yüzlərlə, minlərlə kitab səhifələrində qərinələrdən süzülüb gələn, müdriklərimizin əlində ələnən, babalar yadigarı olan ifadələri həyatın özülünü və varlığını sübut edən canlı və cansızların ümumi məcmuəsi olan fonetik qanununa uyğun əlifba sırası ilə ardıcıl seçib ipə-sapa düzdük. Oxuduğumuz nəsr əsərlər, hekayələr aləmində və şeir qafiyələrində tapdığımız ifadələri – dilimizin şərbətini, şirəsinə və duzunu özündə əks etdirən ifadələri, həmçinin, ağbırəklərimizin dua dolu dilində olan alqışları (alxışları) və qarğışları frazeologiya aləmində elə də güclü olmayan fantaziyamızın köməyi ilə, həm də uzaq keçmişimizi gələcəyə daşımaq, nəsillərə ötürmək məqsədilə fərqli məzmun və strukturda sistemləşdirərək “Lüğət şəklində” cəmlədik. Biz müəlliflər ümumxalq mədəni-filoloji aləminə, azərbaycan dilçilik və lüğətçilik dünyasına fərqli baxışımızla “Dilimiz – mədəniyyətimizdir” fikrini qəbul edərək, tərtib etdiyimiz “Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti”ni lüğətçilik dünyasına bir töhfə verdik.

Lüğət Azərbaycan dilinin ümumi frazeologiya fondunu **transdil konsepsiyası** müstəvisində əhatə edir. “Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti” dilçiliyimizin leksikoqrafiya tarixində misli görünməmiş frazeologiya lüğətidir. Lüğətin orijinallığı təkcə onun həcmi ilə deyil, birinci növbədə lüğətin xüsusi elmi-nəzəri bazası ilə, lüğət məqalələrinin vahid struktur prinsiplərinə riayət etməklə tərtib olunması ilə ölçülür. Xüsusi elmi-nəzəri baza dedikdə biz frazeologiya nəzəriyyəsi məkanında irəli sürülmüş transdil ideyasını nəzərdə tuturuq, yəni dilin frazeologiya fondunun transdil mahiyyətli bir fenomen olması ideyasını qabardırıq. Frazeologiyanın transdil konsepsiyası frazeologiyanın həcmi birmənalı təsbit edir və atalar sözləri kimi zərb məsəllərin, nominativ frazeoloji vahidlərin və sosial xarakterli qanadlı sözlərin frazeoloji vahid kimi təqdim olunmasını arqumentləşdirir. Sözügedən Lüğətin lüğət məqalələrinin strukturunun məhz göstərilən quruluşda təqdim olunmasını təsdiq edir.

Təqdim olunmuş lüğətin digər əsaslı – nəzəri, praktik, funksional – xüsusiyyətlərindən biri də əsərin Azərbaycan dilinin frazeoloji leksikoqrafiyasında açılış biləcəyi perspektivlərdir: bunlar – doğma dilimizin frazeologiya fonduna ixtisasçı-tədqiqatçı marağının çoxalması, dilimizin frazeologiyasının zənginliyinin aşılması işində dəyərli təsir effektinin yaranması; Azərbaycan dilinin frazeoloji sinonimlər lüğətinin tərtibi sahəsində görülə biləcək işlərin aktuallaşması; irihəcmli azərbaycanca-rusca frazeologiya lüğətinin tərtibinin gündəmə gətirilməsi və s.

Lüğətin yaradıcı kollektivinin üzvlərinin fədakar əməyi (kiçik bir qrup entuziast alimlərin 15 ildə gördüyü iş heç də əzabsız olmamışdır) öz bəhrəsini bu şəkildə vermişdir. Necə deyirlər, bizim bacardığımız bütün işlər kimi heç də nöqsansız deyil. Nöqsansız, mükəmməl lüğət ancaq Allaha tərtib edə bilər (Pyer Büast). Bizim ən ümdə işimiz gələcək tədqiqatçılara qida vermək oldu. İlk əsasını biz yaratdıq, gerisini gənc tədqiqatçılar düşünsün. Qoy bizdən sonra gələn alimlər daha yaxşısını yaratsın. Azərbaycan frazeologiyasında – bu nəhəng və dərin deryada – hamı üçün fəaliyyət dairəsi genişdən genişdir. Nəzərinizə çatdırırıq ki, sözügedən lüğətdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilinin frazeologiya fondu geniş müstəvidə öz əksini tapmış, 15000 ədəd vokabula, 16700 ədəd vokabulaya aid leksik-qrammatik variantlar və müqayisə üçün 23500 ədəd ifadə yer almışdır. Lüğət geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Abasquliyev T. (1981). İngiliscə atalar sözləri və onların azərbaycanca, rusca qarşılıqları. Bakı: Elm, 208 s.
2. Həmidov İ.H., M.Q. Qocayev, R.Ə. Məmmədova, L.İ. Həmidova. (2020). Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı: TEAS PRESS, 1560 s.
3. Hüseynzadə Ə.N. (1971). Atalar sözü və məsəllər (rusca- azərbaycanca qarşılıqlar) /Bakı, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Dövlət Mətbuat Komitəsi, 151 s.
4. Məhərrəmlı Q., İsmayılov R. (2015). Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı: Altun kitab, 288 s.
5. Seyidəliyev N. F. (2004). Frazeologiya lüğəti. Bakı: Çıraq, 272 s.
6. Vəliyeva N. (2010). Azərbaycanca-ingiliscə-rusca frazeoloji lüğət. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, II c-də, I c. 986 s., II c., 987 s.
7. Абдуллаев К.М., Гамидов И.Г. (2010). О трансязыковой природе фразеологии. // В пространстве языка и культуры. Звук. Знак. Смысл. Сб. статей в честь 70-летия В.А. Виноградова. Москва: Языки славянских культур, 149-158 с.
8. Даль В.И. (1957) .Пословицы русского народа. Москва: Госиздат.

DİLÇİLİKDƏ VARIATIVLIK PROBLEMİ

Sabina Poladova

Azərbaycan Dillər Universiteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

The article is devoted to the problems of variability in the language system. The article provides a number of certain key concepts of "variability and norm". Variation refers to the "process of changing shape". Variability covers a fairly wide range of linguistic phenomena that have various forms of manifestation and existence in the language. The emergence of variability is closely related to linguistic phenomena.

The reasons for the emergence of variability are reflected in the interaction of internal and external factors in the development of the language. Intra-systemic causes arise at the expense of the language's own capabilities. External reasons usually include contacts with other languages, different dialect influences, social difference of the language, etc. names are mentioned.

It is noted in the article that historical changes are one of the important sources of variability, it is an important stage that occurs as a result of the emergence of variant forms and structures, the replacement of some elements with others. Variability does not lead to changes in the language system, parallelism of forms and constructions, variability and synonymy of lexemes can be preserved in the language by ensuring its dynamics along with historical changes.

Key words: *variability, linguistic system, synchrony, modification, communication*

Резюме

Статья посвящена проблемам вариативности в языковой системе. В статье приводится ряд определенных ключевых понятий «вариативность» и «норма». Под вариативностью понимается "процесс изменения формы". Вариативность охватывает довольно широкий спектр языковых явлений, имеющих различные формы проявления и существования в языке. Возникновение вариативности тесно связано с языковыми явлениями.

Причины возникновения вариативности отражаются во взаимодействии внутренних и внешних факторов развития языка. Внутрисистемные причины возникают за счет собственных возможностей языка. Среди причин внешнего характера обычно называют контакты с другими языками, различные диалектные влияния, социальную дифференциацию языка.

В статье отмечается, что исторические изменения явились одним из важнейших источников вариативности, важным этапом возникновения вариативных форм и структур, возникшим в результате замены одних элементов другими. Вариативность вовсе не ведет к изменениям языковой системы, параллелизм форм и конструкций, вариативность и синонимичность лексем могут сохраняться в языке, обеспечивая его динамику наряду с историческими изменениями.

Ключевые слова: *вариативность, языковая система, синхрония, модификация, коммуникация*

Variasiya dilin əsas, ümumbəşəri xassəsidir, dil sisteminin özünün strukturuna xasdır, hər bir səviyyə daxilində özünəməxsus cəhətləri üzə çıxaran dilin bütün vahidlərinin mövcudluq yoludur (Солнцев, В.М., 1984). Variasiya fonetikaya, morfologiyaya, dilin leksik qatına, sintaksisə və dil əlaqələrinin bütün sahələrinə nüfuz edir.

Dilçilikdə variativlik anlayışı iki şəkildə başa düşülür: 1) təkamül nəticəsində hər hansı bir dəyişkənliyin, modifikasiyanın səciyyəvi xüsusiyyəti kimi, oxşar və ya eyni hadisələri göstərmək üçün fərqli dil vasitələrinin istifadəsinin və ya digər səbəblərin nəticəsi kimi (Камчатов, А.М., 1983); 2) dil vahidlərinin sinxron mövcudluq və fəaliyyət tərzinin xarakterik xüsusiyyəti kimi.

Variativlik ideyası beləliklə, bu "nəyinsə" bəzi vacib xüsusiyyətlərini qoruyarkən bir şeyin dəyişkənliyini nəzərdə tutur. V.M.Solntsev hesab edir ki, variativlik - yeni varlığın yaranmasına səbəb olmayan dəyişkənlikdir (Солнцев, В.М., 1984).

Bununla tamamilə razılaşmaq olmaz, çünki bəzi yeni dil vasitələrini "varlıq" kimi başa düşsək, görünür ki, dil vasitələrinin dəyişkən istifadəsi bəzi vasitələrin başqaları tərəfindən yerdəyişməsinə və bununla da dil normasının ən adekvat vasitələrin seçilməsinə, istifadəsində möhkəmlənməsinə səbəb ola bilər. Bu mənada "yeni varlığın" yaranmasından danışmaq olar. Variativlik həm dəyişkənliyi, həm də sabitliyi nəzərdə tutur, dəyişkən və sabitliyin vəhdəti kimi çıxış edir.

Dilçilikdə variativlik problemi aşağıdakı hallarda yaranır:

- a) variant-invariant adlandırılmalı bilən "mexanizmi", dilin quruluşunu "öyrənərkən";
- b) dilin fəaliyyətini və dildən nitqə keçidi öyrənərkən;
- c) dilin dəyişmə və inkişafının dildaxili amillərinin öyrənilməsində;

d) eyni vahidlərin və ya onların formalarının fərqli mübadiləsini izah etmək lazımdırsa;

e) normanın variasiyası və eyni vahidlərin müxtəlif təzahürlərinin üslub, ifadə və normayaratma məqsədləri üçün istifadəsinin sosiolingvistik tədqiqində.

Digər tərəfdən, variativlik probleminin öyrənilməsi ilə əlaqədar dilçilik ədəbiyyatında aşağıdakı suallar ortaya çıxır: variativliyin ontologiyası, variativlik amilləri, variativliyin dil sisteminin inkişafında və fəaliyyətində rolu, dil sisteminin müxtəlif hissələrində variativliyin tipologiyası. Variativlik daha geniş anlayışla - norma anlayışı ilə sıx bağlıdır. O, bir qayda olaraq, normaya münasibətdə nəzərə alınır.

Variativliyin öyrənilməsi dil sisteminin müxtəlif səviyyələrində ayrı-ayrı faktların və ya faktlar qruplarının təhlili ilə məhdudlaşa bilməz, ümumi variativlik nəzəriyyəsi çərçivəsində aparılmalıdır.

Ontoloji aspektdə lingvistik variativlik anlayışının əhatə etdiyi faktların həcmnin müəyyən edilməsi və bu anlayışın əlaqəli hadisələri əks etdirən konsepsiyadan məhdudlaşdırılması problemi qarşıya qoyulur. Burada iki sual yaranır: 1) variativlik (məkan və zamandakı müxtəlif obyektlərə istinad edilir) və təkamül (diaxronik planda bir obyektə istinad) nisbəti; 2) variativlik (verilmiş əsas keyfiyyət daxilində) və dəyişmə (yeni əsas keyfiyyətin əldə edilməsi) nisbəti.

Dil sisteminin bir səviyyəsində və ya bir aspektdə əsas keyfiyyətin dəyişməsi digər səviyyədə və ya başqa aspektdə əsas keyfiyyəti pozmayan dəyişkənlik kimi görünür.

Linqvistik variasiya amilləri aşağıdakılara bölünür: 1) hər şeyə xas olan ümumi və ya universal; 2) ümumi dil (hər hansı bir dil üçün xarakterikdir); 3) fərdi, ayrı-ayrı hadisələrə və ya hadisələr qruplarına aid olan (Семенюк, Н.Н., 1970).

Dildə variasiyanın xarici və daxili amilləri nəzəriyyəsi lingvistik formaların və ekstralingvistik reallığın xüsusiyyətlərini nəzərə alır. Variativlik - dilin inkişafını şərtləndirən amillərdən biridir. Variativlikdən dilin iki əsas funksiyasını yerinə yetirmək üçün istifadə olunur: ekspressiv və kommunikativ. Onun sayəsində dilin ifadəli vasitələri sonsuz dərəcədə dəyişir, dil düşüncənin ən incə çalarlarını ifadə etmək imkanı əldə edir. Bu, variativliyin ekspressiv (ifadəli) funksiyasını ifadə edir. Kommunikativ funksiyası, ünsiyyətin etibarlılığını təmin edən hər hansı bir vasitə ilə düşüncəni tez bir zamanda ifadə etməyə imkan verməsidir.

Deməli, variativlik dilin fundamental, universal xassəsi olub, hər səviyyədə onun spesifik xüsusiyyətlərini aşkar edən, dil vahidlərinin mövcudluğunun bir yoludur. Variativliyin səbəbləri tarixi xarakterli ola bilər, yəni müxtəlif mənşəli zaman elementlərinin işlək dil sistemində korrelyasiyası. Coğrafi məkan, sosial mühit, şərait, məzmun, məqsəd və ünsiyyət forması da lingvistik variativliyin səbəblərinə təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Камчатова А.М. (1983). Лексическая вариативность и лексическое значение // ВЯ., №4 - с.23-32.

2. Семенюк Н.Н. (1970). Норма. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. М., с. 549-596.

3. Солнцев В.М. (1984). Вариативность как общее свойство языковой системы // ВЯ, №2 - с 31-37.

ФУНКЦИИ КУЛЬТУРНЫХ МЕТАФОР

Сабина Сулейманова

Доцент кафедры общего языкознания
Бакинского славянского университета

Summary

Metaphor, being one of the means of language, is a mental instrument of cognition of the world, acts as a kind of linguistic and cultural code. In different types of discourse, metaphor performs different functions. In poetic texts, the main function of metaphor is to reflect an aesthetic and spiritualizing feature. The cognitive and heuristic functions of metaphor are activated in scientific discourse. In scientific discourse, the argumentative function of metaphors is also

important as a means of convincing the truth of the theses or propositions put forward. Metaphors in political discourse perform mainly heuristic and argumentative functions. At the same time, in political discourse, the metaphor also has such an interactive function as “softening speech” in order to minimize the speaker's responsibility for the literal interpretation of what the addressee said in political statements involving controversial and dangerous issues. Scientists distinguish such functions of metaphors as pragmatic, cognitive, emotional, representative and the function of preserving and transmitting the cultural and historical traditions of the people in the national consciousness.

Key words: *linguoculturology, cultural metaphors, metaphor functions, cognition tool, discourse.*

Xülasə

Metafora, dil vasitələrindən biri olmaqla, dünyanı tanımaq üçün zehni bir vasitədir, bir növ linqvokulturoloji kod kimi çıxış edir. Fərqli diskurs növlərində metafora fərqli funksiyaları yerinə yetirir. Poetik mətnlərdə metaforanın əsas funksiyası estetik və canlandırıcı xüsusiyyəti əks etdirməkdir. Elmi diskursda metaforanın idrak və evristik funksiyaları aktivləşir. Elmi diskursda irəli sürülən tezislərin və ya müddəaların həqiqətinə inandırma vasitəsi kimi metaforaların sübutedici funksiyası da vacibdir. Siyasi diskursdakı metaforalar, əsasən, evristik və mübahisəli funksiyaları yerinə yetirir. Eyni zamanda, siyasi diskursda metafora mübahisəli və təhlükəli məsələlərə toxunan siyasi ifadələrdə adresatın dediklərini hərfi şərh edərkən danışanın məsuliyyətini minimuma endirmək üçün “nitqin yumşaldılması” kimi interaktiv bir funksiyanı da daşıyır. Alimlər metaforaların pragmatik, idraki, emosional, təmsilçi və milli özünüdərkə xalqın mədəni və tarixi ənənələrinin qorunması və ötürülməsi funksiyası kimi funksiyalarını fərqləndirirlər.

Açar sözlər: *Linqvokulturologiya, mədəni metaforalar, metaforaların funksiyaları, idrak aləti, diskurs.*

Важнейшей особенностью современного изучения метафоры является преодоление ограничений риторики и проведение междисциплинарных исследований метафоры. Общеизвестно, что метафора - это не просто риторический прием, а что более важно, это универсальный способ мышления и когнитивное средство. В последние годы все больше западных лингвистов включают метафору в изучение мышления и познания, и одна за другой выходят многочисленные монографии о метафоре и мышлении или о метафоре и познании. Метафора в настоящее время представляет общий интерес не только для риториков, но и для психологов, философов, семиотиков и т.д. Язык является носителем культуры, значит и метафора отражает культуру.

Поскольку метафора тесно связана с политическим, идеологическим, культурным и психологическим контекстами, ее изучение в лингвокультурологии и широкое использование в различных дискурсах является актуальным. По словам А. Мамедова, метафора в дискурсе “... это инструмент, чтобы думать об одной области жизни посредством другой области”. Автор также отмечает, что концептуальная метафора иногда рассматривается как когнитивная метафора [Мəmmədov, 2010]. Такой подход не случаен - метафора, будучи одним из средств языка, является ментальным инструментом познания мира, выступает своеобразным лингвокультурологическим кодом. Это объяснение, отличающееся от основного традиционного подхода, рассматривает метафору как понятие, состоящее из таких трех элементов, как язык, образ и действие. Метафору исследуют как продукт мышления и воображения, основываясь на новые когнитивные и лингвокультурологические подходы в лингвистических исследованиях.

Современные подходы к раскрытию сущности метафор изложены в сборнике “Теория метафоры” [Журинская, 1990]. Не вдаваясь в подробности этих теорий, хотелось бы отметить, что большинство исследований, посвященных исследованию когнитивно-прагматической характеристики метафор, восходят к классической монографии К.Лакофф и М. Джонсона [Лакофф, Джонсон, 2004].

В целом ученые-лингвисты выделяют ряд функций у метафор. И. Кобозева пишет: “в разных видах дискурса метафора выполняет разные функции... В поэтических текстах основная функция метафоры заключается в том, чтобы отражать эстетический и одушевляющий признак, и, как следствие, познавательная функция отходит на второй план. В научном дискурсе активизируются познавательная и эвристическая функции метафоры. Этот момент служит для осмысления нового объекта исследования на основе знаний о других объектах. В научном дискурсе также важна аргументативная функция метафор как средства убеждения в истинности выдвигаемых тезисов или положений” [Кобозева, 2010]. Развивая идеи А.Баранова о функции метафор в политическом дискурсе [Баранов, Караулов, 1991], И.Кобозева отмечает, что они несут, в основном, эвристическую и аргументативную функции. Вместе с тем в политическом дискурсе метафора несет и такую интерактивную функцию, как “смяг-

чение речи” с целью минимизации ответственности говорящего при буквальном толковании сказанного адресатом в политических высказываниях, затрагивающих спорные и опасные вопросы. Кроме того, метафора “создает общую платформу для партнеров по коммуникации, так что говорящий-субъект извлекает выгоду из этой платформы, чтобы более успешно внедрять идеи, которые не являются общепринятыми, в сознание адресата” [Кобозева, 2010]. Таким образом, эстетическая и активирующая функции проявляются в социальном дискурсе как “побочный эффект”. А.Степаненко выделяет такие функции метафор, как прагматическая, познавательная, эмоциональная, репрезентативная и функция сохранения и передачи культурно-исторических традиций народа в национальном самосознании [Чудинов, 2012].

По нашему мнению, метафоры выполняют в политическом дискурсе когнитивные (познавательные), коммуникативные, прагматические и эстетические задачи, и каждая из них в той или иной мере имеет свои варианты. Например, внутри когнитивной функции можно отметить оценочный и моделирующий варианты.

Заключение. Особенности культурных метафор можно выявить только в сопоставлении с аналогичными метафорами из других языков. При этом функции культурных метафор сопоставляемых языков могут быть как схожими, так и различительными. Таким образом, изучение функций культурных метафор носит и теоретический, и прикладной характер.

Литература

1. Məmmədov A.Y., Məmmədov M.Y. (2010). Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. “Çaşıoğlu”, Bakı, 96 s.
2. Баранов А.Н., Караулов Ю.Н.(1991). Русская политическая метафора: материалы к словарю. М.: Институт русского языка АН СССР, 193 с.
3. Журина М.А. (1990). Теория метафоры. Сборник. М.: Прогресс, 512 с.
4. Кобозева И.М. (2010). Лексико-семантические заметки о метафоре в политическом дискурсе//Политическая лингвистика. № 2 (32), с. 41-46
5. Лакофф Дж., Джонсон М. (2004). Метафоры, которыми мы живем / пер. с англ.; под ред. и с предисл. А.Н.Баранова. М.: Едиториал УРСС, 256 с.
6. Чудинов А.П. (2012). Политическая лингвистика: учеб. пособие. Изд-е 4-е. М.: Флинта; Наука, 2012, 265 с.

V BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

MULTİKULTURAL YAŞAM TƏRZİNİN FƏLSƏFƏSİNİ YARADAN ŞƏXSİYYƏT

Sevinc Abuşova
Bakı Slavyan Universitetinin
Filologiya fakültəsinin dekanı, f.ü.f.d.

Summary

The article points out that the establishment and development of multicultural traditions in our country related to the name of the Great leader Heydar Aliyev. Heydar Aliyev entered the history of modern Azerbaijan not only as a Great leader of a newly independent country but above all, as a historical figure who embodied the best features of the Azerbaijani people. One of the main directions of domestic policy is connected with the strengthening of interethnic and interreligious relations in society.

Thanks to the political will of Heydar Aliyev, Azerbaijan is restoring its historical traditions of tolerance and multiculturalism on legal and political levels. He chooses a clear ideological goal for the successful development of Azerbaijan, and with his wise policy, he develops the traditions of multiculturalism and raises it to a new level. The political direction carried out in the field of tolerance and protection of the multinational traditions of the Azerbaijani people under the leadership of the brilliant leader is being successfully developed today by our President Ilham Aliyev.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan, multiculturalism, tolerance, religion.

Резюме

В статье отмечается, что становление и развитие мультикультурных традиций в нашей стране связано с именем великого лидера Гейдара Алиева. Гейдар Алиев вошел в историю современного Азербайджана не только как Общенациональный лидер вновь обретшей независимость страны, но и, прежде всего, как историческая личность, воплотившая в себе лучшие черты азербайджанского народа. Одно из основных направлений внутренней политики Гейдара Алиева связано с укреплением межэтнических и межрелигиозных отношений в обществе.

Благодаря политической воле Гейдара Алиева, Азербайджан восстанавливает свои исторические традиции толерантности и мультикультурализма на правовом и политическом уровне. Он выбирает четкую идеологическую цель будущего успешного развития Азербайджана и своей мудрой политикой развивает формировавшуюся веками традицию мультикультурализма и поднимает ее на качественно новую ступень. Политическое направление, осуществляемое в области толерантности и защиты многонациональных традиций азербайджанского народа под руководством гениального лидера, успешно развивается сегодня нашим Президентом Ильхамом Алиевым.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, мультикультурализм, толерантность, религии.

Bu gün dünya dövlətlərini bir masa arxasına toplayan fərqli formatlar, fərqli dialoq modelləri var: Davos İqtisadi Forumu, Münhen Təhlükəsizlik Konfransı, Dünya Neft Konqresi, “Böyük 20-lər”, Sivilizasiyalararası dialoq forumu, Qlobal Bakı forumu və sairə. Ölkəmizdə də müxtəlif mövzuları əhatə edən, dünyanın aparıcı mütəxəssislərini bir araya gətirən forumlar, simpoziumlar əhəmiyyətinə və müzakirə edilən mövzuların xarakterinə görə mühüm yer tutur. Çünki, məhz Bakı toplantılarında tanınmış dövlət xadimləri, politoloqlar, iqtisadçılar, ictimai xadimlər, media nümayəndələri qlobal miqyasda böyük önəm daşıyan, müharibələr və iqtisadi böhranların yol açdığı humanitar fəlakətlərə diqqət ayırır, müasir dövrün əsas humanitar çağırışlarının nədən ibarət olduğuna aydınlıq gətirirlər. Məhz bu forumlar vasitəsilə Azərbaycan dünyaya barış mesajları göndərir, multikulturalizm və tolerantlığı təbliğ edir. Müxtəlif ölkələri təmsil edən insanların Azərbaycan cəmiyyətinin multikultural mühiti ilə tanış olduqdan sonra gördüklərini müasirləri ilə paylaşması ölkəmizin qlobal miqyasda humanist imicinin möhkəmlənməsində müstəsna rol oynayır.

“Bizi əsrlər boyu bir millət, bir xalq kimi qoruyan, saxlayan dəyərlərimiz olmuşdur. Bu gün bu məsələyə çox böyük diqqət göstərilir. Bu gün qloballaşan, çətinliklərlə üzləşən dünyada milli dəyərlərimiz bizim dövlətçiliyimizin təməlini təşkil edir. Bizim dövlətçiliyimizin çox möhkəm ideoloji

əsasları vardır. Azərbaycançılıq məfkurəsi bizim əsas ideoloji dayaqımızdır” (<https://files.preslib.az/projects/diaspora/c1.pdf>). Bu sözlər Ulu Öndər Heydər Əliyevə məxsusdur. Ulu Öndər 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayında azərbaycançılığın mahiyyətini məhz bu cür ifadə etdi: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” (<https://files.preslib.az/projects/diaspora/c1.pdf>).

Heydər Əliyevin fəaliyyətinin istər ölkə, istərsə də dünya miqyasında yüksək qiymətləndirilməsi azərbaycançılıq ideologiyasının təbliğ olunması baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycançılıq ideologiyasının təbliği istiqamətində həyata keçirilən müxtəlif tədbirlər böyüməkdə olan gənc nəslin dövlətçilik duyğularının inkişaf etdirilməsi baxımından da fundamental əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycançılıq ideologiyasının təbliği isə milli-mənəvi dəyərlərimizin möhkəmlənməsinin başlıca şərtidir. Milli-mənəvi dəyərlər xalqımızın kimlik vəsiqəsidir. Bir xalqın və ya bir ölkənin digər xalqlar və ölkələr arasındakı yeri həm də onun milli-mənəvi dəyərləri ilə ölçülür. Azərbaycan xalqı zəngin dəyərlərə sahibdir. İndiki qloballaşma şəraitində bu dəyərlərin qorunması və təbliği mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dünyada kimliklərin və dəyərlərin təbliği və tanınması üçün geniş imkanlar var. Azərbaycan dövləti bu imkanlardan maksimum istifadə edir. Bu gün multikulturalizmin Azərbaycan modeli çoxkonfessiyalı və polietnik cəmiyyətin ahəngdar həyatını tənzimləyən universal və funksional alqoritm kimi dünyada getdikcə daha çox tanınır. Azərbaycanda milli və bəşəri dəyərlərə hər zaman böyük əhəmiyyət verilib. Dini-mənəvi irsə ehtiram, müxtəlif mədəniyyətlərin dialoqu, tolerantlıq ənənələri bu gün də olduqca yüksək səviyyədədir. Müasir Azərbaycan dini dəyərlərə ən yüksək ehtiramın, dini abidələrə-məscidlərlə yanaşı xristian və yəhudi dini məbədlərinə dövlət səviyyəsində qayğı və himayənin mövcud olduğu nümunəvi məkandır. Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyalar arasında tarixən oynadığı mənəvi körpü rolunu bu gün də layiqli şəkildə davam etdirir.

Azərbaycan dinlərin və mədəniyyətlərin qovşağı olan dövlət kimi dünyaya öz modelini təqdim edib. Paytaxt Bakı bu müzakirələrdə mərkəzi şəhər kimi çıxış edir. Etnik və dini müxtəliflik ölkəmizin milli sərvəti kimi dəyərləndirilir. Əlbəttə, burada siyasi iradə böyük önəm daşıyır. Prezident İlham Əliyevin global miqyasda dəyər kəsb edən təşəbbüsləri bəşəriyyətin ümumi inkişafına, sülh və dinc birgəyaşayış amallarına xidmət edir. Ölkəmizdə multikultural ənənələrin dərin köklərə malik olduğunu nəzərə alan xaricilər belə “Azərbaycanda tolerantlıq ili elan etməyə ehtiyac yoxdur. Ölkədə hər il tolerantlıq ilidir” deyərək mövcud tolerant mühitə ən yüksək qiymətlərini veriblər. Yüz illərlə Azərbaycanda tolerantlıq, dözümlülük hökm sürüb. Ölkə bu sahədə təkcə müsəlman aləmində deyil, həmçinin dünya miqyasında nümunəvi ölkə kimi qəbul edilir. Hətta vurğulanır ki, dünyada mövcud olan 57 müsəlman ölkəsindən yalnız Azərbaycanda belə tolerantlıq və mədəniyyətlərarası dialoq mövcuddur. Azərbaycan bu sahədə dünyaya nümunədir. 2016-cı il tarixə Azərbaycanda “Multikulturalizim ili” kimi daxil oldu. Eləcə də, 2017-ci il Azərbaycanda “İslam Həmrəyliyi İli” kimi qeyd edildi. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda tolerantlıq yaşam tərzidir (Cəfərov İ., 2019).

Azərbaycan vətəndaşlarının dini etiqad azadlığının təmini ölkəmizin daxili siyasətinin tərkib hissələrindədir. Son onilliklər Bakıda və regionlarda çoxsaylı rus pravoslav, gürcü pravoslav, alban-udın kilsə və məbədləri, yəhudi sinaqoqları əsaslı təmir edilib. Azərbaycan əməkdaşlıq və dialoq məkanı, eləcə də dünyaya sülh çağırışı edən ölkədir. Din və cəmiyyət münasibətlərindəki Azərbaycan modelinin dünyada yayılması artıq qaçılmaz zərurətə çevrilməkdədir.

Ölkəmizdə multikultural ənənələrin təbliği və inkişafı Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev müasir Azərbaycan tarixinə təkcə öz müstəqilliyini bərpa etmiş ölkənin ümum-milli lideri kimi düşmədi, o, həm də ilk növbədə, Azərbaycan xalqının ən yaxşı xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən tarixi şəxsiyyətdir. Müdrik strateq, uzaqgörən siyasətçi, yüksək erudisiyalı insan, vətənpərvər lider öz vətənini fədakarcasına sevən insan kimi xalqın mənəvi dəyərlərinin global səviyyədə təbliğində də müstəsna rol oynadı, erməni təbliğatının Azərbaycan haqqında yaratdığı mənfi obrazı aradan qaldıra bildi. Müharibə şəraitində olmasına, torpaqların işğal altında qalmasına baxmayaraq, dahi lider multikultural, tolerant, birgəyaşayış ənənələrini xalqımızın vizit kartı kimi təbliğ edir, respublikada bütün digər dinlərə ehtiramın ən yüksək səviyyədə qorunduğunu bəyan

edirdi. Ermənistanda xalqımıza məxsus tarixi-dini abidələrin yerləyeksan olunduğu halda paytaxt Bakıda hələ də erməni kilsəsinin qorunub saxlanması bu ehtiram və dəyərin praktik nümunəsidir. Milli liderin **“Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam”** sözləri azərbaycançılıq ideyasının, bütün Azərbaycan xalqı üçün birləşdirici amil rolunu oynayan daxili siyasətin əsasını təşkil edir (https://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html). Heydər Əliyevin öz ölkəsinə olan bu sevgisini, sadə xalqa açıq münasibətini unutmayan xalq onu Azərbaycan üçün ən çətin günlərdə özünə lider seçdi. Ulu Öndər isə torpaqları işğal altında olan, müstəqilliyini qazanarkən böyük haqsızlıqlarla üzləşən respublikanı ağır sınaqlardan uğurla çıxararaq beynəlxalq səviyyədə tanıdı bildi. Azərbaycanı dünya miqyasında fərqləndirən ən mühüm dəyərlərdən biri də məhz multikultural ənənələr, milli və dini tolerantlığın təmini oldu.

Heydər Əliyevin daxili siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri cəmiyyət daxilində millətlərarası, dinlərarası əlaqələrin gücləndirilməsi ilə bağlıdır. Onun hamıya məlum olan bu ifadəsi ölkənin multikultural inkişaf hədəflərinə konkret aydınlıq gətirir – **“çoxmillətlik bizim sərvətimizdir”** (<http://www.anl.az/download/meqale/xalqqazeti/2016/noyabr/516138.pdf>). Əgər çoxmillətlik milli sərvətdirsə, bu, çoxkonfessiyalılığın da Azərbaycan xalqının sərvəti olduğu anlamına gəlir.

Məhz bu ideyadan irəli gələrək son illər ölkəmizdəki dini dözümlülük, tolerantlıq mühiti Heydər Əliyevin dövlət-din münasibətlərinin təkmilləşməsi sahəsində aparılan siyasətinə adekvat olaraq daha da möhkəmlənir, postmüharibə mərhələsi üçün də ümumdövlət siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən birinə çevrilir. Çünki qədim tarixə və zəngin ənənələrə malik olan xalqımızın xarakterik keyfiyyəti olan multikulturalizm və tolerantlığın daha da inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi baza məhz Ümummilli liderin rəhbərliyi dövründə yaradılıb və bu sahə dövlət qayğısı ilə əhatə olunub.

Heydər Əliyev müsəlman, xristian və ya yəhudi icmaları arasında heç bir fərq qoymur, ənənəvi dini icmalara hər cür diqqət və qayğı göstərirdi. Onun incə dini duyğusu, icmalar qarşısında duran, həllini gözləyən bütün məsələlərə yaxşı bələd olması böyük anlamda dinlərarası harmoniyanın təmininin bir nömrəli şərtinə çevrildi. Ümummilli lider Azərbaycan pravoslav icması, Rus pravoslav kilsəsinin Bakı yeparxiyasının fəaliyyətinin gücləndirilməsində müstəsna rol oynayır. O, bir zamanlar Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş, lakin Sovet dövründə ləğv edilmiş Bakı Yeparxiyasının bərpası ideyasını dəstəkləyir. Azərbaycandakı pravoslav xristianların həyatına xüsusi diqqət ayıran dahi liderin respublika üçün ağır keçən 90-cı illərdə Milad konsertinin təşkili təşəbbüsü ölkə pravoslavlarına verilən ali dəyər nümunəsi sayılmalıdır. Məqsəd cəmiyyətdə harmoniyanı, dinlərarası əlaqələri gücləndirmək, müsəlman və xristian dinlərinə etiqad edən insanları vahid amal ətrafında birləşdirmək, bütün Azərbaycan vətəndaşlarının dövlət nəzdində bərabərliyinə nail olmaq, fərqli dinlərin təmsilçilərinin bərabər hüquq və azadlıqlara sahib olduğunu göstərmək idi. Ulu Öndər bu missiyanı uğurla yerinə yetirdi.

Heydər Əliyevin siyasi iradəsi sayəsində Azərbaycan tarixən sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenidən bərpa edir. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçir və müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşan çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirərək onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırır. Dahi rəhbərin başçılığı altında Azərbaycan xalqının tolerantlıq və multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi istiqamət bu gün uğurla inkişaf edir (Əmiraslanov Ə.Ş., 2016).

Bir sözlə, bu gün ölkəmizdə dini etiqad azadlıqlarına yüksək ehtiram varsa, onun əsası məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə qoyulub. Prezident İlham Əliyevin multikultural siyasəti, 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan edilməsi bilavasitə Ulu Öndərin vaxtında yaradılmış dini və milli birlik ənənələri bazasına söykənir. Heydər Əliyev nəinki tolerantlığın, Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən daxili və xarici siyasətin təməlini qoyan dahi şəxsiyyətdir. Onun Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində həyata keçirdiyi siyasi istiqamət yeni mərhələdə səmərəli şəkildə inkişaf etdirilir (https://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html).

Ulu Öndərin bidirdiyi kimi, Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. 44 günlük Vətən müharibəsində milli və dini kimliyindən asılı olmayaraq, hər bir Azərbaycan vətəndaşının Böyük Qələbəyə verdiyi töhfə multikulturalizmin ölkəmizdə yaşayan hər kəsin damarlarında olduğunu, bu xalqın birgəyaşayış qaydalarına sadıqlığını bundan sonra da

qoruyub saxlayacağını tam təsdiqləyir. Ona görə də Heydər Əliyev dühası əbədiyyətə qovuşduqca, Azərbaycan xalqı onun böyüklüyünü daha dərindən anlayır və dahi rəhbərin ideyalarını multikultural yaşam tərzinin əsas fəlsəfəsi kimi qəbul edir.

Ədəbiyyat

1. Dünya Azərbaycanlılarını I Qurultayında Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. Dünya Azərbaycanlılarını I Qurultayı, 10 noyabr 2001-ci il. <https://files.preslib.az/projects/diaspora/c1.pdf>
2. Əmiraslanov Ə. Heydər Əliyevin ümumbəşəri ideyalarında multikulturalizm siyasəti// “Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azəməşr, 2016, 616 s.
3. Cəfərov İ. Azərbaycan multikulturalizminin banisi. Konfrans materialları. 17 iyul 2019. <http://shura.ict.az/az/news/1223>
4. https://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html
5. <https://ikisahil.az/post/153400-men-hemishe-fexr-etmishem-ve-bu-gun-de-fexr-edirem-ki-men-azerbaycanliyam>
6. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2016/noyabr/516138.pdf>.

TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN TARİXİ-COĞRAFI ASPEKTLƏRİ (Şəki-Zaqatala və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonları təmsalında)

Namiq Ağaməmmədov

coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru,

Dağlıq Şirvan Regional Təhsil İdarəsi

E.Həsənov adına Mücühəftəran kənd tam orta məktəbi, coğrafiya müəllimi, direktor

Summary

As a result of the policy of tolerance and multiculturalism implemented during the political rule of Heydar Aliyev in Sheki-Zagatala and Nagorno-Shirvan economic regions, the issues of ensuring the constitutional rights and interests of the national-ethnic minorities living there at a high level, and protecting the historical and cultural heritage are analyzed in the article. The manifestations of the customs and traditions of the Udi, Lezgi, Ingiloy, Sakhr, in the Daglik-Shirvan-Russian, Jewish, Tat national minorities living in the Sheki-Zagatala economic region are given. It is noted that people live their traditions, religious beliefs and folklore in an independent form. The importance of national leader Heydar Aliyev's meeting with the representatives of minority peoples living here during his visits to the regions is emphasized as a code of tolerant environment.

Key words: Heydar Aliyev, Sheki-Zagatala and Daglik Shirvan regions, minority peoples, multiculturalism, tolerance

Резюме

В результате проводимой в период политического правления Гейдара Алиева политики толерантности и мультикультурализма в Шеки-Загатаальском и Нагорно-Ширванском экономических районах вопросы обеспечения конституционных прав и интересов проживающих там национально-этнических меньшинств поставлены на высокий уровень, и защита историко-культурного наследия анализируются в статье. Приведены проявления обычаев и традиций удинского, лезгинского, ингилойского, сахурского, нагорно-ширвандо-русского, еврейского, татского национальных меньшинств, проживающих в Шеки-Загатаальском экономическом районе. Отмечается, что люди живут своими традициями, религиозными верованиями и фольклором в самостоятельной форме. Подчеркивается важность встреч общенационального лидера Гейдара Алиева с проживающими здесь представителями малочисленных народов во время его визитов в регионы как кодекса толерантной среды.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Шеки-Загатаальская и Нагорно Ширванская область, малочисленные народы, мультикультурализм, толерантность

Azərbaycan xalqı Sovet İttifaqı tərkibində olanda və müstəqillik illərində həmişə multikultural dəyərlərə yüksək qiymət vermiş və həssaslıqla yanaşmışdır. Milli azlıqların sosial-məişət qayğıları, milli-mənəvi zənginliklərinin qorunması istiqamətində hüquqi dövlət siyasəti çərçivəsində tarazlı siyasət kursunun həyata keçirilməsi 1993-cü ildə hakimiyyətə gəlmiş Ümummilli Lider Heydər

Əliyevin qətiyyətli və dərin məzmunlu mövqeyi nəticəsində mümkün olmuşdur. Heydər Əliyev ölkədə multikulturalizm siyasi modelini tətbiq etməklə, modelin milli azlıqlara yanaşmada assimilyasiya və izolyasiya siyasətindən üstün olduğunu sübut etdi. Heydər Əliyevin “Azərbaycan əhəlinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq” müdrik kəlamı onun siyasi fəaliyyətində əsas istiqamətlərdən olmuşdur [Abdullayev, K., 2014].

Multikulturalizm dövlət siyasəti kimi. Azərbaycanda multikultural dəyərlərin dövlət səviyyəsində dəstəkləndiyini aşağıda verilmiş rəsmi qərarlar sübut edir:

- “Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi”-nin yaradılması haqqında 15 may 2014-cü il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı;

- Azərbaycan Respublikasında 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan olunması barədə 11 yanvar 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.

Tərkibində Azərbaycan türkləri üstünlük təşkil edən Azərbaycan xalqının içərisində milli və dini mənsubiyyətinə görə fərqlənən qruplar mövcuddur. Dini mənsubiyyətə görə-islam, xristian, yəhudi; milli mənsubiyyətə görə, Qafqaz mənşəyinə aid-avar, ləzgi, dargin, saxur, Şahdağ qrupuna aid-xınalıq, buduq, haput, qımıl, Alban mənşəli-udi, İber-Qafqaz mənşəli-gürcü, ingiloy, İran mənşəli-tat, talış, dağlı, lahıc, kürd, slavyan mənşəli-rus, malakan, yəhudi mənşəli-dağ yəhudilərini qeyd etmək olar. Eyni zamanda ərəblərin yürüşləri zamanı Azərbaycana gəlmiş və sonradan assimilyasiya olmuş ərəblər də hazırda ölkəmizdə yaşayırlar. Burada əsas nüanslardan biri odur ki, bu qədər milli və dini müxtəliflik olmasına baxmayaraq tolerantlıq mühiti müsbət atmosferdə qorunub saxlanmaqdadır. Milli və dini dözümlülüyün yüksək səviyyədə olmasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləri olmuşdur. Tarixilik nöqteyi-nəzərindən tolerantlıq və dözümlülük ənənələri ilə zəngin olan Azərbaycan müxtəlif millətlərin və dini konfessiyaların yanaşı yaşadığı azsaylı ölkə kimi nümunə göstərilir [Sarıyeva, İ., 2017].

Şəki-Zaqatala və Dağlıq Şirvanda multikultural dəyərlər. Şəki-Zaqatala və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonlarında milli və dini fon rəngarəngdir. Şəki-Zaqatalada gürcülər, saxurlar, ləzgilər, avarlar, udinlər, ingiloylar, Dağlıq Şirvanda tatlar, ləzgilər, malakanlar, haputlar milli azlıqlar içərisində üstünlük təşkil edir. Hal-hazırda hər bir xalqın öz mənəvi mədəniyyətinə, milli tarixi köklərinə marağı xeyli artmışdır [Yaqubqızı M., 2016]. Dini inaclarına görə islam, xristian və yəhudilər yaşayır. Regionun multikultural mərkəzləri kimi Qəbələnin Nic kəndini (udinlər), İsmayılının İvanovka kəndini (malakanlar) misal göstərmək olar. Buraya Azərbaycan dövləti tərəfindən yüksək diqqət və qayğı göstərilir.

Nəticə. Mövzunun araşdırılması aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

1. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə formalaşdırılan sağlam mühit dinlər, xalqlar və cəmiyyətlər arasında sabitlik, birlik və dostluğun əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur.

2. Multikultural ənənələrin dövlət tərəfindən qorunması işində ən mühüm amil Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə məsələnin hüquqi sənədlərdə əks olunmasıdır.

3. Ümummilli lider Heydər Əliyev və cənab Prezident İlham Əliyevin Şəki-Zaqatala və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonlarına səfərləri zamanı multikultural dəyərləri diqqətdə saxlaması dövlətin bu istiqamətdə tolerant siyasətini əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, K. Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir /K.Abdullayev //Azərbaycan.-2014.- 23 iyul.- S.7.

2. Yaqubqızı M. Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm (Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında). Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2016, 184 səh.

3. Sarıyeva, İ. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli... / İ. Sarıyeva // Bakı xəbər.- 2016.-. 21/23 may.- № 91.- S. 15.

HEYDAR ALİYEV'S POLICY OF TOLERANCE AND MULTICULTURALISM

Gular Alakbarova
Baku Slavic University Teacher

Xülasə

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müxtəlif dinlərə və mədəniyyətlərə tolerant münasibəti, şəxsi tolerant xarakteri onun həyat və fəaliyyətində özünü daim büruzə verib. Ulu öndər Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra, yəni 1993-cü ildə prezident seçildikdən sonra oktyabrın 10-da andıçmə mərasimindəki çıxışında Azərbaycanda dinlərin həmişə bərabər hüquqlara malik olduğunu vurğulamışdır. Dinlər və mədəniyyətlər arasındakı bu əlaqələri daim qoruyacağına and içdi. Multikulturalizm və tolerantlıq siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edən Heydər Əliyev Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların etnik-mədəni və dini dəyərlərinin qorunmasını insan hüquqları kontekstində görürdü. demokratiyanın mühüm prinsipi olan azadlıqlar. Heydər Əliyev respublikamızda tolerantlığın vəziyyəti ilə həmişə maraqlanmış, dinlərarası, mədəniyyətlərarası əlaqələrin yüksək səviyyədə olmasına diqqət yetirmişdir. Məsələn, “Beynəlxalq Tolerantlıq Günü” kimi qeyd olunan 1999-cu il noyabrın 16-da Azərbaycandakı dini konfessiyaların rəhbərləri ilə görüş keçirilib, Azərbaycanda tolerantlığın mövcud vəziyyəti müzakirə olunub. Ulu öndər digər dinlərə qarşı dözümlü və dözümlü münasibətini həmişə əməli fəaliyyəti ilə sübut etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan qeyri-islam dini icmalarına həmişə hörmət və ehtiram göstərmiş, onların dini bayramlarını təbrik etmiş, adət-ənənələrinin qayğısına qalmışdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev uğurla həyata keçirib multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanmasına yönəlmiş siyasət hazırlayır. Möhkəm təməlin qoyulmasının başlanğıcında Heydər Əliyevin dayandığı vaxtdan bu, dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə və on milyonluq ölkənin həyat tərzinə çevrilib. Möhkəm təməl üzərində beynəlxalq əməkdaşlıq və sivilizasiyalararası müstəvidə aktiv mübadilə haqqında strateji diskursları gücləndirən multiplikator effekti yaranır. Təəccüblü deyil ki, 2014-cü ilin mayında İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmış Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi bu günədəki plüralizmin kök sisteminin gücləndirilməsinin tək cəmi milli deyil, həm də dövlətlərlə ümumi missiyası olan qüvvələrin başında dayanır.

Açar sözlər: tolerantlıq, siyasət, multikulturalizm, tərkib hissəsi, təşəbbüs, ənənə

Резюме

Толерантное отношение общенационального лидера Гейдара Алиева к различным религиям и культурам, его личный толерантный характер всегда проявлялись в его жизни и деятельности. После того, как великий лидер пришел к власти в Азербайджане во второй раз, то есть после избрания президентом в 1993 году, в своей речи на церемонии приведения к присяге 10 октября он подчеркнул, что религии в Азербайджане всегда равноправны, и он поклялся всегда защищать эти отношения между религиями и культурами. Гейдар Алиев, считавший политику мультикультурализма и толерантности неотъемлемой частью демократического развития страны, видел защиту этнокультурных и религиозных ценностей национальных меньшинств, проживающих на территории Азербайджана, в контексте прав человека и свободы, которые являются важным принципом демократии. Гейдар Алиев всегда интересовался состоянием толерантности в нашей республике, обращал внимание на высокий уровень межрелигиозных и межкультурных отношений. Например, 16 ноября 1999 года, который был отмечен как «Международный день толерантности», была проведена встреча с руководителями религиозных конфессий в Азербайджане для обсуждения нынешнего состояния толерантности в Азербайджане. Своей терпимостью и терпимостью к другим религиям великий лидер всегда доказывал своей практической деятельностью. Гейдар Алиев всегда проявлял уважение и почтение к проживающим в Азербайджане неисламским религиозным общинам, поздравлял их с религиозными праздниками, заботился об их традициях. В настоящее время Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев успешно разрабатывает политику, направленную на сохранение традиций мультикультурализма. Она стала неотъемлемым компонентом государственной политики и образом жизни десятиmillionной страны, благо у истоков закладки прочного фундамента стоял Гейдар Алиев. На прочной основе рождается мультипликативный эффект, подпитывающий стратегический дискурс международного сотрудничества и активного обмена в межкультурной плоскости. Неудивительно, что Бакинский международный центр мультикультурализма, созданный по инициативе Ильхама Алиева в мае 2014 года, сегодня находится в авангарде сил, для которых укрепление корневой системы культурного плюрализма является не только национальной, но и наднациональной миссией.

Ключевые слова: толерантность, политика, мультикультурализм, неотъемлемая часть, инициатива, традиция.

It is aimed at the protection, development and harmonization of cultural diversity of people belonging to different nationalities and sects in a given country and the world as a whole, as well as the integration of minority peoples into the national culture of states [K.İmanov.2016]. As a humanist and democratic theory or ideology, multiculturalism is the embodiment of tolerance, without which humanism, a culture of high individual and international relations, mutual understanding between people, mutual enrichment, friendship and cooperation are impossible.

Multiculturalism has been existed for thousands of years and represents a respectful attitude towards all ethnic groups, cultures and religions. To achieve harmony and mutual understanding on a global scale, at first glance, is not so difficult, and people without much tension can tune in a wave of reverent attitude towards other cultures. It also promises mutual enrichment.

However, not always and not everyone is aware of the depth and rationality of a tolerant attitude towards foreign traditions and customs, preferring to give primacy to their own heritage.

The fact that today Azerbaijan is one of the recognized centers of multiculturalism in the world, there is a historical pattern. In a country where from time immemorial traditions of respect for the culture of neighbors took root, roots developed tolerance, an exceptional role was played by the previous generations of the Azerbaijani people. Spiritual values, traditions and canons resemble something like a sacred heritage that is passed down from generation to generation. As recipients of historical heritage, repeaters are prudent people, leaders of public opinion who, without unnecessary edifications realize the essence of the mission that fell to their lot.

It is a completely different matter when representatives of generations act as repeaters, cut off from the people and presenting themselves as legislators of self-identification. For them, as a rule, the concept of continuity of generations does not mean anything special. In the 70-80s of the last century, Azerbaijan, being part of the Soviet country, turned into a center of gravity, into a powerful attractor, around which began to form fundamentally new energy belt. Within it accumulated a large creative energy, which allowed Azerbaijan to put an end to regression and add to the economic, social and cultural development. It was a period of prosperity for the people of the country, which, with pragmatic management of Republican leadership has outdone itself. It was the time of Heydar Aliyev, whom not only in the Soviet country, but also in the West, they dubbed it a generator of development, successfully practicing innovation in public administration [H.Əliyev.2016]. Determined and energetic the head of Azerbaijan demonstrated high aerobatics of the state construction.

Years passed, and Azerbaijan in a difficult struggle, restored national independence and in a difficult period of formational transit, the accumulation base of the republic, which managed to form Heydar Aliyev when he was the leader, did a good job. However, the initial period of longed-for independence turned out to be more than contradictory, harsh and painful. Lack of managerial experience, ignorance features of the geopolitical transformations of the time did not allow the new leaders countries to develop an adjusted course. Unsuccessful experiments of inexperienced patriots in power in 1992-1993, coupled with the severity of the Armenian aggression, completely inflamed the atmosphere in Azerbaijani society. As a result, the fatal mistakes of an inexperienced political leadership created an environment of complete chaos. The heyday of nationalism, the lack of thoughtful paradigms in the implementation of the national politicians have brought the country to the edge of the abyss [F.Məmmədov.2015]. The prospect of a civil war with the rise of separatism became a direct threat to the newly restored state independence. If it were not for the urgent demands of the masses, creative and sound political forces to Heydar Aliyev about the need to return to power, no one knows what fate would have fallen on share of Azerbaijan. Great people always heed the voice of the people, they know how to feel the essence of their aspirations, and finally dedicate their talent to the realization of national goals. Returning to power for the second time, Heydar Aliyev, without delay, undertook effective measures to revive civil solidarity and overcome the crisis. People on the ground experienced a great moral surge, because they realized that an experienced leader would take the situation under control and recreate the conditions for a revival.

The notorious national question interspersed with a religious component that arose out of nothing at the mercy of unfortunate leaders, found a swift resolution. It was expected since Heydar Aliyev, being an ardent supporter of cultural diversity and a true connoisseur of intercivilizational dialogue, revived people's faith in the lofty ideals of brotherhood, unity in the name of worthy life. Heydar Aliyev, who considered the policy of multiculturalism and tolerance to be an integral part of the country's democratic development, saw the protection of the ethnic-cultural and religious values of the national minorities living in the territory of Azerbaijan in the context of human rights and freedoms, which are an important principle of democracy. The great leader has always proved his attitude of tolerance towards other religions by his practical activities. Heydar Aliyev has always

shown respect and reverence to the non-Islamic religious communities living in Azerbaijan, congratulated their religious holidays, and took care of their traditions. For example, on January 7, 1995, Heydar Aliyev, who congratulated the Orthodox community in Azerbaijan at the ceremony held in Baku on the occasion of the Christmas of Prophet Jesus, addressed the Christian community and said: "Dear ladies and gentlemen, sisters and brothers, citizens of Azerbaijan! I heartily congratulate you on the occasion of the holy day - the Christmas of Jesus Christ, I wish you and all the Christian citizens of Azerbaijan happiness, prosperity, joy, peace and mercy in your person." Heydar Aliyev always cared about the history and culture of representatives of other religions living in Azerbaijan. He accepted their joy and sorrow as the joy and sorrow of the Azerbaijani people and always paid attention and care to the members of that religion. For example, on the occasion of the tragedy of the Jewish people living in Azerbaijan, Heydar Aliyev said in his address to the Jewish community in Azerbaijan on May 3, 1997: "Dear compatriots! Every year, progressive humanity commemorates the Day of Remembrance of the Jewish People - the memory of the innocent victims of the policy of genocide during the Second World War. In that terrible war, six million Jewish civilians were killed by German fascism with particular cruelty [<http://multikulturalizm.gov.az/en/post/1231/multiculturalism-is-dead-not-quite-yet.html>]

The policy of the national leader of Azerbaijan Heydar Aliyev quickly provided restoration of traditions of tolerance and multiculturalism. Thanks to the wise and balanced concept, protecting the traditions of diversity has become one of the main priorities of the country.

At present, the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev has successfully developed a policy aimed at preserving the traditions of multiculturalism. It became an integral component of public policy and the way of life of ten million country, since Heydar Aliyev stood at the origins of laying a solid foundation. On a solid basis a multiplier effect is born that feeds the strategic discourse of international cooperation and active exchange in the intercivilizational plane.

It is not surprising that the Baku International Center for Multiculturalism, created by initiative of Ilham Aliyev in May 2014, today is at the forefront of forces for which the strengthening root system of cultural pluralism is not only national, but also supranational mission. Azerbaijan's commitment to the policy of multiculturalism and tolerance will remain unchanged. The country is a recognized beacon of multiculturalism in a world full of conflicts of identity, hatred and intolerance.

History, the experience of modern times show that the best antidote in the light of dangerous challenges and risks, there remains faith in the inviolability of ideals that involve openness, willingness to share their experience with the rest of the world.

Azerbaijan proved that cultural pluralism as a phenomenon is an important and an indispensable algorithm by which peoples achieve success in commonwealth with each other friend. This is one of the keys to the success of Azerbaijan, which is set to live without conflicts in a troubled world. The community not only appreciates such a sound approach, but also supports it, because the key to stability has always been and will remain mutual understanding, openness and dialogue, valued and supported with his energy, wisdom, the patriarch of the national policy of Azerbaijan Heydar Aliyev [<http://multikulturalizm.gov.az/en/post/1231/multiculturalism-is-dead-not-quite-yet.html>].

References

1. Notes on multiculturalism : Kamran Sultan Imanov 2016 Baku
2. Heydar Aliyev's policy: Tolerance: speeches, meetings, congratulations 2016
3. Culturology, culture, civilization. Fuad Teyyub Mammadov 2015 Baku
4. <http://multikulturalizm.gov.az/en/post/2296/azerbaijani-multiculturalism-the-logical-outcome-of-a-wise-policy.html>
5. <http://multikulturalizm.gov.az/en/post/1231/multiculturalism-is-dead-not-quite-yet.html>

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA GENDER SİYASƏTİNİN BANİSİ KİMİ

Aytən Aslanlı

BSU-nun Doktorantura təhsili və tədqiqatların təşkili şöbəsinin
aparıcı mütəxəssisi

Summary

In the article, the author touched on some aspects of Heydar Aliyev's women's policy. Heydar Aliyev went down in history as the architect of independent Azerbaijan and as the person who regulated gender equality in the country. His women's policy is successfully continued today by the President of the country. An Azerbaijani woman can contribute to the country's development in any field and become a leader.

Key words: *Heydar Aliyev, women's policy, Ilham Aliyev, Azerbaijani women, gender equality*

Резюме

В статье автор затронул некоторые аспекты женской политики Гейдара Алиева. Гейдар Алиев вошел в историю как архитектор независимого Азербайджана и как человек, отрегулировавший гендерное равенство в стране. Его женскую политику сегодня успешно продолжает Президент страны. Азербайджанская женщина может внести свой вклад в развитие страны в любой сфере и стать лидером.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, женская политика, Ильхам Алиев, азербайджанские женщины, гендерное равенство*

“Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın banisidir”-ifadəsi özlüyündə həm böyük məna, həm də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki müstəqil Azərbaycanın inkişafında, dünyaya inteqrasiyasında, daxili potensialının təmin edilməsində xüsusi önəmi olan hər bir sahənin birbaşa yaranması Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Azərbaycan Şərqdə qadınlar seçki hüququ verən ilk dövlət kimi tanınmaqla yanaşı, həm də Avropa ölkələri arasında gender tarazlığını tənzimləməyi bacaran ilk dövlətlərdən biridir. Heydər Əliyev Azərbaycanda qadın siyasəti, qadınların dövlətçilik işlərinə cəlb olunması sahəsində mütərəqqi addımlar atmışdır. Azərbaycanda qadın hüquqlarının qorunması, təbliğ olunması, onlara yüksək imtiyazların verilməsi, qadınların dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində və qanunların qəbul edilməsində iştirakının artırılması Heydər Əliyev siyasətinin ayrılmaz tərkib hissələrindən olmuşdur. Ulu Öndərin qadınlarla bağlı məsələlərin həlli üçün imzaladığı mühüm fərman və sərəncamlar qadın hüquqlarının reallaşması və təminatı istiqamətində irəliyə doğru atılmış tarixi addımlar olmuşdur.

Məhz Ulu Öndərin imzaladığı fərmanla 1998-ci ildə Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır ki, həmin komitə sonradan Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinə çevrilərək öz fəaliyyət sferasını genişləndirmişdir. 1998 və 2003-cü illərdə də Ulu Öndərin dəstəyi və birbaşa göstərişləri ilə Azərbaycanda qadınların I və II qurultayları keçirilmişdir. Böyük şəxsiyyət Heydər Əliyev 1998-ci ildə “Azərbaycanda qadınların rolunun artırılması haqqında” fərman da imzalamışdır. Bu sənəd hər mənada qadınların fəallığına, cəmiyyətdə öz yerlərini tutmalarına kömək olmuşdur. Heydər Əliyevin 2000-ci ildə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” fərmanı isə ölkədə qadın siyasətinin daha da güclənməsinə gətirib çıxartmışdır. 2000-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti “Azərbaycan Respublikasında qadın məsələləri üzrə 2000-2005-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nı qəbul etmişdir. Bu proqram milli prioritetləri nəzərə alaraq, Pekin Strategiyası əsasında hazırlanmışdır. Plan siyasət, iqtisadiyyat, sosial, mədəniyyət, təhsil və səhiyyə sahələrini, eləcə də, qaçqın və məcburi köçkün qadınların problemlərini əhatə etmişdir. Milli Fəaliyyət Planının müddəalarını həyata keçirmək üçün qurumlararası qrup da yaradılmış və həyata keçirilməsində həm dövlət strukturlarının, həm də QHT-lərin iştirakı nəzərdə tutulmuşdur.” (<http://scfwca.gov.az/post/1123/heyder-eliyev-ve-dovlet-qadin-siyaseti-muasir-dovlet-qadin-siyasetinin-banisi>) Heydər Əliyevin sayəsində Milli Məclisdə qadın deputatların sayı artmış, yerli bələdiyyə və dövlət orqanlarında qadın əməkdaşlar işə cəlb edilmişdir. Konstitusiyamızda qadınların kişilərlə eyni hüquqlara malik olması məsələsini də məhz Ulu Öndər qabartmışdır. “Azərbaycan Respublikasının ali hüquqi sənədi olan Konstitusiyaya əsasən, dövlət hər bir insanın irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkar-

lar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qadın və kişilərin bərabər hüquqlarını, hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququnu təmin edir. Məhz Heydər Əliyevin müəllifi olduğu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qadınların kişilərlə bərabər hüquqlu olması təsdiq edilib və qeyd edilib ki, ölkədə kişi ilə qadının eyni hüquq və azadlıqları vardır. Bununla da, demokratik cəmiyyət quruculuğunda qadınların iştirakının hüquqi bazası yaradılıb. Bu isə öz növbəsində ictimai-siyasi həyatımızın bütün sferalarında gender siyasətinin güclənməsinə gətirib çıxarmışdır.”(<http://scfwca.gov.az/post/1123/heyder-eliyev-ve-dovlet-qadin-siyaseti-muasir-dovlet-qadin-siyasetinin-banisi>).

Azərbaycan qadını hər zaman öz azərbaycanlılıq, analıq, xanımlıq və vətəndaşlıq missiyalarını şərəf və ləyaqətlə daşımış, “Azərbaycan qadını” adını toxunulmaz, cəsur bir obraza çevirməyi bacarmışdır. Məshəti, Natəvan, Sara Xatun, Həmidə Cavanşir, Zərifə Əliyeva kimi cəsur Azərbaycan qadınlarından sonra bu gün bu obraz Mehriban xanımın simasında ideal bir şəkildə cəmlənib və Heydər Əliyev siyasi irsinin ən uğurlu qadın davamçısı kimi öz zirvəsində dayanıb. Bu gün ölkə başçısının diqqət və qayğısı sayəsində istənilən sahədə sərbəst şəkildə liderlik edən qadınlarımızı görə bilərik. Azərbaycan qızı dünyanın ən nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində dövlət dəstəyi ilə təhsil alaraq ölkəmizə qayıdır, inkişafa xidmət göstərir. 44 günlük müharibə zamanı həm ön cəbhədə, həm arxa cəbhədə qadınların mübarizəsi heç kimin diqqətindən yayınmadı. Bu gün istər Şərq, istərsə də Qərblə münasibətlərimizin tənzimlənməsində, qloballaşan dünyamıza, sürətlə inkişaf edən texnologiyalar aləminə inteqrasiya prosesinin reallaşmasında Azərbaycan qadının rolu danılmazdır. Heydər Əliyev deyirdi: “Azərbaycan qadını tarix boyu öz ağılı, zəkası, namusu, qeyrəti, fədakarlığı, çalışqanlığı, mərdliyi, vətənpərvərliyi və millətini, torpağına olan hədsiz məhəbbət və sevgisi ilə tanınmışdır.”(<https://aggression.az/?p=764>) Bu sözləri rəhbər tutan Azərbaycan qadını cənab Prezident və hörmətli I Vitse-Prezidentlə birlikdə inkişaf və tərəqqi yolunda inamla addımlayır.

Ədəbiyyat

1. <http://scfwca.gov.az/post/1123/heyder-eliyev-ve-dovlet-qadin-siyaseti-muasir-dovlet-qadin-siyasetinin-banisi>
2. <https://aggression.az/?p=764>
3. <https://ikisahil.az/post/153223-heyder-eliyev-azerbaycanda-dovlet-qadin-siyasetinin-muellifi-ve-banisi-dir>
4. <https://report.az/daxili-siyaset/heyder-eliyev-ve-gender-siyaseti-milli-qanunvericilik-esas-prioritetler-kontekstinde-movzusunda-tedbir-kecirilib/>
5. <https://xalqgazeti.az/sosial-heyat/umummilli-lider-heyder-eliyev-ve-azerbaycanda-qadin-siyaseti>

AZƏRBAYCAN GƏNCLİYİNİN MULTİKULTURAL TƏRBIYƏSİNDƏ ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Elgün Aslanov

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Sevda Abdullayeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Fazilə Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin baş müəllim

Summary

In the history of Azerbaijan, the great leader Heydar Aliyev brought the ideas of tolerance and multiculturalism to the political level and state policy level. During Heydar Aliyev's first leadership of Azerbaijan (1969-1982), special attention was paid to ethnic-national and cultural issues, and a significant leap occurred in the development of multicultural values of the time. Heydar Aliyev, as a skilled connoisseur of the system of ethnic-political relations,

understood very well that the country called "Azerbaijan" was created at the cost of his life and blood by a multinational nation representing it - the Azerbaijani people. That is why he undertook the mission of glorifying the idea of "Azerbaijanism" that each of those nationalities has rights and rights in this holy land and land. When National leader Heydar Aliyev returned to big politics in 1993, one of the first measures he implemented was to take continuous and effective measures to ensure the ethnic-political unity of the country. He declared the idea of "Azerbaijanism" as a supreme national value. Heydar Aliyev, the owner of a unique genius, knew well the issues of history and ethnic politics, like all other fields. By raising tolerance and multiculturalism to the level of state policy, he not only ensured multicultural security in extremely tense ethnic-political and geopolitical conditions, but also formed a new standard in ethnic politics - the standard of "Azerbaijani multiculturalism".

Key words: *multiculturalism, tolerance, Azerbaijaniism, ideology, politics*

Резюме

В истории Азербайджана великий лидер Гейдар Алиев вывел идеи толерантности и мультикультурализма на политический уровень и уровень государственной политики. В годы первого руководства Азербайджаном Гейдара Алиева (1969-1982) особое внимание уделялось этнонациональным и культурным вопросам, произошел значительный скачок в развитии поликультурных ценностей того времени. Гейдар Алиев, как искусный знаток системы этнополитических отношений, прекрасно понимал, что страна под названием «Азербайджан» создана ценой его жизни и крови представляющей ее многонациональной нации – азербайджанского народа. Именно поэтому он взял на себя миссию прославления идеи «азербайджанства», что каждая из тех национальностей имеет права и права на этой святой земле и земле. Когда общенациональный лидер Гейдар Алиев вернулся в большую политику в 1993 году, одной из первых мер, которые он осуществил, было принятие последовательных и действенных мер по обеспечению этнополитического единства страны. Он объявил идею «азербайджанизма» высшей национальной ценностью. Гейдар Алиев, обладатель уникального гения, хорошо разбирался в вопросах истории и этнополитики, как и во всех других областях. Подняв толерантность и мультикультурализм на уровень государственной политики, он не только обеспечил поликультурную безопасность в крайне напряженных этнополитических и геополитических условиях, но и сформировал новый стандарт в этнополитике - стандарт «азербайджанского мультикультурализма».

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, азербайджанство, идеология, политика.*

Azərbaycanın tarixində tolerantlığı və multikulturalizm ideyalarını siyasi müstəviyə və dövlət siyasəti səviyyəsinə Ulu öndər Heydər Əliyev çıxarmışdır. Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi (1969-1982) zamanı etnik-milli və mədəni məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmiş, dövrün multimədəni dəyərlərinin inkişafında ciddi sıçrayış baş vermişdi. Heydər Əliyev etnik-siyasi münasibətlər sisteminin mahir bilicisi kimi çox yaxşı başa düşürdü ki, “Azərbaycan” adlı məmləkəti öz canı və qanı bahasına, onu təmsil edən çoxmilliyyətli bir xalq – Azərbaycan xalqı yaratmışdır. Elə buna görə də, o milliyyətlərin hər birinin bu müqəddəs yurdda, torpaqda haqqı və hüququ olmasını “azərbaycançılıq” ideyasında tərənnüm etmək kimi bir missiyanı öz üzərinə götürmüşdü. 1993-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyev respublikamıza ikinci dəfə rəhbərliyə qayıdanda həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən biri ölkənin etnik-siyasi birliyini təmin etmək üçün davamlı və təsirli tədbirlərin görülməsi oldu. O, “azərbaycançılıq” ideyasını ali milli dəyər elan etdi. Unikal düha sahibi olan Heydər Əliyev bütün digər sahələr kimi, etnik siyasət məsələlərini də gözəl bilirdi. O, tolerantlığı və multikulturalizmi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmaqla, son dərəcə gərgin etnik-siyasi və geosiyasi şəraitdə, nəinki multikultural təhlükəsizliyi təmin etdi, həm də etnik siyasətdə yeni bir etalon – “Azərbaycan multikulturalizmi” modelini formalaşdırdı. 1995-ci ildə şəxsən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış və qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında ölkə ərazisində yaşayan bütün xalqların, etnik qrupların hüquq və azadlıqları bütöv şəkildə təsbit olundu (“Bərabərlik hüququ” (Maddə 25, Bənd 3), “Milli mənsubiyyət hüququ” (Maddə 44, Bəndlər 1 və 2), “Ana dilindən istifadə hüququ” (Maddə 45, Bəndlər 1 və 2) və s.). Heydər Əliyev Azərbaycan multikulturalizmi modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi digər mümkün siyasi modellərdən üstün olmasını bütün dünyaya bəyan etdi. Bununla əlaqədar Ulu Öndər demişdi: “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq!” 2001-ci il noyabrın 9-10-u tarixlərində Bakı şəhərində, indiki Heydər Əliyev Sarayında, Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı keçirildi. Bu hadisə bir daha sübut etdi ki, bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların “Azərbaycan” adlanan bir Ana Vətəni var və bu yurd, bu ocaq hamı üçün müqəddəsdir. Dinindən, dilindən və etnik-milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, burada bütün azərbaycanlıların bəşəri və ilahi haqqı vardır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən etnik-

siyasi istiqamət yeni mərhələdə onun layiqli davamçısı – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən ardıcıl şəkildə inkişaf etdirilir. Multikulturalizmi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti, xalqımızın təbii həyat tərzini kimi qiymətləndirən Prezident İlham Əliyev bu siyasətin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi önəm verir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin Dünya azərbaycanlılarının möhkəm birliyi və həmrəyliyi, varlığında “azərbaycanlı ruhu” daşıyan fədakar insanların vəhdəti naminə həyata keçirdiyi ideyaları, əbədi və müqəddəs miras kimi qoyub getdiyi ənənələri, mədəni dəyərlərin reallaşdırılmasını müasir mərhələdə Prezident İlham Əliyev uğurla davam etdirir. 2015-16-cı tədris ilindən Azərbaycan Respublikasının bir sıra ali təhsil müəssisələrində “Multikulturalizmə giriş” (bakalavriat) və “Azərbaycan multikulturalizmi” (magistratura) fənləri tədris olunur. Bu isə multikulturalizm ideyalarının uğurla həyata keçirilməsini şərtləndirən amil kimi təzahür edir. Burada əsas məqsəd Azərbaycan gəncliyinə multikulturalizmi sosial hadisə, ideologiya, siyasət, nəhayət, bir həyat tərzini kimi təqdim etmək, onun əhəmiyyətini əsaslı şəkildə təsvir etmək, dünya dövlətlərinin, həmçinin Azərbaycanın bu sahədə tarixi təcrübəsini tədqiq etmək, gənclər arasında tolerantlıq ənənələrini, dözümlülük dünyagörüşünü möhkəmləndirmək və inkişaf etdirməkdir. “Multikulturalizmə giriş” kursunun müasir Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrində tədris olunması, ilk növbədə fundamental bir məqsədə əsaslanır. Bu məqsəd – müasir üslubda düşünən, tənqiddə neqativ stereotiplərə yer olmayan, ekstremizmə, dini fanatizmə, qatı millətçiliyə “yox” deyən tolerant, mərhəmətli, intelligent, insansevər və yüksək səviyyədə vətənpərvər gənc azərbaycanlının, Azərbaycanın gələcəyinin real və potensial qurucuları olan çağdaş şəxsiyyətin tərbiyə edilməsi, onun həyatının intellektual məzmununun və ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşmiş mütərəqqi ideoloji konstruksiyalarının sistemə uyğun üsullarla yaradılmasıdır. Bu fundamental məqsədin reallaşdırılması isə ali təhsil sisteminin qarşısında multikultural tərbiyə ilə bağlı çətin və şərəfli vəzifələr qoyur:

1. Multikultural təlim keçən gənc həmin təlimin predmetini, mahiyyətini, nəzəri-ideoloji əsaslarını, meydana gəlməsi səbəblərini, tarixi şərtlərini, əhəmiyyətini dərinlən anlamalı, təlimin incəliklərinə nüfuz etməkdə maraqlı olmalıdır. Bununla bağlı fənni tədris edən müəllimdən çox güclü intellektual-psixoloji hazırlıq və səbr tələb olunur. Yalnız bu cür şərtlərlə dinləyiciyə multikulturalizmin zəruriliyini, onun əhəmiyyətini və alternativini olmayan mədəni siyasət olmasını aşılamaq mümkündür.

2. Təlim keçən gənc multikulturalizmin yeni təlim kimi ideoloji əsaslarını öyrənməklə yanaşı, tolerantlığın və multimedəni ənənələrin tarixini də yaxşı bilməlidir. Bu məqsədə çatmaq üçün isə fənni tədris edən müəllim tarix, fəlsəfə, ədəbiyyat, sosiologiya, etnoqrafiya və s. kimi təlimlərin üzvi sintezindən yaranan hərtərəfli, sistemə uyğun məlumatlara əsaslanmalıdır.

3. Multikulturalizmin mədəni siyasət kimi yeni cəmiyyətdə rolunu düzgün təyin etmək üçün onun bilavasitə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı olmasını, ümumi rifahın multikultural mühitin yaradılmasında vacibliyini aşkara çıxarmaq tələb olunur. Bununla bağlı təlim verən müəllim ölkədə və dünyada mövcud olan iqtisadi vəziyyətlə yaxşı tanış olmalı, dövlətin iqtisadi siyasətini və sosial-mədəni sahələrdə strateji planlarını düzgün təhlil etməyi bacarmalıdır.

4. Multikulturalizm ideyalarının global miqyasda inkişaf templərini, beynəlxalq sferada etnik-millət və dini-mədəni münasibətlərin tənzimlənməsini, multikultural mühitin xarici siyasətə təsirini öyrənmək, uğurlu multimedəni siyasətin necə vacib olmasını bir daha sübut edir. Bu vəzifənin uğurla həyata keçirilməsi ilə bağlı, təlim verən hər müəllimdən dünyada mövcud olan multimedəni modellər barədə dərin məlumatlara malik olması, dövlətin xarici siyasət prioritetlərini bilməsi və onları düzgün təfsir etməsi bacarığı tələb olunur.

5. Təlim verən müəllim Azərbaycan multikulturalizminin banisi, Ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixdə misli görünməmiş möhtəşəm fəaliyyəti haqqında geniş və hərtərəfli məlumatlara malik olmalı, dövlətin multikulturalizm siyasətini inkişaf etdirmək istiqamətində çoxşaxəli fəaliyyətini, Prezident İlham Əliyevin ölkəmizdə multikultural və yüksək təşəkküllü demokratik mühit yaratmaq işində möhtəşəm xidmətlərini dərinlən təhlil etməyi bacarmalıdır.

Beləliklə, təhsildə multikulturalizm, eyni zamanda multikultural ekzistensializmi ciddi sosial mexanizmlər vasitəsilə tənzimləməyi və nəzarət altında saxlamağı nəzərdə tutur (Бенхабиб С., 2003).

Bu gün ölkənin təhsil sistemində əsas diqqət təhsilin məzmununun modernləşdirilməsinə yetirilir. Bu tendensiya təhsil alanların intellektual baxımdan real və potensial imkanlarının artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Ən son məqsəd isə bu və ya digər sahələrdə yüksək elmi səriştəyə malik olan, intellektual və praktiki bacarıqlarını səfərbər etməyi bacaran mütəxəssislərin yetişdirilməsidir. Beləliklə, müasir təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi, təkcə konkret intellektual və praktiki bacarığa malik olan mütəxəssisləri yetişdirməklə bitmir. Əsas məqsəd cəmiyyət üçün, dünyanın elmi mənzərəsindən baş çıxaran, sosial-mədəni baxımdan fəvqəladə şəkildə aktiv olan, çağdaş mədəniyyəti formalaşdırmağa və inkişaf etdirməyə qadir olan şəxsiyyətin yetişdirilməsidir. Məhz bu halda cəmiyyətin təhlükəsiz gələcəyi zəmanət altına alına bilər. Müasir pedaqoji təlimlərə uyğun olaraq, çox səriştəli mütəxəssis ilk növbədə dünyanın bütün reallıqlarını düzgün qiymətləndirməyi bacaran və baş verən proseslərə liberal münasibət ifadə edən mədəni insandır (Палаткина Г.В., 2002).

Multikulturalizm məhz tolerant ruha sahib olan, cəmiyyətin sabitliyinin dayacağı kimi yetişən liberal şəxsiyyətin tərbiyə olunmasını müqəddəs vəzifəsi hesab edir. O, liberal ideologiyanın formalarından biri kimi, razılıq və sabitlik siyasətini reallaşdırmaq, mədəni plüralizmi qorumaq kimi təyinat almışdır. Multikultural təhsil prosesində mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi və aktiv dialoqu prinsipi bütöv şəkildə reallaşdırılır. Multikultural təhsil multikultural şəxsiyyət formalaşdırır. Bununla əlaqədar multikultural təhsilin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

1. Rasizmin, ksenofobiyanın və diskriminasiyanın psixologiyasını öyrənmək, mənfi stereotiplərin meydana gəlməsi mexanizmlərini təhlil etmək.
2. Milli-mədəni mühiti dərinləndirərək, ölkədə tolerantlığın səviyyəsini müəyyən etmək.
3. Tolerant atmosferin yaradılması üçün effektiv nəzəri və praktiki mexanizmlər yaratmaq.
4. Gənclərin digər mədəniyyətlərlə sıx dialoq və qarşılıqlı əlaqə yaratmalarını bacarığını və qabiliyyətini formalaşdırmaq.

5. Gənc nəsli millətlərarası sülh, dözümlülük və humanizm ruhunda tərbiyə etmək, onları tənqidi və yaradıcı düşünməyə cəlb etmək. Ölkəmizin ali təhsil müəssisələrində elmin zəngin sirlərinə yiyələnən fərdin multimədəni və intellektual dəyərlərdən bəhrələnməmiş ekstratolerant şəxsiyyət kimi yetişdirilməsi prosesi unikal, spesifik məzmunlu tədris texnologiyaları əsasında təhsil alanın multikultural oriyentasiyalı vərdiş və dəyərlərə yiyələnməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər sistemi kimi təzahür edir. Beləliklə, multikultural təlim və tərbiyə bir tərəfdən ölkəmizin ərazisində təmsil olunan çeşidli etnosların postmodern təhsil tələbatlarını ödəməli, digər tərəfdən insanları polietnik cəmiyyətdə yaşamaq üçün hazırlamalıdır (Палаткина Г.В., 2002).

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanda multikulturalizm ideyalarının yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi istiqamətində möhtəşəm tədbirlər davam edir. Bu tədbirlərin fonunda isə əsas Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş postmodern, tolerant, multikultural, monolit Azərbaycan milləti formalaşır.

Ədəbiyyat

1. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. М.: Логос, 2003, с. 9–31
2. Палаткина Г.В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях. М.: Педагогика, 2002, №5, с.41–47
3. Палаткина Г.В. Мультикультурное образование: современный подход к воспитанию на народных традициях. М.: Педагогика, 2002, №5, с.175

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ

Raziyyə Balayeva

Bakı Slavyan Universitetinin

Rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının dosent əvəzi

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The thesis deals with H.Aliyev 's attitude towards the People's Republic of Azerbaijan .The history of People's Republic of Azerbaijan is investigated.It also reveals H.Aliyev 's position in relation to events happening in first Republic of the East .The events occurring in complicated historic period are quoted.At the same time it was stated that H.Aliyev took drastic measures for the sake of preserving Azerbaijani Statehood .Social and political stability was provided in the country.H.Aliyev's masterpiece-modern and independent Azerbaijani state was created .Our independence is eternal

Key words: *Azerbaijan Democratic Republik, Heydar Aliyev, history, 1918 year*

Резюме

Тезисы посвящены отношению Гейдара Алиева к Азербайджанской Демократической Республике. Исследуется история Азербайджанской Народной Республики. Раскрывается позиция Гейдара Алиева по поводу событий в первой демократической республике Востока. Интерпретируются события, происходившие в непродолжительный исторический период. В то же время показано, что Гейдар Алиев предпринял решительные меры для защиты государственности Азербайджана. В стране обеспечена социальная и политическая стабильность. Было создано современное независимое Азербайджанское государство, являющееся шедевром великого лидера Гейдара Алиева. Наша независимость вечна.

Ключевые слова: *Азербайджанская Демократическая Республика, Гейдар Алиев, история, Азербайджан, 1918-й год*

Heydər Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə münasibətinin ilk nümunəsi 17 noyabr 1990-cı ildə Naxçıvan MR Ali Məclisində Cümhuriyyətin üçrəngli bayrağına göstərdiyi hörmətidir. Dövlət bayrağının qəbulu ilə əlaqədar Heydər Əliyev aşağıdakı təklifi formalaşdırıb səsə qoydu: “Azərbaycan Demokratik Respublikasının üçrəngli bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunsun”. Bu sətirlərin müəllifinin də səs verdiyi həmin tarixi qərarın təsdiqindən sonra ikinci bəndlə Azərbaycan Respublikasının ali qanunverici orqanından xahiş edilirdi ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri haqqında məsələyə baxılsın və milli-tarixi ənənələrimizə uyğun olaraq yeni dövlət rəmzləri – Cümhuriyyətin bayrağı, gerbi və himni qəbul olunsun.

Çox çətin qarışıq bir tarixi dövəmdə bu hadisə Heydər Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə necə böyük önəm verdiyini göstərir . Heydər Əliyev deyirdi: “Əgər 1918-ci ildə yaranmış Azərbaycan Demokratik Respublikası Azərbaycan xalqının həyatında əlamətdar və tarixi bir hadisədirsə, biz bunu açıq deməliyik və bu Azərbaycan dövləti tərəfindən müəyyən qədər qanuniləşdirilməlidir. Əgər biz bunu qəbul ediriksə, 1920-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının devrilməsi pislənməlidir, qeyri-qanuni hal kimi qəbul olunmalıdır”.

Ulu öndərin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi ilə bağlı bütün fikirləri və çıxışları həmişə birmənalı olmuşdur.

Məlum olduğu kimi, xalqımızın çoxəsrlik dövlətçilik tarixi vardır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın siyasi şüur səviyyəsinin, intellektual və mədəni potensialının, yüksək istedad və qabiliyyətinin göstəricisi idi.

Heydər Əliyev deyirdi ki, cəmi 23 ay fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, ilk respublika dövründə həyata keçirilən tədbirlər müstəqil dövlətçiliyimizin əsaslarının yaradılması və gələcək inkişaf yolunun müəyyənəşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Demokratik hüquq və azadlıqların bərqərar olması, etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquqlar verilməsi, Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsi, təhsil və mədəniyyətin inkişafına xüsusi diqqət göstərilməsi, nizami milli ordunun, təhlükəsizlik strukturlarının qurulması və digər tədbirlər Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin yürütdüyü siyasətin miqyasını, mahiyyət və mənasını əyani şəkildə səciyyələndirir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından sonrakı dövrü Heydər Əliyev dörd mərhə-

ləyə bölürdü: birinci, 1918-1920-ci illər - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyət göstərdiyi illər; ikinci, 1920-1922-ci illər - Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının hakim olduğu illər; üçüncü, 1922-1991-ci illər - Azərbaycanın totalitar rejim, kommunist ideologiyası şəraitində yaşadığı dövr; dördüncü, Sovetlər İttifaqının dağılmasından və Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsindən sonrakı dövr. Heydər Əliyev bu mərhələlərin hər birinin tarixdə özünəməxsus yeri, mənası, mahiyyəti və əhəmiyyəti olduğunu bildirirdi.

Heydər Əliyev ölkəmizdəki ictimai-siyasi proseslərin dialektikasını təhlil edərək vurğulamışdır ki, Azərbaycanda Xalq Cümhuriyyətinin yaranması XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərindəki dövrdə Azərbaycanın ictimai-siyasi, ədəbi, fəlsəfi mühiti ilə bağlıdır. Demək olar ki, o zaman Azərbaycanda və onun ətrafında gedən proseslər həmin o mühitin məntiqi nəticəsi olmuşdur. Şübhəsiz ki, bunun üçün lazımi şərait yaranmışdır. Birinci dünya müharibəsinin sona çatması, rus çarizminin süqutu, Rusiyada oktyabr inqilabı və ondan sonra yaranmış gərgin vəziyyət, sovet hakimiyyətinin Rusiyanın keçmiş ərazisinin hamısına lazımi qədər nəzarət edə bilməməsi, Cənubi Qafqazda, Zaqafqaziyada mövcud olan siyasi qüvvələrin qızgın fəaliyyəti – bunların hamısı birlikdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması üçün əlverişli şərait təmin etmişdir. Azərbaycanda o dövrdə böyük bir ziyalı dəstəsi vardı. Onların əksəriyyəti Moskvada, Peterburqda, Avropanın bir çox şəhərlərində yüksək təhsil almış, Avropa və dünya mədəniyyətinə bələd olan insanlar idilər. Onlar öz intellektual potensialı, öz xalqına, millətinə olan qayğısı, sədaqəti ilə Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində gedən proseslərdə iştirak etmiş və birləşib Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini yaratmışdılar.

Məmmədəmin Rəsulzadə, Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli, Üzeyir Hacıbəyov və digərləri o illər yaratdıqları əsərlərlə xalqımızda milli şüurunu oyanmasına, inkişaf etməsinə, milliliyin yüksəlməsinə böyük təsir göstərmişlər. Onlar hamısı 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının əsasını demək olar ki, birlikdə təşkil etmişlər.

Ulu öndər deyirdi: “Azərbaycanın istiqlaliyyətini elan edənlər, Xalq Cümhuriyyətini qurub-yaradanlar və ona sona qədər sadıq olan insanlar Azərbaycanın ən mötəbər, ən görkəmli insanlarıdır. Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərləri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli, onların silahdaşları və o illərdə müstəqillik uğrunda mübarizə aparan və hakimiyyət orqanlarında fəaliyyət göstərən insanlar Azərbaycan xalqı tərəfindən heç vaxt unudulmayacaqlar. Onlar Azərbaycan xalqının tarixinə böyük və dəyərli şəxsiyyətlər kimi daxil olmuşlar.”

Cümhuriyyət hökumətinin necə mürəkkəb bir şəraitdə fəaliyyət göstərdiyini təhlil edən Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində 23 ay ərzində beş dəfə hökumət qurulmuşdur. Hər bir hökumət daxilində olan çoxlu problemlərə rəğmən Azərbaycan xalqının tarixinə parlaq bir səhifə yazmışdır.

Heydər Əliyevin nəzərinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyət göstərdiyi dövrdə böyük işlər görmüşdür. Ən əsası ondan ibarətdir ki, dünyanın bütün Şərq, müsəlman aləmində ilk dəfə Azərbaycanda demokratik üsul-idarə prinsiplərinə əsaslanan dövlət qurulmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısa bir zamanda gördüyü işlər Ulu Öndərimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan Ali Sovetinin “Azərbaycanın Müstəqillik Bəyannaməsi”-nin qəbul edildiyi sessiyasında Azərbaycan Ali Sovetinin deputatı Heydər Əliyev müxtəlif tərəflərdən – yuxarılardan və aşağılardan göstərilən təzyiq və etirazlara baxmayaraq təkid edirdi ki, 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycanın işğal olunduğu və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin zorakılıqla ləğv olunduğu bu bəyannamənin mətninə əlavə edilsin. (“Heydər Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə münasibəti və varislik məsələsi” Eynulla Mədətli, Xalq qəzeti. - 2018.- 23 mart. - № 64. - S. 3.)

Ulu öndər Azərbaycanın 1991-ci ildə müstəqilliyini yenidən əldə etdikdən sonrakı illəri xarakterizə edərək deyirdi ki, bu dövr müəyyən mənada 1918-1920-ci illərə bənzəyirsə də, bir çox səbəblərə görə ondan fərqlidir. Azərbaycanın birinci respublika dövrü ilə indiki respublika dövrünü müqayisə edən, bir sıra tarixi paralellərin, bənzərliklərin olduğunu qeyd edən Heydər Əliyev 1994-cü il mayın 27-də Respublika Gününə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqdakı nitqində deyirdi: “O vaxt da bir çox xarici qüvvələr Azərbaycana təzyiq göstərirdi”. O zaman da Ermənistan Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək üçün təcavüzə başlamışdı, Azərbaycan xalqı öz torpaqlarını erməni qəsbkar-

larından müdafiə edirdi. Həmin dövrdə də Azərbaycanı parçalamaq istəyirdilər. Məlumdur ki, 1918-20-ci illərdə Azərbaycanın parçalanması üçün bir neçə addım atılmışdı və parçalanma vəziyyəti yaranmışdı. İndi də müstəqillik əldə edildikdən sonra bunlar təkrar olunur. Müstəqil Azərbaycan dövləti bir çox xarici qüvvələr tərəfindən təzyiq altındadır.” (Heydər Əliyev: Respublika Gününə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqdakı çıxışı. 1994-cü il 27 may.)

Ulu öndər deyirdi ki, biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisləriyik. Azərbaycanın 1991-ci ildə qəbul edilmiş Müstəqillik Bəyannaməsində deyilirdi ki, 1920-ci ildə itirilmiş müstəqillik bərpa olunur. 1918-ci ildə yaranmış ilk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti də bizim milli sərvətimizdir, tariximizin parlaq səhifəsidir. Ondan sonrakı illər, onilliklər də həyatımızın böyük mərhələləridir, parlaq səhifələridir, xalqımızın böyük nailiyyətləridir. Məhz bunlar hamısı birlikdə indiki müstəqil Azərbaycanın həm iqtisadi, elmi, intellektual, həm də mədəni potensialını yaradıbdır. Ulu öndər xalqımıza müraciətində tövsiyə edirdi ki, biz bu gün də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixini, onun görkəmli şəxsiyyətlərinin fəaliyyətini dərinlən öyrənməli, ideyalarını təbliğ etməli, təcrübəsindən bəhrələnməliyik. Cümhuriyyətin tarixi təcrübəsi göstərir ki, dövlət müstəqilliyini və suverenliyi əldə etmək kifayət deyil, həm də onu bütün vasitələrlə qorumaq və möhkəmləndirmək lazımdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması üçün qətiyyətli tədbirlər gördü, ölkədə davamlı ictimai-siyasi sabitliyi bərqərar etdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin şah əsəri olan müasir müstəqil Azərbaycan dövləti quruldu və dinamik inkişaf yoluna qədəm qoydu. (“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Şərqin ilk demokratik respublikası idi” K. Qafarov, 2022-ci il 28 may)

Ədəbiyyat

1. “Heydər Əliyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə münasibəti və varislik məsələsi” Eynulla Mədətli, Xalq qəzeti. - 2018.- 23 mart. - № 64. - S. 3.
2. Heydər Əliyev: Respublika Gününə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqdakı çıxışı. 1994-cü il 27 may.
3. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Şərqin ilk demokratik respublikası idi” K. Qafarov. 2022-ci il 28 may

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN TOLERANT MAHİYYƏTİ: TARİX VƏ MÜASİRLİK

Esmira Cəfərova

BSU-nun Humanitar fənlər kafedrasının müdiri,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosenti

Summary

The thesis tells about the essence of Azerbaijani multiculturalism, the founder of which is the National Leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev, who consistently promoted it to the political plane, as well as the level of tolerance and the nature of ethno-political and spiritual-cultural relations existing in the country. The significant benefit provided by the strategy of multiculturalism, against the background of the processes taking place in the world and the region, as the main idea of the thesis is brought to the fore. The national character of the Azerbaijani people, which has passed the most difficult test for thousands of years, and such universal human values as peacefulness, nobility and tolerance, which have received their reflection there, are assessed as organic elements that a priori belong to our people.

The fact of tolerance and multiculturalism has been approved as a way of life of modern Azerbaijani society.

Key words: Azerbaijan, multiculturalism, tolerance, intolerance, national unity.

Резюме

Тезис повествует о сущности Азербайджанском мультикультурализме, основоположником которого является Общенациональный лидер Азербайджанского народа Гейдар Алиев, последовательно выдвигавший его на политическую плоскость, а также об уровне толерантности и характере этнополитических и духовно-культурных отношений, существующих в стране. Та существенная польза, которая предоставила стратегия мультикультурализма, на фоне процессов, происходящих в мире и регионе, как основная идея тезиса выведена на передний план. Национальный характер азербайджанского народа, прошедший тяжелейшее испытание в течение тысячелетий, и получившие там свое отражение такие общечеловеческие ценности, как миролюбие, благородство

и толерантность оценены, как органические элементы, априори принадлежащие нашему народу. Утвержден факт толерантности и мультикультурализма, как образ жизни современного Азербайджанского общества.

Ключевые слова: *Азербайджан, мультикультурализм, толерантность, интолерантность, национальное единство.*

Min illər ərzində tolerantlığa və multikulturalizm ənənələrinə sadıq qalan Azərbaycan xalqı bu dəyərləri öz tarixinin üzvi elementinə və həyat tərzinə çevirmişdir. Tariximizin hansı səhifəsini nəzərdən keçirsək, orada çox sayda etnosların, fərqli din və mədəniyyət mənsublarının vahid ailədə, bütöv bir orqanizm kimi, birgə və mehriban yaşamasının şahidi oluruz.

Azərbaycanın tarixində tolerantlığı və multikulturalizm ideyalarını dövlət siyasəti səviyyəsinə Ümummilli lider Heydər Əliyev çıxarmışdı. Heydər Əliyevin Azərbaycana I rəhbərliyi (1969-1982) zamanı etnik-milləti və mədəni məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmiş, dövrün multimedəni dəyərlərinin inkişafında ciddi sıçrayış baş vermişdi. Heydər Əliyev etnik-siyasi münasibətlər sisteminin mahir bilicisi kimi yaxşı bilirdi ki, “Azərbaycan” adlı məmləkəti canı və qanı bahasına onu təmsil edən çoxmilliyyətli xalq - Azərbaycan xalqı yaratmışdır. Buna görə də, onların hər birinin bu müqəddəs yurdda haqqı və hüququ olmasını “azərbaycançılıq” ideyasında tərənnüm etmək kimi bir missiyanı öz üzərinə götürmüşdü.

1993-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyev böyük siyasətə qayıdanda, həyata keçirdiyi ilk tədbirlərdən birincisi ölkənin etnik-siyasi birliyini təmin etmək üçün davamlı və təsirli tədbirlərin görülməsi oldu. O, “Azərbaycançılıq” ideyasını ali milli dəyər elan etdi, multikulturalizm ideyasını və tolerantlığı dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırdı, beləliklə, son dərəcə gərgin etnik-siyasi şəraitdə, multikultural təhlükəsizliyi təmin etdi və etnik siyasətdə yeni etalon - Azərbaycan multikulturalizmi etalonu formalaşdırdı. 1995-ci ildə şəxsən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış və qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, ölkə ərazisində yaşayan bütün xalqların, etnik qrupların hüquq və azadlıqları bütöv şəkildə təsbit olundu. Bununla bağlı Heydər Əliyev belə demişdi: “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq!”.

Heydər Əliyev tolerantlığı və multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik tərəqqisinin əsas tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarını, o cümlədən etnik-mədəni və mənəvi dəyərlərin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipləri olan “əsas insan hüquq və azadlıqları” kontekstində görürdü. Heydər Əliyevin inanılmaz uzaqgörənliklə ərəşəyə gətirdiyi “Azərbaycan multikulturalizmi” adlı strategiya isə müasir dünyada cərəyan edən etnik-mədəni və hərbi-siyasi proseslərin fonunda ölkəmizə misli görünməmiş dividendlər gətirdi. Hazırda ölkəmiz dünyada etnik, dini və mədəni tolerantlığın həyat tərzinə çevrildiyi məmləkət kimi tanınır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən siyasi istiqamət yeni mərhələdə onun layiqli davamçısı multikulturalizmi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti və xalqımızın həyat tərzini kimi qiymətləndirən Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir.

Tarixə nəzər saldıqda insanın təşəkkülündən bugünədək yaşanan ümumbəşəri tarix özünün münaqişəli xarakteri ilə ciddi suallar doğurur. Münaqişə və böhranlar çağdaş dünyanın da dinamik məzmununu təşkil edir. Bu gün də baş verən regional və planetar miqyaslı münaqişələr bir daha sübut edir ki, minilliklər əvvəl olduğu kimi bu gün də başqa varlıqlara, özgə ideyaya, fərqli ekzistensiyaya səmimi münasibət, onların mövcudluğunu mütləq həqiqət kimi qəbul etmək bacarığı və vərdisləri o qədər də inkişaf etməmişdir. Odur ki, insanlar gündəlik həyatda “başqa”, “özgə” və “ənənəvi olmayan” möhürləri daşıyan ideyalarla və varlıqlarla birgə, yaxud yanaşı yaşamağa dözə bilmir. Bu isə məişətdə, qruplarda, kollektivlərdə, icmalarda, nəhayət ölkədə və qlobal cəmiyyətdə intolerantlıq hadisəsi kimi təzahür edir və münaqişəli cəmiyyətdə sosial-psixoloji durumu daha da gərginləşdirir. Lakin tez ya gec, özündə tanrının və təbiətin əbədi işığını daşıyan hər kəs insanlığın yalnız bir inkişaf yolu olmasını və onun, etnik, dini və irqi əlamətlərindən asılı olmayaraq, insanın öz növündən olan digər fərdlərə məhəbbətdən ibarət olmasını dərk edir. Bu zaman hər bir fərdə məxsus olan “dözümlülük və mərhəmət kodu” üzə çıxır. İctimai münasibətlər sistemində bu kod “tolerantlıq” adlanır. “Tolerantlıq” sosioloji termin kimi başqa dünyagörüşünə, həyat tərzinə, davranışlara, adət-ənənələrə “dözümlə” yanaşmaq deməkdir. Lakin o, “özgə dəyərlərə” laqeyd qalmaq anlamına gəlmir. Eyni zamanda o, başqa, fərqli dünyagörüşlərini və başqa həyat təzlərini qəbul etmək demək deyil. Tolerant-

lığın əsas mahiyyəti başqalarına da öz dünyagörüşlərinə uyğun yaşamaq hüququ verməkdən ibarətdir (bu dünyagörüşlərinin ümumbəşəri dəyərlərə zidd olmaması şərti ilə) [Гусейнов А.А. 2016]. Tolerantlıq başqa mədəniyyətləri, müxtəlif özünüifadə üsullarını, fərdiliyin müxtəlif təzahür formalarını düzgün dərk etmək və qəbul etmək bacarığıdır. Lakin tolerantlıq “cılız hisslərin” diktəsi altında yersiz güzəşt etmək, yalançı mərhəmət göstərmək, həddindən artıq həlim olmaq və ya prinsipial dəyərləri tapdalamaq demək deyil. O, həmçinin sosial ədalətsizliyə dözmək, şəxsi əqidədən imtina etmək, özgə əqidələri qəbul etmək, şəxsi əqidəni başqasına sırmaq anlamına da gəlmir. Tolerantlığın müxtəlif istiqamətləri və fərqli tipləri olsa da onların hamısını ortaq məxrəc birləşdirir: başqa varlığa, ideyaya, dünyagörüşünə və dəyərlərə açıq olmaq, onlara hörmət etmək, bir şərtlə ki, o, insan həyatı, sağlamlığı və azadlığı üçün hər hansı təhlükə mənbəyi olmasın.

Tolerantlığın mahiyyətini və sərhədlərini təyin etmək üçün, onun əksi olan dözümsüzlüyü və ya intolerantlığı, onun formalarını və təzahür tiplərini təhlil etmək və dərinədən öyrənmək vacibdir. İntolerantlıq (lat. *intolerantia* - dözülməzlik, dözümsüzlük) elə bir əqidəyə və ideyaya əsaslanır ki, eqoizmin əsiri olan fərd, kollektiv və ya sosium öz əhatəsini, dünyagörüşü sistemini və həyat tərzini başqalarından yüksəkdə tutur, hər kəsin onu nümunə kimi qəbul etməsinə iddia edir və bu iddia fəvqəladə israrlı olur. Bu isə təkcə elementar həmrəyliyin yoxluğu demək deyil, həm də insanlarda neqativ stereotiplərə əsaslanan elə psixoloji haldır ki, o, başqasını fərqli görünməsinə, düşünməsinə, yaşamasına, hətta sadəcə mövcud olmasına görə qəbul etmək istəmir. Burada söhbət cəmiyyət və şəxsiyyət üçün təhlükəli olan məqamlardan, yəni üzdənirəq üstünlük və böyüklük kompleksindən, “mənəm-mənəmlik” formasında təzahür edən paranoyadan gedir. Bu vəziyyət bir fərdin psixoloji sərhədlərini aşaraq kollektiv xarakter alanda, daha təhlükəli olur, qatı millətçilik, faşizm, şovinizm, rasizm, ksenofobiya və etnosentrizm kimi təzahür edərək bəşəri dəyərlərə zidd olan forma alır. Bu kompleksin etnik səviyyədə reallaşdırılması soyqırım aktının gerçəkləşdirilməsi kimi bəşəriyyətə qarşı cinayətlə nəticələnir. İntolerantlıq hər hansı mübahisəli situasiyada inandırmaq, razılaşdırmaq, qəbul etmək kimi kompromis prinsipləri inkar edir, “yeganə silahından” - əzmək, yatırmaq və məhv etməkdən istifadə edir. Bu isə “özgə baxışların” daşıyıcıları olan digər insanların mövcud olmaq hüquqlarının əlindən alınması deməkdir. İntolerantlıq hər cür yeniliyə qarşı çıxır. O, ədəbsizlikdən və özgə təzahürə qıcıqlanmadan tutmuş, “başqalarının” metodiki və məqsədyönlü şəkildə məhv edilməsinə və etnik təmizləmə aktlarına qədər geniş diapazonda ifadə olunur [Шнирельман В.А 2010].

Dünyanın bütün qəhrəman xalqları kimi Azərbaycan xalqı da bu günlərə tarixin çox çətin və rəhimsiz sınaqlarından keçərək, milyonlarla qurbanlar və məhrumiyyətlər hesabına gəlib çatmışdır. Bu tarixdə şanlı qələbələr də olub, acı məğlubiyyətlər də, tərəqqi də olub, tənəzzül də, təntənə də olub, hüzn də. Lakin “azərbaycanlı” adlanan etnik-mədəni fenomen heç vaxt başqasının yurduna, evinə, malına və qismətinə göz dikməyib, qonşuya xor baxmayıb, özgənin haqqına qəsd etməyib. Azərbaycanlı ana öz övladını (oğlunu) tərbiyə edərkən, ona sülhsevər, sülhyaradan və mərhəmətli olmağı, münafişədən uzaq durmağı, ədalət, mərhəmət və xeyirxahlıq yolunu seçməyi tövsiyə edir. Onun qulağına rəqibinin, düşməninin adını və ya millətini pıçıldamır. Ona mərhəmətlə dolu laylalar və nəğmələr oxuyur. Bununla da onu şər və bəd əməllərdən mühafizə edir. Bu minvalla da özündə xeyirxahlıq və rəhm kodu daşıyan azərbaycanlı kişinin “mərhəmətli qəhrəman” obrazı formalaşır.

Azərbaycan milli xarakteri müxtəlif etnik-dini, linqvistik, əxlaqi-mənəvi dəyərlərin, mifoloji və sivil dünyagörüşünün, Şərqlə Qərbin, Avropa ilə Asiyanın ruhani və elmi-texniki nailiyyətlərinin sintezindən ərsəyə gəlmiş fenomendir. O, neqativ ünsürləri üzvi şəkildə həzm etmir. Azərbaycan mentaliteti, Azərbaycan milli xarakteri həmişə Şərqlə Qərbin arasında unikal körpü rolu oynamış və bu gün də oynayır.

XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycan milli xarakterinin ən mütərəqqi elementi olan tolerantlıq multikulturalizm siyasəti səviyyəsinə yüksəldi. Bu gün Azərbaycan tolerantlıq və multikulturalizm sferalarında əldə etdiyi zəngin tarixi təcrübəni təbliğ etmək və yaymaq məqsədi ilə beynəlxalq arenada BMT, İƏT, ATƏT, UNESCO, ISESCO, AŞ və digər təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan multikulturalizmi dünyada analoqları olmayan mədəni fenomendir. O, özündə tolerantlığın unikal formasını ifadə edir. Heç vaxt, nə aşkar, nə də gizli şəkildə Azərbaycan adlanan məkanda təmsil olunan digər xalqların, etnik qrupların və konfessiyaların assimilyasiyasını nəzərdə tutan tədbirlər həyata keçirmir. Əksinə, onların layiqli varlığı və inkişafı üçün münbit şərait yaradır.

Qarşılıqlı etibar və inam əsasında qurulmuş Azərbaycan multikulturalizmi ölkə ərazisində yaşayan bütün xalqların və etnik azlıqların Vahid Azərbaycan məfkurəsi altında əbədi və sarsılmaz birliyini nəzərdə tutur. Ölkəmizin iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında, Vahid Azərbaycan millətini təşkil edən bütün etnoslara bərabər imkanlar, hüquqlar və azadlıqlar verir. Azərbaycan multikulturalizmi Fransada, Rusiyada, Almaniyada və digər ölkələrdə mövcud olan və bir xalqın digər xalq və yaxud xalqlar üzərində etnik-siyasi qüdrətinə, mütəlak şəkildə titullaşmasına əsaslanan prinsipləri rəhbər tutmur.

Azərbaycan xalqının titullaşmış hissəsinin və milli azlıqların çoxunun mənşəyi haqqında mübahisələr bu gün də davam edir [Antonio Arnaiz-Villena.2017]. Xalqımızın genomları haqqında elmi tədqiqatlar da yalnız ilkin mərhələdədir [Алиева А.А.... 2018]. Bütün bunlara rəğmən bir həqiqət var ki, onun hər hansı tədqiqata, araşdırmaya, təhlilə və sübuta ehtiyacı yoxdur. Bu da Azərbaycan adlanan günəşli, nurlu və qonaqpərvər bir məmləkətdə bu torpağı canından çox sevən, igid, mərhəmətli və ekstratolerant insanların yaşamasıdır.

Ədəbiyyat

1. Алиев А.А., Ибрагимов А.Ш., Халилова И.С. Оценка разнообразия Y-ДНК среди азербайджанцев. Вестник Московского университета. Серия XXIII. Антропология. № 4, 2018 г., - с. 49-55.
2. Antonio Arnaiz-Villena et al. Origin of Azeris (Iran) according to HLA genes // International Journal of Modern Anthropology. - 2017. - № 10. - С. 115-138
3. Ксенофобия / Шнирельман В.А.// Крещение Господне - Ласточкины [Электронный ресурс]. - 2010. - С. 183. - (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю.С. Осипов ; 2004-2017, т. 16).
4. Толерантность / Гусейнов А.А. //Телевизионная башня -Улан-Батор. - М. :Большая российская энциклопедия, 2016. - С. 236-237. - (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю.С. Осипов ; 2004-2017, т. 32).

HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

Leyla Bəylərova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

The ideology of Azerbaijani nationalism is a powerful strategy that unites citizens who identify as Azerbaijani, regardless of their ethnicity. This ideology is based on national tradition, which collects historical experiences and expresses the wisdom and spiritual culture of the people. It serves as a spiritual bridge that passes on the rich historical experience of the people to future generations. The power of Azerbaijani nationalism lies in its ability to unite personal interests and inclinations with state policy and maintain the national-cultural identity of the people. National leader Heydar Aliyev played a significant role in promoting Azerbaijani nationalism and transforming it into an ideological guide for the organization of the national diaspora.

Key words: Heydar Aliyev; tolerance, multiculturalism, national tradition; national-moral values

Резюме

Идеология азербайджанского национализма - это мощная стратегия, объединяющая граждан, которые идентифицируют себя как азербайджанцы, независимо от их этнической принадлежности. Эта идеология основана на национальной традиции, которая собирает исторический опыт и выражает мудрость и духовную культуру народа. Она служит духовным мостом, передающим богатый исторический опыт народа будущим поколениям. Сила азербайджанского национализма заключается в его способности объединять личные интересы и склонности с государственной политикой и сохранять национально-культурную идентичность народа. Национальный лидер Гейдар Алиев сыграл значительную роль в продвижении азербайджанского национализма и превращении его в идеологическое руководство для организации национальной диаспоры.

Ключевые слова: Гейдар Алиев; толерантность, мультикультурализм, национальная традиция; национально-нравственные ценности

Azərbaycançılıq ideologiyası bir neçə amili özündə birləşdirən böyük bir strategiyadır. Azərbaycançılıq millətindən asılı olmayaraq, özünü azərbaycanlı sayan vətəndaşların həmrəyliyi

üçün möhkəm istinad mənbəyi, ideoloji bünövrədir. Dünya azərbaycanlılarının vahid ideya ətrafında birləşməsinə şərtləndirən tarixi-siyasi amillərin təsnifatını, xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquq və azadlıqlarının qorunması sahəsində dövlətin qarşısında duran vəzifələri, onların Azərbaycana münasibətdə üzərinə düşən mənəvi öhdəlikləri, habelə azərbaycanlı anlayışının sosial-fəlsəfi məzmununu müəyyənləşdirən konsepsiyadır. Milli-mənəvi, islami-əxlaqi, dünyəvi-humanitar dəyərləri, Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin dialoqunu, türkçülük və avropaçılıq meyillərini, tarixi təkamüldə varislik və tərəqqiçiliyi, ünsiyyət birliyini ahəngdar şəkildə ehtiva edən azərbaycançılıq ideologiyası məhz buna görə də müxtəlif coğrafi regionlarda, sosial-siyasi sistemlərdə, mədəni mühitələrdə formalaşmış diasporumuz üçün cəlbədidir.

Azərbaycançılığı şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri də milli ənənədir. Milli düşüncə sisteminin genetik qaynağı olan azərbaycançılığın inkişaf stimulyatoru da məhz ənənədir. Ənənə uzun əsrlərin sınağından keçərək tarixi təcrübəni yığır, xalqın müdrikliyi, onun mənəvi mədəniyyəti və s. elementlər bu anlayışda ifadə olunur. O, keçmişlə gələcəyi əlaqələndirir, etnokulturoloji mövcudluğu qoruyur. Bu ənənələr xalqın keçdiyi zəngin tarixi yolun mütərəqqi yaşam təcrübəsini özündə qoruyub saxlayır. Deməli, azərbaycançılıq ideologiyası həm də xalqın tarixən tapındığı mütərəqqi ənənələri gələcək nəsillərə ötürən mənəvi körpüdür. Azərbaycançılığın gücü, eyni zamanda, fərdi maraq və meyilləri dövlət siyasəti ilə birləşdirmək, xalqın milli-mədəni eyniyyətini qoruyub saxlamaq imkanları ilə ölçülür.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin vətən və xalq qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biri də milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi baxımından çox əhəmiyyətli olan azərbaycançılıq ideyasını irəli sürməsi, onu milli diasporun təşkilatlanması üçün ideoloji əmələ çevirməsidir. Ümummilli lider xarici ölkələrə səfərləri zamanı azərbaycanlılarla çoxsaylı görüşlər keçirmiş, xaricdə yaşayan soydaşlarımızı daim milli ideya ətrafında birləşməyə, təşkilatlanmağa, icmalar, milli cəmiyyətlər yaratmağa səsləmişdir. Ulu Öndər daim həmvətənlərimizi yaşadıkları ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etməyə, eyni zamanda, Vətənlə - doğma Azərbaycanla sıx əlaqə saxlamağa, bir an da olsun Azərbaycanı təmsil etdiklərini unutmamağa çağırmışdır. 1997-ci ildə Heydər Əliyev ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı Azərbaycan diasporu qarşısında çıxışında bu istiqamətdə əsas prinsipləri müəyyən etmişdir: "Siz düşünməyin ki, Azərbaycan bizim üçün nə edib, düşünün ki, biz Azərbaycan üçün nə etmişik. Onda Azərbaycan da irəli gedər, Azərbaycan diasporu da inkişaf edər... Harada doğulmağın fərqi yoxdur, əsas odur ki, sən azərbaycanlısan, Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin daşıyıcısısan" [İsmayıl Oğuztürk. 1998].

Bugün siyasi baxışlarından asılı olmayaraq, hamı etiraf edir ki, Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın istəyi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanda əldə edilmiş milli birlik respublikamızın ən qiymətli mənəvi-ideoloji sərvətlərindən biridir. Xalqın nəzərində bütöv, milli şəxsiyyət kimi təcəssüm olunan Heydər Əliyev dühası Azərbaycana ikinci rəhbərliyi dövründə vətəndaş sülhü və ümumxalq həmrəyliyi üçün möhkəmləndirilməsi xəttini davam etdirmiş, bu siyasi xətti özünün konkret addımları ilə kamil elmi-nəzəri konsepsiya səviyyəsinə qaldırmışdır.

1. Ulu Öndər özünə məxsus uzaqgörənlik və müdrikliklə ilk gündən xarici siyasətdə strateji hədəfləri düzgün müəyyənləşdirərək demişdir ki, müasir dövrdə hər bir dövlətin qüdrəti yalnız iqtisadi resurslarla deyil, həm də onun xaricdə formalaşdırdığı diaspor və lobbinin gücü ilə ölçülür. Bu sahəyə xüsusi diqqət yetirmədən xarici siyasətdə ciddi nailiyyətlər qazanmaq, habelə milli məsələlərin beynəlxalq müstəvidə qaldırılmasına nail olmaq mümkün deyil. Məhz bu səbəbdən də Azərbaycan hakimiyyəti son 10 ildə dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə nail olmaq üçün üzərinə düşən tarixi missiyanı məsuliyyətlə yerinə yetirməyə, bu sahədə sistemli və ardıcıl siyasət yeritməyə çalışmışdır. Xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızla çoxşaxəli münasibətlər qurmaq, onları ideoloji-siyasi müstəvidə silahlandırmaq və ümummilli mənafeələrə naminə səfərbər etmək Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir [İbrahimov Məhəmməd. 2002].

Bu sahədə dövlət siyasətinin məqsədi xaricdə yaşayan soydaşlarımızın milli özünə məxsusluğunu qorumaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycanla əlaqələrini genişləndirmək, habelə digər hüquqlarını reallaşdırmaqdan ibarətdir.

Multikulturalizm ölkədəki müxtəlif dinləri, etnosları bir ahəngə gətirmək, milli maraqlara uyğun onları inkişaf etdirməkdir. Ölkəmizin multikulturalizm sahəsindəki uğurları dünyaya yayılır.

Azərbaycanda azsaylı xalqlar, etnik qruplar çox sərbəst şəkildə adət-ənənələrini, mədəni irslərini yaşadır, inkişaf etdirirlər. Multikulturalizm Azərbaycan tarixi hadisədir. Qədimdən bizdə türk, ellin, zərdüştlik, xristian, eləcə də müsəlman mədəniyyətləri birgə inkişaf edib, müxtəlif etnoslar bir ailə kimi yaşayıblar və bugün də yaşayırlar. Bu, dünyaya nümunədir. Təsədüfi deyil ki, artıq bir sıra ölkələrdə ali məktəblərdə Azərbaycanın multikulturalizm modeli tədris olunur.

Mədəniyyətlərin harmoniyasını təmin etmək üçün dünyada böyük kulturoloji işlər aparılmalıdır. Multikulturalizmin açarı kulturologiyadır. Kulturologiya insanın həyat fəaliyyəti haqqında elmdir. Ölkədə mədəni insanların sayı nə qədər çox olsa, təhsil və elmin yardımıyla dünyada qüdrəti bir o qədər artır. Mədəni insanın beş göstəricisi var: bilik, bacarıq, mütəşəkkillik, mənəviyyət və yaradıcı fəaliyyət. Çox adam mədəniyyəti dar anlamda anlayır. Əslində isə insan fəaliyyətinin bütün sahələri mədəniyyətdir. Mədəni insan səviyyəsinə yüksəlməklə fərdlər çox nöqsanlardan qurtula biləcəklər. Çağdaş insanın mədəni olmağa gücü çatır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il ölkəmizdə “Multikulturalizm ili” elan etdikdən sonra insanlarımız nəinki öz daxilinə nəzər saldı, həmçinin öz keçmişinə bir daha diqqət yetirdi, dünyada hökm sürən müxtəlif prosesləri dəyərləndirdi və bir daha əmin oldu ki, vaxtilə multikulturalizm siyasi xəttinin sistemliliyini təmin edən Ulu öndər Heydər Əliyev uzaqgörənliyi ilə Azərbaycanın uğurlu gələcəyi üçün çox möhtəşəm, işıqlı bir siyasi platforma qurub.

2. Azərbaycan Respublikası çoxmillətli bir dövlətdir. Azərbaycanda müsəlmanlarla yanaşı, başqa dinlərə mənsub olan vətəndaşlar da yaşayır. Azərbaycan müstəqil, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azadlıq, hüquq imkanları verir [Sadiqov Rəşad. 2003]

Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzini olmuş, bu gün isə milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalqının zəngin multikultural keçmişi təkcə xalqımızın bugünkü tolerant yaşam tərzini deyil, həm də yaratmış olduğu ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi qaynaqlarda, sənədlərdə yaşayır.

Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüyün dövlət siyasəti səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin əsaslarını ölkənin qədim dövlətçilik tarixi və bu ənənələrin inkişafı təşkil edir. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti dövlətin tolerantlıq prinsiplərinə sadıq qalmasının bariz nümunəsidir. Multikulturalizm dövlət siyasəti olmaqla yanaşı, müasir Azərbaycan cəmiyyətində dəyişməz həyat tərzini kimi təzahür edir.

Ədəbiyyat

3. İsmayıl Oğuztürk. Heydər Aliyev: şəxsiyyət və fəaliyyət. Bakı: ADN, 1998.
4. İbrahimov Məhəmməd. Heydər Aliyev: dünya siyasətində başqıdır. Bakı: ADN, 2002.
5. Sadiqov Rəşad. Heydər Aliyev: dövlət və millət üçün hər şey. Bakı: AYİN, 2003.

MÜXTƏLİFLİYİN SİYASİ HARMONİYASI

**Səadət Cahangirova,
Pərvanə Cəfərova**

Bakı Slavyan Universitetinin Tibbi biliklərin əsasları və
Mülki müdafiə kafedrasının baş müəllimi

Summary

Two decades of the 21st century have already passed, during this period national-religious, economic and political relations in the world have become aggravated and the world is on the verge of global storms, and there is also activity among opponents of the values of tolerance and multiculturalism. Since ancient times, Azerbaijan, distinguished by tolerance and multiculturalism, has become the center of tolerance and multiculturalism in such a period-today.

National leader Heydar Aliyev has an exceptional historical role in protecting and developing the values of tolerance and multiculturalism in Azerbaijan. In this article, in this direction, the historical merit of the National Leader, as well as the great importance of these ideas, is studied and analyzed, and the implementation mechanism is explained.

At the same time, the article reflects the successful continuation by President İlham Aliyev of the national policy pursued by the National Leader by analyzing the history of the Azerbaijani people based on facts and wisely predicting future events.

Key words: Heydar Aliyev, multiculturalism, tolerance, religion, national values.

Резюме

Прошло уже два десятилетия 21 века, в этот период обострились национально-религиозные, экономические и политические отношения в мире, и мир стоит на пороге глобальных кризисов, а также наблюдается активность среди противников ценностей толерантности и мультикультурализма. С давних времен отличающийся толерантностью и мультикультурализмом Азербайджан, именно в такой период-сегодня стал центром толерантности и мультикультурализма. Общенациональному лидеру Гейдару Алиеву принадлежит исключительная историческая роль в защите и развитии ценностей толерантности и мультикультурализма в Азербайджане.

В настоящей статье изучается и анализируется историческая заслуга Общенационального Лидера в этом направлении, а также объясняется большое значение этих идей, и механизм реализации. В то же время в статье нашло отражение и успешное продолжение Президентом Ильхамом Алиевым национальной политики, проводимой Общенациональным Лидером путем анализа истории азербайджанского народа на основе фактов и мудрого предсказания будущих событий.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, мультикультурализм, толерантность, религия, национальные ценности.

"Hər bir insan üçün onun milli mənsəbiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!" Ulu öndər Heydər Əliyevin dilindən qoparaq milyonlarla azərbaycanlının mətbuat səhifələrində, ədəbiyyatda oxuduğu, həmçinin «Xəzər» tv-də «xəbərlər» proqramı başlanarkən hər gün səslənən və gündəlik həyatda da hamımızın eşitdiyi, bir neçə sətirdə yerləşməsinə baxamıyaraq, Azərbaycan xalqının tarixi təhlil edilərək və gələcəyi düşünülərək deyilmiş bu müdrik kəlamların böyüklüyü, respublikamızda və dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımız da daxil olmaqla biz azərbaycanlıları monolit birliyə səsləməsi baxımından onun əhəmiyyəti zaman keçdikcə daha da böyük məna kəsb etməkdədir.

Bu böyük bir tarixi həqiqətdir ki, uzun əsrlər boyu və hal-hazırda da ölkəmizdə islam dinindən başqa, xristian, yəhudi dinlərinə etiqad edən, demək olar ki, bütün dinlərə və etnik qruplara aid olan insanlar bir ailə kimi sülh, mehribanlıq, dostluq, qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamış və yaşamaqda davam edirlər. Azərbaycan dini və etnik müxtəlifliyi, çoxkonfessiyalı, çoxmillətli bir ölkə kimi məşhurlaşmış, bir çox ölkələrə nümunə ola bilən tolerant və multikultural bir ölkədir və bu bizim böyük sərvətimizdir.

Tolerantlıq - dini dözümlülük, yəni digər dini etiqadlara, inanclara, onların daşıyıcıları olan insanlara dözümlü yanaşma deməkdir və özündə insan hüquqları və vicdanı təcəssüm etdirir.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin tolerantlıq, multikulturalizm barədə dediyi bu fikir bütün zamanlar üçün ibrətamiz və aktualdır: "Tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O, həm insani münasibətlərin, həm insan cəmiyyətində gedən proseslərin, həm də dövlətlərarası, millətlərarası, dinlərarası münasibətlərin bir çox cəhətlərinə aiddir. O, təkcə dinlərin bir-birinə dözümlülüyü deyil, həm də bir-birinin adətlərinə, məənəviyyatına dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir" [Simuzər Sultan qızı Məmmədova. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC). "Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli". <https://www.researchgate.net/>].

Multikulturalizm - ingilis dilindən tərcümədə "çox mədəniyyətlik" deməkdir.

Multikulturalizm- hər hansı bir ölkədə və yaxud planetimizdə məskunlaşaraq yaşayan müxtəlif millətlərə və dinlərə məxsus, eləcə də müxtəlif inancların daşıyıcıları olan insanların mədəni müxtəlifliklərinin mühafizə olunaraq, inkişaf etməsinə, azsaylı xalqların dövlətlərinin milli mədəniyyətinə inteqrasiyası deməkdir.

Multikulturalizm modeli dedikdə, bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc yanaşı yaşaması və öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Azərbaycanın keçmişini təhlil edib gələcəyini proqnozlaşdıran Ümummilli Lider Heydər Əliyev multikultural dəyərlərə sərvət kimi yanaşmış və buna yüksək qiymət vermişdir:

“...Azərbaycanın çoxmillətli, tolerant ölkə olması bizim böyük sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumık da, başqası da – bütün-lükdə hamısı azərbaycanlıdır. “Azərbaycan” sözü bizi həmişə birləşdirib”.[Əliyev V. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. ”Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, 2016].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların məhz bir yerdə, məhz azərbaycanlı olaraq dünya üçün daha böyük dəyər kəsb etməsi nəzərə alınmaqla irəli sürdüyü bu fikri həm dünən, həm bu gün böyük əhəmiyyətə malik olub, həm də zaman keçdikcə danılmaz bir həqiqətə çevrilməkdədir. Ümumilliyə lider Heydər Əliyev məhz belə bir məntiqdən çıxış edərək Azərbaycanın çoxmillətli dövlət olaraq milli siyasətinin əsas proqramını müəyyən etmişdir: “...Respublikamızın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olar”. “Mən görüşlərimi milli azlıqların nümayəndələri ilə görüş adlandırmaq istəməzdim. Bu, Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının nümayəndələri ilə görüşdür”. “Azərbaycanın varı, dövləti, təkcə, onun pambığı, yeraltı, yerüstü sərvətləri deyil, onun ərazisində yaşayan xalqlarıdır”.

13 avqust 2001-ci il tarixdə Ulu Öndərin verdiyi bəyanatda böyük uzaqgörənliklə bildirdiyi aşağıdakı fikirlər gələcəkdə də aktuallığını saxlayacaqdır: “Biz istəyirik ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar həmin ölkələrin vətəndaşı kimi, istədikləri kimi yaşasınlar. Ancaq heç vaxt öz milli köklərini, milli mənsubiyyətlərini itirməsinlər. Bizim hamımızı birləşdirən bu amil birdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı yaşatmalıyıq”.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunması istiqamətində atılmış ən mühüm addımlardan biri multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq (dözümlülük) prinsipinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində-“Bərabərlik hüququ” (maddə 25, bənd 3), “Milli mənsubiyyət hüququ” (maddə 44, bəndlər 1, 2), “Ana dilindən istifadə hüququ” (maddə 45, bəndlər 1, 2) və başqa maddələrində aydın şəkildə təsbit edilməsidir.

Azərbaycanda xristianlıq özünün pravoslavlıq, katoliklik və protestantlıq qolları, habelə müxtəlif sektant icmaları - xristianlığın bir qolu kimi Katolisizmə aid olan Bakıda Roma Katolik, həmçinin Protestantlıq icması və kilsələri ilə təmsil olunmuş və hazırda Azərbaycanda rus və gürcü pravoslav, Alban-udin kilsələri fəaliyyət göstərir. Bundan başqa Azərbaycanda üç yəhudi icması – dağ, əşkinazi yəhudilər və gürcü yəhudiləri icmaları, mədəniyyət mərkəzləri mövcuddur və Bakıda yeni yəhudi sinaqoqu da açılmışdır. [<https://azerbaycan.az/releted/>].

Multikulturalizm dövlət siyasəti olmaqla yanaşı, müasir Azərbaycan cəmiyyətində dəyişməz həyat tərzini kimi təzahür edir. Azərbaycanda olan tolerant və multikultural reallığın təkcə azərbaycanlıların deyil, xarici ölkə alimlərinin, görkəmli elm xadimlərinin, siyasət nümayəndələrinin, həmçinin tələbələrin gözü ilə dünyaya təqdim edilməsi də müsbət ənənəyə çevrilməkdədir. “Azərbaycan multikulturalizmi fənninin xaricdə və ölkə universitetlərində tədrisi” layihəsi çərçivəsində hazırda dünyanın 13, Azərbaycanın 28 nüfuzlu ali təhsil ocağında Azərbaycan multikulturalizmi tədris edilir. [Sevda Axundova, 2019].

Tolerant və multikultural xalqımızın birliyini saxlayan Azərbaycançılıq ideyası düşmənlərimizi, rəqiblərimizi çox narahat etmiş və zaman-zaman birliyi pozmağa, ideoloji gərginlik yaratmağa çalışsalar da buna nail ola bilmədilər. 44 günlük Vətən müharibəsində bunun bariz nümunələrini bir daha gördük. Ermənistanın Azərbaycana düşmən qüvvələri Azərbaycanda yaşayan xalqların birliyini pozmaq, azərbaycançılığa zərər vurmaq məqsədi ilə böyük cəhdlər göstərsə də, amma buna nail ola bilmədilər. Ölkəmizdə uzun illərdən bəri mehriban bir ailə kimi yaşayan talışlar, ləzgilər, tatlar,

kürdlər, yəhudilər, ruslar və digər xalqların çox sayda nümayəndələri həm sözdə, həm fədakar əməyi ilə, həm də silaha sarılaraq ön cəbhədə düşməyə layiqli cavab verərək Azərbaycanımızı müdafiə etdilər. Həmçinin Azərbaycan xalqının milli dəyərlərinə qəsdə cəhd edən daxildə Əlikram Hüm-mətovun simasında təmsil olunan pozucu qüvvələr respublikanını cənub regionunda baş qaldırdıqda həmin regionda yaşayan əhali buna qətiyyətlə **yoxx** deyərək və Ulu Öndərin milli birliyi qorumaq çağırışına yekdilliklə səs verərək belə cəhdlərin qarşısının alınmasında fəal iştirak etmişdir.

Ulu Öndərin belə bir fikri də çox ibrətamiz olub, Azərbaycan xalqının birliyinə xidmət edir: “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirib” (Simuzər Sultan qızı Məmmədova. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC). “Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli”. [<https://www.researchgate.net>] .

Bu gün Azərbaycanın hansı regionunda, coğrafi cəhətlərinə görə cənub, qərb, şimal və yaxud şərqdə yaşamasından, hansı dini etiqadın, inancın sahibi olmasından, hansı müəssisədə, təşkilatda, təhsil ocağında işləməsindən, azərbaycanlı, rus, ləzgi, avar, kürd, talış, yəhudi, udin, kumık və digər millətlərə və ya etnik qruplara mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir insanın rahat, dinc şəraitdə mehriban yaşaması və fəaliyyət göstərməsi üçün bütün insanı şərait yaradılmış və bunun qanun tərəfindən qorunması təmin edilmişdir. Bütün bunlar isə Ulu Öndər Heydər Əliyevin tarixi həqiqətlər nəzərə alınmaqla hazırlayaraq həyata keçirdiyi milli siyasətin uğurla nəticələnməsinin bariz nümunəsidir.

Azərbaycan xalqında böyük əminlik yaradan bir hal da ondan ibarətdir ki, multikultural ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində Ulu Öndər tərəfindən həyata keçirilən siyasi istiqamət onun layiqli davamçısı Respublikanın Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Onun çox böyük müdrikliklə dediyi: “Siz qonşunuzdan milliyyətini, kilsədə, sina-qoqda və ya məsciddə ibadət etməsini soruşmadan onunla yanaşı yaşamalısınız. Yalnız bu halda potensial riski azalda bilərik” [Şirxan Adıgözəlov. Beynəlxalq mühəndislik akademiyasının həqiqi üzvü, hüquq elmləri doktoru. “Heydər Əliyev və azərbaycanda multikulturalizm siyasəti.” [<https://www.elibrary.az> 2016] -kəlamları xalqı birliyə səsləyir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev V. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. “Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azərnaşr, 2016.
2. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015 .
3. Müasir Azərbaycanda dinlər. <https://azerbaycan.az/releted>.
4. Sevdə Axundova. Bakı Slavyan Universitetinin “Azərbaycan multikulturalizmi və ölkəşünaslıq” kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru. «Azərbaycan multikulturalizm və tolerantlığın mərkəzidir» 20.04.2019.
5. Simuzər Sultan qızı Məmmədova. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC). “Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli”. <https://www.researchgate.net> .
6. Şirxan Adıgözəlov. Beynəlxalq mühəndislik akademiyasının həqiqi üzvü, hüquq elmləri doktoru. “Heydər Əliyev və azərbaycanda multikulturalizm siyasəti.” <https://www.elibrary.az> jurnal 2016.

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ ƏSASI

Səidə Dadaşova

Kürdəmir rayonu M.Əzimov adına Atakişili kənd tam orta məktəbinin tarix müəllimi

Summary

Historically, Azerbaijan has been one of the places where multifarious languages, religions and cultures evolved unrestrainedly. The conservation of tolerance and multiculturalism at the state level in our country was further strengthened with the return of the great leader Heydar Aliyev. Tolerance and multiculturalism have become one of the

main directions of state policy. Today, cultural diversity has become a way of life in all regions of our country. Heydar Aliyev was always an absolute defender of the idea of national unity. President Ilham Aliyev also pays special attention to the transformation of tolerance and multiculturalism into state policy and the way of life of society.

Key words: *tolerance, multiculturalism, national unity, state policy, culture.*

Резюме

Исторически Азербайджан был одним из богатых в национально- духовном плане мест, где свободно развивались различные языки, религии и культуры. Сохранение толерантности и мультикультурализма на государственном уровне в нашей стране ещё больше укрепилось с возвращением к власти великого лидера Гейдара Алиева. Толерантность и мультикультурализм стали одним из основных направлений государственной политики. Сегодня культурное разнообразие стало образом жизни во всех регионах нашей страны. Гейдар Алиев всегда был абсолютным защитником идеи национального единства. Глава государства Ильхам Алиев также придаёт особое значение превращению толерантности и мультикультурализма в государственную политику и образ жизни общества.

Ключевые слова: *толерантность, мультикультурализм, национальное единство, государственная политика, культура*

Hər bir cəmiyyətin möhkəm inkişafı və formalaşması onun fərdlərinin düşüncə istiqamətlərindən asılıdır. Təhsil cəmiyyətin onurğa sütunu olsa da, cəmiyyətlərin integrasiyası, inkişafı üçün tolerant düşüncənin mövcudluğu ətraf aləmə qarşı immun sistemini formalaşdırır. Tolerantlıq həm psixoloji, həm sosioloji, həm də kulturoloji məna və məzmun kəsb edir, mütləq qarşılıqlı ünsiyyət və əlaqələrdə özünü büruzə verir. Tolerant düşüncə tərzı cəmiyyətin tarixi inkişafının məhsulu, müxtəlif mədəniyyət və lokal insan birliklərinin birgə yaşayışının nəticəsidir. [R. Aslanova. 2011].

Ətrafımızdakı hər hansı bir fikrə, həyat tərzinə, başqa cür olmaq istəyinə dözümlülük nümayişi, təbii ki, yaşadığımız mühitdən, o mühiti formalaşdıran idarəçilikdən və liderdən asılıdır. Azərbaycanda tolerantlığın və multikulturalizmin dövlət səviyyəsində qorunub saxlanması ulu öndər H.Əliyevin II hakimiyyəti dövründə daha da möhkəmləndi, tolerantlıq və multikulturalizm dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrildi. Onun 2001-ci ildə Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının Birinci Qurultayında çıxışı, bu günkü Azərbaycanın formalaşmasının onun məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi olduğunu deməyə əsas verir. Dünyanın fərqli məkanlarında yaşayan azərbaycanlılara olduğu məkanı mənimsəyib, amma milli köklərinə hər zaman sadıq qalması məsləhət bilərkən, bu düşüncənin eyni zamanda Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlara da şamil edildiyini həm konstitusiyada, həm də onların real yaşayışlarında görmək olur. Azsaylı millətlərin nümayəndələrinin müxtəlif icmalarda birləşməsi, öz dilini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini nəinki yaşatmaq, həmçinin inkişaf etdirmək fərsətlərinin geniş olması, heç bir dini və milli ayrı-seçkiliyə məruz qalmadıqları dünyaya örnək bir nümunədir. İnsan hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq, gərək öz milliliyini qoruyub saxlasın. Dünyada eyni zamanda da assimilyasiya prosesi var. İnsanlar gərək yaşadıkları ölkədə o şəraiti mənimsəyərək, orada özləri üçün yaxşı mövqelər tutsunlar. Ancaq daim öz milli-mənəvi dəyərlərinə, milli köklərinə sadıq olsunlar. Bizim hamımızı birləşdirən məhz bu amillərdir. Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir [Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. 2015]

Müasir dünyada hər bir xalqın mədəniyyətində multikulturalizmin iki fəlsəfi mənası vardır ki, biri birlik, digəri isə müxtəliflik kimi qəbul edilir. Azərbaycanın mədəni müxtəlifliliyi “azərbaycançılıq” ideologiyasının əsasında formalaşmışdır. Bu ideologiya mədəniyyətimizin bütün xüsusiyyət və komponentlərini özündə ehtiva edir. Ümummilli Lider bu ideologiyada mədəni müxtəlifliliyin əsaslarını xüsusi olaraq vurğulayıb [“Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları”. 2021] H.Əliyev ilk dəfə olaraq multikulturalizmi azərbaycançılıq ideyasının tərkib hissəsi kimi təqdim etdi.

Məlumdur ki, yüksək tolerantlıq ilk növbədə yüksək mədəniyyətin təzahürüdür. İnsanlarda belə bir mədəniyyətin formalaşdırılmasına erkən yaşlarından başlamaq lazımdır. Ölkəmizdə yetişməkdə olan nəslin təhsil və maariflənməsində, müasir elmi-pedaqoji konsepsiyalar daxilində biz ünsiyyət mədəniyyətini, dini dözümlülük və əməkdaşlıq mədəniyyətini formalaşdırmağa cəhd göstəririk və ümumən desək, buna nail oluruq. Bunu demək çox asandır. Lakin gerçəkləşdirmək kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. [Aslanova R., 2011]. H.Əliyev hər zaman milli birlik ideyasının mütləq

müdafiəçisi idi. Hər bir milliyyətə mənsub insanlara hörmət və məhəbbəti ona mürəkkəb problemlərin həllində kömək olurdu.

Tolerantlıq H.Əliyev şəxsiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi idi. Onun siyasi fəaliyyətində bu özünü bariz şəkildə göstərmişdir. Nəinki Azərbaycan ərazisində, ümumiyyətlə, dünyanın istənilən məkanındakı proseslərdə. Bir dəfə Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosuna Türkiyə rəhbərliyi adından bolqar hakimiyyət orqanlarının türkləri öz ad və familyalarını zorla dəyişməklə bağlı bir etiraz məktubu daxil olmuşdu. Siyasi Bürodə məktubu oxuyan Qorbaçov deyir: “Bu Bolqarıstanın daxili işidir və biz müstəqil dövlətin daxili işlərinə qarışa bilmərik” və gündəlikdə duran digər məsələlərin müzakirəsinə keçmək istəyir. Birdən H.Əliyev buna qarşı çıxır və deyir: “Macarıstan və Çexoslovakiyadakı hadisələri biz nədənsə onların daxili işləri hesab etmədik. Söhbət bolqar türklərinə qarşı zorakılıqdan getdikdə biz nədənsə bunu “onların daxili işi” hesab etdik. Belə bir ikili standart bizə yaraşarmı?”. [YAP İcra Katibliyi. 2004. səh.145].

Ümummilli liderimiz hər zaman xalqlar arasında mehriban qonşuluğa, dini və etnik dözümlülüyü inkişaf etdirməyə, dillərin, dinlərin, xalqların ənənələrinin harmoniyasına önəm vermişdir ki, bunun mühüm nəticəsi göz önündədir. Respublikanın müxtəlif rayonlarında kompakt yaşayan azlıqların öz dillərində təhsil alması, öz dillərində dərsliklər çap edilməsi, qəzetlər buraxılması, radioda və televiziyaada efir vaxtları verilməsi, milli azlıqlar tərəfindən yaradılmış mədəniyyət mərkəzlərinin dövlət tərəfindən müdafiə olunması onların hüquqlarının qorunması sahəsində ardıcıl və məqsədyönlü siyasətin davam etdiyinə təsdiqdir. Azərbaycan əhalisinin tərkibində 20-dən artıq xalq, milli azlıq, etnik qruplar yaşayır ki, onlar da müxtəlif dil qruplarına aiddir. Burada elə milli azlıqlar vardır ki, onlar sayca cəmi bir neçə min nəfəri özündə birləşdirir və kompakt olaraq yalnız bu ölkədə yaşayır. Bu etnik qruplardan hər hansı birinin itirilməsi əslində bütün bəşəriyyət üçün əvəzsiz itki olardı. Belə bir təhlükə onlar üçün Azərbaycanda varmı? Bir sıra beynəlxalq təşkilatlar öz sənədlərində qeyd edirlər ki, azərbaycanlıların onlarla bərabər bir torpaqda yaşayan xalqlara qarşı tolerantlığı etalon hesab edilə bilər.

Tolerantlıq hər bir insana heç bir diskriminasiya olmadan iqtisadi və sosial inkişaf imkanı yaradılmasını tələb edir. Müqəddəs islami dəyərlərdən bəhrələnib, qarşılıqlı hörmət, faydalı ünsiyyət və sarsılmaz əməkdaşlığa söykənən tolerantlıq Azərbaycanda çox qədim tarixi köklərə və zəngin ənənələrə malikdir. XII əsrdə dahi Nizami öz məşhur “Xəmsə”sində 30-dan çox millətə mənsub zəngin obrazlar silsiləsi yaradıb. Bu gün bəzi dövlətlərin öz ölkələri daxilində tolerantlıq mühiti yaratmaq üçün yollar axtardıqları bir dövrdə Azərbaycanda tolerantlığın sarsılmaz təməl sütunlarına söykənib, dərin dayaqlara istinad etdiyi, gündəlik həyatı reallığa çevrilib ölkəmizdə hakim mövqə tutması dünyanı heyratə salıb.

H.Əliyev isə 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının yaradılmasına təşəbbüs göstərərək respublikamızda milli-mənəvi tolerantlığın, multikulturalizmin daha da inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi baza təşkilini təmin etdi. Konstitusiyamızın “Azərbaycan dövləti” adlı 7-ci maddəsində dövlətimizin demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublika olması, “Din və dövlət” adlı 18-ci maddəsində respublikada dinin dövlətdən ayrı olması və bütün dini etiqadların qanun qarşısında bərabərliyi, “Bərabərlik hüququ” adlı 25-ci maddəsində isə irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verilməsi öz əksini tapmışdır. Konstitusiyanın 44-cü maddəsinə əsasən, hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır və heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz [Xalq qəzeti. 2016. səh. 3].

Digər dini fikir və düşüncəyə hörmət, onlara dövlət qayğısını önə çəkən H.Əliyevin bu istiqamətdə gördüyü işlərin nəticəsi idi ki, Roma Papası II Pavel 2002-ci ilin may ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şəxsi dəvəti ilə respublikamıza rəsmi səfərə gəldi. Ali katolik dini xadim özünün 23 illik pontifikatında ilk dəfə olaraq şəhər mehmanxanasında qaldı. Bu Azərbaycanda təhlükəsizliyin və sabit həyatın olmasına Papa tərəfindən bir hörmət və sayğı işarəsi idi. O, Bakıda katolik məbədinin bünövrəsinə ilk daşı qoyarkən qeyd etdi: “Azərbaycan üç müxtəlif dinin mehribancasına yaşadığı nadir ölkədir, bu dini dözümlülük nöqtəyi-nəzərindən sabit cəmiyyətdir”.

Azərbaycanda yaşayan hər bir millət özünə ehtiram, hörmət, dəyər verilməsini təqdirlə qarşılayır və bunu unutmur. Onların Azərbaycandan kənarda fəaliyyətini izləyərkən tolerantlıq ənənəsinin yaratdığı təsiri çox asanlıqla müşahidə etmək olur. 1997-ci ildə ABŞ-dakı yəhudi təşkilatları prezidentlərinin konfransı təşkilatı adından H.Əliyevin şərafinə rəsmi qəbulun təşkili belə maraqlı məqamlardandır. Ümummilli lider burada çıxışında bu hörmətə öz rəğbətini bildirmişdir: “Azərbaycan həmişə çoxmillətli bir ölkə olubdur.. Biz heç vaxt Azərbaycanı təkmillətli bir dövlətə çevirmək fikrində olmamışıq. Azərbaycanda yəhudilər də çox qədim dövrdən indiyədək yaşamışlar və yaşayırlar. Son illər sərhədlər açılandan, insanlara sərbəstlik veriləndən sonra yəhudi millətindən olan Azərbaycan vətəndaşlarının bir qismi başqa ölkələrə getmişlər. Ancaq biz bilirik ki, onlar Azərbaycanı heç vaxt unutmamışlar, xalqımızın ənənələrini o ölkələrdə yayırlar, təbliğ edirlər. İsraildə böyük bir Azərbaycan icması təşkil ediblər. Hətta orada Bakı adını daşıyan küçələr, restoranlar, çox gözəl müəssisələr vardır.” [Azərbaycan Respublikası dini qurumlarla iş üzrə Dövlət Komitəsi. 2015].

Ölkə başçısı İlham Əliyev tolerantlığın və multikulturalizmin dövlət siyasətinə və cəmiyyətin həyat tərzinə çevrilməsinə xüsusi önəm verir: “Tolerantlıq artıq ölkəmizin vizit kartına çevrilib. Azərbaycanda milli və dini dözümlülüyün, tolerantlığın yüksək səviyyədə olması faktıdır və bu, bizim güc mənbəyimizdir”. Azərbaycan Prezidentinin müvafiq fərmanları əsasında ölkəmizdə məhz dini, milli və multikultural məsələlərə daha diqqətlə yanaşmaq və bu istiqamətdə sistemli siyasət həyata keçirmək məqsədi ilə 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır.

Bu gün Quba rayonunda Xınalıq, Buduq, Qriz, Xapit kimi, Qəbələ rayonunda Nic kimi, İsmayilli rayonunda Lahıç, İvanovka kimi, Zaqatala rayonunda Katex, Əliabad kimi, Lerik rayonunda Qosmolyan kimi azsaylı xalqların yaşayış məskənləri açıq səma altında canlı etnoqrafik muzeylərdir. Qarabağ müharibəsi dövründə Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların Vətən uğrunda azərbaycanlılarla yanaşı erməni işğalçılarına qarşı qəhrəmanlıqla mübarizə aparıb, şəhidlik zirvəsinə yüksəlməsi və qazi olmaqları bu ənənənin bariz nümunəsidir. Ölkəmizdə olan multikulturalizm və tolerantlıq ənənələri onlara Azərbaycanı həqiqi vətən məhəbbəti ilə sevmək şansı vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Aslanova R. Müasir dövlət və dövlətşünaslıq elmi. Bakı: Azər nəşr, 2011.
2. Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla iş üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən hazırlanıb. “H.Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər)”. Bakı: “Elm və təhsil”, 2015.
3. “Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları” seriyası II kitab: Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və ictimai-publisistik qaynaqları. Bakı: «RS Poliqraf» MMC, 2021.
4. Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. 2015, №4(52). Bakı: DİA-nın nəşriyyatı, 2015.
5. Xalq qəzeti. 2016, 8 may.
6. “H.Əliyev irsi Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası”. Bakı: Azərbaycan, 2006.
7. Heydər Əliyev- Ümummilli lider. Bakı: Azərbaycan, 2004.

ПОЛИТИКА ТОЛЕРАНТНОСТИ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Наргиз Ахмедова

АГПУ, старший преподаватель кафедры
педагогика дошкольного образования

Xülasə

Tarixən azərbaycanlıların həyat tərzinə xas olan multikulturalizm və tolerantlıq bu gün milliyyətindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyatının ayrılmaz xüsusiyyətlərinə çevrilib. Və bu prosesin həyata keçməsinə əsas rol Ulu öndər Heydər Əliyevin tolerantlıq və multikulturalizm siyasətinə aiddir. Azərbaycan zəngin mədəni-mənəvi irsə, tolerantlıq ənənələrinə malikdir və bu gün bu həqiqət beynəlxalq aləmdə tanınır. Multikulturalizm modeli öz mədəni xüsusiyyətlərini və həyat tərzini rəsmi şəkildə ifadə etmək, qorumaq və qorumaq hüququna malik olan müxtəlif etnik-mədəni icmaların bir dövlətin sərhədləri daxilində dinc yanaşı yaşaması deməkdir. Dövlət siyasətinə çevrilmiş multikulturalizm müasir Azərbaycan cəmiyyətində dəyişməz həyat tərzini kimi özünü büruzə verir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin

qorunub saxlanması sahəsində həyata keçirilən siyasi kurs Prezident İlham Əliyev tərəfindən inamla davam və inkişaf etdirilir. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: “Millilik hər bir insan üçün qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam! Bu sözlər bu gün ölkəmizin hər bir vətəndaşı üçün həyat formuluna çevrilib.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, tolerantlıq, multikulturalizm, azərbaycançılıq anlayışı, Azərbaycan xalqı.*

Summary

Multiculturalism and tolerance, historically characteristic of the lifestyle of Azerbaijanis, have today become integral features of the daily life of every citizen of the state of Azerbaijan, regardless of nationality, language and religion. And the main role in the implementation of this process belongs to the policy of tolerance and multiculturalism of the great leader Heydar Aliyev. Azerbaijan has a rich cultural and spiritual heritage, traditions of tolerance, and today this fact is recognized in the international world. The model of multiculturalism means the peaceful coexistence of different ethnic-cultural communities within the borders of a state with the right to officially express, protect and preserve their cultural characteristics and ways of life. Multiculturalism, which has become a state policy, manifests itself as an unchanging way of life in modern Azerbaijani society. The political course implemented in the field of preservation of the multicultural traditions of the Azerbaijani people under the leadership of Heydar Aliyev is confidently continued and developed by President İlham Aliyev. National leader of our people Heydar Aliyev said: "Nationality is a source of pride for every person. I have always been proud and am still proud today that I am an Azerbaijani!" These words have become a life formula for every citizen of our country today.

Key words: *Heydar Aliyev, tolerance, multiculturalism, the concept of Azerbaijanism, the Azerbaijani people.*

Азербайджанский мультикультурализм и толерантность азербайджанского народа играет незаменимую и весомую значимость в комплексе взаимодействия государственных, политических и общественных институтов, тем самым предоставляя развития демократического пути в стране. Азербайджанская Республика, расположенная на стыке цивилизаций, всегда являлась территорией, на которой гармонично сосуществовали разные, дополняющие друг друга и вместе образующие единое целое культуры. Иными словами, излагая современной терминологией, наша страна (страна не модель) одна из блестящих в мире моделей мультикультурализма. Азербайджан смог стать родной матерью для всех представителей этнических и культурных многообразий, проживающих на её территории, относясь ко всем с одинаковой заботой и любовью. Азербайджан – уникальная страна, в которой разные народы, культуры и религии сплочились в уникальную общность, которая не знает столкновений и дискриминаций на этнической или же религиозной почве. [под. ред. К. М. Абдуллаева.2016.]

Широкое и фундаментальное понятие «толерантность» является великим наследием азербайджанского народа, выработанное на протяжении долгих веков. Предполагается, что понятие «толерантность» – это про «терпеть», про «учить наших детей терпимости». Но данная трактовка совершенно не имеет ничего общего с толерантностью. Толерантность, как активная гражданская позиция, является «искусством жить в мире различий». Толерантности невозможно научить, давая правильные ответы, а лишь можно донести своим примером. Ни для кого не секрет, что фигура учителя является исключительно важной в жизни каждого человека. Учителем, который просветил и напутствовал азербайджанский народ, является общенациональный лидер Гейдар Алирза оглу Алиев. Его слова о том, что азербайджанский народ сам по себе, по своей природе, по своему характеру обладает высоким чувством толерантности, являются наилучшей характеристикой азербайджанского народа. На сегодняшний день на территории нашей страны проживает большое количество народов, которые имеют возможность развивать свою национальную культуру, свой язык и исповедовать свою религию. «Многонациональный состав населения Азербайджана – наше богатство, наше преимущество. Мы дорожим им и сохраним его» - подчёркивал наш общенациональный лидер Гейдар Алиев. Разрабатывая свою весомую и историческую концепцию для нашей страны, великий лидер Гейдар Алиев взял за основу ценность, выработанную нашим народом, а именно наличие исторической особенности - высокого чувства толерантности у азербайджанского народа. Благодаря таким качествам как всенародный авторитет, ученость и мудрость, которыми обладал наш общенациональный лидер Гейдар Алиев, наша страна стала сильным, экономически развитым и процветающим государством, она стала Родиной всех населяющих ее территорию наций и народов. Великий лидер Гейдар Алиев считал, что все

народы живущие на нашей территории азербайджанцы, лезгины, аварцы, курды, талыши, удины, кумыки, и все другие – все вместе являются азербайджанцами. Главную и решающую роль в объединении всех граждан под единым знаменем сыграла концепция азербайджанства, созданная Гейдаром Алиевым и закрепленная в Конституции Азербайджанской Республики, которая создала условия для обеспечения сохранности многонациональной и многокультурной среды в нашей стране. Атмосфера толерантности, уважение к представителям народов, проживающих на территории нашей страны и мультикультуральный характер общества признаны в качестве приоритетных направлений политики Азербайджанского государства, и были возведены в ранг политических и правовых принципов благодаря политической прозорливости, дальновидности и гениальности нашего общенационального лидера.

Господствующая в нашей стране атмосфера толерантности, не раз упоминающийся лидерами мировых религий, известными политическими деятелями, а также деятелями литературы и искусства, является также свидетельством успешности азербайджанской модели мультикультурализма.

На сегодняшний день успех политики мультикультурализма в нашей стране является примером для многих стран мира и следует отметить, что данная политика стала основной чертой политического облика Азербайджана. Именно этого хотел и к этому стремился политический основоположник азербайджанского мультикультурализма великий лидер Гейдар Алиев.

Гейдар Алиев всегда уделял особое внимание вопросам национальной, межрелигиозной гармонии, урегулированию государственно-религиозных отношений, а его гениальная идеология азербайджанства способствовала достижению множества успехов в нашей стране [Нестеров А. Г. 2016].

Общенациональный лидер Гейдар Алиев, считавший многонациональный состав населения нашей страны нашим достоянием, благодаря своей политики мультикультурализма спас нашу страну от угрозы расчленения, ослабления, разоблачения намерений, желавших создать религиозную и национальную дискриминацию. Великий лидер считал толерантность проявлением высокой культуры и на примере Азербайджана превратил в феномен такие общечеловеческие ценности, как толерантность и мультикультурализм.

Великий лидер указал нам самый верный путь, который в современный период успешно продолжает Президент Ильхам Алиев. Сегодня Азербайджан достойно показывает всему миру возможность реализации общества, основанного на гармонии религиозно-культурного разнообразия, продолжая свою историческую роль духовного моста между различными цивилизациями. Наша страна, опираясь именно на эту духовную роль, стала примером, владеющей силой распространения успешных идей во всем мире. Выступая в роли распорядителя президент Азербайджана Ильхам Алиев, являясь активным пропагандистом идей мультикультурализма, опирается на традиционное национальное, историческое наследие нашего народа. Мультикультурализм является образом жизни в Азербайджане.

Следует отметить, что также особая роль в укреплении межкультурных связей и установление атмосферы толерантности в стране принадлежит Фонду Гейдара Алиева и его президенту Мехрибан ханум Алиевой.

Литература

1. Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма / под ред. К. М. Абдуллаева. Баку: Mütərcim, 2016. - 272 с.
2. Нестеров А. Г. Россия, Европа, Азербайджан: опыт политики мультикультурализма // Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun materialları (2- 3 oktyabr 2014-cü il). 1 cild. Bakı : Sərg-Qərb, 2016.

AZƏRBAYCANDA AZSAYLI XALQLARA MÜNASİBƏTDƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI

Ayna Əlixanova

Bakı Slavyan Universitetinin

Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının müəllimi

Summary

In Azerbaijan for centuries, a national-cultural diversity environment was formed, and representatives of different nationalities lived in conditions of mutual understanding, peace, and intercultural dialogue. Tolerance, mutual respect as we examine these high moral relations based on honor and respect, we witness the preservation of these values in all times and centuries. Because today in the world, this high human moral norm, which is so-called multicultural attitude, has been a way of life passed down from generation to generation with the blood memory of our people.

If we review the history of Azerbaijan, we will see that they make up 90% of the population of our republic. Apart from the Azerbaijanis, the formation of this ethnic group has been different for centuries. Minority peoples, ethnic and national groups participated. Among them are Turks, Tatars, Meskheti Turks belonging to the Turkic branch of the Altai family, as well as Indo-European (Tats, Talysh, Mountain Jews, Kurds), Caucasian (Udis, Lezgi, Avars, Sakhurs, Budugs, Ingiloi, Griz, Khinalyks), Slavic (Russians, Molokans, Ukrainians) have representatives of language groups."

Key words: *Azerbaijan, multicultural, national, heritage, people, state, Jewish, minority, nation, mountain Jews, native, language.*

Резюме

В Азербайджане на протяжении веков формировалась среда национально-культурного разнообразия, представители разных национальностей жили в условиях взаимопонимания, мира, межкультурного диалога. Толерантность, взаимоуважение рассматривая эти высокие нравственные отношения, основанные на чести и уважении, мы становимся свидетелями сохранения этих ценностей во все времена и века. Потому что сегодня в мире эта высокая человеческая нравственная норма, которая называется поликультурность, является образом жизни, передающимся из поколения в поколение с кровной памятью нашего народа.

Если мы обратимся к истории Азербайджана, то увидим, что азербайджанцы составляют 90% населения нашей республики.

Помимо азербайджанцев, формирование этого этноса веками происходило по-разному, участвовали меньшинства, этнические и национальные группы. Среди них турки, татары, турки-месхетинцы, принадлежащие к тюркской ветви алтайской семьи, а также индоевропейские (таты, талыши, горские евреи, курды), кавказские (удины, лезгины, аварцы, сахуры, будуги, ингилойцы, гризы, хиналыки), славянские (русские, молokane, украинцы) есть представители языковых групп."

Ключевые слова: *Азербайджан, многокультурность, национальность, наследие, народ, государство, евреи, меньшинство, нация, горские евреи, родной, язык*

Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkəmizdə, bütün başqa sahələrdə olduğu kimi, milli azlıqlara münasibət də keçmiş köhnə ittiffaq respublikalarından fərqli olaraq, tamamilə yeni bir istiqamətdə inkişaf etməyə başladı. Müxtəlif millətlərin və xalqların əsrlərlə qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadığı Azərbaycan, çoxmillətli bir ölkə, bir dövlət kimi, öz uzaqgörən siyasətçisini və etibarlı liderini xalqın iradəsi ilə 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gətirdikdən sonra müstəqil Azərbaycan və onun memarı Heydər Əliyev milli azlıqların, azsaylı xalqların, etniklərin ictimai-siyasi, sosial-mədəni inkişafına da Azərbaycan türklərinin taleyinə göstərdiyi eyni diqqət və qayğıni əsirgəmədi. Azərbaycanda yenidən multikultural dəyərlər xüsusi vüsət almağa başladı [Orucov N. 2001]. Dağ yəhudilərinin, yəhudi icmasının, eləcə də, ölkənin müxtəlif bögələrindəki ədəbi-mədəni mühitin müasir inkişafı, dövlət səviyyəsində dağ yəhudilərinin mədəniyyətinə həsr olunmuş tədbirlər, tanınmış şəxsiyyətlərin adlarına küçələrin verilməsi, abidələrin açılması məhz həmin illərdən başlayaraq günümüzədək davam edir.

Həmin dövrü və onun iqtisadi-siyasi çətinliyini dəyərləndirən beynəlxalq və yerli siyasətçilər, Heydər Əliyevi "Qafqazın atası və xilaskarı" adlandırırdılar.

Azərbaycanda etnomühit və ona milli barışıq münasibəti postsovet məkanlarından fərqli olaraq, Kremlin diqtəsi ilə deyil, sülhsevər xalqın və onun liderinin insanpərvər, multikultural dəyərləri ilə formalaşır, inkişaf və davam edirdi. Yəni bizim toplumda bir azərbaycanlıya, türk soylu insana münasibət və yanaşma necədirsə, bir etnikə, dağ yəhudisinə münasibət də eynidir. "Polietnik cəmiyyətdə vətəndaş millətçiliyi, daxili birliyə malik olmuş Azərbaycan cəmiyyətinin ətraf mühiti

qavraması üsuldur. “1993-cü ildən sonra milli azlıqların spesifik məsələlərinə dövlət qayğısı ağır iqtisadi çətinliklər içərisində yaşayan Azərbaycanda ənənəyə çevrildi” [Orucov H. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. Bakı: 2001.s. 73].

“Məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix, adət-ənənə və s.-nin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Bu məqsədlə onlara maliyyə yardımları göstərildi. Milli azlıqların mədəni mərkəzləri kommunal xərclər, kirayə haqqı ödənilmədən yerlə təmin olundular. Onların əlifbaları, doğma dillərində dərslikləri hazırlandı, kitablarının, qəzetlərinin nəşri üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrıldı, respublika radiosunda, yerli özəl televiziya və qəzetlərdə doğma dillərində veriliş və materiallar hazırlanmasına şərait yaradıldı, müxtəlif konfesiya sərbəst və azad fəaliyyət göstərməsinə tam hüquqi təminat verildi” [Niftiyev N. 2016.].

Tolerantlıq, həqiqətən də, multikulturalizmin əsas təməllərindən biridir. YUNESKO-ya üzv dövlətlər hələ 1995-ci il noyabrın 16-da tolerantlıq prinsipləri haqqında bəyannamə qəbul etmişlər. Azərbaycan isə əsrlərdir ki, bu prinsiplərlə yaşayıb, XX əsrdə öz müstəqilliyini yenidən qazandıqdan sonra Heydər Əliyevin, bu gün isə respublika prezidenti cənab İlham Əliyevin başçılığı və bilavasitə dəstəyi ilə bu dəyərləri daha da zənginləşdirməkdədir.

1995-ci ildən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə əsasən, irqindən, milliyyətindən, dilindən, dinindən, mənşəyindən asılı olmayaraq, hər kəsin bərabər hüquq və azadlıqlarına təminat verilən ölkəmizdə milli azlıqların mədəni irsinə ehtiramla yanaşıldığından, Azərbaycandakı dağ yəhudilərinin ədəbi irsi XX-XXI əsrlərdə nəzərə cəpəcə dərinlikdə inkişaf edib.

Ölkədə yəhudi irsinin qorunması məqsədilə bir sıra orta təşkilatlar yaradılıb, Azərbaycan-İsrail dostluq mərkəzləri, “Soxnut” Yəhudi agentliyi, yəhudi ənənələrinin öyrənilməsi və qorunması komitələri, dini məktəblər, Yəhudi mədəni mərkəzi, “Eva” yəhudi qadın cəmiyyəti, “Alef Gənclər klubu” və “Hillel” tələbə təşkilatı fəaliyyət göstərir və bir sıra yəhudi qəzetləri nəşr olunur.

2010-cu ildə “Heydər Əliyev” fondunun “Azərbaycan-tolerantlığın ünvanı”adlı layihəsi çərçivəsində Bakıda yaşayan yəhudi uşaqları üçün 450 yerlik “Khabad-or- Avner” təhsil mərkəzi inşa edildi. Azərbaycan öz müstəqilliyinə yenidən qovuşduqdan sonra ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların mədəni kimliyinə təminat verdi. Belə ki, yeni Konstitusiyada, eləcə də, “Mədəniyyət haqqında” qanunun 11-ci maddəsində milli mədəniyyətin inkişafına və qorunub saxlanmasına diqqət və yardım nəzərdə tutulur. Bu, təkcə Azərbaycan türklərinin milli-mədəniyyətinin inkişafına və qorunub saxlanmasına deyil, həmçinin burada yaşayan bütün azsaylı xalqların mədəniyyətlərinə şamil olunur.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli siyasətinin əsas istiqamətlərindən olan, bu ölkədə yaşayan bütün milli azlıqların dil və mədəniyyətinə yetərinə dəstəyin göstərilməsi istiqamətində hələ müstəqilliyin ilk illərindən əməli işlər görüldü.

Azsaylı xalqların məskunlaşdığı bölgələrdə kollec, lisey, eləcə də, ali təhsil ocaqlarının filiallarının açılması, həmin bölgələrdə etniklərin dilində qəzet və jurnalların çap olunması, ölkənin radio və televiziya kanallarında bu dillərdə verilişlərin yayımlanması kimi ənənələrin əsası qoyuldu. Mədəni və etnik birliyə nail olmayan dövlət tolerantlıq olmadan sabitliyini təmin edə və normal inkişaf edə bilməz” [<https://azertag.az/xeber/france-905539>].

Ümumilli Lider Heydər Əliyev, milli azlıqların nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərdə tez-tez onu da vurğulayırdı ki, Azərbaycanın sərvəti təkcə onun gözəl təbiəti, yeraltı və yerüstü xəzinələri ilə ölçülmür. Bizim ən böyük sərvətimiz əsrlərdən bəri bu torpaqlarda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan və müxtəlif dillərə etiqad edən Azərbaycan vətəndaşlarıdır.

Ədəbiyyat

1. Orucov H. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. Bakı: 2001.
2. Niftiyev N. Baxış bucağı / Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli azlıqlar. Bakı: 2016
3. <https://azertag.az/xeber/france-905539>

MULTİKULTURALİZM MİLLİ-MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRƏ ƏSASLANMALIDIR

Pərvanə Əliyeva

Bakı Slavyan Universitetinin Avropa dilləri kafedrası

Summary

In this article, the author talked about Heydar Aliyev's contribution to the creation and development of the multiculturalism policy in Azerbaijan. The article talks about the Great Leader's approach to multicultural values as an invaluable asset. It was noted that Heydar Aliyev made great contributions to the formation of a tolerant environment by signing exceptional services. The author did not ignore the multicultural values and tolerance policy of President İlham Aliyev, who duly continued the political course of the national leader Heydar Aliyev, moreover, he noted that this policy has been made one of the most priority issues facing the Azerbaijan state.

Key words: Heydar Aliyev, Heydar Aliyev Foundation, tolerance, religion, multiculturalism.

Резюме

В этой статье автор отмечает вклад Гейдара Алиева в создание и развитие политики мультикультурализма в Азербайджане. В статье говорится о подходе Великого Лидера к мультикультурным ценностям как к бесценному достоянию. Было отмечено, что Гейдар Алиев внес большой вклад в формирование толерантной среды. Автор не оставил без внимания поликультурные ценности и политику толерантности Президента Ильхама Алиева, достойно продолжавшего политический курс общенационального лидера Гейдара Алиева, более того, он отметил, что эта политика была сделана одним из наиболее приоритетных вопросов, стоящих перед Азербайджаном.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Фонд Гейдара Алиева, толерантность, религия, мультикультурализм.

Azərbaycan Respublikası multikulturalizmi dövlət siyasəti kimi qəbul edən nadir ölkələrdən biridir. Ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin əsasını Ümummilli Lider Heydər Əliyev qoymuşdur. Ulu Öndərin siyasi hakimiyyətə qayıdışı tarixi tolerantlıq ənənələrinin qorunması və inkişafı üçün real şərait yaratdı. Ölkəmizdə yaşayan müxtəlif millətlərin və etnik azlıqların bərabərhüquqlu olması, onlara yerli əhali ilə müqayisədə fərq qoyulmaması ölkədə multikulturalizm siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinin sübutu olmuşdur. Ulu Öndər həmişə öz çıxışlarında Azərbaycanın çoxmillətli ölkə olmasını, etnik rəngarəngliyini və tolerantlığa böyük əhəmiyyət verməsini xalqımızın böyük sərvəti hesab etmişdir: “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Dövlət, ölkə nə qədər çox xalq birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirib” [Niftiyev N. 2015]

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün azərbaycançılığı dəqiq ideoloji hədəf seçərək öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirdi və onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin yerini müəyyən etdi. Bununla da ilk növbədə multikulturalizm siyasi modelinin assimilyasiya və təcridçilik kimi digər mümkün siyasi modellərdən üstün olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev təsadüfi deyildir ki, multikultural dəyərlərə əvəzsiz sərvət kimi yanaşırdı. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumik da, başqası da bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır.

“Bu görkəmli dövlət xadimi Azərbaycanda sabitliyin təmin olunması, həmrəyliyin qorunması ilə yanaşı, multikulturalizmin inkişafında və genişləndirilməsində, eləcə də sivilizasiyalararası dialoqun təşkil edilməsində, tolerant mühitin formalaşdırılmasında müstəsna xidmətlərə imza ataraq böyük töhfələr verib. Bütün sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyət sahəsi də diqqətdən kənarda qalmayıb, mənəvi dəyərlər dünya səviyyəsində tanıtılıb” [Əliyev V. 2016].

Ümummilli Lider hesab edirdi ki, vətənə sədaqət nümayiş etdirmək, milli-mənəvi dəyərlərə sadıq olmaq hər bir vətəndaşın borcudur. Ulu Öndər qədim tarixə malik olan mədəni irsimizin bütün azərbaycanlılar tərəfindən qorunması zəruriliyinin tərəfdarı olub.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni məzmun verərək, onu Azərbaycanın milli-etnik xüsusiyyətlərinə, müasir dövrün tələblərinə və dünyanın müasir şəraitinə uyğunlaşdırdı.

Heydər Əliyev azərbaycançılığı bütöv bir xalqın-bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların, Azərbaycanla bağlılığı olan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin söykəndiyi milli birlik platformasına çevirdi. Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunması işində ən mühüm istiqamətlərdən biri də Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında əks olunmasıdır. Belə ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitutsiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir.

Ulu Öndərin zamanında vətəndaşların hüquq və azadlıqları, eləcə də dini etiqadlarını rahat şəkildə ifadə edə bilmək imkanları dövlətimiz tərəfindən qəbul edilən qərarlarla həyata keçirilməyə başlandı. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasında "dini etiqad azadlığı"nın müəyyən edilməsi, həmçinin "Dini etiqad azadlığı haqqında" qanunun qəbul edilməsi buna əyani sübutdur. Ümummilli Lider Heydər Əliyev islam dininin mənsublarına göstərdiyi qayğı və diqqəti ölkəmizdə yaşayan digər dinlərin mənsublarından da əsirgəməyib. O, öz düşüncələri və əməlləri ilə ölkəmizdə tolerant mühiti formalaşdırıb ki, bu da bütün vətəndaşlar üçün örnək rolunu oynayır. Ulu Öndər digər din nümayəndələrinə qarşı yüksək dini dözümlülük nümayiş etdirməklə yanaşı, onları da heç vaxt diqqətdən kənarda saxlamayıb, arzu və istəklərini həyata keçirib, problemləri ilə yerində tanış olmaqdan ötrü tez-tez ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kilsə və sinaqoqlarda olub [Əmiraslanov Ə. 2016].

Eləcə də görkəmli dövlət xadiminin onların dini məbədlərini bərpa etdirmək təşəbbüsünün bütün dünyaya nümunə olması danılmaz reallıqdır. Ulu Öndərin hakimiyyəti illərində Azərbaycanda yeni məscidlər tikildi, ziyarətgah və dini məbədlər əsaslı şəkildə təmir-bərpa edildi, abadlaşdırıldı. Azərbaycanda müstəqillikdən öncə 17 məscid mövcud olduğu halda, onların sayı 1236-ya çatdırıldı. Heydər Əliyev 1997-ci ildə Bibiheybət məscidinin bərpasına başlanmasında mərasimindəki çıxışında da müstəqilliyimizin qorunub saxlanılmasında milli-mənəvi dəyərlərimizin xüsusi rolunun olduğunu vurğulamışdır.

Hal hazırda Azərbaycan dünyanın tanınmış multikulturalizm mərkəzlərindən biridir. Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir. Bütün etnik qrupların və dinlərin nümayəndələri Azərbaycanda sülh və harmoniya şəraitində yaşayırlar. Azərbaycanda 2016-cı il "Multikulturalizm İli", 2017-ci il isə "İslam Həmrəyliyi İli" elan olunmuşdur.

Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli illər keçdikcə örnək rolunu oynamışdır. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu Öndərin davamçısı, cənab İlham Əliyev tərəfindən ölkəmiz dünyaya tolerantlıq nümunəsi kimi təqdim olunur. Ölkəmizdə mövcud olan yüksək multikultural dəyərlər, tolerantlıq, bütün dünyəvi dinlərin sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərməsi Azərbaycanın xarici imicini formalaşdırır və eyni zamanda, bir vizit kart rolunu oynayır. Prezident İlham Əliyevin bu sahədə apardığı uğurlu siyasət nəticəsində Azərbaycan yüksək mədəniyyətə malik olan və tolerant dövlət kimi dünyada tanınır. Azərbaycanın müxtəlif humanitar sahələrdə təşkil etdiyi mütəmadi beynəlxalq toplantılar, konfranslar, tədbirlər buna sübutdur. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu layiqincə davam etdirən Prezident İlham Əliyev multikultural dəyərləri və tolerantlıq siyasətini də diqqətdən kənarda saxlamayıb, üstəlik, bu siyasəti Azərbaycan dövlətinin qarşıda duran ən prioritet məsələlərindən biri halına gətirib. Hər zaman etnik-mədəni prosesləri yaxından izləyib, onlara özlərinin layiq olduqları həddə dəyər verib. Tolerant mühitin inkişaf etdirilməsinə yalnız çıxışlarında toxunmaqla kifayətlənməyərək, bunu özünün əməli fəaliyyətində də dəfələrlə nümayiş etdirib. Cənab Prezident 2017-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyasının 72-ci sessiyasının açılışındakı çıxışında Azərbaycanın multikultural həqiqətlərini dünyaya çatdırdı.

Azərbaycan multikultural ənənələrinin qorunub saxlanması, təbliği ilə bağlı Heydər Əliyev Fondu əhəmiyyətli layihələr həyata keçirir. Fondun prezidenti, UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə keçirilən "Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi", "Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin rolu", "Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşama", "Azərbaycan-tolerantlıq məkanı" adlı tədbirlərdə multikulturalizm, insan hüquqları, tolerantlıq əsas mövzu olmuşdur [Prezident İlham Əliyev BMT Sviliyasıyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunda çıxışı /www.president.az]

Respublikamızda Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan tolerant mühitin daha da genişlənilib inkişaf etdirilməsindən ötrü davamlı şəkildə işlər görülür, bu yolda onun düşüncələri və tövsiyələri daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Məhz bu siyasətin nəticəsi olaraq Azərbaycan və onun əhalisi dünya ictimaiyyəti tərəfindən humanist, dözümlü, tolerant xalq kimi tanınır. Multikultural dəyərlərin yaşadılması sayəsində ölkəmiz daha da inkişaf edəcək və bütün dünya xalqları Azərbaycanı hər zaman nümunə kimi görəcəklər.

Ədəbiyyat

1. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm, Bakı, 2015.
2. Əliyev V. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru – XXI əsrdə Azərbaycanda sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol, Bakı, Azərənşr, 2016
3. Əmiraslanov Ə. Heydər ümumbəşəri ideyalarında multikulturalizm siyasəti / “Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfrans materialları, Bakı, Azərənşr, 2016.
4. Prezident İlham Əliyev BMT Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunda çıxışı / www.president.az

MULTICULTURALISM AND EDUCATIONAL RIGHTS OF MINORITY PEOPLE IN HEYDAR ALIYEV'S POLICY

İlhamə Əsədova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

Təhsilin iqtisadiyyatı və idarə olunması şöbəsinin böyük elmi işçisi

Summary

The article provides brief information about multiculturalism, talks about the educational rights of minority peoples, which is one of the policies of multiculturalism in the policy of Heydar Aliyev, one of the historical personalities. It is noted that Azerbaijan, as a multi-ethnic country, has an integral culture that embraces the diversity of religion, language, and traditions. One of the decisive factors is the purposeful and consistent plan of actions carried out by the state administration in this field for the free living, protection and development of the history, language, and religion of the minority peoples and ethnic groups living in Azerbaijan. During his leadership of the country, on the one hand, H. Aliyev was able to develop national statehood traditions and culture, adhere to the ideas of Azerbaijaniism, and on the other hand, guided by the ideas of multiculturalism, he was able to fulfill the function of protecting and developing the national-cultural heritage, traditions, and language of other nations. , formed a legal basis to implement this policy. In the article, the state level measures to create conditions for the learning of Azerbaijani language as a state language for other peoples living here, as well as to ensure the transmission of their languages of minority peoples and ethnic groups to the new generation, normative-legal documents adopted in this field and implemented state programs are in the center of attention. is drawn. The article talks about Heydar Aliyev's special focus on the issues of education of minority peoples during his leadership of the country. During his activity, there is talk of implementing a plan of measures to protect the educational rights of minority peoples, teaching in Azerbaijan in three languages: Azerbaijani, Russian and Georgian, and organizing schools for the children of minority peoples in areas where they live compactly.

Key words: *minority peoples, multiculturalism, compact, ethnic groups,*

Multikulturalizmi təbliğ edən ölkə onu dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi, dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmalıdır. Multikulturalizmin vətəndaşların həyat tərzinə çevrilməsi onun inkişafının ən yüksək mərhələsidir. Bu mərhələdə vətəndaş cəmiyyəti multikulturalizmin cəmiyyətdə yayılmasında olduqca fəal rol oynayır.

Əsrlərlə davam edən aktual, həlli çətin məsələlərdən olan millətlərarası münacişələr və onların acı nəticələrinin qaçılmazlığı dövlətlərarası problemlərin yaranmasına və yaxud mövcud problemlərin kəskinləşməsinə səbəb olub. Məhz bu səbəbdən dövlət siyasətində multikulturalizm ideyalarının diqqət mərkəzinə çəkilməsi daim aktuallığının saxlanılması olan çox vacib məsələlərdəndir. Çoxmillətli ölkəmizdə multikulturalizm ənənələrini davam etdirən və daha da möhkəmləndirmək üçün konkret addımlar atan, dövlət siyasəti yürüdən lider və ölkə rəhbəri Heydər Əliyev olmuşdur.

Multikulturalizmin demokratik proseslərin tərkib hissələrindən biri olub sivilizasiyalararası anlaşmanın mühüm vasitəsi, humanist və demokratik ideologiyadır. 1988-ci ildə Kanadada “Multi-

kulturalizm qanunu”nu qəbul edildi (Geisler R., 2003). Daha sonralar isə digər Qərbi dövlətləri bu uğurlu siyasət modelini öz ölkələrində tətbiq etməyə başladılar. Amerika, Qərbi Avropa, İslam və s. kimi məxsusi multikulturalizm modelləri yarandı. Azərbaycanda isə tarix boyu multimədəni cəmiyyətin konsepsiyasının əsasını bərabərlik ideyasına söykənən baxışlar təşkil etmişdir. 26-dan çox müxtəlif millətlər, etnik qruplar polietnik dövlət olan Azərbaycanda əksəriyyətinin kompakt şəkildə yaşayan ərazilərdə bərabər hüquqlu, münaqişəsiz, mehriban və qarşılıqlı hörmət münasibətləri yaradılmışdır. Bu, o qədər də asan məsələ deyil. Bu millətlər arasında azərbaycanlıları münaqişə və müharibəyə cəlb edən yeganə millət ermənilərdir. Tarixin çoxəsirlik yaddaşından süzülüb gələn multikultural və tolerant münasibətlərinin saxlanması ölkə rəhbərliyinin, ölkə liderlərinin apardığı siyasətin nəticəsidir. Heydər Əliyev “dövlət onun ərazisində yaşayan əhalinin təminatçısı olmalıdır” fikrinin təbliğçisi olmaqla yanaşı, bu fikrin reallaşdırılması üçün dövlət rəhbəri kimi konkret addımlar atmışdır. Bu siyasəti həyata keçirmək üçün multikulturalizmin hüquqi bazası formalaşdırılmışdır.

Multimədəni cəmiyyətin konsepsiyasının əsasını bərabərlik ideyasına söykənən baxışlar təşkil edir (Geisler R., 2003). Bu da ölkəmizdə təhsil siyasətinin əsas prinsiplərindən biridir. Buna görə də Heydər Əliyev azsaylı xalqların təhsili məsələlərini xüsusi diqqət mərkəzinə çəkmişdir. Onun bu fəaliyyətini iki dövrə bölmək olar: Sovet hakimiyyəti və müstəqillik illəri. Hələ sovet dövründə azsaylı xalqların təhsil hüquqlarının qorunmasına xidmət edən tədbirlər planı həyata keçirilmişdir. Həmin dövrlərdən başlayaraq Azərbaycanda təlim üç dildə: Azərbaycan, rus və gürcü dilində aparılmışdır və bu gün də belədir. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı dövrdə isə milli azlıqların təhsili sahəsində yeniliklər daha qabarıq nəzərə çarpır. Digər azsaylı xalqların kompakt yaşadığı ərazilərdə isə azsaylı xalqların ana dillərinin öyrədildiyi məktəblər fəaliyyət göstərir. Bu məktəblərdə təlim dili və digər fənlərlə yanaşı həftədə iki saat olmaqla azsaylı xalqların ana dili (saxur, avar, talış, udin və s.) tədris olunur, bu tip məktəblər üçün dərsliklər çap olunur. Onların bir qismi öz əlifbalarından istifadə edir. Təlim gürcü və rus dilində olan məktəblərdə Azərbaycan dili, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası fənləri Azərbaycan dilində tədris olunur (İ. Əsədova, 2013).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanun”unda azsaylı xalqların, millətlərin və etnik azlıqların mənafeyinə xidmət edən mədənlər də öz əksini tapır. Azsaylı xalqların kompakt yaşadığı ərazilərdə təlim dilinə məktəbəhazırlıq siniflərinin təşkil olunduğu və ibtidai siniflərdə həftədə iki saat olmaqla azsaylı xalqların dillərinin (saxur, avar, talış, udin və s.) tədris olunduğu məktəblər fəaliyyət göstərir. Təlim gürcü və rus dilində olan məktəblərdə Azərbaycan dili, Azərbaycan tarixi, Azərbaycan coğrafiyası fənləri tədris olunur (İ. Əsədova, 2013). 2003-cü ilin sentyabr ayında Bakıda “Or-Avner” Xəbərdar Lyubavich Beynəlxalq Fondunun maliyyələşdirdiyi ilk yəhudi orta ümumtəhsil məktəbi fəaliyyətə başlamışdır.

“Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli Fərmanı Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların və etnik qrupların həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olduğunu göstərir. 1993-cü ildə dövlət başçısının imzaladığı sərəncamın məzmununda etnik azlıqların təhsili, mətbuat mərkəzi, televiziya və radio ilə xüsusi verilişlərin təşkili, öz etnosuna mənsubluq, öz milli ənənələrinə, tarixinə hörmət, milli dilin və mədəniyyətin öyrənilməsi məsələlərini tam əhatə edilmişdir mənsubluq, öz milli ənənələrinə, tarixinə hörmət, milli dilin və mədəniyyətin öyrənilməsi məsələlərini tam əhatə edilmişdir.

Avropa Şurasının tam hüquqlu üzvü olan Azərbaycan bu qurumun 1992-ci il noyabr ayının 5-də qəbul etdiyi “Regional və ya azsaylı xalqların dillərinin Avropa Xartiyasının” prinsiplərini daim diqqət mərkəzində saxlayır. 2003-cü ildən Avropa Şurası Azərbaycan Təhsil Nazirliyi ilə birgə regional layihə həyata keçirir. Layihənin məqsədi iştirakçı ölkələrə milli azlıqların təhsili ilə bağlı qanunvericilik sənədlərinin hazırlanmasında yardım göstərilməsi və milli azlıqların təhsil siyasətində tövsiyələrin təqdim edilməsidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (24 avqust 2002-cü il tarixdə olan dəyişikliklər və əlavələr). – Bakı: Qanun, – 2009. – 48 s

2. Azsaylı xalqların təhsil hüququ Məktəbəqədər və ibtidai təhsil jurnalı, 2013, №2.

3. Geißler R. Multikulturalismus in Kanada – Modell fuer Deutschland? //AusPolitik und Zeitgeschichte, 25 B26, 2003 //Bundeszentrale fuer politische Bildung. URL: <http://www.bpb.de/publikationen>

AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN YƏHUDİLƏRİN MULTİKULTURAL ƏNƏNƏLƏRİ

Rəşad Əsgərov

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və sosiologiya İnstitutu
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bağır Babayev

Naxçıvan Dövlət Universiteti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

Judaism and Islam, fire worship and Christianity have historically coexisted in Azerbaijan. This ancient land has always been faithful to the traditions of tolerance and multiculturalism, which it retains to this day. After the restoration of the state independence of the Republic of Azerbaijan, a new stage in the life of our country has begun. During the leadership of Heydar Aliyev, the political founder of Azerbaijani multiculturalism, the national leader of our people, these traditions have been preserved and are constantly developing. As a result of the healthy environment created in our country by the political will, initiative and instruction of Heydar Aliyev, stability, friendship, unity between religions, peoples, societies have become stronger and stronger. The rich traditions of tolerance and multiculturalism of the Azerbaijani people have been preserved and restored in the legal and political plane with great support at the state level. Thus, a legal basis was created for the preservation and development of literature, culture, language, history and long-standing traditions of national minorities. With the support of the state, a new stage in the life of national minorities, including Jews, has begun in our country - their active participation in the socio-political, economic and cultural life of our republic. With brotherly sincere attitude shown to Jews living in an environment far from anti-Semitism, they build new religious places of worship, synagogues, freely celebrate their national rituals and holidays. Krasnaya Sloboda is the only rare place in the whole world, except Israel, where mountain Jews live compactly, a place of real pride of Azerbaijan.

Key words: *The Republic of Azerbaijan, national leader Heydar Aliyev, tolerance and multiculturalism, Jews, national ceremonies and holidays*

Резюме

В Азербайджане исторически сосуществовали иудаизм и ислам, огнепоклонство и христианство. Эта древняя земля всегда верна традициям толерантности и мультикультурализма, которые она сохраняет до сих пор. После восстановления государственной независимости Азербайджанской Республики начался новый этап в жизни нашей страны. В период руководства Гейдара Алиева, политического основателя азербайджанского мультикультурализма, общенационального лидера нашего народа, эти традиции были сохранены и постоянно развиваются. В результате здоровой среды, созданной в нашей стране по политической воле, инициативе и указанию Гейдара Алиева, стабильность, дружба, единство между религиями, народами, обществами стали становиться все крепче и крепче. Богатые традиции толерантности и мультикультурализма азербайджанского народа были сохранены, восстановлены в юридической и политической плоскости при большой поддержке на государственном уровне. Тем самым была создана правовая основа для сохранения и развития литературы, культуры, языка, истории и многолетних традиций национальных меньшинств. При поддержке государства в нашей стране начался новый этап в жизни национальных меньшинств, в том числе евреев-их активное участие в социально-политической, экономической и культурной жизни нашей республики. С братским искренним отношением, проявляемым к евреям, живущим в среде, далекой от антисемитизма, они строят новые религиозные места поклонения, синагоги, свободно отмечают свои национальные обряды и праздники. Красная Слобода-единственное редкое место во всем мире, кроме Израиля, где компактно проживают горские евреи, место настоящей гордости Азербайджана.

Ключевые слова: *Азербайджанская Республика, общенациональный лидер Гейдар Алиев, толерантность и мультикультурализм, евреи, национальные церемонии и праздники*

1. Hazırda Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan milli- etnik azlıqların tarixi, mədəniyyəti, dini, dili ilə bağlı hüquqlarını müdafiə edir və onların adət-ənənələrinin, konfessional xüsusiyyətlərinin qorunmasına kömək edir. Bütün etnik qrupların ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və dini həyatında iştirak etmək hüququ vardır. Bunun üçün dövlətimiz azsaylı xalqlara hər cür şərait yaradır və hüquqlarını hər zaman qoruyur ki, onlar ana dilini, mədəniyyətini, dinini

sərbəst yaşatmaq imkanına malik olsunlar. “Burada məskunlaşmış milli azlıqlar etnik, irqi, dini mənsubiyyətlərinə, etnik-mədəni dəyərlərinə görə əhalinin çoxluğunu təşkil edən və dominant xalq olan Azərbaycan türkləri tərəfindən təqib olunmamış və diskriminasiyaya məruz qalmamışlar” [Dağ Yəhudiləri İcmasından Azərbaycana dəstək - oxu.az <https://oxu.az › politics> 16 Mar 2023]

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkəmizin həyatında yeni mərhələ başlandı. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi, xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə bu ənənələr qorunub saxlanıldı və davamlı inkişaf etdirildi. Heydər Əliyevin siyasi iradəsi, təşəbbüsü və göstərişi ilə ölkəmizdə yaradılan sağlam mühit nəticəsində dinlər, xalqlar, cəmiyyətlər arasındakı sabitlik, dostluq, birlik getdikcə daha da möhkəmlənməyə başladı. Azərbaycan xalqının zəngin tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri qorunub saxlanıldı, dövlət səviyyəsində onlara böyük dəstək verilməklə hüquqi-siyasi müstəvidə yenidən bərpa edildi. Bu gün ölkəmizdəki tarixi ənənələrə söykənən multikulturalizm və tolerantlıq mühitini formalaşdıran “Ümummilli Liderimizin ölkəmizə rəhbərliyi dövründə Azərbaycan xalqının zəngin tolerantlıq ənənəsinin qorunub saxlanılmasına dövlət səviyyəsində böyük önəm verilmiş, bu ənənənin möhkəmləndirilməsi hökumətin din siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir” [Nəcəfov Etibar. 2020]

Bununla da, milli azlıqların ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, dilinin, tarixinin və çoxminillik adət-ənənələrinin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı. Heydər Əliyev uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə Azərbaycanda formalaşan çoxəsrlik multikultural ənənələri uğurla inkişaf etdirdi, gələcək uğurlu inkişafı üçün formalaşan çoxmədəniyyətliliyi keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. “Heydər Əliyevin bütün xalqlara, dinlərə eyni gözlə yanaşması sayəsində ölkəmizdə yaşayan hər bir xalqın nümayəndəsi sülh, əmin-amanlıq içərisində yaşayır”

Çünki Azərbaycanda iudaizm və İslam, atəspərəstlik və xristianlıq tarixən yanaşı mövcud olub. Bu qədim diyar yaşatdığı tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrinə həmişə sadıqdır. “Azərbaycan xalqı tarixən burada yaşayan yəhudilərə qayğı ilə yanaşmış, dünyada antisemitizmin tüğyan etdiyi dövrlərdə belə onlara yad münasibət göstərməmişdir. Bu gün də Azərbaycanda yəhudilər antisemitizmdən uzaq, tolerant mühitdə yaşayırlar” [Azərbaycan multikulturalizmi. 2017.]. Ölkəmizdə dövlət dəstəyi ilə milli azlıqların, o cümlədən yəhudilərin həyatında yeni mərhələ-onların respublikamızın sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında fəal iştirakları başladı.

1. Dünyanın nəzərində Azərbaycan Respublikası antisemitizmdən uzaq bir mühitdir. Çünki Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında mənşəyindən, irqindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olunmuşdur (1, maddə 25). “Azərbaycan dünyada yəhudilərin repressiyaya uğramadığı yeganə ölkədir. Yəhudilər uzun əsrlərdir əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan bu ölkədə mehriban ailə kimi yaşayırlar” [Dağ Yəhudiləri İcmasından Azərbaycana dəstək - oxu.az <https://oxu.az › politics> 16 Mar 2023]

“Azərbaycan dünyada dini və mədəni müxtəlifliyin harmoniyasını yarada bilən dövlətlərdən biridir” [Azərbaycan multikulturalizmi. 2017]

Yəni tarix boyu ölkəmizdə bütün xalqların və dinlərin nümayəndələrini həmişə dostluq, qardaşlıq münasibətləri birləşdirib. Xalqımız antisemitizmdən uzaq bir mühitdə yaşayan, xalqımızın mədəni-mənəvi zənginliyindən faydalanan yəhudilərə göstərilən qardaşcasına səmimi münasibətlərini dünyaya bəyan etməkdən heç zaman çəkinməmişdir. Xalqımıza xas olan mədəni və mənəvi dəyərlər müxtəlif etiqadlara- inanclara malik insanların yüz illərlə əmin-amanlıq şəraitində yaşamasında, etnik-mədəni müxtəlifliyin günümüzədək qorunub saxlanmasında müstəsna rol oynayıb. Azərbaycana gələnlər sonralar dünyanın başqa heç bir yerində rastlaşmadıqları çoxlu faktların şahidi olurlar. Birincisi, müsəlman ölkəsi olan və demokratik, dünyəvi, hüquqi, dövlət quran Azərbaycanda yəhudilərin etnik-mədəni dəyərləri qorunur, inkişafına dövlət tərəfindən güclü dəstək verilir. Yəhudilər artıq ölkəmiz Azərbaycanın layiqli vətəndaşlarıdır, Azərbaycan Respublikası isə onlar üçün əbədi Vətənə çevrilmişdir. Onlar yeni dini ibadət yerləri, sinaqoqlar tikirlər, milli mərasim və bayramlarını sərbəst qeyd edirlər. İkincisi, bütün tarixi dövrlər ərzində yəhudilər Azərbaycanda böyük bir ailənin bərabərhüquqlu üzvü kimi olmuş, yaşamış, daim yerli əhalinin diqqət və qayğısını görmüş, azad və sərbəst yaşamışlar. Azərbaycanda heç vaxt talanlar törədilməyib və antisemitizm

mövcud olmayıb. Heç zaman və heç yerdə dini icmaların rəhbərləri insanları zorakılığa çağırmır. Ölkəmizdəki əhali pluralizmlə və mövcud etnik dini- milli müxtəlifliklə fəxr edirlər.

Tarixi araşdırmalara görə, dağ yəhudilərinin Azərbaycanda məskunlaşması çox qədim dövrlərə təsadüf edir. Bütün ətraf ərazilərdə yaşayan yəhudilər Fətəli xanın dövründə Quba xanlığına köçməyə başlayıblar. Bu köçmədə Abbasqulu ağa Bakıxanovun dəstəyi mənbələrdə təsdiqlənir. Məhz yəhudilərin Qırmızı qəsəbəyə köç etməsində və burada yaşayaraq kompakt məskunlaşmasında da Abbasqulu ağa Bakıxanovun xidmətləri vardır. Elə buna görə də qəsəbədə Bakıxanovun xatirəsi əbədləşdirilir, böyük ədibin şərinə müxtəlif tədbirlər təşkil olunur.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının paytaxtı “Bakıda, Quba və Oğuz rayonlarında altı sinaqoq, Gəncə və Sumqayıt şəhərlərində yəhudi dini icmalarına məxsus ibadət evləri fəaliyyət göstərir. Qırmızı qəsəbədə Dağ yəhudiləri dini icmasına məxsus 200 yaşlı sinaqoq əsaslı təmirdən sonra 2010-cu ilin oktyabr ayında istifadəyə verilmişdir” [Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2017, 67 səh.]

Hazırda “Bakı daxil olmaqla, Quba və Oğuz şəhərlərində 7 sinaqoq fəaliyyət göstərir. Onlardan 6-sı Dağ yəhudilərinə, 1-i isə Avropa və Gürcüstan yəhudilərinə aiddir. Azərbaycanda fəaliyyətdə olan 5 sinaqoqdan 2-si Bakıda, 2-si Qırmızı Qəsəbədə, 1-i isə Oğuzda yerləşir. Respublikamızda iki yəhudi məktəbi, kollec, uşaq bağçaları və dini məktəb fəaliyyət göstərir. 1993-cü ildə Bakı Dövlət Universitetində ıvrit dili fakültəsi açılıb, ıvrit dilində qəzet və jurnallar çap olunur” [Xudiyev N. 2016].

Bu gün Azərbaycanda yaşayan yəhudilərin 95 faizini dağ yəhudiləri təşkil edir. Təxmini hesablamalara görə, hazırda Azərbaycanda 16 min yəhudi yaşayır. Yerli etnoslarla uzun illər boyu mehriban bir şəraitdə yaşayan dağ yəhudilərinin özlərinə məxsus adət-ənənələri, həyat tərzləri, folkloru, ədəbiyyatı, maddi mədəniyyəti vardır. Folklor və ədəbiyyatlarında bu özünəməxsusluq azərbaycanlıların folklor və ədəbiyyatı ilə bir bulağın iki gözü kimi qaynayır, durulaşır, şəffaflaşır və eyniləşir. Onların yaradıcılığının ana xəttini vətən və el məhəbbəti, saflıq, səmimiyyət, uşaqlara sevgi, doğma Azərbaycana bağlılıq, yurd həsrəti, mühacir yaşantısından doğan nisgil təşkil edir. Onlar etiraf edirlər ki, biz Azərbaycanda yaşayan dağ yəhudiləri bu ölkənin mədəniyyəti və ədəbiyyatından bəhrələnmişik [Rzayev Yusif. Oğuzda yaşayan yəhudilərin və yəhudilərin özünəməxsusluğu və ortaq dəyərlər. “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri”. [Beynəlxalq konfransın materialları: Bakı: 8-9 sentyabr 2016, 488 səh. (s.196-201)].

Oğuz yəhudilərinin də vaxtilə başqa etnoslardan fərqlənən maddi mədəniyyət nümunələri (geyimləri, xörəkləri, tikililəri və s.) bu gün ümumi Azərbaycan mədəniyyətindən qidalanaraq ona qaynayıb qarışmış, ortaq bir forma almışdır. Yəhudilər suyu, elektrik işığı, təbii qazı olan geniş pəncərəli, aynabəndli, 3-4 və daha çox otaqlı yaraşqlı evlərdə yaşayırlar. Dağ yəhudilərinin Oğuz şəhərində 2 sinaqoqu var. Yonulmuş çay daşı və qırmızı kərpicdən tikilmiş bu ibadət evlərinin memarlıq üslubu kilsə və məscidlərdən fərqlənir. Divar, qapı, pəncərə və tavan özlərinə xas milli ornamentlərlə bəzədilmişdir. Sinaqoqlarda qiblə şərqə-Yerusəlimə doğrudur. Yəhudi sinaqoqları həm də ziyarətgah rolunu oynayır, qapıları hər kəsin üzünə açıqdır [Rzayev Yusif. Oğuzda yaşayan yəhudilərin və yəhudilərin özünəməxsusluğu və ortaq dəyərlər. “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri”. [Beynəlxalq konfransın materialları: Bakı: 8-9 sentyabr 2016, 488 səh. (s.196-201)].

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, bütün respublikada olduğu kimi, Qırmızı qəsəbədə də dirçəliş dövrü başlanıb. Sinaqoqlar təmir edilib, dini ayinlər yenidən sərbəst şəkildə yerinə yetirilməyə başlanılıb. Burada sinaqoqlar, yəhudi dinini öyrədən dərnekələr, dağ yəhudilərinin muzeyi, turist informasiya mərkəzi və bir çox digər görməli yerlər var. Sinaqoqların birində Yəhudi Mədəniyyət Mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Burada ənənəvi yəhudi evi bərpa olunacaq. Qırmızı qəsəbədəki icmanın dünyada oxşarı yoxdur. Burada yaşan icma üzvləri istəyirlər ki, qəsəbəyə investisiyalar cəlb olunsun. Buradakı iqtisadi şərait daha da yaxşılaşsın. Dağ yəhudisinin yaşadığı Qırmızı qəsəbə dünyada İsraildən sonra yəhudilərin yığcam yaşadığı nadir məkandır. İqlimi Quba və Qusardan bir az fərqlidir. Qəsəbədə hansı səmtə, hansı yana baxıldıqca dəbdəbəli villalar və fərqli arxitektura malik evlər görünərlər. Buraya “Qafqazın Yerusəlimi” də deyirlər. Qəsəbədə məskunlaşan yəhudilər uzun illərdir ki, burada öz adət-ənənələrini yaşadırlar. “Məhz bu münasibətin nəticəsidir ki, Quba rayonundakı

Qırmızı qəsəbə keçmiş Sovetlər məkanında dağ yəhudilərinin kompakt yaşadığı yeganə tarixi məkan kimi dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır” [Azərbaycan multikulturalizmi. 2017].

Quba rayonunda dağ yəhudilərinin kompakt yaşadığı “Qırmızı Qəsəbə”də yəhudi uşaqları üçün “Şmirat a-Şem” adlı kollec açılıb. Burada yəhudi milli adət və ənənələrini tədris edən israili müəllimlər çalışırlar. Qırmızı qəsəbədə hazırda iki orta məktəb fəaliyyət göstərir. 1 saylı məktəbdə yəhudilər, azərbaycanlılar, ləzgilər, xınalıqlılar, ruslar və başqa xalqların nümayəndələri birlikdə elmin sirlərini öyrənirlər. Burada 300-ə yaxın şagird təhsil alır. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra burada uşaqlar ıvrit dilini də öyrənməyə başlayıblar. Hazırda ibtidai siniflərdə həftədə iki saat ıvrit dili dərsləri tədris olunur. Təhsil müəssisəsində ıvrit dili kabineti də fəaliyyət göstərir. Elm ocağında pedaqoqlar arasında da xeyli sayda dağ yəhudiləri var. Bu məktəbin yetirmələri sırasında torpaqlarımızın müdafiəsi uğrunda canını fəda etmiş Azərbaycanın Milli qəhrəmanı Albert Aqarunov da var [Nəcəfov Etibar. 2020].

Respublikada Azərbaycan-İsrail Dostluğu Mərkəzi, “Soxnut” Yəhudi Agentliyi, “Coynt” və “Vaad-L-Xatzola” adlı yəhudi ənənəsinin qorunması və mühafizəsi ilə məşğul olan komitələr, dini məktəblər, yəhudi icmalarının mədəniyyət mərkəzləri, “Yeva” Qadın Cəmiyyəti və digər qeyri-hökumət təşkilatları fəaliyyət göstərir. Həmçinin, Bakı Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsində ıvrit dili tədris edilir [Dağ Yəhudiləri İcmasından Azərbaycana dəstək - oxu.az <https://oxu.az › politics> 16 Mar 2023]

Hazırda Azərbaycanda üç yəhudi icması- dağ yəhudiləri, Avropa yəhudiləri (əşkinazi) və gürcü yəhudiləri icmaları vardır. Bütövlükdə ölkədə yəhudilərin sayı 16 min nəfərdir. Qırmızı Qəsəbədə (Quba rayonu) yəhudi icmasının “Birlik” “Yedinstvo” qəzeti və “Qudyal” jurnalı çap olunur.

Multikulturalizm ölkəmizdə artıq həyat tərzinə çevrilib və bu gün Azərbaycanda milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil və tarixlərinin qorunub saxlanılmasına, inkişaf etdirilməsinə geniş şərait yaradılıb. İndi də Azərbaycanda müxtəlif dini və etnik qruplar sülh şəraitində birgə yaşayırlar və tarixən tolerant cəmiyyətin bərqərar olması burada məskunlaşmış azsaylı xalq və etnik qrupların öz varlığını qoruyub saxlamasına əlverişli mühit yaradıb [Azərbaycan multikulturalizmi.2017.]

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017. 421 səh.
2. Dağ Yəhudiləri İcmasından Azərbaycana dəstək - oxu.az <https://oxu.az › politics> 16 Mar 2023 Frankfurt yəhudi icmasının rəvvini <https://www.hafta.az › ...> 25.01.2023
3. Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997.
4. Müşfiqə. Qırmızı qəsəbə-Azərbaycanın dini və etnik tolerantlıq simvolu. Yeni Azərbaycan. 2022. 24 dekabr. S.12
5. Nəcəfov Etibar. Antisemitizm: mahiyyəti, tarixi formaları və müasir durumu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu. Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal 2020, №2/35., səh. 30- 40.
6. Rzayev Yusif. Oğuzda yaşayan udilərin və yəhudilərin özünəməxsusluğu və ortaq dəyərlər. “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri”. Beynəlxalq konfransın materialları: Bakı: 8-9 sentyabr 2016, 488 səh. (s.196-201).
7. Səriyeva İradə. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli.. Bakı xəbər. 2016. 21-23 may. S.15
8. Xudiyev Nizami. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli. Yeni Azərbaycan. 2016. 23 aprel. S.5
9. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2017, 67 səh.
10. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017. 421 səh.
11. Dağ Yəhudiləri İcmasından Azərbaycana dəstək - oxu.az <https://oxu.az › politics> 16 Mar 2023
12. Frankfurt yəhudi icmasının rəvvini <https://www.hafta.az › ...> 25.01.2023
13. Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997.
14. Müşfiqə. Qırmızı qəsəbə-Azərbaycanın dini və etnik tolerantlıq simvolu. Yeni Azərbaycan. 2022. 24 dekabr. S.12

15. Nəcəfov Etibar. Antisemitizm: mahiyyəti, tarixi formaları və müasir durumu Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu. Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal 2020, №2/35., səh. 30- 40.

16. Rzayev Yusif. Oğuzda yaşayan udilərin və yəhudilərin özünəməxsusluğu və ortaq dəyərlər. “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri”. Beynəlxalq konfransın materialları: Bakı: 8-9 sentyabr 2016, 488 səh. (s.196-201).

17. Səriyeva İradə. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli.. Bakı xəbər. 2016. 21-23 may. S.15

18. Xudiyev Nizami. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli. Yeni Azərbaycan. 2016. 23 aprel. S.5

AZƏRBAYCANDA TARİXİ ƏNƏNƏLƏR VƏ ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

Rauf Hacı

Bakı Slavyan Universiteti, t.ü.f.d, dosent

Summary

Azerbaijan is historically a multicultural and tolerant country inhabited by ancient people. As a result of the Great Silk Road and the interest of the great powers in these territories, representatives of various peoples came to our lands, who adopted this place as their homeland. It is for this reason that, along with the linguistic diversity of various Turkic-Altaic, Caucasian and Indo-European languages, heavenly religions were formed and developed in this place, along with the existing ancient religious beliefs, tolerant and multicultural values arose. People who migrated in different periods of history brought their national values and developed the East-West Synthesis in Azerbaijan, and for this reason, according to the census conducted on December 17, 1926 Representatives of 88 ethnic peoples are officially registered in our country. Although existing churches, synagogues and mosques and other religious centers were destroyed as a result of religious persecution during the Soviet period, the national leader, who came to power at the request of the people in the early years of independence, highly valued the ethnic peoples as a national treasure of the Azerbaijani people and said: “The nationality of each people is a matter of pride. I am proud that I am Azerbaijani!” spoke with a slogan. In addition to restoring the religious centers of ethnic peoples, he emphasized care and attention to them in the constitutional and legislative framework. Today, President Ilham Aliyev, continuing the policy of the national leader, declares 2016 the year of multiculturalism and constantly mentions that this policy is the way of life of the Azerbaijani people at international events held in our republic and the world community.

Key words: *Heydar Aliyev and multiculturalism, Ilham Aliyev's policy, Azerbaijanism ideology, language and religion of various peoples, multiculturalism and tolerance.*

Резюме

Азербайджан исторически является мультикультурной и толерантной страной, населенной древними людьми. В результате Великого шелкового пути и интереса крупных держав к этим территориям на наши земли приезжали представители самых разных народов, которые считали это место своей родиной. Именно по этой причине, помимо языкового разнообразия различных тюрко-алтайских, кавказских и индоевропейских языков, в этом месте формировались и развивались небесные религии наряду с существовавшими древними религиозными воззрениями, рождались толерантные и поликультурные ценности. Народы, переселившиеся в разные периоды истории, смогли развиваться в Азербайджане, привнося свои национальные ценности и создавая синтез восток-запад, и по этой причине, согласно переписи населения, проведенной 17 декабря 1926 года, официально на основании исторического документа зафиксировано, что в нашей стране проживают представители 88 этнических народов. В результате религиозных преследований в советский период существующие религиозные молитвенные дома были разрушены, но в первые годы независимости общенациональный лидер, пришедший к власти по просьбе народа, придавал большое значение этническим народам, считая их национальным достоянием азербайджанского народа, подчеркнув, что «Национальность каждого народа – предмет его гордости. Я горжусь тем, что я азербайджанец!» Помимо восстановления религиозных центров этнических народов, он выдвинул на первый план заботу и защиту о них в конституционных и законодательных рамках. Продолжающий политику отца президент Ильхам Алиев, объявил 2016 год годом мультикультурализма, что является образом жизни азербайджанского народа.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев и мультикультурализм, политика Ильхама Алиева, идеология азербайджанства, язык и религия разных народов, мультикультурализм и толерантность.*

Dünya birliyində qədim insan məskənlərindən biri olan Azərbaycan torpaqları tarixən çoxmədəniyyətli və tolerant ərazi olması ilə tanınır. Bu fikirlər tarixi qaynaqlar əsasında təsdiqlənməklə şərq və qərb, cənub və şimal qitələrilərinin kəsişməsində yerləşən Azərbaycan torpaqları qədim dövrdən başlayaraq insanların və dövlətlərin maraq dairəsində olmuş, bərəkətli torpaqları, iqlimi, coğrafi şəraiti, Böyük İpək yolunun Azərbaycandan keçməsi bu ərazilərə yürüşlər edilməsinə, insanların bu əraziləri vətən olaraq seçməsinin səbəbi olmuşdur. Herodotun “Tarix”, Strabonun “Coğrafiya” əsərlərində vətənimizin torpaqlarında yaşayan, bu ərazilərə köç edən tayfalar haqqında zaman-zaman çoxsaylı tarixi əsərlər yazılmış, müxtəlif etnik xalqların yerləşdiyi ərazilər qaynaqlarda öz əksini tapmışdır. Sasanilər, Ərəb xilafəti, Səlcuq yürüşləri və zaman-zaman mövcud Azərbaycan dövlətləri - Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu, Səfəvilər, xanlıqlar, çar Rusiyasının köçürmə siyasəti və sovet imperiyası dövründə müxtəlif xalqların nümayəndələri Şimali Azərbaycana gəlmiş və bu səbəbdən torpaqlarımızda multikultural və tolerant dəyərlərə uyğun azərbaycançılıq modeli yaranmışdır. Azərbaycan əhalisinin tərkibi etnik, dini və məzhəb baxımından zəngin olmaqla etnik qruplar özlərini yad hesab etməmiş, yerli əhali ilə qaynayıb-qarışmış, qohumluq əlaqələri qurmuşlar.

Respublikamızda 10 milyondan artıq əhalisi ilə dünyada mövcud 14 əsas dil ailəsindən 4-ü mövcud olmaqla onlardan Türk-Altay, Qafqaz, Hind Avropa və onun daxilində Slavyan dilləri ilə bərabər, atəşpərəstlik, zərdüştlük və d. qədim dinlərlə yanaşı səmavi dinlərdən müsəvilik, xristianlıq və islam dini bərabər şəraitdə fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə azərbaycançılıq modelinin inkişafı istiqamətində ilk addımlar XIX əsrin ikinci yarısında üç istiqamətdə atılmaqla: 1) mədəni; 2) siyasi və 3) iqtisadi mərhələdə özünü göstərmişdir. Mədəni mərhələ - Həsən bəy Zərdabi tərəfindən atılmaqla keçmiş sovet dövründə yaradıcı insanlarımız uzun zaman senzura ilə üzləşsə də, lakin müstəqilliyimizin bərpa edilməsindən sonra Heydər Əliyev siyasəti ilə mədəni dəyərlərimizin inkişafı öz axarına qayıtmış oldu. Siyasi mərhələ - XX əsrin əvvəllərində meydana çıxmaqla siyasi xadimlərimiz sonda AXC-ni yaradaraq demokratik dövlət qurmağa nail olsalar da, lakin dövrün diqtəsi ilə dövlətimiz süqut etdirilmiş, lakin müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpası və özünü AXC-nin varisi elan etməsi AXC-nin tənəzzülünü reallaşdırmış oldu. İqtisadi mərhələ isə iki əsrlik bir dövrdə öz torpaqlarının və milli sərvətlərinin sahibi olmasına imkan verilməyən Azərbaycan xalqı müstəqilliyinin ilk illərində Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti ilə 1994-cü ildə Əsrin müqaviləsini imzalamaqla dünyanın neft sahəsində aparıcı transmilli korporasiyalarını respublikamızda neft istehsalına cəlb etməklə bu gün heç bir zaman mövcud olmadığımız iqtisadi inkişafımızın əsasını qoydu.

Torpaqlarımızda yaşayan etnik xalqların mövcudluğu qədim dövrlərdən qeyd edilməklə 1813-cü ildə imzalanmış Gülüstən müqaviləsindən sonra Şimali Azərbaycan torpaqlarına rusların, alman, polyak, erməni və d. xalqlar köçürülmüşdü. 1913-cü ilə qədər mövcud müsəlman-islam dəyərlərini 96 faiz olsa da onu azaltmaq siyasətini yürüdən çar Rusiyası XIX əsrin sonuna doğru faiz dərəcəsini 54,9 faizə səviyyəsinə endirməklə (Вердиева, Х.Ю., 1999; Гусейн-заде Рауф, Вердиева Х.Ю., 2014), XIX əsrin neft bumu dövründə 36 millətin nümayəndəsinin çörək qazanmaq üçün Bakıya neft mədənlərinə gəlməsini, neft sahəsində mövcud 105 iri burjua nümayəndələrinin 55-nin erməni olmasını qeyd etmək olar. Rusiyanın I Cahan müharibəsinə qoşulması ərəfəsində 1913-cü il məlumatına görə, 214.672 nəfərlik Bakı əhalisi içərisində birinci yeri 76.228 nəfər etnik ruslar tutmaqla, 1917-ci ildə Şimali Azərbaycanda rusların sayı 249.835 nəfərə çatmış, bu rəqəm keçmiş sovet dövründə yarım milyonu ötsədə 1990-cı ildə 20 yanvar hadisələrindən sonra onların sayı bu gün 120 min civarındadır.

Bununla bərabər, Məhəmməd Həsən bəy Vəliyev (Baharlı) tərəfindən 1921-ci ildə nəşr edilmiş “Azərbaycan etnogenezini” əsərində Azərbaycanda yaşayan xalqlar haqqında geniş məlumat verilməklə o, Azərbaycanı etnoqrafik muzey adlandırırdı. Bu fikrin əyani sübutu olaraq 1926-cı il dekabrın 17-də keçirilmiş əhalinin siyahıya alınmasına əsasən ölkəmizdə 88 millətin etnik nümayəndəsinin yaşadığı rəsmi sənəd əsasında (Vəliyev, M., 1921) qeyd edilir.

1991-ci ildə müstəqilliyimizin təkrarən bərpasından sonra Azərbaycan Respublikasına düşmən kəsilmiş separatçı, etnik-millətçilik ideyalarını yayan bəzi qüvvələr Əlikram Hüseynov başda olmaqla qondarma “talış-muğan respublikasını” yaratmağa, millətçilik ruhunda qızıqsındırılmış sadvalçılar isə “ləzgistan dövləti”ni qurmağa cəhd etsələr də, mövcud vəziyyətdə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıtmış Ümummilli Lider Heydər Əliyevin apardığı dinc siyasət bu separatçı qüv-

vələrin sıradan çıxması ilə nəticələnmiş oldu. Müstəqilliyimizin ilk illərində humanitar siyasət adı ilə respublikamızda gənclər arasında, qocalar evində və valideyn himayəsindən məhrum olmuşlar arasında dini istiqamətdə təbliğat aparan missioner təşkilatlar siyasi multikulturalizmin banisi, Ümummilli Liderin bu istiqamətdə 1997-ci ildə verdiyi fərman əsasında “..vətəndaşlığı olmayanların təbliğat aparmasının qadağan olunması” humanitar təşkilat adı ilə fəaliyyət göstərənlərin qanunsuz fəaliyyətlərinin qarşısını almaqla onların nizamnamələrinə əsasən fəaliyyətlərini qurması ilə nəticələnməklə 2001-ci ildə onlara nəzarət edəcək Dini Qurumlar üzrə Dövlət Komitəsinin yaranmasına gətirib çıxartdı (Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət komitəsi, 2014).

“Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndirir və qoruyub saxlayacağıq” (Heydər Əliyev, 1997) deyən Ümummilli Lider multikulturalizmin Azərbaycan modelinin assimilyasiya və izolyasiya kimi siyasi modellərdən üstünlüyünü bütün dünyaya nümayiş etdirdi. O, sonrakı siyasi fəaliyyətini bu sərvətin əbədi olmasına yönəltdi. Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanda 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etməsi heç də təsadüfi deyildir, bunun dərin tarixi kökləri olmaqla 2016-cı il sentyabrın 16-da keçirilmiş referendum nəticələrinə əsasən respublikamızda yaşayan azsaylı xalq, milli azlıq və etnik qruplar torpaqlarımızda yaşayan yerli etnik birliklərə çevrildi.

Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunmasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin böyük əməyi olmaqla multikulturalizm məsələləri hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının maddələrində təsbit edilmişdir. Bunlardan: “Bərabərlik hüququ” (Maddə 25, bənd 3), “Milli mənsubiyyət hüququ” (Maddə 44, bəndlər 1, 2), “Ana dilindən istifadə hüququ” (Maddə 45, bəndlər 1, 2) və başqa maddələri misal olaraq qeyd etmək olar (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995). Bu fəaliyyəti əsas tutan dövlətimiz 1995-ci il fevralın 1-də Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında” Çərçivə Konvensiyasını imzalamışdır. Azsaylı xalqların hüquqlarını qoruyan Konvensiyanın II hissəsinin 4 maddəsində göstərilir ki, Avropa Şurasının üzvü olan bütün dövlətlər “milli azlığa mənsub olan hər bir şəxsin qanun qarşısında bərabər müdafiə olunmaq hüququna zəmanət verir. Bununla əlaqədar olaraq, milli azlığa mənsubluğa əsaslanan hər cür ayrı-seçkilik qadağan olunur” (Milli azlıqların müdafiəsi haqqınd Çərçivə konvensiyası, 2000). Ümummilli Liderin dövründən günümüzədək etnik birliklərin hüquq və azadlıqları ilə bağlı dövlət səviyyəsində 80-dək beynəlxalq konvensiya qəbul edilməklə bunlardan UNESCO-nun 2005-ci il oktyabrın 20-də qəbul etdiyi “Mədəni özünümüdafiə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya” (UNESCO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair” Konvensiyası, 2009) 16 noyabr 2009-cu ildə təsdiq edildi. Multikultural ənənələri inkişaf etdirən Azərbaycan Respublikası ölkənin etnik xalqlarının mədəniyyəti, dili və adət-ənənələrini qorumaqla məqsədyönlü iş aparır. Etnik birliklərin mənşə və konfessional fərqlərinə baxmayaraq onların hər birinə eyni dərəcədə qayğı göstərilir, dilindən, dinindən, etnik mənşəyindən, sayından asılı olmayaraq Ümummilli Liderin bizə ərməğan etdiyi tolerantlıq ənənələri əsas tutularaq onlara hörmətlə yanaşılır. Ölkəmizdə onlarla milli mədəniyyət mərkəzləri fəaliyyət göstərməklə hazırda 2669 məscid, 16 kilsə və 7 sinaqoq vardır. Kilsələrdən 7-i pravoslav, 4-ü gürcü pravoslav, 1-i lüteran, 1-i katolik və 3-ü Alban-udi dini icmasına mənsub olmaqla 7 yəhudi sinaqoqu fəaliyyət göstərir (Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, 2014). Dövlətin din sahəsində siyasəti beynəlxalq hüquq prinsipləri və normalarına, respublikamızın qoşulduğu 80-dən artıq beynəlxalq müqaviləyə, ölkə Konstitusiyasına və digər normativ hüquqi aktlara əsaslanır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi xətt hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən inkişaf etdirilir.

Xalqımız Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin söylədiyi “Hər bir xalqın milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam!” (Heydər Əliyev, 1997) ifadəsi bu gün respublikamızın hər bir vətəndaşının həyat təzi olaraq özünü göstərir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (Maddələr:21,25,43,44,45) Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının UNESCO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqinə dair” Konvensiyasına qoşulmasına dair 26 noyabr 2009-cu il tarixli Qanunu.

3. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı” (27 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş).
4. Avropa Şurasının “Milli azlıqların müdafiəsi haqqında Çərçivə Konvensiyası” Azərbaycan hökuməti tərəfindən 1995-ci il fevralın 1-də imzalanmış və 2000-ci il 16 iyun tarixli Qanunla ratifikasiya edilmişdir).
5. Dözümlülük prinsipləri haqqında Bəyannamə. UNESCO, 16 noyabr 1995-ci il, Tolerantlıq (sənədlər, konsepsiyalar) Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət komitəsi tərəfindən nəşr olunmuşdur. Bakı, 2014, s.10- 18.
6. “İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmaq barədə”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 may 1996-cı il tarixli Qanunu.
7. Əliyev Heydər, “Müstəqillik yolu”, Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997.
8. Məhəmməd həsən Vəliyev M. “Azərbaycan etnogenezi” Bakı, 1921.
9. Вердиева Х.Ю. Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане. Баку, 1999. С.42-43, 226, 235, 245, 250, 258, 259, 264.
10. Гусейн-заде Рауф, Вердиева Х.Ю. Кавказ и армяне. Баку, 2014. С.343-344, 355-360.

HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

Günəl Hümətova (Pəniyeva)

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ədəbiyyatın tədrisi texnologiyası
kafedrasının müəllimi, f.ü.f.dok

Summary

This article reflects the main role of Great Leader Heydar Aliyev as the founder of Azerbaijani multiculturalism and tolerance. Also, regulation of state-religion relations, implementation of Azerbaijan's foreign policy is the main direction. This entire list was obtained as a result of the domestic and foreign policy of Great Leader Heydar Aliyev. For the development of multiculturalism and tolerance, during the reign of the Great Leader, the construction of new mosques in Azerbaijan was one of the main directions, as well as the fundamental repair and restoration of sanctuaries and religious temples.

Key words: multiculturalism, tolerance, Heydar Aliyev, role, policy

Резюме

В данной статье отражена основная роль Великого лидера Гейдара Алиева как основоположника азербайджанского мультикультурализма и толерантности. Также основным направлением является регулирование государственно-религиозных отношений, реализация внешней политики Азербайджана. Весь этот список?? был получен в результате внутренней и внешней политики Великого лидера Гейдана Алиева. Для развития мультикультурализма и толерантности в период правления Великого Вождя одним из основных направлений было строительство в Азербайджане новых мечетей, а также капитальный ремонт и реставрация святынь и религиозных храмов.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, Гейдар Алиев, роль, политики

Azərbaycanda multikulturalizm ideyalarının əsrlər boyu folklor və miflərin inanc təsəvvürlərində formalaşmasına baxmayaraq siyasi multikulturalizmin banisi Ulu öndər Heydər Əliyevdir. Sovet İttifaqının dağılma ərafəsində - 80-ci illərin sonları və 90-cı illərin əvvəllərində müxtəlif qruplar üçün “milliyətçilik” anlayışı birliyə çağırışın yeganə kateqoriyası idi. Bu siyasi ideologiya Avropa dövlətlərindən fərqli olaraq keçmiş sovet ölkələrində və eləcə də regionumuzda dramatik toqquşmaların meydana gəlməsinə səbəb oldu. Bu illərdə ərafəsində Azərbaycan vətəndaş müharibəsinin baş verməsi astanasına gəlib çatmışdır. Məhz bu ərafədə Ümummilli Lider Heydər Əliyev hakimiyyətə yenidən döndü. Bu dönüşdən sonra Azərbaycanın həm daxili, həm də xarici siyasətində köklü dəyişiklər özünü göstərməyə başladı. Heydər Əliyev siyasətinin əsasını multikultural, tolerant və humanist dəyərləri təşkil edir. İnsan hüquqlarının ali dəyər kimi hesab olunduğu Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanı nəyinki vətəndaş müharibəsindən xilas etdi, hətta Azərbaycanın multikultural dəyərlərini bir model kimi formalaşdırdı. 1989-cu ildə Sumqayıt hadisəsinin baş verməsi vətəndaşlıq müharibəsinin ilkin səbəblərindən oldu. Sovet dövləti dağılmağa başladığı andan Azərbaycan

ərazisində “Ləzgistan” və “Talış Muğan respublikalarının” yaradılması təşəbbüsünün irəli sürülməklə o istiqamətdə siyasi işlərin aparılması artıq Azərbaycan Respublikasına bir possional şəxsin başçılıq etməsinin zəruriliyi yarandı. Bu vacibliyi sezən Azərbaycan ziyalıları cəmiyyətinin imza toplantısı ilə Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə gəldi. Azərbaycan Respublikası 1991-ci il oktyabrın 18-də öz dövlət müstəqilliyini bəyan etdi. 80-ci illərin sonu - 90-cı illərin əvvəllərində beynəlxalq aləmdə baş verən dəyişikliklər milli dövlətçilik prinsiplərinə uyğun yeni xarici siyasət kursunun formalaşdırılması və həyata keçirilməsini ən vacib məsələ kimi ön plana çəkildi, Azərbaycan Respublikası qısa müddət ərzində dünyanın bir sıra dövlətləri tərəfindən rəsmi surətdə tanındı. Beləliklə də, yeni müstəqillik əldə etmiş dövlətin dünya təşkilatları ilə siyasi-iqtisadi əməkdaşlığın edilməsinə zərurət yarandı. Eyni zamanda Heydər Əliyevin güclü siyasətinin nəticəsi olaraq müxtəlif etnik qrupa daxil olan milli qrupların hüquq-bərabərliyini qorumaq və mədəni müxtəlifliklərin inkişafına şəraitin yaradılması əsas şərtlərdən biri oldu. Eyni zamanda dövlətin din münasibətlərinə nizama salmaq, dövlətin xarici siyasətinin düzəlmə və yeni yaranmış bir dövlətin iqtisadi siyasətini gücləndirmək və həyata keçirtmək üçün bir sıra xarici təşkilatlara üzv olmanın vacibliyini görürdü. Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü il oktyabr ayının 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi ilə bağlı keçirilən rəsmi andiçmə mərasimindəki çıxışında qeyd etmişdir ki, "respublikamızın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanın mənafeyini dünya miqyasında müdafiə edə bilən ağıllı, səriştəli xarici siyasətin yeridilməsidir. Qarşıda böyük vəzifələr durur. Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilməlidir. Bu vəzifə dünyanın bütün dövlətləri ilə bərabərhüquqlu, qarşılıqlı faydalı əlaqələr yaratmaq və inkişaf etdirməkdən, bu əlaqələrdən həm Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq mövqelərini möhkəmlətmək üçün, həm də respublikanın iqtisadiyyatını, elmini, mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir" [<http://multikulturalizm.gov.az/post/1588/azerbaycan-multikulturalizmi-ve-heyder-eliyev.html>]

Yeni yaranmış müstəqil dövlət özünəməxsus prinsip və xüsusiyyətlərlə fərqlənmək, həm də müxtəlif istiqamətli daxili və xarici siyasəti həyata keçirtmək üçün. xalqın ümumi rəyi ilə yaradılmış və qəbul olunmuş Konstitusiyaya əsasən onun tam bir varlıq kimi yaşamasına, fəaliyyətinə, ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində təmsil etdiyi vətəndaşların maddi və mədəni tələbatının fasiləsiz təmin edilməsinə, eyni zamanda dövlətin etnik birliyini təşkil edən müxtəlif etnik birliklərin hüquq və bərabərliyini qanun əsasında qorumaq üçün 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edildi. Konstitutsiyanın bəzi maddələri insan hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə bağlıdır. Bu qanunlar da 1948-ci il dekabrın 10-da Birləşmiş Millətlər təşkilatının qəbul etdiyi “insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlar haqqında bəyannaməsinin” qanunları ilə uyğunluq təşkil edir. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 10-cu maddəsində Azərbaycan başqa dövlətlərlə və xarici aləmlə əlaqələrini beynəlxalq hüquq normaları və ölkənin maraqlarını nəzərdə tutan prinsiplər əsasında qururması kimi hüquqi qanunları əks etdirmişdir. Bütün bu hüquq və qanunların, maddə və bəndlərin hər birinin özünün həyata keçirdiyi funksiyası vardır ki, onlardan biri də xarici siyasətin həyata keçirilməsidir.

Bütün bu siyahı Ulu Öndər Heydər Əliyevin daxili və xarici siyasətinin nəticəsi olaraq əldə edilmişdir. Multikulturalizm və tolerantlığın inkişafı istiqamətində Ulu Öndərin hakimiyyəti illərində Azərbaycanda yeni məscidlərin tikilməsi ziyarətgah və dini məbədlər əsaslı şəkildə təmir-bərpa edilməsi, abadlaşdırılması əsas istiqamətlərdəndir. Çoxmillətli dövlət olan Azərbaycanda müstəqillikdən öncə 17 məscidin mövcud olmaqla müstəqillikdən sonra onların sayı 1236-ya Ulu Öndər Heydər Əliyevin sayəsində çatdırıldı. Milli-mənəvi dəyərlərimizin xüsusi rolunun olduğunu Heydər Əliyev 1997-ci ildə Bibiheybət məscidinin bərpasına başlanmasında mərasimindəki çıxışında vurğulamışdır: "Son illər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində, qorunub saxlanmasında, Azərbaycanın başına gələn bəlaların aradan götürülməsində, işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi üçün apardığımız işlərdə, bütün başqa işlərdə bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz - Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri, Azərbaycan xalqının mənsub olduğu islam dininin mədəni dəyərləri bizim üçün həmişə dayaq və ilham mənbəyi olmuş, bizə həmişə güc vermişdir". [<https://mehribanaliyeva.preslib.az/media-64e77a402c.html>] Azərbaycanın gələcək strategiyasının inkişaf etdirilməsində mədəni mənbələrdən yararlanmağın xüsusi önəminin

olduğunu və bu işdə islam dininin də əhəmiyyətli rolunun vacib olduğunu Ulu Öndər xüsusi qeyd etmişdir. Məhz ona görə də çoxmillətli dövlətin müxtəlif dini görüşlərə malik olan etnik birliklərin dini nümayəndələri ilə Ümummilli Lider tez-tez görüşlər keçirir, onların fikirlərinə ciddi şəkildə önəm verir, müxtəlif dini bayram və matəm mərasimlərində məscidlərə gedir, dindar insanlar qarşısında çıxışlar edirdi. Bu isə multikultural görüşün inkişafını və Azərbaycan multikulturalizm modelinin əsasının formalaşmasına təkan verirdi. Təzəpir məscidində keçirilən bayram tədbirində iştirak edən Ulu Öndər: "Bizim bu ədalətli mübarizəmizdə, torpaqlarımızın müdafiəsində Allah bizə həmişə yardımçı olacaqdır. Ulu peyğəmbərimiz Məhəmməd əleyhissalamın qoyduğu yol, Qurani-Kərimin göstərişləri bizi qələbəyə aparacaq, xalqımızı birləşdirəcək və biz düşmənləri məğlub edəcəyik". [http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/may/492398.htm]

Ümummilli Lider Heydər Əliyev islam dininin mənsublarına göstərdiyi qayğı və diqqəti ölkəmizdə yaşayan digər dinlərin mənsublarından da əsirgəməyərək öz düşüncələri və əməlləri ilə ölkəmizdə tolerant mühiti formalaşdırıb, inkişafına təkan verib ki, bu da bütün vətəndaşlar üçün örnək rolunu oynayaraq mədəni müxtəlifliyin inkişafını təmin edib. Eyni zamanda Heydər Əliyev digər din nümayəndələrinə qarşı yüksək dini dözümlülük nümayiş etdirməklə yanaşı, onları da heç vaxt diqqətdən kənarda saxlamayıb, arzu və istəklərini həyata keçirib, problemləri ilə yerində tanış olmaqdan ötrü tez-tez ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kilsə və sinaqoqlarda olmuş və bütün problemlərin həlli ilə yaxından maraqlanıb. Bu istiqamətdə də 2004-cü ildə Heydər Əliyev Fondu yaradılaraq regionlar arası istər iqtisadi, istərsə də mədəni inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş bəyannamə və proqramların həyata keçirilməsi təmin edildi. Eləcə də görkəmli dövlət xadiminin onların dini məbədlərini bərpa etdirmək təşəbbüsünün bütün dünyaya nümunə olması danılmaz reallıqdır.

Ədəbiyyat

1. <https://mehribanalievva.preslib.az/media-64e77a402c.html>
2. http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/may/492398.htm
3. <http://multikulturalizm.gov.az/post/1588/azerbaycan-multikulturalizmi-ve-heyder-eliev.html>
4. <http://shura.ict.az/az/news/1223/>
5. [http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/yanvar/697519\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/yanvar/697519(meqale).pdf)

ÇOXMİLLƏTLİ, ÇOXKONFESSİYALI AZƏRBAYCAN XALQININ BİRLİYİ: TOLERANTLIQ VƏ VƏTƏNPƏRVƏRLİK NÜMUNƏSİ

Mehriban Hüseynova

Bakı Slavyan Universitetinin

Praktik rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının dosenti, p.ü.f.d.

Summary

The article deals with the heroism of the Azerbaijani people during the 44-day war. There was a secret of the success of our victory march, which began in September last year and ended with a great victory on November 10. As President Ilham Aliyev said, the people of Azerbaijan, united against the enemy, regardless of religion or nationality, have united like an iron fist around their Supreme Commander-in-Chief. And this determined nation crushed the head of the enemy, drove them out of our 30 years occupied lands. Representatives of Talysh, Russian, Lezgi, Avar, Sahur, Jewish and other nationalities living in our country took up arms and marched on the enemy by the order of the Supreme Commander-in-Chief. This is a clear example of the development of multiculturalism, tolerance and religious endurance of public policy in Azerbaijan. That is why all those people consider this sacred flag as their homeland, and this country as their motherland.

Key words: victory, unity, patriotism, tolerance, heroism.

Резюме

Статья посвящена героизму азербайджанского народа в 44-дневной войне.

Единство - вот главный секрет нашего успеха, который начался в сентябре прошлого года и завершился Великой Победой 10 ноября.

Как сказал Президент Ильхам Алиев, народ Азербайджана, объединившись против врага, независимо от религии и национальности, сплотился вокруг своего Верховного Главнокомандующего, как железный кулак, и сокрушив голову врага, освободил наши земли 30-летней оккупации. Представители талышской, русской, лезгинской, аварской, сахурской, еврейской и других национальностей, проживающие в нашей стране, взяли в руки оружие и пошли на врага по приказу Верховного Главнокомандующего. Это яркий пример развития мультикультурализма, толерантности и религиозной терпимости государственной политики Азербайджана. Поэтому, они считают этот священный флаг своим родным, а эту страну - своей Родиной.

Ключевые слова: победа, единство, патриотизм, толерантность, героизм

2020-ci ilin sentyabr ayında başlanan və 10 noyabrda böyük qələbəmizlə bitən Zəfər yürüşü-müzün uğurunun bir sirri vardı: birlik. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin də dediyi kimi, düşmə-nə qarşı bir olan Azərbaycan xalqı, dinindən, milliyyətindən asılı olmayaraq öz Ali Baş Komandanının ətrafında dəmir yumruq kimi birləşdi, düşmənin başını əzdi, onları 30 ildir ki, işğal etdiyi torpaqlarımızdan qovdu. Vətən müharibəsində ölkəmizdə yaşayan talış, rus, ləzgi, avar, saxor, yəhudi və digər millətlərin nümayəndələri Ali Baş Komandanın bir əmri ilə silaha sarılıb düşmənin üzərinə yürüdülər.

Azərbaycan çoxmillətli, çoxkonfessiyalı dövlətdir. Müxtəlif dinləri və mədəniyyətləri təmsil edən insanların ölkəsidir bizim doğma vətənimiz. Bəlkə də dünyanın başqa heç bir yerində fərqli etnik qruplara məxsus, fərqli inanca malik insanların bu cür yanaşı, dinc, mehriban, birlik içərisində yaşadığını görmək mümkün deyil. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanda mulikulturalizmi həyat təzi kimi qiymətləndirirlər.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərkən onun prioritet istiqamətini nəzərə çatdırmışdır: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq" [<http://multikulturalizm.gov.az/az.>].

Azərbaycançılığın məzmunca mahiyyətini isə müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyaların üzvi şəkildə vəhdəti təşkil edir. Azərbaycançılıq xalqın milli-mənəvi varlığının ilkin əlamətlərini, onun kimliyini əks etdirən, milli təfəkkürünü birləşdirən dəyərlər sistemidir.

Bunların məntiqi nəticəsidir ki, 15 may 2014-cü il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır, ölkə Prezidentinin 11 yanvar 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə 2016-cı il Azərbaycanda multikulturalizm ili elan edilmişdir. Əsrlərlə müxtəlif millətlərdən, müxtəlif dinlərdən olan insnarlar Azərbaycan Respublikasının hüdudları daxilində qarşılıqlı hörmət və sevgi hissləri ilə yaşamış, Azərbaycanı öz-lərinə vətən bilmişlər [Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı. <http://president.az>]

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev öz çıxışlarında daima vurğulayır ki, multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir, dövlət siyasətidir və alternativini yoxdur.

“Biz yaxşı bilirik ki, istədiyimiz halda, hər hasısa bir qanunu, idarəetmə formasını dəyişə bilə-rik. Ancaq, yüz illər keçsə belə bir xalqın mədəniyyətini dəyişə bilmərik. Əgər hər bir xalqın öz mədəniyyətini qoruyub saxlamaq hüququ olmasaydı, heç bir coğrafiyada etnik münaqişələrin qarşı-sını almaq mümkün olmazdı. Bu nöqteyi-nəzərdən multikulturalizm siyasətinin alternativini ksenofo-biya, antisemitizm, islamofobiya və ayrı-seçkilikdir” [Zeynalov M. , 2019].

Tədqiqatçıların yekdil fikri bundan ibarətdir ki, əsrlər boyu inkişaf keçərək püxtələşən və hər bir ölkəyə nümunə ola biləcək multikulturalizmin “Azərbaycan modeli” var [Həsənov F. 2016].

Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görürük ki, istər Səfəvilər dövləti, istər XIX –XX əsrlər maarif-çilik dalğası, istərsə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələrinin təmsilçiliyini özündə cəmləyən bu siyasət davranış XX əsrin sonlarında Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlətçilik ideologiyası formasına çev-rilmiş, tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri bərpa edilmişdir [Axundova S. , 2019]

İstər Birinci Qarabağ savaşında, istər 2020 ilin payızında başlayan və Zəfərlə yekunlaşan Vətən müharibəsində bunun bir daha şahidi olduq.

Heç təəccüblü deyil ki, AMEA-nın Coğrafiya institutunun 2017-ci ildə təqdim etdiyi rəqəmlərə əsasən, təkcə Bakıda 20 min, ümumi ölkədə isə 120 min erməni əsilli Azərbaycan vətəndaşı yaşayır. (2) Bu isə təbiidir. Düşmən dövlətdən fərqli olaraq, Azərbaycan heç vaxt öz siyasətini milli və etnik təmizləmə istiqamətində aparmamış, Ermənistan dövləti ilə olan münafişənin acığını öz ərazisində yaşayan erməni əsilli vətəndaşlarından çıxmağa çalışmamışdır.

Bu gün də cənab Prezident öz çıxışlarında dəfələrlə vurğulayır ki, Azərbaycan, onun ərazisində yaşayan bütün millətlərə eyni münasibəti göstərərək və göstərəcək, onlar bizim ölkənin vətəndaşlarıdır və Azərbaycan dövlətinin təminatındadırlar.

Azərbaycan "tolerant ölkədən tolerant dünyaya doğru" şüarının reallaşdırılmasını özünün hədəfi kimi müəyyənləşdirib.

Bu gün ölkəmizdə müxtəlif dinlərə inanan insanlar öz dini inanclarının tələb etdiyi ayinləri sərbəst şəkildə icra edir, öz məbədlərində ibadət edirlər. Bütün bunlar, dövlət səviyyəsində multi-kulturalizmin siyasi kursa çevrilməsinə, dinindən və milliyyətindən asılı olmadan bütün insanların Azərbaycan bayrağı altında dinc və firavan yaşaya bilməsinə verilən təminatın göstəricisidir. Odur ki, o insanların hamısı bu müqəddəs bayrağı özünə dogma, bu ölkəni isə ana Vətən bilirlər.

Çıxışlarının birində Prezident İlham Əliyev vurğulayıb ki, İkinci Qarabağ müharibəsində dinindən, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bizim bütün gənclərimiz ölümə gedirdilər. Bu, bizim böyük sərvətimizdir. Ölkəmizdə yaşayan bütün xalqların nümayəndələri fədakarlıq, qəhrəmanlıq göstərərək, torpaqlarımızın ərazi bütövlüyü, itirilən torpaqlarımızın geri qaytarılması uğrunda şəhidlik zirvəsinə yüksəliblər. Soyuqlu payız günlərində, gecə-gün-düz döyüşçülərimiz addım-addım irəliləyərək torpaqlarımızı azad etməklə cəsarət nümayiş etdir-dilər. Bu həqiqətdən qəhrəmanlıqdır, qorxmazlığın nümunəsidir. Onların hər biri dogma Vətəni uğrunda vuruşub, Azərbaycan bayrağı altında ölümə gedirdilər.

Vətən sevgisini bütün dinlərdən və milliyyətlərdən üstün tutan şəhidlərimiz, öz vətənpərvərlikləri ilə, şücaət və qəhrəmanlıqları ilə özlərindən sonrakı nəsillərin qəlbində daim yaşayacaq bir iz qoyub getdilər. Onların hər biri üçün Azərbaycan doğulduqları torpaq, ana Vətənləri idi (Əliyeva Ə. 2021). Göstərdikləri şücaət bu gün Vətən sevgisinin bütün dinləri, dilləri, milliyyətləri aşan bir sevgi olduğunu sübut edən ən gözəl nümunədir.

O günlər geridə qaldı artıq. Azərbaycan torpaqları qarış-qarış, kənd-kənd işğaldan azad edildi. Uzun illərdən sonra dogma torpaqlarımızda yenidən üçrəngli şanlı bayrağımız ucaldıldı. Vətən müharibəsi Ali Baş Komandanın, Azərbaycan Ordusunun, xalqımızın zəfəri ilə başa çatdı. Bu qələbəni Ali Baş Komandanın qətiyyəti, siyasi iradəsi, ordumuzun şücaəti hesabına qazandıq. Ona görə 44 günlük qəhrəmanlıq savaşımız tarix boyu şanlı qürur mənbəyimiz olaraq qalacaq. Bunlara görə kimə minnətdar olduğumuzu yaxşı bilirik. Bizə bu xoşbəxtliyi yaşadan Ali Baş Komandan və Azərbaycan ordusuna minnət borcumuzu heç nə ilə ödəyə bilmərik. Öldə etdiyimiz zəfərlə Azərbaycan xalqının başını uca etdiniz, məğrur və yenilməz xalq olduğunu bütün dünyaya sübut etdiniz. Sizin sayənizdə, biz öz torpağının bir qarışının belə düşmən tapdağında qalmasına razı olmayan, son nəfəsinədək vuruşaraq torpağını yağı düşməndən azad edən qalib bir ölkənin qürurlu vətəndaşı kimi fəxrət hissi keçirəcəyik.

Ədəbiyyat

1. Axundova S. Azərbaycan multikulturalizm və tolerantlığın mərkəzidir. Bakı Slavyan Universitetinin “Azərbaycan multikulturalizmi və ölkəşünaslıq” kafedrasının dosenti, “Azərbaycan müəllimi qəzeti”, 20 aprel, 2019-cu il.

2. AMEA-nın rəsmi internet saytı. <https://science.gov.az/>.

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı. <http://president.az>

4. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin rəsmi internet saytı. <http://multikulturalizm.gov.az/az>.

5. Əliyeva Ə. Bir gözü gülər, bir gözü ağlar, qürur dolu bir il. BDU-nun hüquq fakültəsinin dosenti. 27 sentyabr 2021-ci il. /<http://redaktor.az>

6. Həsənov F. Multikulturalizm: Avropanın səhvi və Azərbaycan modeli. 8. Fevral 2016-cı il. azvision.az/.

7. Zeynalov M. Multikulturalizm siyasətinin prinsipləri və Azərbaycan. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin iqtisadi məsələlər üzrə prorektoru, YAP Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti ilk ərazi təşkilatının sədri. Hürriyyət.- 2019.- 26-27 noyabr.- S.12.

YENİ TARİXİ MƏRHƏLƏ

Nəsibə Hüseynova

Ağdam rayonu 33 nömrəli tam orta məktəbin direktoru

Summary

In the article "Azerbaijan's example of tolerance and multiculturalism", it is pointed out that Azerbaijan has historically been a place of tolerance and multiculturalism. The conclusion from the mentioned ideas is that there is no alternative to the values of tolerance and multiculturalism in the world today. The article examines the examples of Azerbaijan in this field and very correctly emphasizes that the strengthening of these important historical traditions with the great foresight of the Great Leader Heydar Aliyev during the years of independence is one of the greatest achievements of the modern Azerbaijan state.

The article, which states that the political course defined by the great leader Heydar Aliyev in this field is continued, is reflected in the fact that today Azerbaijan is not only a country rich in energy resources, but also a tolerant and multicultural country committed to the principles of humanism. is recognized. The model presented by Azerbaijan to the world is welcomed by the progressive world and is being used as an example in many countries. In this regard, the article considers this model, which is based on the principles of traditional coexistence and mutual respect between different ethnic cultures, as a very successful mission and contribution of the Republic of Azerbaijan in the process of intercultural dialogue and civilizations.

One of the main conclusions from the article is that tolerance and multiculturalism is a progressive and human value system that arises depending on the development path of each state and nation, and the goals it sets.

Key words: *tolerance, multiculturalism, coexistence, multinationality, Azerbaijaniness*

Резюме

В статье «Пример толерантности и мультикультурализма Азербайджана» отмечается, что Азербайджан исторически был местом толерантности и мультикультурализма. Вывод из упомянутых идей состоит в том, что альтернативы ценностям толерантности и мультикультурализма в современном мире нет. В статье рассматриваются примеры Азербайджана в этой области и очень правильно подчеркивается, что укрепление этих важных исторических традиций с великой дальновидностью Великого Лидера Гейдара Алиева в годы независимости является одним из величайших достижений современного Азербайджанского государства.

В статье, в которой говорится, что политический курс, определенный великим лидером Гейдаром Алиевым в этой области, продолжается, находит свое отражение в том, что сегодня Азербайджан является не только страной, богатой энергоресурсами, но и толерантной и мультикультурной страной, приверженной принципам гуманизма. Модель, представленная Азербайджаном миру, приветствуется прогрессивным миром и используется в качестве примера во многих странах. В связи с этим в статье данная модель, основанная на принципах традиционного сосуществования и взаимоуважения между различными этническими культурами, рассматривается как весьма успешная миссия и вклад Азербайджанской Республики в процесс межкультурного диалога и цивилизаций.

Одним из основных выводов из статьи является то, что толерантность и мультикультурализм – это прогрессивная и общечеловеческая система ценностей, возникающая в зависимости от пути развития каждого государства и нации, и целей, которые он ставит.

Ключевые слова: *толерантность, мультикультурализм, сосуществование, многонациональность, азербайджанство.*

Müasir dövürümüzdə multikulturalizm və tolerantlıq baxımından vətənimiz dünyaya nümunəvi model kimi çıxış edir. Beynəlxalq anlayışda multikulturalizm eyni ölkədə yaşayan xalqların mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun siyasət kimi qəbul olunur. Tolerantlıq isə müxtəlif dinlərə bağlı olan xalqların və insanların birgəyaşayışıdır.

Azərbaycanda əsrlərdir ki, müxtəlif inanlı insanlar, millətlər əmin-amanlıq içərisində çox təhlükəsiz və sağlam mühitdə yaşamaqdadır. Bütün hümanist dəyərlər və üstün keyfiyyətlər, mədəni yaşam tərz, əxlaqi dəyərlər, qonaqpərvərlik, dözümlülük, mərhəmətlik, müxtəlif mədəniyyət-

lərə hörmətlə yanaşma və bir çox xarakterik mənəvi cəhətlər xalqımızın daşdığı dəyərlərdə cəmləşmişdir. Bu gün dünya üçün multikultural dəyərlər nə qədər yeni olsa da, xalqımızın bu dəyərlər sisteminə bağlılığı tarix boyu özünü göstərmişdir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan torpaqlarında tarix boyu milli-etnik və dini zəmində qarşıdurma baş verməmişdir. Bunu təsdiq edən əsas faktlardan biri orta əsr ədəbiyyatında və digər bədii nümunələrdə, həmin dövrlərdə yaşamış və fəaliyyət göstərmiş görkəmli mütəfəkkirlərimizin əsərlərində multikultural və tolerant baxışların öz əksini tapmasıdır. Bu sahədə Azərbaycanın əsrlərlə formalaşmış təcrübəsi unikal öməkdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələr uzaq keçmişdən bu günümüzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir.

İctimai-publisistik kontekstdə multikultural və tolerant ideyalar XVIII, XIX və XX əsrin əvvəllərində yaşamış filosof, tarixçi, maarifçi və mütəfəkkirlərin dünyagörüşlərində daha aydın görünür. Antologiyada Azərbaycanın orta əsr alim və filosoflarından Bəhmənyar əl-Azərbaycani, Şihabəddin Sührəvərdi, Nizami Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi, Nəcməddin Naxçıvani, Seyid Yəhya Bakuvi, Məhəmməd Füzuli, Fətullah Şirvani və başqalarının yaradıcılığında əksini tapan multikultural baxışlar yer almışdır (“Azərbaycan multikulturalizmi, 2021, s.).

Azərbaycan əsrlər boyu mədəniyyətlərin qovuşduğu məkanda yerləşməklə dinlər və sivilizasiyalararası anlaşmada aparıcı rol oynayıb. Bütün tarixi və bədii faktlar göstərir ki, eyni bir ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun siyasəti ilə Azərbaycan tarixən bəşəriyyətə nümunə göstərmişdir. Bu baxımdan bəşəriyyətə təqdim etdiyimiz multikulturalizm və tolerantlıq dəyərləri xalqların dostluq və mehriban şəraitdə birgə yaşamasını təmin edən modeldir. (Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir: metodik tövsiyələr, 2016, s.3).

Heydər Əliyev multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinin qorunmasını və inkişafını dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevirmişdir

Azərbaycanda əsrlər boyu bu dəyər, müxtəlif xalqların və konfessiyaların nümayəndələrinə hörmətlə yanaşılması ənənəsi mövcud olsa da, cəmiyyətin multikultural xarakteri məhz Heydər Əliyevin dövlətçilik dühası, onun siyasi bəsinə və uzaqgörənliyi nəticəsində siyasi prinsiplər cərgəsinə yüksəldilmiş, dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qəbul edilmişdir. Məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik siyasəti nəticəsində ölkəmizdə mədəniyyətlər və dinlərarası dialoq keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldilmiş, multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə hüquqi zəmin yaradılmışdır.

Məlumdur ki, 2002-ci ildə keçmiş Roma Papası II İohan Pavel respublikamıza tarixi səfəri zamanı ölkəmizdə dini tolerantlıq ənənələrinin güclü olduğunu bildirmişdi. Roma Papası Azərbaycanın müxtəlif xalqların və dinlərin mənəvi dəyərlərini özündə bir araya gətirdiyini söyləyərək burada onların sülh şəraitində, dinc yanaşı yaşadıklarını, bunun isə ancaq tolerantlıq və qarşılıqlı hörmət nəticəsində mümkün olduğunu bəyan etmişdi.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev haqlı olaraq multikulturalizm və tolerantlıq siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. Ulu Öndərin müəllifi olduğu Azərbaycan Konstitusiyasında ölkəmizdə dinindən, irqindən, dilindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın hüquq və azadlıqları, o cümlədən insanların etiqad azadlığı təsbit olunmuşdur. Respublikamızda yaşayan hər bir etnik azlığın, hər bir xalqın təmsilçilərinin mədəniyyətinin, dəyərlərinin müxtəlif qanunlar və normativ-hüquqi aktlarla təsbit edilməsi, mükəmməl qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və digər bu kimi mühüm addımlar da aparılan məqsədyönlü siyasətin tərkib hissəsidir (“Müstəqil Azərbaycan - 25: multikulturalizmin və tolerantlığın bariz nümunəsi” mövzusunda konfrans. Quba şəhəri, Heydər Əliyev Mərkəzi. Aprel, 2016-cı il).

Ulu Öndər Heydər Əliyev etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda dövlətçiliyimizin yüksəlişini şərtləndirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq təlimini milli ideologiya kimi irəli sürmüş və bu Azərbaycanın bugünkü yüksəlişini təmin edən əsas təməllərdən birinə çevrilmişdir. Bu baxımdan Ulu Öndərin sayəsində multikulturalizmin dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilməsi ilk olaraq öz uğurlu nəticəsini ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində naşı hakimiyyətlərin səbətsiz idarəçilikləri nəticəsində meydana çıxan problemlərin aradan qaldırılmasında özünü göstərmişdir (Adıgözəlov Ş., 2016, s.138).

Bütövlükdə, Azərbaycan xalqının yüksək milli şüurunun və təfəkkürünün göstəricisi olan multikulturalizm və tolerantlıq dəyərləri Ulu Öndər Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyasının mühüm cəhətlərindən biri kimi həmrəyliyimizin əsas tezislərindən birinə çevrilmiş, birləşdirici amil kimi Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsində, dövlətçiliyimizin qüdrətlənməsində və dövlət quruculuğu prosesində böyük rol oynamışdır.

Heydər Əliyevin multikulturalizm və tolerantlıq dəyərlərinə verdiyi önəm onun bu mövzu ilə bağlı çıxışlarında da öz əksini tapmışdır. Ulu Öndər haqlı olaraq bildirirdi ki, biz bu dəyərləri inkişaf etdirməliyik. 16 noyabr 1999-cu il tarixdə ölkəmizdəki dini konfessiyaların başçılarını qəbul edərkən Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycan həmişə çoxmillətli dövlət olub və olacaqdır. Azərbaycanda həmişə müxtəlif millətlərin nümayəndələri yaşayıb və yaşayacaqdır. Bizim tolerantlığı öyrənməyə ehtiyacımız yoxdur, bilirik ki, Azərbaycan xalqı digər xalqlara qarşı həmişə tolerant olmuşdur. Biz, sadəcə, müxtəlif konfessiyalar və mədəniyyətlər arasındakı bu dostluq, əməkdaşlıq ənənələrini inkişaf etdirməliyik” [Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ölkəmizdəki dini konfessiyaların rəhbərləri ilə görüşündəki nitqindən].

Multikulturalizm və tolerantlığın alternativini yoxdur

Ötən 20 ildə Azərbaycan Respublikası Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə tarixini ən möhtəşəm uğurlarla zənginləşdirmişdir. Bu sırada Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu Azərbaycan xalqının multikulturalizm və tolerantlıq dəyərlərinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində siyasi kurs Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmişdir.

2014-cü ildə Prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması, daha sonra Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2016-cı ilin ölkəmizdə “Multikulturalizm ili” elan olunması Azərbaycanda tarixən mövcud olmuş və bəşəriyyətə örnək olan ənənələrə böyük ehtiramın təəcəssümüdür. Təbii ki, Azərbaycanda həyata keçirilən bu səpkili bütün tədbirlər bəşəriyyəti alternativini olmayan multikulturalizm siyasətindən daha effektiv şəkildə faydalanmağa dəvət etmişdir. Bunun nəticəsi kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakı şəhərində keçirilməsi bəşəriyyətin Azərbaycandakı multikultural mühitə olan münasibətinin real ifadəsidir.

Azərbaycanda 2011-ci ildən başlayaraq hər iki ildən bir Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu təşkil edilir. Bu Forum göstərir ki, mədəniyyətlərarası dialoqun müxtəliflik və plüralizmlə səciyyələnən müasir cəmiyyətlərdə inkişafı yönündə Prezident İlham Əliyevin təşəbbüskarlığı dünyanın diqqət mərkəzindədir. Çünki “Bakı prosesi” adı ilə məşhur olan Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun təşəbbüskarı şəxsən Prezident İlham Əliyevdir.

Bu gün ölkəmizdə yaşayan bütün millətlər və müxtəlif dini inanclı insanlar Azərbaycan dövlətinin mövqeyini və Prezident İlham Əliyevin siyasi kursunu dəstəkləyir. Dövlətin həyata keçirdiyi dəqiq və qüsursuz siyasət Azərbaycandakı bütün xalqları bir-birinə doğmalaşdırmış və bütün azlıq təşkil edən millətlərin nümayəndələri əmin-amanlıq içərisində, təhlükəsiz və sağlam mühitdə yaşamaqdadırlar. Bunu 2020-ci ilin Vətən müharibəsi də təsdiq etmişdir. Bu savaşda ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların nümayəndələrinin göstərdiyi qəhrəmanlıqlar həm də Azərbaycandakı multikulturalizmin göstəricisidir.

Son olaraq Prezident İlham Əliyevin 8 fevral 2023-cü il tarixli sərəncamı ilə ölkədəki dini konfessiyaların fəaliyyətini dəstəkləmək, habelə cəmiyyətdə etnik-dini müxtəlifliyin qorunması və multikultural dəyərlərin daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə bütün dini konfessiyalara maliyyə yardımını ayrılmışdır [<https://president.az/az/articles/view/58872>]. Bu siyasətin davamı kimi respublikamızda bütün dini obyektlər, məscidlər, ziyarətgahlar, pirlər, kilsələr, sinaqoqlar hamısı Azərbaycan dövləti tərəfindən himayə olunmuş, dəstəklənmiş, xüsusi dövlət proqramı çərçivəsində yardımlar edilmiş, hər zaman onlara hörmət və ehtiram göstərilmişdir.

Ölkəmizdə multikultural və tolerant dəyərlərinin qorunması və inkişafı Heydər Əliyev Fondunun da fəaliyyətinin prioritet istiqamətidir. Fondun Mehriban Əliyevanın təşəbbüsləri ilə bu sahədə reallaşdırdığı proqram və layihələr Heydər Əliyev şəxsiyyətində birləşən dövlətçilik təfəkkürü ilə yüksək estetik şüurun vəhdətinin yeni formatda təzahürü və davamıdır. Bununla Heydər Əliyev Fondu ölkəmizin tolerantlıq və multikultural dəyərlərinin qorunmasına, gələcək nəsillərə ötürülməsinə və təbliğinə böyük dəstək verir. Uğurla həyata keçirilən «Tolerantlığın ünvanı - Azərbaycan»

layihəsi çərçivəsində indiyədək ölkəmizdəki məscidlərdə, kilsələrdə, sinaqoqlarda təmir-bərpa işləri aparılmışdır.

Xanım Mehriban Əliyevanın təşəbbüsləri və rəhbərliyi ölkəmizdə multikulturalizm ideyası müstəvisində həyata keçirilən müzakirələr, Bakıda təşkil edilən humanitar forumlar çərçivəsində dünyanın nüfuzlu alimləri arasında bu mövzuda aparılan müzakirələr bəşəriyyət üçün daha nizamlı, sabit, qarşılıqlı hörmət ruhunun hakim olduğu dünyanın yaradılması amalına xidmət edir.

Beləliklə, görülməli tədbirlər, beynəlxalq konfranslar, forumlar artıq Azərbaycanı sivilizasiyaları birləşdirən bir məkana çevirmişdir.

Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzini olub, bu gün isə milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat normasına çevrilib. Dünyanın bir çox yerlərində dini ekstremizm, ksenofobiya, islamofobiya, millətçilik problemlərinin baş alıb getdiyi bir şəraitdə Azərbaycandakı multikulturalizm, ölkədə hökm sürən tolerantlıq mühiti və konfessiyalararası əməkdaşlıq bir daha dövlətimizin yolunun düzgünlüyündən və müdrikliyindən xəbər verir. Eyni zamanda Azərbaycanın uğurları bir daha təsdiq edir ki, dünyada multikulturalizm və tolerantlığın sivil məzmunlu əvəzi yoxdu.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ölkəmizdəki dini konfessiyaların başçılarını qəbul edərkən söhbətindən - Prezident sarayı, 16 noyabr 1999-cu il
2. “Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və ictimai-publisistik qaynaqları”(2021). Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi.-Bakı.
3. <https://president.az/az/articles/view/58872>
4. Adıgözəlov, Ş.(2016). Heydər Əliyev və Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti.
5. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir: metodik tövsiyələr (2016). M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.- Bakı
6. “Müstəqil Azərbaycan - 25: multikulturalizmin və tolerantlığın bariz nümunəsi” mövzusunda konfrans. Quba şəhəri, Heydər Əliyev Mərkəzi. Aprel, 2016-cı il

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİ BEYNƏLXALQ SƏVİYYƏDƏ ÖYRƏNİLİR

Nazlı İsmayılova

Qax şəhər N.Allahverdiyev adına 2 nömrəli məktəb-liseyin
Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi
Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi

Summary

During the years of the rule of national leader Heydar Aliyev, he respected the minority countries living in the country, created conditions at the state level for their free activity in all fields, prepared a plan of measures by the government regarding the protection of the cultural values and cultural heritage of national minorities and ethnic groups living in the country, activities in Azerbaijan state control over the protection of labour, employment and social rights of employees working in organizations and enterprises, including representatives of national minorities, implementation in accordance with the requirements of normative and legal acts related to this field, that is, every citizen of Azerbaijan, regardless of the representative of a national or religious minority one is shown to have the same rights.

Key words: *multiculturalism , tolerance , politician, follower, respect*

Резюме

В статье говорится о политике мультикультурализма и толерантности Общенационального лидера Г.Алиева. Сегодня на фоне наблюдаемых в мире тенденций подъема расизма, нацизма, дискриминации, ксенофобии, этнической и национальной нетерпимости проводимая в Азербайджане государственная политика мультикультурализма и толерантности является образцом для всего мира. Благодаря политической воле Общенационального лидера Г.Алиева Азербайджан восстановил в правовой и политической плоскости традиции толерантности и мультикультурализма, которыми обладал исторически. Г.Алиев избрал точную идеологическую цель будущего успешного развития Азербайджана. По инициативе и указанию Г.Алиева была создана законная почва для сохранения и развития литературы, языка, истории, обычаев и традиций национальных

меньшинств. В Азербайджанской Республике гарантировано уважение к правам и свободам каждого, независимо от происхождения, расы, религии и языка. После возвращения великого лидера к власти была гарантирована культурная самобытность всех национальных меньшинств, живущих на территории Азербайджана.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, политик, последователь, уважение

XX əsrin sonlarında xalqımızın ən böyük nailiyyəti milli dövlətçiliyimizin və müstəqilliyimizin yenidən bərpası olmuşdur. Bu müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi və qorunmasında müstəsna rol Ümummilli Lider Heydər Əliyevə məxsusdur. Sovet imperiyasının dağılmasından sonra bir şox postsovet ölkələrini milli münaqişələr bürüdü. Əslində bu münaqişələr imperiyanın öz daxilində cücərmiş və böyümüş, son nəticədə isə onun dağılmasını şərtləndirmişdi. Şübhəsiz ki, Ermənistan kimi bir təcavüzkar qonşusu olan Azərbaycan Respublikası da bu münaqişələr girdabına düşdü. Müstəqillik uğrunda apardığımız mübarizə məhz Yuxarı Qarabağ ermənilərinin etnik zəmində törətdikləri separatçılıq hərəkatları və eyni zamanda Ermənistanın etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində çox ağır və əzablı yolla gedirdi. Lakin əsrlər boyu digər etnik azlıq və xalqlarla birgə yaşayış şəraitində var olmuş Azərbaycan xalqı bu çətin yolu üzəgə və vüqarla başa vurdu.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi istiqamətində nəhəng işlər görüldü. İlk əvvəl ölkə daxilində sabitliyi bərpa etmək, müharibəni dayandırmaq və qanunçuluğu möhkəmləndirmək istiqamətində uğurlu siyasət aparıldı. Bu nəhəng işlərin görülməsində Prezident H.Əliyevin əsas dayağı Azərbaycan xalqı idi. Xalqla Prezidentin birgə səyi bu çətin məsələlərin həllini mümkün etdi.

Ümummilli Lider H.Əliyev Azərbaycan xalqı dedikdə onu tərkibindəki bütün milli-etnik azlıqlarla birlikdə düşünürdü. Heydər Əliyev çıxışlarının birində bunu belə ifadə etmişdi: “Biz Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bunlarla yanaşı respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır.” [Dini radikalizmə “Dur!”-deyərk!”, 2017].

Təkcə bu çıxış kifayətdir ki, Ümummilli Liderimizin tolerantlıq və multikulturalizm siyasətinin istiqamətlərini və məqsədlərini tam dolğunluğu ilə əks etdirsən. Hakimiyyətdə olduğu bütün dövr ərzində Azərbaycan Respublikasının bu istiqamətdə siyasəti dəyişməz, sabit qalmış və respublikamızın ərazisində yaşayan bütün milli-etnik qruplar və xalqlar üçün bərabər imkanlar və hüquqi şərait yaradılmışdır.

Beynəlxalq aləmdə etimadsızlıq mühitinin formalaşdığı, irqçilik, millətçilik, ksenofobiyanın genişləndiyi, etnik və milli dözümsüzlüyün az qala həyat tərzinə çevrildiyi bir reallıqda Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm, dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoq, tolerantlıq və harmonik etnik müxtəliflik birgə yaşayışın Azərbaycan modelinin formalaşmasını şərtləndirmişdir. Dünya ölkələri bizim təcrübəmizi heyranlıqla öyrənməkdədir. Bu, Heydər Əliyev siyasətinin uğurlu davamının nəticəsidir. Təməli Ulu Öndər tərəfindən qoyulan bu siyasət indi dünya məzmunu kəsb etmişdir.

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasına tamamilə yeni məzmun verərək onu Azərbaycanın milli-etnik xüsusiyyətlərinə, müasir dövrün tələblərinə və dünyanın müasir şəraitinə uyğunlaşdırdı. Heydər Əliyev hər zaman bu fikirdə olmuşdur ki, Azərbaycanın çoxmillətli tolerant ölkə olması, bizim böyük sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Azərbaycan-onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir, “Azərbaycan” sözü bizi həmişə birləşdirir.

Tarixi ənənələrə nəzər salsaq, görürük ki, istər Səfəvilər dövləti, istər XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, istərsə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələrinin təmsilçiliyini özündə cəmləyən bu siyasi davranış XX əsrin sonlarında Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlətçilik ideologiyası formasına salınmışdır. Tolerantlıq və multikulturalizmin siyasi əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının bəndlərində, qanunvericilik aktlarında, fərman və sərəncamlarda öz əksini tapmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyəti illərində ölkə ərazisində yaşayan azsaylı xalqlara hörmətlə yanaşdı. Onların bütün sahələrdə azad fəaliyyəti üçün dövlət səviyyəsində şərait yaratdı. Ölkədə yaşayan milli azlıqlar, eləcə də etnik qrupların mədəni dəyərlərinin və mədəni irsinin qorunması ilə bağlı hökumət tərəfindən tədbirlər planı hazırlandı. Azərbaycanda fəaliyyət

göstərən müəssisə və təşkilatlarda çalışan işçilərin və o cümlədən milli azlıqların nümayəndələrinin əmək, məşğulluq və sosial hüquqlarının qorunmasına dövlət nəzarəti bu sahəyə aid olan normativ-hüquqi aktların tələblərinə uyğun həyata keçirildi.

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə beynəlxalq konvensiyalar və onların milli qanunvericilikdə təsbiti istiqamətində mühüm nailiyyətlər əldə olundu. Azərbaycan Respublikası BMT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı və digər beynəlxalq təşkilatların milli məsələlərlə bağlı qəbul etdiyi beynəlxalq sənədlərə qoşuldu. Bununla da bəyan etdi ki, ölkəmiz bu sahədə mövcud olan beynəlxalq təcrübəni bölüşməyə və hətta Azərbaycan nümunəsini digər ölkələrə ixrac etməyə hazırdır. Məsələn, 2002-ci ilin oktyabr ayında Strasburqda Avropa Şurasının o zamankı baş katibi Valter Şivimmerin iştirakı ilə Azərbaycanda milli azlıqlarla bağlı Dövlət siyasəti məsələsinə həsr olunmuş ayrıca müzakirələr aparılmışdır. Həmin müzakirələrin nəticəsində Azərbaycanın milli siyasətini bəyanən və müsbət qiymətləndirən Avropa Şurası növbəti ildən bu səpkidə müzakirələrin digər dövlətlərin də iştirakı ilə aparılması qərarına gəlmişdir. Hətta Azərbaycanın milli azlıqlarla bağlı apardığı siyasətin və bu sahədə əldə olunan təcrübənin başqa dövlətlər üçün də gərəkliliyi vurğulanmışdı.

Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu tolerantlıq və multikulturalizm siyasəti nəticəsində bu gün Azərbaycanda yaşayan milli azlıqların nümayəndələri öz ana dillərində sərbəst danışirlər. Bir çox ali və orta məktəblərdə ana dillərinin işlənməsi təmin olunur. Adət-ənənələrə hörmətlə yanaşılır. Respublikada yaşayan milli azlıqların, demək olar ki, hamısı Azərbaycanın dövlət dilini bilir. Bu dildən etniklərarası ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Azsaylı xalqların və etnik qrupların dillərinin tədrisinin səmərəli təşkili üçün proqram və dərslərlərin, metodik vəsaitlərin tövsiyələrin və s. hazırlanması və nəşri də daimi diqqət mərkəzindədir.

Ulu Öndər etnik, dini, dil və cinsi ayrı-seçkilik salmadan Azərbaycan xalqının hər bir nümayəndəsinin rahat, azad və əmin-amanlıq şəraitində yaşaması üçün səy və bacarıqlarını əsirgəmir, bu istiqamətdə ardıcıl iş aparırdı.

Bakıda yəhudi sinaqoqu və rus pravoslav kilsəsinin fəaliyyətinə yardım məqsədilə ayrı-ayrı vaxtlarda Prezident fondundan maliyyə vəsaiti ayrılmış, milli-mədəni təşkilatların bir sıra tədbirləri dövlət tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Kürd, ləzgi, talış, gürcü və digər milli azlıqların dillərində müntəzəm yayımlanan radio verilişləri dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir. Ondən artıq milli azlığın dilində kitabları, tədris proqramları və digər vəsaitlər dövlət hesabına çap edilir. Ölkədə yaşayan milli azlıqlar, eləcə də etnik qrupların mədəni dəyərlərinin, mədəni irsinin qorunması və inkişafı ilə bağlı Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən tədbirlər planı həyata keçirilir [Əfəndiyev A.2015].

Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu tolerantlıq və multikulturalizm siyasəti onun layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir. İndi multikulturalizm, tolerantlıq azərbaycanlıların həyat tərzinə olmuş, milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir.

Azərbaycanın xalqının zəngin multikultural keçmişi təkcə xalqımızın bugünkü tolerant yaşam tərzinə deyil, həm də onun yaratmış olduğu ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi qaynaqlarda yaşayır.

2008-ci il noyabrın 4-də Prezident İ.Əliyevin verdiyi sərəncama uyğun olaraq, həmin il dekabrın 2-3-də Bakıda Avropa Şurasına üzv dövlətlərin mədəniyyət nazirlərinin konfransı keçirilmişdir. Konfransda İlham Əliyev tərəfindən sivilizasiyalar arasında dialoqun inkişafını nəzərdə tutan “Bakı prosesi”nin əsası qoyulmuş və bu təşəbbüsün global bir prosesə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Açıliş mərasimində çıxış edən Avropa Şurasının baş katibi Teri Devis isə konfransın keçirilməsinin bütün Avropa üçün əlamətdar hadisə olduğunu bildirmiş və qeyd etmişdir ki, Bakı öz tarixi ilə müxtəlif mədəniyyətlərin qovşağında yerləşir və şərqlə qərb, şimal ilə cənub arasında təbii körpüdür.

Azərbaycanda tolerantlıq mühiti hər zaman ən yüksək səviyyədə olduğu üçün burada multikulturalizm, millətlər və dinlər arasında olan münasibətlərə, dialoqa həsr edilmiş beynəlxalq səviyyəli bir çox tədbirlər, elmi konfranslar keçirilir. Dünyanın müxtəlif ölkələrinin ənənəvi dünya dinlərini təmsil edən 200-dən çox nümayəndənin iştirak etdiyi “Qloballaşma, din, ənənəvi dəyərlər” mövzusunda tədbir 2010-cu ilin aprelində məhz Bakı şəhərində keçirilmişdir. 2011-ci ildən

başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə hər iki ildən bir Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilir. Bu forumlar UNESCO, BMT-nin sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurasının şimal-cənub cənub Mərkəzi, İSESKO, BMT-nin Dünya Turizm Təşkilatının tərəfdaşlığı ilə reallaşdırılır.

Azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğun olaraq tolerantlığın və mədəni, dini, linqvistik, müxtəlifliyin qorunmasını təmin etmək, habelə Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanıtmmaq və mövcud multikultural modelləri tətbiq və təsdiq etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 15 may 2014-cü il tarixi sərəncamı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 yanvar 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə 2016-cı il “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir.

Ölkəmizdə milli və dini birgəyaşayışın çox böyük və şərəfli tarixinin olması Bakıda təşkil olunan sivilizasiyalararası və dinlərarası dialoqun gücləndirilməsi məsələlərinə həsr olunmuş beynəlxalq sammit və forumlarda da dəfələrlə səsləndirilmişdir. Azərbaycan, həqiqətən, artıq dünya xəritəsində tolerantlıq mərkəzinə çevrilmişdir [Niftiyev A.2015].

Azərbaycan bu gün iki fərqli sivilizasiya arasında körpü rolunu oynamaqla Şərq və Qərb yarımkrurələrində öz nüfuzunu gücləndirməkdədir. Bu ideya dövlətin xarici siyasət kursunda da kifayət qədər özünü əks etdirir. Bu gün Azərbaycan BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı, GUAM kimi mötəbər təşkilatların tam hüquqlu üzvüdür. Azərbaycan Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi “Şərq tərəfdaşlığı layihəsi” çərçivəsində Avropaya integrasiya prosesini uğurla davam etdirir. Azərbaycanda heç vaxt konfessiyalararası və ya millətlərarası zəmində problemlər olmayıb. Bu gün biz müasir müstəqil Azərbaycanda hökm sürən tolerantlıq, dözümlülük, qarşılıqlı hörmət şəraiti ilə fəxr edirik. Biz müsəlman ölkəsi olmaqla ənənələrimizə, dinimizə, mədəniyyətimizə hörmət edirik. Lakin bununla bərabər biz dünyanın bütün mədəni müxtəlifliyinə eyni dərəcədə həssaslıqla yanaşırıq.

Ədəbiyyat

1. “Dini radikalizmə “Dur!”-deyək!” məcmuəsi, 2017
2. Əfəndiyev A. İslamda tolerantlıq prinsipləri. Bakı, 2015
3. “Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın milli–məənəvi dəyərlərlə bağlı fikirləri“ Mənəvi dəyərlərin təbliği fondu, 2020.
4. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015.

MULTİKULTURALİZMİN FƏRQLİ MODELLƏRİ

Nurəngiz Kərimova

Bakı Slavyan Universitetinin Azərbaycan multikulturalizmi və ölkəşünaslıq kafedrasının müəllimi

Summary

In article the development of multiculturalism in various countries is spoken about, the essence of "multiculturalism" concept, the directions and purpose of multiculturalism policy are explained. The author presents various models of multicultural societies, characteristic features of the American, Swedish, Australian, Canadian model of a multicultural society. The author emphasizes that Azerbaijan has its own model of multiculturalism, recognized throughout the world. Azerbaijan has been always a multi-ethnic state and the rights of national minorities were never infringed here. In Azerbaijan, national minorities are represented in the Parliament and in other state structures. The author lists national cultural societies functioning in Azerbaijan, points out that textbooks and periodicals are published in national languages. The policy of multiculturalism pursued by the National Leader Heydar Aliyev is continued by President of Republic of Azerbaijan İlham Aliyev. Thus, by decree of the President of Azerbaijan, documents, affirming the rights of national minorities in Azerbaijan were approved. It is pointed out that many documents connected with the policy of multiculturalism all over the world are confirmed by UN and the CE. The representatives of all ethnic groups took an active part in First Karabakh War and in 44-day war. This became possible thanks to the thoughtful policy of the state, and the peoples living in the territory of Azerbaijan consider this country their homeland.

Key words: *multikulturalism, tolerance, ethnic minorities, traditions, international documents, multicultural models, convention, democracy.*

Резюме

В статье говорится о развитии мультикультурализма в различных странах, раскрывается суть понятия «мультикультурализм», основные направления и цель политики мультикультурализма. Автором представлены различные модели мультикультуральных обществ, в частности раскрываются особенности американской, шведской, австралийской, канадской модели мультикультурального общества. Автор подчеркивает, что в Азербайджане также существует собственная модель мультикультурализма, признанная во всем мире. Азербайджан во все времена был полиэтническим государством и права национальных меньшинств в этой стране никогда не ущемлялись. Более того, в Азербайджане в настоящее время национальные меньшинства представлены как в Милли меджлисе, так во всех других госструктурах. Автор перечисляет различные национальные культурные общества, функционирующие в Азербайджане, указывает, что на национальных языках издаются учебники, художественная литература, периодические издания. Политика мультикультурализма, проводимая Общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, продолжается сегодня Президентом Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым. Так, указом Президента Азербайджана приняты и утверждены правовые документы, закрепляющие права национальных меньшинств, проживающих в Азербайджане. В статье приводятся документы, принятые ООН и СЕ в связи с политикой мультикультурализма во всем мире, также указывается, что представители всех народов и этнических групп принимали самое активное участие как в Первой Карабахской войне так в 44 дневной войне против агрессии со стороны Армении. Это стало возможным благодаря продуманной политике государства, и народы, проживающие на территории Азербайджана, считают эту страну своей родиной.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, национальные меньшинства, обычаи и традиции, международные документы, мультикультуральная модель, конвенция, демократия.

“Multikulturalizm” termini nisbətən yeni məfhum olmasına baxmayaraq, son illər bütün dünyada geniş yayılıb və ciddi şəkildə müzakirə olunur. Multikulturalizm mədəni plüralizmi nəzərdə tutan və onun inkişafına təkan verən məqsədyönlü siyasətdir. Həmin siyasət insanların etnik, irqi və dini fərqlərindən asılı olmayaraq istənilən ölkənin bütün əhalisinin hüquqlarına hörmətə əsaslanır. Multikultural cəmiyyətdə ölkənin bütün vətəndaşları öz mədəniyyətinin, dilinin, adət-ənənələrinin, etnik və dini dəyərlərinin inkişafında bərabər hüquqlara malikdir. Multikultural cəmiyyətdə milli məktəblər açılır, milli dildə qəzet və jurnallar nəşr olunur. [Əliyev H. 1997]. Ümumiyyətlə, multikulturalizm prinsipləri təkcə siyasi elita tərəfindən deyil, xalqın sırası nüməyəndələri tərəfindən də geniş şəkildə dəstəklənir. Multikulturalizmin nəzəri əsasını liberalizm, xüsusən də onun azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq kimi dəyərləri təşkil edir. Multikultural cəmiyyət liberal cəmiyyətdir, burada təkcə sosial ədalətsizliyi deyil, həm də irqçiliklə əlaqəli ədalətsizliyi ləğv etmək mümkün olmuşdur. Lakin sırf liberalizmdən fərqli olaraq multikulturalizm ayrı-ayrı fərdlərin deyil, etnik və mədəni qrupların da hüquqlarını qoruyur. Multikultural cəmiyyətin formalaşması və inkişafı prosesi tarixi inkişafın xüsusiyyətləri ilə və sosial amillərlə müəyyən edilir. Qeyd edək ki, multikultural cəmiyyətin formalaşmasında və inkişafında cəmiyyətin malik olduğu demokratiya ənənələri əsas rol oynayır. İlk multikultural cəmiyyətlər Qərbi Avropa və Şimali Amerikanın demokratik hissələrində formalaşmışdı. Bu bölgələrdə tolerantlığın, əxlaqın, demokratiyanın yüksək səviyyədə olması multikulturalizm ideyalarının yayılması üçün gözəl şərait yaratmışdı. Göstərilən amilləri nəzərə alaraq qeyd edək ki, regionların tarixi inkişafındakı fərqlərə uyğun olaraq multikulturalizmin də müxtəlif modelləri mövcuddur. Həmin spesifik modellər arasında Amerika, İsveç, Avstraliya və Kanada modelləri qeyd edilməlidir. Məsələn, multikulturalizmin Amerikan modeli. XX əsrin 60-cı illərinin ortalarına qədər ABŞ anqlo-saksonlardan (Amerika əhalisinin etno-mədəni bazası) və mühacirlərdən ibarət olan bir cəmiyyət idi. Bu cəmiyyətdə anqlo-sakslar hakim mövqeyə malik idi. Zaman keçdikcə ABŞ-da vəziyyət tamamilə dəyişdi və formalaşmaqda olan multikulturalizm ideologiyası 2 mühüm qanunun - 1964-cü il "Mülki Hüquqlar Aktı" və 1965-ci il Qoa "İmmiqrasiya Aktı"-nın qəbul edilməsi ilə ölkədə bərqərar oldu. Birinci qanun anqlosakson amilini “zəiflətdi” və millətlərin bərabərliyini təmin etdi, ikinci qanun isə ölkəyə immiqrasiyanı fəallaşdırdı. Hal-hazırda ABŞ-ın multikulturalizm siyasəti bir tərəfdən ABŞ cəmiyyətinin bütün dəyərlərinin immiqrantlar tərəfindən qəbul edilməsini, digər tərəfdən, ABŞ cəmiyyətində multikulturalizmin hüquqi mexanizmlərinin formalaşmasını nəzərdə tutur. İsveç multikulturalizm modeli. İsveç multikulturalizm modeli mədəni müxtəlifliyin qorunmasına yönəlmiş siyasətin idarə edilməsində dövlətin fəal roluna əsaslanır. İsveçdə dövlətin bu cür fəallığı güclü siyasi mövqeyə malik olan Sosial Demokrat Partiyasının hakimiyyəti ilə bağlıdır. 1976-cı ildə İsveç hökuməti əcnəbilərə səs vermək hüququnu

verdi, “İmmiqrasiya Qanunu” (1997) isə İsveçi multikultural cəmiyyət kimi müəyyən etdi. İsveçin multikultural siyasətinin əsas istiqamətləri dil və təhsil strategiyasında özünü nümayiş etdirir. Həmin strategiyalar immiqrantları İsveç dilini və ana dillərini öyrənməyə təşviq etmək məqsədini daşıyır. İsveç dövləti mədəni müxtəlifliyi bir reallıq hesab edir və həmin müxtəlifliyin həm hüquqi, həm mənəvi cəhətdən qorunmasını təmin edir. Multikulturalizmin Avstraliya modeli. Avstraliyada multikulturalizm siyasəti bir neçə mərhələ üzrə inkişaf edib. Belə ki, 1901-ci ildə Avstraliyada qəbul edilən “İmmiqrasiya haqqında qanun” izolyasionizm (təcrid edilmə) siyasətini idarə etmək üçün hakim elitani inzibati əsaslarla təmin etdi. Sonralar yeni qanunvericilik sənədlərinin- “Vətəndaşlıq haqqında Qanun” (1948-ci il, düzəlişlərlə); “Miqrasiya haqqında Qanun” (1958, əlavə və dəyişikliklərlə); “Əcnəbilər haqqında Qanun” (1984, düzəlişlərlə) və “Viza Rejimi haqqında Qanun” (1997, düzəlişlərlə) qəbul edilməsi nəticəsində vəziyyət dəyişməyə başladı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “multikulturalizm” termininin siyasi leksikona daxil edilməsi Avstraliyanın miqrasiya naziri A. Kreysbinin (1970) adı ilə bağlıdır. A.Kreysbi həqiqətən də anglo-sakson əhalisi ilə “yeni avstraliyalılar” arasındakı ziddiyyəti aradan qaldırmaq üçün çox böyük işlər görmüşdü. 1979-cu ildə “Avstraliya Mədəni Müxtəliflik Problemləri İnstitutu”, 1987-ci ildə isə “Multikulturalizm Məsələləri Komitəsi” yarandı. Bu faktlar Avstraliya dövlətinin immiqrasiya siyasətinin irqçilikdən multikulturalizmə doğru uğurlu inkişafında rolunun nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Multikulturalizmin Kanada modeli. Kanadada multikultural cəmiyyətin formalaşması 1960-cı illərdə başlamışdı. Kanada dövləti əhalinin irqi, etnik və dini müxtəlifliyinə daim hörmətlə və həssaslıqla yanaşdığına görə bu cəhət Kanada cəmiyyətinin milli xüsusiyyətlərinin birinə çevrildi. Multikulturalizm Kanada Azadlıq və Hüquqlar Xartiyasının 27-ci bəndi ilə təmin olunur. ABŞ və Avstraliyadan fərqli olaraq, Kanadada dominant əhali tərəfindən etnik qrupların kobud şəklidə assimilyasiya olunması heç vaxt müşahidə olunmayıb. Kanada çoxdilli ölkədir və burada etnik icmaların bütün üzvlərinin öz ana dilində danışmaq və təhsil almaq hüququ var. Bunun nəticəsində Kanadanın etnik azlıqları öz mədəni kimliyini qoruyub saxlayırlar. Hal-hazırda multikulturalizmin məxsusi Azərbaycan modeli mövcuddur. Bu fikri təsdiq etmək üçün multikulturalizmin dəqiq tərifini verilməlidir. “Multikulturalizm” ilk növbədə, bir ölkədə fərqli mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqənin müəyyən səviyyəsinə, “yüksək keyfiyyətinə” nail olmağa yönəlmiş demokratik dövlətin strategiyasıdır və müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı hüquq bərabərliyi və tolerant münasibətə əsaslanan dinc yanaşı yaşamaq deməkdir [Гасымова С.В. 2017]. Azərbaycan tarixən çoxmillətli dövlət olub və burada ən fərqli millətlər yanaşı yaşayıb, nə milli, nə də dini zəmində təqiblərə məruz qalmayıb. Azərbaycanın başqa xalqların adət-ənənələrin, vərdislərinə qarşı hörmətlə yanaşması artıq bütün dünyada məlumdur və müxtəlif xalqların, millətlərin, dinlərin xüsusiyyətlərinə qarşı ehtiram azərbaycanlıların mental xüsusiyyətidir. Azərbaycan Respublikası çoxmillətli dövlətdir, əhali fərqli etnik qruplar – azərbaycanlılar və milli azlıqlar – udinlər, ingiloylar, krızlar, xınalıqlar, buduqlar, tatlar, talışlar, ləzgilər və başqa xalqlar tərəfindən təmsil olunur. Azərbaycan adları çəkilən xalqların vətənidir və buna görə də sadalanan xalqların nümayəndələri azərbaycanlılarla birlikdə vahid çoxmillətli xalqın bərabər hüquqlu üzvləridir. Bundan əlavə, respublikada ruslar və ukraynalılar, belaruslar, kürdlər, yəhudilər, yunanlar və yeni assuriyalılar, almanlar, tatarlar yaşayır. Bu insanların təbii ki öz tarixi vətəni vardır və buna görə də Azərbaycan torpağında yaşayan milli azlıqlara aid edilə bilər. Hal-hazırda təkcə Bakıda iyirmidən çox müxtəlif mədəniyyət cəmiyyətləri, o cümlədən, rus, ukrayna, kürd, lak, ləzgi, slavyan, tat, tatar, gürcü, ingiloy, talış, avar, Ahıska türkləri, Avropa yəhudiləri, dağ yəhudiləri, gürcü yəhudiləri, alman, yunan və b. cəmiyyətlər fəaliyyət göstərir. Ölkə üzrə belə cəmiyyətlərin sayı daha çoxdur, bir çox hallarda onlar etnik azlıqların kompakt yaşadığı ərazilərdə mövcuddur. Azərbaycan Respublikası çoxsaylı etnik qrupların nümayəndələrinin kompakt yaşadığı, həmin etnik qrupların maddi və mənəvi mədəniyyətini, dilini və identifikasiyasını, tarixi yaddaşını və mentalitetini, etnik mənliyini qoruyub saxlayan çoxmillətli dövlətdir. Bu sırada dağ yəhudilərinin Qırmızı Qəsəbə (Krasnaya Sloboda) məskəninə, rus molokan kəndlərini - Saratovkanı, İvanovkanı, Nic Udi kəndini, dili, özünəməxsus adət və ənənələri ilə məşhur olan Xınalıq kəndini, eləcə də onlarla başqa yaşayış məntəqələrini misal gətirmək olar. Azərbaycanda etnik azlıqlara yerli əhali ilə bərabər mədəni hüquqlar və ölkənin mədəni irsindən istifadə etmək hüququ verilib. Etnik azlıqların sıx məskunlaşdığı yerlərdə ümumtəhsil

məktəblərinin ibtidai siniflərində ana dili tədris olunur; müvafiq dillərdə tədris proqramları və dərs vəsaitləri, folklor və poeziya topluları, bədii ədəbiyyat nümunələri, qəzet və jurnallar nəşr olunur; dövlət milli teatrları və həvəskar yaradıcılıq kollektivləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda mövcud olan mədəni simbioz və ənənələrin müxtəlifliyi mənəvi və maddi mədəniyyətin tarixi abidələrində öz əksini tapmışdır. Astara, Qax, Quba, Zaqatala və digər rayonların tarix-diyarşünaslıq muzeylərində maddi mədəniyyət abidələrinin qorunması tədbirləri çərçivəsində onların ərazisində yaşayan etnik azlıqların irsini və adət-ənənələrini əks etdirən ekspozisiyalar təşkil edilir. Azərbaycan xalqı tarixən üç dindən - Zərdüştilik, Xristianlıq və İslamdan bəhrələnərək həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq aləmdə mədəniyyətlərarası kommunikasiyaların qurulmasında mühüm amil kimi çıxış edir. Azərbaycanda dünyanın bir çox çoxmillətli regionları üçün nümunəyə çevrilmiş xüsusi tolerantlıq və dinlərarası dialoq modeli formalaşmışdır. (3, 95) Dövlət-din münasibətlərinin müasir Azərbaycan modeli çərçivəsində bütün dini konfessiyalar qanun qarşısında bərabər status alıb. Ölkə vətəndaşlarının böyük əksəriyyətini təşkil edən müsəlmanların hüquqlarının təmin edilməsi ilə yanaşı, Azərbaycan hökuməti respublikada olan digər ənənəvi dinlərə də hörmət və qayğı ilə yanaşır.

Azərbaycan xalqının humanizmi və etibarlı olması bütün dünyaya məlumdur. Milli ənənələrimiz Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən daim qorunub, dəstəklənib və inkişaf etdirilib. Heydər Əliyevin uzaqgörən və müdrik, yüksək siyasi professionalıqla apardığı daxili və xarici siyasəti multikulturalizmin inkişafı və ölkədə tolerantlığın bərqərar olunması üçün son dərəcə möhkəm zəmin yaratmışdı. Ulu Öndərin siyasəti onun layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən davam edilir. Azərbaycanda millətlərarası münasibətlərdən danışarkən beynəlxalq səviyyədə qəbul edilən sənədlər də qeyd edilməlidir. Belə ki, milli siyasətin əsas müddəaları Azərbaycan Konstitusiyasında təsbit edilmişdir və ölkənin Konstitusiyası etnik, dini və irqi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların bərabərliyini təmin edir. Azərbaycan Respublikasının milli siyasət konsepsiyası həm də BMT-nin “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”, Avropa Şurasının “Hüquqların və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Konvensiyası”, BMTnin “Beynəlxalq İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”, BMT-nin “İrqi ayrı-seçkilərin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiyası, BMTnin “İqtisadi hüquqlar, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”, “Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Konfransının Yekun Aktı”, “Kopenhagen İclasının Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvləri tərəfindən qəbul edilmiş ATƏT-in İnsan Meyarı Konfransının” Sənədi, Avropa Şurasının “Milli Azlıqların Müdafiəsi üzrə Çərçivə Konvensiyası”, “Milli azlıqlara mənsub şəxslərin hüquqlarının təmin edilməsi haqqında Konvensiya” kimi beynəlxalq sənədlərə əsaslanır. [Multikulturalizmə giriş (Dərs vəsaiti) 2018]. Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının milli siyasətinə dair mühüm dövlət sənədi-Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında yaşayan azsaylı xalqlar və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, dillərinin və mədəniyyətinin inkişafına dövlət dəstəyi haqqında” Fərmanı qəbul edilmişdir. Başqa sözlə, milli azlıqların müdafiəsi Azərbaycan rəhbərliyinin həyata keçirdiyi siyasətin əsas istiqamətlərindən biridir. Prezident Administrasiyasında milli siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri olmaqla xüsusi struktur yaradılıb və analoji struktur Milli Məclisdə də fəaliyyət göstərir. Konstitusiyanın və qanunların verdiyi bərabər hüquq və imkanlardan istifadə edən müxtəlif xalqların nümayəndələri cəmiyyətin müxtəlif sahələrində səmərəli fəaliyyət göstərir, ölkənin inkişafına layiqli töhfələr verirlər. Belə ki, milli azlıqlar Azərbaycan Respublikasının hökumətində, digər dövlət strukturlarında təmsil olunurlar. Milli Məclisdə ölkənin bir sıra etnik azlıqlarının, o cümlədən ruslar, ləzgilər, tatlar, talışlar, kürdlər və başqalarının nümayəndələri var, Azərbaycanda yaşayan etnik qrupların seçkilərdə iştirakında heç bir problem yaranmır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında etnik müxtəlifliyin mövcudluğu üçün hər cür şərait yaradılmış və qorunub saxlanılmışdır. Lakin burada bir daha vurğulamaq lazımdır ki, mədəni müxtəliflik ölkəmizdə müxtəlif kimliklərin sadə əlavəsi kimi deyil, onları birləşdirən milli həmrəyliyin inkişafı üçün gözəl mühit kimi mövcuddur. Təsədüfi deyil ki, həm birinci Qarabağ müharibəsində həm 44 günlük müharibədə Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların nümayəndələri mərdliklə döyüşüb və şanlı qələbəyə layiqli töhfələr veriblər, vətən yolunda canlarından belə keçiblər. Başqa sözlə, Azərbaycan etnik, dini və digər mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlarının doğma, ümumi evi hesab olunur.

Ədəbiyyat

1. Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997, 136 s.
2. Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığın əsasları. Bakı: Pedaqogika, 2005, 256 s.
3. Multikulturalizmə giriş (Dərs vəsaiti) . Bakı: Mütərcim, 2018, 370 s.
4. Гасимова С. В. Философские особенности азербайджанского мультикультурализма. Сб. «Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история». №5-6, (63), с.53-58, 2017г.
5. Мамедов А. Мультикультурализм – одно из самых важных направлений государственной политики в Азербайджане». Интервью. Баку 26 ноября Азербайджан.

TOLERANTLIQ SİYASƏTİNƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN BAXIŞLARI

Xəyalə Nuşirəvanova
Bakı Slavyan Universiteti

Summary

National spiritual values are the rules of behavior forming the human in the society and assisting to the development. These rules are based on the foundation of world civilization. As a result of the process of creating values in the world, a system of traditions and principles is being created that fully confirm the rights of each person. In our recent history, the identity of the national leader Heydar Aliyev is a vivid example of adherence to the national-spiritual values of his people. Coming to power in Azerbaijan on July 14, 1999, the National leader Heydar Aliyev, having overcome all ideological and political barriers, began to take all necessary measures for the national revival and protection of the national spiritual values of the Azerbaijani people.

Key words: Heydar Aliyev, national spiritual values, religion, language, civilization, customs, literature

Резюме

Духовные ценности – это правила поведения, которые формируют человеческое развитие в обществе. Эти правила основаны на фундаменте мировой цивилизации. В результате процесса формирования ценностей в мире создается система традиций и принципов, которые в полной мере подтверждают права каждого человека. В нашей новейшей истории, личность национального лидера Гейдара Алиева является ярким примером приверженности национально-духовным ценностям своего народа. Пришедший к власти в Азербайджане 14 июля 1999 года, Национальный лидер Гейдар Алиев, преодолев все идеологические и политические барьеры, начал принимать все необходимые меры для национального возрождения и защиты национальных духовных ценностей азербайджанского народа.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, национальные духовные ценности, религия, язык, культура, традиции, литература

Milli dəyərlərimizin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Çünki bu dəyərlərin xalqımızın formalaşmasına təsiri böyük olduğu kimi, milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsində də xüsusi rolu vardır. Bu gün milli dəyərlərimiz elliklə, bütün xalq tərəfindən, dövlətin himayəsi altında qorunur və daha da inkişaf etdirilir. İnsanların mənəviyyəti, əxlaqi normaları və baxışları ilə bağlı olan milli mənəvi dəyərlərin yaradıcısı xalqdır. Xalqın mövcudluğunun əsas göstəricisi olan milli mənəvi dəyərlər onun ən qiymətli sərvətidir. Hər bir xalq milli mənəvi dəyərlər sisteminə malikdir. Bu milli mənəvi dəyərlər bizim tariximiz, dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimiz, mentalitetimiz, mədəniyyətimiz, ədəbiyyat və incəsənətimizdir.

Elmi ədəbiyyatlarda dini və milli müxtəliliyin etirafı və ona hörmətlə yanaşılması kimi şərh edilən “tolerantlıq” ilk dəfə orta əsərlərdə yaranmış və əxlaqi fəzilət, qeyri-xristian, və yaxud biddətçi əhəmiyyət, ayin, inancların etirafı kimi nəzərdən keçirilmişdir. Dini tolerantlığın geniş şəkildə şərh edilməsinə məşhur xristian ilahiyyat alimi Foma Akvinalının “Teologiyaların külliyatı” əsərində rast gəlirik. Çağdaş dövrdə isə tolerantlıq problemini ilk tədqiq edən ingilis filosofu Con Lokk (1632-1704) olmuşdur. O, “Tolerantlıq haqqında öyüdnəmə” (“Epistola de tolerancia”) əsərində tolerantlığı əsl, həqiqi kilsənin mühüm səciyyəsi kimi vermişdir. T.Hobbs, Y.Bentam, A. de Tokvil, Volter, D.Didro, A.Smit, C.S.Mill, XX əsrdə isə G.Zimmel, T.Nükom kimi alimlər tolerantlığın tədqiqatçıları kimi tanınırlar. [Adil Abdulla Əl-Fələh.2007]

Ən qədim zamanlardan bizim ölkəmizdə müxtəlif xalqların nümayəndələri birgə yaşamış, burada dərin dostluq və qarşılıqlı əməkdaşlıq mühiti formalaşmışdır. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatının bütün dövrlərə aid nümunələrində də özünün parlaq bədii əksini tapmışdır. Dahi şair və böyük mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin (1141-1209) məşhur “Yeddi gözəl” poeması multikultural ideyalar əsasında yazılmış möhtəşəm sənət nümunəsidir. Əsərdə Çin qızının, Slavyan gözəlinin, Rum qızının, Hind, Xarəzm, Məğrib (Qərb) gözəlinin dilindən deyilmiş hekayətlər də ayrı-ayrı xalqların taleyinin ən maraqlı anları, ibrətamiz hadisələri sanki Azərbaycan nağıllarında olduğu kimi təqdim olunur. Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” poeması multikultural dəyərlərin insanın və cəmiyyətin mənəvi zənginliyindəki rolunu, yerini və əhəmiyyətini parlaq şəkildə nümayiş etdirir. [H.Əliyev. 2009] “Yeddi gözəl” - müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinə hörmət və ehtiramın böyük poeziya çələngidir. Bu əsərdə milli mənsubiyyətindən və dini inancından asılı olmayaraq, ümumiyyətlə insana dərin ehtiram duyğuları ifadə olunmuşdur. İnsanı hər şeydən uca tutmaq ideyası Şərq intibah mədəniyyətinin ən mühüm çağırışıdır. Nizami Gəncəvi ilə yanaşı Şota Rustaveli, Əfzələddin Xaqani, Əbülqasim Firdovsi, Sədi Şirazi, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Əcəmi Naxçıvani, İbn Sina, Fərabî, Bəhməniyar, Əbdülqadir Marağayi və başqaları Şərqdə intibah mədəniyyətinin yaranmasında və inkişafında böyük xidmətlər göstərmiş görkəmli simalardır.

Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yanaşı dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri də öz əsərlərində tolerantlıq mövzusunda geniş yer ayırmışdır. L.N. Tolstoy (“Hərb və sülh”), L.M. Leonav, Dante, Höte və s. dünya ədəbiyyatında öz sözünü demiş yazarları misal çəkmək olar.

Qədimdən dünya dinlərinin yayıldığı və dinc yanaşı yaşadığı Azərbaycan torpaqlarında yüz illər boyu qarşılıqlı etimada və hörmətə əsaslanan mütərəqqi milli-mədəni, dini münasibətlər sistemi formalaşmışdır. Hazırda ondan yüksək səviyyədə bəhrələnən respublikamız dünyanın qabaqcıl, nümunəvi tolerant dövlətlərindən birinə çevrilib. Bu il anadan olmasının 100-cü ildönümünü qeyd etdiyimiz xalqımızın böyük oğlu, Ümummilli lider Heydər Əliyev respublikamızda həyata keçirilən tolerantlıq dövlət siyasətinin banisidir. Xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gələn ulu öndər respublikamızda müstəqilliyin qorunub saxlanılmasında, möhkəmləndirilməsində, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində, geniş abadlıq-quruculuq tədbirlərinin aparılmasında, demokratiyanın bərqərar olunmasında, milli-mənəvi dəyərlərin inkişaf etdirilməsində misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Ümummilli lider respublika ərazisində yaşayan milli azlıqların, etnik-mədəni dəyərlərin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi kimi qiymətləndirib. Onun rəhbərliyi illərində qəbul edilmiş Konstitusiyamızda dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq, ölkənin bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik olması təsbit olunub. Həmin dövrdə “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda edilmiş dəyişikliklərdə ölkədə hər kəsin öz dininə etiqad etmək hüququ təmin edilib. Ümummilli lider Heydər Əliyev tolerant dəyərlərin qorunmasını bütün fəaliyyəti boyu diqqət mərkəzində saxlayıb. O, həmişə qeyd edirdi ki, Azərbaycan vətəndaşları dini, irqi, siyasi və dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, eyni hüquqa malikdirlər. Onların hüquqları dövlət tərəfindən qorunur. Hər kəs əmin ola bilər ki, biz bu prinsiplərə daim sadıq qalacağıq. Ulu öndər tərəfindən azərbaycançılıq ideologiyasının irəli sürülməsi ölkəmizdə tolerantlığın daha sürətlə inkişaf etməsinə geniş imkanlar yaradıb. Respublikada bu istiqamətdə mövcud olan bir sıra problemlər azərbaycançılıq ideologiyası çərçivəsində həllini tapıb. Təsədüfi deyildir ki, Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan milli azlıqlarla keçirdiyi görüşlərin birində demişdir: “Mən bu görüşü milli azlıqlarla yox, Azərbaycan xalqı ilə görüş adlandırıram”. Ümummilli lider Heydər Əliyevin müxtəlif din və mədəniyyətlərə tolerant münasibəti, şəxsən özünün xaraktercə tolerant olması, onun həyat və fəaliyyətində həmişə özünü büruzə vermişdir. Ulu öndər Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra, 1993-cü ildə prezident seçildikdən sonra, oktyabrın 10-da andıçmə mərasimindəki nitqində Azərbaycanda mövcud olan dinlərin həmişə bərabər hüquqa malik olduğunu vurğulamış, dinlər və mədəniyyətlər arasındakı bu münasibətləri daim qoruyacağına and içmişdir. Heydər Əliyev andıçmə mərasimindəki nitqində bu haqda demişdir: “Azərbaycan çoxmillətli respublikadır. Bu, respublikanın səciyyəvi cəhətidir. Bunun böyük tarixi var və bu tarixlə, respublikanın bu ictimai-siyasi mənzərəsi ilə biz fəxr edirik. Respublikamızda bütün vətəndaşlar dini və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, eyni hüquqa malikdirlər və bundan sonra da bütün vətəndaşların bərabər hüquqla Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında iştirak etməsi üçün imkanlar yaradılacaqdır.

Bu gün bizim İslam dininin Qafqaz müsəlmanlarının rəhbəri, xristian dininin, yəhudi dininin nümayəndələri məni bu vəzifəyə gəlmək münasibətilə təbrik etdilər. Mən onlara öz minnətdarlığımı bildirirəm və əmin etmək istəyirəm ki, Azərbaycanda bütün millətlərin, bütün dinlərin bərabər hüquqla yaşaması üçün bütün şərait yaradılacaqdır...” [Adət və ənənələr mənəvi-əxlaqi dəyərlər kimi, 2000.]

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Heydər Əliyevin geniş fəaliyyəti nəticəsində respublikada din və etiqad azadlığı tam təmin edilmiş, milli-mənəvi dəyərlərə münasibət kökündən dəyişmiş, dini ayin və mərasimləri yerinə yetirmək üçün bütün dinlərə mənsub olan insanlara bərabər şərait yaradılmışdır. Ümummillə lider milli-dini dəyərlərimizin qorunmasında, İslama ehtiram göstərilməsində, xalqımızın dini əqidəsinin daha da möhkəmləndirilməsində öz əməli fəaliyyətilə böyük rol oynamışdır.”

Multikulturalizm və tolerantlıq siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edən Heydər Əliyev Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların etnik-mədəni və dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü [İsmayilov N.2003]

Fikrimizcə, Heydər Əliyevin müstəqillik dövründə ölkəmizdə yaratdığı multikulturalizm və tolerantlıq dəyərlərinin mahiyyətinin Prezident İlham Əliyevin sözləri ilə ümumiləşdirilməsi daha məqsədəuyğundur. Belə ki, cənab İlham Əliyev bu haqda demişdir: “Əsrlər boyu Azərbaycanda multikulturalizm meyilləri yaşayıb. Sadəcə olaraq, bu, yeni söz olduğu üçün biz bu sözü bilmirdik və bu sözü tələffüz etmək o qədər də asan deyil. Ancaq bu anlayış Azərbaycanda həmişə var idi. Üstəgəl, bu gün bizim dövlət siyasətimiz də bu əsaslar üzərində qurulur və bu siyasət real siyasətdir. Bu hansısa şüar naminə deyilən sözlər deyil. Çünki, bilirsiniz, beynəlxalq aləmdə, hər kəs şüarı real işdən ayıra bilir. Ona görə, bu nadir rolu Azərbaycan öz üzərinə götürüb. Götürməyə də bilərdi. Götürməsəydik də, bilirsiniz, hər halda bizim iqtisadi, siyasi inkişafımız üçün heç bir problem yaranmazdı. Amma biz bu rolu üzərimizə götürürük. Çünki, biz istəyirik ki, dünyada müsbət meyillər üstünlük təşkil etsin. Biz istəyirik ki, dinlərarası əlaqələr normal, sağlam məcrada olsun. Əks-təqdirdə, dünyada parçalanma meyilləri daha da güclənəcək. Əlbəttə ki, ölkəmizin dünya xəritəsindəki coğrafi yeri o qədər də böyük deyil. Amma gördüyümüz işlər çox böyükdür. Biz bundan sonra da bu istiqamətdə səylərimizi göstərəcəyik”.[İsmayilov N. 2003]

Bizə elə gəlir ki, Prezident İlham Əliyevin bu müdrik sözləri ilə hamı razılaşmalıdır. Çünki, planetimizin hazırkı mənzərəsi bu reallığı təsdiq edir.

Ədəbiyyat

1. Adət və ənənələr mənəvi-əxlaqi dəyərlər kimi [Mətn]. Bakı: Nərgiz, 2000.
2. Adil Abdulla Əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlər/Adil Abdulla Əl-Fələh; elmi red. və ön sözün müəll. A.Paşazadə; dizayn M.Xəlilov.Bakı: Qismət, 2007.
3. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı [Mətn] /elmi red. B.Ə.Nəbiyev; AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu.- Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 248 s.
4. İsmayilov N. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlərimiz. Bakı: Səda, 2003

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Пари Алиева

педагог Бакинского славянского университета

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda tolerantlığın ənənəvi kökləri və meydana gəlməsinin tarixi-coğrafi şərtləri araşdırılır. Müəllif Azərbaycanın iki sivilizasiya arasında yerləşməsinin Azərbaycan tolerantlıq ənənələrinin formalaşmasında mühüm rol oynadığını qeyd etməklə bərabər, həm də xalqın mental dəyərlərinin bu prosesdəki yerini tədqiq edir. O, bu gün Azərbaycanda mövcud olan çoxkonfessiyalılığın milli xarakterlə bağlılığını və xalqın psixoloji davranış tərzindən doğduğunu elmi faktlarla əsaslandırmağa çalışır.

Açar sözlər: tolerantlıq, multikulturalizm, dinlər, ənənələr, mədəniyyət

Summary

The article examines the traditional roots of tolerance in Azerbaijan and the historical-geographical conditions of its emergence. The author notes that the location of Azerbaijan between two civilizations plays an important role in the formation of Azerbaijani traditions of tolerance, and also studies the place of the people's mental values in this process. He confirms with scientific facts that the multi-confessionalism that exists in Azerbaijan today is connected with the national character and is born from the psychological behavior of the people.

Key words: *tolerance, multiculturalism, religion, traditions, culture*

Особенности исторического развития Азербайджана, его географическое положение, этнический состав населения создали условия для существования разных религий на этой территории. В разные времена в стране в той или иной степени распространялись и взаимно повлияли друг на друга язычество, зороастризм, иудаизм, христианство, ислам и многие другие религиозные течения.

В Азербайджанской Республике существуют различные религиозные конфессии, но доминирующее место среди них занимает исламская религия. Ислам, возникший в начале VII века на Аравийском полуострове, в скором времени был распространен в большей части мира, в том числе и в Азербайджане. Более 95 процентов населения Азербайджана исповедует ислам.

История христианства в Азербайджане практически начинается с возникновения Албанской церкви. В целом, эта церковь занимает особое место в истории христианской религии. Территория Кавказской Албании считается одним из мест зарождения первых христианских общин. Регистрация албано-удинской христианской религиозной общины является знаменательным событием по своему характеру, содержанию, религиозному и политическому значению. Христианство в Азербайджане представлено православием, католицизмом и протестантством, а также различными сектантскими общинами. Православие стало распространяться в Азербайджане с начала XIX века в результате «политики переселения», проводимой царской Россией в этом регионе. Первый в Баку Римско-католический приход появился в 50-е годы XIX века в связи со ссылкой царской Россией военных католиков на Кавказ. Первой протестантской сектой, распространенной в Азербайджане, стало лютеранство. Появление лютеранства в нашей стране связано с переселением в первой половине XIX века немцев и поляков на Южный Кавказ. [Галкин А.А. 2002]

Азербайджан, будучи одним из первых поселений человека, также является территорией формирования культуры терпимости и колыбелью толерантности.

Этот факт дает основание говорить о том, что традиции толерантности, сформировавшиеся в Азербайджане на протяжении тысячелетий, со временем приобрели новые черты и стали главным качеством людей, проживающих в этом географическом пространстве.

Регулирование отношений между государством и религией в нашей стране, достижение стабильности в религиозной сфере, сохранения атмосферы терпимости между конфессиями на государственном уровне связаны с именем Гейдара Алиева. После его прихода во второй раз к власти атмосфера толерантности в стране еще более укрепилась в соответствии с концепцией отношений между государством и религией, эта сфера также стала приоритетным направлением государственной политики. Азербайджан, исторически ставший пространством стыковки разных религий и культур, и сегодня успешно выполняет эти функции. В настоящее время состав населения Азербайджана отличается богатством, как с этнической, так и с религиозной и конфессиональной точек зрения. Но, к счастью, в Азербайджане, где распространены разные религии и религиозно-философские течения, во все исторические периоды сформировались прочные связи терпимости, между этническими и религиозными общинами, не зарегистрировано ни одного факта дискриминации на национальной, расовой и религиозной почве. Религиозно-этнические группы, поселившиеся на территории Азербайджана в разные периоды истории, не только не считали себя здесь чужими, даже тесно сливались с местным населением, наладили родственные связи с ними. [Лекторский В.А. 1997].

Представители различных религиозных конфессий всегда проявляли солидарность с азербайджанским народом, боролись за свободу и благополучие нашей единой Родины. А Шехидляр хиябаны (Аллея шехидов), где нашли вечный покой сыновья и дочери Азербай-

джана, в том числе наши граждане, принадлежащие к различным религиозным конфессиям, воевавшие во имя свободы и территориальной целостности Азербайджана и пожертвовавшие на этом пути собственной жизнью, сегодня служит не только местом клятвы, но и символом нашего братства и толерантности. Создание на нашей родине столь совершенной атмосферы толерантности свидетельствует о том, что, религиозная терпимость является характерной особенностью и национально-духовным богатством Ислама и азербайджанского народа. Гейдар Алиев прекрасно выразил эти характерные качества Ислама и азербайджанского народа: «Я считаю, что азербайджанский народ сам по себе, по своей природе, по своему характеру обладает высоким чувством толерантности. Толерантность содержится в корне мусульманской религии, исповедуемой большей частью населения Азербайджана».

Гейдар Алиев также не упускал из виду и всегда высоко ценил заслуги других религий и народов в формировании атмосферы толерантности в Азербайджане.

В стране создана прочная правовая база для дальнейшего развития толерантности, являющейся характерной особенностью нашего народа. Право свободы совести наших граждан напрямую закреплено в Конституции, а в Законе «О свободе вероисповедания» нашло более широкое отражение. Согласно 48 статье Конституции, каждый гражданин обладает свободой совести, правом свободно определить свое отношение к религии, свободно выражать и распространять свои убеждения, связанные с отношением к религии, свободно выполнять религиозные обряды.

Кроме того, в целях укрепления толерантности и веротерпимости в стране, законодательство, связанное с правами и свободами человека, в том числе свободы совести и вероисповедания, приведено в соответствие с нормами международного права. В целях регулирования отношений между государством и религией, контроля за соблюдением законодательных актов, связанных со свободой вероисповедания, в 2001 году был подписан Указ о создании Государственного Комитета по работе с религиозными образованиями.[Скворцов Л.В.1997]. Ежегодно 16 ноября в Азербайджане отмечается Международный День толерантности, учрежденный в 1995 году по случаю 50-летия ЮНЕСКО.

Сегодня в Азербайджане свободно, без каких-либо препятствий функционируют не только церкви и синагоги, но и многочисленные христианские и еврейские религиозные учебные заведения, азербайджанское государство оказывает им, в рамках закона, необходимую поддержку. Азербайджанский народ всегда, не только на Востоке, но и во всем мире отличался и сегодня отличается специфическим толерантным отношением к различным религиям и религиозно-философским течениям. По исторически сложившимся прогрессивным традициям, в Азербайджане строительство и реставрация различными религиозными конфессиями домов поклонения осуществляется при материальной и моральной поддержке представителей различных религиозных общин, организовывается сбор пожертвований на эти цели.

Толерантность - специфическое качество азербайджанского народа. Сегодня чуть ли не во всем мире с удовлетворением признают эту истину.

Выводы: Азербайджан поставил перед собой цель - добиться реализации лозунга «от толерантной страны - к толерантному миру». Для Азербайджана это - естественный и необходимый процесс, поскольку он имеет моральное право поставить перед собой такую цель, как с исторической точки зрения, так и с учетом его международного авторитета и планов, направленных в будущее.

Азербайджанское правительство проводит множество мероприятий по развитию толерантности, мультикультурализма, межконфессионального и межкультурного диалога с участием разных сторон. За последние десять лет Азербайджан стал страной-хозяином десятков международных и региональных конференций, форумов и симпозиумов, посвященных этим вопросам. Мы с гордостью можем констатировать, что сегодня на международной арене очень часто употребляются два выражения, связанные с городом Баку: Бакинский процесс по межкультурному диалогу и Бакинский процесс по поощрению толерантности.

Литература

1. Галкин А.А. Публичная сфера и культура толерантности. М., 2002.
2. Лекторский В.А. О толерантности плюрализме и критицизме // Вопросы философии, №11, 1997
3. Скворцов Л.В. Толерантность: иллюзия или средство спасения? // Октябрь, №3 1997.

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В УКРЕПЛЕНИЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОГО И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО СОГЛАСИЯ

Шакир Байрамов, к.ю.н., доцент

Светлана Ягубова, к.ф.н., доцент

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Санкт-Петербургский государственный университет гражданской авиации имени главного маршала авиации А.А. Новикова»

Xülasə

Məqalədə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinin mahiyyəti və əsas istiqamətləri araşdırılır. Heydər Əliyevin müasir Azərbaycanın təşəkkülündə, ölkə tarixinin ən dərin və geniş təbəqələrinin, xalqın mənəvi quruluşunun və düşüncə tərzinin dərk edilməsində millətlərarası və konfessiyalararası harmoniyanın möhkəmləndirilməsinə xidmətlərinə diqqət yetirilir.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, gənclər siyasəti, mədəniyyət, tarix, vətənpərvərlik, tolerantlıq, Azərbaycan, Naxçıvan, milli birliklər, diaspor.*

Summary

The article deals with the essence and main directions of realization of youth policy under the leadership of national leader Heydar Aliyev. Particular attention is attached to the contribution of Heydar Aliyev in formation of modern Azerbaijan, in comprehension of the deepest and widest layers of the country's history, spiritual structure and mentality of the people, directed to strengthening of interethnic and interfaith consent.

Key words: *Heydar Aliyev, youth policy, culture, history, patriotism, tolerance, Azerbaijan, Nakhchivan, national unions, diaspora.*

Каждое общество всегда нуждалось в людях высокообразованных, творческих, инициативных, умеющих глубоко и всесторонне разбираться не только в своей, узкопрофессиональной области, но и ставить новые цели и идеалы, брать на себя роль носителей критического разума, исторического и нравственного самосознания эпохи.

Изучение деятельности и творчества величайшего представителя XX в., дает возможность не только осмыслить опыт предшествующих поколений, но и понять себя, осознать нынешние проблемы и противоречия.

Шейхуль ислам Аллахшукюр Пашазаде, говоря о личности Гейдара Алиева подчеркивал, что это большое счастье для Азербайджана, что его президент – мудрый и справедливый президент, прошедший через испытания эпохи, который не будет править, набираясь опыта, а будет править, обучая народ, не будет набираться опыта государственности, а посвящать свои богатые знания и умение благу своего народа. (Алиева Х. 2009).

Гейдар Алиев – один из выдающихся деятелей XX в., прекрасный муж и отец, проживший свою жизнь в полном согласии со своими моральными и политическими убеждениями. Творческая личность Гейдара Алиева сформировалась под благотворным влиянием среды, в которой он рос.

Осмысление глубочайших и широких пластов истории страны, духовного склада и образа мышления народа стало важным направлением деятельности Гейдара Алиева.

Гейдар Алиев, был увлеченной, одаренной личностью, с громадной всеохватывающей любовью к жизни, мощной энергетикой, величайшей добротностью, высоким чувством патриотизма, когда Родина и Я сливались воедино. Он стремился передавать свою любовь к стране, свои знания ее достижений и культуры всем, особенно молодому поколению. Война с со-

бытиями, эпизодами оставалась в его сознании всю жизнь и, по-видимому, помогла контрастно рецензировать действительные события. Его активная позиция и решительные действия спасли жизни тысячам юношей, сплотили народ во время военно-политического и духовного кризиса, создали почву для укрепления дружеских, добрых отношений, основанных на взаимопочтении и почтении среди различных национальностей проживающих в Азербайджане.

Гейдара Алиева отличал широкий взгляд на толерантность, религиозную терпимость. В своих многочисленных выступлениях он призывал к межкультурному, межконфессиональному и междивизиационному диалогу. Патриарх Алексий II, посетивший Азербайджан в мае 2001 года искренне признавался: «Здесь православные служат своей религии, вере и убеждениям, не подвергаясь никаким притеснениям. Такой обстановки нет, к сожалению, даже в некоторых православных странах». (Материалы международной конференция «Гейдар Алиев и религиозная политика в Азербайджане: реалии и перспективы», 2007, с.86-88). Обращаясь к Гейдару Алиеву, Алексий II высоко оценил его заслуги в формировании образцовой толерантной обстановки в стране, в деле обеспечения защиты прав человека, свободы совести: «Вы приложили усилия и добились равноправия свободного вероисповедания, совместной трудовой деятельности, избежали противостояния людей, живущих на этой земле».

Особое внимание уделял реализации языковой политики. Все языки, существующие на территории Азербайджанской Республики, являются носителями накопленного на этой территории национально-культурного наследия и вместе они образуют средства духовного общения народа. Гейдар Алиев отмечал что, «наша страна - Азербайджан. И в мире живут десятки миллионов азербайджанцев. Азербайджанский язык основное средство для единения всех азербайджанцев мира» (Алиев Г.А. 1998).

Гейдар Алиев говорил: «Каждый молодой азербайджанец должен стараться усвоить, выучить многие иностранные языки: и русский, и английский, и французский, и арабский, и фарси. Это нужно, ибо тесные связи между государствами мира требуют от людей и сегодня, и в будущем все большего знания языков. Это - мое пожелание нашей молодежи. Но одновременно с этим и прежде всего надо усвоить свой родной азербайджанский язык, хорошо говорить на нем. Как родной язык его нужно постоянно ощущать, этот язык нужно любить».

Укреплению межнационального и межконфессионального мира и согласия в молодежной среде способствует активная внешняя политика Азербайджана и деятельность национально-культурных объединений, религиозных организаций и диаспор за ее пределами, направленная на сохранение и передачу традиций и культурного наследия страны (Оджаг, Русская община Азербайджана, Общество российско-азербайджанской дружбы, общество «Бирлик», Московская национально-культурная автономия, Азербайджанское культурное общество «Дайак», Азербайджанская национально-культурная автономия, Союз Азербайджанской Молодежи).

Идея солидарности азербайджанцев мира, создание национальной идеологии – азербайджанства, встречи Общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева с азербайджанцами, проживающими за рубежом, съезды Азербайджанцев мира, принятие «Закона об азербайджанцах мира, проживающих за рубежом» (см.: Xaricdə Yaşayan Azərbaycanlılarla bağlı Dövlət Siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2002), Хартии азербайджанцев мира (Dünya Azərbaycanlıların Həmrəylik Xartiyası. Sənədlər. www.diaspora.gov.az), создание Государственной структуры по работе с соотечественниками (см. Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 07 may 2002), учреждение 31 декабря 1991года «Дня солидарности и единства азербайджанцев мира», планомерные действия по созданию мощного кадрового потенциала, надежного интеллектуально- культурного пласта Азербайджана - монолит, на котором строилась и развивается диаспоральная политика Азербайджанской Республики после восстановления своей независимости.

Общенациональный лидер считал, что "...любая нация, любой народ не может жить только в рамках своей территории, жить в условиях национальной ограниченности. Всех нас, азербайджанцев, объединяют наша национальная принадлежность, наши исторические

корни, национально-духовные ценности, национальная культура - литература, искусство, музыка, фольклор, хранимые народом традиции. Независимо от страны проживания, человек должен сохранять свои национальные особенности...»

В свою очередь Азербайджанская республика всегда готова поддерживать деятельность диаспор по пропаганде культуры, традиций и духовного наследия Азербайджана, а так же стремление соотечественников за рубежом участвовать в различных сферах политики, экономики, науки, образования, социальной жизни.

Великий лидер неоднократно подчеркивал, что будущее нашего государства зависит от того, чему и как мы научим нашу молодежь.

Формированию условий для всестороннего развития молодежи Азербайджана, активного вовлечения ее в жизнь общества сыграло создание Министерства молодежи и спорта (указ от 26.06.1994 года), а так же проведение форумов молодежи Азербайджана. Программный доклад Гейдара Алиева был направлен на усиление гражданско-правового и военно-патриотического воспитания. По итогам I молодежного форума 2 февраля было объявлено Днем азербайджанской молодежи (распоряжение президента Гейдара Алиева от 01.02.1997). По итогам II молодежного форума Азербайджана был подписан указ «О Государственной молодежной политике» (29.07.1999). Шестого мая 2022 года был принят Закон «О государственной молодежной политике». В стране были созданы молодежные движения, в том числе и негосударственные организации. Стоит отметить положительный отчет директоров молодежи и спорта ЕС, касающийся молодежных движений в Азербайджане.

В своих многочисленных выступлениях Гейдар Алиев постоянно высказывал мысль о необходимости учета различных изменений в разных сферах жизни общества. Серьезные позитивные изменения в обществе всегда требуют учета многих факторов, как объективных, так и субъективных, и для их достижения потребуются упорный труд нескольких поколений. Конечно, сложные проблемы далекого прошлого, которые к тому же затрагивают сакральные чувства многих людей, как правило, не могут быть однозначно решены. Кто-то принимает предлагаемые решения, тогда как другие будут их решительно опровергать. Но в любом случае они должны быть подняты и требуют ответа. В связи с этим, программы принятые в Указе об усилении у молодежи патриотических и гражданских чувств, о решении проблем занятости молодых ребят, о молодой семье и о решении социальных, экономических и других проблем талантливых подростков и творческой молодежи и меры, заложенные в государственной молодежной политике, оказались очень эффективными и плодотворными.

Краеугольные камни внутренней политики Гейдара Алиева заложили основы развития политической, экономической, культурной, образовательной организации общества, способствуя сплочению азербайджанского народа в духе толерантности, гуманизма, многообразия, взаимного согласия и уважения представителей различных этносов, культур и конфессий.

Высокая правовая культура являлась отличительной чертой Гейдара Алиева. Она заключалась не только в энциклопедичности знаний, добросовестности аргументации, но и в новаторских подходах, в смелости обобщений, в активности сравнений прошлого и настоящего на фундаментальном научном уровне на фоне взглядов историков. Эти взгляды всегда привлекали слушателей в любой аудитории.

Г. Алиев подчеркивал, что реализация государственной политики Азербайджана по развитию правовой грамотности, повышение уровня правовой культуры и правосознанию граждан должна осуществляться в соответствии с положениями государственной молодежной политики.

Наконец необходимо упомянуть еще об одной важной черте личности Гейдара Алиева. Это касается патриотизма, который формировал его как гражданина, то есть человека, осознающего свою ответственность перед страной. Гейдар Алиев говорил, что одной из важных задач современного поколения является сохранение памяти о погибших предках и о патриотическом воспитании молодежи. Чтить память, дорожить историей своего Отечества, своего народа и своей семьи это дело жизни каждого отдельно взятого гражданина и общества в целом. История для Гейдара Алиева не была лишь «политикой прошлого», а являлась так же школой, источником вдохновения для глубокого изучения нацией своего

действительного прошлого и движения ее в будущее (Гаджиев И.М. 2010). Особо стоит отметить его вклад в изучение истории Нахчывана. Проведенные исследования позволили сделать вывод, что Нахчыван является одной из первых колыбелей цивилизации. Поддерживая на государственном уровне исторические исследования, Гейдар Алиев всегда думал о судьбах своей родины, а его объективность в оценке тех или иных исторических событий позволяла ему видеть перспективы развития общества. «История наша богата, и в тоже время тягостна. Наш народ годами проходил через большие испытания и трудности, сохранив при этом свое достоинство, национальную принадлежность, и свой язык» (Алиев Г.А. 1997). Активная просветительская деятельность Г.Алиева была обусловлена стремлением не только попытками донести знания до слушателей, но и формировать у них активную жизненную позицию.

Широта его идей, взглядов и убеждений помогла увидеть широкие исторические перспективы и предвидеть отдаленные последствия тех или иных действий и решений.

Основные вехи жизненного пути и творчества Гейдара Алиева, убедительно свидетельствуют о том, что его жизнь была самым непосредственным образом связана с историей, политикой, образованием и духовной культурой. Наследие Гейдара Алиева еще предстоит постигать поколениям!

Литература

1. Алекбер Г.О.Д.Гейдар Алиев и вопросы изучения Нахичевани /Этносоциум и межнациональная культура.2013.№4 (58).С.172-175
2. Алиев Г.А.. Дорога независимости. Избранные произведения. Баку: Изд-во Азербайджанского университета,1997.- 136 с.
3. Алиева Х. Гейдар Алиев. //Мир новой экономики.-№4.-2009.-С.38-40
4. Гаджиев И.М. Период Гейдара Алиева в развитии истории нашей страны/Наследие общенационального лидера Гейдара Алиева и вопросы формирования национальной идеологии: Материалы Общереспубликанской научно-теоретической конференции 95 мая 2010 г..) Баку: ЭЛМ ве Техсил , 2010,С 364-381
5. Гейдар Алиев. Наша Независимость вечна, кн. V, Баку, Азернешр, 1998.-320 с.
6. Захарьев Г.Р.Этнокультурное многообразие Азербайджана: основные процессы в условиях перехода от стабилизации к модернизации.-М,2013.-327 с.
7. Сборник трудов международной конференция «Гейдар Алиев и религиозная политика в Азербайджане: реалии и перспективы», Баку, 03–04 апреля 2007 год,400 с.
8. Салатын Ахмедова. Государственный язык Азербайджана в годы независимости // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, № 1 О (2009) <http://jurnal.org/articles/2009/fill10.html>
9. II Форум молодежи Азербайджана. – Баку, 2000.
10. Указ Президента Азербайджанской Республики «О государственной заботе молодым талантам Азербайджана» // Азербайджан. – 1996. – 22 июня.
11. Указ Президента Азербайджанской Республики «О Министерстве Молодежи и Спорта Азербайджанской Республики» // Азербайджан. – 1994. – 27 июля.
12. Указ Президента Азербайджанской Республики «О государственной молодежной политике» // Азербайджан. – 1999. – 30 июля.
13. Закон Азербайджанской Республики «О государственной молодежной политике» // Азербайджан. – 2002. – 10 апреля.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК КЛЮЧЕВЫЕ КОНЦЕПЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Исмаил Байханов

ФГБОУ ВО «Чеченский государственный педагогический университет»,
кандидат политических наук, доцент, ректор

Марет Бетильмерзаева,

ФГБОУ ВО «Чеченский государственный педагогический университет»,
доктор философских наук, доцент,
заведующий кафедрой философии, политологии и социологии

Раиса Буралова,

ФГБОУ ВО «Чеченский государственный педагогический университет»,
кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой русского языка и методики его преподавания

Xülasə

Heydər Əliyevin və Hacı Əhməd Kadirovun öz xalqlarının liderləri kimi rolu müəyyən edilmişdir. Onların müəllimin xalq həyatındakı yeri ilə bağlı status bəyanatlarının təhlili verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət siyasətinin formalaşmasında və inkişafında Heydər Əliyevin rolu üzə çıxarılır. Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasətinin əsas konsepsiyaları kimi tolerantlıq və multikulturalizmin təhlili təklif olunur. Dövlət siyasətini mədəniyyət siyasətinin mənəvi bağları kimi tolerantlıq və multikulturalizm ideyaları üzərində quran Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyi vurğulanıb. Tolerantlıq və multikulturalizm cəmiyyətdə mədəni müxtəlifliyin tanınması və hörmətinə əsaslanan anlayışlar və bütün etnik, dini və mədəni qrupların bərabərliyinin qorunmasının təcili ehtiyacı kimi müəyyən edilir. Bildirilib ki, tolerantlıq və multikulturalizm ideyalarının preroqativliyi Azərbaycan xalqının siyasi söylərinin birləşdirilməsində həlledici rol oynayıb. Heydər Əliyevin tolerantlıq və multikulturalizm ideyalarına sadiqliyini şərtləndirən əsas amillər müəyyən olundu: daxili və xarici: birinci amil Heydər Əliyev başa düşürdü ki, Azərbaycan müxtəlif etnik qrupların nümayəndələrinin yaşadığı çoxmillətli dövlətdir, onların hər birinin özünəməxsusluğu var. Mədəniyyəti, bununla əlaqədar ölkədə hər bir etnik qrupun mədəni irsinin qorunub saxlanılması və inkişafı istiqamətində addımlar atmışdır. İkinci amil Azərbaycanın müxtəlif milli sistemlərlə təmsil olunan qlobal siyasi məkanın bir hissəsi olduğunu, onunla uğurlu qarşılıqlı əlaqədə bəşəriyyətin iradəsini birləşdirmək üçün müvafiq mexanizmlərə malik olmağı tələb etdiyini dərk etməkdir. Qeyd olunur ki, bəşəriyyətin xoş niyyətinin meyarı özgəni dərk etmək və başqasının xüsusi hüququnu qəbul etmək üzərində qurulan mədəniyyətlərarası dialoqdur.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Kadirov, mədəniyyət siyasəti, tolerantlıq, multikulturalizm*

Summary

The role of Heydar Aliyev and Akhmat-Khadji Kadyrov as leaders of their peoples is defined. An analysis of their status statements about the place of the Teacher in the life of the people is given. The role of Heydar Aliyev in the formation and development of the cultural policy of the Republic of Azerbaijan is revealed. An analysis of tolerance and multiculturalism as key concepts of the cultural policy of Heydar Aliyev is proposed. The political foresight of Heydar Aliyev, who based his state policy on the ideas of tolerance and multiculturalism as the spiritual bonds of cultural policy, was emphasized. Tolerance and multiculturalism are defined as concepts based on the recognition and respect for cultural diversity in society and the urgent need to maintain the equality of all ethnic, religious and cultural groups. It was noted that the prerogative of the ideas of tolerance and multiculturalism played a decisive role in consolidating the political efforts of the people of Azerbaijan. The main factors that determined Heydar Aliyev's adherence to the ideas of tolerance and multiculturalism were identified: internal and external: the first factor, Heydar Aliyev understood that Azerbaijan is a multinational state inhabited by representatives of various ethnic groups, each of which has its own unique culture, in connection with which he took steps to preserve and develop the cultural heritage of each ethnic group in the country. The second factor is the understanding that Azerbaijan is part of the global political space, represented by a variety of national systems, successful interaction with which requires the possession of appropriate mechanisms for consolidating the will of mankind. It is noted that the criterion of the good will of mankind is intercultural dialogue based on understanding the Other and accepting the right of the Other to be special.

Key words: *Heydar Aliyev, Akhmat-Khadji Kadyrov, cultural policy, tolerance, multiculturalism.*

Великому сыну азербайджанского народа, Президенту Республики Азербайджан, Гейдару Алиеву принадлежат слова «Я не знаю на земле более высокого имени, чем учитель» [Исаева Т.М., 2021]. Как не вспомнить здесь слова другого великого сына своего народа Первого Президента Чеченской Республики Ахмат-Хаджи Кадырова: «Учитель создает нацию». Величие человека измеряется делами. Оба сына своих народов – Гейдар

Алиев и Ахмат-Хаджи Кадыров – внесли достойный вклад в становление и развитие национальной государственности, их волевая и грамотная политика сформировала современный образ азербайджанина и чеченца.

Учитель на Кавказе во все времена был уважаемым человеком. Одним из доказательств истинности пути Гейдара Алиева и Ахмат-Хаджи Кадырова является то, что оба лидера выдвигали на первое место значимость учителя для подрастающего поколения. И, в свою очередь, Гейдар Алиев и Ахмат-Хаджи Кадыров стали для своих народов теми Учителями, которых столь высоко сами ценили. Учитель – это понятие, определяющее не только человека, который заходит с предметными знаниями в школьные классы, Учитель – тот, кто примером собственной жизни учит этой жизни, воспитывает подрастающее поколение в духе высоких духовно-нравственных ценностей. Жизнь и деятельность Гейдара Алиева и Ахмат-Хаджи Кадырова является залогом преданного служения своим народам.

Мы застали с вами сложные времена перемен. Изменения, переживаемые человечеством, скоропалительно меняют образ современного человека. Технологический прогресс, цифровизация культуры, нейронные сети активно трансформируют привычный для нас уклад жизни. Человечество в целом сталкивается с рисками для своего родовидового существования. В этих условиях возрастает актуальность рефлексии над проблемами человеческой социальности и нравственности. Соответственно, видится востребованным анализ деятельности людей, которые посвятили свою жизнь служению не только своему народу, но и человечеству. Ибо человечество – это не абстрактный образ, а единство представителей разных культур, религий и наций. Перефразируя известную сентенцию, заметим, если будет процветать каждый народ, то в целом и все человечество сможет застать своё благополучное будущее.

В своем исследовании мы предлагаем анализ толерантности и мультикультурализма как ключевых концепций культурной политики Гейдара Алиева. В качестве основной идеи авторы подчеркивают политическую прозорливость Гейдара Алиева, заложившего в основу своей государственной политики идеи толерантности и мультикультурализма как духовных скрепов культурной политики.

Толерантность и мультикультурализм – это концепции, основанные на признании и уважении культурного разнообразия в обществе и насущной необходимости поддерживать равноправие всех этнических, религиозных и культурных групп. Как понятия они вошли в философский дискурс в разные времена, но содержание их тесно взаимообусловлено. Эволюция смыслов толерантности наблюдается от средневековой веротерпимости до современного понимания и принятия Другого. Политика мультикультурализма зародилась в контексте этнополитического подъема в Канаде, в Австралии и Западной Европе. Известные события в Квебеке дали толчок к принятию в 1971 году Официального акта о мультикультурализме в Канаде, и уже в 1973 году в Австралии. Как отмечают исследователи, на рождение и развитие новой идеологии большое влияние имела смена культурфилософской классической парадигмы постмодернистским мировоззрением с его настаиванием на актуальности личной свободы. Культ личной свободы в новом контексте предполагал ее распространение на выбор идентичности, гендерной, культурной, что послужило причиной абсолютизации равенства, означающей равноценность и равноправие всех реальностей, всех культур, всех идентичностей [Бетильмерзаева М.М., 2015].

В современном мире феноменальность понятий толерантность и мультикультурализм оценивается по-разному: от принятия их позитивного потенциала до предосудительной оценки их содержания. Как отмечает И. Мамедзаде, ситуация с мультикультурализмом имеет два сценария своего развития: «мультикультурализм с ассимиляцией или без». Первый вариант в мире потерпел фиаско, но «второй вариант сложен, в него многие не верят», но, по словам Президента Азербайджана Ильхама Алиева, ему нет альтернативы [Мамедзаде И., 2016].

Политика толерантности и мультикультурализма стала важным трендом культурной политики Республики Азербайджан. Анализ культурной политики Гейдара Алиева, общепризнанного государственного деятеля, который «стабилизировал внутривосточную об-

тановку и значительно укрепил внешнеполитические позиции официального Баку на международной арене [Аббасов Т., 2023], убеждает нас в том, что прерогатива идей толерантности и мультикультурализма сыграла решающую роль в консолидации политических усилий народа Азербайджана.

Современный интерес к локальным этническим культурам и национальным языкам может быть соотнесен с идеей мультикультурализма в том смысле, что он подчеркивает важность сохранения культурного разнообразия и уважения к национальным и этническим традициям. Мультикультурализм предполагает, что все культуры должны быть равноправными и иметь возможность сохранять свои традиции и языки. Поэтому, интерес к локальным этническим культурам и национальным языкам может быть рассмотрен как проявление уважения и признания этнического многообразия в рамках мультикультурного общества.

Мультикультурализм стал ключевой концепцией уникальной культурной политики Гейдара Алиева благодаря его приоритетному отношению к развитию и сохранению культурного наследия Азербайджана. Гейдар Алиев понимал, что Азербайджан является многонациональным государством, где проживают представители различных этнических групп, каждая из которых имеет свою уникальную культуру. Поэтому он предпринимал шаги для сохранения и развития культурного наследия каждой этнической группы в стране. Еще одним фактором, обусловившим приверженность Гейдара Алиева к ценностям толерантности и мультикультурализма, является понимание того, что Азербайджан – это часть общемирового политического пространства, представленного разнообразными национальными системами, успешное взаимодействие с которыми требует владения соответствующими механизмами консолидации воли человечества. Таким критерием доброго воления человечества служит диалог – межкультурный диалог.

Понимая опасение В.В. Миронова [Миронов В.В., Миронова Д.В.Г., 2017] о дискредитации идеи толерантности и мультикультурализма в опыте некоторых государств, заметим, что азербайджанский опыт демонстрирует благоприятный вариант толерантной и мультикультурной политики. Например, Азербайджан исторически взаимодействовал с культурами Ирана, России и Турции. Вследствие чего страны переживали взаимное влияние на культуру, язык, литературу [Мамедзаде О.И., 2016]. Концепции толерантности и мультикультурализма предполагают не стирание различий, а взаимодействие и взаимообогащение на основе позитивного диалога всех участников коммуникативного пространства.

Таким образом, культурная политика Гейдара Алиева была уникальной и разнообразной благодаря его уважению к культурному наследию каждой этнической группы в стране. Он признавал, что культурное разнообразие является богатством Азербайджана и старался сохранить его для будущих поколений.

Литература

1. Аббасов Т. Гейдар Алиев открывает миру независимый Азербайджан (к 100-летию общенационального лидера Гейдара Алиева) // Scientific Collection «InterConf». – 2023. – №. 146. – С. 13-15
2. Бетильмерзаева М.М. Место и роль гуманитарного знания и духовной безопасности в контексте мультикультурализма / М.М. Бетильмерзаева // Гуманитарное знание и духовная безопасность: Сборник материалов II Международной научно-практической конференции, Грозный, 19 декабря 2015 года. – Грозный: ФГБОУ ВО ЧГПИ, 2015. – С. 74-82.
3. Исаева Т. М. Я не знаю на земле более высокого имени, чем учитель (Гейдар Алиев) // Научные известия. – 2021. – №. 25. – С. 14-17.
4. Мамедзаде И.О философии мультикультурализма / И. Мамедзаде // Вопросы философии. – 2016. – № 10. – С. 203-208.
5. Миронов В.В. Мультикультурализм: толерантность или признание? / В.В. Миронов, Д.В.Г. Миронова // Вопросы философии. – 2017. – № 6. – С. 16-28.

РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОДГОТОВКЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Сазида Вьюгина

кандидат педагогических наук, доцент

Радик Хуснетдинов

кандидат филологических наук, доцент

Казанский национальный исследовательский технологический университет

Xülasə

Məqalədə “Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi” istiqaməti üzrə bakalavrların hazırlanmasında kommunikativ vasitə kimi tatar dilinin öyrənilməsinin xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Tatarıstan Respublikasında ikidilliliyin fəal inkişafını nəzərə alaraq, tələbələr tərəfindən dövlət dilini öyrənmə alqoritmləri tədris prosesinə daxil edilir, layihə metodunun strukturlaşdırılması məntiqinə uyğun olaraq, onun kənar qiymətləndirilməsi parametrlərindən də istifadə olunur. Tədqiqatda tatar və azərbaycan dillərində ortaq cəhətlərin olması səbəbindən onların bəzi xüsusiyyətləri də təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: *Tatar dili, dövlət və bələdiyyə idarəsi, dil öyrənmə alqoritmi, məqsədyönlü iş, qərar.*

Summary

The article discusses the peculiarities of studying the Tatar language as a communicative tool in the preparation of bachelors in the direction of "State and municipal Administration". Taking into account the active development of bilingualism in the Republic of Tatarstan, algorithms for studying the state language by students are included in the educational process, in accordance with the logic of structuring the project method, the parameters of its external evaluation are also used. The study also describes some features of the Tatar and Azerbaijani languages, due to the presence of common features in them.

Key words: *Tatar language, state and municipal administration, language learning algorithm, purposeful work, decision.*

В настоящее время в Республике Татарстан двуязычие – одна из основных тенденций языкового развития. В нашей многонациональной республике оно является необходимостью. Татарско-русское и русско-татарское двуязычие имеет ряд специфических отличий от других форм двуязычия. Прежде всего, они обусловлены как общностью, так и развитием структурных и функционально-стилистических черт татарского и русского языков, а также наличием в каждом из них собственных национальных, этнокультурных качеств. Проживание в Татарстане представителей и других наций и национальностей обусловило наличие здесь также других типов и форм двуязычия.

Коренное население Республики Татарстан свободно владеют двумя языками, один из которых унаследован от предшествующий поколений – родной татарский язык, а русский язык – язык межнационального общения. Официальными языками Республики Татарстан являются два языка: русский и татарский. В многонациональной Республике Татарстан межнациональным языком является русский язык, и в условиях билингвизма, два государственных языка взаимодополняют друг друга. С глубины веков идет взаимообогащение языков не только в нашей республике, но и во всем Поволжье. Как показывает изучение вопроса взаимообогащения языков, именно глагол «айда – әйдә» (пойдем) в своей речи применяют население всего Поволжья, независимо от того, владеет он татарским языком или нет. Обсуждение этого термина со студентами показывает, для не носителей татарского языка, это усиление глагола движения [Вьюгина, С.В. 2014].

Азербайджанский язык, развитие которого в качестве государственного языка связано с видным государственным деятелем Гейдаром Алирза оглы Алиевым, входит в состав тюркских языков. Даже несмотря на расположение их в разных группах – азербайджанский язык относится к огузской группе, татарский – к кипчакской – представители этих народов могут понять смысловую нагрузку передаваемой информации. Тюркских языков, в отличие от славянских, объединяют основные фонетические и лексические каноны.

Гейдара Алиева знает не только тюркские народы, он знаменит всему миру как лидер азербайджанского народа. Не многие государственные деятели уделяют огромное значение к

развитию своего языка, литературы и культуры. Основой любой деятельности является результат. Результатом его стараний в области существования и процветания азербайджанского языка, можно озвучить в виде ссылки на статью 73 Конституции Азербайджанской ССР, гласящую: «Государственным языком Азербайджанской Советской Социалистической Республики является азербайджанский язык» [7].

Ранее было озвучено об общих чертах двух языков одного семейства. Вхождение с состав агглютинативных языков («приклеивание» различных формантов) также объединяют их прочной нитью. В ФГБОУ ВО «КНИТУ» обучаются студенты, приехавшие из Азербайджана. На занятиях по татарскому языку рассматриваются словообразовательные связи и фонетические изменения некоторых тюркских языков. Если говорить об азербайджано и татароязычной аудитории, убеждаемся о наличии многих общих терминов *Для примера:* «ана» (тат.) – ана (азерб.) – «мама», «кыз» (тат.) – «qız» (азерб.) – «девочка», «каената» (тат.) – qaınata (азерб.) – «тесть», «нәсел» (тат.) – «nəsil» (азерб.) – «потомство», «аю» (тат.) – «ay» (азерб.) – «медведь», «кыш» (тат.) – «qış» (азерб.) – «медведь».

В вузе при подготовке менеджеров по государственному и муниципальному управлению, логистов, педагогов, социальных работников уделяется большое внимание к изучению татарского языка, как языка деловой коммуникации. Особое внимание уделяется расширению лексики делового общения, с этой целью на кафедре обучения на двуязычной основе КНИТУ ведется активная работа по составлению изданию учебных пособий, двуязычных словарей для работы с будущими государственными служащими [Вьюгина, С.В., 2008, 2009, 2017; Хуснетдинов, Р.М., 2020].

Профессия государственного служащего – профессия в парадигме «человек – человек», где общение из фактора, сопровождающего деятельность, превращается в профессионально значимую категорию; государственный служащий не просто работник, а человек, олицетворяющий власть и выступающий от ее лица. Профессиональную деятельность государственного служащего, таким образом, можно охарактеризовать как сложную многофункциональную деятельность, сочетающую в себе как исполнительскую, так и управленческую составляющую и «инновационную» направленность, связанную с необходимостью принимать нестандартные решения в современных условиях [Вьюгина, С.В., 2009].

Понятие «профессиональная коммуникативная компетентность» специалистов включает следующие умения: правильно использовать язык как систему, свободно владеть репертуаром профессиональных речевых жанров, правильно использовать профессиональную терминологию, этикетные речевые средства общения, четко знать и выполнять свою «социальную роль» в профессиональном общении, использовать основные риторические правила и приемы при создании текста определенного профессионального направления на двух государственных языках РТ.

В учебном процессе вуза, одним из способов формирования коммуникативной компетенции государственных служащих являются учебные дисциплины «Русский язык и деловые коммуникации» и «Деловой татарский язык», и на занятиях успешно используются алгоритмы проектной деятельности студентов. В соответствии с логикой структурирования метода проектов используются и параметры его внешней оценки, выражающиеся:

- в значимости и актуальности выдвинутых проблем, их адекватности изучаемой тематики;
- в корректности используемых методов исследования и методов обработки получаемых результатов;
- в активности каждого участника проекта в соответствии с его индивидуальными возможностями;
- в коллективном характере принимаемых решений, характере общения и взаимопомощи, взаимодополняемости участников проекта;
- в установлении необходимой и достаточной глубины проникновения в проблему, привлечения знаний из других областей;
- в доказательности принимаемых решений, умения аргументировать заключения, выводы;

- в эстетике оформления результатов выполненного проекта;
- в умении отвечать на вопросы оппонентов, лаконичности и аргументированности ответов каждого члена группы [Вьюгина, С.В., 2009].

Деловая коммуникация на татарском языке возникло со времен принятия ислама в Волжской Булгарии и веками формировались общепринятые правила делового общения, которые основываются на принципах:

- эффективного решения поставленных проблем между партнерами;
- соблюдения принципа равенства, т.е. поступай по отношению к своему партнеру так, как хотел бы, чтобы он поступил с тобой;
- знания индивидуальных особенностей партнера, т.е. изучай партнера, чтобы использовать знание его индивидуальности в интересах дела;
- честного отношения в вопросах, так как на лжи не построишь долговременные отношения [Вьюгина, С.В., 2014].

Следовательно, при изучении национального языка с будущими специалистами по государственному и муниципальному управлению особое внимание необходимо уделить именно к обогащению их словарного запаса новыми словами, словосочетаниями, которые встречаются при работе с документами на татарском языке.

Учитывая, что вся документация в Республике Татарстан ведется на двух государственных языках, обучающиеся с большим интересом работают над расширением своего словарного запаса, много времени уделяют его расширению внеучебное время, принимая участие в различных внеурочных мероприятиях университета и города, проводимых на татарском языке.

Подводя итог вышеизложенному скажем, что языковая политика в развитии народа является сложной задачей для государственных деятелей. Именно от умелых решений руководителей зависит существование понятий: «государственный язык», «родной язык».

Литература

1. Вьюгина, С.В. Языковая подготовка студента как необходимая часть профессиональной компетенции будущего специалиста по государственному и муниципальному управлению // Сборник материалов «2-ой межвузовской научно-практической конференции «Преподавание языков в технических вузах: проблемы и решения». Набережные Челны: ИНЭКА., 2009. С. 108–113.
2. Вьюгина, С.В. Системный подход при преподавании татарского языка в технологическом университете // V Международная научно-практическая конференция «Сохранение и развитие родных языков в условиях многонационального государства: проблемы и перспективы», 19-22 ноября 1914 г. Казань, 2014, С.48-50.
3. Вьюгина, С.В. Татарский язык в сфере профессиональной деятельности. Казань: КГТУ, 2008, 152 с.
4. Вьюгина, С.В. Русско-татарский словарь деловой лексики. Казань: Изд-во КГТУ, 2009. 92 с.
5. Вьюгина, С.В. Деловой татарский язык. Учебное пособие .Казань: Издательство КНИТУ, 2017, 204 с.
6. Хуснетдинов, Р.М. Практический язык: учебно-методическое пособие.Казань: КНИТУ, 2020, 388 с.
7. Развитие азербайджанского языка как государственного связано с именем великого лидера Гейдара Алиева. – [Электронный ресурс] : <https://news.day.az/politics/1338184.html> (дата обращения 27.03.2023).

МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ УПРАВЛЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫМ МНОГООБРАЗИЕМ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Майя Джафаргулиева

Бакинский славянский университет,

Кафедра азербайджанского мультикультурализма и страноведения, старший преподаватель

Xülasə

Məqalə Azərbaycanda dini müxtəlifliklərin idarə edilməsinin çoxmaddiyyətlik prizmasından yanaşmasının araşdırmasına həsr olunub. Azərbaycan çoxmillətli və polikonfessiyalı ölkədir ki, burada milli siyasət ənənəvi tolerantlıq və müxtəlif etnik və dini qrupların sülh və dinc birgəyaşayışı ruhunda planlaşdırılıb həyata keçirilir. Etnik, milli, dini və ya dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların bərabərliyi qanunla təmin edilir.

Açar sözlər: *multikulturalizm, sekyularizm, din, tarix, qanun, müxtəliflik*

Summary

The article is devoted to the analysis of the approach of the management of religious diversity in Azerbaijan from the prism of diversity. Azerbaijan is a multi-ethnic and poly-confessional country, where the national policy is based on the tolerance and peaceful coexistence of ethnic and religious groups. Equality of all citizens regardless of ethnic, national, religious or linguistic affiliation is ensured by law.

Key words: *multiculturalism, secularism, religion, history, law, diversity*

Поликультурное состояние в современном мире, тесно связанное с религиозными проблемами в том числе, придало новую жизненную силу инструменту прав человека, в частности, пролив новый свет на дебаты о значении и пределах основных прав, таких как свобода религии, свобода слова и право на недискриминационное обращение. Хотя свобода религии концептуально не ограничивается вопросами управления религиозными меньшинствами, в западном контексте она имеет большое значение именно для меньшинств.

Актуальное на сегодня понятие «глубокое\включенное разнообразие» подразумевает открытое взаимодействие с уже существующей фактической неоднородностью убеждений, практик и ценностей на местах, которая априори не ограничена концепциями и категориями, мотивированными более общими или мажоритарными ценностями. в обществе. При таком подходе индивидуальные интересы (меньшинств) «принимаются всерьез», и их нелегко превзойти соображениями, вытекающими из «социальной сплоченности» или «общих ценностей», которые являются признаками более «утилитарного» подхода.

Тот факт, что различные «мультикультурные вопросы» обсуждаются и, таким образом, «формулируются» с точки зрения прав человека в целом и свободы религии в частности, демонстрирует, насколько парадигмой стала система прав человека. в некоторых сферах общественной жизни, где встречаются люди и группы разных религий.

С самого начала можно заметить, что динамика формулирования мультикультурных вопросов с точки зрения прав человека и свободы религии во многом аналогична другим (немультикультурным) вопросам, которые могут стать юридическими. Таким образом, выводы, полученные из (эмпирических) исследований, будут иметь большое значение для динамики, связанной с формулированием сегодняшних мультикультурных проблем. Обращение к мультикультурным проблемам с точки зрения права на свободу религии подразумевает три шага или решения: решение признать свободу религии и вынести вопросы сохранения религиозного разнообразия на юридический (государственный) форум, решение использовать язык прав человека и решение подчеркнуть религиозный элемент (в отличие, например, от культурных или гендерных аспектов). Все три шага могут включать в себя различных акторов, проходящих неявные или почти механические процессы или принимающих сознательные или стратегические решения. Действительно, решение призвать к защите свободы вероисповедания должно быть частью стратегии защиты прав и свобод человека и гражданина.

Азербайджан является многонациональной и поликонфессиональной страной, в которой национальная политика планируется и осуществляется в духе традиционной толерантности и гармоничного сосуществования различных этнических и религиозных групп. Равноправие

всех граждан вне зависимости от этнической, национальной, религиозной или языковой принадлежности гарантируется законом. Согласно Конституции Азербайджан является демократической, правовой, светской и унитарной республикой, в которой государственная власть основана на принципе разделения властей.

После обретения Азербайджаном независимости в 1991 году под руководством президента Гейдара Алиева была создана Конституционная комиссия, и 12 ноября 1995 года была принята первая конституция независимого Азербайджана. Гейдар Алиев объявил параметры конституции: «Мы должны принять такую конституцию, которая будет основным законом, историческим документом, гарантирующим существование независимой Азербайджанской Республики на основе демократических принципов в течение длительного времени. Вот почему наш долг почетен и в то же время очень труден... Наша Конституция должна обеспечить основу для построения демократического, правового, светского, гражданского государства в Азербайджане, согласно основному закону». (5, http://scwra.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83).

Конституция Азербайджанской Республики не провозглашает официальной религией, но большинство людей придерживаются шиитской ветви ислама, хотя мусульманская идентичность, как правило, основывается больше на культуре и этнической принадлежности, чем на религии. Азербайджан является одной из самых либеральных наций с преобладающим мусульманским населением. Согласно Конституционному акту о государственном суверенитете Азербайджанской Республики, все граждане имеют равные права перед законом. Согласно статье 25 Конституции государство гарантирует равенство и уважение прав и свобод всех лиц независимо от национальности, вероисповедания, языка, этнического происхождения и других различий. Статья 48 Конституции гарантирует каждому свободу совести. Согласно пунктам 1–3 статьи 18 Конституции религия отделена от государства и все религии равны перед законом. Закон Азербайджанской Республики о свободе вероисповедания провозглашает право каждого определять и выражать свое отношение к религии и осуществлять это право.

Существование различных религий в Азербайджане обусловлено его историческим развитием, географией и этническим составом населения. Буддизм, зороастризм, иудаизм, христианство, ислам и многие другие религии существовали в стране в разное время и влияли друг на друга. В настоящее время в Азербайджане, с начала процесса перерегистрации религиозных организаций (1 сентября 2009 года), государственную регистрацию прошли 993 религиозные организации. С религиозной точки зрения 956 из них являются исламскими, а 37 неисламскими (христиане – 26, евреи – 8, кришнаиты – 1, бахаисты – 2).

В настоящее время в нашей республике действуют Азербайджанский институт теологии и 5 религиозных учебных заведений (исламский колледж). В стране насчитывается 2253 мечети. Также в республике действуют 16 церквей и 7 синагог. Всего в стране выявлено 748 мест поклонения.

Из памятников истории и религии, обнаруженных на наших освобожденных территориях, мечети составляют 67, храмы – 139, святылища – 192. Из 67 мечетей на наших территориях, освобожденных от оккупации (13 в Шуше, 5 в Агдаме, 16 в Физули, 12 в Зангилане, 5 в Джебраиле, 8 в Губадлы, 8 в Лачине), 65 были полностью разрушены, а 2 частично разрушены (5).

Литература

1. BANTING, Keith and Will Kymlicka, (2006). *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies* (Oxford: Oxford University Press.).
2. LÆGAARD, Sune. (2014). *Multiculturalism and Secularism: Conceptions, Relations and Possible Conflicts* (Paris: Université de Paris Descartes.).
3. LÆGAARD, Sune. (2014 “Secularism and religion in a multicultural age”, in Geoffrey Brahm Levey and Tariq Modood (eds), *Secularism, Religion and Multicultural Citizenship* (Cambridge: Cambridge University Press.).
4. http://scholarworks.umass.edu/chess_easa/8/.
5. https://scwra.gov.az/az/view/pages/306?menu_id=83

ИДЕИ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Хатира Ибрагимова

Бакинский славянский университет,
Кафедра истории Азербайджана и общественных наук

Xülasə

Məqalədə qeyd olunur ki, Azərbaycanda dini tolerantlığın əzəli ənənələrinin möhkəmləndirilməsində Heydər Əliyevin böyük və əvəzsiz rolu vardır. Müasir Azərbaycanda bu mərhələdə yəni respublika daxilində islam-xristian dialoqunun həyata keçirilməsi müşahidə olunur. Müasir Azərbaycanda müxtəlif siyasi və ya dini baxışlara mənsub olan insanların dinc birgəyaşamasına görə biz Heydər Əliyevə borcluyuq.

Açar sözlər: din, tarix, dialoq, irs, müasir, Azərbaycan.

Summary

The article notes that the role of Heydar Aliyev in strengthening the primordial traditions of religious tolerance in Azerbaijan is great and invaluable. In modern Azerbaijan, at this stage, there is a parallel implementation of a private, that is, an intra-republican Islamo-Christian dialogue. We owe the peaceful coexistence of political or religious views in modern Azerbaijan to Heydar Aliyev.

Key words: religion, history, dialogue, heritage, modern, Azerbaijan.

Велика и неопределима роль Гейдара Алиева в укреплении исконных традиций религиозной толерантности в Азербайджане. А толерантность в свою очередь означает также идею веротерпимости, сохраняющуюся в нашем государстве на протяжении многих столетий. То, что в первой четверти XXI века в дружелюбии уживаются три основные конфессии – мусульмане, православные христиане и иудеи – главнейшая заслуга общенационального лидера Азербайджана. Р.О.Рзаева пишет: «Политическими и экономическими успехами развивающийся Азербайджан обязан талантливой личности Гейдара Алиева. Сегодня с полной уверенностью можем сказать, что национальные государственные традиции в полном смысле слова нашли своё воплощение в деятельности великого лидера Гейдара Алиева...

Сближение религий, – далее подчёркивает учёный, – означает установление мира во всём мире. Всем должно быть известно, что мы терпимы к иным религиям. Но вместе с тем мы не должны забывать и свои национальные ценности. Мы не должны забывать и то, что одним из основных качеств, определяющих личность Гейдара Алиева, является его верность своим убеждениям, его нерушимая, прочная связь со своим народом, с его обычаями, моральными и нравственными ценностями. Сегодня глобальной задачей, волнующей всех, является укрепление межрегиональных отношений, снятие существующих противоречий между христианской и исламской цивилизациями» (Рзаева, 2011).

Отчего оказалось возможным проводить мудрую и взвешенную политику толерантности и веротерпимости в годы правления Гейдара Алиева? На наш взгляд, этому процессу помогло несколько существенных факторов. Теория современного мультикультурализма предполагает учёт истоков проблемы духовно-религиозной толерантности в мировом масштабе. Г.А.Алиев прекрасно понимал, что толерантность – это очень широкое понятие, которое не должно замыкаться в границах одной культуры.

Г.А.Алиев проводил чёткую и последовательную политику, направленную на объективное и непредвзятое восприятие толерантности как отсутствие каких-либо форм подчинения одной части верующего населения другой. Ниже, при критическом подходе к исламо-христианскому диалогу, будет подчёркнуто, что на основании идей Г.А.Алиева в политических дискуссиях, проводимых в Азербайджане, непременно учитывалось следующее: люди, исповедующие свою религию, оставляют других со своими личностными духовными запросами и пристрастиями.

Религиозная толерантность в понимании Г.А.Алиева – это прежде всего принятие иного вероисповедания таковым, каким оно есть по природе, то есть сохранение естественного морального и юридического права человека отправлять религиозные действия по собственному усмотрению. Это также означает, что разрушалась ложная политика разделения верующих масс по принципу «свой - чужой».

Как отмечает известный российский философ и политолог XX века Г.С.Померанц: «Диалог – это разговор, в котором дух целого возникает и прокладывает себе дорогу сквозь различия реаллий. В идеале в таком диалоге все собеседники внимательно прислушиваются к правде целого, и гегемония принадлежит тому, кто горит желанием утвердить своё сложившееся вероисповедание и истину, кто держит ворота религиозной истины открытыми» (Померанц, 1996).

Суммируя многочисленные суждения, приходим к выводу, что общенациональный лидер азербайджанского народа в вопросах взаимоотношений религии и политики акцентировал внимание на следующих двух ключевых формах:

1. Политика и религия не могут существовать в абсолютном отрыве друг от друга. Эти понятия в известном смысле слова если не родственны, то внешне приближены;
2. Политика и религия существуют как философские и социальные категории вполне самостоятельно, но в своей самодостаточности развиваются параллельно друг другу.

Будучи величайшим политиком и идеологом, Г.Алиев в своих многочисленных выступлениях чётко устанавливал границы выдвигаемых понятий, призывая к их гармонии, согласованию. Можно на этот счёт сослаться на следующий его тезис: «Наше государство светское. Но мы не изолированы от религии» (Материалы, 2011). И далее, на одной из международных конференций прозвучало: «Согласно Конституции в нашей стране строится светское государство. Религия отделена от государства. Естественно, что во всех светских государствах это так, и ни у кого не должно вызвать удивления. Это не означает иной позиции в вопросе нашего отношения к религии» (Материалы, 2011).

Однако, очевидно, что в настоящем высказывании мудрый и дальновидный политик или учёный-религиовед должен суметь отыскать скрытый и важный идеологический подтекст, который, бесспорно, присутствовал в приведённом отрезке речи Г.А.Алиева. В чём же он, по нашему мнению, состоит?

Современной философской и религиоведческой науке хорошо известно понятие определенной связи при переходе от одной теории мультикультурализма к другой. Она реализуется на уровне прямых сентенций, в которых одна главная или совокупность смежных причин порождают логическое следствие. В то же время в теориях мультикультурализма обнаруживается и анти каузальная связь, в которой также при внимательном рассмотрении можно усмотреть цепочки определённых и взаимосвязанных между собою фактов, явлений и т.п., но следующих в обратном порядке.

Чтобы это понять, напомним вышеприведённую первую форму (схему, модель) взаимосвязи политики и религии. Оказывается, эти понятия не существуют в полном разрыве между собой. Поэтому к ним неприменимы исключительные критерии, ведь, по убеждению Г.А.Алиева, они даже формально приближены друг к другу. Эта идейная близость состоит в том, что любое светское государство, которое в правовом отношении хоть и отделено от религии, тем не менее, не может полноценно и динамично развиваться без отлаженной политической линии.

Эти факторы подсознательно дополняют друг друга. Любая политическая тенденция в современном светском цивилизованном обществе подвержена некоторым изменениям, однако, те политизированные идеологии, которые не опираются на религию, как считал Г.А.Алиев, не бывают долговременными. Ведь в них преданы забвению лучшие духовно-нравственные качества, которые привносятся в данное общество именно религиозными правилами, заповедями.

Напротив, если идеология хотя бы частично опирается на духовно-религиозные приоритеты, то и общество по своему закономерному сценарию будет более здоровым в нравственном отношении, а в социальном - крепким, даже несокрушимым. Поэтому, когда религию Г.А.Алиев повсеместно утверждал как наше «национально-духовное богатство», то он имел в виду часть политики, а в политической идеологии видел соответственно показатель перспективного и дальновидного мышления.

Во-первых, религия со стороны государственной политики будет объявлена вне закона. Это нарушение прав человека. Таких как, например свобода слова, печати, демонстраций, независимости и т.п. Во-вторых, создаётся то, что в светском и демократическом государстве политики называют «эффектом чрезмерности». Последнее, как правило, приводит к застою, либо к социальной нестабильности в обществе (например, волнения народа, и не только в период «предвыборной скачки», нельзя не принимать в расчёт).

Отмеченное приводит к необходимости признания последующей формы взаимоотношений между религией и политикой, когда они, повторим указанное, сосуществуют совместно и изолированно одновременно, т.е. как философские и социальные категории развиваются самостоятельно, но в самодостаточности своей параллельно друг другу. Именно эта форма, входящая в противоречие с первой, представляет собой оптимальную модель во взаимоотношении или взаимовлиянии религии и политики. Г.А.Алиев стремился к совместному и вместе с тем параллельному сосуществованию, политических и духовных структур, которые являются моральным укрепляющим звеном общества.

Литература

1. Алиев Р.Я. Власть, общество и религия. Баку: Иршад, 2008, 73 с.
2. Бакинский Международный гуманитарный форум. Сентябрь-октябрь 2011 года. Обсуждение проблем мультикультурализма за «Круглым столом»
3. http://www.bakuforum.org/ru/main_page_forum2011/stenogramma/multiculture/
4. Померанц Г.С. Диалог и молчание // Человек, 1996, № 3, с. 60-63.
5. Рзаева Р.О. Меняющиеся ценности и мультикультурализм. Доклад на Бакинском Международном гуманитарном форуме. Сентябрь-октябрь 2011 года, 6 с.

TOLERANCE AND MULTICULTURALISM IN AZERBAIJAN

Mehdi Rahimov

Mingachevir State University, PhD., Associate professor
Head of Foreign Languages Department

Xülasə

Multikulturalizm mədəni müxtəlifliyin məmusudur və bu proses təkcə toplumun dominant etnik qrupları tərəfindən deyil, həm də yeni gələnlər və azlıqlar tərəfindən dəstəklənən xarakterik cəhətdir. Multikulturalizmin yuxarıda qeyd olunan spesifik xüsusiyyətləri onu müsbət hadisə kimi səciyyələndirir ki, bu da son nəticədə cəmiyyətin inkişafına töhfə verir.

Multikulturalizmin nəzəri əsasını liberalizm, xüsusən də onun azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq kimi dəyərlər təşkil edir. Bundan əlavə, multikultural cəmiyyət liberal cəmiyyətdir ki, burada təkcə sosial ədalətsizliyə deyil, həm də irqçiliklə əlaqəli ədalətsizliyə qalib gəlmək mümkündür. Lakin liberalizmdən fərqli olaraq multikulturalizm ayrı-ayrı fərdlərin deyil, etnik və mədəni qrupların hüquqları ilə maraqlanır.

Tarixin bütün dövrlərində milli-etnik tərkibin rəngarəngliyi ilə seçilən Azərbaycanda bu rəngarəngliyin real mənbələri mövcuddur. Azərbaycanda yaşayan onlarla dini və etnik icmalar arasındakı münasibətlər onların mədəniyyətlərinin - folklorunun, dialektlərinin, adət-ənənələrinin, həyat tərzinin, dini sistemin və s. müxtəlifliyinin vəhdətini müəyyən etmişdir.

Azərbaycan müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin doğulduğu yer kimi çoxdan məşhurlaşmış. Bu bölgə bir tərəfdən Şərq mədəniyyəti ilə digər tərəfdən, Avropa mədəniyyəti arasında bir növ körpü rolunu oynayır. Çoxmillətli, polikonfessiyalı, çoxdillli Azərbaycan üçün bu ideologiya tarixi reallığın özü tərəfindən irəli sürülüb. Həqiqətən də Azərbaycan müxtəlif milli və etnik qrupların nümayəndələrinin məskunlaşdığı unikal coğrafi, geosiyasi və mədəni məkandır.

Açar sözlər: *Azərbaycan, milli-etnik tərkib, multikulturalizm, tolerantlıq, cəmiyyət*

Резюме

Мультикультурализм — это набор ответов на культурное разнообразие, и этот процесс является характерной чертой общества, поддерживаемого не только доминирующими этническими группами, но также пришельцами и меньшинствами. Вышеупомянутые особенности мультикультурализма характеризуют его как положительное явление, способствующее в конечном итоге развитию общества.

Теоретической основой мультикультурализма является либерализм, особенно его ценности, такие как свобода, равенство и братство. Более того, мультикультурное общество – это либеральное общество, в котором возможно преодолеть не только социальную несправедливость, но и расизм. Но в отличие от либерализма, мультикультурализм касается прав этнических и культурных групп, а не отдельных лиц.

Реальные источники этого многообразия имеются в Азербайджане, отличающемся разнообразием своего национально-этнического состава во все периоды истории. На отношения между ними и религиозными и этническими общинами, проживающими в Азербайджане, влияет их культура – фольклор, диалекты, обычаи, быт, религиозная система и т.д. определило единство многообразия.

Азербайджан издавна славился как родина различных народов и культур. Этот регион служил своеобразным мостом между восточной культурой с одной стороны и европейской культурой с другой. Для многонационального, поликонфессионального, многоязычного Азербайджана эту идеологию выдвинула сама историческая реальность. Действительно, Азербайджан – уникальное географическое, геополитическое и культурное место, населенное представителями различных национальных и этнических групп.

Ключевые слова: *Азербайджан, национально-этнический состав, мультикультурализм, толерантность, общество.*

Cultural diversity and pluralism is one of the most important factors of culture. Azerbaijan become famous as the birthplace of different peoples and cultures ong ago. This region served as a kind of bridge between Eastern culture and European. This ideology has been put forward by historical reality itself for multinational, polyconfessional, multilingual Azerbaijan. Azerbaijan is a unique geographical, geopolitical and cultural space inhabited by representatives of various national and ethnic groups.

Azerbaijan was distinguished by the diversity of its national and ethnic composition all period of history. Relations between dozens of religious and ethnic communities living in Azerbaijan determined the unity of the diversity of their cultures - folklore, dialects, customs, way of life, religious system, etc. “The basis for the development of multiculturalism, tolerance and religious tolerance in Azerbaijan at the level of state policy is the country's ancient statehood history and the development of these traditions” (Alişova, N. Hacıyeva, M. 2016).

Multiculturalism is a policy that presupposes and promotes cultural pluralism. This is due to respect for the rights of the entire population of any country, regardless of ethnic, racial and religious differences of people. In a multicultural society, all citizens of the country have equal rights in the development of their culture, language, traditions, ethnic and religious values. In such society, national schools are opened, newspapers and magazines are published in the national language. In addition, the principles of multiculturalism are widely supported not only by the political elite, but also by other representatives of the nation who do not occupy high positions. “Multiculturalism is an ethno-cultural policy implemented in the 20th century is a specific model. Undoubtedly, the choice of cultural policy model is extremely important for every modern state. Because the social, cultural, economic and political development of the country directly depends on such choice. Of course, inadequate cultural policy and its violent implementation indicate real and potential conflicts.” (Hacıyev, A.N., Cəfərova, E.H., Məmmədov, İ.M., 2018)

The theoretical basis of multiculturalism is liberalism, especially its values such as freedom, equality and fraternity. In addition, a multicultural society is a liberal society in which it is possible to defeat not only social injustice, but also injustice which is associated with racism. However, unlike liberalism, multiculturalism is concerned with the rights of ethnic and cultural groups rather than individual individuals.

Main point of the multiculturalism is very close with policy ot tolerance. The most important feature of a tolerant society is the parallel existence of different cultures. In a tolerant society, multiculturalism contributes to the mutual enrichment of cultures, and this is due to the process of penetration of one culture into another in order to further cultural unification of people.

In contrast to these phenomena, multiculturalism is a variety of different reactions to cultural diversity, which is supported not only by the dominant ethnic groups of people, but also by newcomers and minorities. The above specific features of multiculturalism characterize it as a positive phenomenon, which, ultimately, contributes to the development of society.

The processes of globalization in the spheres of economy, politics, culture, social life, technological modernization of production and mass media are gradually blurring the boundaries

between continents, civilizations, societies, and nation states. Under these conditions, for countries that have chosen the path of independent development, the former forms of intercultural, interethnic interaction need a serious transformation. Multiculturalism responds to the desire of a sovereign state to create a liberal democratic regime and broad opportunities for nation-building. Multiculturalism opposes the provocation of nationalist conflicts by the destructive forces, since ethnic mobilization, ethnocultural contradictions are used to gain political power. “Multicultural mood - compassion, mercy, respect for others, not separating yourself from others, which we can give to the great treasure of spiritual values of the peoples of the world, with the blood of our ancestors. It is the feelings of spiritual purity, dignity, and honor that pass into our blood. The people of Azerbaijan will protect and preserve them with special enthusiasm” (Tahirov, K., 2016).

The national leader Heydar Aliyev, having developed the ideology of Azerbaijanism, it laid the practical foundations for the state establishing of multiculturalism as an ideology and policy of social stability, interethnic harmony and moral development. Determining the political course of the young independent state, the national leader highly appreciated the creative power of morality in the real acquisition of sovereignty.

Azerbaijan is territorially, culturally and spiritually distinguished by its involvement in the world civilizational process, which largely determined the historical development of our state. Azerbaijan's experience in the development of multiculturalism testifies to the political will and the ability of the state authorities to develop and implement the most important principles of social, ethnic, cultural coexistence of various population groups in a multi-ethnic society.

References

1. Alişova, N. Hacıyeva, M. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir Bakı – 2016 61s. səh 4.
2. Hacıyev, A.N., Cəfərova, E.H., Məmmədov, İ.M. Multikulturalizmə giriş. Bakı Mütərcim 2018 371s. səh.13
3. Tahirov, K. Azərbaycanda multikulturalizm: bibliografiya. Bakı, 2016.- 504 s. səh10

HEYDƏR ƏLİYEV DƏN BAŞLANAN MULTİKULTURAL SİYASƏT

Gülzarə Şahmuradova
ARTİ-nin elmi işçisi

*“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, açunki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”
Ümummilli lider Heydər Əliyev*

Резюме

В статье говорится о важности толерантности и мультикультурализма, которые являются основными факторами для того, чтобы люди жили вместе в дружеских и понимающих условиях. В то же время обсуждается Азербайджанская модель мультикультурализма, которой сегодня учат во многих странах мира. В Азербайджане люди разных религий, рас и вероисповеданий живут вместе и в полном суверенитете, придерживаясь своих традиций, религиозных верований и убеждений. Общенациональный лидер Гейдар Алиев говорил, что **«все граждане Азербайджана имеют одинаковые права, независимо от их религии, языка или расы»**. Миссия Азербайджанской Республики является наглядным примером ее большого значения, внимания и заботы о национальных меньшинствах. Наша республика привлекает внимание всего мира как пример толерантности и мультикультурализма. В нашей стране уважение к мультикультурным ценностям, внимание и забота о малочисленных народах, различных религиях, языках и культурах успешно продолжают и сегодня. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев успешно осуществляет продуманную и систематически спланированную политику.

Ключевые слова: национальный лидер, мультикультурализм, культура, цивилизация, народ, толерантность.

Summary

The article indicates the importance of tolerance and multiculturalism, which is the main factor for people to live together in friendly and understanding conditions. At the same time, the Azerbaijani model of multiculturalism is taught in many countries around the world today. People from different religions, races, and creeds live together in a fully sovereign way in Azerbaijan by keeping their traditions, religions, and beliefs. The national leader Heydar Aliyev said, "All citizens of Azerbaijan, regardless of religion, language, or race, have the same rights". The mission of the Republic of Azerbaijan is a clear example of its great value, attention, and concern for ethnic minorities. The mission of the Republic of Azerbaijan is a clear example of its great value, attention, and concern for ethnic minorities. Our republic attracts the attention of the world as an example of tolerance and multiculturalism. Respect for multicultural values, attention, and care for minority peoples, different religions, languages, and cultures are successfully continued in our country even today. President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev successfully carries out a well-thought-out and systematic planned policy.

Key words: national leader, multiculturalism, culture, civilization, people, tolerance

XXI əsr İnkellekt, təfəkkür, münasibətlər əsridir. Belə ki, elmin müxtəlif sahələrinin inkişafı, texnoloji tərəqqinin sürətlənməsinə, insan kapitalına marağın artmasına, fərqli mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların, mili dəyərlərin ümumbəşəri dəyərlərlə uzlaşmasına, qarşılıqlı anlaşmaya böyük zəmin yaradır. Fərqli dini, irqi, etnik mədəniyyətlərin qarşılıqlı inteqrasiyası müasir dövrdə insanlar, cəmiyyətlər, hətta dövlətlər arasında multikultural dəyərlərə xüsusi diqqət yetirir. Xalqımızın dahi mütəfəkkiri Hüseyn Cavid deyirdi: **“Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir”**. Burdakı gözəllik yalnız zahiri gözəlliklə ölçülmür. Bu gözəllik İlahi sevgi, sədaqət, inam, etibar, anlaşma, xoş niyyət, kindən, nufərdən uzaq anlamındakı gözəllikdir.

Bu gün dünyanın bir çox ölkələrində müxtəlif dinə, inanca, dilə, irqə, mədəniyyətə sahib xalqlar yaşayır. Onların qarşılıqlı hörmət, anlaşma və sülh şəraitində yaşaması ən vacib amillərdəndir. Çoxmillətli, çoxdilli bir cəmiyyətdə təhlükəsizliyin, hörmətin, qardaşlığın, inam və etibarın hökm sürməsi üçün bu cəmiyyətlərin multikultural dəyərlərə önəm verməsindən və sadıqlıyından irəli gəlir.

Multikulturalizm termini XX əsrin sonlarında 60-70-ci illər də elmi lüğətə daxil olub. Elmi ədəbiyyata yer alan və demək olar ki, ölkələrinin dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edən “Multikulturalizm” termini latıncada çoxmədəniyyətlik deməkdir. Bir-birinə müəyyən qədər oxşar və fərqli dilə, dinə, mili dəyərlərə, mədəniyyətə, adət-ənənlərə sahib olan xalqların anlaşma, hörmət, sülh şəraitində yaşaması, fəaliyyət göstərməsi, milli adət ənənlərini, mədəni müxtəlifliklərini qoruyub saxlaması, digər xalqların dəyərlərinə hörmətlə yanaşması multikulturalizmin ana xəttini təşkil edir. Bütün bu keyfiyyətlər yüksək tolerantlığın göstəricisidir. Bu cür tolerantlıq nümayiş etdirən xalqlar daim sülh şəraitində yaşaya bilər.

Ulu öndər Heydər Əliyevin sözləri ilə desək **“Azərbaycan xalqının çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndirir və qoruyub saxlayacağıq. Dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşları eyni hüquqa malikdir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumik da, başqası da - bütünlükdə hamısı Azərbaycanlıdır”** [Azərbaycan Multikulturalizmi 2017].

Bu qardaşlığın, qarşılıqlı hörmətin, təhlükəsizliyin, etnik ayrı-seçkiliyin olmadığı bir cəmiyyətin qurulması, dövlət tərəfindən qorunub saxlanması isə dövlət siyasətinin əsas prioritet məsələlərindən hesab olunur. Son dövrlər dünyada baş verən hadisələr təhsilə də müəyyən dərəcədə müsbət və ya mənfi təsirlərini göstərir. Müharibələr, irqi, dini, etnik ayrı-seçkilik dünyanın ən böyük bəlasına çevrilmişdir. İnsani keyfiyyətləri, multikultural dəyərləri, dözümlük və hörmətə əsaslanan münasibətləri özündə birləşdirən insan cəmiyyəti formalaşdırmaqda təhsil və tərbiyə hər zaman xüsusi mövqeyə, əhəmiyyətə, aktuallığa malikdir. Çünki, etnik, irqi, dini, mədəni ayrı-seçkiliyi, bərabərsizliyi, ədalətsizliyi aradan qaldırma gücünə malik olan yeganə anlam və çıxış yolu **təhsil və tərbiyədir**.

Təhsil multikulturalizmin təbliğinin ana xəttini təşkil edir. Bu ana xətti əsas götürən Azərbaycan hazırda dünyanın 18 və ölkədaxili 63 tanınmış universitetində multikulturalizmə aid **“Multikulturalizmə giriş”** və **“Azərbaycan multikulturalizmi”** adlı iki fənnin tədrisini aparır. Azərbaycan

Respublikasının multikultural dəyərlərini, siyasətini, cəmiyyətdə mövcud olan tolerant mühiti təbliğ etmək bu fənlərin əsas məqsədini təşkil edir.

Respublikamızda yaşayan bir çox xalqların ibadət etdikləri dini ibadət yerlərinə dövlət səviyyəsində xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşıldığı şagirdlərə izah olunmalıdır. Onlara respublikamızın paytaxtı ilə yanaşı, bir çox bölgələrdə yaşayan və fərqli dini inanca sahib olan xalqların kilsələri (xristianlar), Sinaqoqları (yəhudilər), məbədləri fəaliyyətlərini bu gün də davam etdirir. Hər bir xalq öz ayinlərini, adət-ənənələrini, şadlıq və hüzn mərasimlərini azad yerinə yetirir.

Məhz bu diqqətin, qayğının nəticəsidir ki, ölkəmizdə yaşayan bu xalqların nümayəndələri istər birinci Qarabağ müharibəsində, istərsə də 44 günlük Vətən müharibəsində özlərinə vətən saydıqları Azərbaycanın müdafiəsi və azadlığı uğrunda mübarizəyə qoşuldular. Bu mübarizədə bu xalqların neçə - neçə nümayəndəsi xüsusi şücaət göstərmək, qəhrəmanlıq tarixini yazdılar. Müxtəlif xalqların sülh, hörmət, anlaşma mühitində yaşadığı, fəaliyyət göstərdiyi ölkəmizdə multikultural dəyərlərin qorunub saxlanması üçün dövlət tərəfindən bir sıra işlər görülmüş və bu işlər davam etməkdədir.

Bunu memarının Ulu Öndər olduğu Konstitusiyamızın 44-cü maddəsində də aydın görürük: **“Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz”** [Azərbaycan Multikulturalizmi 2017].

Məhz bu səbəbəndir ki, Azərbaycanda mövcud olan multikultural dəyərləri və azərbaycançılıq mentalitetini əsas götürərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı ili “Multikulturalizm” ili, 2017-ci ili isə “İslam Həmrəyliyi” ili elan etmişdi. Belə ki, 2017-ci ildə IV İslam Həmrəyliyi Oyunları ölkəmizdə yüksək səviyyədə keçirilmiş və bir çox ölkələrdən iştirakçılar, böyük qonaqpərvərliklə qarşılanmışdır.

“Bizim təcrübəmiz öyrənilir. Əminəm ki, başqa ölkələrdə Azərbaycan təcrübəsi tətbiq olunduqda o ölkələrdə də dinlərarası, millətlərarası münasibətlər sağlam zəmində öz həllini tapacaqdır” [Azərbaycan Multikulturalizmi 2017] deyən Prezident İlham Əliyev dünyada Azərbaycanın multikulturalizm modelinin tətbiqinin əhəmiyyətini vurğulayır.

Həmçinin Prezident İlham Əliyevin söylədiyi **“Multikulturalizmin alternativini yoxdur... Bizim üçün multikulturalizm dövlət siyasətidir və bizim həyat tərzimizdir”** [Azərbaycan Multikulturalizmi 2017] fikirləri multikultural dəyərlərin və ölkəmizdə yaşayan Azərbaycanın tam hüquqlu vətəndaşları olan xalqların nümayəndələrinə, onların mənsub olduğu dəyərlərə diqqət və qayğının dövlətin əsas iş prinsiplərindən olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, K.M. Azərbaycanın müstəqiliyyətlərində multikulturalizm və tolerantlıq. Müstəqillik yollarında. Bakı, 2016, s. 504-517
2. Abdullayeva, N. Milli-mənəvi mədəniyyətimizdə islam dəyərləri. Bakı: Biznes Universiteti Nəşriyyatı, 2015, 169 s.
3. Azərbaycan Multikulturalizmi: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017, 416 səh.
4. Cahangirli, Cahangir. Azərbaycanda multikulturalizmin xüsusiyyətləri və istiqamətləri. Elm və İnnovativ Texnologiyalar jurnalı. səh.57.

MULTİKULTURALİZM KONTEKSTİNDƏ AZƏRBAYCANDA DİL SİYASƏTİ

Müseyyib Şirəliyev

Ankara Hacı Bayram Vəli Universiteti (Türkiyə)
İqtisadiyyat və İdarəetmə Fakültəsi
Beynəlxalq Münasibətlər ixtisası üzrə Doktorant

Summary

Azerbaijan is a multicultural country with a rich history of ethnic and linguistic diversity. The country's Constitution guarantees the rights of all citizens' rights regardless of ethnicity to use their native languages in private and public life, including education and official communications. In this context, language policy plays a crucial role in promoting social cohesion and ensuring the rights of all language communities are protected. In conclusion,

Azerbaijan's language policy in the context of multiculturalism reflects the country's commitment to promoting and protecting its multicultural heritage while also recognizing the importance of the Azerbaijani language as a unifying force and aims to balance the promotion of linguistic diversity with the protection of the official language. While there have been some challenges and debates, the government's commitment to promoting multilingualism and protecting minority languages is a positive step toward building a more inclusive and diverse society.

Key words: *language policy, ethnic minorities, multicultural values, tolerance, multiculturalism*

Резюме

Азербайджан – многокультурная страна с богатой историей этнического и языкового разнообразия. Конституция страны гарантирует право всех граждан независимо от национальности на использование родного языка в частной и общественной жизни, включая образование и официальное общение. В этом контексте языковая политика играет решающую роль в содействии социальной сплоченности и обеспечении защиты прав всех языковых сообществ. В заключение, языковая политика Азербайджана в контексте мультикультурализма отражает приверженность страны продвижению и защите своего мультикультурного наследия, а также признает важность азербайджанского языка как объединяющей силы и направлена на то, чтобы сбалансировать поощрение языкового разнообразия с защитой официального языка. Несмотря на некоторые проблемы и дебаты, приверженность правительства развитию многоязычия и защите языков меньшинств является позитивным шагом на пути к построению более инклюзивного и разнообразного общества.

Ключевые слова: *языковая политика, этнические меньшинства, мультикультуральная ценности, толерантность, многокультурность*

Milli kimlik qurulucğunun mühüm elementi olan dil vasitəsilə ictimai təfəkkürə hakim olaraq siyasi hakimiyyətin qurulması, yeni dünya nizamında sosial quruculuq proseslərinin mühüm amili kimi xalqı öz hakimiyyəti altında birləşdirməyi və onun həyat tərzini yenidən təşkil etməyi qarşısına məqsəd qoyan dövlət dilinə çevrilmişdir. Millətin təşəkkülü prosesində ortaqlıq bir kimlik yaratmaq və qorumaq üçün dilin idarə edilməsi fikri mövcud olmuşdur. Vahid və ümumimilli dil, fərqli sosial-mədəni statusa sahib insanları birləşdirmək məqsədi ilə bütün cəmiyyəti ortaqlıq bir proqram çərçivəsində təşkil edə bilmək üçün qurulmuş bir millətin və milli kimliyin formalaşmasının ən təsirli üsullarından biri kimi qəbul edilmişdir [Shiraliyev, 2022].

Konseptual/Nəzəri Çərçivə

A. Pavlenko (2008) qeyd edir ki, ənənəvi sosio lingvistikada dil planlaşdırılması azlıqların dillərini dəstəkləməyə yönəlmiş mahiyyət etibarilə müsbət prosesdir (s.300). Dilin planlaşdırılması ilə bağlı üç əsas yanaşmanı (dilə “problem, hüquq və resurs” kimi yanaşanlar) irəli sürən R. Ruizə (1984) görə, üçüncü yanaşma növü – dilə resurs kimi yanaşma, dillərin qanunlarla qorunduğu və bütün sahələrdə fəal şəkildə dəstəkləndiyi və təşviq edildiyi dövlətlərdə müşahidə olunur [Shiraliyev, 2022].

Müasir dil siyasəti daxili/korpus planlama (*internal/corpus planning*) və xarici/status planlama (*external/status planning*) olaraq iki formada təqdim edilir. Müasir dövlətlər milli özünəməxsusluğu yaratmaq və gücləndirmək üçün dilin bütün ölkədə və ya bir bölgədə hansı məqsədlər üçün istifadə ediləcəyini müəyyən edən “status planlaşdırması” həyata keçirərkən, səmərəli ünsiyyət üçün dilin daxili xüsusiyyətlərini dəyişdirmək üçün yenilik olaraq “korpus planlaşdırma” edirlər. Bu iki növ planlaşdırma bir-birindən tam müstəqil olmamaqla bərabər, həmçinin müasir dövlət quruluşu ilə bağlıdır [Orhan S., 2017].

Dünyanın müxtəlif təcrübələrinə nəzər saldıqda, dövlətin dil siyasətinə siyasi iqtidarın qruplarla tarixi əlaqələri əsasında siyasi-ideoloji seçimləri, icmaların demoqrafik strukturu, ümumi əhali tərkibində azlıqların payı, milli-etnik şüur və təşkilatlanma, etnik gərginliyin dərəcəsi təsir etməkdə və nəticədə “təkdillilik (assimilyasiyaçı)” və ya “ikidillilik ya da çoxdillilik (plüralizm)” kimi strategiyalar meydana gəlməkdədir [Esman M.J., 1992].

Azərbaycanın dil siyasəti və azlıqların öz dillərindən istifadə hüququ

Mürəkkəb lingvistik mənzərəyə malik olan Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dillərin qarşılıqlı hörmət və tolerantlıq mühitində birgə yaşadığı nadir ölkələrdən biridir. Azərbaycanın dövlət siyasəti kimi multikulturalizmin mühüm göstəricilərindən biri də sosial dil müxtəlifliyinin mövcudluğu və dövlətin bu müxtəlifliyi qorumaq üçün həyata keçirdiyi dil siyasətidir. Azərbaycanın multikultural strategiyası əslində müstəqillik əldə etdikdən sonra həyata keçirməyə başladığı dil siyasəti ənənələrinə əsaslanır. Müstəqilliyin ilk illərindən Azərbaycanın dil siyasəti elə formalaş-

dırılmışdır ki, dövlətin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə xələl gətirmədən azlıqların dillərinin bütün mümkün sahədə istifadəsini və inkişafını təmin etsin. Ona görə də belə dil müxtəlifliyinin mövcud olmasına baxmayaraq, müxtəlif dillər Azərbaycanda uzun illər yaşamış və bu gün də etnik azlıqlar tərəfindən gündəlik məişət həyatında istifadə edilir. Azərbaycanda etnik, dil və mədəni müxtəlifliyin milli-mənəvi sərvət kimi qiymətləndirilməsi, ilk növbədə, multikulturalizmin dövlət siyasəti və cəmiyyətin həyat tərzini kimi elan edilməsi ilə sübuta yetirilmişdir. Bununla belə, müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda azlıqların dilləri regionun digər ölkələri ilə müqayisədə daha yaxşı qorunur və onlardan ailə və icma səviyyəsində çox fəal istifadə olunur [Qarayeva L.Z., 2011].

Dövlətlər daxilində icmaların coğrafi vəziyyətində və demoqrafik strukturlarında fərqliliklər, ölkə daxilində regionların lingvistik heterogenliyi, regionda dominant (rəsmi) dilin olması ilə yanaşı azlıqların dillərinin varlığı əhəmiyyətli dərəcədə ikidilli/çoxdilli rejimlərin müxtəlif formalarını üzə çıxarmışdır. Məsələn, azlıqlar Azərbaycan dilində çox səlis, demək olar ki, ana dili səviyyəsində danışsalar da, uzun müddətdir ikidilliliyə üstünlük verirlər. Belə görünür ki, Azərbaycanda azsaylı xalqlar arasında olan bu ikidillilik subtraktiv (itkili) yox, additiv (qazancılı) modeldir. Subtraktiv ikidillilikdən fərqli olaraq, additiv modeldə, sonradan əldə edilən ikinci dil irəlilədikcə, idrak bacarıqlarının artırılmasını dəstəkləyən güclü ikidillilik inkişaf edərək dillərin hər birinin ayrı-ayrı funksiyalarda istifadəsinə imkan verir. Bu, rəsmi dilin titulsuz dillərin istifadə olunduğu ərazilərə müdaxilə etməməsi şərtilə mümkün ola bilər [Süverdem & Ertek, 2020].

Azərbaycan Respublikasında azsaylı xalqların dillərinin qorunması Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və müvafiq qanunlarla təmin edilir. İstər dil qanununda, istərsə də digər qanunlarda ölkə ərazisində yaşayan xalqların dillərinin istifadəsi, qorunması və inkişafı ilə bağlı müddəalar mövcuddur. Bununla belə, qanunlar dövlət dilinin istifadəsini və qorunmasını təmin etməklə yanaşı, milli azlıqların sıx məskunlaşdıqları ərazilərdə müvafiq rəsmi hallarda (məhkəmə, hüquq-mühafizə və digər inzibati orqanlar), təhsil sistemində və kütləvi informasiya vasitələrində öz ana dilindən sərbəst istifadəsini təmin edir [Qəribova J., 2017].

Azərbaycanda həyata keçirilən dil siyasəti azlıqların dillərinin təbii funksiyalarının qorunub saxlanması üçün mühüm əsas təşkil edir. Azərbaycanda dövlət dili ümumən yeganə rəsmi dil kimi istifadə olunsun da, dövlət azlıqların dillərinin istifadə olunduğu müəyyən ərazilərə və bu dillərin spesifik funksional xüsusiyyətlərinə müdaxilə etmir. Beləliklə, ailədə və cəmiyyətdə dillərdən istifadə gücləndirilir, şifahi olaraq nəsil-dən-nəslə ötürülür, gənc nəsilə lingvistik özünüdərk formalaşır. Dillərə belə müsbət yanaşma doğma dil daşıyıcılarının öz dilinə düzgün münasibətini, qururunu və məsuliyyət hissini formalaşdırır ki, bu da dillərin qorunub saxlanmasında ən mühüm məqamlardan biridir. Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti dil müxtəlifliyinin təkcə azlıqların dil daşıyıcılarının deyil, həm də bütün vətəndaşların qurur mənbəyi olan həyat tərzinə çevrilməsini təmin etməyə əsaslanır.

Ədəbiyyat

1. Esman, M. J. The state and language policy // International Political Science Review, 1992, 13(4), p. 381-396.
2. Qarayeva, L. Z. Azərbaycanda milli azlıqların birgə yaşayışı // Tarix və onun problemləri, 2011, (2), s. 303-307.
3. Qəribova, J. Azərbaycan Respublikasının dil siyasətində multikulturalizm // K. Abdulla & E. Nəcəfov (Ed.), Azərbaycan multikulturalizmi (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: BBMM, 2017, s. 280-292.
4. Orhan, S. Dil politikaları ve dil hakları üzerine teorik çerçeve // İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2017, 8(2), s. 331-362. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.351711>
5. Pavlenko, A. Multilingualism in post-Soviet countries: Language revival, language removal, and sociolinguistic theory // International journal of bilingual education and bilingualism, 2008, 11(3-4), p. 275-314. <https://doi.org/10.1080/13670050802271517>
6. Ruiz, R. Orientations in language planning // NABE journal, 1984, 8(2), p. 15-34. <https://doi.org/10.1080/08855072.1984.10668464>
7. Shiraliyev, M. Language Policies Directed At Borchali and South Azerbaijan Turks and

Mother Tongue Problem // Turkish Journal of Diaspora Studies, 2022, 2(2), s. 145-164.
<https://doi.org/10.52241/TJDS.2022.0045>

8. Süverdem, F. B. & Ertek, B. İki Dillilik ve İki Kültürlülük: Göç, Kimlik ve Aidiyet // The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences, 2020, 6(2), s. 183-207.
<https://doi.org/10.34137/jilses.826142>

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА У ИСТОКОВ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Наргиз Рагимова

Д.ф.п.ф., ст.пр. кафедры русского языка и методики его преподавания

Xülasə

Qafqazda yerləşən digər ölkələrdən, hətta post-sovet ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycanda yaşayan fərqli xalqlar burada yaxşı həyat sürmüş, müstəqil Azərbaycan Respublikası yarandıqdan sonra da çalışdıqları vəzifələrdə öz fəaliyyətlərini rahat sürdürmüşlər. Ümumilli lider Heydər Əliyev daima ölkəmizdə yaşayan digər etnik xalqlara və millətlərə xüsusi qayğı göstərmiş, onların rifahı üçün əlindən gələni etmişdir. Azərbaycanın dünyəvi və tolerant dövlət olduğunu daima qeyd edən Ulu Öndər öz fəaliyyətində də buna ön vermişdir. Azərbaycanın bütün bölgələrində kilsələr, sineqoqlar və s. fəaliyyət göstərməsi şərait yaratmış, hər bir dinə və etiqada xüsusi hörmət və diqqət göstərmişdir.

Açar sözlər: *Multikulturalizm, dövlət, siyasət, şəxsiyyət, fəaliyyət*

Summary

People live peacefully and in harmony in Azerbaijan, located in the Caucasus region. Social harmony and solidarity among diverse ethnic groups existed during the Soviet Union and in the post Soviet Azerbaijan. National leader Heydar Aliyev has always shown special concern for other ethnic peoples and nationalities living in our country and did everything he could for their well-being. The Great Leader, who has always mentioned that Azerbaijan is a secular and tolerant state, promoted this in his activities. In all the regions of Azerbaijan, churches, synagogues, etc. show respect and attention to religious diversity and beliefs.

Key words: *multiculturalism, state, politics, personality, activity*

Мультикультуральная политика современного Азербайджана – это образ жизни целого народа, его мироощущение, чёткая и продуманная стратегия правительства, направленная на мирное и гармоничное сосуществование различных культур. Эта стратегия в нашей республике носит многовекторный характер. Она призвана не в идеале, но в реальности обеспечить равенство всех прав граждан Азербайджана, содействует более тесному сближению всех наций и народностей. Наконец, это десятилетиями выработанная тактика свободного волеизъявления личности, избирающей собственный демократический путь развития.

Как практически любое масштабное понятие в цивилизованном обществе, мультикультурализм обладает своими специфическими чертами и признаками. Очевидно, что в мировой истории сотрудничества государств он должен иметь под собой солидную базу, на которой характерологические особенности данной политики проявятся с максимальной силой и позитивной отдачей. Только та мультикультуральная политика, которая придерживается исключительно демократических устоев, в конечном итоге всегда и повсеместно приводит к значительным успехам во многих областях современной общественной жизни. Но во главе такой политики неизменно должен стоять мудрый, многоопытный и дальновидный стратег, учёный, политолог, культуролог, и, конечно, большой общественный деятель. И как каждая эпоха раз в столетие рождает гениев, так общественная формация XX века привела к правлению общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева. Он сумел добиться того, чтобы подлинные интересы правительства Азербайджана полностью совпали с интересами родного народа. Г.А.Алиев в совершенстве изучил природу и механизм управления государством. Так что есть все основания утверждать, что проведение мультикультуральной политики в жизнь – его огромная и бесспорная заслуга.

Г.А. Алиев по сути создал уникальную в своём роде азербайджанскую модель мультикультурализма. В её основе лежит аксиома о компактном и миролюбивом проживании на

территории республики представителей многих этносов. На протяжении нескольких десятилетий они сохраняют в Азербайджане самобытный уклад жизни, следуют своим нравам и традициям, без ущемления собственных прав продолжают развивать свою материальную и духовную культуру, общаться на родном языке, соблюдая при этом в разумных пределах законы государства. Именно Г.А. Алиев был прародителем такой мульти-культуральной политики, которая позволила многочисленным нациям и народностям, проживающим в нашей республике, сберечь историческую память, сохраняя свой менталитет и этническое самосознание.

Учитывая малый объём тезисов, в нашу задачу не входит перечисление этих этносов, так как это без малого может занять несколько страниц. Важно подчеркнуть, что Гейдар Алиев стоял у истоков такой политики. Он прозорливо оценил тот факт, что феномен национальной модели мультикультурализма складывается из нескольких составляющих её элементов. А именно, становится образцово-показательной по ряду причин: геополитические, географические и этнические. Азербайджан – это такое уникальное место, в котором органично соединяются многие культурные разнообразия. Это фактически стык западной и европейской цивилизаций. Гейдар Алиев так тонко, умело и дипломатично проводил настоящую политику в жизнь, что многочисленные проблемы современной культурологии и политологии успешно решались в результате своевременного проведения встреч глав государств и заключения мирных диалогов. А то, что такие встречи и диалоги могут иметь под собой не только реальную почву, но и позитивные последствия, свидетельствует характер полиэтнического государства.

Общеизвестно, что Г.А. Алиев по воле народа дважды приходил к правлению страной. Поэтому всеми учёными единогласно признаётся, что его жизнь делится на два этапа. Но они не равнозначны по своему внутреннему содержанию с учётом совершенно различной политической обстановки. Так, с 1969 по 1982 годы Азербайджан входил в состав СССР и жил, образно выражаясь, под «крышей» союзной Империи. Это имело как свои плюсы, так и минусы. (Последних, объективно рассуждая, было заметно больше). В связи с социально-политической ситуацией мультикультуральная линия приобретала также всевозможные модификации.

Хорошо подчеркнула этот аспект видная журналистка Эльмира Ахундова. Она пишет: «К концу 1980-х годов существенно изменилось международное положение СССР. На месте ряда республик возникли молодые суверенные государства. Глубокие изменения нашли своё отражение и в Конституции Азербайджана. И кто бы мог в наши дни подумать, что реально могучая советская держава вскоре в небытие канет, а одновременно с ней превратится в мечту несбыточную красочная легенда о новой исторической общности – советский народ. Однако этот драматический процесс,- завершает свою мысль Э. Ахундова, - практически не коснулся Азербайджанской Республики» [Ахундова Эльмира. 2007].

В отличие от других республик Закавказья и даже целого ряда бывших стран СССР, те нации и народности, которые исконно ранее проживали в Азербайджане, и в пограничные годы продолжали комфортное сосуществование с другими этносами. Ведомые мудрой политикой Г.А. Алиева, они не растеряли потенциал своей культуры. Более того, что также немаловажно, – остались при прежних рабочих специальностях. Данная политика продолжала своё триумфальное шествие. Настоящий феномен в начале 1990-х годов Гейдар Алиев утвердил как следование стойким традициям азербайджанской многокультурности в период тяжёлых испытаний. Добавим: выдержан экзамен не только на мужество и выносливость, но и своего рода толерантность. Трудный путь прошёл азербайджанский народ после армянской агрессии, где потерял треть исконной территории, когда полтора миллиона людей стали беженцами, остались без крова и претерпели геноцид в Ходжалах. Однако мультикультурализм вкупе с крайней нестабильностью в период распада СССР вполне мог изжить себя, явиться атавизмом, подрывающим его основы в самом зародыше. Но благодаря мультикультурной политике Г.А. Алиева на протяжении тридцати лет оккупации это не произошло. Более того, когда общенациональный лидер Г.А. Алиев пришёл к власти, республика получила новый импульс для сохранения мультикультурального сознания большей части населения Азербайджана, причём, вне зависимости от социальной прослойки. В трудные годы он сумел сохранить мир в своей стране. Больше того, проводя в жизнь мультикультур-

ную политику, продолжал по мере своих сил и возможностей поддерживать добрососедские отношения с Россией. Он был до конца честен по отношению к России и выполнял все те обязательства, которые брал на себя» [Андриянов Виктор, 2005]. Тем самым можно уверенно говорить о воплощении Г.А. Алиевым в жизнь всех благих начинаний, в данном случае связанных с обсуждаемым нами вопросом.

Литература

1. Алиев Ильхам. Я верю в мой Азербайджан. М.: Бослен, 2007, 348 с.
2. Андриянов Виктор, Мираламов Гуйсенбала. Гейдар Алиев. Серия ЖЗЛ, М.: Молодая гвардия, 2005, 390 с.
3. Ахундова Эльмира. Гейдар Алиев. Личность и эпоха. Т.2. 1969-1982. Баку: Озан, 2007, 840 с.

QƏRBDƏ MİQRASIYA PROBLEMLƏRİ VƏ MULTİKULTURALİZM

Asif Quliyev,

BSU- nun Azərbaycan multikulturalizmi və ölkəşünaslıq kafedrası, Baş müəllim

Sevinc Quliyeva,

AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun “Müasir siyasətin fəlsəfəsi” şöbəsi, Elmi işçi

Summary

Over the last decade, major European leaders have publicly stated that multiculturalism in their countries has failed. Since then, the influence of anti-immigration political discourse and policies in Europe has grown.

The article discusses the policy of multiculturalism as a concept particular for the developed countries of the West, generating tension and conflict in modern society.

The question that inevitably emerges and will be addressed in this article is whether these recent developments have their roots in the failure of multiculturalism in Europe. Consequently, issues of cultural identity will be explored with a focus on the new multipolar world where the most significant differences amongst populations are cultural rather than ideological, political or economic. This is due to broader socioeconomic and political changes which have led people to identify themselves in terms of culture and the community they belong to rather than their politics and the society to which they aspire.

Thereafter, the various policies of EU Member States towards immigration and hence multiculturalism will be analysed and the reasons why these models were unsuccessful will be considered. The various points of view of foreign researchers on the problem and prospects of multiculturalism in a global world are analyzed.

Key words: *multiculturalism, assimilation, integration, migration problems, the host society.*

Резюме

В современном обществе для решения проблем, связанных с миграцией и их последствиями, особой популярностью пользуются два подхода — мультикультурализм и ассимиляция. Изначально в Европе преобладала ассимиляционная модель. Страны Западной Европы постепенно отказываются от ассимиляционистской парадигмы, проводя политику культурного плюрализма, называя ее «мультикультурализмом».

Основной принцип политики мультикультурализма — это сохранение национальной и культурной идентичности мигрантов, что, в свою очередь нередко предполагает определенную дистанцированность между мигрантами и коренным населением.

В статье рассматривается, политика мультикультурализма как концепция, характерная для развитых стран Запада, порождающая, напряженность и конфликты, в современном обществе. Анализируются, различные точки зрения зарубежных исследователей на проблемы, и. перспективы, мультикультурализма в глобальном мире.

Ключевые слова: *мультикультурализм, ассимиляция, интеграция, миграционные проблемы, принимающее общество.*

Assimilyasiya təzahürü çərçivəsində mədəniyyətləri birləşdirmək cəhdlərinin əvvəllər də mövcud olmasına baxmayaraq müasir multikulturalizmin tarixi bir neçə onilliklərlə ölçülür. Multikulturalizm, immiqrantlar və yerli əhali arasında qarşılıqlı münasibətlər sistemini assimilyasiya etmə-yən bir münasibəti müəyyən edən anlayış kimi XX əsrin 60-cı illərində Kanadada meydana gəlmiş-dir. Siyasi nöqteyi-nəzərdən multikulturalizm mədəni müxtəlifliyin legitimləşdirilməsi mənasını verir və nəzərdə tutur ki, bir dövlət hüduunda müxtəlif etnik, mədəni, konfessional təsisatlar

mövcud ola bilər. Bu müddəə onu göstərir ki, “miqrantlar ictimai nümayəndəliyə malik olmaq və mədəni xüsusiyyətlərlə diktə olunmuş xüsusiyyətlərini, həyat tərzini saxlamaq hüququna malikdir” [Мамонова В.А. 2007]. Başqa sözlə desək, multikulturalizm nəzəri olaraq bir dövlət çərçivəsində dəqiq müəyyən edilmiş sərhədlər daxilində öz identikliyinə saxlamaqda davam edən müxtəlif differensiasiyalı etnomillə və ya dini qrupların olması imkanını nəzərdə tutur. Məşhur amerikalı tədqiqatçı Seyla Benhabib təsdiq edir ki, eyni bir ölkə həddlərində çox sayda müxtəlif identikliyin mövcudluğu şəraitində tədqiqatçının aid etdiyi eqlitar birgəlik, şəxsi fikir əsasında seçilmiş müəyyən identikliyə könüllü qoşulma, çıxış azadlığı, assosiasiyalar yaratmaqdan ibarət olan müəyyən sosial mexanizmlərdən istifadə vasitəsi ilə multikultural müxtəlifliyə nəzarət etmək və onu tənzimləmək mümkündür [Бенхабиб С. 2003].

Burada biz multikulturalizmin ilk baxışda açıq şəkildə görünməyən ikili təbiəti ilə üzləşirik. Bir tərəfdən, o ideologiya və bu ideologiyaya əsaslanaraq siyasi cəhətdən qəbul edilən tolerant birgəyaşayış, digər tərəfdən, rəngbərəng fraqmentlərə malik olub, başqaları ilə ümumi mədəniyyət cəhətlərinə malik olmayan müstəqil surətdə müəyyən edilmiş başqa mədəniyyət həddləri çərçivəsində obyektiv mövcud olan mədəni müxtəliflik praktikasıdır. Müxtəlif mədəni fraqmentlər arasında əlaqələndirici məqamların olmadığı şəraitdə gələcək tərəqqinin ümumi perspektivi itir. Bundan başqa milli identikliyə qapanmaq demografik, siyasi, dil və maddi xarakterli müxtəlif fobiyaqların təzahürünə şərait yaradır. Vəziyyətdən yeganə çıxış yolu heç bir tərəfə ziyan vurmeyən qarşılıqlı mədəni fəaliyyət formalarının inkişaf etdirilməsidir.

Multikulturalizm çərçivəsində yeni mədəni konfigurasiyalar yaratmaq cəhdi Avropa praktikasında uğur qazanmadı. Ona görə də Almaniya, Fransa və Böyük Britaniya liderləri 2010-cu ildə açıq şəkildə multikulturalizm siyasətinin tam iflası haqqında bəyanatlar söyləyirdilər. Sarkozi deyirdi ki, “Biz ölkəyə gələnlərin identikliyinə həddən artıq qayğına qalmış və qəbul edən ölkənin özünün identikliyinə lazımı səviyyədə diqqət yetirməmişik” [Трещанин Д.] Lakin tədqiqatçıların bu məsələdə mövqeyi bir qədər başqadır. Əksər Avropa ölkələrinin politoloqları aşağıdakı mövqedə dayanır:

Multikulturalizm bir nəzəriyyə kimi aydın metodiki tədqiqata, elmi əsaslandırılmış nəticələrə və təqdimatlara malik deyildir;

Multikulturalizm siyasətinin əsasında dayanan tolerantlıq prinsipi miqrantlar tərəfindən gətirilən qeyri xristian mədəniyyətlərinin və eyni zamanda qəbul edən ölkənin bu mədəniyyətlərin bir kənara atılmasını ultimativ surətdə təklif edən bir sıra dini və başqa tələblərlə bir yerə sığmır;

Siyasi praktikada müəyyən qrup miqrantların cəmiyyətin ümumi normaları ilə uzlaşmayan qrupdaxili münasibətlərinə hörmət tələblərini demokratiya çərçivəsində yerli əhalinin həyat normaları ilə uzlaşdırmağın mümkün olub olmaması və bunun hansı yolla edilə bilməsi haqqında elmi əsaslandırılmış təsəvvür yoxdur;

İmmiqrantların inteqrasiya mexanizmi onların birbaşa iştirakı və hər iki tərəfdən tabulaşdırılmış məsələlər üzrə müəyyən güzəştlərə və açıq dialoqa getmək istəyi olmadan işlənilib hazırlana bilməz.

Tədqiqatçı Raqauskasın belə bir mövqeyi ilə razılaşmaq lazımdır ki, hakim olan paradigmaya görə “mədəni müxtəliflikləri bilmək ədalətli yanaşmanın şərtidir, cəmiyyət isə ona məxsus bütün adamların özlərinin kimliyini dərk etdikləri vaxt güclü olur” (Рагускас Р. Электронный ресурс). Amma çoxlu sayda multikulturalizm təzahürlərinin böhranı əlamətləri real həyatda hər şeyin başqa cür göründüyünə sübutdur.

İmmiqrantlara məxsus mədəniyyətlərin tanınmasını qəbul edən dövlətlər tərəfindən verilən təminatın immiqrantlar tərəfindən mütləqləşdirilməsi bəzən tamamilə gözlənilməz nəticələr verə bilər. Bir çox milli azlıqlar ya özlərinə məxsus xüsusiyyətləri qorumaq üçün paralel yaşamağa meyilli olur, ya da özlərinin milli xüsusiyyətlərinin, yəni mədəniyyətlərinin, dinlərinin, həyat tərzlərinin yüksək səviyyədə olduğunu düşünərək tez-tez onları yerli əhaliyə təlqin etməyə çalışırlar.

Rusiya politoloqu V. Tişkovun bu haqda fikirləri maraqlıdır. Rusiyada multikulturalizm təzahürünü tədqiq edərkən o qeyd edir ki, “multikulturalizm cəmiyyətdə təkcə mədəni müxtəlifliklərin qeydə alınması və tanınması momenti olmayıb, həm də öz ifadəsini hüquq normalarında, ictimai institutlarda, insanların gündəlik həyatında tapan siyasi-fəlsəfi və etik konseptual mövqedir” [Тишков В.А. 2002]. Ona görə də bu elementlərdən birinin, məsələn, hüquqi normaların, çatışmadığı halda multikulturalizmin bütün strukturu dağılır.

Göstərilən proseslərin mümkün perspektivlərinin və nəticələrinin təhlili üçün multikulturalizm təzahürünün mənbələrini nəzərdən keçirmək məqsəduygundur.

Avropa qitəsində multikulturalizm siyasəti iqtisadi inkişafın tələblərini reallaşdırmaq və sosial siyasətin müvafiq məsələlərini həll etmək üçün istifadə edilmişdir. Məhz buna görə də XX əsrin ikinci yarısında Avropa çoxsaylı miqrantlar tərəfindən gətirilən və təxirəsalınmaz sürətdə tənzimlənməsini tələb edən yad mədəniyyətli sivilizasiya, irq, etnos, konfessiya və məişət reallığının böyük müxtəlifliyi ilə toqquşmalı oldu.

İmmiqrasiyaların ilkin motivasiyası dağıdıcı dünya müharibələrindən sonrakı kəskin işçi qüvvəsi çatışmazlığı olduğu üçün məhz həmin vaxtlarda mövcud prosesin təcili siyasi tənzimlənməsi üzrə adekvat tədbirlər hazırlamaq və həyata keçirməyə başlamaq və bu prosesin tarixi perspektivlərini müəyyən etmək lazım idi. Amma, immiqrantların sosial statusu və onların gələcəyinin hüquqi aspektlərinin həllinə siyasi yanaşma ilə bərabər tolerantlığın etik prinsipləri təlqin edilməyə başlandı və bir sıra ölkələrdə hələ də bundan istifadə edilir. Rusiya tədqiqatçısı V. Malaxovun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi onun mahiyyətində immiqrantlara qarşı aşağıdakı yanaşma dayanır: “biz sizə yalnız başqalığın daşıyıcısı, başqa mədəniyyətlərin, başqa sivilizasiyaların nümayəndələri kimi hörmət edirik” [Малыхов В. 2012].

Reallıqda Avropa multikulturalizm siyasətinin əsasında dayanan başqalığın tanınması, bu gün, immiqrantların müvəqqəti olaraq Avropada olduqları dövrdə qastrabayter, yəni işçi qonaq kimi identikliyin saxlanmasına və möhkəmlənməsinə imkan verir.

Amma, milli identiklik məsələsində vəziyyətin başqa cür olduğu görünür. Avropada milli identiklik vətəndaşlıq əlamətinə görə müəyyən edilir. Məsələn, Almaniya vətəndaşı almandır, İngiltərə vətəndaşı ingilisdır və s. Milli identiklik özündə təsərrüfatçılığın və qanun qarşısında bərabərliyin ümumi qaydalarından başqa, ümummilli, yəni ümumdövlət xarakterli ədəbi dil, dövlət simvolları, tarixən formalaşan adətlər, normalar, qaydalar, təhsil və mədəniyyət sistemləri kimi bir sıra faktorların reallaşmasını əks etdirir.

Multikulturalizm mədəniyyətlərin və onların daşıyıcılarının qarşılıqlı tolerantlığının aparıcı prinsipi kimi düşünülmüşdür. Onun bünövrəsində müxtəlif mədəniyyətlərin paralel mövcudluğu tələbi qoyulsa da, Avropa mədəniyyəti çərçivəsində onların qarşılıqlı mübadiləsi, zənginləşməsi və sonrakı inkişafı prosesinin baş verəcəyi güman edilirdi. Avropa multikulturalizmi tərəfdarları sadələvcəsinə inanırdılar ki, demokratiya sayəsində, “üçüncü dünya” ölkələrindən olan immiqrantların mədəniyyətlərinin elementlərinin yerli mədəniyyət məkanına daxil edilməsi və əksinə, yerli mədəniyyətlərin immiqrantlara təsiri prosesi avtomatik rejimdə baş verəcəkdir. Lakin bu belə olmadı.

Amerikan sosial elminin nümayəndələri əmin edirdilər ki, multikulturalizm əsasında qarışıq cəmiyyətin inkişafı nəinki arzu ediləndir, həm də tamamilə mümkündür. Amma Avropa immiqrasiyası həm milli tərkibinə, həm mədəni normaların məzmununa, həm də səbəblərinə və məqsədlərinə görə Amerikan-Avstraliya immiqrasiyasından kökündən fərqlənir. Məhz buna görə də tolerantlıqdan başqa həm də immiqrantları qəbul edən ölkənin mədəni meydanına immiqrantların mədəniyyət elementlərinin daxil edilməsini nəzərdə tutan multikulturalizm bütün Avropa Birliyinin siyasi narahatlığına səbəb oldu. Bir sıra alimlərin rəyinə görə, əvvəlcə “multikulturalizmin müzakirələri sosial problematikanı əxlaqi plana keçirməyə, sosial münasibətləri identiklik üzrə münasibətlərlə eyniləşdirməyə imkan verdi” [Малыхов В. 2012], amma sonralar məlum oldu ki, belə eyniləşdirmədən müsbət nəticələr gözləmək olmaz. Həmçinin, əvvəllərdə, yəni XX əsrin 80-ci illərində tətbiq edilən və daha çox tolerantlıq prinsipinə əməl edilməsinə söykənən assimilyasiya adlanan siyasətin tətbiqi də arzu edilən nəticələri vermədi. Bu halda hər hansı bir konstruktiv nəticələrin olmamasının səbəbi məhz tolerantlıq prinsipinin həyata birtərəfli tətbiqi olmuşdur. Məlum olduğu kimi, bu prinsip qanunlara, mədəni dəyərlərə, insan birgəyaşayışının ənənəvi norma və qaydalarına qarşılıqlı hörmət tələb edir. Amma Avropa üçün yad mədəniyyətə, ənənələrə, dini etiqadlara malik miqrantların xeyli hissəsi yeni cəmiyyətə inteqrasiya etməyə meyl etmir. Avropa siyasətçiləri söyləyir ki, xüsusilə müsəlmanlar daha çox mühafizəkarlıq göstərərək qəbul edən ölkənin mədəniyyətinə və adətlərinə məxsus elementləri qəbul etmirlər.

Məhz yuxarıdakı səbəblərdən multikulturalizm nə ideologiya kimi, nə də siyasət kimi Avropa ölkələrinin heç birində reallaşdırıla bilinməmişdir. Hələ üstəlik, multikulturalizm siyasəti prinsiplə-

rinin praktiki olaraq tətbiqinə cəhd nə vaxtsa sabit olmuş bir cəmiyyətdə millətçiliyin, rasizmin, ksenofobiyanın getdikcə artan elementlərini meydana gətirdi. Qərbdə bir çox siyasətşünaslar və siyasətçilər hesab edirlər ki, yerli əhalinin milli xüsusiyyətlərinin itirilməsi, milli mədəniyyətin primitivləşməsi və nəticədə milli kimliyini aradan çıxması təhlükəsi gündəliyə yerli millətlərin identikliyi saxlanması məsələsini çıxarmışdır. Onlar çoxəsrlik xristian ənənələrinə malik Avropa qitəsində müsəlman məscid və minarələrinin çoxalmasını özləri üçün təhlükə hesab edir və Avropanın müsəlmanlaşacağından ehtiyat edirlər. Bunun qarşısını almaq üçün islamı cəmiyyətə ekstremizmin və terrorun qaynağı kimi təqdim etməyə çalışırlar.

Belə bir şəraitdə avropalılar aşağıdakı mövqedən çıxış etməyə yönəldilir: Hər bir adamın öz identikliyi seçmək hüququ vardır, amma vətəndaş identikliyi prioritet olaraq qalır.

Milli identikliyin saxlanması məsələsi doğrudan da ictimai müzakirələrin kəşimə mərkəzində dayanır. Lakin bu müzakirələrin açıq dialoq formasında keçirilməsi və ümummilli, ümumvətəndaş identikliyi məqsəd olaraq qarşıya qoyulması ziddiyyətlərin yaranmasının qarşısını ala bilər. Yalnız bu yolla müxtəlif dünyabaxışları, müxtəlif mədəniyyətlər arasında ziddiyyətlər həllini tapa bilər.

Beləliklə, qloballaşma şəraitində miqrasiya problemlərinin siyasi tənzimlənməsinin konsepsiyaları da dəyişir. Multikulturalizm qloballaşma şəraitində dünyanın inkişafının yeni konsepsiyasıdır. O ümumi həyatı məkan çərçivəsində qeyri münaqişəli birgəyaşayışın nəzəriyyə və praktikasıdır. Multikulturalizm dövlətlərin, etnosların və millətlərin beynəlxalq arenada qarşılıqlı fəaliyyət üsuludur. Multikulturalizm planetin mədəni rəngarəngliyini saxlamağa çağırışdır. O bir tərəfdən, vahid hüquqi normaların yaradılması ilə sivilizasiyaların toqquşmasının qarşısını alır, digər tərəfdən isə, əsrlərlə davam etmiş dəyərləri, adətləri, ənənələri dəyişərək kvazimillətçilik yaradır.

Ədəbiyyat

1. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / Сейла Бенхабиб. – М.: Логос, 2003. – 350 с.
2. Малахов В. После мультикультурализма: Европа и ее иммигранты. [Электронный ресурс]: Режим доступа: < <http://polit.ru/article/2012/01/27/malakhov>>/.
3. Мамонова, В.А. Мультикультурализм: разнообразие и множество/ В.А. Мамонова // Интелпрос. – 2007. – № 2. – С. 29-38.
4. Рагаускас Р. Парадокс мультикультурализма: толерантность по отношению к нетолерантным. - Геополитика. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <<http://ru.delfi.lt/opinions/comments/paradoks-multikulturalizma-tolerantnost-po-otnosheniyu-k-ne-tolerantnym>>/.
5. Тишков В.А. Теория и практика многокультурности. / В.А. Тишков // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / под ред. В.С. Малахова, В. А. Тишкова. – М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2002. – С.331–350.
6. Трещанин Д. «Мультикультурализм – это тупиковая стратегия». Европа пересматривает отношения с нацменьшинствами, Россия остаётся верна выбранному пути. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <<http://svpressa.ru/society/article/38872>>/.

ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ

Динара Юсифова

Бакинский славянский университет

Xülasə

Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlıq ideyaları ümummilli lider Heydər Əliyevin mirasıdır. Müasir Azərbaycanın müsbət inkişaf dinamikasının nəticəsi kimi multikulturalizm siyasəti qəbul olunmuşdur, 2016-cı il isə Multikulturalizm ili elan edilmişdir. Multikulturalizm siyasəti Azərbaycanda –sosial-siyasi inkişafın nikbin qütübüdür. Multikulturalizm Azərbaycan xalqının həyat tərzidir.

Açar sözlər: Heydər Əliyevin ideoloji irsi, multikulturalizm, tolerantlıq, mədəniyyətlərin zənginləşməsi, mədəniyyətlərin bir-birinə qarışması, milli-mənəvi sərvət.

Summary

The ideas of multiculturalism and tolerance in Azerbaijan are the heritage of nationwide leader Heydar Aliyev. As a result of the positive development dynamics of modern Azerbaijan, the policy of multiculturalism was adopted, and 2016 was declared the year of Multiculturalism. Multiculturalism policy is an optimistic pole of socio-political development in Azerbaijan. Multiculturalism is a way of life for Azerbaijani people.

Key words: *ideological heritage of Heydar Aliyev, multiculturalism, tolerance, enrichment of cultures, interpenetration of cultures, ethnic wealth.*

Мультикультурализм, являющийся образом жизни азербайджанского народа, издавна проявляющего интерес к религиям, стилям жизни, привнес значительный вклад в обогащение этого процесса интеграции культур. После обретения независимости благодаря мудрому руководству Гейдара Алиева, мультикультурализм стал частью внутренней и внешней политики Азербайджана.

Так в своем выступлении на 4-ом Всемирном Форуме по межкультурному диалогу, госсоветник по межнациональным вопросам, вопросам мультикультурализма и религии Кямал Абдулла отметил, что в настоящее время эту политику продолжает президент Азербайджана Ильхам Алиев, объявивший 2016 год годом Мультикультурализма. Гейдар Алиев является политическим основоположником мультикультурализма в Азербайджане, показав таким образом преимущество политической модели мультикультурализма перед ассимиляцией и изоляцией. Наш общенациональный лидер Гейдар Алиев направил свою деятельность на то, чтобы это достояние осталось на века.

Безусловно, за эти годы было проведено очень много встреч на разном уровне, посвященных теме мультикультурализма. Так, в Москве в Институте Пушкина была проведена научная конференция на тему: «Гейдар Алиев – идеология мультикультурализма и толерантности».

В современном мире есть много проблем связанных с глобализацией. Именно поэтому идеи объединения разных культур, людей имеющих различную языковую и этническую принадлежность очень важна и т.к. каждая из национальностей имеет свой фундаментальный, этно-фольклорный пласт, некий сплав культурного наследия и при мудрой внешней и внутренней политике страна, которая поддерживает политику мультикультурализма и толерантности будет всегда обогащения ресурсами разного характера – в ней будут прекрасные специалисты разных сфер и в то же время разных национальностей т.к. будет создана благоприятная среда для жизни и деятельности людей разных национальностей. Также будет взаимное обогащение и взаимопроникновение культур этих народностей без преобладания доминирующей культуры – прекрасным примером является наш Азербайджан в котором за 70 лет советской власти азербайджанский народ не ассимилировался, при этом очень гармонично сосуществует с различными религиозными конфессиями, которые на протяжении веков существовали на Азербайджанской земле. И в то же время процесс строительства нового, демократического Азербайджана связан с жизнью и деятельностью общенационального лидера Гейдара Алиева и его мудрой внешней и внутренней политикой, и идеология мультикультурализма и толерантности занимает в ней одно из лидирующих позиций. Очень важно обмениваться опытом с представителями разных культур, делиться мнениями по решению глобально важных, общечеловеческих вопросов, актуальных вопросов в социальном и научном мире. Страна, которая думает о своем развитии и просвещении граждан разных национальностей всегда будет чтить эти принципы, заложенные Гейдаром Алиевым – эти идеи всегда будут претворяться в жизнь и станут идеологической основой для дальнейшего развития и процветания государства(1).

Азербайджанская модель мультикультурализма стала темой обсуждения международного симпозиума «Права и религии» в штате ЮТА (США). Благодаря данному симпозиуму политика мультикультурализма получила еще большую популяризацию в мире.

Было замечено, что в Азербайджане, где главенствующей религией является ислам, в мире и согласии проживают представители других религий. Вопрос сохранения и развития этих духовных ценностей, существующих в стране с давних веков, постоянно находятся в

центре внимания руководства страны. Так вицепрезидент Азербайджана Мехрибан Алиева, продолжая мудрую политику Гейдара Алиева, и возглавляя Фонд Гейдара Алиева руководила проектом по реконструкции исторических катакомб в Ватикане, религиозных исторических памятников во Франции, России и Болгарии (4).

Азербайджанская модель демонстрирует, что исповедующие различные религии люди могут жить в условиях мира и взаимного уважения. И Азербайджан является образцовой моделью этой идеологии, т.к. придерживается этой стратегия мирного сосуществования представителей различных религий и национальностей. Сегодня Азербайджан является основным центром мультикультурализма. Формирование мультикультурализма как государственной политики в стране является наследием Ильхама Алиева, которое отображено в книге «И.Алиев об азербайджанской модели мультикультурализма». Книга издана на 3 языках азербайджанском, русском и английском. В издании отводится большое место колоссальному опыту Азербайджана в сфере мультикультурализма и толерантности, что представляет значение для стран Западной Европы, столкнувшихся сегодня с трудностями в осуществление политики мультикультурализма. Это политика толерантности оказывает мощное влияние на другие страны – Азербайджан демонстрирует оптимистичный прогноз развития данного направления.

Примером развития мультикультурализма в мире является Азербайджан и это великое наследие нашего дальновидного лидера Гейдара Алиева. Задача каждого гражданина нашей стране ежедневно, ежечасно поддерживать эту политику, которая однозначно ведет к процветанию и культурному взаимообогащению (2).

Для Бакинского славянского университета тема мультикультурализма имеет большое значение – Вуз активно сотрудничает с Бакинским международным центром мультикультурализма, где успешно были реализованы такие проекты как зимние и летние школы мультикультурализма, также были проведены конференции с участием деятелей науки, культуры и религии. В рамках этих конференций участники обсуждали различные отрасли: наука и образование, культура и искусство. Безусловно, развитие общества возможно в контексте грамотной политической стратегии, которую завещал нам наш политический лидер Г.Алиев и в современном обществе эта модель является одной из приоритетных.

Литература

1. <https://youtu.be/KqtarEWSMo>
2. <https://youtu.be/PFOpaDHOS8>
3. <https://youtu.be/PZGNveuCVP0>
4. <https://youtu.be/fnfl5fZzjGk>

AZƏRBAYCANÇILIQ BU GÜNÜN VƏ GƏLƏCƏYİN İDEOLOGİYASIDIR

Aidə Quliyeva

baş müəllim

Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut

Summary

The article analyzes the important aspects of the centuries-old cultural identity, national-cultural and religious tolerance of the Azerbaijani state. The favorable natural and geographical environments of the country, coexistence of different ethnic groups, high multicultural values formed on the basis of high cultural relations, rich traditions and characteristics that are an example of international society are explained. The role of the great leader Heydar Aliyev in the formation and development of multiculturalism, the steps he took and the cultural and religious policy, inter-civilizational dialogue, mutual understanding, etc. successfully continued by President Ilham Aliyev at the present time. Such issues are studied. The scope of activities related to inter-civilizational dialogue, cultural diversity and cultural identity in Azerbaijan is explained. Information is provided about the historical relations of the Azerbaijani people with the Turkic and Islamic world, and the historical importance of national and religious commonality in culture is

emphasized. The importance of mutual relations and dialogue with the Turkic peoples in the systematization of Azerbaijani cultural traditions is noted.

Key words: Azerbaijani multiculturalism, tolerance, Azerbaijanism, intercivilizational dialogue

Резюме

В статье анализируются важные аспекты многовековой культурной самобытности, национально-культурной и религиозной толерантности Азербайджанского государства. Объясняется благоприятная природно-географическая среда страны, сосуществование различных этносов, высокие поликультурные ценности, сформировавшиеся на основе высоких культурных связей, богатых традиций и особенностей, являющихся примером интернационального общества. Роль великого лидера Гейдара Алиева в становлении и развитии мультикультурализма, предпринятые им шаги и культурно-религиозная политика, межкультурный диалог, взаимопонимание и т.д. успешно продолжены Президентом Ильхамом Алиевым и в настоящее время. Такие вопросы изучаются. Объясняется масштаб деятельности, связанной с межкультурным диалогом, культурным разнообразием и культурной самобытностью в Азербайджане. Приводится информация об исторических связях азербайджанского народа с тюркским и исламским миром, подчеркивается историческое значение национальной и религиозной общности в культуре. Отмечается важность взаимоотношений и диалога с тюркскими народами в систематизации азербайджанских культурных традиций.

Ключевые слова: Азербайджанский мультикультурализм, толерантность, азербайджанство, межкультурный диалог

Multikulturalizm termini latıncadan tərcümədə “çoxmədəniyyətlilik” mənasını verir. Çoxmədəniyyətlilik dedikdə isə ilk növbədə etnik, irqi, dini mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur [Azərbaycan multikulturalizmi, 2017]. Daha dəqiq ifadə etsək deyə bilərik ki, tolerantlıq multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edir.

Bu gün tolerantlığın və multikulturalizmin ən çox təşəkkül tapdığı ölkə olaraq Azərbaycanın mədəni identiklik, milli-mədəni və dini tolerantlıq sahələrində dünya üçün nümunəvi məkan olması sivil dünya tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Tolerantlıq Azərbaycan hökumətinin dini siyasət sahəsində sərgilədiyi münasibətlə bağlıdır. Azərbaycan dövlətinin dini siyasətinin əsas məqsədi xalqımıza xas olan minilliklər boyu formalaşmış tolerantlıq ənənələrini qorumaq, inkişaf etdirmək, yerli və beynəlxalq səviyyədə təşviq etməkdir. Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq və beynəlxalq fəaliyyətlər üçün daha münasib məkan hesab etmək olar. “Mədəniyyətlərarası harmoniya”, “müxtəlif mədəniyyətlərin idarə olunmasının yeni konsepsiyası”, “irs və mədəniyyətlərarası dialoq” – milli irsdən tutmuş dünya irsinə qədər hamının bir yerdə olmasının mümkünüyü kimi ideyalar Azərbaycanda öz real təsdiqini tapmış olur.

Azərbaycan Avropa mədəni proseslərində yeni istiqamətin prinsiplərini ortaya qoyub. Son on ildə “sivilizasiyalararası dialoq” məsələsi mədəni problemlərin həllinə cavabdeh olan qurumlar və şəxslər qarşısında prioritet məsələyə çevrilib. Mədəni fəaliyyətlərin nəticələri onu deməyə əsas verir ki, yaxın gələcəkdə mədəni irsin qorunması, mədəniyyətlərarası dialoq və multikulturalizmə dair müqayisəli təhlillərin ən münasib variantları Azərbaycan fenomeni və nümunəsinə əsaslanacaq. Çünki mədəni integrasiya sahəsində əldə olunan nailiyyətlərlə yanaşı, bu gün mədəniyyət sahəsində aparılan tədqiqatlar da Azərbaycan mədəniyyətinin zənginliyini, rəngarəngliyini, milli özünəməxsusluğunu təsdiq edir.

Azərbaycanın tarixən əlverişli coğrafi mühiti, insanlar arasında xoş ünsiyyət, mehribanlığın olması müxtəlif millətlərin, etnik qrupların bir məkanda birgə yaşamasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycanda multikulturalizmin banisi Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan türk də, ləzgi də, avar da, kürd də, talış da, udin də, kumık da, başqası da - bütünlükdə hamısı azərbaycanlıdır” [Heydərova, 2021].

XXI əsr mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə və tənzimlənməsinə, mədəniyyətlərin zənginləşməsinə artan marağı ilə diqqəti cəlb edir. Bütün bunlar Azərbaycan mədəniyyətinin mənəvi sərhədlərinin genişlənməsinə kömək edir.

Azərbaycan cəmiyyətinin iqtisadi, siyasi və xüsusilə mədəni sahələrdə inkişafı qarşılıqlı münasibətlər kontekstində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qarşılıqlı əlaqələrin tədqiqi Azərbaycan mədəniyyətinin formalaşmasının konkret yollarını üzə çıxarmağa və onun türk xalqlarının mədəniyyəti ilə sıx əlaqəsini təsdiq etməyə əsas verir. Azərbaycanın mədəni irsində yüksək humanist

ideallar, ümumbəşəri estetik prinsiplər, mənəvi mədəniyyətin ümumbəşəriyyəti həmişə əsas götürülüb və ümumbəşəri, realist meyillər həmişə ön planda olub. Ona görə də türk xalqlarının mədəniyyətləri ilə əlaqələr Azərbaycanın mədəni irsini zənginləşdirmiş, yüksəlişinə səbəb olmuşdur.

Bu yanaşmaya görə Azərbaycan xalqının tarixi xalqın mədəniyyəti, milli mənəvi dəyərləri, elmi, ədəbiyyatı və nəhayət, dili ilə bağlı kompleks şəkildə öyrənilməlidir [Süleymanlı, M.A. 2014].

Müasir mədəni fikrin, eləcə də Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də milli-mənəvi irs problemidir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev milli-mənəvi irsə söykənən azərbaycançılığı və dövlətçiliyi milli ideologiyanın iki əsas tərəfi hesab edirdi. Ona görə də Heydər Əliyev təkcə dildən, milli-mənəvi dəyərlərdən bir-başa danışarkən deyil, ümumən dövlətçilikdən, dövlət sivilizasiyasının əsasında danışarkən də azərbaycançılıq, mədəni irs məsələlərini ön plana çıxarmışdır. O, 2001-ci il noyabrın 9-da keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında dövlət siyasətini açıqlayarkən demişdir: *“Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyəti ilə fəxr etməli və biz azərbaycançılığı, Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”* [Azərbaycan Respublikası mədəniyyət siyasəti., 2003].

Bu baxımdan dövlət siyasətinin strategiyası olan “azərbaycançılıq” Azərbaycan cəmiyyətinin bu günü və gələcəyinin çağdaş ideoloji qavrayışı ilə bağlıdır.

Heydər Əliyev 13 avqust 2001-ci il tarixli bəyanatında dövlətçiliyin, milli varlığın əsasının mədəniyyətlə bağlı olduğunu aydın şəkildə izah edərək deyirdi: *“Biz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Xalqımız əsrlər, minilliklər boyu adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıb və onlar indi də xalqımızın mədəniyyətini təşkil edən amillərdir”* [Azərbaycan Respublikası mədəniyyət siyasəti., 2003].

Azərbaycanda müasir milli düşüncə Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün etnik qrupların sintezi və birliyi kimi qurulmuş, həm də tarixən ortaq mədəniyyətin daşıyıcısı olan xalqlarla mədəni əlaqələr kontekstində araşdırılır. Bu səbəbdən də əlaqəli araşdırmalarda həm türk, həm fars, həm də ərəb mədəniyyət elementlərinin rolu vurğulanır. Şübhəsiz ki, qədim Azərbaycan mədəniyyətinin çoxəsrlik inkişaf yolu başqa xüsusiyyətlərlə, məsələn, vahid mədəniyyət tarixi, mənəviyyət, etnogenezi ilə də bağlıdır. Yəni tarixən ümumi dünyagörüş sistemləri, dəyərlər və konsepsiyalar yaradıcılığın inkişafına mühüm təsir göstərmişdir.

Sivil dünyaya inteqrasiya yolunda olan Azərbaycan Respublikasında uğurlu mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsi yeni düşüncəli gənclər nəslinin yetişməsinə zəruri edir. Bu məqsədlə Heydər Əliyev dəfələrlə xatırlatmışdır: *“Müstəqilliyin nə qədər müqəddəs olduğunu dərk etmək, onu qorumaq və möhkəmləndirmək üçün hər bir insan, xüsusən də gənc nəsil hər cür fədakarlığa hazır olmalıdır. Bunun üçün o, ilk növbədə yüksək mədəniyyətə malik olmalı, onun şəxsiyyətinin təbiətini xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri formalaşdırmalıdır”* [Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında, 2001]

O, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə bağlı çıxışında “hər bir xalqın öz tarixi köklərinə, əcdadlarının yaratdığı milli-mənəvi dəyərlərə sdaqətinin böyük amil olduğunu” bildirdi (Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı, 2001)

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması, müstəqilliyinin daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində uğurlu siyasət həyata keçirilir. Eynilə, təhsilin və mədəniyyətin inkişafı üçün mühüm qərarlar qəbul edilir. Dövlət qurumunun, təhsil və mədəniyyət institutlarının Avropa standartlarına uyğun qurulması istiqamətində işlər aparılır.

Son illər Azərbaycan mədəniyyəti ilə bağlı layihələr və tədbirlər, elmi konfrans və simpoziumlar təşkil olunub. İlham Əliyev 20-dən çox ölkənin və nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin, KİV rəhbərlərinin, ictimaiyyət nümayəndələrinin iştirak etdiyi Forumda [XXI əsr: ümidlər və çətinliklər, 10 noyabr 2011] bildirmişdir: *“Düşünürəm ki, bizim təcrübələrimiz aydın şəkildə göstərir ki, müxtəlif mədəniyyətlərdən və dinlərdən olan insanlar mehribanlıq, sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşaya bilərlər. Yəni ölkəmizdə bu cür fəaliyyətlərin ənənəvi hal alması təbiidir. Əminəm ki, Forum çərçivəsində aparılan müzakirələr, əlaqələr bizi daha da birləşdirəcək”* [Bakıda XXI əsr: ümidlər və çağırışlar, 2011]

Bəşəriyyəti narahat edən çətinliklərin həllinin fəlsəfi və humanitar aspektlərinin müzakirə olunduğu beynəlxalq mədəni tədbirlərdə öz mövqeyini açıq şəkildə bildirən Azərbaycan Prezidenti demişdir: *“Müxtəlif sivilizasiyalara, müxtəlif dinlərə mənsub olan xalqlar qarşılıqlı mehribanlıq, sülh və əməkdaşlıq şəraitində yaşaya bilərlər... Çünki Azərbaycan sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin qovuşduğu, birləşdiyi ölkədir. Təbii ki, Azərbaycan xalqının gücü onun milli-vətəndaş birliyindədir”*.

Başqa xalqın nümayəndəsinə hörmət, başqa dinə hörmət kimi səciyyələndirə biləcəyimiz multikulturalizm dəyərləri gücləndikcə xalqların cəmiyyətdə dinc və sakit yaşamaq şansları artır. Multikulturalizmin cəmiyyətdə həyata keçirilməsi ayrı-seçkiliyi aradan qaldırır, xalqların və insanların birgəyaşayış qaydalarını gücləndirir.

Bu səbəbdən İlham Əliyev daim sivilizasiyalararası dialoqu Azərbaycan cəmiyyətinin ehtiyac duyduğu sosial möhür kimi qəbul edir və onu dözümsüzlük, parçalanma və zorakılığa qarşı müalicə vasitəsi kimi təqdim edir. O, çıxışlarında “dialoq təkcə ideologiya deyil, həm də müəyyən siyasi kontekstlərdən irəli gələn süni yanaşmaların reseptidir” fikrini xüsusilə vurğulayır [İlham Əliyevin., 2013]

Dövlətin, onun rəhbərinin multikulturalizm siyasətini prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirməsi Prezidentin 15 may 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılmasında, 11 yanvar 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə "2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında "Multikulturalizm ili" elan edilməsində xüsusi parlaq şəkildə göstərmişdir. Bu siyasət hazırkı dövrdə də uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı” // Ədəbiyyat qəzeti, 13 avqust, 2001
2. “Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin üçüncü beynəlxalq humanitar forumunun açılış mərasimindəki çıxışı (31 oktyabr 2013-cü il)” // Azərbaycan qəzeti, 01 noyabr, 2013
3. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında / - Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2001, - s. 34.
4. “Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Siyasəti Üzrə Milli Debatların iştirakçılarına Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin müraciəti - 21 iyun 2003-cü il” // Azərbaycan qəzeti, 22 iyun 2003
5. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. / red.: Abdulla, K. – Bakı: BBMM, - 2017. – 422 s.
6. “Bakıda “XXI əsr: ümidlər və çağırışlar” devizi ilə beynəlxalq humanitar forum öz işinə başlamışdır” // Respublika qəzeti, 218 (4222), 11 oktyabr, 2011
7. Heydərova, A. Azərbaycanda multikulturalizm: tarixi və ümumbəşəri nailiyyət kimi [Elektron resurs]/ URL: <https://525.az/news/159503-azerbaycanda-multikulturalizm-tarixi-ve-umumbeseri-nailiyyet-kimi>
8. Süleymanlı, M.A. XX Əsrin Əvvəllərində Azərbaycan kulturoloji fikri / M.A.Süleymanlı. - Bakı: AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası, - 2014, - s. 312

MULTİKULTURALİZM MONUMENTAL İNCƏSƏNƏT KONTEKSTİNDƏ

Zəhra Muradova,

ARTİ-nin Təhsilin nəzəriyyəsi və tarixi
şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, ped.ü.elm.dok.

Könül Mikayılova,

ARTİ-nin Təhsilin nəzəriyyəsi və tarixi
şöbəsinin böyük elmi işçisi, PhD

Summary

The article reflects the multicultural policy of the national leader Heydar Aliyev and the steps taken as the main principle of this policy. These traditions were continued after the death of the national leader, who established multicultural ties with many foreign countries. Turkey, Russia, Ukraine, Romania, Egypt, China, America, Israel, Poland and

other countries such as, in order to further develop multicultural values, perpetuated the memory of national leader Heydar Aliyev in the context of monumental art.

Key words: multiculturalism, basic principles, busts, statues

Резюме

В статье отражена мультикультурная политика национального лидера Гейдара Алиева и шаги, принятые как основной принцип этой политики. Эти традиции были продолжены и после смерти общенационального лидера, наладившего мультикультурные связи со многими зарубежными странами. Турция, Россия, Украина, Румыния, Египет, Китай, Америка, Израиль, Польша и др. такие страны, как, в целях дальнейшего развития мультикультурных ценностей, увековечили память общенационального лидера Гейдара Алиева в контексте монументального искусства.

Ключевые слова: мультикультурализм, основные принципы, бюсты, статуи.

Bir çox fərqli mədəniyyətlərə məxsus xalqların humanizm və demokratik ideyalar əsasında bir arada yaşaması çoxmədəniyyətliliyin, multikulturalizmin təməl prinsipidir. Ümummilli lider Heydər Əliyev qeyd etmişdir: “Azərbaycanda yaşayan vətəndaşlar dinindən, irqindən, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, eyni hüquqa malikdir, onların hüquqları Azərbaycan tərəfindən qorunur və mühafizə olunur. Siz əmin ola bilərsiniz ki, biz bu məqsədlərimizə, bu prinsiplərimizə daim sədaqət olacağıq və gələcəkdə də Azərbaycan vətəndaşlarının dini mənsubiyyəti, yaxud dil mənsubiyyəti, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bir-birilə münasibəyə girməsinə yol verməyəcəyik” [Sarıyeva İ. 2016]. Ümummilli lider bu nitqi ilə Azərbaycanda yaşayan bütün etnik qrupları azərbaycançılıq ideologiyası əsasında birləşdirdi. Eləcə də beynəlxalq müstəvidə multikulturalizm ənənələrini monumental incəsənət kontekstində təbliğ etməyə nail oldu. Memarlıq komplekslərinə önəm verən Ümummilli lider Heydər Əliyevin vəfatından sonra da onun ənənəsi bir çox xarici ölkələr tərəfindən davam etdirildi.

Türkiyənin Qars, Qaziantəpə, İzmir şəhərində Ümummilli lider Heydər Əliyevin adını daşıyan parklar salınmış və heykəllər qoyulmuşdur. **Rusiyanın** Mari-El Respublikasının **Yoşkar-Ola** şəhərində, **Ulyanovsk** şəhərində, **Həştərxanda** Heydər Əliyevin abidəsi ucaldılmışdır. **Serbiyanın** paytaxtı Belqrad şəhərində, **Misirin** Qəlyubiyyə vilayətinin Qanatır şəhərində, **Ukraynanın** Kiyev şəhərində, **Rumıniyanın** Buxarest şəhərində Ümummilli lider Heydər Əliyevin xatirəsi əbədləşdirilmişdir. **Gürcüstanın** paytaxtı Tbilisidə, **Polşanın** Qdansk şəhərinin Naftoport limanında, **İsrailin** Xadera şəhərində büstü qoyulmuşdur, **Almaniyada** 1871-ci ildə Bernard Henrix Mayer tərəfindən əsası qoyulan «Mayer Mint» şirkəti dahi şəxsiyyətlərin medalyonlarından ibarət kolleksiyalar hazırlayıb və bu xatirə medalyonlarını dünyanın 160-dan artıq ölkəsinə yayıb. Bu kolleksiyada ulu öndərin də xatirə medalyonu yer almışdır. **Hollandiyada** Zambaqların Kultivasiyası üzrə Kral Assosiasiyası tərəfindən dünyada ilk dəfə olaraq Ümummilli lider Heydər Əliyevin adına zambaq yetişdirilərək sertifikatlaşdırılmışdır. **Çində** Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 85-ci ildönümü münasibəti ilə poçt markası buraxılıb. **Amerikanın** Klivlend şəhərində dünyanın yeganə “Mədəniyyətlər bağı”nda Heydər Əliyevin ad günü münasibətilə “Azərbaycan bağı” salınmışdır. **Britaniyanın** paytaxtı Londonda 1835-ci ildə fransalı xanım Mari Tüssonun şəxsi mum fiqurları kolleksiyası əsasında yaradılmış “Madam Tüссо Muzeyi”ndə Heydər Əliyevin mumdan hazırlanmış heykəl-fiquru qoyulmuşdur.

Bütün bunlar Ümummilli lider Heydər Əliyevin ruhuna göstərilən ehtiram və Azərbaycan multikulturalizm siyasətinin geniş vüsət almasının bariz nümunəsidir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev Fondu. (istinad tarixi: 08.11.2016), URL: heydar-aliyev-foundation.org/.
2. Multikulturalizm (ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal) // - Bakı: - 2016, № 2. – s.12
3. Multikulturalizm (ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal) // - Bakı: - 2016, № 3. – s.6
4. Multikulturalizm (ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal) // - Bakı: - 2016, № 4. – s.16
5. Sarıyeva, İ. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli // -Bakı xəbər. - 2016.- 21-23 may.- s.15

TOLERANTLIQDAN MULTİKULTURALİZMƏ DOĞRU

Elnurə Səfərova

B.ü.f.d., dosent

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Kimya biologiya fakültəsi,
Biologiya və onun tədrisi texnologiyası kafedrası

Summary

The most important thing in the protection of multicultural traditions of our country by the state is the reflection of this issue in legal documents, including the Constitution of the Republic of Azerbaijan, on the initiative and instructions of national leader Heydar Aliyev. The principle of tolerance, which is the basis of the policy of multiculturalism, is described in several articles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. For example, it is possible to mention "Right to equality" (Article 25, Clause 3), "Right to a nationality" (Article 44, Clauses 1, 2), "Right to use mother tongue" (Article 45, Clauses 1, 2) and other articles. The Heydar Aliyev Foundation implements important projects related to the transmission and promotion of multiculturalism traditions in Azerbaijan. These projects do not allow the development of Azerbaijani multiculturalism within our country, but enable the activities of religions and cultures within the world framework. One of the important aspects of multiculturalism, the direction of strengthening intercultural relations occupies a special place in the thought-out, systematic activity of the Heydar Aliyev Foundation. During the reign of the great leader Heydar Aliyev, new mosques were built in Azerbaijan, sanctuaries and religious temples were thoroughly repaired and beautified. While there were 17 mosques in our country before independence, their number increased to 1236.

Key words: *Multiculturalism, culture, tolerant, politics, genius.*

Резюме

Самым важным в защите государством многокультурных традиций нашей страны является отражение этого вопроса в правовых документах, в том числе в Конституции Азербайджанской Республики, по инициативе и поручению общенационального лидера Гейдара Алиева. Принцип толерантности, лежащий в основе политики мультикультурализма, описан в нескольких статьях Конституции Азербайджанской Республики. Например, можно упомянуть «Право на равенство» (Статья 25, пункт 3), «Право на гражданство» (Статья 44, пункты 1, 2), «Право на пользование родным языком» (Статья 45, пункты 1, 2) и другие статьи. Фонд Гейдара Алиева реализует важные проекты, связанные с передачей и продвижением традиций мультикультурализма в Азербайджане. Эти проекты не позволяют развитию азербайджанского мультикультурализма внутри нашей страны, но дают возможность деятельности религий и культур в мировых рамках. Один из важных аспектов мультикультурализма, направление укрепления межкультурных связей занимает особое место в продуманной, планомерной деятельности Фонда Гейдара Алиева. В период правления великого лидера Гейдара Алиева в Азербайджане были построены новые мечети, капитально отремонтированы и благоустроены святыни и религиозные храмы. Если до обретения независимости в нашей стране было 17 мечетей, то их число увеличилось до 1236.

Ключевые слова: *Мультикультурализм, культура, толерантность, политика, гениальность.*

Ulu Öndər haqlı olaraq multikulturalizm siyasətini ölkənin demokratik inkişafının tərkib hissəsi hesab edirdi. O, Azərbaycan ərazisində yaşayan milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının, o cümlədən etnik-mədəni, dini dəyərlərinin qorunmasını demokratiyanın mühüm prinsipi olan əsas insan hüquq və azadlıqları kontekstində görürdü. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə, nəhayət ki, dönüşü olmayan demokratik inkişaf yoluna çıxmış Azərbaycan Respublikası, onun qeyd etdiyi kimi, "dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının eyni hüquqlara malik" olmalarını təmin etməli idi.

Ölkəmiz müxtəlif dövrlərdə işğalçıların hücumlarına məruz qalsa da, vətənimizin övladları hər zaman öz dəyərlərini qorumağı bacarıblar. Azərbaycanın ikinci dəfə müstəqillik qazandığı ilk dövrlərə nəzər saldıığımız zaman multikultural dəyərlərə Ümummilli Lider Heydər Əliyev kimi xüsusi önəm verən dahi şəxsiyyətə rast gəlirik. Bu görkəmli dövlət xadimi Azərbaycanda sabitliyin təmin olunması, həmrəyliyin qorunması ilə yanaşı, multikulturalizmin inkişafında və genişləndirilməsində, eləcə də sivilizasiyalararası dialoqun təşkil edilməsində, tolerant mühitin formalaşdırılmasında müstəsna xidmətlərə imza ataraq böyük töhfələr verib. Bütün sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyət sahəsi də diqqətdən kənarda qalмайıb, mənəvi dəyərlər dünya səviyyəsində tanıtılıb. Ümummilli Lider hesab edirdi ki, Vətənə sədaqət nümayiş etdirmək, milli-mənəvi dəyərlərə sadıq olmaq hər bir vətəndaşın borcudur. Ulu Öndər qədim tarixə malik olan mədəni irsimizin bütün azərbaycanlılar tərəfindən qorunması zəruriliyinin tərəfdarı olub. Azərbaycanın mədəniyyət və incəsə-

nət sahəsi Heydər Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısından əsla kənarda qalmayıb, həmçinin gənclərin vətənpərvər ruhda böyüməsindən ötrü onların milli-mənəvi dəyərlərimizi bilmələrinin və qorumalarının vacibliyini hər zaman vurğulayıb.

Xalqımız uzun illər ateizm ideologiyasının rəhbər tutulduğu totalitar rejim tərəfindən idarə edilib. Ölkəmizi qədim tarixi olan islam dinindən ayrı salmağa çalışıblar. Müstəqillik əldə edildikdən sonra xalqımız öz dini inanclarına qayıtmağa başladı. Sovet dövründə dinini belə dilinə gətirməyənlər, yaxud qadağalara əməl etməyə məcbur edilənlər demokratik əsaslarla qurulan dövlətdə yaşamanın imkanlarından yararlandılar.[İ.Hüseynova, 2004] Vətəndaşların hüquq və azadlıqları, eləcə də dini etiqadlarını rahat şəkildə ifadə edə bilmək imkanları dövlətimiz tərəfindən qəbul edilən qərarlarla həyata keçirilməyə başlandı. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında "dini etiqad azadlığı"nın müəyyən edilməsi, həmçinin "Dini etiqad azadlığı haqqında" qanunun qəbul edilməsi buna əyani sübutdur. Heydər Əliyev 1997-ci ildə Bibiheybət məscidinin bərpasına başlanmasında mərasimindəki çıxışında da müstəqilliyimizin qorunub saxlanılmasında milli-mənəvi dəyərlərimizin xüsusi rolunun olduğunu vurğulamışdır: "Son illər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində, qorunub saxlanılmasında, Azərbaycanın başına gələn bəlaların aradan götürülməsində, işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi üçün apardığımız işlərdə, bütün başqa işlərdə bizim milli-mənəvi dəyərlərimiz - Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri, Azərbaycan xalqının mənsub olduğu islam dininin mənəvi dəyərləri bizim üçün həmişə dayaq və ilham mənbəyi olmuş, bizə həmişə güc vermişdir". [M.Seyidov, 2004]

Ümummilli Lider Azərbaycanın gələcək strategiyasının inkişaf etdirilməsində mənəvi mənbələrdən yararlanmağın xüsusi önəminin olduğundan bəhs edir, bu işdə islam dininin də əhəmiyyətli rolunu vacib hesab edirdi. Ümummilli Lider bu səbəbdən tez-tez dindarlarla görüşlər keçirir, onların fikirlərinə ciddi şəkildə önəm verir, müxtəlif dini bayram və mətəm mərasimlərində məscidlərə gedir, dindar insanlar qarşısında çıxışlar edirdi. Ulu Öndər islam peyğəmbəri Həzrət Məhəmmədin (s) mövludu günü münasibətilə Təzəpir məscidində keçirilən bayram tədbirində iştirak edərkən bunları söyləyib: "Bizim bu ədalətli mübarizəmizdə, torpaqlarımızın müdafiəsində Allah bizə həmişə yardımçı olacaqdır. Ulu peyğəmbərimiz Məhəmməd əleyhissalamın qoyduğu yol, Qurani-Kərimin göstərişləri bizi qələbəyə aparacaq, xalqımızı birləşdirəcək və biz düşmənləri məğlub edəcəyik" [M.Seyidov, 2004]. Ümummilli Lider Heydər Əliyev islam dininin mənsublarına göstərdiyi qayğı və diqqəti ölkəmizdə yaşayan digər dinlərin mənsublarından da əsirgəməyib. O, öz düşüncələri və əməlləri ilə ölkəmizdə tolerant mühiti formalaşdırıb ki, bu da bütün vətəndaşlar üçün örnək rolunu oynayır. Ulu Öndər digər din nümayəndələrinə qarşı yüksək dini dözümlülük nümayiş etdirməklə yanaşı, onları da heç vaxt diqqətdən kənarda saxlamayıb, arzu və istəklərini həyata keçirib, problemləri ilə yerində tanış olmaqdan ötrü tez-tez ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kilsə və sinaqoqlarda olub. Eləcə də görkəmli dövlət xadiminin onların dini məbədlərini bərpa etdirmək təşəbbüsünün bütün dünyaya nümunə olması danılmaz reallıqdır. Tez-tez dinin insanları dostluğa, həmrəyliyə, birliyə dəvət etdiyini vurğulayan Heydər Əliyev Azərbaycandakı dini konfessiyaların başçıları ilə görüşdəki söhbətində dinin ekstremizmlə heç bir bağlılığının olmadığını vurğulayarkən deyib: "Şübhəsiz ki, hər bir xalqın içərisində, hər bir ölkədə quldurlar, terrorçular, cinayətkarlar, ekstremistlər var. Ancaq bunun xalqların dini kökləri, yaxud onların dini prinsipləri ilə heç bir əlaqəsi yoxdur". [M.Seyidov, M.Rzayev, 2008]

Azərbaycanda 2016-cı il "Multikulturalizm İli", 2017-ci il isə "İslam Həmrəyliyi İli" elan olunmuşdur. Azərbaycan çoxmillətli ölkədir, cəmiyyətimizin mədəni, etnik və dini müxtəlifliyi böyük sərvətimizdir. Konstitusiyanın 7-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi respublikadır. Azərbaycan məhz bu prinsipləri əsas götürərək, ölkə ərazisində mövcud olan etnik-mədəni müxtəliflikləri tənzimləyir, onların inkişaf proseslərinə də məhz bu kontekstdən yanaşır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmizdə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində həyata keçirilən siyasi istiqamət yeni mərhələdə onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Multikulturalizmi Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasəti, xalqımızın həyat tərzini kimi dəyərləndirən Prezident İlham Əliyev bu siyasətin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa

İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi önəm verir. O, daima ölkəmizin bu təşkilatlar tərəfindən qəbul edilən milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı konvensiyalara qoşulmasının vacibliyini qeyd edir.

Ədəbiyyat

1. Böyük xilaskar. Bakı: Ozan, 2004.
2. Hüseynova İ. Müstəqilliyimizin təminatçısı. Bakı: Təhsil, 2004.
3. Seyidov M. Dahi. Bakı: Şirvan nəşr, 2004.
4. Seyidov M., Rzayev M. Zamanı qabaqlayan dahi. Bakı: Vektor nəşr evi, 2008.

VI BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ

AZƏRBAYCAN RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA “ŞUŞA” OBRAZI

Emil Ağayev

ADPU-nun nəzdində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji kollecinin müəllimi

Summary

On September 27, 2020, as a result of Armenia's violation of the ceasefire once again, the Azerbaijani army fought for the integrity of its territories. The 44-day war was recorded in our history on November 8, 2020, with the raising of the tricolor Victory flag in Shusha. The victory won became a source of inspiration for creative people working in all fields of our country. Self-portraits of the iconographies “Zafar” and “Shusha” have been created in modern Azerbaijani fine art. Our painters dedicate interesting works to the cultural capital of Shusha. In this article, Mir Azer Abdullayev's "Mountains of Shusha are Misty", Pakiza Mirzayeva's "Kharibulbul", Ulviyya Hamzeyeva's "Kiss in Shusha", Asmar Narimanbeyova's "Shusha", Kamila Muradova's "Mountains around Shusha", Vidadi Gafarzade's "My Shusha" were analyzed in the context of art criticism.

Key words: Azerbaijan, Karabakh, Shusha, fine arts, Victory

Резюме

27 сентября 2020 года в результате очередного нарушения Арменией режима прекращения огня азербайджанская армия начала бои за целостность своих территорий. 44-дневная война вошла в нашу историю датой 8 ноября 2020 года, когда в городе Шуша был поднят трехцветный флаг Победы. Одержанная победа стала источником вдохновения и для творческих людей, работающих во всех сферах нашей страны. В современном азербайджанском изобразительном искусстве созданы автопортреты иконографий «Зафар» и «Шуша». Интересные работы наши художники посвящают культурной столице Шуше. В данной статье были проанализированы «Горы Шуши туманны» Мир Азера Абдуллаева, «Харыбюльбуль» Пакизы Мирзоевой, «Поцелуй в Шуше» Ульвии Гамзеевой, «Шуша» Асмар Нариманбековой, «Горы вокруг Шуши» Камилы Мурадовой, «Шуша» Видади Гафарзаде в контексте искусствоведения.

Ключевые слова: Азербайджан, Карабах, Шуша, изобразительное искусство, победа

Azərbaycanın yerləşdiyi coğrafi mövqe öz zənginliyi ilə daima seçilmişdir. Tarixi, mədəniyyəti, coğrafiyası olan xalq multikultural dəyərlərə də üstünlük vermişdir. Zəngin sərvəti ilə seçilən Qarabağ daima yadelli işğalçıların hücumuna məruz qalmışdır. 90-cı illərdə Azərbaycan yenidən müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Ermənistan ordusunun Qarabağı işğal etməsi təhlükəsi ilə üz-üzə qaldı. 30 il ərzində Ermənistanın Qarabağda etdiyi cinayətlər, məscidlərin təhqir edilməsi, ərəzilərin minalanması, müharibənin sülhlə bitməsinə zərbə vururdu. 2020-ci il 27 sentyabr tarixində Ermənistanın növbəti dəfə atəşkəsi pozması nəticəsində Azərbaycan ordusu ərəzilərinin bütövlüyü uğrunda mübarizəyə qalxdı. 44 gün ərzində baş verən müharibə 2020-ci il 8 noyabrda Şuşada üçrəngli Zəfər bayrağının ucaldılması ilə tariximizə yazıldı. Qazanılan Zəfər ölkəmizin bütün sahələrində çalışan yaradıcı insanlar üçün ilham mənbəyi oldu. Müasir Azərbaycan təsviri incəsənətində “Zəfər” və “Şuşa” ikonografiyalarının avtoportretləri yaradıldı. Rəssamlarımız mədəniyyət paytaxtı Şuşaya maraqlı əsərlər həsr edirlər.

Mir Azer Abdullayev “Şuşanın dağları başı dumanlı” əsərində gerçəkləşən yuxuları nar dənələriylə əhatələmişdir. Mədəniyyət paytaxtımız Şuşa öz gözəlliyi, parlaq geyimi ilə seçilən zərif qadın obrazı kimi təqdim edilmişdir. Başını Zəfər dumanı əhatə edən Şuşa dağları isə buta ornamentinin və müqəddəs islam dininin yaşıl rənginə uyğunlaşdırılmışdır.

Mir Azər Abdullayev “Şuşanın dağları başı dumanlı” (2022) (kətan, yağlı boya, 130x75 sm)

“Xarıbülbül” əsərində Pakizə Mirzəyeva ənənəvi milli geyimdə olan qadın obrazına müraciət edib. Azadlığa çıxan xarıbülbül, quşlar və rəngarəng təbiət vətən üçün darıxmışdır, uzun illərdən sonra doğmalarını sevinclə qarşılayır. Realizm ənənələrinin, milli ornamentlərin və rəng uyğunluğu ilə seçilən Şuşa obrazını seyr edirik.

Pakizə Mirzəyeva “Xarıbülbül” (kətan, yağlı boya, 60x80 sm)

Öz tarixi, zəngin mədəniyyəti ilə seçilən Şuşa bütün əsrlərdə öz gözəlliyi və insanların istedadı ilə seçilmişdir. Kompozisiya daxilində sıx olaraq tarixi abidələri, xalçaları və görməli yerləri təsvir edən Ülvyyə Həməzəyeva mərkəzi hissədə iki gəncin bir-birlərinə olan sevgisini “Şuşada öpüş” səhnəsi kimi adlandırmışdır.

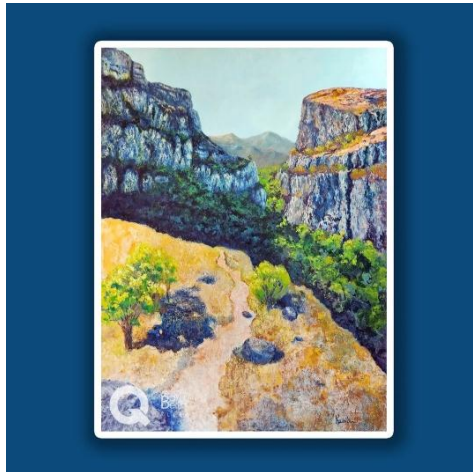
Ülviyyə Həmzəyeva “Şuşada öpüş” (kətan, yağlı boya, 300x150 sm)

90-cı illərdə Ermənistan ordusu tərəfindən Şuşa işğal edildəndən sonra dağıntılara məruz qalmışdır. Ermənistan tarixi şəhərdən azərbaycanlıların izini silmək istəyirdi. Əsmər Nərimanbəyova “Şuşa” əsərində dağıntılara məruz qalmış, Qarabağın gözəlliyinin yenidən dirçəlməsini, təbiətin canlanmasını tamaşaçılara təqdim etmişdir.

Əsmər Nərimanbəyova “Şuşa” (2022) (kətan, yağlı boya)

Kamila Muradova isə “Şuşa ətrafında dağlar” əsərində sıldırımlı qayalarla əhatələnən tarixi şəhərin bəzəyi “Cıdır düzünü” xüsusilə vurğulamışdır.

Kamila Muradova “Şuşa ətrafında dağlar” (2021) (kətan, yağlı boya, 200x150 sm)

“Şuşam” əsərində uzun illərdən sonra vətəninə didərgin düşmüş ananın öz doğma torpağını qucaqlaması, dağıntılara məruz qalmış evindən elini, obasını salamlaması Vidadi Qafarzadə fırçasıyla canlandırılmışdır.

“Şuşa” obrazı Azərbaycan rəssamlarının yaradıcılığında qalib xalqın Zəfər simvolu kimi əsərlərdə yaşayaraq gələcək nəsillərə irsimizi ötürür.

TÜRK QADIN GEYİMLƏRİ ADLARININ SEMANTİKASI

Selcan Akden

Bakı Slavyan Universitetinin Türkologiya kafedrasının müəllimi

Summary

The article deals with the semantics of Turkish women's clothing names. National costumes are one of the most important sources that create an image of the nation and land they belong to. Turkish national costumes are rich and diverse in terms of color, fabric, and motifs. Turkish national women's clothing is considered the most valuable national cultural heritage from ancient times to the present day.

Key words: *Turkish language, Turkish culture, women's clothing, lexical units, semantics*

Резюме

В статье рассматривается семантика названий турецкой женской одежды. Национальные костюмы являются одним из важнейших источников, создающих образ нации и земли, которой они принадлежат. Турецкие национальные костюмы богаты и разнообразны по цвету, ткани и мотивам. Турецкая национальная женская одежда считается ценнейшим национальным культурным наследием с древних времен и до наших дней.

Ключевые слова: *турецкий язык, тюркская культура, женская одежда, лексические единицы, семантика*

Bir xalqın mədəni şəxsiyyətini müəyyənləşdirmənin ən vacib elementi onun bədii və mədəni irsidir. Türk xalqının mədəni tarixi araşdırıldığında Orta Asiyadan Anadoluya və onun ətrafına uzanan zəngin bir geyim mədəniyyətinə sahib olduğu görünür. Milli geyimlər mənsub olduqları millət və torpaq haqqında təsəvvür yaradan ən vacib qaynaqlardan biridir. Türk milli geyimləri istər rəng, istər parça, istərsə də motiv baxımından zənginlik və müxtəliflik təşkil edir.

Ənənəvi geyim tərzii kimi, qadın və kişi geyimləri ümumi əsas anlayışlarla eynidir. Fərq əsasən aksesuar, kəsim forması və baş geyimlərində özünü göstərir. Türk milli qadın geyimləri əsasən iki hissədən - qadın alt paltarını və qadın üst paltarından ibarətdir. Əsrlər boyu İstanbulda yaşayan qadınların geyimlərinin ən vacib elementləri şalvar, çakşır, gömlek, hırka, entari, kaftan, kürk, ferace və s. təşkil etmişdir. Osmanlı qadınlarının alt paltarları Orta Asiya geyim tərzinin davamıdır. Türklər əsrlər boyu qərbə köçməsi və onların yer dəyişdirmələri müddətində geyim ənənələrini özlərində saxlamış və həmin geyimləri yerli ənənələrin təsiri ilə zənginləşdirmişdir.

Göründüyü kimi, türklərin geyimləri nə qədər sadə olsa da, bir o qədər rəngarəng, milli elementlərlə zəngindir. Elm və iqtisadiyyatın sürətlə inkişafına baxmayaraq türklər bu gün də öz milli geyimlərinə xüsusi hörmətlə yanaşır və xüsusilə, Anadolu türkləri gündəlik həyatlarında istifadə edirlər. Bu geyim adlarının bir neçəsinin semantikasını nəzərdən keçirək:

Ətək sözü. Beldən aşağıya geyilən qadın paltarıdır. Eyni zamanda uzun donun aşağı hissəsinə də ətək deyilir. Təbii ki, ətək sözünün ikinci mənası dilin inkişafının sonrakı mərhələlərində qazandığı mənədir. Azərbaycan dilində ətək sözünə ekvivalent olaraq yubka sözündən də istifadə olunur. Türk ədəbiyyatçısı prof. Nihat Öztoprak klassik türk ədəbiyyatında ətək sözü ilə yanaşı, farsca olan “dāmən” sözünün də eyni mənada işləndiyini qeyd edir: Sarmağa cānānı ağız açma pîrāhen gibi, Gāh geh pâyına yüz sürmek yeter dāmen gibi. Hayretî (Öztoprak, 2010).

Müasir türk dilində ətək sözünün yer aldığı bir sıra frazeoloji birləşmələr özünü göstərir. Məsələn: eteği temiz - namuslu; etekleri zil çalmak – sevinmək; etek belde - hazır; etek dolusu - bol bol; etek etek – bol, çox; eteği belinde – bacarıqlı və qabiliyyətli qadın; etek silkmek – bir şeydən bezmək; eteği ayağına dolaşmaq – narahat olmaq; eteği düşük - pinti qadın; eteği kirlenmek - namusuna toxunulmaq; eteğini tutmak – kömək istəmək; etekleri tutuşmak - təlaş və kaygıya kapılmək – narahat olmaq; eksik etek - qadın; ayağını eteğine çekmek – dava-dalaşdan uzaqlaşmaq; eteğine düşmek (sarılmək) - yalvarıb yaxarmaq və s.

Ətək sözünün Azərbaycan dilində başqa mənalarını da müşahidə edirik. 1. hündür bir yerin aşağı tərəfi; məs.: dağın ətəyi; 2. “bir” sözü ilə birlikdə – qeyri-müəyyən çoxluq bildirir. Məsələn, bir ətək pul. Türk dilində olduğu kimi, dilimizdə də ətək sözü bir sıra frazeoloji birləşmələrdə yer almışdır; məs.: ətəyini çəkmək – qarşısını almaq, mübarizə aparmaq; ətək altından ötürmək – 1) gizli ötürmək, vermək; 2) unutmaq, yaddan çıxarmaq; daşı ətəyindən tökmək – fikrindən daşınmaq; ətəyindən tutmaq (yapışmaq) – yalvarmaq, kömək istəmək; abırını ətəyinə bükmək –məzəmmət etmək, danlamaq; ətəyini buraxmaq – əl çəkmək, boşlamaq və s.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, türk dilində ətək sözünün ikinci mənası uzun paltarın aşağı hissəsidir. Osmanlı Sultanlarının paltarlarının ətəyi müqəddəs hesab olunurdu və o ətəyi öpmək hər zaman lütf sayılırdı. Ona görə də sultanların ətəkləri hər zaman öpülmüşdür. Ehtiyac sahibi olan insanların kömək istədikləri təqdirdə gəlib padşahın ətəyini öpməsi bir istəyinin olmasına dəlalət edirdi.

Ən kiçik paltarına belə bəzək verən Anadolu qadını sevincini, kədərini, həsrətini, qəzəbini, başqa sözlə desək bütün duyğularını əks etdirdiyi əl əməyi, göz nuru tökərək tikdikləri geyimlərə vurduqları naxış və tikmələrdə olduqca müvəffəq olduqlarını göstərdilər və bugünkü nəslə zəngin mədəni irs olaraq həmin əl işlərini miras qoydular.

Saray paltarlarının ehtişamlı olması Osmanlı İmperiyasının zənginliyini və gücünü əks etdirirdi. Osmanlı paltarlarının ən əhəmiyyətli xüsusiyyəti enli, örtülü və uzun olması idi. Osmanlı sarayında yaşayan qadınlar geyimlərinə çox dəyər verirdilər, müxtəlif parçalardan tikilən qaftanlar geyinirdilər. Bu dövrdə qadınların başlıca geyimləri şalvar, hırka, gömlək, entari və qaftanlar hesab olunurdu. Şalvarla geyilən entarilər türk qadın geyiminin ən qədim nümunələrini təşkil edir. XIX əsrin əvvəllərində üçətək və dörd ətək deyilən geyim formaları məşhurlaşdı. **Üçətək** yan tərəfdən yarıqları olan, önü açıq, geniş qollu, beldən düymələnən, dabana qədər uzanan entarilərdir. Üç hissədən ibarət olduğu üçün üç ətək adlanır. Bəzən üçətəyə “ətəkli entari” də deyilir. Üçətək entari şalvarın üzərinə geyilən, adətən qara, yaşıl, qırmızı rənglərdən hazırlanmış gəlin və gənc qızlar tərəfindən istifadə edilən üst geyimidir. Ön iki ətək arxa ətəkdən daha qısadır. Beli öndən bağlanır. Ətək adətən basma, qutnu, məxmər və ya satın parçadan hazırlanır. Belə taxılan ön ətəklərin iç tərəfi adətən pambıq parçadan tikilir və müxtəlif motivlərlə işlənir. 1867-ci ildə Sultan Əbdüləziz Avropa səyahətindən qayıtdıqdan sonra iki ətək entarilər geyilməyə və qərb modasının təsiri hiss olunmağa başlandı. Müxtəlif xalqların mədəniyyətini özündə birləşdirən Osmanlı mədəniyyətinin təsiri bugün Türkiyədə hələ də müşahidə olunmaqdadır.

Entari – əvvəllər üstədən geyilən iki tərəfi yarıqlı, geniş qollu, iç ətəyi uzun olan paltara verilən addır (Pakalın, 1993). Entari üst geyiminin tarixi qədim dövrlərə dayanır. Belə ki, Uyğur dövrünün qadınları və daha sonra Səlcuqlu dövrü qadınlarının şalvar və entari geyindikləri mənbələrdə öz əksini tapır.

Entari türk sözüdür (əski yazıda E deyər oxunur), əlif hərfi ilə yazılırdı, ərəblər bu türkcə adı almış və ayn hərfi ilə yazaraq anteri demişlər. Sonralar bu sözü türklərdə də ərəb imlası ilə yazanlar olmuşdur. Basma, patiska və digər parçalardan hazırlanan uzun, düz və bəzəksiz qadın paltarındır; əvvəllər kişilər tərəfindən də geyilmişdir. Kişi və qadınların alt paltarları və tumanları üstünə gecə yatağa girərkən geyindikləri, bəzən evin içində də onunla gəzdikləri uzun bir köynəyə bənzəyən bu paltara gecəlik entarisi də deyilir (Koçu, 1969). Sadə üst qadın geyimi olan entari bu gün xüsusilə Anadolu qadınlarının ənənəvi geyimi olaraq qəbul edilir. Entari XIX əsrin əvvəllərinə qədər şalvar və ya çakşır üzərinə kişilər tərəfindən də geyilmişdir. 1826-1827-ci illərdə Osmanlıda geyim-kecimdə dəyişikliklərin baş verməsi kişilərin entaridən imtina etməsi ilə nəticələndi.

Bindallı əslində çox qədim bir parça növünün adıdır. Adətən entari şəklində geyilir və bəzən də bu parçadan köynəklər tikilir. Bindallı ipək və ya məxmər parçanın üzərinə yarpaq, çiçək və budaqlardan ibarət naxışlar vurularaq hazırlanır. Bunlar üçün tünd qırmızı, bənövşəyi, tünd mavi və qara rəngli parçalar seçilir. Bindallı üçün ən çox istifadə olunan tikmə dival işi tikmə növüdür. Müasir dövrdə Bindallı yalnız qadın paltarı kimi istifadə olunur, lakin Osmanlı dövründə kişilər üçün də bindallı hazırlanmış və istifadə olunmuşdur. Bu gün artıq bindallı əsasən Anadoluda, eləcə də Türkiyənin digər bölgələrində xınayaxdı və toy mərasimlərində gəlin və gənc qızlar tərəfindən geyilən mərasim paltarına çevrilmişdir.

Ferace sözü ərəbcədir, qadınların küçədə yaşmaqla bərabər geyindikləri üst geyimidir. Qədim dövrdən Sultan II Əbdülhəmid dövrünə qədər böyük şəhərlərdə, xüsusilə İstanbulda geyilmişdir. Əsrlər boyu Avropalı səyyahlar və rəssamlar feraceli və yaşmaqlı türk qadınlarının sehi altında qalmışlar. Belə ki, feraceli türk xanımlarını təsvir edən bir sıra portretlər, şəkillər çəkilmişdir.

İslam ənənələrinə görə, əvvəllər qadınlar küçəyə çıxarkən qışda çuxa, yayda ipək parçadan tikilən qolları barmaqlarına qədər uzun və dar, ətkləri yerə qədər uzun bol ferace geyinirdilər. Ferace iki hissədən ibarət olan bir hissəsi çənənin altında bərkidilərək qadının başını örtən, ikinci hissə isə üzünü və burunu örtən yalnız gözləri açıq buraxacaq formada ağ örpək ilə birlikdə geyilən geyimdir. Feracələr zaman keçdikcə bir çox dəyişikliyə uğramış və fərqli adlarla adlanmışdır. Küçəyə çıxarkən qara rəngli pambıq sətindən hazırlanmış başa örtülərək geyilən, qalın və topuğa qədər uzanan feraceyə Ege bölgəsində “kıvrak” deyilir.

Beləliklə, linqvistika, tarix, etnoqrafiya, arxeolojiya, mədəniyyətşünaslıq, fəlsəfə, estetika kimi müasir elmi ədəbiyyatda türklərin geyimləri çox geniş şəkildə tədqiq edilmişdir. Bu tədqiqatların hamısında geyim anlayışı türklərin mənəvi mədəniyyəti ilə əlaqəli şəkildə tədqiqi türk xalqlarının milli mədəniyyətinin digər xalqlara təsirini öyrənmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Çünki istənilən etnosun geyim mədəniyyəti az da olsa özünəməxsusluğa və təkrarolunmazlığa malikdir. Türk xalqlarının geyimləri isə bədii bütövlüyü, etnik zövqün, idealın, obrazlılığın inikası ilə fərqləndikləri kimi, xalqın maddi-mənəvi dəyərlərin özünəməxsusluğunu da tam şəkildə əks etdirə bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Koçu, Reşat Ekrem. (1969). Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü. Sümerbank Kültür Yayınları, 253 s.

2. Öztoprak, N. (2010). Divan şiirinde giyim kuşam üzerine bir deneme. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 4, İstanbul, s. 103-154.

3. Pakalın, Mehmet Zeki. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, II, III, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏTƏ QAYĞISI HAQQINDA

Sanur Bəylərli

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Summary

National leader Heydar Aliyev has earned the title of defender of national culture. His sensitive attitude to culture, to its development and prosperity is expressed, first of all, in the constant care and respect that he shows for artists and cultural figures. The article presents the decisions of Heydar Aliyev, which contributed to positive results in the field of culture in our country.

Key words: culture, genius leader, history, politics, development.

Резюме

Общенациональный лидер Гейдар Алиев заслужил право называться защитником национальной культуры. Его чуткое отношение к культуре, к ее развитию и процветанию выражаются, прежде всего, в той постоянной заботе и уважении, которые он проявляет к деятелям искусства и культуры. В статье рассматриваются те решения Г.Алиева, которые способствовали позитивным результатам в области культуры в нашей стране.

Ключевые слова: культура, гениальный лидер, история, политика, развитие.

Mədəniyyət beşikdən məzara kimi bizi izləyən amildir. Mədəniyyət təkcə musiqidən, əsərlərdən, ədəbiyyatdan, kino və teatrdan ibarət olmaması ilə yanaşı olaraq, adıçəkilən amillər onun konkret təzahürüdür. Ölkələrin iqtisadi uğurları onların mədəniyyəti ilə bilavasitə əlaqəlidir. Səbəbi isə ölkədə iqtisadiyyatın şirkət və bankların təşkil etməsidir. Onların fəaliyyəti də həmin coğrafi ərazidə mövcud olan mədəniyyətdən asılıdır. Müsbət və ya mənfi mənada qiymətləndirmə aparmadan onu qeyd edə bilərik ki, bu dəyərə sahib olmayan xalq yoxdur.

Ölkəmizdə milli mədəniyyətin qoruyucusu adını böyük şərəf və üstün xidmətləri ilə daşımış Ümummilli lider H.Əliyev mədəniyyət təssübkeşi idi. Onun sözügedən məsələ ilə bağlı çoxşaxəli və dərin düşünülmüş, gələcək dövrü planlayan və Azərbaycan xalqının tarixə iz salmasını hədəfləyən fəaliyyətə başlaması hələ ölkəmiz müstəqillik qazanmadan öncəyə təsadüf edirdi. Dahi lider Azərbaycan mədəniyyətini zənginləşdirən, onu ölkə və beynəlxalq miqyasda tanıdan rəhbər idi. Səbəbi isə, bu məsələnin xalq, millət və dövlət üçün mənəvi və siyasi əhəmiyyət daşıması idi. Necə ki, subyektiv olaraq insan mədəniyyət və şəxsi keyfiyyətlərinə görə fərqlənir, bu və ya digər mənada dəyərləndirilir, eləcə də xalqların taleyi də belədir. H.Əliyevin mədəniyyətə verdiyi dəyər və onun aralıqsız inkişafına göstərdiyi həssaslıq öncəliklə bu sahənin xadimlərinə göstərdiyi qayğı və ehtiramda özünü göstərirdi. Heç şübhəsiz ki, ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra milli mədəniyyətimiz tərəqqi mərhələsinə keçid edib. Çünki, bu dönmədən etibarən ölkəmizin inkişaf və tanınması məqsədilə Heydər Əliyev tərəfindən qayğı göstərilən sahələrin öncəsində mədəniyyətin inkişafı gəlirdi. Nəticə etibarilə isə, xalqın milli ruhu özünə geri döndü.

Verdiyi qərarlar çoxsaylı məsələlərin həllində dönüş və tərəqqiyə səbəb olan H.Əliyev təhsil aldığı “Memarlıq” ixtisası üzrə istedadını tikinti və inşaat sahəsində deyil, milli dövlət quruculuğunda göstərməsi Azərbaycan xalqının uğuru idi. Uzaqgörən, böyük siyasi xadiminin taleyində ölkəsini inşa etmək var idi. Onun ölkəsi və xalqımız, hətta onun hər bir vətəndaşına fəaliyyət göstərdiyi bütün sahələr kimi milli mədəniyyət və dəyərlərin illərə meydan oxuyaraq bugün və gələcəkdə də yaşayacaq olması çətin, məşəqqətli, böyük əmək və zaman sərf olunan, incəliklə düşünülmüş uğurlu fəaliyyətin nəticəsidir. Bu sahədə atılan çoxsaylı addımların hələ başlanğıcında yer alan və böyük mənəvi dəyər və irsə sahib olan, Bakıda keçirilən və beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan “Dədə Qorqud”-un 1300 illik yubileyinin keçirilməsi bu dastanın mənsub olduğu dünyanın türk olduğunu və vətəninin Azərbaycan olduğu imzasını atmış oldu. Mədəniyyətin inkişafı baxımından mədəniyyət xadimləri ilk sırada olmaq şərti ilə nümunə və incilərinə ən yüksək həssaslıqla daha bir yanaşmanın bariz nümunəsi isə H.Z.Tağıyevin evində Azərbaycan Respublikası Tarix Muzeyinin yerləşdirilməsi olmuşdur. Belə ki, bu məqsəd özündə iki uğuru birləşdirirdi. Xalqın tarixini əks etdirən nümunə və dəyərlərin muzey vasitəsilə qorunması və izinin əsrlərin yaddaşına həkk olunması məsələsi, eləcə də H.Z.Tağıyevin yaddaşlardan silinməməsi idi. Ümummilli liderimiz H.Əliyev İ.Nəsiminin şeirlərini dünyanın 29 ölkəsində fransız və ingilis dilində tərcümə edilərək tanıtması təşəbbüsü ilə yalnız Nəsimini deyil, ölkəmiz olan Azərbaycanın tanınmasında tarixi əhəmiyyətə sahib olan addım atmış oldu. Milli ədəbiyyat tariximizin səhifələrini qaldıraraq baxdıqca bu sahədə ölməz liderin qayğı prioriteti və dərin çoxmənalı yanaşmasını hər sətirdə izləmək mümkündür. Belə ki, M.P.Vaqifin adı ilə məqbərə inşası, N.Gəncəvinin 840 illik yubileyinin keçirilməsi, “Nəsimi”, “Babək” və “Dədə Qorqud” kimi filmlərin çəkilişi H.Əliyev təşəbbüsü ilə həyata keçirilmiş olan və əsrlər, illər əvvələ adi tarixi XXI-ci əsrdə gənc nəsə çatdıran, onları mədəni ruhda inkişafa istiqamətləndirən, yalnız yüksək səviyyədə ayaqda alqışlanmalı olan möhtəşəm təşəbbüslərdən sadəcə bir neçəsidir. Əminliklə qeyd etməliyik ki, H.Əliyevin qoruyaraq, zənginləşdirərək, yüksəltməyə nail olduğu milli mədəniyyətimizin tarixində onun adı Azərbaycan mədəniyyəti salnaməsinə silinməz, qızıl hərflərlə həkk olunub.

Yüksək qürur və qətiyyət hissi ilə xüsusi bir amili qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının hətta dünya üzərində yerləşmiş çoxsaylı ölkələrdən daha çox sahib olduğu Milli ruh mədəniyyəti ölkəmizin uğur tarixini yazdı. Belə ki, çox yaxın keçmişə nəzər saldıqda 44 gün ərzində Azərbaycan xalqının, övladlarının bir yumruq olaraq vətən uğrunda, torpaq uğrunda canlarından keçməyi xalqın milli ruh mədəniyyəti ilə qələbəni qaçınılmaz etdi. Belə ki, keçən 30 il ərzində mənfur düşmən erməni faşistliyinin körpəlikdən xalqımıza, övladlarımıza çatdırılması bu çətin və qələbə ilə nəticələnən müharibəyə hazırlığı yüksək səviyyədə həyata keçirdi. Çünki hələ Heydər Əliyevin ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonrakı ilk illərdən ölkəmizə olan təhdidlər, əzməyə və zəbt etməyə çalışan qüvvələr, zamanla baş qaldıran erməni faşistliyi, dost və düşmən olan ölkələr, xarici diplomatların əsl üzləri və bunun kimi çoxsiyahılı tarixi əhəmiyyətli vacib nüanslar ən xırda məqamları ilə birlikdə xalqa çatdırıldı. Təbiidir ki, bu çox əmək tələb edən və illəri əhatə edən bir hazırlıq, çalışma idi. Lakin, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə övladlarımız hələ bağca yaşlarından milli ruh və mədəniyyətdə tərbiyə olunmaq baxımından ölkə üçün əhəmiyyətli bütün tədbirlərin icrasına güclü tələb və nəzarətin qoyulması, onların orta təhsil aldıkları müddətdə xaric və Xüsusilə Azərbaycan tarixinin öyrənilmə-

sinə, bu sahəni yaxşı bilən və təhsilalanlara öyrədən elm xadimlərinin inkişafına dəstək göstərməklə, eləcə də prosesi daha da mükəmməlləşdirmək məqsədilə ixtisasından asılı olmayaraq bütün sahələr üzrə ali təhsil alan gənclərə Azərbaycan tarixi fənnindən tədrisin həyata keçirilməsini təmin etməklə tariximizi, xalqın başına gələn ağır dərdi daima canlı tutmaq, unutmamaq və düşməyə qarşı hər zaman hazır vəziyyətdə olmaq mədəniyyəti aşılانmış oldu. Dahi liderin təşəbbüsü ilə təkcə təhsil müəssisələri bu sahəyə ciddi yanaşmadı, bu əsasda hazırlıq və möhkəmləndirmə işləri ölkə quruculuğu, abadlaşdırılma işlərində də özünü göstərdi. Üstəgəl bu təkcə ölkəmizdə deyil, həmçinin dünyanın bir çox ölkəsində erməni faşistliyinə qarşı ədalət axtarılması bu ağır məsələnin həm dünya gündəmində tanınması həm də yaddaşlardan silinməməsinə səbəb oldu. Nəticə etibarlı ilə bizi Qələbəyə gətirib çıxaran təkcə silah gücü və doğru taktika deyil, həmçinin və ən əsası xalqın milli, yenilməz ruhu oldu. Çünki, Azərbaycan ordusu onu dəstəkləyən xalqın olduğunu və Azərbaycan xalqı onu qoruyan igidlərin olduğunu bildirdi. Nəticə isə belədir ki, ölkəmiz bütün dünyaya və dünya tarixinə səs salaraq ən qısa zamanda zəfərlə yekunlaşmış bir qələbə əldə etdi. Bu uğur illərin təcrübə və siyasətinə dayanan Heydər Əliyev tərəfindən xalqımız faciə qurbanı olduqca millətimizə aşılانan milli ruh mədəniyyətinin əziz təcəssümü idi. Dünya durduq və ölkəmiz, millətimiz var olduqda bu qələbə və onu illər öncədən planlayan, hazırlaşdıran qəhrəmanın siyasəti, uzaqgörənliyi, azərbaycansevərliyi, millətsevərliyi, əməyi, qayğısı, himayəsi ayaqda alqışlanacaqdır. Bugün milli ruhda böyümüş bütün azərbaycan övladları dahi liderin illər əvvəl söylədiyi ifadəni böyük fəxrlə səsləndirir. Bəli, “biz fəxr edirik ki, Azərbaycanlıyıq”. Bu ölkədə doğulub, milli ruh mədəniyyətində tərbiyə alıb, bugün və gələcəkdə övladlarımıza ötürəcəyik. Bugün çiçəklənən Azərbaycan onun əsəridir. Xalqın xoşbəxtliyi və ölkə quruculuğunun memarı olan dahi şəxsiyyət tarix, siyasət, və milli mədəniyyət anlayışlarını birlikdə sistemləşdirərək milli mədəniyyətimizin qurucusu, qoruyucusu və səbəbidir, mədəniyyətimiz gücünü onun ideyalarından alır.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏRƏQQİ VƏ TƏBLİĞATINDA ROLU

Bahar Bəylərova-Ələkbərova

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
Təhsilin iqtisadiyyatı və idarə olunması şöbəsinin böyük elmi işçisi

Könül Nəbiyeva

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
Təhsilin iqtisadiyyatı və idarə olunması şöbəsinin elmi işçisi

*Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları
içərisində fərqlənir.*

Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir.

Heydər Əliyev

Summary

The article analyzes the end of the 20th century as a special stage of Azerbaijani culture. Brief information is given about the forms and functions of culture. The development of the culture of any people or state depends on the activities of the leader of this country; culture is characterized as the basis of national statehood, including universal human values. Revealed the role of one of the historical figures of modern times, Heydar Aliyev, in the development of Azerbaijani culture. Brief information is provided on the numerous measures taken to develop Azerbaijani culture and promote it in the international world during the period when H. Aliyev led the country. It is noted that Heydar Aliyev was guided by the principle of inheritance in the development of Azerbaijani culture, but also focused on the issues of integration into the culture of the countries of the world, including the Turkic peoples. First of all, the measures taken in order to form the legal basis of the state's cultural policy and create legislative guarantees are highlighted.

Key words: cultural resources, material culture, spiritual culture, Turkic countries, state policy

Резюме

В статье анализируется конец XX века как особый этап азербайджанской культуры. Даны краткие сведения о формах и функциях культуры. Отмечается, что развитие культуры любого народа или государства зависит от деятельности лидера этой страны, культура характеризуется как основа национальной государствен-

ности, включая общечеловеческие ценности. Раскрывается роль одной из исторических фигур современности Гейдара Алиева в развитии азербайджанской культуры. Дается краткая информация о многочисленных мерах, принятых для развития азербайджанской культуры и продвижения ее в международном мире в период руководства страной Г.Алиевым. Отмечается, что Гейдар Алиев в развитии азербайджанской культуры руководствовался принципом наследования, но также уделял особое внимание вопросам интеграции в культуру стран мира, в том числе тюркских народов. Прежде всего, освещаются меры, принимаемые в целях формирования правовой основы культурной политики государства и создания законодательных гарантий.

Ключевые слова: культурные ресурсы, материальная культура, духовная культура, тюркские страны, государственная политика.

Milli dövlətçilik dəyərlərinin əsaslarından biri mədəniyyətdir. “Mədəniyyət - ədəbiyyat və incəsənət daxil olmaqla, cəmiyyətin və ya sosial qrupların maddi, mənəvi, intellektual və emosional xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən, insanların həyat tərzini, birgə yaşayış qaydalarını, mənəvi dəyərlər sistemini əhatə edən xüsusiyyətlərin məcmusu”dur (Məmmədova, 2001). Xalqların tarixi yaddaşı, sivilizasiyaların və millətlərin maddi - mənəvi dəyərlərinin təzahürü olan mədəniyyət - maddi, mənəvi, ruhani, ideoloji, bədii-estetik və digər sərvətləri özündə ehtiva edir. Hər hansı mədəniyyətin formalaşmasında xalq, millət, yaradıcı insanlar hərəkətverici qüvvə olsa da, xalqın rəhbəri, lideri həlledici rola malikdir. Mədəniyyətin inkişaf etməsinə, təkmilləşməsinə, milli mədəniyyəti saxlamaqla yanaşı, dünya xalqlarının mədəniyyətinin də mənimsənilməsinə nail olmaq üçün zəmin yaratmaq, mövcud şəraiti yaxşılaşdırmaq ölkə rəhbərinin əsas vəzifələrindən biridir. Bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilmək isə xüsusi qabiliyyət, savad, əzmkarlıq tələb edir. H.Əliyev bu cəhətlərə malik şəxsiyyət idi. O, Vətəninin millətinin, xalqının mövqeyini qorumaqla, vətəndaş və ölkə rəhbəri olaraq Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına öz tövhələrini vermişdir. Onun ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrlər həm maddi, həm də ruhani mədəniyyətimizi qorumaqla yanaşı, inkişaf etdirilərək gələcək nəsillərə ötürmək, eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrin mədəniyyətinin mənimsənilməsi kimi tarixə yazılmışdır.

“Mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti ölkənin daxili və xarici siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi” (“Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2012) olmaqla dövlətin mənafeyinə xidmət edir. Heydər Əliyev bu siyasəti ardıcıl, çoxşaxəli, davamlı olaraq yerinə yetirməklə dövlətin mədəniyyət siyasətinin hüquqi bazasını – qanunvericilik təminatının yaradılmasına nail olmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq, mədəniyyət sahəsində qanunlar qəbul edildi, sərəncamlar verildi: 1996-cı ildə “Mədəniyyət haqqında”, 1998-ci ildə “Kitabxana işi haqqında”, “Memarlıq fəaliyyəti haqqında”, “Kinematografiya haqqında”, “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında”, 1999-cu ildə “Milli Arxiv Fondu haqqında”, 2000-ci ildə “Muzeylər haqqında”, “Nəşriyyat işi haqqında”, 2002-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” və bu kimi bir sıra qanunlar mədəniyyət sahəsində atılan mühüm addımlardandır. Bununla yanaşı, bu dövrlərdə mədəniyyət və yaradıcılıq sahəsinin inkişafına xidmət edən dövlət proqramları qəbul edildi, digər çoxsaylı tədbirlər planı hazırlanıldı. Milli Kino Günü, Milli Musiqi Günü, Azərbaycan Əlifbası və Ana Dili günlərinin təsis edilməsi haqqında fərmanlar imzalandı. Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında əməyi olan insanları yüksək qiymətləndirmək, onlara yüksək fəxri adların verilməsi ilə yanaşı, yaradıcı mühitin yaradılmasına, onların maddi rifahının yüksəldilməsinə xidmət edən tədbirlər planının həyata keçirilməsi təmin edildi. H.Əliyevin mədəniyyət xadimlərinə xüsusi diqqət yetirməsi, bu məqsədlə keçirilən əksər tədbirlərdə şəxsən iştirak etməsi, tədbirlərdən sonra yaradıcı heyətlə görüşməsi sənət adamlarının xatirələrində, onlar haqqında hazırlanan videosüjetlərdə nəzərə çarpır.

Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı deyərkən, digər ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların milli mədəniyyətimizi, ənənələrimizi yaşatması və başqa xalqlar tərəfindən tanınması da nəzərdə tutulur. Buna nail olmağın yollarından biri dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların bir-biri ilə sıx əlaqələrinin yaradılmasıdır. Bu təşəbbüsün təməli 1989-cu ildə Naxçıvanda SSRİ-İran sərhədlərinin dağılması zamanı qoyulsa da, rəsmi şəkildə 16 dekabr 1991-ci ildə, H.Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisini sədri vəzifəsində olarkən dekabrın 31-ni Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü elan edildi. 6 bənddən ibarət bu Qərarın 3 cü bəndində deyilir: “31 dekabrın Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik və birlik günü kimi bütün Azərbaycan Respublikasında rəsmi qeyd edilməsi üçün qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinə təklif verilsin” (Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik və Birlik günü haqqında Naxçıvan

Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarı, 1991-ci il). Bu bayram Azərbaycan mədəniyyətinin, ənənələrinin yeni nəslə ötürülməsində, digər ölkələrdə təmsil olunmasında önəmli rola malikdir. (“Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında” Sərəncam; (2001) “Xaricdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi, dünya azərbaycanlıları arasında birliyin və həmrəyliyin təmin olunması, dünya azərbaycanlılarını bir araya yığmaq siyasətinin” (Dünya Azərbaycanlılarının Qurultayı, 2001) davamı idi. Milli-mədəni irsin, görkəmli ədiblərin, mədəniyyət xadimlərinin yubileylərinin xarici ölkələrin nüfuzlu təşkilatlarında qeyd edilməsi imkanları ölkəmizin YUNESKO çərçivəsində qəbul edilmiş bir sıra konvensiyalara qoşulmasının nəticəsidir. M.Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyi YUNESKO çərçivəsində qeyd edildi. 2000-ci ildə İçərişəhərin Qız qalası və Şirvanşahlar saray kompleksi ilə birlikdə YUNESCO-nun Dünya İrs Siyahısına daxil edildi.

H. Əliyev siyasətində türk dünyası ölkələrinin mədəniyyətlərinin integrativliyi, həmrəyliyi, türksoylu xalqların mədəniyyətinin mənimsənilməsi də xüsusi diqqət mərkəzində olmuşdur. 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyətinin təşəbbüsü ilə yaradılmış Türk mədəniyyəti və incəsənətinin inkişafı üzrə Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı (TÜRKSOY) türksoylu ölkələrlə hərtərəfli əməkdaşlığın bir istiqaməti də mədəniyyət və yaradıcılıq sahəsində olan tədbirlər sırasındadır. Bu təşkilatın əsas üzvləri Qazaxıstan, Türkiyə, Azərbaycan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistan, digər türksoylu 8 üzvlər: Başqırdıstan, Çuvaşiya, Qaqauziya, Tatarıstan, Xakasiya, Tuva və Şimali Kipr Türk Respublikası müşahidəçi qismində iştirak edirlər. 1996-cı il iyulun 7-də İstanbul şəhərində TÜRKSOY-la YUNESKO arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalandı (Babanlı, 2016). TÜRKSOY tərəfindən YUNESKO-nun baş fəaliyyət proqramına verilən təkliflər qəbul olundu. 1999-cu ilin bütün dünyada “Dədə Qorqud ili” elan edilməsi barədə YUNESKO qarşısında məsələ qaldırılması bu qəbildən olan tədbirlərdən biridir. Türk dünyasında latın qrafikalı əlifbaya keçilməsi ilə əlaqədar real tədbirlər planı hazırlanması türksoylu ölkələrin mədəniyyətinin dünya xalqlarına təqdim olunması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Ortaq ədəbi türk dilinin formalaşdırılması ideyası türkdilli ölkələrin ortaq mədəniyyətinin əsasını təşkil edir.

Bütün sadalananlar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, H.Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinin tərəqqi və təbliğatı mexanizmini üç istiqamətdə: ölkə daxilində, türksoylu dövlətlərdə və beynəlxalq miqyasda aparmışdır.

Ədəbiyyat

1. Babanlı, Y. (2016). “Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və diaspor fəaliyyəti (1991-2011). Bakı, Elm və təhsil, – s. 303-304.
2. Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. (2001), 23 may. <https://eqanun.az/framework/3015>, <https://www.eqanun.az>
3. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi və Birlik günü haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarı. (1991) Naxçıvan şəhəri, 16 dekabr
4. Əlizadə, M. (2013). Heydər Əliyev və Azərbaycan teatri. 525-ci qəz. 9 may, s.4
5. “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2013, 17 fevral). 21 dekabr 2012-ci ildə qəbul edilmişdir. Azərbaycan.qəz., s.2-4
6. Məmmədova, S. (2001). Mədəniyyətşünaslıq (Ali məktəblərin bakalavr pilləsi üçün dərs vəsaiti) Bakı, “Kooperasiya”, 202 s.
7. <https://culture.gov.az/az/azerbaycan-medeniyyeti>

AZADLIĞA QOVUŞAN MUSIQI BEŞİYİ ŞUŞA

Kifayət Hüseynova

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Baş müəllimi

Aidə Novruzova

Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi

Summary

The article is devoted to the far-sighted policy of Supreme Commander-in-Chief Ilham Aliyev. The liberation of Shusha from the occupiers demonstrated our strength, the professionalism of the army, and the heroism of the liberating soldiers. Today Shusha – the pearl of Azerbaijan, is finally free. And the Azerbaijani people are endlessly grateful to their president for this victory and feel a sense of pride in their leader. After all, Shusha for all Azerbaijanis is their native land, a center of culture of the people, a temple of music, an impregnable fortress. The article also talks about khanenda singers and tar players from Shushi, and their memories are given.

Key words: music, temple, singer, paradise, composer, Shusha, art, mugam, summary.

Резюме

Статья посвящена дальновидной политике верховного главнокомандующего Ильхама Алиева. Освобождение Шуши от оккупантов продемонстрировала нашу силу, профессионализм армии, героизм воинов-освободителей. Сегодня Шуша – жемчужина Азербайджана, наконец свободна. И азербайджанский народ бесконечно благодарен своему президенту за эту победу и испытывает чувство гордости за своего лидера. Ведь Шуша для всех азербайджанцев — это родная земля, очаг культуры народа, храм музыки, неприступная крепость. В статье также говорится и о певцах-ханенде, таристах из Шуши, приводятся их воспоминания.

Ключевые слова: музыка, храм, певцы, рай, композитор, Шуша, искусство, мугам

Şuşa şəhərinin əsası XVIII əsrin ortalarında qoyulmuşdur. Tarixi mənbələrə görə Qarabağ xanı Pənahəli xan aramsız hücumdan qorunmaq üçün 1750-ci illərdə Bayat və Şahbulaq adlı qalalar tikdirsə də, bu qalalardan heç biri xanlığı fasiləsiz müharibələrdən qoruya bilmir. (Məmmədov, 2017).

Qarabağ tarixini araşdıran Azərbaycan tarixçisi Adil Məmmədov qeyd edir ki, dəniz səviyyəsindən 1300-1600 m hündürlükdə yerləşən və üç tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunan dağ yaylası bütün tələblərə tam cavab verdiyindən, Pənahəli xan şəhəri elə burda salır. Şəhər əvvəlcə xanın adı ilə adlandırılrsa da sonralar “Şuşa” adlandırılmışdır.

Azərbaycanın qədim, tarixi şəhəri olan Şuşa 1992-ci il mayın 8-i Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuşdu. Demək olar ki, Şuşa 1905-1920 və 1992-ci illərdə üç dəfə işğala məruz qalmışdır. İşğaldan sonra şəhərin əhalisi məcburi köçkün kimi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə yerləşdirilmişdi. Şuşanın işğalı nəticəsində minlərlə Azərbaycan vətəndaşı xüsusi amansızlıqla qətlə yetrilmiş, tarixi izlər silinmiş, abidələr dağıdılmışdır. 8 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan silahlı qüvvələri tərəfindən Şuşa işğaldan azad edilmişdir.

Artıq Azərbaycanın 28 illik həsrətinə son qoyuldu, qədim şəhərimiz işğaldan azad edildi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş komandan, Cənab İlham Əliyevin “Artıq Şuşa azaddır! Biz Şuşaya qayıtdıq! Biz bu tarixi qələbəni döyüş meydanında qazandıq! Gözümüz aydın, Şuşalılar! Gözümüz aydın, Azərbaycan! Cümlələri ən möhtəşəm müjdəsi oldu. (Əliyev, 2022).

Şuşaya bayrağımızın sancıldığı 2020-ci ilin 8 noyabr günü Azərbaycan tarixinə əbədi həkk olundu. Bəşər tarixində insanlar üçün vətənin böyüklüyü, onun bölünməzliyi, xalqın əyilməzliyi kimi əsrarəngiz və qürur doğuran anlayışların sirri tapılmışdır. Biz bu müharibənin 43-cü günü məhz bu sözlərin sirrini və seyrini yaşadıq.

Bizim Ordumuz yenilməz bir Azərbaycan Ordusudur! Mənəvi ruhun, gücün təməlində isə Azərbaycan xalqının öz siyasi lideri ətrafında açılmaz bir yumruq kimi birləşməsi amili dayanır. Prezident İlham Əliyev “dəmir yumruq”deyəndə məhz bu reallığı hamının, o cümlədən də xalqımızın haqq işinə qərəzli münasibət bəsləyənlərin diqqətinə çatdırırdı.

Azərbaycan dövləti hər bəşər meydanı ilə yanaşı, diplomatik və ideoloji cəbhədə də mübarizə aparır və uğurlar qazanır. Ölkə Prezidenti Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq siyasəti haqqında dünya ictimaiyyətinə məlumatlandırdı. Müharibənin gedişində müxtəlif nüfuzlu əcnəbi televiziya kanallarına verdiyi müsahibələrdə Ali Baş Komandan beynəlxalq aləmdə Azərbaycan

haqqında formalaşmış yanlış təsəvvürləri aradan qaldırdı. Şuşanın azad olması müharibədə də ermənilərin öz məğlubiyyətlərini etiraf etmələrinə gətirib çıxardı.

Mənfur düşmən Şuşanı işğal altında saxlamaqla bizim mədəni irsimizə böyük zərbə vurdu, abidələrimizi dağıtdı, ziyanlar vurdu. 28 il əziyyət çəkən Şuşa şəhəri Azərbaycan mədəniyyətinin paytaxtı elan edildi. Şuşa şəhərinin tarixi simasının özünə qaytarılması istiqamətində işlərə start verildi.

Prezident İlham Əliyev: Bu müharibəni şəhidlərimizin canı, qanı hesabına, hərbiçilərimizin şücaəti hesabına qazanmışıq. Artıq, Şuşa azaddır!

Gözün aydın, Şuşam mənim, gözün aydın, hələ də musiqi səsi ilə oyanan, daşlarında, qayalarında musiqi səsi gələn, doğma şəhərim! Gözün aydın, Xarı bülbül, Xan qızı bulağı, Cıdır düzü, yamaclar, dağlar, qayalar! Gözünüz aydın, şuşalılar! “Gözün aydın!” deyirik xanəndələrimizə, sənətkarlarımıza.

Bizim cəsur, qəhrəman, cəsarətli Prezidentimiz – Ali Baş Komandan İlham Əliyev gərgin əməyi, möhtəşəm planı ilə yalnız Qarabağı bizə qaytarmadı, həm də milli qürurumuzu, başımızın tacını bizə qaytardı. Müzəffər ordumuzun qəhrəmanlığı sayəsində Qarabağ bizə qayıtdı. Əsgərlərimizə, zabitlərimizə, generallarımıza böyük zəfər üçün borcluyuq. Nəğməli, sazlı-sözlü Şuşa artıq azaddır!

Milli musiqimizi şöhrətləndirən Seyid Şuşinski, Əbdülbağı Zülalov, Bala oğlu, Məşədi Məmməd, Cabbar Qaryağdıoğlu, Şəmil Məlikov, Əli Cavad oğlu, Məcid Behbudov, Qurban Pirmov, Məşədi Cəmil və daha adını çəkmədiyimiz neçə-neçə xanəndələrimiz milli musiqimizin inkişafına böyük təkan vermişlər.

Artıq “Segah”ın, “Şahnaz”ın üzü gülür, gözəl Şuşanın zəngin musiqi mühiti yenidən çiçəklənir. Musiqimizin beşiyi olan gözəl Şuşanın hər daşında, qayasında, torpağında sazın-sözün izləri var. Onlar illərdir ki, öz sahiblərini gözləyirlər. O gün gəlib çatdı. Daşlar da sevindi, qayalar da, boynu bükük güllər də, çiçəklər də... Musiqimizin beşiyi olan Şuşamız, gözəl torpağımız, artıq azaddır! Ruhunuz şad olsun Üzeyir bəy, Bülbül, Hacıbəylilər, Bədəlbəylilər, Şuşinskilər.... Xalq şairi Səməd Vurğun demişdir: “Şuşa musiqi və poeziyanın məbədidir”.

Demək olar ki, Azərbaycanın bütün məşhur xanəndələri Şuşada doğulmuşdur. Bildiyimiz kimi XIX əsrdə Şuşa şəhəri Azərbaycanın musiqi mərkəzi idi.

Qarabağda bir məsəl var, deyirlər: Şuşanın uşaqları ağlayanda “Segah”, güləndə “Şahnaz” üstündə güzlər. Onu da qeyd etməliyik ki, Xarrat Qulunun keçirdiyi musiqi məclislərində gənclər şərq musiqisinin əsaslarına yiyələnirdilər.

Sevimli müğənnimiz Bülbül musiqi məclislərində muğamlarımızın ifa edilməsini, musiqimizin geniş yayılmasını, gənclərin musiqini, muğamları öyrənməsini belə xatırladır: “Əgər məclis “Segah-Zabul” ilə başlanırdırsa, ikinci oxuyan “Mənəndi-muxalifə” ilə başlayır, üçüncü “Hisar”, dördüncü isə “Zabul” oxuyardı. Bəzən məclis “Şur” üstündə başlayırsa, ikinci oxuyan “Şur-Şahnaz” deyir. Sonra “Dügh”a keçir, üçüncü “Bayatı türk”, dördüncü “Şikəsteyi-fars”, beşinci “Əşirah” “Hicaz” və yaxud “Sarənc” oxuyardı. Həmin dəstgahları toy məclislərində də oxuyarmışlar”. (Bülbül)

XIX əsrin 80-cı illərində Şuşada yeni bir məclis yarandı. Bu musiqi məclisini Azərbaycan mədəniyyət tarixində müstəsna xidmətləri olan Mir Möhsün ağa Nəvvab yaratmışdır. Nəvvab 1833-cü ildə Şuşada anadan olmuşdu. Nəvvab məşhur xanəndə Hacı Hüsünün yaxından köməyi ilə “Xanəndələr məclisi” təşkil etmişdi. Onun musiqi məclisi Xarrat Qulunun və Kor Xəlifənin məclislərindən sonra şəhərin mədəni həyatında görkəmli rol oynamışdır. Nəvvab məclisinin məqsədi yeni xanəndələr nəslini yetişdirmək, ifaçılıq sənətini kütlə arasında yaymaq və klassik Azərbaycan muğamlarını inkişaf etdirmək idi. Həmin dövrdə bu məclis musiqi məktəbi və yaxud “Xanəndələr ittifaqı” kimi rol oynamışdır. Bu məclisin üzvləri Məşədi İsi, Sadıqcan, Keştazlı Həşim, Şahnaz Abbas, Keçəçi-oğlu Məhəmməd, Malıbəyli Cümşüd, Cabbar Qaryağdıoğlu və başqaları idi. Nəvvabın musiqi məclisi 35 il (1883-1918) davam etmişdir.

Şuşa məclisinin ən məşhur üzvlərindən biri də Azərbaycan tarının atası, məşhur musiqi xadimi Sadıqcan idi. Sadıqcan Şərqdə ilk tarzən idi ki, səhnədə muğamları tərda solo ilə çalmışdır. O dövrdə xanəndələr klassik muğamları oxuyarkən yeni-yeni təsniflər və mahnılar bəstələyirdilər. Ümumiyyətlə, müğənnilər təsnif havaları yaradarkən klassik şeirə müraciət edirdilər. Xüsusilə, Füzulinin, Vaqifin, Zakirin, Seyid Əzimin, Nəvvabın əruz vəznində yazılmış şeirlərindən istifadə edirdi-

lər. Klassik xanəndələrimizdən Hacı Hüsri, Məşədi İsi, Mirzə Hüseyn, Qaryağdıoğlu Cabbar “Se-gah”, “Rast”, “Şur”, “Cahargah” təsniflərin və bir çox mahnıların müəllifləri kimi məşhurdular. Bunların içərisində Azərbaycan vokal məktəbinin banisi Qaryağdıoğlu Cabbar nəinki klassik şair-lərimizin şeirlərinə təsniflər bəstələmiş, eyni zamanda öz yazdığı şeirlərinə yüzrlərlə təsnif və mahnı yazmışdır. Cabbar həm şair, həm də bəstəkardır, 300-ə qədər təsnif və mahnı müəllifidir.

Hələ XX əsrin əvvəllərində də Şuşada ailə şənlikləri, el məclisləri içərisində Azərbaycan xalqı-nın ən gözəl adət və ənənələrindən biri olan toy məclisləri xüsusi yer tuturdu. O dövrdə xanəndələr şəhərlərdə təşkil edilən ziyafətlərdə, məclislərdə, çayxanalarda, teatr tamaşalarının fasilələrində və Şərq konsertlərində çıxış edirdilər.

Toy məclisində xanəndələrin repertuarları daha geniş olurdu. Bu isə təsadüfi deyildir, çünki Bülbülün qeyd etdiyi kimi başqa məclislərə nisbətən toy şənlikləri xalqın estetik tərbiyəsində əhə-miyyətli yer tutur. Xalqımızın mənəvi aləmində toyların tutduğu roldan bəhs edən akademik Məmməd Arif yazmışdır: “Ailə mərasimləri içərisində toy xüsusi bir yer tutur. Toy xalq məişət əyləncələrinin ən kütləvi və ən məşhurdur. Toy adi evlənmə mərasimi çərçivəsindən çıxaraq xüsu-sən kənd yerlərində, ictimai-mədəni bir əyləncəyə çevrilir. Toyun öz daxili aləmi vardır. Orada nü-mayiş etdirilən əyləncə və oyunların repertuarı genişdir. Kukla teatrından tutmuş cıdır düzünə qədər müxtəlif əyləncələr, toylar da nümayiş etdirilir. Buna görə ki, xalq teatrının ünsürləri müəyyən dərəcədə bu toy mərasimləri ilə bağlı olaraq bu günə qədər gəlməkdədir”.

Bütün bu məclisləri, toyların hamısını xanəndələr şənəndirmişdirlər. Bu zamanlar Şuşa kurort məskəni olduğundan yay ayları daha izdihamlı olardı. Bundan əlavə hər yay Bakıdan opera və dram teatrlarının artistləri Şuşaya qastrol səfərinə və ya istirahətə gələrkən Üzeyir bəyin “Leyli və Məc-nun”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib” operalarını eyni zamanda Hüseyn Cavidin və Cəfər Cabbarlı-nın dram əsərlərini tamaşaya qoyardılar. O zaman Hüseynqulu Sarabski, Qənbər Zülalov, Əli Zülalov, Eloğlu İsmayıl, Hüseynağa Hacıbababəyov, Yavər Kələntərli, Cahan Talişinskaya kimi məşhur opera müğəniləri Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Məziyə Davidova, Fatma Qədri, Mustafa Mərdanov, Barat Şəkinskaya, Rza Əfqanlı, Möhsün Sənani, Süleyman Tağızadə kimi görkəmli dram artistləri yerli həvəskarlarla birlikdə opera və dram tamaşaları verərdilər. Həmin tamaşalarla Şuşa məclisinin üzvləri (Seyid Şuşinski), (Məcnun), (Məşədi Cəmil), (İbn Səlam), (Rza bəy), (Ze-yid), (Mürşüd Həşimli) (Məşədi İbad), (Vəli), (Novruz Heyrani), (Əbülfət Tağıyev), (Hamlet), (Otello), (Qubernator) rollarında çıxış edərdilər. Bundan əlavə, Şərq orkestrinin iştirakı ilə tez-tez Şərq konsertləri verilərdi. Bütün bu tamaşa və konsertlərdə şuşalı istedadlar, gözəl sənət və səs nümunələri göstərirdilər.

1935-ci ilin axırlarında Şuşada musiqi məclisinin təşəbbüsü ilə “Sabir adına klub” açıldı. Üzeyir bəy bu klubla böyük qayğı göstərdi. Klubu piano və başqa xalq çalğı alətləri göndərdi. O zaman bədii müsəmirə və gecələr XIX əsrin ən gözəl memarlıq abidəsi olan Hacı Bəşirin zalında keçirilərdi. Yay ayları bu klubda həyat qaynayardı. Burada tez-tez Səməd Vurğun, Süleyman Rəhi-mov, Məmməd Rəhim, Mikayıl Müşfiq, Rəsul Rza, Zeynal Xəlil, Əli Vəliyev və başqaları öz əsərlərindən parçalar oxuyardılar.

Şübhəsiz ki, vaxtı ilə Hüseyn Ərəblinski, H.Q.Sarabski, Əhməd bəy, Ağdamski, Cəlil bəy Bağdadbəyov, Hacıağa Abbasov sonralar Abbas Mirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Mustafa Mərdanov, Sidiqi Ruhulla, Barat Şəkinskaya, Fatma Qədri, Rza Əfqanlı kimi məşhur teatr xadimlərinin Şuşaya tez-tez qastrola gəlib, teatr tamaşaları göstərmələri burada teatr sənətinin də inkişafına imkan yaratmışdı.

Xərrat Qulunun, Nəvvabın yaratdığı “Şuşa musiqi məclisi” yarım əsrlik bir dövr keçmişdir. Bu dövr ərzində məclis nəinki ifaçılıq sənətinin inkişafına kömək etmiş, eyni zamanda ümumi Azərbaycan musiqisinin inkişafına təkan vermişdi. Səməd Vurğun haqlı olaraq Şuşanı “poeziya və musiqimizin beşiyi” adlandırmışdı. Biz də Şuşanın “İstedadlar məskəni” adlandırsaq heç də səhv etmərik. Təsədüf deyil ki, Şuşa Azərbaycana Molla Pənah Vəqif, Qasımbəy Zakir, Xurşudbanu Nətavan, Fatma xanım Kəminə, Abdulla bəy Asi, Mirzə Rəhim Fəna, Məşədi Əyyub Bakı, Məhəmməd ağa Müctəhidzadə, İbrahim Tahir kimi şairlər, Nəcəf bəy Vəzirov, Süleyman Sani Axundov, Əbdülrəhman bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Firudin bəy Köçərli, Əkbər Ağayev, Kamran Məmmədov kimi ədiblər. Hacı Hüsri, Məşədi İsi, Əbdülbaği Bülbülcan, Cabbar

Qaryağdıoğlu, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, Keçəçioğlu Məhəmməd, Segah İslam, Zəbul Qasım, Seyid Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov, Xan Şuşinski, Bülbül, Mütəllib Mütəllibov, Rəşid Behbudov kimi xanəndələr, Sadiqcan, Məşədi Zeynal, Qurban Pirimov, İsi Abbasov kimi tarzənlər, Üzeyir bəy Hacıbəyov, Zülfüqar bəy Hacıbəyov Əfrasiyab Bədəlbəyli, Soltan Hacıbəyov, Fikrət Əmirov, Süleyman Ələsgərov, Əşrəf Abbasov, Zakir Bağirov kimi bəstəkarlar, Niyazi kimi dirijor, Mehdi Məmmədov, Barat Şəkinskaya, Cəlil bəy Bağdabəyov, Mürşüd Həşimli, Heydər Şəmsizadə, Eloğlu İsmayıl kimi xadimləri və onlarca başqa istedadları vermişdir.

Bundan sonra şübhə etmirik ki, ata-babalarının irsinə sadıq qalan şuşalılar yetirdikləri gənc istedadlar ilə musiqi mədəniyyətimizin tarixini zənginləşdirəcək, Şuşanın həqiqətən “Qafqazın konservatoriyası” olduğunu bir daha sübut edəcəklər. Artıq biz əminik ki, doğma Şuşamızda yenə musiqi məclisləri yaradılacaq, xanəndələr muğamlar oxuyacaq, aşıq havaları səslənəcək. Çünki artıq Şuşa azaddır.

Gözün aydın olsun, kədərimizə şərikin, şəhid ailələrinin dərdini öz dərdi, kədəri hesab edən, onlara dayaq olan, əziz, Mehriban xanım Əliyeva!

Ruhunuz şad olsun bizə, vətənə dayaq, mərd, yenilməz oğul bəxş edən, bizə Şuşamızı qaytaran, əziz Ulu Öndərimiz!

Gözün aydın, Cənab Ali Baş komandanımız, Prezidentimiz! Şuşamız artıq azaddır, bizimdir!

Ədəbiyyat

1. Məmmədov, Elman. (2017). Şuşanın ərazisi və təbii sərvətləri, tarixi və memarlıq abidələri. Bakı.
2. Əliyev, İlham. (2022). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Azərbaycan Respublikasında 2022-ci ilin “Şuşa ili” elan edilməsi haqqında Sərəncam”. Bakı şəhəri.
3. Haqverdiyev, Ə. (1975). Seçilmiş əsərləri. İkinci cild. Bakı.
4. “Pravda” qəzeti. (1940).
5. Bülbül. “Xanəndəlik və nəğmələrimiz” haqqında (əlyazması) Azərbaycan MEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivi №67.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ

Севиль Багирова

доктор философии по педагогическим наукам, доцент
Бакинского Славянского Университета

Xülasə

Bu məqalə xarici dillərin tədrisi prosesində kommunikativ səriştə üzrə formalaşdırılması probleminə bəhs edir. Bu səriştə təlimin ayrılmaz hissəsidir, çünki xarici dil və xarici mədəniyyətinin daha mükəmməl mənimsənilməsinə xidmət göstərir, tələbələrin dilini öyrəndiyi ölkənin sosial-mədəni reallıqlarına daha dərinlən nüfuz etməsinə kömək edir.

Açar sözlər: *kommunikativ səriştə, lingvokulturoloji aspekt, fənlərarası əlaqə, mədəniyyət.*

Summary

This article deals with the problem of the formation of communicative competence in the process of teaching foreign languages. This competence is an integral part of learning as it contributes to a more complete mastery of a foreign language and foreign language culture, helps students to penetrate deeper into the socio-cultural realities of the country of the target language.

Key words: *communicative competence, linguistic and cultural aspect, intersubject communication, culture.*

Межкультурная компетенция представляет собой общение, осуществляемое в условиях значительных культурно обусловленных различий в коммуникативной компетенции его участников, при которых эти различия существенно влияют на результаты акта общения. Под коммуникативной компетенцией при этом понимается знание используемых при комму-

никации символьных систем и правил их функционирования, а также принципов коммуникативного взаимодействия.

Активизация и качественное изменение характера международных контактов придают владению специалистами иностранным языком профессионально значимый статус. Современная система обучения иностранному языку должна не только ориентироваться на наиболее перспективные подходы и методы обучения иностранному языку, но и органично интегрировать наиболее продуктивные положения разных подходов и методов на основе общей системы обучения в рамках единого учебного процесса с учетом конкретных условий обучения. Межкультурное обучение использует иностранный язык для осмысленного развития эмпатии, критической толерантности и способности к преодолению конфликтов. Развитию у обучающихся умения находить путь в жизненный мир другой, чужой культуры, опираясь на собственный жизненный опыт.

Заметим, что личностная компетентность является важной составной частью межкультурной компетенции. При контакте с представителями других культур важно не только знание об иной культуре, но и знание ценностей собственной культуры, знание своих традиций, собственной истории. А ведь лишь тот, кто сознает себя представителем своей культуры, может быть успешным в общении с представителями других культур. Межкультурное обучение предполагает умение распознавать свое в чужом и наоборот, поэтому крупнейший американский специалист по межкультурному обучению Э.Холл утверждает, что культура – это коммуникация, а коммуникация – это культура. (Верещагин, Костомаров, 1990).

Межкультурная компетентность – это знание жизненных привычек, нравов, обычаев, установок данного социума, формирующих индивидуальные и групповые установки; индивидуальных мотиваций, форм поведения, невербальных компонентов (жесты, мимика), национально-культурные традиции, система культурных ценностей. Как и другие виды компетенции, межкультурная компетенция должна постоянно совершенствоваться, так как этого требуют изменение культурной среды, а также изменение и развитие речевых потребностей обучаемых. МКК, являясь ядром коммуникативной компетенции, может различаться как единство *социально-культурной компетенции* (СКК), с одной стороны, и *социально-лингвистической компетенцией* (СЛК), – с другой. СКК предполагает наличие культурных знаний в широком смысле, соотнесенных с ситуацией общения, в то время как СЛК связана со знанием правил речевого поведения и взаимодействия в разных сферах общения (повседневной, деловой, научной и др.). Предметная плоскость должна включать, наряду с узкоспециальными знаниями, знания общекультурного плана, включая знания национальной культуры. Пытаясь очертить примерный инвентарь таких знаний, в первую очередь, можно утверждать, что социально-культурная, или страноведческая информация должна отражать основные сущностные характеристики страны и включать следующие элементы: информацию энциклопедического характера (история, география, государственный строй и др.); знаковые исторические даты, представляющие важнейшие исторические события, факты современной реальности (система образования, экономика, средства массовой информации); названия памятников культуры, имена выдающихся личностей, основные события современной культурной и общественной жизни, имена известных людей современности (писатели, актеры, журналисты и т.д.); названия видов досуга, основных ценностей и черт общественной психологии, стереотипных представлений о нации и стране.

Поскольку обучение межкультурной компетенции предполагает сравнение обучающимися двух культур – своей и чужой, обучаемый должен уметь представлять на иностранном языке знания о своей и чужой стране. Что касается *социально-лингвистической компетенции*, то владение ею означает знание речевых актов с их соотнесенностью со стилистическими регистрами языка, которые актуализируются в разных сферах общения (повседневное, деловое, научное и т.д.), а также знание лексических единиц, имеющих стилистическую, коннотативную окраску. Сравнение правил речевого поведения носителей иностранного и родного языков здесь играет второстепенную роль и представляется целесообразным в случае нарушения параллелизма, например, связанного с отсутствием аналогичных для общения слов.

Среди фактов, отражающих языковые реалии, следует выделять и те, которые включали бы национальную экзотику. Следует отметить, что понятие «экзотика» расширилось за последние два десятка лет, о чем свидетельствуют определение толковых словарей. Если раньше экзотическим считалось все то, что не принадлежало западным цивилизациям и происходило из далеких стран, то в наши дни экзотикой является то, что принадлежит чужой стране или происходит из нее. К экзотике повседневной жизни, как правило, относят названия национальных блюд, напитков, игрушек, музыкальных инструментов и др. При отборе для обучения страноведческой информации следует учитывать, с одной стороны, фактор ее изменчивости, предполагающий необходимость обновления устаревавший данных, и фактор постоянства, с другой стороны, относящийся к знаковым фактам и символам.

В результате анализа информационной ценности коммуникативной, лингвистической и социокультурной целесообразности, предлагаемой эффективности их использования учебные материалы классифицируются по цели обучения, по уровню обучения (начальной, средней, продвинутой), по тематическому содержанию. При отборе текстов следует также руководствоваться принципом *доступности* или способности текста быть понятным, в том числе в социокультурном плане. Обучающей функцией обладают именно тексты, содержащие трудности социокультурного характера, некоторые из которых традиционно относят к категории лексических (имена собственные, аббревиатуры, безэквивалентная лексика), хотя, как уже выше, эти слова передают социокультурную информацию.

Для овладения МКК может использоваться также методика проекта, к примеру, создание обучаемыми словаря-справочника лексических единиц – носителей социокультурной информации.

Проблема обучения *социолингвистической компетенции* является также актуальной, поскольку учебники почти не содержат заданий, целью которых было бы обратить внимание на выбор стилистически адекватных мест выражения. Концепцию таких упражнений разработать можно, базируясь на особенностях восприятия речи: правильная речь воспринимается по смыслу, а неправильная обращает на себя внимание формой. Поскольку овладение СЛК осуществляется в речевой деятельности (говорение, письмо), то необходима такая система упражнений, которая носила бы практический характер, т.е. приближала бы обучаемых к реальной речевой деятельности. Полезны упражнения, составленные на основе результатов анализа типичных ошибок и предлагающие обучаемым найти и исправить свои ошибки.

Таким образом, обучение МКК выступает как важная педагогическая проблема, решение которой возможно только тогда, когда преподаватель вступает с обучаемыми в отношении партнерства, необходимость создания которых имеет следующие основания: а) межличностная коммуникация всегда имеет преграды для преодоления в виде разных типов личности, разного культурного уровня, поэтому в ходе коммуникации могут возникнуть проблемы, которые преподаватель должен умело помогать разрешать, контролируя общую ситуацию; б) преподаватель может обнаружить свое незнание каких-либо вопросов и путем решения проблемы, что часто становится возможным только совместно с обучаемыми, которые также являются носителями определенных знаний и обладают практикой общения на родном языке; в) коммуникация всегда будет являться источником проблемных вопросов в профессиональном плане, преподавателю нужно давать исчерпывающие, убедительные и однозначные ответы.

Литература

1. Векилова, Л.Г., Алиев, А.М. (2003). Хрестоматия для чтения на русском языке. Баку.
2. Верещагин, Е.М., Костомаров, В.Г. (1990). Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Москва: Русский язык.
3. Щукин, А.Н. (2003). Методика преподавания русского языка как иностранного. Москва.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНО-РУССКОГО КУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА В XXI ВЕКЕ

Вера Королева

Владимирский государственный университет имени
Братьев Столетовых, доктор филологических наук, заведующий
кафедрой второго иностранного языка и методики
обучения иностранным языкам, Россия, Владимир

Александра Попова

магистр, Владимирский государственный университет
имени Братьев Столетовых, Россия, Владимир

Xülasə

Təqdim olan məqalənin tezislərində 21-ci əsrdə Azərbaycan-Rusiya mədəni dialoqunun əsas istiqamətləri tədqiq olunur. Son illərdə Azərbaycan və Rusiya arasındakı dostluq əlaqələrinin möhkəmlənməsinə imkan verən ədəbi təmaslar, mədəni tədbirlərin ikitərəfli təşkili və keçirilməsi, kino, teatr, incəsənət, o cümlədən, musiqi və təsviri sənət, eləcə də hər iki ölkənin ənənələrinin təbliği ilə bağlı keçirilən tədbirlər həm də iki ölkə arasında siyasi və iqtisadi əməkdaşlığa da öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, mədəniyyət, rus-Azərbaycan əlaqələri, Rusiya, beynəlxalq münasibətlər.

Summary

The article examines the main directions of the Azerbaijani-Russian cultural dialogue in the XXI century. The emphasis is on the bilateral consecration of cultural events in recent years in the fields of literature, language, cinema, theater, ballet, fine arts, music, as well as traditions of both countries, which allows strengthening friendly relations between Azerbaijan and Russia and has a positive impact on political and economic cooperation.

Key words: Azerbaijan; culture, Russian-Azerbaijani relations; Russia; international relations.

Много лет Россию и Азербайджан связывает крепкая дружба и уважение. Дипломатические отношения между этими странами закреплены 4 апреля 1992 года. В 2022 году в России и Азербайджане отметили 30-летний юбилей партнерства. Страны сотрудничают в политической, социальной и экономической сферах. Культурный аспект играет особую роль в русско-азербайджанских отношениях. Именно деятели культуры, науки и искусства принимают активное участие в диалоге двух стран.

В научной литературе проблема взаимодействия России и Азербайджана уже освещалась, но преимущественно с акцентом на отдельные аспекты культуры. Целью нашей статьи является выделение основных направлений культурного взаимодействия. Акцент делается на двустороннем освящении культурных мероприятий за последние годы.

На наш взгляд, можно выделить несколько основных направлений культурного диалога русско-азербайджанских отношений: литература, язык, кинематограф, театр, балет, изобразительное искусство, музыка, а также национальные праздники и традиции. В России всё больше интересуются азербайджанским языком и литературой. В 2009 году в Московском государственном лингвистическом университете создан Центр азербайджанского языка и культуры, где ведется обучение языку, студентов знакомят с историей, культурой и традициями страны, организуют стажировки в вузы Азербайджана.

Интерес к языку, народным традициям, культурному наследию и истории России среди азербайджанского населения растет с каждым годом. В январе 2011 года в Баку открылся Российский информационно-культурный центр (РИКЦ). Его деятельность направлена на популяризацию русской культуры, ознакомление с традициями, обычаями, историей России, обучение русскому языку. Регулярно в России проходят вечера русско-азербайджанской литературы. Повышается интерес азербайджанцев к творчеству русских поэтов и писателей.

Тесно сотрудничают страны и в сфере искусства. С 20 февраля по 1 марта 2022 года в Москве проходил фестиваль азербайджанской культуры «Дни Азербайджана в Москве». В рамках фестиваля в Новой Третьяковке были представлены картины художника Т. Салахова «Айдан», «Женщины Апшерона» и другие. Также в павильоне «Азербайджан» на ВДНХ бы-

ла открыта выставка по искусству создания традиционных ковров. Мероприятие, посвященное ковроткачеству, помогло россиянам узнать больше об истории и мифологии Азербайджана. Секреты мастерства передавались по наследству. В азербайджанских коврах отражается историческое прошлое страны – в нем слились древние сказки и легенды.

Азербайджанские артисты часто ездят на гастроли в Россию. В 2013 году в Москве Азербайджанский государственный русский драматического театр представил публике спектакли «Мусье Жордан, ученый ботаник, и дервиш Масталишах, знаменитый колдун» по пьесе Мирзы Фатали Ахундзаде в постановке народного артиста Азербайджана Александра Шаровского и «Семь красавиц» по произведению Низами Гянджеви в постановке Йонаса Вайткуса.

В 2019 году с ответным визитом в Баку приехали русские актёры. 16 и 17 ноября состоялись гастроли Государственного академического Малого театра – был представлен спектакль «Женитьба» по пьесе Николая Гоголя. Руководитель театра Юрий Мефодьевич Соломин создал уникальный спектакль, в нем есть новые черты, которые удивляют и восхищают. Бакинские зрители с любовью и почтением встретили любимых актеров.

Азербайджанские артисты нередко принимают участие в русских спектаклях. В 2022 году в Зале Рахманинова Мариинского театра в Санкт-Петербурге была поставлена опера Джоаккино Россини «Итальянка в Алжире» с участием азербайджанского вокалиста Магеррама Гусейнова, который исполнил партию Мустафы.

Развиваются отношения двух стран и в области балета. В 2010 году балет «Любовь и Смерть», музыку к которому написал П. Бюльбюль-оглы, был поставлен на сцене Екатеринбургского государственного театра оперы и балета. В 2022 году в Азербайджанском государственном академическом театре оперы и балета показали балет «Лебединое озеро» Петра Чайковского. В 2022 году на новой сцене Мариинского театра в Санкт-Петербурге состоялась премьера балета азербайджанского композитора Ф. Амирова «Тысяча и одна ночь» в постановке Э. Алиева.

Изобразительное искусство продолжает культурные связи России и Азербайджана. В 2017 году в московской галерее «Фрагмент» состоялась персональная выставка «Азербайджанское барокко» азербайджанского художника Ф. Фарзалиева. 1 июня 2022 года в павильоне «Азербайджан» на ВДНХ открылась выставка азербайджанского художника А. Кязимова «Сказочный мир», автора «коврового стиля» в живописи.

Стоит отметить, что в России отмечают азербайджанские праздники. В 2018 году в рамках проекта «Национальные праздники» в Московском доме национальностей (МДН) отпраздновали «Новруз». В Азербайджане становится популярной Масленица. В 2019 году её отметили у Девичьей башни в Баку. Празднование народных праздников символизирует дружбу двух народов, интерес к традициям и обычаям.

Говоря об отношениях в сфере кинопроизводства, важно отметить, что в 2015 году с 1 по 7 октября в Азербайджане прошла неделя российского кино. А в 2022 году в Москве – неделя азербайджанского кино, в рамках которой были показаны фильмы Р. Фаталиева, Р. Ибрагимбекова, Э. Кулиева, Р.Оджагова, А. Рзаева.

Таким образом, важными факторами, способствующими сотрудничеству двух стран, стали литература и искусство. Проведение выставок, совместных спектаклей и кинопоказов, литературных чтений укрепляет дружеские отношения между Азербайджаном и Россией, что положительно влияет на политическое и экономическое сотрудничество.

ОБ ОТРАЖЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ СПЕЦИФИКИ КУЛЬТУРЫ НАРОДА В ЗООМОРФНЫХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ (на материале русского и Азербайджанского языков)

Нателла Мугимова

Бакинский славянский университет доцент

Xülasə

Məqalədə rus və Azərbaycan dillərinin müqayisəli araşdırılması nəticəsində xalq mədəniyyətinin milli özünəməxsusluğunun zoomorfik xüsusiyyətlərdə əks olunması məsələsi tədqiq edilir.

Açar sözlər: *milli spesifiklik, zoomorfizmlər, metaforik köçürmə.*

Summary

In the article, as a result of the comparative study of Russian and Azerbaijani languages, the issue of national uniqueness of folk culture is reflected in zoomorphic features.

Key words: *national specificity, zoomorphisms, metaphorical transfer.*

Как известно, в последнее время в лингвистике укрепилось представление о языке, как о «зеркале культуры», в котором отображаются все существующие представления народа о мире, в котором он живёт. Характерные черты предметной деятельности той или иной лингвокультурной общности находят отражение в различных компонентах духовной культуры, причём основным средством этнокультурной информации является язык.

Каждому языку свойственны как общие признаки, присущие всем языкам, так и особые признаки, отличающие его от всех других языков. Как указывал, У.Вейнрейх «Семантическое членение (картирование)» действительности тем или иным языком является, вообще говоря, произвольным, и семантическая «карта» какого-то одного языка отлична от семантических «карт» всех прочих языков» (Вейнрейх, 1970).

Языковые средства индивидуально специфичны для каждого языка, различны способы обозначения внеязыковой действительности; в связи с этим, и наблюдаются различия между разными языковыми системами. Слова разных языков по-разному «категоризируют действительность», и лингвиста непосредственно интересует не сама действительность, а специфическая её категоризация в языке. Ещё В. фон Гумбольдтом и его последователями была разработана идея о существовании в языке особой картины мира, образующей его понятийную базу. Как отмечает Е.С.Кубрякова: «Когнитивный взгляд на природу естественного языка, заставляет признать не только сам факт ментальной репрезентации мира в сознании человека, но и факт упорядоченности этой репрезентации, наличия в ней организующих принципов в представлении знаний» (Кубрякова, 1970).

Лингвокультурология исследует культурно-языковую специфику и опирается на сравнительный анализ, сопоставляя различные языки и культуры с целью выявления изоморфных и алломорфных черт. Интерес этот обусловлен многообразием национальных языков, населяющих территорию бывшего Союза, наличием в регионах различной речевой среды, в которой взаимодействие русского и национального языков вызывает и порождает ряд своеобразных процессов и явлений.

В статье нами будут представлены языковые факты, рассматриваемые на материале русского и азербайджанского языков. Выбор языков обусловлен стремлением сопоставить факты ощутимо контрастные (русский язык принадлежит к славянской группе языков, а также к числу флективных языков, а азербайджанский язык – к тюркской семье и, соответственно, агглютинативный), а также тем, что эти языки образуют языковую среду, в которой проводятся наши исследования.

Испокон веков метафоризации подвергаются, прежде всего слова, обозначающие наиболее известные понятия и предметы из ближайшего окружения человека. И в русском, и в азербайджанском языках эти слова составляют одни и те же лексические группы. Это названия частей человеческого тела, родственных связей, растений, предметов обихода и т.п.

Мы хотели бы остановиться на одной группе метафорических переносов – зооморфизмах, названиях животных, употребляющихся для характеристики людей. Для обозначения определённого качества человека в разных его оттенках, используются довольно часто различные названия животных.

Разным языковым коллективам известны, в основном, одни и те же животные, названия которых выполняют, довольно часто, характеристическую функцию. Из множества метафорических переносов большую группу составляют зооморфизмы – метафорические переносы названий животных на людей, отражающие черты, характер людей, их умственные способности, дающие физические характеристики людей. Довольно часто среди зооморфизмов наблюдаются сближения между языками, выявляются поразительные совпадения: например, *лиса* и *tülkü* обозначают хитреца, *соловей* – *bülbül* – хорошего певца. Но из этого отнюдь не следует, что смыслы зооморфных характеристик в сопоставляемых языках полностью совпадают, если в основе их лежат представления об одном и том же животном. Одна и та же экстралингвистическая данность по-разному преломляется в разных языковых системах.

Степень общности характеристик должна отражать степень общности культур народов. Совпадение и несовпадение характеристических содержаний всегда относительно. Эти отношения можно представить в виде шкалы с пометами: «полное совпадение» и «полное несовпадение». Для исследования мы опирались на толковые словари русского и азербайджанского языков, где, хотя отнюдь не полно, фиксируются зоохарактеристики данного языка и даётся их семантическая интерпретация. При использовании данных толковых словарей русского и азербайджанского языков, с целью сопоставительного исследования зооморфных представлений, живущих в языковом сознании народа, говорящих на разных языках, необходимо учитывать следующее обстоятельство. Смысловый объём зооморфизма, зооморфного представления, не совпадает со смысловым объёмом собственно характеристики. Зоохарактеристики – это по сути дела, метафора, на базе прямого названия животного, именно то переносное значение, которое и фиксируется словарями в соответствующих статьях.

Зообразом же мы называем всю ту систему ассоциаций, коннотаций, которая связана у носителей данного языка с представлением о данном животном в проекции на человека. Собранный материал условно разделён нами на три группы: 1) полное совпадение; 2) частичное совпадение; 3) полное несовпадение.

К первой группе можно отнести такие зооморфизмы, как *лиса* / *tülkü*, которые обозначают хитрого, лживого человека; *соловей* / *bülbül* хорошего певца; *орёл* / *qartal* – удалого, отважного человека; *змея* / *ilan* – коварного, хитрого, злого человека; *корова* / *inək* – толстую, неуклюжую, неумную женщину; *коза* / *keçi* – резвую бойкую девочку; *осёл* / *eşşək* – глупого, упрямого человека; *овечка* / *qızı* – смиренного, кроткого, мягкого человека; *обезьяна* / *meutün* – очень некрасивого человека и который передразнивает других; *свинья* / *donuz* – грязного, неопрятного и грубого человека; *голубка* / *göyərçin* – ласковое название женщины.

При рассмотрении второй группы зооморфизмов наблюдаются частичные совпадения метафорических переносов: совпадая в одном из переносных значений, они не совпадают в другом, или же в одном языке имеется два переносных значения, а в другом только одно, а второе значение вовсе отсутствует. Так, например, зооморфизмы *кабан* / *qaban* обозначают грязного, грубого, неотёсанного человека. Однако, помимо этого значения, в азербайджанском языке зооморфизм *qaban* означает сильного человека. Зооморфизмы *пестух* / *xoruz* применяются для характеристики человека задиристого, запальчивого, забияки. Однако, зооморфизм *xoruz* употребляется также в отношении румяного, здорового человека. Зооморфизмы *собака* / *it* употребляются в отношении злого, грубого, ищущего драки человека. Зооморфизм *собака* употребляется также в отношении ловкого, искусного человека, знатока своего дела. «Он ловкий малый. И, нечего сказать, учён. Учён, собака!» (Полонский «Свежее предание»).

Зооморфизмы *гусь* / *qaz* употребляются в сравнении, например: «шагал он важно, как гусь». Азербайджанский толковый словарь также даёт значение, соответствующее в русском языке – “*qaz kimi yan başa-başa yerimək*” (как гусь переваливаться с одного бока на другой при ходьбе). Однако, есть ещё одно переносное значение этого слова как в русском языке,

так и в азербайджанском языке, но они полностью противоположны по смыслу. В русском языке это выражение – «*глупый как гусь*», а в азербайджанском языке толковый словарь даёт выражение «*qazdan ayıq, çox ayıq, gözüaşıq və işini bilən adam haqqında*» (о человеке очень бдительном, сообразительном, догадливом).

Зооморфизмы *лев / şir* в обоих языках употребляются в значении храброго, бесстрашного, очень сильного человека. Однако, в русском языке имеется переносное значение слова *лев*, правда устаревшее и ироническое, которое отсутствует в азербайджанском языке. Оно употребляется в отношении человека, законодателя мод и правил светского поведения, пользующегося большим успехом в свете. Например: «*Да ведь знаешь, – ответил Аркадий, – ведь он львом был в своё время. Ведь он красавцем был, голову кружил женщинам!*» (И.С. Тургенев. «Отцы и дети»).

К третьей группе зооморфизмов мы относим слова, переносные значения которых полностью не совпадают, или же в одном из языков переносное значение данного слова вообще отсутствует. В русском языке слова *крыса* употребляется в отношении человека, род занятий которого расценивается, как что-то мелкое, ничтожное, например: *архивная крыса, тыловая крыса*. В азербайджанском же языке у данного слова вообще отсутствует переносное значение.

Слово *слон* в русской разговорной речи имеет переносное значение и употребляется в отношении человека толстого, неуклюжего.

В азербайджанском же языке данное переносное значение отсутствует. Зооморфизмы *сова / bayuqış* полностью противоположны по значению. В русском языке *сова* является символом мудрости. В азербайджанском же языке слово *bayuqış* употребляется в отношении человека, не любящего общество, живущего в одиночестве вдали от людей. Необходимо отметить, что слово *bayuqış* употребляется в азербайджанском языке также как символ проклятия, неудач, невезения.

Итак, рассматривая в сопоставительном плане соответствие / несоответствие зоохарактеристик в русском и азербайджанском языках по группам, мы видим, что степень соответствия выражаемых ими характеристик, подходя уже к третьей группе, полностью убывает. Содержание зооморфизмов в одном языке может отличаться от содержания аналогичных зооморфизмов в другом языке, что даёт основание усматривать в них отражение национальной специфики культуры народа, говорящего на том или другом языке.

Литература

1. Вейнрейх, У. (1970). О семантической структуре языка // Новое в лингвистике. Вып.5. Москва.
2. Кубрякова, Е.С. (1997). Язык и мир человека. Москва.

ВЛИЯНИЕ ТВОРЧЕСТВА ШЕКСПИРА НА ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ НАРОДОВ

Амалья Мусаева

Бакинский славянский университет, ст.преподаватель кафедры
иностранных языков

Xülasə

Şekspirin şah əsərləri təkcə ingilis dili və mədəniyyətinə deyil, həm də dünya fəlsəfəsinə təsir göstərmişdir. Müxtəlif xalqların bir çox dilləri Şekspirin icad etdiyi sözlər, ifadələr və deyimlərdən ibarətdir. Şübhəsiz ki, bir çox insan Onun lüğətindən sitat gətirə bilər, çünki bu, qəçilməzdir. Üstəlik, bəzi məşhur yaradıcılar öz əsərlərinə, o cümlədən rəsmləri, operalar, baletlər, filmlər və s. cəlb etmək üçün yaradıcılığından istifadə ediblər və edirlər. Bundan əlavə, görkəmli müəllif ingilis dili və qrammatika qaydalarına öz töhfəsini vermişdir. O, yazılarında dil aspektlərinin standartlaşdırılmasına və zənginləşməsinə təkan vermişdir.

Acar sözlər: təsir, töhfə, dil, mədəniyyət, irs

Summary

Shakespeare's masterpieces influenced not only the English language and culture but also the world philosophy. Many languages of different nations consist of words, phrases and idioms invented by Shakespeare. Undeniably, many human beings are likely to have quoted His vocabulary unwittingly, as it is merely unavoidable. Moreover, some famous artists have drawn on him for their paintings, operas, ballets, movies and others. Besides that, the outstanding author contributed to the rules of the English language and Grammar. In his writings He fostered to standardize and enrich the language aspects.

Key words: *contribution, influence, language, culture ,heritage*

Развитие человечества обусловлено множеством факторов, и, соответственно, изменения происходят в различных сферах жизни человека. Языки народов мира также подвержены изменениям и развиваются параллельно с развитием общества. В частности, английский язык, являющийся одним из основных языков мировой глобализации, считается одним из явно видоизменяемых и развивающихся по различным, как внутрисистемным, так и внешним, причинам. Одной из основных и очевидных причин всего вышеупомянутого является, что совершенно неудивительно, усовершенствование технологий. Однако, в каждом языке есть то незыблемое, что никогда не сможет трансформироваться или просто исчезнуть. В английском языке есть такое же неприкосновенное наследие, на которое, по моему мнению, никому и никогда не позволено будет хотя бы на йоту посягнуть и подвергнуть различным метаморфозам. Самым масштабным в рамках цивилизации человечества и мировой культуры является творчество одного из величайших поэтов на протяжении многих веков Уильяма Шекспира, который повлиял не только на литературу, язык, культуру и мировоззрение англоязычного населения планеты, но и других народов нашей необъятной планеты, включая творчество азербайджанских писателей, поэтов и драматургов.

Стоит отметить, что значимость У.Шекспира и его наследия признана во всем мировом сообществе и не может быть подвержена сомнению. Фактически, в течение всей своей жизни, пятидесяти двух лет, он настолько грандиозно обогатил английский язык, что совершенно невозможно опровергнуть его колоссальное воздействие на культуру всего мирового пространства. Невозможно представить лексический состав английского и даже языка любой культуры мира, которая была бы незнакома с творчеством Шекспира. Более того, без шекспировских фразеологизмов наш язык был бы скудным и неполноценным. Шекспир даровал нам уникальные и колоритные способы выражения чувств человека, а именно надежды и отчаяния, скорби и гнева, любви и сладострастия. Даже если вы никогда не читали ни один из его сонетов и не видели ни одного фильма, снятого по произведениям этого величайшего поэта и философа - однозначно непроизвольно цитировали какие-либо строки из его произведений, это просто неизбежно и является неоспоримым фактом.

Более того, многие великие деятели прошлого и современности используют фразы, словосочетания и различные выражения из шекспировских пьес в своих творческих самовыражениях (картинах, операх. балетах и других видах искусства). Влияние Шекспира очевидно в знаменитых произведениях искусства и культуры мирового уровня. Например, всемирно-известный рок-музыкант, композитор и певец 20-го века для названия своей песни “Cruel To Be Kind” использовал строки, с которыми Гамлет обращается к своей матери. “I must be cruel only to be kind” (Я должен быть жесток, чтоб добрым быть) принц датский говорит своей матери, оправдываясь таким образом в убийстве придворного и в то, что вмешивается в ее новые отношения с братом отца. Многие другие знаменитости, такие как Агата Кристи, Альфред Хичкок и другие, для названий своих произведений апеллировали к шекспировским словам и словосочетаниям.

Использование этих выражений не только привлекает к произведению, так как их значение и звучание довольно интригующее, но и отражает влияние автора этих колоритных высказываний на мельчайшие детали нашей жизни. Будучи “in a pickle” (буквальный перевод на русский «в рассоле»), но для тех кто знаком с произведениями Шекспира эта идиома означает «попасть в переделку» или «влипнуть в сложную ситуацию»; в ожидании кого-то или что-то “with bated breath” (затаив дыхание) – вы цитируете строки из “The Tempest” (Буря) и “The

Merchant of Venice” (Венецианский купец). В последующем высказывании “the green-eyed monster”(чудовище с зелеными глазами) очевидно, что речь идет о завистнике или ревнивце, так как этим эпитетом драматург ссылается к злодею Яго из «Отелло», хотя зеленый цвет он обозначил как ревность и зависть в своей предыдущей пьесе «Венецианский купец». Некоторые из его фразеологизмов настолько часто употребляемы, что воспринимаются как клише - несомненно это-дань давно ушедшему автору: “ A heart of gold” (золотое сердце) из “Henry V” (Генрих 5), в то время как «the world is my oyster», означающая «в мире много разных возможностей», всплывает в “The Merry Wives of Windsor” (Виндзорские насмешницы).

Влияние Шекспира распространяется не только на то как мы самовыражаемся, но и на то, как мы сопереживаем и воспринимаем окружающий нас мир. Именно он, Шекспир внес в лексику английского языка слово, так четко выражающее чувство “bedazzled” (ослепленный) в “The Taming of the Shrew” (Укрощение строптивой); он же продемонстрировал нам как можно быть “sanctimonious” (ханжой) и таких примеров более чем достаточно. Необходимо отметить, что в своих произведениях, по оценкам британского эксперта лексикологии Макс Мюллера, поэт и драматург использовал множество слов, которые он сам создал путем слияния английских и иностранных слов, которые до сих пор используются не только носителями языка, но и заимствованы с другими языками: manager, fashionable eyeball, gloomy и др. Более того, он является основоположником создания новых слов, переделывая существительные в глаголы, глаголы в прилагательные, а также соединяя такие слова, которые ранее вместе не употреблялись, добавляя к ним суффиксы и приставки.

Шекспир внес значительный вклад не только в английскую и мировую лексику, но и в грамматику и упорядочение правил в английском языке, что отображено в его манере письма и было принято во внимание экспертами языка уже в 17 и 18 веках. Следует отметить, что он создал стиль письма, который дает возможность четко выразить различные оттенки чувства. Применение его творчества на уроках английского языка является неоценимым вкладом в совершенствование не только речевых навыков обучающихся, но и культурного уровня и мировоззрения. Ознакомление и использование хотя бы частицы всей сокровищницы, оставленной этим гением для последующих поколений, даст учащимся возможность не только владеть языком на высочайшем уровне, но и стать духовно богаче.

Литература

1. Bushnell, R. (2019). Greek Tragic Women on Shakespearean Stages by Tanya Pollard. American Journal of Philology, 140 (1), pp.182-184
2. Karpova, O. (2018). Shakespeare Terminology with Special Reference to Shakespeare Arden Dictionaries. Respectus Philologicus, (33(38), pp.9-16
3. Burley, S. (2005). The impact of a language education programme on the development of
4. PGCE English student teachers' perception of subject identity. Changing English, 12(1) pp.137-146
5. Sönmez, M. (2001). The influence of monolingual dictionaries and word lists on the standardization of English spelling. 119(2), pp.207-231

HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏT KONSEPSİYASINDA KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ İNCİLƏRİ

Zemfira Vəliyeva

Bakı Slavyan Universitetinin ədəbiyyat nəzəriyyəsi və
dünya ədəbiyyatı kafedrasının professoru

Summary

It is very difficult to transfer national leader Heydar Aliyev from historical memory to literary memory, to create his artistic image. If this image, this artistic portrait is created for children, if it is presented to a young reader, the weight of the work will increase. Of course, the study of historical figures, the study of their activities is the task of

scientific history, as well as the duty of fiction. By creating the image of the figures cultivated by history, literature also builds a bridge of communication between yesterday, today and tomorrow. The article examines the principle of the approach of the National leader Heydar Aliyev to literature in the aspect of the ideological and poetic source of the common spiritual culture that studied the classical literary heritage of Azerbaijan as a mirror of national history.

Key words: *Heydar Aliyev, classical literary heritage, contemporary literature, ideological and poetic sources, Nizami Ganjavi*

Резюме

В статье исследован принцип подхода Общеационального лидера Гейдара Алиева к литературе в аспекте идейно-поэтического источника общей духовной культуры, изучавшего классическое литературное наследие Азербайджана как зеркало национальной истории. Также были изучены отношение Гейдара Алиева к классическому наследию и забота, проявленная к нему в политической деятельности.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, классическое литературное наследие, современный литературный процесс, идейно-поэтический источник, Низами Гянджеви*

Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin taleyində və siyasi fəaliyyətində ədəbiyyat faktorunun yeri, rolu və imkanları çox geniş anlayış olub, yuxarıda sadalanan prinsiplərin bir çoxunu özündə cəmləşdirir. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev dünyada geniş və sistemli ədəbiyyat biliyinə malik olan nadir dövlət xadimlərindəndir. Hələ gənclik illərindən etibarən qeyri-adi müaliə qabiliyyəti ilə fərqlənən, hətta cavan yaşlarında tamaşalarda peşəkar teatr xadimləri ilə yanaşı cəsarətlə səhnəyə çıxan Heydər Əliyevin dünyabaxışının formalaşmasında ədəbiyyat amili xüsusi yer tutmuşdur. Bu tarixi şəxsiyyət bədii ədəbiyyatın şəxsi taleyindəki böyük rolunu özü də etiraf etmişdir. O, 1997-ci ildə, müstəqillik dövründə keçirilən Azərbaycan yazıçıları-nın onuncu qurultayındakı nitqində bu həqiqəti aşağıdakı kimi etiraf etmişdir: "Şəxsən mən ədəbiyyatı çox sevən adamam və gənc vaxtlarımdan, hətta uşaqlıqdan, məktəbdə ilk ədəbiyyat nümunələrini oxuyandan ədəbiyyatı sevmişəm... mənim bir insan kimi formalaşmağında, təhsilimdə, əxlaqımda, mənəviyyətimdə ədəbiyyatın, mədəniyyətin çox böyük rolu olmuşdur. Mən orta məktəbdə oxuyarkən Azərbaycan şairlərinin, yazıçılarının bütün əsərlərini sevə-sevə oxumuşdum... O illərdə, o uşaqlıq və gənclik illərində onlar mənə o qədər təsir edib ki, mən onları unutmamışam. Bu "oxumuşam, unutmamışam" sözləri sadəcə bir fikir deyil. Yəni onlar mənə təsir edib, mən onlardan bəhrələnmişəm, mənəvi qida almışam". (Heydər Əliyev və mədəniyyət: çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, xatirələr, 2008).

Heydər Əliyevin geniş həcmə malik olan şeirləri, poemalardan böyük parçaları, dramlarda əsas obrazların sözlərini əzbər bilməsi və bütün bunları uzun illər yaddaşında qoruyub saxlaması onun hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi qeyri-adi üstünlüyünün əsas göstəricilərindən biri idi. Siyasitarixi baxımdan möhtəşəm xəzinə kimi qabarıq şəkildə diqqəti cəlb edən Heydər Əliyevin bənzərsiz ədəbiyyat yaddaşına malik olması onun görkəmli dövlət xadimi obrazını əlavə cizgilərlə tamamlamış və zənginləşdirmişdir. Heydər Əliyev təkcə geniş və mükəmməl ədəbiyyat biliyi ilə deyil, həm də fenomenal ədəbiyyat yaddaşı ilə nəinki diqqəti cəlb etmiş, hətta çox hallarda ətrafındakıları hey-rətləndirmiş və təəccübləndirmişdir.

Əlbəttə, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin də xüsusi rəğbət bəslədiyi yazıçı və şairlər, ayrıca fərqləndirdiyi, üstünlük verdiyi bədii əsərlər olmuşdur. Bu məqamda dövlət xadimliyini çərçivəsində onun şəxsi ədəbi zövqü və maraqları da ifadə olunur. Böyük siyasi xadim dram əsərləri içərisində Cəlil Məmmədquluzadənin "Ölülər" tragikomediyasına, şairlərdən xalq şairi Səməd Vurğunun "Azərbaycan"ına, poema baxımından Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" poemasına, milli mətbuat sarıdan "Molla Nəsrəddin" jurnalına, opera üzrə Üzeyir Hacıbəyovun "Koroğlu"suna, mənzum faciələrdən Hüseyn Cavidin "İblis" əsərinə... ayrıca önəm verdiyini və ədəbi nümunələri xüsusilə fərqləndirdiyini nəzərə çarpdırmışdır. Hətta belə məqamlarda da Heydər Əliyevin bədii ədəbiyyata münasibətdə şəxsi maraqları ilə dövlətçilik düşüncəsinin üst-üstə düşdüyü, bir-birini tamamladığı aşkar müşahidə olunur. (Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı, 2009).

Təkcə Azərbaycanın yox, həm də bütün dünyanın dahi söz sərraflarından olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığının da ana xəttini bu dəyərlər təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, N.Gəncəvi üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanlıqdır, insani münasibətlərdir, daha dəqiq desək, tolerantlıqdır. Məhz buna görə də irqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qəbul etməyən şairin qəhrəmanları arasında türk,

ərəb, fars, hindli, çinli, həbəş, yunan, gürcü və başqa xalqların nümayəndələri də xüsusi yer tutur. Görünür Nizaminin dünyaya, insanlara, insanlığa, ümumiyyətlə, bəşərə sevgisi onun ailəsindən aldığı tərbiyə, öyüd-nəsihətlər nəticəsində yaranıb, formalaşıb. Nizaminin əsərlərində vəsf olunan multikultural, əxlaqi, etik, insana və insanlığa olan sevgi və bağlılıq da məhz, onun ailədə aldığı tərbiyəsindən irəli gəlir. Tarixi mənbələrdə qeyd olunub ki, Nizaminin atası adi çörəkçi olsa belə, mükəmməl biliyə və əxlaqi dünyagörüşünə malik bir şəxsiyyət olub. Bu da heç şübhəsiz ki, Nizaminin bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə və yaradıcılığına da təsirsiz ötüşməyib. Məsələn, onun "Yeddi gözəl" poemasında çoxmədəniyyətli, müasir dildə desək, multikultural mühitin mükəmməl təsvirini görürük. Nizami Gəncəvi burada yeddi iqlimdən olan, fərqli inanc sahibləri - hind, rum, slavyan, Məğrib, Xarəzm, Çin, türk qadınlarının kamil bir tipini yaradaraq onları hökmdar Bəhrəmin ətrafına toplayıb. Həmin qadınlar hökmdara dünyanın müxtəlif ölkələrində baş verən rəvayətləri nəql edirlər. Burada həm də bu rəvayətlərin təsiri ilə Bəhrəmin bir şəxsiyyət kimi formalaşması prosesini müşahidə edirik. Bu kamilləşmənin multikultural mühitdən keçərək baş tutması, bir daha o fikri möhkəmləndirir ki, bəşəriyyətin real tərəqqisində və inkişafında multikulturalizm mühüm yer tutur. Bu həm də, Prezident İlham Əliyevin bir sıra Qərb dövlətləri başçılarının multikulturalizmin iflası uğraması barədəki iddialarına cavab olaraq söylədiyi "multikulturalizmin alternativini yoxdur" fikri ilə üst-üstə düşür.

Nizami Gəncəvinin multikulturalizmə, tolerantlığa köklənə fəlsəfi dünyagörüşü onun bütün yaradıcılığında, xüsusən də "İsgəndərnamə" poemasında daha qabarıq şəkildə öz əksini tapıb. Nizaminin fəlsəfi düşüncələrinin təhlili bizə onu deməyə əsas verir ki, o, dindar, islam dininin bütün incəliklərini mükəmməl bilən bir şəxsiyyət olmaqla yanaşı, həm də bütün dinlərə böyük hörmət və rəğbətlə yanaşıb. Buna görə də o, əsərlərinə elə bir ad seçməyə çalışırdı ki, həmin adın daşıyıcısı bütün dünya tərəfindən tanınsın və dünyada mövcud olan bütün dinlərə rəğbəti olsun. Nizami Gəncəvinin dünyagörüşünə görə, belə bir şəxsiyyət Makedoniyalı İsgəndər olub. Bununla belə, şair poemasında tarixi şəxsiyyət olan İsgəndəri sanki öz libasından çıxararaq ona bədii don geyindirir və onu özünün arzuladığı bir hökmdar kimi təqdim edir. Nizaminin əsərində İsgəndəri adil hökmdar kimi təqdim etməsi də, əslində onun görmək istədiyi hökmdarların ümumi bir obrazı idi. Belə bir ideyanı o dövr şair və mütəfəkkirlərin bir çoxunun əsərlərində müşahidə etmək mümkündür. O dövrdə yaşayan bir çox ədəbiyyatçılar hesab edirdilər ki, ideal, demokratik, tolerant bir cəmiyyətin yaradılması, məhz adil bir hökmdarın vəzifəsidir və ona bağlıdır. Onlar hesab edirdilər ki, məhz adil bir hökmdar belə bir cəmiyyət yaratmaq iqtidarındadır.

Azərbaycanda multikultural həyat tərzinin qədim tarixi və böyük ənənələri var. Ən qədim zamanlardan bizim ölkəmizdə müxtəlif xalqların nümayəndələri birgə yaşamış, burada dərin dostluq və qarşılıqlı əməkdaşlıq mühiti formalaşmışdır. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatının bütün dövrlərə aid nümunələrində də özünün parlaq bədii əksini tapmışdır. Dahi şair və böyük mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin (1141-1209) məşhur "Yeddi gözəl" poeması multikultural ideyalar əsasında yazılmış möhtəşəm sənət nümunəsidir. Əsərdə Çin qızının, Slavyan gözəlinin, Rum qızının, Hind, Xarəzm, Məğrib (Qərb) gözəlinin dilindən deyilmiş hekayətlər də ayrı-ayrı xalqların taleyinin ən maraqlı anları, ibrətamiz hadisələri sanki Azərbaycan nağıllarında olduğu kimi təqdim olunur. Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" poeması multikultural dəyərlərin insanın və cəmiyyətin mənəvi zənginliyindəki rolunu, yerini və əhəmiyyətini parlaq şəkildə nümayiş etdirir. "Yeddi gözəl" - müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinə hörmət və ehtiramın böyük poeziya çələngidir. Bu əsərdə milli mənsubiyyətindən və dini inancından asılı olmayaraq, ümumiyyətlə insana dərin ehtiram duyğuları ifadə olunmuşdur. İnsanı hər şeydən uca tutmaq ideyası Şərq intibah mədəniyyətinin ən mühüm çağırışıdır.

Humanizmin böyük carçısı Nizami Gəncəvi Şərq intibah ədəbiyyatının qüdrətli yaradıcılarından biridir. Nizami Gəncəvi ilə yanaşı Şota Rustaveli, Əfzələddin Xaqani, Əbülqasim Firdovsi, Sədi Şirazi, Mövlana Cəlaləddin Rumi, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əbdürrəhman Cami, Əlişir Nəvai, Əcəmi Naxçıvani, İbn Sina, Fərabî, Bəhməniyar, Əbdülqadir Marağayi və başqaları Şərqdə intibah mədəniyyətinin yaranmasında və inkişafında böyük xidmətlər göstərmiş görkəmli simalardır.

Orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi İmadəddin Nəsimi (1369-1417) sözün böyük mənasında insanı və insanlığı tərənnüm etmişdir. O, insana mənəvi kamilliyinə və pak əməllərinə görə qiymət verilməsini zəruri saymışdır. Ümumiyyətlə, kamil insan konsepsiyası orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ən aparıcı istiqamətini təşkil etmişdir. Həmin dövrdə Şərq ölkələri

rində, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatında insanın mənəvi zənginliyi və kamilliyi əsasən məhəbbət motivləri üzərində qurulmuşdur. Məhəmməd Füzuli (1494-1556) məşhur “Leyli və Məcnun” poeması ilə Şərqi ən böyük məhəbbət dastanlarından birini yaratmışdır. Məhəmməd Füzuliyə görə, insanın sədaqəti və sevgisi onun mənəvi varlığının əsasını təşkil edir. Füzuli insana və zamana münasibətini “aşıqanə” dillə ifadə etmişdir. Şairin “aşıqanə” qəzəlləri geniş mənada insana məhəbbət şeirləridir. Qərb Renessans ədəbiyyatında sonet janrında yazılmış şeirlərin daşdığı funksionu Şərq poeziyasında qəzəl yerinə yetirmişdir. “Leyli və Məcnun” poeması Şərqi “Romeo və Cülyetta”-sı olduğu kimi, qəzəl də türk-müsəlman dünyasının sonetidir.

İnsana ehtiram ideyası əsrdən-əsrə inkişaf edərək nəinki onun mənəvi aləminin zənginliyinin və etibarının, hətta cəmiyyətdəki harmoniyanın mühüm amillərindən birinə çevrilmişdir. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Hüseyn Cavid (1882-1941) sevgini ideallaşdıraraq insanın və cəmiyyətin ən böyük dəyərlərindən biri səviyyəsinə qaldırmışdır. Onun dərin inamına görə: “Məhəbbətdir ən böyük din!” Bu, Azərbaycan ədəbiyyatında multikultural düşüncənin, ümumbəşəri baxışların ən yüksək zirvəsinə çatan ideyadır. Burada inanclara qarşı etimadsızlıq yox, insanlığa böyük ehtiram öz əksini tapmışdır.

Böyük demokrat yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin (1869-1932) əsərlərində ifadə olunan humanizm həmin dövrdə cəmiyyətdəki ictimai-mənəvi münasibətlərin aparıcı istiqaməti kimi qiymətləndirilməyə layiqdir. Ədibin “Kamança” pyesində humanizm yalnız qonşuluq münasibətlərinin deyil, bütövlükdə insanlığın ən vacib keyfiyyətlərindən biri səviyyəsində təqdim olunmuşdur (Nəbiyev, 2007). Görkəmli Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlının (1899-1934), xalq şairi Səməd Vurğunun (1906-1956), xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun (1911-1993) əsərlərindəki Şərq və ya Qərb kontekstindəki xalqlar dostluğu ideyası qarşılıqlı insan münasibətlərinin real bədii ifadəsidir. Yazıçıların insani münasibətlərdə dostluğu və birgəyaşayışı qorumaq və daha da möhkəmləndirmək ideyaları böyük ədəbiyyatın əsas çağırışlarından biridir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. (2009). Bakı: Şərq-Qərb.
2. Nəbiyev, B. (2007). Heydər Əliyev haqqında eskizlər. Bakı: Çinar.
3. Heydər Əliyev və mədəniyyət: çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, xatirələr. (2008). III cild. 1999-2003. Bakı: Nurlar.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ ELİTAMIZ

Gülər Əjdərzadə

Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi

Xülasə

Tarixdə elə şəxslər var ki, onların şəxsi həyatı elə sağlığında dövrünün, xalqının tarixinin tərkib hissəsinə çevrilir. Sanki tale zamanın problemlərinin həllini onların qismətinə yazmış, şəxsi həyatı ilə ictimai təyinatları arasına heç bir sərhəd qoymamışdır. Azərbaycan xalqının malik olduğu zəngin potensial özünü Heydər Əliyevin şəxsiyyətində təcəssüm etdirib. Elə bir zəngin potensial ki, cəmiyyətin müxtəlif sahələrdə inkişafına gətirib çıxarır, ayrı-ayrı sahələrdə görkəmli alimlərin, mütəxəssislərin yetişməsinə səbəb olur. Məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsi və təkmilləşməsi ilə yanaşı, eyni zamanda sağlam və savadlı gənc nəslin, milli elitanın formalaşması ilə nəticələnmişdir. Milli elitanın vəzifəsi yaşadığı ölkəni, cəmiyyəti və mənsub olduğu xalqı təmsil etməkdir.

Açar sözlər: milli elita, mənəvi proses, aristokratiya, demokratiya, milli dövlətçilik

Summary

There are people in history whose personal life becomes a part of the history of their time and people. It is as if fate has written the solution to the problems of the time for them, and has not set any boundaries between their personal life and their public duties. The rich potential of the Azerbaijani people was embodied in the personality of Heydar Aliyev. Such a rich potential that leads to the development of the society in various fields, leads to the development of outstanding scientists and specialists in different fields. It was the successful policy of national leader Heydar Aliyev that resulted in the strengthening and improvement of Azerbaijan's statehood, as well as the formation of a healthy and

educated young generation and the national elite. The task of the national elite is to represent the country where they live, the society and the people they belong to.

Key words: *national elite, moral process, aristocracy, democracy, national statehood*

Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafı mütəmadi olaraq cəmiyyətin bir çox özəlliklərini üzə çıxardır. Onların araşdırılması və vaxtında ciddi qiymət verilməsi həm siyasətçilərdən, həm də tədqiqatçılardan böyük məsuliyyət tələb edir. Belə vacib məsələlərdən biri də milli elita məsələsidir. Digər məsələlərdən bu özəllik bir çox cəhətlərlə fərqlənir. Bunlardan birincisi məsələnin heç vaxt gündəlikdən düşməməsidir. O, xüsusi olaraq qabardılır, müzakirə obyektinə çevrilir. Onun inkişafı üçün proqramlar da tutulmur, konsepsiyalar da irəli sürülmür. O, dayanmayan bir prosesin nəticəsidir, o özünü həm maddilikdə, həm mənəvilikdə göstərən keyfiyyət kateqoriyasıdır. İkinci spesifikasiylik cəmiyyətin keyfiyyət göstəricilərinin elita təbəqəsinin formalaşmasına birbaşa təsir etməsidir. Bu göstəricilər isə qısa vaxtda yaranmayıb, uzun illər, hətta əsrlərlə gedən ictimai, iqtisadi, mənəvi proseslərin nəticəsində əmələ gəlir. Eyni zamanda milli elitənin də cəmiyyətin keyfiyyət göstəricilərinə təsiri az deyildir. Elita məsələsi araşdırılmadan əvvəl, ilk növbədə, onun aristokratiya anlayışından fərqli olduğunu vurğulamaq lazımdır. Bu iki yaxın, ancaq çox fərqlənən anlayışları qarışdırırlar, bəzən isə məqsədli surətdə eyniləşdirənlər az deyildir. Baxmayaraq ki, onların hər birinin cəmiyyətdə öz yeri vardır və hər biri özünün tarixi inkişaf yolunu keçmişdir. Bu gün sivil ölkələrdə hər iki mövcudluğa hörmətlə yanaşırlar və cəmiyyətin inkişafında onların potensiallarından maksimum istifadə etməyə çalışırlar (Mirzəzadə, 2004). Məsələyə belə praktiki yanaşma, aydındır ki, qeyri-mütəxəssislərin aristokratiya ilə elita arasında fərqi görməsinə çətinlik törədir. Aristokratiyanı fərqləndirən cəhət onun qan qohumluğu və ya hakim nəsil ilə isti münasibətlərdə olmaq şərtidir. Aristokratiya demokratiyaya qədər olan cəmiyyətlərdə vacib zümrə və dövlətin mövcudluğunun aparıcı xətti idi. Qədim dövlətlərin tarixi məhz aristokratiyanın cəmiyyətin inkişafında əsas rol oynadığını göstərir. Məhz bu zümrə dövlətçilik təcrübəsinin və məsuliyyətinin toplayıcısı və yeniliklərin özünəməxsus ifadəçisi idi. Hətta hakim aristokratik təbəqə yeniləşmək qabiliyyətini itirərək hakimiyyətdən uzaqlaşanda belə onun yerini təsadüfi insanlar qrupu deyil, bu dəfə digər bir aristokratik təbəqə tuturdu.

Milli elitənin formalaşmasında vacib şərtlərdən biri də onun açıq olması məsələsidir. Yəni, prinsip etibarı ilə sosial mənşəyindən asılı olmayaraq istənilən şəxs cəmiyyətdə öz istedad və bacarığını göstərərək milli elitaya daxil ola bilər. Aristokratiyadan fərqli olaraq elitaya daxil olmaq təqdim dövrdən asan olmuşdur. Çünki tarixi təcrübə göstərir ki, milli elita cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin ən layiqli nümayəndələri hesabına formalaşdıqda özünün idarəetmə, təsiretmə və təmsilçilik funksiyalarını daha effektiv həyata keçirir. Bu proses kəsilməz və müddətsizdir, ona hər hansı təsir göstərmək və dayandırmaq mümkün deyildir (Abdullayev, 2002)

Ayrı-ayrı sosial təbəqələrin ən parlaq nümayəndələri təbii olaraq milli elitəni təşkil edirlər. Bu təbəqəyə mənsubluq üçün öz sahəsinin sadəcə yüksək professionalı və nüfuz sahibi olmaq, aydındır ki, azlıq edir. Baxmayaraq ki, öz sahəsində hədsiz yüksək səviyyədə nailiyyətlər əldə edərək məhdud çərçivədən kənara çıxma bilməyənlər də yüksək səviyyəyə aid edilə bilərlər. Lakin bu halda belə, cəmiyyət onları tək insan idrakının uğur zirvəsi kimi qəbul etmir. Onlar özləri hiss etmədikləri halda belə öz uğurları və zirvələri ilə öz ölkələrini və xalqlarını təmsil etmiş olurlar. Ona görə də milli elitaya aid edilənlərin yüksək dövlətçilik hissəsinə malik, insani dəyərlərin qoruyucusu, cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti görünən olması həmişə arzuolunandır. Cəmiyyətin onları qəbul etdiyi və yüksəlttdiyi kimi, eyni zamanda onlardan yüksək amalları gerçəkləşdirməyi də gözləməyə haqqı çatır.

Tarixi təcrübə göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə milli elitənin formalaşması həmişə dövlətin və ixtiyar sahiblərinin fəaliyyətinin əsasını təşkil etmişdir. Bu sahədə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin uzun illərdən bəri fəaliyyətini müsbət təcrübə kimi nümunə göstərmək olar. Onun birinci siyasi hakimiyyəti dövründə cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrində istedadların üzə çıxarılmasına köməklik göstərən sayısız-hesabsız nümunələr olmuşdur.

Gələcəyə istiqamətlənən bu addımlar Azərbaycan müstəqillik qazanananda sonra onun ictimai inkişafının bünövrəsini təşkil etmişdi. Məsələn, 1969-cu ilə qədər respublikadan kənardakı nüfuzlu ali məktəblərə hər il cəmi 20-30 nəfər göndərilirdi və onların cəmi bir neçə nəfəri azərbaycanlı olurdu. Heydər Əliyev məsələni ciddi nəzarət altına götürdü və 70-ci illərin ortasına bu rəqəmi iki minə

çatdırdı. O illər bu tərəqqi yolunu keçən minlərlə azərbaycanlı gənc indi müstəqil dövlətimiz zəngin kadr ehtiyatını təşkil edir, ən yüksək və məsuliyyətli vəzifələrdə çalışırlar. Onların içərisindən yüzlərlə alim, tanınmış akademik və professorlar çıxmışdır. Analoji addım azərbaycanlı hərbi kadrlarla da atılmışdı. Minlərlə soydaşımızın Heydər Əliyevin qayğısı ilə zabıt adını qazanması indiki Milli Ordumuzun peşəkar zabıt kadrlarla təmin edilməsi məsələsini həll etmiş oldu. İndiki general və polkovniklər heyətinin demək olar hamısını Əliyev çağırışının üzvləri saymaq olar (Kərimov, 2005).

O vaxt respublika rəhbəri olan gələcək prezident elm, mədəniyyət, incəsənət, idman və texniki kadrların hazırlanmasına daim diqqət yetirmiş, onların ən istedadlılarının ümumittifaq və dünya səviyyəsinə çıxmasına nail olmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin qayğısı sayəsində 60-70-ci illərdə onlarla tanınmış elm, mədəniyyət və ədəbiyyat xadimləri “dissident” damğası vurularaq cəmiyyətdən və ictimai proseslərdən uzaqlaşdırılmaq təhlükəsindən qurtuldular. Ölkə üçün qorunan həmin şəxslər cəmiyyətdə milli hisslərin oyanmasında və müstəqillik uğrunda mübarizənin formalaşmasında böyük rol oynadılar. Bu düşünülmüş dövlətçilik siyasəti durğunluq keçirən SSRİ daxilində ayrıca bir ada kimi Azərbaycanın inkişafını təmin etmiş, müstəqillik dövrünə güclü maddi-texniki baza və hərtərəfli kadr ehtiyatı ilə gətirib çıxartmışdır. Əliyev dövrünü yaşamış nəsillər isə güclü vətənpərvərlik hissi ilə formalaşmış, müasir sivilizasiya ilə bağlanmışdır, azərbaycançılıq cəmiyyətin aparıcı xəttinə çevrilmişdi. Azərbaycana uğur gətirmiş bu siyasət prezident Əliyevin siyasi hakimiyyət qayıdışından sonra daha yüksək səviyyədə davam etdirilməyə başlandı. Əgər sovet dövründə milli elitanın formalaşması ideoloji tələblər və respublikanın məhdud muxtariyyəti ilə buxovlanırdısa, müstəqillik dövründə məsələ dövlətimizin çətinliklərinə baxmayaraq, milli elita məsələsi Ulu Öndərin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Fəxri yüksək zümrənin bütün sahələrinin möhkəmləndirilməsi və müasir tələblər səviyyəsində yenidən qurulması məqsədyönlü surətdə həyata keçirilir (Hüseynova, 2002).

Kadr hazırlığının dünya standartları səviyyəsində həyata keçirilməsi, elm, mədəniyyət və incəsənət sahələrinin inkişafının sivil relslər üzərinə qoyulması, ölkədə idman və olimpiya hərəkətinin vüsət almasının təmin edilməsi bu günümüzün gözəçarpan reallığıdır. Bu gün ölkədə gənc və istedadlı nazirlərin, generalların, Prezident aparatında şöbə müdirlərinin, xarici ölkələrdə səfirlərin olması heç kəsi təəccübləndirmir. Prezidentin fərmanı ilə ədəbiyyat klassiklərimizə və gənc istedadlarımıza yüksək məbləğdə adlı təqaüdlər verilir. Ən vacibi isə milli elitanın bu gününün və sabahının təmin edilməsi demokratiya, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti həyat normaları çərçivəsində aparılır.

Özünün dövlətçiliyini uzun fasilədən sonra bərpa edən Azərbaycan xalqına görkəmli dövlət xadimləri, sərkərdələr, iş adamları, elm və mədəniyyət işçiləri lazımdır. Belə şəxsiyyətlər isə var və həmişə də olacaqdır. Bu qətiyyəti bizlərə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev və onun qurduğu güclü və inkişafı təmin edən dövlətçilik modeli verir. Bu model artıq effektiv iqtisadiyyatın əsaslarını qurmağa imkan vermiş, demokratiyanı gündəlik həyat normamıza çevirmişdir. Azərbaycan aparıcı dövlətlərin strateji partnyoruna çevrilmiş, beynəlxalq əmək bölgüsündə öz layiqli yerini tuta bilmişdir.

Eyni zamanda cəmiyyətdə İlham Əliyev kimi püxtələşmiş və bacarıqlı bir dövlət xadiminin, müzəffər ali baş komandanın yetişməsi, xalqımızın zəngin potensialından durmadan istifadə edilməsinə bizlərdə böyük inam yaradır. Onun ictimai həyatın müxtəlif sahələrində göstərdiyi müsbət nəticələr milli elitamızın potensialının açılmasına əliyevsayağı geniş şərait yaradılmasının çoxsaylı nümunələrindən biridir.

İnanırıq ki, milli elitamız bundan sonra da xalqımızın adını uca tutaraq müstəqilliyimizin və milli dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsində çalışacaq və səy göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, V. (2002). Müstəqilliyimizin strategiyası. Bakı.
2. Kərimov, İ. (2005). Heydər Əliyev: sənət, sənətkarlar haqqında. Bakı.
2. Hüseynova, İ. (2002). Azərbaycan dövlətçiliyinin bu gününün və sabahının qarantı. - “Yeni Azərbaycanın qurucusu”. Bakı.
3. Mirzəzadə, A. (2004). Demokratiya plyus. Bakı.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ CƏNUBİ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ

Əli Fərhadov

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

Heydar Aliyev's activities were connected not only with Northern Azerbaijan, it also covered Southern Azerbaijan, with which he was connected from his early youth. Heydar Aliyev always patronized representatives of the intelligentsia of South Azerbaijan both during the years of Soviet power and during the period of independence, and also helped the development of its culture. Integration of North and South Azerbaijan, mutual cultural ties, protection of the rights of the people of South Azerbaijan were part of Heydar Aliyev's policy. This policy of Heydar Aliyev is successfully continued by President Ilham Aliyev. The article is devoted to aspects of Heydar Aliyev's activities in this direction.

Key words: Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, South Azerbaijan, culture, Azerbaijaniness

Резюме

Деятельность Гейдара Алиева была связана не только с Северным Азербайджаном, она охватывала и Южный Азербайджан, с которым он был связан с ранней юности. Гейдар Алиев всегда покровительствовал представителям интеллигенции Южного Азербайджана как в годы советской власти, так и в период независимости, а также помогал развитию его культуры. Интеграция Северного и Южного Азербайджана, взаимные культурные связи, защита прав народа Южного Азербайджана были частью политики Гейдара Алиева. Эту политику Гейдара Алиева успешно продолжает Президент Ильхам Алиев. Статья посвящена аспектам деятельности Гейдара Алиева в этом направлении.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, Южный Азербайджан, культура, азербайджанство

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan dövlətçiliyinin, milli mədəniyyətimizin inkişafı Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyevin adı Azərbaycan Respublikasını sadəcə siyasi, hərbi baxımdan gücləndirməklə əlaqəli olmayıb, eyni zamanda bu dövlətin siyasəti olan azərbaycançılığın siyasi banisi olması ilə bağlıdır. 2001-ci il noyabrın 10-da Dünya azərbaycanlılarının I Qurultayında Heydər Əliyevin nitqi azərbaycançılığın multikultural məramını idarə edən düstur sayıla bilər: “Azərbaycançılıq öz milli mənsəbiyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir”.

Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyası təkcə Azərbaycan Respublikasının sərhədləri ilə kifayətlənmirdi. O, bütün dünya azərbaycanlılarını harada yaşamasından asılı olmayaraq azərbaycançılıq şüarı ətrafında birləşməyə çağırırdı.

Heydər Əliyevin Cənubi Azərbaycanla əlaqələri onun II Dünya Müharibəsi illərində SSRİ-nin təhlükəsizlik orqanlarında işlədiyi dövrlə sıx bağlıdır. İkinci Dünya müharibəsi illərində gənc yaşlarından xüsusi xidmət orqanlarında işə başlayan Heydər Əliyev cənubi azərbaycanlıların hüquqlarının qorunmasında, siyasi və ictimai təşkilatlarının yaradılmasında, müstəqillik, birlik ideyalarının formalaşmasında, şimala birləşmək istəklərinin gücləndirilməsində mühüm rol oynamışdı.

1969-cu ildə Azərbaycan SSR KP MK-nin birinci katibi olan Heydər Əliyevin Cənubi Azərbaycan məsələsinə xüsusi münasibəti var idi və bir neçə istiqaməti əhatə edirdi. O, 1937-1938-ci illərdə Şimali Azərbaycan əhalisi ilə yanaşı, bir parça çörək dalınca Cənubi Azərbaycandan gəlmiş soydaşlarımızın da repressiyalara məruz qaldığını, hətta İrana sürgün edildiklərini təəssüf ilə qeyd edirdi.

Heydər Əliyev Cənubi Azərbaycandan olan ziyalılara xüsusi qayğı göstərir, cənub mövzusunun unudurulmamasına çalışır, elmi araşdırmaların aparılmasını təşviq edir, ağır sovet rejimi şəraitində nəinki böyük ustalıqla bu işin öhdəsindən gəlir, eyni zamanda, həmin ideyanın yayılmasına kömək edirdi. O, alim, yazıçı və şairləri cənub mövzusunda yazmağa çağırır, Cənubi Azərbaycandan olan şair və yazıçıların məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə sərəncamlar verir, onları mənzillə təmin edir, İrana və Cənubi Azərbaycan şəhərlərindəki kitabxanalara nəşrlər göndərilməsini artırırmışdı.

Heydər Əliyevin ısrarlı təşəbbüsləri nəticəsində 1976-cı ildə “Cənubi Azərbaycan” adı elmi-siyasi məfhum kimi rəsmiləşdirildi. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında, AMEA-nın ədəbiyyat və Şərqşünaslıq İnstitutlarında müvafiq şöbələr təsis edildi. Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının orqanı olan “Azərbaycan” jurnalında “Cənubdan gələn səslər” adı altında silsilə yazılar dərc edildi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın müstəqillik illərində hakimiyyətə qayıdışından sonra da Cənubi Azərbaycan mədəniyyətinə xüsusi diqqət azalmadı. O, 1997-ci ildə 31 dekabr Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü ilə bağlı etdiyi çıxışında Şimali Azərbaycan mütəfəkkirləri ilə yanaşı “dünya sivilizasiya tarixində silinməz iz qoymuş” Xətib Təbrizi, Qətran Təbrizi, Səfiəddin Urməvi, Sultan Məhəmməd Təbrizi kimi korifeylərin yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdir. M.Şəhriyarın 90 illiyi ilə əlaqədar 11 aprel 1998-ci ildə Heydər Əliyevin etdiyi müraciət, Cənubi Azərbaycandan olan Balaş Azəroğlu, Mirzə İbrahimov və s. ziyalılara hörməti, qayğısı onun Cənubi Azərbaycan mədəniyyətinə sonsuz məhəbbətini bizə göstərir. Heydər Əliyevin Cənubi Azərbaycan mədəniyyətinə qayğısı cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Onun – “bütün dünyadakı azərbaycanlıları qorumaq üçün əlimizdən gələni edəcəyik”; Bu istiqamətdə lazımi addımlar atılmalıdır” sözləri dövlətimizin bu istiqamətdəki mübarizəsini, milli-mədəni irsimizə qayğısını göstərir. Tədqiqatçıların vəzifəsi də bu istiqamətdə dövlət siyasətini dəstəkləmək, tədqiq və təbliğ etməkdir.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİ

Gülbahar Haqverdiyeva

Abşeron-Xızı Regional Təhsil İdarəsinin metodisti

Резюме

В статье рассматривается проблема защиты и развития Общенациональным лидером Гейдаром Алиевым азербайджанской культуры. Особое внимание уделяется принципам, которыми руководствовался Г.Алиев в своей заботе о культуре. Его деятельность в области развития культуры и искусства Азербайджана является образцом для нынешнего и будущего поколений.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, культура, искусство, развитие

Summary

The article examines the problem of protection and development of Azerbaijani culture by national leader Heydar Aliyev. Particular attention is paid to the principles that guided Heydar Aliyev in his concern for culture. His activities in the field of development of culture and art of Azerbaijan are a model for current and future generations.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan, culture, art, development

Xalqımızın Ümummilli lideri, bütün əsrlər üçün canlı klassik olan dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin belə müdrik kəlamı var: **“Mədəniyyəti inkişaf etdirmək üçün milli ruhu yaşatmaq lazımdır”**. Bütün qaynar fəaliyyəti dövrü bu sağlam əxlaqi-etik və estetik prinsiplərlə yaşayan Ulu Öndər həmişə xalqın mədəni dəyərlərini, milli sərvətlərini qorumaq üçün mübarizə aparmışdır. Məhz dahi şəxsiyyətin torpağa, milli dəyərlərə dərinə bağlılığının nəticəsidir ki, 1969-cu ildən etibarən mədəniyyətimiz, bir sözlə milli mənəvi dəyərlərimiz, soy-kökümüz özümüzə qayıdıb.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, müstəqil dövlətini tanıtmaq istəyən xalqın özünəməxsus tarixi-mədəni, milli-mənəvi xüsusiyyətləri, dəyərləri olmalıdır. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycanın qədim tarixi abidələrinin dağıdılması və xalqın milli-mənəvi kökündən qopardılması istiqamətində düşünülmüş siyasət yeridilirdi. Belə münasibət bütün 20-30, hətta 40-cı illərdə də davam etmişdir. Həmin illərdə Azərbaycanda tarixi, milli, mədəni abidələrə biganəlik hökm sürüdüsə, məscidlər dağıdılırdısa, H.Əliyev hakimiyyətə gələn kimi bu münasibəti kökündən dəyişdirdi. 70-80-ci illərdə **“abidələr tariximizdir”** fikri mətbuatda, ictimai-siyasi həyatda daha geniş təbliğ edilməyə başlandı. Bununla bağlı olaraq bir sıra rəsmi qərarlar qəbul edildi. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan xalqının mədəni irsinin qorunması, bərpası və təbliği məqsədilə təkcə 1969-1973-cü illərdə partiya və hökumətin 15 qərar və sərəncamı verilmişdi. (Əliyev, 2006).

Təkcə 1973-cü ildə Azərbaycan xalqının zəngin tarixini özündə yaşadan 11 abidə eyni zamanda bərpa olunaraq istifadəyə verildi. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin ildə respublika ərazisində 200 tarixi abidə dövlət xətti ilə mühafizə edilirdi. (Əliyev, 2006). H. Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə orta əsr Azərbaycan memarlarının irsinin öyrənilməsinə və təbliğinə xüsusi qayğı göstərilirdi. Görkəmli Azərbaycanın memarı Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin anadan olmasının 850 illiyi 1976-cı ildə böyük təntənə ilə qeyd edildi.

Heydər Əliyev tarixi abidələrin yalnız mühafizi deyil, eyni zamanda yenilərinin də qurucusu idi. Onun bilavasitə təşəbbüsü və göstərişi və rəhbərliyi ilə Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimlərinin heykəlləri yaradılır və qoyulurdu. Belə ki, bunlara Nəsimi, Cəfər Cəbbarlı, Nəriman Nərimanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Mehdi Hüseynzadə və Hüseyn Cavidin abidələrini misal göstərmək olar.

H. Əliyev həmçinin Azərbaycan musiqisinin inkişafında xüsusi rol oynamışdır. H. Əliyev musiqinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan insanların yaradıcılığına çox böyük qiymət vermiş, bununla onların əməyini yüksək dəyərləndirmiş və musiqinin inkişafına təkan vermiş olurdu. Bu qayğı özünü Ü.Hacıbəyov, Q.Qarayev, F.Əmirov, A.Zeynallı və s. kimi Azərbaycan musiqiçilərinin, korifeylərinin adlarının əbədləşdirilməsi və onların daim xalqın yaddaşında qalması üçün atılan addımlarda göstərir. H.Əliyev mədəniyyət işçilərinə həmişə hörmət və diqqətlə yanaşırdı.

Prezidentin səhnələşdirilmiş əsərin premiyerasının tamaşasına getməyi və yaxud da teatrın truppasını qəbul etməyi, onlara yaradıcılıq uğurları arzulamağı, neçə -neçə bəstəkarın, rəssamın, muğam ustalarının yaradıcılıq gecələrinin, yubileylərinin keçirilməsi yaradıcılığa bir təkan idi. Hələ 70-ci illərdə H.Əliyev gəncləri himayə və xüsusi qayğı ilə əhatə edirdi. Məsələn, həmin dövrdə o, Fərhad Bədəlbəylinin istedadını gələcək nəsil üçün nə qədər gərəkli olduğunu görüb belə demişdir: “Mən gördüm ki, belə bir istedad meydana çıxıb. Ona kömək etmək, irəli çəkmək, qayğı göstərmək lazımdır və onun yolu geniş açılsa, o, öz istedadını daha parlaq göstərə biləcəkdir”. (Ələkbərov, 2006).

H.Əliyev milli incəsənətin inkişafına xüsusi qayğı göstərirdi. O belə hesab edirdi ki, milli incəsənətin dirçəldilməsi və tərəqqisi xalqın özünüdərkində, özünə inam hissinin gücləndirilməsində əsaslı rol oynayır. Azərbaycan rəhbərinin incəsənətə qayğısı bir neçə istiqamətdə həyata keçirilirdi: incəsənət xadimlərinin yubileylərini keçirir, dövlətin ordu və medalları ilə təltif olunmalarına nail olur, xatirələrini əbədləşdirir, musiqi ocaqlarının yubileylərini qeyd edir, bəstəkarların qurultaylarında iştirak edərək nitq söyləyir, respublikanın partiya və dövlət adamlarını klassik Azərbaycan musiqisinə qulaq asmağa çağırır, gənc istedadların üzə çıxarılmasından ötrü festivallar, mətbuatda geniş müzakirələr aparır, aşiq musiqisini təbliğ edir, milli musiqi mədəniyyətinin tanınması üçün söylər göstərirdi.

Heydər Əliyev xalqımızın şair və mütəfəkkirlərinin, sənət adamlarının, elm sahəsində böyük nailiyyətlər əldə etmiş alimlərimizin əməyinə dəyərli qiymət vermişdir. Məsələn, küçələrin, yaşıdıqları binaların üzərinə xatirə lövhələri vurulmaqla onların adlarının əbədləşdirilməsi məhz H.Əliyevin söyləri nəticəsində baş tutmuşdur. Bundan başqa yubileylərin təşkili, həm də Azərbaycandan kənarda keçirilməsi bir məqsəd kimi həmişə Heydər Əliyevin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri olmuşdur.

Azərbaycanın keçmişini, dünənini və sabahını xalqa üzərində özünəməxsus şəkildə əks etdirən Lətif Kərimovun, rənglərin dili ilə təbiəti insanlara dərk etdirən, sevdiren Səttar Bəhlulzadənin əməyini H.Əliyev yüksək qiymətləndirmişdir. S.Bəhlulzadənin anadan olmasının 85 illiyi ilə əlaqədar ölkəmizin muzeylərində, mədəniyyət ocaqlarında rəssamın əsərlərindən ibarət sərgilərin açılması və nümayişi birbaşa H.Əliyevin təşəbbüsü ilə olmuşdur.

1982-ci ilin iyulunda muzey işçilərinin Respublika müşavirəsində H.Əliyev belə demişdir: “Muzeylər mühüm mədəniyyət ocaqlarına, zəhmətkeşlərin, xüsusilə də cavan nəslin ideya-siyasi və mənəvi tərbiyəsinin mərkəzlərinə çevrilir. Muzey söz yox ki, hər bir vətəndaşın öz diyarının, rayonunun, kəndinin tarixinə bələd olması üçün də vacibdir”. (H. Əliyev və muzeylərimiz, 2006).

Heydər Əliyevin görkəmli yazıçıları, tarixçiləri və mütəfəkkirləri ilə dünyada xüsusi yeri olan Azərbaycanın bu sahəsində çəkdiyi böyük zəhmətlərdən danışmamaq olmaz. Belə ki, səhnəmizin “Vaqif”ini yaratmış S.Vurğunun adına ev-muzeyinin, “Səməd Vurğun adına bağ”ın açılması, şəhərimizi bəzəyən, böyük və yaraşqlı, musiqimizin korifeyi olan Ü.Hacıbəyovun, C. Cəbbarlının, Bül-bülün ev-muzeylərinin açılması, onların adlarının ali və orta ixtisas musiqi məktəblərinə verilməsi və s. məhz H.Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir. Əbədiyaşar Prezidentimiz bu əvəzolunmaz sənətkarları yad etməklə gənc nəslin tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir, onların keçmişə hörmət ruhunda köklənməsinə kömək etmiş olurdu.

Dövlət filarmoniyasında təşkil edilən simfonik konsertlər, Bakıda və Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərində abidələrin qoyulması, yeni-yeni teatr binalarının tikilməsi, sənət adamlarına müxtəlif imtiyazların verilməsi şəxsən H.Əliyevin təşəbbüsü ilə edilirdi. Əhalisinin sayına görə ittifaq miq-

yasında verilən müxtəlif fəxri adların göstəricisi Azərbaycanı birinci mövqeyə çıxarmışdı. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, SSRİ Xalq artisti, SSRİ xalq rəssamı və başqa bu kimi adlar alan mədəniyyət xadimləri isə, keçmiş ittifaq miqyasında üstünlük təşkil edirdi. Bütün bunların səbəbkarı məhz dahi Heydər Əliyev idi. Bəzən bir ay ərzində Heydər Əliyev vaxt tapıb on dəfə, bəzən daha çox mədəniyyət ocaqlarını ziyarət edirdi. Mədəniyyətin insanları birləşdirmək yolunda necə rol oynadığını məhz H.Əliyevin zəkası daha aydın, daha gerçək dərk edirdi. Bəlkə bu səbəbdəndir ki, hər işi, hər əməli möhtəşəm olan H.Əliyev zəngin və qüdrətli Azərbaycan mədəniyyətini, teatrını, musiqisini, rəssamlıq və heykəltəraşlığını da beləcə görmək istəyirdi. Təsadüfi deyil ki, mədəniyyət işçiləri sənət adamları ilə hər görüşü əsl bayrama çevrilirdi və bir də bu görüşlərin ən əsas meyarı o idi ki, sənətkarlar bu görüşlər və söhbətlərdən ruhlanır və yeni-yeni uğurlar əldə edirdilər.

1974-cü ildə Azərbaycan teatrının 100 illik yubileyi böyük təntənə ilə qeyd olundu. Bu tədbirdə H.Əliyev həmişəki kimi gözəl, son dərəcə məzmunlu bir məruzə ilə çıxış etdi. Moskvada keçirilən Azərbaycan mədəniyyət günləri isə əsl bayrama çevrildi. Teatr, kino xadimlərinə, şair və yazıçılara, müğənni və bəstəkarlara, rəssam və heykəltəraşlara respublika və SSRİ Dövlət mükafatları, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, müxtəlif orden və medallar, fəxri adlar verilməsi, adi məişət məsələlərinin həll edilməsi mədəniyyət və incəsənət xadimlərini yeni-yeni zirvələr fəth etməyə ruhlandırdı. Məhz, o illərdə baletimiz Fransa və Moskva səhnələrini fəth etdi. Arif Məlikov, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Tahir Salahov, Toğrul Nərimanbəyov, Müslüm Magomayev, Fidan və Xuraman Qasimova bacıları, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Rəşid Behbudov, Zeynəb Xanlarova və bir çox başqaları yüksək fəxri adlara və mükafatlara layiq görüldülər və dünyada tanındılar. Bütün bunlar H.Əliyevin gördüyü işlərin çox cüzi bir hissəsidir.

1993-cü ildə xalqın təkidi ilə H.Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bu ənənə davam etdirildi. O, əvvəllər olduğu kimi mədəniyyətimizi hörmətə qaldırıb, yaşatdı. Mədəniyyət və incəsənət xadimlərimizi, mədəniyyətdə vicdanla xidmət edən adamları diqqət və qayğı ilə əhatə etdi, onları şöhrətləndirib, yeni-yeni yaradıcılıq nailiyyətlərinə sövq etdi, onların problemlərinin həllində heç nəyi əsirgəmədi. Müstəqillik qazanmış ölkəmizdə mədəniyyət sahəsində çalışanların əməkhaqları dəfələrlə artırılırdı. Dövlət və aparıcı teatrların məvacibi 1997-ci ildə 50% artdı. Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və hörməti nəticəsində 1994-cü ildən bu yana görkəmli yazıçılara, bəstəkarlara teatr və kino xadimlərinə, müğənnilərə və musiqiçilərə fəxri adlar, ölkəmizin ən ali mükafatı – “şöhrət” və “İstiqlal” ordenləri verilmişdir.

Heydər Əliyev incəsənət xadimləri ilə görüşlərində təkrar-təkrar xatırladırdı ki, xalqımızın incəsənət, mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətləri Vətəni, millətini sevən hər bir azərbaycanlı üçün iftixar mənbəyidir. Heydər Əliyev dünyəvi mədəniyyətlərə, sivilizasiyalara, mənəvi dəyərlərə ləyaqətlə, dərin hörmətlə yanaşan bir şəxsiyyət, ictimai-siyasi xadim idi. H.Əliyev Azərbaycan xalqının mənəvi, maddi dəyərlərini dərinlən bilir, qiymətləndirir, təbliğ edirdi. Yaxşı nəyimiz varsa, hamısından ürək dolusu danışır, fəxr edirdi. Dövlətimizin müstəqillik tarixini yazan H.Əliyev həm də Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin şanlı salnaməsini yazmışdır. Böyük insanların əməlləri də böyük olur.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (2006) İstiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı.
2. Ələkbərov, N. (2006) H.Əliyev və Azərbaycan incəsənəti. Bakı.
3. H.Əliyev və muzeylərimiz. (2006) Bakı “Şur”.
4. Qaralov, Z. (2013) H.Əliyevin mədəni irsi 2 cildə I cild Bakı.

HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNDE ALMANYA’DA AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE KÜLTÜRÜNÜN VARLIĞININ KORUNMASINDA AZERBAYCAN DİASPORASININ ROLÜ

İneç, Elif Merve

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Doktor, Öğretmen

Özet

Bu çalışmada Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Türkçesi ve kültürünün Almanya’daki Azerybaycan diasporası aracılığıyla varlığını nasıl koruyup geliştirdiğini göstermek amaçlanmıştır. Aliyev uyguladığı politikalarda öncelikle Azerbaycan Türkçesi ve kültürünün korunup geliştirilmesine son derece önem vermiştir ve cumhurbaşkanlığı döneminde Avrupa ülkeleriyle oldukça kuvvetli bağlar oluşturarak bu doğrultuda adımlar atmıştır. Bu adımlardan birisi de Azerbaycan diasporasının geçmişten gelen temellerini kendi döneminde daha da güçlendirip geliştirmek olmuştur. Aliyev kendi döneminde bu Avrupa ülkelerinden özellikle Almanya ile orada oluşturulan diaspora aracılığıyla Azerbaycan Türkçesi ve kültürünün oradaki varlığını korumaya devam etmiştir. Aliyev döneminde Almanya’da oluşturulan Azerbaycan diasporasının varlığı Azerbaycan Türkçesi ve kültürü açısından çok anlamlı ve değerlidir. Çalışmamız nitel bir durum çalışmasıdır ve literatür tarama yöntemi kullanılarak veriler toplanmış, gerekçeler, durumlar ve kişi/kişilerin bu konular hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Mevcut çalışmada, tarama modeline dayalı nitel bir araştırma deseni kullanılmıştır ve diasporada yaşayan Kafkasyalıların kimlik algısı ve yaşadıkları topluma aidiyet hislerine ilişkin bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Aliyev, diaspora, kuruluş, kültür

Summary

In this study, it is aimed to show how the Azerbaijan Turkish and culture preserved and developed its existence through the Azerbaijan diaspora in Germany during the Heydar Aliyev period. Aliyev attached great importance to the preservation and development of the Azerbaijan Turkish and culture in the policies he implemented, and took steps in this direction by establishing very strong ties with European countries during his presidency. One of these steps was to strengthen and develop the foundations of the Azerbaijani diaspora from the past in his own time. Aliyev continued to preserve the existence of Azerbaijani Turkish and culture in these European countries, especially Germany, through the diaspora created there. The existence of the Azerbaijan diaspora created in Germany during the Aliyev period is very meaningful and valuable in terms of Azerbaijani language and culture. Our study is a qualitative case study and data were collected using the literature review method, reasons, situations and people's thoughts on these issues were included. In the current study, a qualitative research design based on the survey model was used and a literature review was conducted on the identity perception of Caucasians living in the diaspora and their sense of belonging to the society they live in.

Key words: Azerbaijan, Aliyev, diaspora

Geçmişte ve günümüzde ekonomik, sosyal ve kültürel sebeplerle birçok insan anavatanını terk etmek ve başka ülkelere göç etmek, gitmek ve orada yaşamak zorunda kalmıştır. Yabancı ülkelere giden bu insanların oluşturduğu bu topluluğa “Diaspora” denmektedir. Yunanca dia (için, dolayı) ve sporos (tohum) kelimelerinden türeyen diaspora kelimesi, “sağa sola dağılmış/saçılmış tohumlar” anlamlarına gelmektedir (Boyarin, 2007) Kelimenin, tarih içerisindeki -bu anlamı aşan boyutlara ulaşan- dönüşümü, günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla çağdaş kullanımında, basitçe “etnik grup”un eş anlamlısı olarak görülecek denli gevşek tanımlanmış bir terimin sınırlarını belirlemek elzemdir (Cohen, 2001).

Reis’e göre de diaspora “Dağılma veya kopuntu gibi anlamlara gelen diaspora kavramı, bir ulusun veya inanç grubunun ana vatanları dışında fakat onunla bağlarını koruyarak yaşayan topluluklarını ifade etmektedir. Yaşanan politik, ekonomik ve sosyal değişimlerle kavramın zamanla dönüşüme uğradığı görülmektedir” (Reis, 2004). Bu anlamda bakıldığında her ülkenin vatandaşlarının başka ülkelerde oluşturduğu diaspora faaliyetleri görülebilir. Bunlardan birisi de Azerbaycan diasporasıdır. Azerbaycan devleti özellikle Haydar Aliyev döneminde başka ülkelerle her anlamda çok iyi siyasi, ekonomik ve kültürel geliştirdiği için Azerbaycan diasporasının kendisini yoğun olarak gösterdiği ülkelerden birisi de Almanya’dır. Özellikle burada pek çok Azerbaycan vakfı, kurumu ve birliği kurulmuştur. Bu kurumlar sayesinde Azerbaycan kültürü ve özellikle dili varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Haydar Aliyev için özellikle anadil çok önemlidir. Aliyev (Adıgüzel, 2007) “Azerbaycan’ın dünyaya açıldığı bir dönemde, dünya dillerinin uluslararası üstünlük, otorite, tanınırlık için savaş verdikleri bir aşamada, her Azerbaycanlı kendi ana dilini her zaman ve her mekânda kullanmalı, korumalı ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmaya çalışmalıdır”-diyerek ana dil konusundaki hassasiyetini açıkça göstermiştir. Aliyev’in ana dil yanında yabancı diller hakkındaki

görüşünü de bildirdiği (Adıgüzel, 2007) “... Her bir Azərbaycanlı çok dil bilsin. Ancak önce kendi ana dilini, resmi devlet dilini iyi bilsin. Bizim çok güzel, zengin ve çekici bir dilimiz var. Belki de bu dille konuştuğumuz için, dilimizin ve güzelliğinin farkında değiliz. Ancak biliniz ki bu gerçektir. Bu yüzden bunu hiçbir şeyle değiştirmek mümkün değildir”- şeklindeki ifadeleri de Aliyev’in başarılı ve etkin bir siyasetçi olmasının yanı sıra dile ve kültüre önem veren bir devlet adamı olduğunu da görmekteyiz. Aliyev dilin geliştirilmesi ve korunması için ayrıca ülkenin önde gelen yazarlarını, bilim insanlarını, dilbilimcilerini, şairlerini, düşünürlerini ve aydınlarını da toplayarak özellikle bir cumhurbaşkanlığı makamında bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde alınan kararlar doğrultusunda hareket eden Aliyev dil konusunda önemli adımlar atarak yeni gelişmelerin temellerini atmıştır.

Aliyev özellikle Azerbaycan Türkçesi ve kültürünün farklı ülke topraklarında, farklı kültürlerde ve farklı yaşam biçimleri arasında, Azerbaycan halkı tarafından unutulmamasını ve geliştirilmesini ayrıca korunmasını sağlamak amacıyla yurtdışında özellikle Almanya’da açtığı kurumlarla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu amacın sebebini ve dayanak düşüncesini ise Aliyev’in hayatını anlatan “Zirve- Haydar Aliyev’in Hayatı” eserinde Hüseyin Adıgüzel şu cümlelerle aktarmaktadır (Adıgüzel, 2007): “Haydar Aliyev, “en aziz varlık” diye tarif ettiği ana dilini seviyordu ve ana dilin toplum hayatı için ne anlam ifade ettiğini çok iyi biliyordu. Bu yüzden dil sorunu üzerinde hassasiyetle duruyor, ana dilin korunması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması yönünde üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirdiği gibi her türlü fırsattan istifade ederek bilhassa gençlere ana dillerini çok iyi öğrenmeleri için tavsiyelerde bulunmayı da ihmal etmiyordu”.

Anadil ve kültürün korunması, yayılması ve geliştirilmesi konusunda Haydar Aliyev döneminde atılan en büyük adım Limburg’daki “Azerbaycan Evi” (1997) diaspora teşkilatları aracılığıyla Azerbaycan Cumhuriyeti ile Almanya arasında sosyal kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve bu teşkilatlar aracılığıyla dil ve kültürün korunmaya çalışılmasıdır. Yine Haydar Aliyev döneminde 1996 yılında Almanya’daki Azerbaycan cemiyetleri ise bir teşkilatta, “Almanya Azerbaycan Cemiyetleri Federasyonu”nda (AACF) birleşmişlerdir. Federasyon’un amacı diaspora teşkilatları arasında ilişkileri daha da güçlendirmektir. 21-22 Ağustos 1999’da AACF’nin Bonn’da birinci kurultay yapılmıştır. Bu adımlarla Aliyev hem Almanya ile ilişkileri canlı tutmuş hem de Almanya’da faaliyette bulunan Azerbaycan diasporasının ana dilleri ve kültürleri ile olan bağlarını koparmayıp daha da güçlenmesine, bu unsurların Alman vatandaşlarınca da öğrenilmesine ve en önemlisi Azerbaycan Türkçesinin varlığının bozulmadan korunmasına katkıda bulunmuştur. Tüm bunların yanında teşkilatları tek çatı altında birleştiren Aliyev, resmi davetli olarak gittiği her yerdeki Azerbaycan derneklerini sık sık ziyaret etmiş, bu derneklerde çalışan insanlara anadillerini unutmamaları için telkinlerde bulunup anadillerini yaşadıkları toplumlarda tanıtımalarını ve bu suretle dillerini sürekli olarak canlı tutmaları gerektiğini de empoze etmiştir.

Toplumlar ve ülkelerin varlıklarını sürdürmesinde, başka ülkelerde kabul görüp tanınmasında ve insanların öz benliklerini, kimliklerini ve tarihsel hafızalarını korumasında en önemli etken ve unsur dildir. Dillerini unutan, geliştirmeyen ve bulundukları ortamda asimile olan toplumlar da tarihten silinmeye ve unutulmaya mahkûm olurlar bu sebeple dilin ve kültürün korunması çok önemlidir. Diaspora faaliyetleri toplumların başka ülke ve toplumlarda dillerinin ve kültürlerinin korunması, geliştirilmesi ve yayılması bağlamında önem arz etmektedir çünkü kullanılmayan anadil ve yaşanmayan bir kültür unutulmaya ve yok olmaya mahkumdur. Bu sebeple diaspora çalışmaları dernek ve kuruluşları hem anadilin hem de kültürün yurtdışındaki varlığının saç ayaklarındandır.

Bu doğrultuda gösterilen çaba ve girişimlerden anlaşılacağı üzere büyük bir siyasetçi, değerli bir vatansever ve Azerbaycan için çok kıymetli çalışmaları olan Haydar Aliyev siyasi ve ekonomik alanların yanı sıra dil alanında da aslında gerçek anlamda değer verdiği, kendisi için de çok önemli olan anadil konusunda büyük adımlar atarak Azerbaycan Türkçesi ve kültürünün yaşanılan her ortamda, toplumda ve kültürde diri tutulmasını, yayılmasını ve geliştirilmesini istemiş ve bunu sağlamayı başarmıştır.

Kaynakça

1. Adıgüzel, H. (2007). *Zirve “Haydar Aliyev’in hayatı”*. İleri Yayınları, İstanbul, Türkiye.
2. Boyarin, D. & Boyarin, J. (2007). *Diaspora: generation and the ground of Jewish identity. İçinden Theorizing diaspora: A reader* (Ed. A. Mannur & J. E. Braziel). Blackwell Pub., Oxford, İngiltere.

3. Cohen, R. (2001). *Diaspora*. International encyclopedia of the social and behavioral sciences. Elsevier, Amsterdam, Holland.

4. Reis, M. (2004). Theorizing diaspora: Perspectives on “classical” and “contemporary” diaspora”. *International Migration*, 42(2). 41-60.

5. URL1(2023). *Yurt dışında diaspora örgütleri*.
https://www.azerbaijans.com/content_495_tr.html.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN MUSIQİ MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

Nuridə İsmayılzadə

Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının elmi-tədqiqat laboratoriyasının müdiri
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Summary

The article highlights the processes of development of our musical culture under the leadership of Heydar Aliyev. It is noted here that H.Aliyev supported the activities of our musicians, in order to assess their achievements, he awarded the most outstanding honorary titles and awards. The multifaceted cultural strategy of Heydar Aliyev is being explored in all directions, and the guiding role of an outstanding personality for our musical culture is especially emphasized. H.Aliyev was very fond of and skillfully analyzed Azerbaijani folk and classical music. The brilliant activity of Heydar Aliyev in every historical period was aimed at ensuring the development of our people in all areas.

Key words: Heydar Aliyev, honorary titles, award, cultural strategy, classical music, congress.

Резюме

В статье освещаются процессы развития нашей музыкальной культуры под руководством Гейдара Алиева. Здесь отмечается, что Г.Алиев поддерживал деятельность наших музыкантов, с целью оценки их достижений награждал почетными званиями и наградами. Многогранная культурная стратегия Гейдара Алиева исследуется во всех направлениях, и особо подчеркивается направляющая роль выдающейся личности для развития нашей музыкальной культуры. Г.Алиев очень любил и умело анализировал азербайджанскую народную и классическую музыку. Блестящая деятельность Гейдара Алиева в каждый исторический период была направлена на обеспечение развития нашего народа во всех сферах.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, почетные звания, награда, культурная стратегия, классическая музыка, съезд

Zəmanəmizin dahi şəxsiyyətlərindən biri – görkəmli dövlət xadimi, müdrik və uzaqgörən siyasətçi Heydər Əlirza oğlu Əliyevin cari il may ayının 10-da 100-illik yubileyi qeyd olunacaq. Heydər Əliyevin Azərbaycanın ümumi inkişafı üçün çoxşaxəli fəaliyyəti və əvəzsiz xidmətləri daima müxtəlif elmi platformalarda müzakirə olunmalı, onun azərbaycançılıq ideyasının gələcək nəsillərə çatdırılması mütləq təmin edilməlidir. Heydər Əliyevin istər iqtisadiyyatımızın gücləndirilməsi, istər tikinti-quruculuq işlərinin geniş vüsət alması, istərsə də mədəniyyətimizin inkişafında müstəsna xidmətlərinin araşdırılması daima aktuallığını saxlayır. Təbii ki, H.Əliyevin hər dövrdə parlaq fəaliyyətinin işıqlandırılmasına həsr edilmiş müxtəlif incəsənət və elm xadimlərinin elmi-tədqiqat, publisistik, ədəbi əsərləri vardır.

Azərbaycan klassik musiqisinin banisi, dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyli hər zaman öz yaradıcılığında misilsiz sərvətimiz olan muğamlara, aşıq sənəti və folklorumuza əsaslanırdı. Hələ XX əsrin əvvəllərində Ü.Hacıbəyli Azərbaycan musiqisini ümumi şərq musiqisi “axınından” ayırmağı düşünməyə başlamışdır. Onun heç bir xalqda mövcud olmayan “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” fundamental nəzəri əsəri 1945-ci ildə nəşr olunsada, həmin əsərin 1908 -ci ilə aid olan ilkin əlyazması Ü.Hacıbəylinin ev muzeyində qorunmaqdadır. Həmin əsərdə Azərbaycan ladlarının qurulma qanunları və bu qanunların əsasında əmələ gələn melodiyların elmi-nəzəri cəhətdən təhlil edilməsi, xalq musiqimizə xas olan intonasional nəzərə alınmaqla muğamlarımızın sistemləşdirilməsi, xalq üçün aydın və özünəməxsus musiqi dilinin formalaşdırılmasına nail olmuşdur. Məşhur amerikalı şair və tərcüməçi Henri Longfellowun “Musiqi bəşəriyyətin universal dilidir” fikrinə baxmayaraq, Ü.Hacıbəylinin tədqiqat işi bütöv bəstəkarlıq məktəbimizin üzvləri üçün bünövrə oldu, musiqi dilimizin dünya xalqlarından fərqləndirən əsas amilinə çevrildi.

Bildiyimiz kimi, Sovet hakimiyyəti illərində muğam sənətinə qarşı dövlət məmurlarının münasirəti

sibəti heç də “isti” deyildi. Lakin, Üzeyir bəyin muğam operalarının xalq tərəfindən sevilməsi və sovet hakimiyyəti illərində də peşəkar səhnələrdən düşməməsi muğamlarımızın yaşamasında böyük rol oynayaraq, əsl xanəndəlik məktəbinə çevrildi.

H.Əliyev Azərbaycan klassik musiqisinin inkişafına diqqəti təkcə müəllif gecələrində iştirak etməklə və ya yeni səhnə əsərlərinin tamaşaları seyr etməklə məhdudlaşmırdı. H.Əliyevin səylərinin respublikanın rayonlarında musiqi müəssisələrinin, mədəniyyət evlərinin açılmasına yönəltməsi, eyni zamanda yaradıcı gənclərimizin xaricdəki tanınmış konservatoriyalarda yetişdirilməsi, ifaçılarımızın beynəlxalq müsabiqələrdə iştirakı üçün münbit şəraitin yaradılmasına göstərişlər verir, daima musiqi xadimlərimizi dəstəkləyirdi.

H.Əliyevin musiqi təhsili konsepsiyasının əsas qayəsi – gənclərimizin hərtərəfli inkişaf etmiş, savadlı və yüksək bədii zövqə malik olan nəslin yetişdirilməsi idi. Bunun üçün o, Bakı və Gəncədə fəaliyyətdə olan orta-ixtisas musiqi məktəbləri ilə yanaşı Naxçıvan və Lənkəranda da A.Zeynallı adına musiqi məktəbinin bazasında orta ixtisas təhsili musiqi müəssisələrinin yaradılmasına müsbət yanaşmış və 1975-ci ildə həmin tədris ocaqları fəaliyyətə başlamışdır. Beləliklə də, Azərbaycanın regionlarında istedadlı gənclərin musiqi təhsilinə maraqları artmış, sonradan Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına bölgələrdən tələbə axını çoxalmış və musiqi müəllimliyi peşəsinin prestiji daha da artmışdır.

Heydər Əliyev musiqi sənətinin bütün janrlarına yaxşı bələd idi ki, bu da ona musiqi sənətinin inkişafı məsələlərini müşahidə etməyə və vaxtında irad və tövsiyyələrini söyləməyə imkan verirdi. Eyni zamanda, ən istedadlıların mükafatlandırılması da onun mədəniyyət siyasətinin bir parçası idi.

Əlbəttə ki, yüksək təltiflər bəstəkarlarımızın yaradıcılığı üçün böyük stimül, ilham mənbəyi olaraq, onları yeni-yeni əsərlər yaratmağa sövq etmişdir. 70-80-ci illərdə təltif olunanların arasında Azərbaycanın xalq artisti, SSRİ Dövlət mükafatlarının laureatı, professor Cövdət İsmayıl oğlu Hacıyev də var idi. Bəstəkarın simfoniyları, “Sülh uğrunda” simfonik poeması, kamera-instrumental yaradıcılığı klassik musiqi ədəbiyyatımızın ən parlaq səhifələridir. C.Hacıyevin fortepiano üçün balladası, oratoriyaları, simli alətlər üçün kvartet-poema əsərləri nəinki Azərbaycanda, eləcə də xarici ölkələrdə böyük uğurlar qazanmışdır. Möhtəşəm bəstəkarlıq və pedaqoji fəaliyyəti və 60 yaşının tamam olması ilə əlaqədar Cövdət Hacıyev MK KP bürosunun qərarı ilə 18 iyun 1977-ci ildə Oktyabr inqilabı ordeni ilə təltif olunmuşdur (AR DSPİHMA, 1977).

Dahi bəstəkarımız Qara Qarayevin tələbəsi olmuş və onun ənənələrini yaradıcılığında davam etdirən tanınmış bəstəkarlardan biri də Tofiq Əhməd Ağa oğlu Bakıxanovdur. Bu yaxınlarda bəstəkarın 90-illik yubileyi təntənəli surətdə Respublikamızın müxtəlif məkanlarında qeyd olunmuşdur. Hələ 50 il əvvəl bəstələdiyi “Xəzər balladası” baleti, bir neçə simfoniya və simfonik poemaları, “Səhər” simfonik poeması, tar və orkestr üçün konsertləri dövlətimizin diqqətindən kənarda qalmamışdır. T.Bakıxanova 30 oktyabr 1973-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi fəxri adı verilmişdir.

Bir əsrdən çox tarixi olan M.F.Axundov adına Akademik Opera və Balet teatrının özünün peşəkar kollektivi, rejissorları, orkestr və artistlərin iştirakı ilə qoyduğu tamaşaların səviyyəsinə görə SSRİ miqyasında ən yaxşılarından biri sayılırdı. Bu müvəffəqiyyətdə əlbəttə ki, teatrda çalışan adi fəhlədən tutmuş bədii rəhbərə kimi hər bir insanın xidmətləri var idi. 1972-ci ildə teatrın rəhbərliyinə Azər Hüseyn oğlu Rzayev təyin olunduqdan sonra qoyulan tamaşaların repertuarı bir qədər də zənginləşmiş, dünyaca məşhur opera və balet ifaçılarının Bakıda çıxışları davamlı xarakter almışdır, A.Rzayevin əsərlərinin Respublika, Ümumittifaq və Beynəlxalq müsabiqələr və festival-larda mükafat və diplomlara layiq görülməsi H.Əliyevin nəzərindən qaçmamışdır. Bəstəkarın 50-illik yubileyi münasibəti ilə KP MK bürosunun layihəsi hazırlanaraq Ali Sovetə baxılması üçün göndərilmişdir və 8 iyul 1980-ci ildə Azər Rzayev Azərbaycan Respublikası Ali Sovet Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif edilmişdir (AR DSPİHMA, 1980).

Xalqımız tərəfindən çox sevilən və tanınan digər bəstəkarımız Cahangir Cahangirovdur və o, təkcə özünün yazdığı “Xanəndənin taleyi” operası, “Arazın o tayında” simfonik poeması, “Füzuli” kantatası kimi klassik əsərləri ilə deyil, eyni zamanda dillər əzbəri olmuş möhtəşəm mahnıları ilə də xalqın ürəyinə yol tapmışdır. Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafında böyük xidmətləri və 60-illik yubileyi münasibəti ilə 18 iyun 1981-ci ildə Ali Sovetin hazırladığı layihəsinə əsasən Cahangir Şirqəşt oğlu Cahangirov Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanına layiq görülmüşdür (AR

DSPİHMA, 1981).Gördüyümüz kimi, Heydər Əliyevin musiqi xadimlərimizə “isti” münasibətin bəsləməsi onları yeni əsərlərin yaranmasına sövq edir, məşhur müğənnilərimizi qastrol səfərləri zamanı Azərbaycanı tərənnüm etməsinə ruhlandırırdı.

1973-cü ildə Azərbaycan Bəstəkarlar ittifaqının IV qurultayının keçirilməsinə böyük hazırlıqlar gedirdi. Mərkəzi Komitənin katibi D.P.Quliyevin bəstəkarların IV qurultayında çıxışında tənqidi fikirləri əbəs yerə deyildir. D.Quliyev demişdir: “Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafında əldə olunan nəticələr böyükdür. Lakin, bizim bəstəkarların yaradıcılığında ciddi nöqsanlar vardır. Hələ də məzmunu dayaz, forma baxımından yetkin olmayan, yeniliksiz və tərəvətsizliyi ilə seçilən əsərlər yaranır. Opera janrı, mahnı yaradıcılığı və xor musiqisi kifayət qədər inkişaf etmir” (AR DSPİHMA, 1973). Həmin qurultayın keçirilməsindən əvvəl Mərkəzi Komitənin apardığı təhlildən sonra “Respublikada kütləvi mahnıların inkişafında ciddi nöqsanlar” haqqında layihə qəbul edilmişdir. Layihədə bəstəkarlarımızın vətənpərvərliyi və əməyi tərənnüm edən mahnıları təqdirəlayiq kimi qiymətləndirilirdi. Bununla yanaşı rəydə vurğulanırdı ki, son zamanlar mahnı yaradıcılığında müəyyən çatışmazlıqlar müşahidə olunur. Qeyd olunurdu ki, mahnı bəstələyən bəstəkarlar orijinal mahnı yaratmaqdan aşağı səviyyəli xarici musiqi əsərlərindən yararlanmağa çalışırlar. Burada Nazirlər Soveti nəzdindəki Televiziya və Radio verilişləri komitəsinə də irad tutulurdu ki, 1969-1971-ci illər arasında 191 əsərdən əksəri lirik xarakter daşıyır və cəmi üçdə bir hissəsi vətənpərvərlik, əmək, uşaq və gənclər mövzusunda. Efirdə tez-tez ideya-məzmunu baxımından aşağısəviyyəli, qeyri-peşəkar müəlliflərin mahnıları səsləndirilirdi. Mahnı yaradıcılığı ilə məşğul olan 127 bəstəkardan 47 Bəstəkarlar İttifaqının üzvü, mahnı mətninin müəlliflərindən isə 132 nəfərdən 54-ü Yazıçılar birliyinin üzvü idi. M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında konsertlər zamanı mahnı repertuarı ciddi təftiş olunaraq, tənqiddə məruz qalmışdır. Beləki, 1969-1971-ci illər ərzində ifa olunan 65 mahnıdan 60 lirik, cəmi 5 mahnı isə vətənpərvərliyə və sadə insanların əməyinin tərənnümünə həsr olunmuşdur. Mahnıların keyfiyyəti də tənqid olunaraq, onların aşağı zövqlü, meşən ruhda yazıldığı qeyd olunurdu (AR DSPİHMA).

Bütün müvafiq strukturlara nöqsanların tez bir zamanda aradan qaldırılması üçün təxirə salınmaz tədbirlərin görülməsi tapşırılmışdır. Bu tədbirlərin içərisində: Mədəniyyət Nazirliyinə Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasına nəzarətin gücləndirilməsi və mahnılar üzrə ideya-məzmunun keyfiyyətinə cavabdeh olan komissiyanın yaradılması tapşırılmışdır. Mahnı yaradıcılığı ilə bağlı vəziyyəti nəzərə alsaq, bu tədbirlərin çağdaş dövrümüzdə də olduqca aktual olduğunu söyləyə bilərik. İfa olunan və geniş kütlə arasında populyarlıq qazanan zövqsüz, qeyri-peşəkar, bəsit məzmunlu, sadə quruluşlu, yad intonasiyalı və milli musiqimizə xas olmayan ritmdə yazılan mahnılarla bağlı dəfələrlə öz narazılığımızı bildirsək də, hazırda elə bir qurum yoxdur ki, 70-ci illərdəki kimi mahnı yaradıcılığını nəzarətdə saxlayaraq, lazımı qadağanedicilik tədbirləri görsün. Ancaq, peşəkar bəstəkarlar, ifaçılar və musiqişünaslardan ibarət komissiyanın, Bədii Şuraların yaranmasına böyük ehtiyac var. Mədəniyyət Nazirliyinin dövlət səviyyəsində Respublika üzrə mahnı müsabiqələrin keçirilməsi də vacib tədbirlərdən biri olardı.

Bundan əlavə, 70-80-cı illərdə MK KP tərəfindən verilən sərəncamları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Soveti yanında Televiziya və Radio verilişləri Komitəsinə bir neçə vəzifələrin yerinə yetirilməsi tapşırılmışdır:

- musiqi redaksiyaları rəhbərliyi tərəfindən nəzarətin gücləndirilməsi;
- bədii Şuranın işinin fəallığının artırılması;
- tanınmış bəstəkarları cəlb etməklə vətənpərvərliyi, əməyi və gəncliyi tərənnüm edən mövzularda sifariş veriləcək mahnıların planının işlənməsi;
- televiziya və radioda çıxış edən solistlərə və bədii kollektivlərə qarşı tələbkarlığın artırılması və s. kimi tədbirlərin hazırlanması.

Heydər Əliyev 1979-cu ilin sentyabrında keçirilən Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı qurultayının İdarə heyəti və katiblərlə şəxsən özü görüşmüş, yaradıcı xadimlərimizi xalq zəminində əsərlər yaratmağa istiqamətləndirmişdir. Eyni zamanda, o, qurultayda tənqidin az olmasından təəssüflənir, hesab edirdi ki, əsas olan qazanan uğurlarla kifayətlənmək, sakitləşmək deyil, öz işini tənqidlə təhlil edib irəli getməkdir. Azərbaycan musiqisinin gələcək inkişafı yollarından danışan H.Əliyev demişdir: “Biz ondan irəli gəlirik ki, peşəkar musiqi Avropa sivilizasiyasından, bizim üçün isə klassik rus musiqisindən

yanarmışdır. Bəstəkarın məharəti, yüksək peşəkarlığı ondan ibarət olmalıdır ki, Azərbaycan xalq musiqisi, milli melodiyalar əsasında folklorun bütün janrlarından istifadə etməklə, Azərbaycanda toplanmış sərvətdən fundamental əsərlər yaratsınlar. Bunu Q. Qarayev “Yeddi gözəl” baletində, F. Əmirov “Kürd ovşarı” simfonik muğamında və Niyazi “Rast” simfonik muğamında mükəmməl edə bilmişlər. H.Əliyev nitqində bəstəkarlarımızın son illərdə yaratdığı əsərləri – F.Əmirovun “Min bir gecə” baleti (1979), C.Cahangirovun “Xanəndənin taleyi” operası (1978), Q.Qarayevin “Çılğın qaskoniyalı” (1978) operettası və digər simfonik əsərləri yüksək qiymətləndirmişdir (Əliyev, 1979).

H.Əliyev qurultay iştirakçıları ilə görüş zamanı çıxışında Azərbaycan professional musiqisinin yaranma tarixini, Azərbaycan professional musiqisinin banisi Üzeyir Hacıbəylinin ilk əsərlərini xatırlayaraq, onun və həmkarlarının xalq musiqimizin uğrunda keçdiyi çətinlikləri və dəf etdikləri müqavimətlərdən söhbət açmışdır. H.Əliyevin həmin nitqi ilə tanış olduqdan sonra diqqətimizi bir maraqlı fakt cəlb etdi – Azərbaycan bəstəkarlarına iri həcmli epik xarakterli əsərləri yaratmaq tapşırığı idi. Görünür, bunu zaman tələb edirdi. H.Əliyev uzaqgörən və müdrik siyasətçi kimi daşnak partiyası rəhbərlərinin əzəli Azərbaycan torpaqları olan Dağlıq Qarabağın ilhaqı ilə bağlı çirkin planlarını və intriqalarını – ərazimizin hesabına “böyük Ermənistan”ı qurmaq “arzularını” təxmin etməyə bilməzdi. Heydər Əliyevin sənətkarları epik əsərlər yaratmağa çağırışı Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq və vətənpərvərlik ruhunu yüksəltməsinə yönəlmişdir.

Sözsüz ki, Heydər Əliyevin qurduğu mədəniyyət strategiyası bir neçə illərdən sonra özünü qabarıq şəkildə büruzə verdi, çünki dünyada gedən qloballaşma proseslərin mənfi tendensiyaaların təsirinə baxmayaraq, yüksən mənəviyyətə və vətənpərvərliyə malik gənc nəslimiz yetişdi. H.Əliyevin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında minlərcə Xudayarlar, Mübarizlər, Camallar kimi qəhrəmanlar yetişdirildi ki, ölümün gözüne dik baxaraq bütün dünyaya vətənpərvərlik və əsl şücaət nümunəsi göstərdilər. Təəssüf ki, H.Əliyev şanlı Qələbəmizi görmədi. Ancaq qədərbilən sənətkarlarımız Ulu Öndərimizin müdrik obrazını əsərlərdə tərənnüm edərək daima yaşadacaqlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Mərkəzi Arxivi.KP MK Bürosunun sərəncamları (1980). 8 iyul, ə.№145, §15.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Mərkəzi Arxivi.KP MK Bürosunun sərəncamları (1981). 18 iyun, ə.№15, §17.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Mərkəzi Arxivi.KP MK Bürosunun sərəncamları (1980). 17 oktyabr, ə.№155, §21.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Mərkəzi Arxivi.KP MK Bürosunun sərəncamları: (1973). 19 noyabr, ə.№81, §10.
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Mərkəzi Arxivi.KP MK Bürosunun sərəncamları: (1980). 15 aprel, ə.№137, §19.
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Mərkəzi Arxivi. KP MK Bürosunun sərəncamları: (1977). 6 aprel, ə.№34, §24.
7. Əliyev, H. (1979) Bəstəkarın ən yüksək vəzifəsi./советская музыка, №11, s.17.

HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ VƏ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

Aynur İsrailova

Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Hüquq və qeydiyyat şöbəsinin məsləhətçisi, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

This article is about the dialogue of culture in the life of the azerbaijani people. The role and activity of the national leader of the azerbaijani people G.Aliyev in the development of azerbaijani culture is noted. During the period of rapid economic and political development of the country's natural resources, as well as with the help of new technologies, it was possible to provide an opportunity to occupy an important place in global processes.

Key words: intercultural dialogue, globalization, tolerance, Common national leader, multiculturalism.

Резюме

В данной статье речь идет о диалоге культуры в жизни азербайджанского народа. Отмечается, роль и деятельность общенационального лидера азербайджанского народа Г.Алиева в развитии азербайджанской культуры. А также о том, как с помощью новых технологий удалось обеспечить возможность занимать важное место в глобальных процессах в период быстрого экономического и политического развития природных ресурсов страны.

Ключевые слова: межкультурный диалог, глобализация, толерантность, общенациональный лидер, мультикультурализм.

Mədəniyyət, cəmiyyət və bu cəmiyyətdə yaşayan fərdlər üzərində əhəmiyyətli təsiri olan, əhatəsi geniş olan bir anlayışdır. Mədəniyyətin bu cür geniş bir anlayış olması və anlayışın biri-birindən fərqli elmi sahələrində istifadə edilməsi ona tərif verilməsini çətinləşdirmiş, hətta müəyyən mənada qeyri-mümkün etmişdir. Mədəniyyətlərarası dialoq, fərqli etnik, mədəni, dini və dil keçmişləri, eləcə də fərqli mirasları olan fərdlərlə qruplar arasında, qarşılıqlı anlayış və hörmət təməlinə görüşlərindən ibarət olan anlayışdır. Mədəniyyətlərarası dialoq, bir fərdin özünü ifadə etmə azadlığı və bacarığı yanında, başqalarının fikirlərini dinləmə istəyi və tutumunu tələb edir. Mədəniyyətlərarası dialoq, mədəni müxtəlifliyi olan cəmiyyətlərin siyasi, ictimai, mədəni və iqtisadi inteqrasiyası və uyğunlaşması deməkdir. O, müxtəlif dünyagörüşləri ortaq dəyərlər əsasında daha miqyaslı bir şəkildə inkişaf etdirməyi, əməkdaşlıq və təşəbbüslərini artırmağı, fərdi inkişafı təmin etməyi, tolerantlıq və başqalarına qarşı hörmət etməyi önünə məqsəd qoyur.

Mədəniyyət cəmiyyətin inkişafının səviyyəsi ilə bağlı olub tarixi dövrlərin, ictimai-iqtisadi formasiyaların, millətlərin, xalqların maddi və mənəvi tərəqqisini səciyləndirməklə bərabər milli-mədəni inkişafı labüdləşdirir. Ümummilli lider H.Əliyevin dediyi kimi "Mədəniyyəti inkişaf etdirmək, milləti inkişaf etdirmək, milli ruhu yaşatmaq deməkdir". (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları Azərbaycan, 2007); (Elmi-nəzəri məcmuə, 2013)

Mədəniyyətlərin dialoqu məsələsində dini tolerantlıq yəni dini dözümlülük anlayışı əsas və mühüm yer tutur. Ümummilli lider Heydər Əliyev bununla bağlı qeyd edirdi: "Dinə, dinin mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin təbliğinə, bu dəyərlərin yardımıyla insanlara vətənsəverlik və dözümlü davranışlarının aşılanmasına dövlətin də ehtiyacı var. Biz milli-mənəvi dəyərlərimizi dini dəyərlərdən ayrı düşünmürük. Ancaq dövlət-din münasibətləri şəffaf, başa düşülən olmalıdır. Dindən siyasi proseslərdə istifadə olunma cəhdlərinə qarşı ciddi mübarizə aparılmalıdır. Din siyasi və ideoloji mübarizələrdən kənarda qalmalıdır. Din hər bir insanın fərdi mənəvi ehtiyacını ödəyən bir dəyərlər sistemi kimi qəbul olunmalıdır". (Tağıyev, Şükürov, 2012); (Гамзатов, 1984).

İstiqlalımızı əldə etdikdən sonra onun möhkəmləndirilməsi yolunda atılan ən mühüm addımlardan biri də müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk demokratik konstitusiyasının qəbul edilməsi oldu. 1995-ci ilin 12 noyabrında keçirilmiş ümumxalq referendumu ilə qəbul olunan ölkə Konstitusiyasında da qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanda din dövlətdən ayrındır, ölkəmiz dünyəvi dövlətdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsində qeyd edilir ki, "hər kəsin dinə münasibətini müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə tək başına və başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və ya yaymaq hüququ vardır". ("Azərbaycan", 1996).

12 aprel 1999-cu ildə Yəhudi xalqının soyqırım günü münasibətilə Azərbaycann yəhudi icmasına müraciətində Heydər Əliyev demişdir: "Bütün mütərəqqi bəşəriyyət hər il yəhudi xalqının müsibəti gününü - İkinci dünya müharibəsində yəhudi xalqına qarşı həyata keçirilmiş soyqırımını siyasətinin günahsız qurbanlarının xatirəsini ürək ağrısı ilə yad edir." O, Yəhudi və Azərbaycan xalqlarını birliyə çağıraraq qeyd edirdi ki, "yaşadıqları oxşar tale və düçar edildikləri faciəli müsibətlər yəhudi və Azərbaycan xalqlarını bir-birinə daha da yaxınlaşdırır. Bu hüznü gündə yəhudi xalqının kədərinə şərik olduğumu bildirir və dünyanın bütün mütərəqqi qüvvələrini insanlığa zidd olan hər cür zorakılığa, milli, dini və irqi ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizəyə səsləyirəm." ("Azərbaycan", 2009).

1999-2001-ci illərdə paytaxtda digər pravoslav məbədi-Müqəddəs Məryəmin Miladı baş kilsəsi bərpa olundu. 2000-ci ildə respublikanın katolik icmasına dini ayinlərin yerinə yetirilməsi üçün xüsusi bina verildi.

Bakıda layihəsi Vatikan ilə razılaşdırılan katolik kilsəsi inşa edildi. Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin şəxsi səyi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsində ibrani bölməsi

açıldı, sinaqoqlar fəaliyyətini bərpa etdi. Azərbaycanda antisemitizmə heç vaxt yer olmayıb və indi də yoxdur. Yəhudi icmaların rəhbərləri ilə 15 noyabr 1998-ci il tarixdə keçirilən görüşdə Ulu Öndər Heydər Əliyev qeyd etmişdi ki: "Respublikada belə hadisələr baş vermir və biz onların yaranmasına heç vaxt imkan verməyəcəyik". ("Azərbaycan", 2009)

Ulu öndər çox yaxşı bilirdi ki, hər fərqli cəmiyyətdə müxtəliflik və zənginlik mövcuddur. Bu zənginliklər paylaşıldığında qarşılıqlı bəhrələnmənin nəticəsi həmrəylik münasibətlərin təminçisi olar. İnsanlar həmrəylik içində, könüllü şəkildə bir-birlərinə kömək edə bilər.

Ümumimilli lider Heydər Əliyev bütün xalqları qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamağa, başqa dinlərə dözümlülük nümayiş etdirməyə səsləyirdi. O, dahi uzaqgörənliklə qeyd edirdi ki: "Dünyada bir çox böyük dinlər mövcuddur. Hər dinin özünəməxsus yeri var. Biz azərbaycanlılar İslam dininə etiqad edərək, heç vaxt başqa dinlərə qarşı mənfi münasibət göstərməmişik, düşmənçilik etməmişik, ədavət aparmamışıq və heç bir başqa xalqı da öz dinimizə etiqad etməyə məcbur etməmişik.

Ümumiyyətlə, başqa dinlərə dözümlülük, başqa dinlərlə yanaşı və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamaq İslam dəyərlərinin xüsusiyyətidir. Bu, tarix boyu Azərbaycanda bütövlükdə Qafqazda yaşayan xalqların həyatında müşahidə edilmişdir. Azərbaycanda İslam dini ilə yanaşı xristian və yəhudi dinləri də əsrlər boyu mövcud olub, hazırda da həmin konfessiyalar fəaliyyət göstərməkdədir. Hesab edirik ki, insanlar hansı dinə, hansı mədəniyyətə mənsubluğundan asılı olmayaraq, bütün başqa mədəniyyətlərə, dinlərə, mənəvi dəyərlərə də hörmət etməli, o dinlərin bəzən kiməsə xoş gəlməyən adət-ənənələrinə dözümlü olmalıdırlar. Dini nöqtəyi-nəzərdən ədavət, münafiqlik, müharibə yolverilməzdir." ("Azərbaycan", 2009)

Ümumilli lider Heydər Əliyev ölkə həyatında siyasi sabilliyin təmin olunmasını bu ölkədə, eləcə də onunla qonşuluqda yaşayan xalqların dostluğunun və əməkdaşlığının hansı səviyyədə olmasında görürdü. Şərqlə Qərb iqtisadi dəhlizinin və böyük ipək yolunun mərkəzində yerləşən Azərbaycan dünyada baş verən global sosial-siyasi proseslərin bilavasitə fəal iştirakçılarından biri olmuşdur. İndinin özündə də, yəni dünyanın ayrı-ayrı qitələrini əhatə etməkdə olan qloballaşma prosesində ölkəmiz təcrid mövqeyində deyil. Ulu Öndər H.Əliyev deyirdi ki, "Dünyanın inkişafının indiki mərhələsinin başlıca meyli qloballaşmadır. Bu mürəkkəb və heç də birmənalı olmayan prosesin perspektivliyi bizim hamımızı düşündürür. Qloballaşma dövlətlərin sabit inkişafının, bütövlüyünün və idarəetmə sistemlərinin sabitliyinin aradan qaldırılmasına, xalqların rifah halının yüksəldilməsinə kömək etməlidir. (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, 2007); (Tağıyev, və b., 1999).

Artıq təsdiqini tapmış fakt olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma multikulturalist proseslərə rəvac verir. Əlamətdar hal kimi qeyd etmək olar ki, müasir dövrdə dünyanın bir çox bölgələrində multikulturalizmə əks olan proseslər baş verdiyi halda ölkəmizdə multikulturalist proseslər yüksək mənəvi dəyər kimi səciyyələndirilir. Bəşəriyyət müxtəlif səpkili, irili-xırdalı dini və etnik qarşıdurmalarla çalxalandığı bir vaxtda multikulturalizm amili olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyətlərarası dialoq, multikulturalizm və tolerantlıq kimi proseslərin zəifləməsi bəşəriyyəti labüd olaraq fəlakətlərə, müharibələrə sövq edir.

Xüsusi olaraq qeyd etmək vacibdir ki, humanist dünyagörüşlə ehtiva olunmuş multikulturalizm siyasəti cəmiyyətin stabil inkişafında bir növ katalizator rolunu oynayır. XX əsrin tarixi nəticələri, XXI əsrin çağdaş reallığı o qənaətə əsas verir ki, müasir multimədəni cəmiyyətlər kulturoloji xarakterli strategiyaya əsaslanan, düşünülmüş multikulturalizm siyasəti olmadan sabit inkişaf edə bilməz. Belə strategiyalar eyni dövlət daxilində birgə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrinin davamlı inkişafı və rifahı məqsədilə qarşılıqlı anlaşma, hörmət, sosial həmrəylik və əməkdaşlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur. Mədəniyyətlərin və dinlərin ahəngdar ola ənənəvi siyasəti sayəsində, müxtəlif etnos nümayəndələrinin mədəniyyətlərinin və dinlərinin inteqrasiyası üçün Azərbaycan həmişə əlverişli məkan olmuşdur və olmaqda davam edir. Müsəlman, xristian və yəhudi əhalisi arasında tolerant və dostluq münasibətləri Azərbaycan xalqının humanist ruhlu mədəniyyəti üçün hər zaman xarakterik olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan" (1996) 3 fevral, qəzeti. Bakı.
2. Azərbaycanda multikultural təhlükəsizlik prinsipləri/ <http://www.yeniazərbaycan.com> .

3. “Azərbaycan” (2009) 5 may, qəzeti. Bakı.
4. “Bakı 2003-2013. Hədəflər, inkişaf, nəticələr” (2014). Bakı, 217 s.
5. “Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi” Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. (2007). Bakı, Azərbaycan, 200 s.
6. “Mədəniyyət dünyası”. Elmi-nəzəri məcmuə. (2013). Bakı, 188 s.
7. Гамзатов, Р. (1984). “Мой Дагестан. Махачкала”: Дагурнедгиз, 424 с.
8. Tağıyev, Ə., Şükürov, M. (2012). “İki əsrin qovşağında Azərbaycan: milli və millətlərarası problemlərin həlli yolunda”. Bakı: Adiloğlu, 194 s.
- 9 Tağıyev, Ə. və b. (1999). “Orta əsrlərin fəlsəfi və sosial-siyasi fikri (Qərbi Avropa və Azərbaycan)” Bakı. Çarşıoğlu, 288 c.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MƏDƏNİYYƏT

Günəl İsrailova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, müəllim

Summary

It is impossible to imagine the personality of Heydar Aliyev without his attention and care for science, education and culture. There is no area in our culture that is not covered by the care of Heydar Aliyev. Our music, theater, cinema, sculpture, painting and carpet art also used the valuable ideas of the Leader. During his reign, effective measures were implemented in this area.

Key words: Heydar Aliyev, personality, culture, national, creativity.

Резюме

Невозможно представить личность Гейдара Алиева без его внимания и заботы о науке, образовании и культуре. В нашей культуре нет сферы, не охваченной заботой Гейдара Алиева. Наша музыка, театр, киноискусство, скульптура, живопись и ковровое искусство также использовали ценные идеи Вождя. В период его правления, были реализованы действенные меры в этой области.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, личность, культура, национальный, творчество.

Heydər Əliyev dahi insan, şəxsiyyət ensiklopedik bir şəxsiyyət idi. Hansı sahədə danışmağından asılı olmayaraq, elə bilirdin ki, o, bu peşənin sahibidir. Hər bir sənət sahibi ilə məhz o sənətin peşəkarı kimi söhbət edirdi. Milli və professional musiqimizin gözəl bilicisi idi. İstənilən musiqi əsəri, incəsənət xadiminin yaradıcılığı haqqında elə dəqiq fikirlər söyləyirdi, təhlillər edirdi ki, sənətsünaslar həsəd aparırdılar.

Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin kökləri çox-çox qədim zamanlara gedib çıxır. XX əsrdə isə xalqımızın mədəni həyatında yeni bir dövr başlamışdı. Bu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan bir dövrüdür. Ulu Öndər deyirdi ki, “xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir”. Məhz ona görə də Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə xalqın mədəniyyətinin inkişafını həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. (Qasımova, 2019).

Ulu Öndər, dünyanın görkəmli siyasətçisi və dövlət xadimi mərhum Heydər Əliyevin həyatı və ictimai-siyasi fəaliyyəti əsl tərbiyə məktəbidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Əliyevlər ailəsində musiqini çox sevirdilər. Həyat yoldaşı Zərifə xanım gözəl piano çalırdı. Zərifə xanımın bacısı, Gülarə Əliyeva istedadlı pianoçu, “Dan ulduzu” ansamblının rəhbəri, qızları Sevil Əliyeva yadda qalan, gözəl melodiyaları ilə qəlbləri oxşayan mahnıların müəllifidir. Görkəmli rejissorumuz Vəqif Mustafayevin Ulu Öndər haqqında çekdiyi silsilə filmlərin birində Heydər Əliyevin Zərifə xanımın müşayiəti ilə T.Quliyevin, R.Rzanın sözlərinə yazdığı “Sənə də qalmaz” mahnısını ifasını unutmaq mümkün deyil.

Ulu Öndər yaxşı bilirdi ki, milli dövlətçilik dəyərlərinin əsasını sağlam düşüncəli mədəniyyət təşkil edir. Sabahkı uğurlara yeganə təminat isə sağlam cəmiyyət quruculuğuna diqqət artırmaq, köklü mənəvi dəyərləri yeni nəslə və bütün cəmiyyətə daha dərinədən və əzmlə aşılamaqdır.

Heydər Əliyev şəxsiyyətini onun elmə, maarifə, mədəniyyət sahəsinə diqqət və qayğısından kənarda təsəvvür etmək mümkün deyil.

Mədəniyyətimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, Heydər Əliyevin qayğısından bəhrələnməsin. Musiqimiz, teatrımız, kino sənətimiz, heykəltəraşlıq, rəssamlıq və xalça sənətimiz də bugünkü inkişafında Ulu Öndərin çox dəyərli ideyalarından bəhrələnilir.

Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğini həmişə diqqət mərkəzində saxlayan Ulu Öndərin hakimiyyəti illərində çox səmərəli tədbirlər reallaşdırılıb. Ümummilli lider Azərbaycanın sivil dünya ilə integrasiyasına, xalqların iqtisadi-siyasi, humanitar yaxınlaşmasına dövlətçiliyi möhkəmləndirən, xalqı inkişaf etdirən ən vacib vasitələrdən biri kimi baxırdı. Və bu zaman dünya ilə dil tapmağın ən sınaqmış və optimal yollarından biri olaraq, mədəni dəyərlərin qarşılıqlı dərkini və təbliğini əsas götürürdü. Bu mənada xarici ölkələrdə keçirilən Azərbaycan mədəniyyət və incəsənət günləri, eyni zamanda Azərbaycanda keçirilən belə tədbirlər mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına çox gözəl yol açırdı.

Hələ 1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi, millətinə sonsuz məhəbbəti sayəsində Azərbaycan musiqisi təkcə keçmiş SSRİ-də deyil, həmçinin bütün dünyada tanındı.

Neçə-neçə bəstəkarlarımız SSRİ xalq artisti adına layiq görüldü. SSRİ-nin ən yüksək orden və medalları ilə təltif olundular. Elə onu demək kifayətdir ki, üç böyük bəstəkarımız – Qara Qarayev, Niyazi, Fikrət Əmirov Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldülər.

Dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar yaranmış sosial problemləri dövlət səviyyəsində müvəffəqiyyətlə həll edən cənab H.Əliyev yaradıcı ziyalıların, o cümlədən Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının görkəmli üzvlərinin, xüsusi xidmətləri olan bəstəkar və musiqişünasların əməyini yüksək qiymətləndirirdi. Onun Prezident təqaüdü təsis etməsini incəsənətimizin inkişafı yolunda tarixi addım kimi dəyərləndirmək olar. (Heydər Əliyev və mədəniyyət, 2008).

Azərbaycanın xarici ölkələrlə sıx musiqi əlaqələrinin yaranması və inkişafı daim diqqət mərkəzində saxlayan, görkəmli sənətkarları respublikamıza dəvət edən dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev bununla da Bəstəkarlar İttifaqının beynəlxalq əlaqələrinin daha da genişlənməsinə şərait yaradırdı. Heydər Əliyevin Azərbaycan Bəstəkarlarının və musiqişünaslarının əməyini təqdir etməsi, onların yaradıcılığını yüksək fəxri adlar və mükafatlarla dəyərləndirməsi bilavasitə Bəstəkarlar İttifaqının fəaliyyətinə verdiyi qiymətin bariz təzahürüdür.

Heydər Əliyev bəstəkarlara daha artıq diqqət yetirməyi, onların püxtələşməsinə, kamilləşməsinə kömək etməyi, səhv və qüsurlarını vaxtında göstərməyi məsləhət görürdü. Bu barədə çox dəyərli bir fikri indi də aktualdır: “Bəzən ayrı-ayrı gənclər nə isə fəvqəltəbii bir şey axtarmağa başlayır və elə dolaşır qalırlar ki, müəllifin öz əsərində nə ifadə etmək istədiyini başa düşmək çətin olur. Gənclərin tərbiyəsində İttifaqın rolu xüsusilə böyükdür. Lakin təcrübəli bəstəkarlarımız, ustad sənətkarlarımız da bu işdə az rol oynamamalıdırlar”. (Hüseynova, 2009).

Bu gün Heydər Əliyevin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev onun siyasətini davam etdirərək mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə öz diqqətini və qayğısını əsirgəmir. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafı və təbliğində H.Əliyev Fondunun prezidenti, Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın da müstəsna rolu vardır. O, mədəniyyətimizin inkişafı və dünya miqyasında təbliği üçün əvəzsiz işlər görür.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və mədəniyyət. (2008). [III cildə] –Bakı.
2. Hüseynova, İ. Liderlik nümunəsi. (2009). Dırçəliş-XXI əsr, № 130-131, s. 90-98.
3. Qasımova, X. Milli mədəniyyətimizin xilaskarı. (2019). Xalq qəzeti. №124.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİYYƏTİ VƏ TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA ROLU

Səməngül Qafarova

Bakı Slavyan Universitetinin

Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının müdiri, dosent

Summary

Heydar Aliyev, who played a big role in the history of Azerbaijan, has always attached great importance to the development of our culture and education, as well as other areas.

He sought to train national personnel in the necessary areas, to increase the potential of specialists in rare specialties. For this purpose, about 15 thousand young people from Azerbaijan were sent to 170 leading higher educational institutions of the USSR. In March 1998, a decree was signed on the creation of the State Education Commission, and in 1999, the “Education Reform Program of the Republic of Azerbaijan” was signed. With the help of this program, the goal was to raise our education to the level of international educational standards, while remaining true to national educational traditions.

The article contains an analysis of the activities of the National Leader in this direction.

Key words: Great leader, wise politician, cultural progress, love for science and education, architect of our country.

Резюме

Гейдар Алиев, сыгравший большую роль в истории Азербайджана, всегда придавал большое значение развитию нашей культуры и образования, как и других сфер.

Он стремился подготовить национальные кадры по нужным направлениям, увеличить потенциал специалистов по редким специальностям. С этой целью около 15 тысяч молодых людей из Азербайджана были направлены в 170 ведущих высших учебных заведений СССР. В марте 1998 года был подписан указ о создании Государственной комиссии по образованию, а в 1999 году была подписана «Программа реформы образования Азербайджанской Республики». С помощью этой программы ставилась задача поднять наше образование на уровень международных образовательных стандартов, оставаясь при этом верным национальным образовательным традициям.

В статье содержится анализ деятельности Общенационального лидера в этом направлении.

Ключевые слова: Великий лидер, мудрый политик, культурный прогресс, любовь к науке и образованию, архитектор нашей страны.

“Təbii sərvətlər tükənən dəyərlərdir, ancaq təhsil, bilik, elm əbədi, hər bir ölkənin gücləndirilməsinə töhfə verən amildir” Heydər Əliyev. (“Heydər Əliyevin kəlamları”, 2019.) Ölkələr arasında ərazisi, əhalisi ilə kiçik sayılsa da, mərdliyi, qüruru, cəsarəti, dəyəri ilə seçilən bir ölkədir, Azərbaycan! Millətlər arasında say etibarı ilə az olsa da müdrik, siyasi aləmdə fərqli düşüncə tərzinə malik, xalqı, dövləti, məmləkəti üçün təzyiqlərə sinə gərən, hər zaman bu ölkənin müstəqilliyi, azadlığı, uralığı üçün gərəkli olan hər şeyə gücünün, aqlının, mövqeyinin təsirindən istifadə edən Şəxsiyyəti ilə seçilən bir ölkədir Azərbaycan! Bu Şəxsiyyət Heydər Əliyevdir!

Mədəniyyəti, şairi, alimi, bəstəkarı, rəssamı, heykəltəraşı və digər məşhurları ilə seçilən, əsrin hər zamanında tarix yazan bir ölkədir, Azərbaycan! Dünyaya siyasəti, nətiqliyi, hegemonluğu, cəsarəti, qazandığı hörməti ilə şəxsiyyət kimi tanınan Azərbaycanın Fəxri Övladı Heydər Əliyevdir! Mahmud Kəşgəri məşhur “Divani - Lügət-it- türk” əsərində qeyd edir ki, tanrı bu xalqı sevib, türk adlandırır. Və xalqını zülmətdən xilas etmək üçün müdrik övladı taleyinə yazıb. Bu Mustafa Kamal Atatürk və Heydər Əliyevdir! Dünyanı təlatümlü bir dənizə bənzətsək, qoynunda ləpələrin, tufanların, dalğaların təsirindən dağılmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalan bir gəminin – Azərbaycanın mükəmməl bir kapitana ehtiyacı var idi. Ölkənin çətin anında, xalqının xilasında, inkişafında çalışan, vuruşan Allahın bizə bəxş etdiyi möcüzəsi, Heydər Əliyevdir!

Azərbaycanın memarı sayılan müdrik, əvəzsiz siyasətçi, xilaskar, qeyrətli övlad, həm də xalqının mədəniyyətini, təhsilini qorumaqla vətəni qorumuşdur. Azərbaycanın tarixində böyük rol oynamış Heydər Əliyev, hər zaman digər sahələr kimi mədəniyyətimizin və təhsilimizin də inkişafına böyük önəm vermişdir. Onun dəyərli bir ifadəsi fikirlərimizi bir daha aydınlaşdırır: “Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək həmişə yaşayacaq, həmişə inkişaf edəcək.”

Bütün sahələrdə olduğu kimi təhsilin inkişafı sahəsində də mükəmməl biliyə, səriştəyə malik bu Şəxsiyyət, azərbaycançılığın ən mühüm komponenti olan ana dilinin inkişaf etdirilməsi üçün latın qrafikalı əlifbaya keçirilməsinə, 3 cildlik Azərbaycan dili dərslərinə Dövlət mükafatı verilməsinə də imza qoymaqla yeni bir tarixin özülünü qoymuşdur. Eyni zamanda “Elmin strateji inkişafı

və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında İslahatlar” adlı konsepsiyasında hazırlanmışdır. Dünya hadisələrindən istiqamət alan dəyərli Siyasətçimizin başqa bir sərəncamı ilə İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutu yaradılmışdır. Başqa bir sərəncamla xeyli sayda yaradılmış təhsil müəssisələri Azərbaycanın tərəqqisində böyük əhəmiyyət daşıyır.

H.Əliyev xalqına yüksək dəyər vermişdi. Bir xalqın inkişafında təhsilin və mədəniyyətin yüksəlişi o xalqın uğurudur, dünyada dayanıqlığıdır. Mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsinə 1993-2020-ci illər ərzində daha çox diqqət göstərilmişdi. Çoxsaylı və mühüm əhəmiyyətli işlər görülmüşdü. Milli özəllikləri nəzərə alan bir sıra qanunlar, “Mədəniyyət haqqında”, “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında”, “Turizm haqqında”, “Nəşriyyat işi haqqında”, “Muzeylər haqqında”, “Arxiv fondu haqqında”, “Memarlıq fəaliyyəti haqqında”, “Gənclər siyasəti haqqında” və sonda 21 qanun Milli Məclisdə qəbul edilmiş və Prezident tərəfindən təsdiq edilmişdi.

Bundan sonra dövlətimiz bir sıra konvensiyalara qoşulmuş, Avropa Şurasının Departamenti ilə yaxından əməkdaşlıq etmiş, Azərbaycan Dövləti “Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət siyasəti” “məruzəsi ilə Strasburqda təqdimat keçirmişdi. Dövlətimizin UNESCO ilə uğurlu əməkdaşlıq sayəsində Bakı şəhərində “İçərişəhər”, “Şirvanşahlar” və “Qız qalası” Ümumdünya İRS Mərkəzinin siyahısına daxil edilmişdir.

Prezidentin sərəncamı ilə fərdi pensiyalar, dövlət mükafatları, fəxri adlar, mədəniyyətimizin görkəmli şəxsiyyətlərinin yubileylərinin təntənəli qeyd edilməsi, festival, müsabiqə, konqres və konfransların keçirilməsi yeni dövrün, tarixi yaşamların təzahürü idi.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın görkəmli şəxslərini belə dəyərləndirmişdir. 1995-2003-ci illər arasında fəxri adlar və mükafatlar verilmişdir. Onları “İstiqlal” ordeni, “Şöhrət” ordeni, Əməkdar İncəsənət Xadimi fəxri adlarla ruhlandırırmışdır. Heydər Əliyev Azərbaycan bəstəkarlarının və musiqiçilərinin zəhmətini belə dəyərləndirmişdir. Bu həm də, Bəstəkarlar İttifaqının fəaliyyətinə verilən qiymət idi.

Həssas, səmimi qəlbə malik Heydər Əliyevin ədəbiyyata məhəbbəti də dəyərli siyasətinin ən önəmli tərkib hissəsidir. Həm sovet dövründə, həm də bu illərdə ən yüksək fəxri adların rəssamlara, bəstəkarlara, memarlara, yazıçı və şairlərə verilməsi ən böyük qayğının, hörmətin əlaməti idi. Bu diqqət ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki xadimlərimizin məşhurlaşmasına, daha geniş şöhrət qazanmasına, tanınmasına səbəb oldu. Ədəbiyyata bütöv bədii sistem kimi nəzər salan, bəşəri düşüncəyə malik bu şəxsiyyət klassik bədii irsimizin dünya şöhrəti qazanmasına nail olmaq üçün Nizaminin 840, Nəsiminin 600, M.F.Axundovun 170, H.Cavidin 100 illik yubileylərini keçirilməsi də onun uzaq görən siyasətinin bir parçasıdır.

Dünya şöhrətli ədəbi salnaməmiz olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyi, Azərbaycan ədəbiyyatının klassik zirvəsi sayılan M.Füzulinin 500 illiyi tədbirləri, milli istiqlal məfkurəsi işığında milli-mənəvi keçmişə, xalqın gələcəyinə inamın mədəniyyət üzrə zirvə məqamları və Heydər Əliyev epoxasının tarixi ifadəsidir.

Heydər Əliyev bütün sahələr kimi milli dəyərlərimizin bir sahəsi olan muzeylərimizi də diqqətdə saxlamış, onların maddi-texniki bazasını gücləndirmiş və bu sahəni genişləndirmişdir. Memorial-xatirə, mənzil, tarix-diyarşünaslıq muzeyləri də Azərbaycanın yaradıcısı, Ulu Öndərin yaratdığı mədəni abidələrdən biridir.

Heydər Əliyevin xidmətləri xalqımızın ürəyində daim yaşanan bir nur, sönməyən məşəldir. Bununla bərabər 10 may 2004-cü ildən etibarən unudulmaz şəxsiyyətin zəngin irsi “Heydər Əliyev irsi” Beynəlxalq Elektron Kitabxanasının əsasında yaradılmışdır. Hələ uzun illər Heydər Əliyev fəaliyyətinin xarici-daxili siyasəti iqtisadiyyat, neft strategiyası, ordu quruculuğu, beynəlxalq terrorizmlə mübarizə, böyük siyasətə qayıdış və s. sahələri əhatə edən sahələr də hələ tədqiqat aparılacaqdır. Burada Vətən oğlu, mərd, Azərbaycan üçün canından keçməyə hər zaman hazır olan, dərin zəkali, müdrik, siyasi cəhətdən xalqımızın əvəzsiz oğlunun irsi üzərində araşdırmalar illərlə davam edəcəkdir, çünki bu irs xalqımızın, mən deyərdim ki, tarixi salnaməsidir.

Ədəbiyyat

1. Gənclər siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 9 aprel 2002-ci il // Gələcək gənclərindir. (2004). Bakı: Azərbaycan, s.410-416.

2. Forumdan foruma. (2003). Bakı: Azərbaycan, s.32-34.
3. "Heydər Əliyevin kəlamları". (2019). Bakı: Azərbaycan.

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN AYRILMAZ QOLU OLAN KİNO SƏNƏTİNİN İNKİŞAFINDA ÜMUMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Kamran Qasimov

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin
Kinoşünaslıq və ekran dramaturgiyası kafedrasının müəllimi

Summary

Although Azerbaijani culture and art began to be enriched progressive ideas in the late 1960s, the censorship of the time remained an "iron curtain" over all fields. Although Azerbaijani Soviet cinema tried to search for a new type of man in the 60s, the main condition was not to deviate from the framework of the ideological dictate of socialist realism. During the period when Heydar Aliyev was the head of Soviet Azerbaijan, attention to the film industry began to increase, preference was given to national actors in the films produced by the "Azerbaijanfilm" film studio, and the basis for the creation of historical screen works was created. This article is devoted to an analysis of the state of cinema of that period.

Key words: *Heydar Aliyev, cinema, In a southern city, socialist realism, Azerbaijanfilm.*

Резюме

Несмотря на то, что в конце 1960-х годов культура и искусство Азербайджана обогатились относительно прогрессивными идеями, цензура того времени все еще продолжала удерживать все сферы за "железным занавесом". Азербайджанское советское кино в 60-е годы хоть и находилось в поиске человека нового типа, однако главным требованием, диктуемым идеологией, было условие оставаться в рамках социалистического реализма. В тот период, когда Советским Азербайджаном руководил Гейдар Алиев, усилилось внимание к киноиндустрии, в процессе производства фильмов киностудии "Азербайджанфильм" начали преобладать национальные кадры, была создана почва для появления исторических экранных произведений. Анализ состояния кино того периода посвящена данная статья.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, кино, В южном городе, соцреализм, Азербайджанфильм.*

Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti 60-cı illərin sonlarında nisbətən azad, mütərəqqi düşüncəli ideyalarla zənginləşməyə başlasa da, dövrün senzurası bütün sahələr üzərində "dəmir pərdə" olaraq qalmaqda idi. Azərbaycan sovet kinosu 60-cı illərdə yeni insan tipini axtarmağa çalışsa da, ideoloji diktə sosialist realizminin çərçivələrindən kənara çıxılmaması başlıca şərt olaraq irəli sürürdü.

Heydər Əliyevin Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə kino sənayesinə diqqət artırılmağa, "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında istehsal edilən filmlərdə milli kadrlara üstünlük verilməyə başlandı, tarixi ekran əsərlərinin meydana gəlməsi üçün zəmin yarandı. Ötən əsrin 70-80-ci illərində "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında "Ulduzlar sönmür" (1971), "Nəsimi" (1974), "Dədə Qorqud" (1975), "Babək" (1979) və "Nizami" (1982) filmləri ekranlaşdırıldı.

1968-ci ildə kinorejissor Eldar Quliyevin Rüstəm İbrahimbəyovun ssenarisi əsasında çəkdiyi "Bir cənub şəhərində" filmi məhəlli qanunların hakim olduğu cəmiyyətin özünəməxsus qanunları və bu qanunlarla yaşayan insanların psixoloji vəziyyətindən bəhs edirdi. Filmin sonunda Muradın Tofiqi bıçaqlamaq cəhd etməsi məhəlli qanunların dünyəvi qanunlara qalib gəldiyindən xəbər verirdi. Ümumiyyətlə filmdə sovet hakimiyyətinin epos dili ilə tənqid edilməsi ideoloji nəzarət maşını ilə tam olaraq ziddiyyət təşkil edirdi. Bu səbəbdən "Bir cənub şəhərində" filmi SSRİ Dövlət Kinematografiya Komitəsinin qərarı ilə bir müddət rəflərdə saxlanıldı və ekranlara çıxışına qadağan qoyuldu. Məhz Heydər Əliyevin sayəsində "Bir cənub şəhərində" filmi sovet ekranına vəsiqə qazandı.

Kino haqqında fikirlərini dəqiq və məzmunlu fikirlə ifadə edən Heydər Əliyev, "Kino bizim xalqımızın salnaməsidir", - deyir və bu salnamənin tarixi köklərinə xüsusi diqqətlə yanaşırdı. Sovet dövründə Azərbaycan kinosunun tarixi 1916-cı ildə çəkilməmiş "Neft və milyonlar səltənətində" filmindən hesablanırdı. 1976-cı ildə Azərbaycan milli kinosunun 60 illiyi münasibətilə təntənəli mərasimin keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan kinematografçılarının müraciətinə müsbət münasibət bildirən Heydər Əliyev, 1998-ci ildə Azərbaycan kinosunun 1916-cı ildən deyil, 1898-ci ildən hesablanması ilə bağlı Sərəncam imzaladı. "1998-ci ilin may ayının 2-də Azərbaycan kinematogra-

finin 100 illiyinə və “Festivallar Festivalı”nın açılışına həsr olunmuş təntənəli gecədən sonra Azərbaycan Prezidenti cənab Heydər Əliyev mərasim iştirakçılarının qarşısında çıxış edərkən dedi: “Bu gün biz kəşf etdik. Bu həm Rüstəm İbrahimbəyov üçündür, həm də onun həmkarları üçün göstərdik ki, Azərbaycan 1898-ci ildən başlanır, onun yüz ili tamam olur...” (Kazımladə, 2007).

Azərbaycan kinosunun epik əsərlərindən olan “Babək” tarixi dramının istehsalı da Heydər Əliyevin adı ilə bağlı idi. Jurnalist Mehdi Mükərrəmoğlu bu barədə yazırdı: “Filmin çəkilişləri Naxçıvanda aparılırdı. Çəkilişlər üzüm yığımı vaxtına təsadüf etdiyindən kütləvi səhnələrə yerli əhali də cəlb olunurdu. Bunun üçün isə Naxçıvan rəhbərliyinin yardımı vacib idi. Ancaq rəhbərlik üzüm yığımı ilə əlaqədar camaatı tam səfərbər edə bilmirdi. Belə bir məqamda Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Heydər Əliyev işə qarışır. O, Naxçıvan rəhbərliyinə tapşırıq verir ki, “Babək” filmi üçün lazım olan bütün şərait yaradılsın, hətta “eybi yox, Naxçıvan bu il üzümü az yığsa da olar” deməyi də unutmur...” (Mükərrəmoğlu, 2019).

Ədəbiyyat

1. Kazımladə, A. (2007). “Heydər Əliyev və kinematoqraf”, Bakı, səh.21;
2. Mükərrəmoğlu. (2019, 16 avqust). “Babək filmi 40 ildir dünyanı dolaşır”, Xalq qəzeti, səh.8.

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN QAYĞIKEŞİ – HEYDƏR ƏLİYEV

Aynurə Məmmədova

AMEA- nın Z. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun
Şərqşünaslıq elminin tarixi və nəzəriyyəsi şöbəsinin elmi işçisi

Summary

The work done by Heydar Aliyev in the development of Azerbaijani culture during the years of his rule is a special period in the cultural history of our country. Very effective **measures** were implemented during the reign of the great leader, who always focused on the promotion of Azerbaijani culture. In this sense, the days of Azerbaijani culture held in foreign countries paved the way for the development of intercultural dialogue. During his leadership of Azerbaijan, the celebration of the anniversary of the epic "Kitabi-Dada Gorgud", luminaries such as Nasimi and Fuzuli, the construction of the mausoleums of Molla Panah Vagif, Huseyn Javid, the erection of statues of I. Nasimi, N. Narimanov, J. Jabbarli, the creation of a memorial complex of martyrs, literature and the opening of home museums of cultural figures was a significant event. All this was a manifestation of the unprecedented rise of the national culture of the Azerbaijani people.

Key words: Azerbaijan, people, development, culture, modern.

Резюме

Работа, проделанная Гейдаром Алиевым в развитии азербайджанской культуры в годы его правления, является особым периодом в культурной истории нашей страны. В период его руководства Азербайджаном состоялось празднование годовщины эпоса «Китаби-Деда Горгуд», таких светил, как Насими и Физули, строительство мавзолеев Моллы Панаха Вагифа, Гусейна Джавида, возведение памятников И. Насими, Н. Нариманова, Дж.Джаббарлы, создание мемориального комплекса шейхов, литература и открытие домашних музеев деятелей культуры стало знаменательным событием. Все это было проявлением небывалого подъема национальной культуры азербайджанского народа.

Ключевые слова: Азербайджан, народ, развитие, культура, современность.

Azərbaycan xalqının istiqlal fikri və ən dəyərli mənəvi sərvətləri ilk növbədə ədəbiyyatda və onun mədəniyyətində qorunub saxlanmış və inkişaf etdirilmişdir. Təbiidir ki, yer üzündəki bütün xalqların özünəməxsus mədəniyyəti var və mədəniyyəti olmayan xalq yoxdur. Tarix sübut edib ki, yüksək mədəniyyətə malik olan xalq müasir aləmin çağırışlarına uyğun hərəkət etməyə və tərəqqi, inkişaf yolunda inamla addımlamağa qadirdir. Ona görə də mədəniyyətin təbliği, inkişaf etdirilməsi, qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi çox vacibdir. Əslində mədəniyyət və incəsənət eləcə də ədəbiyyat təbii şəkildə inkişaf edən sahələrdir. Bu inkişaf bütün yaradıcılıq sahələri təmsilçilərinin azad özünüifadəsi ilə reallaşa bilər. XX əsrin ikinci yarısında sovet rejiminin, məlum ideologiyanın möhkəm bərqərar olduğu respublikada bu cür meyllərin ortaya çıxıb reallaşması, əslində, müşkül hətta qeyri-mümkün idi. Amma Heydər Əliyev kimi dahi bir şəxsiyyətin-xalqı,

onun etnik-mədəni sistemi ilə bütöv şəkildə qəbul edib və fəaliyyəti ərzində diqqətdə saxlayan görkəmli dövlət xadiminin səriştəsi və millət sevgisi sayəsində ölçüyəgəlməz işlər görülməyə başlandı. (Azərbaycan qəzeti, 2005). Heydər Əliyev məhz mədəniyyətin inkişafına xüsusi qayğı göstərən, onu zənginləşdirən, ölkədə və dünyada tanıdan rəhbər idi. Heydər Əliyev mədəniyyəti xalqın böyük sərvəti hesab edirdi. 1993-cü ildə xalqın təkidi ilə yenidən siyasi rəhbərliyə gələn Ulu Öndər həyata keçirdiyi dövlət quruculuğu ilə bərabər mədəni-mənəvi və milli-tarixi yaddaşın bərpası işini də reallaşırdı. Onun qaydışı ilə Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında yeni bir dövrün əsası qoyuldu. Mədəniyyətimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz beynəlxalq aləmdə tanındı. Heydər Əliyev deyirdi; “Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərin ən yüksəyi, ən böyüyü məhz mədəniyyətdir”. Mədəniyyətşünaslar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinin yeni bir dövrünün əsasını qoyub.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bir müddət mədəniyyətimiz böyük çətinliklər qarşısında qalsa da, Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən qaydışı Azərbaycan mədəniyyətinin də tərəqqisinə yeni təkan verdi. Mədəniyyətimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, Heydər Əliyev qayğısından bəhrələnməsin. Öncə sənət adamlarına xüsusi qayğı göstərilməyə başlandı. Bağlanmış teatrlar, kitabxanalar, muzeylər, mədəniyyət ocaqları yenidən öz qapılarını tamaşaçıların üzünə açdı. Ədəbiyyata məhəbbət Heydər Əliyev siyasətinin ən dəyərli tərkib hissələrindən biri idi. Hələ sovet dönməsində S.Rüstəm, R.Rza, M.İbrahimov, S.Rəhimov kimi yazıçılara, Q.Qarayev, Niyazi, F. Əmirov kimi bəstəkarlara o zaman SSRİ-də ən yüksək adların verilməsi Heydər Əliyevin böyük xidməti, onun Azərbaycanın görkəmli sənətkarlarına yüksək qayğısı idi. Bəşəri düşüncəyə malik olan bu şəxsiyyət istiqlal dövründə də Azərbaycan yazıçılarının əməyini yüksək qiymətləndirərək İ.Əfəndiyev, B. Vahabzadə, X. Rza, M.Araz, M.Dilbazi, Elçin, Şıxlı, Anar, Qabil kimi yazıçı və şairləri ölkənin ən yüksək mükafatları ilə təltif etdi. Onun təşəbbüsü ilə həmin illərdə dahi Nizaminin 840, Nəsiminin 600, M.F.Axundovun 170, filosof şairi H. Cavidin 100 illik yubileyləri keçirilmişdir. “Kitabi Dədə Qorqud-un 1300 illiyi, M.Füzulinin 500-illiyi ilə bağlı milli istiqlal məfkurəsi işığında keçirilən möhtəşəm tədbirlər, H. Əliyev epoxasının mədəniyyət üzrə zirvə məqamları Azərbaycan Prezidentinin milli-mənəvi keçmişə məhəbbət və ehtiramının, xalqın gələcəyinə inamının tarixi ifadəsidir. Həmin illərdə Üzeyir Hacıbəylinin, C.Cabbarlının ev muzeylərinin, N.Nərimanovun, Bülbülün xatirə muzeylərinin, Natavanın abidəsinin, Molla Pənah Vəqifin Şuşada məqbərəsinin inşası və bu kimi mühüm qərarlara imza atan H.Əliyev bu işlərin uğurla başa çatdırılmasına bilavasitə rəhbərlik etmişdir. Onun rəhbərliyi dövründə mədəniyyət sahəsində 20-dən çox qanun qəbul edildi. “Mədəniyyət haqqında”(1996), “Tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” (1998), “Kitabxana işi haqqında”(1998), “Kinomatoqrafiya haqqında”(1998), “Memarlıq fəaliyyəti haqqında “(1998), “Nəşriyyat işi haqqında”(2000), “Muzeylər haqqında”(2000) və s. Qanunlar bu sahənin kompleks inkişafı üçün böyük rol oynadı.1982-ci ildə Tarix-Diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilir. Azərbaycanın qədim tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və bərpasına yeni nəfəs verilir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi H.Əliyevin dəstəyi və təşəbbüsü ilə mədəniyyətimizin ölkəmizlə yanaşı, beynəlxalq aləmdə tanınması istiqamətində bir sıra addımlar atılmışdır. Mədəni irsimizin, görkəmli ədiblərin, mədəniyyət xadimlərin yubileylərinin xarici ölkələrdə, nüfuzlu təşkilatlarda qeyd olunması bu sahəyə göstərilən diqqət və qayğıdan xəbər verirdi. Bu baxımdan ölkəmizin dünyanın ən böyük mədəniyyət təşkilatı olan UNESCO ilə əməkdaşlığı xüsusi önəm kəsb edir. 2000-ci illərdə İçərişəhərin Qız Qalası və Şirvanşahlar Saray Kompleksi ilə birlikdə Dünya İrs Siyahısına daxil edilməsi həm də Azərbaycanın Beynəlxalq aləmdə artan nüfuzunun təsdiqi idi.

Bir əsrdən artıq yaşı olan milli kinomuzun mənəvi inkişafında, azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə olunmasında Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə “Nəsimi”, “Nizami”, “Dədə Qorqud”, “Qaçaq Nəbi”, “İstintaq” kimi milli ruhlu filmlər çəkildi. 70-ci illərdən başlayaraq Bakıda ümumittifaq kinofestifallarının, televiziya filimləri festivallarının keçirilməsi ənənəsi qoyuldu. Dövlət Film Fondunun yaradılması haqqında sərəncam qəbul olundu. Bununla yanaşı musiqi sənətinin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan Heydər Əliyevin əmri ilə 24 bəstəkar və musiqişünasa “Şöhrət” ordeni təltif edildi. O, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin böyük yaradıcıları olan dünya şöhrətli Üzeyr Hacıbəyli, Qara Qarayev, Arif Məlikov, məşhur müğənnilər Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova, Zeynəb Xanlarova və başqalarının sənətinə yüksək qiymət verərək, onların fəaliyyətinin beynəlxalq arenaya

çatdırılması üçün böyük işlər görmüşdür. (Abdullayev, 2008) Onların əməyinə verdiyi yüksək qiymət sahəsində ölkəmizin yüzlərlə sənətçisi xalq artisti, xalq yazıçısı, xalq rəssamı, xalq şairi, əməkdar incəsənət xadimi, əməkdar artist, əməkdar rəssam, əməkdar mədəniyyət işçisi kimi müxtəlif adlara layiq görülmüşdür. Çünki, Heydər Əliyev sözün əsl mənasında, mədəniyyətlə nəfəs alır, həyatını musiqidən, sənətdən kənarda hiss edə bilmirdi. Onun mədəniyyətlə bağlı baxışlarından bu sahənin insanları üçün Ulu Öndərin bu fikirləri böyük əhəmiyyət kəsb edir: “Mədəniyyət və incəsənət hələ kiçik yaşlarımdan qəlbimdə xüsusi yer tutur. Bəlkə də gənclik illərində arzum rəssam olmaq, yaxud teatra getmək idi, ancaq qismət başqa cür oldu. Ona görə də hamısı qəlbədən gəlir.” (Azərbaycan qəzeti, 2009).

Heydər Əliyev azərbaycançılığın ən mühüm komponenti olan ana dilimizin inkişaf etdirilməsi sahəsində də mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir. Onun fikrincə ana dili azərbaycançılığın təməl prinsipi idi, O, deyirdi: “Xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək, dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur.” Ümummilli liderin “Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan-dili gününün təsis edilməsi haqqında” 2001-ci il 9 avqust tarixli Fərmanı Azərbaycan dilinə, onun inkişafına dövlət qayğısının ən bariz nümunəsidir. Onun siyasi iradəsi və prinsipliliyi nəticəsində respublikamız həmin tarixdən etibarən tam şəkildə yeni əlifbaya-latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçdi.

Ümummilli liderimiz zəngin mədəni irsimizin qorunmasını vacib hesab edərək deyirdi: “Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyət, yüksək mənəviyyatı olan ölkəmizin həm dünəninə, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır”. Bəli mədəniyyətimizə bu mövqedən yanaşan Ulu Öndərin sayəsində Azərbaycan mədəniyyəti: musiqi, kino və teatr, rəssamlıq, xalq sənətkarlığı, kitabxana, muzey və s. sahələri dünya şöhrəti qazanmışdır. O, xalqın mənəviyyatını zənginləşdirən, onu bütün dünyada tanıdan milli mədəniyyətimizin hərtərəfli inkişafını, yüksəlişini daim izləmiş, ona ən ümdə vəzifəsi kimi baxmışdır. Çünki, yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək, həmişə yaşayacaq və həmişə inkişaf edəcəkdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin yürütdüyü siyasi-mədəni xəttin layiqli davamçısı prezident İlham Əliyevin inamla və sədaqətlə həyata keçirtməkdə olduğu mədəniyyət siyasətinin uğurlu nəticələri və perspektivləri artıq göz qabağındadır. Belə ki, onun rəhbərliyi ilə şanlı Azərbaycan Ordusunun Vətən müharibəsində əldə etdiyi tarixi Qələbə ilə tək-cə zəbt olunmuş torpaqlarımız deyil, eləcə də mədəniyyətimiz işğaldan azad edilmiş oldu. Azərbaycanın mədəniyyət beşiyi olan qədim Şuşa şəhərinin azad edilməsi və möhtərəm dövlət başçımız tərəfindən ölkənin mədəniyyət paytaxtı elan olunması isə xalqın bütün milli-mədəni irsinin yenilənməsinə, möhtəşəm oyanışına səbəb oldu. Bu gün Azərbaycanın incəsənəti və mədəniyyəti öz intibahının ən yüksək mərhələsini yaşamaqdadır. Bütün bu işlər Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına, onun milli çərçivədən çıxaraq dünya mədəniyyəti nümunələrinə çevrilməsinə və bəşəri mahiyyət kəsb etməsinə xidmət edir. Bəli, Azərbaycanın zəngin və təkrarolunmaz mədəniyyəti bizim qürur mənbəyimizdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, A.Ə. (2008). Heydər Əliyev və Azərbaycan musiqi mədəniyyəti//Musiqi mədəniyyəti jurnalı.№ 1-2, Bakı, 17 s.
2. Azərbaycan qəzeti. 2019.
3. Heydər Əliyev və mədəniyyət. (2008). II cild 1997-1998. Nurlar nəşriyyatı. Bakı, 520 s.

HEYDƏR ƏLİYEVİN NATİQLİK MƏHARƏTİ VƏ NİTQ MƏDƏNİYYƏTİNİN KULTUROLOJİ ASPEKTLƏRİ

Fatima Məmmədova

Kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ADMİU-nun ədəbiyyat və dillər kafedrasının dosenti

Summary

The article is devoted to the role and significance of Heydar Aliyev in supporting the Azerbaijani language, this treasury of our memory, which supports the spirit of our people and preserves its national and moral existence. An outstanding speaker of our native language, statesman Heydar Aliyev, as the President of Azerbaijan, speaking from high tribunes, glorified the culture of our speech and the beauty of our literary language. The political views of the President of Azerbaijan on the protection of our language were reflected in the decrees of June 18, 2001 “On improving the use of the state language” and August 9, 2001 “On the establishment of the day of the Azerbaijani alphabet and the Azerbaijani language”, and in the law of September 30, 2002 “On the state language in the Republic of Azerbaijan.” From both a political and cultural point of view, Heydar Aliyev, thanks to his memorable speech, became famous as a master of words and a great personality.

Key words: *Heydar Aliyev, mother tongue, culture of speech, history of cultural thought of Azerbaijan, practice of orator.*

Резюме

Статья посвящена роли и значению Гейдара Алиева в поддержке азербайджанского языка, этой сокровищнице нашей памяти, которая поддерживает дух нашего народа и хранит его национально-нравственное бытие. Выдающийся носитель нашего родного языка, государственный деятель Гейдар Алиев, как Президент Азербайджана, выступая с высоких трибун, прославил культуру нашей речи и красоту нашего литературного языка. Политические взгляды Президента Азербайджана о защите нашего языка нашли свое отражение в декретах 18 июня 2001 года «О совершенствовании применения государственного языка» и 09 августа 2001 года «Об учреждении дня Азербайджанского алфавита и Азербайджанского языка», и в законе 30 сентября 2002 года «О государственном языке в Азербайджанской Республике». И с политической, и с культурологической точки зрения Гейдар Алиев благодаря своей запоминающейся речи прославился как мастер слова и великая личность.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, родная речь, культура речи, история Азербайджанской культурологической мысли, практика ораторства*

Dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsi kimi milli həmrəyliyin təcəssümü olaraq ana dilimizin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlməsi ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindən biridir. Onun Azərbaycan dilinin qorunması, inkişafı ilə əlaqədar imzaladığı bir çox sənədlər gələcəyimizə ünvanlanmışdır. 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyamızda Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət dili kimi təsbiti dövlətçilik tariximizin qızıl səhifəsi hesab olunur desək, yanılmırıq.

Heydər Əliyevin 2001-ci ilin 18 iyununda “Dövlət dilinin təkmilləşdirilməsi haqqında” imzaladığı fərman, həmin fərmana əsasən həmin ilin 1 avqustundan latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçid və hər il avqust ayının 1-də “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili” gününün qeyd olunması onun dövlət səviyyəsində dilə göstərdiyi siyasi qayğının bariz nümunəsidir. Ulu Öndərin vəfatından sonra prezident İlham Əliyevin 2013-cü il 9 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair “Dövlət Proqramı”nda dilimizin inkişafı və təmizliyinin qorunması, təbliği və tətbiqinə dövlət qayğısı öz əksini tapmışdır. Bu möhtəşəm proqramda elektron və internet resurslarının, elektron və interaktiv dərsliklərin, internet portalının yaradılması kimi vacib məsələlər diqqəti xüsusi cəlb edir. Həmçinin, milli terminoloji informasiya sisteminin və Azərbaycan dilində antiplagiat sisteminin və digər müasir texnologiyaların yaradılması və inkişaf etdirilməsi həmin proqramda nəzərdə tutulan ən vacib məsələlərdəndir. Məhz bu Proqram və dil barədə imzaladığı digər sərəncamlar Heydər Əliyevin dil siyasətinin möhkəm əllərdə olduğunun əsaslı sübutudur.

Heydər Əliyevin yeni ilin, yeni əsrin və yeni minilliyin astanasında Azərbaycan xalqına müraciəti çox qiymətli tarixi sənəddir. “Biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyəti olan

ölkəmizin həm dünəninə, həm bugününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır”-deyərkən Ulu Öndərimiz nə qədər də haqlı idi.

Dövrümüz çox zəngin məlumatlar dövrüdür. Ana dilimiz xalq olaraq çoxəsrlik adət-ənənələrimizin, inanclarımızın, həyata baxışımızın, intellektual səviyyəimizin özünəməxsus göstəricisidir. Hazırda cəmiyyətdə baş verən proseslər dillər arasında əlaqəni gücləndirir, insanların bir-birini anlama bacarığını sürətləndirir. Mədəniyyətlərarası münasibətlər fərqli mədəniyyətlərə və dünyagörüşünə sahib olan topluların milli dəyərlərinə təsir edən kulturoloji dəyərlər məcmusu kimi anlaşılır. Müasir dünya bütövlükdə fon bilikləri ilə zəngindir. Bizim dilimiz də aktual, dinamik dəyişikliklərə məruz qalan etnokulturoloji, etnomentaal biliklər sistemini özündə əks etdirir. Nitq mədəniyyətinin inkişafı, əsasən, dilin ekstralinqvistik faktorları ilə bağlı olur. Müasir dövrdə mədəni integrasiyanı sürətləndirən elmi-texniki tərəqqi qloballaşmaqda olan dünyanın sosial-mədəni inkişafı, təfəkkür mədəniyyətinin yüksəlməsi və s. cəhətlərlə ehtiva olunur. Sürətli və zəngin informasiya mədəniyyəti, texnogen mədəniyyət bəzi hallarda dilin insanların hiss və həyəcanından daha çox quru informasiya daşıyıcısı olacağı barədə narahatlıq yaradır. Lakin bütün proseslərin gedişatı və müşahidələr göstərir ki, nitq mədəniyyətinin inkişafında texnogen tərəqqinin, akademik kommunikasiyanın xüsusi rolu vardır.

Bəlağətli nitq həmişə bəyənilmiş, sevilmiş, bir çox hallarda əlçatmaz olmuşdur. Kamil nitq mədəniyyətinə yiyələnmək üçün dilin normalarını mükəmməl bilmək, semantik çalarları duymaq, düzgün tələffüz texnikasına yiyələnmək, səs tembrindən, intonasiyadan, məntiqi ardıcılıqdan, ekspressivlikdən məharətlə istifadə etmək tələb olunur. Azərbaycanda tarixən yüksək nətiqlik bacarıqlarına malik, parlaq nitqi olan şəxsiyyətlər yetişmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev isə öz şəxsi nümunəsi ilə müasir dünyanın ən mükəmməl nətiqlərindən biri kimi diqqəti cəlb edir.

Heydər Əliyevin nətiqlik məharəti barədə bir çox alimlər: Nizami Cəfərov, Nizami Xudiyev, Afad Qurbanov, Nağdalı Zamanov, Nizami Kərimbəyli və başqaları diqqətləyi əsərlər yazmışlar. Heydər Əliyevin maraqlı, düşündürücü nitqi, ritorik qanunlardan istifadə bacarığı, qeyri-verbal vasitələrdən yerli-yerində istifadə etməsi, kamil nətiqlik məharəti hər kəsə nəsib ola bilməz, lakin ondan öyrənmək, bəhrələnmək mümkündür və arzuolunandır.

Müasir Azərbaycan mədəniyyətində nətiqliyin ən yüksək zirvəsi Heydər Əliyevə məxsusdur. O, istər siyasi, istər ictimai məzmunlu nitqlərində sözünün kəsərini, ən incə, ən ali mətləblərini həm ölkə daxilində, həm də ölkə hədudlarından kənarda auditoriyaya məharətlə ötürə bilmişdir. Öz nitqinə sanki ürəyinin bir parçasını əlavə edərək, fəvqəladə yaddaşına istinadən etdiyi çıxışlar onu dinləyənlərin ürəyində, xatirələrində silinməz iz buraxmışdır. Azərbaycan dilini sevmək, qorumaq və təbliğ etmək, onun tətbiqi məsələlərini gerçəkləşdirmək barədə öz arzularını belə ifadə edirdi: “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Mən keçmişdə də demişəm və bu gün də deyirəm, şəxsən arzum ondan ibarətdir ki, hər bir azərbaycanlı çoxlu dil bilsin. Ancaq birinci növbədə öz ana dilini yaxşı bilsin. Bizim çox gözəl, cazibədar dilimiz var. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir”.

Azərbaycan mədəniyyətinin zəkası, şərəfi olan Heydər Əliyevin müdrik çıxışları, yaddaqalan söz və ifadələri, bəlağətli nitqi onu hamının nümunə götürə biləcəyi söz sərrafı, böyük şəxsiyyət kimi tanıtmışdır. Heydər Əliyev həm siyasi, həm də kulturoloji baxımdan Azərbaycan milli ənənələrindən bəhrələnərək öz çıxışlarında ədəbi dilimizin bütün gözəlliklərini dinləyicilərinə ötürmüş, əsl azərbaycanlı kimi öz dilinə vurğunluğunu göstərmişdir: “...İndi isə, şübhəsiz, bizdə təhsilin tam hissəsi Azərbaycan dilində gedir. Ancaq bir də var ki, dilin incəliklərini bilirsən, Azərbaycan dilində yüksək səviyyədə söz deyə bilirsən, fikrini ifadə edə bilirsən, nitq edə bilirsən. Bu, hələ bizdə çatışmayan bir cəhətdir”.

AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİNDƏ MƏNƏVİ MƏDƏNİYYƏT LEKSİKASININ TƏDQIQI HAQQINDA

Samirə Məmmədova

Bakı Slavyan Universitetinin Türkologiya kafedrasının baş müəllimi

Summary

In the thesis, the history of the study of the dictionary of spiritual culture in Azerbaijani linguistics is discussed. The place and boundaries of the spiritual culture dictionary in the works of Azerbaijani linguists are explained. In scientific studies, it has been mentioned that this layer of the language's vocabulary is named with different terms and that these terms can fully reflect the spiritual culture dictionary.

Key words: *culture lexicon, tradition, ethnographic lexicon, people terminological lexicon*

Резюме

В статье рассматривается история изучения лексики духовной культуры в азербайджанском языкознании. Определение места и границ лексики духовной культуры описано в работах азербайджанских лингвистов. В научных работах затрагивается вопрос о том, чтобы этот слой лексики языка называть разными терминами, и чтобы эти термины могли в полной мере отражать лексику духовной культуры.

Ключевые слова: *лексика культуры, традиция, этнографическая лексика, народ. терминологическая лексика*

Avrasiya coğrafiyasında yer alan Anadolu-Rumeli, Azərbaycan, türkmən, özbək, qaraqalpaq, uyğur, tatar, başkırd, çuvaş, saha (yakut), tuva, karaim, qaquaz, qaraçay-balkar, qumuq, noqay, altay, salar, xakas tarixi etnik-millî kimlikləri ümumtürk mədəniyyəti kontekstinin əsas komponentləridir. Bu mədəniyyətin qavramlar xəritəsini isə dünyadakı türk xalqlarının ənənəvi və yeni dinləri, inancları, adət-ənənələri, həyat tərzləri, davranış şəkilləri və s. təşkil edir (Musayev, 2012).

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin böyük bir qismini təşkil edən mənəvi mədəniyyət leksikasının öyrənilməsi xalqın mədəniyyətinin, onun adət-ənənə, mərasimlərinin izahına xidmət edir. “Xalqımızın etnoqrafiyası qədim olsa da, Azərbaycanda etnoqrafik məlumatlar elmi şəkildə, əsasən XIX əsrdən toplanmağa və bu elm sahəsinin sistemli öyrənilməsinə yalnız son dövrlərdə başlanmışdır. Azərbaycan xalqının maddi və mənəvi mədəniyyət, məişəti ilə əlaqədar tarixi və müasir planda yazılmış bir çox əsərlərin tarixi, etnoqrafik, demoqrafik, fəlsəfi-sosioloji, sənətşünaslıq araşdırmaları kimi əhəmiyyəti böyükdür”. Mənəvi-mədəniyyət leksikası etnoqrafik (H.Həvilov, Q.Cavadov, E.Aslanov, R.Babayev, M.Hacıyev, F.Xəlilova, H.Quliyev, R.Əfəndiyev), folklorşünaslıq (A.Nəbiyev, P.Əfəndiyev, T.Fərzəliyev, M.Həkimov, V.Vəliyev), dialektoloji (M.Şirəliyev, E.Əzizov, A.Vəliyev, Ş.Məmmədov, A.Məcədova və başqaları) baxımından tədqiq olunmuşdur. Mənəvi-mədəniyyət leksikasının sərhədləri geniş bir leksik qatı əhatə etdiyi üçün bununla bağlı müxtəlif fikirlər yaranmışdır. Tədqiqatçılar bu leksik qatdan “etnoqrafik leksika”, “maddi və mənəviyyat leksikası”, “xalq terminoloji leksikası”, “etnomədəniyyət leksikası”, “peşə-sənət leksikası” adları altında bəhs etmişlər.

Azərbaycan dilçisi S.Cəfərov Azərbaycan dilinin leksikasını dörd başlıq altında qruplaşdırmışdır: dialekt leksikası; peşə-sənət leksikası; terminoloji leksika; jarqon leksikası və arqotizmlər (Cəfərov, 1982). Alim mənəvi mədəniyyət leksikasına xüsusi qrup ayırmamış, onlardan tarixizm və arxaizm başlığı altında bəhs etmişdir. A.Qurbanov isə mənəvi mədəniyyət leksikasını tarixizmlər və dialektizmlər bölməsində qruplaşdırmışdır (Qurbanov, 1985). İ.Məmmədov mənəvi-mədəniyyət leksikası adı altında, əsasən, oyun adları, mərasimlə bağlı (toy, yas, sünnət mərasiminə dair sözlər), mifoloji, dini leksika, xalq təbabətinə aid leksikanı, habelə xalqın adət-ənənəsi, təfəkkür və mənəviyyatını, etiqad, inam və tapınışlarını özündə yaşadan terminləri tədqiqata cəlb etmişdir. (Məmmədov, 2008). Ə.Cavadov qeyd edir ki, mənəvi mədəniyyət anlayışı çoxsahəlidir. “Buraya mifologiya, adətlər, folklor, etika, estetika, şəxs adlarını da daxil edirlər ki, bu da hər bir xalqın mədəni-tarixi inkişafını əhatə edir” (Cəfərov, 1982). İ.Kazımov türk dillərinin leksik qatının müqayisəli təhlilini aparan zaman mənəvi mədəniyyət leksikasını həm etnoqrafik, həm də dialekt-areal leksika bölməsində tədqiqata cəlb etmişdir (Kazımov, 2010). Etnoqrafik leksikanın öyrənilməsi xalqın mədəniyyətinin, onun adət-ənənələrinin, müəyyən mərasimlərinin izahına xidmət edir. Etnik mədəniyyəti ifadə edən sözlərin - leksikanın tədqiqi hər bir xalqın mənəvi və maddi mədəniyyət tərzinin, məişətinin, həyat tərzinin, etnogenezinin, etnik tarixinin, eləcə də ədəbi dilinin tarixinin daha qədim dövrlərinin öyrənilməsində

misilsiz faktlar verir. İ.Kazımov dilin leksik layının ümumişlək, məişət, maddi-mədəniyyət, etnoqrafik, qohumluq, təsərrüfat, terminoloji, alınma, dialekt-areal, kulinariya, professional və s. məzmununa malik leksikadan ibarət olduğunu qeyd edir (Kazımov, 2010). “Bu tipli leksik vahidlər içərisində xalqımızın qədim mənəvi dünyasını, miflək və dini görüşlərini, müxtəlif mərasim və adət-ənənələrini özündə əks etdirən və günümüzədək yaşayan “mənəvi mədəniyyət leksikası” adlandırılan tematik qrup da müəyyən yer tutur. Belə sözlər dilin elə spesifik milli qatını təşkil edir ki, onun köməyi ilə xalqın mədəniyyət aləmini açmaq olur” (Süleymanov, 1999). Türk dillərinin etnoqrafik leksikası, o cümlədən də mənəvi mədəniyyət leksikasının həm linqvistik, həm də etnoqrafik cəhətdən tədqiqi ilə bağlı Azərbaycanda bir sıra dissertasiyalar, monoqrafiyalar, məqalələr yazılmışdır. Ə.M.Cavadov “Türk dilindəki “adaqlı” və “düyün” sözləri haqqında” (Cavadov, 1988), “Toy mərasimləri” (2004), Ş.M. Süleymanov “Azərbaycan dilinin mənəvi mədəniyyət leksikasına dair” (1999), İ.Məmmədov “Azərbaycan dilinin etnoqrafik leksikası” (2008), M. Paşayeva “Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr” (2008), G. Yoloğlu “Mövsüm mərasimləri” (2009) və s. Yazılmış həm etnoqrafik, həm dialektoloji, həm də dilçiliklə bağlı əsərlərdə mənəvi mədəniyyət leksikasının yuxarıda saydığımız müxtəlif sahələri müəyyən tematik qruplar başlığı altında geniş şəkildə izah edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan etnoqrafiyası. (2007). III cildə, II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 384 s.
2. Cavadov, Ə. (1988). Türk dilindəki “Adaqlı” və “düyün” sözləri haqqında // Azərbaycan SSR. EA Xəbərləri. Ser. “Ədəbiyyat, dil və incəsənət”, № 1, s. 43-45
3. Cəfərov, S. (1982). Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı, Maarif, 215 s.
4. Kazımov, İ. (2010). Müasir türk dillərinin müqayisəli leksikası. II cild. Bakı, s.399
5. Qurbanov, A. (1985). Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, Maarif, 406 s.
6. Məmmədov, İ.O. (2009). Azərbaycan dilinin etnoqrafik leksikası. Bakı, Elm və Təhsil, 217 s.
7. Musayev, M.M. (2012). Türkoloji dilçilik. Bakı, s.454
8. Süleymanov, Ş.M. (1999). Azərbaycan dilinin mənəvi mədəniyyət leksikasına dair. Azərbaycan dili müasir mərhələdə. Gənc dilçilərin III respublika konfransının materialları. Bakı: Elm, s. 88

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MƏDƏNİYYƏTİN İNKİŞAFI

Könül Nəsibova

ADPU-nun Məktəbəqədər təhsil kafedrasının müəllimi

Summary

Everyone is well aware that culture plays an exceptional role in communication and mutual understanding of peoples, regardless of religious and national affiliation, that it unites people. And this is one of the important factors in our today's complex world. We Azerbaijanis are proud of our culture and ancient history. Art, literature, music, art school, historical and architectural monuments of Azerbaijan have been symbols of humanism, beauty and spiritual values for centuries. These values are eternal. How eternal in the memory of people are the names of those who, bit by bit, collected and preserved the cultural heritage of the people. For Azerbaijanis, such a person was Heydar Aliyev. It was he who played a decisive role in the formation of the ideology of Azerbaijanism.

Key words: Heydar Aliyev, culture of Azerbaijan, art, development, architecture.

Резюме

Всем хорошо известно, что культура играет исключительную роль в общении и взаимопонимании народов, независимо от религиозной и национальной принадлежности, что она объединяет людей. А это является одним из важных факторов в нашем сегодняшнем сложном мире. Мы, азербайджанцы, гордимся своей культурой и древней историей. Искусство, литература, музыка, художественная школа, исторические и архитектурные памятники Азербайджана на протяжении веков были символами гуманизма, красоты и духовных ценностей. Эти ценности вечны. Как вечны в памяти людей имена тех, кто по крупинкам собирал и сохранял культурное наследие народа. Для азербайджанцев таким человеком был Гейдар Алиев. Именно он сыграл решающую роль в формировании идеологии азербайджанства.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, культура Азербайджана, искусство, развитие, архитектура.

Hər bir xalqın milli mövcudluğun və mənəvi dünyasının əsas atributlarından biri mədəniyyətdir. Azərbaycan mədəniyyəti ölkənin tarixi, dini inancıları, xalq adət-ənənələri və dəyərləri ilə sıx

bağlıdır və bizə dünyagörüşünün zənginliyi, təfəkkürünün incəliyi və yerli əhalinin geniş, səxavətli, qonaqpərvər ruhu haqqında təsəvvür yaradır. Azərbaycan xalqı özünəməxsus mədəniyyət yaratmışdır: folklor, ədəbiyyat, təsviri incəsənət, musiqi və s.

Görkəmli dövlət xadimi, Ümummilli liderimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Azərbaycan mədəniyyətinin qorunub saxlanmasında, inkişaf etdirilməsində və dünya miqyasında şöhrət tapmasında əvəzolunmaz rolu var. Mədəniyyətimizin hər sahəsinin (kino, teatr, musiqi, rəssamlıq və s.) inkişafı Heydər Əliyevin diqqət və qayğısının nəticəsində mümkün olmuşdur. Böyük şəxsiyyət mədəniyyətimizi yaradan, onu inkişaf etdirən insanların əməyini həmişə çox yüksək qiymətləndirir və onlara daim qayğı göstərirdi.

Azərbaycan mədəniyyəti siyasətinin əsasını ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində dahi lider Heydər Əliyev qoymuşdur. Onun müasir Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin inkişafına verdiyi töhfələr çox böyükdür. Ümummilli lider Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə Bakıda Respublika Sarayı, konsert və şərgi zalları, opera studiyası, xoreografiya məktəbi tikilmiş, Opera və Balet Teatrının binaları yenidən qurulmuş, ən qədim Musiqili Komediya Teatrı yenidən qurulmuşdur. Dahi liderin rəhbərlik etdiyi illərdə Azərbaycanın bir çox mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə abidələr ucaldılıb. Ulu Öndərimiz Azərbaycan xalqının milli musiqi irsinin qorunub saxlanmasında böyük rolu var, xüsusilə də muğamın, Bildiyimiz kimi muğam UNESCO-nun təşəbbüsü ilə bəşəriyyətin mədəni irsi siyahısına daxil edilmişdir. Ümummilli lider daima vurğulayırdı ki, insanın həyatı musiqi ilə işıqlanır, o, bərəkətli yağışın yağdığı quru torpaq kimi canlanır. Heydər Əliyevin Azərbaycan musiqisinin populyarlaşdırılması istiqamətində gördüyü böyük işlər sayəsində milli musiqimiz, təkcə keçmiş Sovet İttifaqında deyil, onun hüdudlarından kənarda da tanınmışdır.

Heydər Əliyev mədəniyyətin digər sahələri ilə yanaşı, teatr sənətinin inkişafına da diqqət yetirirdi. Ümummilli lider tamaşaların premyeralarında iştirak edib, premyera sonrasına səhnə arxasında aktyorlarla görüşüb, onların fəaliyyəti ilə maraqlanırdı. Ulu Öndərimiz xalq rəqs sənətinə də çox sevirdi. Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycan xalq rəqsləri dünyanın aparıcı teatrlarının səhnələrində nümayiş etdirilməyə layiqdir. Məhz Heydər Əliyevin dahi şəxsiyyətinin təşəbbüsü ilə 1970-ci ildə yaradılmış Dövlət Rəqs Ansambli dünya qastrol səfərini həyata keçirmişdi.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri əsl arif idi, mütaliəni çox sevirdi, bu fakt həm də onun milli ədəbiyyata marağını göstərirdi. Ümummilli Lider gənclik illərində rəssam və ya memar olmaq arzusunda idi və hətta bir dəfə Heydər Əliyevin uşaqlıqda kim olmaq istədiyini soruşduqda o, gözlənilmədən memar cavabını vermişdi. Lakin müharibə ona bunu etməyə mane oldu, amma buna baxmayaraq, o, rəsmləri yaxşı bilirdi və Azərbaycanın memarlığına xüsusi diqqət yetirirdi. Ümummilli lider bütün həyatı boyu memarlığa məhəbbət bəsləmişdir. O, qədim memarlığın əzəmətini müasir şəhər tendensiyaları ilə birləşdirməyə bacarırdı. Heydər Əliyev təkid edirdi ki, memarlıqda milli forma və elementlərdən istifadə olunmalıdır. Müstəqillik illərində memarlıq və şəhərsalmanı fəaliyyətinin mühüm sahələrindən biri kimi seçmişdir, şəhərlərimizin bərpasına, yenidən qurulmasına, baş planlarına, yeni memarlıq işlərinə başlanılmışdır. Heydər Əliyev hər zaman memarlıq aləmində baş verənlərdən xəbərdar olmağa çalışırdı.

Obrazlı desək, Heydər Əliyev müasir müstəqil Azərbaycanın əsasını qoyduğuna görə memar oldu. Ümummilli lider öz nümunəsi ilə necə vətəndaş olmaq, necə Vətənə xidmət etmək lazım olduğunu nümayiş etdi. Müasir Azərbaycanda artıq qəbul edilmiş Azərbaycan mədəniyyətinin müxtəlif sahələrinin (teatr, kino, musiqi, memarlıq və ya ədəbiyyat) inkişafına yönəlmiş dövlət proqramları onların tərəqqisi üçün yeni stimul yaratmışdır. Bütün bunlar dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin dahi Heydər Əliyevin ideyalarından ilhamlanaraq həyata keçirdiyi siyasətin real nəticəsidir.

Ədəbiyyat

1. Hüseynova, İ. (2004). Heydər Əliyevin irsi - əbədi milli sərvətimiz, böyük təcrübə məktəbidir//«H. Əliyev ümummilli lider». Bakı.

2. Hüseynova, İ. (2005). Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində Heydər Əliyev irsi//«H. Əliyev irsi və Azərbaycan dövlətçiliyi». Материалы конференции на тему «Наследие Гейдара Алиева и Азербайджанской государственности». Bakı.

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİNİN MUSIQIDƏ TƏRƏNNÜMÜ

Mehparə Rzayeva

Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının
aparıcı elmi işçisi, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosenti

Summary

The presented theses provide information about works dedicated to the glorification of the brilliant personality of Heydar Aliyev in the works of Azerbaijani composers. The image of Heydar Aliyev was embodied in most genres of music - symphonic, chamber and instrumental. choir, songs and romances. During his leadership of the country, Heydar Aliyev paid great attention and care to the protection of our art and national moral values. The rich political activity of National Leader Heydar Aliyev was closely connected with the musical culture and art of Azerbaijan. From the works of our composers, the VIII symphony “Time has chosen him” by Dzhevdet Gadzhieva, the VIII symphony “Eternity” by Arif Malikov, the symphonic poem “The Path of Life” by Vasif Adigezalov, the cantata “Azerbaijan”, “Return” and “Memory” by Tofik Bakikhanov. symphonic poems, Firangiz Alizade’s work “Dedication” for chamber orchestra, symphonic epic “Genius of the Century” by Rufat Ramazanov, “Azerbaijan” by Muslim Magomayev, “My Independent Homeland” by Nariman Mamedov, etc.

Key words: Heydar Aliyev, composer creativity, musical image, art, personality.

Резюме

В представленных тезисах дается информация о произведениях, посвященных воспеванию гениальной личности Гейдара Алиева в творчестве азербайджанских композиторов. Образ Гейдара Алиева воплотился в большинстве жанров музыки – симфонической, камерно-инструментальной. хор, песни и романсы. Гейдар Алиев в период своего руководства страной уделял большое внимание и заботу защите нашего искусства и национальных нравственных ценностей. Богатая политическая деятельность Общенационального лидера Гейдара Алиева была тесно связана с музыкальной культурой и искусством Азербайджана. Из произведений наших композиторов VIII-я симфония «Время избрало его» Джевдет Гаджиева, VIII-я симфония «Вечность» Арифа Маликова, симфоническая поэма «Путь жизни» Васи́фа Адыгезалова, кантата «Азербайджан», «Возвращение» и «Память» Тофика Бакиханова. симфонические поэмы., произведение Фирангиз Ализаде «Посвящение» для камерного оркестра, симфонический эпос «Гений века» Руфата Рамазанова, «Азербайджан» Муслима Магомаева, «Моя независимая родина» Наримана Мамедова и др.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, композиторское творчество, музыкальный образ, искусство, личность.

Azərbaycan demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət qurucusu Ümummilli lider Heydər Əliyev bütün həyat və fəaliyyətini xalqımızın hərtərəfli inkişafına, müstəqil dövlətimizin möhkəmlənməsinə, milli mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına həsr etmişdir.

Xalqını, millətini sevən Heydər Əliyevin zəngin siyasi fəaliyyəti xalqımızın və dövlətimizin hərtərəfli inkişafına, müstəqil dövlətimizin möhkəmlənməsinə, milli mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına həsr edilmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin siyasi fəaliyyəti Azərbaycan musiqi mədəniyyəti və incəsənəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Milli musiqi irsimizin qorunub saxlanması, inkişafı və dünya müstəvisinə integrasiyası, müasir dünyada tanınması zəminində göstərdiyi qayğı xalqımızın mədəniyyətinə əvəzsiz tarixi tövhələr bəxş etmişdir. Heydər Əliyev ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrlərdə incəsənətimizin bütün sahələrində məqsədyönlü qərarlar imzalamış və beynəlmiləl miqyaslı tədbirlərin keçirilməsinə nail olmuşdur. Ulu Öndərin musiqimizə, folklor və bəstəkar yaradıcılığına olan sevgi və qayğısı da danılmazdır. Xüsusilə vurğulamalıyıq ki, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev hər zaman öz çıxışlarında gənc və orta nəsil bəstəkarların yaradıcılıq fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirməyi vacib sayırdı. O, həmişə bəstəkarlarımıza öz yaradıcılıqlarında milli köklərə bağlı olmalarını, milli xüsusiyyətlərin dünya musiqisi ilə vəhdəti məsələsinə xüsusi diqqət yetirmələrini tövsiyə edirdi.

Əlbəttə, bu tövsiyələr gənc və orta nəsil bəstəkarlarımız üçün hər zaman çox önəmli, faydalı və dəyərlidir, eyni zamanda bütün dövrlər üçün səciyyəvidir. Mədəniyyət və incəsənət xadimlərimiz, o cümlədən bəstəkarlarımız da Heydər Əliyevin şəxsiyyəti və ruhu qarşısındakı mənəvi borclarını yerinə yetirərək Ulu Öndərin dühasını əbədiləşdirmişlər. Heydər Əliyevin xalqı və Vətəni qarşısındakı misilsiz xidmətləri Azərbaycan Dövlətçiliyinin tarixinin səhifələrinə əbədi həkk olunduğu kimi, incəsənətin, musiqinin dili ilə də özünün yüksək təcəssümünü tapmışdır. Heydər Əliyevə həsr olunan musiqi əsərləri zamanın bədii hökmü idi. Ulu Öndərə həsr olunmuş əsərləri müxtəlif istiqə-

mətlərdə şərh etmək olar: bioqrafik əsərlər; Heydər Əliyevin şəxsiyyətinin daxili təsviri olunan fəlsəfi əsərlər; Vətənə və böyük rəhbərə ithaf olunan əsərlər.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaratdığı belə əsərlərdən: Cövdət Hacıyevin “Onu zaman seçmişdir” VIII simfoniyası”, Arif Məlikovun “Əbədiyyət” VIII simfoniyası”, M.Rostropoviçin violonçel üçün “İthaf” pyesi, Ramiz Mustafayevin “Atamız Heydər”, Sərdar Fərəcovun “Böyük vətəndaş haqqında” odaları, Musa Mirzəyevin “Azadlığın baharı” kantatası, Vəlif Adıgözəlovun “Ömür yolu” simfonik poeması, “Azərbaycan” kantatası, Tofiq Bakıxanovun “Qayıdış” və “Xatirə” simfonik poemaları, Fəxrəngiz Əlizadənin kamera orkestri üçün “İthaf” əsəri, Fərhad Bədəlbəylinin “Elegiya” pyesi, Rəfət Ramazanovun “Əsrin dahisi” simfonik dastanı və bir çox digər əsərləri vurğulamaq mümkündür. Azərbaycan bəstəkarlarının Heydər Əliyevə həsr olunan əsərləri öz məzmununa, janr müxtəlifliyinə, yüksək professional bədii səviyyəsinə görə müasir musiqi xəzinəmizin dəyərli nümunələridir. Bu əsərlərdə Heydər Əliyevin mənalı həyat yolu, onun milli inkişaf, müstəqil dövlətçilik, sabitlik uğrunda mübarizəsi, vətənə və xalqa sönməz sevgisi, millətə məhəbbətlə döyünən qəlbi, möhtəşəm tarixi şəxsiyyət kimi obrazı musiqi-bədii ifadə vasitələri ilə canlandırılıb.

Heydər Əliyevə həsr olunmuş simfonik əsərlərdən görkəmli bəstəkarımız Cövdət Hacıyevin “Onu zaman seçmişdir” VIII sayılı simfoniyası dahi şəxsiyyətin müdrikliyini musiqi dili ilə təzahür etdirə bilən incəsənət incisidir. Əsərin musiqisində verilən qürur və əzəmət dahi şəxsiyyətin xalqın yaddaşında həkk olunan simasıdır.

Xüsusilə vurğulamaq istədiyimiz sənət incilərindən görkəmli bəstəkarımız Arif Məlikovun ümummilli lider Heydər Əliyevə həsr etdiyi “Əbədiyyət” adlı VIII simfoniyasıdır. Əsər Ulu Öndərin mənalı həyat yolunun “Əbədiyyət”in sonsuzluğunu öz musiqisində əks etdirir. «Əbədiyyət» simfoniyası Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin sənət zirvələrindən sayılır. Müasir dövrümüzün orta nəsil istedadlı bəstəkarlarından Rəfət Ramazanovun “Əsrin Dahisi” simfonik dastanı üzərində dayanmaq istədik. Əlbətdə, qeyd etdiyimiz kimi Ulu Öndərimizə həsr edilmiş əsərlər kifayət qədər çoxdur və onların hər biri musiqi tariximizdə iz qoymuşlar. Lakin Rəfət Ramazanovun eyni bir mövzuya bir çox bəstəkarların oxşar tərzdə yanaşdıqları halda, yanaşma tərz, musiqi duyumu tam fərqlidir. 2013-cü ildə qələmə aldığı “Əsrin dahisi” simfonik poeması müasir çağdaş musiqi tariximizdə Ulu Öndərimizin əziz xatirəsinin əbədləşdirilməsi üçün qələmə alınan maraqlı, fərdi dəsti-xəttə malik olan əsərlərdən biridir. “Əsrin dahisi” simfonik poeması Azərbaycan xalqının lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuşdur. Poemada Ulu Öndərimizin dərin psixoloji portretinin, xarakterinin açılması musiqi dilində bəstəkar tərəfindən orijinal şəkildə qələmə alınmışdır.

Əsərdə biz Ulu Öndərin 90-cı illərdə hakimiyyətə qayıdışı, yeni müasir Azərbaycan uğrunda mübarizəsini, daha sonra işıqlı gələcəyə olan inamını hiss edirik. Bütün bu dramatizmi, qarşıdurmanı bəstəkar musiqinin dinamik inkişafında, orkestrin möhtəşəm səslənməsi ilə əldə edə bilmişdir. Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında Heydər Əliyev şəxsiyyətinin dahi insan obrazının yaradılması iri həcmli əsərlərlə yanaşı gözəl mahnılarda da əbədləşdirilmişdir. Belə əsərlərdən: Müslüm Maqomayevin “Azərbaycan”, Nəriman Məmmədovun “Müstəqil vətənim”, “Sənsən xilaskarımız”, “Yeni Azərbaycan”, “Ellər oğlu”, Ramiz Mirişlinin “Məşəl kimi yanan ürək”, Eldar Mansurovun “Heydərnəmə”, İlham Abdullayevin “Heydər Ata”, “Həqiqət yolu”, “Cənab Prezident”, Sərdar Fərəcovun “Böyük vətəndaş haqqında Oda” və başqaları ilk ifadan xalqımız tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış və sevilmişdir.

Azərbaycan xalqının sevimli ümummilli lideri Heydər Əliyevin əziz xatirəsi təkcə ürəklərdə deyil, sənət əsərlərində, musiqidə əbədləşərək tarixin yaddaşında əsirlər boyu yaşayacaqdır. Onun ömür yolu hələ neçə-neçə sənət əsərlərinə qanad verəcək, neçə-neçə poeziya, rəsm, musiqi əsərlərində Heydər Əliyevin şəxsiyyəti canlanacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, A. (2008). Heydər Əliyev və Azərbaycan musiqi mədəniyyəti // “Musiqi dünyası” jurnalı, №1-2(35).
2. Heydər Əliyev və mədəniyyət. (2008). II cild. 1997-1998, Bakı.
3. <http://www.medeniyyet.az/page/news/13896/> Bəstəkar-ömrünün-əfsanəsi.html.
http://anl.az/el/emb/H.Aliyev/haq_qinda/_musiqi/X156.htm

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN İNKİŞAFI

Ofeliya Səmədova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

İqtisadiyyat kafedrasının dosenti, iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru,

Nazim Niftəliyev

İqtisadiyyat kafedrasının baş müəllimi

Summary

The National Leader of our people, Heydar Aliyev, has this wise saying: “In order to develop culture, it is necessary to preserve the national spirit.” The great leader, who was guided by this sound moral, ethical and aesthetic principle throughout his entire active career, always fought to protect the cultural values of his people. It was thanks to the deep attachment of a brilliant personality to national values that since 1969 our culture, in short, our national moral values, our roots, has returned to us.

Key words: culture, cultural values, art

Резюме

У Общенационального лидера нашего народа, Гейдара Алиева, есть такое мудрое изречение: «Чтобы развивать культуру, необходимо сохранить национальный дух». Великий вождь, который руководствовался этим здравым нравственно-этическим и эстетическим принципом на протяжении всей своей активной деятельности, всегда боролся за защиту культурных ценностей своего народа. Именно благодаря глубокой привязанности гениальной личности к национальным ценностям с 1969 года к нам вернулась наша культура, короче говоря, наши национальные нравственные ценности, наши корни.

Ключевые слова: культура, культурные ценности, искусство

Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti problemi çox geniş bir sahəni əhatə edir. Biz bu məqalədə həmin mövzunun ancaq bəzi cəhətlərindən bəhs etmək istəyirik. Ulu Öndər Heydər Əliyev daima mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, milli dəyərlərimizin inkişafı üçün böyük danılmaz xidmətlər göstərmişdir. Bu danılmaz bir həqiqətdir ki, onun hakimiyyəti illərində mədəniyyətimiz sürətlə inkişaf etdi, milli ruh özümüzə qayıtdı.

Bir həqiqəti bilirik ki, ümummilli liderimiz Heydər Əliyev respublikamıza rəhbərlik etdiyi illərdə Azərbaycan mədəniyyəti özünün intibah dövrünü yaşamağa başladı. Öncə bu dahi şəxsiyyət sənətə və sənətkara dərin hörmət və ehtiramla yanaşdı. Mədəniyyətimizin və incəsənətimizin tanınmış nümayəndələrinin xatirəsini əbədləşdirmək naminə xeyli faydalı işlər gördü. Paytaxt şəhərimizdə və respublikamızın ayrı-ayrı bölgələrində əzəmətli abidələr ucaldıldı. Nəsimi, Cəfər Cəbbarlı, Nəriman Nərimanov, Cəlil Məmmədquluzadə, Mehdi Hüseynzadə, Hüseyn Cavid... abidələri şəhərlərimizin ümumi görkəminə xüsusi cazibədarlıq gətirdi.

Məhz Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Üzeyir Hacıbəylinin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Hüseyn Cavidin, Cəfər Cəbbarlının, Niyazinin, Bülbülün, M.S.Ordubadinin, Əzim Əzimzadənin, Nəriman Nərimanovun, Cəmşid Naxçıvanskiyin və başqa mədəniyyət xadimlərinin ev muzeyləri açılmışdır. Bu xatirə ev muzeylərinə hər il minlərlə tələbə, məktəbli, müxtəlif peşə və sənət sahibləri gəlir. Milli mədəniyyətimizin inkişafında böyük xidmətləri olmuş bu insanların qaynar fəaliyyətləri ilə yaxından tanış olur və bu fədakar insanlarla fəxr edirlər.

Məlum bir həqiqətdir ki, ümummilli liderimiz hələ uşaqlıq illərində incəsənətə, teatr və musiqiyə, rəssamlığa həvəs göstərərək, məktəbdə oxuyarkən dram dərnəyində iştirak edib. Eyni zamanda memarlıq ixtisası üzrə ali məktəbdə oxuyubdur. H.Əliyevin Azərbaycan incəsənətinə böyük istəyi illər keçdikcə onun incəsənətin bütün sahələrində professional biliyə yiyələnməsinə təminat vermişdir. Tale elə gətirmişdir ki, onun parlaq memarlıq istedadı inşaat sahəsində deyil, Azərbaycanda milli dövlət quruculuğu sahəsində çiçəklənmişdir. O, xalqımızın nəcib arzu və əməllərinin timsalı olan möhtəşəm imarətin, müstəqil milli dövlətimizin memarı, yaradıcısı kimi tarixə adını əbədi yazdırmışdır (Əliyev, 2010).

Zəmanəmizin görkəmli dövlət xadimi kimi tanınan H.Əliyev mənalı ömrünü dövlətçiliyimizin möhkəmlənməsinə, mədəniyyətimizin və incəsənətimizin çiçəklənməsinə həsr etmişdir. Azərbaycan Milli Dram Teatrında, Opera və Balet Teatrında baxdığı tamaşalar haqqında biz onun dəfələrlə peşəkar sənətsünas səviyyəsində çıxışlarını televiziya izləmişik. O, Azərbaycan teatrının qayğıla-

rını daima nəzarətdə saxlamış, Milli Dram Teatrında “İblis”, “Natəvan”, “Mahnı dağlarda qaldı”, “Xəyyam”, “Şəhərin yay günləri”, “Hökmdar və qızı”, “Dəli yığıncağı” və başqa tamaşalara baxmış, həmin tamaşalara yüksək sənət bilicisi kimi qiymət vermişdir. Onun təqdimatı ilə Mehdi Məmmədov, İsmayıl Dağıstanlı, İsmayıl Osmanlı, Zeynəb Xanlarova, Fərhad Bədəlbəyli, Lütfiyar İmanov, Fidan Qasimova SSRİ Xalq artisti və Toğrul Nərimanbəyov SSRİ Xalq rəssamı fəxri adlarına layiq görülmüşlər.

Azərbaycan mədəniyyəti, incəsənəti həmişə Ulu Öndərimizin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bəstəkarlarımızın, memarlarımızın, rəssamlarımızın, şair və ədiblərimizin mənəvi inkişafı və tərəqqisi üçün Heydər Əliyev onlara həmişə böyük qayğı ilə yanaşmışdır. Heç təsadüfi deyildir ki, məhz onun yaxından qayğısı və fəaliyyəti sayəsində Süleyman Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, Niyazi, Rəşid Behbudov, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Tahir Salahov, Mikayıl Hüseynov, Mustafabəy Topçubaşov kimi şair və ədiblər, bəstəkarlar, elm xadimləri o dövrün ən böyük titulluna - Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşlər. Bu, unudulmayan və heç bir zaman yaddan çıxmayan tarixi xidmətdir. Milli-mənəvi dəyərlərə göstərilən diqqət və qayğının parlaq təzahürüdür.

1974-cü ildə Azərbaycanda dünyəvi teatrın yaradılmasının yüz illik təntənəsi sözün ən geniş mənasında milli sənət bayramına çevrildi. Moskvada keçirilən uzunmüddətli qastrol səfəri aydınlığı ilə sübut etdi ki, Azərbaycan teatri hansı mənəvi dəyərlərə malik bir sənət ocağıdır. Yeri gəlmişkən, fərəhlə bildirək ki, məhz Ulu Öndərimizin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda 30-dan çox yeni teatr açılmışdır. Elə bunun özü milli sənətə göstərilən diqqətin ən parlaq hadisəsi kimi qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan xalqı qarşısında Heydər Əliyevin heç bir zaman unudulmayacaq tarixi xidmətləri çoxdur. Dahi Azərbaycan dramaturqu və şairi Hüseyn Cavidin nəşinin uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirilməsi, doğma yurdu Naxçıvanda dəfn olunması, Naxçıvanda Cavid ev muzeyinin açılması, Cavidlər kompleksinin yaradılması, Bakıda əzəmətli heykəlinin ucaldılması mədəniyyətimizə, bir sözlə, milli mənəvi dəyərlərimizə, ulu şəxsiyyətlərə göstərilən diqqət və qayğının sonsuz təzahürüdür.

Bir əsrdən artıq yaşı olan milli kinomuzun mənəvi inkişafında, azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə olunmasında Ulu Öndərin xüsusi tarixi xidmətləri olmuşdur. Məhz onun göstərişi və təşəbbüsü ilə “Nəsimi”, “Nizami”, “Babək”, “Dədə Qorqud”, “Qaçaq Nəbi”, “Qatır Məmməd”, “İstintaq” kimi milli ruhlu, milli ideyalı filmlər çəkilmişdir. “İstintaq” bədii filminə o dövrün ən böyük mükafatı-SSRİ Dövlət mükafatı verilməsi də məhz Heydər Əliyev fenomeninin qiymətli məhsuludur. “Kino-muzun tarixi və bu sahədə əldə olunan nailiyyətlər bizim milli sərvətimizdir”, - deyən Ulu Öndərin müstəqillik dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq, kinoya, kino işçilərinə yüksək qayğısı onları yeni milli ruhlu, milli əqidəli filmlər yaratmağa ruhlandırırdı.

Məlum həqiqətdir ki, ilk dəfə yaxın Şərqdə opera, operetta yazmaq səadəti böyük bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəyliyə nəsib olmuşdur. Onun musiqi mədəniyyətimizin qızıl xəzinəsini təşkil edən “Leyli və Məcnun”, “Əsli və Kərəm”, “Koroğlu”, “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” və digər opera və operettaları həmişə müasirdir. Ulu Öndər Üzeyir Hacıbəylinin anadan olmasının 110 illik yubiley təntənəsində demişdir: *“Əgər nəzərə alsaq ki, əsrimizin əvvəllərində xalqımızın əksəriyyəti savadsız idi, kitab oxuya bilmirdi və kitablar da çox az idi, kino, televiziya və başqa vasitələr də yox idi, təsəvvür edin, Ü.Hacıbəyov öz operası vasitəsilə M.Füzulinin sözlərini, “Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun” operettaları vasitəsilə istədiyi fikri insanlara çatdırmaqla xalqımızın mənəvi və mədəni inkişafında nə qədər böyük xidmətlər göstərmişdir”*.

Bakıda, respublikamızın şəhərlərində Şəhidlər xiyabanlarının yaradılması, şəhidlərə abidələrin ucaldılması, burada vaxtaşırı abadlıq işlərinin davam etdirilməsi ənənəsi H.Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Biz onun respublikamızın bütün bölgələrində təşkil olunan rəsm sərgilərində, sənət adamlarının yubileylərində, heykəllərin açılışında sənətə və sənətkar əməyinə böyük qiymət verdiyinin şahidi olmuşuq (Şükürlü, 2022).

Ulu Öndərimiz H.Əliyev milli mədəniyyətimizin və incəsənətimizin bəşəri nailiyyətləri ilə həmişə fəxr etmişdir. Dəfələrlə böyük sənətkarların yubileylərində iştirak etmiş və onların böyük nailiyyətləri ilə fəxr etdiyini bildirmişdir. Böyük estetik zövqə malik olan Heydər Əliyev Azərbaycanın milli mədəniyyətini, musiqisini, mənəvi dəyərlərini çox sevirdi. Bəstəkar-müğənni Müslüm Maqomayevin böyük öndərə ithaf etdiyi “Azərbaycan” (sözləri Nəbi Xəzrinindir) mahnısını dinlə-

yəndən sonra böyük sevgi və həyəcanla demişdir: “Mən bu mahnını çox sevirəm, o məni həyəcanlandırır, çünki mahnıda deyilir ki, Azərbaycan həqiqətən həyatımın mənasıdır”.

Sağlam həqiqət budur ki, Heydər Əliyev bütün varlığı ilə, canı ilə, ruhu ilə, bütün mənəviyyəti ilə Azərbaycan torpağına, Azərbaycan mədəniyyətinə dərin tellərlə bağlı olan nurlu bir şəxsiyyət idi. Onun Azərbaycan xalqına, milli mənəvi dəyərlərə göstərdiyi diqqət və qayğı, sözün geniş mənasında fədakarlığı əsrlər boyu yaddan çıxmıyacaq. Çünki bu dahi şəxsiyyət Azərbaycan xalqını, Azərbaycan milli mənəviyyətini qışdan bahara çıxartdı. Budur tarixi xidmət, budur xalq qarşısında müqəddəs borc. İndi Azərbaycan mədəniyyəti, Azərbaycan incəsənəti bütün dünyada tanınır, sevilir, alqışlanır. Bu tarixi xidmət, bu tarixi nailiyyət məhz Ulu Öndərimizin adı və geniş fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Heydər Əliyev yolu həmişə nurlu və sabahlı bir yol olmuşdur. Bu yol bizləri, milli mədəniyyətimizi geniş üfüqlərə doğru aparır. Ötən illər ərzində nə qədər işlər görülmüş, nə qədər tarixi xidmətlər göstərilmiş, soykökümüz, milli mənliliyimiz, milli qan yaddaşımız, bir sözlə, mənəvi dəyərlərimiz özümüzə qayıtmışdır. Bu qayıdısa, bu uğura yalnız və yalnız Heydər Əliyev zəkası, Heydər Əliyev düşüncəsi, Heydər Əliyev fenomeni səbəbkar olmuşdur. Bu inkaredilməz və sağlam bir məntiqdir. Xüsusən də onun ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışı daha böyük nailiyyətlərin, mədəni yüksəlişin global inkişafına səbəb olmuşdur. Mədəniyyətimizin, incəsənətimizin inkişafı naminə imzaladığı fərman və sərəncamlar irəliyə doğru atılan böyük bir addım, nailiyyət kimi tarixə düşdü. Ayrı-ayrı sənətkarların, ustad söz sahiblərinin adlarının, xatirələrinin, mədəni abidələrimizin əbədləşməsi və yeni-yeni tikililərin yaranması bir daha aydınlığı ilə sübut etdi ki, Ulu Öndər nə qədər milli-mənəvi dəyərlərə malik nurlu bir şəxsiyyətdir. Məhəmməd Füzulinin 500, Nəsiminin 600, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubileylərinin beynəlxalq aləmdə təntənəli surətdə keçirilməsi məhz dahi şəxsiyyətin fədakar əməyi nəticəsində həyata vəsiqə almışdır. Səməd Vurğunun 90, Rəsul Rzanın 90, Üzeyir Hacıbəylinin 110, Cəlil Məmmədquluzadənin 125, Hüseyn Cavidin 100, 120, Cəfər Cəbbarlının 100 illik yubileylərinin və digər çağdaş yaradıcı şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi və adlarının əbədləşdirilməsi milli mədəniyyətimizə göstərilən diqqət və qayğının parlaq təzahürüdür. Heydər Əliyevin böyük tarixi xidmətlərindən biri də keçən əsrin 30-cu illərində repressiyaya uğramış latın qrafikasının bərpa edilməsindən ibarət olmuşdur. Bu unudulmayan və hər zaman yadda qalan tarixi bir xidmətdir, soykökə, milli qan yaddaşına, milli varlığa qayıdışdır.

O xalq böyükdür ki, cavanları yaşlılardan, yaşlıları cavanlardan öyrənirlər. H.Əliyev müdrik pedaqoq kimi gənclərə məsləhət bilirdi ki, *“Siz hələ gəncsiniz. Qarşınızda böyük yaradıcılıq yolu vardır. İstərdim ki, sizdən əvvəlki sənətkarlar – Lütfəli Abdullayev, Rəşid Behbudov, Leyla Bədirbəyli kimi öz üzərinizdə çalışsınız. Mən onları çox yaxından tanıyıram, onlarla dost idim. Onlar öz üzərində necə çalışırdılar, necə işləyirdilər, necə yeni nailiyyətlər əldə edirdilər, mən bunu sizə də tövsiyə edirəm”*.

Ulu Öndərimiz həmişə deyirdi ki, istedad xalqın milli sərvətidir. Ona qayğı göstərmək, inkişafına şərait yaratmaq bizim müqəddəs borcumuzdur. Xüsusən də yaradıcı gənclərə göstərdiyi diqqət və qayğı daha əhəmiyyətli olmuşdur. Bu qayğı Ulu Öndərin fəaliyyətində mühüm yer tuturdu. Belə ki, o, 1996-cı il iyunun 22-də ölkəmizdə gənc istedadların “Qızıl kitabı”, “Gənc istedadlar fondu”, “Azərbaycanda gənc istedadlara dövlət qayğısı” adlı sərəncamlar imzalamışdır. H.Əliyev uşaq və yeniyetmələrin, gənclərin yüksək estetik zövqə malik olmalarını, milli-mənəvi dəyərlərimizə yiyələnmələrini, milli kökə bağlı, vətənpərvər olmalarını müstəqillik dövrünün ən zəruri məsələsi kimi qiymətləndirirdi. Dahi şəxsiyyət gənclərə müraciətlə demişdi: *“Gənclərimiz milli ruhda, bizim milli mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyə olunmalıdırlar. Gənclərimiz bizim tariximizi yaxşı bilməlidirlər, dilimizi yaxşı bilməlidirlər, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidirlər. Hər bir gəncimiz vətənpərvər olmalıdır. Vətənpərvərlik böyük məfhumdur. Bu sadəcə olaraq orduda xidmət etmək deyil. Vətənə sadıq olmaq, Vətəni sevmək, torpağa bağlı olmaq – budur vətənpərvərlik”*.

Bu gün Heydər Əliyev yolu, strategiyası Azərbaycan Prezidenti Cənab İlham Əliyev tərəfindən şərəf və ləyaqətlə davam etdirilir. Heydər Əliyev ideyaları, Heydər Əliyev arzu və düşüncələri ölməzdir.

Böyük kəşflər və mənəvi sərvətlər yaratmış xalq fəxr edə bilər ki, bu kəşflər, mənəvi sərvətlər bəşəri xarakter daşıyır, illər keçdikcə dünyəviləşir. Heydər Əliyev böyük kəşflər, mənəvi sərvətlər yaratmış Azərbaycan xalqının böyük oğludur. *“Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam”*,- deyən

Heydər Əliyevin şəxsiyyəti, zəngin mənəvi dünyası, göstərdiyi tarixi xidmətlər gələcək nəsillərə böyük örnəkdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Ə. (2010). Milli mədəniyyətimiz Heydər Əliyev ideyalarından güc alır. Xalq qəzeti.
2. Şükürlü, T. (2022). Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. AMEA Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutu.

РАЗВИТИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ: ГЕЙДАР АЛИЕВ И УЗЕЙР ГАДЖИБЕЙЛИ

Нармина Байрамалибейли

Бакинская музыкальная академия им. У.Гаджибейли,
научно-исследовательская лаборатория, кандидат искусствоведения,
ведущий научный сотрудник

Xülasə

Bu məruzədə Azərbaycanın iki görkəmli nümayəndəsi – Heydər Əliyevin və Üzeyir Hacıbəylinin milli musiqi mədəniyyəti sahəsində istiqamətverici fəaliyyətinin məzmununa tarixi-müqayisəli baxışın tətbiqinə cəhd edilib. Onların xalqımızın müqəddəratını müəyyən etməsində, həyatı hadisələrində, bütövlükdə strategiyasında, miqyas fərqinə baxmayaraq, hər birinin öz fəaliyyət sahəsində çoxlu paralellər, oxşarlıqlar var. Müəllif bu şəxsiyyətlərin milli musiqi mədəniyyətində yönəldici rolunun ümumi və xüsusi cəhətlərini müqayisə etmək üçün yalnız bəzi ən mühüm, onun fikrinə görə səciyyəvi rəqurslarını qeyd edir.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Üzeyir Hacıbəyli, Azərbaycan musiqi mədəniyyəti, istiqamətverici fəaliyyət, tarixi ardıcılıq*

Summary

In this speech, an attempt is made to apply a historical and comparative view of the content of the guiding activities in the field of national musical culture of two great representatives of Azerbaijan - Heydar Aliyev and Uzeyir Hajibeyli. In their special predestination for our people, the vicissitudes of life, their strategy as a whole – everyone has many parallels and similarities in their field of activity, despite all the difference in its scale. The speaker highlighted only some of the most important, indicative, in his opinion, angles for comparing the common and special in the orienting role of these personalities in the national musical culture.

Key words: *Heydar Aliyev, Uzeyir Hajibeyli, Azerbaijani music culture, guiding activity, historical continuity.*

Масштаб деятельности Гейдара Алиева в отечественной истории и культуре настолько велик, всеобъемлющ, значителен, что время раскрывает все новые аспекты для осмысления осуществленного им в различных областях жизни современного азербайджанского социума, в разных планах и ракурсах. Один из целого ряда таких аспектов касается рассмотрения направляющей, стратегической роли Гейдара Алиева в развитии музыкальной культуры Азербайджана. Культура была лишь одной из многих составляющих огромной сферы деятельности, в которой проявился выдающийся стратегический талант Гейдара Алиева. Продуманность его культурной политики, ее видение в единстве прошлого, настоящего и проектировании будущего, в масштабности ее планирования - взгляде «сверху», исходящего из целостного понимания социо-культурных, политических и идеологических задач, определили успешность его ориентирующей роли в этой области.

В докладе предпринята попытка применения историко-сравнительного взгляда на содержание направляющей деятельности в области национальной музыкальной культуры двух великих представителей Азербайджана - Гейдара Алиева и Узеира Гаджибейли. В их особом предопределении, жизненных перипетиях, их стратегии в целом – у каждого в области своей деятельности, при всей разности в ее масштабах - много и параллелей, сходства. В докладе выделены лишь некоторые, наиболее важные, показательные, на взгляд автора, ракурсы для сравнения общего и особенного в ориентирующей роли этих личностей в отечественной музыкальной культуре:

1. *Новаторская и реформаторская сущность направляющей деятельности в этой области каждого.* Приводятся высказывания авторитетных исследователей.

2. *Общность мотивов и целей*, лежащая в основе их деятельности в целом и в частности культурной стратегии, базирующейся на патриотизме - безграничной любви к Азербайджану, родному народу, его культуре, традициям. И отсюда стремление сделать все возможное, а иногда, казалось, почти невозможное для процветания страны и нелегкая борьба в отстаивании своих высоких гуманитарных идей.

3. *Масштаб стратегического планирования*. Как уже говорилось, деятельность Гейдара Алиева охватывала огромную по масштабу сферу жизни азербайджанского общества в целом - политику, экономику, идеологию, культуру и, исходя из такого целостного взгляда на него, он ставил цели масштабного плана, где музыкальная культура была лишь одной из составляющих общей, всеохватной стратегической задачи. Узеир Гаджибейли же в своей направляющей деятельности охватил огромную сферу в культуре народа – музыкальное образование, композиторское творчество, музыкальный театр, музыкальную науку, исполнительство – народное, устно-традиционное и профессиональное.

4. *Пути реализации направляющей деятельности в области музыкальной культуры, отраженные в документах*. Каждый временной отрезок требует поиска своего варианта общей стратегии и, исходя из этого, обрисовывает конкретные практические (тактические) задачи.

Учитывая иную общественно-историческую обстановку первой половины XX века - времени жизни Уз. Гаджибейли – его идейные замыслы в области нашей музыкальной культуры очерчивались, постепенно, поэтапно, на протяжении почти всего названного периода и были изложены в конкретных документах - его многочисленных выступлениях и статьях. Предшествовало же этому формирование просветительских, идеологических взглядов композитора, раскрытых в его дореволюционных публицистических работах. И в дореволюционный, и в последующий период, как отмечает Э.Абасова, «публицистические и музыкально-творческие интересы Гаджибекова находились в одной идеологической сфере» (Абасова, 1978). С создания же оперы «Лейли и Меджнун» начинается уже этап практической реализации его музыкально-культурных идей, планов. При этом в каждой из областей музыкального творчества, в которых отмечается направляющая роль деятельности Гаджибейли, выделяются своего рода этапные документы, имеющие одновременно обобщающее и целеполагающее значение.

В направляющей и реформирующей деятельности Гейдара Алиева в отечественной культуре среди множества документов, - постановлений, распоряжений, указов, выступлений на различных юбилейных датах известных азербайджанских деятелей литературы, театра, изобразительного и музыкального искусства - выделяются и рассматриваются такие особо стратегически важные для национальной музыки как его доклад 1979 года на V съезде Союза композиторов Азербайджана «Высокий долг и призвание композитора», являющийся программным документом в названной области, а также принятый им 6 февраля 1998 года - закон Азербайджанской Республики «О культуре» № 430 – I Г из 51 пункта.

5. *Оценка Г.Алиевым деятельности У.Гаджибейли*. В связи с темой статьи отмечается высокая оценка национальным лидером исторического значения и роли Узеирбека в отечественной культуре. По его словам, «Узеир Гаджибеков был одной из выдающихся личностей нашего народа, которая обладала исключительным врожденным талантом, большой самоотверженностью, совершенным образованием, наукой, патриотизмом, осуществляла общественно-политическую деятельность, он был видной личностью, стоящей в авангарде мировых корифеев, представляющей Азербайджан» (выделено нами – Н.Б.) (Гейдар Алиев, 1995). Именно Г.Алиев, отдавая дань памяти великого композитора, способствовал изданию двух важных распоряжений: в 1975 году - о создании Мемориального дома-музея Уз.Гаджибейли, на открытии которого присутствовал, а в 1995 году - об учреждении в республике 18 сентября, в день рождения Узеирбека, «Дня национальной музыки».

6. *Проявление определенной исторической преемственности в направляющей деятельности Г.Алиева в национальной музыкальной культуре* как продолжение и дальнейшее развитие им на современном уровне стратегически ценного, намеченного в этой сфере

Уз.Гаджибеили. Можно говорить об идущей в XX веке от Уз.Гаджибеили, а затем поддержанной ведущими композиторами следующего поколения – прежде всего К.Караевым, а также Ф.Амировым, Дж.Гаджиевым, Ниязи и другими - своего рода «эстафете», непрерывности в передаче ключевой идеи, линии развития азербайджанской музыкальной культуры, направленной на ее процветание. При этом каждый этап этого развития, имея собственную специфику, своеобразие, вырос из предыдущего и прорисовывал насущные для данного времени задачи. Политика Г.Алиева в области отечественной музыкальной культуры связана с решением им на современном уровне целого комплекса не теряющих своей актуальности на протяжении всего XX века задач в различных аспектах: музыкально-культурной идеологии, организационном, международных связях и т.д.

Сегодня вектор развития национальной музыкальной культуры, заданный Г.Алиевым, продолжает Президент АР Ильхам Алиев.

ВКЛАД ГЕЙДАРА АЛИЕВА В КУЛЬТУРУ АЗЕРБАЙДЖАНА

**Гюльра Садыхова
Джамила Мансурова**
Бакинский славянский университет
ст. преподаватель

*Народ, обладающий высокой культурой, всегда будет идти
вперед, будет жить и развиваться. Культура обогащает
народы самым лучшим, что накопило человечество.*
(Гейдар Алиев)

Xülasə

Heydər Əliyev 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan Prezidenti vəzifəsində çalışmış görkəmli Azərbaycan siyasətçisi idi. O, Azərbaycan mədəniyyətinin formalaşmasında həlledici rol oynayıb. Dünyanın mədəni xalqları içərisində öz qədimliyi ilə seçilən Azərbaycan xalqı çox zəngin tarixə malikdir. Lakin sovet dövründə Azərbaycan mədəniyyətinin qorunub saxlanması və təbliğində xeyli geriləmə baş verdi. Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan incəsənətinin və mədəniyyətinin tanınması istiqamətində mühüm addımlar atılıb. O, Azərbaycan mədəniyyətini, incəsənətini və irsini təbliğ edən Heydər Əliyev Fondunu təsis edib. Əliyevin Azərbaycan musiqisinə verdiyi töhfələr də az deyil. O, Azərbaycan mədəniyyətində musiqi və rəqsin əhəmiyyətini dərk edərək, Azərbaycan musiqisinin və ənənəvi alətlərinin öyrənilməsi mərkəzinə çevrilən ölkənin Milli Konservatoriyasına mühüm dəstək verib. Azərbaycan dövləti mədəni irsin qorunub saxlanması istiqamətində daim çalışır.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Azərbaycan mədəniyyəti, Milli Konservatoriya, Heydər Əliyev Fondu, Azərbaycan xalqı*

Summary

Heydar Aliyev was a prominent Azerbaijani politician who served as President of Azerbaijan from 1993 to 2003. He played a decisive role in shaping the cultural landscape of Azerbaijan. Historically, Azerbaijan has a rich cultural heritage, rooted in antiquity. However, during the Soviet era, there was a significant decline in the preservation and promotion of Azerbaijani culture. Under the leadership of Aliyev, significant steps were taken to popularize the art and culture of Azerbaijan. He founded the Heydar Aliyev Foundation, which promotes Azerbaijani culture, art and heritage. Aliyev's contribution to Azerbaijani music was also significant. He recognized the importance of music and dance in Azerbaijani culture and gave significant support to the country's National Conservatory, which became a center for the study of Azerbaijani music and traditional instruments. Azerbaijan is constantly working to preserve cultural heritage.

Key words: *Heydar Aliyev, cultural heritage, National Conservatory, Heydar Aliyev Foundation, traditional instruments*

Гейдар Алиев был видным азербайджанским политиком, занимавшим пост президента Азербайджана с 1993 по 2003 год. За время своего пребывания в должности он сыграл решающую роль в формировании культурного ландшафта Азербайджана. В статье исследуется влияние Гейдара Алиева на развитие азербайджанской культуры и значение его усилий по популяризации и сохранению культурного наследия Азербайджана. Исторически Азербайджан имеет богатое культурное наследие, уходящее корнями в глубокую древность. Однако в советское время наблюдался значительный спад в сохранении и популяризации азербай-

джанской культуры. Гейдар Алиев, занимавший пост первого секретаря Коммунистической партии Азербайджана с 1969 по 1982 год, стал свидетелем влияния советской культурной политики на Азербайджан. После обретения независимости в 1991 году Алиев задался целью возродить и популяризировать азербайджанскую культуру.

Под руководством Алиева были предприняты значительные шаги по популяризации искусства и культуры Азербайджана. Он основал Фонд Гейдара Алиева, некоммерческую организацию, занимающуюся популяризацией азербайджанской культуры, искусства и наследия. Фонд реализовал различные проекты, в том числе реставрацию исторических памятников и зданий, поддержку музеев, популяризацию традиционного азербайджанского декоративно-прикладного искусства. Фонд Гейдара Алиева сыграл важную роль в спонсорстве многочисленных культурных мероприятий и фестивалей, таких как Международный джазовый фестиваль и Международный фестиваль мугама. Фонд также участвовал в издании книг и журналов об азербайджанской культуре и поддерживал создание культурных центров в различных частях мира.

Вклад Алиева в азербайджанскую музыку также был значителен. Он признал важность музыки и танца в азербайджанской культуре и оказал значительную поддержку Национальной консерватории страны, которая стала центром изучения азербайджанской музыки и традиционных инструментов. Усилия Алиева по продвижению азербайджанской музыки увенчались созданием в Баку Международного центра мугама, который служит центром изучения и исполнения азербайджанской музыки. Международный центр мугама внес значительный вклад в популяризацию азербайджанской музыки как внутри страны, так и за рубежом. В центре хранится обширная коллекция музыкальных инструментов, здесь регулярно проходят выступления и концерты самых выдающихся азербайджанских музыкантов.

Сохранение культурного наследия Азербайджана также было важным приоритетом для Гейдара Алиева. Он создал Государственный историко-архитектурный заповедник «Ичери Шехер», целью которого было защитить и сохранить историческую архитектуру Старого города Баку. Фонд Гейдара Алиева также спонсировал восстановление исторических зданий и памятников, в том числе Девичьей башни и Дворца Ширваншахов. В Азербайджане ведется постоянная работа по сохранению культурного наследия, и под эгидой Фонда Гейдара Алиева осуществляется многочисленные реставрационные проекты и инициативы. Фонд также занимался оцифровкой исторических рукописей, что сделало эти ценные документы доступными для более широкой аудитории.

Наследие Гейдара Алиева в продвижении и сохранении азербайджанской культуры остается важным аспектом самобытности страны. Его усилия по продвижению искусства, музыки и культурного наследия сыграли важную роль в возрождении и популяризации истории азербайджанской культуры. Фонд Гейдара Алиева и Международный центр мугама продолжают продвигать азербайджанскую культуру как внутри страны, так и за ее пределами, подчеркивая значение усилий Г.Алиева в формировании культурного ландшафта Азербайджана

РОЛЬ КУЛЬТУРНЫХ И НАУЧНЫХ СВЯЗЕЙ В УКРЕПЛЕНИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СТРАНАМИ В СВЕТЕ ИДЕЙ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Зенфира Рустамова

Бакинский славянский университет,

доктор филол. наук, профессор кафедры русского языка и методики его преподавания

Xülasə

“Mədəniyyət xalqları bəşəriyyətin topladığı ən yaxşı şeylərlə zənginləşdirir” deyən Heydər Əliyev ana dilini bil-məyə xüsusi diqqət yetirirdi. “Hər bir xalqı öz ana dili yaradır” deyən o, elm və təhsil işçilərinin fəaliyyəti sayəsində xalqın dilinin inkişaf edərək dünya mədəniyyəti səviyyəsinə yüksəldiyini vurğulamışdır. Ölkələr arasında dostluq əlaqələrinin inkişafında və möhkəmlənməsində əsas yer tutan məhz mədəni və elmi əlaqələrdir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, mədəniyyət, tələbə, inkişaf, maraq, Azərbaycan dili

Summary

Saying that "culture enriches peoples with the best that humanity has accumulated", Heydar Aliyev paid special attention to the knowledge of the native language. Considering that "every nation is created by its native language", he emphasized that thanks to the activities of workers in science and education, the language of the people develops and rises to the level of world culture. And it is cultural and scientific ties that are paramount in the development and strengthening of friendly relations between countries.

Key words: Heydar Aliyev, culture, student, development, interest, Azerbaijani language

Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев придавал важное значение развитию культуры как показателю национального своеобразия: «Многие особенности выделяют один народ среди других народов мира, приносят ему признание и уважение. Самая ценная, самая значимая из них – это культура». Говоря о том, что «культура обогащает народы самым лучшим, что накопило человечество». Гейдар Алиев обращал особое внимание на знание родного языка: «Родным языком создается каждый народ. Но только в результате деятельности переводов людей, деятелей науки и просвещения язык народа живет, развивается и поднимается на уровень мировой культуры». А культурные и научные связи «оказывают огромное влияние на укрепление дружеских отношений между странами». Именно на укрепление этих дружеских отношений направлена миссия преподавателей, командированных Бакинским славянским университетом в Московский государственный лингвистический университет для обучения российских студентов азербайджанскому языку. «Язык, – говорил Гейдар Алиев, – это целый мир, и духовные ценности народа, его национальное своеобразие живут и развиваются благодаря языку». Изучая азербайджанский язык, студенты Московского лингвистического университета не только знакомятся с духовными ценностями азербайджанского народа, но и раскрывают для себя его национальное своеобразие.

В 2020 году Московский государственный лингвистический университет отметил свой 90-летний юбилей. В этом старейшем российском вузе вот уже 14 лет функционирует Центр азербайджанского языка и культуры. Центр был создан на основе подписанного МГЛУ и БСУ Договора о сотрудничестве. На торжественном открытии Центра 15 апреля 2009 года присутствовал Чрезвычайный и Полномочный Посол Азербайджанской Республики в Российской Федерации Полад Бюльбюль оглы. Центр азербайджанского языка и культуры координирует свои мероприятия с Посольством Азербайджанской Республики в Российской Федерации, участвует в мероприятиях, проводимых Представительством Фонда Гейдара Алиева в Москве, азербайджанской молодежной организаций России (АМОР), Центром азербайджанско-русской культуры и солидарности и другими организациями, деятельность которых связана с популяризацией азербайджанского языка и культуры. Деятельность Центра проходит в трех направлениях: 1) учебно-методическом; 2) научно-исследовательском и 3) организационном и культурно-просветительском.

В МГЛУ азербайджанский язык изучается на переводческом факультете и отделении журналистики Института международных отношений и социально-политических наук МГЛУ. Однако к задачам Центра относится не только обучение студентов азербайджанскому языку, но и знакомство с историей, культурой и сегодняшним днем Азербайджана, организация стажировок в вузах и участия студентов МГЛУ в летних школах Азербайджана, разработка и совершенствование учебно-методической базы, расширение границ обучения азербайджанскому языку, организация и проведение круглых столов по актуальным вопросам взаимосвязей двух стран; встреч с представителями азербайджанской культуры. В работе со студентами широко используются современные образовательные технологии и инновационные методы обучения. В Центре имеется библиотека учебных и методических пособий; произведений азербайджанских классиков и современных писателей в переводе на русский язык; книги по истории, культуре и искусству азербайджанского народа, а также многочисленные документальные, публицистические и художественные фильмы.

За время работы Центра был составлен и издан ряд учебников и учебно-методических пособий по азербайджанскому языку. Так, в 2010 году авторским коллективом профессоров МГЛУ и БСУ (Мусаева Б. С.) был подготовлен и издан Учебно-методический комплекс по

азербайджанскому языку; в 2017 году профессор БСУ Мусаева Б. С. выпустила «Самоучитель по азербайджанскому языку». В 2020 году издательством Рема МГЛУ были выпущены учебно-методическое пособие «Практикум по переводу. Азербайджанский язык» (авторы – профессора БСУ Рустамова З. И. и Новрузов Р. М.) и учебное пособие «Практикум по культуре речевого общения. Азербайджанский язык» (автор – Рустамова З. И.). Эти издания адресованы студентам-россиянам и всем желающим изучить азербайджанский язык и культуру.

Со дня начала деятельности Центра состоялось уже семь выпусков студентов, изучавших азербайджанский язык как второй иностранный. Первым директором Центра и преподавателем азербайджанского языка была профессор БСУ Белла Сирадж гызы Мусаева (2009 - 2016), а с 2016 по 2021 год – профессор БСУ Зенфира Исмаил гызы Рустамова. За этот период при поддержке Представительства Фонда Гейдара Алиева в Москве студенты, изучавшие азербайджанский язык, имели возможность пройти языковую практику в Бакинском славянском университете. Эти студенты становятся также участниками международных школ и форумов. Так, в 2017 году в городе Алматы на VIII международной школе молодых переводчиков художественной литературы стран СНГ было представлено выступление на тему: «О некоторых трудностях перевода азербайджанских баяты на русский язык». В ноябре же 2017 года на прошедшем в Бишкеке Международном форуме «Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке» были представлены два доклада: «Перевод как диалог культур и его роль при изучении азербайджанского языка и «Использование фольклора страны изучаемого языка как приобщение к ее духовному наследию (на материале азербайджанского языка)».

В состоявшейся в апреле 2018 года (город Минск) IX Международной школе переводчиков художественной литературы стран СНГ «Актуальные проблемы перевода и переводоведения в поликультурном мире» была представлена презентация «О первых переводах на азербайджанский язык произведений русской литературы». На прошедшем в ноябре 2018 года очередном Международном форуме «Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке» прозвучало выступление на тему: «МГЛУ как платформа для межкультурной коммуникации».

В Центре регулярно проходят мероприятия, связанные как с государственными, так и национальными праздниками Азербайджанской Республики, в организации и проведении которых принимают активное участие студенты, обучающиеся азербайджанскому языку. В работе круглых столов, конференций, дискуссий, связанных с актуальными проблемами языка и культуры Азербайджана, принимают участие и ведущие специалисты МГЛУ. Так, 22 сентября 2016 года в Центре в рамках года мультикультурализма в Азербайджане был проведен круглый стол на тему «Толерантность как образ жизни азербайджанского народа и ее отражение в фольклоре». В работе круглого стола приняли участие Советник посольства Азербайджанской Республики в Российской Федерации В. Мамедов, руководитель Центра азербайджанской культуры при Представительстве Фонда Гейдара Алиева в Москве Н. Мустафаева, директора Центров языков и культур СНГ МГЛУ К. Шахатова (Казахстан), Ж. Хулхачиева (Кыргызстан), В. Куцулаб (Молдова), А. Овсянникова (Украина) и О. Саидджафоров (Таджикистан), профессора и доценты МГЛУ.

Приуроченное к Международному женскому дню 8 Марта, мероприятие «Видные женщины Азербайджана» было проведено 3 марта 2017 года. В мероприятии приняли участие как руководство МГЛУ, так и представители посольства Азербайджанской Республики в Российской Федерации, Представительства Фонда Гейдара Алиева в Москве, АМОР и Азербайджано-Российского центра культуры и солидарности.

В декабре же 2018 года в Центре был проведен круглый стол, посвященный Дню памяти Общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева. В работе круглого стола приняли участие ученики 8-10-х классов Муниципального бюджетного общеобразовательного учреждения Средней общеобразовательной школы № 31 города Мытищи. Школьники выступили с докладами и презентациями, посвященными памяти Гейдара Алиева.

В февраль 2019 года в Государственной Думе Российской Федерации был проведен круглый стол «Культурные мосты между Россией и Азербайджаном как основа для межкультурного диалога», на котором выступила директор Центра азербайджанского языка и культуры МГЛУ

профессор З.И. Рустамова с информацией об изучении азербайджанского языка в МГЛУ. Частыми и дорогими гостями в Центре бывали представители азербайджанской культуры.

В конце 2019 года силами Региональной национально-культурной автономии азербайджанцев московской области в городе Красногорске был организован и проведен День азербайджанской культуры. Непосредственное участие в мероприятии приняли студенты III и IV курсов переводческого факультета МГЛУ. На концерте прозвучали стихи Сергея Есенина на азербайджанском языке, стихи Омара Хайяма, рубайи Саади, газели Хафиза на персидском и русском языках.

В октябре 2020 года, несмотря на условия пандемии, в МГЛУ в смешанном формате был проведен круглый стол «"Всю душу выплещу в слова..." (Сергей Есенин в Азербайджане)», в организации которого приняли участие такие солидные организации как: Московский государственный лингвистический университет, Базовая организация по языкам и культурам стран-участников СНГ, кафедра языков и культур стран СНГ и ближнего зарубежья, Центр азербайджанского языка и культуры МГЛУ, Государственное бюджетное учреждение культуры города Москвы «Московский государственный музей С.А. Есенина». Мероприятие было приурочено к 125-летию со дня рождения русского поэта.

Следует подчеркнуть, что как сами занятия по азербайджанскому языку, так и мероприятия разных форматов, проводимые и в самом Центре азербайджанского языка и культуры МГЛУ, и в рамках самого университета, и за его пределами способствовали и будут способствовать дальнейшему развитию неподдельного интереса к культуре активно развивающейся Республики Азербайджан.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN QADININA VERDİYİ DƏYƏR HAQQINDA

Zeynəb Abasova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Summary

National leader Heydar Aliyev was an outstanding personality, an experienced politician and statesman. He had a deep love for his people, his nation, knew well the aspirations of the people, and showed foresight in every decision he made. Heydar Aliyev has always emphasized that Azerbaijani women at all stages of the development of the state use their strength to protect socio-political stability and peace in the country, and further strengthen national statehood. As a great politician and statesman, Heydar Aliyev considered the participation of Azerbaijani women in politics to be one of his priorities. He took important steps in the development of the women's movement. The definition of important principles of women's policy in our country, promotion to the state level, protection of women's rights, management, decision-making, increasing the participation of women in all spheres of public life are associated with the name of Heydar Aliyev.

Key words: *Heydar Aliyev, woman, politics, state, priority*

Резюме

Общенациональный лидер Гейдар Алиев был выдающейся личностью, опытным политиком и государственным деятелем. Он питал глубокую любовь к своему народу, своей нации, хорошо знал чаяния народа, в каждом своем решении проявлял дальновидность. Гейдар Алиев всегда подчеркивал, что азербайджанские женщины на всех этапах развития государства используют свои силы для защиты общественно-политической стабильности и мира в стране, дальнейшего укрепления национальной государственности. Как великий политик и государственный деятель Гейдар Алиев считал участие в политике азербайджанских женщин одним из приоритетных направлений. Он сделал важные шаги в развитии женского движения. Определение важных принципов женской политики в нашей стране, продвижение на государственный уровень, защита прав женщин, управление, принятие решений, повышение участия женщин во всех сферах общественной жизни связаны с именем Гейдара Алиева.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, женщина, политика, государство, приоритет*

Xalqımızın böyük oğlu, Ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyəti, təcrübəli siyasət adamı, dövlət xadimi idi. Bu fenomenal şəxsiyyət Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi ən görkəmli siması idi. Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində əbədi qalacaq və hər za-

man böyük hörmət və qürur hiss ilə anılacaqdır. Tarixə nəzər yetirdikdə, Azərbaycanın ən çətin – keçid dövrünün enişli-yoxuşlu yollarından çıxan, tənəzzüldən dirçəlişə çatdıran, xalqını hər sahədə yüksəklərə ucaldan məhz Heydər Əliyev olmuşdur. Heydər Əliyevin müdrikliyi, əzəməti, nail olduğu nəticələr qısa zaman kəsiyində uğurlara səbəb olmuşdur. Ulu Öndər Heydər Əliyev öz xalqına, millətinə dərin sevgi və sədaqət bəsləmiş, xalqın istəklərinə gözəl bələd olmuş, verdiyi hər bir qərarı uzaqgörənlik və gələcəyə hesablanmış addımlar atmışdır. Məhz bunun nəticəsidir ki, bu gün müstəqil Azərbaycan günü-gündən çiçəklənir və inkişaf edir.

Heydər Əliyev unikal bir şəxsiyyət idi. Azərbaycanın inkişafında hansı sahəyə diqqət yetirsək Ulu Öndərimizin imzası vardır. Bəli, Heydər Əliyev heç bir sahəni, diqqətdən kənar qoymamışdır. Böyük siyasətçi və dövlət xadimi olaraq Heydər Əliyev Azərbaycanda qadın siyasətini mühüm sahələrdən hesab edirdi. O, qadın hərəkətinin inkişafında mühüm addımlar atmış və bu hərəkətin inkişafına güclü stimül vermişdir. Ölkəmizdə qadın siyasətinin mühüm prinsiplərinin müəyyən edilməsi, dövlət səviyyəsinə qaldırılması, qadın hüquqlarının qorunması, təbliğ edilməsi, idarəetmə, qərar qəbulətmə, sosial və ictimai həyatın bütün sahələrində qadınların iştirakının artırılması Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ulu Öndərin qadınların hüquqlarının qorunması, müxtəlif sahələrdə qadınların xeyrinə mühüm addımların atılması və imzalanmış fərman və sərəncamlar tarixi səciyyə daşıyır. Heydər Əliyev hər zaman vurğulayırdı ki, dövlət quruculuğunun bütün mərhələlərində xüsusi xidmətləri olan Azərbaycan qadınları ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin və əmin-amanlığın qorunması, milli dövlətçiliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi üçün bu gün də var qüvvələrini sərf edirlər (Cəfərova, 2020).

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1969-cu il hakimiyyət illərinə nəzər salsaq Azərbaycanın müxtəlif əhəmiyyət kəsb edən dövlət strukturlarında fəal, güclü və məsuliyyətli qadınların fəaliyyət göstərdiyini müşahidə etmiş olarıq. Qadın bəşəriyyətin yarıdan çoxunu təşkil edən, sehrli, incə varlıqdır və Ulu Öndərimiz məhz Azərbaycan qadınına, anasına, bacısına dərin hörmət və ehtiram hissi ilə yanaşmışdır.

Heydər Əliyev ikinci dəfə 1993-cü ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra da Azərbaycan Respublikasında qadınların aktiv fəaliyyəti yenidən möhkəmləndi. Ölkəmizdə dövlət qadın siyasətinin əsas prinsiplərinin müəyyən edilməsi və dövlət səviyyəsinə qaldırılması Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olması danılmaz tarixi faktdır. “Cəmiyyətdə qadınların üzərinə daim çox böyük vəzifələr düşür, onların işi həmişə ağırdır. Ancaq onlar bu vəzifələri şərəflə yerinə yetirir və həmişə olduğu kimi indi də cəmiyyətdə aparıcı rol oynayır” (Rəsulbəyova, 2010). Ulu Öndərimizin söylədiyi hər bir kəlimə müdriklik salnaməsidir. Həqiqətdə Azərbaycan qadını fədakardır. İstər siyasi arenada, istər elmdə və təhsildə, istər də digər sahələrdə biz hər tərəfli inkişaf etmiş qadınları görə bilərik. Bu da dövlətin Azərbaycan qadınına göstərdiyi etimaddan, inamdan irəli gəlir.

Ulu Öndərin mənəvi dəstəyi ilə fəal qadın hərəkəti 1994-cü ildən dirçəlmişdir. Belə ki, 1994-cü ildə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin qadınlara göstərdiyi qayğı və etimada əsaslanaraq IV Ümumxalq Pekin qadınlar konfransına hazırlıqla əlaqədar milli komitə yaradılması haqqında Fərman imzalamışdır. Məhz bu Fərman Azərbaycan Respublikasında qadın cəmiyyətlərinin formalaşmasına, inkişafına və yaradıcı axtarışların aparılmasına təkan vermişdir.

Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu dövrlərdə qadın problemlərinin dövlət səviyyəsində həlli üçün mühüm fərmanlar imzalamışdır. İlk növbədə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 1995-ci ilin 12 noyabrında qəbul edilmiş ilk dövlət Konstitusiyası qadınların kişilərlə bərabər hüququnu təsdiqləməklə, demokratik dövlət quruculuğu prosesində onların fəal iştirakının hüquqi bazasını yaratmışdır. Ardınca, 1998-ci il 14 yanvarda Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Komitənin əsas məqsədi qadın hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində mühüm addımlar atmaq, eyni zamanda, müxtəlif tədbirlər həyata keçirmək idi. Elə həmin il Heydər Əliyev “Azərbaycanda qadınların rolunun artırılması haqqında” fərman imzalamışdır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin imzaladığı bu fərman Azərbaycan qadınlarının cəmiyyətdə öz mövqeyini tapmasına, onların istər siyasi, istər də ictimai fəallığının artmasına dəstək olmuşdur.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra, məhz Heydər Əliyevin dəstəyi və iştirakı ilə 1998-ci ildə Azərbaycan qadınlarının I Qurultayı keçirildi. Ulu Öndərin həmin qurultayda söylədiyi fikirlər qadınlarımıza verilən ən yüksək dəyərdir: “Azərbaycan qadını tarix boyu öz ağılı, zəkası, namusu, qeyrəti, isməti ilə, fədakarlığı, çalışqanlığı, mərd-

liyi, vətənpərvərliyi ilə, millətinə, torpağına olan hədsiz məhəbbəti ilə və gözəlliyi, Azərbaycan xalqının xüsusiyyətləri ilə tanınmışdır. Ancaq bununla bərabər, əsrlər boyu Azərbaycan qadınının üzərinə böyük zəhmətlər düşmüşdür. O zəhməti də qadın həmişə mərdliklə, cəsarətlə çəkmişdir və heç vaxt bu zəhmətdən inciməmişdir” (Cəfərova, 2020).

Heydər Əliyev 2000-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” yeni bir fərman imzalamışdır. Ulu Öndərin imzaladığı bu fərman qadın siyasətinin prioritet məsələyə çevrilməsinə dəlalət etmiş və bu sahədə artıq qadınlar da öz mövqeyindən çıxış etməyə başlamışdılar. Bu gün məhz bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan qadını siyasi arenalarda Azərbaycanın yüksək mövqeyini qoruyur, Azərbaycanın müstəqilliyini, toxunulmazlığını bütün dünyaya çatdırır və ölkəmizin gələcəyi naminə mühüm addımlar atır.

Ulu Öndərin Azərbaycan qadınına verdiyi dəyər ailəsinə və həyat yoldaşına göstərdiyi qayğıdan məlum olurdu. Heydər Əliyev öz xanımı Zərifə xanım Əliyevaya hər zaman dərin hörmət, məhəbbət, sevgi ilə yanaşmış, onların bir-birinə qarşılıqlı hörmət və qayğısı hər kəsə məlum olmuşdur. Heydər Əliyev 2001-ci il aprel ayının 28-də Zərifə xanımın xatirəsinə həsr olunmuş gecədə qeyd etmişdir: “...Mənim üçün o, birinci növbədə böyük bir insan idi. Zərifə xanım sədaqətli həyat yoldaşı, çox mehriban ana, mənim ailəmi, mənim uşaqlarımı, mənim nəvələrimi yaşadan, böyüdən bir fədakar insan kimi qəlbimdə yaşayır...” (Cəfərova, 2020).

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi onun imzaladığı Fərman və sərəncamlarda, xüsusilə “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” Konvensiyanın ratifikasiya edilməsində və bu Konvensiyaya Əlavə Protokolun imzalanmasında öz əksini tapmışdır. 2000-ci ilin fevral ayında “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi” Konvensiyasına Əlavə Protokol qüvvəyə minmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan qadınına göstərdiyi diqqət, qayğı danılmaz və unudulmazdır. Bu gün Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasi davamçısı Cənab Prezident İlham Əliyev ata vəsiyyətinə layiqincə davam etdirir. Təsədüfi deyil ki, ölkə Prezidentimiz tərəfindən qadınların hüquqlarının qorunması, onlara diqqət və qayğının göstərilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. 2006-cı ildə qadınlarla bağlı işlərin daha mütəşəkkil və ardıcıl şəkildə aparılması üçün Prezident İlham Əliyevin Fərmanı ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin bazasında yaradılan yeni qurum dövlət başçısının ailələrə, qadınlara və uşaqlara olan diqqət və qayğısının aydın təzahürüdür. İlham Əliyev çıxışlarının birində qadınlarla bağlı qeyd etmişdir: Azərbaycan qadınları keçmişimizin taleyüklü, həlledici anlarında vəzifələrinin öhdəsindən daim layiqincə gəlmişlər. Bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə töhfəmiz olan milli-mənəvi dəyərlərimizin bir bütöv halında qorunub saxlanılmasında onların misilsiz xidmətləri vardır.

Bu gün həqiqətən də qadınlar azad Azərbaycanın müstəqil qadınları olaraq ölkənin gələcəyi, inkişafı üçün mühüm addımlar atır.

Ədəbiyyat

1. Cəfərova, T. (2020). 8 mart, İki sahil qəzeti, s.5.
2. Rəsulbəyova, N. (2010). 7 mart, Xalq qəzeti, s. 4.

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ BEYNƏLMİLƏL KULİNARIYA TERMİNLƏRİ

Kəmalə Əzizova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

The article is devoted to the search of international culinary terms in Azerbaijani and English languages. As it is known, the terms used in the terminological system of more than three languages with the same content and the same volume are international terms. Borrowings have a special role in enriching the terminological system of the Azerbaijani language. The interaction of the Azerbaijani people with the Arabs, then with the Russians, and today with the European peoples for many centuries has left an impact on the people's lifestyle, history, traditions, and language. In

the 21st century, the importance of English language terms in international terminology has increased significantly due to the extreme rise in the status of the English language and its dominance by taking the status of an international language. In the long and complex process of development, the acquisition of new words and terms from various languages into the vocabulary of the modern Azerbaijani language, the wide use of international terms has led to the development and enrichment of the language.

Key words: Culinary terms, international term, English cuisine, Azerbaijani cuisine, integration process

Резюме

Статья посвящена изучению международных кулинарных терминов на азербайджанском и английском языках. Как известно, термины, используемые в терминосистеме более чем трех языков при одинаковом содержании и одинаковом объеме, являются интернациональными терминами. Заимствованиям принадлежит особая роль в обогащении терминологической системы азербайджанского языка. Взаимодействие азербайджанского народа с арабами, затем с русскими, а сегодня с европейскими народами на протяжении многих веков оставило след в образе жизни, истории, традициях и языке народа. В 21 веке значение англоязычных терминов в международной терминологии значительно возросло в связи с резким повышением статуса английского языка и его доминированием, приняв статус международного языка. В длительном и сложном процессе развития, приобретения новых слов и терминов из разных языков в словарный запас современного азербайджанского языка, широкое использование интернациональных терминов привело к развитию и обогащению языка.

Ключевые слова: кулинарные термины, терминосистема, английская кухня, Азербайджанская кухня, интеграция

XXI əsrdə dövlətlər arasında mövcud olan qlobal integrasiya prosesi dilin terminoloji qatında da böyük inqilaba səbəb olmuşdur. Cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi artması dillərin qarşılıqlı təsiri prosesində alınma sözlərin meydana çıxmasına səbəb olur. Dillər arasında mövcud olan söz mübadiləsi dillərin inkişaf tarixi boyu özünü göstərmişdir. Bütün dünya dillərində olduğu kimi Azərbaycan dilinin terminoloji sisteminin zənginləşməsində də alınma sözlərin xüsusi rolu vardır. Azərbaycan xalqının uzun əsrlər boyu ərəblərlə, sonra ruslarla, bu gün isə Avropa xalqları ilə olan qarşılıqlı əlaqələri xalqın həyat tərzinə, tarixinə, adət - ənənələrinə olduğu kimi, dilinə də təsirsiz ötüşməmişdir.

Beynəlmiləl terminologiyada ingilis dilində olan terminlərin çəkisi xeyli artmışdır. Bunun başlıca səbəbi XXI əsrdə ingilis dilinin statusunun həddindən artıq yüksəlməsi və bununla da beynəlxalq dil statusu alaraq dominantlıq əldə etməsidir. Beynəlxalq statuslu terminlərin əksəriyyəti daha çox sürətlə inkişaf edən telekommunikasiya, informasiya və s. elm sahələrinə aid olsada bu sahədə kifayət qədər kulinariya terminlərinə də rast gəlmək olar. Bu terminlərin əksəriyyəti müstəqillik illərində dilimizə Avropa dillərindən birbaşa daxil olmuş alınma sözlərdir. Mənimlənilmə xüsusiyyətinə görə Azərbaycan dilinə başqa dillərdən alınan terminləri iki qrupa bölmək olar.

1. Heç bir dəyişikliyə uğramadan mənbə dildə olduğu kimi qəbul edilən terminlər.
2. Müəyyən fonetik, qrammatik dəyişikliklər edilərək qəbul edilən terminlər.

Azərbaycan dilindəki alınma ifadələr kulinariya terminlərinin böyük əksəriyyəti birinci qrupa daxildir.

Bəzi kulinariya terminlərinin unifikasiyasını xeyli asanlaşdırmaq məqsədilə bəzən bu və ya digər fonetik-qrammatik qanunların pozulması ilə razılaşmalı oluruq. Bu cür fonetik-qrammatik qanunlardan ahəng qanununu, dilimiz üçün xarakterik olmayan sait və samitlərin qoşa işlənməsini, sözün qoşa saitlə və ya qoşa samitlə bitməsi hallarını göstərə bilərik. “Azərbaycan dilində beynəlmiləl termin anlayışı altında dilçilikdə ümumi semantikaya malik, orfoqrafik cəhətdən yaxın olan, beynəlxalq əhəmiyyətli anlayışları ifadə edən, dünyanın bir çox dillərində işlənən terminlər nəzərdə tutulur” (Veysəlli, 2011).

Beynəlmiləl terminlər əsasən beynəlmiləl səciyyəli denotatları ifadə edir. Azərbaycan dilində də kulinariyanı əks etdirən müxtəlif dillərə aid beynəlmiləl terminlərə rast gəlinir. Dünya ölkələri arasında integrasiya prosesi sürətləndikcə terminoloji leksikada sürətli artım baş verir, bu da tam şəkildə formalaşmamış terminoloji sistemlərin təşəkkül tapmasına kömək edir.

Azərbaycan dilində beynəlmiləl terminlər ümumi məna və forması ilə fərqlənməyərək müxtəlif sistemli dillərdə ortaq leksik vahid kimi istifadə olunur. Beynəlmiləl terminlər dillərin qarşılıqlı əlaqəsi və zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Beynəlmiləl terminlərin formalaşması, geniş şəkildə istifadə olunması xalqlar arasında elmi-texniki nailiyyətlərin geniş şəkildə mübadiləsinə, dünya xalqlarının qarşılıqlı əlaqələrinin yüksəlməsinə şərait yaradır. Dünyanın müasir inkişaf mər-

hələsində dünya dillərində formalaşan zəngin beynəlmiləl fond nəticəsində dillər milli çərçivəsindən çıxır və dil əlaqələri qlobal əməkdaşlığa çevrilir.

Beynəlmiləl terminlər iki istiqamətdə inkişaf edir: 1. Birinci istiqamətdə beynəlmiləl terminlərin dilə daxil olmasından bəhs edilir; 2. İkinci istiqamətdə isə terminlərin ekvivalenti müəyyən olunur və dilin strukturu termin yaratmaya cəlb olunur.

Milli dillərə keçən beynəlmiləl terminlərdə orfoqrafik uyğunlaşmalar özünü göstərir. N. Hüseynova qeyd edir: “1. Dil əlaqələri, qohum dillərlə termin yaradıcılığında əsas linqvistik amillərdən biridir; 2. Beynəlmiləl və milli terminlərin düzgün şəkildə əlaqələndirilməsi; 3. Milli terminologiyani zənginləşdirmək və təhsil asılılığı yaratmaq üçün diləyatımlı və asan yadda qalan terminlərə geniş yer vermək lazımdır” (Hüseynova, 2009).

S.Sadiqova yazır: “İnternasional terminlərə qarşı çıxmaq heç də düzgün deyildir. Bu vahidlər ana dilinin leksik və qrammatik quruluşuna xələl gətirmir, bir dilin lüğət tərkibi digər dillərin lüğət tərkibi hesabına zənginləşdirilir. Məsələn, atom, neytron və s terminlərini heç bir cəhdlə başqa terminlərlə əvəz etmək mümkün deyildir” (Orucova, 2009).

Bütün elm sahələrində olduğu kimi, kulinariya elmində də beynəlmiləl terminlərə rast gəlinir.

Kulinariya terminlərini ümumi şəkildə iki qismə bölə bilərik:

1. Beynəlxalq kulinariya terminləri (macaroni-makaron, chocolate-şokolad, pudding-puding, am-cem və s.)

2. Yalnız konkret milli mətbəx üçün səciyyəvi olan və buna görə də, başqa dillərə tərcümə olunmayan terminlər. Məsələn, fransız mətbəxinə-julienne, ingilis mətbəxində-hot-doq, türk mətbəxində-lahmacun, halva.

“Bir sıra dilçilər kulinariya terminlərini tədqiq edərkən göstərmişlər ki, bu yeməklərin böyük əksəriyyəti qədim tarixə malikdir və qonşu ölkələrlə tarixi-mədəni əlaqə və qarşılıqlı ünsiyyət nəticəsində yaranmışdır”.

İnformasiya-kommunikasiya vasitələri inkişaf etdikcə müxtəlif millətlər arasında əlaqələr sıxlaşır və bir dildən digər dilə leksik vahidlərin, terminlərin keçməsi intensivləşir.

Müasir ingilis dilinə dair bir sıra kulinariya terminləri var ki, onlar artıq beynəlmiləl terminə çevrilmişlər. Məsələn, Whisky-arpadan hazırlanmış və yarıbayarı alkoqoldan ibarət olan içki. Həmin içki hazırda müxtəlif xalqların məişətində yer alıb. Beynəlxalq kulinariya termininə çevrilib. “Rom” ən qədim içki növlərindən biridir. Bu içkinin qədim Hindistanda və Çində şəkər qamışından hazırlanması məlumdur. Qədim malayların hazırladığı “bram” içkisi “rom” un sələfi olmuşdur. Sonrılar “rom” Amerikada yayılmışdır. “Rom dənizçilikdə geniş istifadə olunan içkilərdən biri- kimi ad qazanmışdır. Uzaq dəniz səfərləri zamanı içməli su tez xarab olduğundan səfərə çıxarkən rom, şərab və pivə götürülürdü. Romun piratlarla əlaqəsi ingilis piratlarının- adı ilə bağlıdır” (Qurbanov, 1985).

Azərbaycan dilinin terminoloji leksikasının tərkibində beynəlmiləl xarakterli kulinariya terminləri iki qismə bölünür:

1. Beynəlmiləl kulinariya termininə çevrilmiş Azərbaycan dilinə xas olan milli yemək adlarımız;
2. Azərbaycan dilində işlənən beynəlmiləl kulinariya terminləri.

Birinci qrupa bu kulinariya terminlərini aid edə bilərik. Badamlı süfrə suyu, kabab, plov, lavaş, qutab, dolma və s. İkinci qrupa isə bu kulinariya terminlərini aid edirik: bulka- rus dilindən alınıb, bəyaz buğda ununun şəkərlə qarışığından alınır; borş- tərəvəzlərdən hazırlanan sulu yeməkdir; bublik- rus dilindən alınmış halqa şəkilli çörəkdir. Kakao- ispan dilindən ingilis dilinə, bu dildən də Azərbaycan dilinə keçib. Bitki adı ifadə edən içki adıdır; kotlet- fransız dilindən alınıb; piroq-rus dilindən alınma sözdür. Xəmirin içərisinə ət, əzilmiş kartof doldurularaq bişirilən çörək növüdür; pirojki-rus dilindən alınmış sözdür. Mantı; *kımız* kimi kulinariya terminlərini də bura aid edə bilərik. Bu kulinariya terminləri türk mənşəli olmasına baxmayaraq, bütün türkdilli dövlətlərdə eyni adla tanınırlar. Keçmiş SSRİ məkanında hamı bu yeməkləri bu adla tanıyır. Lakin bəzi dilçilər beynəlmiləl terminlərin qohum dillərdə yayılması faktını qəbul etmir (Quliyeva, 2008). D.S. Lotte beynəlmiləl terminlərə bütün dillərdə səs tərkibinə və mənasına görə eyni olanları; hərfi tərcümədə terminin tərkibindəki alınma elementin mənasına uyğun variantlar; göstərir. Beynəlmiləl kulinariya terminlərinin böyük qismi Azərbaycan dilinin səs və hərflər tərkibinə uyğunlaşdırılır.

Kulinariya terminologiyasına aid əsərlərdə kulinariya terminləri ümumi şəkildə üç qrupa bölünür:

1. Beynəlxalq peşəkar kulinariya terminləri (macaroni-makaron, chocolate-şokolad, pudding-puding, jam-cem və s.)

2. Bütün dillərdə milli uyğunluğu olan, kulinar baza anlayışlı terminlər (to cook-cuire-bişirmək, to glaze-glacer-1) dondurmaq; 2) şirədə bişirmək və s.)

3. Yalnız konkret milli mətbəx üçün səciyyəvi olan və buna görə də başqa dillərə tərcümə olunmayan terminlər (fransız mətbəxinə: julienne və s.; ingilis mətbəxinə: hot-dog və s.; türk mətbəxinə: halva və s.).

İngilis kulinariyasına dair bu kulinariya terminləri artıq beynəlmilləl kulinariya terminləri sayılır. Məsələn, chips cheeseburger, hamburger, sandwich, biskvit, cheesecake, croissant, tiramisu, truffle, pudding, grill, steak, barmen, brandy, coffee, cocktail, liqueur, shake, whisky-arpadan hazırlanmış və tərkibi alkoldan ibarət olan bu ingilis mənşəli içki bütün dünyada məşhurdur və “viski” adı artıq beynəlmilləl kulinariya termini adını qazanmış sayıla bilər. Beynəlmilləl kulinariya termini sayılan, üzumdən və almadan hazırlanan brandy tünd alkoqollu içki kimi beynəlmilləl kulinariya termini sayıla bilər. Şəkərləşməmiş nişastadan çəkilən və ingilislərin ən qədim spirtli içkisi olan *rom* da beynəlmilləl kulinariya termini sayılır. İngilis mənşəli “soup” termini demək olar ki bütün dünya dillərində işlənir. Azərbaycan dilinə rus dilindən “sup” şəklinə keçsə də, son zamanlar dilimizdə “şorba” ləksemi daha da fəallaşmışdır. “Hot-dog” da ən çox işlənən beynəlmilləl kulinariya termini sayıla bilər. Bu termin Amerika mənşəli denotativ realı kimi də dəyərləndirilir.

Bu kulinariya terminləri müəyyən orfoqrafik və orfoepik dəyişikliklərlə demək olar ki, bütün dünya dillərində işlənir.

Lamb kebabs with pomegranate-these greek-inspired kebabs are easy to make and traditionally served with a refreshing yogurt dressing.

V.M. Aristova yazır: “Alınmalar kimi dilin öz sözü də beynəlmilləl ola bilər. Bir dilin leksikasının alınmalarının tədqiqində “beynəlmilləl” termini onu müvafiq dildə xarakter və assimilyasiya dərcəsini yox, alınma sözün başqa dillərdə yayılması haqqında təsəvvür verir” (Alishova, 2008, s.7-8).

Beləliklə, bütün dünya dillərində çox önəmli əhəmiyyət daşıyan beynəlmilləl terminlərə Azərbaycan və ingilis dillərinin kulinariya terminologiyasında da sıx rast gəlinir. Dillərin və xalqların intensiv əlaqəsi nəticəsində kulinariya terminologiyasında beynəlmilləl terminlərin miqdarı gündən artmaqdadır. Onu da qeyd etmək ki, beynəlmilləl terminlər tərcüməyə ehtiyacı olmayan dil vahidləridir. Beynəlmilləl terminlər mövcud dillərdə müntəzəm olaraq sinxron şəkildə eyniləşən oxşar növlü morfem, leksem və frazemlərdir.

Ədəbiyyat

1. Alishova, R. (2008). İngilis kulinariya terminlərinin semantik və struktur xüsusiyyətləri // Bakı: Elm və təhsil, Filologiya məsələləri, №4, s. 200-209.

2. Hüseynova, R. (2003). İngilis və Azərbaycan dillərində realı və fon sözləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası / Bakı, 140 s.

3. Qurbanov, A. (1985). Müasir Azərbaycan ədəbi dili / Bakı: Maarif, 401 s.

4. Quliyeva, A. (2008). İngilislizmlər və tərcümə / Bakı: Nurlan, 92 s.

5. Orucova, G. (2019). Orta əsrlər farsdilli lüğətlərdə türk elementləri / Bakı: Mütərcim, 217 s.

6. Veysəlli, F. (2011). German dilçiliyinə giriş / Bakı: Mütərcim, 405 s.

GENDER ANLAYIŞININ MAHİYYƏTİ VƏ ONUN PEDAQOJİ ƏSASLARI

Nigar Hüseynova

Bakı Dövlət Universitetinin Sosial elmlər və pedaqogika kafedrasının doktorantı

Summary

Analysis of scientific research literature allows us to conclude that the concept of “gender” plays a big role in pedagogy. Some researchers consider sex education in pedagogy as a special part of moral education. They believe that the essence of sex education is to master the moral culture in the field of gender relations. However, the importance of sex education lies, first of all, in preparing the younger generation for family life. Sex education is a process aimed at

developing the qualities, traits and properties of a person that determine the relationship of a person with representatives of the other sex that is necessary for society.

Key words: *gender, age stages, upbringing, psychological development, pedagogical foundations, gender-role education.*

Резюме

Анализ научно исследовательской литературы позволяет сделать вывод о том, что понятие «гендер» играет большую роль в педагогике. Некоторыми исследователями половое воспитание в педагогике рассматривается, как особая часть нравственного воспитания. Они считают, что суть полового воспитания состоит в овладении нравственной культуры в сфере взаимоотношения полов. Однако, значение полового воспитания состоит, прежде всего, в подготовке подрастающего поколения к семейной жизни. Половое воспитание это процесс, направленный на выработку качеств, черт и свойств человека, определяющих необходимое обществу отношение человека с представителями другого пола.

Ключевые слова: *пол, возрастные этапы, воспитание, психологическое развитие, педагогические основы, полоролевое воспитание.*

Pedaqogika pedaqoji biliklərin müxtəlif sahələrini özündə birləşdirən təhsil və tərbiyə elmidir. “Gender” anlayışı pedaqoji nəzəriyyə və praktikada nisbətən yaxın zamanlarda istifadə olunmağa başlanmışdır. “Gender” anlayışı pedaqogikanın gender sosiallaşmasının xüsusiyyətlərini, oğlan və qızların təhsil və tərbiyəsini öyrənən bir sahəsidir (Уэст, Зиммерман, 2000). “Gender” anlayışının mahiyyətini öyrənərkən, müxtəlif cinsdən olan uşaqların tərbiyəsi və təhsilinin xüsusiyyətləri olan əsas anlayışlar üzərində dayanmaq lazımdır. “Gender” insanı kişi və ya qadın, oğlan və ya qız kimi müəyyən edən bədən, reproduktiv, davranış və sosial-mədəni xüsusiyyətlər kompleksidir (Mollayeva, 2018). “Gender” anlayışı çoxsəviyyəlidir, həm bioloji, həm də sosial xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirir. Bioloji cinsiyyət fərdə doğuşdan verilir, sosial cins isə sosial amillərin təsiri altında formalaşır.

“Gender” termini elmə cinsin bioloji və sosial xüsusiyyətlərini ayırd etmək üçün daxil edilmişdir (ingilis dilindən gender - “cins”). “Gender” anlayışı kişi və qadının sosial müəyyən edilmiş təbiətini əks etdir və kişi və qadın arasındakı sosial fərqlərin heç də həmişə bioloji fərqlərin təbii davamı olmadığına, sosial amillərin təsiri ilə bağlı olduğuna diqqət yetirir. Müasir elmi ədəbiyyatda o cümlədən, pedaqogika elmində “gender” termininin təfsir dairəsi kifayət qədər genişdir. Gender sosial və gender rollarının mənimsənilməsi prosesi və sosial gender-rol qarşılıqlı əlaqəsi strukturunda fərdin statusu kimi baxılır (Mollayeva, 2018). Gender bioloji cins fərqlərindən deyil, cəmiyyətin sosial təşkilindən asılı olan sosial cins, kişi və qadınların sosial müəyyən edilmiş rolları, şəxsiyyətləri və fəaliyyət sahələridir (Антонова, 2011). Beləliklə, “gender” kişi və qadınların sosial davranışını müəyyən edən mədəni və davranış xüsusiyyətlərinin xüsusi toplusuna aiddir.

A.A.Çekalina psixoloji cinsiyyət kateqoriyasına münasibətdə, hesab edir ki, gender - insanın sosial-psixoloji cinsi, onun ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqədə təzahür edən psixoloji xüsusiyyətlərinin və sosial davranış xüsusiyyətlərinin məcmusudur (Уэст, Зиммерман, 2000). Şəxsiyyətin formalaşması problemlərinin həllində, təhsil prosesinin təkmilləşdirilməsində gender pedaqogikasının əhəmiyyəti bir sıra amillərlə bağlıdır. Uşaqlarda cinsi (cins) rollar hazır, yetkin formada mövcud deyil, sociallaşma zamanı formalaşır. “Sosial mənada kişilər və qadınlar doğulmurlar, onlar məqsədyönlü tərbiyənin nəticəsi olurlar ki, buna mümkün qədər erkən, artıq məktəbəqədər yaşdan başlamaq vacibdir” (Каменская, 2006).

Pedaqoji təcrübələrin göstərdiyi kimi, oğlan və qızların psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almayan “aseksual pedaqogika” gender - sosial rollarını yerinə yetirməyə hazırlaşan gənc nəslin gender əsaslı sosiallaşması problemlərini effektiv həll edə bilmir. Təhsildə gender yanaşması, yəni gender-psixoloji fərqləri (psixofizioloji, şəxsi) nəzərə almaq təhsil, tərbiyə və şəxsiyyətin formalaşması proseslərində daha çox səmərəliliyi təmin etməyə imkan verir.

Gender-rol təhsili pedaqogikada oğlan və qızların şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına, onların kişilik, qadınlıq, cinsin (gender rolları) psixoloji xüsusiyyətlərinə yiyələnməsinə kömək edən mühüm təhsil sahəsi kimi baxılır (Mollayeva, 2018). Qeyd etmək lazımdır ki, indiyədək “gender-rol təhsili” və “cins tərbiyəsi” anlayışları arasındakı əlaqəyə dair fərqli anlayış mövcuddur. Bəzi pedaqoqlar hesab edirlər ki, cinsi tərbiyə anlayışı gender rolu təhsilindən daha genişdir. Gender rolu təhsili cinsi təhsilin tərkib hissəsidir. Digərləri isə əks nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək, gender rolu təhsilinin cinsi (cinsi) təhsillə müqayisədə daha geniş sahə olduğunu müdafiə edirlər (Mollayeva, 2018).

Elmdə və pedaqoji təcrübədə formalaşmış gender-differensiallaşdırılmış təhsil probleminin inkişafına yanaşmaları nəzərə alaraq, “gender təhsili” və “gender əsaslı təhsil” anlayışlarının nəzərə alınmasına yanaşmaq daha ağlabatan və məqsəduyğun görünür. “Gender tərbiyəsi” anlayışı “cinsi tərbiyə” anlayışına daha yaxındır, çünki o problemin tibbi və pedaqoji aspektlərini ehtiva edir. Pedaqogikada gender anlayışının öz nəzəri bazası, öz mənbələri vardır ki, bunlardan ən mühümünü gender psixologiyasıdır. Pedaqogikada gender tədqiqatlarının nəticələri müxtəlif yaş mərhələlərində gender (cins-rol) təhsili sistemini elmi cəhətdən əsaslandırmağa imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Mollayeva, E. (2018). Pedaqoji təmayüllü ali məktəb tələbələrinə gender bərabərliyi dəyərlərinin aşılmasının imkan və yolları. Pedaqogika üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya.
2. Антонова, Т. К. (2011). Эволюция гендерной теории и ее отражение в педагогической научной мысли // Актуальные задачи педагогики: материалы I Междунар. науч. конф., г. Чита, декабрь.
3. Каменская, Е.Н. (2006). Гендерный подход в педагогике: Автореф. Дисс. Докт. Пед. наук. – Ростов-на-Дону, 36 с.
4. Уэст, К., Зиммерман, Д. (2000). Создание гендера // Основы гендерных исследований: Хрестоматия. – Москва.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİ

Fərman İsayev

Bakı Slavyan Universitetinin

Filologiya fakültəsinin rus dili və onun tədrisi metodikası kafedrasının dosenti

Summary

The great leader Heydar Aliyev always paid special attention to the development of Azerbaijani culture. During all periods of his reign, Azerbaijani culture experienced flourishing and revival. In addition to infrastructure projects, by decree of Heydar Aliyev, constant measures were taken to strengthen the human resources potential of Azerbaijani culture. A great contribution was the inclusion of Icherisheher and the Shirvanshahlar palace complex in the UNESCO list of tangible heritage.

Key words: culture, great leader, people of Azerbaijan, national and moral values.

Резюме

Великий лидер Гейдар Алиев всегда уделял особое внимание развитию азербайджанской культуры. Во все периоды его правления азербайджанская культура переживала расцвет, возрождение. Помимо инфраструктурных проектов, по указу Гейдара Алиева проводились постоянные меры по укреплению кадрового потенциала азербайджанской культуры. Большим вкладом явилось включение Ичеришехер и дворцового комплекса Ширваншахлар в список материального наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: культура, великий лидер, азербайджанский народ, национальные и нравственные ценности.

Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin kökləri qədim zamanlara gedib çıxır. XX əsrin II yarısından başlayaraq digər sahələrdə olduğu kimi Azərbaycan mədəniyyəti də keyfiyyət baxımından yeni bir dövrə qədəm qoymuşdur. Bu dövr bilavasitə bəşəriyyət tarixinə adını qızıl hərflərlə yazdırmış, xalqımızın ümummilli lideri, bütün əsrlər üçün canlı klassik, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. Ulu Öndər hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafını daima diqqət mərkəzində saxlamış, onun hakimiyyət dövründə mədəniyyətimiz özünün intibah dövrünü yaşamağa başlamışdır. Xüsusilə 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanın müstəqilliyini, dövlətçiliyini xilas etməklə bərabər, mədəniyyət sahəsini də böhrandan qurtaran şəxsiyyət kimi yaddaşlara həkk olunacaqdır. Bu dövrdə cəmiyyətdə mədəniyyət xadimlərinin rolunun yüksəlməyə başladığının canlı şahidləriyik. Görkəmli sənətkarların yu-

bileylərinin keçirilməsi, yaradıcı şəxslərin təltif edilməsi, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə Prezident təqaüdünün təyin edilməsi, bu sahədə çalışan insanların sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində atılan ardıcıl addımlar Heydər Əliyevin mədəniyyətimizə qayğısının bariz nümunəsidir.

Ulu Öndər gözəl bilirdi ki, milli dövlətçilik dəyərlərinin əsasını sağlam düşüncəli mədəniyyət təşkil edir. Bu baxımdan o daima sağlam cəmiyyət quruculuğunu, eləcə də xalqımızın mənəvi dəyərlərinin yeni nəsə və bütün cəmiyyətə daha dərinlən və əzmlə aşılmasını daima diqqəti mərkəzində saxlayırdı. Qeyd etmək istərdim ki, çətin ki, mədəniyyətimizin elə sahəsi tapılsın ki, həmin sahə Heydər Əliyevin qayğısından bəhrələnməsin. Azərbaycan mədəniyyətinin, milli-mənəvi dəyərlərimizin beynəlxalq aləmdə tanınmasında da Ulu Öndərin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Bu xidmətlər həm sovet dövrünə, həm də Azərbaycanımızın müstəqillik dövrünə təsadüf edir. Məhz Heydər Əliyevin qətiyyətli mövqeyi və tələbkərliliyi hesabına Azərbaycan sənətkarları Sosialist Əməyi Qəhrəmanı kimi SSRİ-nin yüksək fəxri adları almışdılar. Heydər Əliyev bəstəkarların, teatr xadimlərinin, rəssamların qurultaylarında, konfranslarında iştirak edir, dərin, məzmunlu nitqi iştirakçıların alqışları ilə qarşılanırdı.

Hələ sovetlər dönəmində Azərbaycanda mədəniyyətin maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi Ulu Öndər tərəfindən xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılırdı. Onun hakimiyyətdə olduğu dövrdə ölkəmizdə çox saylı kinoteatrlar, teatr binaları, muzeylər inşa olundu. İnfrastruktur məsələləri ilə yanaşı, kadr potensialı gücləndirilməsi istiqamətində davamlı tədbirlər görülməkdə idi. Belə ki, SSRİ-nin ən nüfuzlu incəsənət ali təhsil ocaqlarında Azərbaycan gəncləri təhsil alırdılar. Milli kinomuzun mənəvi inkişafı və milli ruhda tərbiyə olunmasında Heydər Əliyevin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə “Nəsimi”, “Nizami”, “Babək”, “Dədə Qorqud”, “Qaçaq Nəbi”, “Qatır Məmməd”, “İstintaq” kimi milli ruhlu filmlər ərsəyə gəlmişdir. “Kinomuzun tarixi və bu sahədə əldə olunan nailiyyətlər bizim milli sərvətimizdir” - deyən Ulu Öndərin müstəqillik dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq, kinoya, kino işçilərinə yüksək qayğısı onları yeni milli ruhlu, milli əqidəli filmlər yaratmağa ruhlandırırmışdır.

Müstəqilliyimizin ilkin dövrlərində mədəniyyətimiz böyük çətinliklər qarşısında qalsa da, Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən qayıdışı sanki Azərbaycan mədəniyyətinin də tərəqqisinə təkan verdi. Sosial problemlər səbəbindən xarici ölkələrə üz tutan sənət adamları Vətənə döndülər, bağlanmış teatrlar, kitabxanalar, muzeylər öz qapılarını yenidən tamaşaçıların üzünə açdı. Azərbaycanda bir çox tamaşa müəssisələri təmir olundu, filarmoniya təmirdən sonra yenidən istifadəyə verildi. Ulu Öndər Azərbaycan teatrının qayğılarını daima nəzarətdə saxlamış, Milli Dram Teatrında “İblis”, “Natəvan”, “Mahnı dağlarda qaldı”, “Xəyyam”, “Şəhərin yay günləri”, “Hökmdar və qızı”, “Dəli yığıncağı” və digər tamaşalara baxmış, həmin tamaşalara yüksək sənət bilicisi kimi qiymət vermişdir.

Musiqi sənətimizin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan Heydər Əliyevin müvafiq sərəncamları ilə bəstəkar və musiqişünaslara Prezident təqaüdü verildi. Bir çox sənətkara “Şöhrət” ordenləri, Arif Məlikov, Müslüm Maqomayev, Zeynəb Xanlarova, Arif Babayev kimi musiqi xadimləri isə “İstiqlal” ordeni ilə təltif olundular. Məhəmməd Füzulinin 500, Nəsiminin 600, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubileylərinin beynəlxalq aləmdə təntənəli surətdə keçirilməsi məhz dahi şəxsiyyətin fədakar əməyi nəticəsində reallaşmışdır. Bununla yanaşı, Səməd Vurğunun 90, Rəsul Rzanın 90, Üzeyir Hacıbəylinin 110, Cəlil Məmmədquluzadənin 125, Hüseyn Cavidin 120, Cəfər Cəbbarlının 100 illik yubileylərinin və digər yaradıcı şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi və adlarının əbədləşdirilməsi Ulu Öndərin milli mədəniyyətimizə göstərdiyi diqqət və qayğının bariz göstəricisidir. (Babayev, 2013).

Ulu Öndərin hakimiyyəti illərində muzey və kitabxana işi, rəssamlıq, heykəltəraşlıq və memarlıq sənəti sürətlə inkişaf etmişdir. Bakıda ucaldılmış çox dəyərli heykəllər, inşa edilmiş müasir və klassik ənənələri birləşdirən əzəmətli binalar xalqımızın milli sərvətinə çevrilmişdir. Bakımız gözəlləşmiş, yeni görünüş almışdır. Bakıda və respublikamızın digər şəhərlər və rayonlarında Şəhidlər xiyabanlarının yaradılması, şəhidlərə abidələrin ucaldılması, burada vaxtaşırı abadlıq işlərinin davam etdirilməsi ənənəsi Ulu Öndərin fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Respublikamızın bütün bölgələrində təşkil olunan rəsm sərgilərində, sənət adamlarının yubileylərində, heykəllərin açılışında sənətə və sənətkar əməyinə böyük qiymət verdiyinin şahidi olmuşuq. İçərişəhər və Şirvanşahlar Saray Kompleksinin YUNESKO-nun maddi irs siyahısına daxil edilməsini böyük tarixi hadisə hesab etmək olar.

Mədəniyyətə xüsusi dəyər verən Ulu Öndər Heydər Əliyev: “Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir” deyirdi. Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın bütün sahələrinin, o cümlədən mədəniyyətinin inkişafa misilsiz töhfə vermiş dövlət xadimi kimi yaddaşlarımızda daima yaşayacaqdır. Hesab edirik ki, Heydər Əliyevlə eyni epoxada yaşamaq bizə nəsib oldu və Ulu Öndərin bir çox sahələrə olduğu kimi Azərbaycan mədəniyyətinə göstərdiyi böyük qayğının canlı şahidi olduğumuz üçün özümüzü xoşbəxt hesab edə bilərik. Bu gün Heydər Əliyev yolu, Azərbaycan Prezidenti Cənab İlham Əliyev tərəfindən şərəf və ləyaqətlə davam etdirilir. Heydər Əliyev ideyaları, Heydər Əliyev arzu və düşüncələri ölməzdir.

Ədəbiyyat

1. Babayev, A. (2013). 19 aprel. Mədəniyyət və incəsənətimizin Heydər Əliyev zirvəsi// Ədəbiyyat qəzeti, s.1-3.
2. Əliyev, Ə. (2010). 6 may. Milli mədəniyyətimiz H.Əliyev ideyalarından güc alır// Xalq qəzeti, s.5
3. Ələkbərova, N. (2014). 11 may. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti // Xalq qəzeti, s. 8.
4. Həbibova, Z. (2009). 6 oktyabr. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətinin dünyaya inteqrasiyasında Heydər Əliyev Fondunun müstəsna rolu var// Xalq qəzeti, s. 3.

MƏNƏVİYYAT VƏ ƏXLAQ NÜMUNƏSİ

Gülərə Kərimova

Bakı Dövlət Universitetinin pedaqogika kafedrasının dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The personality of Heydar Aliyev, who has a deep mind and a comprehensive political, scientific, spiritual outlook, leading intensive political activities, made him a professional politician, a great statesman, a brilliant leader on a global scale. Prominent political figures of the world called Heydar Aliyev the leader of all world politics of the twentieth century. The meaningful, rich life and activities of National Leader Heydar Aliyev, his experience are the most valuable example, a school of spirituality and morality for the younger generations.

Key words: Heydar Aliyev, spirituality, patriotism, education, morality.

Резюме

Личность Гейдара Алиева, обладающего глубоким умом и всесторонним политическим, научным, духовным кругозором, ведущего интенсивную политическую деятельность, сделала его профессиональным политиком, великим государственным деятелем, гениальным руководителем мирового масштаба. Видные политические деятели мира называли Гейдара Алиева лидером всей мировой политики XX века. Содержательная, насыщенная жизнь и деятельность Общенационального лидера Гейдара Алиева, его опыт являются ценнейшим примером, школой духовности и нравственности для подрастающих поколений.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, духовность, патриотизм, образование, мораль.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin mənalı, zəngin həyat və fəaliyyəti, təcrübəsi yüksək insani, əxlaqi və mənəvi keyfiyyətləri yetişən gənc nəsillər üçün ən dəyərli nümunə, mənəviyyat və əxlaq məktəbidir. Heydər Əliyevin bütün siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti qurucusu və memarı olduğu müasir Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, əbədiliyinin, sarsılmazlığının təmin edilməsinə, Azərbaycan xalqının rifahının daha da yüksəldilməsinə, Azərbaycançılığın, milli-mənəvi dəyərlərin inkişaf etdirilməsinə, milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsinə fədakar əməyi və yorulmaz xidmətinin bariz örnəyidir. O, Azərbaycan tarixində yeganə şəxsiyyətdir ki, keçmiş SSRİ kimi böyük bir dövlətin siyasi rəhbərlik zirvəsinə qədər yüksəlmiş və dünyanın siyasi xadimləri içərisində ən görkəmli və ən şöhrətli lider olduğunu əməli fəaliyyəti ilə göstərmişdir.

Ulu Öndər hələ 1969-1982- ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə Azərbaycan bütün fəaliyyət göstərcilərinə görə keçmiş Sovet İttifaqında ən yüksək mərtəbədə olurdu. Müstəqilliyi-

mizin təməlləri, gələcək parlaq inkişafı hələ o dövrdə qoyulurdu. Böyük fəxrlə qeyd edə bilərik ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının yaranmasının, onun dövlət quruculuğunun əsas Qanunu - Konstitusiyanın memarı Heydər Əliyev olmuşdur. Məhz ölkəmizdə hüquqi, dünyəvi və demokratik dövlətin əsası Heydər Əliyev tərəfində yön qoymuş və onun rəhbərliyi ilə inkişaf etmişdir. Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə həmişə Azərbaycan xalqının dilinin, mənliliyinin, milli şüurunun, milli mentalitetinin qorunması və inkişaf etdirilməsi keşiyində durmuş və bu sahədə çalışanların əməyinə yüksək qiymət vermişdir.

Heydər Əliyevin bütün həyatı, fəaliyyəti yüksək mənəviyyat, əxlaqi paklıq üzərində qurulmuşdur. Heydər Əliyev çox yaxşı bilirdi ki, cəmiyyətin və millətin mənəvi inkişafı, mənəvi yüksəlişi hər bir şəxsin mənəvi inkişafından başlayır. Bu inkişaf cəmiyyətin mənəvi həyatına, mənəvi mədəniyyətinə çevrilir və bütünlüklə sosial mühitimizi əhatə edir, hətta bütövlükdə bəşəriyyətin həyatı amilinə şamil edilir. Bu ideya, bu tezis Heydər Əliyev dialektikasından irəli gəlirdi və özü buna hər zaman sadıq olaraq deyirdi: “Sizi əmin edirəm ki, həmişə yüksək mənəviyyat uğrunda mübarizə aparmışam, mənim həyatım saf mənəviyyat əsasında qurulubdur, gördüyüm işlər də saf, təmiz mənəviyyat əsasında qurulubdur. Mən Azərbaycan xalqının yüksək mənəviyyatını xalqımızın böyük sərvəti hesab edirəm. Ona görə də mən indiyə qədər buna sadıq olduğum kimi, bundan sonra da sadıq olacağam” (Əliyev, 1998).

Azərbaycanda təməli ümummillli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş dövlət təhsil siyasətinin uğurla reallaşdırılması nəticəsində bu gün mühüm nailiyyətlər, qələbələr əldə olunmuşdur. Ulu Öndər Heydər Əliyev gənclərə daim sonsuz qayğı ilə yanaşmış, gənc nəslin milli-mənəvi ruhda, milli və bəşəri dəyərlər əsasında tərbiyəsinə böyük diqqət və həssaslıqla yanaşmışdır. Xalqımızın Ümummillli lideri Heydər Əliyev zəngin mənəvi irsimizin yaşadılmasına və inkişafına yol açmış, milli birliyimizin, bütövlüyümüzün möhkəmlənməsində əvəzsiz rol oynamışdır.

Dahi şəxsiyyət, Ulu Öndər Heydər Əliyev mənəviyyatı insan həyatının mənası, dəyəri kimi qiymətləndirərək Gənclərin Birinci Ümumrespublika Forumunda nitqində demişdir: “Gənclərimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri milli-mənəvi tərbiyə məsələsidir...mənəvi tərbiyəni daim aparmaq lazımdır və gənclərimizi yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Ümumbəşəri dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz. Nə qədər var -dövlət olsa da, nə qədər pul olsa da, nə qədər zənginlik olsa da mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz” (Əliyev, 1996).

Ulu Öndər nitqinə davam edərək gənclərə proqram xarakterli tövsiyələrini verir və onlara xitabən deyirdi: “Gənclərimiz milli-mənəvi ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi, ədəbiyyatımızı yaxşı bilməlidir, keçmişini yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz” (Əliyev, 1996).

Göründüyü kimi Ulu Öndər vətənpərvərliyi mənəviyyatla, mənəvi tərbiyə ilə bilavasitə bağlı olduğunu deyir. Bəli, vətənpərvərlik mənəvi tərbiyənin ən mühüm tərkib hissəsidir. Vətənpərvərlik milli ruhun əsasıdır, o vətənimizin, dövlətimizin milli ideologiyasına əsaslanmalıdır. Vətənpərvərlik mənəvi, əxlaqi bərc olmaqla yanaşı, həm də ideoloji-siyasi bir problemdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev vətənpərvərliyə, milli-mənəvi dəyərlərə və dövlətçiliyə əsaslanan Müstəqil Azərbaycan Respublikasını qurdu. Vətənpərvərlik insanı səciyyələndirən ən mühüm mənəvi keyfiyyətdir. Vətənpərvərlik olmadan başqa keyfiyyətlərin olmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur, əksinə zərəri vardır. Ulu Öndərimizin bütün həyatı, fəaliyyəti ən böyük vətənpərvərlik nümunəsidir. Bütün mənalı həyatını doğma xalqına həsr etmiş, azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırmış dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev tarixin ən böyük vətənpərvəridir. Onun vətən sevgisi hər kəsə nümunədir. “Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam!” - bu sözlər Ulu Öndərimizə məxsus olaraq, dahi insanın daxilindən gələn ən ali müqəddəs duyğudur.

Ulu Öndər yetişən gənc nəsilə, ümumiyyətlə xalqımızda ilk növbədə vətənpərvərlik hisslərinin inkişaf etdirilməsini bir vəzifə olaraq qarşımıza qoyurdu: “Hamımızın ümumi vəzifəmiz xalqımızda vətənpərvərlik, Vətən torpağına, millətə sədaqət, vətən uğrunda şəhidliyə hazır olmaq hisslərini formalaşdırmaq, inkişaf etdirmək və təbliğ etməkdir” (Əliyev, 2005).

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev vətənpərvərliyi, təbii duyğularla, ülvə hisslərlə, mənəviyyatla bağlayaraq deyirdi: “Vətənpərvərlik insanın daxilindəki duyğulardır. Əgər bunlar yoxdursa, o insan mənəviyyatsızdır” (Əliyev, 1996).

Azərbaycan xalqı zamanın sınağından çıxmış mənəvi zənginliklərə sahib əxlaqi dəyərlərə malik bir xalqdır. Bu xalq öz mənəvi gücünü, vətənpərvərliyini, qəhrəmanlıq şücaətini 44 günlük Vətən müharibəsində göstərdi. Gənclərimizin erməni təcavüzünə qarşı apardığı inamlı mübarizə, qəsb edilmiş torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi möhtərəm Prezidentimiz, Ali Baş Komandanımız cənab İlham Əliyevin istər siyasət meydanında müdrik siyasəti və istərsə də hərbi meydanında uğurlu döyüş strategiya və taktikası sayəsində müzəffər ordumuz 44 gün ərzində qələbə çaldı. Bu qələbə həmçinin gənclərimizin, əsgərlərimizin milli-mənəvi tərbiyəsinin, əxlaqi keyfiyyətlərinin qələbəsi idi. Bu onların vətənpərvərliyi, həmrəyliyi, aldıkları tərbiyə və təhsilin nəticəsi, məktəbimizin, təhsilimizin, elmimizin qələbəsi idi. Təhsil müəssisələrimizdə aparılan vətənpərvərlik tərbiyəsinin, mənəvi keyfiyyətlərin bariz nümunəsi idi.

Yeniyetmə və gənclərimizin fiziki cəhətdən sağlam, əxlaqca saf, mənəviyyatca zəngin milli – mənəvi və vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi, onların dövlətçilik məfkurəsi ətrafında sıx birləşməsi, xalqımızın Ali Baş Komandanın ətrafında “Dəmir yumruq” kimi birliyi və həmrəyliyi hər cür qələbənin məhək daşlarıdır. Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti daim öyrənilməli, tədqiq edilməli və hər bir elm sahəsi bu tükənməz, zəngin mənəviyyat xəzinəsindən öz payını götürməlidir. Gənc nəsli, uşaq və yeniyetmələri milli, mənəvi, əxlaqi dəyərlərimizə, vətənimizə sevgi ruhunda tərbiyə etmək üçün ilk növbədə Heydər Əliyev şəxsiyyətinə müraciət etməli və bu dahi insanın həyatını, fəaliyyətini bir örnək olaraq uşaq, yeniyetmə və gənclərə dərinləndirən aşılmalıyıq. Gənc nəsil yaxşı bilməlidir ki, məhz dünya miqyaslı ictimai-siyasi xadim Heydər Əliyevin fəaliyyəti, qətiyyəti, möhkəm siyasi iradəsi nəticəsində müasir Azərbaycan dövləti qurulmuş, ölkəmiz dünya məkanında öz layiqli yerini tutmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (1998). 9 oktyabr, Mingəçevirdə məscid kompleksinin açılışı mərasimində nitqi/ Xalq qəz.
2. Əliyev, H. (1996). 6 fevral, Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitqi/ Azərbaycan qəz. Bakı.
3. Əliyev, H. (2005). Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azər nəşr, 340 s.

ULU ÖNDƏRİN SƏNƏT SEVGİSİ

Afət Qədirova

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan ədəbiyyatı Muzeyi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, böyük elmi işçi

Summary

This article sheds light on the self-sacrificing activity of the Great Leader Heydar Aliyev, who rendered historical services in the direction of the development of the national culture of Azerbaijan, and touches on the valuable moments in the implementation of events that are significant in the social and cultural life of our country. The sensitive leadership attitude of Heydar Aliyev to the work done to perpetuate the memory of outstanding personalities who endeavoured to enrich the national and moral values of the Azerbaijani people and who have passed a courageous life and creative path is assessed in the article with a special understanding of scientific analysis. The article especially mentions the great respect and love of the National Leader for the heritage of Jafar Jabbarly, an outstanding poet, prose writer, translator, playwright, who played an exceptional role in the formation and development of the Azerbaijani theater and cinema art.

Key words: Heydar Aliyev, art, playwright, theater, Jafar Jabbarly

Резюме

В данной статье освещается самоотверженная деятельность и исторические заслуги Великого лидера Гейдара Алиева в направлении развития национальной культуры Азербайджана и затрагиваются значимые моменты в общественной и культурной жизни нашей страны.

В статье оценивается чуткое лидерское отношение Гейдара Алиева к работе, проделанной во имя увековечения памяти выдающихся личностей, трудившихся на благо национально-нравственных ценностей азербайджанского народа, прошедших отважный жизненный и творческий путь.

В статье особо отмечается большое уважение и любовь Великого Лидера к наследию Джафара Джаббарлы, выдающегося поэта, прозаика, переводчика, драматурга, сыгравшего исключительную роль в становлении и развитии азербайджанского театрального и художественного искусства.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, искусство, драматург, театр, Джафар Джаббарлы*

“Azərbaycan ədəbiyyatı milli kökləri ilə yaşayan, özünü yaşadan, milli varlığını sübut edən ədəbiyyatdır” (Əliyev, 2001) fikri hər zaman azərbaycanlı olduğunu fəxarətlə dünyaya duyuran xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin ədəbi-mədəni irsə münasibətini, eləcə də bu irsə sahiblənmənin və onun inkişarının gərəkliyini bir daha vurğulayır. Məhz elə bu səbəbdəndir ki, Azərbaycana başçılıq etdiyi ilk illərdən etibarən klassik ədəbi və mədəni irsə, dövrünün istedadlı mədəniyyət xadimlərinə, o cümlədən yeni istedad sahiblərinə diqqət və qayğı Ulu Öndərin çoxcəhətli fəaliyyətinin əsas prioritetlərindən birini təşkil etmişdir.

Əgər söhbət ədəbiyyatdan və konkret olaraq XX yüzilliyin klassiklərindən gedirsə, hər kəsə bəlli olan həqiqətdir ki, bu əsrin ədibləri içərisində Cəfər Cabbarlı Heydər Əliyevin xüsusi dəyər verdiyi sənətkarlardan idi. O, bu görkəmli sənətkarın çoxsahəli yaradıcılığına məftunluğunu yeri gəldikcə dilə gətirir, iqtidar sahibi olaraq hər vəchlə ona sayğısını əməli fəaliyyətində də göstərirdi. Belə ki, rəsmi açıqları 22 mart 1982-ci ilə təsadüf edən Cəfər Cabbarlının abidəsinin, və ev-muzeyinin xalqımızın, onun liderinin bu böyük sənətkara dərin “ehtiram və məhəbbətinin yeni parlaq” (Əliyev, 2008) təzahürü idi. Belə ki, Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü, gərgin səyi və bilavasitə iştirakı ilə yaradılan, Bakının mərkəzi küçələrindən birini bəzəyən həmin abidə və ev-muzeyi Ulu Öndərin milli mədəniyyət tariximizə yazdığı parlaq səhifələrin silinməz faktlarından biridir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, bu əzəmətli heykəlin hasilə gəlməsində yaranan problem məhz H.Əliyevin məsələyə şəxsi müdaxiləsi ilə öz səmərəli həllini tapmışdı. Sonralar Ulu Öndər çıxışlarının birində özü bilavasitə iştirakçısına çevrildiyi yaradıcı prosesin bəzi məqamlarını ictimaiyyətə belə açıqlayır: “Biz Cəfər Cabbarlının heykəlini yaradırdıq. Onun müəllifi ... Mirqasımov məsələ qoydu ki, bu heykəli yaratmaq üçün gərək elə böyük qranit gətirəsiniz ki, bütöv olsun, heç bir parça olmasın. O vaxt mən burada işləyirdim. Gəlib mənə dedilər ki, bu, mümkün deyildir. Mirələsgər Mirqasımov öz xanımı ilə... mənim yanıma gəlib dedilər ki, əgər belə olmasa, biz bu heykəli qoymayacağıq. Şübhəsiz, mən də istəyirdim ki, Cəfər Cabbarlının heykəlini yaradaq və yaratdıq. Şəhərin gözəl bir guşəsində qoyduq. Çox gözəl bir heykəltəraşlıq əsəridir. Amma o vaxt mən tədbir gördüm və Ukraynada belə böyük qranit tapıldı. ... Mənə dedilər ki, bu həcmdə qranit tapılıb, ancaq vaqona qoyub gətirmək mümkün deyildir. Çünki elə bir vaqon tapmaq mümkün deyil ki, bu ağırlığa dözsün. Onu mütləq parçalamaq lazımdır. Yenə də Mirələsgər Mirələmovun tələbləri mənim qarşımda durdu və mən də dedim ki, yox, nə edirsiniz edin, vəzifə yerinə yetirilməlidir. Biz buna nail olduq” (Əliyev, 2008).

Lakin vacib məqamlardan biri kimi onu da qeyd etməliyik ki, təvazökarcasına səslənən “biz buna nail olduq” ifadəsinin arxasında gərgin zəhmət, xalqın liderinin sarsılmaz iradəsi və qətiyyətli mövqeyi dayanırdı. Bunu Azərbaycan Respublikasının əməkdar memarı, professor Nəriman Əliyevin fikirləri bir daha təsdiq edir: “Çəkisi 70 tondan artıq olan postamentin Ukraynada xüsusi sifarişlə düzəldilməsinə və abidənin qurulacağı yerə gətirilməsinə bilavasitə Heydər Əliyev cənablarının köməyi lazım olmuşdur. Çünki bundan ötəri xüsusi konteyner düzəldilməli və mexanizmlər tapılmalı idi”(Əliyev, 2005).

Bütün bunlarla yanaşı ev-muzeyinin yaradılmasında ədibin ailə üzvlərinin köçürülməsi məsələsində yaranan problemlər, qohumlarının tərəddüdləri ilə bağlı aparılan danışıqların uzadılması ümumi işin zərərinə işləsə də, H.Əliyevin məsələyə şəxsən müdaxiləsi, məqsədyönlülük və səbir nümayiş etdirməsi müsbət sonluğu labüdləşdirdi və Cəfər Cabbarlı yaradıcılığının təbliği missiyası muzeyin təmsalında öz layiqli həllini tapdı. Milli mədəniyyətimiz, eləcə də elmi-nəzəri fikir tariximiz üçün dəyərli olan bir məsələ də budur ki, H.Əliyevin Cəfər Cabbarlının çoxsahəli yaradıcılığını təhlil edən kamil ədəbiyyatşünas-tənqidçi fəhmi ilə dilə gətirdiyi obyektiv, bütün dövrlərin tədqiqatçıları üçün istiqamətverici mənbə sayılan dəyərli mülahizələri də yalnız ədibin yaradıcılığı üçün

deyil, bir küll halında götürsək, ədəbiyyatşünaslığımız üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, H.Əliyevə görə C.Cabbarlı yaradıcılığının başlıca keyfiyyəti onun həqiqi novator sənətkarlığında-dır. Onun Cəfər Cabbarlının abidəsinin açılış mərasimindəki nitqində başlıca olaraq məhz həmin keyfiyyət önə çəkilir: “Bizim bütün müasir dram sənətimiz müəyyən mənada Cabbarlı teatrının bəhrəsidir. Mirzə Fətəli Axundovun və Cəlil Məmmədquluzadənin böyük ənənələrini inkişaf etdirib zənginləşdirən C.Cabbarlı teatr yaradıcılığının həqiqi novatoru olmuş, Azərbaycan səhnəsində bu gün gözəl səmərə verən yeni ənənələrin əsasını qoymuşdur” (Əliyev, 2008).

C. Cabbarlının kökünü ədəbiyyatdan alıb rişələnərək mədəniyyətin müxtəlif sahələrini əhatə edən novatorluğuna böyük dəyər verən H. Əliyev çıxışında bu yenilikçiliyin əsas cəhətlərini xüsusi qeyd etməklə belə nəticəyə gəlir ki: “Azərbaycan kino sənətinin təşəkkülü, o illərin dram və opera səhnələrinin ən yaxşı tamaşaları, parlaq publisistika və dərin professional teatr tənqidi Cabbarlının adı ilə bağlıdır. Bu mühüm yaradıcılıq sahəsinin hər birində Cabbarlı həqiqi novator olduğunu göstərdi” (Əliyev, 2008). Ulu Öndər Cəfər Cabbarlının zəngin ədəbi irsini mədəniyyət tarixində bütöv bir dövr adlandırır. Onun fikrincə, bu elə bir dövrüdür ki, özündən sonra yaşayıb-yaradan söz-sənət adamlarında yaradıcılıq ənənələrinin formalaşmasına xidmət edir, “onun əməlləri, arzu və istəkləri müasir şairlərin və nəşirlərin, teatr və kino xadimlərinin əsərlərində yaşayır” (Əliyev, 2008). Bu baxımdan da zəngin ədəbi irsi xalqın ictimai-mədəni tərəqqisinə, milli-mənəvi inkişafına, maarifinə və estetik tərbiyəsinə yönələn Cabbarlı sənəti məhz örnək yaradıcılıq fəaliyyəti nümunəsidir.

H. Əliyevə görə Cabbarlının yaradıcı qüdrətinin mahiyyəti onun dərin müşahidə qabiliyyətinə malik olması, real həyatı dolğun əks etdirməsi, bütün bunlarla yanaşı cəmiyyətin ictimai-siyasi, sosial-mənəvi həyatının zənginləşməsinə təsir göstərmək qüdrətində idi. Yəni “Cabbarlının simasında Azərbaycan mədəniyyəti elə bir yeni tipli sənətkar tapdı ki, onun üçün ədəbiyyat və sənət yalnız real həyatı əks etdirmək vasitəsi deyildi, həm də həyatın mürəkkəb inkişafına fəal müdaxilə etmək vasitəsi idi” (Əliyev, 2008). H. Əliyevin qəti qənaətinə görə, həyatı real, boyasız, inandırıcı əks etdirən ədibin oxucu və tamaşaçısı sanki onun pyeslərinin iştirakçılarına, ideya daşıyıcılarına çevrilir-ər. Başqa sözlə desək, C. Cabbarlı qəhrəmanları çətin və mürəkkəb yaşam vəziyyətlərindən insanlara çıxış yolu göstərir, onları qətiyyətli olmağa səsləyirdi: “Cabbarlı əsərlərinin bədii təsir qüvvəsi o qədər böyük idi ki, elə bil kitabla oxucu arasında, səhnə ilə tamaşaçı arasında hədd yox olurdu. “Sevil” pyesinin tamaşalarında əsərin qəhrəmanı öz çadrasını başından çıxarıb atarkən tamaşa salonunda onlarca yeni Sevil qətiyyətlə ayağa qalxıb çadrasını atırdı. Möhkəm iradəli, zirək, vüqarlı və cəsarətli Almaz yüzlərlə Azərbaycan qadınını vətənpərvərlik hünəri göstərməyə ruhlandırırdı” (Əliyev, 2008).

Cəfər Cabbarlının bədii yaradıcılıq miqyasını öz elmi-estetik bilgisi, zəngin dünyagörüşü səviyyəsində dəyərləndirib mövqe bildirən Heydər Əliyevə görə, bu ədibin sənəti özü öz əbədiyaşarlığının təminatçısıdır. Çünki onun yaradıcılığında qaldırılan bəşəri problemlər insan var olduqca aktuallığını itirməyəcək, bu mənada Cabbarlı sənəti daim öz qüdrətini qoruyub saxlayacaq, çünki “Cəfər Cabbarlı dramaturgiyasının heç bir zaman zəifləməyən qüdrəti onun yüksək ideya qüvvəsindədir, prinsipliliyində və mənəvi paklığındadır” (Əliyev, 2008). C. Cabbarlının “qoç döyüşünə qoç dayanar”, “indi məndə qoç döyüşünə qarşı aslan pəncəsi vardır” (Cabbarlı, 2004) deyən qəhrəmanı Sevil tamamilə təbii olaraq yeni dövrün qadın qəhrəmanı kimi yenilməz idi və H.Əliyevin müdrik nəzərlərini cəlb edə bilmişdi.

Ulu Öndərin müxtəlif mənbələrdən, ayrı-ayrı tədqiqatlardan öyrəndiyimiz həyat fəaliyyətinə bələd olduğumuz üçün yaşadığı bütün illər ərzində onun əməllərinin, söylədiyi fikirlərin hər birində düşünülmüş addımlar, dərin məntiq hakimdir. Bu baxımdan yanaşsaq, Heydər Əliyev kimi böyük bir şəxsiyyətin öz ilk övladına məhz Cəfər Cabbarlının yaradıcılıq nümunəsi olan Sevil adını verməsini təsadüfi hesab etmək olmaz. Yəni bu faktın özünü Ulu Öndərin Cəfər Cabbarlı sənətinə verdiyi yüksək qiymətin ən bariz təsdiqi hesab etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Cabbarlı, C. (2004). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Çapaşloğlu, 568 s.
2. Əliyev, N. (2005). Heydər Əliyev və Bakının memarlığı. Bakı, 223 s.

3. Heydər Əliyev və mədəniyyət. (2008). Üç cild. Birinci cild. Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 504 s.
4. Heydər Əliyev və mədəniyyət. (2008). Üç cild. İkinci cild. Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 528 s.
5. Heydər Əliyev mədəni irsimizin keşiyində. (2001). I kitab. Bakı, 440 s.

NOVRUZ BAYRAMININ MİLLİ-KULTURALOJİ KONTEKSTDƏ TƏHLİLİ

İbrahim Quliyev

Bakı Slavyan Universiteti Azərbaycan Multikulturalizmi və
ölkəşünaslıq kafedrasının müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xülasə

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan beş poemada Azərbaycan xalqının ən qədim adət-ənənələri, bayram və mərasimləri, bu bayramla bağlı dini-mifoloji görüşləri real bədii lövhələrdə öz əksini tapmışdır. Şair “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl”, “İskəndərnamə” kimi mükəmməl əsərlərində Novruz bayramına, onun əsas elementlərinə, astroloji xüsusiyyətlərinə və s. müraciət edərək oxucuya ensiklopedik bilgiler verir, bu bayramı xalqın mənəvi dəyərləri üzərində yüksəlmiş hadisə kimi qiymətləndirir. Bəri başdan onu qeyd edək ki, böyük mütəfəkkirin təsvir və tərənnüm etdiyi bu bayram etnik-kulturaloji baxımdan özünəməxsusluğu, spesifik koloriti, təbii-astronomik əsasları ilə Yaxın Şərqdə müxtəlif adlarla qeyd olunan eyni məzmunlu digər bayramlardan fərqlənir və bizə onu milli bayram kimi qeyd etmək cəsarəti verir. Təqdim etdiyimiz məqalədə Yaxın Şərq xalqlarının, ilk növbədə isə qədim iranlıların Novruzla bağlı ənənələri, mif və əsatirləri, onun atəşpərəstliklə bağlı sacral mahiyyəti Nizami əsərlərindəki Novruz təsvirləri ilə müqayisədə təqdim edilir, onun fərqli və analoji cəhətləri üzə çıxarılır.

Açar sözlər: milli bayram, “Yeddi gözəl”, əsatir, zərdüştilik, Cəmşid, astrologiya

Summary

In the five poems included in Nizami Ganjavi's "Khamasa", the oldest traditions, holidays and ceremonies of the Azerbaijani people, religious-mythological meetings related to this holiday are reflected in real artistic paintings. In his well-known works such as "Khosrov and Shirin", "Seven Beauties", "Iskandernama", the poet addresses the Novruz holiday, its main elements, astrological features, ect. and provides encyclopedic information to the reader, evaluating this holiday as an event that raises the moral values of the people. From the beginning, let us note that this holiday described and celebrated by a great thinker differs from other holidays of the same content celebrated with different names in the Middle East due to its ethnic-cultural uniqueness, specific color, natural-astronomical basis, and gives us the courage to celebrate it as an Azerbaijani national holiday. In the article we present, the traditions, myths and legends of the peoples of the Middle East, and first of all the ancient Iranians, related to Novruz, its sacral essence related to fire worship are presented in comparison with the depictions of Novruz in Nizami's works, its different and similar aspects are revealed.

Key words: national holiday, "Seven beauties", mythology, Zoroastrianism, Jamshid, astrology

Qədim mesopotamiyalıların “Domuzi”, farsların “Cəşn”, “Cəmşidi”, yaxud “Səde” kimi təqdim etdiyi Novruz bayramı daha çox əsatiri və yaxud dini-mifoloji mahiyyət daşımış, özündə çoxtanrılılığın əsas kult və elementlərini qoruyub saxlamışdır. Nizami hətta qədim iranlıların Novruz bayramından danışanda İran dindarları tərəfindən bu global təqvim hadisəsinə mənəviyyatsızlıq və əxlaqsızlıq kimi qeyri-insani xüsusiyyətlərin gətirildiyini bildirir və böyük İskəndərin fars-pəhləvi məbədlərini dağıtmasını bu mənada təqdir edir, bunu “mənəviyyatın yuyulması”, “dünyanın çirkab dini ənənələrdən” təmiszlənməsi kimi interpretasiya edir. Gəlin “İskəndərnamə”nin Şərəf-namə hissəsindəki bir epizoda diqqət yetirək:

به نوروز جمشید و جشن سده
که نو گشتی آیین آتشکده
ز هر سو عروسان نادیده شوی
ز خانه برون تاختندی به کوی
رخ آراسته دستها در نگار
به شادی دویدندی از هر کنار
مغانه می لعل برداشته
به باد مغان گردن افراشته
ز برزین دهقان و افسون زند

بر آورده دودی به چرخ بلند
همه کارشان شوخی و دلبری
گه افسانه گوئی گه افسونگری
جز افسون چراغی نیفر و خنتند
جز افسانه چیز ی نیاموختند
(Cəməşid Novruzunda, Səde bayramında
Atəşkədə ayini yenilənirdi.
Hər tərəfdən ər görməmiş qızlar
Evdən qaçaraq küçəyə çıxardılar
Üzünü bəzəyib əllər oymada
Hər tərəfdən şadlıqla qaçırdılar
Muğlar ləl rəngli meyi götürüb
Muğan küləyinə boyun açardı.
Dehqan zəbərzi, Zənd əfsunu
Tüstünü göyə qaldırdı.
Bütün işləri zarafat və qadınbazlıq,
Gah əfsanə danışmaq, gah ovsun etmək idi.
Əfsundan başqa çıraq yandırmazdılar.
Əfsanədən başqa heç bir şey öyrətməzdilər)

Nizaminin haqqında danışdığı bu İran Novruzu, göründüyü kimi, əfsanə və ovsuna söykəndiyindən, əxlaqsızlığa səbəb olduğundan, onun İskəndər tərəfindən qadağan edilməsi, onun əsaslandığı kanonik mətnin-Avestanın yandırılması, atəşkədələrin məhv edilməsi şairin ürəyindəndir. Fars milli şairi Firdovsinin “Şahnamə”sində isə bu Novruza tamamilə başqa bir rəng verilir. İrəlidə bu barədə nisbətən geniş danışacağıq. Amma Nizaminin təsvir etdiyi və Azərbaycan ərazilərində qeyd edilən Novruz bayramının əsəti-mifəti kökü yoxdur, burada nə yarımtanı Cəməşid obrazı, nə də günəşi simvolizə edən və hər şeyi özündə əks etdirən “cam-i Cəməşid” yoxdur. Nizami Novruzu təbiətin canlanması, bitkilərin torpaqdan baş qaldırması, günəşin daha parlaq şəkildə yeri işıqlandırması, bütövlükdə ruhun yenilənməsi və s. kimi bir təbii-mənəvi hadisəsinin nəticəsidir. Lakin fars müəllifləri Novruzun bu fərqli xüsusiyyətlərini nəzərə almadan onu birmənalı şəkildə iranlıların milli bayramı kimi təqdim edir, onu İran dini-mifoloji düşüncəsinin məhsulu kimi qələmə verirlər. Məsələn Füzunə Dəvəni və Məhəmməd Fəşareki adlı müəlliflər yazır: “Bu fars milli bayramı zaman keçdikcə Novruz adı ilə Böyük Kir dövründən ta bu günədək çoxlu eniş və yoxuşlardan keçib, amma hər dəfə əvvəlkindən daha böyük zəfərlə özünü nişan verib”. Daha sonra həmin araşdırıcılar nəinki bu bayramı, həm də ondan yazan Nizamini özlərinə qataraq yazırlar: “Bir çox yazıçı və şairlər bu milli-xalq bayramının (yəni fars milli bayramı) təsiri altında qiymətli əsərlər qoyub getmişlər; Bu sırada Nizami Gəncəvinin “Həft peykər” mənzuməsini Novruz bayramı və onunla bağlı mif və ayinləri rəmzi dillə ifadə edən İran mədəniyyətinin böyük və unikal toplusu saymaq olar”. Nizamini farslaşdırmaq tendensiyası Yaxın Şərqə aid hər şeyi “milliləşdirmək” istəyən çoxdankı fars siyasətinin tərkib hissəsidir, amma biz məhz Nizami əsərlərində təsvir olunan Novruzdan çıxış edərək, onun Azərbaycan xalqının milli bayramı kimi təşəkkül tapdığını və fars milli bayramlarından fərqli bir bayram olduğunu güman edirik. Gəlin bəzi beytlərə diqqət yetirək:

بهار و خرمی دوست چو از خرم
ها بردید از خرمی پوست به گل
گل از شادی علم در باغ میزد
سپاه فاخته بر زاغ میزد
سمن ساقی و نرگس جام در دست
بنفشه در خمار و سرخ گل مست
صبا برق گشاده مادگان را
صلا درداده کار افتادگان را

Orijinalla tam üst-üstə düşməsə də, bu hissənin görkəmli şairimiz Rəsul Rzanın poetik tərcüməsində verməyi məqsədmüvafiq saydıq.

Bu şadlıq zamanı gül üzlü bahar

Geydirdi hər gülə bir yeni paltar.
Güllər bayrağını sancmışdı bağa,
Faxtə quşundan da qaçırdı qarğa.
Yasəmənler saqi, nərgiz əldə cam,
Bənövşə xumardı, gül məstdi tamam.
Üzlərdən örtüyü atmışdı yellər,
Bütün aşıqlərə çatmışdı xəbər. (Gəncəvi, 2004).

Nizami baharın və Novruzun təsvirində realistdir, o heç bir mifik və dini qəhrəmanın adını çəkmir. Lakin klassik fars poeziyasının korifeyi sayılan Firdovsinin “Şahnamə”sində Novruz və bahar mifik-dini obrazlar vasitəsilə təqdim olunur və çox yerdə siyasi məqsədə xidmət edir. Məsələn, “Şahnamə”də “Siyavuşun süqutu” dastanında Firdovsi novruz dua-sənasını Xosrova yönəldərək onun qalib olmasını arzulayır və deyir:

همه ساله بخت تو پیروز باد
همه روزگار تو نوروز باد
داستان بیژن و منیژه
که خسرو بهر کار پیروز باد
همه روزگارش چو نوروز باد
(Hər il sənün bəxtin qalib olsun,
Sənün hər günün Novruz olsun.
Bijən və Məniyə dastanı:
Ki Xosrov hər hər işdə qalib olsun.
Hər günü Novruz olsun).

Bijən və Məniyə Zərdüştilikdə Adəm və Həvva rolundadır. Şair iranlıları “Bijəneşan”, yəni kökü gedib Adəmə çıxan xalq adlandırır, arzu edir ki, onlar öz ərazilərini genişləndirib turanlıların şəhərlərini də ələ keçirsinlər. Biz belə müqayisələri çox apara bilərik və nəticədə görəcəyik ki, Firdovsi hətta bahar və Novruz məsələsində belə ekspansiyaçıdır və bu mənada o, Nizami ilə tamam əks qütbləri təmsil edir, çünki Nizaminin hər beytindən humanizm və insanpərvərlik boylanır, bəşəriyyətə sevgi yüksəlir.

Onu da qeyd edək ki, Nizaminin “Xosrov və Şirin”indəki novruz təsvirləri şairin özündən sonrakı sənətkarlara ələ güclü təsir etmişdir ki, qüdrətli fars şairi Xacu Kirmani həmin təsvirlərin təsiri ilə “Gül və Novruz” kimi dil və poetika baxımından zəngin bir əsər ərsəyə gətirmişdir: Tehran Xarəzm Universitetinin əməkdaşı Arzu Rüstəmi “Gül Və novruz” adlı bu mənzumənin iki müstəvidə-sənətkarlıq və dil baxımından təhlili adlı məqaləsində deyilir: “Xacu Kermani fars ədəbiyyatının görkəmli simalarından biridir, onun əksər şeirləri Xacunun bir şair kimi qüdrət və məharətinin sübutudur. O, özündən əvvəlki bəzi şairləri, xüsusən də Nizami Gəncəvini təqlid edərək məsnəvilər yaratmışdır. Xacunun əsərləri arasında lirik və ziyafət şeirlərindən sayılan “Gül və Novruz” məsnəvisini xüsusi qeyd etməliyik. “Xosrov və Şirin”ə nəzirə olan bu lirik əsər Xacunun həm məzmun baxımından, həm də dil və təsvir baxımından böyük şairin təsiri altında olduğunu göstərir”.

Bu, təbiidir, Nizami kimi əxlaq və mənəviyyat təcəssümü olan şairin tərənnüm etdiyi Novruz da öz qüdsiyyəti və təmizliyi ilə fərqlənməli idi. Bu gün biz həmin Novruzu, yəni Nizaminin tərənnüm etdiyi bayramı qeyd edirik, farsın əfsanəvi-dini bayramını yox.

Ədəbiyyat

گنبد فزونه دوانی، محمد فشارکی، محبوبه خراسانی. تحلیل بازتاب مراسم آیینی نوروز عام و خاص در هفت نظامی. فنون ادبی، شماره 17 متن زمستان 95 دوره 8، شماره 4، دی 1395، صفحه 51-68

ژاله آموزگار. «ایزدانی که با سال نو به زمین بازمی‌گردند»، مجموعه مقالات نخستین همایش شناسی، ۱۳۷۹، ص ۹۳ تا ۱۰۵ (نوروز، سازمان میراث فرهنگی کشور، پژوهشکده مردم

دهخدا، علی اکبر... لغتنامه دهخدا، زیر نظر محمد معین، جعفر هیدی، از دوره جدید، چ 2، تهران: (1377).

مؤسسه لغتنامه دهخدا

4. <https://library.razavi.ir/literature/fa/49125/>

5. Gəncəvi, Nizami. (2004). “Xosrov və Şirin”, Bakı, “Lider Nəşriyyat”, s. 392.

NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV AND AZERBAIJANI CULTURE

Konul Mammadzade

Baku city, Azerbaijan State Pedagogical University

Xülasə

Xalqımız dünyada öz mədəniyyəti, incəsənəti, milli-mənəvi dəyərləri ilə tanınır. Milli-mənəvi dəyərlərimizin kökləri çox qadimlərə gedib çıxır. 20-ci əsrdə xalqımızın mədəni həyatında yeni dövr başlandı. Bu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlı bir dövrdür.

Açar sözlər: Ümummilli lider Heydər Əliyev, Heydər Əliyev irsi, Azərbaycan kinosu, Azərbaycan mədəniyyəti, mədəniyyət sahəsi

Summary

Our people are known in the world for their culture, art, and national-spiritual values. The roots of our national and moral values go back to ancient times. In the 20th century, a new era began in the cultural life of our people. This is a period associated with the name of the great leader Heydar Aliyev.

Key words: National leader Heydar Aliyev, Heydar Aliyev's legacy, Azerbaijani cinema, Azerbaijani culture, the field of culture

Our people are known in the world for their culture, art, and national-spiritual values. The roots of our national and moral values go back to ancient times. In the 20th century, a new era began in the cultural life of our people. This is a period associated with the name of the great leader Heydar Aliyev. The great leader used to say: "The nation is known, considered, and distinguished among the nations of the world by its characteristics. The highest and the greatest of these features is culture." That is why the great leader focused on the development of the people's culture during all periods of his power. The great leader knew well that culture is the base of national statehood values. The only guarantee for tomorrow's success is to pay more attention to building a healthy society, and instilling deep-rooted moral values in the new generation and the whole society.

Heydar Aliyev considered culture as a great wealth of the nation. That is why he did everything possible for the protection and promotion of cultural and spiritual values. We are a lucky generation that lived in the era of Heydar Aliyev and witnessed the great care of the great leader to our culture and art. Heydar Aliyev highly valued the work of the people who created and developed our culture and always took care of them. It is not enough to list such artists. Heydar Aliyev participated in congresses and conferences of composers, cinematographers, theater actors, and artists, and his deep, meaningful speech was welcomed by the applause of the participants. Each of his speeches became a program for the future development of a field of culture. The great leader thought about improving the creative conditions of artists. Special buildings for workshops were built in the Ahmedli residential area and given to the artists. Now about 300 artists and sculptors are engaged in creativity in these buildings. This shows his great concern for creative people. Although there are an Art College and a University of Culture and Arts in Baku, for many years he wished to open an institution of higher education in the capital that would inculcate academic skills in young people. Finally, he was able to fulfill this wish in 2000. The Azerbaijan State Academy of Arts demonstrates the moral bridge between talented students and their creativity. Today, the streets of Baku and other settlements are named in honor of A. Azimzade, S. Bahlulzade, K. Kazimzade, T. Shikhaliyev, S. Salamzade and other artists. A great period of development of Azerbaijani cinema is connected with the name of Heydar Aliyev. Heydar Aliyev has great efforts in the creation of the films "Uzakh sahilde", "Nasimi", "Babek" and others. Heydar Aliyev loved the theater very much. He always met with the creative team after their performance and gave them his recommendations and assignments. These meetings increased the responsibility of artists and directed them to mobilize their forces. (Xalq qəzeti, 2010)

During the great leader's reign, he always focused on the promotion of Azerbaijani culture and implemented very effective measures. The national leader provided the integration of Azerbaijan with the civilized world, strengthening statehood and developing the nation. In conclusion, I would like to cite a quote from the speech of the great leader: "A nation with a high culture will always move forward, always live, always develop."

References

1. Xalq qəzeti. (2010), 6 may, s. 5.
2. <https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/75794>

КУЛЬТУРНЫЙ ПОВОРОТ ТЕМАТИЗАЦИИ КУЛЬТУРЫ

Александр Касперук

кандидат культурологи, доцент кафедры культурологии факультета социокультурных коммуникаций Белорусского государственного университета

Xülasə

Mədəniyyətin sosial-mədəni dinamikası, o cümlədən mədəni dönüş problemi təkcə fəlsəfənin və ya mədəniyyətşünaslığın nəzəri problemi kimi deyil, global inkişafə bağlı tamamilə praktiki problemə çevrilir. Müəllif mədəniyyətin tematikləşdirilməsinin bu prosesinin dinamikasına təsir edən əsas şərtləri müəyyən etmişdir.

Müəllif belə bir nəticəyə gəlmiş ki, mədəniyyət obyektinin çevrilməsinin artan sürəti mədəni dönüşün “hünisində” digər növbələri - linqvistik, şərhəedic, icraedic, ikonografik - bir şeyə əsaslanan mədəniyyət obyektini kimi qəbul etməyi əhatə edir. daha aktual, müasir perspektiv.

Açar sözlər: *mədəni dönüş, mədəniyyətin tematikləşdirilməsi, gündəlik həyat*

Summary

The problem of the socio-cultural dynamics of culture, including the cultural shift, is considered not only as a theoretical problem of philosophy or cultural studies, but becomes an absolutely practical problem associated with global development. The author identified the main conditions that influenced the dynamics of this process of thematization of culture. The author came to the conclusion that the increasing speed of the transformation of a cultural object implies other shifts - linguistic, interpretive, performative, iconographic - into the "funnel" of a cultural shift, in which we consider something as an object of culture from a more relevant, modern perspective.

Key words: *cultural shift, thematization of culture, everyday life.*

Понимание культуры как созданной человеком части окружающего мира объективно переводит ее из феномена в фактор развития, из явления образа жизни человека в систему его личной и коллективной безопасности. Многие научные теории давно объяснили своеобразный научный парадокс: с одной стороны, человек - творец, создатель культуры, с другой - именно культура творит, развивает, социализирует личность. Культура давно стала предметом научного интереса, при этом в традиционном понимании сохраняется первичный, «сельскохозяйственный» аспект ее трактовки как «возделывание». Культура всегда имеет жесткий, нормативный смысл – возделывание для чего-то, в каком-то направлении.

В новое время целью такого возделывания было приближение к античному образу. В современном понимании культуры присутствуют все исторические пласты. Культурный поворот произошел на рубеже XVIII – XIX века. С этого времени культура стала терять свой однозначный нормативный характер. Во-первых, возникает представление, является не чем-то единым, а существующим в многообразии, во множественном числе. Не только культура, но и культуры. Во-вторых, возникает актуальная социально-культурная проблематика. И. Кант в работе «Критика чистого разума» указывал на то, что универсум существует как конструкция. Эта идея получила свое развитие у К. Мангейма, по мнению которого, через критическую работу по обнаружению противоречий универсум потерял свою естественность. В традиционном обществе, в отличие от модернистского, универсум представлялся как нечто данное, природное и (или) божественное по своему происхождению.

Культура стала предметом тематизации. Сотворение мира получило определенное продолжение со стороны человека. «Господь Бог образовал из земли всех животных полевых и всех птиц небесных, и привёл их к человеку, чтобы видеть, как он назовет их, и чтобы, как наречёт человек всякую душу живую, так и было имя ей. И нарёк человек имена всем скотам и птицам небесным и всем зверям полевым». Происходит процесс различения от универсума, от мира смысла, вложенного в него человеком. Смысл мира отличается от самого мира.

Смысл стал пониматься как нечто сконструированное, вложенное, привнесенное человеком в восприятие мира. Появляется возможность избавиться от естественной картины восприятия мира. Конечно, исследование культуры не сводится только к конструктивистской парадигме понимания мира, не является принципиальным моментом. Сфера понимания мира расширяется, она все более и более становится культурно-ориентированной. Так, например, для И. Канта сам субъект культуры являлся чем-то инвариантным. Такой «наивный» взгляд далее в отношении субъекта утрачивается. Появляются идеи что и субъект, и его способности, и его конструкции, как например сегодня габитус или гендер, - не являются природными данными. Процесс денатурализации восприятия мира связан с феноменологией, поворотом к «жизненному миру» человека.

Состояние человека перестает восприниматься как естественное. В работе Т. Лукмана и П. Бергера «Социальное конструирование реальности» социальная реальность перестает восприниматься как нечто заданное объективными структурами, но при этом она анализируется как смысловая конструкция. Библер В. С. описал процессы проецирования исходных философских идей в реальную жизнь культуры - на грань содержательной «логики начала логик» и различных форм психологического, этического, филологического, цивилизационного понимания культуры (Библер, 1997). С помощью концепта «граница» обосновывается мысль, что для того, чтобы мир состоялся, нужно разграничивание как процедура отстранения автора от произведения, читателя от автора, как взгляд создателя на «дело рук своих». Этот момент отстранения и есть та ситуация философского удивления, осознания странности вещи и вместе с тем особой ее привлекательности для познания (Ахутин, 2001). Библер В.С. считал, что «культура живет в пограничье с иными философскими системами в канун XXI века». Вместе с тем отметим, что современная культура испытывает дефицит границ, проявляющийся в процессах глобализации и маргинализации обществ, доминировании массовой культуры, определенной примитивизации отношений.

Продолжается трансформация предмета культуры, скорость возрастает. В «воронку» культурного поворота вовлекаются другие повороты, лингвистический, интерпретационный, перформативный, иконографический. Культурный поворот означает, что мы нечто рассматриваем как предмет культуры исходя из более актуальной, современной перспективы. В пространство исследований, например, культурсоциологии, вводится перспектива, связанная со сферой смыслов. При этом определенного рода социально-культурные явления анализируются не в терминах больших конструкций, структур и понятий, а в терминах смыслового, повседневного горизонта, доступного индивиду.

Образно говоря, «большой» поворот к культуре рубежа XVIII – XIX расфасован в целый спектр небольших поворотов. На языке «хитрого» маркетинга обывателю предлагают вместо упаковки одного литра молока новую упаковку с одним килограммом молока. Если без хитрости, то в современных обществах и культурах набирает силу возвращение к смысловой перспективе субъекта. Вместо разговора о структурах идет речь о практиках, габитусах, повседневности. Происходит возвращение фактору некоторой осмысленности его существования в мире, тематизация чего-то как культурного явления. Во-первых, поведение человека рассматривается в терминах смысла. Во-вторых, этот смысл для самого человека становится доступен. Практика - это то, что человек может понять.

Повседневность стала актуальным смысловым горизонтом действий. Именно анализ явлений социального порядка приводит к смысловой персоналистской перспективе. Денатурализация картины мира, восприятие мира как имманентно присущего, как акта творения Бога смещает акценты в сторону человека. Мир воспринимается как продукт человеческой деятельности, в котором идут процессы конструирования смыслов. Мир через культуру структурируется в сознании и поведении людей в смысловые, содержательные поля. Война разрушает и обесценивает жизнь. Основная цель любой войны вступает в очевидное противоречие с предназначением культуры, формирующей общее понимание смысла жизни людьми, принадлежащими к конкретно-исторической общности. В данном контексте культура

давно стала объектом и целью психологических, манипуляционных, информационных и иных типов современных войн.

Проблема культуры выступает не только как теоретическая проблема философии или культурологии, но становится абсолютно практической проблемой, связанной с глобальным развитием. Цели общественного развития реализуются не только в финансово-экономической сфере, но и в социально культурной, в духовной сфере народа, имеющей собственную специфику и собственные смыслы. Сохранение смыслов, культурного кода и культуры задача общества и государства по обеспечению национальной безопасности. Явление культуры в контексте безопасности значима для всех областей жизни человека.

Появление новых угроз жизни человека на планете актуализируют проблемы безопасности, в том числе и культурной безопасности. Трансформация и модификация угроз способствовали формированию серии понятий, связанных с безопасностью человечества и отражающих те или иные ее аспекты. Очевидно, что сложность и многообразие трактовок самого понятия культуры создает трудности в категориальном аппарате при использовании с другими понятиями.

Литература

1. Библер, В.С. (1997). На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. - Москва: Русское феноменологическое общество, 440 с.
2. Ахутин, А.В. (2001). Всё еще только начинается... Памяти В. С. Библера. Антинекролог. // Вопросы философии. № 6. с. 136–158.

ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В ПЕРЕХОДНЫЙ ПЕРИОД В КИТАЕ

Ли Вэйвэй

Аспирант факультета социокультурных коммуникаций
Белорусского государственного университета

Xülasə

Milli inkişafın bünövrəsi kimi ənənəvi mədəniyyət Çinin keçid dövründə mədəni inkişafı üçün zəmin yaradır. Xalq mədəniyyətinin zəngin formaları və əsərləri həm də müasir Çin xalq mədəniyyətinin tükənməz mədəni sərvətinə çevrilmişdir. Çin ənənəvi mədəniyyətinin əhəmiyyətini və Çin populyar mədəniyyətinin inkişafını müzakirə etdikdən sonra, bu məqalə Çin ənənəvi mədəniyyətinin və populyar mədəniyyətinin bir-birinə töhfə verməsinin səbəblərini göstərir. Eyni zamanda, o, sosialist əsas mədəniyyətinin şaxələndirilməsi və liderliyi fonunda Çin ənənəvi mədəniyyətinin və populyar mədəniyyətinin daim inteqrasiya olunduğunu və inkişaf etdiyini qeyd etdi.

Açar sözlər: mədəniyyət, Çin ənənəvi mədəniyyəti, Çin kütləvi mədəniyyəti, keçid dövrü, inteqrasiya

Резюме

Будучи основой национального развития, традиционная культура обеспечивает основу для культурного развития Китая в переходный период. Богатые формы и произведения народной культуры также стали неиссякаемым культурным ресурсом современной китайской массовой культуры. После обсуждения важности китайской традиционной культуры и развития китайской массовой культуры в статье указываются причины, по которым китайская традиционная культура и массовая культура способствуют друг другу. В то же время автор также отмечает, что на фоне диверсификации и лидерства социалистической основной культуры китайская традиционная культура и массовая культура постоянно интегрируются и развиваются.

Ключевые слова: культура, китайская традиционная культура, китайская массовая культура, переходный период, интеграция

China is an ancient civilization with a history of 5,000 years. With the continuous development of history and times, China has left many traditional cultures. However, affected by various factors such as global economy, politics, and culture, it is necessary to integrate Chinese traditional culture with modern culture in order to adapt to the development trend of globalization. During the period of social transformation, the existence form of Chinese culture is not single, but is based on traditional culture and intertwined with various cultural factors, making the culture present a diversified pattern. Traditional culture is the cultural foundation of modern life. Historically, the development and rebirth

of any country, nation or region can only be realized on the basis of its own cultural accumulation, and only in this way can culture have strong vitality. From a theoretical analysis, Chinese traditional culture exists and continues in the form of national thinking, values, ethics, personality characteristics, behavioral norms, and customs. These cultures have long been deposited in the psychology and individual personality of the Chinese nation, accumulated as a cultural genetic gene, accumulated all the experience and wisdom formed since the birth of the Chinese nation, and have been deeply integrated into the modern Chinese society in a traditional way. Various fields such as politics, economy and spiritual life are presented in people's life concepts and daily behaviors. It can be seen that traditional culture is the objective historical condition for the construction of modern life in China, and this historical condition cannot be ignored. Only elements of modern life that fit in with traditional culture can take root in Chinese society, otherwise they will eventually be rejected. At the same time, with China's social transformation, contemporary China's politics, economy, and culture are undergoing tremendous changes. With the gradual development of the market economy and the rapid development of mass media, Chinese cities have entered an era of mass culture. Chinese contemporary mass culture has gradually become the main trend of daily cultural life in contemporary cities with its irresistible trend. In the early 1980s, inspired by mass culture in Hong Kong, Taiwan and overseas, Chinese contemporary mass culture began to grow. Although at the beginning of its rise, the nascent contemporary mass culture received a lot of criticism and was even denied, but its development and growth is an irreversible trend in the new social background. In the face of many obstacles, Chinese contemporary mass culture continues to strive to move forward. Until 1990s, Chinese contemporary mass culture expanded rapidly and became fully prosperous, almost monopolizing the daily cultural life of Chinese cities.

The emergence and rapid development of Chinese contemporary mass culture is the result of the combined effect of many factors. First, the influence of foreign mass culture has greatly influenced the contemporary Chinese mass culture; Second, the development of the commodity economy, the establishment of the market economy system and the development of mass media have contributed to the production, dissemination and development of contemporary Chinese mass culture. The acceptance and participation of the general public provides the economic basis and material support; Third, the needs of the general public provide a solid mass foundation for the growing prosperity of Chinese contemporary mass culture; Fourth, the emergence of a relaxed social and cultural environment, changes in the political environment, especially the support of the official ideology and the theoretical recognition of the pursuit of sensual pleasure in Chinese academic field in the 1980s provided a good space for mass opinions and the vigorous development of contemporary Chinese mass culture; Fifth, the extensive introduction and extensive research of western postmodernism theory provides a theoretical basis for the development of contemporary Chinese mass culture and plays an important role in the development of contemporary mass culture. Under the combined effect of the above factors, contemporary Chinese mass culture is thriving and influencing the spiritual life and behavior of Chinese people all the time (Lu, 2001).

Mass culture is the product of industrial economy and market mechanism. It seems that it is not in the same category as traditional Chinese culture. However, as a cultural form of the majority of the contemporary Chinese people, it cannot be separated from traditional cultural resources, but constantly absorbs nutrients from the fertile soil of traditional culture in the process of integrating traditional culture.

The cultural basis of mass culture is Chinese traditional culture, especially popular culture. In the course of long-term historical development, the Chinese nation has formed a traditional culture with its own characteristics and various forms. Traditional culture is the result of thousands of years of civilization accumulation of our Chinese nation, but with the development of contemporary Chinese mass culture, the inherent status of traditional culture has been gradually broken. Even so, it is undeniable that the emergence and development of contemporary Chinese mass culture cannot be separated from the influence of traditional culture, especially popular culture. The latter is the cultural source of contemporary Chinese mass culture, which enriches the content of mass culture and promotes the development of mass culture. First, both contemporary Chinese mass culture and

traditional Chinese culture contain a strong sense of the masses, and the characteristics of mass culture based on the masses can be traced back to the traditional Chinese people-oriented thought. Both are concerned with human life, human needs. Second, the mass culture with Chinese characteristics permeates the deep-rooted thinking patterns, value orientations, and behaviors of the Chinese nation. These national characteristics have influenced generations of Chinese people. The process of Sinicization of Western mass culture is based on these characteristics of the Chinese nation, combined with Chinese people's life practice, and finally realizes the development process of localization. Third, the manifestations of popular culture in traditional culture, such as literature, opera, folk music and other popular forms of entertainment, are close to the lives of ordinary people. The form of expressing people's aspirations has the same effect as mass culture's use of various mass media to please the public and meet the needs of the public (Zhao, 2016).

In the period of cultural diversification, Chinese traditional culture and Chinese mass culture promote each other. On the one hand, contemporary Chinese mass culture draws nutrients from national traditional culture and thrives in the fertile soil it provides. On the other hand, through the media of mass culture, traditional culture is known to the wider and enters into daily cultural life in the form of popular culture, which can not only meet people's spiritual needs, but also promote the innovation and prosperity of traditional culture.

References

1. Lu, Y. (2001). Popular Culture Studies / Y. Lu, Y.Wang. – Shanghai: Shanghai Sanlian Bookstore, 2001. – 86 p. = 陆扬, 王毅.大众文化研究[M]. 上海:上海三联书店, 86.
2. Zhao, Y. (2016). A New Theory of Mass Culture / Y. Zhao, L.Yang. – Beijing: Beijing Normal University Press, 125 p. = 赵勇, 杨玲.大众文化理论新编[M].北京:北京师范大学出版社, 2016: 125.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DİL MƏDƏNİYYƏTİ

Nigar Məhərrəmovə

Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi

Summary

Our language was with the people at all historical stages, experienced its fate and faced the problems that it faced. He defended and strengthened the national identity of the nation and faith in a happy future even in the most difficult days. A nation with a developed, rich linguistic culture has a great future. Therefore, every child of Azerbaijan should, like the apple of an eye, protect this most valuable national treasure, which we inherited from our great-grandfathers and always surround it with care.

Key words: concern for the language, the culture of the language, the national language, Heydar Aliyev's love for the Azerbaijani language.

Резюме

Утверждение азербайджанского языка в качестве государственного, активное развитие различных областей языкознания азербайджанскими учёными – заслуга Гейдара Алиева, речь которого является образцом речевой культуры. Он защищал и укреплял национальное самосознание нации и веру в счастливое будущее даже в самые трудные дни. Нация с развитой богатой языковой культурой имеет большое будущее. Поэтому каждый ребенок Азербайджана должен, как зеницу ока, беречь это ценнейшее национальное достояние, доставшееся нам от наших прадедов, и всегда окружать его заботой.

Ключевые слова: забота о языке, культуре языка, национальный язык, любовь Гейдара Алиева к азербайджанскому языку

“Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm...”. Bu müdrik sözlər Azərbaycan xalqının Ümum-milli lideri, dahi rəhbərimiz Heydər Əliyevə məxsusdur. Bütün həyatını doğma xalqının, Vətənin inkişafına, intibahına həsr edən, bu yolda misilsiz tarixi uğurlar qazanan Heydər Əliyev Azərbaycan dilinə həmişə layiqincə diqqət yetirib, tükənməz övlad məhəbbəti, rəhbər uzaqgörənliyi ilə xüsusi

qayğı göstərib. Hələ sovet dövründə, imperiya qadağalarına baxmayaraq, dilimizin dövlət dili statusu alması, Azərbaycan dilçi alimlərinin yüksək dövlət mükafatlarına layiq görülərək daha böyük tədqiqat işlərinə ruhlandırılması, nəticədə Azərbaycan dilçiliyinin sürətli inkişafı, eləcə də dahiyənə nitq mədəniyyəti ilə hamıya nümunə göstərməsi Heydər Əliyevin şərəfli xidməti idi. Azərbaycan dilinə o tarixi xidmət bu gün, müstəqillik dövründə daha böyük miqyasda davam etdirilir. “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı, dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin 500, Azərbaycan varlığının ensiklopediyası sayılan “Dədə Qorqud” eposunun 1300 illiyinin dünya miqyasında təntənə ilə qeyd edilməsi, respublikamızda Azərbaycan dili haqqında qanunun ciddi elmi-praktik müzakirələri bunu bir daha təsdiq etdi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin doğma Azərbaycan dili uğrunda on illər boyu necə şərəflə, cəsarətlə, elmi-nəzəri əsaslara söykənən prinsipliliklə mübarizə aparması, obyektiv, real nəticələrə nail olması dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılara, 50 milyonluq Azərbaycan xalqına ən gözəl nümunədir.

Onun dil siyasətinin uğurları bütün incə, “görünməz” məqamları ilə öyrənilməli, ciddi elmi-analitik təhlil, tədqiq yolu ilə xalqımıza, xüsusilə gənc nəsə çatdırılmalıdır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin bitkin elmi-nəzəri əsaslara, praktik tətbiqə əsaslanan Azərbaycan dili siyasəti böyük uğurlar qazanıb desək, yanılmırıq. Vaxtı ilə öz doğma dilində danışa bilməyən, yaxud danışmaq istəməyən bir sıra yüksək vəzifəli dövlət məmurları Heydər Əliyevin ciddi tələbkarlığı nəticəsində indi Azərbaycan dilində sərbəst danışirlər; ümumiyyətlə, dövlət dilimizə kompaniyaçılıqdan uzaq olan daimi diqqət və qayğı cəmiyyətimizin milli dil mühitinin - dövlət dili mühitinin əsaslı şəkildə genişlənməsinə, əsl ümumdövlət xarakteri almasına gətirib çıxarmışdır (Əhmədova, 2010)

“Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanını Heydər Əliyevin uğurlu dil siyasətinin fundamental yekun sənədi adlandırmaq olar.

Azərbaycan dili zaman-zaman tənə və təhqirlərlə, planlı assimilyasiya hücumları ilə, qəsd və repressiyalarla da üzləşdi. Ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz bu bədnam basqılara, mənəvi repressiyalara, assimilyasiya hücumlarına qarşı həmişə etiraz səsinə qaldırdı.

Bu yerdə dahi Səməd Vurğunun “Yandırılan kitablar” şeirindən misralar yada düşür:

Sənmi türkə xər deyirsən, mənim şeir dilimə?!

Qoca Şərfin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!

Dahilərə süd vermişdir Azərbaycan gözəli!

Tarix boyu Azərbaycanın dahi oğulları Azərbaycan dilinin keşiyində, müdafiəsində mətanətlə dayandı, onun təəssübünü çəkdi, şərəfini, şöhrətini, halal haqqını, hüquqlarını hünərlə qorudu. Bu baxımdan, Azərbaycan dilinə Heydər Əliyev sevgisi bütün dövrlərə, bütün zamanlara nümunə ola bilər.

Azərbaycan dilinə yüz illərin, min illərin Qorqud və Füzulilər sevgisini, qayğısını Heydər Əliyev şərəflə, müdrik uzaqgörənliklə davam və inkişaf etdirdi.

Dilimiz xalqın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzləşdiyi problemlərlə qarşılaşmışdır. O, xalqın ən ağır günlərində belə onun milli mənliliyini, xoşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumaq, daim qayğı ilə əhatə etməlidir.

70-ci illərin sonlarında Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə Dövlət mükafatı verilməsi Azərbaycan dilinə böyük qayğının, əsl rəhbər diqqətinin, övlad məhəbbətinin nəticəsi idi. Bu yolda qazanılan uğurlar həm dövlət səviyyəsində qiymətləndirilir, həm də Azərbaycan dilçilik elminin bütün potensial imkanları səfərbər edilir, daha sanballı, fundamental tədqiqatlara istiqamətləndirilir, ruhlandırılırdı. Heydər Əliyevin dil siyasəti 70-ci illərin sonlarına doğru Azərbaycanda milli dil təfəkkürünün yüksəlməsinə o qədər böyük təsir göstərdi ki, bunu ancaq XVI əsrin əvvəllərindəki - Şah İsmayıl Xətəinin hakimiyyəti dövründəki, yaxud XX əsrin əvvəllərindəki vəziyyətlə müqayisə etmək mümkün idi. Heydər Əliyevin Azərbaycana, onun sosial-mədəni, elmi intellektual, iqtisadi, siyasi inkişafına, milli-mənəvi intibahına həsr olunan, xalqımızın tarixində bütöv mərhələ təşkil edən fenomenal fəaliyyətində milli dil siyasəti həmişə həlledici mövqe, aparıcı yer tutur (Axundov, 1997). Təkcə yaşanan dövrü, müasir mərhələni yox,

Azərbaycan ədəbiyyat və mədəniyyətinin bütöv milli mühitini əhatə edən dil siyasəti xalqın tarixi uğurlarına əsaslanaraq, söykənərək, böyük perspektivlərə istiqamətlənib. Müəyyən qədər unudulan, tarixin gizlisində xalqdan ayrı salınan milli ədəbiyyat və mədəniyyət nəhənglərinin üzə çıxarılması, bu yolla Azərbaycan dilinin böyük ədəbi yaddaşının, qanunauyğun bədii şüur hərəkətinin bərpası, nəticədə dilin daxili enerjisinin min illər boyu yığılan etnogenetik, ruhi-mənəvi potensialının oya-
dılması, hərəkətə gətirilməsi Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərindən biridir. Bakıda, respublikanın digər şəhərlərində xalqın ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinə ucaldılan çoxsaylı heykəllər həm də Azərbaycan dilinin halal haqqını, uca şərəfini təsdiqləyən abidələr idi. Yubileylər vasitəsilə xalqa yenidən bütün böyüklüyü, əzəməti ilə, olduğu kimi qaytarılan İmadəddin Nəsimilər, Molla Pənah Vəqiflər, Həsən bəy Zərdəbilər... Onların heykəlləri Azərbaycan dilinin tarixi uğurlarını, sənət zirvələrini milli mühitin daimi, əbədi enerji mənbəyinə çevirir, ümummilli intibahda “gizli” iş görürdü (Xudiyev, 2008). Beləliklə, Heydər Əliyevin Azərbaycan dili siyasəti çox geniş mənası, elmi-konseptual əsasları ilə, əslində, Azərbaycanı xilasetmə yolunun mühüm tərkib hissəsi idi.

Ədəbiyyat

1. Axundov, A. (1997). Bir neçə söz.- N-Xudiyev. H.Əliyev və Azərbaycan dili, Bakı, “Təhsil” nəşriyyatı, 292s.
2. Əhmədov, Ə. (2008). Azərbaycan tarixinin Heydər Əliyev dövrü. - Heydər Əliyev və Azərbaycan. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, səh. 2536 27
3. Əhmədova, S. (2010). Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı.
4. Xudiyev, N. (2008). Zamanın axarı ilə, 2-ci cild, Bakı, Azərnəşr, 510s.

THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN SOVIET BALLET’S TRADITIONS ON THE CHINESE CULTURE

Xiao Ziyi

Master's student, Belarusian State University,
Faculty of Social and Cultural Communications,
Minsk, Republic of Belarus

Xülasə

Məqalədə rus sovet baletinin ənənələrinin Çin baletinin klassik məktəbinin formalaşmasına təsiri araşdırılır. SSRİ-dən olan nümayəndələrin Çindəki mədəni-maarif və təhsil fəaliyyətinə bu təsirin bilavasitə amilləri aşkar edilmişdir. Məqalədə Çində rus mədəniyyəti əsərlərinin istehsalı və mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesində yaranan orijinal Çin pyesləri təhlil edilir.

Açar sözlər: Çin mədəniyyəti, rus sovet baleti, ənənə, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, xoreografiya sənəti

Резюме

В статье рассматривается влияние традиций русского советского балета на становление классической школы китайского балета. Выявляются непосредственные факторы этого влияния в культурной, просветительской и образовательной деятельности представителей из СССР в Китае. Анализируются постановки произведений русской культуры в Китае и самобытные китайские пьесы, возникшие в процессе кросс-культурной коммуникации.

Ключевые слова: китайская культура, русский советский балет, традиция, кросс-культурная коммуникация, искусство хор

In 1917, the Great October Socialist Revolution took place in Russia. The change in the social order in Soviet Russia and the ensuing civil war, which resulted in the deterioration of the country's economic situation, posed a dilemma for the artists of the once magnificent Russian ballet – to remain subjects of the new state or emigrate to other countries. In the early years the question was very often raised to the Soviet authorities whether the common people of Russia needed ballet, because ballet has always was considered an art intended for the upper strata of society. Some talented choreographers working in the field of education, performing arts, as well as folk dance groups were

forced to leave Russia, move to Harbin, Shanghai and other cities in China to preserve their dance troupes and leading artists. Among them were: A.I. Gravtsev, V.V. Klarin, N.A. Knyazev, E. Preobrazhenskaya, T.P. Svetlanova, F.F. Shevlyugin, E.I. Elirov and others. Also, the artist and ballet director N.M. Sokolsky emigrated to China (Khisamutdinov, 2015; Khisamutdinov, 2017).

Nikolai Mikhailovich Sokolsky (1886–1971) – soloist of the Mariinsky Theater, student of N. G. Legat and E. Cecchetti. With the troupe of S. P. Diaghilev, he toured the cities of Europe, and since 1927 he lived in Harbin. In 1929 he moved to Shanghai, where he founded Sokolsky's Russian Ballet troupe, and in 1934 the troupe "Russian Ballet in Shanghai". In the same place – in Shanghai – Sokolsky created his own dance school, from the walls of which many later famous figures of Chinese ballet came out, including: Hu Rongrong (future director of the Shanghai Dance School) and Ye Ning (future director of the research bureau of the Beijing Dance Academy).

In 1951 Sokolsky taught classical ballet and ballet history at the Central Academy of Drama. Later, having already returned to Russia in 1953 and settled in Velikiye Luki in 1959, he worked as a choreographer in the Lenin House of Culture and taught Chinese-style dance. And for stage performances of this house of culture, he used some of the costumes and decorations brought from China (Zhang, 2020). Ballet performances had a profound effect on audiences. The public's interest in "exotic" dances increased (ballet was such an "exotic"), and along with the interest, the "demand" for ballet performances also grew. However, a solo or duet performance, logically, could not fully satisfy the interest to large-scale productions, which contributed as a result to the official establishment of the troupe "Russian ballet in Shanghai".

In 1895, *Swan Lake*, co-choreographed by Petipa and Ivanov, was successfully premiered by the Imperial Russian Ballet of Mariinsky Theatre in St. Petersburg, Russia. Since then, the ballet has been recognized as a classic masterpiece of the Russian school and performed by major global ballet ensembles or taken as their model. In early 1958, *Swan Lake* was rehearsed at Beijing Dance Academy under the guidance of former Soviet expert Pyotr Gusev, and this was the first time for the Chinese people to rehearse this classical ballet. In June of the same year, *Swan Lake* made its debut on the Chinese stage and achieved success.

This category in New York included Act II of "Swan Lake," based on Mr. Gusev's staging in 1958, itself based on a well-known Moscow version by Vladimir Bourmeister. There were also excerpts from the Chinese fairy-tale ballet, "The Maid of the Sea," an effort at "collective" choreography which evolved from a workshop led by Mr. Gusev for Chinese choreographers in the late 1950's. The second act of "The New Year's Sacrifice," based on a story by the Chinese novelist Lu Xun (1881–1936) and choreographed in 1980 by the Central Ballet's current artistic director, Jiang Zuhui, also draws from Soviet models that integrate folk and ballet idioms (Liu, 2000).

What the Central Ballet has shown us is a company in the process of finding its own style. The dancers, and especially the choreographers, need greater exposure to contemporary influences in international ballet. But this does not mean they should become confused by a variety of styles that run counter to the foundation they already have. The women have the best of the Soviet training known as the Vaganova system – the use of the shoulders and head, the strength in the leaps, the bold bent-leg arabesques and fabulous extensions.

Stylistically, the chief weakness of the company takes the form of moving from position to position without the customary transitional flow – seen in the tendency of the corps to snap abruptly into academic poses in "Swan Lake." This sectioning-off of movement has been seen in Western companies as well – notably the National Ballet of Canada. Over the past 60 years, *Swan Lake* has played a positive role in promoting the considerable development of the National Ballet of China. In 1996 and 2003, the artists at the National Ballet of China started a bold exploration and produced two new versions of *Swan Lake*, which attracted much attention.

The Bolshoi was still adjusting – painfully – to its new role as a tool of the state. Developing new, revolution-friendly repertoire for its in-house ballet company, the Bolshoi Ballet, was a priority. These two stories from Pravda inspired Kurilko to pitch what would become the first Soviet-themed and Soviet-endorsed ballet, *The Red Poppy*, which premiered at the Bolshoi 90 years ago this month. Its plot featured an opium-fueled dream sequence, a critique of Western decadence

represented by people dancing the Charleston, an evil English dock master named Sir Hips, and star soloist Ekaterina Geltser in yellowface. A huge hit, it set the template for the Soviet ballets that followed it: concerned with revolutionary themes, and emphasising collective athletic movement. A few decades later, it would also trigger an embarrassing diplomatic moment between the Soviet Union and Mao's China, exposing the fault lines of socialist brotherhood (Nureyev, 2022).

The Stalinist era was difficult for new productions: higher-ups wanted them, but it was hard for them to survive the ever-shifting demands of the state bureaucracy and censorship. Usually, it was safer to simply rework old classics with the right ideological spin. The Red Poppy too was nearly killed. In the spring of 1927, the culture commissar ordered the Bolshoi to bump it in favour of an opera by Prokofiev, as part of an effort to woo the acclaimed composer back from abroad. But then, the ballet found its moment. On 6 April, Chinese police raided the Soviet embassy in Beijing. Meanwhile, crisis was building in Shanghai. Nationalists had allied with communists to take control of the city, but had turned on them. Soviet papers filled with headlines about the slaughter of Chinese communists. The Red Poppy suddenly “resonated with the current political situation and thus received approval for performance.

But by the 1930s the ballet had fallen out of fashion, and by the end of the decade, it was hardly performed at all. In 1949, that long-awaited Chinese communist revolution finally arrived, not long before Stalin's 70th birthday. To mark both occasions, the ballet was revived. A number of changes were made to the plot, which suggest an attempt at making it more acceptable to a Chinese perspective. The biggest change was that, where Tao-Hua had previously fallen in love with the Soviet captain, in the revival her love interest is one of the Chinese laborers on the dock, who not only gets his own solo dance, but is the one to lead the revolution. However, the overall vibe remained one of heroic Russians bringing enlightenment to the flawed Chinese. And in act two, Tao-Hua falls asleep without the aid of opium.

Even with these changes, the revival revealed how little the Soviets knew about their Chinese communist brethren. Mao Zedong was in Moscow at the time of the revival, seeking an alliance with Stalin; in February 1950, the two signed the Sino-Soviet Treaty. He was invited to see The Red Poppy, but declined. As it turned out, he had been warned not to go. The wife of the Chinese ambassador to the USSR had seen a dress rehearsal, and reported back that it distorted the Chinese revolution and the role of the Communist Party. Another member of Mao's delegation, Chen Boda, attended instead, and as later recounted by Mao's Russian interpreter in a memoir, Chen then informed the Bolshoi's top brass that he found the ballet offensive.

Several other complaints are recorded in exchanges between the Soviets and not just Chen, but various other figures as well. Most upsetting was that, though Tao-Hua no longer smoked it, poppy flowers still represented opium. They conjured the Opium Wars, when China was forced to allow the drug's international trade and cede territory to Britain. In China, it is considered the most humiliating episode of the country's history and remains a source of resentment to this day. Moreover, one of the Chinese characters in the ballet wore a *queue* (a long, braided pigtail), a symbol of subjugation forced upon Han Chinese by Manchu conquerors during the 17th Century, which had been banned in China since 1912. Finally, the character Tao-Hua was a dancer, which to the conservative Chinese communists, suggested that she was a prostitute.

The Red Poppy was revived (and expanded) yet again in 1957, and this time, in deference to the Chinese, the pigtail was cut, the heroine was recast as a freedom fighter, and the title was changed to The Red Flower. Later, however, when Mao began to denounce Khrushchev and relations between the two countries fell apart, the title was changed back to The Red Poppy. That has been its title ever since, most recently for a 2015 Russian-Italian co-production in Rostov.

Ballet was used as an ideological and diplomatic tool, shaping how other countries saw Russia, ever since the Soviets first began sending dancers on overseas tours, to wow Western audiences with their mastery of the art form – and by extension, the strength of the Soviet Union. However, when the star dancer Rudolf Nureyev defected to the West in 1961, followed later by Natalia Makarova in 1970 and Mikhail Baryshnikov in 1974, it also became clear how easily such ‘soft power’ efforts could backfire – the defections gave the West a new reason to see itself as superior.

Western understanding of those events, and of Russian ballet in general, frames things as a struggle between East and West. But, as the ever-shifting saga of The Red Poppy reveals, ballet was not just a tool for asserting cultural superiority over enemy nations, but also for cultivating relations with socialist allies. And as such, it could also become a place for tensions to play out between those supposedly friendly nations.

References

1. Khisamutdinov, A. A. (2015). Russian ballet in China / A.A. Khisamutdinov. Vladivostok: Far Eastern University Press, 80 p.
2. Khisamutdinov, A. A. (2017). With love for art: Russian artists in China / A.A. Khisamutdinov. Vladivostok: Far Eastern University Press, 62 p.
3. Nureyev (2022). From Russia With Love: BBC Documentary 2007 [Electronic source]. – Mode of access: <http://www.bbc.co.uk/programmes/b0080kfw>.
4. Zhang, Tianjiao N. M. (2022). Sokolsky's Impact on the Early Chinese Ballet [Electronic source]. – Mode of access: https://www.gramota.net/articles/issn_2618-9690_2020_4_31.pdf.
5. 刘青弋, 中国舞蹈通史 (中华民国卷1912–1949), 上海: 上海音乐出版社, 2010. 548页
= Liu, Qingyi. (2010). History of Chinese Dance (1912–1949) / Qingyi Liu. – Shanghai, 532 p

VII BÖLMƏ HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MƏNƏVİ SARSINTI BİLDİRƏN DİL VASİTƏLƏRİNİN KOQNİTİV ƏLAMƏTLƏRİ

Günəl Allahverdiyeva
Bakı Slavyan Universitetinin
Ümumi dilçilik kafedrasının baş müəllimi

Summary

All events and things that he encounters in his life, the person divides into two parts. One part is made up of events that he likes, and the other - events that he does not like. Such "accepted and rejected" events form the basis of the cognitive setting. At a completely subconscious level, a person defines the structure of the world for himself. At a completely unconscious level, it causes a smile, a bitter and angry expression — anger and hatred.

There are enough names of morally unpleasant concepts in the Azerbaijani language, but, in our opinion, one of the main places in this lexical-semantic space is occupied by the word "ignorance" and its corresponding concept. The concept of "shamelessness" in the Azerbaijani consciousness and the word shamelessness create a single correlation with the concept of "shamelessness" and the word shamelessness in the Azerbaijani language. Actually, disrespect is an empty sign with the semantics of negation. This difference, that is, the difference in the components of a correlative pair, is revealed only when comparing concepts. That is, in the Azerbaijani consciousness, the concept of "absurd" occupies an extremely important place, and its correlate, the concept of "absurd", is connected only with the absence of avar. Of course, in each individual consciousness, disrespect is associated with different memories, each disrespect is associated with certain events, with the behavior of different people.

Key words: *semantic feature, concept, nominative meaning, figurative meaning, paremiological units.*

Резюме

Все события и вещи, с которыми он сталкивается в своей жизни, человек делит на две части. Одну часть составляют события, которые ему нравятся, а другую — события, которые ему не нравятся. Такие «принятые и отвергаемые» события составляют основу когнитивной установки. На совершенно подсознательном уровне человек определяет для себя устройство мира. На совершенно бессознательном уровне вызывает улыбку, горькое и гневное выражение — гнев и ненависть. Такие модели подсознания охватывают человеческое сознание и отношение к миру в целом и отражаются в виде системы только на естественных языках. Сущность приятных и неприятных явлений раскрывается в лексико-семантической и фразеологической системах языка как обозначения языковых знаков.

Названий морально неприятных понятий в азербайджанском языке достаточно, но, на наш взгляд, одно из главных мест в этом лексико-семантическом пространстве занимает слово «невежество» и соответствующее ему понятие. Понятие «бесстыдство» в азербайджанском сознании и слово бесстыдство создают единую корреляцию с понятием «бесстыдство» и словом бесстыдство в азербайджанском языке. На самом деле неуважение — это пустой знак с семантикой отрицания. Это различие, то есть различие компонентов коррелятивной пары, выявляется только при сравнении понятий. Конечно, в каждом отдельном сознании неуважение связано с разными воспоминаниями, каждое неуважение связано с определенными событиями, с поведением разных людей.

Ключевые слова: *семантический признак, концепт, номинативное значение, переносное значение, паремнологические единицы.*

İnsan həyatı boyu rast gəldiyi bütün hadisələri və əşyaları iki yerə bölür. Bir hissəsini onun xoşuna gələn hadisələr təşkil edirsə, digərini – xoşa gəlməyən hadisələr. Koqnitiv münasibətin də əsasını məhz belə “qəbul olunan və rədd edilən” hadisələr yaradırlar. Tamamilə təhtəşüür səviyyədə insan dünyanın strukturunu özü üçün müəyyən edir. Tamamilə şüursuz səviyyədə təbəssüm doğurur, acı və hirsli ifadə – hirs və nifrət. Bu cür təhtəşüür modellər insan şüurunu və dünyaya münasibəti bütövlükdə əhatə edir və sistem şəklində yalnız təbii dillərdə öz əksini tapır. Xoşa gələn və xoşa gəlməyən hadisələrin mahiyyəti dil işarələrinin denotatı olaraq dilin leksik-semantik və frazeoloji sistemlərində nümayiş olunur.

Azərbaycan dilində mənəvi baxımdan xoşagəlməz anlayışların adları kifayət qədərdir, lakin,

fikrimizcə, bu leksik-semantik məkanda əsas yerlərdən birini *abırsızlıq* sözü və müvafiq anlayış tutur. “Abırsızlıq” konsepti Azərbaycan şüurunda və *abırsızlıq* sözü Azərbaycan dilində “abır” konsepti və *abır* sözü ilə vahid korelyasiya yaradır. Əslində *abırsızlıq* inkar semantikalı boş işarədir. Bu fərq, yəni korelyativ cütlüyün komponentləri arasındakı fərq yalnız konseptlərin müqayisə zamanı üzə çıxarılır. Yəni Azərbaycan şüurunda “abır” konsepti son dərəcə mühüm yer tutur, onun korelyatı olan “abırsızlıq” konsepti yalnız abırın olmaması ilə assosiasiya olunur. Əlbəttə, hər bir fərdi şüurda abırsızlıq müxtəlif xatirələrlə bağlıdır, hərə abırsızlığı müəyyən hadisələrlə, müxtəlif insanların davranışı ilə bağlayır. Mütləq mövqedə abırsızlığın tərifi vermək olar, lakin abırın olmaması həmişə əsas kimi götürüləcək. *Abır* sözünün arxasında isə son dərəcə mühüm konseptual məzmun dayanır. Əlbəttə, bu konsepti yalnız sırf Azərbaycan təfəkkürü ilə bağlamaq düzgün olmazdı, çünki, digər hallarda olduğu kimi, burada da milli mənəviyyatın və milli-etnik mədəniyyətin tarixi həlledici rol oynayır. İlk növbədə, burada İslam dininin gətirdiyi mənəviyyat nəzərdə tutulur.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində *abır* sözü fars mənşəli söz kimi verilir. Söz üç mənada qeydə alınır. Maraqlıdır ki, əsas nominativ mənası bu cür təsvir olunur: “*Həya, heysiyyət, şərəf, hörmət, qədir-qiyət*” [ADİL, 2006, .29]. Əslində bu lüğət məqaləsində leksemin nominativ mənası təyin olunmur, lüğəvi definisiya yoxdur. Bir tərəfdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, *abır* sözünün mənasını dəqiqləşdirmək mümkünsüz işdir. Digər tərəfdən, *həya, heysiyyət, şərəf, hörmət, qədir-qiyət* leksemləri *abır* lekseminin semantik strukturunu açıqlamır və açıqlaya bilməz. Nəhayət, bu sözlərin arxasında müstəqil konseptlər dayanır və konseptual məzmun axtarışları tədqiqatçını hər dəfə müxtəlif və fərqli nəticələrə gətirib çıxardacaq. Məsələn, adi *hörmət* sözü burada anlaşılmaz qalır. Məlum olmur ki, abırdan danışanda və onu hörmət ilə bağlayanda hansı hörmətdən və kimə hörmətdən bəhs olunmalıdır. İnsan özgülərinə hörmət edəndə abırlı olur. Yaxud, özünə hörmət etmək abır üçün vacibdir. Eləcə də, lüğətdə göstərilən digər sözlər də “abır” konseptindən oxucunu uzaqlaşdırır.

Abır sözünün digər iki mənası məcazi qeydi ilə müşayiət olunur. Məsələn, “*Üst-baş, geyim, qiyafət, zahiri görünüş mənasında*” və “*Bədənin məhrəm (örtülü, ayıb) yeri*” [ADİL, 2006, .29]. İlk baxışdan belə təəvvür yarana bilər ki, *abır* sözünün ikinci və üçüncü mənaları əsas nominativ mənasından çox uzaqdır, bəlkə də, heç əlaqəsi yoxdur. Bu təəvvür, həm də bu mənaların konkretliyi ilə bağlıdır. Əslində isə birinci mənə ikinci və üçüncü mənaları şərtləndirir. İkinci mənə üzrə inteqral semantik əlamət kimi “özünün ləyaqətini saxlamaq cəhdi” götürülə bilər. Bununla bağlı isə birinci mənənin təsvirində istifadə olunan leksemlərə sem səviyyəsində müraciət etmək olar. Burada şərəf də, hörmət də, bəlkə də, qədir-qiyət də nəzərə alın bilər. Yəni üst-başına hörmət edən adam abırlı adamdır, öz şərəfini gözləyir, özünün qədir-qiyətini bilir.

Üçüncü mənə üzrə bu əlaqələrin olması şübhə altına da qoyula bilər. Lakin komponent-semantik təhlil birinci və üçüncü mənalar arasında müəyyən ortaq semləri bərpa edə bilər. Məsələn, bədənin məhrəm, örtülü, ayıb yerləri elə örtülü saxlamaq həyasını, şərəfini və s. saxlamaq deməkdir, nəticə etibarilə abırını saxlamaqdır.

Abır leksimini “abır” konsepti ilə əlaqələndirəndə müəyyən olunur ki, əsas koqnitiv əlamətlər kimi “utanmaq” və “qorxu” semləri götürülə bilər. Bundan əlavə, bu iki sem bir-birilə sıx bağlı şəkildə konsepti təqdim edir. Məsələn, utanan adamın fikri həmişə öz üstündədir. Utanan adam hər şeydən çox abırını itirməkdən, biabır olmaqdan qorxur. Maraqlıdır ki, azərbaycanlılar *abırlı adam* deyəndə, ilk növbədə, üzündə qorxu hissini duyduqları adamı nəzərdə tutur, başı aşağı adamı nəzərdə tutur. Müasir dünya, əlbəttə ki, dünənki dünyadan xeyli fərqlənir, lakin milli mentalitet olduğu kimi qalır və xalqın əksər hissəsi məhz bu dəyərlərdən çıxış edir.

ADİL-də *abır* lekseminin iştirakı ilə düzələn frazeoloji vahidlər verilir və maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, *abır* sözü *abırsızlıq* sözü ilə vahid korelyasiyada verilir. Digər tərəfdən, bu paradigmanı səciyyələndirən mühüm cəhət ondadır ki, “abır” konsepti istənilən halda “abırsızlıq”la vahid bir mental assosiasiyada xatırlanır. Yəni abırdan söhbət edəndə, təhtəlsüz səviyyədə olsa da, abırsızlıq yada salınır. Abırsızlıqdan danışanda, abırsızlığı müşahidə edəndə həmişə abır-həya yada düşür, aktuallaşır. Ümumiyyətlə, abırsızlıq abırın-həyanın fonunda müəyyənləşir və abırhəya həmişə abırsızlığın fonunda dəyərləndirilir, müəyyən olunur.

Məsələn, *abır* sözü ilə əmələ gələn frazeoloji vahidlərin lüğətdə verilən birincisi *abır gözləmək* ifadəsidir. Yuxarıda deyilənləri frazeoloji vahidlərə də şamil etmək olar. Məsələn, *abır gözləmək*

ifadəsi və müvafiq anlayış yalnız *abır gözləmək* ifadəsinin fonunda dərk olunur. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək olar ki, *abır gözləmək* ifadəsi frazeoloji vahid deyil – adi sərbəst söz birləşməsidir. Yəni *abır* və *gözləmək* leksemləri burada ikinci dərəcəli nominasiya vahidi yaratmır. Hər iki söz öz ilkin leksik denotatlarına müvafiq şəkildə işlənir. *Abır* sözü elə öz əsas nominativ mənasındadır. Gözləmək sözü də öz mənalarında işlənir. Məsələn, ADİL-də *gözləmək* feilinin ikinci mənası “*qorumaq, qeydinə qalmaq, qayğı çəkmək, müğayat olmaq*” kimi izah olunur [ADİL, 2006, 292]. Açıq-aşkar görünür ki, *abır gözləmək* ifadəsində *gözləmək* feili öz mənasında işlənir, heç bir məna dəyişikliyinə məruz qalmır. Digər tərəfdən, *abır gözləmək* ifadəsi söz birləşməsi olaraq da heç bir transformasiyaya uğramır. Əslində burada adi sərbəst söz birləşməsi ilə rastlaşırıq. Sadəcə bu adi söz birləşməsi minlərlə adamın nitqində bərpa olunur və bu cəhət həmin ifadəni sərbəst yox, sabit söz birləşməsi hesab etməyə əsas verir. Lakin bir də təkrar etmək olar ki, bu ifadənin mənası tərkib hissəsi olduğu sözlərin mənalarının cəmidir. Bu cəhət ifadəni sərbəst söz birləşməsi hesab etməyə imkan və əsas verir. Sadəcə kütləvi şüurda sabitləşən assosiasiyalar var və onlardan biri *abır* sözünü *gözləmək* və *gözləməmək* sözləri ilə bağlayır. Sabitliyi və nitqdə bərpanı nəzərə alaraq, bu növ söz birləşmələrini sabit söz birləşməsi adlandırırıq. Lakin frazeoloji vahid kateqoriyasına bunlar heç cürə düşmür, burada, ümumiyyətlə, frazeojiləşmənin izləri belə yoxdur. ADİL-də bu ifadə romb işarəsindən sonra, yəni frazeoloji vahid kimi, verilir. İfadənin mənası “*hörmət saxlamaq, ədəb gözləmək, utanmaq, həya etmək*” kimi izah olunur [ADİL, 2006, .29]. Deməli, *abırsızlıq*, yaxud *abır gözləməmək* “*hörmət etməmək*” kimi izah oluna bilər. Bütün “*abır/abırsızlıq*” paradigmasına xas olduğu kimi, burada əsas koqnitiv əlamətlər göstərilən müsbət əlamətlərin olmaması ilə şərtlənir. Yəni *abır*ın olmaması xoşagəlməz bir hal olaraq “*hörmət*”, “*həya*”, “*ədəb*”in olmaması kimi tanınır, xalq təfəkkürü utanmayan insanı *abırsız* sayır. Ümumiyyətlə, demək olar ki, “*utanmaq*” koqnitiv əlaməti *abır* leksemisinin yaratdığı bütün paradigmanı səciyyələndirir.

Səciyyəvidir ki, ADİL-də həmin lüğət məqaləsində ikinci göstərilən frazeoloji vahid mənfi konnotasiyaya malik *abır qoymamaq* ifadəsidir. Maraqlıdır ki, Azərbaycan dilində *abır qoymaq* ifadəsi də işlənir və buna baxmayaraq, lüğət mənfi mənəli və mənfi konnotasiyalı ifadəni verir. Bu ifadənin lüğətdə iki mənası göstərilir. Birinci məna izah olunmur, tərtibçilər oxucunu *abırını almaq* ifadəsinə göndərirlər. İkinci məna isə xarab etmək, bərbad etmək, puç etmək kimi müəyyən olunur [ADİL, 2006, 29]. O ki qaldı *abırını almaq* ifadəsinə lüğətçilər onun mənasını “*bərk danlamaq, biabır etmək*” kimi verirlər. Burada isə implisit şəkildə olsa da, yenə də “*utanmaq*” koqnitiv əlaməti realizə olunur. Yəni bərk danlamaq və biabır etmək elə “*utandırmaq*” deməkdir. Fars mənşəli *biabır* sözü hərfi mənada “*abırsız*” deməkdir. Əlbəttə, nəzərə almaq lazımdır ki, frazeoloji vahidlər kimi göstərilən dil vahidləri kifayət qədər ekspressivdir. Bunlarla müqayisədə *utanmaq* və *utandırmaq* sözləri daha neytral təsəvvür bağışlayır, lakin bu cəhət əsas götürülməməlidir. İnteqral əlamət funksiyası yerinə yetirən işarə, adətən, üslubi baxımdan neytral səciyyə daşıyır. Konnotasiyadan məhrum işarələr sırf intellektual-məntiqi məzmunu malik olur. ADİL-də göstərilən ifadələrin əksəriyyəti mənfi konnotasiya bildirir və milli təfəkkür tərəfindən rədd olunan hadisələri bildirir. Məsələn, *abırdan düşmək*, *abırdan salmaq*, *abır getmək*, *abır tökülmək*, *abırını almaq*, *abırını aparmaq*, *abırını atmaq*, *abırını ətəyinə bükmək*, *abırını götürmək*, *abırını tökmək*, *abırını vermək* [ADİL, 2006, 29]. Yalnız *abra düşmək* və *abra salmaq* ifadələri müsbət mənada işlənir. Burada əsas koqnitiv əlamət kimi “*ləyaqət*” semi çıxış edir. Yəni, Azərbaycan xalqının milli təfəkkürü “*abır*” konseptini “*ləyaqət*” kimi tanıyır. Qeyd edək ki, hər bir şey *abra* düşə bilər və hər bir şeyi *abra* salmaq olar. Paradigmanın təhlili, ümumiyyətlə, belə bir fikrə gəlməyə imkan verir ki, mənfi konnotasiya burada üstünlük təşkil edir.

“*Abır*” konseptini Azərbaycan dilində verballaşdıran əsas vasitə *abır* sözüdür. Dilin leksik-semantik sistemində *abır* sözü bütöv bir paradigma yaradır. Buraya *abır-həya*, *abırlama*, *abırlamaq*, *abırlanmaq*, *abırlı*, *abırsız*, *abırsızlıq* sözləri daxildir. Bu cür leksik-semantik paradigmanın dildə mövcudluğu müvafiq konseptini xalqın kütləvi şüurunda sabitləşməsindən xəbər verir. Başqa sözlə desək, azərbaycanlılar yaxşı bilirlər ki, *abırsızlıq* nə deməkdir və necə olur. Hansı maskalar altında gizlənsə də *abırsızlıq* xalq şüuru ilə tanınır və ifşa olunur. Kütləvi şüurun standartları özünü həmişə bu və digər situasiyalarda bürüzə verir. Bir misal, fikrimizcə, son dərəcə səciyyəvidir. 1988-ci ildən başlayan erməni aqressiyası Azərbaycan xalqının başına misilsiz müsibətlər gətirdi. Lakin azərbaycanlıları ən çox təəccübləndirən bu 30 il boyu ermənilərin həyasızlığı idi.

Paremioloji lüğətində *abır* sözü ilə əmələ gələn üç ifadədə özünü göstərmişdir: *Abır harda, çörək (bərəkət) orda* - “abır” konseptinin “bərəkət” konsepti ilə bilavasitə bağlılığı haqqındadır. Nəsihət də ondan ibarətdir: “Çörək tapmaq istəyirsən – abırlı ol, həyalı ol”; *Abrını yeyib, həyasını da belinə bağlayıb* - şərəf idrakla bağlanır. Yəni xalq təcrübəsi idrakı, ağılı bilavasitə şərəflə şərtlənir. *Abırlı abrından qorxar, abırsız nədən qorxar?* - “Həyasız adamın həyasızlığının sonu yoxdur, yəni həyasız adamın nədənsə çəkinib insafa gəlməsi mümkün olan şey deyil”. [Həmidov, İ., Axundov, B., Həmidova, 2009, 15].

Əlbəttə, “abırsızlıq, həyasızlıq” konsepti xalqın dünya mənzərəsində mühüm yer tutur, mənəvi baxımdan ən xoşagəlməz hadisə kimi dəyərləndirilir. Bu konsepti verballaşdıran sözlər dildə sistem təşkil edir. Yəni xalqa bu konsepti tanıtdıran koqnitiv əlamətlər sistem təşkil edən, sistem əlaqələrdə olan leksik, frazeoloji və paremioloji vahidlərdə əks olunur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. (2006), 4 cildə, I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 44 s.
2. Həmidov, İ., Axundov, B., Həmidova, L. (2009)., Azərbaycanca-rusca, Rusca-Azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti. Bakı: Təhsil, 560 s.
3. Həsənov, H. (2003), Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı: BDU, 399 s.

AZƏRBAYCAN DİL ŞÜURUNDA “VİCDAN” KONSEPTİ

Vəfa Allahverdiyeva

Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasının baş müəllimi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

In this article, we tried to determine the features of the Azerbaijani worldview on the example of the analysis of the concept of “conscience”. The concept of “conscience” is a universal concept, a unit of socio-cultural meaning, for which it is necessary to determine its means of linguistic representation and its correlate in the phenomena of life. Conscience is a sense of moral responsibility for one’s behavior before the surrounding people, society. The choice of this concept as an object of study is due to its importance in the conceptual picture of the world, since it reflects the most significant meanings for Azerbaijani culture, included in the model of the value picture of the world of the nation and formulated in the forms of the national language. Ethical concepts are a product and at the same time an integral part of the national mentality, which is usually not fixed by consciousness. The conclusions drawn by us as a result of the analysis of the linguistic means used to verbalize the concept under study in the Azerbaijani language show that in the Azerbaijani linguistic consciousness the specificity of the concept of conscience is explained by the complexity of the phenomenon of conscience, its socio-psychological nature, connection with the socialization of a person, dependence on cultural and historical factors, representation by verbal and non-verbal means.

Key words: *concept, conscience, ethical concepts, linguistic consciousness, linguistic picture of the world.*

Резюме

В докладе мы попытались определить особенности азербайджанского мировосприятия на примере анализа концепта «совесть». Концепт «совесть» является универсальным понятием, единицей социально-культурного смысла, для которой необходимо определить её средства языковой репрезентации и её коррелят в явлениях жизни. Совесть – это чувство нравственной ответственности за своё поведение перед окружающими людьми, обществом. Выбор данного концепта в качестве объекта исследования обусловлен его важностью в концептуальной картине мира, поскольку он отражает наиболее существенные для азербайджанской культуры смыслы, включенные в модель ценностной картины мира нации и сформулированные в формах национального языка. Этические концепты являются продуктом и одновременно составляющей частью национальной-ментальности, которая сознанием обычно не фиксируется. Выводы, сделанные нами в результате проведенного анализа языковых средств, используемых для вербализации исследуемого концепта в азербайджанском языке, показывают, что в азербайджанском языковом сознании специфика концепта совесть объясняется сложностью феномена совести, его социально-психологической природой, связью с социализацией человека, зависимостью от культурных и исторических факторов, репрезентацией вербальными и невербальными средствами.

Ключевые слова: *концепт, совесть, этические концепты, языковое сознание, языковая картина мира.*

Müasir dilçilik üçün konkret etnik birliyin mədəni yaradıcılığı prosesində dilin real mövqeyinin müəyyənəşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dilin mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün ona yalnız

ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, hər şeydən əvvəl milli mədəniyyətin ayrılmaz və ən vacib komponenti kimi yanaşmaq lazımdır. Dil bütün sahələrdə insanın bütün fəaliyyəti ilə bağlıdır. Dil milli inkişaf üçün vacibdir. Dil həm xalqın həyatının maddi tərəflərini, həm də dil daşıyıcılarının dünyasının mə-nəvi cəhətlərini – dəyərlər sistemini, mentalitetini, əxlaqını əks etdirir (V. Fon Humboldt, Y.L. Vaysqerber, E. Sepir, A.A. Potebnya, A. Vejbitskaya, Yu.S. Stepanov və başqaları). Şifahi işarələ-rin milli mentalitet konseptlərinə uyğun təsviri sözlərin təfsirinin prinsipial olaraq yeni formasıdır, çünki söz konseptin materialı kimi çıxış edir (Бердешкина, 1986).

Sepir-Uorf konsepsiyasına görə, dilin strukturu və vahidlərinin sistemli semantikasi bu və ya di-gər xalqın düşüncə quruluşu və xarici aləmi idrak tərzii ilə əlaqələndirilir. Bu, o deməkdir ki, dil xalqın mədəniyyəti, dünyagörüşü haqqında məlumat mənbəyi kimi xidmət edə bilər. Dil prizmasından milli xarakterik xüsusiyyətlər, etik-mənəvi münasibətlər və s. izlənilir. Bu isə alimlərə dilə mədəniyyət, təfəkkür və s. kimi fenomenləri izah etməyə qadir olan obyekt kimi yanaşmağa imkan verir.

Dilçilikdə dünyanın dil mənzərəsi ənənəvi olaraq dildə əks olunan dünya haqqında biliklərin məcmusu, habelə yeni biliklərin əldə edilməsi və şərh edilməsi yolları kimi başa düşülür. Bu yanaş-ma ilə dil müəyyən konseptual sistem və dünya haqqında konseptual biliklər sisteminin formalaşdı-rılması vasitəsi kimi qəbul edilə bilər. Nəticə etibarilə, müəyyən bir dil kollektivinin adı şüurunda tarixən formalaşan və dildə əks olunan dünyanın dil mənzərəsi dünya haqqında təsəvvürlərin məc-musu, gerçəkliyin konseptuallaşdırılmasının müəyyən üsuludur. Dünyanın dil mənzərəsi dünyanın mədəni mənzərəsi vasitəsilə reallığı əks etdirir.

Müasir elmdə konseptlərin öyrənilməsi probleminə çox diqqət yetirilir. Bu, alimlərin dil vahid-lərinin təbiətinə, onların işlənməsinə və mədəni məlumatları saxlamaq və nəsillər boyu ötürmək qa-biliyyətinə olan marağının artması ilə əlaqədardır. Konseptlər mürəkkəb və çoxşaxəli hadisələrdir, bunu bu gün elmdə toplanmış geniş faktiki material sübut edir.

İnsan elmi tədqiqatın obyekt və predmeti kimi müasir dilçilik elmində mərkəzi rol oynayır. İnsan təbiəti öz ümumiliyi və çoxtərəfli fərdiliyi ilə universaldır. İnsanın daxili aləmində onun mə-nəvi-əxlaqi dəyərləri əhəmiyyətli yer tutur, məsələn, bərc, iman, vicdan. İnsanın mənəvi dünyası haqqında təsəvvür etik konseptlərin öyrənilməsinin aktuallığını şərtləndirir. Etik konseptlər adətən şüurla sabitləşməyən milli mentalitetin məhsulu və eyni zamanda tərkib hissəsidir. Bu baxımdan vicdan konsepti xüsusi maraq doğurur. Vicdan anlayışı adı insan şüuru üçün ən vacib anlayışlardan biri olmuşdur və qalır. Bu anlayış davranışı nizamlayır, münasibətləri tənzimləyir, əxlaqi qaydalar təyin edir, mənəvi təlimatlar verir. Bu, ayrıca bir etnik qrupa və bütövlükdə bəşəriyyətə şamil edilir. Bu anlayış müxtəlif mədəniyyətlərdə qavranılan və müxtəlif dillərdə şifahi təəcəssümü olan mənəvi-etik kateqoriya kimi çıxış edir. Vicdan konsepti tədqiqatçılar arasında ən çox araşdırılan konsept-lərdən biridir, desək, zənnimizcə, yanlışdır. Belə ki, N.D. Arutyunova, A.D. Şmelev, Anna A. Zaliznyak, V.V. Kolesov, V.A. Maslova, E.V. Urison, T.B. Radbil, J.A. Vardzelaşvili, M.V. Pime-nova, R.M. Xaydarova, N. Manuilova, E.K. Spasskaya kimi dilçilərin tədqiqatlarında vicdan kon-septinə müraciət edilmişdir. Müqayisəli aspektdə isə bu konseptlə E. E. Stefanski (rus, polyak, çex dil mədəniyyətlərində vicdan konsepti) məşğul olmuşdur. Tədqiqatçılar arasında bu konseptə olan belə tələbat, görünür, ənənəvi olaraq əxlaq və mənəviyyət məsələlərinə, etikaya böyük önəm verən dil mədəniyyətləri üçün onun əhəmiyyəti ilə bağlıdır. Təməl əxlaqi dəyərlərdən biri olan vicdan eti-kanın kateqoriyalarından hesab olunur. Vicdan anlayışına artıq qədim Çin (Ren) və qədim Hindis-tan (Upanişadlar) mədəniyyətlərində rast gəlinir. Vicdan anlayışına Demokrit, Seneka, Epikur fəlsə-fəsində diqqət yetirilir. Sonradan vicdan anlayışı çoxsaylı filosofların, əxlaqşünasların, ilahiyyətçi-lərin, psixoloqların, o cümlədən R. Dekartın, J. Lokkun, D. Humun, İ. Kantın, M. Haydeqgerin, K. Yaspersin, E. K. İzardın diqqətini cəlb etmişdir. Fridrix Nitsşe doğulandan bir çox insanlarda mənə-vi-əxlaqi hissin olmaması ilə bağlı, yəni aramızda mənəvi cəhətdən kəsad insanların olması barədə sonradan son dərəcə populyarlaşan fərziyyəni ilk dilə gətirdi. Vicdan hər kəsə xas bir xüsusiyyət de-yil. Çox təəssüf ki, bu xüsusiyyətə hər insanda rastlaya bilmirik.

Deyə bilərik ki, vicdan insanı ən doğru düşüncə və hərəkətlərə sövq edən mənəvi nəzarət me-xanizmidir. Azərbaycan dil şüurunda vicdan əxlaqlı olmağın bir ölçüsü hesab olunur. Vicdan hər insana gözəl olan hərəkətləri, nümunəvi davranışı və düşüncəni söyləyən, sağlam mühakimə yürüt-məyə kömək edən, doğruları və yanlışları bir-birindən ayırd edə bilməyi təmin edən mənəvi baca-

rıq, səhvlə düzü bir-birindən ayıran əxlaqi xüsusiyyətdir. Azərbaycan dil mədəniyyətində nəfs davamlı bəhanələr gətirsə də, vicdan davamlı olaraq insana nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu söyləyir. Vicdan susanda isə gözlər kor, qulaqlar kar olar.

“Vicdan, vicdanlılıq mənəviyyatın vacib tələblərindən birini özündə əks etdirən əxlaqi keyfiyyətdir. Buraya doğruluq, prinsiplilik, verilmiş sözə əməl olunması, görülən işin dolğunluğuna inam, başqaları qarşısında səmimi olmaq kimi xüsusiyyətlər daxildir. Vicdanlı insan hər bir digər insanın hüququnu tanıyır. Vicdanlılığın əksi yalan, riyakarlıq, ikiüzlülük, oğurluqdur. Vicdanlı olmaq tələbi sosial həyat şəraitində insanların birgə həyat sürmək tələbindən irəli gəlir. Vicdanlı olmaq ümumbəşəri tələbdir” (Abbasova, 2016, s. 339).

Azərbaycan dilində “vicdan” konseptinin verballaşmasında istifadə olunan dil vasitələrinin təhlili nəticəsində əldə etdiyimiz nəticələr göstərir ki, vicdan Allahın insan təbiətinə bəxş etdiyi ən böyük nemət, yəni insanı insan edən qanunlar cəmidir ki, onu həyatına əks etdirərək yaşayan bir insan həyatda xoşbəxt və hüzzurlu ola bilər: Təmiz bir vicdan qədər yumşaq yastıq yoxdur (Atalar sözü); Dəmiri aynatək parlardan insan Pası silməlidir öz vicdanından (Nizami).

Vicdan sözü, ərəb sözü olub, mənası “*var olmaq*”, “*nəfs*” və “*daxili güc*” mənalarına gəlir.

Mövcud olan məlum mövqeyə görə dünyanın çoxsaylı dilləri reallığın mənəvi mənimsənilməsinin müxtəlif yolları, üsullarıdır və bu dillərin əsasında insan təfəkkürünün reallığı adekvat dərk etməyə aparan, gerçəkliyin adekvat dərkinə səbəb olan eyni prinsipləri dayanır. Lakin dil təfəkkür formalarından biri olduğu üçün müxtəlif dillərdə danışanlar linqvistik təfəkkür formalarına görə bir-birindən fərqlənirlər. Deməli, Azərbaycan dilində danışanlar arasında türk dillərinin nümayəndələrindən biri olaraq nisbətən geniş ifadə olunan (məsələn, rus dili daşıyıcıları ilə müqayisədə) əşyavi (substantiv-funksional), həm də obrazlı (detallaşdırıcı-funksional) linqvistik təfəkkür müşahidə olunur: Vicdan ləkəsi silinməz (Atalar sözü).

Dünyanın müxtəlif dillərdəki dil mənzərəsi təfəkkürün linqvistik formasının xüsusiyyətlərinə görə prinsipcə müxtəlif yollarla təqdim olunur. Türk dillərinin tərkibinə daxil olan Azərbaycan dilində “nominal” (substantiv-funksional), aqqlütinativ tipli (“asılı söz / dil elementi + əsas söz / dil elementi” kimi ənənəvi sabit söz sırası modeli ilə müəyyən edilmiş dil tipi) dil olaraq dünyanın obyektiv mənzərəsi determinativ-funksional (“dinamik uyğunlaşan”) dil sistemləri ilə təmsil olunur. Dünyanın linqvistik təsviri linqvistik təfəkkür kimi qəbul edilir. Dil təfəkkürü – dünyanın dildə və dil vasitəsilə təmsil olunmasıdır. Bu, dünyanın linqvistik təsviri və ya əksidir.

Belə ki, «vicdan» sözünün izahı Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində bu şəkildə qeyd olunur: **VİCDAN** is. [ər.] Öz hərəkəti üçün mənəvi məsuliyyət hissi, təmiz ürək hissi, öz hərəkətlərinin yaxşı və ya pis olduğunu duyma. Vicdanı təmiz olmaq. – Ürək al qanə dönmüş, Hadiya, hüznü-ümumidən; Bu hüznü bəxş edən kimdir dilü vicdanə, bilməm ki! M.Hadi. Vətənin sevməyən insan olmaz; Olsa, ol şəxsə vicdan olmaz. A.Səhhət. Vətən torpağının qəhrəman oğlu; Sənin vicdanın da, qüvvətin də var. S.Vurgun (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, (2006), 4 cildə. IV cild, s. 484). Vicdan əzabı çəkmək – görmüş olduğu bir pis işdə günahkar və ya məsul olduğunu duyaraq, vicdanən narahat olmaq və mənəvi əzab çəkmək. Atasını artıq sevdiyi üçün bu hirsənməsi də Süleymanın çox vicdan əzabı çəkməsinə səbəb olardı. B.Talıblı (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 2006, 485 s.).

Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğətində «vicdan» sözünün sinonimləri kimi insaf, ədalət sözləri verilir (Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti, 2007, s. 393. Dilimizdə bu söz insanlığını, əslini, mənəvi dəyərlərini qoruma xarakterli *namus*, *qeyrət*, *ləyaqət*, *şərəf* və s. kimi sinonimlərlə də yanaşı işlədilməkdədir: Pulu, evi, əmlakı itirmək o qədər də acınacaqlı deyil, çünki bütün bunlar insanınkı deyil. Acınacaqlısı insanın öz həqiqi mülkünü – vicdanını, ləyaqətini itirməsidir!

Ədəbiyyat

1. Abbasova, Q.Y. (2016). Etika: tarix, nəzəriyyə və təcrübə. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı, 290 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. (2006). 4 cildə. IV cild. Bakı: Şərq-Qərb, 712 s.
3. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti. (2007). Bakı: Şərq-Qərb, 424 s.
4. Бербешикина, З.А. (1986). Совесть как этическая категория. Москва: Высшая школа, 103 с.

RƏNG KOMPONENTLİ TOPONİMLƏR

Vüsalə Dəmirzadə

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

Toponyms occupy an important place in the onomastic system. In order to know the history of each nation, it is necessary to research and study its toponyms. The tradition of naming has a hidden meaning since ancient times. It is interesting to find and explore this meaning.

There are different ways to create toponyms. Human names, surnames, tribal names, plant names, relief structure, etc. place names were created. Toponyms, expressed by words denoting color, differ from others in their uniqueness. Toponyms mainly use adjectives white, black, gray, yellow, blue, gold, gray. Although these adjectives in toponyms usually denote the color of the rocks, sometimes they reflect the direction, sometimes the height, sometimes the appearance. From this point of view, it is interesting that such toponyms are involved in the study.

Key words: toponym, color component, white, black, yellow, gray, blue.

Резюме

Топонимы занимают важное место в ономастической системе. Для того, чтобы знать историю каждого народа, необходимо исследовать и изучать его топонимы. Традиция имя наречения имеет скрытый смысл с древних времен. Интересно найти и исследовать этот смысл.

Существуют разные способы создания топонимов. Человеческие имена, фамилии, названия племен, названия растений, структура рельефа и т. д. топонимы были созданы. Топонимы, выраженные словами, обозначающими цвет, отличаются от других своей уникальностью. В топонимах в основном используются прилагательные белый, черный, серый, желтый, синий, золотой, серый. Хотя эти прилагательные в топонимах обычно обозначают цвет скал, иногда они отражают направление, иногда высоту, иногда внешний вид. С этой точки зрения интересно, что такие топонимы участвуют в исследовании.

Ключевые слова: топоним, цветовая составляющая, белый, черный, желтый, серый, синий.

Azərbaycan dilinin onomastik sistemində diqqəti cəlb edən laylardan birini toponimlər təşkil edir. Bu qrup dil vahidləri müxtəlif əlamətlərə malikdir. Burada son zamanlar yaranmış müasir adlarla bərabər qədimdə meydana çıxmış adlar da mövcuddur. Qədim toponimlər müasir toponimlərdən fərqli olaraq sadə və lakonik deyildir. Onların əksəriyyəti bütöv cümlədən ibarət olmuşdur. İlk toponimlərin əlamətini özündə saxlayan Atölən, Camışbatan, Qayadinməz və s. toponimlər bu qəbildəndir. Toponimlərə ölkə (İngiltərə, Macarıstan), respublika (Gürcüstan, Qazağıstan), rayon (Qazax, Ağcabədi), şəhər (Mingəçevir, Daşkəsən), qəsəbə (Dəliməmmədli, Qonaqkənd), prospekt (Neftçilər prospekti, İnşaatçılar prospekti), küçə (Vaqif küçəsi, Üzeyir Hacıbəyov küçəsi), kənd (Cırdaxan, Quşçu), məhəllə (Gillikli məhəlləsi, Bocallar məhəlləsi), dağ (Savalan, Qoşqar), dərə (İncə dərəsi, Şəlvə dərəsi, Suludərə), təpə (Göy təpə, Sarı təpə), düzənlik (Mil düzü, Muğan düzü), körpü (Ağ körpü, Qırmızı körpü), binə (Qoyunbinəsi, Malbinəsi), yurd (Çuxuryurd, Düzyurd), çala (Pambıq çalası, Süleyman çalası), qışlaq (Bədirxan qışlağı, Güdrü qışlağı), yaylaq (Cantəpə yaylağı, Xaçbulaq yaylağı) və s. adları daxildir. Toponimlərin dil faktı kimi özünəməxsus diqqəti cəlb edən cəhətləri mövcuddur. Bunların yaranması, inkişaf xüsusiyyətlərinin açılması, aydınlaşdırılması dilçiliyin vacib məsələlərindəndir (Qurbanov, A.M., 2019).

Toponimlər hər bir xalqın tarixini, etimologiyasını özündə əks edir. Bu tarixi öyrənmək, araşdırmaq həm çox maraqlı, həm də lazımlıdır. Xalqımız tarixini bilməlidir. Keçmişini, tarixini bilməyən xalqın gələcəyi də, yoxdur. Xalqımızın zaman-zaman başına gələn haqsızlıqların, fəlakətlərin səbəbi də məhz bu unutulmuşdur. Sovet hakimiyyəti dövründə bir çox torpaqlarımıza düşmənlər xalqın nümayəndələri köçürülmüş və bir müddətdən sonra həmin toponimlər dəyişdirilərək başqa adlarla adlandırılmışlar. Bununla da, xalqın etnogenezinə, tarixinə böyük zərbə vurmuşdular. Hər xalqın yaşadığı torpaq, kənd, şəhər həmin xalqın tarixini əks etdirir. Həmin xalqın adət-ənənəsini göstərir. Buna görə də, toponimləri qorumaq, tarixi yer adlarımızı araşdırıb tapmaq və bərpa etmək alimlərimizin borcudur.

Leksik-semantik cəhətdən rəngarəng Azərbaycan toponimlərinin meydana çıxması, şübhəsiz ki, ilk növbədə həm iqlimin, həm maddi nemətlərin, həm də su bolluğunun olması ilk insanların yaşaması üçün şərait yaratmışdır. Azərbaycan qədim ölkə olduğu üçün burada zəngin toponimik sistem əmələ gəlib formalaşmışdır (Qurbanov, A.M., 2019).

Bu həm də ona görə önəmlidir ki, gələcək nəsillərimiz öz yer-yurd adlarının əsil mənşəini bilsinlər. Gələcəkdə də düşmənlər xalq bu torpaqlara heç bir iddia irəli sürə bilməsin.

Qondarma adlar üzərində, yalan tarix qurulması. Sadaladığımız səbəblərdən toponimlərin tədqiqi, araşdırılması önəmli və əsasdır. Bu sahədə bir çox alimlər tədqiqat aparmış və kitablar, məqalələr çap etdirmişlər. Lakin dilçiliyin bu sahəsi daima araşdırmaya cəlb edilə bilər.

Tarixən eyni coğrafi ərazidə müxtəlif tayfalar məskunlaşır və zamanlar toponimlər dəyişikliyə uğrayır. Araşdırma aparıldıqda bəzən eyni toponimin beş-altı variantı uzaq çıxır.

Rəng məhfumu, rəng komponenti Türk ulusunda həmişə diqqət mərkəzində olub. İlk türk dövləti Göy-Türk xaqanlığı olub. Burada “göy” komponenti səmanı, tanrıya daha yaxın bir məkanı simvolizə edir.

Ümumiyyətlə rənglərin öz simvolikası vardır. Bəzən eyni rəng fərqli xalqlarda, bir-birindən fərqli mənalar ifadə edir. Bu həqiqətən çox maraqlı nüansdır. Məsələn: biz ədəbiyyatımıza, folklorla nəzər salsaq “qara” rənd daha çox neqativ konnotasiya ifadə edir. Qara – gecənin simvoludur. Qara – şərin simvoludur folklorda. Hətta nağıllarımızda “qaranlıq dünya” və “ışıqlı dünya” ifadələri vardır. Güzəranı pis olan insanlar haqqında “qara günlü”, “qara gün” kimi ifadələr istifadə edilir. “Qara” rəng həm də dünyanın bir çox ölkəsində matəm rəmzidir. Əzizi, yaxını rəhmətə gedən insan qaraya bürünər. Qapısında qara parşa bağlanan ev varsa deməli həmin evdə yas vardır.

Maraq doğuran faktlardan biri budur ki, qədim tarixə malik olan Hindistanda bunun əksidir. Orada matəm rəmzi əksinə “ağ” rəngdir. Əzizini, həyat yoldaşını itirən xanım ağ rəngli sari geyinər. Dəfn mərasimində iştirak edən qadın və kişilər sadə ağ geyim geyinirlər. Qadın ağ sarıda gəzirsə deməli kiminsə matəmini saxlayır və hələ də matəmdədir.

Coğrafi nomenli oronimlərdə birinci komponent ağ sözü ilə ifadə olunaraq, müsbət relyef quruluşlu obyektin bəzən süxurlarının rəngini, bəzən isə həcmi və ölçüsünü (böyük-küçüklüyünü, hündür –alçaqlığını) bildirir. Ağdağ (Tovuz və Şəmkir rayonlarında), Ağtəpə (Göyçay, Naxçıvan, Şəmkir rayonlarında dağlar, Şəkidə zirvə), Ağdam şəhəri, Ağdaş şəhəri və s. (Əhmədov, T.M., 1991)

Qara rəng komponenti də toponimlərdə çox geniş istifadə edilmişdir. Paralel olaraq fars dilindən olan siyah // siyə sinonimləri ilə də işlənmişdir. Qara sözü həm həcm, ölçü bildirir. Həm oronimlərdə, həm də oykonimlərdə özünü geniş göstərir. Qarabağ, Qaradağ, Qaraçuxur, Qaraqaya (Şamaxıda dağ, Qaxda zirvə), Kiçik Siyaku (Şamaxıda dağ.) (Əhmədov T.M., 1991) və s.

Boz rəng komponentli toponimlər də maraqlıdır. Bu rəng əsasında yaranan toponimlərin mənə tutumunu araşdırdıqda çox zaman süxurların rəngini bildirməsi və ya ağacsız, açıqlıq olan sahə, yaşıllıq olmayan yer mənasını bildirir. Bozdağ (Abşeronda, Ağdam, Goranboy rayonlarında dağ adı), Kiçik Boz dağ (Qax rayonunda dağ) (Əhmədov, T.M., 1991) və s.

Az olsa da, çal sifəti ilə də yaranan toponimlərimiz vardır. Əsasən süxurların tutqun – ağ rəngdə olmağını bildirir. Çaldağ (Tovuz rayonunda dağ), Çaldaş (Oğuz rayonunda zirvə) (Əhmədov, T.M., 1991) və s.

Toponimlərdə “qırmızı” rəng komponentini bildirən qızıl sözünə də rast gəlinir. Coğrafi obyektin rəngini və fiziki xassəsini bildirir. Qızılburun, Qızıldaş (Zəngilan və Şuşa rayonlarında dağlar), Qızılqaya (Quba, Şəki, Şərur və Laçın rayonlarında qaya) (Əhmədov, T.M., 1991) və s.

Toponimlərin yaranmasının xüsusi yeri olan rəng bildirən sözlərdən biri də göy sifətidir. Bu sifət toponimlərdə əsasən yaşıl sözünün sinonimi kimi işlənmişdir. Göyçay (həm toponim, həm də hidronim), Göygöl (həm toponim, həm də hidronim), Göytəpə (Qazax rayonunda təpə) (Əhmədov T.M., 1991) və s.

Sarı sifəti toponimlərdə süxurların və ya bitki örtüyünün rəngini bildirir. Sarıdağ (Şahbuz rayonunda dağ), Sarıoxuş (Laçın rayonunda zirvə) (Əhmədov, T.M., 1991) və s.

Əsas hissəsi ala rəng bildirən söz ilə ifadə edilən toponimlər obyektin qarışıq rəngli və müxtəlif örtüklərdən ibarət olmasını bildirir. Alaqaya (Kəlbəcər və Əskəran rayonlarının sərhəddində zirvə), Aladaş (Şamaxı rayonunda dağ silsiləsi) və s.

Rənglərin həyatımızda böyük rolu olduğu kimi toponimlərin yaranmasında özünəməxsus rolu var. Yuxarıda qeyd etdiklərimizdən görünür ki, bəzən eyni söz, eyni rəng fərqli mənalar ifadə edə bilər. Hər xalqın, hər etnosun öz yozumları olduğundan mənə yükü baxımından toponimlər bir-birilərdən fərqlənirlər. Belə toponimləri araşdırmaq tədqiqatçı üçün maraqlıdır. Ümumiyyətlə topo-

nimlərin tədqiqata cəlb edilməsi həmin xalqın tarixinin öyrənilməsi deməkdir. Toponimlərimizi araşdırıb, öyrənək ki, düşmənlərimiz tərəfindən onların saxtalaşdırılmasına yol verməyək.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, T.M. (1991), Azərbaycan toponimikasının əsasları, Bakı, 312 səh.
2. Qurbanov, A.M. (2019), Azərbaycan onomologiyasının əsasları, pdf. Bakı, 440 səh.
3. Məmmədov, N. (1993), Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, «Azərbayç», 184 səh.196.
4. Məmmədov, N. (1993), Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, «Azərbayç», 184 səh.196.
5. Mirzəyev, H. (1997), Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz, Bakı, ADPU, 352 səh.211.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

İlham Əhmədov

Lənkəran-Astara Regional Təhsil İdarəsinin

Cəlilabad rayon Təhsil Sektorunun Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənləri üzrə metodisti

Summary

The report examines the development and functioning of the Azerbaijani language at different stages of history. Particular attention is paid to the role of Heydar Aliyev in improving the use of the Azerbaijani language as the state language of independent Azerbaijan.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijani language, state independence.

Резюме

В докладе рассматривается развитие и функционирование азербайджанского языка на разных этапах истории. Особое внимание обращается на роль Гейдара Алиева в усовершенствовании применения азербайджанского языка как государственного языка независимого Азербайджана.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, азербайджанский язык, государственная независимость.

M.V.Lomonosov 1755-ci ildə 44 yaşında yazmış olduğu “Rossiyskaya qrammatika” kitabında yazırdı: “Roma imperatoru V Kralın fikrincə, Allahla ünsiyyətə girmək istəyən şəxslər ispan dilinə müraciət etməlidirlər, dostlarla söhbət etmək üçün fransız dili çox əlverişlidir, düşməni məğlub etməkdən ötrü alman dilini əvəz edə biləcək ikinci bir dil tapmaq müşkül məsələdir, sevgili cananların qəlbinə yol tapmaq istəyənlər italyanca ünsiyyətə girməlidirlər. Güman edirəm ki, əgər imperator cənabları rus dilinin qüdrətinə bələd olsa idi, görərdi ki, o, (rus dili) yuxarıda sadalanan dillərinin hamısını əvəz etməyə qadirdir. Zira rus dilində ispan dilinin əzəməti, fransız dilinin cazibədarlığı, alman dilinin kəskinliyi, italyan dilinin zənginliyi, yunan və latın dillərinin dolğunluğu cəmlənmişdir”.

Belə qiymətli fikri eynilə Azərbaycan dilinə də aid etmək olar. Türk dilləri ilə müqayisədə Azərbaycan dili, doğrudan da, əzəmətli, cazibədar, zərif, kəskin və dolğun bir dildir. Azərbaycan dilinin bu möhtəşəmliyi və kamil dil kimi dünya dilləri arasında yeri haqqında başqa xalqların nümayəndələri də fikir söyləmişlər. Böyük rus yazıçısı M.Y. Lermontov bu dili XX əsrdə Avropada geniş yayılmış fransız dili ilə müqayisə edərək, onu Avroasiyanın hər tərəfində işlənən bir dil kimi yüksək qiymətləndirmişdir. XVII-XVIII əsrlərdə isə Böyük Qafqaz özü bütünlüklə Azərbaycan intibahının təsiri altında olmuş, qonşu xalqların mədəniyyət və ədəbiyyatı bu dildə yaranmışdır. Bu amilləri nəzərə alan ulu öndər Heydər Əliyev dillə bağlı məsələlərdən bəhs edərkən həmişə qeyd edərdi: “İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə mlikdir”. Tarix boyu Azərbaycan dilinin saflığı, bütövlüyü uğrunda mübarizə aparan Mirzə Kazım bəy, Mirzə Şəfi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani, Soltan Məcid Qənizadə, Nəriman Nərimanov, Abdulla Şaiq, Cəlil Məmmədquluzadə kimi ümummilli lider Heydər Əliyevin də adı ictimai-siyasi fikir və milli dil tariximizə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Heydər Əliyevin xalqına, millətinə olan sevgisi daha çox onun çıxışlarında özünü göstərirdi. Yüksək dil, nitq mədəniyyətinə malik olan O böyük dahi şəxsiyyət xalqla çox sadə, aydın, anlaşıqlı bir dildə danışırdı. Onun kütlə qarşısında hər bir çıxışı yüksək natiqlik nümunəsi idi. Xalq şairi Qabil xatirələrində qeyd edirdi ki, bir gün iməcilikdə

təsadüfən Heydər Əliyev bizimlə rastlaşdı və tələbələrle xeyli söhbət etdi. Cəsarətlənib dedim ki, Heydər müəllim, Siz azərbaycanca necə də gözəl danışırırsınız! Mənim heyratimin müqabilində cavab verdi ki, oğul, əgər mən başqa dildə danışsaydım, tərifindən xoşlanardım. Mən sizinlə Azərbaycan dilində -- öz doğma anamın dilində danışiram. Daha sonra şair qeyd edirdi ki, Mərkəzi Komitənin birinci katibi içləyən Heydər Əliyevin bu cavabı 70–80-ci illərdə Azərbaycan dilinə təzyiqlər olanda biz tələbələri də dilimizin əsgərinə çevirdi.

Azadlıq şairi Xəlil Rza Ulutürk dahi rəhbərin natiqlik məharətini yüksək qiymətləndirərək çıxışlarının birində qeyd edirdi ki, Heydər Əliyevin rusca danışığı rusun danışığından, azərbaycanca danışığı isə hər bir azərbaycanlının danışığından gözəldir.

Nitq mədəniyyətinin bütün incəliklərinə dərinədən bələd olan Ulu öndər Heydər Əliyevin çıxışında hər bir söz və ifadəni zərgər dəqiqliyi ilə seçər, auditoryanı yormazdı. İncə yumor hissi, mimika və jestlərdən yerli-yerində istifadə, auditoryanın səviyyəsini nəzərə almaq onun dil qanunlarını nə qədər dəqiq bilməsindən, zəngin söz ehtiyatına malik olmasından xəbər verirdi. Heydər Əliyevin dilə sevgisi, qayğısı təkcə onun danışığında, ayrı-ayrı çıxışlarında yox, Azərbaycana rəhbərlik etdiyi müxtəlif dövrlərdə yürütdüyü siyasətdə də öz əksini tapırdı. Sovetlər Birliyində başqa xalqlarla kağız üzərində bərabər olsaq da, qanunlarda doğma dilimizin müdafiəsi ilə bağlı bir maddə olsun belə, yox idi. Azərbaycan dilində danışmağımız isə sadəcə rus dilini bilməməyimizdən irəli gəlirdi. 1978-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyada Azərbaycan dilinin Dövlət dili olması barədə maddənin əksi Heydər Əliyevin Mərkəzi Komitənin birinci katibi olduğu dövrə təsadüf edir. Bu, həmin dövr üçün çox cəsarətli və qətiyyətli addım idi. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun fəaliyyətinin genişləndirilməsi, dilçilik elminin ayrı-ayrı sahələri ilə bağlı yazılan dərslik və monoqrafiyaların Dövlət müfəkkirlərinə layiq görülməsi də Heydər Əliyevin dil siyasətinin tərkib hissəsi idi. 2000-ci ildə Azərbaycan dilinin Ana abidəsi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi xalq dilinə sevginin təzahürü idi.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra 1992-ci ildə Azərbaycan dilinin taleyi məsələsini Milli Məclisdə müzakirə mövzusunə çevrildilər. Cəmi 23 deputatın səsi ilə dilimizin tarixi adı dəyişdirildi. Bir neçə başıpozuq insanın düşünülməmiş hərəkəti, xalqın Konstitusiya hüquqlarının kobud şəkildə pozulması həm də ölkəmizin parçalanması yolunda düşməncəsinə atılmış addım idi. Əslində Dil Vətən deməkdir. Dilin parçalanması Vətənin bölünməsi, dilin itməsi Vətənin xəritədən silinməsi deməkdir.

1995-ci ildə Milli Məclisdə Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasının layihəsinə baxılarkən Dövlət dili və onun adı ilə bağlı məsələ ciddi müzakirələrə səbəb oldu. Həmin məsələ yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyada, kütləvi informasiya vasitələrində, müxtəlif elmi forumlarda, yığıncaqlarda, idarə, təşkilat, müəssisələrdə sərbəst. Demokratik şəkildə müzakirə olundu. 1995-ci ildə noyabrın 12-də Azərbaycan xalqı referendum yolu ilə qəti şəkildə Dövlət dilinin Azərbaycan dili olmasını bir daha təsdiq etdi. Ana dilimizə edilmiş haqsızlıq aradan qaldırıldı. Onun hüquqları qorundu, cəmiyyətdə sabitlik yarandı. Bu tarixi missiyanın da müəllifi Ümummilli lider Heydər Əliyev oldu.

1992-ci ildə Azərbaycan BMT-yə üzv qəbul olunarkən Heydər Əliyevin yüksək tribunadan məhz Azərbaycan dilində çıxış etməsi böyük cəsarət idi. O, bu hərəkətlə sübut etdi ki, Azərbaycan dili təkcə şeir, sənət dili yox, ən incə mətləbləri belə yüksək səviyyədə, yüksək tribunalarda ifadə etmək imkanlarına malik bir dildir. Nəhayət, dünyəvi dillərlə bir səviyyədə dayanmağa qadir bir dildir.

Heydər Əliyevin 2001-ci il 18 iyunda “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” imzaladığı Fərman dilimizin inkişafına mane olan, onun böyüklüyünə kölgə salan bütün məqamları alt-üst etdi, ona yeni həyat verdi. Dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində reklam vasitələrinin hazırlanmasında xarici dilərə üstünlük verilir, şəhər və qəsəbələrimizin görkəminə xələl gətirən ənənəvi dilli böyüməkdə olan gənc nəslin milli, azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi təsir göstərirdi. Televiziya verilişlərinin, xarici kinofilmlərin yad dillərdə səslənməsi dildə alınma sözlərin yerli-yersiz işlənməsinə şərait yaradırdı. Bu Fərman ölkəmizdə yaşayan hər bir ziyalının dil sahəsində səlahiyyətlərini müəyyənləşdirirdi. Məhz bu göstərişdən sonra bəzi rəhbərlərlə xalq arasında da ümumi anlaşıma dili Azərbaycan dili oldu.

Azərbaycan dili xalqımızın mili varlığını, onun sabahını, gələcəyini müəyyən edən əsas amillər

dəndir. Dilimiz xalqımızın keçdiyi bütün tarixi mərhələlərdə onunla birgə olmuş, onun taleyini yaşamış, üzləşdiyi problemlərlə üzləşmişdir. O, xalqın ən ağır günlərində belə, onun milli mənliliyini, xöşbəxt gələcəyə olan inamını qoruyub möhkəmləndirmişdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan mıras qalan bu qiymətli sərvəti hər bir Azərbaycan vətəndaşı göz bəbəyi kimi qorumalı, yad təsirlərdən gözləməlidir. Bu, bizim vətəndaşlıq borcumuz, Heydər Əliyev ideyalarına qarşı sadiqliyimizdir.

AZƏRBAYCAN FRAZEOQRAFIYASINDA YENİ TIPLİ LÜĞƏT

**Şəhla Əhmədova,
Sevinc Kərimova**

Bakı Slavyan Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müəllimləri

Summary

The article mentions the names of valuable scientists who have lexicographic traditions and have great merits in this area at the Institute of Russian Language and Literature named after M.F.Akhundov (now Baku Slavic University), founded by the national leader H.Aliyev. As a continuation of this commendable work, it is emphasized that the "Explanatory phraseological dictionary of the Azerbaijani language" by professor Ilyas Hamidov, professors Mammad Gojayev, Rana Mammadova, Leyla Hamidova is particularly noteworthy. A great contribution to linguistics, this dictionary is distinguished both by its size and by its reference to a large number of factual materials. This fact is an indicator that the "Explanatory phraseological dictionary of the Azerbaijani language" is based on a perfect card index. The article also dealt with variant, occasional variants and prephrases of some words selected from the relevant dictionary.

The colorfulness of the illustrations and their reliance on various sources, the parallel processing of the same phraseological unit in different sources shows the dictionary user the usefulness of the expression, helps to understand the meaning correctly and with its subtleties in different situations.

Key words: *phraseology, phraseography, lexicography, dictionary, illustration*

Резюме

В статье упоминаются имена ценных ученых, имеющих лексикографические традиции и большие заслуги в этой области в Азербайджанском педагогическом институте русского языка и литературы имени М. Ф. Ахундова (ныне Бакинский славянский университет), основанном Общенациональным лидером Гейдаром Алиевым. В продолжении этой похвальной работы подчеркивается, что особое внимание привлёк «Толковый фразеологический словарь азербайджанского языка» проф. И. Гамидова, проф. М. Годжаева, Р. Мамедовой и Л. Гамидовой. Как крупный вклад в языкознание, этот словарь отличается своим объемом, так и ссылкой на большое количество фактических материалов. Этот факт является показателем того, что «Толковый фразеологический словарь азербайджанского языка» основан на совершенной картотеке. В статье также говорится о вариациях, окказиональных вариантах и предфразах некоторых слов, выбранных из соответствующего словаря.

Красочность иллюстраций и их опора на разные источники, параллельная обработка одного и того же фразеологизма в разных источниках показывает пользователю словаря полезность выражения, помогает правильно и с его тонкостями понять значение в разных ситуациях.

Ключевые слова: *фразеология, фразеография, лексикография, словарь, иллюстрация.*

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə əsası qoyulmuş M.F.Axundov adına Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunda leksikoqrafik ənənələr hər zaman güclü olmuşdur. Nəzəri və praktik leksikoqrafiya, xüsusən də frazeoqrafiya sahəsində bu ənənələri davam etdirən Bakı Slavyan Universitetində lüğətçilik üçün hadisə ola biləcək “Azərbaycan dilinin izahlı frazeologiya lüğəti” (2020) tərtib olunmuşdur.

Frazeologiya bir elm sahəsi kimi özünü Azərbaycan dilçiliyində təsdiq edə bilmişdir. Prof. M.Tağıyevin məşhur “əhatə metodu” dünya dilçiləri tərəfindən qəbul edilmiş, bu metoda keçmiş İttifaq miqyasında, Avropa ölkələrində belə istinad edilmişdir [Tağıyev M.,1996]. BSU-nun əməkdaşları prof. F.Hüseynov, prof. Aslan Məmmədlinin frazeologiya sahəsində xidmətləri danılmazdır. Məhz bu alimlərin sayəsində keçmiş İttifaqda “frazeologiyada Bakı məktəbi” anlayışı yer almışdı.

İ.H.Həmidov, M.Q.Qocayev, R.Ə.Məmmədova, L.İ.Həmidovanın tərtib etdikləri “Azərbaycan dilinin izahlı frazeologiya lüğəti” [Гамидов И., 1996] də “frazeologiyada Bakı məktəbi” ifadəsini bir daha təsdiq etmiş oldu. Lüğətin təşəbbüskarı, redaktoru və əsas müəllifi olan prof. İ. Həmidovun bu sahədə ilk işi deyildir, Prof.İ.Həmidov son dövrlərdə bir canlanma müşahidə edilən frazeoqrafiya, xüsusən də ikidilli frazeoqrafiya sahəsində ardıcıl fəaliyyət göstərən alimlərdən biridir.

“Azərbaycanca-rusca atalar sözləri lüğəti” ilə prof.İ.Həmidov BSU-nun lüğətçilik tarixinə parlaq səhifə yazmış oldu. Teatr asılıqandan başladığı kimi, maraqlı əsər də üç maraqlı epigrafla başlayır. Lüğətin əvvəlində Emil Süran, Permyakov və Pyer Buastdan verilmiş sitatlar müəllifin lüğət işinə, “dilin təkzibolunmaz atributu”na münasibətini ifadə edə bilər. Lüğət əməli faydası ilə yanaşı, paremiologiyanın ən önəmli məsələlərindən birinin - atalar sözləri, zərb-məsəllərin başqa dilə tərcümə edilməsi problemlərinin həlli yollarının araşdırılması baxımından da əhəmiyyətlidir. Müəllif paremioloji vahidlərin tərcüməsi sistemində mövcud olan əsas yolları göstərir və onları şərh edir. Lüğətin ön sözü diqqət cəlb edən kəlamlarla başladığı kimi, geniş oxucu kütləsinə, tərcüməçilərə və tələbə-filoloqlara ünvanlanan bir çağırışla bitir: “İradlarınızı və təkliflərinizi gözləyirik. El bir olsa, zərbi kərən sındırar”. Bu dəst-xətt “Azərbaycan dilinin izahlı frazeologiya lüğəti”ndə də davam etdirilir. Lüğəti fərqləndirən əsas xüsusiyyət onun çox sayda faktik materiala əsaslanmasıdır. Müəlliflər çox sayda bədii əsərləri araşdırmış, mükəmməl kartoteka yarada bilmişlər. Xüsusi kartotekaya malik olması lüğətin uğurunu təmin etmişdir. Bu səbəbdən də əvvəlki lüğətlərdə və izahlı lüğətdə olmayan çox sayda frazemlər vardır. Lüğətdə dilimizin frazeoloji sistemi mövcud lüğətlərdən daha geniş əhatə edilmişdir.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, göz sözü ilə bağlı (bura sözün derivatları daxil deyil) Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində 60-a yaxın, R.İsmayılov və Q.Məhərrəminin tərtib etdikləri “Frazeologiya lüğəti”ndə 36 vahid olduğu halda, sözügedən lüğətdə 160 ifadə var.

Lüğətçilik üçün vacib cəhət olan illüstrativ material çox zəngindir, burada illüstrasiyasız lüğət məqaləsi, demək olar ki, yoxdur. Peşəkar lüğətçini səciyyələndirən cəhət lüğət tərtibini maddi bazasından başlanması, leksikoqraf sözünü illüstrasiyalar ilə təchiz edilməsidir. Haqqında danışılan lüğətdə bəzən bir sözə bir neçə müəllifdən nümunə gətirilir, bu da frazemin işləklik tezliyindən xəbər verir:

Başı daşdan-daşa dəymək lüğət məqaləsində üç tanınmış müəllifdən nümunə vardır.

*Qaribə işlərə, qanlı qovğalara düşən arıq, tüksüz **başı daşdan-daşa dəyən**, arvadının qurduğu tələdə bir siçan kimi çapalayan yasavul, belə ağır hadisə, sarsıntılardan sonra yerin altında, ya üstündə olduğunu bilmirdi (S.Rəhimov. “Şamo”)*

...Siz hələ çox cavansınız, belə şeyləri başınız aşdan-daşa dəyəndən sonra anlayacaqsınız. (M.İbrahimov. “Böyük dayaq”)

Görünür. Məşədi çox cavandır, başı daşdan-daşa dəyəndən sonra ağəllanar. (M.Hüseyn. “Səhər”)

Lüğətdə frazemlərin variativ formaları, bəzi hallarda okkazional variantlar, perefrazlar da verilir.

Şeytana papiş tikmək frazemi “*kitablara papiş tikmək*” şəklində işlənmişdir. Bunu tapmaq, lüğətə yerləşdirmək təqdirəlayiqdir; *şeytana papiş tikmək* frazeoloji vahidi ilə əlaqələndirmək üçün *şeytan* sözünün yuvasında verilməsi məqsədəuyğundur. *Sevincinə soğan doğramaq – kefinə soğan doğramaq* haqqında da eyni sözləri demək olar. “*Sən saydığını say, Murad*” nümunəsi müəllifi Y.V. Çəmənzəminli olan bir əsərdən götürülüb. *Sən saydığını say, gör fəlak nə sayır* deyiminin perefrazı olaraq qiymətləndirmək olar. Ümumiyyətlə, belə maraqlı okkazionalizmlərlə, perefrazlarla zəngindir.

Lüğət məqalələrinin struktur baxımdan bəzi özəllikləri var: lüğətdə baxdırma üsulundan çox istifadə olunur, bu da təbiidir və lüğətçilikdə qəbul olunmuş, sınaqdan çıxarılmış bir qaydadır.

Bəzən illüstrasiyanın izahdan əvvəl gətirilməsi halarına rast gəlinir, bunu da tərtibçilər oxucunun işini asanlaşdırmaq məqsədi ilə izah edirlər.

Bir sözdən ibarət vahidlərin frazeoloji birləşmə olması problemi bu lüğətdə də üzə çıxıb. Məlumdur ki, dilçilik ədəbiyyatında *düşüb* (qocalmaq, cismən zəifləmək, tərəvətini itirmək mənasında), *yandıq* (ələ keçmək, işin üstü açılmaq mənasında) frazem sayıldığı kimi. bu lüğətin sözlüyündə *dünyasında* tipli sözlər yer alır.

Elmi və ictimai əhəmiyyəti danılmaz olan “Azərbaycan dilinin izahlı frazeologiya lüğəti”nin gələcək nəşrinin daha mükəmməl olacağına, sözlükdə yer almış bəzi tərkibi feillərdən təmizlənəcəyinə, lüğət məqalələrinin daha da təkmilləşdiriləcəyinə ümid edirik.

Ədəbiyyat

1. Гамидов, И. (2017). Философия грамматики паремии-фраzeологических единиц. Баку: Мутарджим, 367 с.
2. Тагиев, М. (1996). Глагольная фразеология современного русского языка. Баку: Maarif, 241 с.

QƏDİM VƏ MÜASİR TÜRK DİLLƏRİNDƏ QAYIDIŞ NÖVÜN SEMANTİK VƏ QRAMMATİK ƏLAMƏTLƏRİ

Afət Ələkbərova

Bakı Slavyan Universitetinin
Türkologiya kafedrasının dosenti

Summary

In general, historically, the reflexive type was used neutrally according to the category of active and invalid in Turkish languages. Unlike the Turkish, Gagauz and Turkmen languages, which contain archaic features, this category in the Azerbaijani language attracts attention with a limited set of verbs.

Key words: *of meanings of the verbs, affixes of kinds of verbs, grammatical category, types of meanings.*

Резюме

В целом исторически возвратный тип употреблялся нейтрально по категории активного и недействительного в турецких языках. В отличие от турецкого, гагаузского и туркменского языков, содержащих архаичные черты, эта категория в азербайджанском языке привлекает внимание ограниченным набором глаголов.

Ключевые слова: *Залоговые значения глагола, суффиксы залога, грамматическая категория, типы значений*

Dilçilikdə çox vaxt qayıdış növ və qayıdışlıq anlayışı düzgün fərqləndirilmir. Qayıdış anlayışının ifadə formaları dünyanın ayrı-ayrı dillərində müxtəlif şəkildə təzahür edir. Məsələn, rus dilində qayıdışlıq kateqoriyası xüsusi morfoloji vasitə ilə (-ся, -сь) ifadə olunduğu üçün müstəqil növ kimi qəbul olunur. Lakin ingilis dilində “müxtəlif ifadə vasitələrinə malik olan qayıdışlıq mənası” mövcuddur. (Qulubəyli, 2007). Bu dildə feilin qayıdış növü yoxdur. Bəzi dilçilərin ingilis dilində feilin qayıdış növünü qəbul etməsi məhz bu dildə qayıdışlıq kateqoriyasının mövcudluğu ilə bağlıdır (Qulubəyli, 2007). İngilis dilində qayıdışlıq kateqoriyası morfoloji yolla yox, sintaktik yolla «-self» (özü) əvəzliyi ilə düzəlir. Monqol dilində isə qayıdış növ morfoloji kateqoriya kimi öz əksini tapmamışdır (Мамедов, 1970, 268). Monqol dilində bu kateqoriyanın funksiyasını qayıdış formasından düzələn feillər yerinə yetirir (Мамедов, 1970, 268). Türk dillərində isə qayıdış növ özünəməxsus morfoloji əlamətlərə malik olan differensial tarixi morfoloji kateqoriya kimi özünü göstərir.

B.A. Serebennikov və N.Z.Hacıyevanın qeyd etdiyi kimi feilin bu məna növünü artıq protürk dilində mövcud olduğunu söyləmək üçün bütün əsaslar var (Серебренников, 1986, 206). Digər bir tərəfdən isə qayıdış növü məlum növdən transformasiya olmuş bir kateqoriya kimi qəbul etmək lazımdır. Türk dillərində tarixən qayıdış növün məlum növün yerində işlənməsi və yaxud əksinə məlum növün qayıdış növün yerində işlənməsi faktı bir daha təsdiqləyir. Qayıdış növ türk dillərində əsasən -(i)n morfoloji göstəricisi ilə təqdim olunur. Qədim türk dilində bəzən -(i)ş formasının qayıdış və məchul növ göstəricisi kimi çıxış etdiyinə rast gəlirik, o bu zaman -l formasının dubleti kimi özünü göstərir: kişi avlaşdı (MK I,277) “xalq yığıldı” = O tüman su tarilti (Ton.36) “on min qoşun yığıldı”. Bu zaman feil həm də çoxluq mənası bildirir. Həmin qarşılıqlı mənada -ş formasının belə işlənməsi özbək dilinin Akdijan şivəsində müşahidə olunur: *Кор-ум-мя-и-ть* “onlar görünmədi”, *кыр-ьм-мя-и-ть* “onlar qırılmadı” (Серебренников, 1986, 206). Qədim abidələrin dilində işlənən qayıdış feillər bir çox xüsusiyyətlərinə görə müasir oğuz qrupu türk dillərində fərqlənir. Birincisi, qədim türk dilində qayıdış növ daha çox feilləri əhatə edir. Bunun səbəbi qayıdış növün məlum növün yerində işlənməsidir. Bu hala əsasən XI əsr abidələrində rast gəlinir: “*urağut yüzin örtüнди (MK I, 283)*” “*qadın üzünü örtüdü*”. Bu hala daha çox türk, türkmən və qaqauz dilində rast gəlmək olar.

Müasir oğuz qrupu dillərində qayıdış növün feilləri əhatə etmə məhdudluğunun bir səbəbi istənilən feldən qayıdış növün düzələ bilməməsidir. Yəni, qayıdış növ mənası adətən hərəkəti icra edən şəxsin özünə istiqamətlənən və ya onun maraqlarında olan hərəkət anlayışını verən feildən yaranmır. Bu xüsusiyyət əsasən müasir oğuz qrupu dilləri üçün xarakterikdir. Qədim türk dilində isə subyektin öz ziyanına olan hərəkəti ifadə edən xeyli qayıdış növdə olan feillərə rast gəlinir: *urun (MK I, 246)* “*özünü döymək*”, *karğan (MK I, 249)* “*özünə qarğamaq*”. Subyektin marağına və özünə zərər olan hərəkəti özündə ehtiva edən qayıdış növdə olan feillərin işlənməsi qırğız, qazax, xakas, və b. dillərdə geniş şəkildə müşahidə olunur.

Qayıdış növün bu dillərdə belə feillərdən düzəlməsini qədim türk dilinin varisliyi ilə xarakte-

rizə etmək olar: çuvaş d: *нэрен* “özünə zərbə endirmək”, yakut d: *хабин* “bağlanmaq”, qazax d: *жарын* “öz qarnını çıxmaq”.

Dolayı-qayıdış mənası. Bu məna subyektin hərəkəti özü və öz marağı üçün yerinə yetirməsi prosesi ilə bağlıdır. Dolayı-qayıdış mənasının əsas xarakterik cəhəti feilin növ formasını qəbul etdikdən sonra təsirli olaraq qalması və əksərən özündən əvvəlki sözü idarə etməsidir.

Bu məna tipində *-(i)n* forması sintaktik yox, semantik üstünlüyə malik olur. Subyektin aktiv hərəkətini bildirən dolayı-qayıdış mənası Göytürk yazılı abidələrində yetərinə müşahidə olunur: itin “özü üçün nəşə etmək”, yaratun “özü üçün nəşə yaratmaq”. Oğuz qrupu türk dillərində isə Azərbaycan dili istisna olmaqla, hamısında bu məna öz əksini tapmışdır: türk d.: Zeynep bir elbise dikinmiş “Zeynəb özünə don tikmişdir”. Türk və türkmən dilinin qrammatika kitablarında qayıdış növ ayrıca məna növü kimi verilir.

Qədim türk dilində işlənən və türk dillərinin sonrakı inkişaf dövrlərində öz inkişafını tapmayan simulyativ mənası öz müəmmallığı ilə diqqəti cəlb edir. M. Kaşğari bu mənanı “zahirən hərəkətin yerinə yetirilməsi” adlandırır və ona aid “*ol əvgə barındı*” “o, evə həqiqətən getməsə də, gedirmiş kimi etdi” misalını nümunə gətirir (MK II, 176). Burada *-(i)n* forması cümlənin konstruksiyasını dəyişməmişdir. Yəni, feil təsirli olaraq qalmış, özündən əvvəl gələn sözü idarə etməkdə davam edir. Bu səbəbdən burada *-(i)n* formasının qayıdış növ əlaməti kimi çıxış etməsi şübhəlidir. M. Kaşğari *-(i)n* şəkilçisinin simulyativ mənasının məhsuldar olmasını təkidlə qeyd etməsinə baxmayaraq, digər yazılı abidələrdə həmin məna müşahidə olunmamışdır. Buna əsaslanaraq X.Q.Niqmatov belə fərz edir ki, “bu məna ya müəyyən bir dialektə, ya da şifahi danışiq dilində işlənmişdir” (Нигматов, 1973, 97).

Dolayı-qayıdış və simulyativ mənalarında *-(i)n* forması sintaktik mənadan çox semantikanı dəyişir. Buna görə A.A.Yuldaşev qeyd edir “dilən tarixi takamülünə aid olan bu iki qeyri-tipik mənalarda *-(i)n* forması bizim üçün sırr olaraq qalır”. (СИГТЯ, 1988, 300)

Qayıdış növ qədim və müasir türk dillərində əsasən təsirli feillərdən düzəlir. Lakin tarixən feillərdən düzələn xeyli qayıdış feillərə rast gəlirik: erinmiş (KDQ.50) “*ərimiş*”, kargan (M.K II, 249) “*qarğamaq*”, kızlandı (MK II, 251) “*qızılığa götürdi*”, kurun (MK II.173) “*qurumaq*”.

Qaqauz dilində belə faktlara daha çox rast gəlinir: *donanmış, kalkınmaq, erinmiş*; türkmən d: *qalınmaq, qızarı, silkenmek*; türk d: *bakın, kalkın, kaçın, sokun*; azərb. d: *isinmək*.

Digər türk dillərində oğuz qrupuna nisbətən qayıdış növün təsirsiz feillərdən düzəlməsi daha çox müşahidə olunur: qaraçay-balkar d: *кызын, коркун*, qumıq d: *инжунмек* incimək, başqırd d: *буртен* “şişmək”.

Ümumiyyətlə tarixən qayıdış növ türk dillərində təsirlilik və təsirsizlilik kateqoriyasına görə neytral işlənmişdir. Bu proses türk, türkmən, altay, yakut, qaraqalpak və başqa türk dillərində davam edir.

Azərbaycan dilində isə qayıdış göstəricisini qəbul edən feillər təsirsizlilik paradigmasına görə ixtisaslaşmışdır.

Dolayı-qayıdış və simulyativ mənalarında *-(i)n* formasının daha çox semantik üstünlüyə malik olmasına görə tarixən türk dillərində işlənən qayıdış növü leksik-qrammatik kateqoriya kimi qəbul etmək daha doğru olardı. Qayıdış növ morfoloji kateqoriya kimi hələ tam formalaşmamış, məlum növə doğru inkişaf etməkdədir. Tarixən xeyli deformasiyaya uğrayan qayıdış növ nəinki digər türk dillərində, hətta oğuz qrupu türk dillərində də, diferensial şəkildə işlənmişdir. Arxaik xüsusiyyətləri özündə əks etdirən türk, qaqauz və türkmən dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində bu kateqoriya feilləri əhatə etmə məhdudluğu ilə diqqəti cəlb edir.

Ədəbiyyat

1. Qulubəyli, Ş. (2007), Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində feilin qayıdışlıq kateqoriyası (nam.diss.nin avtoreferatı). Naxçıvan, 22 s.
2. Благова, Г.Ф. (1976), Заметки о взаимно-совместном залоге. Советская тюркология, №6, с 46-59.
3. Мамедов, А.Н. (1970), Глаголы в современном азербайджанском и монгольском языках. Баку, 170 с.

4. Нигматов, Х.Г. (1973), Залог в восточно-тюркском языке XI-XII веков. «Советская тюркология», №3, с.46-61.

5. Сравнительно -историческая грамматика тюркских языков (морфология). (1988), Москва.: Наука, 560 с.

6. Серебренников, Б.А., Гаджиева, Н.З. (1986), Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков, Москва: Наука, 206 с.

QƏDİM TÜRK LEKSİKASININ AZƏRBAYCAN DİLİNİN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ İZLƏRİ

Gülnarə Əliyeva-Koşkun,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı Slavyan Universitetinin Türkologiya kafedrasının müdiri

Summary

Some words that have lost their use for some Turkic languages during the development stages of the Turkic languages may retain their independence in other Turkic languages. Comparative study and semantic analysis of the vocabulary of ancient Turkic written monuments with modern Turkic languages and dialects is important. The process of formation of dialect features of the Azerbaijani language, emergence of word forms and other linguistic phenomena has come a long and complicated way. The lexical composition of the Orkhon-Yenisei monuments reflects the way of life, history and culture of the ancient Turks. It is very necessary that the lexicon of the Orkhon-Yenisei monuments is reflected in our dialects, that these language elements have undergone phonetic and sometimes semantic changes and came to our time.

Key words: Ancient Turkish written monuments, Turkic languages, dialect lexicon of the Azerbaijani language, archaic words, lexical units

Резюме

На этапах развития тюркских языков некоторые слова, утратившие свое значение для определенного тюркского языка и ставшие устаревшими, могут сохранить свою самостоятельность в других тюркских диалектах. Сравнительное изучение и семантический анализ древнетюркских письменных памятников с современными тюркскими языками и диалектами имеет большое значение. Лексика орхоно-енисейских памятников отражает образ жизни, историю и культуру древних тюрков. Для современной науки актуальны различные виды исследований, сравнивающие их с современными тюркскими языками с использованием орхоно-енисейских памятников. Определенные следы лексики орхоно-енисейских памятников можно наблюдать в диалектах и говорах азербайджанского языка.

Ключевые слова: древнетюркские письменные памятники, тюркские языки, диалектная лексика азербайджанского языка, архаичные слова, лексические единицы.

Dil insanlar arasında sadəcə bir ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda hər hansı bir xalqın tarixini və mənəvi dünyasını, insanların ruhunu, təbiətini və həyatını əks etdirmək üçün istifadə olunan bir vasitədir. Bir dilin tarixi dəyəri ilk növbədə həmin dilin söz ehtiyatı, lüğət tərkibi ilə müəyyənləşir. Müasir türk dillərinin leksik təməlini qədim türk yazılı abidələrinin dili təşkil edir. Bu baxımdan türk dillərinin və dialektlərinin abidələrlə müqayisəli şəkildə öyrənilməsi önəm daşıyır. Orxon-Yenisey abidələrinin leksik qatının Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrindəki izlərinin araşdırılması və müqayisəli təhlili həm qədim türk leksikasının tədqiqi, eləcə də fonetik, leksik, qrammatik sisteminin sabit və ya dəyişmiş elementlərinin təhlili baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

VI-VIII əsrlərə aid Orxon-Yenisey yazılı abidələri qədim türk dillərinin ümumi vəziyyətini, tarixini və inkişafını göstərir. Türk xalqlarının ən qədim yazılı irsi olan bu abidələr türk dillərinin tarixini öyrənmək üçün ən dəyərli mənbə hesab olunur. Bu tədqiqatın əsasını Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında, başqa sözlə, dialektoloji lüğətlərində rastlanan qədim türk yazılı abidələrində işlənmiş bəzi leksik vahidlər təşkil edir.

Orxon abidələrinin lüğət tərkibi ilə bağlı rəqəmsal məlumatlara görə, kitabələrdəki sözlərin sayı 6000-ə yaxındır. Fərqli sözlərin sayı 840-dır. Onlardan 147-si yer, tayfa, şəxs və at adlarıdır. Bu xüsusi adları çıxarsaq, Kül Tigin, Bilgə Kağan və Tonyukuk abidələrində təkrar olunmayan sözlərin sayını 693 olaraq təsbit edərik. Bu isə göktürklərdən bizə təxminən 700 sözdən ibarət lüğət qalmış deməkdir (Ercilasun, 2007, 187). Orxon-Yenisey yazılı abidələrinin Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində izlərini saxlayan bəzi söz və ifadələri nəzərdən keçirək:

Aba. Həm Orxon, həm də Yenisey abidələrində geniş işlənmə tezliyinə malik olan apa sözü müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaik hesab olunur. Qeyd edək ki, bu leksik vahid Orxon-Yenisey abidələrində müxtəlif mənalar ifadə etmiş, həm apelyativ söz, həm də onomastik vahid kimi çıxış etmişdir. Abidələrin dilində rütbə bildirən söz, ulu, böyük qohum - əcdad, ata, ana mənalarında işlənir.

Təhlil zamanı apa leksik vahidi Bilgə Xaqan və Tonyukuk mətnlərində Tarkan onomastik vahidi ilə birlikdə işlənmiş və rütbə mənasını ifadə etmişdir. Apa tarkan tarkanadan daha böyük rütbə hesab olunmuşdur: Kül çor başlayu, ulayu şad apıt bəglər, öñrə tölis bəglər, apa tarkan ... (BX) (338) / Kül çor başda olmaqla, ardınca gələn şad-apıt bəylər, öndəki tölis bəyləri, apa tarkan.... - Apa tarkanğaru içrə sab ıdmıs. Bilgə Tonukuk anığ ol, öz ol – aqlar (T) 375/ Apa tarxana gizli xəbər göndərmiş. Müdrik Tonyukuk ağıllıdır, uzaqgörəndir.

Kültigin və Bilgə xaqan abidələrində apa sözünün əcdad mənasını ifadə etdiyi bir sıra örnəklərlə qarşılaşırıq: Eçümüz-apamız Bumın kağan tört buluğığ kısmıs, yığmıs, yaymıs, basmıs. (KT) /Əcdadımız Bumın (məndə: Yamı) xaqan dörd tərəfi sıxışdırmış,yığmış, yaymış, basmış; Eçümüz-apamız tutmıs yir idisiz kalmazun tiyin az bodunığ itip, yaratıp .. (BX)/334 Əcdadlarımızın tutmuş olduğu yer sahibsiz qalmasın deyə az xalqı təşkil edib, (qurumunu) yaradıb ... Yenisey abidələrində isə ata mənasında işlənmişdir. Məs: Çor apası barur (XVIII) / Çor atası gedir (ölür) (Rəcəbov, Məmmədov, 1993, 6).

M.Kaşğarlının «Divanü lüğət-it türk» əsərində həm “ana”, həm də “ata” mənalarında işlənən bu leksik vahid müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində yer almasa da, Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında mənə çalarlığı və fonetik variantlılığı baxımından olduqca geniş yayılmışdır. İlk növbədə qeyd edək ki, Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində bu leksik vahid fonetik dəyişikliyə uğrayaraq p səsi b səsi ilə əvəz olunmuş, aba formasını almışdır. Bu fonetik dəyişməni digər türk dillərində də müşahidə etmək mümkündür. Dialekt leksikasında bu sözün ava, ebe variantlarına da rast gəlinir.

Aba leksemi “ata” mənasında Gədəbəy, Quba, Ordubad, Zəngilan şivələrində müşahidə olunur: *Bizdə hindi aba çox işdəmiyədü, ata diyəduğ* (Quba); *Abam taxıl biçiydi* (Zəngilan); *Abam bi:lləri də kö:nə biniyə aparajax bizi, de:səñ* (Gədəbəy) (Şirəliyev, 2008: 11). Çənbərək şivəsində aba leksik vahidi fonetik cəhətdən dəyişməklə *ava* formasını alır və “ata” mənasını ifadə edir (Şirəliyev, 2008: 28). Bu sözə qərb qrupu dialektlərində (Ermənistan SSR Kirovakan şəhəri) və şivələrində “əbə” variantında təsadüf olunur (DS, 1969, 222).

Aba sözünün Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında ikinci mənası ana mənasını ifadə etməsidir. Təbriz dialektində, Cəbrayıl, Qax, Şəmkir şivələrində ana leksik vahidinin yerinə aba sözünün istifadəsini görmək mümkündür. Bundan başqa, sözün abay variantı Qax şivəsində xala, Çənbərək şivəsində isə ləzgi mənalarını bildirir.

Məmmədağa Şirəliyev “mama, mamaça” sözünün qədim şəklinin *abaçı* olduğunu vurğulayır. Alim *abaçı* sözünün *aba* (ana) sözü ilə *-çı* şəkilçisinin birləşməsindən əmələ gəldiyini yazır. Müasir Türkiyə Türkçəsində *ebeçi* sözünün *ebe* şəklində işləndiyindən bəhs edir, o, *aba* və *ebe* sözlərinin arasında əlaqə olduğunu qeyd edir (Şirəliyev, 2008, 341). Cəlilabad, Lerik, Yardımlı, İmişli, Sabirabad, Zəngilan şivələrində *əbəçi*, Başkeçid, Borçalı şivələrində *əvəçi*, Qazax, Tovuz şivələrində *əvənçi*, Zəngilan şivəsində *həbəçi* sözlərinin “mama, mamaça” mənasını ifadə ediyini nəzərə alsaq, bu zaman M.Şirəliyevin fikri ilə razılaşmaq olar.

Adak leksemi tarixi baxımdan qədim türk sözlərindən olub, müasir dövrümüzdə qədər müxtəlif fonetik əvəzlənmələrlə öz işləkliyini qoruyub saxlamışdır. Müasir Azərbaycan dilində həmin söz d>y əvəzlənməsi nəticəsində ayaq formasında müşahidə olunur. Orxon abidələrinin dilində bu sözə adak şəklində rast gəlinir: “Türk budun adak xamşat[t]ı.” (BK. D.30). Bu leksik vahid Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında bir neçə formada təzahür edir. Belə ki, müasir Azərbaycan dili üçün bu mövqedə xarakterik olmayan d ünsürü dialekt və şivələrdə özünü mühafizə edir. Adax – uşağın ilk addımları (Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Gəncə, Göyçay, Qazax, Şəmkir, Şuşa, Tərtər), adax-adax – addım-addım, yavaş-yavaş (Ağdam), **adax durmax** - ayaq üstə durmaq, ilk addım atmaq (Mingəçevir), **adaxlamax** “ilk addım atmaq (uşağa aiddir) (Daşkəsən, Füzuli)”, **adax-çiçə(x)** “uşağın ilk addımları” (Füzuli, Gədəbəy, Oğuz), adax-çiçə açmax – ilk addım atmaq (Füzuli) mənalarında

işənir. Bunu örnəklərdə bariz görə bilərik: Yenijə adax-çiçəy eley nəvəm, a nənəsi (Gədəbəy); Afı adax-çiçə açır (Füzuli); Ora bax ey, Sadıx adaxlı: r (Füzuli) (ADDL, 2007, 12). Dadax sözü Şəki dialektində ayaq mənasında, Gəncə dialektində isə uşağın ilk addımı mənasında işlənir. Bundan başqa, Şəki dialektində ayaqlı mənasını ifadə edən *dadaxlı* sözündən də istifadə olunur.

Ümumiyyətlə, Türk dillərinin yazılı abidələrində, o cümlədən Orxon kitabələrində də söz ortasında *y* səsinin mövqeyində *d* samitinin işləndiyinin şahidi oluruq. Orxon abidələrində (VII-IX əsrlər): *adax* "ayaq", *adğır* "ayğır", *adığ* "ay", *yadağ* "piyada", *kədim* "geyim"; qədim uyğur abidələrində (X-XII əsrlər): *adax* "ayaq", *adğır* "ayğır", *ädgü* "yaxşı", *bädük* "böyük", *kuduk* "quyu" (SİGTY, 1984, s.287-288). Adax leksemi yalnız Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında deyil, müasir türk dilinin Tokat dialektində də "uşağın ilk addımları" mənasında mühafizə olunmuşdur. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində olduğu kimi, türk dilinin dialektlərində də bu leksik vahid semantik dəyişikliyə uğramışdır.

Orxon-Yenisey abidələrindən günümüze qədər gəlib çatmış sözlər arasında məna dəyişikliyinə uğramış leksik vahidlər də müşahidə olunur. Başqa sözlə, Orxon-Yenisey abidələri lüğət tərkibinin Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrindəki izlərindən danışarkən məna dəyişmiş sözlər də nəzərə alınmalıdır. Məsələn, *əkə* leksemi Orxon abidələrində böyük bacı mənasını bildirir. "Ögim katun, ulay u öglərim, əkələrim, kəlinünim, kunçuylanım..." KT.K.9. (Rəcəbli, 2009: 296), Anam xatun, başqa analarım, böyük bacılarım, gəlinlərim, xanımlarım... Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında *əkə* sözü bəzi sözlərlə birləşərək işlənir və bənzər mənalar ifadə edir: *əkəbükə* (Çənbərək), *əkəpükə* (Qazax) "böyük, yaşlı"; *əkəc* "qoca, bilən" (Bakı); *əkəlix'* "böyüklük" (Qazax).

Təhlil olunan leksik vahidlərdən də göründüyü kimi, Azərbaycan ədəbi dilində istifadə olunmayan və ya müasir dildə arxaıqlaşmış qədim türk leksikasını əks etdirən bir sıra sözlər Azərbaycan dilinin dialekt leksikasında öz işləkliyini qoruyub saxlayır. Qədim türk yazılı abidələrində müşahidə olunan leksik vahidlərin Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində rastlanması və həmin izlərin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi mühüm elmi nəticələrin əldə olunmasına gətirib çıxarır. Türkologiyada Orxon-Yenisey abidələri və müasir türk dillərinin ortaq xüsusiyyətləri, qədim dil elementlərinin hər hansı bir türk dilində və onun diləklərində qorunub saxlanması yaxud həmin elementlərin dili tərk etməsi kimi məsələləri əhatə edən elmi araşdırmaların bu gün də davam etdirilməsinə, izahını və həllini gözləyən bir sıra dilçilik problemlərinin tədqiqinə ehtiyac olduğu düşüncəsindəyik.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. (2007), Bakı, Şərq-Qərb.
2. Древнетюркский словарь (1969)/под ред. В.М.Наделяева, Д.М.Насилова, Э.Р.Тенишева, А.М.Щербака. Ленинград: Наука,
3. Ercilasun, A. B. (2007), Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.
4. Rəcəbli, Ə. (2009), Qədim türk yazılı abidələri. Göytürk abidələri. I hissə, Bakı: «Nurlan»,
5. Rəcəbov, Ə., Məmmədov, Y. (1993), Orxon-Yenisey abidələri. Bakı: Maarif, 352 s.
6. Şirəliyev, M. (2008), Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. Bakı: Şərq-Qərb.
7. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Фонетика.(1984) Москва: Наука.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Günəl Əzizova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

Today, we can read books, sing songs and freely express our thoughts in our native language thanks to the founder of our independence, our National Leader Heydar Aliyev, who made imperative contributions to the development of the Azerbaijani language. As the result of the fundamental reforms carried out by Heydar Aliyev, today new books are published, scientific researches are conducted in our native language, educational institutions use course materials in Azerbaijani, and our language is becoming richer day by day. The policy carried out by Heydar Aliyev for preserving and

further enriching our national treasure - our language, is being continued today. The decrees adopted by the National Leader of Azerbaijan Republic, Heydar Aliyev, are serving for the fundamental reforms on enriching of our national literary language. As the historical figure, Heydar Aliyev said, this is the duty of each Azerbaijani citizen: "I can say today with a great sense of pride that the Azerbaijani language has undergone a great development in the 20th century. Now see how rich our language is, how pleasant, how sweet, and how many words it has to express all these ideas. We will ensure that the Azerbaijani language prevails in Azerbaijan and that the Azerbaijani language develops gradually.

Key words: reforms, Azerbaijani language, Heydar Aliyev, official language, decrees

Резюме

Если сегодня мы читаем книги, поем песни, свободно выражаем свои мысли на родном языке то это все благодаря несравнимым заслугам в области развития азербайджанского языка, основателя нашей независимости Общенационального лидера Гейдара Алиева. В результате основательных реформ, проведенных именно во время правления Гейдара Алиева, сегодня ведутся научные исследования на родном языке, в образовательных учреждениях используются учебные материалы на нашем родном языке, выходят в свет новые книги, а наш язык изо дня в день еще более богатеет.

Политика, проводимая Гейдаром Алиевым по сохранению и обогащению нашего национального достояния - родного языка, и сегодня успешно продолжается. Издания указов со стороны Общенационального Лидера Азербайджанской Республики Гейдара Алиева служат продолжению коренных реформ на пути развития и совершенствования нашего национального литературного языка. Это долг каждого из нас как граждан, как сказал исторический деятель Гейдар Алиев: “Сегодня я могу с большой гордостью сказать, что азербайджанский язык, достиг большого развития в 20 веке”. Посмотрите, как сейчас богат наш язык, как созвучен и сколько у него словарного запаса, чтобы выразить все эти мысли. Мы обеспечим доминантное преобладание азербайджанского языка в Азербайджане, и обеспечим дальнейшее развитие азербайджанского языка.

Ключевые слова: реформы, Азербайджанский язык, Гейдар Алиев, государственный язык, указ

Bir xalqın xalq kimi formalaşması üçün bir sıra zəruri amillər vardır ki, onlardan biri də dildir. Ana dili xalqın ən dəyərli milli-mənəvi sərvətidir. Bir dilin rəngarəngliyi xalqın mədəni və tarixi zənginliyindən xəbər verir. Belə bir deyim vardır ki, bir xalqın mədəniyyətini yaxından tanımaq istəyirsənsə, onun dilini öyrən və bir xalqı məhv etmək istəyirsənsə, onun dilini əlindən al.

Azərbaycan xalqı əsrlər boyu çox keşməkeşli tarixi yollardan keçmişdir və bu dövr ərzində dilimiz də müəyyən dəyişikliklərə, məhdudiyyətlərə, təzyiqlərə məruz qalmışdır, lakin bütün bunlara baxmayaraq dilimiz öz özəlliyini, xüsusiyyətlərini, milli varlığını qoruyub saxlamışdır. Azərbaycan dilinin vahid dil kimi formalaşmış inkişaf etməsində Ümumilli Liderimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan dilinə dövlət dili statusu verilməsi məhz tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Azərbaycan dilinin tarixi 1) əski dövr 2) orta dövr 3) klassik dövr 4) yeni dövr olmaqla dörd dövrə bölünür. (Azərbaycan ədəbi dil tarixi, 1-ci cild, Aslanov, Mehdiyeva, Əlizadə, Əlizadə, 2007, .12)

Əski dövr 5-10-cu əsrləri əhatə edir və bu dövrə ümumi əski türk dilinin formalaşması, əlifbanın yaranması, Orxun-Yenisey abidələrinin ucaldılması aid edilir.

Orta dövr 10-14-cü əsrləri əhatə edir. Bu dövrdə Oğuz ağızları ümumi əski türk dilindən ayrılır və fərqli şivələrin əsasında onların ədəbi dili formalaşmağa başlayır. Türklərin müsəlman ərəblərlə qarşılaşaraq islam dinini qəbul etməsi və ərəb əlifbasına keçməsi bu dövrə, daha dəqiq desək, 7-ci əsrə sirayət edir. Divanü Lügət-it-Türk, Oğuznamə, ilk ədəbi-bədii epos Kitabı- Dədə Qorqud bu dövrə aid ən mükəmməl yaradıcılıq nümunələridir. İ. Həsənoğlu, Ş. Şəfinin ana dilində yazılmış şeirləri bu dövrə aid edilir. Məhz bu dövrdə Azərbaycan dili Səlcuq imperiyasının saray dili olaraq qəbul edilir.

Klassik dövr 14-18-ci əsrləri əhatə edir. Bu dövrdə Azərbaycan dili bir çox dövlətlərin saray dilinə çevrilir. Sarayda əsas ədəbiyyat dilinin şeir və poeziya olması, saray dili ilə xalq dili arasında fərqliliyin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu dövrdə görkəmli siyasi xadim və şair Şah İsmayıl Xətai digər dövlətlərlə yazışmada Azərbaycan dilini rəsmi dövlət dili səviyyəsinə çatdıran ilk şah olmuşdur. Məhəmməd Füzuli tərəfindən ana dilində ilk nəsr əsəri “Şikayətnamə”nin yazılması məhz bu dövrə təsadüf edir. (elektron resurs)

Yeni dövr 18-20-ci əsrlərə təsadüf edir. Bu dövrdə saray dili ilə xalq dili arasındakı fərqlilik aradan qalxır. 1875-ci il iyulun 22-də ilk qəzet “Əkinçi” qəzetinin nəşri və 1906-cı il aprelin 7-də Azərbaycan dilində ilk şəkilli jurnalın nəşri Azərbaycan dilinin inkişafına yeni bir təkan verir. Əcnəbilərin Azərbaycan dilini öyrənmək marağı artdığından ana dilində ilk qrammatika kitabları, lüğətlər və dərsliklər bu dövrdə yazılmağa başlanmışdır.

Tarix boyu xalqımızın üzləşdiyi əsarət və təzyiqlərlə əlaqədar olaraq dilimiz müxtəlif adlarla adlandırılmışdır. Bir çox siyasi xadimlər və tarixi şəxsiyyətlər dilimiz haqqında danışarkən tatar dili, türk dili, azərbaycan türk dili, azəricə, azərbaycan türkcəsi kimi müxtəlif adlardan istifadə etmişlər ki, bu da tariximizin və mədəniyyətimizin digər xalqlar tərəfindən mənimsənilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Rus imperiyası daxilində dilimizi tatar dili, Azərbaycan məktəblərini rus-tatar məktəbləri adlandırırdılar, xalqımıza tatar olaraq müraciət edirdilər. 1918-36-cı illərdə yenidən xalqımıza türk, dilimizə türk dili deyə xitab olunub. 1936-cı ildən bugünə xalqımıza azərbaycanlı, dilimizə azərbaycan dili deyilib.

Qobustan və Gəmiqaya üzərindəki rəsmlər və cizgilər xalqımızın ünsiyyət üçün müxtəlif işarələrdən, əlifbadan istifadə etməsinin və dünya mədəniyyət irsinə tövhəsinin bariz nümunəsidir. Zaman keçdikcə, islamın yayılması ilə əlaqədar olaraq, bir çox xalqlar, eləcə də Azərbaycan xalqı ərəb əlifbasına keçid etdi və bu dildə yazıb yaratdılar. Buna nümunə olaraq İsmayıl ibn Yəsar, Musa Şəhəvət, Əbül Abbas Əl Əmə, Füzuli, İmadəddin Nəsimi, Əfzələddin Xəqani kimi bir çox azərbaycanlı ədiblərimizi misal gətirə bilərik. 1922-23-cü illərdə latın əlifbasına keçmək haqqında təklif irəli sürüldü və 1929-cu il yanvarın 1-dən latın əlifbası tətbiq olundu, lakin Sovet İttifaqının təzyiqi ilə 1940-cı il yanvarın 1-dən etibarən Azərbaycan ərazisində kiril əlifbası tətbiq olunmağa başlandı. Uzun müddət vahid əlifbanın və mütaliə vəsaitin olmaması xalq arasında savadsızlığa gətirib çıxarırdı. Bu məsələ bir çox azərbaycanlı ziyalıların bu haqda düşünməyə vadar edirdi. Bu vəziyyət azərbaycanlı ziyalı və alimlərini narahat edən bir duruma çevrilmişdi və artıq bu dəyişikliklərə bir son verməyin zamanı gəlmişdi. Bu yolda ilk addımı Ümumilli Liderimiz Heydər Əliyev atmışdır. 1969-82-ci illərdə Sovet İttifaqının ruslaşdırma siyasətinə baxmayaraq Heydər Əliyev bir çox tədbirlərdə məhz Azərbaycan dilində çıxış etmişdir ki, bu da onun Azərbaycan dilinə sevgisini bir daha göstərir.

1977-78-ci illərdə Sovetlər İttifaqında yeni konstitusiya qəbul olundu və konstitusiyaya Azərbaycan dili dövlət dili kimi daxil edildi və bu Heydər Əliyevin sayəsində mümkün oldu. Bu addımı atmaqla Heydər Əliyev bir çox təzyiqlərə məruz qaldı, bir çox rəhbərlərlə kəskin danışıqlar aparmağa məcbur oldu, lakin o, dogma dilinin müdafiəsi və onu qoruyub saxlamağı qarşısına bir vəzifə olaraq qoymuşdur. O zamankı vəziyyəti möhtərəm tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyev özü belə şərh edirdi: “1977-78-ci illərdə biz yeni konstitusiyanı qəbul edərkən bu məsələ, şübhəsiz ki, əsas məsələlərdən biri idi. Biz yeni konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə hazırladıq. Qeyd etdiyim kimi, mən həmin konstitusiyanı hazırlayan komissiyanın sədri idim və bu işlərə rəhbərlik edirdim.

Ancaq bu maddə Moskvada çox böyük etiraza səbəb oldu. Belə izah edirdilər ki, başqa respublikalarda bu yoxdur, buna ehtiyac yoxdur. Mən indi sizin vaxtınızı alıb bunların hamısını geniş danışmağa ehtiyac duymuram. Ancaq o vaxt mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə çalışdım ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu öz konstitusiyamıza yazmalıyıq və yazacağıq”. (elektron resurs)

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası bərpa olunduqdan sonra dövlət dili məsələsi yenidən gündəmə gəldi. 1992-ci il dekabr ayında bu məsələ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisində müzakirə edildi və Azərbaycanın dövlət dilinin yenidən türk dili olması ilə bağlı qərar qəbul olundu. 1993-cü ildə Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra 1995-ci ildə bu məsələnin müzakirəsi üçün ölkənin bütün ziyalıları, alim və tədqiqatçıları, tarixçiləri, dilçiləri toplayıb dövlət dili məsələsinin müzakirəsini apardılar. Müzakirə zamanı bir çox ziyalılar – şair B. Vahabzadə, Zəlimxan Yaqubov, dilçi Afət Qurbanov və digər ziyalı təbəqənin nümayəndələri bu məsələ haqqında öz fikirlərini bildirdilər. Beləliklə, 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi nəticəsində qəbul olunmuş Konstitusiyamızın 21-ci maddəsində Azərbaycan dilinin Respublikanın dövlət dili olması haqqında qanun öz əksini tapdı.

Daha sonra Azərbaycan dilinin inkişafı yolunda müxtəlif addımlar adıldı, fərmanlar imzalandı. Bu yolda atılmış ən mühüm addımlardan biri Heydər Əliyevin 18 iyun 2001-ci ildə “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzalaması oldu.

Fərmanda Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiq və inkişaf etdirilməsinə dövlət qayğısının artırılması, ana dilimizin öyrənilməsi, elmi tədqiqatın fəallaşdırılması, dilimizin cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi və bu işə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyası ya-

radılması, “Azərbaycan Respublikası dövlət dili haqqında” qanun layihəsi hazırlanması, bütün dövlət qurum və müəssisələrində dövlət dili və latın qrafikasının tətbiqi yolunda planlar hazırlanıb həyata keçirilməsi, Milli Elmlər Akademiyası və Təhsil Nazirliyi Yazıçılar Birliyi tərəfindən latın qrafikası ilə nəşri zəruri olan bədii əsərlərin, lüğətlərin, dərsliklərin və s. kitabların çap proqramının işlənilib hazırlanması, ölkə ərazisində istifadə olunan lövhələr, reklam tabloları, şüarlarda latın dili qrafikasıdan istifadə olunmasına diqqətin artırılması, həmçinin Dövlət Radio və Televiziya yayım kanallarında dövlət dilinin işlədilməsi və əcnəbi filmlərin nümayişi zamanı Azərbaycan dilinə dublyaj işinin aparılması, ölkə ərazisində nəşr olunan bütün qəzet və jurnalların latın qrafikasına keçməsinə zəruri edən göstərişlər nəzərdə tutulmuşdur. (elektron resurs)

2001-ci il 9 avqust tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən daha bir fərman “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” sənəd imzalandı. Sənədə əsasən hər il avqustun 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü qeyd olunmağa başlandı.

Ümumilli Liderimiz Heydər Əliyevin apardığı islahatlardan sonra Azərbaycan Respublikası ərazisində, rəsmi dövlət yazışmalarında Azərbaycan dilinin və latın əlifbasının geniş tətbiqinə, bu dildə çoxlu kitabların, ensiklopediyaların, lüğətlərin, dərsliklərin kütləvi nəşrinə başlandı. Bu proseslə yanaşı elmin və təhsilin inkişafına böyük təkan verildi.

2004-cü il 12 yanvar tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” və 2013-cü il 9 aprel tarixində “Azərbaycan dilinin qloballaşması şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” haqqında sərəncamların verilməsi bugün də ana dilimizin zənginləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi istiqamətində aparılan uğurlu islahatların davam etdirilməsinin bariz nümunəsidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbi dil tarixi (2007). 1-ci cild, Vaqif Aslanov, Sevil Mehdiyeva, Samət Əlizadə, Afina Əlizadə, Bakı
2. Azərbaycan dilinin tarixi (2007). (iki cildə), Elməddin Əlibəyzadə, Bakı
3. Ümumilli Lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, Ayşən Sadiqlı, Bakı - 2011
3. https://bao.az/categoriesMedeniyyatC9%99t/subcategories_azerbaycanmedeniyyet/product_710917_7204
4. <https://justice.gov.az/categories/2053>
5. <https://e-qanun.az/framework/3568>

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCAN DİLİNİN XİLASKARIDIR

Leyla Hacıyeva

Bakı Slavyan Universitetinin doktorantı

Summary

The decrees on the language, the established laws, the reforms carried out in this field have borne fruit many years ago, and continue the rapid development even now. Heydar Aliyev managed to properly instill respect for the Azerbaijani language not only in his citizens, but also in the people of different countries worldwide. Along with the great leader Heydar Aliyev, scientists and educational workers also fulfilled their duties during the implementation of the language policy. At the same time, the Azerbaijani language did not infect the speech of the population only in everyday life, the writing of important state documents in this language was considered a revolution for that time. In this sense, national leader H. Aliyev masterfully and skillfully coped with the task, inculcating the culture, rules, and structural-semantic features of our language is a perfect example for every educational worker. Even this hymn has had a strong impact on all areas of social life over the years.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijani language, law, language policy, reform.

Резюме

Декреты о языке, принятые законы и реформы в этой области принесли свои плоды много лет назад и продолжают бурное развитие и сейчас. Гейдару Алиеву удалось должным образом привить уважение к азербайджанскому языку не только у своих граждан, но и у людей разных стран мира. Вместе с великим лидером Гейдаром Алиевым ученые и работники образования также выполняли свои обязанности во время реализации языковой политики. В то же время, азербайджанский язык не инфицировал речь населения только в повседневной жизни, написание важных государственных документов на этом языке считалось революцией для того времени. В этом смысле национальный лидер Х. Алиев блестяще и skillfully справился с задачей, прививая культуру, правила, и структурно-семантические особенности нашего языка является прекрасным примером для каждого работника образования. Даже этот гимн оказал сильное влияние на все сферы общественной жизни на протяжении лет.

байджанскому языку не только своим гражданам, но и народам разных стран мира. Наряду с великим лидером Гейдаром Алиевым свои обязанности в ходе реализации языковой политики выполняли также ученые и работники образования. При этом азербайджанский язык заразил речь населения не только в быту, написание важных государственных документов на этом языке считалось для того времени революцией. В этом смысле общенациональный лидер Г.Алиев мастерски и умело справился с поставленной задачей, привив культуру, правила и структурно-семантические особенности нашего языка, является прекрасным примером для каждого работника образования. Даже этот гимн оказал сильное влияние на все сферы общественной жизни на протяжении многих лет.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, азербайджанский язык, закон, языковая политика, реформа.

Müasir Azərbaycanın qurucusu, görkəmli dövlət xadimi, möhtərəm prezident, millətinin dünən və sabahını son nəfəsinə qədər düşünən əsl vətənpərvər, ziyalı, dahi şəxsiyyət, ümumilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyev fenomeni təkcə Azərbaycan hüduqlarında deyil, dünya arenasında bu gün də hörmət və izzətlə yad edilən, xidmətləri, peşəkar fəaliyyəti ilə ölkə rəhbərlərinə ideal örnək, etalon ölkə başçısı sayılan mötəbər liderdir. Heydər Əliyev şəxsiyyəti, hakimiyyət dövrü, çoxşaxəli fəaliyyəti barədə yazmaq son dərəcə məsuliyyət tələb edən öhdəlikdir. Ulu öndərin məziyyətləri barədə danışmağa, onları işıqlandırmağa kitablar, monoqrafiyalar kifayət etməz. Buna baxmayaraq irəli sürülən dəyərli fikirlər və gələcək rifah üçün atılan uğurlu addımlardan bəhs etmək hər bir Azərbaycan vətəndaşının ümdə vəzifəsidir. H.Əliyev yalnız xalqının deyil, həm də dilimizin xilas-karı kimi adını tarixin şanlı səhifəsinə qızıl hərflərlə yazdıran dühadır. İftixar hissi ilə qeyd etmək olar ki, ümumilli lider H.Əliyevin ötən əsrin 70-80-ci illərində həyata keçirdiyi dil siyasəti Azərbaycanın milli müstəqilliyini, dirçəlişini, qüdrətini gücləndirdi.

Dilimizin inkişafı, qorunması, fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi üçün tarixi missiyanın yerinə yetirilməsində H.Əliyevin müstəsna rolunu hamı etiraf edir. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili! Bu iki ad XX əsrin 60-cı illərindən qoşa çəkilməmişdir (Əliyev, 2003).

Möhtərəm prezidentin dil ilə bağlı məziyyətlərindən biri Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi 1995-ci il 12 noyabr tarixində Konstitusiyada 21-ci maddə kimi təsbit olunması idi. Respublikamızın çoxminli təhsil işçiləri “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında” qanundan, eləcə də ümumilli lider Heydər Əliyev dil siyasəti ilə bağlı imzaladığı silsilə fərmanlardan irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsində, ulu öndərin dövlət dili ilə əlaqədar verdiyi müdrik göstərişlərin, irəli sürdüyü müddəa və ideyaların gerçəkləşməsində yaxından iştirak edirlər, ölkəmizdə hər il “Ana dili” günü təntənəli surətdə qeyd edilir. (Əkbərli, və Dövlətov, 2009).

Heydər Əliyevin hakimiyyət illərinə təsadüf edən Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu alması şərəfli mübarizə yolu kimi uzun illər davam etmişdir. Heydər Əliyevin dil siyasətinin önəmi, əhəmiyyəti, böyüklüyü onda idi ki, bu dil sadəcə kağız üzərində, rəsmi sənədlərdə öz əksini tapmadı. Ulu öndərin dövründə xalqın gündəlik həyatının bütün mərhələlərində dilimizin ahəngdarlığı, canlılığı, ümumiyyətə aidliyi, bununla yanaşı, dünya mövqeyində beynəlxalq münasibətlər sisteminə yol tapması, dilimizin mötəbər məclis kürsülərindən eşidilməsi ümumilli liderin dilimizin varlığına, inkişafına göstərdiyi ehtiram, mədəni həyatda özünəməxsus yer tutması uğrunda apardığı mübarizə onun dilə qarşı olan ülvə məhəbbətindən irəli gəlirdi. Heydər Əliyev tərəfindən atılan bu addım getdikcə daha geniş miqyas almağa başladı. Qürur hissi ilə demək olar ki, xalqın gələcək həyatında ən önəmli hadisələrdən biri olan dilimizin inkişafı ictimai həyatın bütün sahələrində milli özünüdərkə yaranmasına güclü təkan verdi. Bu yolda atılan müvəffəq addımlardan biri 1970-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində Heydər Əliyevin Azərbaycan dilində çıxış etməsi idi. Bu, tarixin şanlı səhifəsinə qızıl hərflərlə həkk olunan və ulu öndərin dilə qarşı olan ehtiramının xəbərdarlığı idi. Az keçmədi ki, Azərbaycan dili nüfuzlu məclislərə, dövlət əhəmiyyətli tədbirlərə yol açdı. Heydər Əliyevin qayğısı sayəsində ali məktəblər üçün dördcildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinə, “Azərbaycan dilinin dialektologiyasının əsasları” dərs vəsaitinə respublika Dövlət mükafatları verildi, təhsil müəssisələrində ana dilinin tədrisinə ayrılan saatların miqdarı artırıldı. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı ixtisası üzrə ali məktəblərə qəbul planları əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı (Əkbərli, və Dövlətov, 2009).

Heydər Əliyev daim öz çıxışlarında hər kəsə dünyanı dərk etmə prosesini ana dili vasitəsilə həyata keçirməyi məsləhət bilirdi və ana dilini mükəmməl şəkildə öyrənməyi təlqin edirdi. Xüsusilə, Azərbaycan dilinin coşğun inkişafının təmin olunmasında, nəzəri və tətbiqi sahəsinin genişləndirilməsi, dilin saflığı, xəlqiliyi istiqamətində görülən işlər Heydər Əliyevin rəhbəri olduğu ölkənin sabahı, milləti

naminə yeritdiyi uğurlu siyasətinin nəticəsi idi. Dahi rəhbər həyatını Vətəni Azərbaycanın intibahına həsr edən və bu yolda misilsiz nailiyyətlər qazanan uzaqgörən rəhbərdir. Ulu öndər dilimizin inkişafının sürətləndiyi dövrlərdə dərsliklərlə yanaşı, dilçi alimləri də unutmamış, onları da bu işdə ruhlandıraraq bu istiqamətdə tədqiqat işlərinin yazılmasına nail olmuşdur. Azərbaycan dilçiliyinin mütəşəkkil formada inkişaf etməsi, milli nitq mədəniyyəti ilə hər kəsə örnək göstərilməsi Heydər Əliyevin öz dilinə olan sonsuz məhəbbətinin təsdiqidir. Bu şərəfli yol bütün dünya Azərbaycanlıları üçün milli təntənəyə çevrildi, onlar üçün dəyişməz mövqe, milli kimlik oldu. Həm də dünya səviyyəsində Azərbaycan xalqının özünəqayıdışının təcəssümü idi. Dilin inkişafı ölkənin getdikcə məğlubedilməz, güclü, mətin yurda dönüşməsinə rəvac verdi. Dilimiz dövlət statusu aldıqdan sonra tarix boyu ölkəmizin üzvləşdiyi hadisələrdə onu tək buraxmamış, ən çətin, acınacaqlı günlərində belə ümidli sabaha olan inamını itirməyə imkan verməmişdir. Çoxəsrlik tarixə malik olan və dil mədəniyyətinə sahib olan Azərbaycan xalqı ölməzdir, əyilməzdir. Güclü xalqın milli sərvəti isə onu uca tutan milli dilidir.

Azərbaycan xalqının ləyaqətli oğlu ulu öndərin dövlət dili haqqında söylədiyi qiymətli fikirlər qayğının, məhəbbətin nümunəsidir. “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. Bizim ən böyük sərvətimiz ondan ibarətdir ki, dilimiz yaşayıb və zənginləşibdir. Azərbaycan ədəbi dilinin saflığına daim qayğı göstərilməlidir. Çünki dil xalqın sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir. Lakin mədəniyyətin və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşdirilməsinə, onun söz ehtiyatının zənginləşməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır” (Nağısoylu, 2017).

Ümummillî lider Heydər Əliyev dilimizin qorunmasına və inkişafına xüsusi qayğı göstərmişdir. Öz çıxışlarını ana dildə səsləndirərək hər zaman kiçikdən böyüyə hər kəsin ürəyinə yol tapmış, bu mənada vətəndaşlarına ilham mənbəyi olmuşdur. Heydər Əliyevə qədərki dövrlərdə məlum olduğu kimi, dilimiz haqsızlıqlara məruz qalmışdır. Lakin ulu öndərin diqqətindən sonra dilimizin hüquqları müdafiə edilməyə başladı və qısa zamanda görülən işlər geniş vüsət aldı.

Azərbaycan dilinə olan qayğı, məhəbbət gələcək nəsllə miras qalan mədəni sərvətdir. Heydər Əliyevin dahiliyi ondadır ki, hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən etibarən digər sahələrdə-quruculuq işlərində, ictimai həyatın canlanması ilə əlaqədar işlərdə diqqətli olduğu qədər öz dilinə-millî kimliyinə qarşı xüsusi ehtiram bəsləyən lider kimi xalqının inamını doğrultmuş, sevgisini qazanmışdır. Ona görə də Heydər Əliyevin dil siyasəti uzaqgörən mahiyyət daşıyır. Belə mükəmməl dünyagörüş, güclü analitik bacarıq, dəqiq məntiq hər bir rəhbərə qismət olmur. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının parlaq gələcəyi, gözəl günləri, yüksək rifahı üçün səylə çalışan, Vətəninə dəyər verən, onu zirvələrdə görməyi arzulayan, digər ölkələr arasında məğrur duruş sərgiləməyini hədəfləyən ideal ölkə başçısıdır.

Əvvəldə də vurğuladığımız kimi, ulu öndərin məziyyətlərindən yazdıqda sözlər yetərsiz qalır. İllərdir doğru şəkildə aparılan siyasətin nəticəsi bu gün də öz bəhrəsini verməkdədir. Xalq hər il 21 fevral tarixində dilə olan sevgisini, hörmətini xüsusi mötəbər tədbirlər vasitəsilə təntənəli surətdə qeyd edir. Bir millət üçün bundan dəyərli miras yoxdur, ola da bilməz! Ulu öndərin başlatdığı bu siyasət XXI əsrdə də yüksək səviyyədə nailiyyətlərin əldə olunmasına gətirib çıxarır.

Dahi şəxsiyyət dil barədə qeyd edirdi ki, öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır. Ana dilini qiymətləndirməmək, bilməmək cəmiyyət qarşısında böyük qəbahətdir. Bu kəlamların hər birində dərin məna və hikmət vardır. Belə ki, insan vücudunun çatışmayan nəhiyyəsi onun natamamlığına, şikəstliyinə gətirib çıxarırsa, xalqın da dilinin yoxluğu onun məhvinə səbəb olur. Çünki bir millətin sonunu gətirmək üçün dilini əlindən almaq kifayətdir. Dil ölkənin milli mənlidir, onu dünyaya tanıdan, təcəssüm edən göstəricidir.

Dilə sahib çıxmamaq ona görə qəbahətdir ki, hər bir vətəndaş dili qorumağın onun mənəvi borcu, milli məsuliyyəti olduğunu anlamalıdır. Dilimizin tarixi qədim dövrlərə söykəndiyi üçün bu sahədə ciddi araşdırmalar aparılmalı, keçilən inkişaf mərhələləri dəqiq şəkildə öyrənilməli, bu barədə elmi məqalələr, monoqrafiyalar çap olunmalıdır. Dərs vəsaitləri hesabına müəllimlər tərəfindən sinif otaqları və auditoriyalarda şagird və tələbə kontingenti bu barədə məlumatlandırılmalıdır. Şübhəsiz, belə bir işdə dilçi alimlərin, müəllimlərin rolu böyükdür. İnformasiya axınının doğru istiqamətdə paylanması nəticəsində əminlik hissi ilə qeyd edə bilərik ki, gələcəkdə bu tipli işlərin uğur qazanması, genişləndirilməsi qaçınılmazdır və ümid ediləndir.

Digər tərəfdən fəxrlə qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ali təhsil müəssisələrində dil haqqında görülən işlərə xüsusi həssaslıqla yanaşılır. Ələlxüsus filoloji istiqamətdə fəaliyyət göstərən universitetlərdə bu səpkidə davam etdirilən layihələr, yarışmalar, tanınmış dilçilərin iştirakı ilə keçirilən tədbirlər bir daha sübut edir ki, Heydər Əliyevin layiqli davamçısı olan cənab prezident İlham Əliyev və xalqın firavan gələcəyi uğrunda çalışan tərəfdaşların böyük zəhməti danılmazdır. Azərbaycan dili məhz belə düzgün islahatlar nəticəsində əbədi yaşayacaq, mühafizə olunacaqdır. Buna görə də hər bir Azərbaycan vətəndaşı daima dilin xalqiliyinə zərər gəlməməsinə, onun adının uca tutulmasına, saflığına xüsusi diqqət göstərməlidir. Azərbaycan dili müqayisəolunmaz dərəcədə zəngin qrammatik quruluşa malik, ahəngdarlığı ilə seçilən, güclü sintaktik mövqeyə, özünəməxsus dil qaydalarına mənsub olan iltisafı quruluşlu dildir.

Bu gün inamla demək olar ki, ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin dil siyasəti Azərbaycan dilinin inkişafına, işlənmə arealının genişlənməsinə göstərdiyi qayğı, onun siyasi varisi möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən əzmlə dilimizə, ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə çox böyük sevgi ilə davam etdirilir. Lakin Azərbaycan dilinin tarixi, bu günü və sabahı ilə bağlı dəyərli tədqiqatların aparılmasına böyük ehtiyac var. Dünyada gedən qloballaşma prosesləri müstəvisində Azərbaycan dilinin nüfuzunu, layiq olduğu yeri təmin etmək üçün dilimizin bütün incəliklərini nəzərə almaqla öyrənmək, öyrətmək, təbliğ və tədqiq etmək lazımdır (Əliyeva, 2023).

Ədəbiyyat

1. Əkbərli Hacı, Dövlətov Məhərrəm. (2009), Azərbaycan müəllimi. 12 iyun. S.1,2.
2. Əliyeva Əzizə. (2023). Heydər Əliyevin dil siyasəti dilimizin keçmişində və gələcəyində.
3. Əliyev Vilayət. (2003). Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı, “Nurlan”
4. Nağısoylu Möhsün. (2017). Türkologiya jurnalı, №2, S.1,2.

“FÜZULİ YALANI”, YOXSA TƏDQIQATÇI VOLYUNTARİZMİ?!

İlyas Həmidov

Bakı Slavyan Universitetinin Müasir rus dili kafedrasının müdiri
filologiya elmləri doktoru, professor

“Böyük şairləri ancaq böyük millətlər yarada bilir” (V.Q.Belinski)

Summary

The report deals with one of M. Fuzuli's ghazals, the last couplet of which causes various interpretations among literary critics; it is believed that the couplet (bayt) allows a double interpretation - “there are no true beauties” and “there are still true beauties”.

The architectonics (periodic syntactic organization) of the ghazal, a deep understanding of the phenomenon of “poetic lies” and some other arguments fully confirm the idea of a positive understanding of this couplet: a brilliant poet wouldn't not afford to absolutize the concept of “unfaithful beauties” common in Eastern lyrics, he, as a great dialectician, he opposes this concept with the antinomy of the presence of true beauties.

Резюме

В сообщении рассматривается одна из газелей М. Физули, последнее двустишие которой вызывает у литературоведов различные толкования; считается, что двустишие (бейт) допускает двойное толкование – “верных красавиц нет” и “верные красавицы всё - же есть”.

Архитектоника (периодическая синтаксическая организация) газели, глубокое осмысление феномена “поэтической лжи” и некоторые другие аргументы вполне утверждают нас в мысли о позитивном понимании этого двустишия: гениальный поэт не мог бы позволить себе абсолютизировать распространённое в восточной лирике концепт “неверные красавицы”, он, как великий диалектик, данному концепту противопоставляет антиномию наличия верных красавиц.

Dahi Füzulinin ümmanlar qədər dərin mənalı söz dünyasına nüfuz etməyin nə dərəcədə çətin (deyərdik ki, mümkünsüz) olmasının sübuta ehtiyacı olmayan bir həqiqət olduğu aşkardır. Şairin ürək döyüntüləri qədər məlum, amma könül işığında açılan daxili aləminin müəmmalı, əsrarəngiz bir ruhda təqdim olunması onun söz-kəlam dünyasının təkrarolunmaz gözəlliyinin nəticəsi kimi anlaşılar.

Şərq fəlsəfi lirikasının zirvəsində dayanan dahi şair sözün-kəlamın qüdrətini yaradıcılığının bütün işlək janrlarında, xüsusilə qəzəl janrında, mütləq kamillik səviyyəsinə yüksəldə bilmiş və bəlkə də heç bir qələm-söz ustasına müəssər olmayan söz gülzarı yaratmağa nail olmuşdur.

Azərbaycan füzulişünaslığında dahi şairin məşhur "Can vermə qəmu-eşqə ki, eşq afəti-candır" qəzəlinin sonuncu beytinin mənasının "müəmmalı" olması barədə müxtəlif fikirlər söylənir, beytin polifonik- polisemantik olduğundan bəzən də bir-birinə əks təsirlər təqdim olunur.

Söhbət «Gər dərse Füzuli ki, gözəllərdə vəfa var,

Aldanma ki, şair sözü əlbəttə yalandır» beytinin semantik-semiotik traktovkasından gedir.

Görkəmli füzulişünas alim H. Araslı 1958-ci ildə yazdığı "Füzuli" kitabında haqqında danışdığımız qəzəli belə şərh edir: "... qəzəldə... eşq-məhəbbət zərərli bir hadisə kimi səciyyələndirilir. Sevgilinin qaşları qan tökən xəncərə, zülfü cana qəsd edən əfi ilana, gözləri isə insan qanı ilə qidalanan qartala oxşadılır, gözəllərin vəfasızlığından, eşq-məhəbbətin iztirablarından danışılır" (Araslı, 1958, s.47).

Analoji anlamı prof. M. Cəlalin şərhində də görürük; qəzəlim həmin sonuncu bəndini misal gətirərək, müəllif yazır: "... burada Füzuli əvvəl verdiyi hökmü "şair sözüdür" deyə yalana çıxartmaq istəyir kimi, zərif bir təlmiş yaratmışdır. Şair "gözəllərdə vəfa yoxdur" demək istəyir" (M.Cəlil 1958, s.196).

"Füzuli yalanı" konseptinə münasibətdə prof. G.Əliyeva-Kəngərliyin mülahizələri "Bu hansı "yalandır" və M.Füzuli poetik sistemində... hansı bədii-estetik çəkiyə malikdir?" problematik suala cavab çərçivəsində yer almışdır. Müəllifin "şair yalanı" deyilən bir kateqorial konsept haqqındakı mülahizələri, prof. M. Cəlil və prof. S. Əliyevlə fikir mübadiləsi məntiqlidir. Amma G. Əliyeva-Kəngərli özünün irəli sürdüyü əsaslı iradını ("Nə M. Cəlil, nə də S.Əliyev M. Füzulinin "Aldanma ki, şair sözü əlbəttə yalandır" deyimini düzgün izah etməmişdir" (Əliyeva-Kəngərli 2007, s.53) kifayət qədər arqumentləşdirə bilməmiş, konkret qəzəlin arxitektonikasıdan doğan "şair yalanı"nı ("Füzuli yalanını") arxetipik konsept kimi kateqoriialaşan "şair yalanı" (poetik yalan) mövqeyindən izah etməyə səy göstərmişdir. Və məhz buna görə də "Füzuli nə demək istəmişdir - "vəfalı gözəl yoxdur" və ya "vəfalı gözəllər də var" sualına cavab tapa bilməmişdir (Əliyeva-Kəngərli 2012, s.51-55).

Biz indiki halda adıçəkilən qəzəlin axıncı beytinin müəmmalı olması fikri ilə razılaşmayıb, həmin beytin konkret mənasını müəyyən etmək üçün vahid kriteriy (meyar) təşkil edən parametrlər kompleksindən istifadə təcrübəsindən çıxış etməyi vacib sayırıq. Öncədən də anlamımızı bəyan edirik: beytin məna traktovkasını biz "Əgər deyirəmsə ki, gözəllərdə vəfa var (oxu: vəfalı gözəllər də var), arxetipik konsept kimi məşhur olan şair sözünün yalan olması faktı bu məqamda səni aldatmasın" müqəəssə kimi başa düşürük. Bir sözlə, Füzuli öz qəzəlini "Vəfalı gözəllər də var" oppozision müddə ilə bitirir. İddiamıza aşağıdakı arqumentlər kompleksi ilə reallaşdırmaq istəyirik.

Argument – 1. İlk növbədə nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, haqqında danışdığımız qəzəl müstəqil əsər deyil, "Leyli və Məcnun" poemasının bir elementi kimi bizə məlumdur: Məcnunun anasının oğluna nəsihət-təsəlli kontekstində müdrik bir şairin, "ustadın" kəlamlarının sitat (istinad) şəklində təqdimatıdır bu qəzəl. "Qılma bizi nəng payımalı, / Məhbub həm istəsən, kəm olmaz. / Biz kim, səniniz, sənə qəm olmaz, / Vardır bu həşəmdə min qəbilə, Hər taifə içrə min cəmilə..." – deyən ana övladına təskinlik verir, ərtaf tayfaların içində "min cəmilə" (oxu: nə çox vəfalı, gözəl qızlar) olduğunu ona çatdırır. Oğluna elçilikdə rədd cavabı almış şərq qadını öz ürək təsəllisinin dərəcəyə çatmasına birmənalı inanmadığına görə ustad sözünün himayəsinə sığınır və haqqında söz açdığımız qəzəli Məcnuna nəql edir. Qəzəl, beləliklə, oğluna nəsihət-təsəlli verən, oğlunu tərki-dünya olub səhrada yaşamaqdan çəkindirmək istəyən bir şərq qadınının övladına "nə çox mahalda qəşəng, halal süd əmmiş qızlar" çağırışının, yalvarışının ifadəsinə, inanc, istinad nöqtəsinə çevrilir, ananın "vardır bu həşəmdə ... min cəmilə" nidasının təsdiqi kimi səslənir, "vəfalı gözəllər yoxdur" fikrini təkzib edir.

Argument – 2. Sözügedən beytin semiotik dərinliyinin açılmasında "şair sözünün yalan olması" (poetik yalan) faktının izaha ehtiyacı var.

Yalan/doğru etik-əxlaqi kateqoriyadır. Haqq/nahaqq qnoseoloji kateqoriya mahiyyətlidir. Bədii yalan ("şair yalanı") bu kateqorial sistemlərdən bəhrələnmiş, çünki bu sistemlərin məntiqi-dialektik bazası vardır. Şair yalanının xisləti başqadır. O, virtual, qeyri-real bir fenomenin simvolik təəcəssümüdür, mifoloji mahiyyətlidir: Şair yalanı (əsil şairdən söhbət gedir) elə bir qüvvədir ki, oxucu onun yalan olmasının dərkinə varmır, yalanın məntiqi qeyri-reallığını hiss etmir, onun estetik-poetik məziyyətlərini ruhuna hopdurur, çünki bu yalan ürək oxşayan, könül həsrətinin üstünə sərən su kimi

çilənən, qulaqlara uyuşan yalandır. "Fələklər yandı ahimdən..." deyən şairin öz qəm-qüssəsinin, ahı-nidasının gücünü ilahi qüdrət səviyyəsinə qaldırmasını cani-dilimizlə qəbul edirik...

Ulu Nizami "Leyli və Məcnun" poemasında oğlu Məhəmmədə nəsihət edir: "şeyrə və şeyr fən-ninə aludə olma, çünki şeyrin ən gözəli ən yalan olanıdır" (bax: G.Kəngərli-Əliyeva 2007, s.52-53); böyük rus şairi F.Tyutçev demişdir: "deyilmiş kəlam yalandır" ("Silentium"); S.Vurğun yazır: "...Az-az uydururam yeri gələndə" və s. Şair sözünün yalan mahiyyətini xalqımız simvolik bir düstur şəkilində ifadə etmişdir: "Yanlış da bir naxışdır!".

Füzulinin şair yalanı – sözdə ifadə olunmuş bir enerjidir. Dahi şair söz-kəlamın bu mistik əla-mətini ümumkosmik Loqos səviyyəsinə – insan ruhu ilə qidalanmış fəvqəltəxəyyül Söz səviyyəsinə qaldırır. Məlumdur ki, prozada söz həyat səhnəsini yaratmaq üçün vasitədir, poeziyada isə sözün özü məqsəddir.

Şair yalanının ümumən qəbul olunmuş vüsətini, onun arxetipik konsept təsirini yaxşı bilən dahi şair ona görə də oxucunu bir növ ayıldır: "Aldanma ki, şair sözü əlbəttə yalandır", yəni şair sözünün yalan olması faktını bu halda mütləq bir hal kimi qəbul etmək düzgün deyil – vəfalı gözəllər də var!

Argument – 3. Araşdırdığımız qəzəlin sintaktik arxitektônicası da yuxarıda irəli sürdüyümüz fikri kifayət qədər dəstəkləyir. Period adlanan üslubi-sintaktik fiqur kimi qurulmuş bu qəzəl (Kazı-mov, 2004, s.433) yeganə bir ideyanın – vəfasız gözəllər dünyasının neqativ əlamətlər komplek-sinin vəfalı gözəllərin istisna mövcudluğunun obyektivliyi ilə sistemli təzadda təsvir olunmasına həsr olunmuşdur. Qəzəlin periodik quruluşunu iki qütb təşkil edir: a) vəfasız gözəllərin zülmkarlığı (altı beytdə bu fikir ardıcıl olaraq gücləndirilir), b) vəfalı gözəllərin də obyektiv mövcudluğu (axı-rıncı beytdə bu muxalif fikir səslənir). Qəzəlin hər iki qütübü sistemli münasibətdədir: irəlidə vəfasız gözəllərin sadalanan neqativ parametrlərinin cəmi axırkı beytdə söylənən pozitiv parametrlə "qıfıllanır". Belə sistemli struktur, quruluş qəzəl janrında çox işlənən sintaktik-üslubi fiqurlardandır. Təzadlı qütblərin mənaca qarşıdurması qəzəli yetkin, bütöv bir metaforaya – dialektik gücü olan bütöv bir məna ifadəsinə, semantik simvola çevirir: "vəfasız gözəllərin çoxluğu vəfalı gözəllərin azlığını daha da qiymətli edir" modeli qəzəlin daxili formasını təşkil etmiş olur.

Ədəbiyyat

1. Araslı Həmid. (1958). Füzuli. Bakı.
2. Araslı Həmid. (2005). Füzuli "Divan"ının əlyazmaları və nəşri haqqında // M.Füzuli. Əsər-ləri. Altı cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, s.4-10.
3. Əlizadə Samət. (2005). Füzuli sözünün sehri // M.Füzuli. Əsərləri. Altı cildə. I cild. – Bakı: Şərq-Qərb, s.11-25.
4. Əliyeva-Kəngərli G. (2007). Azərbaycan füzulişünaslığı. Bakı: Caşoğlu, 312 s.
5. Əliyeva-Kəngərli G. (2012). Niyə "şair sözü, əlbəttə, yalandır?!" 525 qəzet, №13.
6. Hacıyev Tofiq. (1994). Füzuli: dil sənətkarlığı. Bakı: Gənclik.
7. Kazımov, Q.Ş. (2004). Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. 2-ci nəşr, Bakı: Aspoliqraf.
8. Mir Cəlal. (1958) Füzuli sənətkarlığı. Bakı: ADU nəşriyyatı.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ NEQATİV MÜRACİƏT FORMALARININ SOSIAL-LİNGVİSTİK XARAKTERİ

Dilarə Həmidova
ADTU-nin müəllimi

Summary

The study analyzes the negative forms used in informal forms of address in the Azerbaijani language. It is noted that negative forms of address that are processed in the text of the dialogue. Vulgar expressions create a strong emotional coloring in speech and correspond to the social status of dialect speakers. On the basis of examples taken from the texts of artistic dialogues, the reasons for the processing of negative appeals present in our language are investigated. It is known that the forms of address in speech occupy one of the central places in linguistic research as an integral part of behavioral etiquette. It is important to study the forms of address not only from the point of view of classification of etiquette patterns, but also their role in the communication process. Informal forms of address in

communication not only form the communicative relations of the interlocutors, but also regulate such issues as the continuation of these relations, the maintenance of communicative harmony, which is formed in the process of speech. This process also depends on whether communication is carried out in a formal and informal setting. This shows that the forms of address are not only a set of units forming a certain functional and semantic field, but are also associated with semiotic and social concepts of address.

Key words: *forms of address, negative addresses, ethnolinguistic nature of speech, vulgar oppositions in speech, zoonyms as a form of address*

Резюме

В исследовании анализируются негативные формы, используемые в неформальных формах обращения на азербайджанском языке. Отмечается, что негативные формы обращения, которые обрабатываются в тексте диалога. Вульгарные выражения создают в речи сильную эмоциональную окраску и соответствуют социальному статусу говорящих на диалекте. На основе примеров, взятых из текстов художественных диалогов, исследуются причины обработки негативных обращений, присутствующих в нашем языке. Известно, что формы обращения в речи занимают одно из центральных мест в лингвистических исследованиях как составная часть поведенческого этикета. Актуально изучение форм обращения не только с точки зрения классификации шаблонов этикетов, но и их роли в процессе общения. Неформальные формы обращения в общении не только формируют коммуникативные отношения собеседников, но и регулируют такие вопросы, как продолжение этих отношений, поддержание коммуникативной гармонии, которая формируется в процессе речи. Этот процесс также зависит от того, осуществляется ли общение в формальной и неформальной обстановке. Это показывает, что формы обращения не только являются совокупностью единиц, образующих определенное функционально-семантическое поле, но и связаны с семиотическими и социальными понятиями обращения.

Ключевые слова: *формы обращения, отрицательные обращения, этнолингвистический характер речи, вульгарные противопоставления в речи, зоонимы как форма обращения*

Müasir dilçilikdə ünsiyyətin etnokulturoloji xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılmasına, fikrin aydın ifadə və şərh formalarının özünəməxsus cəhətlərinin açılmasına, xalqların və millətlərin ictimai və fərdi həyatın fərqli sferalarında nitqin funksionallıq məsələlərinə diqqət artmışdır. Son illərdə sosiolinqvistik sahənin nümayəndələri cəmiyyətin dil vasitələrinin pragmatik tətbiqi xüsusiyyətləri ilə maraqlanırlar. Dilçiliyin digər elmlərlə integrasiyası bu problemin müxtəlif aspektlərini öyrənmək zərurətini gündəmə gətirir. Çünki dil və cəmiyyətin çox güclü əlaqəsi dilçilik və sosiologiyanın kəsişməsi sosiolinqvistik istiqamətin yaranması ilə nəticələnir.

Dialoq mətnlərində çıxışın milli-mədəni xüsusiyyətlərinin ifadəsi də nətiqlərin çıxışları ilə həyata keçirilir. Təbii ki, danışanlar arasındakı ünsiyyət onların mədəni səviyyəsini və dünyagörüşünü əks etdirir. Bundan əlavə, dialoq mətnlərində insanlar üçün xarakterik olan etnosa aid təsvirlər milli xarakterin daha da canlı şəkildə ötürülməsi forması kimi istifadə edilir. Bu işə öz növbəsində mətnlərdə emosional xarakter təmin etməklə bərabər, eyni zamanda dilin milli etnik rəngini də yaradır. Demək, nitqdə sosial tabuların - qadağaların təsvir olunmasında praktik amillərin təsiri böyükdür.

Nitqin etnolinqvistik xarakteri daha çox müraciət formalarında əks olunur. Ünsiyyət prosesində müraciət formaları tarixən formalaşaraq müəyyən etnokulturoloji məkanda reallaşır. Müraciət formaları hazırda öz hüduqlarından kənara çıxaraq fərqli mədəniyyət sahələrinə də nüfuz edir. Nitq etiketində müraciət formalarının təşkilədicilərinə, sabit nitq konstruksiyalarının tətbiqinə kommunikativ məram və məqsədə, eləcə də bir sıra digər aspektlərin şərhinə dair elmi işlər aparılmasına ehtiyac var. Ünsiyyətin rəsmi və qeyri-rəsmi şəraitdə aparılması və digər amillərin təsiri altında nitq etiketində baş verən dəyişmələr, həmin dəyişmələrin türk dillərində təzahürü ilə bağlı araşdırmalara da ehtiyacı yaradır. Müraciət formalarında fikrin ifadə forması, məzmunu, deyim qaydası və norması, şəraitdən asılı olaraq yerinə düşüb-düşməməsi baxımından müəyyən tələblər qoyulur. Lakin ünsiyyət müxtəlif şəraitlərdə baş verdiyi üçün şərait müvafiq nitq etiketi vasitələrinə təsir göstərir, onları qismən dəyişə bilər. Məsələn, bədii əsərlərdə personajların nitq prosesində mənfi münasibətini çatdırmaq üçün vulqarizmlərdən istifadə edilir. Belə mənfi münasibətlər müraciət formalarında özünəməxsus şəkildə işlənir. Bədii əsərlərdə olan dialoq mətnlərində işlənən vulqar müraciət formaları ünsiyyətə girənlərin dünyagörüşünü, xarakterini və müsahibinə münasibətini ifadə etməyə xidmət edir. Müraciət formalarında işlənən vulqarizmlərdə gender fərqi də müşahidə olunur. Kişi nitqlərində vulqar müraciət formaları daha çoxdur. Lakin qadın nitqində də vulqar müraciət formalarından istifadə edilir: *Əmirqulu. -A köpək oğlunun qızı, hara güc vurum? Doğuram bəyəm güc vurum... Şərabanı. -Köpək oğlu, qolçomaq köpək oğlu, burda da istəyirsən məni dostmaq eləyəsən, güc vur deyirəm sənə.... İmamyar. -*

Səsini kəs **itin balası**, daha iş işdən keçibdir, sən də, sonra mən özüm hamısını düzəldərəm. Niyaz.- Yaxşı, **it balası**, danışaram səninlə....xəmir yoğurmayacağam ki.... (C.Cabbarlı). Göründüyü kimi, kişi obrazının nitqində kobud sözlər, qeyri-sensur sözlər daha aktivdir.

Dildə konnatativ mənalara növləri müxtəlif dillərdə fərqli ifadə edilir. Subyektiv münasibətin adekvat çatdırılması hər bir xalqın milli mentaliteti ilə sıx bağlıdır. Məsələn, ingilis dilində it zoonimindən istifadədə müsbət, Azərbaycan dilində isə mənfi mənə üstünlük təşkil edir. (*itin biri it, itin balası, köpək oğlu, itdən törəyən, qancıq-dişi it və s.*) Düzdür bu mənə tarixə görə fərqli ola bilər. Məsələn, Kitabı-Dədə Qorqud mətnlərində it zoonimi həmişə mənfi mənada işlənir. Qaraca Çobanın nitqində: *Arqırı söyləmə, mərə itim kafər! İtüm ilə bir yalaqda yundum içən azğın kafər*" (KDQ, 1988) zoonim mənfi münasibət ifadə edir, lakin Qazan xanının köpəyə müraciəti bütövlükdə müsbət münasibəti ifadə edir: *Ordımın xəbərin bilürmisən, degil bana, Qara başım sağlığında eyülükler edəm, köpək sana-dedi.* (KDQ,1988). Müasir mətnlərdə it zoonimi müraciətlərdə əsasən mənfi mənə ifadə edilir: *Şəhrəbanı. - Hanı o Nüsrət? İçəri gəl, köpəkoğlu! Sənin atanı yandıracağam* (C.Cabbarlı).

Vulqarizmlər arasında qadınlara müraciətlərdə işlədilən elə ifadələr var ki, onlar kişilərə müraciətdə işlədilmir (həyasızın qızı). Obraz nitqində işlədilən vulqarizmlərin çoxu zoonimlər əsasında yarananlardır. Belə zoonimlər obraza mənfi münasibəti ifadə edir. Qadın nitqində söyüş və qarğışlar daha çox müşahidə olunur. Azərbaycan nitq mədəniyyətində qadın nitqində vulqar leksika kimi söyüş və qarğışlar neqativ müraciət forması kimi daha səciyyəvidir: *Şəhrəbanı. - Gözündən gəlsin. .hələ dünyanın xoruz ölmüşdü, bişirdim verdim, təpdin gözüne ki... Əmirquli. - Ay anlamazın qızı, anlamaz belə xoruz çıxırtması demir ey, qaz çıxırtması deyir, qazdan turşu qovurma, başa düşdün?* (C.Cabbarlı)

Dilimizdə olan qeyri-rəsmi müraciət formalarının sosial-inqvizistik mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün nitqdə gender problemini də öyrənməyə ehtiyac var. Kommunikatorların xarakterini əks etdirən vahidləri dialoq mətnlərində istifadəsi *yaş, cins və sosial status* kimi faktorlarla sıx bağlıdır. Pozitiv və neqativ emosiyalar etikanın və sosial faktorların təsiri altında ayrılır. Mənfi keyfiyyətlər əsasən vulqarizmin, küfürün, danışqda qarğışların istifadəsi ilə həyata keçirilir. Bu vəziyyətdə, neqativ sözlər əsasən kişilərin və qadınların danışmasına aiddir. Dialoq mətnlərində, danışan subyektin nitqini fərdiləşdirmək üçün kişilərin və qadınların çıxışında vulqar müraciətlərdən istifadə olunur. Kişi ünsiyyəti ilə əlaqəli müaciət formaları danışma yerinə və mövqeyinə, yaşına və vəziyyətinə görə seçilir: *Dayan, dəymə, nankor övlad! Eh, əclaf oğlu əclaf, yalançının atasına lənət!* (Hüseynov İ.1976), *O nə sözdü, a dəli keç?*(Elçin) *Ay heyvərə, bunu 40 gün bağlama heyvan təki evdən çıxarmayıb kef çəkəndən sonra deyirsən?*(İ.Hüseynov)

Cəmiyyətdə hər bir fərd öz düşüncələrini, fikirlərini çatdırmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Dioloq mətnlərində müraciət formalarının daha fərqli şəkildə işləndiyinin şahidi oluruq. Bunun əsas səbəbi "müraciət formaları" anlayışına münasibətin dəyişməsi və eyni zamanda sosial münasibətlərdə olan "modernləşmədir". Müraciət formaları milli-etnik xüsusiyyətlərin ifadəsi olmaqla yanaşı, həm də dinləyənə şəxsi münasibətinin və emosionallığının ifadəsidir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, A.S (2004). Nitq mədəniyyəti və natiqlik sənəti. Bakı, 276 s.
2. Ağayeva, F.M. (1975) Şifahi nitqin sintaksisi (dialoq nitqi). Bakı, Maarif, 117 s.
3. Eminli, B. (2015). Azərbaycan danışq dilində müraciət formaları. dissertasiya. Bakı, 183 s.
4. Əliyeva, T. (2017). Etikət müraciət formaları Elmi Xəbərlər ADPU // Humanitar ser. s.48-56.
5. Əfəndiyeva, T. (2011). Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyəti / T.Əfəndiyeva. Bakı: "Elm və təhsil", 352 s.
6. Əhmədova, Ü. (2018). Müxtəlif sistemli dillərdə "qadın" konseptinin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis.avtoreferatı / Bakı, 25 s.

TÜRK VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ FRAZEOLOGİZMLƏRİN MÜQAYISƏLİ TƏDQIQINƏ DAİR

Vəfa Həsənova

Bakı Slavyan Universitetinin

Türkologiya kafedrasının dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The thesis refers to the phraseological units of the Azerbaijani and Turkish languages. The study of phraseological units in comparative terms by traditional and new linguistic methods on the basis of closely related languages makes it possible to identify confrontational similarities, variants and differences in these languages. In this thesis, an attempt was made to define and show the boundaries of a new study of a confrontative-comparative nature in the study of phraseological units. As the result of the research number of phraseological units with national and cultural specificities has been identified

Резюме

В тезисе рассматриваются фразеологизмы Азербайджанского и турецкого языков. Изучение фразеологизмов в сопоставительном плане традиционными и новыми лингвистическими методами на основе близкородственных языков позволяет выявить конфронтативные сходства, варианты и различия в данных языках. В тезисе предпринимается попытка определить и показать границы нового исследования конфронтативно-сопоставительного характера в изучении фразеологизмов. В процессе этого исследования также были выявлены фразеологизмы с национально-культурной спецификой.

Müasir dilçiliyin frazeologiya şöbəində müxtəlif terminoloji adlandırılmalarla davam etdirilən və bir-birini tamamlayan linqvistik araşdırmalar frazeoloji vahidlərin klassik dilçilik ənənələrinə görə də təsnifləndirilə bilən aşağıdakı leksik-semantik növləri ilə müəyyənləşdirilmişdir:

1) Qovuşmalar. Türk dilində- Aba altından dəğnek göstərmək (qorxutmaq, təhdid etmək); ağaca çıksa pabucu yerde kalmamak (işləri yolunda olmaq, hər işi qaydasında getmək); delik bütük, yama küçük (gəliri çıxarını ödəməmək, astarı üzündən baha olmaq); iğneyle kuyu (gor) kazmaq//iynə ilə gor qazmaq vb.;

2) Uyuşmalar. Türk dilində- Adam olmaq; ağız dəyişdirmək (fikrini dəyişmək//dəyişdirmək); adını bağışlamak (birisinə adını söyləyərək onu şərəfləndirmək); araya soğukluk girmek (arası dəymək//arası soyumaq); el kapısı (bir qızın gəlin getdiyi ev; başqalarının evi, həyatı) və s.

3) Birləşmələr. Türk dilində- Adamına düşmək; adamdan saymaq (adam yerinə qoymaq); ağız açmaq (dava etməyə başlamaq, danışmaq); göz gezdirmək; gözden geçirmək(göz gəzdirmək, gözdən keçirmək); haber uçurmak (gizli bir şəkildə birisinə və ya bir yerə dərhal xəbər göndərmək).

Ayrı-ayrı söz birləşmələrinin, cümlələrin və ya ifadələrin komponentlərinin öz həqiqi mənalərini itirməsi ilə ortaya çıxan frazeologizmləşmə hadisəsi ümumi frazeologizm yaradıcılığı kimi dəyərləndirilir. Beləki, frazeoloji vahidlərin semantik quruluşunu təşkil edən konseptual xarakterli başlıca linqvistik amillər aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

Məna qabığı, göstərilən və ya *signifikat* (lat. Significatum-adlandırılan);

Dilin xaricində mövcud olan obyektiv gerçəklik və ya subyektiv mahiyyət və ya *denotat*; (klasik mənası ilə lat. Denotatum-bildirilən) (ing. Refer., referentis- dair, aid olan, müqayisə edilən)

Konnotat (lat. Connotatio connoto'dandır) əlavə mənanın keyfiyyət və kəmiyyət özəlliklərinə dair bütünlükdə hiss-həyəcan səciyyəli, sənət və sənətkarlıq məzmunlu və insanın daxili aləminin mahiyyəti və həmin mahiyyəti göstərən amil deməkdir.

Bütün bunlarla bərabər, ayrılıqda leksik, sintaktik və funksional olaraq gerçəkləşən quruluş bütünlüyü və etnik-kulturoloji amillər də “lingvistik qavram”ları təşkil edən konseptual componentlərin sırasında yer alır.

Məsələn, göz vücut orqanı adı ilə əmələ gələn ‘şaşırmak, hayret etmek//təəccüblənmək, heyrat etmək’ mənasındakı bir frazeologizm, eston dilində *simli suureks ajama*, Cənubi Afrikadakı eve dilində *lé nku ga* (Baak Φ.,1968) formalarında ifadə olunur. Daha doğrusu, həmin frazeologizm leksik-qrammatik baxımdan fərqli şəkillərdə, leksik-semantik baxımdan isə eyni məzmunlu frazeoloji komponentləri ilə formalaşır. Həmin frazeoloji vahid çağdaş Türkiyə türkcəsində *gözleri fal taşı gibi açılmak* və ya *gözleri büyüme* (Aksoy, 1976;Yurtbaşı, M.,1996), Azərbaycan dilində isə *gözləri bərələ qalmaq* tam və ya eyni formalardakı leksik ekvivalentliklərlə müəyyənləşir (Oru-

cov, 1976). Bu baxımdan göstərilən frazeologizmin müxtəlif dillərdə leksik-semantik baxımdan ümumi məzmunun birinci (göstərilən), ikinci (dil xaricində mövcud olan obyektiv gerçəklik), üçüncü (konnotat) komponentlərinə görə eyni, dördüncü (sintaktik – funksional quruluş bütünlüyü və etnik-kulturoloji amillər) komponentlərinə görə isə fərqlilik göstərdiyi müşahidə edilir.

İctimai elmlərdə və dilçilikdə də mövcud olan siyasi-tarixi, etnik-kulturoloji və psixoloji faktların və hadisələrin keçmişə əsasən retrospektiv, indiyə əsasən prospektiv və gələcəyə əsasən perspektiv kontekstdə öyrənilməsi 1990-cı illərə təsadüf edir. Həmin illərin sonlarına qədər qohum dillərin materialları əsasında aparılan konseptual araşdırmalar konkret bir dilin frazeoloji materialları ilə müəyyənləşdirilən yeni bir milli-interospektiv yönümlü də təsbit edilməsinə gətirib çıxarmışdır. (Добровольский, 1998). Hər hansı bir dildə danışanların inanclarına, folkloruna, mifoloji təsəvvürlərinə, milli-mənəvi saxlanclarına söykənən və bütün bunların universal qavramlar və dəyərlər kontekstində müəyyənləşən xalq milli ruhunu ifadə edən frazeologizmlər durur. Bu baxımdan Azərbaycan dilində işlənən canı *sulu olmaq//canında hələ su var//canı suludur*, *“qanı qaralmaq”* kimi bir çox frazeologizmin etimologiyasının, uyğun dil vahidlərinin formalaşması tarixinin hər şeydən əvvəl, konkret olaraq Azərbaycançılıq qavramlaşması və Azərbaycan xalqının keçmiş həyat təcrübələri ilə bağlı olduğu müşahidə edilir. Bu baxımdan birinci frazeologizmin ümumi konseptual kontekstə görə müəyyənləşən binar prototipik komponentlərindən biri, yəni “müasir tibb elminə görə insanın qocaldıqca bədənindəki suyun azalması” olduğu faktoru göstərilir (Axundov, 2003). Yuxarıda konkret dil-danışq variantları ilə (birinci frazeologizm) göstərilən frazeoloji vahidlər doğrudan da sırf Azərbaycan dili tarixi və Azərbaycançılıq milli-folklorik, etnoqrafik, -demoqrafik və dini-mifoloji özəllikləri kontekstində formalaşmış olan və ancaq Azərbaycan dilində işlənən frazeologizmlərdir. Çünki Azərbaycan dilinə ən yaxın olan türk dilində belə yuxarıda göstərilən birinci və ikinci frazeologizm işlənilir. Buna baxmayaraq, türk və Azərbaycan dillərində ikinci frazeologizmin ayrı-ayrı komponentlərinin konfrontativ dil eynilikləri kontekstində mənaca birbirinə uyğun gələn dil-danışq variantları ilə müxtəlif ədəbi dil üslublarında və danışq ortamlarında işləniləndiyi müşahidə olunur. Necə ki, hər iki dildə də göstərilən frazeoloji vahid ümumtürk mənşəli kan//qan frazeologizm qurucu leksik vahidi ilə formalaşmışdır. Həmin frazeoloji vahid ümumilikdə *“hirsələnmək, əsəbiləşmək və ya qəzəblənmək, hiddətlənmək, bezmək”* leksik-semantik mənə sahələrini bildirir. Buna görə də, həmin mənə sahələrinin müxtəlif çalarlarını ifadə edən dil-danışq variantları hər iki dilin izahlı lüğətində verilmiş və anlamları da ədəbi dilin ayrı-ayrı üslublarından gətirilən müvafiq örnəklərlə açıqlanmışdır. Məsələn: *kan ağlamak, kanı başına çıkmak (və ya sıçramak və ya toplamak), kanı kurumak//qan ağlamaq, qan başına vurmaq, qan beyninə vurmaq, sıçramaq* (Türkçe Sözlük, 1998; Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2011). *Kan//qan* “frazeologizm qurucu baş sözü” ilə formalaşan frazeologizmlər müasir türk ədəbi dilində milli-interospektiv özəllikli frazeologizmlər səviyyəsində qiymətləndirilməlidir. Çünki, *kan//qan* “frazeologizm qurucu baş sözü” ilə düzələn və *“bezmək, əsəbiləşmək, qəzəblənmək”* anlamlarını ifadə edən *kanı kurumak//kanı donmaq* frazeologizmlərinə sadəcə Türkiyə türkcəsində təsadüf olunur. Məsələn: ...Bu adam insanın kanını kurutur; ...Bir kuş cıvıltısı duysam kanım donuyor, yüreğim atmıyor (Abasıyanık S.F., 1956).

Bu kontekstdə ən yaxın qohum dil olan Azərbaycan və Türk dillərində işlənən frazeologizmlər iki ayrı qruplarda kateqoriyalasdırıla bilər:

1. Hər iki ədəbi dildə sadəcə bəzi fonetik-orfoqrafik fərqlilikləri ilə eyni və müəyyən linqvistik variantları ilə oxşar olan frazeologizmlər.

2. Hər iki dildə türk dilləri və dialektlərinin tarixi inkişafı, areal-coğrafi dəyişmələri və funksional-işlənilmə xarakterli müəyyənləşmə normaları ilə şərtlənən fərqli frazeologizmlərə təsadüf edilir.

Sözü gedən frazeologizmlərin müqayisəsi misallarla belə qruplaşdırıla bilər:

1. Frazeologizmlərin leksik – frazeoloji oxşarlığı: ağzını-burnunu əzişdirmək: “ağzını burnunu dağıtmak”, (anasından) əmduyi süd burnundan gəlmək (tökülmək): anasından emdiyi süd burnundan gəlmək və s.

2. Frazeologizmlərin leksik – frazeoloji variantları: açaram sandığı tökərəm pambığı: açtırma kutuyu, söyletme kötüyü; alaqarğa balasına aşıq olub: kirpi yavrusunu kadife tüylüm diye sse-ver//kuzguna yavrusu anka görünür və s.

3.Fərqli frazeologizmlər: bağrını qana döndərmək `haddindən fazla kederlendirmək, ıstırap vermək, üzmək`; Ağzına çullu dovşan yerləşmir (sığışmır) `atıp tutmak` və s (Musayev M.M.,2011).

Beləliklə, türk və Azərbaycan dillərində bir-biri ilə eyni və oxşar frazeologizmlərin mövcudluğu bu dillərin qarşılıqlı bir dil-işlənilmə imkanına sahib olduğunu göstərir. İstər ədəbi,istərsə də danışq dili səciyyəli frazeologizmlər isə interospektiv kontekstdə öyrənilir. Bu da, “Azərbaycançılıq fenomeni” və koqnitiv-konseptual araşdırmanın əsas istiqamətini təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Axundov, A.A. (2003). Dil və ədəbiyyat (iki cildə), I cild 658 s. II cild 436 s. Bakı, “Gənclik”.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. (2011). Dörd cildə, I cild 740 s.III cild 672 s. Bakı.
3. Baxşiyev, H. H. (2005), Azərbaycan və rus frazeologiyasının müqayisəsi və frazeoloji lüğətlərin tərtibi prinsipləri, DDA, Bakı. 33 s.
4. Musayev, M.M. (2011), Türk ədəbi dillərində mürəkkəb cümlə sintaksisi.Bakı,401 s.
5. Orucov, Ə.Ə. (1976), Azərbaycanca-rusca frazeologiya lüğəti (5500 ifadə), “Elm”, Bakı, 247 s.
6. Abasıyanık, S. F. (1990), Son Kuşlar. Ortaokullar İçin Türkçe II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul- 235 s.
- 7.Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, (1976), 2, Deyimler Sözlüğü, Ömer Asım Aksoy, Türk Dil Kurumu Yayınları, 968 s.
- 8.Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, (Kılavuz Kitap), (1991), I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1183 s.
9. Türkçe Sözlük, (1998), 1, 2, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2523 s.
10. Uzun L.S. (1991), Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri. –Dilbilim Araştırmaları, Hitit Yayınevi, Ankara,s. 29– 39.
11. Yurtbaşı M. 1996, Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü, Türkçenin zenginliğini ve yaratıcılığını kanıtlayan 25.000 deyim, 30. 000 örnek cümle, binlerce resim, İstanbul. 521 s.
12. Вакк Ф. 1968. О соматической фразеологии эстонского языка. –Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей (Материалы 9-го всесоюзного координационного совещания), Баку, с. 152-155.
13. Добровольский Д. О. 1998. Национально-культурная специфика во фразеологии (II). – Вопросы Языкознания, Москва, № 6. с. 48-56.
14. Лингвистический энциклопедический словарь, (1990), Москва, “СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ”, 683 с. 128-129; 236-237; 410-411; 444.

СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СИНТАКСИЧЕСКОГО ПАРАЛЛЕЛИЗМА НА МАТЕРИАЛЕ ЭПИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ (КОНЕЦ XX – НАЧАЛО XXI ВВ.)

Сабина Гусейнова

Старший преподаватель кафедры германская филология
Бакинского славянского университета

Xülasə

XVIII - XX əsrlər sintaktik paralelizmin tədqiqi ədəbi tənqidə uyğun getmiş, paralellik hadisəsi poetikanın üslub vasitəsi kimi qəbul edilmişdir. Ortaları - XX əsrin sonu - sintaktik paralellik dilçiliyin tədqiqat obyektinə çevrildi, nəticədə dilçilər, xüsusən K.M. Abdullayevin fikrincə, sintaktik paralellik sintaktik vahidlərin - mürəkkəb cümlənin, mürəkkəb sintaktik bütövün və mətnin quruluşunun lingvistik vasitəsi kimi başa düşülməyə başladı. XX-ci əsrin sonu - XXI əsrin əvvəlində sintaktik paralellik müqayisəli tarixi dilçiliyin tədqiqat obyektinə çevrilir. İndiyədək sintaktik paralellizm alman eposu “Nibelungenlied” materialı əsasında dastanında nə xarici dilçilikdə, nə də rus dilində tədqiqat obyektı olmamışdır.

Açar sözlər: dilçilik, mürəkkəb sintaktik bütövlük, sintaktik paralellik, epik mətn, beynəlxalq layihə

Summary

XVIII - XX centuries - the study of syntactic parallelism went in line with literary criticism, and the phenomenon of parallelism was considered as a stylistic means of poetics. The middle - the end of the twentieth century - syntactic parallelism became the object of study of linguistics, as a result, linguists, in particular K.M. Abdullaev, syntactic parallelism began to be understood as a linguistic means of structuring syntactic units - a complex sentence, a complex syntactic whole and a text. The end of the 20th century - the beginning of the 21st century - syntactic parallelism becomes the object of study of comparative historical linguistics. Until now, syntactic parallelism has not been an object of study in the German epic "The Nibelungenlied" either in foreign linguistics or in Russian. in comparison with its functioning in the heroic epics of other peoples.

Key words: *linguistics, complex syntactic whole, syntactic parallelism, epic text, international project*

Основу сравнительно-исторического изучения синтаксического параллелизма заложили исследования двух филологов – А.Н. Веселовского и В.М. Жирмунского. Их труды – «Историческая поэтика» А.Н. Веселовского и «Народный героический эпос (сравнительно-исторические очерки)», «Тюркский героический эпос» В.М. Жирмунского является своего рода учебниками в этом направлении.

В книге «Историческая поэтика» А.Н. Веселовский подробно рассматривает явление параллелизма, как на примере русского фольклора, так и на большом числе образцов из устного народного творчества романских, германских, славянских, балтийских и ряда восточных народов – тюрков, арабов, китайцев, новозеландцев и пр. По мнению ученого, в четверостишиях фольклорного жанра разных народов (стихи двучленной структуры по А.Н. Веселовскому) картина природы служит средством для передачи человеческих переживаний. Одним из первых А.Н. Веселовский выделяет виды явления параллелизма. Так, помимо психологического параллелизма в народно-поэтическом творчестве, А.Н. Веселовский выделил параллелизм двучленный, при котором сопоставляются два мотива, где один подсказывает другой, формальный параллелизм. Таким образом, А.Н. Веселовский рассматривал синтаксический параллелизм как особенность фольклорных текстов [Веселовский, 1989].

В сфере сравнительно-исторического изучения народного героического эпоса – германского и романского, русского и южнославянского, эпического творчества тюркоязычных народов Средней Азии и карело-финской «Калевалы» – основой послужили исследования известного тюрколога В.М. Жирмунского. Работы В.М. Жирмунского стали базой для дальнейшего детального исследования текстов героических эпосов, что нашло свое применение именно в отечественном языкознании [Жирмунский, 1964].

Развитие сравнительно-исторического языкознания и изучение синтаксического параллелизма на материале эпических текстов является, на наш взгляд, сугубо отличительным направлением азербайджанской лингвистики, которое активно разрабатывает академик К. М. Абдуллаев со своими учениками. В ряде диссертационных исследований ими в сравнительно-сопоставительном плане были изучены проблемы сложного синтаксического целого и текста, а именно соотношение формальных и содержательных средств в формировании сложного синтаксического целого в русском и азербайджанском языках (Г.Н. Рзаевой), позиции ремы в актуальном членении предложения в английском и азербайджанском языках (Л.В. Зиядовой), лексические единицы в составе сложного синтаксического целого на материале русского, английского и азербайджанского языков (С.Г. Фаталиевой), повторы и синонимический ряд как средство связности синтаксического целого на материале русского, английского и азербайджанского языков (Г.Г. Бабаевой), функционирование глагольных времен азербайджанского и японского языков на уровне сложного синтаксического целого (Ш.Т. Зейналовой) и др. Венцом этих поисков стало издание учебника “Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər” (Абдуллаев, 2012). В сравнительно-историческом плане особый интерес представляет диссертационное исследование «Синтаксический параллелизм в «Книге моего деда Коркуда» и «Слово о полку Игореве» Г.А. Магерамовой (Магерамова, 2010).

Другой заслугой академика К.М. Абдуллаева в развитии сравнительно-исторического языкознания в Азербайджане является организация и реализация проекта «Межкультурный диалог: «Китаби Деде Коркуд» и «Песнь о Нибелунгах». Восток и Запад в сходных исторических эпосах». Совместно с Университетом Иоганна Гутенберга Майнца и Обществом

Освальда фон Фолькенштейна Франкфурта-на-Майне Бакинский славянский университет во главе с академиком К.М. Абдуллаевым осуществил пятилетний проект по научному исследованию эпосов двух народов в следующих аспектах:

1. Лингвистическое и лингвопоэтическое изучение отмеченных памятников;
2. Литературоведческое их изучение;
3. Изучение стилистических и стилостатистических параметров;
4. Изучение историко-социальных особенностей;

5. Изучение роли этих средневековых эпосов в общем историческом развитии азербайджанского и немецкого народов и места эпосов в сегодняшней жизни этих народов». Этот проект объединил вокруг себя отечественных и европейских медиавистов, среди которых можно назвать имена К.М. Абдуллаева, З. Хартман, Х. Бусхотена, Т. Гаджиева, Й. Реттельбаха, Ф. Вейсалли, И. Гамидова, Ф. Зиммера и др.

В рамках упомянутого проекта азербайджанскими и германскими учеными был выпущен совместный номер Ученых записок БСУ и Общества Освальда фон Фолькенштейна Франкфурта-на-Майне, а также сделан новый перевод огузского героического эпоса «Книга моего деда Коркуда» в Германии проф. Х. Бусхотеном [Ученые записки, 2010].

В настоящее время сравнительно-историческое изучение азербайджанского и германского героических эпосов продолжает оставаться актуальным для современных исследователей. В этой связи хочется упомянуть диссертационное исследование «Сравнительный анализ конструктивных типов предложений в составе сложного синтаксического целого в эпосах «Песнь о Нибелунгах» и «Китаби-Деде Коркут» Ф.Г. Салимовой [Салимова, 2016].

Сравнительно-историческое изучение синтаксического параллелизма в героических эпосах «Книга моего деда Коркуда» и «Песнь о Нибелунгах» до сих пор не потеряло своей актуальности и остаётся объектом исследования в отечественном языкознании.

Литература

1. Abdullayev K.M., Məmmədov A., Musayev M., Üstünova K., Novruzova N., Hüseynova Ş., Rzayeva G., Naciyeva K., Ziyadova L., Fataliyeva S., Nağıyeva G., Məhərrəмова G., Zeynalova Ş., Salimova F., Məhərrəмова V. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. (2012), Bakı: Mütərcim, 608 s.
2. Веселовский, (1989), А.Н. Историческая поэтика. Москва, 404 с.
3. Жирмунский, В.М. (1964), Ритмико-синтаксический параллелизм как основа древнетюркского народного эпического стиха// Вопросы языкознания, № 4, с. 3-24.
4. Магеррамова, Г.А. (2010), Синтаксический параллелизм в «Слове о полку Игореве» и «Книге моего деда Коркута». Дис. ... д-ра философ. по филол. Баку, 152 с.
5. Салимова, Ф.Г. (2016), Сравнительный анализ конструктивных типов предложений в составе сложного синтаксического целого в эпосах «Песнь о Нибелунгах» и «Китаби-Деде Коркут». Автореф. Дис. ... докт. Философ. по филол. – Баку, – 40 с.
6. Ученые записки. Серия языка и литературы, (2010), Баку, - Франкфурт - на -Майне-, 270 с.

AZƏRBAYCAN DİLİ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ TƏMƏLİDİR

Elmira Xanəliyeva

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

The ideology of Azerbaijanism is the ideology of the nation trying to understand itself before joining the state union based on democratic principles, human rights and freedoms. The ideology of Azerbaijanism includes the national and moral interests of both Azerbaijanis living in the Republic of Azerbaijan and Azerbaijanis living in the world. The content of this ideology was first revealed by the National leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev: "...every Azerbaijani should feel proud of his nationality, and we should preserve Azerbaijanism - Azerbaijani language, culture, national-moral values, and traditions."

One of the foundations of the ideology of Azerbaijanism is our mother tongue. National leader Heydar Aliyev considered the Azerbaijani language to be the greatest national wealth of the people. Our mother tongue has stood the test of centuries and has been preserved despite a number of deprivations throughout history. The Azerbaijani language has a special role in the formation of our people as a nation. Our language gained its true value during the period of independence. Having gained political independence at the end of the 20th century, Azerbaijan gained independence in the spiritual, material and economic spheres, as well as the opportunity to introduce an independent language and develop its national language. Thus, international Baku was forced to implement the process of nationalization in the context of globalization. Because in this period, as a result of integration into the international economy, our mother tongue came under the influence of foreign languages, especially English. Nevertheless, the study of foreign languages in order to strengthen the position of our country on the basis of international relations did not cause our national language to be forgotten or taken into the background.

Key words: *ideology of Azerbaijanism, independence, Azerbaijani language, official language, people*

Резюме

Идеология азербайджанства – это идеология нации, пытающейся разобраться в себе до вступления в государственный союз, основанный на демократических принципах, правах и свободах человека. Идеология азербайджанства включает в себя национально-нравственные интересы как азербайджанцев, проживающих в Азербайджанской Республике, так и азербайджанцев, проживающих в мире. Содержание этой идеологии впервые раскрыл Общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев: «...каждый азербайджанец должен гордиться своей национальностью, и мы должны сохранить азербайджанство – азербайджанский язык, культуру, национально-духовные ценности и традиции. »

Одной из основ идеологии азербайджанства является наш родной язык. Общенациональный лидер Гейдар Алиев считал азербайджанский язык величайшим национальным достоянием народа. Наш родной язык выдержал испытание веками и сохранился, несмотря на ряд лишений на протяжении всей истории. Азербайджанский язык играет особую роль в формировании нашего народа как нации. Наш язык обрел свою истинную ценность в период независимости. Обретя политическую независимость в конце 20 века, Азербайджан получил независимость в духовной, материальной и экономической сферах, а также возможность ввести независимый язык и развивать свой национальный язык. Таким образом, интернациональный Баку был вынужден осуществить процесс национализации в условиях глобализации. Потому что в этот период в результате интеграции в между-народную экономику наш родной язык попал под влияние иностранных языков, особенно английского. Тем не менее изучение иностранных языков с целью укрепления позиций нашей страны на основе международных отношений не привело к забвению или отодвиганию на второй план нашего национального языка.

Ключевые слова: *идеология азербайджанства, независимость, азербайджанский язык, государственный язык, народ.*

Cəmiyyətdə tarix boyu yaranan və insanların şüurunda formalaşan ictimai dəyərlər dövlətin inkişafına və güclənməsinə təsir göstərən mühüm amillərdəndir. Azərbaycanda bu cür ictimai dəyərlərin məcmusu azərbaycançılıq ideologiyasıdır. Azərbaycanın Ümummilli lideri Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirdi, onun siyasi və iqtisadi əsaslarını yaratdı. Eyni zamanda Azərbaycan cəmiyyətinin inkişafının ideya təməli olan azərbaycançılıq konsepsiyasını irəli sürdü. Ümummilli lider Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində Azərbaycançılıq ideyası bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən ümummilli ideologiya halına gəldi və müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrildi. Heydər Əliyev Azərbaycançılıq məfkurəsinin bütün həmvətənlərimiz arasında yayılmasına, bu ideyanın geniş ictimai dəyər qazanmasına hələ sovet dövründə Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik edərkən çalışırdı. O dövrdə Azərbaycanın bir çox sahələrində məsələn, ədəbiyyatında, musiqidə, kinoda, təsviri sənətdə və digər sahələrdə xalqın ruhunu, tarixini, milli-mənəvi dəyərlərini təbliğ və tərənnüm edən saysız əsərlər meydana gəlmişdir. Həmin dövrdə Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəmizdən kənarda yaşayan azərbaycanlıların təşkilatlanmasını, eləcə də azərbaycanlı diasporunun təşəkkül tapmasını mühüm vəzifə sayırdı. Bunun nəticəsidir ki, 90-cı illərdə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra o, xaricdəki soydaşlarımızın vahid qüvvəyə çevrilməsinə, onların doğma vətənlə əlaqələrinin möhkəmlənməsini prioritet məsələ kimi diqqət mərkəzində saxladı.

Azərbaycançılıq ideologiyası həmrəyliyin əsas prinsiplərindən biridir və ən əsası özündə ünsiyyət birliyini ehtiva edir. Bu birlik isə yalnız ana dili - Azərbaycan dili vasitəsilə reallaşa bilər. Azərbaycanda yaşayan millətlər dövlət dilimiz olan Azərbaycan dilini sevir, bu dili qoruyur, bu dildə ünsiyyət saxlayır. Onlar dövlət dilimizi bütövlüyümüzün vacib atributlarından biri olaraq qəbul edir. Azərbaycançılıq ideologiyasının təməl prinsiplərindən biri də məhz budur.

Dövlət dilini inkişaf etdirməyin yollarından biri dövlətçilik təfəkkürüdür. Bu təfəkkür ən yüksək səviyyədə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə məxsus idi. Azərbaycanda dövlətçilik təfəkkürünün və milli dərin inkişafında misilsiz xidmətləri olan Heydər Əliyev eyni zamanda dövlət dilinin müstəqil üslub istiqamətində formalaşmasının təməlini qoymuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin 2001-ci il 9 avqust tarixli Fərmanına əsasən ölkəmizdə 1 avqust tarixi Azərbaycan dili və Əlifbası günü kimi qeyd edilir. Bu gün Azərbaycan dilinin yüksək səviyyədə inkişafı, diplomatiya aləminə yol açması məhz bu uğurlu siyasətin nəticəsidir. Azərbaycan dilinin inkişafı və zənginləşdirilməsi uğurlu dil siyasətinin davamı Prezident İlham Əliyev tərəfindən aparılır. Prezident İlham Əliyevin "Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" fərmanı dövlət dilinin daha da inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin, eləcə də milli varlığının qorunub saxlanılması və möhkəmləndirilməsinə dövlət səviyyəsində göstərilən qayğının parlaq nümunəsidir.

Hər bir millətin varlığı onun dilində öz əksini tapır. Dil həm ünsiyyət vasitəsi, həm də xalqın tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyətidir. Hər bir azərbaycanlı hansı ölkədə yaşamasından asılı olmayaraq ana dilini milli sərvəti qədər qorumaq, onu unutmamalı, bacardığı qədər təbliğ etməli və gələcək nəsillərə ötürmək üçün çalışmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. (2002), Bakı: "Azərbaycan Universiteti" nəş., 232 səh.
2. <https://e-qanun.az/framework/40441>
3. <https://files.preslib.az/projects/diaspora/b1.pdf>

QARABAĞ BÖLGƏSİNDƏ GEOMORFOLOJİ TERMINLƏR: TƏBİİ VƏ SÜNİ YOLLA YARANAN MİKROTOPONİMLƏR

Ayşən İsmayılı

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun doktorantı, kiçik elmi işçi

Summary

When studying microtoponyms, the period of geological development of the area, geomorphological structure, landscape features, agriculture, livestock occupation of the population living in the region historically and in modern times, etc. plays an important role. Therefore, when investigating microtoponyms, the geological structure, climatic conditions, flora and fauna of the area should be taken into account. Geomorphological terms take an active part in toponym creation. These terms are related to the geomorphological structure, that is, to the relief (home, roof, building, valley, hill, plain, field, depression, gobo, steep, upright, gedik, throne, wood, rock, ground, ground, slope, mane, peak, kuber) location direction (lower, upper, upper, middle, broken, desert, steppe, winter, etc.); can be related to hydronymic terms (spring, nohur, river, lake, spring, etc.). Microtoponyms are formed as a result of combining anthroponyms, ethnonyms, phytonyms, zoonyms, words denoting art, profession, occupation, theonyms, patronymics, ecclesionyms, oronyms with various geomorphological terms. This means that one actively participates in the formation of the other. That is, geomorphological terms are of special importance in the creation of microtoponyms. However, of course, there are differences between them. While microtoponyms indicate the name of the area, terms express scientific concepts. A large number of terms have been recorded in the microtoponymic system, which were mostly related to the natural environment and were created as a result of people giving names to various geographical objects.

Key words: Karabakh, microtoponym, geomorphological, natural, artificial

Резюме

При изучении микротопонимов учитывается период геологического освоения местности, геоморфологическое строение, особенности ландшафта, земледелие, занятие животноводством населения, проживающего в регионе исторически и в современное время и т. д. играет важную роль. Поэтому при исследовании микротопонимов следует учитывать геологическое строение, климатические условия, флору и фауну местности. Геоморфологические термины принимают активное участие в создании топонимов. Эти термины связаны с геоморфологической структурой, то есть с рельефом (дом, крыша, здание, долина, холм, равнина, поле, впадина, гобо, крутой, вертикальный, гедик, трон, лес, скала, земля, земля, склон, грива, пик, кубер) направление расположения (нижнее, верхнее, верхнее, среднее, разбитое, пустынное, степное, зимнее и т. д.); могут быть связаны с гидронимическими терминами (родник, нохур, река, озеро, родник и др.). Микротопонимы образуются в результате

соединения антропонимов, этнонимов, фитонимов, зоонимов, слов, обозначающих искусство, профессию, род занятий, теонимов, отчеств, экклезионимов, оронимов с различными геоморфологическими терминами. Это означает, что одно активно участвует в формировании другого. То есть особое значение при создании микропонимов имеют геоморфологические термины. Однако, безусловно, между ними есть различия. В то время как микропонимы обозначают название местности, термины выражают научные понятия. В микропонимической системе зафиксировано большое количество терминов, которые в большинстве своем были связаны с природной средой и создавались в результате присвоения людьми названий различным географическим объектам.

Ключевые слова: Карабах, микропоним, геоморфологический, естественный, искусственный.

Qarabağ bölgəsində əhalinin ən qədim məşğuliyyəti əkinçilik və maldarlıqdır. Bu da iqtisadi və sosial həyatla bağlıdır.

Aslan Bayramovun fikrincə, “Ərazilərin relyef müxtəlifliyi çoxlu miqdarda relyef adının-makrooronom və mikrooronomın yaranmasına səbəb olmuşdur. Yəni ərazinin relyefi nə qədər müxtəlifdirsə, bir o qədər də müxtəlif coğrafi obyekt adları yaranmışdır” [Bayramov, 2015].

Nadir Məmmədov yazır: “Coğrafi obyektlər iki qrupa bölünür: təbii və süni. Təbii coğrafi obyektlər yer kürəsində baş verən endogen (daxili) və ekzogen (xarici) hadisələr nəticəsində yaranır” [Məmmədov, 2007].

Biz isə mikroponimləri 2 qrupa ayıra bilərik:

1. Təbii şəkildə yaranan mikroponimlər (fizionim mikroponimlər)
2. Süni şəkildə yaranan mikroponimlər (antropogen mikroponimlər).

Təbii yolla yaranan mikroponimlərdə antropogen (insanın təsiri) nəticəsində meydana gələn amillər özünü göstərmir.

Süni yolla yaranan mikroponimlərdə antropogen amillər öz əksini tapır. Bu yolla yaranan mikroponimlər müxtəlif şəkildə meydana gələ bilər:

1. İnsanların təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması: Belə onimlərin tərkibində zəmi, pəyə, bağ, bostan, arx, bulaq, kəhriz, göl kimi mikroponimik terminlərdən istifadə olunur.
2. Dini inanc və etiqadlarla bağlı olaraq: ocaq, pir, türbə, məscid, qəbiristan, kurqan.
3. Gündəlik həyat tərzini asanlaşdırmaq məqsədilə: məhəllə, keçid, yol, yurd.

Təbii şəkildə yaranan mikroponimlərə (fizionimlər) aiddir: qaya, təpə, çökək, dərə, düz, qobu, çöl, arx, yer, gədik, zəmi, yamac, yal, zirvə, aşırım, dəhnə, keçid, daş, yurd, yoxuş, qışlaq, mağara, yargan, tala, yüksəklik, arxac və s.

Süni şəkildə yaranan mikroponimlərə (antropogen) qeyd etmək olar: ocaq, pir, türbə, ziyarət-gah, məscid, bulaq, kəhriz, göl, pəyə, qəbiristan, bağ, məhəllə, yol, çuxur, bostan, cığır, qala, qoruq, kalafa, quyu, sahə, ərazi, körpü və s.

Ədəbiyyat

1. Bayramov, A. (2015), Azərbaycan onomastikası. AM965 MMC-nin mətbəəsi, 319 s.
2. Məmmədov, N. (2007), Toponimika. Bakı, 408 s.

TÜRK DİLLƏRİNİN ŞİVƏLƏRİNDƏ SÖZ YARADICILIĞININ BİR FORMASI HAQQINDA

Namiq Qafarov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı Slavyan Universiteti

Summary

When considering the collected materials and written works related to the Turkic languages and their dialects, it becomes clear that there are sentence constructions that are used instead of a single word, even if they have the form of a sentence. That is, the sentence loses its predicativity and becomes lexical. Linguists call them by different names. It is more correct to call such words a word-sentence model. The sentences reflect the dynamic features of various situations and processes. In such a model, almost all members of the proposal are involved. The presence in these sentences of predicates, expressed by action verbs, is considered one of the important features. In the Turkic languages, including

Azerbaijani, this model is manifested in various groups of words (anthroponyms, toponyms, names of games and clothes, etc.). Such word combination models reflect folk culture, traditions.

Key words: sentence-word, model, incorporation, agglutination, syntagmatic units.

Резюме

При рассмотрении собранных материалов и письменных работ, связанных с тюркскими языками и их диалектами, становится ясно, что существуют конструкции предложений, которые употребляются вместо отдельного слова, даже если они имеют форму предложения. То есть предложение теряет свою предикативность и становится лексическим. Лингвисты называют их по-разному. Такие слова правильнее называть моделью слово-предложение. В предложениях отражаются динамические признаки различных ситуаций и процессов. В такой модели задействованы почти все члены предложения. Наличие в этих предложениях сказуемые, выраженных глаголами действия, считается одним из важных признаков. В тюркских языках, в том числе и в азербайджанском, эта модель проявляется в различных группах слов (антропонимы, топонимы, названия игр и одежды и др). Такие словосочетательные модели отражают культуру и традиции народа.

Ключевые слова: предложение-слово, модель, инкорпорация, агглютинация, синтагматические единицы.

Türk dillərinin şivələrinə aid toplanmış materialları, onlara aid yazılmış əsərləri nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, türk dillərində elə cümlə quruluşları var ki, onlar cümlə şəklində olsalar da leksikləşmə yolu ilə bir söz yerində işlənir. Bu zaman cümlələr öz predikativliyini itirir, əşya, hadisə, proses adı bildirir. Bu cür sintaktik quruluşların leksikləşməsi müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən ayrı-ayrı terminlərlə adlandırılmışdır. Belə adları M.Ş. Şirəliyev “Cümlə-söz” (Şirəliyev, 1974), T.İ.Hacıyev “inkorporlaşma yolu ilə əmələ gələn mürəkkəb sözlər” (Hacıyev, 2018), A.A.Axundov “semantik konversiya və ya feillərin semantik cəhətdən substantivləşməsi” (Axundov, 2006), başqırd dilçisi T.M.Qaripov “qrammatik leksikləşmə” (Гарипов, 1959) kimi qeyd etmişlər.

Belə leksikləşmiş vahidlər haqqında T.İ. Hacıyev yazmışdır: “Bir yerdə tələffüz edilən mürəkkəb isimlərə cümlə-sözlər də daxildir. Bunlar ən çox oyun adlarını bildirən mürəkkəb isimlərdir ki, inkorporlaşma yolu ilə yaranır. Baş vurğu son sözün son hecası üzərinə düşür” (Hacıyev, 2018).

Türk dillərində bir çox yeni sözlərin əksəriyyəti morfoloji-sintaktik, müəyyən hissəsi də analitik-sintaktik vasitələrlə yaranır. Mürəkkəb sözyaratma fenomeni müasir türk dilləri üçün məhsuldar bir proses olub, çox geniş yayılmışdır. Mürəkkəb sözlərin komponentlərinin heç də həmişə əvvəlki mənasının tamamilə itirməsi vacib deyil. Hər dəfə sözün ilkin mənadən qalan əlamətləri əsasında yeni məna yaranır. Fikrimizcə, biz sözün komponentlərinin – hissələrinin ayrı-ayrılıqda əks etdirdiyi ilkin mənalara deyil, sözün bütövlükdə ümumi mənasını əsas götürməli və bu xüsusiyyətinə görə mürəkkəb sözü hər hansı bir nitq hissəsinə aid etməliyik.

M.Ş. Şirəliyev bu cür sözləri bir neçə qrupa bölür və göstərir ki, cümlə-sözlərə əsasən tematik söz qruplarında – oyun, toy, mərasim, parça adları, şəxs adlarında rast gəlinir. 1. Şəxs adları: Tanrı-verdi, Xudaverdi, Allahverdi, Ağaverdi, Qaryağdı; 2.Oyun adları: qaçdı-tutdu, topaldıqaç, itqusdu, göydənəvar, toqqadöydü, keçigirdi bostana, yoldaşsənəkimapardı, anaməniqurda vermə; 3.Parça adları: alışıdım–yandım, gendədur, hacımənəbax, pintimənigeyməsin, küçəmənədargəli, qonşubağrıçatdasın; 4.Toy adətləri ilə bağlı olan cümlə-sözlər: paltarkəsdi, ayaqaçdı, qaşaldı, xınayaxdı, dua-qaldı, yolkəsdi, gəlinatlandı və s.(Şirəliyev, 1974).

Azərbaycan dilində yuxarıda göstərilən sözlərlə bərabər türk və türkmən türkcələrində də cümlə formalı sözlərə rast gəlirik. Məsələn, Türkiyə türkcəsində, hünkarbegendi–yemək adı (TS, 659); atma taş (DS I, 372) Zonguldak - uşaq oyunu Türkmən türkcəsində: görüppqaçdı–gizlənqaç (T-RS, 203), qörkezqiç–məlumat kitabçası (T-RS, 201), quyruktutdı – uşaq oyunu (T-RS, 207), quşakqapdı – uşaq oyunu (T-RS, 215), oğlaqqapdı – keçiqapdı oyunu (T-RS, 481), tayakzındı – milli oyun (T-RS, 624), tutda-bas – uşaqlar arasında savaş (T-RS, 646) və s.

Cümlə-sözlərdə müxtəlif situasiya və proseslərin dinamik əlamətləri əks olunmuşdur. Bu cümlə-sözlərdə hərəkət feilləri ilə ifadə olunmuş xəbərin olması vacib əlamətlərdən hesab olunur. Bir çox dilçilər predikasiyanın nominanta keçməsinə qəbul etmirlər. Onlar belə fikirdədirlər ki, dəyişkən cümlə modelindən söz yarana bilməz. Ancaq belə modellər türk dillərində, mövcuddur. Müşahidələr göstərir ki, bu cür cümlə-sözlər Azərbaycan dilinin şivələrində daha çox işlənir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində otuzdan yuxarı belə söz var. Bu sözlər əsasən oyun, məişət əşyaları, mərasim adlarıdır. Bu cümlə-söz modellərinə diqqət yetirək. Məsələn, ana məyi qurda vermə (İmişli) (ADDL,24), cıza girmə (Goranboy, Şuşa, Yevlax) (ADDL,78), çəkif

döymə (Şuşa) (ADDL,93), daladasmalatma (Bərdə) (ADDL,112), dərəddöymə (Oğuz) (ADDL,127), dirəddöymə (Ağcabədi, Ağdaş, Qazax, Yevlax) (ADDL,135), halaygəldi (Ağdam) (ADDL, 193), xoruzbavacurver (Ağdam) (ADDL, 228), köçkəçdü (Borçalı) (ADDL, 260), küçə mənə dar gəlir (Şuşa) (ADDL, 264) və s.

Belə cümlə-söz modellərinə özbək dilinin antroponim sistemində də rast gəlirik. Özbək dilçisi E.A.Beqmatov bu sözləri feili antroponimlər adlandırır və onları iki hissəyə bölür: 1. bütöv feili antroponimlər; 2. yarımçıq feili antroponimlər. O göstərir ki, yarımçıq feili antroponimlərdə feildən başqa nitqin başqa bir hissəsi də iştirak edir. Ancaq adın strukturunda sintaktik bağlılıq baxımından aparıcı rol feildir. Məsələn, Dustkeldi, Jumakeldi. Tuydimurod, Berdişükür, Keldimuxommed və s. (Бегматов Э.А., 1984). Bu cür antroponimlərə Türkmən dilində də rast gəlirik. Türkmən türkcə-sində: *Berdımuhammad, Dustgeldi*;

Misallardan göründüyü kimi cümlə-söz modellərində cümlənin, demək olar ki, bütün üzvləri iştirak edir. Amma düşünürük ki, bu cür modelləri sintaktik baxımdan deyil, dil tipləri baxımından öyrənmək daha məqsəduyğundur. Sözyaratmanın ümumi nəzəriyyəsində yuxarıda göstərilən xüsusiyyətləri qiymətləndirmək çətindir. Biz cümlə tipi deyəndə inkorporativ konstruksiyayı nəzərdə tuturuq. Yəni cümlə = söz modelini. Biz belə hesab edirik ki, Türk dillərində inkorporativ tipə məxsus olan bu əlamətlər tipoloji sapmalardır.

A.Axundov inkorporlaşan dil tipini belə izah edir: “Ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edən xüsusi növ sintaqmatik vahidlər müxtəlif köklərin birləşməsindən əmələ gəlir. Həmin kökləri müstəqil sintaqmatik vahid, daha doğrusu, söz-cümlə kimi birləşdirən və formalaşdırən köməkçi ünsürlər olur” (Axundov, 2006). Hər hansı bir dil tipində digərinin əlamətlərini tapmaq mümkündür. İltisqa dillərdə sözlə cümlənin sərhədi kəskin surətdə fərqlənir. İnkorporlaşan dillərdə isə sözlə cümlənin sərhədi sanki eyniləşir, qrammatik cəhətdən tərtib edilmiş bu və ya digər bir söz özündə həm mübtəda, həm xəbər, həm də tamamlıq və təyini birləşdirir.

Belə bir fikir var ki, iltisqa və inkorporlaşan dillərin linqvistik əlamətlərində oxşarlıqlar mövcuddur və bunun da səbəbi dil və təfəkkürün birliyindədir. Dilin yeni tipi əvvəlki dilin “qalıq”ları əsasında formalaşmır, daim onun içində inkişaf edir. Buna görə də köhnə modellər cıllanır, dilin bütün kriteriyalarına–ekspressiv və kommunikativ funksiyalarına, lakonikliyə və enerji qənaətinə cavab verir. Buna görə də bütün dil tipləri arasında həmsərhəd ərazilər var. Tipoloji sapmaların elementləri də bu “ərazi”lərdə meydana gəlir. Digər bir tərəfdən bu proses bütün dillərdə söz yaradıcılığı qanunlarının oxşarlığı kimi izah olunur. Məsələn, nitq prosesində hər hansı bir cümləni təşkil edən sözlərin bir yerdə, bir vurğu ilə deyilməsi, onun bir söz çərçivəsində birləşməsinə gətirib çıxarır. Bu isə iltisqaılıyn texnikası ilə izah olunur. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, iltisqa və inkorporlaşan dillərin tendensiyaları yetərincə fərqlidir. Ancaq onların sərhədləri müəyyən dərəcədə şərtidir. Cümlə-söz modelində dildə olan müxtəlif proseslərin dinamik əlamətləri verilir. Bu cür mürəkkəb sözlər xalqın mədəniyyətini və adət-ənənələrini özündə əks etdirir. Cümlə-söz modeli inkorporativ dil tipinin iltisqa dildə olan əlamətidir və biz bunu tipoloji sapmalar kimi qiymətləndiririk.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti.(ADDL) (2007). "Şərq - Qərb" nəşriyyatı. Bakı; 568 səh.
2. Axundov, A. A. (2006), Ümumi dilçilik. Bakı: Şərq – Qərb, 280 s.
3. Hacıyev, T.İ., (2018),Cəbrayıl şivəsi, Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 408 s.
4. Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü.(DS) (1993). 12 cildde, I cild. Ankara, TDK, Ankara Üniversitesi basımevi, 444s.
5. Türkce sözlük.(TS) (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu, 2244 s.
6. Бегматов, Э.А., (1984), Глагольные антропонимы // Тюркская ономастика, отв. Ред. А.Т.Кайдаров, Н.А.Баскаков, Т.Д. Джанузаков, А.В.Суперанская, Алма-ата: Наука, 200-201.
7. Гарипов, Т.М. , (1959). Башкирское именное словообразование. Уфа.
- 8.Туркменско–русский словарь.(Т-RS) (1968), Москва: «Сов. Энци.», 646 s.
9. Ширалиев, М. Ш. (1974), Предложение-слово / Современные проблемы литературоведения и языкознания к 70-летию проф. М.Б.Храпченко, Москва: Наука, s.467-468.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ MƏKANİ-QRAMMATİK HALLARIN TARİXİ İNKİŞAFI

Teyyub Quliyev

Bakı Slavyan Universitetinin Türkologiya kafedrasının
dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

In the article, have been analyzed comparatively the development history of spatial-grammatical cases in Azerbaijani language. It have been noted that, the category of case is one of the oldest category, which is clearly contains the typological structure of our language. Therefore, tracing their historical development is very important for language history. The observations analysis on the spatial-grammatical cases show that, the suffix morphemes forming them have been multi-variant as well as multi-functional. This situation manifests itself more in ancient stone monuments, as well as in examples of written literary language from different periods, when cases replace each other by accepting different suffixes. The analyses suggests that in Turkic languages, including Azerbaijani language, the number of cases was small, and therefore some cases have been fulfilled the function of others. After the division of Turkic languages, the number of suffixes stabilized, and than the number of cases increased due to the requirement of grammatical nuance.

Key words: *the category of case, spatial-grammatical cases, the history of language, written monuments, dialects*

Резюме

В статье проведен сравнительный анализ истории развития пространственно-грамматических падежей в азербайджанском языке. Отмечено, что категория падежа, как одна из древнейших категорий, наглядно воплощает в себе типологическую структуру нашего языка. Поэтому отслеживание их исторического развития имеет большое значение для истории языка. В результате наблюдений, проведенных над пространственно-грамматическими падежами, стало ясно, что образующие их морфемные окончания были как многовариантными, так и многофункциональными. Данное явление чаще проявляется в смене друг друга падежей, принимающих различные окончания, в древних каменных памятниках, а также в образцах письменного литературного языка разных периодов. Анализы дают повод сказать, что в свое время, когда в тюркских языках, в частности, в азербайджанском языке количество падежей было ограниченным, одни падежи могли выполнять функции других. После деления тюркских языков количество окончаний урегулировалось, а в связи с требованиями оттенков грамматических значений количество падежей возросло.

Ключевые слова: *категория падежа, пространственно-грамматические падежи, история языка, письменные памятники, диалекты*

Hal kateqoriyası türk dillərinin, o cümlədən Azərbaycan dilinin ən qədim kateqoriyalarından dır. Halın morfoloji əlamətləri və funksionallığı həm də dilimizin tipoloji quruluşu, onun inkişafı haqqında müfəssəl təsəvvür yaratmağa imkan verir. Buna görə də düşünürük ki, hal kateqoriyasının istər tarixi, istərsə də müasir baxımdan təhlili, onun inkişafının izlənilməsi ədəbi dil tarixinin, xüsusən tarixi morfologiyanın inkişaf tendensiyasının öyrənilməsinə əhəmiyyətli töhfə verir.

Məlumdur ki, hal kateqoriyası sistem olaraq dilimizdə qrammatik və məkani-qrammatik hallar formasında funksionallaşır. Bu yazımızda məkani-qrammatik halların tarixi inkişafını izləməyə çalışmışıq.

3. Yönlük hal. Qədim türk dövrünə aid Göytürk dilində yönlük halın işlənməsində variantlılıq diqqəti cəlb edir. Belə ki, daş kitabələrdə yönlük hal *-a*, *-ə*, *-ya*, *-yə*, *-ğa*, *-gə*, *-ka*, *-kə*, *-na*, *-nə* şəkilçiləri vasitəsilə düzəlir. Müşahidələr göstərir ki, *-a*, *-ə* həm samitlə bitən isim köklərinə, həm də mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş isimlərə, *-ya*, *-yə* yalnız istiqamət, yer, cəhət adı bildirən isimlərə, *-ğa*, *-gə*, *-ka*, *-kə* yalnız isim köklərinə, *-na*, *-nə* isə təkcə mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş isimlərə birləşir. (Rəcəbli, 2002, s.103)

Orta türk dövründə isə yönlük halın bir neçə funksiyası müşahidə edilir. Belə ki, bu hal əsasən hərəkətin başlandığı, bitdiyi yeri, yönəldiyi şəxsi və obyektı göstərir, hətta hərəkətin zamanını ifadə edir.

Mahmud Kaşğarlının “Divan”ında yönlük hal *-ka*, *-gə*, *-a*, *-ə* şəkilçiləri ilə düzəlib: *yalavaç-ka* “peyğəmbərə”, *ağız-ka* “ağıza”, *bəg-gə* “bəyə”, *közüm-ə*, *atam-a*. Maraqlıdır ki, müasir Azərbaycan dilindən fərqli olaraq “Divan”da *-a*, *-ə* şəkilçisi yalnız samitlə bitən bəzi isim köklərinə və mənsubiyyət şəkilçili sözlərə artırılır. (Ramiz Ə., 2008, s.179-180)

Yönlük halda işlənən şəkilçilərin bu cür variantlılığı barədə türkologiyada müxtəlif fikirlər var. Məsələn, B.A.Serebrennikov yönlük halda *-a*, *-ə* şəkilçisinin *-ka*, *-gə* şəkilçisindən *-k*, *-g* səslərinin düşməsilə (interpolyasiya nəticəsində) yarandığını bildirir. [Серебренников, 1974: 15-16]

V.G.Kondratyev abidələrdə yönlük halın şəkilçisinin sadəcə saitlə və samitlə başlandığını (*-ka*, *-gə* başlanğıc forma, *-a*, *-ə* isə fonetik variant) qeyd edir. (Кондратьев, 1970, s13)

Professor R.Əskər bu barədəki fikirləri ətraflı təhlil etdikdən sonra oğuzlarda hallanmanın bu cür izahını təklif edir: “...Təmiz və posessiv ismin hallanması zamanı sözün samitlə və ya saitlə bitməsindən asılı olaraq yönlük halda *-a*, *-ə*, *-ya*, *-yə*, karluq və qıpçaqlarda *-ka*, *-gə* şəkilçisi... artırılır. Cənubi Sibir dillərində (Tuva, çulım, şor və s.) isə müvafiq olaraq *-ğa* və *-n* şəkilçiləri əlavə olunur”. [Ramiz, 2008: 181]

Bu şəkilçilər içrəsində *-a*, *-ə* şəkilçisi Azərbaycan dilində yönlük hal üçün əsas əlamət hesab olunsa da, orta əsrlər ədəbi dilimizdə *-ğa*, *-ğə* variantına da rast gəlinir.

H.Mirzəzadə bu şəkilçinin işlədilməsini başqa qədim türk dillərinin təsiri kimi izah edir. Tədqiqatçı göstərir ki, *-ğa*, *-gə* şəkilçisi türk dillərinin bir çoxunda istər qədim, istərsə də müasir dövrdə əsas bir şəkilçi kimi qalmaqdadır, həmin şəkilçiyə qədim özbək dilində tez-tez rast gəlmək olur. (Mirzəzadə, 1962: 78)

S.Əlizadə də “Şühədanamə”nin dilində müşahidə olunan *-ğa*, *-ğə* şəkilçisini özbək və uyğur təsiri olduğunu qeyd etmişdir. (Ализаде, 1966: 14) “Əsrarnamə”nin dilində danışarkən Ş.Xəlilov qeyd edir ki, yönlük halın ən qədim ifadə vasitələrindən biri olan *-a*, *-ə* tarix boyu oğuz dilləri üçün səciyyəvi olmuşdur. (Xəlilov, 1988: 31-32) Kışvərinin dilindən bəhs edən R.Eyvazova da nəinki Kışvərinin, o cümlədən S.Təbrizinin və Əmaninin ədəbi dilində müşahidə edilən *-ğə*, *-kə* şəkilçilərini qıpçaq-karluq təsiri kimi xarakterizə edir. (Eyvazova, 2005: 22)

Yeri gəlmişkən, yönlük halda *-ğa*, *-ğə* şəkilçisi bəzi şivələrimizdə bu gün də işlənir: *xalağa* (Cəbrayıl-Qaracallı), *gözuğa* (Zəngilan-Bartaz, Ördəkli, Birinci Alıbəyli). (Əzizov, 2016: 185).

Bir faktı da qeyd etməyi lazım bilir ki, həm qədim və orta türk dövründə, həm də dialekt və şivələrimizdə yönlük hal digər halların əvəzində işlənə bilmişdir ki, bu da onun semantik baxımdan çoxcəhətliliyindən xəbər verir.

4. Yerlik hal. Müşahidələr göstərir ki, qədim türk yazılı abidələrində, xüsusilə Orxon-Yensey abidələrinin dilində yerlik və çıxışlıq halların mənalı hələ tam diferensiallaşmamışdır.

Göytürk dilində yerlik hal *-da*, *-də*, *-ta*, *-tə* şəkilçiləri ilə əmələ gəlir. *-ta*, *-tə* şəkilçisi təkə sonor samitlərindən sonra işlənir: *Sünüg batımı kariğ söküpən, Kögmən yışığ toğa yorıp, kırkız badınığ uda basdımız* “Süncü batımı qarı dağıdıb, Kögmən meşəli dağlarını başyuxarı yürüyüb qırğız xalqını yuxuda basdıq”; *Tamağ ıduk başda sünjüşdimiz* “Müqəddəs Tamağ zirvəsində döyüşdük” və s. (Rəcəbli, 2002: 123)

Göytürk abidələrində yerlik hal çıxışlıq hal anlayışı da ifadə etmişdir: *Tenri tæg teğridə bolmış türk bilgə kağan bu ödkə olurtım* “Tanrı tək tanrıdan olmuş müdrik türk xaqanı bu vaxt oturdum”. *Anta kirsə Yir Bayırku Uluğ İrkin yağı boltı* “Ondan sonra Yer bayırkulu Ulu İrkin yağı oldu”. (Rəcəbli, 2002, s.124)

Göytürk dilində yerlik halın digər halların mövqeyində də işləndiyi müşahidə olunur: *İçrə aşsız, taşra tonsız, yabız yablak bodunta üzə olurtım* “Qarnı ac, üstü donsuz, pis və alçaq xalqın üzərində oturdum” (yiyəlik halın yerində); *Yarakınta, yalmasında yüz artuk okun urtı* “Yarağına, paltarına yüzdən artıq ox dəymişdi” (yönlük halın yerində). (Rəcəbli, 2002: 126)

Mahmud Kaşğarının “Divan”ında isə “...yerlik hal yer, məkan bildirir, daha çox “içində, arasında, yanında, nəzdində kimi mənalı ifadə edir: *suw-da* “suda”; *tag-da* “dağda”; *kün-də* “günəşdə”. (Ramiz, 2008: 187)

Bir şeyə diqqət çəkmək istəyirik ki, “Divan”da çıxışlıq hal yerlik halın şəkli əlaməti ilə də ifadə olunub: *Bilmiş yek bilmədik kişidə yeg* “Tanıdığım şeytan tanımadığım adamdan yaxşıdır”; *Köni barır keyikning közində adlım başı yok* “Düz gedən geyikin gözündən başqa yarası yoxdur” (Ramiz, 2008: 188)

Yerlik və çıxışlıq halın tipoloji uyğunluğunu nəzərə alaraq əksər türkoloqlar ismin yerlik halında işlənmiş *-da*, *-də* şəkilçisinin vəzifəcə ismin çıxışlıq hal şəkilçisini əvəz etməsini tamamilə qanunauyğun hal hesab edirlər.

-da, *-də* şəkilçisinin mənşəyini tədqiqatçılar daha çox müstəqil sözlər və qoşmalarla əlaqələndirirlər. Məsələn, V.Şott şəkilçinin *dur*, J.Deni isə *dey* “düz” sözündən təşəkkül tapdığını göstərmişlər. (Конов, 1956: 96). M.Novruzov isə yerlik hal şəkilçisini etimoloji cəhətdən – *da* fonetik tərkibli qoşma ilə əlaqələndirir. (Кыпчак, 1994: 21) Biz də bu fikirlə razıyıq ki, müstəqil sözdən hal şəkilçisinə keçid leksik şəkilçinin vasitəsilə olmuşdur. – *da*² əvvəlcə yer məzmunu ifadə edən söz-

dən yaranmış leksik şəkilçi kimi dildə geniş vüsət tapmış, sonra həmin məzmununda qrammatik şəkilçi kimi formalaşmışdır.

Müxtəlif dövrlərə aid ədəbi dil nümunələrində olduğu kimi Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində yerlik hal adlıq, yönük, çıxışlıq halların əvəzində işlənə bilər.

3. Çıxışlıq hal. Göytürk dilinin materiallarına əsaslanan bəzi türkoloqların fikrincə, abidələrin dilində çıxışlıq halın morfoloji göstəricisi olmamış, türk dillərində çıxışlıq hal Orxon-Yenisey abidələrindən sonrakı dövrdə əmələ gəlmişdir. N.Dmitriyev yazır ki, “Çıxışlıq hal VIII əsr Orxon abidələrində hələ yox idi və onun funksiyasını yerlik hal yerinə yetirirdi. Bu hal sonralar-klassik uyğur ədəbiyyatı dövründə meydana gəlir”. (Дмитриев, 1948: 61)

V.M.Nasilov isə abidələrdə çıxışlıq halda işlənən yalnız bir sözün olduğunu (*kandan* – “hara-dan?)) göstərir. (Насилов, 1960: 29)

Göytürk dilində çıxışlıq hal *-dan, -dən, -lan, -tən, -dın, -din, -tın, -tin* şəkilçiləri ilə əmələ gəlir. Ə.Rəcəbli Orxon-Yenisey abidələrinin dilində çıxışlıq hal şəkilçisi ilə işlənən on üç sözə rast gəldiyini qeyd edir. (Rəcəbli, 2002: 128-129)

Göytürk dilində çıxışlıq halı düzəltmək üçün işlənən *-dan, -dən* şəkilçisi bütün müasir türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində, *-dın, -din* şəkilçisi isə müasir türk dillərindən bəzində işlənir. *-dın, -din* şəkilçisi müasir Azərbaycan dilində istifadədən qalmış, lakin o, Azərbaycan ədəbi dilinin bəzi nümunələrində işlənib.

Mahmud Kaşğari “Divan”ında – *dan, -tan* şəkilçisinin oğuz dili üçün xarakterik olduğunu qeyd edir və göstərir ki, oğuzlar “anda” sözünün sonundakı *əlif* “*nun*” ilə əvəz edirlər: *anda – andan*. (Məmmədli, 2003: 86)

Adətən türkoloqlar çıxışlıq halın – *dan, -tan* şəkilçisinin mənşəyini yerlik halın – *da, -ta* şəkilçisi ilə əlaqədə izah etmişlər. Sondakı *n* samitini isə M.Rəşenin qədim alət halın əlaməti, M.Novruzov isə istiqamət halın şəkilçisi hesab edir. B.Serebrennikov və N.Hacıyevaya görə də – *dan, -tan* şəkilçisinin qədim çıxışlıq-yerlik halın – *da, -ta* formasına istiqamət halın – *n* şəkilçisini əlavə etməklə düzəlmişdir. V.Banq çıxışlıq halın – *dan, -tan* şəkilçisinin yerlik hal forması ilə əlaqəsinə etiraz edir və *adın* qoşmasının inkişafı ilə yaranması fikrini irəli sürür. (Məmmədli, 2003: 86)

Ş.Xəlilov “Əsrarnamə”nin dilinə əsalanıb qeyd edir ki, abidədə çıxışlıq hal *-dan, -dən* şəkilçisinin yardımı ilə meydana çıxmışdır. Bununla belə, burada az da olsa çıxışlıq halın qədim uyğur, qıpçaq karluq dilləri üçün səciyyəvi olan qapalı variantına (*-dın, -din*) təsadüf edilir. (Xəlilov, 1988, s.31-32) Qeyd edək ki, bu hadisə sonrakı dövrlərə aid ədəbi dil nümunələrində də izlənilir.

Təhlillər göstərir ki, dilimizdə işlənən məkani-qrammatik hallar qədim türkcədəkindən o qədər fərqlənməsə də, şəkilçi morfemlərin çoxvariantlılığı və bir-birilərinə əvəz etməsi diqqəti xüsusi cəlb edir. Biz də o fikirdəyik ki, bu, vaxtilə halların sayının az olmasının və bəzi halların digərlərinin funksiyasını yerinə yetirməsinin nəticəsidir. Türk dillərinin bölünməsindən sonra şəkilçilərin sayında sabitləşmə başlamışdır. Bununla paralel olaraq konkret bir halın çoxfunksionallığı zəifləmiş, beləliklə, inkişafı bağlı dildə qrammatik məna çalarlığının artma tələbi ilə halların sayı artmışdır. Amma halların bir-birini əvəz etməsi uzun müddət davam etmiş (burada dialekt və şivələrdə qədim dil ənənəsinin yaşamasının təsiri danılmazdır), ayrı-ayrı türk dillərinin ədəbi dil səviyyəsində bir-birinə nüfuz etməsi belə əvəzlənmələrin ömrünü uzatmışdır.

Ədəbiyyat

1. Əskər, R. (2008), Mahmud Kaşğari və onun “Divanü lüğat-it-türk” əsəri, Bakı, “MBM”, 432 s.
2. Eyvazova, R. (2005), Kişvəri “Divan”ının dili. Bakı: Elm, 370 s.
3. Əzizov, E. (2016), Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı: Elm və təhsil, 347 s.
4. Məmmədli, M. (2003), Azərbaycan dili şivələrində ismin qrammatik kateqoriyaları. Bakı, “Elm”, 264.
5. Mirzəzadə, H. (1962), Azərbaycan dilinin tarixi morfolojiyası, Bakı, 369 s.
6. Rəcəbli, Ə. (2002), Göytürk dilinin morfolojiyası. Bakı: Bakı Universiteti, 475 s.
7. Xəlilov, Ş. (1988), Əsrarnamənin dili. Bakı: Elm, 188 s.
8. Ализаде, С.Г. (1966), Именные части речи в «Шухаданаме». АКД, Баку: с. 14.

9. Дмитриев, Н.К. (1948), Грамматика башкирского языка. Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 276.
10. Кондратьев, В.Г. (1970), Очерк грамматики древнетюркского языка. Москва – Ленинград: Изд. Ленингр. Ун-та, 165 с.
11. Кононов, А.Н. (1956), Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 569 с.
12. Кыпчак, М. (1994), Категория падежа в тюркских языках. Баку: Изд-во БГУ, 151 с
13. Насилов, В.М. (1960), Язык орхон-енисейских памятников, Москва, 87 с.
14. Серебренников Б.А. (1974), Из истории звуков и форм тюркских языков // Советская Тюркология, № 6, с.3-17
15. Серебренников Б.А. (1971), О некоторых проблемах исторической морфологии тюркских языков // Структура и история тюркских языков. Москва, с.276-288.
16. Щербак А.М. (1961), Грамматический очерк языка тюркских текстов X-XIII вв. Из Восточного Туркестана. Москва – Ленинград: Изд.-во АН СССР, 201 с.

HEYDƏR ƏLİYEVİN ÇIXIŞLARINDA AZƏRBAYCAN DİLİNİN ƏNƏMİYYƏTİ AMİLİ

Səyyarə Quliyeva

Bakı Slavyan Universitetinin baş müəllimi

Summary

In the thesis on the topic “The factor of the importance of the Azerbaijani language in the speeches of Heydar Aliyev”, is analyzed the role of Heydar Aliyev in maintaining the Azerbaijani language at the state level. It is no coincidence that the era of progress and development of the Azerbaijani people began with the coming to power of the great leader Heydar Aliyev. This is a purposeful policy pursued by the national leader Heydar Aliyev since the early 70s of the last century in the direction of protecting the national and moral values of our people, studying our history in the right direction, enhancing the role of our native language, as well as protecting literary and artistic samples that have become the embodiment of the desire of the people for freedom from attacks served as an impetus for its awakening.. The historical path of the people, their cultural level are reflected, first of all, in their language. Language is also the main means of a nation’s survival in difficult historical and political times. The Azerbaijani language is also a national treasure of the Azerbaijani people, and our people, so, our nation must cherish this wealth and pass on our language to future generations. Heydar Aliyev proudly emphasized the importance of the Azerbaijani language in his speeches both in foreign countries and in Azerbaijan, noted the need for every citizen to know his native language. National leader who loved his language, advised the younger generation to love this language and protect it.

Key words: *The speeches of Heydar Aliyev, difficult historical and political times, The Azerbaijani language, maintaining the language, moral values of the people*

Резюме

В данном тезисе на тему «Фактор значения азербайджанского языка в выступлениях Гейдара Алиева» проанализирована роль Гейдара Алиева в поддержании азербайджанского языка на государственном уровне. Не случайно эпоха прогресса и развития азербайджанского народа началась с приходом к власти великого лидера Гейдара Алиева. Это целенаправленная политика, проводимая общенациональным лидером Гейдаром Алиевым с начала 70-х годов прошлого века в направлении защиты национально-нравственных ценностей нашего народа, изучения нашей истории в правильном направлении, повышения роли нашего родного языка, а также защита литературных и художественных образцов, ставших воплощением стремления народа к свободе от нападок, послужили толчком к его пробуждению. Исторический путь народа, его культурный уровень отражаются, прежде всего, в его языке. Язык также является основным средством выживания нации в трудные исторические и политические времена. Азербайджанский язык также является национальным достоянием азербайджанского народа, и наш народ, наша нация должны беречь это богатство и передавать наш язык грядущим поколениям. Гейдар Алиев с гордостью подчеркивал важность азербайджанского языка в своих выступлениях как в зарубежных странах, так и в Азербайджане, отмечал необходимость знания каждым гражданином своего родного языка. Народный лидер, любящий свой язык, поручил молодому поколению любить этот язык и беречь его.

Ключевые слова: *Дискурс значения азербайджанского языка, родной язык, защиты национально-нравственных ценностей, выступления Гейдара Алиева, развития азербайджанского языка*

Hər bir xalqın inkişafında misilsiz xidmətlər göstərmiş şəxsiyyətlər vardır. Sözsüz ki, Azərbaycan xalqı da, bu baxımdan, tarixi şəxsiyyətlər yetişdirib. Ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın

yetişdirdiyi ən böyük və görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycan xalqının tərəqqi və inkişaf dövrünün mərhələsi başlamışdı. O, ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması, tariximizin düzgün istiqamətdə öyrənilməsi, ana dilimizin rolunun artırılması, xalqın adət-ənənəsinin qorunması istiqamətində apardığı düzgün siyasəti cəmiyyətdə xalqın milli ruhunun canlanmasına təkan vermişdir.

Hakimiyyətdə olduğu müddətdə Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi diqqət yetirib. Bəllidir ki, ana dili hər bir xalqın varlığını təsdiq edən başlıca amillərdən biridir. O, hər bir xalqın milli sərvəti, həmin xalqın varlığının sübutu olaraq qalır. Dil həmçinin çətin tarixi-siyasi dövrlərdə millətin varlığını davam etdirməsi üçün əsas vasitələrdən biridir. Ona görə də, qəti şəkildə deyə bilərik ki, dilini itirən xalq məhvə məhkumdur. Azərbaycan dili də Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Ona görə də, xalqımız, millətimiz tarix durduqca bu sərvətin qayğısına qalmalı və dilimizi gələcək nəsillərə ötürməyə borcludur. Fəxr edirik ki, Azərbaycan dilinin bugünkü inkişaf səviyyəsi xalqımızın dünyanın ən qədim xalqlarından biri olduğunu təsdiqləmişdir.

Azərbaycan dili tarix boyu ciddi sınaqlarla üzləşmişdir. Çar Rusiyasının ruslaşdırma siyasəti yetməmiş kimi Sovet imperiyasının tərkibində olduğu illərdə də dilimizə qarşı hücumların dalğası başladı. Əhəmiyyətli odur ki, 1978-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan SSR-in növbəti Konstitusiyasında ilk dəfə olaraq, rus dili ilə yanaşı, Azərbaycan dili rəsmi dil statusu əldə etməsi oldu. 1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan Ulu öndər Heydər Əliyev qısa bir zamanda ölkədə iqtisadi, ictimai-siyasi, ideoloji-mənəvi həyatın normallaşmasına, stabilləşməsinə nail oldu. 2001-ci ildə Ümummilli liderimizin imzaladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman xüsusi tarixi əhəmiyyət daşıyan böyük siyasi hadisə idi. Daha bir əhəmiyyətli addım 30 sentyabr 2002-ci ildə atıldı. Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanunu təsdiq etməklə ölkə Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır. 2001-ci il avqustun 9-da imzaladığı Sərəncama əsasən həmin gün – yəni avqustun 1-i Respublikamızda Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü kimi qeyd edilməkdədir.

Heydər Əliyev öz çıxışlarında Azərbaycan dilinə nə qədər önəm verdiyini dəfələrlə vurğulamışdır. Onun Azərbaycan dilinə verdiyi dəyər Ulu öndərin nitqlərində öz əksini tapmışdır. Onun vurğuladığı “Ana dilimiz müstəqil Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının ən böyük milli sərvətidir” fikri onun illər boyu rəhbərlik etdiyi dövlətə olan sevgisinin təcəssümü idi. Çünki o, bilirdi ki, istənilən millətin əvəzsiz sərvəti onun dilidir. Əgər bir milləti məhv etmək istəyirsənsə, onun dilini əlindən almaq yetər. “Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir” deyən rəhbər bu fikirlə öz fikrini tamamlayaraq dilimizə nə qədər önəm verdiyini bir daha vurğulamışdır.

“Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini, dövlət dilini bilməlidir” Bu deyilən cümlədə Heydər Əliyevin keçdiyi həyat rolunun ifadəsidir. Sovet dövründə Azərbaycan dilinin saxlanması və dövlət səviyyəsində nüfuza malik olması üçün əlindən gələni edən Ulu öndər ana dilinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bilirdi. Bu baxımdan da bu kəlamı öz çıxışlarında xalqa ötürürdü. “Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir” deyən lider bir millətin varlığının başlıca amillərindən birinin və ən əhəmiyyətlinin onun dili olmasını qeyd edir. əgər hansısa bir millət öz ana dilində danışmırsa o, bir millət kimi öz əhəmiyyətinin yarısını itirmiş olur və o, gələcəyə heç bir milli ruh ötürə bilməz.

Xalqımızın keçdiyi keşməkeşli tarixi yolu vurğulayan Ulu öndər “Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər söz ehtiyatlarına malikdir. Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik” deyirdi. Həqiqətən də xalqımız çox çətin tarixi yol qət etmişdi və yolda mətin addımlarla addımlayıb öz dilini qorumuş və onu yad ünsürlərə qurban verməmişdir. “Xalqımız əsrlər boyu böyük sınaqlardan, çətinliklərdən keçmiş, ancaq öz mənliliyini, milliliyini, öz dilini itirməmişdir” deməklə Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının nə qədər məğrur və qürurlu xalq olduğunu və öz mənliliyini itirməyərək öz milli ruhuna, dilinə, adət və ənənələrinə sahib çıxmasını fəxrlə hamıya çatdırır. O, “İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərvəti hər

bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur” deməklə gəncləri bu yolda ruhlandırır və dilimizi, milli şüurumuzu qorumağı tapşırır. “Gənclərimiz tariximizi, dilimizi, mədəniyyətimizi və dini dəyərlərimizi yaxşı bilməlidirlər” tövsiyyəsi ilə Ulu öndər bildirir ki, bizim gələcəyimiz gənclərlə bağlıdır və onlar tariximizi yaxşı bilməklə onunla fəxr edəcək və sevgi ilə onu qoruyacaqlar. “Biz əcdadlarımıza daim minnətdar olmalıyıq, ona görə ki torpaqlarımız, ərazimiz cürbəcür şahlıqların, sultanlıqların, xəlifələrin, dövlətlərin əlinə keçdiyi vaxtlarda da dilimiz ölməyib, yaşayıb. Onu xalq yaşadıbdır” fikri ilə Ulu öndər xalqımızın dilimizi yaşatmasında əvəzsiz rolunu bir daha vurğulayır.

Heydər Əliyev dilin varlığının siyasi strateji əhəmiyyətinin olmasını bilməsi ilə yanaşı bu dili mükəmməl şəkildə bilirdi. Həqiqətən də Azərbaycan dili dünyanın ən zəngin, tələffüzü ahəngdar və axıcı dillərindən biridir. Dilimizin fəlsəfi dərinliyi doğru-düzgün şəkildə ifadə etmək imkanları vardır və Heydər Əliyev bu incəliyi bilirdi. Bütün bunlar dilə olan sevgi və hörmətdən doğurdu. “Hər bir dili yaşıdan və inkişaf etdirən onun xalqıdır. Dilimiz zəngindir, çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür. Şəxsən mən bu dili sevirəm”- deyirdi Ulu öndər. “Mən fəxr edirəm ki, türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizdə ifadə edə bilərik” deyərək Heydər Əliyev dilimizin zənginliyini bir daha vurğulayır. Dilimizin imkanlarının çox geniş olmasını hamıya çatdırır.

Dilimizi saxlamaqda xalqımızın, onu sevən rəhbərlərin çox böyük rolu olmuşdur. Bu işdə ədəbiyyat nümayəndələrinin də rolu az deyildir. “Məhəmməd Füzulinin ən böyük xidmətlərindən biri də dövrünün və ondan sonrakı dövrün mürəkkəb proseslərinə baxmayaraq türk dilini, ana dilini yaşatmasından, onu yüksəklərə qaldırmasından ibarətdir” fikri ilə Heydər Əliyev şair və yazıçıların dilimizin inkişafında olan rolunu qeyd edir. Çünki onlar dilimizi mətn olaraq saxlayır və növbəti nəsle ötürülməsinə zəmin yaradır. Yazılı mətn olarsa, dilimiz təhrif olunmur, yaddaşlara həkk olunur.

Heydər Əliyev dilimizin heç vaxt ölməyəcəyinə və daim yaşayacağına əmin idi. “Azərbaycan dili bizi keçmişdə də, indi də, gələcəkdə də birləşdirəcəkdir” deməklə Azərbaycan xalqının öz milli sərvəti olan dilini daim yaşadacağını və onu gələcəyə aparacağını inamla deyirdi. Çünki bu cür qürurlu həyat yolu keçən millət daim var olacaq və öz milli şüuru ilə öz adət ənənələrini, tarixini, milli mənliliyini və bütün bunları xalqa, dünyaya çatdıran amil olan ana dili- Azərbaycan dili vasitəsi ilə çatdıracaqdır. “Mən öz xalqımın, dövlətimin və ana dilimizin daim keşiyindəyəm” deyən milli öndər Heydər Əliyev bu yolda daim öndə olmuşdur və gələcəkdə də onun yolunu qürurla davam etdirən gənclər olacaqdır. “Biz indi müstəqil dövlət kimi, azad xalq kimi öz dilimizlə – Azərbaycan dili ilə fəxr edirik” şüarı Heydər Əliyevin həyatının məqsədi idi. Bu ideya daim bizim xalqın aparıcı məqsədi olacaq və dövlətimiz öz dilinə sahib çıxacaqdır.

MİLLİ DİLİMİZİN XİLASKARI HEYDƏR ƏLİYEV

Mətanət Mehdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

Heydar Aliyev's decree on improving the use of the state language aims to increase state care for the application and development of the Azerbaijani language, to diversify the scope of application of the language. According to the decree of the national leader, the establishment of the State Language Commission under the President of the Republic of Azerbaijan, the draft law “On the state language in the Republic of Azerbaijan” was prepared. According to this decree of Heydar Aliyev, reprinting of scientific and artistic works, as well as dictionaries and textbooks in the Latin alphabet, conducting clerical work in local executive authorities in the Latin alphabet, in short, strengthening the application of the Azerbaijani alphabet in all areas comes to the fore. This decree comes into force on June 18, 2001.

Decree of the National Leader on approval of the composition of the State Language Commission of the Republic of Azerbaijan (July 04, 2001), Decree on the establishment of the Day of the Azerbaijani Alphabet and the Azerbaijani Language (August 09, 2001), Decree on the State Language of the Republic of Azerbaijan consisting of 3 chapters (September 30, 2002) were important decrees for the development of our language.

The work done by Heydar Aliyev for the rise of our language, the decrees issued by him should be evaluated as significant events in the history of our language. It should be noted that the decree of our great leader on improving the use of our language is indeed an official document that reflects the historical foundations of the Azerbaijani language in

a broad and clear way. In the center of this care, love and attention of our great leader, his eloquence, mastery in this field, his worthy place in both the all-Turkic and world oratory have a direct impact.

Key words: national leader, İlham Aliyev, Azerbaijan language, decree, speech culture

Резюме

Указ Гейдара Алиева об улучшении применения государственного языка направлен на усиление заботы государства о применении и развитии азербайджанского языка, а также на ответвление сферы применения языка. Согласно указу великого лидера, при Президенте Азербайджанской Республики была создана Комиссия по государственному языку, а также была осуществлена подготовка законопроекта «О государственном языке в Азербайджанской Республике». Согласно этому указу Гейдара Алиева, на первый план вышло переиздание научных и художественных произведений, а также словарей и учебников на латинице, ведение делопроизводства в местных исполнительных органах на латинице, одним словом, усиление применения азербайджанского алфавита с латиницей во всех областях. Настоящий Указ вступает в силу с 18 июня 2001 года. Указ великого лидера об утверждении состава Комиссии по государственному языку Азербайджанской Республики (4 июля 2001 года), указ об учреждении азербайджанского алфавита и Дня азербайджанского языка (9 августа 2001 года), указ о Государственном языке Азербайджанской Республики, состоящей из 3 глав (2002 г., 30 сентября), были важными постановлениями для развития нашего языка. Прделанную Гейдаром Алиевым работу по развитию нашего языка и изданные им указы следует считать значительными событиями в истории нашего языка. Стоит отметить, что действительно указ нашего великого лидера об усовершенствовании применения нашего языка является официальным документом, широко и ясно отражающим исторические основы азербайджанского языка. Эта забота, любовь и внимание к языку нашего великого лидера напрямую влияют на его красноречие, его мастерство в этой области и его достойное место в ораторском искусстве как во всей Турции, так и в мире.

Ключевые слова: Общациональный лидер, Ильхам Алиев, азербайджанский язык, указ, культура речи

Dilimizin dövlət dili statusuna yüksəlməsi yolunda ulu öndərimizin apardığı mücadilə zamanlara söykənir. 1969-2003-cü illəri Azərbaycan dilinin həm rəsmi sənədlərdə, həm də gündəlik həyatımızda ümumişlək dilə çevrilməsi, habelə beynəlxalq sferada özünəməxsus yer alması baxımından ən məhsuldar zaman kimi dəyərləndirə bilərik. Bu, məhz ulu öndərin sayəsində, uzaqgörən dil siyasəti nəticəsində öz həllini tapmışdır. Bu möhtəşəm iş 1970-ci il BDU-nun 50 illik yubileyində Heydər Əliyevin Azərbaycan dilində çıxışı ilə başlamışdır. Daha sonra Heydər Əliyevin dilimizə qayğısı özünü ali məktəblər üçün Azərbaycan dili dərsliklərinin nəşri, dilimizin tədrisinə ayrılan saatların artırılması kimi məsələlərlə davam etdirilmişdi. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev milli dilimizin inkişafında tarixə öz əbədi imzasını qoymuş dahi şəxsiyyətdir. Onun fəal və ardıcıl dil siyasəti ölkəmizdə milli azadlıq ruhunu yüksəltdi və bu yolda xalqımızın əzmini artırmışdır. “Heydər Əliyevin natiqlik məharəti Azərbaycan xalqının milli sərvətidir; onun bu sahədəki istedadı hərtərəfli araşdırılmalı, öyrənilməli, Azərbaycan, ümumtürk və dünya natiqlik sənəti tarixində layiqli yer tutmalıdır” [Hacıyeva, 2011, 100].

Məlumdur ki, nə ilk konstitusiyada, nə də 1937-ci ilin aprelində qəbul olunmuş konstitusiyada dövlət dili barəsində maddə olmayıb. 1956-cı il konstitusiyasında isə “Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir” maddəsi yazılmışdı. 1978-ci il konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi qəbul edilmişdir. Bu barədə professor Buludxan Xəlilovun fikirləri də maraqlıdır. Azərbaycan tarixinin yaxın keçmişində Azərbaycan dili təqib və təzyiqlərə məruz qalmış, əslində nüfuzunu, rəsmi dövlət dili kimi statusunu itirmişdi. Azərbaycan dilinə qarşı qısqanc, qərəzli və ədalətsiz münasibət 1956-cı ildə Azərbaycan Konstitusiyasında “Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir” maddəsi olanda da davam etmişdir. O vaxtın özündə də iclasların, qəzetlərin, rəsmi dövlət adamlarının dili Azərbaycan dili olmayıb və kargüzarlıq işləri doğma ana dilimizdə aparılmayıbdır. Azərbaycan dilinin inkişafı, dövlət dili kimi onun inkişafına qayğı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölkə rəhbərinin təşəbbüsü ilə 1995-ci il konstitusiyamızda dövlət dili haqqında maddənin öz əksini tapması dilimizin qanuni haqqını yenidən geri qaytardı. Məlum olduğu kimi, 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunan Konstitusiyada (Maddə 2.) Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili kimi təsbit olundu. Prezidentin dil haqqında imzaladığı fərman və qanunlar dil siyasətinə, dil quruculuğunun gedişatına öz müsbət təsirini göstərdi.

“Heydər Əliyev Azərbaycan dilini məişət səviyyəsindən daha geniş arenaya çıxardı. Azərbaycanda və onun hüduqlarından kənarda rəsmi görüşlərdə, BMT, Avropa Şurası kimi mötəbər məclislərdə Azərbaycan dili onun nitqində öz əzəməti ilə seçilir” [Hacıyeva, 2011, 106].

Respublika prezidenti kimi Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin tətbiqi və qorunması haqqında beş fərman vermişdir [Babayev, A.M., 2011, s.22].

Heydər Əliyev sənət adamları, xüsusən də yazıçı və şairlərə xüsusi diqqət göstərirdi. Qeyd edirdi ki, “mən fəxr edirəm ki, türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər zəngindir, bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizdə ifadə edə bilirik. Burada mən Azərbaycan yazıçılarının, dilçilərinin, ədəbiyyatşünaslarının xidmətlərini xüsusi qeyd edirəm. Çünki hər bir respublikada proseslər cürbəcür gedibdir”. Prof.Həsən Mirzəyev, görkəmli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz və bu kimi digər yazarlara qayğı göstərməsi, neçə-neçə ustad sənətkarlarımıza ən böyük mükafatları, fəxri adlarını təqdim etməsi onun Azərbaycan dilinə və ədəbiyyatına göstərdiyi böyük qayğının göstəricisidir. Prof.Həsən Mirzəyev ulu öndər haqqında belə fikir söyləyir: “H.Əliyev yalnız Azərbaycanın deyil, bütün dünyanın, planetin siyasətçisidir. Yaxşı olardı ki, onun üzündən, gözündən gələn günəş şüaları bütün planeti, dünyanı işıqlandırsın... H.Əliyev təkcə Azərbaycana deyil, bütün dünyaya işıq saçıb. Bütün dünya ondan faydalanıbdır” [Mirzəyev, 2006, 23].

Bu gün prezidentimiz İlham Əliyev də ulu öndərimizin dil siyasətini davam etdirir. Prezidentimizin göstərişi ilə latın qrafikasında kütləvi nəşrlərin meydana çıxması bunun parlaq nümunəsidir. İlham Əliyevin sərəncamına əsasən 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı kitabxanası” adlı yeni nəşrlər, eləcə də müasir Azərbaycan dilinin hər bir şöbəsinə aid ayrıca nəşrlərin işıq üzü görməsi çox sevin-dirici haldır. Habelə “Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında” 2018-ci il 17 iyul tarixli sərəncamı çox əlverişli və əhəmiyyətli işlər sırasında. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 26 noyabr tarixli qərarı ana dilinə dövlət qayğısının artırılması, dilçilik sahəsində tətbiqi araşdırmaların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Azərbaycan dilinin hal-hazırda dünyanın bir çox universitetlərində tədris olunması da qürur-verici hadisədir. ABŞ-in altı (Şikaqo, Los-Anceles, Vaşinqton, Nyu-York, San-Fransisko, Harvard) universitetinin proqramında Azərbaycan dili öyrənilməsi böyük bir uğurun göstəricisidir.

Onu da diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, bu gün dilimizin inkişafında dilçilərin əməyi və səyi yüksək qiymətləndirilməlidir. Dünyada gedən qloballaşma prosesləri müstəvisində Azərbaycan dili-nin nüfuzunu təmin etmək üçün dilimizin bütün incəliklərini öyrənmək, eləcə də öyrətmək, təbliğ və tədqiq etmək ilk növbədə biz dilçilərin üzərinə düşür. Bu, bizim hər birimizin ən ümdə vəzifəsidir.

Ədəbiyyat

1. Babayev, A.M. (2011). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti Bakı, 620 səh.
2. Hacıyeva, İ.H. (2011). Nitq mədəniyyəti (Dərs vəsaiti), Bakı, 245 səh.
3. Mirzəyev, H.İ. (2006). Deputatlıq fəaliyyəti, Bakı, 566 səh.

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ SÖZLƏRİNİN POTENSİALI

Mehriban Məmmədova

Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasının
baş müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The speech of the Great Leader Heydar Aliyev is phenomenal due to its unusualness, exclusivity, extraordinary and unparalleled quality. A speech that reflects all the parameters of logic, consistency, comprehensibility, and effectiveness is considered an ideal speech. In the speech of Heydar Aliyev, all these signs are used to their last limits. Therefore, Heydar Aliyev's speech is understandable for everyone who listens to it. The main goal is to examine this speech by specialists, to study its miraculous influence, and to determine the methods to be adopted by schoolchildren and students in the educational process. Because the beauty of speech embodies the clarity of thought. In this respect, the speech of a genius differs from ordinary speech in terms of choice of words, accuracy of sentences, breadth of

understanding and comprehensiveness. The speech of the great leader Heydar Aliyev is of great importance as a precious relic preserved in the history of the development of our national culture. All new words used in Heydar Aliyev's speech should be reflected in relevant dictionaries. So, when those words are said and used, they are said for everyone, they are of mass importance. These words are general in terms of understanding and acquisition, precisely because they are not individual in nature. It is especially important to include those words in explanatory dictionaries. The inexhaustibility of the possibilities of meaning and word creation of our language is proven once again with new words. This inexhaustible treasure once again strengthens and enriches its potential many times over, as the new words characteristic of the speech of the genius Heydar Aliyev gain universal character and have a mass significance.

Key words: *speech, potential, state language, emotional intonation, communication*

Резюме

Речь Общенационального лидера Гейдара Алиева феноменальна своей необычностью, исключительностью, неординарностью и беспримерностью. Речь, отражающая все параметры логичности, последовательности, понятности, результативности, считается идеальной речью. В речи Гейдара Алиева все эти признаки используются до последнего предела. Поэтому речь Гейдара Алиева понятна каждому, кто ее слушает. Основная цель – изучить эту речь специалистами, изучить ее чудодейственное влияние и определить методы, которые должны быть приняты школьниками и студентами в образовательном процессе. Потому что красота речи воплощает ясность мысли. В этом отношении речь гения отличается от обычной речи подбором слов, точностью предложений, широтой понимания и полнотой. Выступление великого лидера Гейдара Алиева имеет огромное значение как драгоценная реликвия, сохранившаяся в истории развития нашей национальной культуры. Все новые слова, использованные в речи Гейдара Алиева, должны быть отражены в соответствующих словарях. Так что, когда эти слова говорят и используют, они говорятся для всех, они имеют массовое значение. Эти слова являются общими с точки зрения понимания и усвоения именно потому, что они не индивидуальны по своей природе. Особенно важно включить эти слова в толковые словари. Неисчерпаемость возможностей смысло- и словотворчества нашего языка еще раз доказывается новыми словами. Это неисчерпаемое сокровище еще раз укрепляет и многократно обогащает свой потенциал, так как новые слова, характерные для речи гениального Гейдара Алиева, приобретают общечеловеческий характер и имеют массовое значение.

Ключевые слова: *речь, потенциал, государственный язык, эмоциональная интонация, общение*

Ulu Öndər Heydər Əliyevin ana dilinə qayğısı bütün azərbaycanlılar, bütün Azərbaycan vətəndaşları və Azərbaycan dili istifadəçiləri üçün daimi tarixi bir nümunədir. Heydər Əliyev ana dilinə daim yüksək qiymət verirdi və onun nüfuzunu uca tutmağı tövsiyə edirdi. Hələ rus dilinin ölkədə hegemon bir qüvvəyə çevrildiyi XX əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyevin cəsarətli təşəbbüsü və iti zəkası, uzaqgörən ictimai fəaliyyəti, yenilməz siyasi iradəsi nəticəsində ana dili rus dilinin hegemonluq məngənəsindən xilas edildi. 1978-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 73-cü maddəsində ana dilinin Dövlət dili kimi təsbit olunması Azərbaycan ictimai düşüncəsinin qələbəsi, milli ideologiyamızın təməli idi. Azərbaycan dilinin üzərində rus dilinin hegemonluğu ana dilinin işlənmə imkanlarını azaldırdı, istifadə məkanını daraldırdı. Azərbaycanlı intellektlərinin əldə etdiyi nailiyyətlər barədəki informasiyalar Azərbaycan mühitindən kənara rus dilində çıxarıldı. Bu da ana dilinin beynəlxalq səviyyədəki ifadə imkanlarının formalaşması qarşısında ciddi bir maneə yaranmasına səbəb olurdu. Odur ki, ana dilinin Dövlət dili adlandırılması sadəcə görüntü olmayıb onun ölkə daxilində işgüzar və akademik kommunikasiya vəzifəsini yerinə yetirməsinə yol açdığı kimi öz məkanından kənarda da informasiya aktivliyinə malik olmasına münbit şərait yaradırdı.

Heydər Əliyev ana dilinin əzəməti barəsində hələ sovet dövründə qürurla bəhs edirdi. Xüsusilə, 1978-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 73-cü bəndində Azərbaycan dilinin Dövlət dili kimi təsbit olunmasını nəzərdə tutaraq göstərirdi ki, “Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir... Azərbaycan dili görünməmiş zirvələrə qalxmış, müasir poeziyanın və nəsrin, elm və texnikanın, kargüzarlığın və fəal ictimai-siyasi həyatın hərtərəfli inkişaf etmiş dilinə çevrilmişdir... Yazıçı dilin, nitq mədəniyyətinin ədəbi normasının qanunvericisi olmalıdır.” (Əliyev, 1999).

Heydər Əliyevin nitqi özünün məna əhatəsinə və fikir genişliyinə görə bənzərsizdir. Bədii firkirdən fərqli olaraq bu nitqin daha təsirli olması üçün bədii boyalardan istifadə o qədər də vacib deyil. Ulu öndərin nitqi hökm anlayışlı bir nitqdır. “Heydər Əliyev nitqinin emotiv intonasıyası çox zəngindir. Heydər Əliyev danışarkən bütün varlığı, düşüncəsi, emosıyası və daxili inamı ilə danışır”. (elektron resurs)

Real olduğu qədər canlı olan Heydər Əliyev nitqindəki məna və anlayışlar real həyata bağlıdır. Onun nitqi böyük tərbiyə məktəbidir. Heydər Əliyevin fikirlərinin gücü və dəyəri ondadır ki, həmin

fikirlər xalqın yaddaşında aforizm kimi həkk olunur və yaşayır. “Heydər Əliyevin nitqində fikir diapazonu həddindən artıq genişdir. O, alimlər məclisində elm dili ilə, xalq qarşısında xalqın anlayacağı və mənimsəyəcəyi kütləvi bir dildə danışır” (Yusifov, 1997).

Heydər Əliyev 1995-ci ildə ana dili məsələlərinin müzakirəsi zamanı doğma dilin əzəməti və ecazkarlığı barədə qiymətli fikirlər söyləmişdir. Həmin müzakirələr zamanı Heydər Əliyevin dil haqqındakı aşağıdakı fikirləri xüsusilə maraqlıdır. Burada dilin tarixi, ənənəliyi, müasirliyi və gələcəyi barədə unudulmaz təəssüratlar canlandırılır: “Bizim də öz qədim torpağımız, o taylı-bu taylı 40 milyondan çox millətimiz, məhz özümüzə mənsub adət-ənənələrimiz, tariximiz, ədəbiyyatımız, dünyanın ən zəngin dillərinə meydan oxuya bilən öz heyvətamız, əvəzsiz qədim Azərbaycan dilimiz var. O bizim ana laylamızdır, qılıncımızdır, xilaskarımızdır, ən böyük mənəvi sərvətimizdir... Bizim üçün nə onun özünü, nə də adını heç nə əvəz edə bilməz”. (“Azərbaycan” qəzeti, 7 noyabr, 1995-ci il.)

Heydər Əliyevin çıxışlarında daim ana dili ilə bağlı müdrik kəlamlar işlədilmişdir. Bu kəlamlar həm mənəvi-tərbiyəvi, həm milli vətənpərvərlik, ən başlıcası isə ideoloji əhəmiyyət daşıyır: “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan onun dilidir”; “Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq qarşısında böyük qəbahətdir” (Yusifov, 1997).

Ulu öndərin nitqini adi nitqdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri onun kütləvi xarakter daşımasıdır. Xalq üçün nəzərdə tutulan nitqdə sözlər, cümlələr, ifadələr elə seçilməlidir ki, onlar hamı tərəfindən mənimsənilə bilsin. Heydər Əliyev nitqinin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, bu nitq hansı auditoriya qarşısında söylənilməsindən asılı olmayaraq sadədir, anlaşıqlıdır. Onun nitqi üçün çətin terminlər, ifadələr səciyyəvi deyildir. “Ulu öndərin natiqlik məharəti, auditoriya ilə ünsiyyət qurmaq səriştəsi, düzgün sözləri seçmək bacarığı, dərin məntiqli nitqi onu dinləyənlərə zövq verirdi. O, dərin və konkret nitqi ilə müzakirə olunan məsələni yüksək səviyyədə ümumiləşdirmək və təhlil etmək bacarığına malik idi”. (elektron resurs)

Heydər Əliyevin nitqi anlaşıqlıdır və anlaşıqlı olduğu qədər sadə, təsirli, yaddaqalandır. Nitqin ifadə vasitələrinin beş üslub əhatəsində cəmləşdiyini nəzərə alsaq Ulu Öndərin nitqində bu üslublardan ustalıqla istifadə edərək fikrin dəqiq, emosional, öz hədəfinə düzgün çatdırılmasını görürük. “Ulu öndər natiq kimi zəngin söz ehtiyatına malik idi. O, danışarkən duruxmaz, söz axtarmaq üçün fikirləşməzdi. Nitqində söz və ifadələrin təkrarına mümkün qədər yol verməzdi. Düzgün seçilən və yerində işlədilən ifadəlilik vasitələrini – leksik və frazeoloji sinonimlər, antonimlər, nidalar, müraciətlər, ritorik suallar və s. siyasi liderin nitqini təsirli edir, estetik cəhətdən gözəlləşdirirdi. “Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – Azərbaycan dilini mükəmməl bilməlidir” (elektron resurs).

Heydər Əliyev nitqinin ecazkarlığı, həmçinin, bu nitqin bağlı olduğu tarixi köklərlə əlaqədardır. Heydər Əliyevin nitqindəki tarixi-ənənəvilik əlaməti ifadə tərzinin emosional olmasına xüsusi təsir göstərir. Heydər Əliyevin nitqi ümumxalq dilində cilalanıb emosional ifadə vasitəsinə çevrilmiş vahidlərlə zəngindir ki, bu da natiqin nitqinin xalqilik keyfiyyətindən xəbər verir. Dilin inkişafında Heydər Əliyev kimi böyük dövlət xadimlərinin, dahi şəxsiyyətlərin özünəməxsus yeri vardır. Milli dövlətşiliyimizin yaranması ilə dilimizin, maddi və mənəvi mədəniyyətimizin, iqtisadi yüksəlişimizin inkişafına yeni yollar açılmış, xalqın fəal həyat mövqeyi formalaşmışdır. Heydər Əliyev nitqinin hərtərəfli tədqiq olunması günümüz üçün vacib məsələlər sırasındadır.

Heydər Əliyevin nitqi, ana dili haqqındakı fikirləri bütövlükdə dilçilik elminin müasir və aparıcı istiqamətlərini müəyyən edir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan” qəzeti, 7 noyabr, 1995-ci il.
2. Əliyev, H., (1999). Sovet ədəbiyyatının yüksək borcu və amalı. Bakı.
3. Yusifov, M. (1997). Dahi şəxsiyyətin nitq fenomenliyi. Bakı.
4. <https://science.gov.az.open>
5. <https://www.medeniyyet.az/page/news/>
6. <https://sia.az/az/news/politics/.html>

AZƏRBAYCAN DİLİ ULU BABALARIMIZDAN BİZƏ MİRAS QALAN MİLLİ SƏRVƏTİMİZDİR

Rahilə Məmmədova

Mingəçevir Dövlət Universitetinin
baş müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The article talks about the unparalleled service of Heydar Alirza oğlu Aliyev, the establisher and founder of the independent Azerbaijan State, in the preservation of the Azerbaijani language, and his views on the language policy, which plays an important role in the establishing Azerbaijan Government, and ways to develop it. His views on language policy and ways to develop were reflected in the decree signed by the Great Leader on June 18, 2001 "On the improvement of the state language application". At the same time, our genius poets and writers, Mirza Kazim Bey, Hasan Bat Zardabin, Suleyman Rustam, Khalil Reza, etc. talk about the sweetness of our native language in their poems and works, they tried to protect our language from valueless and fakenes Today, together with our honorable President İlham Aliyev, Azerbaijan will be stronger on the way to the future.

Key words: *genius leader, hundredth anniversary, mother language, language policy, our national and historical values.*

Резюме

В статье рассказывается о беспримерной заслуге основоположника и основателя независимого Азербайджанского государства Гейдара Алирза оглы Алиева в сохранении азербайджанского языка и его взглядах на языковую политику, играющую важную роль в государственном строительстве Азербайджана, и пути его развития. Его взгляды на языковую политику и пути ее развития нашли отражение в указе, подписанном Великим Вождем 18 июня 2001 года «О совершенствовании применения государственного языка». В то же время наши гениальные поэты и писатели Мирза Казим-бей, Хасан бат Зардабин, Сулейман Рустам, Халил Реза и др. В своих стихах и произведениях они говорят о сладости нашего родного языка, старались защитить наш язык от фальшивок и фальшивок. Сегодня вместе с нашим уважаемым Президентом Ильхамом Алиевым Азербайджан будет сильнее на пути к будущему.

Ключевые слова: *гениальный лидер, столетие, родной язык, языковая политика, наши национальные и исторические ценности.*

*Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi kökləri vardır. Şəxsən mən
öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm.*

Heydər Əliyev

Tarixi minilliklərin sınağından, hakim rejimlərin işğalından, yadelli təcavüzlərin təzyiqindən, yabançı dəblərin axınından, müxtəlif dillərin təsirindən qalib çıxan, bu günümüzdə qədər saflığını, təmizliyini, zənginliyini qoruyaraq gələn dilimiz - Azərbaycan dili haqqında düşünərkən gözlərimin önündə Dədə Qorqud, Nəsimi, Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, Molla Pənah Vəqif, Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Fətəli Axundzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəfər Cəbbarlı, Mikayıl Müşfiq, Hüseyn Cavid, Aşıq Ələsgər, Şəhriyar canlanır. Bunlar Azərbaycan söz sənətinin, Azərbaycan təfəkkür dünyasının, Azərbaycan dil xəzinəsinin, Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinin təməl daşları, bünövrəsi, ən dəyərli inciləridirlər. Azərbaycan ədəbiyyatını, Azərbaycan ədəbi dilini yaradanların və onu milli varlıq kimi sonrakı nəsillərə - bizlərə olduğu kimi çatdıranların hər birinə heç şübhəsiz, borcumuz və ehtiramımız sonsuzdur. Çünki məhz onların sayəsində Anamızın - Azərbaycan adlı cənnət vətənimizin doğma dili olan Azərbaycan dili əsrlərin keşməkeşlərindən alınıb açıq, üzü ağ çıxaraq mükəmməl, şirin, axıcı, işlək və zəngin bir dilə çevrilmişdir.

Yuxarıda sadaladıqlarım Azərbaycanın böyük mütəfəkkirləri, ədəbiyyat tariximizin nəhəngləri, şair və yazıçıdirlər. Lakin mən bu sıraya bir ismi də əlavə etmək istəyirəm. Düzdür, o nə şairdir, nə yazıçıdır, nə də dilçidir. Onun şeirləri, romanları, hekayələri yoxdur. Bir sözlə, o əlinə qələm alıb əsər yazmayıb. Lakin o, ən istedadlı yazıçının, şairin belə yarada bilməyəcəyi, qüdrətli bir əsər yaradıb. Bu misilsiz əsərin adı - Azərbaycan, yazarı, banisi və yol göstərəni isə xalqının çox haqlı olaraq ulu öndər adını verdiyi Heydər Əlirza oğlu Əliyevdir.

Ölkəsinin başı üzərində qara buludların dolaşdığı, xalqının ölüm-qalım sualıyla qarşılaşdığı, torpaqlarının düşmən tapdığı altında qaldığı bir zamanda bir Simurq quşu kimi qanadlarını açaraq Vətənin səmasında görünən Heydər Əliyev, ona doğru uzanan milyonlarla Azərbaycanlının

ümitsiz əllərini öz qüdrətli əlləriylə tutdu, onu çağırən, onu səsləyən milyonlarla azərbaycanlının həyəcanlı səsinə öz güclü səsiylə səs verdi. Qarşısındakı bütün sədləri, maneələri öz dərin zəkasıyla, iti ağıyla, ancaq nadir şəxsiyyətlərə xas olan parlaq istedadıyla, ən əsası isə xalqına və Vətəninə bəslədiyi tükənməz sevgisiylə, doğulub böyüdüüyü torpağa sdaqəti və bağlılığıyla aşaraq, müstəqil Azərbaycanı yaratdı (Elmi-metodik jurnal, 2012).

Bu günlərdə onun dünyaya gəlişinin yüzüncü ildönümünü böyük bir məhəbbət və fəxarətlə qeyd edirik. Onu sadəcə doğum və ölüm günündə deyil, hər an, hər saat minnətdarlıqla anırıq. Və təbii ki, dünya durduqca, müstəqil Azərbaycanımız durduqca, qədərbilən xalqımız durduqca onu heç unutmayacaq, onun xatirəsinin işığına toplaşacaq, ona minnətdar olacağıq. Onu bizdən ayıran o məşum gecədən, fiziki yoxluğundan keçən illər ərzində haqqında yüzlərlə şeir yazılıb, ona poemalar həsr edilib, onu tərənnüm edən mahnılar bəstələnib, haqqında filmlər çəkilib, həyatının müxtəlif anlarını əks etdirən lentlər nümayiş olunub, elmi konfranslar, seminarlar keçirilib. Onunla sağlığında tanış olmaq, görüşmək, birlikdə işləmək səadətinə qovuşanlar, xatirəsinə həsr edilən tədbirlərdə xatirələrini bölüşür, onu şəxsən tanımaq nəsiibi olmayanlar isə onun haqqında oxuduqlarını, eşitdiklərini danışirlar.

Əslində düşünürəm ki, onun şəxsiyyətini, kimliyini, böyüklüyünü, Vətəni, xalqı üçün etdiklərini tam olaraq anlada biləcək ən mükəmməl əsər hələ yazılmayıb, ən dəyərlı söz hələ deyilməyib. Onun şəxsiyyətinin ölçüsü, bizə göründüyündən, bizim onun üçün etmək istədiklərimizdən daha böyükdür və heç şübhəsiz ki, illər keçdikcə biz onun nəhəngliyini daha dərindən anlayacağıq. Əminik ki, bu ölkə Heydər Əliyevin onu bizə əmanət etdiyi kimi qalacaqdır - bütöv və sabit, demokratik və sivil, dünya birliyində layıqlı yer tutmuş bir ölkə kimi.

Tarixin dolanbaclarından, sərt sınaqlarından üzüağ çıxan dilimiz bu gün dünyanın ən inkişaf etmiş, zəngin dillərindən biridir (Kərimov, 2009).

Dahi şair və yazıçılarımız əsərlərini doğma ana dilimizdə yazmış, bu dilin şirinliyindən zövq almış, onu ucuz sözdən, saxtalıqdan qorumağa çalışmışlar.

Dili qiymətdən salar
Ucuz söz, hiylə, böhtan.
Elə saxla dilini
Nə dil səndən utansın,
Nə sən dildən utan!

Ana dilimiz qiymətli xəzinədir. Gərək biz də onu gözlərimiztək qoruyub gələcək nəsillərə əmanət edək.

Sağdır dilim,
demək, sağdır şərəfətim, ləyaqətim.
Sağdır demək
Milyard yaşlı məmləkətim!

Azərbaycan dili ulu babalarımızdan bizə miras qalan milli sərvətimizdir. Bu sərvəti dədə-babalarımız göz bəbəyi kimi qorumuş, klassiklərimiz Azərbaycan dilinin mövqələrinin möhkəmlənməsində əllərindən gələni əsirgəməmiş, tarixi şəxsiyyətlərimiz isə dövlət dili kimi rəsmiləşməsinə, inkişafına qayğı göstərmişlər. Azərbaycan dili tarixi-genetik dəyərlərimizi, ruhumuzu, həyatımızın psixoloji-fəlsəfi cizgilərini yaşadan milli varlıqdır. Vaxtilə Azərbaycanın böyük şairi Süleyman Rüstəmin:

“Mən sənə dilinə dəymirəm, cəllad,
Gəl sən də bu ana dilinə dəymə ”.
Yaxud, istiqlal şairimiz Xəlil Rza Ulutürkün:
“Yad məktəbə verilir umudumun qalası,
O qaraqaş, qaragöz Azərbaycan balası”

– deməsi dilimizin sabahını düşünen böyük şairin vətəndaş etirazı idi. Bu gün dünyada 50 milyondan çox azərbaycanlı bu dildə danışır, öz milli mədəniyyəti, tarixi ilə haqlı olaraq qürur hissi keçirir, millətinin sabahı, gələcəyi barədə düşünür, müstəqil Azərbaycanla fəxr edir, qürur duyur. Xalqımız laylalarını, nəğmələrini, nağıllarını, dastanlarını bu dillə qəlbinə hopdurur.

Belə bir ifadə var: “Ana dili, ana südü kimi ləzzətlidir insana”. Ana dilimizdə güldüyümüz, ağladığımız, danışdığımızdan aldığımız dadı, ləzzəti heç bir başqa dildən ala bilmərik. Ana dilini itirmiş, unutmuş bir kimsə, kimliyini də uduzub, əldən vermiş olur.

Ana dilini bilmək tarixdən gələn bir zərurətdir. Bizim min illər boyu həyat sürmüş xalqımız bu gün Azərbaycanın gənclərinə bir irs qoyub getmişdir. Həmin irs “Ana dili” adlanır və həmin irsi qorumaq bizim öz vətəndaşlıq borcumuzu yerinə yetirməməyimiz deməkdir (Kərimov, 2009).

Tarixboyu xalqımız müxtəlif əsarətlərə məruz qalıb fars, ərəb, rus əsarəti və məhz həmin işğallar nəticəsində müəyyən dövrlərdə Azərbaycan xalqı müxtəlif dillərdə danışmışdır.

Ana dili nədir? O dil ki biz gözümüzü həyata açıqdan bizim qulaqlarımızda cingildəyir, o dil ki bizi bütün dünyaya qovuşdurur və bizim kimliyimizi, hansı millətə məxsus olduğumuzu sübut edir.

Maraqlısı bizim hələ uşaq olarkən ana dilinə qulaq asmağımız və mənasının çox hissəsini başa düşməməyimizə baxmayaraq onu yenə də dinləməyimizdir və bu gün bu dili anladığımız halda çoxları ondan imtina edirlər. Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev öz ana dilini bilməyən insanları şikəst insanlar adlandırırdı.

İnsanın öz ana dilinə olan ehtiyacı torpağa, çörəyə, havaya, suya olan ehtiyacı qədər zəruri və müqəddəsdir. Ana dili hər bir millətin, xalqın satılıb alınmayan ən qüdrətli, ən qiymətli sərvətidir. Vətənimiz, dövlətimiz, sərvətimiz talan edilsə də, əlifbamız dəfələrlə dəyişdirilsə də, xalqın dilini, söz yaddaşını ondan almağa heç bir qüvvə qadir olmamışdır. Bu əvəzsiz nemətdən istifadə edən ulu əcdadımız onun vasitəsi ilə ucalmış, ucalaraq xalq olmuş, millətə çevrilmişdir. İnsanı kamil bir varlıq kimi digər canlılardan ayıran və onu dünyanın əşrəfi mərtəbəsinə qaldıran Yaradanın ona bəxş etdiyi dilidir – nitqidir (Kərimov, 2003).

Tarixin ağırılı-acılı sınaqlarından uğurla çıxan ana dilimiz ən dəyərli milli mənəvi sərvətimizdir. Hər bir dili yaşadan, inkişaf etdirən xalqdır. Lakin dilin zənginləşməsi, saflaşması, beynəlxalq nüfuz qazanması, dünya dilləri arasında özünəməxsus yer tutması xalqın dəyərli övladları tərəfindən həyata keçirilir.

Milli varlıq və birliyin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayan dil, eyni zamanda mənəvi və mədəni zənginləşmə, elmi-texniki inkişaf üçün zəruri olan ünsiyyət vasitəsidir. Ana dili hər bir xalqın, hər bir millətin mənəvi sərvəti, mənəviyyatının güzgüsüdür. Bu baxımdan hər millətin inkişafında ən mühüm varlıq və yaşanma amili olan dilin müstəsna rolu vardır.

Mən burada çox həssas bir məqama toxunmaq istəyirəm. Ancaq nadir şəxsiyyətlərə xas olan dərin intuisiyası və uzaqgörənliyi hələ çox illər əvvəl, sovet Azərbaycanının rəhbəri ikən ona düzgün olan yolu göstərmişdi. O, bir peyğəmbər müdrikliyi ilə anlamışdı ki, bir gün gələcək, ölkəsi və xalqı müstəqilliyə qovuşacaqdır, rus işğalından azad bir dünya qurulacaqdır. Və elə həmin dövrlərdə gələcəyə olan böyük inamıyla, sovetlər məkanında mümkünsüz olan bir addımı atdı. 1969-cu ilin iyul ayında respublikanın rəhbəri seçilən Heydər Əliyev, cəmi bir-neçə aydan sonra o vaxtkı Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində Azərbaycan dilində nitq söylədi! Çünki həmin dövrdə belə bir addım, həqiqətən, böyük bir cəsarət istəyirdi və ən başlıcası millilik, soy-kökə bağlılıq anlamına gəlirdi. BDU-nun 75 illiyinə həsr edilən iclasda artıq müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi belə xatırlayırdı: “Xatirimdədir, universitetin 50 illik yubileyində çıxış edərkən, şübhəsiz ki, ana dilimdə, Azərbaycan dilində danışdım. Bu böyük sensasiya kimi qarşılandı. Nə cür olur ki, respublikanın rəhbəri, Azərbaycan dilində çıxış edir və bu dildə heç də pis danışmır. Bəziləri mənə bu hadisə münasibəti ilə təbrik etdilər. Minnətdarlıqlarını bildirdilər. Dilini sevən, milli ruhla yaşayan insanlar doğrudan da bunu böyük bir hadisə kimi qəbul etdilər” (Rəhimov, 2015).

Böyük öndər həmin dövrdə ölkədə keçirilən bütün tədbirlərdə doğma dilində danışmaqdan çəkinmirdi. Uzun illər boyu sıxışdırılan dilimizin sabahına işıq salır, cəsarəti, şəxsi nümunəsi ilə milyonlarla insanın ürəyindən keçənlərin ifadəçisinə çevrilir, haqq sözünü deyir, dilimizin ən ali mərtəbəyə layiq olduğunu bəyan edirdi.

Aqillər deyib ki, xalqın, millətin nəyini əlindən alırsansa al, o, yaşayacaqdır. Dilini əlindən alsan, o, milli varlığını itirər, yox olar. Bu, tarixin ortaya qoyduğu bir həqiqətdir. Dil - millətin mənəviyyat bayrağı, milli mənlilik qururudur. Dil yoxdursa, xalq da yoxdur! Babalarımızdan bizə üç yadigar qalmışdır: dilimiz, qeyrətimiz, vətənimiz. Xalqın dili onun ruhudur, xalqın ruhu isə onun dilidir. Tarix boyunca Azərbaycanın bir çox mütəfəkkir şəxsiyyətləri Azərbaycan dilinə – doğma ana dilimizə sahib çıxmağa onu qoruyub saxlayıb gələcək nəsillərə çatdırmağa çalışmışdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsi müstəqil dövlətçiliyimizin başlıca əlamətlərindən biri sayılır. Azərbaycan dilinin dövrümüzədək gəlib çatmasında və hal-hazırda dövlət dili olaraq işlədilməsində bir çox

şəxsiyyətlərin – XVI əsrdə Azərbaycan dilini dövlət dilinə çevirmiş Şah İsmayıl Xətəinin; dilimizin ilk elmi qrammatikasını yazmış Mirzə Kazım bəyin; ruslaşdırma siyasətinin aparıldığı, Azərbaycan dilinin sıxışdırıldığı, ana dilli məktəblərin, mətbuat orqanlarının açılmasına mane olduğu bir dövrdə ana dilində mətbuatın yaradılmasına səy göstərmiş Həsən bəy Zərdəbinin; “Molla Nəsrəddin” jurnalında bir neçə nəfərin bir azərbaycanlıyı yerə yıxaraq onun ağzına zorla özgə dillər soxmağa çalışdığını göstərən şəkil çap edib altına isə “Ay qardaşlar mən dilsiz yaranmamışam. Öz dilim var. Niyə ağzımda öz dilim ola-ola özgə dilləri soxursunuz ağzıma?” yazısını çap etdirmiş, eynilə ana dilə olan münasibətdən bəhs edən “Anamın kitabı” adlı əsəri yazmış Cəlil Məmmədquluzadənin; 1918-ci il 27 iyun fərmanı ilə Azərbaycan dilini dövlət dili elan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularının; doğma dilini hər şeydən uca tutub “Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər səhf-nəhvi” adlı əsəri yazmış Nəriman Nərimanovun xidmətləri danılmazdır.

Heydər Əliyevin dövlət quruculuğunda əhəmiyyətli bir yerdə duran dil siyasəti və onu inkişaf etdirməyin yolları haqqında söylədiyi fikirlər bizə Azərbaycan dilini xalqın mənəvi varlığı kimi sevməyi, dilin zəngin söz xəzinəsindən bacarıqla istifadə etməyi, dilin qayğısına qalması, onun saflığını qoruması, onunla fəxr etməyi, onu dərinlən bilməyi, mükəmməl mənimsəməyi, ana dilimizin gözəlliyini duyması, bu gözəlliyi hər zaman hər yerdə təbliğ etməyi, bu dildə düzgün danışmaqla hamıya nümunə olması öyrətdi. Göründüyü kimi, Heydər Əliyev, qurub-yaratdığı Azərbaycanda xalqın mədəni, intellektual, milli-mənəvi inkişafının təməllərindən biri kimi milli dil siyasətinə böyük əhəmiyyət verirdi, bu yolda bir əsgər kimi mübarizə aparırdı. Ulu Öndərin 18 iyun 2001-ci il tarixində imzaladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman da həmin mübarizənin davamı idi (Elmi-metodik jurnal, 2012).

“Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir... İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış ən qiymətli bu milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu, bizim müqəddəs vətəndaşlıq borcudur”. Bəli, o xalqına xidmət etmək üçün, ömrünün qalan hissəsini də xalqına bağışladı. O deyirdi ki, mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam. Ən böyük azərbaycanlı olan Heydər Əliyev, bizə müstəqil Azərbaycanı bəxş etdi. Bizə azərbaycanlılıq ideyasını hədiyyə etdi. O, son nəfəsinə qədər nə etdisə, ölkəsi üçün, Vətəni üçün, xalqı üçün etdi.

Bu gün möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevlə birlikdə gələcəyə doğru getdiyimiz yolda Azərbaycan daha güclü olacaqdır. Buna inamımız şəksizdir. Çünki bu gələcəyin müqəddəs təməli ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub və hər bir azərbaycanlının Prezidenti olan, xalqına yaxşı Prezident olması bacaran ölkə Prezidenti İlham Əliyev bu müqəddəs yolu öz nurlu əməlləri ilə işıqlandırır.

Kim qoruya bilməyirsə
Öz yurdunu, yuvasını,
Udmasın yurd havasını.

Ədəbiyyat

1. Rəhimov, A. N. (2015), Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı.
2. Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisi. (2012), Elmi-metodik jurnal, Bakı. №1 (231).
3. Kərimov, Y.Ş. (2003), Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı
4. Kərimov, Y.Ş. (2009), Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı metodikası. Bakı.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ƏVƏZOLUNMAZ XİDMƏTLƏRİ

Lalə Mikayılzadə

AMEA-nın akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The research work is dedicated to the invaluable merits of H. Aliyev in the development of the Azerbaijani language. The research work deeply analyzes the issues of the rich experience of the Great Leader, deep knowledge of our national culture and spirituality, his high intelligence, the ability to develop a consistent national language policy and implement it, despite all the difficulties. In research work. and also considers the issues of H.Aliyev's perfect command of his native language, the subtleties of the spoken language and at the same time the issues of attitude to this language not only as an ordinary means of communication, but also as a national treasure A nation with a rich culture, ancient history and a certain social and cultural position in the modern world. The research work analyzes the issues that, thanks to the political wisdom of the Great Leader, in the second half of the 70s, despite the serious opposition of Moscow, he won the fight for the inclusion of a separate article on the state language in the Constitution of the Republic of Azerbaijan. In the late 60s to the second half of the 70s, the struggle of H. Aliyev for the state language of Azerbaijan, the main factors of the spiritual existence of our people, his great deeds, his native language, the development of the language as a whole are studied in the research work as valuable scientific and theoretical ideas.

The research work analyzes the issues of the comprehensive development of the Azerbaijani language in the second half of the 20th century, its transformation into a common language, the state language, opening the way to the world of diplomacy, being heard in the chairs of the great powers of world and international organizations, as well as the preservation of the Azerbaijani language, which has become life activity of Heydar Aliyev.

Key words: *Heydar Aliyev, public and political figure, culture, Azerbaijan language, spirituality*

Резюме

Исследовательская работа посвящена неоценимым заслугам Г.Алиева в развитии азербайджанского языка. В исследовательской работе глубоко анализируются вопросы богатого опыта великого вождя, глубокого знания нашей национальной культуры и духовности, его высокого интеллекта, способности вырабатывать последовательную национальную языковую политику и реализовывать ее, несмотря на все трудности. В исследовательской работе. а также рассматриваются вопросы совершенного владения Г.Алиевым своего родного языка, тонкости разговорного языка и в то же время вопросы отношения к этому языку не только как к обычному средству общения, но и как к национальному достоянию Нация с богатой культурой, древней историей и определенным социальным и культурным положением в современном мире В исследовательской работе анализируются вопросы которые, благодаря политической мудрости великого вождя, во второй половине 70-х годов, несмотря на серьезное противодействие Москвы, он выиграл борьбу за включение в Конституцию Азербайджанской Республики отдельной статьи о государственном языке. В конце 60-х до второй половины 70-х годов борьба Г.Алиева за государственный язык Азербайджана, основные факторы духовного существования нашего народа, его великие дела, его родной язык, развитие языка в целом в исследовательской работе исследуются как ценные научно-теоретические идеи. В исследовательской работе анализируются вопросы всестороннее развитие азербайджанского языка во второй половине 20-го века, его превращение в общеупотребительный язык, государственный язык, открывающий путь в мир дипломатии, будучи услышанным в креслах великих держав мировых и международных организаций, а также сохранение азербайджанского языка, ставшее жизненной деятельностью Гейдара Алиева.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, общественный и политический деятель, культура, Азербайджанский язык, духовность*

Hər bir xalqın varlığı, milli sərvəti onun dilidir. Hər bir diliin də hərtərəfli inkişafı, zənginləşməsi, yüksək zirvələr fəth edərək beynəlxalq nüfuz qazanması onun böyük övladlarının adı ilə bağlıdır.

Dilin inkişafında, onun zənginləşməsində dövlətçilik ənənələrinin, milli müstəqillik ideyalarının, həmin ənənə və ideyaları öz siyasi fəaliyyətində həyata keçirən qüdrətli dövlət başçıların, xalqının tarixində şərəfli yer tutan böyük ictimai-siyasi xadimlərin müstəsna rolu olur. Belə siyasi xadim və qüdrətli dövlət başçıları içərisində Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı öz yüksək və layiqli yerini tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, onun təkcə sözdə deyil, gündəlik təcrübədə də dövlət dilinə, ümumişlək dilə çevrilməsi, beynəlxalq münasibətlər sisteminə - diplomatiya aləminə yol alması və dünyanın mötəbər kürsülərindən eşidilməsi görkəmli dövlət başçısı Heydər Əliyevin yorulmaq bilməyən fəaliyyəti və yürütdüyü müdrik, uzaqgörən dil siyasəti ilə bağlıdır. Ulu Öndər 60-cı illərin sonundan öz zəngin təcrübəsi, milli mədəniyyətimizə və mənəviy-

yatımıza dərinlən bələd olması, yüksək intellekti sayəsində ardıcıl milli dil siyasəti işləyib hazırlamış və bütün çətinliklərə sinə gərərək onu dönmədən həyata keçirmişdir.

H.Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi ilk illərdən etibarən Azərbaycanın iqtisadi problemləri ilə yanaşı, mənəvi-mədəni həyatını da diqqətdən kənarda qoymamış, bu sahədə də böyük işlər görmüşdür. Onun fitri təşkilatçılıq istedadı, zəngin təcrübəsi, həm Şərq, həm də Qərb dünyasını yaxşı tanıması, mənsub olduğu xalqın mentalitetinə bələd olması imkan verirdi ki, respublikanın mənəvi-mədəni mühitini, inkişaf perspektivlərini müəyyən edə bilsin.

70-ci illərdə respublikanın iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni-ideoloji həyatında böyük bir dirçəliş yaranan Ulu Öndər heç şübhəsiz, dil məsələsinə laqeyd qala bilməzdi. Azərbaycan dilinə münasibət məsələsində H.Əliyevin mövqeyi Moskvanın mövqeyindən kəskin şəkildə fərqlənirdi. H.Əliyev Azərbaycan əhalisinin etnik-genetik tərkibini, respublikanın milli-ictimai marağını nəzərə alıb Moskva ilə ən uğurlu kompromis şəraitində özünəməxsus «dil siyasəti» yürüdükdü ki, həmin siyasətin başlıca məqsədi ana dilini daha da inkişaf etdirmək, müstəqil dövlət dilinə çevirmək, bunun üçün tələb olunan funksional-üslubi imkanlara yiyələndirmək, müəyyən təcrübə qazandırmaq idi.

H.Əliyev dünyaya gəldiyi torpağa, ana dilinə, xalq danışığı dilinin incəliklərinə, özünəməxsus mülayimliyinə, səmimiyyətinə, eyni zamanda sərt məntiqinə məhəbbətlə böyümüş bir azərbaycanlı kimi həmin dilin daşdığı psixoloji gücü, mənəvi enerjini mənimsəmişdi. Rus dilini nə qədər gözəl öyrənib, həmin dildə ölkənin tanınmış ictimai-siyasi xadimlərinin belə qibtə etdikləri bir səviyyədə danışsa, nitqlər söyləsə, məruzələr etsə də, doğma Azərbaycan dilinin cazibəsindən heç zaman qopmamışdı... Respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə müxtəlif müəssisələrdə, xüsusilə kənd təsəvvüatçiləri ilə görüşlərində Azərbaycanın müxtəlif regionlardakı danışığı-dialekt təzahürləri ilə yaxından tanış olduqca H.Əliyev xalq dilinin zənginliyini daha dərinlən hiss edir, onun ilıq nəfəsini, hərarətini duyurdu.

Ulu Öndər Azərbaycan dili barədə yalnız adı ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, zəngin mədəniyyəti, qədim tarixi, müasir dünyada müəyyən ictimai-mədəni mövqeyi olan bir xalqın milli sərvəti kimi düşünürdü.

H.Əliyevin siyasi müdrikliyi 1970-ci illərin ikinci yarısında Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının (Əsas Qanununun) hazırlanması və qəbulu zamanı özünü bir daha göstərdi - bu zaman Moskvanın, eləcə də Moskvaya xidmət edən qüvvələrin müqavimətinə baxmayaraq, respublikanın rəhbəri böyük iradə nümayiş etdirib Konstitusiyaya dövlət dili ilə əlaqədar xüsusi maddə (73-cü maddə) salınmasına nail oldu.

Azərbaycanın rəhbəri H.Əliyev Moskvanın ciddi müqavimətinə baxmayaraq, Azərbaycan SSR Konstitusiyasına dövlət dili barədə ayrıca maddənin daxil edilməsi uğrunda mübarizədə qalib gəldi.

Ulu Öndərin 1995-ci il oktyabrın 31-də Azərbaycan Elmlər Akademiyasında keçirilən Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında Konstitusiya maddəsinin müzakirəsindəki nitqində dediyi kimi, Azərbaycan SSR Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə ayrıca maddənin mövcudluğu «o zaman şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə idi» («Azərbaycan» qəzeti, 2 noyabr 1995-ci il).

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının (Əsas Qanununun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunları haqqında Azərbaycan SSR Konstitusiyası layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri H.Əliyevin məruzəsindəki aşağıdakı sözlər tarixi əhəmiyyətə malik idi: «Azərbaycan SSR-in milli-dövlət və inzibati-ərazi quruluşu» fəslinə dil haqqında xüsusi maddə əlavə etmək məqsəduyğun sayılır. 73-cü maddəni aşağıdakı redaksiyada vermək təklif olunur: «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir». «Azərbaycan SSR dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda, mədəniyyət, maarif idarələrində və başqa idarələrdə Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin edir və onun hərtərəfli inkişafına dövlət qayğısı göstərir»... («Kommunist» qəzeti, 21 aprel 1978-ci il). 73-cü maddənin qəbulundan sonra Ulu Öndər, tam məsuliyyəti ilə dəyər bilirik ki, bütün qüvvəsini həmin maddənin həyata keçirilməsinə sərf etmişdir - bunun üçün özünəməxsus bir təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə respublikanın milli potensialını, imkanlarını hərəkətə gətirmiş, anadilli kadrların müxtəlif sahələrdə, o cümlədən dövlət idarəçiliyi sahəsində mühüm yer tutmalarına hər cür şərait yaratmışdır.

Heydər Əliyev xüsusi əzmkarlıqla qəbul etdirdiyi Konstitusiya maddəsinin həyata keçirilməsi, Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi nüfuzunu yüksəltmək üçün çox mühüm işləri görmüşdür:

1. Azərbaycan SSR Konstitusiyasının (Əsas Qanununun) qəbulundan sonra Azərbaycanda keçirilən qurultay, konfrans, sessiya, müşavirə və s. yığıncaqlarda get-gedə daha ardıcıl şəkildə Azərbaycan dilində danışılmağa başlandı. Əlbəttə, bundan əvvəl də həmin yığıncaqlar tamamilə rus dilində aparılırdı, lakin hər halda rusca danışanların sayı azərbaycanca danışanlardan çox idi. Eyni zamanda bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, görkəmli siyasi-ictimai xadimlər, dövlət xadimləri, əsas mütəxəssislər rusca, kənddən gəlmiş zəhmətkeşlər, fəhlələr isə, adətən, azərbaycanca danışır, dillər və bu da Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi nüfuzuna xələl gətirirdi. Ardıcıl şəkildə azərbaycanca danışmağa meyil isə çox keçmədən bu dilin ictimai-siyasi üslubunun sürətlə inkişafına, həmin sahədə itirilməkdə olan nüfuzunun tezliklə bərpasına gətirib çıxardı. Respublikanın yüksək səviyyəli məclislərindən ana dilinin eşidilməsi Moskvanın xoşuna gəlməyə də, görünür, təsirli əks tədbir görmək mümkün deyildi, çünki Azərbaycan SSR Konstitusiyasında (Əsas Qanununda) dövlət dilinin məhz Azərbaycan dili olması artıq təsbit edilmişdi. H.Əliyevin uzaqgörən siyasəti, əsaslandırılmış hərəkətlərinə qarşı çıxmaq, görülən işlərə hətta Moskva səviyyəsindən mane olmaq daha mümkün deyildi. Azərbaycan dili isə yüksək tribunallardan səslənə-səslənə buna layiq leksik, qrammatik və stilistik keyfiyyətlərə yiyələnir, təkmilləşirdi.

2. Yüksək məclislərdə Azərbaycan dilinə böyük səlahiyyət verilməsi istər-istəməz dövlət idarələrində də ana dilinin tədricən yayılmasına, sənədlərin azərbaycanca hazırlanmasına təkan verirdi: respublika rəhbərinin müxtəlif qurultay, konfrans, müşavirə və s. tədbirlərdə ana dilində danışdığını görən nazirlər, komitə, idarə, müəssisə rəhbərləri də, lazımi sürətlə olmasa da, hər halda bu dilin yayılmasına cəhd göstərirdilər.

3. Respublika rəhbərinin müxtəlif yaradıcılıq ittifaqları, xüsusilə Yazıçılar İttifaqı ilə sıx əlaqə saxlaması, Yazıçılar İttifaqının qurultaylarında iştirakı, tez-tez yazıçılarla görüşməsi və onlarla böyük söz ustasının məhz H.Əliyevin respublikaya rəhbərliyi dövründə yüksək fəxri adlara, mükafatlara layiq görülməsi, maarif-mədəniyyətə, elmə xüsusi diqqət verilməsi (elə buradaca qeyd edək ki, görkəmli dilçilər Ə.Dəmirçizadə, S.Cəfərov, M.Hüseynzadə, Ə.Abdullayev, Y.Seyidov və A.Həsənovun yazdıqları ali məktəblər üçün «Müasir Azərbaycan dili» dərsləri respublika rəhbərinin bilavasitə köməyi ilə Azərbaycanın dövlət mükafatına layiq görülmüşdü) maarif, mədəniyyət, elm xadimləri ilə H.Əliyevin şəxsi tanışlığı, onlara bilavasitə qayğısı və s. ana dilinin respublikada siyasi nüfuzunun artmasına olduqca əhəmiyyətli təsir göstərirdi.

4. Respublika rəhbərinin özü də müxtəlif yüksək səviyyəli məclislərdə Azərbaycan dilində danışmaqla, bir tərəfdən, ana dilinə siyasi-ictimai mövqe qazandırırırsa, digər tərəfdən zəngin, səlis və məntiqli nitqi ilə Azərbaycanca danışmağın gözəl nümunəsini verirdi....

1969-2003-cü illər tariximizə Heydər Əliyev epoxası kimi daxil olmuşdur. Bu illərdə Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı yalnız rəsmi sənədlərdə deyil, sözün həqiqi mənasında, gündəlik həyatda, təcrübədə ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, dünya diplomatiyasına yol tapması, beynəlxalq aləmin çox mötəbər kürsülərindən eşidilməsi Ulu Öndərimizin ana dilimizin inkişafına, siyasi və mədəni həyatda layiqli yer tutmasına göstərdiyi qayğı və diqqətin, son dərəcə düşünülmüş və uzaqgörən dil siyasətinin nəticəsində mümkün olmuşdur.

Heydər Əliyevin Azərbaycana uzunmüddətli rəhbərliyinin ən sanballı göstəricisi məhz azərbaycançılıq məfkurəsinin və milli ruhun hədsiz yüksəlişi, milli özünüdərk, xalqın qan yaddaşının özünə qaytarılması kimi fundamental prinsiplər əsasında milli dövlətçilik hisslərinin güclənməsinə və real siyasi amilə çevrilməsinə nail olunmasıdır.

Heydər Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında ana dilinin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir: "Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur".

Ulu Öndər gənclərimizə məhz ana dili əsasında dünyanı dərk etməyi məsləhət görürdü. Azərbaycan gənclərinə xarici dilləri - ingilis, alman, fransız, çin və s. dilləri öyrənməklə yanaşı, ilk növbədə, öz ana dilini daha mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi.

XX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, ümumişlək dilə, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, dünyanın böyük dövlətlərinin və beynəlxalq təşkilatla-

rın kürsülərində səslənməsi bilavasitə Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycan dilinin keşiyində durmaq Heydər Əliyevin həyat fəaliyyətinə çevrilmişdi.

Ulu Öndərin nitqinin mükəmməlliyi, zənginliyi özünü həm də işlətdiyi müdrik kəlamlarda - aforizmlərdə göstərir. Professorlar Ş.Əsgərov və S.Xəlilovun hazırlayıb nəşr etdirdikləri «Aforizmlər» kitabçasında (Bakı, 1997) H.Əliyevin həmin müdrik kəlamlarından yalnız bir qismi öz əksini tapsa da, böyük mütəfəkkirin düşüncə-ıdrak imkanları, həyat təcrübəsinin mükəmməliyi barədə tam təsəvvür yaradır.

H.Əliyevin müdrik fikirləri ictimai-siyasi, mənəvi həyatın ən müxtəlif sahələrinə aid olub Azərbaycan ictimai tərəkürünün zənginləşməsində böyük rol oynayır. Bu fikirlərin hər biri atalar sözü gücündədir, böyük təfəkkür və böyük həyat təcrübəsinin məhsuludur: 1. Tarix həmişə hər şeyi öz yerinə qoyur. 2. Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlaya və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olar. 3. Heç kim əbədi qalib ola bilməz. 4. Kim ki, öz biliyindən, bacarığından artıq iddialar edir, o həmişə məğlub olur. 5. Öz ana dilini bilməyən adamlar şikəst adamlardır. 6. Xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın. 7. Tariximiz bizim üçün dərs olmalıdır. 8. Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir. 9. Dil böyük bir aləmdir. 10. Ana dilini bilməmək, ana dilini qiymətləndirməmək, şübhəsiz ki, xalq qarşısında böyük qəbahətdir. 11. Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq xalqın dilini yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur. 12. Milli azadlığa nail olmaq üçün milli oyanış, milli dirçəliş, milli ruhun canlanması lazımdır...

Bu kəlamların hər biri siqlətinə görə böyük bir əsər gücündədir və həmin kəlamları deyən insan xalqının dilinin (ana dilinin!) böyük bilicisi, mənsub olduğu millətin ıdrak xəzinəsinin sərrafıdır... Heydər Əliyevin adını heç bir tərəddüd etmədən təfəkkür tariximizin böyük dühalı ilə bir sırada çəkmək olar və bu sırada da onun yeri tamamilə əvəzəlməzdir...

Azərbaycan dilinin inkişafı, onun tətbiqi sahəsinin genişləndirilməsi, bu dilin saflığı və təmizliyi istiqamətində Heydər Əliyevin yeritdiyi siyasət bu gün onun siyasi kursunun layiqli davamçısı möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin dili ideoloji-fəlsəfi mükəmməlliyi, zənginliyi, emosionallığı ilə bir örnək, onun ictimai-siyasi nətiqlik sahəsindəki təcrübəsi, istedadı bütöv və perspektivli bir məktəbdir!

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (1999). Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı: nitqlər, məruzələr, çıxışlar. Bakı: Ozan, 495 s.
2. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. (2009), Bakı, Şərq-Qərb, 248 s.
3. Heydər Əliyev və mədəniyyət: müraciətlər, çıxışlar, müsahibələr, təbriklər, məlumatlar: (2008). 3 cildə. C.1. : 1969-1982, 1993-1996. Nurlar, 504 s.
4. Xudiyev, N. (2014), Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Seçilmiş əsərləri X cildə. Bakı, Elm və təhsil, 542 s.
5. Nəbiyev, B. (2007). Heydər Əliyev haqqında etüdlər: Çinar-çap, 136 s.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİ HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR

Eldar Piriye

Bakı Slavyan Universitetinin
filologiya elmləri doktoru, professor

Summary

Azerbaijani literary language is one of the ancient and rich Turkic languages. Literary language generally refers to written language. The literary language of Azerbaijan cannot remain at the same level at different stages of socio-historical development. It has characteristics and tasks suitable for every historical situation. From the second half of the 19th century, a new stage of the literary language of Azerbaijan begins. The style really began to work during the Republic. The main factor is the emergence of the national bourgeoisie, and all other causal factors are its result. In

addition to prominent wordsmiths, press workers and intellectuals also take part in determining the literary language norm of the time. At the same time, no intellectual is left out of the debates surrounding the literary language. But not everyone takes the same position. Also, no one is indifferent to the fate of the literary language.

Kew words: Azerbaijani literary language, ancient Turkic language.

Резюме

Азербайджанский язык по своей морфологической структуре является агглютинативным языком, по происхождению входит в огузскую группу языковой семьи тюркских языков. Азербайджанский язык являющийся нашим родным языком служит приблизительно 60-ти миллионом азербайджанцев (статистика может быть неточной). Азербайджанский литературный язык является одним из древнейших богатых тюркских письменных литературных языков! Как известно, каждый литературный язык является говором культурного центра страны. Когда возник литературный язык? Литературный язык берёт своё начало с того момента, как возникли первая трудовая песня, первая пословица, первое стихотворение, первый миф-легенда. Произносился литературный язык, мы имеем ввиду во общем-то письменный язык в общем тюркском культурном контексте. В определении норм литературного языка эпохи наряду с выдающимися мастерами слова участвуют работники прессы и вся интеллигенция. В тоже время, в дискуссиях вокруг литературного языка ни один интеллигент не остаётся в стороне. Но не все они выступают с единой позиции и не остаются безучастными к судьбе литературного языка.

Ключевые слова: Азербайджан литературный язык, древний тюркский язык.

“Kitabi -Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, ədəbiyyatının ən görkəmli, ən parlaq abidəsidir.

“Kitabi Dədə Qorqud” dastanlarının fəvqəladə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o bizim tariximizin 1300 illik dövrünü həm əks etdirir, həm də bir daha təsdiq edir. O, tarixi köklərimizi dünyaya göstərir. Oğuz, türk mənşəyimizi və zəngin tariximizi sübut edir.

Azərbaycan türkcəsi morfoloji quruluşuna görə aqlütinativ dildir, mənşəyinə görə türk dilləri ailəsinin oğuz qrupuna daxildir. Ana dilimiz olan Azərbaycan dili təxminən 60 milyondan çox azərbaycanlıya xidmət göstərir. Azərbaycan ədəbi dili qədim və zəngin türk yazılı ədəbi dillərindən biridir. Bilindiyi kimi, hər bir ədəbi dil ölkənin mədəni mərkəzinin danışığı-əsas dialekti (koyne) üstündə durur.

Ədəbi dil nə zaman yaranıb? İlk əmək nəğməsi, ilk atalar sözü, ilk şeir, ilk mif-əfsanə yaranandan ədəbi dil başlayır... Azərbaycan ədəbi dili ümumi türk mədəni kontekstində, başqa türkcələrlə əlaqə-ünsiyyətdə ədəbi-bədii münasibətdə mükəmməl inkişaf yolu keçmişdir. Ədəbi dilimizin tarixinin ən böyük yazıçı-şairlərimizin, ən böyük bədii söz ustalarımızın dili əsasında öyrənirik.

Ədəbi dil tarixi kateqoriyadır. Müxtəlif ictimai-tarixi inkişaf mərhələsində o, eyni kəmiyyətə, eyni məzmununda qala bilməz və qalmır. Onun hər tarixi şəraitə uyğun əlamətləri və vəzifələri olur.

XIX əsrin ikinci yarısından Azərbaycan ədəbi dilinin yeni mərhələsi başlanır. XX əsrin əvvəli bu yeni mərhələ daha da yeniləşir, təkmilləşir, dolğunlaşır və əsasən, ədəbi dil daha da kütləviləşir. XIX əsrin sonunda ana dili üslub bütövlüyü ilə səciyyələnir, publisist üslub yaranır.

XIX əsrdə “Əkinçi”, “Kəşkül” mətbuat dilinin əsasını qoydu. XX əsrin əvvəllərində isə “Şərqi-rus”, “Həyat”, “İrşad”, “Molla Nəsrəddin”, “Tərəqqi”, “Təkamül”, “İqbal”, “Füyuzat”, “Bəhlul”, “Zənbur”, və s. kimi mətbuat orqanları publisist dili dolğunlaşdırırdı. Mətbuat, bir tərəfdən ədəbi dili cəmləyir, kamil norma yaradır, bu normanı tətbiq edib, sabitləşdirir, oxucu kütləsinə çatdırıb təbliğ edir, digər tərəfdən, ədəbi dili xalq dili materialına yaxınlaşdırır, əcnəbi ünsürlərə qarşı mübarizə aparırdı.

İlk teatr tamaşaları XIX əsrin sonlarında məhz “Əkinçi”nin doğulduğu ərəfədə başlansa da, XX əsrin əvvəllərində qanuniləşir. Teatr binası, tikilir və professional səviyyə qazanır. Səhnə öz dinləyicilərinə əyani surətdə ədəbi nitqi aşılrayır. Tamaşaçı-dinləyicilər sevdikləri obraz və aktyorları öz danışığı, tələffüz ədası ilə zehnlərinə həkk edirdilər. Səhnə, bədii nitq vasitəsi ilə ədəbi dili təlqin edir.

Dövrün ədəbi dil normasının müəyyənlişməsində görkəmli söz ustaları ilə yanaşı, mətbuat işçiləri, ziyalılar da bütünlükdə iştirak edirlər. Eyni zamanda, heç bir ziyalı ədəbi dil, ana dili ətrafında gedən mübahisələrdən kənarda qalmır. Həm də ədəbi ana dilinin taleyinə heç kəs laqeydlik göstərmir.

“Ana dili!” Nə qədər rəfiq, nə qədər ali hissiyati-qəviyyə oyandıran bir kəlmə! Nə qədər əzəmlı bir qüvvə! Ana dili! Bir dil ki, mehriban bir vücut da öz məhəbbətini, şəfqəti-mədəranəsini sənə o dil-də bəyan edibdir. Bir dil ki, sən dəxi beşikdəykən bir lay-lay şəklində öz ahəng və ləfəfatini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin guşələrində nəqş bağlayıbdir. Bir dil ki, həyat və kainat haqqında ilk əvvəl bu dil sayəsində bir fikir hasil edibsən”... (Nərimanov N. , 1906).

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, Ə.Z., (1972). Seyidov, Y.M., Həsənov, A.Q., Müasir Azərbaycan dili, Bakı.
2. Dədə Qorqud 1300, (1999). Bakı Dövlət Universiteti.
3. Hacıyev, T.İ., (2012). Azərbaycan ədəbi dili tarixi, 2 cildə, Bakı.
4. Nərimanov, N. (2006). “Həyat” qəz., № 181

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL SİYASƏTİ

Ceyran Salahova

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Summary

The article discusses the language policy of the National Leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev, especially his attitude to the concept of the Azerbaijani language. It is noted that H. Aliyev had exceptional services in obtaining the status of the state language of the Azerbaijani language. Despite the different views on the naming of our native language during the years of independence, Heydar Aliyev demonstrates a scientific, national and political position in the naming of our native language and rightly states that he supports the establishment of our native language as Azerbaijani in the constitution. Finally, the opinion of the people coincided with the opinion of the mother tongue and the savior of the Azerbaijani people, H. Aliyev, and the constitution gave the Azerbaijani language as the state language.

Key words: *Heydar Aliyev, language policy, Azerbaijani language, state language, language and nation.*

Резюме

В статье говорится о языковой политике Общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева, в частности о его отношении к понятию азербайджанского языка. Отмечается, что при получении азербайджанским языком статуса государственного языка. У Г. Алиева были исключительные заслуги. Несмотря на то, что в годы независимости существовали различные мнения по поводу названия родного языка, Г. Алиев демонстрирует как научную, национальную, так и политическую позицию в наименовании родного языка и по праву выступает за закрепление в Конституции родного языка во имя азербайджанского. Наконец, Г. Алиев, который по мнению народа является спасителем родного языка и Азербайджанского народа. Мнение Г. Алиева совпало, в Конституции Азербайджанский язык указан как государственный.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, языковая политика, азербайджанский язык, государственный язык, язык и нация.*

Məlum olduğu kimi dil hər bir millətin mənəvi siması, onun milli varlığının təmsalıdır. Hər bir xalqın, hər bir millətin var olmasının ən başlıca səbəbi özünəməxsus dilinin olmasıdır. Azərbaycan xalqının da ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir. Biz də fəxrlə deyə bilərik ki, bir xalq kimi zamanın müxtəlif sınaqlarından ləyaqətlə keçərək dilimizi, mənəvi dəyərlərimizi qoruyub bu günümüzdə qədər gətirib çıxara bilmişik. Bu gün Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, dünyanın ən mötəbər tribunalarından eşidilməsi Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan dil siyasəti ilə bağlıdır. Ulu Öndərimizin 30 illik hakimiyyəti dövründə onun bütün məruzə və çıxışlarında başqa sahələrdə olduğu kimi ana dilinə, mədəni irsə münasibət önəmli yer tutmuşdur. Görkəmli dövlət xadimi rəhbərliyi dövründə müxtəlif maneələr və çətinliklərlə qarşılaşsa da, həmin maneə və çətinlikləri dəf edərək ana dilimizin qorunub saxlanılmasına, dövlət dili kimi Azərbaycan SSR Konstitusiyasına (1978) daxil edilməsinə nail olmuşdur. 1978-ci il Konstitusiyası həqiqətən Heydər Əliyevin öz xalqı, öz vətəni qarşısında göstərdiyi böyük xidmət idi. Azərbaycan dilinə dövlət dili statusunun verilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin xalq qarşısında ən böyük tarixi xidmətlərindən biri idi.

Azərbaycan dilinin həm ümumxalq dili, həm də dövlət dili kimi inkişafında Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Ana dilinə böyük məhəbbət, onun incəliklərini dərinlən bilmək, sadə, səmimi cümlələrlə insanlarda möhkəm nikbin əhval-ruhiyyə yaratmaq Heydər Əliyevin nitq və çıxışlarının əsas xüsusiyyətlərindən idi. Bir çox dil bilikləri olsa da, önəmli çıxışlarında, xadimlərlə görüşlərində də, xalq içində olanda da ana dilində danışmağa üstünlük verən Ulu öndər çıxışlarında qeyd edirdi ki, xalqın ədəbiyyatı, tarixi onun milli mənsubiyyətini göstərir, lakin bunların ən başlıcası dildir. Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində şeir, mahnı da olmaz.

Ulu Öndər Heydər Əliyevi dil siyasəti özünəməxsus möhkəm prinsiplər əsasında qurulmuşdur ki, professor Nizami Xudiyev bunları üç yerə ayırır:

“1. Bu siyasət, hər şeydən öncə, demokratik prinsipə əsaslanır. Bu demokratiklik isə, birinci növbədə hər bir məsələnin həllində xalqın, o cümlədən geniş ziyalı kütləsinin rəyinin nəzərə alınması zəminində yaranması ilə əlamətdardır.

2. Heydər Əliyevin dil siyasətinin əsaslandığı prinsiplərdən biri də dəqiqlik, uzaqgörənlikdir.

3. Heydər Əliyevin dil siyasətinin əsaslandığı prinsiplərdən biri də dillə bağlı bütün məsələlərə münasibətdə obyektivlikdir” [Xudiyev, 1997]

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ölkənin bütün sahələrində yaranan xaos ana dilimizin də dövlət müstəvisində mövqeyinin düzgün tənzimlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu barədə verilən qərarlar, aparılan müzakirələr subyektiv yanaşmalarla məhdudlaşdı. Bunun üçün obyektiv, vahid, demokratik prinsiplərin həyata keçirilməsi lazım idi. Xalqın tarixinə, mədəniyyətinə, psixologiyasına yaxından bələd olan, ana dilimizi dərinləndirən və bilən insana ehtiyac duyulurdu. Məhz Heydər Əliyev xalqımızın bu çətin dövrlərində onu dirçəldə bilən şəxs oldu. Bu dövrdə diqqəti cəkən ən aktual problem konstitusiyaya aktında əksini tapacaq dövlət dilinin adı məsələsi idi.

Heydər Əliyev 1992-ci ildə ana dilimizin adı ilə bağlı Milli Məclisin qəbul etdiyi qərarın yalnışlıq və dolaşıqlıq yaradan səbəblərini müəyyənləşdirib aradan qaldırmışdır.

Heydər Əliyevin 1995-ci ilin oktyabrın 31-də AMEA-nın Rəyasət Heyətinin binasında yaradıcılıq ittifaqları və birliklərin həmçinin görkəmli alimlərin iştirakı ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət dilinin adı ilə bağlı məsələ geniş müzakirə olundu. Bu müzakirələr bir daha Heydər Əliyevin yüksək intellektual səviyyəsini təsdiq etdi ki, biz türk mənşəli millətlik və türkdilli xalqların dilinə mənsub dilimiz var, ləyaqətli ana dili olmayan, ana dilindən istifadə edə bilməyən xalq millət ola bilməz.

Geniş müzakirələrdən sonra 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyanın 21-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması öz əksini tapdı. Əsas qanunumuz qəbul edildikdən sonra bu sahədə məqsədyönlü strateji siyasət özünü göstərdi. Dövlət başçısı ana dilimizin tarixi keçmişi ilə yanaşı, mövcud durumunu və problemlərini daim diqqət mərkəzində saxlayaraq bu yöndə bir sıra vacib tədbirlərin həyata keçirilməsinə müvəffəq oldu. Azərbaycan dili milli dövlətçiliyimizin rəmzlərindən biri olaraq təsbit edildi.

Azərbaycan dilinin siyasi hüquqi statusunun möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılan addımlardan biri də Ulu Öndərin 2011-ci il iyunun 18-də imzaladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanı oldu. Fərmanda həm dilimizin tarixi ilə bağlı bir sıra incə məqamlara aydınlıq gətirilir, həm də onun keçdiyi inkişaf yolları və mərhələlərinin yığcam təhlili verilir. Bu fərmanla həmçinin Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılmışdır.

Dilimizin daha da inkişaf etdirilməsi və gənc nəsə sevdirməsi ilə bağlı tədbirlər sırasında Ulu Öndər 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününü təsis etmişdir. Bu fərmana əsasən, hər il avqustun 1-i ölkəmizdə Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilir. Sözsüz ki, bu istiqamətdə aparılan siyasətin ən vacib tərkib hissələrindən biri də “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsidir. 30 sentyabr 2002-ci ildə qəbul edilmiş qanuna əsasən, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır.

Heydər Əliyev özünün dil siyasətində Azərbaycan dili anlayışına xüsusi diqqət göstərirdi və sanki bir dilçi kimi məsələlərə elmi mövqedən yanaşır, elmi təhlillər aparırdı. O, ana dilimizi qorumaqla, ona qayğı göstərməklə, onun müstəqil inkişafı uğrunda mübarizə aparmaqla xalqını bir sıra təhlükələrdən qorumuş, gələcəyini, müstəqilliyini əbədi etmiş oldu.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında misilsiz xidmətlərini sadalamaqla bitməz. O xalqın yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi, milli lider və xalq məhəbbətini qazanmış Öndər kimi qalmışdır. Azərbaycan xalqı Ulu Öndər Heydər Əliyevi daima hörmətlə anacaq.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, T. (2012). Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: Elm.

2. Xudiyev, N. (1997). Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Təhsil.
3. Xudiyev, N. (2013). Heydər Əliyev fenomeni. Bakı: Elm və təhsil.
4. Qəribli, A. (2017). Azərbaycan dili amnlayışının tarixi. Bakı: Elm və təhsil.

AZƏRBAYCAN DİLİ MƏNZƏRƏSİNDƏ “MÜHARİBƏ” KONSEPTİ

Reyhan Salahova

Summary

The article considers the concept of "war" as a concept. In the Azerbaijani language landscape, this concept has changed its sphere of meaning a lot. After the 44-day war, for every Azerbaijani, leaving the sphere of "war" - "conflict, conflict, death" - gained the content of "shahid, gasi, return of lost lands, victory". In the study, the mechanism and reasons for this change were explained, the influence of the concept of "war" on the change of the conceptual sphere of other language units was explained. The paremiological material of the Azerbaijani language shows that in the minds of Azerbaijanis, war is associated with evil that takes the lives of loved ones and dear people, therefore, the people of Azerbaijan do not want war, but at the same time they are ready to defend the Motherland. The article examines the concept of "war" in the Azerbaijani language as a voluminous, polystructural concept and defines its semantic, cultural-semantic and associative-semantic components.

Key words: Azerbaijani language, concept, concept sphere, war, martyr, fortress, enemy.

Резюме

В статье рассматривается понятие «война» как концепт. В азербайджанском языковом ландшафте это понятие сильно изменило свою смысловую сферу. После 44-дневной войны для каждого азербайджанца, выходящего из сферы «войны» - «конфликт, конфликт, смерть» - появилось содержание «шахид, газы, возвращение утраченных земель, победа». В исследовании были разъяснены механизм и причины этого изменения, объяснено влияние концепта «война» на изменение концептосферы других языковых единиц. Паремический материал азербайджанского языка показывает, что в сознании азербайджанцев война ассоциируется со злом, уносящим жизни близких и дорогих людей, поэтому азербайджанский народ не хочет войны, но в то же время готов защищать Родину. В статье рассматривается концепт «война» в азербайджанском языке как объемное, полиструктурное понятие и определяются его смысловые, культурно-смысловые и ассоциативно-семантические компоненты.

Ключевые слова: азербайджанский язык, концепт, концептосфера, война, шехид, победа, враг.

“Konsept” linqvokulturoloji spesifikasiyi ilə seçilən və müəyyən etnik mədəniyyətin daşıyıcılarını səciyyələndirən semantik formasıdır, eyni zamanda, bu formalaşma fərdin və cəmiyyətin idrak (idrak) fəaliyyətinin nəticəsidir və ictimai şüurun verilmiş hadisəyə və ya obyektə münasibətini müəyyən edir. Tərkibində gizli məna daşıyan sözlərdən istifadə edən insan, fərqlənə varmadan, onlarda olan dünyaya baxışını qəbul edir. Əksinə, söz və ifadələrin mənasına birbaşa ifadə formasında daxil olan semantik komponentlər müxtəlif ana dili daşıyıcıları arasında mübahisə predmeti ola bilər və buna görə də dilçiliyi təşkil edən ümumi fikir fonduna daxil edilmir. Dünyanın linqvistik mənzərəsi, mənimsənilmiş biliklərlə tamamlanan, xalqın dünyagörüşünü əks etdirən, linqvistik formalarda sabitləşmiş, bu xalqın mühafizəkar milli mədəniyyəti ilə məhdudlaşan dünyanın qədim və qorunub saxlanılan milli mənzərəsidir [Пименова, 2004]. Bir çox tədqiqatçılar hesab edirlər ki, dünyanın konseptual mənzərəsi dünyanın linqvistik mənzərəsindən qat-qat zəngindir: “Dünyanın mənzərəsi – insanın dünyanı öz təxəyyülündə necə çəkməsi – daha mürəkkəb hadisədir və dünyanın linqvistik mənzərəsindən, yəni insanın konseptual dünyasının dillə “bağlanmış” və linqvistik formalar vasitəsilə qırılan hissəsidir” [Кубрякова, 2003].

Araşdırmamızın mövzusu “müharibə” anlayışdır. Təhlil etdiyimiz anlayış çoxmənalı sözdür. İzahlı lüğətlərdə “müharibə” sözünə müxtəlif təriflər verilir və təkcə mənaların sayı deyil, həm də onların bölünməsi dəyişir. Müxtəlif lüğətlərdə tədqiq etdiyimiz məfhumun müxtəlif şərtləri verilir, bəzi lüğət girişlərində müharibə bir neçə sözlə təsvir edilir, digərlərində ətraflı tərif verilir. Nəticədə, müharibənin iki və ya daha çox tərəf arasında silahlı münaqişə olduğunu anlarıq. Təhlil zamanı “Müharibə” anlayışının adının iki leksik-semantik variantı (LSV) müəyyən edilmişdir. LSV-1-ə görə, müharibə “ölkə daxilində ölkələr və ya tərəflər arasında silahlı münaqişə” kimi müəyyən edilə bilər. Beləliklə, əldə etdiyimiz LSV tərifinə əsasən, müharibə “millətlər arasında və ya bir millətin daxilindəki tərəflər arasında olduğu kimi, silah gücü ilə aparılan münaqişədir” tərifinə əsasən 5

semanı müəyyən etmək olar: münaqişə, güc, silah, millət, partiyalar. Daha sonra lüğət əsasında anlayışın leksik-semantik sahəsinə daxil olan sinonimləri bu təriflə müəyyənləşdiririk: döyüş, qan tökülməsi, savaşı, münaqişə, yarışma, vuruşma, düşmənçilik, çəkişmə, zərbə, mübarizə, döyüş.

“Müharibə” konseptinin anlayış karkası və ya freymi bunlardır: münaqişə tərəfləri, onun yaranma yeri, münaqişənin səbəb və məqsədləri, həlli üsulları, bir də onun, əsas etibarilə destruktiv olan nəticələri. Biz eyni zamanda “müharibə” konsept dairəsi strukturunda “münaqişə” / “konflikt”, “döyüş”, “mübarizə” subkonseptlərinin olmasından danışa bilərik ki, bunlar da öz növbəsində “müharibə” hiperkonseptinin tematik sahəsinə formalaşdırır. Amma hiperkonseptin bu kimi götürülməsi daha çox hərbi diskursun formal hissəsi üçün səciyyəvidir. Mərkəzi “münaqişə” fraqmentinə daxil olan konseptlərin aidliyi aşağıdakı kimidir: “konflikt” konsepti ən ümumi mənə daşıyır və kompromisə gələ bilməyən iki və ya üç tərəfin olmasını nəzərdə tutur. “Konflikt” konseptinin semantik tərkib hissəsi hərəkətin uzunmüddətliliyi və problemin həllinin tez tapılmasının qeyri-mümkünlüyüdür:

Beləliklə, “konflikt” konseptinin əsas strukturyaratma əlamətləri fikir və ya tərəflər arasında müxaliflik, toqquşmanın silahlı olmaması və uzunmüddətliliyidir. “Münaqişə” fraqmentini əmələ gətirən növbəti subkonsept – “konfrontasiya” subkonseptidir. İzahlı lüğətlərdə verilmiş definisiyalar, birinci növbədə, konseptin iştirakçısı qismində cəmiyyəti iki tərəfin olduğunu və onların məlumatın kontekstində mütləq xatırlandığını göstərilir. “Konfrontasiya” subkonseptinin azərbaycandilli mədəniyyətdə xeyli geniş semantikasi var – bu həm iki partiya arasında mübahisə, iki ölkə arasında qarşıdurma və hətta iştirakçılar arasında yarış ola bilər. “Soyuq müharibə” konsepti “konfrontasiya” konseptinə yaxındır. “Silahlı hərəkətlər” fraqmentinə bu subkonseptlər daxildir: “qarşıdurma”, “döyüş”, “əziyyət”, “vuruş”, “toqquşma”. Bizim fikrimizcə, “qarşıdurma” subkonsepti evfemistik məqsədlə işlədilir. O, “müharibə” konseptinin sinonimi olduğundan, KİV məlumatlarında daha çox işlədilir. Bu subkonseptə həm “münaqişə” seması, həm də “silah” seması daxildir. Subkonseptin semantik sahəsinə həmçinin baş verənlərin müddətliliyi komponenti də daxildir: “döyüş”, “vuruş”, “münaqişə”, “müharibə” subkonseptləri arasında semantikada oxşarlıq müşahidə edilir. Onların hamısında ümumi “döyüş/vuruş” mənə çaları var və onlar özünün birbaşa mənasında hərbi diskursun formal hissəsində istifadə edirlər. “Müharibə” konseptosferasının “hərbi əməliyyatların iştirakçıları” fraqmentində “ordu”, “düşmən”, “müttəfiq” subkonseptləri nəzərdən keçirilir. “Ordu” subkonseptinin obrazlı xarakteristikaları bu sözün digər leksik vahidlərlə uzlaşmasının təhlili yolu ilə müəyyənləşdirilir. İsim kimi “*geri çəkmək, çıxarmaq, çağırmaq, cəmləşdirmək, yerləşdirmək*” feillərlə uzlaşır ki, bu da öz növbəsində nə isə idarə olunan birlik obrazının yaranmasına rəvac verir. Bu obraz sözün etimoloji təhlili ilə də təsdiqlənir. Yəni biz etimoloji təhlildən çıxış edərək yalnız birlik, birgəlik semasını deyil, həm də komanda, birləşmiş qrup mənalarını da vurğulaya bilərik. Sonrakı iki subkonsept “düşmən” və “müttəfiq” “özünün - özgənin” əksliyini təşkil edir. İki konseptin obrazlı xarakteristikası daha çox hərbi əməliyyatların dövründən asılıdır. Məsələn, Birinci dünya müharibəsi dövründə “müttəfiq” subkonsepti antialmaniya bloku ölkələrinin, Antanta üzrə müttəfiqlərin obrazı ilə bağlı idi. İkinci dünya müharibəsi dövründə Müttəfiqlər – antihitler koalisiyası ölkələri idi.

“Düşmən” konsepti, öz növbəsində, həm konkret milli mənsubiyyətə (iki dövlət arasında müharibə şəraitində), həm də “özgə” - ümumi anlayış xarakteristikasına malikdir və bu sonuncu bölmələrin qarşısında qoyulan ümumi məqsəd və vəzifələrin təsvirində, hərbi texnika və silahların və s. təlimatlarında bariz görünür. “Düşmən” subkonseptinin milli mənsubiyyətinin təzahür etməsi həm də hərbi diskursun qeyri-formal hissəsi çərçivəsində onun üçün səciyyəvidir. Hazırkı dövrün hərbi yumorunun, o cümlədən İran təmsalında görürük ki, düşmənin statusunun aşağı salınması qorxaq düşmən obrazının yaradılması (“düşmən” konseptinə «qorxaqlıq» semasının əlavə edilməsi) vasitəsilə həyata keçirilir.

Beləliklə, subkonsept qeyri-formal hərbi diskurs çərçivəsində düşmənin lağa qoyulması hesabına öz obraz komponentini genişləndirir. Bundan başqa, «müharibə» konseptosferasının daha iki fraqmentinin mövcud olmasını qeyd etmək lazımdır – bu, özündə “qələbə-məğlubiyyət” subkonseptlərinin əsas müxalifliyini birləşdirən “silah” və “hərbi əməliyyatların nəticəsi”dir.

Deməli, əgər “müharibə” anlayışını ölkələr arasında münaqişə kimi qəbul etsək, o zaman doğru dildə danışanlar bunu döyüşlə əlaqələndirirlər. Azərbaycanlıların şüurunda müharibə birbaşa mənada toqquşma, mübarizə, hərbi hərəkət deməkdir. Mübahisə, fikir ayrılığı kimi anlayışlar az yayılmışdır. Hər bir azərbaycanlı üçün müharibə - qan tökülməsi, müqavimət, dağıntı, əzab-əziyyət,

doğma torpağın itirilməsi, müdafiəsi və geri qaytarılmasıdır. Yaxın periferiyada döyüş, toqquşma, hərbi əməliyyatlar kimi müxtəlif döyüş növlərini görürük. Onların köməyi ilə müharibə növləri, eləcə də insan şüurunda müharibənin ayrılmaz olduğu mühüm anlayışlar fərqləndirilir. Uzaq periferiyada biz məcazi mənə daşıya bilən və “müharibə” sözünün ölkələr arasında münəqişə kimi tərifinə təsir etməyən sözlər görürük. Aydın ki, əsasən mənfi qiymətləndirmə insanların şüurunda müharibə ilə əlaqələndirilir. Leksikografik məlumatların təhlili bizə “müharibə” anlayışının nə qədər çoxşaxəli olduğunu, o cümlədən azərbaycanlıların həyatında böyük rol oynayan bir çox müxtəlif mənaları ehtiva etdiyi qənaətinə gəlməyə imkan verdi. Kontekstdən “müharibə” assosiativ semantik sahəsinə aid söz və ifadələri müəyyən etdik. Sonra izahlı lüğətlərin məlumatlarına əsaslanaraq LSV-yə uyğun olaraq onları iki qrupa ayırdıq. Biz leksikografik mənbələrin materialına əsaslanaraq seçdiyimiz iki LSV üçün semaları müəyyən etdik. Bu leksik vahidin əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün ilk növbədə “ölüm” leksemi müəyyənləşdirmək lazımdır. Əksər lüğətlərdə və ensiklopediyalarda ölüm orqanizmin həyatının dönməz, qaçılmaz və təbii olaraq dayandırılması və nəticədə fərdin ölümü kimi başa düşülür. Yaxın periferiyada müharibənin amansızlığını göstərən leksik vahidləri görürük, bunu qan, izzət, mübarizə kimi leksik vahidlər ifadə edir.

Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, azərbaycanlılar müharibəni qəhrəmanlıqla və şəhidliklə əlaqələndirirlər. Azərbaycanlılar üçün müharibə, ilk növbədə, onun nəticələridir – şəhidlik, eləcə də qələbə ilə nəticələnən hadisələr. Anlayışların öyrənilməsinin əsas metodu konseptual təhlil hesab olunur ki, onun məqsədi anlayışın mənasını bilmək yolunu izləmək və nəticəni formallaşdırılmış semantik dildə yazmaqdır. Konseptual təhlil dedikdə, konsepsiyanı öyrənmək və onun məzmununu təmsil etmək üçün zəruri olan texnika və metodlar toplusunu nəzərdə tuturuq. Konseptual təhlilin köməyi ilə “müharibə” anlayışının sinonimləri müəyyən edilmiş və leksik-semantik sahələr qurulmuşdur. “Müharibə” - anlayışı hər bir xalq üçün xüsusi mənə kəsb edir, çünki bəşəriyyətin tarixi, bildiyiniz kimi, müharibələr tarixidir. O, Azərbaycan dili mənzərəsində mühüm yer tutur və bu konsepsiyanın dildə və nitqdə həyata keçirilməsinin öyrənilməsi xalqın və fərdlərin mentalitetini daha yaxşı anlamağa kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Кубрякова, Е.С. (2003). Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека // Вестник Чувашского государственного педагогического университета имени И. Я. Яковлева.. № 4 (38). 2-12 с.
2. Пименова, М. В. (2004). Введение в когнитивную лингвистику / Кемерово, Вып. 4-5-9 с.

«МИР БОЛЕЗНИ» В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ НОСИТЕЛЕЙ ДИАЛЕКТА: ТРАДИЦИИ НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ В РУССКОМ ОСТРОВНОМ ГОВОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Галина Удаых

Бакинский славянский университет
доктор филологических наук профессор

Xülasə

Bu məqalə Azərbaycanın rus insular dialektində “Xalq təbabəti” leksik-semantik sahəsi daxilində tibbi lüğətin formalaşmasından bəhs edir. Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, hazırda yerli və rus dilçiliyində Azərbaycanın rus insular dialektində təqdim olunan ənənəvi tibb lüğətinin təhlilinə həsr olunmuş əsərlər yoxdur. Eyni zamanda, rus xalq şivələrində xalq təbabəti lüğətinin formalaşması, inkişafı və müasir vəziyyəti ilə bağlı məsələlərin tədqiqi bu leksik təbəqənin qədimliyi, müxtəlif mərhələlərə gedib çıxması ilə bağlı xüsusi maraq doğurur. rus dilinin inkişafının (hind-avropa, proto-slavyan, qədim rus dili, müstəqil Şərqi Slavyan dillərinin formalaşması və inkişafı dövrünə qədər), eləcə də digər rus dialektləri ilə sıx əlaqəsi. Məqalədə “Rus xalq ləhcələri lüğəti”nin materiallarından istifadə etməklə regio-nal leksikografik mənbələr əsasında “Xalq təbabəti” semantik sahəsi semantik sahəsinin strukturundan bəhs edilir (1-49-cu saylar).

Açar sözlər. *Xalq təbabəti, Azərbaycanın rus insular dialekti, leksik-semantik sahə, xəstəlik, özək, periferiya.*

Summary

This article discusses the issues of the formation of medical vocabulary within the lexico-semantic field "Folk Medicine" in the Russian island dialect of Azerbaijan. The relevance of the study is due to the fact that currently there are no works in Russian and Russian linguistics devoted to the analysis of the vocabulary of folk medicine presented in the Russian island dialect of Azerbaijan. Russian vernacular dialects are of particular interest due to the antiquity of this lexical layer, which dates back to various stages of the development of the Russian language (Indo-European, Proto-Slavic, Old Russian, to the period of formation and development of independent East Slavic languages), as well as to its development, the study of issues related to the peculiarities of the formation, development and current state of the vocabulary of folk medicine of Russian vernacular dialects, as well as its close connection with other Russian dialects. The article examines the structure of the semantic field "Disease" based on regional lexicographic sources with the involvement of materials from the Dictionary of Russian Folk Dialects (vol. 1-49).

Key words. *Folk medicine, the Russian island dialect of Azerbaijan, lexico-semantic field, disease, core, periphery.*

Предлагаемая статья выполнена в русле этнолингвистического направления и посвящена анализу лексики народной медицины, функционирующей в русском островном говоре Азербайджана. Рассмотрение этого пласта лексики позволит реконструировать фрагмент действительности, связанный с народно-медицинскими представлениями русских переселенцев.

Современная наука проявляет интерес к изучению традиционной народной культуры, осмыслению механизма ее функционирования, к единицам транслирования культурной информации. В составе духовной культуры народно-медицинские представления занимают ключевое место, поскольку здоровье в мировоззренческой системе любого этноса выступает как безусловная нематериальная ценность.

Данный комплекс представлений рассматривается в неразрывной связи языкового, ментального и этнографического компонентов для воссоздания целостной картины народно-медицинских представлений той или иной языковой общности. Исследованию ментальной оппозиции «здоровье – болезнь» посвящены исследования многих российских ученых (Ганцовская, Лебедева, Никулина, 1994, с.121-127; Ганцовская, Красильщик, 1996., с.114-119; Меркулова, 1972, с.143-206). Вместе с тем отметим, что в отечественной и российской лингвистике отсутствуют работы, посвященные анализу лексики народной медицины в русском островном говоре Азербайджана.

Материалом для статьи послужили данные, извлеченные из Словаря русского островного говора Азербайджана (Гулиева, Мамедбейли, Гейдарова, Керимова, 2005. Далее: СРОГА), Лексикона русского островного говора Азербайджана (Гулиева, Гейдарова, 2014. Далее: ЛРОГА), а также Словаря русских народных говоров (Словарь русских народных говоров, вып. 2-3, 1966-1968. Далее: СРНГ).

Лексика народной медицины представляет собой пласт традиционной народной культуры, который может быть репрезентирован как лексико-семантическое поле (ЛСП) «Народная медицина», наиболее полно отражающее семантическое своеобразие лексических единиц этого поля.

В современных исследованиях ЛСП видится не только с точки зрения системности лексики, но и привлекается как способ познания и описания культурной информации. В составе ЛСП «Народная медицина» выделяются три ключевых микрополя: «Болезнь», «Больной/здоровый» и «Лечение болезни».

В статье предлагается описание семантического пространства микрополя «Болезнь» в русском островном говоре. Непосредственно ядро микрополя образует ЛСГ «Болезнь», единицы которой квалифицируются как родовые понятия: *болéзнь* и *болéсть*; *болячка*; *вава*; *утрóба*, *хвороба*; *хворь*. Примыкают к группе слов с обобщенным значением «болезнь» наименования, в смысловой структуре которых присутствуют дифференциальные семы, указывающие на изменение состояния организма, причинение ему вреда: *вава*. 2.Рана, царапина (ЛРОГА, 2014, с.59); *больну́шка*. Болячка (СРОГА, 2005, с. 88); *лихомáнка*. Лихорадка, малярия (СРОГА, 2005, с.272); *жгу́чка* 2.Горячка (СРОГА, 2005, с.169).

Центр микрополя «Болезнь» представлен также «симптоматической» лексикой, характеризующей, с одной стороны, признаки болезни, с другой – субъективные ощущения больно-

го. Например, *взял паралич* – разбил паралич (ЛРОГА, 2)14, с.70); *болючий*. Болезненный, причиняющий боль (нарыв) (ЛРОГА, 2014, с.4)

Околоядерное пространство образует ЛСГ «Заболевание». Лексемы, обозначающие конкретные заболевания, находящиеся с ядерной лексикой в гиперо-гипонимических отношениях, формируют и отражают особенности народной медицинской классификации. Например, тематическая группа «Детские болезни» базируется на критерии «возраст»: *детская* в выражении *детская накрывае; молодёнская* (детская эпилепсия).

Наименования собственно болезней объединяются в лексико-тематические подгруппы по нозологическому (патологическому) принципу: 1.1.заболевания костей и суставов: *ангрэна* (ЛРОГА, 2014, с.23); 1.2.заболевания нервной системы: *детская* (ЛРОГА, 2014, с.110), *молодёнская* (ЛРОГА, 2014, с.247), *родимец* (ЛРОГА, 2014, с.361); *бзык* «бешенство» (Ад б'ис'уки' бзык прайд'от', а ат вóлкь – н'ет)(ЛРОГА, 2014, с.42), где бесюка «белена»; 1.3. заболевания дыхательных путей: *глотошная*. Ангина (ЛРОГА, 2014, с.89), *насморка* (ЛРОГА, 2014, с.264), *простужа* (ЛРОГА, 2014, с.348); 1.4. инфекционно-вирусные заболевания: *грибб* (ЛРОГА, 2014, с.97), *биркулёз* и *буркулёз* «туберкулез» (ЛРОГА, 2014, с.43), *лихомадка* (ЛРОГА, 2014, с.232), *лихорадка* (ЛРОГА, 2014, с.232), *марелия* (ЛРОГА, 2014, с.240), *вóсна* (ЛРОГА, 2014, с.76), *жгучка* 2. Горячка (И л'ихара'ткь была', и жуу'чкь была)(ЛРОГА, 2014, с.135); *сибирка*. Сибирская язва (ЛРОГА, 2014, с.380); 1.5.кожные заболевания: *вэред* (ЛРОГА, 2014, с.64), *водяник*. Волдырь (ЛРОГА, 2014, с.73); *лихорадка*. Герпес(ЛРОГА, 2014, с. 232).

Следует отметить, что в других группах русских говоров отдельные единицы из представленной классификации носят многозначный характер и склонны к образованию переносных значений.

Например: *Болезнь*, и, ж. 1. Обращение, выражающее ласку, нежность, любовь. Болезнь моя больная, матушка ты моя. Дон., 1856. 2. Нехорошая, дрянная болезнь. Сифилис. Соликам. Перм., 1896. Рыб. Яросл.(СРНГ, 1968:3, с.73). Второе значение слова *болезнь* носит табуированный характер.

Болячка, и, ж. 1. Болезнь. Тамб., 1852. Самар. Дон. 2. Лихорадка. Забайк., 1858. 3. Фурункул, болезненный нарыв на теле. Тамб., 1851. Валд. Новг. 4. Растение *Taghacum officinale* Wigg., сем. сложноцветных; одуванчик аптечный. Кадн., Волог. 5. *Перен*. Горе, неприятность. Дон., 1929. 6. *Перен*. Вздор, нелепость. Хопер. Дон., 1830.. Переясл. Влад., 1849. (СРНГ, 1966: 2, с. 94-95)

Болючий, а я, ее. 2. Дорогой, близкий сердцу, любимый, милый. Дон., 1848. У, мой болючий/ (Мать ласкает ребенка).Дон. Терек. // Сострадательный. Дон., 1852 (СРНГ:3, 1968, с.93-94).

В семантике слова *бзык* в других говорах не отмечено значение «бешенство»: бзык, а, м. 1. Странность, причуда. В колхозе не робит. Бригадир нарядит, а она со бзыком, уйдёт по ягоды. Новосиб., 1963. 2. Приступ неистовства, необузданной ярости у скота из-за сильной жары и укусов оводов. Пенз., 1852. Пек., Смол. Смол., Ахтуб. Астрах., Дон., 1929. Исык-Кульск.,1953-1959 (СРНГ, 1966:2, с.288).

Отдельную подгруппу составляет лексика различной частеречной принадлежности, фиксирующая болезненные проявления организма человека. Для их обозначения употребляются и ФЕ, которые могут включать глаголы негативного физического воздействия *драть*, *резать*, *ломать*, *биться*, что позволяет образно представить характер воздействия болезни на организм человека: *биться головой*. Страдать от головной боли (СРОГА, 2005, с.84). В других говорах слово *биться* имеет переносное значение: *биться* 3. Страдать, мучиться (от какой-либо болезни) и употребляется в составе ФЕ : $\diamond$ *Биться чем-либо* с вариантами: *Животом биться*, Костром., 1897; *зубами биться*, Калуж. Влад., Яросл., Твер.с.302 (СРНГ:2, 1966, с.302).

Рассматриваемые словари фиксируют ряд номинаций, представляющих отдельную подгруппу и обозначающих человека с тяжелыми физическими недугами, которые могут быть и врожденными, и приобретенными (слепоту, глухоту, немоту, слабоумие): *беспокойный*. Сумасшедший (СРОГА, 2005, с.81). Единичные номинации отражают и другие физические недостатки человека: *зайня*. Зайка (СРОГА, 2005, с.183).

Изучение данного материала способствует постижению народной ментальности, выявлению специфики национальной языковой картины мира. Исследование лексики и фразеологии народной медицины показало, что в современном русском островном говоре Азербайджана по-прежнему сохраняются многие народные названия болезней и болезненных состояний.

Литература

1. Ганцовская, Н. С., Лебедева И. В., Никулина Т. Е. (1992). Лексика по теме «Народная медицина. Болезни» в «Толковом словаре живого великорусского языка» В. И. Даля // Лексический атлас русских народных говоров. Материалы и исследования. 1994. Санкт-Петербург, С. 121–127.
2. Ганцовская, Н.С., Красильщик Е.А. (1996). Народные названия анимальной медицины как предмет ареальной лингвистики // Лексический атлас русских народных говоров. Материалы и исследования. 1994. Санкт-Петербург, С. 114–119.
3. Гулиева, Л.Г., Гейдарова, Э.А. (2014). Лексикон русского островного говора Азербайджана Баку.
4. Меркулова, В. А. Народные названия болезней, II: На материале русского языка // Этимология. 1970. М., 1972. С. 143–206.
5. Гулиева, Л.Г., Мамедбейли, Ф.А., Гейдарова Э.А., Керимова, Г.О. (2005). Словарь русского островного говора Азербайджана. Баку.
6. Словарь русских народных говоров. (1966). Москва.-Ленинград Вып. 2.: Наука.
7. Словарь русских народных говоров. (1968). Ленинград. Вып.3. Наука.

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ SOMATİK FRAZEOLÖGİZMLƏR

Nağdəli Zamanov,

Azərbaycan Tibb Universitetinin

III Daxili xəstəliklər kafedrasının dosenti, tibb üzrə fəlsəfə doktoru,

Natəvan Hacıyeva,

Azərbaycan Tibb Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasının müdiri

Summary

In the article, somatic phraseologisms in the language of Heydar Aliyev are involved in the research. One of the means of increasing the level of imagery of somatic phraseologisms in Heydar Aliyev,s speeches is the wide use of phraseological contamination. In this case, additional lexical units are added to the list of components of expressions. It has become known that somatic phraseologisms are more common in Heydar Aliyev,s language during socio-politically tense periods. Somatic phraseologisms are often used in Heydar Aliyev,s language in order to gain expressiveness. As in all speeches, explanation, disclosure of the shades of meaning of phraseologism is in the foreground. Another wonder of Heydar Aliyev,s speeches is to create an exhausted speech by using several somatic phraseology in one sentence. Our research showed that somatisms are always found in Heydar Aliyev,s language. And these somatic phraseologisms are, of course, phraseologisms containing political principles and goals.

Key words: Heydar Aliyev, speech, speech culture, phraseologisms, somatic phraseologisms

Резюме

В статье исследуются соматические фразеологизмы языка Гейдара Алиева. Одним из средств повышения образности соматических фразеологизмов в выступлениях. Гейдара Алиева является широкое использование фразеологической контаминации. В этом случае к списку компонентов выражений добавляются дополнительные лексические единицы. Стало известно, что соматические фразеологизмы чаще встречаются в языке Гейдара Алиева в периоды общественно-политической напряженности. Соматические фразеологизмы часто используются в языке Гейдара Алиева для придания выразительности. Как и во всех речах, на первом плане стоит разъяснение, раскрытие смысловых оттенков фразеологизма. Еще одним чудом речей Гейдара Алиева является создание исчерпанной речи путем использования нескольких соматических фразеологизмов в одном предложении. Наше исследование показало, что в языке Гейдара Алиева всегда встречаются соматизмы. И эти соматические фразеологизмы являются, конечно, фразеологизмами, содержащими политические принципы и цели.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, речь, культура речи, фразеологизмы, соматические фразеологизмы

Türk dillərinin leksikasının qədim layı insanın bədən hissələri və üzvlərinin adları ilə bağlıdır. Bədən hissələri və üzvlərinin adları türk dillərinin ilkin formalaşma dövrünə təsadüf edir [Kazımov, 2006].

Frazeoloji birləşmələrə daxil olan nümunələrin əksəriyyəti somatik əlamət daşıyır. Yəni birləşmə insanın bədən üzvləri ilə bağlı olur. Hər bir milli dilin somatik frazeologiyasının dərinədən öyrənilməsi o dilin daşıyıcılarının zəngin, rəngarəng və bir qədər də sirli aləmlərinə açılan pəncərədir. Somatizmlər dilin ən qədim leksik qatını təşkil edir, onlar sadə söz tərkibindən ibarət olub çoxmənalılığa malikdirlər. Bu xüsusiyyətlər frazeoloji birləşmələrin əmələ gəlməsində həmin somatizmləri şərtləndirən yüksək göstəricidir [Hacıyeva, 2004; Hacıyeva, 2006].

Bədii əsərlərdə frazeoloji kontaminasiya əksər hallarda fərdi müəllif priyomu kimi başa düşülür. Yəni sənətkar öz məqsədindən asılı olaraq fikrini daha qabarıq ifadə etmək üçün bir neçə yaxın, bəzən isə müxtəlif mənalı somatik frazeologizmləri birləşdirir, beləliklə, üslubi cəhətdən daha əlverişli bir tərkib yaranmışdır [Mustafayeva, 2008; Məmmədov 2015].

Yuxarıda “kontaminasiya” dediyimiz anlayışı təkcə bədii əsərlərin dilində yox, böyük siyasət adamı Heydər Əliyevin çıxışlarında da daha yaxşı izləmək olur. “Ağzını yummaq” somatik frazeologizmi “ağzını o qədər tez yumacağıq” formasında səslənərək obrazlılığı dəfələrlə gücləndirmiş olur: “Amma bunu nə qədər tez başlasaq, bu işin qarşısını almaq istəyənlərin *ağzını o qədər tez yumacağıq*” [Əliyev, XXIV c. s. 158].

Somatik frazeologizmlər Heydər Əliyevin müxtəlif üslublu çıxışlarını və müxtəlif məqamlı görüşlərini bəzəyir. Hissi - emosional vəziyyətlərə uyğun olaraq “gözünün üstündə qəbul etmək” frazeologizmi eləcədə diplomatik məqsədlər güdür: “Azərbaycan xalqı sizi bax, belə sevgi ilə, belə məhəbbətlə, hörmətlə qarşılayır, sizi qucaqlayıb öpür, sizi gözünün üstündə qəbul edir” [Əliyev, III c. s. 390].

Digər somatizmlər kimi “göz”lə də bağlı “gözdən qaçmaq” frazeologizmi qanunlara qarşı çıxanların sərt şəkildə cəzalandırılmasını diqqətə çatdırır: “Mən bir daha xəbərdarlıq edirəm: qoy heç kim güman etməsin ki, belə əməllər gözdən qaçacaq, yaxud onları görən yoxdur, bunlara görə cəza verilməyəcəkdir” [Əliyev, II c. s. 109]. “Göz”lə bağlı başqa bir frazeologizm “göz dikməmək” Heydər Əliyevin dilində daha çox səslənir: “Bir daha bildirirəm ki, biz öz torpaqlarımızı müdafiə edirik, başqalarının torpaqlarına *göz dikməmişik*, heç bir ölkənin torpağını zəbt etməmişik və etmirik” [Əliyev, I c. s. 305 “Boğaz”la bağlı frazeologizm qardaş Türkiyədə səfərdə olarkən bəyan edilir. Bu frazeologizmi eşidən qonşu respublikada Azərbaycanın problemlərinə diqqət göstərilməsini tələb kimi qoyur: “Azərbaycanda yenə bir söz var, öz *boğazından kəsib qardaşına verir*” [Əliyev, IX c. s. 402]

“Boğazından tutmaq”, “barmağı olmaq”, “ağrımayan başı ağrıtmmaq”, “qulağının dibində”, “əl çəkmək” kimi çoxsaylı somatik frazeologizmlər işlənir. Bu frazeologizmlərin dilə gətirilməsi Heydər Əliyevin aşağıdakı sitat şəkilli fikirlərinin sübutu kimi səslənir: “Gəlin biz daha da yaxınlaşaq. Millətlərimiz bir-biri ilə nəinki yaxındır, birdir. Dilimiz, dinimiz, qanımız, canımız birdir. Gəlin iqtisadiyyatda da daha da yaxınlaşaq” [Əliyev, IX c. s. 417].

“Bel bağlamaq”, “onurğa sütunu” kimi frazeologizmlər sinonim somatik frazeologizmlər sayıla bilər “Bu gün də Azərbaycanın neft sənayesi iqtisadiyyatımızın dayəğıdır, Azərbaycan sənayesinin demək olar ki, *onurğa sütunudur*” [Əliyev, II c. s. 239]. “Onurğa sütunu” kimi ismi somatik frazeologizmə başqa bir siyasi lider dilində az-az təsadüf edə bilər ki, bu təbii ki, Heydər Əliyevin tibbi biliklərlə zəngin təfəkküründən xəbər verir. “Onurğa sütunu” somatik frazeologizmini eşidən auditoriyanın heyranlığını hər kəs qəbul edə bilər.

Tədqiqatımız göstərdi ki, Heydər Əliyevin dilində işlənməyən somatizmlər demək olar ki, yoxdur. Və bu somatik frazeologizmlər təbii ki, siyasi prinsip və məqsədləri özündə ehtiva edən frazeologizmlərdir. “Barmaq”la bağlı “barmaqla göstərilmək” somatik frazeologizmi kimi: “Xüsusən də xalq içərisində tanınmış adamlar, xalq arasında *barmaqla göstərilən*, həmişə xalqın hörmətini görmüş, həmişə dövlətin qayğısı ilə yaşamış adamların biganə qalmağa mənəvi haqqı yoxdur” [II c. s. 343]. Alınla da bağlı bir çox somatik frazeologizmlər böyük natiqin dilində mövcuddur: “Peyğəmbərin namaz qıldığı minbərin pilləsində oturub, Quranı öpüb gözümə, *alnıma basdım*” [Əliyev, II c. s. 82].

“Başlı-başına qoymaq” somatik frazeologizmin də öz yeri var: “Məhz bunların nəticəsində, ancaq buna görə, Azərbaycanın o vaxtkı iqtidarları – 1988-ci ildən başlayaraq 1993-cü ilə qədər – yalnız özləri haqqında düşündüklərinə görə, yalnız öz hakimiyyətini bərkitmək üçün, yaxud birinin o birisinin əlindən hakimiyyəti alması üçün, daxili mübarizə apardıqlarına görə Azərbaycanın və-

tənpərvər, canını *torpaq yolunda şəhid etməyə* hazır olan yüz minlərlə insanı *başsız qaldı*” [Əliyev, XXII c. s. 215]. “Başsız qalmaq” somatik frazeologizmi “əlindən almaq”la və eləcə də yolla bağlı “torpaq yolunda şəhidlik” frazeologizmləri ilə çulğalaşır.

Həqiqəti dərk etmək, səhvləri anlamaq baxımından Heydər Əliyev dilində “başı daşa dəymək” somatik frazeologizmi dinləyicilərə yönəlir: “Yəqin, Azərbaycan ağır vəziyyətdə olarkən onun və onun kimilərinin *başları daşa dəydi*, fikirləşdilər ki, Heydər Əliyevə müraciət etmək lazımdır” [Əliyev, XXIV c. s. 46].

Beləliklə, Heydər Əliyevin dilində səslənən somatik frazeologizmlərin bir sıra xüsusiyyətləri mövcuddur ki, onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: Heydər Əliyevin nitqlərində somatik frazeologizmlərin obrazlılığının səviyyəsini artıran vasitələrdən biri də frazeoloji kontaminasiyadan geniş istifadə edilməsidir. Bu zaman ifadələrin komponentləri sırasına əlavə leksik vahidlər artırılır; Somatik frazeologizmlər Heydər Əliyev dilində ictimai-siyasi gərgin dövrlərdə daha çox özünə yer alır; Somatik frazeologizmlər Azərbaycan dilində mühüm yer tutması siyasi lider Heydər Əliyevin dilindən yan keçmir. Somatik frazeologizmlər Heydər Əliyevin dilində ekspressivlik qazandırmaq baxımından tez-tez səslənir. Bütün nitq və çıxışlarda olduğu kimi izahedicilik, frazeologizmin məna çalarlarının açıqlanması ön planda olur; Heydər Əliyev nitqlərinin daha bir ecazkarlığı bir cümlədə bir neçə somatik frazeologizmi işlətməklə bitkin bir nitq yaratmaqdır; Tədqiqatımız göstərdi ki, Heydər Əliyevin dilində işlənməyən somatizmlər demək olar ki, yoxdur. Və bu somatik frazeologizmlər təbii ki, siyasi prinsip və məqsədləri özündə ehtiva edən frazeologizmlərdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (2007). Müstəqilliyimiz əbədidir [46 cildə] / H.Əliyev, I – XLVI cild. – Bakı: Azər nəşr, -2015.
2. Hacıyeva, Ə. (2004). İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri. Nurlan nəşriyyatı, Bakı.
3. Hacıyeva, Ə.H., Hacıyeva, A.K. (2006). İngiliscə-azərbaycanca frazeoloji lüğət. Bakı.
4. Kazımov, Q.S. (2006), Azərbaycan dili frazeologiyasının ən qədim qatı (yazıyaqədərki dövr) // Filologiya məsələləri, Bakı № 2, s. 496.
5. Məmmədov, Ş.X. (2015). Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində somatik frazeoloji birləşmələr və onların struktur-semantik xüsusiyyətləri // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümum-milli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: s. 260-262.
5. Mustafayeva Ofeliya. (2008). Alman və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin ekvivalentliyi (“əl” və “ayaq” sözləri əsasında) // Filologiya məsələləri, Bakı: – №4, – s. 37-43.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DİL SİYASƏTİ

Ayşən Zərbəliyeva

Bakı Slavyan Universitetinin müəllimi

Xülasə

Yüksək akademik qabiliyyətlərə malik olan Ulu öndər xalqın ən çətin tarixi dövrlərində, çətin tarixi-siyasi sınaqlardan çıxmış və Azərbaycanı öz gücü və əzmi sayəsində əbədi müstəqilliyə qovuşdurmuşdur. Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi illəri xalqımızın nadir tarixi imkandan faydalanaraq, böyük əziyyətlər bahasına öz müstəqilliyini əbədi və dönməz etdiyi taleyüklü mərhələdir. Azərbaycan üçün müasir dünya tarixində parlaq və silinməz iz buraxmış, yaddaşlarda müdrik dövlət xadimi kimi qalmışdır. Onun xidmətləri saydıqca bitməz, istər dövlətçilik, istərsə də azərbaycançılıq ideyası uğrunda. H.Əliyev müdrik dövlət xadimi kimi xatırlanır. O, Azərbaycan şərəfli tarixinin müəllifidir.

Açar sözlər: *dövlətçilik, görkəmli şəxsiyyət, azərbaycançılıq məfkurəsi, müstəqillik, xalq*

Summary

Having high academic abilities great leader Heyder Aliyev in the most difficult historical period of his nation it has survived difficult historical-and political tests so in determination and strength days in life his nation owing to gained independence. For Azerbaijan in modern world history left bright and indelible mark in the years when Heyder

Aliyev was leader Azerbaijan Republic benefiting the rare historical opportunities of our nation at the cost of great suffering own independence its a fateful stage that he made eternal and irreversible. He was remembered as a wise government official. His services are endless. He is the author of honor history Azerbaijan.

Key words: Statehood, prominent leader, azerbaijani ideology, independence, nation

Azərbaycan xalqı və Azərbaycan dövləti üçün bütün tarixi və siyasi dövrlərdə Heydər Əliyev adı həmişə zirvədir. Dahi şəxsiyyət, görkəmli insan, güclü siyasətçi, dövlət xadimi və ən əsası xalqına, millətinə, dövlətinə ürəkdən bağlı olan Heydər Əliyev hakimiyyət başına gələn gündən Azərbaycan və azərbaycançılıq üçün mübarizə aparıb. 2023-cü il mayın 10-da Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur. Bu məqsədlə hər il ölkədə bir sıra Heydər Əliyev və dövlətçilik, azərbaycançılıq mövzularında silsilə tədbirlər keçirilir. Bu il həm də ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə “2023 –cü il Heydər Əliyev ili” adlandırılmışdır. Bu gün ölkə başçısı İlham Əliyev cənabları Dahi Heydər Əliyev tərəfindən açılmış yolu, qoyulmuş dövlətçilik ənənəsini böyük əzm və iradə ilə davam etdirir. Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. XX əsrdə Azərbaycanda elmin və mədəniyyətin bütün sahələrində əsaslı inkişaf, təbliğat və əldə olunan uğurlar birbaşa olaraq ulu Öndərin adı ilə bağlıdır. Bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamaq hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsidir. Heydər Əliyev bütün bu sadalananlarla yanaşı, güclü dövlət xadimi olmasından əlavə, eyni zamanda uzaqgörənliyi və savadı ilə həmişə yaddaşlardadır.

XX əsr Azərbaycan natiqlik məktəbi dedikdə, onun səlis, anlaşıqlı, bütün üslubi normaları gözəlayən, hər bir yaş qrupu tərəfindən deyil, müxtəlif yaşlı insanlar tərəfindən başa düşülən nitqi sayəsində xalqın birbaşa ürəyinə yol tapmış və xalqın öz içindən yaxın insan olmuşdur. Yüksək akademik qabiliyyətlərə malik olan ulu öndər xalqın ən çətin tarixi dövrlərində, çətin tarixi-siyasi sınaqlardan çıxmış və Azərbaycanı öz gücü və əzmi sayəsində əbədi müstəqilliyə qovuşdurmuşdur. Bugünkü müstəqilliyimiz Heydər Əliyev adı Heydər Əliyev qüdrətinin bəhrəsidir. Xalqa bu qədər bağlı və can yandırmasıdır ki, xalq həmişə ulu Öndərinin arxasında və dəstəyində olmuşdur. Bütün çıxışlarının əvvəli və sonunda xalqın dili və tarixi məsələsinə toxunmuş, milli mənlilik şüurunun nə qədər mühüm amil olduğunu vurğulamışdır. Hər zaman ana dili məsələsini diqqət mərkəzində saxlamış, müstəqilliyin və dirçəlişin yolunu ana dilinə və milli tarixi köklərə bağlılıqda görmüşdür. “Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycan xalqının ana dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir.” deyən Ulu Öndər “İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumaq, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.” Fikrini aşlamış bu amal uğrunda əsl döyüşçü kimi mübarizə aparmış. Uzaqgörənlik və yüksək əzm sayəsində nail olmuşdur. “Hər bir millətin dili onun üçün çox əzizdir. Bizim üçün Azərbaycan dili, ana dilimiz həddindən artıq əzizdir. Çünki uzun illər ərzində ana dilimiz-Azərbaycan dili həyatımızda geniş yer ala bilməmişdir, dərslək və ədəbiyyatlarımız belə başqa dildə öyrədilib, tədris edilmişdir.. Amma buna baxmayaraq hər bir azərbaycanlı dilin qorunub saxlanılmasında az da olsa, çox da olsa, xidmətlərini göstərmişdir. Xüsusən bizim yazıçılarımız, ədəbiyyatşünaslarımız, şairlərimiz o ağır dövrdə Azərbaycan dilinin yaşamasında böyük xidmətlər göstərmişlər.” Məhz ona görə də hakimiyyətdə olduğu dövrdə elmə, ədəbiyyata, azərbaycan dilinin inkişafına, saflaşdırılıb tər-təmiz əsl türk dillərindən biri kimi xalqın ana dili olaraq qorunub saxlanılmasına, ana dilində tariximiz, ədəbiyyatımız və mədəniyyətimizin dünyada tanınmasına və nüfuz qazanmasına yol açmışdır. Bu sahədə savadlı alim və tədqiqatçıların yetişdirilməsində, onlar üçün bütün dövrlər üzrə şəraitin yaradılmasına şərait yaratmışdır. Müstəqillik dövründə yazıb-yaradan söz ustaları da bu əlverişli şəraiti dilimiz və ədəbiyyatımızın təşəkkülü və inkişafı üçün mühüm faktor kimi dəyərləndirmişlər. Buna da böyük ustalıqla nail olunmuşdur. Dil və tarix haqqında çıxışlarında, milli adət-ənənələrimizə bağlılığını tez-tez dilə gətirmiş, nəzərə çatdırıb bu inkişafı da böyük fəxr hissi ilə qarşılamışdır. “Mən bu gün böyük iftixar hissi ilə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dili XX əsrdə böyük inkişaf yolu keçmişdir. İndi baxın bizim dilimiz nə qədər zəngindir, nə qədər məlahətlidir, nə qədər şirindir və bütün fikirləri ifadə etməsi üçün nə qədər söz ehtiyatlarına malikdir. Biz Azərbaycanda Azərbaycan dilinin hakim olmasını, Azərbaycan dilinin getdikcə inkişaf etməsini təmin edəcəyik.” Tariximizin

gedişatının və həyatımızın ahənginin köklü surətdə dəyişdiyi, azadlıq və müstəqillik duyğularının milli düşüncəmizdə üstünlük təşkil etməyə başladığı bu illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən parlaq səhifələridir. Ulu Öndərin xalqın yaradıcılıq enerjisi bir məqsədə yönəltməklə tarixi yaddaşın bərpası istiqamətində atdığı qətiyyətli addımlar o dövrdə milli ruhun canlanmasına xidmət göstərmiş, özünüdərk və soy-kökə qayıdışı təmin etmiş, müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolun təməl daşına çevirmişdir. Bu gün Azərbaycan adı, milli soykökə, vətənə, millətə bağlılıq, vətən və torpaq uğrunda əzmkar mübarizə və eləcə də milli ruh, milli düşüncə və milli mənlilik fikirləri və məfkurəsi birbaşa Heydər Əliyev adı ilə formalaşmış və yaşamaqdadır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, V. (2003). Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı: Nurlan.
2. Əliyeva, J. (2010). Xalq qəz., 8 may.s. 7
3. <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/118802.htm>
4. <https://president.az/az/articles/view/58005>

СТАТУС АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА НА РАЗЛИЧНЫХ ЭТАПАХ ИСТОРИИ

Ульвия Мамедова

Бакинский славянский университет,
преподаватель кафедры европейских языков

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dilinin tarixinin müxtəlif dövrlərindəki statusundan, Azərbaycanda və digər ölkələrdə Azərbaycan dili ətrafında vəziyyəti haqqında məlumat verilir. Azərbaycan dilinin tarixi inkişafını iki böyük dövrə bölmək olar: erkən (XVI-XVIII əsrlər) və müasir (XVIII əsrdən indiyədək). Erkən Azərbaycan dili öz nəslindən daha çox fars və ərəb söz birləşmələri və sintaktik elementləri, həmçinin oğuz və qıpçaq elementlərini ehtiva etməsi ilə fərqlənir.

1900-1930-cu illər arasında milli dilin birləşməsi üçün bir neçə rəqabətli yanaşma mövcud idi. Mirzə Kazımbək və Məmməd ağa Şahtaxtinski kimi alimlər fars, ərəb və Avropa elementlərindən həddən artıq istifadəni tənqid etmiş, daha sadə və populyar bir üsluba çağırırdılar. Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilindən istifadə olunmasına baxmayaraq, o, yalnız 1956-cı ildə Azərbaycanın rəsmi dili statusunu qazandı. Dövlət müstəqilliyi bərpa olunandan sonra Azərbaycan Respublikasının müdrük hökuməti latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçilməsi qərara alınmışdır.

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, dövlət dili, əlifba, dil tarixi, dilin statusu.*

Summary

The article refers to the status of the Azerbaijani language at different periods of its history and provides an overview of the situation around the national language in Azerbaijan and other countries. The historical development of Azerbaijani can be divided into two major periods: early (16th to 18th century) and modern (18th century to present). Early Azerbaijani differs from its descendant in that it contained a much larger number of Persian and Arabic phrases and syntactic elements and also, Oghuz and Kypchak elements.

Between 1900 and 1930, there were several competing approaches to the unification of the national language. The scholars such as Mirza Kazim-Bek and Mammad agha Shahtakhtinski criticized the overuse of Persian, Arabic, and European elements and called for a simpler and more popular style. Despite the use of Azerbaijani in the Azerbaijan SSR, it became the official language of Azerbaijan only in 1956. After independence, the Azerbaijan Republic decided to switch back to a modified Latin script.

Key words: *Azerbaijani language, state language, alphabet, history of language, status of a language.*

Относящийся к юго-западной (огузской) группе тюркской ветви алтайской языковой семьи, Азербайджанский язык имеет также черты, свойственные языкам кыпчакского ареала. Являющийся государственным языком Азербайджанской Республики и одним из государственных языков Дагестана (Российская Федерация), Азербайджанский язык также распространен в местах компактного проживания азербайджанцев:

- Иран: в регионах – Западный Азербайджан, Восточный Азербайджан, Ардебиль, Зенджан, Казвин, Хамадан, Кум, частично Меркези, Гилян; анклавах – Мазендаран, Хорасан-Резави; городах – Тегеран, Кередж, Мешхед;

- Ирак: в провинции Киркук;
- Грузия: в регионах – Марнеули, Болниси, Дманиси, Гордабани; компактно в Сагареджо, Каспи, Мцхете, Цалке, Лагодехи, Карели, Тетри-Цкара, Гори, Телави; в городах Тбилиси, Рустави;
- Россия: в районах Дагестана – Дербентский, Табасаранский, Рутульский, Кизлярский;
- Турция: компактно в Карсе, Игдыре, Эрзеруме и многих других городах [Большая российская энциклопедия, 2005].

Азербайджанский язык является родным языком эмигрантов, проживающих в разных странах мира. Общее число говорящих на этом языке составляет 25–30 млн. человек. При Сефевидах азербайджанский язык именовали кызылбашским. Португальцы называли его *Turquesco*, остальные европейцы и большинство иранцев — турецким или тюрки [Floor, javadi, 2013]. В дореволюционной России все тюркские языки, в том числе азербайджанский, называли «татарскими» языками. В частности, исторической почвой для применения этнонима татары в отношении азербайджанцев Закавказья послужили, во-первых, продолжительные контакты населения Грузии с кипчаками в Средневековье [3]; во-вторых, контакты с крымскими татарами (в эпоху Гирей-хана и его сыновей (XVI–XVII вв.); в-третьих, расположение Кавказского наместничества Российской Империи в Тифлисе – фактически официальной столице всего Кавказского региона.

Некоторый отход от обозначения «татарский» стал намечаться в первой половине XIX в. Тогда представители передовой интеллигенции Азербайджана делали все для того, чтобы узаконить употребление понятий «азербайджанский», «азербайджанцы». Так, выдающийся ученый-востоковед Мирза Казем-Бек впервые в русской печати (1843 г.) упоминает об азербайджанском языке: «татарско-дагестанское наречие по грубости словопроизведения и по неправильности изменения форм очень приближается к северным татарским диалектам и далеко не имеет той гибкости и благозвучия, которыми отличается наречие азербиджанское» [Абдуллаев, Гамидов, 2005]. Ученый категорически выступал против смешения турецкого, татарского и азербайджанского языков. Он одним из первых предпринял попытку дифференцировать эти родственные языки. Будучи заведующим кафедрой турецко-татарского языков Казанского университета, М. Казем-Бек внес в Совет университета предложение о преподавании азербайджанского языка.

О разнице азербайджанского языка с другими тюркскими языками писал и другой видный азербайджанский общественный деятель, основатель издания «Шарги Рус» («Восточная Русь») Мамедага Шахтахтинский. В статье «Как называть закавказских мусульман» (газета «Каспий», 1891 год) он пишет: «Язык, на котором говорят закавказские магометане, относится к тюркской группе, которая делится на главные диалекты: османский, сельджукский, азербайджанский. Закавказские тюрки подавно и не персияне. Удобнее всего было бы назвать закавказских мусульман азербейджанцами, а их язык – азербейджанским». Известный кавказовед В.Л. Величко также выступал против наименования азербайджанцев татарами: «Азербейджанцевъ называютъ татарами, но это совершенно неточно, если относить притомъ татаръ къ монгольскому племени». Заметим, что благодаря усилиям представителей азербайджанской и русской интеллигенции к 30-м годам XX века в качестве этнонимов укореняются обозначения «Азербайджан», «азербайджанец», «азербайджанский». До установления советской власти по своему статусу азербайджанский язык на Кавказе и Закавказье был межэтническим средством общения, т.е. имел статус регионального языка. По свидетельству лингвиста-ориенталиста Ю. Клапрота, путешествовавшего по Кавказу в 1807-1808 гг., «татарский язык, как и во всей Западной Азии, широко распространен на Кавказе; его принимают как черкесы и осетины, так и чеченцы, и лезгины». Еще большее распространение среди народов Кавказа азербайджанский язык получает после того, как в период новообразованной АДР правительственным постановлением от 27 июня 1918 года он получает статус государственного языка Азербайджанской Демократической Республики.

Таким образом, в XIX и начале XX века азербайджанский язык был международным языком для всего восточного Закавказья. Но именно в советский период тюркский язык лишился своего статуса как средства международного и межэтнического общения. После установления советской власти в Азербайджане можно говорить о некоем развитии в деле

укрепления статуса азербайджанского языка. Несколькими указами Центрального Комитета Азербайджанской ССР преподавание азербайджанского языка внедряется в систему школьного образования, создается комиссия по выработке научной терминологии на азербайджанском языке. При этом, вплоть до второй половины XX века азербайджанский язык не имел формального статуса. Несмотря на то, что большую часть населения Азербайджанской ССР составляли азербайджанцы, в 20-60 гг. азербайджанский язык не являлся доминирующим. Только 21 августа 1956 г. Был принят закон о дополнении действующей Конституции Азербайджанской ССР статьёй об азербайджанском языке как о языке государственном.

В начале 70-х гг. XX столетия в общественно-политической жизни ряда республик Советского Союза поднимается вопрос статуса национального языка. В условиях политики русского как «единого языка», руководитель Азербайджанской ССР Гейдар Алиев с присущей ему смелостью и решительностью в своих выступлениях все чаще указывает на закреплённое конституцией право гражданина Советского Союза на получение образования на своём родном языке.

Несмотря на жестокое противостояние «правлящей Москвы», в 1978 году Гейдар Алиев, поддерживаемый национально-ориентированной азербайджанской интеллигенцией, добился внесения в новую конституцию Азербайджанской ССР положения о придании Азербайджанскому языку статуса государственного языка.

Заложивший основу нового национального возрождения Гейдар Алиев уделял особое значение развитию и сохранению родного языка. В 1995 году в статье 21 Конституции уже независимой Азербайджанской Республики подтверждается, что государственным языком страны является азербайджанский язык. Впоследствии работа по развитию и защите азербайджанского языка была ещё более усилена. 18 июня 2001 года Гейдар Алиев подписал указ «Об усовершенствовании работ по применению государственного языка». Также при президенте Азербайджанской Республики была создана Государственная комиссия по Языку. Один за другим были подписаны указы и приняты законы, направленные на усиление статуса азербайджанского языка.

В настоящее время азербайджанский язык в качестве родного воспринимают не только азербайджанцы, но и представители иранского и кавказского языкового ареала, а именно: талыши, таты, горские евреи, курды, лезгины, будугцы, крызы, хиналугцы, удины, цахуры, аварцы, ингилойцы, рутульцы и др. Как лингва-франка азербайджанский язык употреблялся не только в устной, но и в письменной форме. Однако история азербайджанской письменности тесно связана с историей самой страны, в которой только на протяжении XX века письменность менялась четырежды:

1) Арабский алфавит был в употреблении у азербайджанцев до 1 января 1929 года. Но ещё в XVI в. Азербайджанский поэт и мыслитель Физули, а в дальнейшем и М.Ф. Ахундов отмечали несоответствие арабского алфавита фонетическому строю азербайджанского языка. По замечанию Т. Гасанова, споры вокруг алфавита разделили ученых и просветителей на два лагеря: сторонников арабского алфавита и сторонников латинского алфавита. В результате этой борьбы выиграли вторые.

2) Азербайджанский алфавит на основе латиницы был подготовлен 22 июня 1928 года, но вступил в силу только 1 января 1929 года. Впоследствии этот алфавит был принят в других тюркских республиках – Узбекистане, Казахстане, а с 1928 года и в Турции.

3) Кириллическая азбука в Азербайджане была введена в августе 1940 года по приказу И. Сталина.

4) Алфавит на латинской основе был восстановлен 1 августа 2001 года указом президента независимого Азербайджана, общенационального лидера Гейдара Алиева.

Литература

1. Большая российская энциклопедия. (2005), Москва, Т. 1, 270 с.
2. Floor, W., Javadi, H. (2013), The Role of Azerbaijani Turkish in Safavid Iran // Iranian Studies. Vol.46, Issue 4, pp. 569-581.

З.Анчабадзе, З.В. Кипчаки в Грузии (1980), // Проблемы современной тюркологии. Алма-Ата, 340 с.

4. Абдуллаев, К.М., Гамидов И.Г. (2005), Русский язык в Азербайджане (история, современность, перспективы) // научно-публицистические очерки // Баку, Китаб алами, 123 с.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА И РАЗЛИЧНЫЕ МОДЕЛИ КОММУНИКАЦИИ

Эллада Тагиева

доктор философии по педагогике, доцент

Азербайджанская государственная академия физической культуры и спорта

Xülasə

2023-cü il mayın 10-da görkəmli Azərbaycan dövlət xadimi və müasir müstəqil Azərbaycanın memarı Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi tamam olur. İdarəçilik, liderlik keyfiyyətləri, təşkilatçılıq qabiliyyəti, nəqliq bacarığı onun şəxsiyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən idi. Bu məqalədə müasir cəmiyyətdə kommunikasiyanın əhəmiyyəti, ümummilli liderin, dövlət xadimlərinin dövlət fəaliyyətində kommunikasiya modellərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsindən bəhs edilir ki, bu da azərbaycanlı tələbələrin motivasiyasının artırılmasında mənbə ola bilər. Mövcud beynəlxalq vəziyyət beynəlxalq münasibətlərin, mədəni, idman və ticarət əlaqələrinin inkişafına yönəlib və buna görə də çoxlu sayda mütəxəssislərin cəlb edilməsi məsələsi aktuallaşır. Xarici (rus) dildə işgüzar və akademik ünsiyyət çox tələb olunan ali məktəb fənni olmaqla işgüzar ünsiyyətin başa düşülməsinə mühüm töhfə verir. Azərbaycanşünaslıq tədqiqat materialının cəlb edilməsi tələbənin inkişafı üçün optimal model təşkil edə bilər ki, bu da onu müasir dünyanın mürəkkəb və çoxşaxəli kommunikativ məkanında müstəqil şəxsiyyətə çevirəcək.

Açar sözlər: *Heydər Əliyevin yüzilliyi, dövlət fəaliyyəti, işgüzar ünsiyyət, idmanın əhəmiyyəti, həvəsləndirmə vasitələri*

Summary

May 10, 2023 marks the 100th anniversary of the birth of the outstanding Azerbaijani statesman and architect of modern independent Azerbaijan Heydar Aliyev. Managerial, leadership qualities, organizational skills, oratorical skills are the features of his personality. This article discusses the issue of the importance of communication in modern society, identifying communication models in the state activities of a national leader, statesmen, which can serve as a source of increasing the motivation of Azerbaijani students. The current international situation is aimed at the development of international relations, cultural, sports and trade relations and therefore is associated with the participation of a large number of specialists. Business and academic communication in a foreign language (Russian) as an in-demand university subject makes a significant contribution to the understanding of business communication. The involvement of Azerbaijani research material can form an optimal model for the development of a student, which will make him an independent person in the complex and diverse communicative space of the modern world.

Key words: *Heydar Aliyev's centenary, state activities, business communication, the importance of sports, means of encouragement*

Научное исследование грандиозной деятельности Гейдара Алиева в связи с 100-летием общенационального лидера азербайджанского народа, вошедшего в историю как уникальный государственный деятель, изучение его политического и культурного наследия имеют большое теоретико-политическое и практическое значение. Природа одарила его высоким интеллектом, феноменальной памятью, ораторским даром, физической и духовной красотой. Гейдар Алиев в совершенстве владел азербайджанским и русским языками. Трудно переоценить все исторические события, связанные с глобальной жизнедеятельностью Гейдара Алиева. Наши многочисленные выступления на республиканских и международных научных конференциях [электронный ресурс], посвященные феномену Гейдара Алиева, являются вкладом в азербайджановедение. Новое исследование охватывает актуальную, деловую сферу деятельности, различные виды коммуникации этого самого яркого политика на основании анализа и обобщения всей литературы (деловых документов, докладов, выступлений, интервью), опубликованной в республике и за рубежом. В статье рассматриваются способы повышения мотивации овладения деловой и академической коммуникацией у студентов – будущих спортивных тренеров, учителей, менеджеров, журналистов с целью повышения эффективности учебной деятельности по данной дисциплине и улучшения профессиональ-

ной подготовки в целом. На протяжении более 30 лет, начиная с 70-х годов прошлого века, организация и развитие науки, образования, культуры, спорта и экономики в Азербайджане напрямую связаны с именем общенационального лидера Гейдара Алиева. С 1971 года «в ведущих вузах страны выделяли места для выпускников из Азербайджана, заслуга целиком Гейдара Алиевича» [Ахундова, 2023]. «Высокоразвитая система образования обеспечивает развитие государства, экономики и социального благосостояния народа, усиливает политическую, международную и военную мощь страны» [Nağıyev, 2022; *перевод наш*]. Гейдар Алиев определил «азербайджанство» как основу национальной идеологии. В годы руководства суверенной республикой великий лидер уделял пристальное внимание развитию высшего профессионального образования и подготовке специализированных кадров. Так, в 1997 году своим указом он объявил 28 марта Днём профессионального праздника сотрудников госбезопасности. Обращаясь к коллегам, Г.Алиев отметил: «Работник безопасности должен обладать высокой культурой, должен уметь общаться и с поэтом, и с композитором, и с писателем, и с учёным, и с простым гражданином» [Лукьянов, Мираламов, 2006].

Коммуникативная компетентность специалистов различных сфер профессиональной деятельности является важнейшей частью профессионализма делового человека. Процессы передачи информации, содержащей определенный смысл, с одной стороны, и также непосредственное участие коммуникантов, с другой, рассматривает теория коммуникации. Различаются многообразные модели коммуникации: устная и письменная, виртуальная, монокультурная (общение представителей одного национально-лингвокультурного сообщества), межкультурная, межличностная, групповая, массовая. Интерактивные коммуникации являются видом двусторонних коммуникаций. Значимость спорта в пространстве политической, экономической, культурной коммуникации становится всё более широкой. В период интернационализации спорта знание иностранного языка выпускниками спортивных вузов является необходимым инструментом профессиональной деятельности. Владение иностранными языками, в том числе русским языком, использование мировых информационных ресурсов, зарубежного опыта коллег способствует успешности подготовки юных спортсменов, поиску новых путей и возможностей совершенствования тренировки. Кроме того, знание иностранного языка расширяет профессиональные горизонты, позволяя выпускникам работать судьями международного уровня, участвовать в международных соревнованиях, Олимпиадах, чемпионатах.

Речи Г.Алиева являются бесценным материалом формирования коммуникативной компетенции. На многочисленных встречах Гейдара Алиева со спортсменами и спортивными деятелями выдвигались вопросы развития азербайджанского спорта и олимпийского движения. В июле 1994 года в Азербайджане было создано Министерство молодёжи и спорта. Задачи, поставленные перед министерством, касались развития физической культуры и спорта в стране. По инициативе Гейдара Алиева была принята «Программа реформ в сфере образования Азербайджанской Республики», был изменён статус, расширен профиль единственного в республике физкультурного института. 23 марта 1999 года на базе Азерб.ГИФК им.С.М.Кирова была создана Азербайджанская государственная академия физической культуры и спорта (ASAPES). 23 декабря 1997 года Милли Меджлис принял Закон о физическом воспитании и спорте. Результаты исследования показали, что для общенационального лидера была характерна модель двусторонней коммуникации, активного взаимодействия в целях сообщения и достижения взаимопонимания. Общенациональный лидер Гейдар Алиев всегда заботился о молодёжи и придавал особое значение её личностному росту, воспитанию в национальном и патриотическом духе. Так, спортсмены, добившиеся высоких результатов на Олимпийских играх, международных соревнованиях, были окружены особой заботой государства. Сегодня богатое наследие, достойная жизнь и государственная деятельность великого Гейдара Алиева являются ценнейшим источником воспитания подрастающего поколения в духе национальных, нравственных и общечеловеческих ценностей.

Литература

1. Алиев, И.Г. (2023), Стратегическое партнёрство в действии //газ. «Бакинский рабочий», с. 6, 7.
2. Nağıyev, A. R. (2022), Heydər Əliyev və təhsil siyasəti // qəz. «Azərbaycan», s. 4.
3. Ахундова, Э.Г. Гейдар (2023), Алиев был очень дальновидным политиком// Бакинский рабочий, с. 4.
4. Гусейнова, И.М. (2005), Гейдар Алиев – от политического руководителя к общенациональному лидеру. Баку, «Тахсил», 504 с.
5. Лукьянов, В.И., Мираламов Г.Ф. Гейдар Алиев. (2006), Москва.: Молодая гвардия, с. 396.
6. <https://scholar.google.com/citations?hl=ru&authuser=1&user=tug15d4AAAAJ>

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ AZADLIQ KONSEPTİ

Mehriban Abdullayeva

Bakı Slavyan Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasının dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

The article talks about the problem of determining the characteristics of the mentality of the Azerbaijani people on the example of the Great Leader Heydar Aliyev through the linguistic-cognitive analysis of the concept that occupies a central place in the value system of the linguistic and cultural unity. The study showed that the understanding of basic cultural concepts, especially the concept of "freedom", is determined by the native speaker's worldview. In turn, this is the result of a certain structured representation of the surrounding reality and is connected to the cultural traditions of a certain nation.

Key words: *national character, linguistic identity, correlation, linguistic view of the world, mentality, conceptual system, linguistic consciousness, cultural priorities, linguocultural unity, linguocognitive analysis.*

Резюме

В статье рассматривается проблема определения особенностей менталитета азербайджанского народа на примере общенационального лидера Гейдара Алиева посредством лингвокогнитивного анализа концепта, занимающего центральное место в системе ценностей лингвокультурного единства.

Исследование показало, что понимание базовых культурных понятий, особенно понятия «свобода», определяется мировоззрением носителя языка. В свою очередь, это является результатом определенного структурированного представления об окружающей действительности и связано с культурными традициями определенного народа.

Ключевые слова: *национальный характер, языковая идентичность, корреляция, языковая картина мира, менталитет, понятийный аппарат, языковое сознание, культурные приоритеты, лингвокультурное единство, лингвокогнитивный анализ.*

Tarix insanın azadlıq əldə etmək və ya malik olduğunu qorumaq üçün çox səy göstərdiyi müxtəlif hadisələri özündə əks etdirir. Hər bir insan azad olmaq istəyir, halbuki, bütün insanlar azadlığın nədən ibarət olduğuna dair həmfikir deyillər. Çox vaxt azadlıq siyasi ideologiyalara və ya dini inanclara bağlanır və onlardan təsirlənir. Biz - “Azadlıq nədir?” nədir sualını verdikdə nəzərə almalıyıq ki, bu anlayış çox müxtəlif xarakterli insanların həyat yollarında predikasiya olunur. Çoxları bu anlayışı “pul” prinsipi ilə ölçərək səhv başa düşür, digərləri isə azadlığı yaxşı və pis arasında seçim etməklə bəsitləşdirirlər.

Azadlıq dedikdə nəyi nəzərdə tuturuq? Azadlığın müzakirəsində iki məqam çox faydalı ola bilər: a) seçim azadlığı: müxtəlif obyektlərdən/dəyərlərdən bu və ya digərini seçmək bacarığı; b) insanın əsas hüququnu təşkil edən azadlıq. Bu azadlıq söz azadlığını - reallığı öz sözü ilə ifadə etmək azadlığını, ibadət azadlığını və müəyyən bir karyera və ya həyat vəziyyətini izləmək azadlığını əhatə edir.

İnsanın hüquqi azadlığı kimi onun iki tərəfi var: a) neqativ - başqalarının hər hansı lazımsız müdaxiləsindən azad olmaq. Bu, heç bir halda hakimiyyətin ləğvini nəzərdə tutmur. Azad olmaq üçün insana onu istiqamətləndirəcək səlahiyyət lazımdır və ictimai asayişə hörmət edilməlidir; b)

müsbət - sərbəstlik ... insan manipulyasiya edilməməlidir, onun öz istəklərinə uyğun yaşamaq hüququ var. Əsl azadlıq insanın kim olduğunu anlamasına kömək edir.

Dilçilik tədqiqatlarında dil və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqəsi problemi uzun onilliklər ərzində aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Şübhə yoxdur ki, təfəkkürün xüsusiyyətləri bu və ya digər dərəcədə dildə şəxsiyyətin milli xarakteri ilə müəyyən edilir. Bu sosial-fəlsəfi məsələnin əhəmiyyətindən danışan milləti- “insan ruhunun fərdiləşdirilməsi forması” hesab edən V.Fon Humboldt “dil” statusuna malik olduğunu qeyd etmişdir [Атман, (2011), s. 8].

Tədqiqatımız çərçivəsində konsepsiya insan təcrübəsinin psixi vahidi kimi nəzərdən keçirilir ki, bu da bizə Azərbaycan xalqının mentalitetinin bəzi xüsusiyyətlərini, daha doğrusu, onun ictimai-siyasi həyatda “azadlıq” haqqında fikirlərini müəyyən etməyə imkan verir. Bu mədəni konsepsiyaya müraciət həm fərdi dil şəxsiyyəti, həm də bütövlükdə linqvomədəni birlik üçün ekzistensial əhəmiyyət kəsb edən dünya mənzərəsinin əsas vahidi kimi təsnif edilə bilməsi ilə bağlıdır. Tədqiqatın materialı kimi Azərbaycan xalqının Ulu Öndəri Heydər Əliyevin ictimai-siyasi mahiyyətini əks etdirən nitqindən mətnlər seçilmişdir.

Heydər Əliyevin nitqində “azadlıq” anlayışının komponentləri

H.Əliyevin nitqində “azadlıq” konsepsiyasının tədqiqi aşağıdakıları əhatə edir:

1. Konseptin a) leksik-semantik təhlilə, b) linqvo-kulturoloji şərh, və c) azadlıq anlayışının mətn məzmununun açılmasına əsaslanan tədqiq olunan anlayışın təsviri;

2. H.Əliyevin nitqinin nümunəsində linqvokulturoloji aspektdə azadlıq və iradə anlayışlarının müqayisəsi;

3. “Azadlıq” konseptinin obyektivləşdirilməsinin əsas vasitələrinin müəyyən edilməsi və səciyələndirilməsi;

4. Azərbaycan, azərbaycanlılar və Azərbaycan dilinin linqvistik mənzərəsində tədqiq olunan konsepsiyanın milli-mədəni xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi.

“Azadlıq” anlayışının semantik əhatə dairəsini müəyyənləşdirmək üçün bu anlayışın aid olduğu istinad vəziyyətini müəyyən edək və bu anlayışın dünyanın linqvistik mənzərəsində və Azərbaycan xalqının dil şüurunda yerini müəyyən etməyə çalışaq. Azərbaycan xalqı əlbəttə ki, “Heydər Əliyevin öz xalqına və dünyaya təqdim etdiyi azadlıq ideali” başqa xalqlara təsirindən də xəbərdardırlar. Bundan əlavə, azadlıq ideali azərbaycanlıları birləşdirir və bu günü keçmişlə birləşdirən bir əlaqə rolunu oynayır.

H.Əliyevin nitqlərində “azadlıq” anlayışının digər semantik komponenti davamlılıqdır. Azadlığın çoxu və ya azı yoxdur, onu əldə etmək imkanları nə qədər çox olarsa, daha da azad olmaq istəyi bir o qədər güclənir.

Azadlıq ideyasının özü bir sıra kontekstlərdə izlənilə bilən dağdıçılıqla xarakterizə olunur. Bunun üçün həqiqətən mübarizə aparmaq lazımdır və bu yolda şəhid olmaq heyf deyil, çünki o, partlayış kimi böyük gücə malikdir: “Ancaq ən önəmlisi onları millət edən ideyanın hekayəsidir, partlayıcı qüvvəsi olan ideyadır. Bu ideyanın arxasında duran isə Ulu Öndərdir”. Digər tərəfdən, bu ideya mahiyyətə yaradıcıdır, çünki o, Azad Azərbaycan cəmiyyətini yaradıb. Onun nitqləri “insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini tənzimləyən və onların rollar və statuslar sistemini təşkil edən əsas həyat və sosial ehtiyacların ödənilməsi normalar, qaydalar, simvollar məcmusudur”.

H.Əliyevin nitqində “azadlıq” konseptinin fəaliyyət sahəsinə siyasi diskursla yanaşı, diplomatik, inzibati, hüquqi, hərbi, pedaqoji, dini, mistik, tibbi, biznes, reklam, idman, elmi, səhnə və kütləvi informasiya diskursu da aid edilə bilər:

“Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik inqilabla olmur, təkamül yolu ilə, tədricən gedir”;

“Dövlətçilik hər bir şəxsin qəlbində olmalıdır”;

“Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır”;

“Əgər hər hansı ölkənin xalqları öz hüquqlarını anlayır və onları qoruya bilirsə, o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olar”;

“Milli azadlığa nail olmaq üçün milli oyanış, milli dirçəliş, milli ruhun canlanması lazımdır”;

“Azadlıq və istiqlaliyyət hər bir xalqın milli sərvətidir”.

Sözsüz ki, bu Böyük insanın dili və siyasəti arasında əlaqə göz qabağındadır, çünki ünsiyyət onun siyasi sistemin fəaliyyətində əsas amildir.

Azadlıq anlayışı azərbaycanlıların sosial həyatına həlledici təsir göstərən əsas mədəni dəyərlərlə əlaqələndirilir. Mədəni və milli kimliyin qaçılmaz şəkildə itirilməsinə səbəb olan qloballaşma kontekstində onun əhəmiyyətini çox qiymətləndirmək mümkün deyil. Çətin tarixi və siyasi kontekst (hərbi münaqişələr, müstəqillik uğrunda mübarizə, Azərbaycanın Rusiya və bir sıra digər dövlətlər tərəfindən tanınması, tutulmuş torpaqların azad edilməsi), bununla bağlı problemləri nəzərə alaraq, azadlıq anlayışının öyrənilməsi xüsusilə aktual görünür.

Hər bir anlayışın müəyyən bir dil mədəniyyətində ifadə etdiyi semantik məzmununun bir hissəsi olan özünəməxsus mənaları var. Azərbaycanın siyasi reallığında azadlıq anlayışının aktuallaşmasından və dəyişən tarixi-siyasi kontekstin təsiri altında onun başqa sferalara keçməsindən danışsaq, onda aşağıdakı misalı göstərmək olar: XXI əsrin əvvəllərində Cənubi azərbaycanlıların dil şüurunda azadlıq anlayışına torpaq azadlığı ideyası daxil oldu.

Azadlıq anlayışı bu gün azərbaycanlıların dünyanın dil mənzərəsində mühüm yer tutur. Hər bur azərbaycanlı üçün “azadlıq” həqiqətdir, təsdiqlənmiş teoremdir. Prezident Heydər Əliyev bir qazinin şərəfinə keçirilən təntənəli toy məclisində çıxış edərək deyir: *“Belə toylardan hələ çox olacaq. Kəlbəcərdə, Qubadlıda, Zəngəzurda, Şuşada belə toylar çox edəcək və mən də orada sizinlə birlikdə iştirak edəcəm, qol qaldırıb oynayacam”*[O gün olacaq ki,...1998]. O, bununla da ağır bir şəraitdə dünyaya birlik və həmrəylik nümunəsi göstərərək xalqının öz milli müqəddəratını təyin etmək kimi ayrılmaz hüququnu həyata keçirmək üçün ən yaxşı keyfiyyətlərini nümayiş etdirdi. Heydər Əliyev bu kiçik nitqi ilə qarşısında keçilməz auditoriya olmadığını göstərdi. Siyasi liderin nitqinin gücü bir çox nitq elementləri – səmimiyyət, qətiyyət, nikbinlik, poetizm ilə böyük nətiq nitqindəki “azadlıq” konseptini fəlsəfi şəkildə şərh etmiş olur. “Azadlığı” sevmək kimi qəbul edilən fəlsəfə tarix boyu görkəmli şəxsiyyətlərin sözləri ilə zənginləşib. Heydər Əliyev “azadlığa” elə azad bir formada da tərif verir: *“Azadlıq” təkcə insanların elmi, biliyi, təhsili ilə bağlı deyildir. “Azadlıq” insanın daxili istedadıdır, insanın həyatı dərk etməsi, gedən proseslərə düzgün qiymət verə bilməsi və ondan özü üçün lazımi faydalar götürməsidir* [Heydər Əliyev...]. Bu konsepsiya Ulu Öndərin və digər siyasətçilərin siyasi diskursunda dəfələrlə yeniləndi.

Beləliklə, Azadlıq məkan, zaman, hərəkət kimi universal, ümumi fəlsəfi ideyadır. Azadlıq anlayışının özəyi müxtəlif dillərdə, ən azı bütün Avropa dillərində insanın öz iradəsinə uyğun, öz niyyətinə uyğun hərəkət etmək bacarığı kimi əks olunur. Dünyanın konseptual şəkilləri müxtəlif insanlar üçün fərqli ola bilər, məsələn, müxtəlif dövrlərin, müxtəlif sosial, yaş qruplarının, elmi biliklərin müxtəlif sahələrinin nümayəndələri üçün və s. tam fərqli şəkildə mənalanı bilər. Beləliklə, dünyanın koqnitiv mənzərəsində “azadlıq” konsepti ümumbəşəri, milli və şəxsi qarşılıqlı təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Атьман, О.В (2011). Вербализация стратегии самопрезентации в президентских предвыборных теледебатах как агональном жанре политического дискурса США // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, – № 1 (35). – С. 96–102.
2. Гусева, О.А. (2006). Риторико-аргументативные характеристики политического дискурса: (на материале президентских обращений к нации): Дис. ... канд. филол. наук (10.02.19). – Калуга, 228 с.
3. Heydər Əliyev və nitq mədəniyyəti (2020) // Mədəniyyət. 21 fevral.- S.5.
4. “O gün olacaq ki, Novruz Şuşada keçirəcəyik” (1998) // “Azərbaycan” qəzeti, 24 mart.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

Samirə Əmrahova

Göytəpə şəhər 1 nömrəli tam orta məktəbin müəllimi

Summary

The article talks about Heydar Aliyev's policy in the field of determining and strengthening the status of the state language of the Azerbaijani language during his leadership in Azerbaijan. The fact that today's modern Azerbaijani language is one of the fully developed languages and the language issue has become one of the priority issues of the state is one of the outstanding services of the national leader. Preservation of the Azerbaijani language involves perfect knowledge of this language, preservation of our language, history, and culture. It is reflected in the article that the comprehensive development of the Azerbaijani language, its transformation into the state language, its opening to the world of diplomacy, and its being heard from the most prestigious platforms in the world are related to the language policy founded by the national leader Heydar Aliyev.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijani language, language development, language policy, language protection

Резюме

В статье рассказывается о политике Гейдара Алиева в области определения и укрепления статуса азербайджанского языка как государственного в период его руководства Азербайджаном. То, что сегодня современный азербайджанский язык является одним из всесторонне развитых языков, а языковой вопрос стал одним из приоритетных вопросов государства, является одной из выдающихся заслуг общенационального лидера. Сохранение азербайджанского языка предполагает знание этого языка в совершенстве, сохранение национального языка, истории и культуры. В статье отмечается, что всестороннее развитие азербайджанского языка, его превращение в государственный язык, его открытие миру дипломатии, его заслушивание с самых престижных трибун мира связаны с языковой политикой, основанной общенациональным лидером Гейдаром Алиевым.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, азербайджанский язык, языковое развитие, языковая политика, защита языка.

Hər bir dilin sahibi onunla ünsiyyətdə olan xalqdır. Hər bir dili yaşadan onun xalqıdır. O cümlədən də, Azərbaycan dilinin yaradıcısı və yaşadanı Azərbaycan xalqıdır. Xalq nə qədər yaşayırsa, onun dili də yaşayır. Müasir Azərbaycan dili 50 milyonluq bir xalqın dilidir ki, bu dildə danışanların bir çox qismi Cənubi Azərbaycan, digər qismi Şimali Azərbaycan ərazisində, qalanları isə müxtəlif dövlətlərin ərazisində yaşayır.

Bugünkü müasir Azərbaycan dili hərtərəfli inkişaf etmiş dillərdən biridir. Bu dilin inkişafında, ədəbi dil kimi formalaşmasında xalqın görkəmli oğullarının, ədiblərinin, alimlərinin, görkəmli siyasi xadimlərinin uzun və gərgin əməyi var. Bu dilin yaradıcılarından İzzəddin Həsənoğlunun, Nəsiminin, Füzulinin, Xətayinin, bu dilin yaşamasında və inkişafında M.P.Vaqif, S.Vurğun, C.Cabbarlı, B.Vahabzadə və digər yaradıcıların, tədqiq edilməsində prof. B.Çobanzadə, Ə.Dəmirçizadə, M.Hüseynzadə, M.Şirəliyev, Ə.Abdullayev, Ə.Əfəndizadə, A.Qurbanov, A.Axundov, Ə.Orucov, M.Cəfərov kimi görkəmli alimlərimizin böyük rolu olmuşdur. Azərbaycan dilinin inkişafında, nüfuzunun artmasında daha böyük xidmətləri olan şəxsiyyət, XX əsrin son qərinasında yaşayan, Azərbaycanı dünyada tanıtdıran, xalqımızın böyük oğlu Ümummilli lider Heydər Əliyevdir. Onun Azərbaycan dilinin inkişafı sahəsində xidmətləri Azərbaycan xalqının həyatında mühüm hadisəyə çevrildi.

Azərbaycan dilinin ölkənin dövlət dili elan edilməsində xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin çox böyük xidmətləri olmuşdur. Dövlət dili sahəsindəki fəaliyyətə Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən başlamışdır.

1970-ci illərin ortalarından başlayaraq SSRİ-yə daxil olan respublikaların ictimai-siyasi həyatında dil məsələsi yenidən gündəmə gətirildi. SSRİ Konstitusiyasının qəbulundan sonra milli dillərin sıxışdırılması prosesi daha da gücləndirilmişdir. Rus dilinin hüquqlarının genişləndirilməsi ilə əlaqədar “vahid dil” siyasəti daha geniş şəkildə təbliğ olunurdu. Belə bir şəraitdə ana dili məsələsinin təbliği ilə məşğul olmaq çox riskli və qorxulu idi. Dil məsələsini qabardanlar Sibirə sürgün olunurdu. Hətta milli respublikaların rəhbərləri də ana dili məsələsini gündəmə gətirməkdə aciz idilər. Çünki bu, onlardan ötrü tale məsələsi ola bilərdi. Bütün bunlara baxmayaraq, o vaxt Azərbaycan Respublikasının rəhbəri olan Heydər Əliyev dil məsələsində öz mövqeyini çox cəsarətlə, qətiyyətlə bildirmişdi. Böyük tarixi şəxsiyyət SSRİ Konstitusiyası haqqında danışarkən öz nitqində xüsusi olaraq vurğulamışdır ki, Konstitusiya vətəndaşlara təhsil hüququ verir. Bu hüquq ana dilində oxumaq imkanı ilə təmin olunur. Bu, əslində ana dilinin dövlət dili statusunu qorumaq məqsədi güdür.

dü. 1996-cı il 2 fevralda ulu öndərin təşəbbüsü ilə keçirilmiş müstəqil Azərbaycan gənclərinin ilk forumunda H.Əliyev o illəri xatırlayaraq nitqində demişdir: "Öz dilini bilməyən, öz dilini sevməyən adam öz tarixini yaxşı bilə bilməz. Xatirimdədir, 70-ci illərdə mən bir neçə dəfə çox rahatlıqla göstərişlər verdim, rusdilli məktəblərdə Azərbaycan ədəbiyyatına çox yer verilsin. Azərbaycan ədəbiyyatını, ana dilini bilməyən gənc Nizamini oxuya bilməz, Vaqifi oxuya bilməz, Sabiri oxuya bilməz, C.Məmmədquluzadəni oxuya bilməz və digərlərini oxuya bilməz. Əgər onları oxuya bilməzsə, o, tariximizi bilməyəcək, milli-mədəni ənənələrimizi bilməyəcək. Onları bilməsə, o vətənpərvər olmayacaq, onda milli vətənpərvərlik duyğuları, hissiyyatı olmayacaqdır" [Əliyev, 1998, 320].

Hər bir toplantıda ümummilli liderimiz Azərbaycan dilini mükəmməl bilməkdən, dilimizi, tariximizi, mədəniyyətimizi qorumağın vacibliyini vurğulayaraq deyirdi: "Hər bir azərbaycanlı birinci növbədə öz dilini bilməlidir. Ondan sonra başqa dilləri bilməlidir. Mən bunu dəfələrlə demişəm, bu gün də deyirəm ki, indi biz müstəqil dövlətlik və bizim vətəndaşlarımız, xüsusən gənclərimiz başqa dilləri öyrənməlidirlər. Amma birinci növbədə öz dilini, yəni Azərbaycan dilini, bizim doğma dilimizi bilməli, sevməlidirlər. Doğma dilimizdə həm danışmalı, həm də yazmalıdırlar. Ondan sonra rus dili də, ingilis dili də, fransız dili də, başqa dillər də lazımdır".

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin hakimiyyətdə olduğu dövrdə Milli Məclis latın qrafikalı əlifbaya keçmək barədə qərar qəbul etmişdir. Lakin bu qərarın icra mexanizmi hazırlanmadığından tam şəkildə həyat keçirilməsində bir çox ləngimələr var idi. Bunu nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyev 9 avqust 2001-ci ildə "Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü"nün tətbiq edilməsi haqqında fərman verdi. Bu fərmanlar əslində biz müəllimlərin yoluna da işıq saldı. Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil Nazirliyi bir sıra tədbirlər planı icra etdi ki, bunlardan ən ümdəsi Y.Seyidovun rəhbərliyi ilə qabaqcıl alimlərə yeni "Azərbaycan dili proqramı hazırlamaq" tapşırılması və müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi idi.

Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili olmasında H.Əliyevin əvəzsiz rolu olmuşdur. Ulu öndər Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyətinə ehtiram mücəssəməsidir. Özü məharətli natiq olduğu üçün başqasının, xüsusən gənclərin nitqinə də həssas münasibət aşılayırdı. 1996-cı il 2 fevralda təşkil olunmuş Azərbaycan Respublikasının Gənclərinin Birinci Forumunda H.Əliyev demişdir: "Məni bu gün forumda sevindirən cəhətlərdən biri də o oldu ki, çıxış edən bütün gənclər çox sərbəst, səlis Azərbaycan dilində danışdılar. Bilirsiniz, bir neçə il bundan öncə bunu görmək mümkün deyildi. Keçmiş illərin müəyyən xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan dili Azərbaycanda lazımi qədər inkişaf edə bilməmişdi. Doğrudur, biz buna çox çalışmışıq... Azərbaycan dili hakim dil ola bilməmişdi". Daha sonra nitqinə davam edərək: "Amma bu gün burada çıxış edənlər məni heyran etdilər, bizim dilimizin zənginliyini bu gün Azərbaycanda hakim dil olmasını nümayiş etdirdilər" [Əliyev, 1998, 319-320].

Heydər Əliyevin müdrik siyasəti, yorulmaq bilməyən fəaliyyəti, uzaqgörən dil siyasəti sayəsində bütün çətinliklərə sinə gərmişdir. Onun Azərbaycan dilinin inkişafı sahəsindəki xidmətlərini ilk dəfə əks etdirən professor Nizami Xudiyev olmuşdur. Dilçinin 1997-ci ildə nəşr olunmuş "Heydər Əliyev və Azərbaycan dili" adlı kitabı ulu öndərin dilimizin inkişafı sahəsində xidmətlərini yığcam, lakin parlaq şəkildə əks etdirmişdir. Professor N.Xudiyev yazır: "H.Əliyevin siyasi müdrikliyi 70-ci illərin II yarısında Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının (Əsas qanunun) hazırlanması və qəbulu zamanı özünü bir daha göstərdi – bu zaman özünü Moskvanın, eləcə də Moskvaya xidmət edən qüvvələrin müqavimətinə baxmayaraq, respublikanın rəhbəri böyük iradə nümayiş etdirib Konstitusiyaya dövlət dili ilə əlaqədar xüsusi maddə (73-cü maddə) salınmasına nail olmuşdur [Xudiyev, 1997, 25].

Bütün sahələrdə olduğu kimi, Heydər Əliyevin uğurlu siyasi varisi Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev bu strategiyayı davam etdirir. Prezident İlham Əliyevin bu sahədə apardığı siyasətə qiymət verərkən onun latın qrafikası ilə Azərbaycan və dünya klassiklərinin əsərlərinin kütləvi tirajla Azərbaycan dilində çap olunmasını qeyd etmək lazımdır. Ölkə başçısının "Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" 1 noyabr 2018-ci il tarixli Fərmanı ana dilimizin inkişafına dair mühüm əhəmiyyət kəsb edən vacib sənədlərdən biridir.

Bu gün Azərbaycan dilinin hərtərəfli inkişafı, dövlət dilinə çevrilməsi, diplomatiya aləminə yol açması, dünyanın ən mötəbər tribunallarından eşidilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan dil siyasəti ilə bağlıdır. Prezident İlham Əliyev bu siyasəti uğurla davam etdirir.

Ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. (1998). Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. Azərnəşr, Bakı.
2. Xudiyev, N. (1997). Heydər Əliyev və Azərbaycan dili, “Təhsil” nəşriyyatı, Bakı.

HEYDƏR ƏLİYEV-AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİ VƏ ƏDƏBİYYATI

Kamilə Quliyeva

Lənkəran rayonu, C.Əzimov adına Viravul kənd 2 №-li tam orta məktəbin
Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi

Summary

The main ideological direction of the dissertation aims to revive the great leader's great activity in the field of the development of the Azerbaijani language, increasing its reputation, development and popularization of our literature. It talks about his struggle to get the status and rise to the international level. The systematic activities and considerations of the great social and political figure and the head of state regarding his mother tongue are presented on the basis of many facts. Based on the facts, we come to the conclusion that Heydar Aliyev's genius is the state language, the language of the people, the literary heritage, which is a national treasure, and raised it to an honorable level by giving high value to the creative power of the people, brought it to heights and introduced it to the world. In becoming the leading branch of our people, there has never been such a comprehensive, powerful personality, statesman, advanced intellectual as our national leader Heydar Aliyev.

Key words: National leader, language issue, literary heritage, national-moral value, development.

Резюме

Основное идейное направление диссертации направлено на возрождение великой деятельности великого деятеля в области развития азербайджанского языка, поднятия его авторитета, развития и популяризации нашей литературы, его борьбы за обретение статуса и возвышение до международного уровня обсуждается систематическая деятельность и размышления великого общественно-политического деятеля и главы государства относительно своего родного языка на основе многих фактов, на основании которых мы приходим к выводу, что гений Гейдара Алиева является государственным языком, народным, высоко ценя литературное наследие, являющееся национальным достоянием, и творческую силу народа, он поднял его на почетную высоту и представил миру. Никогда еще не было такого всеобъемлющего, могущественного человека, государственного деятеля, ведущего интеллектуала, как наш общенациональный лидер Гейдар Алиев, который стал бы ведущей ветвью

Ключевые слова: общенациональный лидер, языковой вопрос, литературное наследие, национально-нравственная ценность, развитие.

Hər bir xalq təkcə ərazisinin böyüklüyü, təbii sərvətləri, iqtisadi inkişafı ilə deyil, milli-mənəvi dəyəri sayılan dili ilə də tanınır. Dil hər bir millətin mənəvi siması, onun milli varlığının timsalıdır. Əbəs yerə deyilmir ki, bir millətin dövlətini, malını işğal etsən, ölüb itməz, amma dilini alsan, məhv olar, ondan nişan qalmaz. Dili yaşadan, inkişaf etdirən onun mənsub olduğu xalqdır. Lakin hərtərəfli inkişafı, yüksək zirvələrə qalxaraq beynəlxalq nüfuz qazanması isə xalqın böyük övladlarının adı ilə bağlıdır. Xalqımızın böyük övladı, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin genişmiqyaslı fəaliyyətində dil siyasəti mühüm yer tutur. Dilimizin həm ümumxalq, həm də dövlət dili kimi inkişafında Ulu öndərin misilsiz xidmətləri olub. O, dilinə yalnız adı ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, millətin mənəviyyət bayrağı, milli mənlik və qüruru kimi baxırdı. Müasir dünyanın siyasi xadimləri, ölkə başçıları arasında çox az şəxsiyyətlər tapmaq mümkündür ki, mənsub olduqları xalqın ədəbiyyatı və dili ilə bu qədər ardıcıl, məhsuldar və səriştəli şəkildə məşğul olsun. Cəmiyyətimizin mənəvi-əxlaqi sağlamlığına xüsusi diqqət yetirən Heydər Əliyev üçün dil məsələsi həmişə əhəmiyyətli bir məsələ olmuşdur. Ulu Öndər yazıçılarla görüşlərində dil məsələsinə mənəvi əxlaqi problemlər müstəvisində qiymət verir, məktəblərdə, elmi-pedagoji sahələrdə ana dilinin inkişaf etdirilməsinə xüsusi qayğı göstərirdi.

Bir faktdır ki, 70-ci illərdən etibarən Azərbaycanın müxtəlif ali məktəblərində “Ana dili və ədəbiyyat” ixtisası üzrə tələbə qəbulunun həcmi xüsusilə artırıldı və ana dilindən yazılı imtahan ən müxtəlif ixtisaslar üzrə məcburi hesab edildi. Heydər Əliyev “Hər şeydən əvvəl ana dilinin inkişafı

fına şərait yaradılmalı, tədrisi yaxşılaşdırılmalı, elmi qrammatikanın yaradılması sahəsində tədqiqat işləri genişləndirilməlidir”, – deyirdi.

Heydər Əliyevin siyasi müdrikliyi 70-ci illərin ikinci yarısında Azərbaycan SSRİ Konstitusiyasının hazırlanması və qəbulu zamanı özünü bir daha göstərdi. Bu zaman Moskvaya xidmət edən qüvvələrin müqavimətinə baxmayaraq böyük iradə nümayiş etdirib Konstitusiyaya dövlət dili ilə bağlı xüsusi maddə (73-cü maddə) salınmasına nail oldu. (Xudiyev, 1997) Azərbaycan rəhbəri bu mübarizədə qalib gəldi. Respublika ictimaiyyəti həmin mübarizənin drammatizmini müşahidə edə bilməzdi. Ona görə ki, bütün proseslər “pərdə arxası”nda gedirdi. Rusiya rəhbərliyi dəfələrlə Heydər Əliyevə müraciət edərək mövqeyindən çəkilməyə cəhd etsə də, o, müxtəlif yollarla Rusiya rəhbərliyini başa salmağa çalışmışdır ki, Azərbaycan SSRİ Konstitusiyasında Azərbaycan dili barədə ayrıca maddə olmalıdır. Yüksək məclislərdə Azərbaycan dilinə böyük səlahiyyət verilməsi istər-istəməz dövlət idarələrində də ana dilinin tədricən yayılmasına, sənədlərin azərbaycanca hazırlanmasına təkan verirdi. Respublika rəhbərinin müxtəlif konfrans, müşavirə və s. tədbirlərdə ana dilində danışğını görən nazirlər, komitə, müəssisə rəhbərləri də bu dilin yayılmasına cəhd göstərirdilər.

“... Dilimizin böyük qrammatikası yaranıbdır. Böyük dərslilər, əsərlər var. Respublikamızda böyük dilçilik institutu mövcuddur. Bizim böyük dilçilərimiz var, – yadımdadır, akademik Şirəliyev, Dəmirçizadə, – mən ovaxtkı adamları deyirəm, indi yaşayan alimlər adlarını demədiyimə görə məndən inciməsinlər. Bəli, bizim böyük alimlərimiz vardır” – deyən Ulu öndərin dilçi alimlərlə sıx əlaqə saxlaması, tez-tez görüşməsi, onlarla alimin məhz Heydər Əliyevin dövründə fəxri adlara, mükafatlara layiq görülməsi ana dilinin siyasi nüfuzunun artmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərirdi. Onu da qeyd edək ki, görkəmli dilçilər – Ə. Dəmirçizadə, S. Cəfərov, M. Hüseynzadə, A. Həsənov, Ə. Abdullayev və Y. Seyidovun yazdıqları ali məktəblər üçün “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyinin dövlət mükafatına layiq görülməsi Ulu öndərin dilçilərin böyük əməyini, müqəddəs işini dəyərləndirməsinə bariz nümunədir. (Xudiyev, 1997)

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının misilsiz sərvəti olan klassik irsə, ümumən bədii ədəbiyyata xüsusi önəm verirdi. Ulu öndərin Vətəninə qayğıkeş münasibətindən ədəbiyyatımız da bəhrələnmişdir. Böyük türk ədibi Ç. Aytmatov “Heydər Əliyev tarixi, hətta əfsanəvi şəxsiyyətdir” – deyirdi. Bu, doğrudan da, belədir. Məhz onun tədbirləri sayəsində ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz dünyanın ən qabaqcıl mədəniyyətləri sırasına yüksəldi.

Ulu Öndər ədiblərimizin yaradıcılığının öyrənilməsi və şəxsiyyətinin daha geniş sferalarda tanınması istiqamətində işin təkcə ölkədə deyil, onun sərhədlərindən kənarda da intensiv təşkilinə böyük önəm verirdi. Bu məqsədlə klassiklərimizin əsərlərinin müxtəlif xarici dillərdə nəşri, dramaturqlarımızın pyeslərinin dünya səhnəsində oynanılması, müğənnilərin xarici qastrollarda Azərbaycan şairlərinin əsərlərini ifa etməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Heydər Əliyev ədiblərimizin yubileylərinin dünya miqyasında keçirilməsi təşəbbüsləri ilə də çıxış etmiş, hələ Azərbaycan Sovet İttifaqının daxilində olarkən xalqımızın mədəniyyət vasitəsi ilə beynəlxalq sferada tanınmasına müvəffəq olmuşdur.

1973-cü ildə klassik Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri arasında ilk dəfə Nəsiminin anadan olmasının 600 illik yubileyi bilavasitə Heydər Əliyevin xidməti sayəsində beynəlxalq humanitar-mədəni təşkilatın-YUNESKO-nun təntənəli tədbirləri planına daxil edildi. Həmin il sentyabrın 22-də Heydər Əliyevin də iştirakı ilə Bakının mərkəzi meydanlarından birində Nəsimi abidəsinin təməli qoyuldu. (Əliyev, 2023)

“Füzulinin həyatı da, bütün yaradıcılığı da həm yüksək mənəviyyət, həm də insanlara mənəvi estetik qida verən böyük bir mənbədir”, – deyərək Füzuli sənətini yüksək qiymətləndirdiyini bildirən Ulu öndərin təşəbbüsü ilə 1994-cü ildə böyük Azərbaycan şairi Füzulinin 500 illik yubileyi qeyd olunmuşdur.

Heydər Əliyev hamıdan yaxşı bilirdi ki, türkləri birləşdirmək üçün onları ortaq məxrəcə gətirən ideyanı ortaya qoymaq lazımdır. Ulu öndər böyük türk eposu “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyini qeyd etməklə Sovet rejiminin pərən-pərən saldığı dünya türklərini bu dastan ətrafında bir yerə toplamaqla türk birliyi yaratmağa nail oldu.

Böyük şair H. Cavidin nəşinin Sibirdən gətirib doğma Naxçıvanda torpağa qovuşdurması, Naxçıvanda “Cavidlər”, Şuşada “Vaqif”, “Xurşidbanu Natəvən” məqbərələrinin tikilməsi, “Vaqif” poeziya günlərinin keçirilməyə başlanması, Bakıda böyük hürufi şair İmaddədin Nəsimiyə, Nəriman

Nərimanova, Cəfər Cabbarlıya möhtəşəm heykəllər qoydurması Ulu öndərin klassik ədəbiyyatımıza qayğısının böyük təzahürü idi. (Əliyev, 2008)

Heydər Əliyev klassiklərimizlə yanaşı, müasiri olduğu yazıçılara da xüsusi qayğı ilə yanaşmış, onları yüksək dövlət mükafatları ilə mükafatlandırmış, təntənəli surətdə yubileylərini keçirmişdir. Xalq yazıçıları İsmayıl Şıxlı, Anar, İlyas Əfəndiyev, xalq şairləri Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Qabil, Xəlil Rza Ulutürk və digərlərinin adına keçirilən mərasimlər unudulmazdır. Məhz Heydər Əliyevin böyük nüfuzu sayəsində XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklərinə-S.Rəhimov, R.Rza, M.İbrahimov, S.Rüstəm o dövrün ən şərəfli mükafatı-Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verildi.

Qeyd olunan faktlar bir daha göstərir ki, yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının və dilçiliyimizin son yarım əsrdəki inkişafında Heydər Əliyevin məqsədyönlü və səmərəli siyasətinin böyük rolu və təsiri olmuşdur. Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin dili mükəmməlliyi, emosionallığı ilə bir nümunə, nətiqlik sahəsindəki təcrübəsi, istedadı bütöv bir məktəbdir. Belə bir insan xalq dilinin böyük bilicisi, mənsub olduğu millətin idrak xəzinəsinin sərrafıdır. İndi biz də ədəbiyyatımızı zirvələrə qaldıraraq dünyaya tanıdan, dilimizin keşiyində məharətlə duran, bu il 100 illik yubileyini qeyd etdiyimiz Ulu öndərin açdığı cığırla bədrəmədən irəliləyir, onun şərəfli işini-dilçiliyimizin və ədəbiyyatımızın qorunub inkişaf etdirilməsini, təkmilləşdirilməsini davam etdiririk.

Ədəbiyyat

1. “Heydər Əliyev və mədəniyyət”. (2008). Üç cildə (birinci cild), 1969-1982, 1993-1996. Bakı: Nurlan.
2. “Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasəti: (2023), Şuşadan Lənkərana” mövzusunda respublika elmi-nəzəri konfransının materialları. Bakı-Lənkəran, 7 may, 2022-ci il. Bakı: “Elm və təhsil”, 116 s.
3. Xudiyev, N. (1997), Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: “Təhsil”, 288 s.

MİLLİ DİLİMİZİN XİLASKARI HEYDƏR ƏLİYEV

Mətanət Mehdiyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllim,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

Heydar Aliyev's decree on improving the use of the state language aims to increase state care for the application and development of the Azerbaijani language, to diversify the scope of application of the language. According to the decree of the national leader, the establishment of the State Language Commission under the President of the Republic of Azerbaijan, the draft law “On the state language in the Republic of Azerbaijan” was prepared. According to this decree of Heydar Aliyev, reprinting of scientific and artistic works, as well as dictionaries and textbooks in the Latin alphabet, conducting clerical work in local executive authorities in the Latin alphabet, in short, strengthening the application of the Azerbaijani alphabet in all areas comes to the fore. This decree comes into force on June 18, 2001.

Decree of the National Leader on approval of the composition of the State Language Commission of the Republic of Azerbaijan (July 04, 2001), Decree on the establishment of the Day of the Azerbaijani Alphabet and the Azerbaijani Language (August 09, 2001), Decree on the State Language of the Republic of Azerbaijan consisting of 3 chapters (September 30, 2002) were important decrees for the development of our language. The work done by Heydar Aliyev for the rise of our language, the decrees issued by him should be evaluated as significant events in the history of our language. It should be noted that the decree of our great leader on improving the use of our language is indeed an official document that reflects the historical foundations of the Azerbaijani language in a broad and clear way. In the center of this care, love and attention of our great leader, his eloquence, mastery in this field, his worthy place in both the all-Turkic and world oratory have a direct impact.

Key words: national leader, İlham Aliyev, Azerbaijan language, decree, speech culture

Резюме

Указ Гейдара Алиева об улучшении применения государственного языка направлен на усиление заботы государства о применении и развитии азербайджанского языка, а также на ответвление сферы применения языка. Согласно указу великого лидера, при Президенте Азербайджанской Республики была создана Комиссия по государственному языку, а также была осуществлена подготовка законопроекта «О государственном языке в Азербайджанской Республике». Согласно этому указу Гейдара Алиева, на первый план вышло переиздание научных и художественных произведений, а также словарей и учебников на латинице, ведение делопроизводства

в местных исполнительных органах на латинице, одним словом, усиление применения азербайджанского алфавита с латиницей во всех областях. Настоящий Указ вступает в силу с 18 июня 2001 года. Указ великого лидера об утверждении состава Комиссии по государственному языку Азербайджанской Республики (4 июля 2001 года), указ об учреждении азербайджанского алфавита и Дня азербайджанского языка (9 августа 2001 года), указ о Государственном языке Азербайджанской Республики, состоящей из 3 глав (2002 г., 30 сентября), были важными постановлениями для развития нашего языка. Прделанную Гейдаром Алиевым работу по развитию нашего языка и изданные им указы следует считать значительными событиями в истории нашего языка. Стоит отметить, что действительно указ нашего великого лидера об усовершенствовании применения нашего языка является официальным документом, широко и ясно отражающим исторические основы азербайджанского языка. Эта забота, любовь и внимание к языку нашего великого лидера напрямую влияют на его красноречие, его мастерство в этой области и его достойное место в ораторском искусстве как во всей Турции, так и в мире.

Ключевые слова: *Общационациональный лидер, Ильхам Алиев, азербайджанский язык, указ, культура речи*

Dilimizin dövlət dili statusuna yüksəlməsi yolunda ulu öndərimizin apardığı mücadilə zamanlara söykənir. 1969-2003-cü illəri Azərbaycan dilinin həm rəsmi sənədlərdə, həm də gündəlik həyatımızda ümumişlək dilə çevrilməsi, habelə beynəlxalq sferada özünəməxsus yer alması baxımından ən məhsuldar zaman kimi dəyərləndirə bilərik. Bu, məhz ulu öndərin sayəsində, uzaqgörən dil siyasəti nəticəsində öz həllini tapmışdır. Bu möhtəşəm iş 1970-ci il BDU-nun 50 illik yubileyində Heydər Əliyevin Azərbaycan dilində çıxışı ilə başlamışdır. Daha sonra Heydər Əliyevin dilimizə qayğısı özünü ali məktəblər üçün Azərbaycan dili dərsliklərinin nəşri, dilimizin tədrisinə ayrılan saatların artırılması kimi məsələlərlə davam etdirilmişdi. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev milli dilimizin inkişafında tarixə öz əbədi imzasını qoymuş dahi şəxsiyyətdir. Onun fəal və ardıcıl dil siyasəti ölkəmizdə milli azadlıq ruhunu yüksəltdi və bu yolda xalqımızın əzmini artırmışdır. “Heydər Əliyevin natiqlik məharəti Azərbaycan xalqının milli sərvətidir; onun bu sahədəki istedadı hərtərəfli araşdırılmalı, öyrənilməli, Azərbaycan, ümumtürk və dünya natiqlik sənəti tarixində layiqli yer tutmalıdır” [Hacıyeva, 2011, 100].

Məlumdur ki, nə ilk konstitusiyada, nə də 1937-ci ilin aprelində qəbul olunmuş konstitusiyada dövlət dili barəsində maddə olmayıb. 1956-cı il konstitusiyasında isə “Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir” maddəsi yazılmışdı. 1978-ci il konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi qəbul edilmişdir. Bu barədə professor Buludxan Xəlilovun fikirləri də maraqlıdır. Azərbaycan tarixinin yaxın keçmişində Azərbaycan dili təqib və təzyiqlərə məruz qalmış, əslində nüfuzunu, rəsmi dövlət dili kimi statusunu itirmişdi. Azərbaycan dilinə qarşı qısqanc, qərəzli və ədalətsiz münasibət 1956-cı ildə Azərbaycan Konstitusiyasında “Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir” maddəsi olanda da davam etmişdir. O vaxtın özündə də iclasların, qəzetlərin, rəsmi dövlət adamlarının dili Azərbaycan dili olmayıb və kargüzarlıq işləri doğma ana dilimizdə aparılmayıb. Azərbaycan dilinin inkişafı, dövlət dili kimi onun inkişafına qayğı ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ölkə rəhbərinin təşəbbüsü ilə 1995-ci il konstitusiyamızda dövlət dili haqqında maddənin öz əksini tapması dilimizin qanuni haqqını yenidən geri qaytardı. Məlum olduğu kimi, 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunan Konstitusiyada (Maddə 2.) Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili kimi təsbit olundu. Prezidentin dil haqqında imzaladığı fərman və qanunlar dil siyasətinə, dil quruculuğunun gedişatına öz müsbət təsirini göstərdi.

“Heydər Əliyev Azərbaycan dilini məişət səviyyəsindən daha geniş arenaya çıxardı. Azərbaycanda və onun hüduqlarından kənarda rəsmi görüşlərdə, BMT, Avropa Şurası kimi mötəbər məclislərdə Azərbaycan dili onun nitqində öz əzəməti ilə seçilir” [Hacıyeva, 2011, 106].

Respublika prezidenti kimi Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin tətbiqi və qorunması haqqında beş fərman vermişdir [Babayev, 2011, 22].

Heydər Əliyev sənət adamları, xüsusən də yazıçı və şairlərə xüsusi diqqət göstərirdi. Qeyd edirdi ki, “mən fəxr edirəm ki, türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər zəngindir, bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizdə ifadə edə bilərik. Burada mən Azərbaycan yazıçılarının, dilçilərinin, ədəbiyyatşünaslarının xidmətlərini xüsusi qeyd edirəm. Çünki hər bir respublikada proseslər cürbəcür gedibdir”. Prof. Həsən Mirzəyev, görkəmli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə, Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz və bu kimi digər yazarlara qayğı göstərməsi, neçə-neçə ustad sənətkarlarımıza ən böyük mükafatları, fəxri adlarını təqdim etməsi onun Azərbaycan dilinə və ədəbiyyatına göstərdiyi böyük qayğının göstəri-

cisidir. Prof.Həsən Mirzəyev ulu öndər haqqında belə fikir söyləyir: “H.Əliyev yalnız Azərbaycanın deyil, bütün dünyanın, planetin siyasətçisidir. Yaxşı olardı ki, onun üzündən, gözündən gələn günəş şüaları bütün planeti, dünyanı işıqlandırsın... H.Əliyev təkcə Azərbaycana deyil, bütün dünyaya işıq saçıb. Bütün dünya ondan faydalanıbdır” [Mirzəyev, 2006, 23].

Bu gün prezidentimiz İlham Əliyev də ulu öndərimizin dil siyasətini davam etdirir. Prezidentimizin göstərişi ilə latın qrafikasında kütləvi nəşrlərin meydana çıxması bunun parlaq nümunəsidir. İlham Əliyevin sərəncamına əsasən 150 cildlik “Dünya ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası”, 100 cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı kitabxanası” adlı yeni nəşrlər, eləcə də müasir Azərbaycan dilinin hər bir şöbəsinə aid ayrıca nəşrlərin işıq üzü görməsi çox sevindirici haldır. Habelə “Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında” 2018-ci il 17 iyul tarixli sərəncamı çox əlverişli və əhəmiyyətli işlər sırasında. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 26 noyabr tarixli qərarı ana dilinə dövlət qayğısının artırılması, dilçilik sahəsində tətbiqi araşdırmaların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Azərbaycan dilinin hal-hazırda dünyanın bir çox universitetlərində tədris olunması da qürurverici hadisədir. ABŞ-in altı (Şikaqo, Los-Anceles, Vaşinqton, Nyu-York, San-Fransisko, Harvard) universitetinin proqramında Azərbaycan dili öyrənilməsi böyük bir uğurun göstəricisidir.

Onu da diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, bu gün dilimizin inkişafında dilçilərin əməyi və səyi yüksək qiymətləndirilməlidir. Dünyada gedən qloballaşma prosesləri müstəvisində Azərbaycan dilinin nüfuzunu təmin etmək üçün dilimizin bütün inceliklərini öyrənmək, eləcə də öyrətmək, təbliğ və tədqiq etmək ilk növbədə biz dilçilərin üzərinə düşür. Bu, bizim hər birimizin ən ümdə vəzifəsidir.

Ədəbiyyat

1. Babayev, A.M. (2011). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti Bakı, , 620 səh.
2. Hacıyeva, İ.H. (2011). Nitq mədəniyyəti (Dərs vəsaiti), Bakı, 245 səh.
3. Mirzəyev, H.İ.(2006), Deputatlıq fəaliyyəti, Bakı, 566 səh.

О ЦЕЛОСТНОСТИ И СВЯЗНОСТИ ТЕКСТА

Насирага Мамедов

доктор филологических наук, профессор
кафедры современного русского языка Бакинского славянского университета

Xülasə

Dilçilikdə mətnin struktur, semantik və kommunikativ-praqmatik səviyyələrində təzahür edən əlaqəliliyi haqqında mövqe formalaşmışdır. Mətn cümlələrin müəyyən ardıcılığıdır. Onların arasında əlaqə müxtəlif (leksik, morfoloji, sintaktik) vasitələrdən istifadə edilməklə ifadə oluna bilər. Mətnin məna bütövlüyü onun temasının vəhdətindən ibarətdir. Mətnə daxil olan hər bir cümlə özünəməxsus denotativ məna əlavə edir və mətnin məzmununun əsasını təşkil edən hadisənin daha dolğun təsvirinə səbəb olur. Komponentlərin sayından və yığılmından asılı olmayaraq, mətnin mənası həmişə müstəqil olur, yəni o yalnız verilmiş mətnə əsaslanaraq bütövlükdə yaranmalıdır. Mətnə cümlələrin birliyi leksik və qrammatik səviyyələrdə valentlik əlaqələri hesabına həyata keçsə də, onlara çevrilir və xüsusi bir sistemi təmsil edir. Mətnə cümlələrin qarşılıqlı əlaqəsini kontaktlıq və distantlıq; birtərəflilik və ikitərəflilik; çoxplanlılıq və çoxtəbəqəlilik; sıxlıq və seyrəklik xüsusiyyətləri təşkil edir.

Açar sözlər: *mətn, cümlə, əlaqə, məna, kommunikasiya*

Summary

In linguistics, a position has been formulated about the coherence of a text, which manifests itself at the structural, semantic and communicative-pragmatic levels. The text is some sequence of sentences, the relationship between which can be expressed using various (lexical, morphological, syntactic) means. The semantic integrity of the text lies in the unity of its theme. Each sentence included in the text brings its own denotative meaning and contributes to a more complete description of the event that forms the core of the content of the text. Regardless of the number and set of components, the meaning of the text is always autonomous, i.e., it must appear in its entirety when relying only on this text. Phrase combinations in the text are realized due to valency connections at the lexical and grammatical levels, but are not reduced to them and represent a special system. The special properties of connections between phrases in the text are: contact – distance; one-sidedness – two-sidedness; versatility – multilayered; density – sparseness.

Key words: *text, sentence, connection, meaning, communication*

Текст является основным компонентом речевой деятельности, на уровне которого осуществляется коммуникативная функция языка. В качестве средства коммуникации текст должен обладать такими признаками, как целостность и связность. Известно, что смысловая целостность текста заключается в единстве его темы. Очевидно, что сам текст содержательно богаче его темы. Возникает вопрос: каково соотношение между содержанием текста и его темой, что первично, т. е. выделяется ли тема из текста или текст есть развитие, развертывание темы? Если исходить из «готового» текста, то, конечно, тема выделяется из него; если же брать процесс порождения текста, то тема, присутствующая в интенции говорящего, развертывается в некоторую последовательность предложений. Тема есть пропозиция, к которой сводится содержание текста. Если стать на точку зрения говорящего (автора), то придется признать, что текст – это развитие темы (т. е. содержания предложения), причем каждое предложение, включенное в текст, привносит свое денотативное значение и способствует более полному описанию события, составляющего ядро содержания текста. Об этом же свидетельствует возможность распространения практически любого «готового» текста. Но тогда ставится под сомнение тезис «о вычленении элементарных ситуаций из референта текста» [Сусов, 1978, 133].

Независимо от количества и набора компонентов смысл текста всегда автономен, т. е. должен возникать в целостном виде при опоре только на данный текст. В отличие от этого смысл фразы сопряжен со смыслом других фраз, так же как и фразовые единства связаны друг с другом по смыслу. Если фразовое единство обладает автономным смыслом, то оно есть текст. Совокупность фраз, не выражающая автономного смысла, не образует текста. Предполагаемый текст должен выдержать испытание на «присоединение» – добавление к его началу или концу новых фраз. Завершенность и целостность текста делает такое присоединение невозможным. Точно так же не выдержит он испытания на «отъединение», ибо не может содержать фраз, ему не принадлежащих.

Изучение различных связей в тексте позволяет судить о более или менее закономерном характере их функционирования и высказать предположение о наличии фразовой валентности. «Теория валентности, рассматривающая сочетания элементов внутри лексических и грамматических единиц и этих единиц между собой, получает в тексте новую точку приложения» [Гальперин, 1981, 87]. Сочетания фраз в тексте реализуются за счет валентностных связей на лексическом и грамматическом уровнях и представляют особую систему. Типичными для этой системы являются сочетания между собою не только смежных фраз, но и занимающих дистантные позиции.

Во всех определениях текста в качестве основного признака фигурирует смысловая и формальная связь между его компонентами. Именно она обеспечивает «текстуальность», то есть отличает простое соположение предложений от связного и осмысленного текста. Особыми свойствами связей между фразами в тексте являются: контактность – дистантность; односторонность – двухсторонность; многоплановость – многослойность; уплотненность – разреженность. Как видим, здесь имеют значение: протяженность, направленность, глубина и плотность. При этом благодаря глубине одни связи как бы перекрываются другими, что создает их избыточность и повышает надежность. «Колебания же плотности образуют своего рода «волновую» структуру, совпадающую в общих чертах с последовательностью смены фразовых единств» [Сыров, 2005, 195]. Волновой характер межфразовых связей – ключевой вопрос в гипотезе о структурной организации текста.

Лингвистика текста, ориентированная на изучение закономерностей коммуникации, вскрывает именно те внутренние механизмы построения текстов, а следовательно, и общения, которые затрагивают область как смыслового информационного содержания, так и формального, структурного порядка. Разница между языковой и структурной оформленностью состоит в том, что первая зависит от набора языковых средств и их аранжировки, а вторая – явление, относящееся только к текстовому уровню, это особая «грамматика» текста, ориентированная на новые языковые единицы – фразовые единства, и новые языковые явления – межфразовые связи.

Для наименования структурных и смысловых связей текста в лингвистике употребляются два термина *когезия* и *когерентность*. Когезия относится лишь к поверхностной структуре текста, к его внешним грамматическим зависимостям. Она касается способа, которым компоненты поверхностной структуры текста, т. е.: слова, какими мы их реально слышим или видим, соединены, друг с другом. Когерентность же охватывает глубинную структуру текста, его содержательную сторону, так называемый текстовый мир, состоящий из таких концептов (понятий) и отношений (связей) между ними, как причинные, временные, локальные и другие.

Репертуар когерентных средств так велик, что встает, прежде всего необходимость их классификации, которая может быть лишь многоаспектной. По своей уровневой принадлежности они могут быть морфологическими, синтаксическими, словообразовательными, лексическими, фонетическими. По своему семантическому весу они подразделяются на автосемантические и синсемантические. По направлению связи выделяются анафорические и катафорические средства связи. Связность текста обеспечивается в результате взаимодействия следующих факторов: 1) логика изложения фактов, явлений, событий и динамика их развития; 2) особая организация языковых средств; 3) коммуникативная направленность текста; 4) композиционная структура (последовательность изложения фактов, способствующие выявлению содержания) и 5) само содержание текста, его смысл [Мамедов, 2019].

Если текст в обобщенном понимании этого термина следует рассматривать как особую единицу, обладающую набором специфических, постоянных, языковых свойств, то разные конкретные тексты – это произведения речи, возникшие по системе разных языков, отражающие ту или иную область действительности и созданные в соответствии с различными коммуникативными заданиями.

Литература

1. Гальперин И.Р. (1981) Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 139 с.
2. Мамедов Н.Ш. (2019) Текст и языковая коммуникация. Учебное пособие. Баку: Мутарджим, 252.
3. Сусов И.П. (1978) Семантические функции основных лингвистических объектов // Предложение и текст в семантическом аспекте. Калинин: КГУ, с. 122-138.
4. Сыров И.А. (2005) Способы реализации категории связности в художественном тексте. Москва: МПГУ, 277 с.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

Günəl Nəcəfova

Mingəçevir Dövlət Universitetinin

Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müəllimi

Summary

The Great Leader spoke about the preservation, application and development of our language in all fields. It is the responsibility of Azerbaijani intellectuals and state structures to implement and realize them. The activity of our immortal, eternal leader in every field is a school of life. Systematic and consistent use of this school in educational work is the sacred duty of pedagogical staff working in all educational institutions.

Key words: *mother tongue, Latin alphabet, thinking, education.*

Резюме

Общенациональный лидер указывал на применение и развитие нашего языка во всех сферах. Ответственность за их реализацию и претворение в жизнь всего этого лежит на азербайджанской интеллигенции и государственных структурах. Деятельность Общенационального лидера во всех областях – это школа жизни. Систематическое и последовательное использование опыта этой школы в воспитательной работе является священной обязанностью педагогических кадров, работающих во всех учебных заведениях.

Ключевые слова: *родной язык, латиница, мышление, образование.*

Doğma dilimiz dünyanın ən qədim dillərindən biridir. Dilimiz söz bazasının zənginliyi, ifadə tərzinin dəqiqliyi, ahəng qanunauyğunluğu, incəliyi ilə dillər içərisində seçilir. Elə bil, gözəl bir şeirdən, həzin bir nəğmədən doğulub dilimiz. Ulu əcdadlarımızın kəlamlarını, millətimizin düşüncə tərzini, yaşayış tərzini, adətlərimizi özündə əks etdirən bütün sözlər, dilimizin canına, qanına keçmişdir.

Elə bir təfəkkür məhsulu yoxdur ki, onun sözlərlə ifadəsi dilimizdə tapılmasın, olmasın.

Y.A.Komenski öyrənənləri həyata hazırlamaq üçün nümunəni çox mükəmməl, çox yararlı vasitə kimi qələmə verirdi. O, bütün öyrədənələrə dərs zamanı bu yoldan irəliləməyi tövsiyə edirdi. Bu da dilimizin zənginləşməsinə, lüğətin inkişafına təsir göstərmiş olar.

Klassik pedaqoqların da irəli sürdüləri fikirlərdə nümunənin ən yaxşı, ən gözəl təsir vasitəsi olduğunu görürük. Şəxsi nümunə həyatdan götürülsə də və ya tarixdən alınsa da tərbiyədə istifadə olunan vasitə və metodların artdığı, müxtəlif mənalara kəsb etdiyi bir şəraitdə, elm və texnikanın təlimdə geniş tətbiq edildiyi bir zamanda güclü və təsirli tərbiyə vasitəsi kimi qalmaqdadır. Bu tərbiyə vasitələrindən istifadə etməklə, gələcəyimiz olan uşaqlarda, milli-mənəviyyatımıza, millətimizə xas olan gözəl əxlaqi keyfiyyətləri, vətəninə, dövlətinə hörmət və məhəbbət hissini aşılamaq mümkündür (Əliyev, 2000).

Xalqımızın tarixinə nəzər salsaq görürük ki, o, öz inkişafı boyu çox sayda xalqına, millətinə, dövlətinə gərəkli olan şəxsiyyətlər böyüdü, başa çatdırıb, tərbiyə edib. Bu cür şəxsiyyətlərdən biri də Ulu Öndər Heydər Əliyevdir. Dahi şəxsiyyətləri tanıyıb, ona dəyər verən xalq xoşbəxtkdir. Elə bu xüsusdan da məktəblilərimizin dahi rəhbərin nümunəsində tərbiyə olunması, öz yurduna, torpağına, millətinə, dövlətinə yararlı vətəndaş kimi böyüməsi təhsil ocaqlarının və öyrədənələrin üzərinə düşən bir vəzifədir. Böyüyən nəslə dilimizə, dinimizə sevgi, qayğı hissi duyaraq böyütmək lazımdır.

Xalqımızın əbədiyaşar lideri Heydər Əliyev yazıçıların III qurultayında dilimizin inkişafında və zənginləşməsində onların əməyinə yüksək qiymət vermişdir. Hər bir milləti, xalqı yaşadan onun dilidir. Onu yaşadan, inkişaf etdirən, nəsillərdən-nəsillərə çatdıran yazarlarımız, şairlərimizdir. Bu tarixən belə olmuş və indi də belədir. Onların yazdıqları əsərlər bizə tariximizi, mədəniyyətimizi, xalqımızın çoxəsrlik inkişaf yolunu göstərir və öyrədir. Biz hər zaman onların dəyərli əsərlərinə müraciət edirik. Onlardan çıxışlarımızda, ölkəmizin mədəniyyətindən, tarixindən danışarkən nümunələr göstəririk (Əliyev, 1995).

Dilimizin inkişafı, qorunması və fəaliyyət sferasının genişlənməsi dahi rəhbərin xidmətləri sayəsində baş vermişdir. Ana dilimizin geniş miqyasda işlənməsi dünyada, beynəlxalq arenada tanınması məhz onun adı ilə bağlıdır.

O, dilimizə adi ünsiyyət vasitəsi kimi baxmırdı. Xalqımızın, dilimizin tarixinə, onun inkişafına ciddi yanaşırdı. Bu cür məsələləri faktlarla, sübutlarla əsaslandırırırdı. O, dilimizə xalqımızın milli sərvəti, tarixi mədəniyyəti kimi baxırdı. Onun xalqımızdan istəyi öz ana dilini mükəmməl bilmək və bu dildə danışmağı bacarmaq idi.

Ümumiyyətlə, Ulu Öndərin dilimizin inkişafında və qorunmasında gördüyü ən böyük iş dilimizə dövlət statusu verilməsi istiqamətində apardığı işdir. Böyüməkdə olan nəslin öz ana dillərində təhsil almaları ilə bağlı məsələlərdən biri də yeni əlifbaya keçiddir. Dahi insan bu məsələyə mövqeyini öz çıxışlarında daim bildirirdi. O qeyd edirdi ki, yeni əlifbaya – latın əlifbasına keçmişik. “Buna görə də yaşlı nəsil bu əlifbaya çətin alışır, çətinlik çəkir. Kiril və latın əlifbaları arasında çox da elə fərq yoxdur. Sadəcə, qeyrət göstərmək lazımdır. Öz doğma əlifbamıza – latın əlifbasına qayıtmaq lazımdır” (Əliyev, 1995). Beləliklə, 18 iyun 2001-ci ildə Ulu Öndər dilimizin təkmilləşdirilməsi haqqında fərman imzaladı. Cəmi bir neçə gün sonra, 4 iyul tarixində doğma dilimiz və əlifbamız haqqında əmr verdi. Bu fərman və sərəncamlarda xalqımızın, dilimizin var olması, müstəqilliyi şərh olunurdu.

Daha sonra Heydər Əliyev tərəfindən 30 sentyabr 2002-ci il tarixində dilimizə dair mühüm sənəd imzalandı. 3 fəsil, 22 maddədən ibarət olan bu sənəd – qanun bir çox gərəkli məsələlərin həlli yolunu göstərdi.

Dilimizin qorunması, bütün sahələrdə tətbiq olunması, inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Ulu Öndər öz sözünü dedi. Bunları həyata keçirmək, reallaşdırmaq isə Azərbaycan ziyalıları və dövlət strukturlarının üzərinə düşən məsuliyyətli işdir. Ölməz, həmişəyaşar rəhbərimizin hər sahədəki fəaliyyəti bir həyat məktəbidir. Təlim-tərbiyə işində bu məktəbdən sistemli və ardıcıl istifadə etmək isə bütün təlim-tərbiyə müəssisələrində çalışan pedaqoji işçilərin müqəddəs vəzifəsidir. “Dünya Azərbaycanlı-

larının Həmrəyliyi Günü”nün əhəmiyyətini öyrənənlərə izah etmək, açıqlamaq hər bir öyrədənin tədris etdiyi fəndən asılı olmayaraq borcudur. Bu dilin, yəni doğma Azərbaycan dilinin bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların ünsiyyət vasitəsi olduğunu öyrənənlərin diqqətinə çatdırmaq vacibdir. Bir sözlə, dilimizə sevgi, hörmət, məhəbbət yaratmaq lazımdır. Ulu Öndər dilimizin ahəngdar, zəngin və anlaşıqlı bir dil olduğunu, onun dərin tarixi köklərə bağlılığını daim öz çıxışlarında söyləmişdi. Şəxsən onun doğma ana dilinə və bu dildə danışdığına böyük fəxr hissi keçirməsini dərslərdə öyrənənlərə çatdırmaq gərəkdir (Əliyev, 1988).

Onun istər həyat və fəaliyyətindən, nitqindən, başqa ölkələrə səfərlərindən, gördüyü əməli işlərindən gətirilən nümunələr öyrənənlərdə liderin şəxsiyyətinə, dilimizə sevgi hissi yaradır. Öyrənənlərdə dözümlülük, qorxmazlıq kimi müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin yaranmasına və möhkəmlənməsinə yardımçı olur.

Kiril əlifbasından latın əlifbasına keçildikdən sonra Azərbaycanın təhsil sahəsində, yəni məktəblərdə yeni dərsliklərin yazılması və şagirdlərin istifadəsinə verilməsi başlıca vəzifə kimi qarşıda durdu. Azərbaycanda məktəblə əlaqədar bir sıra təqdirəlayiq işlər görülmüşdür. Ən əsası isə yeni dərsliklərin yazılması və öyrənənlərin istifadəsinə verilməsidir. Dərsliklər yeni təlim üsuluna uyğundur. Bunlar öyrədən üçün vəsait, öyrənənlər üçün isə dərslik və iş dəftəridir.

Bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, təhsil prosesində aparılan işlər-tədris prosesinin yenilənməsi, orta ümumtəhsil məktəbləri və ali təhsil ocaqlarının maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsi Ulu rəhbərimizin gərgin əməyinin nəticəsidir.

Onun 2000-ci il iyunun 13-də imzaladığı fərman buna bariz nümunədir. Bu fərmandan irəli gələn məsələlər (müəllim kafedralarının hazırlanması, ali məktəblərin şəbəkəsinin genişlənməsi) ardıcılıqla öz həllini tapdı. Ölkəmizə lazım olan savadlı kadrların yetişdirilməsi və hazırlanması üçün təhsil müəssisələrinin dünya təhsil sistemi ilə uyğunlaşdırılması üçün gərəkli işlər görüldü. Hal-hazırda istər dilimiz, istər dinimiz və istərsə də təhsilimiz Ulu rəhbərin görmək istədiyi formada fəaliyyət göstərir. Gələcəkdə dövlətini, dövlətlər içərisində layiqincə təmsil edə biləcək gənclər formalaşır, şəxsiyyətlər yetişdirilir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H.Ə. (1995-1998), Müstəqillik yollarında, I cild. Bakı, 364 s.
2. Əliyev, R.S. (2000), Şəxsiyyət və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı: Maarif, 385 s.
3. Əliyev, H.Ə. (1988), Ailə və məktəb ənənələri sağlam nəsil tərbiyə edir. Bakı: Maarif, 248 s.

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

Minayə Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Summary

The report examines the issue of language policy pursued by National Leader Heydar Aliyev. The role of Heydar Aliyev in improving the use of the Azerbaijani language as the state language in the Republic of Azerbaijan is highlighted.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijani language, national treasure.

Резюме

В докладе рассматривается вопрос о языковой политике, которую проводил Общенациональный лидер Гейдар Алиев. Освещается роль Гейдара Алиева в усовершенствовании применения азербайджанского языка как государственного языка в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджанский язык, национальное достояние.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü və gələcəyə yönələn dövlət quruculuğu məsələlərində dil siyasəti həmişə aparıcı olmuşdur. Ana dilini ürəkdən sevən, bu dildə danışmağı ilə fəxr edən Heydər Əliyev bənzərsiz nitqlərində, dərin məzmunlu çıxış-

larında dilimizin rəngarəng ifadə vasitələrindən, xalq dilindən gəlmə deyimlərdən uğurla istifadə etmiş, özünəməxsus jest və mimikaları ilə nitqinin auditoriyaya, bütövlükdə, xalqa təsir gücünün artmasına nail olmuşdur. Ulu öndər ana dili ilə bağlı çoxsaylı fikirlərində milli dilin azərbaycançılıqla birbaşa bağlılığı məsələsini də önə çəkmiş, xüsusi olaraq vurğulamışdır: "Millətin milliliyini saxlayan onun ana dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı bir-birinə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkə dil məsələsi deyil, bu həm də azərbaycançılıq məsələsidir".

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev ölkəmizə rəhbərlik etməyə başladığı ilk vaxtlardan ana dilinə böyük qayğı və diqqət göstərmişdir. Heydər Əliyevin müstəqillik dövründə Azərbaycan dili ilə bağlı verdiyi fərmanlar ədəbi dilimizin fəaliyyət meydanını daha da genişləndirmiş, onun dövlət səviyyəsində tətbiqi işini, inkişafı məsələlərini gücləndirmişdir. Bu tarixi qərarlar, bütövlükdə götürdükdə, Azərbaycan dili və dil mədəniyyətimiz qarşısında yeni imkanlar açmışdır. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında dil siyasətinin möhkəm əsaslar üzərində formalaşdırılması, Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artması bilavasitə ulu öndərin adı ilə bağlıdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycana uzunmüddətli rəhbərliyinin ən sanballı göstəricisi azərbaycançılıq məfkurəsinin və milli ruhun hədsiz yüksəlişi, milli özünüdərkən keçmişin buxovlarından azad olunması, xalqın qan yaddaşının özünə qaytarılması kimi fundamental prinsiplər əsasında milli dövlətçilik arzularının və hisslərinin güclənməsinə, real siyasi amilə çevrilməsinə nail olunmasıdır. Heydər Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında ana dilinin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir: "Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur".

Ulu öndər gənclərimizə məhz ana dili əsasında dünyanı dərk etməyi məsləhət görürdü. Azərbaycan gənclərinə xarici dilləri - ingilis, alman, fransız, çin və s. dilləri öyrənməklə, ilk növbədə, öz ana dilini daha mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi. Heydər Əliyevin ana dilinə münasibətində Azərbaycan ədəbi dilinin saflığının qorunması və inkişaf etdirilməsi xüsusi yer tuturdu. Ümummilli Lider ana dilinin saflığına çalışaraq bunu alim, şair, yazıçılardan, bütövlükdə, ziyalılardan qətiyyətlə tələb edirdi. Azərbaycanın rəhbəri, hətta rəsmi toplantılarda bu məsələ barədə öz prinsipial mövqeyini açıq-aydın, birbaşa bildirirdi. Məsələn, Azərbaycan yazıçılarından VII qurultaydakı nitqində Heydər Əliyev ana dili haqqında uca səslə, çəkinmədən deyirdi: "Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi mədəniyyətin tərəqqisi mümkün deyildir. ...Azərbaycan dili görünməmiş zirvələrə qalxmış, müasir poeziyanın və nəsrin, elm və texnikanın, kargüzarlığın və fəal ictimai-siyasi həyatın hərtərəfli inkişaf etmiş dilinə çevrilmişdir. Biz tam inamla deyə bilərik ki, çoxəsrlik tariximizdə Azərbaycan dili heç vaxt belə zəngin, nüfuzlu və hörmətli olmamışdır. Lakin mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və zənginləşməsinə, onun söz ehtiyatının genişlənməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır".

Azərbaycan dilinin keşiyində durmaq Heydər Əliyevin həyat fəaliyyətinə çevrilmişdi. Azərbaycan dilinin inkişafından, qorunmasından danışarkən Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi zamanı dil məsələsinə necə həssaslıqla yanaşmasının bir daha şahidi olduq. Məhz Konstitusiyanın dillə bağlı maddəsinin televiziya ekranlarından canlı yayımda ziyalıların iştirakı ilə müzakirə edilməsi də bunun bariz nümunəsi idi. Demokratik düşüncəyə malik böyük dövlət adamı Heydər Əliyev Konstitusiyanın həmin maddəsinə müzakirə edərkən öz fikrini sonda deyəcəyini, heç kimi təsir altına salmaq istəmədiyini bildirir və ziyalılara öz düşüncələrini müstəqil ifadə etmək üçün şərait yaratdı. Müzakirələr zamanı dövlət dilinin necə adlandırılması ilə bağlı müxtəlif təkliflər irəli sürüldü.

Geniş müzakirələrdən sonra 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyanın 21-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin Azərbaycan dili olması öz əksini tapdı. Əsas qanunumuz qəbul edildikdən sonra bu sahədə məqsədyönlü strateji siyasət özünü göstərdi. Dövlət başçısı ana dilimizin tarixi keçmişi ilə yanaşı, mövcud durumunu və problemlərini daim diqqət

mərkəzində saxlayaraq bu yöndə bir sıra mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsinə nail oldu. Ulu Öndər Heydər Əliyev dövlət dilinin yeni inkişaf dönməsində yaranmış vəziyyəti nəzərə alaraq 2001-ci il iyunun 18-də "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman imzalamışdır.

İlk növbədə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin dil siyasətinin müəyyənləşməsi, formalaşması və möhkəmləndirilməsi baxımından müstəsna əhəmiyyət daşıyan bu tarixi fərman dövlət dili ilə bağlı hərtərəfli və geniş məlumatları özündə ehtiva edir. Sözügedən fərmanla həmçinin Azərbaycan Prezidenti yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılmışdır. Qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsi baxımından çox mühüm addımlar atılmaqla bərabər dilimizin daha da inkişaf etdirilməsi və gənc nəslə sevdirməsi ilə bağlı tədbirlər sırasında Ulu Öndər 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününü təsis etmişdir. Bu fərmana əsasən, hər il avqustun 1-i ölkəmizdə Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilir. Sözsüz ki, bu istiqamətdə aparılan siyasətin ən vacib tərkib hissələrindən biri də "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsidir.

30 sentyabr 2002-ci ildə qəbul edilmiş qanuna əsasən, Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır. Həmin qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq ölkədə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

Ədəbiyyat

1. Xəlilov, B. (2001). Azərbaycan dili milli varlığımızdır. "Dirçəliş jurnalı", №243, 44, 45, 46, Bakı.
2. Cəfərov, N. (2001). Azərbaycan dövlətçiliyinin dili, yaxud Azərbaycan Prezidentinin dil siyasəti. "Azərbaycan" qəzeti, 18 avqust
3. Xəlilov, S. (2002). Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı, "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, 232 s.
4. Əliyev, V. (2003). Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı, "Nurlan nəşriyyatı", 38 s.

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKiYƏ TÜRKCƏSİNDƏ QOŞMA BƏHSİNDƏ FƏRQLİ MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏR

Tamam Mehrabova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

Summary

One of the actual problems of comparative linguistics is the identification of grammatical similarities and differences between related languages. The realities in this field have been studied more in recent years, the principles and directions of comparative research have been determined. A lot of works have been written about the phonetic, lexical and grammatical closeness, similarities and differences of Turkish languages. It was concluded that Turkish peoples can almost communicate among themselves by using any of these languages. Comparative studies identify grammatical regularities, reveal individual language innovations between grammatical categories. The ancient and present state of Turkic languages, common evolutionary features, numerous linguistic events and facts prove that they should be compared, compared and phonetic, morphological, syntactic, etc. detecting changes is one of the most important issues. The development of the language can be followed only by harmonizing and comparing the results. Turkologists have determined that when comparing Turkish languages, various differences arise from their internal development regularities. The comparison of Turkish languages is not only limited to the complex study of phonetics, lexicon, grammar, field comparison tools are also widely used here. The historical-comparative study of Turkish languages has always been relevant. Because the identification of similarities and differences with related languages during the study of individual Turkish languages gives a wide opportunity to study the specific characteristics of the studied language more deeply.

Key words: morphology, parts of speech, comparative linguistics.

Резюме

Одной из актуальных проблем сравнительного языкознания является выявление грамматических сходств и различий между родственными языками. Реалии в этой области в последние годы более изучены, определены

принципы и направления компаративистских исследований. О фонетической, лексической и грамматической близости, сходствах и различиях тюркских языков написано немало работ. Был сделан вывод, что тюркские народы могут общаться между собой практически на любом из этих языков. Сравнительные исследования выявляют грамматические закономерности, выявляют отдельные языковые новшества между грамматическими разрядами. Древнее и современное состояние тюркских языков, общие эволюционные черты, многочисленные языковые события и факты доказывают, что их необходимо сравнивать, сравнивать и фонетические, морфологические, синтаксические и т.д. обнаружение изменений является одним из наиболее важных вопросов. За развитием языка можно следить только путем согласования и сравнения результатов. Тюркологи установили, что при сравнении тюркских языков различные различия вытекают из закономерностей их внутреннего развития. Сравнение турецких языков не ограничивается только комплексным изучением фонетики, лексики, грамматики, здесь также широко используются инструменты полевого сравнения. Историко-сравнительное изучение тюркских языков всегда было актуальным. Потому что выявление сходств и различий с родственными языками при изучении отдельных турецких языков дает широкую возможность более глубоко изучить специфические особенности изучаемого языка.

Ключевые слова: морфология, части речи, сравнительное языкознание.

Türk dillərinin tarixi-müqayisəli şəkildə öyrənilməsi həmişə aktual olmuşdur. Çünki ayn-ayrı türk dillərinin tədqiqi zamanı qohum dillərlə oxşar və fərqli cəhətlərin ortaya çıxarılması tədqiq olunan dilin spesifik xüsusiyyətlərini daha da dərinlən öyrənməyə geniş imkan verir.

Əldə olan qrammatika kitablarında türk dilindəki söz növlərini birləşdirən ümumi cəhətlərə və ya bir-birindən fərqləndirici əlamətlərə nəzər salmaqla təsnif edilərkən sözlər üç əsas qrupa ayrılır:

I Mənalı sözlər (Anlamli kelimeler)

II Vəzifəli sözlər (Görevli kelimeler)

III Mənalı-Vəzifə (Anlamli görevli kelimeler)

Funksional sözlər isim və fel kimi öz-özlüyündə heç bir məna daşımır. Bunlar yalnız əlavə olduğu söz və ya söz birləşmələrinin və funksiya baxımından bağlı olduqları digər sözlərin köməyi ilə məna qazanan, cümlədə müvəqqəti qrammatik vəzifə daşıyan sözlərdir.

Türk qrammatikalarının yazımında və qrammatik araşdırmalarda ərəb qrammatikasına əsaslanan Osmanlı qrammatika anlayışını bir üsul kimi mənimsəyən dilçilər, təyin olunmuş söz növlərinin hamısını ortaq bir ön söz başlığı altında toplamışlar. Əslində “alət, vasitə, alət” mənasını verən ön söz bu mənanın qrammatikaya keçməsi ilə əhatəli qrammatik terminə çevrilmişdir. Bu cür təsnifatı qəbul edənlər, ön sözlərin özlüyündə məna kəsb etmədiyini, isim və fəllərdən fərqli olaraq şəkli girmədiyini əsas gətirərək, ön sözləri öz daxilində üç yarımbölməyə ayırmışlar:

1. Çekim edatları və ya son çekim edatları

2. Bağlama edatları

3. Ünlem edatlarıdır.

1. Müasir türk dilində aşağıdakı qoşmalar var: *çün, ilə evvel; önce; sonra; kadar; gibi; dolayı; dek (değın); üzere (üzre); göre; başka; doğru; karşı; beri; ait; rağmen* və s.

2. Azərbaycan dilində olduğu kimi, türk dilində də qoşmalar adlara qoşulub həmin sözlərlə başqa sözlər arasında sintaktik əlaqə yaradır. Məsələn:

Senin için bir kitap aldım.

Köye araba ile gittik.

Dersten sonra bize gideriz.

Çocuk bana doğru koştu.

3. Türk dilində də qoşmalar aid olduğu sözü idarə edərək həmin sözün bu və ya digər halda işlənməsini tələb edir. Bu baxımdan qoşmaları aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1) Yiyəlik hal tələb edənlər: *çün, gibi, kadar, ilə;*

Senin için, onun gibi, senin kadar, kalcmin ilə;

2) Yönlük hal tələb edənlər: *göre, doğru, karşı, ait, rağmen, değın; Bize göre, sana doğru, ona karşı, derse ait, buna rağmen, akşama değın.*

3) Çıxışlıq hal tələb edənlər: *evvel (evel), önce, sonra, dolayı, başka, beri, ötürü;*

Senden evvel, dersten önce, sabahdan beri, sizden sonra, bundan dolayı, ondan başka.

4). Göründüyü kimi, bu qoşmalardan bir qismi dilimizdə məhsuldar deyil: *rağmen, dolayı, değın* və s.

5). Digər tərəfdən, Azərbaycan dilində işlənən bir sıra qoşmalar da türk dilində işlənmir. Məsələn, zaman bildirən *qabaq, -can, cən, dək*, istiqamət bildirən *sarı* və s.

6). "Qabaq" qoşması - evvel, önce; "can/cən" qoşması - kadar, dek, deyin; "sarı" qoşması - doğru, taraf sözləri ilə tərcümə edilə bilər.

7). Türk dilindəki "dolayı" qoşması dilimizdə - ötrü, görə; "rağmen" qoşması (eyni mənada "karşın" qoşması da işlədilir) isə *baxmayaraq*, *acığına* sözlərilə əvəz oluna bilər:

Səndən qabaq gəldik - Senden evvel (önce) geldik.

Sizəcən neçə saatlıq yoldur - Size kadar kaç saatlık yoldur?

Axşamacan bu işi qurtarıq - Akşamadek bu işi tamamlarız.

Kəndə sarı yola düşdük - Köye doğru yola koyulduk.

Yağmurdan dolayı sokağa çıkmadık - Yağışa görə küçəyə çıxmadıq.

Bunu bana rağmen yapıyor - Bunu benim acığıma edir.

Bütün ricalarıma rağmen gelmedi - Bütün xahişlərimə baxmayaraq, gəlmədi.

Türk dillərinin tarixi-müqayisəli şəkildə öyrənilməsi həmişə aktual olmuşdur. Çünki ayrı-ayrı türk dillərinin tədqiqi zamanı qohum dillərlə oxşar və fərqli cəhətlərin ortaya çıxarılması tədqiq olunan dilin spesifik xüsusiyyətlərini daha da dərinlən öyrənməyə geniş imkan verir.

СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Валех Насибов

доктор наук по филологии, профессор кафедры Языка, литературы и методики их преподавания Казахского филиала Бакинского государственного университета

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığı səviyyəsinə dair biliklərin vəziyyətindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, başqa dillərdə, o cümlədən rus dilində dilin digər pillələri kimi, söz yaradıcılığının da sərhədləri, eləcə də onun spesifik obyekti və tədqiqat predmetinin müəyyən edilməsinə baxmayaraq, bu məsələlər Azərbaycan dilində hələ də öz həllini tapmamışdır. Bu məqalənin məqsədi mütəxəssislərin diqqətini bu məsələlərə cəlb etmək və onların elmi həllinə işıq salmaqdır.

Açar sözlər: *söz yaradıcılığı, Azərbaycan dili, törəmə söz, sözyaratma üsulları*

Summary

The article talks about the state of knowledge of the word-formation level of the Azerbaijani language. In this noted that despite the fact that in other languages the object of word creation, the boundary of the subject with other discourses and linguistic events is long defined, in Azerbaijani linguistics these issues have not found their logical solution yet. The aim is to draw the attention of experts to these issues and to shed light on their solutions.

Key words: *word- formation, Azerbaijani language, derived word, word formation methods*

Как известно, словообразование (дериватология) – это самостоятельная подсистема, отдельный уровень языка, имеющий свои специфические цели и задачи, свои элементы и единицы изучения. Простой минимальной единицей исследования словообразования является производное слово, а сложными комплексными единицами его являются словообразовательная пара, словообразовательный тип словообразовательный ряд, словообразовательная цепочка, словообразовательная парадигма, словообразовательная категория и словообразовательное гнездо. Производное слово помимо двух языковых значений (лексического и грамматического) имеет ещё обобщенное словообразовательное значение. Следовательно, имеются все основания изучения словообразования как отдельного, самостоятельного уровня языка. Однако в азербайджанском языке до сих пор не только не установлено окончательно место словообразования в ряду других лингвистических подсистем, но и нет попытки определения содержания вышеуказанных словообразовательных единиц, разграничения морфемной и словообразовательной структуры слова, словообразовательных и других способов номинации.

Например, в академической грамматике азербайджанского языка, изданной в 1980 году, словообразование растворяется внутри морфологии (3). Морфологичными считают вопросы словообразования М.Гусейнзаде, З.Будагова, Х.Мирзаде, и др. В исследованиях азербай-

джанских лексикологов считается более целесообразным рассмотрение словообразования как составной части лексики, поскольку любое новообразование невозможно представить вне словарного состава языка.

Такое разноречие в определении места словообразования в ряду других лингвистических уровней объясняется тем, что в азербайджанском языке пока еще точно не установлены четкие принципы разграничения словообразовательных явлений и других способов номинации, вопросов синхронии и диахронии в словопроизводстве, морфемного и словообразовательного анализов слова.

Нельзя считать всякое новое слово, появившееся в том или ином языке, объектом словообразования и результатом словообразовательного акта. «Как и всякая мотивированность, словообразовательная мотивированность – всегда явление двустороннее формально-семантическое, не существует отдельно мотивированности (производности) – формальной или семантической (смысловой)» (Лопатин, 1977; 6).

Под новыми словами в словообразовании понимаются производные (двучастные единицы), получаемые путем добавления к производящей основе определенных словообразовательных формантов, приводящих к изменению и их содержания. Причем эти производные обязательно должны быть синхронно соотносимы со своими производящими, то есть между ними необходимо наличие живой формально-семантической связи.

Учитывая сказанное, считаем неправомерным включение в объект словообразования заимствованных слов (*teatr, kino, motor, jurnal, kanal* и др.), диалектных слов (*qınalaq, qumral, hayan*, и др.), аббревиатур (*dos – dosent, qəp – qəpik, səh – səhifə, ABŞ–Amerika Birləşmiş Ştatlari, BDU –Bakı Dövlət Universiteti* и др.), омонимичных единиц (*var I – есть и var II – богатство, koma I – куча и koma II – изба, хижина, а также borjomi– место и borjomi– вода, badamlı – место и badamlı – вода, aslan – лев и Aslan – имя человека и др.*), встречаемые в работах большинства исследователей-тюркологов. (Единицы указанного типа, созданные разными способами языковой номинации, конечно, должны входить в объект исследования лексики, но не словообразования, поскольку эти слова являются новыми лексическими единицами, но не производными).

Не следует относить к словообразованию и случаи перехода слов из одной части речи в другую – субстантивацию, адъективацию, адвербиализацию и др. Например: *ağ* (белый, прил.) – *ağ* (бязь, полотно, сущ.), *gözəl* (красивый, прил.) – *gözəl* (женское имя, сущ.), *daş* (камень, сущ.) – *daş* (каменный, прил.), *səhər* (утро, сущ.) – *səhər* (утром, нареч.), *bərk* (твердый, крепкий, прил.) – *bərk* (твердо, крепко, нареч.) и др.

Вслед за проф. Р.С.Мирзоевым считаем, что подобные явления должны быть рассмотрены «как особые разновидности омонимии (функциональная омонимия), а омонимия, синонимия и многозначность не могут быть рассмотрены как словообразование, поскольку различия затрагивают либо план выражения (синонимия), либо план содержания (омонимия и многозначность) и между омонимичными и синонимичными явлениями устанавливается отношение существования, а не производности. Хотя в историческом плане установление такого отношения в принципе возможно» (Мирзоев, 2018: 16).

Нет никаких оснований для отнесения к словообразованию и случаев «опрошения» производных слов (*barışmaq, qaranlıq, qırov, qonaq, qardaş, bilərzik, qızıl, toxum, bıçaq* и др.). Это приводит к смешению вопросов диахронного и синхронного, этимологического и словообразовательного аспектов изучения слова. В результате опрошения слова по разным причинам становятся непроизводными, немотивированными, следовательно, не могут входить в объект рассмотрения словообразовательного уровня, поскольку единицей его изучения являются только производные слова.

Очень важным для азербайджанского языкознания является также разграничение вопросов двух разных уровней членения слова – морфемного и словообразовательного, имеющих совершенно разные принципы и цели изучения. В этом отношении требуется пересмотреть вопрос о морфологической структуре слова в азербайджанском языке.

Как известно, во всех школьных и вузовских учебниках по азербайджанскому языку, а

также в специальных исследованиях все слова по структуре традиционно делятся на «**sadə, düzəltmə, mürəkkəb**» (простые, производные, сложные). К «**sadə**» (простым) относят слова типа *məktəb, yer, daş, danış, beş* и т.п.; к «**düzəltmə**» (производным) относят слова типа *məktəbli, yersiz, daşlı danışıq, beşinci* и т.п.; к «**mürəkkəb**» (сложным) относят слова типа *məktəbyanı, yeraltı, daşqalaq, çoxdanışan, beşmərtəbə* и т.п.

Данная классификация, на наш взгляд, является алогичной и неправильной, безосновательной. Тут налицо явное смешение двух уровней анализа структуры слова: морфемного и словообразовательного. Понятия «простые» и «сложные» – это область морфемики: по количеству корневых морфем все слова во всех языках делятся на простые и сложные. Понятия «производные» и «непроизводные» же – это область словообразования, где определяющим является уже не корень, а основа слова, ее состав. А «... корень и основа слова – это, без сомнения, две разные языковые величины, которые никак нельзя отождествлять даже в таких случаях, когда корень и основа совпадают в одном звуковом составе... корень имеет значение более общее, а основа – менее общее, более конкретное, узкое потому, что основа слова имеет конкретное лексическое значение и грамматическое, чего не имеет никакой корень, грамматически неоформленный» (Кононов, 1956: 25).

Таким образом, в понятие основы вкладывается не только лексическое значение данного слова, но и слово- и формообразующие функции: основа – это такая часть слова, от которой образуются другие основы (слова) и отдельные формы. У корня этой функции нет.

Однако в азербайджанском языкознании данные функции основы приписываются корню, непонятен в принципе статус основы, ее роль. Так, например, во II томе академической грамматики азербайджанского языка читаем: «Корневая морфема, как самостоятельная часть слова по структуре бывает простой, производной и сложной. Простой корень состоит из комбинации одной или нескольких фонем, с точки зрения современного состояния языка не делится на значимые части: *get, gəl, daş, baş, ev, tən, o, yaxşı, pis, qarmaq, dırnaq* и др..

Производный корень (или основа) состоит из корня и словообразующих аффиксов и отличается от простого корня лексически и грамматически: *kolxozçu, məktəbli, barsız, çəkməçilik, birləş...*

Сложный корень состоит из сочетания минимум двух простых корней (основы и простого корня), отличается от него не грамматически, а по строению: *dəvədabarı, güləriz, şirindil, ağcaqayın, əlüzüyan*. Или же «производные существительные образуются добавлением к корню существительных, прилагательных, числительных, местоимений, глаголов и наречий различных словообразовательных аффиксов: *dilən(mək) → dilən-çi → dilənçi-lik* и т.п.»

Непонятно, как корень может быть производным и сложным? Ведь корень – это морфема, значит, она минимальна и далее неделима. Не корень, а основа слова может быть одноморфной, корневой (непроизводной) и многоморфной (производной). Не к корню присоединяются словообразующие аффиксы, а к основе слова.

Судя по азербайджанской грамматике, не существует вообще непроизводной основы, а о производящей основе вовсе не упоминается. Потому и в ней можно встретить и такие недифференцированные употребления данных понятий: «В ряду однокорневых производных слов начальное слово является корнем, остальные же слова одно для другого являются основой. Например, слово *boşal(maq)* является основой слова *boşalt(maq)*, слово *boşalt(maq)* является основой слова *boşaltdır(maq)*, слово *boşaltdır(maq)* является основой слова *boşaltdır(maq)*, а слово *boşaltdır(maq)* составляет основу слова *boşaltdıran*» (Сəfərov, 1960: 54).

Эта мысль повторяется в академической грамматике следующим образом: «Сколько словообразующих аффиксов добавляется к корню, столько и получается основ у слова. Например, у слова *əkinçilik* один корень (*ək*) и 3 основы (*əkin, əkinçi, əkinçilik*). Слово *əkin* является основой для слова *əkinçi*, слово *əkinçi*, является основой для слова *əkinçilik*» (Muasir Azərbaycan dil. Morfol, 1961: 13).

Как видно, в данных высказываниях не разграничиваются основы самих слов и основы производящих слов (производящие основы). Если основа – это часть слова без словообразующих элементов, то каждый из приведенных примеров имеет свою собственную основу,

а предыдущие слова являются для них производящими. Слово *boşaltdırmaq* имеет свою основу *boşaltdır*, она производная. Производящей основой для слова *boşaltdır (maq)* является основа слова *boşaltmaq*. У слова *əkinçilik* не «три основы», а одна, производная (*əkinçilik*); но она образована от производящей основы *əkinçi* (тоже производной), она, в свою очередь, – от производящей основы *əkin* (тоже производной), которая тоже образована от производящей (непроизводной) основы *ək(mək)*!

Как видно, производящие основы сами могут быть производными и непроизводными. В словообразовательном ряду слов *ək(mək) - əkin - əkinçi - əkinçilik* первая производящая основа является непроизводной, а вторая, третья – производными. Производная основа четвертого слова не является производящей.

Таким образом, и в азербайджанском языке следует обратить внимание на понятие основы слова в словообразовании и разграничить её типы: непроизводные, производные и производящие.

Недооценка роли основы, неопределенность ее статуса, приписывание функций основы корню как раз и приводит, как мы упомянули выше, к смешанной, ошибочной классификации слов по структуре на «*sadə*, (1. –*maq*, - *mək*, - это окончания неопределённой формы глагола.):

düzəltmə, mürəkkəb» (простое, производное, сложное). В ряду оппозиции «простое» – «сложное» не может быть места «производному». Последнее противопоставляется «непроизводному». Эти две оппозиционные категории в основе своей имеют разные принципы классификации слов:

1. По количеству корневых морфем в основе все слова во всех языках, в том числе в азербайджанском, делятся на простые и сложные (***sadə – mürəkkəb***). Например, как слова *друг, дружба, бежать, прибежать, два, двое* и др. в русском языке, так и слова *dost, dostluq, qaç(maq), qaçqın, iki, ikinci* и др. в азербайджанском языке, являются простыми, так как имеют один корень. Слова *дружелюбный, двухэтажный, центробежный, конькобежец* и др. в русском языке; слова *dost-tanış, qaçdı-tutdu, qaçaqbaşı, ikiüzlü, ikihəftəlik* и др. являются сложными, потому что имеют в основе два корня.

2. В зависимости от наличия или отсутствия в основе словообразующих элементов все слова во всех языках делятся на производные и непроизводные.

К *непроизводным* относятся слова типа *книга, человек, ходить, белый, черный, бить, пять* и др. русского языка и слова типа *kitab, insan, gəzmək, ağ, qara, beş* и др. Азербайджанского языка, так как в основе своей не имеют никаких словообразующих элементов. Она формально равна одной корневой морфеме.

К *производным* словам относятся слова типа *книжка, человечество, белеть, чернеть, ходьба* и др. русского языка; слова типа *kitabça, insanlıq, gəzinti, ağarmaq, qaralıq* и др. азербайджанского языка, а также все сложные слова и того, и другого языка, так как они образуются из сочетания двух корней, чистых или с последующей аффиксацией. Сравним: *книголюб, конькобежец, черно-белый* (русск.); *kitabxana, konkisürən, ağbirçək, qaraqabaq* и др. (азерб.).

Основы всех указанных слов состоят кроме одного корня еще и из словообразующих аффиксов, а также из другого корня. «Принципиального различия между сопоставимыми типами слов в так называемых агглютинативных и флективных языках, если иметь в виду основные черты морфологической структуры слова, обнаружить пока никому не удалось. Принципиальные различия вызваны не объективными особенностями этих языков, а прежде всего особенностями субъективными – различием взглядов на вопросы морфологической структуры слова» (Muasir Azərbaycan dil.morfol; 1961: 48).

Следовательно, как в русском, так и в азербайджанском языке, все слова бывают:

1) простыми и сложными 2) непроизводными и производными

Простые слова могут быть непроизводными (*человек – insan, kitab – книга, gəzmək – гулять, бежать – qaçmaq, пять – beş* и др.) и производными (*человечество – insanlıq, книжка – kitabça, гуляние – gəzinti, qaçqın – беженец, пятеро – beşlik* и др.).

Сложные же слова всегда производные (*конькобежец – konkisürən, пятиэтажный – beşmərtəbəli* и др.).

В ряду форм оппозиции простое – сложное («*sadə-mürəkkəb*») нет и не должно быть места

«производному» («**düzəltmə**»), что подтверждается и законом изоморфизма языковых уровней. Как известно, и в русском, и в азербайджанском языках имеются простые и сложные предложения, словосочетания. Естественно, и слова должны быть «простые» и «сложные».

Таким образом, следует сказать, что несмотря на заметные продвижения в определении границ и вопросов исследования словообразовательной науки (дериватологии) за последние десятилетия как в школьной, так и в академической грамматике многих языков (в том числе русского), в азербайджанском языкознании ещё целый ряд главных вопросов ждёт своего соответствующего научного решения.

Литература

1. Будагова, З.И. (1987). Основы грамматики азербайджанского языка: Морфология / АН Аз.ССР, Ин-т языкознания им. Насими. Баку: Элм, 186 с.
2. Кононов, А.Н. (1956). Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва- Ленинград: Изд-во АН СССР.
3. Лопатин, В.В. (1977), Русская словообразовательная морфемика. Москва: Наука, 315 с.
4. Мирзоев, Р.С. (2018), Русское словообразование. Баку: “Мутарджим”, 244 с.
5. Русская грамматика. (1980), Т. I. Москва.: Наука, 783 с.
6. Суник, О.П. (1963). Слово, его основа и корень как различные морфологические категории // Морфологическая структура слова в языках различных типов. Москва-Ленинград.: Изд-во АН СССР, с. 33-53.
7. Cəfərov Səlim. (1960), Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığı. Bakı: Maarif, 204 s.
8. Hüseynzadə Muxtar. (1983), Müasir Azərbaycan dili: Morfologiya. Bakı: Maarif, 320 s.
9. Mirzəzadə, H. (1990), Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası: Dərslik işlənmiş və əlavələr edilmiş 2-ci nəşri. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı 376 s.
10. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. (1961), Bakı, 191 s.

DİALOQ MƏTNİNDƏ SEMANTİK MƏRKƏZ ANLAYIŞI

Nuridə Novruzova

filologiya elmləri doktoru, dosent

Summary

This article is about structural composition relations in dialogue texts. It is mentioned that the character of expression of thoughts in dialogues depends on semantics of communicative relation of participants. Some expressions in the dialogue texts is “declaration” of expression whether facts, events are true or false. Such expressions in the dialogue are playing as a semantic centre. Relation of words in the dialogue are always semantic and ensures mutual communication of participants. This semantic relation stabilised by microtheme that includes signals before itself.

Key words: *dialogical text, semantic center, one-way communication, complex communicative and semantic structure*

Резюме

В данной статье представлена информация о структурно-композиционных отношениях в тексте диалога. Отмечается, что характер выражения мнения в диалоге напрямую зависит от коммуникативно-реляционной семантики говорящих. Некоторые выражения в тексте диалога являются сообщением, «декларацией», данной для выражения того, является ли факт, событие или действие истинным или ложным. Такие выражения в диалоге играют роль смыслового центра. Взаимодействие слов в диалоге всегда смысловая и обеспечивает взаимодействие коммуникаторов. Эта смысловая связь фиксируется с помощью предшествующих сигналов, содержащихся в микротеме.

Ключевые слова: *диалоговой текст, смысловой центр, односторонняя коммуникация, сложная коммуникативно-смысловая структура*

Dioloq mətnin linqvistik tədqiqata cəlb edilməsi əhəmiyyətli dil vahidinin kompozisiya xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini zəruri edir. İdrak aləti kimi dil mühakimə və nəticə çıxarmağın məntiqi formalarında baş verən insan təfəkkürünün dinamikasını əks etdirir. Dioloq mətnləri üzərində aparılan linqvistik tədqiqatın əsas məqsədi frazaüstü birlik və dioloq birliyi kimi “nitq birliyinin” tərkib

bində olan mühakimə və mülahizələrin öz aralarında necə və hansı qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda əks olunduğunu müəyyən etməkdir. Bu nəzəriyyəyə görə, "hər bir cümlə, birbaşa və bilavasitə öz kommunikativ məqsədi ilə fikir ifadə etməsə də, bununla belə, mütləq hansısa bir fikir ilə əlaqələndirilir, eyni zamanda derivasiya əsasında onu qəbul edir" [Блох, 1983 6-7].

Məlumdur ki, dil şifahi və yazılı nitq şəklində mövcuddur. Şifahi nitqdən fərqli olaraq, yazılı nitq müəyyən bir dilin ədəbi normalarına daha ciddi uyğunlaşması ilə xarakterizə olunur. Buna baxmayaraq, bədii əsərin müəlif hadisələrin təsvirini həmin hadisələrin inkişafında iştirak edən insanların nitqində əks etdirir. İnsanların nitqinin təsvir edilməsinə, xüsusi ilə, dram əsərlərinin mətnlərində rast gəlirik. Dram əsərindəki personajların nitqi dialoq şəklində aparılır və şifahi ünsiyyətin əsas linqvistik və paralingvistik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Beləliklə, yazıçının və xüsusən dramaturqun dialoq nitqinin verilməsini müşahidə etməklə, onun obyektiv xüsusiyyətləri barədə əhəmiyyətli məlumatlar əldə edə bilərik.

Dil kateqoriyası kimi dialoq söhbət prosesində təbii olaraq bir-birləri tərəfindən yaradılan ifadələrin mübadiləsidir. Bir dialoqdakı sözlərin qarşılıqlı əlaqəsi həmişə semantikdir və ünsiyyət qurucularının qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir. Bu semantik əlaqə mikrotemanın içərisində olan özündən öncəki siqnallar vasitəsi ilə sabitlənir. Bəzi replikalar ətrafdakı replikalarla o qədər sıx bağlıdır ki, ünsiyyət vahidləri olaraq dioloqdan kənar müstəqilliklərini itirirlər. "Belə yuvalar arasındakı dil sərhədləri xeyli dərəcədə pozulur, söhbətin müxtəlif iştirakçılarına aid ifadələr bir-birinə o qədər bağlıdır və struktur baxımından bir-birindən o qədər asılıdır ki, belə birlikləri struktur-qrammatik quruluşdan ayrı qəbul etmək mümkün olmur. Bu tip birliklər "dialoq birliyi" adlanır". [Свитогор, 1960: 3].

Dialoq nəzəriyyəsində mühüm bir uğuru sintaksisin tədqiqat sahəsinə dialoq birliyinin daxil edilməsidir. Buna uyğun olaraq, mətn növlərinin seçilməsi meyarları üç qrupa bölünür: 1.) mətndaxili (textinternen), 2.) mətndən xaric (textexternen) və 3.) qarışıq (textinternen und textexternen). Dilçilik ədəbiyyatında ən çox işıqlandırılan iki komponentli dialoq birlikləri olmuşdur. Bunlar sual-cavab birliyi və leksik təkrar və kəsişməyə əsaslanan birlikəkdir. Ancaq daha yaxından araşdırdıqda, bir sıra nitq komplekslərinin iki komponentli dialoq birliyinə uyğunlaşdırmaq mümkün olmadığı ortaya çıxır. Məsələn, aşağıdakı mürəkkəb dialoq birliyini, iki hissəli birliyin sadə bir birləşməsi kimi təsəvvür etmək olmaz. Məsələn: *Əbiş Sultan Muraddan yenə soruşdu: -Təcirsən? -Dedim ki, rəiyyətam. -Rəiyyətləri mənə tanıdırsan? Rəiyyətin çuxasının bir sapından tutub dartsan, lüt qalar. Öküzü də borc alır, xışı da, arvadının tumanını da. Sən lap saray adamına oxşayırsan* (F.Kərimzadə). Və ya: *-Tanımırsan, Bəysunqur Mirzəni? - Bəysunqur Mirzə kimdi? -Nə dilbilməz adamsan? Bəysunqur Mirzə padşahdı. -O padşah, mən rəiyyət. Onnan mənim nə alış-verişim.* (F. Kərimzadə). Bu mürəkkəb dialoq birliyinin bütün replikaları ilkin replika ilə sıfır formalar, tətbiqetmə, pro-nominalizasiya və s. bağlıdır; bütün bunlar vahid məna mərkəzi olan "**padşah-rəiyyət**" ətrafında qurulmuşdur.

Birtərəfli əlaqə ilə düzələn mürəkkəb dialoq birlikləri kompleks dialoq birliyinin müəyyən bir növüdür. Mürəkkəb bir dialoq birliyini təyin edərkən, biz O.I. Moskalskayanın təklif etdiyi bölgünü əsas götürürük. "genişləndirilmiş dialoq-söhbətin dialoq birliyinə bölünməsi, prinsipcə, monoloji nitqin bölünməsi ilə eyni əsaslara malikdir, yəni semantik(tematik), kommunikativ və struktur bütövlüyünün göstəricilərinin eyni zamanda təhlili, daha çox dialoq nitqinə xas olan ifadədir". (Москолская, 1981, 50).

Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, dialoq nitqi birdən çox ünsiyyətçidən (iki və ya daha çox) adamın nitq məhsulu olduğu üçün monoloqdan köklü şəkildə fərqlənir və bu fakt dialoqda dil vasitələrindən istifadənin xarakterində müəyyən bir iz buraxır. Dialoq mövzusu böyük bir dinamizm və fəallığa malikdir, monoloq daha tam, semantik olaraq qapalıdır. Beləliklə, cümlənin kommunikativ-münasibət semantikasi dioloq mətnin tərkibinə daxil olan cümlələri müəyyən kommunikativ tipə aid edərək, onun əsas tərkib faktorlarından birinə çevrilir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, K., Məmmədov A., Novruzova N. və başqaları. (2012) Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 608 s.
2. Abdullayev, Ə. (2005). Koqnitiv dilçiliyin əsasları. Bakı.
3. Ağayeva, F.M. (1987). Azərbaycan danışq dili. Bakı.

4. Блох, М.Я. (1983). Теоретическая грамматика английского языка. - Москва.: Высшая школа. -383 с.
6. Святогор, И.П. (1960). О некоторых особенностях синтаксиса диалогической речи в современном русском языке /диалогическое единство/. - Калуга: Книжное изд-во, 39 с.
7. Москальская С. И. (1981). Грамматика текста. - Москва.: Высшая школа. 183 с.

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

K.Ə.Sadıqova, R.H.Xəlilov

AR Elm və Təhsil Nazirliyi Dendrologiya İnstitutu, e.i.

Summary

It is very honorable and responsible to write about the genius, world-famous writer our national leader Heydar Aliyev. The great leader Heydar Aliyev, who represents Azerbaijan all over the world, has done great things for the independence and development of his people and state. Our national leader Heydar Aliyev is a genius that we will be proud of and will always remember.

National leader Heydar Aliyev considered the role of the mother tongue to be very important in the recognition, formation and living of the people and highly appreciated it. "The nation's nationality is preserved by its language. Undoubtedly, music, literature, and individual historical monuments confirm the nationality of the nation. But the first thing that confirms the nation's nationality is its language. The survival, strengthening and development of the Azerbaijani language as the state language is one of our greatest achievements. This is not only a language issue, but also an issue of Azerbaijaniness." The deep thoughts expressed by the great leader Heydar Aliyev came from his respect and concern for the Azerbaijani language. Today, the Azerbaijani language, which is considered our national and moral wealth, is one of the languages that has the power to clearly express deep thoughts down to the subtlest nuances.

Key words: *Great personality, Azerbaijani language, state, nation, nationality*

Резюме

Очень почетно и ответственно писать о гениальном, всемирно известном писателе, нашем общенациональном лидере Гейдаре Алиеве. Великий лидер Гейдар Алиев, представляющий Азербайджан во всем мире, много сделал для независимости и развития своего народа и государства. Наш общенациональный лидер Гейдар Алиев – гений, которым мы гордимся и всегда будем его помнить.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев считал очень важной роль родного языка в признании, становлении и жизни народа и высоко ценил его. «Национальность нации сохраняется в его языке. Несомненно, музыка, литература, отдельные исторические памятники подтверждают национальность нации. Но первое, что подтверждает национальность нации, — это ее язык. Выживание, укрепление и развитие азербайджанского языка как государственного является одним из наших величайших достижений. Это не только языковой вопрос, но и вопрос азербайджанства». Глубокие мысли, высказанные великим лидером Гейдаром Алиевым, исходили из его уважения и заботы об азербайджанском языке. Сегодня азербайджанский язык, считающийся нашим национальным и нравственным достоянием, является одним из языков, обладающих силой четко выражать глубокие мысли вплоть до тончайших нюансов.

Ключевые слова: *Великая личность, азербайджанский язык, государство, нация, национальность*

Hər bir xalqın dili milli sərvəti, xalqın varlığının təsdiqi deməkdir. Xalqın həyatında, elmin, mədəniyyətin inkişafında onun dili müstəsna rol oynayır, tarixini, mənəvi sərvətini, dövlətçilik yolunu qoruyub saxlayır. Azərbaycan dövlətinin qurucusu və memarı Heydər Əliyevin “Dil hər bir millətin milliliyinin əsasıdır. Ona görə də hər bir gənc ana dilini, Azərbaycan dilini, müasir Azərbaycan dilini ən incəliklərinə qədər bilsin və bu dildən istifadə etsin, Biz müstəqil Azərbaycanda Azərbaycan dilini dövlət dili etdiyimiz kimi, cəmiyyətimizdə də, xalqımızın içində də Azərbaycan dilini müstəqil hakim dil etməliyik” söyləməklə gənclərimizə məhz ana dili əsasında dünyanı dərk etməyi məsləhət görürdü (Sadıqlı, 2011). Məlumdur ki, Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin milli-mənəvi sərvətimiz olan Azərbaycan dilinin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan dilinə hörmət və qayğısı həm sovet hakimiyyəti illərində, həm də müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu illərdə çox böyük olmuşdur. Belə ki, Ümummili lider Heydər Əliyev hakimiyyəti illərində Azərbaycan dilinə, tarixinə, mədəniyyətinə dair elmi-tədqiqatların aparılması genişləndirilərək, daima qiymətləndirilmişdir. Bu gün müxtəlif yerlərdə (məclislərdə, yığıncaqlarda) Azərbay-

can dili qüdrətlə, təntənə ilə səslənir. Dilimizin dövlət dilinə cevrilməsi, zənginləşməsi, dünyanın mötəbər kürsülərindən eşidilməsi Ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti və həyata keçirdiyi dil siyasəti ilə möhkəm bağlıdır (Əliyev, 2003). 2001-ci il avqust ayında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında Ulu öndər Heydər Əliyev Fərman verdi: Hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili kimi qeyd edilsin.

Azərbaycan xalqına sədaqəti, siyasi müdrikliyi, elm və təhsilə qaygısı Heydər Əliyevə ümumxalq məhəbbəti qazandırmış, zirvəyə yüksəlmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında da rolu böyükdür. “Müstəqillik yolunda” kitabında yazmışdır: “Hər bir alim qiymətlidir. Hər bir alimin yaratdığı elmi əsərlər özünəməxsus qiymət alır. Ancaq nəzəriyyəni təcrübə ilə birləşdirən nəzəri fikirləri təbliğ edə bilən və onlardan əməli nəticə götürə bilən, cəmiyyətə, ölkəyə, xalqa konkret fayda gətirən insanlar, alimlərin sırasında xüsusi yer tutur”. Müəllim adını yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev təhsil sahəsində müəllimin əməyini əla qiymətləndirir (Səmədov, 2010).

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərlik etdiyi illərdə bugünkü dövlət müstəqilliyimizin möhkəm təməli qoyuldu. Eyni zamanda milli ruh, azərbaycançılıq ideologiyası yüksəlməyə başladı, kadrlar korpusunun milliləşdirilməsi istiqamətində qətiyyətli addımlar atıldı. Gənclər müxtəlif ixtisaslara yiyələnmək üçün SSRİ-nin ən qabaqcıl ali təhsil ocaqlarına göndərildi. Məktəblərin yenidən tikilməsi, yeni ali məktəblərin, ixtisasların artırılması və gücləndirilməsi sahəsində əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilir, bugünkü dövrümüzdə də geniş şəkildə davam etdirilir.

Ədəbiyyat

1. Sadıqlı, A., (2011), Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Mütərcim, s. 5.
2. Səmədov, A. (2010), Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda təhsilə və təhsil xadimlərinə qayğısı, Gəncə, s. 8-9.
3. Əliyev, V., (2003), Heydər Əliyevin dil siyasəti, Bakı: Nurlan, 100 s.

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

Fatimə Vəliyeva

Bakı Slavyan Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Summary

In the presented theses, it is noted that each language is the national wealth of the people who speak it, it is one of the important attributes that determine its existence and existence, justified opinions are expressed that language is an important element in human life. Here, the great leader Heydar Aliyev's attention and concern for the Azerbaijani language is mentioned, it is noted that he spared no effort to preserve the purity of the language and develop it comprehensively. Statements, decrees and other documents are adopted by the great leader during his leadership of the Republic regarding the protection and development of the Azerbaijani language.

Key words: *Heydar Aliyev, the Azerbaijani language, aphorism, the linguistic analysis, national and mental values*

Резюме

В представленных тезисах доклада отмечается, что каждый язык является национальным достоянием народа, говорящего на нем, одним из важных атрибутов, определяющих его существование. Здесь высказываются обоснованные мнения о том, что язык является важным элементом в жизни человека. В тезисах указывается на внимание и заботу Общенационального лидера Гейдара Алиева об азербайджанском языке, отмечается, что он не жалел сил для сохранения чистоты языка и всестороннего его развития. Упомянуты также решения, указы и другие документы, принятые великим лидером во время его руководства Республикой относительно защиты и развития азербайджанского языка.

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Азербайджанский язык, афоризм, лингвистический анализ, национально-духовные ценности.*

Bildiyimiz kimi, dil bir xalqın kimliyi, milli sərvəti, onun mövcudluğu və varlığını şərtləndirən ən vacib atributlardan biridir. Keçmişə nəzər saldıqda görürük ki, öz dilini, milli adət və ənənələrini, etik davranış və azadlığını mühafizə edən bilən xalqlar tarix səhnəsində qala bilmiş, milli kimliyini günümüzədək daşımışdır. Bir çox mütəfəkkirlər dilin insan həyatındakı ən vacib ünsür olması ilə bağ-

lı olduqca maraqlı fikir və mülahizələr irəli sürmüşlər. Həzrəti Məhəmməd deyirdi: “Möminin nicatı dilini saxlamaqdadır” və ya “Əgər sağlam qalmaq istəyirsənsə, gərək sükut edəsən”. Həzrəti Əli isə buyururdu: “Danışın ki, tanınasınız. Çünki insan öz dilinin altında gizlənmişdir” (elektron resurs). Sokrat isə deyirdi ki: “Səsini çıxart kim olduğunu deyim”. Dilimizin müqəddəsliyinin, zənginliyinin, aliliyinin qorunmasını həyatının bütün dövrlərində daim ön planda saxlayan, onun zənginlərindən nitqində olduqca maraqlı formalarda istifadə edən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev isə deyirdi: *“İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə sahib olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalan bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir”*. Məhz bu ideyalara sadıq qalan Ulu öndər Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə dilimizin ən ali mərtəbəyə yüksəlməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Təsədüfi deyil ki, hələ sovet hakimiyyətinin ən sərt dövrlərində 1978-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan SSR-nin konstitusiyasında Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili kimi təsbit edilmişdir. Dövlətimiz öz müstəqilliyinin bərpa etdikdən sonra Azərbaycanda ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev səyi nəticəsində 1995-ci ildə təsdiq edilmiş ilk milli Konstitusiyamızın 95-ci maddəsində Azərbaycan dili müstəqil Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət dili kimi təsdiq olunmuşdur. 2001-ci ilin iyul ayında “Dövlət dilinin təkmilləşdirilməsi haqqında” imzalanan Fərman, yenə həmin ildə ulu öndərin imzaladığı digər bir fərmanla avqustun 1-i respublikamızda Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan dili Günü kimi təsis olunmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyev dilimizin inkişafı istiqamətində bütün bu işləri görməklə yanaşı, həm də öz nitqində həmin zənginliklərdən istifadə etməklə aforizm səciyyəli xeyli ifadələr işlətməmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin dilimizin inkişafı və ondan istifadə etməsi ilə bağlı Nizami Xudiyev yazır: *“...Heydər Əliyevin Azərbaycan dili haqqındakı fikirlərini, mülahizə və qeydlərini, heç şübhəsiz, bu sahədə dövlət səviyyəli əməli fəaliyyətindən kənarda təsəvvür etmək mümkün deyil - böyük mütəfəkkir-dövlət xadimi Azərbaycan dilinin bir dövlət dili kimi mövqeyinin yüksəldilməsinə çalışmaqla yanaşı, həmin məsələnin həllinin elmi-nəzəri prinsipləri, yolları barədə də düşünmüşdür”* (Xudiyev, 6).

Məlumdur ki, istənilən xalqın mənəvi mədəniyyətinin, əxlaqi dəyərlərinin, dünyagörüşünün təbliğində həmin xalqa mənsub olan aforizmlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Aforizm yunan sözü olub qısa kəlam, ümumiləşdirilmiş, bitkin, dərin mənalı fikir, himətli söz deməkdir (Əfəndiyeva, 1980). Aforizmlərlə bağlı dünyanın tanınmış bir sıra şəxsiyyətləri öz yaradıcılıqlarında müxtəlif cür ifadələr işlətməmişlər. Əgər belə demək mümkündürsə, aforizmlər xalqın həyat amalını, milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərini ifadə etməsinin ən qısa ifadə tərzidir. Tezisimizdə Ulu öndər Heydər Əliyevin nitqindəki aforizmlərdən verəcəyimiz bir neçə nümunələrdə də onların özünəməxsus leksik-üslubi kateqoriyaları, sintaktik konstruksiyaları, obrazlılığı və s. kimi məsələlər diqqəti cəlb edir.

Zamanın keşməkeşlərindən, ağır sınaqlarından çıxan dilimizin zənginliyi, ifadə imkanları, qədimliyi və tarixiliyini ön plana çəkən Heydər Əliyev demişdir: *“Mən fəxr edirəm ki, türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər zəngindir, bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizlə ifadə edə bilərik”*. Aforizmin linqvistik təhlilinə diqqət yetirsək görərik ki, səbəb budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə şəklində formalaşmış ifadə də baş cümlə əvvəldə, budaq cümlə isə ondan sonra işlənmiş və cümlələr tabelilik bağlayıcısı ilə əlaqələnməmişdir. Dilin sintaktik quruluşu sözlərin söz birləşməsi və cümlə şəklində, cümlələrin mətn şəklində əlaqələnməsi qaydalarının məcmusu və sistemidir (Kazımov, 2007). Yuxarıdakı mürəkkəb cümlə də məhz bu şəkildə yaranmışdır. Baş cümlə yalnız baş üzvlərdən ibarət olmaqla sadə müxtəsər cümlə şəklində formalaşmışdır. Budaq cümlədə isə dilimizin qrammatik sisteminin müxtəlif formalarının işlədildiyinin şahidi oluruq. Belə ki, budaq cümlədə *“...Türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər zəngindir, bu qədər bədii ifadələrlə doludur”* həmcins xəbərlə, sadə geniş cümlə, həmçinin *“...Biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizlə ifadə edə bilərik”* kimi sadə geniş cümlələr yer almışdır. Birinci cümlədəki *“Türk dillərinə mənsub olan”* feili sifət tərkibi quruluşca mürəkkəb təyin, *“Azərbaycan dili”* ikinci növ ismi birləşməsi mürəkkəb mübtəda, *“zəngindir”* sifətlə ifadə edilmiş ismi xəbər, *“bu qədər”* birinci növ ismi birləşmə ifadə edilmiş kəmiyyət zərfliyidir. İkinci cümlədəki *“biz”* şəxs əvəzliyi mübtəda, *“həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi”* üçüncü növ ismi birləşmə ilə ifadə edilmiş vasitəsiz tamamlıq,

“öz” əvəzliliklə ifadə oluna tayı, “ana dilimizlə” ikinci növ ismi birləşmə ifadə edilmiş mürəkkəb vasitəli tamamlıq, “İfadə edə bilərik” isə tərkibi feillə ifadə olunmuş feili xəbərdir.

Azərbaycan xalqının ümumilli lideri Heydər Əliyevin nitqindən götürdüyümüz *“Dil hər bir millətin milliliyinin əsasıdır. Ona görə də hər bir gənc öz ana dilini, müasir Azərbaycan dilini ən incəliklərinə qədər bilsin və bu dildən istifadə etsin...”* sitatda istifadə olunan, sadə geniş cümlə şəklində formalaşan birinci cümlə *“Dil hər bir millətin milliliyinin əsasıdır”* bu gün artıq aforizmə çevrilərək geniş dairədə işlənməyə başlamışdır. Cümlədə “dil” isimlə ifadə edilən quruluşca sadə mübtəda, “hər bir” birinci növ ismi birləşmə ilə ifadə edilmiş mürəkkəb təyin, “millətin milliliyinin əsasıdır” üçüncü növ ismi birləşmə şəklində formalaşan mürəkkəb ismi xəbərdir. Cümlələrin hər bir komponentinin izahlı təhlilində məqsəd dilimizin sintaktik konstruksiyalarının nə qədər əhatəli və zəngin olduğunu əyani göstərməkdir.

Söz yox ki, Azərbaycan xalqının ümumilli lideri Heydər Əliyevin nitqində olduqca çox və zəngin aforizmlər, müdrik kəlamlar işlədilməkdədir. Belə ki, ensiklopedik biliyə malik, görkəmli siyasi xadim nitqində Azərbaycan dilinin zənginliklərindən geniş şəkildə istifadə etmişdir. Tezisimizdə Ümumilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın dilinin inkişafı naminə gördüyü işlərin, nitqində işlənən zəngin aforizmlərin kiçik bir qisminin linqvostruktur tədqiqinə toxunduq. Onların hamısı haqqında bir tezisə söhbət açmaq, şübhəsiz, çətindir. Bu istiqamətdə araşdırmalar davam etdiriləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Əfəndiyeva, T. (1980), Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı: Elm nəşriyyatı, 251 s.
2. Xudiyev, N. (2014), Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Elm və təhsil, 542 s.
3. Kazımov, Q.Ş. (2007), Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı: Təhsil, 496 s.
4. <https://news.milli.az>

ГЕЙДАР АЛИЕВ И УСПЕХИ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ

Самира Меджидова

Бакинский славянский университет, преподаватель

Xülasə

“Heydər Əliyev və dil siyasətinin uğurları” mövzusunda hazırlanan bu tezis işində Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində saxlanması Heydər Əliyevin rolu təhlil edilir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan xalqının tərəqqi və inkişaf dövrü ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə başlayıb. Bu, ümumilli lider Heydər Əliyevin ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması, tariximizin düzgün istiqamətdə öyrənilməsi, doğma xalqımızın rolunun artırılması istiqamətində apardığı məqsədyönlü siyasətdir. Dili, eləcə də xalqın hücumlardan azad olmaq arzusunun təəcəssümünə çevrilmiş ədəbi-bədii nümunələrinin qorunması onun oyanmasına təkan olmuşdur. Xalqın keçdiyi tarixi yol, mədəni səviyyəsi, ilk növbədə, dilində əks olunur. Dil həm də çətin tarixi və siyasi dövrlərdə xalqın yaşamasının əsas vasitəsidir. Azərbaycan dili həm də Azərbaycan xalqının milli sərvətidir və xalqımız, millətimiz bu sərvəti əziz tutmalı, dilimizi gələcək nəsillərə ötürməlidir. Heydər Əliyev istər xarici ölkələrdə, istərsə də Azərbaycanda çıxışlarında Azərbaycan dilinin əhəmiyyətini fəxrlə vurğulayıb, hər bir vətəndaşın öz ana dilini bilməsinin zəruriliyini qeyd edirdi. Dilini sevən xalq lideri gənc nəsə bu dili sevməyi, onu qorumağı tapşırıb.

Açar sözlər: *Ulu öndər, dil siyasəti, xalqın milli irsi, Azərbaycan dilinin tarixi və inkişafı, görkəmli dövlət xadimi.*

Summary

In the thesis on the topic “Heydar Aliyev and the success of the language policy”, is analyzed the role of Heydar Aliyev in maintaining the Azerbaijani language at the state level. The great leader Heydar Aliyev had unsurpassed merits in the development of the Azerbaijani language as a national and state language. The great leader treated the Azerbaijani language not only as a common means of communication, but also as a national treasure of a people with an ancient history, rich culture, occupying a certain social and cultural position in the modern world. Since the 1970s, the Great Leader has taken care of our native language and has spared no effort to develop the Azerbaijani language. Great love for the native language, deep knowledge of its subtleties, creating a strong optimistic mood among people with simple, sincere sentences were the main features of Heydar Aliyev's speeches. Due to the personal initiative and perseverance of the great leader, unshakable will and serious efforts, in 1978 a separate article on the functioning of the Azerbaijani language as the state language was included in the Constitution of the Azerbaijan SSR. National leader

Heydar Aliyev made a significant contribution to the comprehensive development of the native language in our country, protecting its purity, turning it into a working language and finding a way into the system of international relations.

Key words: *Great leader, language policy, national heritage of the people, history and development of the Azerbaijani language, prominent statesman.*

Язык – это духовное лицо каждого народа, символ его национального бытия. Языковая политика занимает очень важное место в масштабной политической и идеологической деятельности общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева. Политика языкового строя общенационального лидера Гейдара Алиева сформировала целую систему как часть его национальной и государственной политики. Великий лидер Гейдар Алиев имел непревзойденные заслуги в развитии азербайджанского языка как национального и государственного языка. Великий лидер относился к азербайджанскому языку не только как к обычному средству общения, но и как к национальному достоянию народа с древней историей, богатой культурой, занимающим определенное общественно-культурное положение в современном мире. С 1970-х годов Великий Лидер заботился о нашем родном языке и не жалел сил для развития азербайджанского языка. Большая любовь к родному языку, глубокое знание его тонкостей, создание сильного оптимистического настроения у людей простыми, искренними предложениями были главными чертами речей Гейдара Алиева.

По инициативе национального лидера Гейдара Алиева в 1973 году на международном уровне отмечалось 600-летие Имадедина Насими. С тех пор было проведено большое количество исследовательских работ, связанных с языком Насими. С этого времени творчество Насими вновь было признано в масштабах азербайджанской и мировой культуры. Проведение юбилеев исторических деятелей – это, с одной стороны, признание их заслуг перед народом и страной. С другой стороны, проведение таких юбилеев свидетельствует о богатом наследии народа и нации. В то же время эти юбилеи помогают народу и нации еще больше подняться. Благодаря личной инициативе и настойчивости великого лидера, непоколебимой воле и серьезным усилиям в 1978 году в Конституцию Азербайджанской ССР была включена отдельная статья о функционировании азербайджанского языка как государственного. Общенациональный лидер Гейдар Алиев внес весомый вклад во всестороннее развитие родного языка в нашей стране, защитив его чистоту, превратив в рабочий язык и найдя путь в систему международных отношений. Видный государственный деятель всегда придавал большое значение своему родному языку - национальному языку азербайджанского народа. В принятой в 1995 году Конституции азербайджанский язык закреплен как один из символов нашей национальной государственности.

Одним из шагов, предпринятых в направлении укрепления политико-правового статуса азербайджанского языка, стал Указ «Об улучшении реализации государственного языка», подписанный великим лидером 18 июня 2001 года. Указ разъясняет ряд деликатных и чувствительных моментов, связанных с историей нашего языка, а также дает краткий анализ путей и этапов его развития. В указе также упоминается о создании благоприятных условий для широкого применения и всестороннего развития азербайджанского языка, получившего статус государственного языка нашего независимого государства, и в этих целях намечено осуществление ряда важных задач. Указ общенационального лидера «Об учреждении дня азербайджанского алфавита и азербайджанского языка» от 9 августа 2001 года является наиболее ярким примером заботы государства об азербайджанском языке и его развитии. В результате решимости, политической воли и принципиальности Гейдара Алиева наша республика с этого дня полностью перешла на новый алфавит - латинский алфавит Азербайджана.

Принятие и реализация решений, направленных на развитие родного языка, являющегося национальным достоянием нашего народа, считается одной из больших исторических заслуг великого лидера Гейдара Алиева. Одним из важных шагов, предпринятых в этом направлении, является Закон Азербайджанской Республики «О государственном языке Азербайджанской Республики», подписанный 30 сентября 2002 года. В этом законе, воплощающем всестороннюю заботу о родном языке независимого Азербайджанского государства,

рассматриваются вопросы о развитии и защите государственного языка, соблюдение норм литературного языка, создание необходимых условий для развития теоретического и прикладного направления лингвистической науки в нашей стране, и другие вопросы.

Великий лидер Гейдар Алиев в своих выступлениях всегда подчеркивает важность защиты чистоты и духовного богатства нашего языка. В целом формирование языковой политики в Азербайджанской Республике на прочной основе, совершенствование реализации азербайджанского языка как государственного, повышение авторитета азербайджанцев в международном мире, став средством коммуникации напрямую связаны с именем Великого Вождя. Неоценимы заслуги общенационального лидера Гейдара Алиева в формировании политического выступления в Азербайджане. Речь великого лидера по своей искренности, насыщенности и оригинальности можно сравнить с речами политических деятелей мира. Видный государственный деятель Гейдар Алиев в своих выступлениях предпочитал устную речь и почти отказывался от письменных докладов или речей. Аудитории, где выступал общенациональный лидер, отличались насыщенностью. Он также мог привлечь внимание публики своей великолепной внешностью, взглядом и голосом. Великий спикер общался с аудиторией, задавал вопросы и получал ответы. Систематичность, последовательность и логичность речи этого гения были очевидны во всех его выступлениях. Когда Гейдар Алиев говорил, он говорил со всем своим присутствием и уверенностью. Он умело использовал выражения из разговорного языка народа. Народный Лидер, любивший свой родной язык и гордившийся тем, что говорит на нем, мастерски использовал колоритные средства выражения нашего языка в своих уникальных выступлениях и выступлениях с глубоким содержанием. Ораторское мастерство общенационального лидера Гейдара Алиева определяется его хорошим знанием родного языка и духовным наслаждением этим языком. Гейдар Алиев провел серьезную работу по распространению азербайджанского языка во всех сферах.

Великий лидер Гейдар Алиев своей великолепной внешностью и громким, многозначительным голосом усиливает логику и эмоциональность в своей устной речи и оставляет глубокое впечатление на слушателей и их чувства - в то же время устная речь делает любого оратора более понятным, и понятно для зрителей. Эмоциональная интонация речи Гейдара Алиева очень богата. Когда Гейдар Алиев говорит, он говорит всем своим существом, мыслью, эмоциями и внутренней уверенностью. Гейдар Алиев отметил роль прессы в развитии нашей речи и дал свои рекомендации в этом направлении. Гейдар Алиев показывает, что телеведущие должны правильно произносить слова и выражения, чтобы наша речь была ясной и привлекательной. В речах великого лидера Гейдара Алиева сочетаются все функциональные стили литературного языка. В своей речи он использовал все языковые стили. Речь Гейдара Алиева по своей насыщенности, эмоциональности, совершенству является образцом, а его опыт и талант в области публично-политической речи – школой.

Литература

1. Абдуллаев Т. (2008). "Гейдар Алиев и его время: мифы и реальность". Баку.
2. Алиев В. (2011). "Гейдар Алиев и языковая политика в Азербайджане: анализ, проблемы и перспективы". Баку.
3. Гасымзаде А. (2006). "Гейдар Алиев: биография". Баку.
4. Мамедов Р. (2009). "Гейдар Алиев и языковая политика: исторические корни и современность". Баку.
5. Мехтизаде С. (2011). "Азербайджан: языковая политика и ее эволюция в период правления Гейдара Алиева". Баку.
6. Ширинзаде Ф. (2010). "Языковая политика Гейдара Алиева в Азербайджане". Баку.

AZƏRBAYCANŞÜNASLIĞIN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ
(tədqiqat, elmi diskurs, beynəlmilləşmə)

**Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
100 illiyinə həsr olunmuş
XIV Beynəlxalq elmi konfransın materiaları (2 cildə)
I cild (I-VII bölmələr)
Bakı – 2023**

